DICŢIONAR GENERAL DE ŞTIINŢE ŞTIINŢE ALE LIMBII
Angela BIDU-VRĂNCEANU <0 Cristina CĂLĂRAŞU Liliana IONESCU-RUXĂNDOIU -v- Mihaela MANCAŞ Gabriela PANĂ DINDELEGAN
DICŢIONAR GENERAL DE STIINTE
STIINTE ALE LIMBII
Teoria limbii Modele lingvistice Fonetică Fonologie Gramatică Vocabular Semantică Semiotică Istoria limbii Dialectologie Pragmatică Sociolingvistică Stilistică Poetică Retorică Versificaţie Naratologie
GQ
EDITURA ŞTIINŢIFICĂ Bucureşti, 1997
Redactori: Gabriela DANŢIŞ, Rodica PÂNDELE, Isabela POPO VICIU Coperta: Daniel NICOLESCU
BiSliStîca F»C. du lt>. Lit. Rcssâsâ ScCf!/
ou....A.
Invjtfi tar i.
© Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1997 Lucrare subvenţionată prin comenzi de stat ISBN: 973-44-0229-3
INTRODUCERE
1. în stadiul actual de dezvoltare a ştiinţelor, bogăţia şi diversitatea terminologică fac ca dicţionarele, generale sau de specialitate, să constituie instrumente de informare absolut necesare nu numai pentru cercetători, ci şi pentru publicul larg. Dicţionarul de ştiinţe ale limbii (DSL) încearcă să cuprindă — pentru prima oară în literatura românească de specialitate — 1 400 de termeni aparţinând celor mai importante domenii ale acestor discipline: teoria limbii, fonetică şi fonologie, gramatică, vocabular şi semantică, istoria limbii, dialectologie şi pragmatică, stilistică, retorică şi versificaţie. Ţinând seama de evoluţia spre o perspectivă interdisciplinară a cercetărilor lingvistice, am inclus în corpusul de termeni al DSL şi domenii recente, cum sunt sociolingvistica, modelele lingvistice, semiotica, poetica sau naratologia.
în concepţia noastră, dicţionarul de faţă prezintă — alături de orientările tradiţionale — o imagine a ceea ce înseamnă lingvistica modernă azi, în evoluţia ei de la structuralismul saussurian, teoria glosematică şi descriptivismul american la formalismul chomskyan din teoria guvernării şi a legării, de la funcţionalismul Şcolii de la Praga şi al lui A. Martinet la funcţionalismul american contemporan, de la înţelegerea limbii ca sistem autonom la conceperea ei ca proces cu multiple condiţionări. De aceea, am introdus în dicţionar termeni reprezentativi atât pentru modelele pur formale ale competenţei, cât şi pentru modele ale performanţei sau modele de tip integrator (competenţă şi performanţă). Unii termeni sunt ei înşişi ilustrări ale acestei evoluţii (CAZ, COMPETENŢĂ, GRAMATICĂ), înregistrând lărgiri (COMPETENŢĂ) sau chiar schimbări fundamentale de semnificaţie (CAZ).
2. Terminologia dicţionarului nu este omogenă din punctul de vedere al extinderii sferei de semnificaţie şi al uzului termenilor; astfel, DSL cuprinde:
• o terminologie teoretică generală, valabilă în analiza oricărei limbi;
o terminologie specifică anumitor şcoli, modele lingvistice ori autori, care prezintă uneori diferenţe de semnificaţie faţă dc uzul consacrat în lingvistică sau faţă de sensul intuitiv din limba curentă (de exemplu, termeni ca LEGARE ori ANAFORĂ au în teoria guvernării şi a legării un sens explicitat numai în limitele modelului respectiv). Pentra unii dintre aceşti termeni fiind dificilă găsire^ unui corespondent exact în română, am inclus termenul neologic sau traducerea lui literală, chiar dacă aceste forme pot părea uneori rebarbative (FOCUS, TOPIC, DEIXIS, CAP, RIDICARE, LEGARE);
• o terminologie specifică descrierii unor limbi particulare; (mai ales româna în comparaţie cu alte limbi). Am procedat astfel (a) pentru că tradiţia terminologică a impus în gramatica românească semnificaţii proprii (ATRIBUT şi COMPLEMENT în română faţă de franceză, de

exemplu) şi (b) pentru că un anumit sistem lingvistic prezintă corelaţii proprii (ACUZATIVUL în română, faţă de limbile în care există atât acuzativ, cât şi ablativ, sau PLURALUL din română, faţă de limbile care cunosc şi DUALUL); în aceste cazuri s-a folosit specificarea „în gramatica limbii române" şi s-au introdus unele detalii de descriere din perspectivă tipologică.
Cum terminologia lingvisticii contemporane este extrem de amplă şi de diversificată, fiecare model lingvistic putând oferi el singur material suficient pentru un dicţionar independent, autorii au fost puşi în situaţia de a opera o anumită selecţie a termenilor incluşi. In general, s-au ales termenii consideraţi definitorii pentru esenţa şi pentru originalitatea diverselor modele (formale sau neformale). Selecţia a fost determinată şi de dimensiunile, prin forţa împrejurărilor limitate, ale unei lucrări de sinteză, cum intenţionează să fie dicţionarul. Pentru a cuprinde cât mai multe discipline lingvistice, a fost redus uneori numărul articolelor reprezentative pentru fiecare domeniu.
3. Nu există, în DSL, o schemă unică de structurare a articolelor, iar dimensiunile acestora sunt variabile. Am acordat un spaţiu mai întins fie termenilor care desemnează concepte fundamentale (sau generale) şi prezintă sensuri variate, acoperind domenii diferite (ANALIZĂ, FUNCŢIE, SINTETIC, STRUCTURĂ, STIL), fie unor termeni specifici orientărilor mai noi în lingvistică, având încă răspândire redusă şi sensuri mai puţin clare pentru publicul larg (ILOCU- ŢIONAR / PERLOCUŢIONAR, IMPLICATURĂ, ARGUMENT, CUANTIFICARE. Unele FIGURI de STIL). Termenii consacraţi şi deci mai cunoscuţi au fost trataţi pe un spaţiu mai restrâns şi cu comentarii mai reduse (de exemplu, termenii desemnând concepte ale gramaticii curente, care circulă cu sensuri unice: CONCESIV, CONSECUTIV, CONCLUSIV etc.). Unele articole cu un caracter descriptiv mai pronunţai: sunt concepute astfel încât să înregistreze (cronologic) contribuţiile româneşti în materie (de exemplu, CRESTOMAŢIE, DICŢIONAR, FILOLOGIE).
Cu toate inevitabilele, diferenţe de structură a articolelor, am încercat să cuprindem, pentru fiecare concept: o definiţie cu caracter cât mai general, o clasificare a principalelor tipuri

sau subcategorii (acolo unde era cazul), precizări asupra funcţiei specifice (atunci când ea există), exemplificări şi trimiteri la alţi termeni din DSL, care pot fi utili pentru clarificarea semnificaţiei cuvântului-titlu (fie termeni înrudiţi sau apropiaţi ca sferă de sens, fie termeni opuşi). Corespondentele străine au fost date numai în cazul termenilor foarte recenţi, utilizaţi pentru prima oară în lingvistica românească.

în majoritatea cazurilor, definiţiile propuse reprezintă o medie a opiniilor formulate până acum în alte dicţionare şi lucrări de specialitate (vezi înregistrarea acestora în Bibliografia finală); am reţinut., de preferinţă, sensurile care sunt folosite curent în lingvistica românească, în alte situaţii însă., când interpretările variază în funcţie de şcoală sau de autor, iar o asemenea medie e greu de realizat, am menţionat interpretările considerate relevante, indicând şi autorii mai importanţi care au tratat subiectul respectiv (vezi, de exemplu, CÂMP SEMANTIC, CONTEXT, DISCURS, TRAN?:ITIV, CAZ, FUNCŢIE, FORMALISM, ACTANT, METAFORĂ, NARAŢIE, TEXT). Aceeaşi structură o au şi articolele consacrate unor concepte a căror semnificaţie a cunoscut modificări în decursul timpului, succesiunea cronologică a interpretărilor reflectând cristalizarea conceptului, dar şi evoluţia gândirii lingvistice (vezi ANALIZĂ, COERENŢĂ, MODEL, FONEM, COMPETENŢĂ, GRAMATICĂ). Există însă o atât de mare diversificare a punctelor de vedere în lingvistica actuală, încât este posibil ca lucrarea de faţă să nu fi cuprins întotdeauna toate accepţiile date unui termen în diverse lucrări.

4. Cuvintele-titlu sunt, în principiu, ordonate alfabetic; sintagmele-titlu au fost însă introduse de cele mai multe ori la locul alfabetic al adjectivului, atunci când acesta constituie elementul diferenţiator (de exemplu, sub ANTERIOR figurează serie ~, viitor ~ şi vocală ~; sub COMPUS — cuvânt formă predicat verbal ~, sub NARATIV — timp ~, rol ~, persoană ~ ş.a.). Pentru adjective, cuvântul-titiu este menţionat în formele de masculin şi feminin singular.

• Sensurile termenilor au fost disociate şi ordonate în raport cu: gradul de generalitate şi de răspândire; în măsura posibilităţilor — cronologia apariţiei; domeniul de utilizare (în secvenţa fonetică, gramatică, lexic, pragmatică, stilistică/retorică). Au fost folosite cifrele arabe pentru diferenţierea sensurilor aceluiaşi termen şi cifrele romane pentru sensurile complet nelegate între ele (de exemplu, MOD, MIŞCARE, VERBAL, DINAMIC).

• Pentru a oferi cititorilor posibilitatea completării informaţiei în legătură cu un anumit termen, am adoptat un sistem de trimiteri între articolele din DSL: am marcat prin asterisc, în corpul articolului, termenii care figurează ei înşişi în DSL în calitate de cuvinte-titlu; restul trimiterilor s-au făcut sub forma vezi (şi), urmată de menţionarea articolelor a căror consultare facilitează înţelegerea conceptului discutat.

• în măsura necesităţii, am introdus un număr de exemple ilustrative pentru diversele concepte sau categorii. Majoritatea acestora sunt luate din limba română, fără ca dicţionarul să-şi propună în mod special descrierea acesteia.

• Pentru a facilita consultarea dicţionarului, am alcătuit o listă finală de articole, concepută ca indice de materii; în acest mod, atât concepţia autorilor privind selectarea termenilor, cât şi cuprinsul, în detaliu, al fiecărui articol vor putea fi mai uşor urmărite de cititori.

DSL se adresează unui public în parte avizat în legătură cu problematica lingvisticii. Pentru profesorii de limba română sau de limbi moderne, ca şi pentru tinerii cercetători, dicţionarul este o sursă de completare şi de actualizare a informaţiei în variate domenii; studenţii sau elevii din ultimele clase liceale vor găsi în DSL o posibilitate de a-şi clarifica anumite concepte, de a le fixa şi de a stabili relaţii între termenii aferenţi unei anumite discipline.

Deşi în lingvistica modernă este dificilă o separare strictă a domeniilor de cercetare, în linii generale, autorii şi-au repartizat disciplinele astfel: Angela Bidu-Vrănceanu (a.b.v.) — 173 de articole de teoria limbii, lexicologie, semantică şi semiotică; Cristina Călăraşu (c.c.) — 114 articole de fonetică, dialectologie, istoria limbii şi gramatică; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (L.I.R.) — 247 de articole de teoria limbii, fonetică şi fonologie, dialectologie, istoria limbii, pragmatică şi sociolingvistică; Mihaela Mancaş ***(MM.)* — 234 de articole de stilistică, poetică, retorică, naratologie şi versificaţie**; Gabriela Pană Dindelegan (***G.P.D.)*** — *496 de articole de teoria limbii, gramatică, semantică. Au colaborat Camelia Stan (c.s.) pentru articolele (31) referitoare la scriere, ortografie şi punctuaţie şi Marina Rădulescu* (***M.R.*) cu 9 articole de gramatică. Unele articole au fost redactate în colaborare.**

Autorii

septembrie 1995

ABREVIERI*

ac. = acuzativ
adj; Aj. = adjectiv; adjectival
adv.; Av. = adverb; adverbial
ar. = aromân
arh. = arhaism
art. = articol, articulat
aux. = auxiliar
compl. = complement
cf. = confer
conj. = conjunctiv
d. = dativ
dr. = dacoromân
e.n. = era noastră engl. = engleză et. al. = et alii ex. = exemplu fem. = feminin
FF = formă fonctică FL = formă logică FLEX = flexiune, flexionar fr. = franceză
g; Gen. = genitiv, genitival

germ. = germană
GAj = grup adjectival
GAv = grup adverbial
GN = grup nominal
GPrep = grup prepoziţional
gr. = greacă
GV = grup verbal
hot. = hotărât
imperf. = imperfect
ind. = indicativ
inf. = infinitiv, infinitival
instr. = instrumental
interj. = interjecţie, interjecţional
it. = italiană
î.e.n. = înaintea erei noastre lat. = latină lb. = limbă magh. = maghiară mase. = masculin m.m.c.perf. = mai mult ca perfect mr. = meglenoromână N = nume n. = neutru neacc. = neaccentuat
* neart. = nearticulat
nehot. = nehotărât nom. = nominativ nr. = număr OD = obiect direct OI = obiect indirect OPrep = obiect prepoziţional P = propoziţie perf. = perfect perf. s. = perfect simplu pers. = persoană; personal pl. = plural pop. = popular port. = portugheză reg. = regionalism retr. = retoromană rom. = română s. = substantiv; substantival sbd. = subdialect sec.= secol sg. = singular sin. = sinonim skr. = sanscrită sl. = slavă
* Termenii-titlu nu apar abreviaţi în articolul respectiv.
sp. = spaniolă
SPEC = specificator
subord. = subordonare; subordonator
trad. = traducere
v. = vezi; volum
val. = valoare
vb.; V = verbal; verb v.gr. = veche greacă viit. = viitor v.sl. = veche slavă vs.= versus

A

ABATERE

Termen impus de gramatica normativă* pentru a desemna nerespectarea regulilor* unei limbi sau, mai restrictiv, devierile de la normele’ statornicite, pentru o anumită epocă, de uzul literar* al limbii; sin. greşeală; incorectitudine: interferează, ca semnificaţie, cu agramaticalitate*, fiind însă mai larg şi mai puţin tehnic decât ultimul, care este specializat pentru gramatica generativă* (vezi AGRAMATICALITATE). Termenul abatere are o conotaţie defavorabilă, implicând o atitudine de condamnare a devierilor de la normă şi, dimpotrivă, de recomandare a regulii, a normei. în funcţie de tipul de reguli şi de norme nerespectate, se disting;
a) abateri în raport cu competenţa’ lingvistică, deci abateri de la regulile de construcţie gramaticală (morfologice, sintactice, inclusiv reguli de acord* şi de topică*) şi de la regulile de construcţie semantică; b) abateri în raport cu competenţa comunicativă, deci de la normele de adecvare” situaţională şi stilistică; c) abateri de la normele de pronunţie şi de la convenţiile ortografice şi de punctuaţie statornicite pentru o anumită epocă în limba literară*. Abaterea poate fi utilizată conştient, cu funcţie stilistică (vezi, de ex., pentru literatura română, rolul abaterii la I.L. Caragiale). Abaterea constituie, pentru anumiţi autori, criteriu esenţial în definirea stilului*.
Vezi AGRAMATICALITATE; CORECTITUDINE; GRAMATIC ALITATE.

G.P.D.

ABLATIV

1. Intr-o concepţie morfologică asupra cazului* (vezi CAZj), caz existent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (ex. sanscrită, latină, turcă), unde apare ca regim* al verbului, al adjectivului sau al unor prepoziţii şi exprimă diverse valori circumstanţiale, în special, punctul de plecare sau momentul de începere a acţiunii (ex. lat. venio domo,
rare „vin de acasă, de la ţară“; a(b) puero, „din copilărie“). în limbile romanice, ca urmare a pierderii distincţiilor fonetice de la finala cuvintelor, forma cazuală de ablativ a dispărut, iar valorile au fost preluate de diverse construcţii prepoziţionale.
2.într-o concepţie semantico-localistă asupra cazului (vezi $CAZ_{]n}$), unde toate relaţiile de caz, inclusiv cele abstracte, sunt interpretate în termeni de „localitate“ şi de „direcţie“, ablativul, existent în orice limbă, reprezintă una dintre relaţiile cazuale de bază, exprimând punctul de plecare al mişcării, dar şi raporturi mai abstracte; originea, provenienţa (ex. *Pleacă de la Iaşi; Cartea trece din mână în mână; El provine dintr-o familie modestă; Boala rezultă din surmenare). în accepţia cu patru cazuri de bază, ablativul se distinge prin [+Loc; + Sursă] şi se opune locativului*, caracterizat prin [+Loc; -Sursă], ergativului*, caracterizat prin [- Loc; + Sursă], şi absolutivului', cazul nemarcat, caracterizat prin [- Loc; - Sursă], în accepţia cu mai multe cazuri locative şi direcţionale, ablativul aparţine grupului de cazuri orientate, opunându-se, în cadrul acestora, alativului*, care exprimă direcţia şi limita finală, iar ambele se opun cazurilor non-orientate:* inesivul* şi adesivul*.
Vezi CAZ.

C.P.D.

ABREVIERE

Procedeu de reprezentare prin reducere a unei unităţi lexicale sau a unui grup de elemente cu valoare de unitate lexicală. 1. Abrevierea este o modalitate curentă în limbile moderne de a reprezenta unităţi semantice complexe care au sens unitar (vezi COMPUS). Se desemnează astfel numeroase asociaţii, organisme, instituţii sociale, economice, culturale, ştiinţifice, sportive etc. sau partide politice. Acest tip de abreviere pare să sporească importanţa compunerii* în

limba română, chiar dacă unele formaţii sunt temporare; URSS

(Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice), FSN (Frontul Salvării Naţionale), CFR (Căile Ferate Române), SNCFR (Societatea Naţională de Căi Ferate Române) etc. Este tipul de abreviere cel mai bine reprezentat în româna actuală. Pronunţarea compuselor din iniţiale se face adăugând, în general, consoanelor (dacă nu sunt urmate de altă vocală) vocala e şi accentuând ullima silabă: Sene- cefere. Se mai fac abrevieri ale unităţilor complexe prin trunchierea cuvintelor care alcătuiesc compusul, păstrându-se silabe iniţiale, de pildă: Romtelecom, Romfarm, Metrorex, Romextur, Mo- bistil, Plafar, Asirom etc. 2. Abrevierea cuvântului se utilizează în scris (în dicţionare. în lucrări ştiinţifice etc.) pentru denumiri de ştiinţe, domenii profesionale: mat. (matematică), fiz. (fizică), ling. (lingvistică), *lehn,* (tehnică). Abrevierile sunt curente în anumite domenii: sg. (singular), pl. (plural), mase. (masculin) — în lingvistică. Uzajul scris recurge la anumite abrevieri în raport cu forma orală: *die (domnule), dna (doamna). Româna a preluat unele cuvinte frecvent abreviate în alte limbi, de pildă metrou (dar nu şi bus „autobuz*[1]' sau *tele* „televiziune"). 3. Abrevierea unei sintagme printr-un singur cuvânt este parţial condiţionată contextual, chiar dacă se poate impune de-a lungul timpului: lat. iecur ficatum „ficat umplut cu smochine" a dat printr-o abreviere românească, ficat, fr. foie, care desemnează numai „partea corpului"; rom. pătlăgea roşie, pătlăgea vânătă s-au abreviat şi se folosesc azi, în mod curent, sub numele roşie, -ii, vânătă, vinete.
A.B. V.
ABSOLUT, -Ă
1. Timp ~ în limbile cu un sistem temporal bogat, timp care intră în sistemul de opoziţii absolut vs. *relativ*, exprimând un raport temporal stabilit direct faţă dc momentul enunţării* (de* ex., trecutul în raport cu momentul producerii enunţului); se opune timpurilor relative*, care exprimă valori temporale stabilite prin intermediul altor raporturi temporale (de ex., trecut în raport cu alt moment al trecutului). în limba română, opoziţia *absolutrelativ* priveşte, în cadrul trecutului, distincţia perfect* simplu şi perfect compus, timpuri absolute, în raport cu mai mult ca perfectul*, timp relativ, iar, în cadrul viitorului, distincţia viitor*, timp absolut, în raport cu viitorul anterior*, timp relativ (să se compare: Am mâncat a cum o oră vs. **Mân- casem când ai venit la mine). 2. Tranzitiv folosit ~ Verb tranzitiv* cu complementul direct neexpri**
mat în context, conţinut latent în semantica internă a verbului; se opune tranzitivelor cu complementul direct exprimat (vezi folosirea absolută a verbelor tranzitive a citi, a învăţa, în raport cu folosirea lui a descoperi: El citeşte şi învaţă toată ziua, descoperind lucruri noi). 3. Construcţie ~ Construcţie izolată cu valoare circumstanţială organizată în jurul unui gerunziu, participiu sau infinitiv, grupând forma verbală nepersonală şi toţi determinanţii (toate argumentele*) acesteia, inclusiv un subiect propriu, diferit de subiectul verbului predicat (ex. **Venind mult mai devreme căldura, în iulie străzile erau pustii; Ajunsă în pragul disperării, s-a hotărât să renunţe la serviciile ei).**
•Construcţia absolută are libertate de topică, acceptând deplasarea în puncte diferite ale enun- ţului, şi o oarecare autonomie sintactică, dezvoltând o organizare interioară determinată de regimul" propriului centru*, dar, spre deosebire de un enunţ* sintactic complet, este lipsită de independenţă, având nevoie de un suport predicativ din afara construcţiei. Româna, ca şi alte limbi romanice, conservă aceste construcţii din latină, dar, spre deosebire de latină, unde asemenea construcţii aveau un subiect în ablativ* sau, în latina târzie, în acuzativ' (vezi lat. Incitato equo, se hostibus obtulîl „calul îmboldit, s-a năpustit asupra duşmanului"), în română, subiectul, dacă este exprimat, nu poate apărea decât în nominativ; de la construcţia cu «ablativ absolut», se ajunge la «nominativul absolut». 4. Superlativ ~ Vezi SUPERLATIV.
G.P.D.
ABSOLUTIV
1. Caz* morfologic prezent într-un număr restrâns de limbi neindo-europene de tip ergativ*, unde intră în corelaţie cu ergativul (vezi ERGATIV). 2. în teoria localistă* asupra cazului (vezi CAZ $_{iu}$) , absoluţi vul este cazul cel mai abstract şi cel mai intim legat de predicat, exprimând obiectul plasat în raport cu un punct iniţial al orientării predicaţiei (reprezentat prin cazul ablativ*) şi cu un punct final (reprezentat prin cazul locativ*). Se realizează sintactic prin obiect direct (ex. *Ion a aşezat pachetul pe masa) sau prin subiect* (ex. **Pachetul stă pe masă). • în sistemul de opoziţii localiste cu patru cazuri de bază, se opune ergativului, ablativului şi locativului, caracterizându-se, în raport cu acestea, prin [-Loc; -Sursă].**
G.P.D.

ABSTRACT
1. în analiza componenţială*, trăsătură semantică distinctivă* (vezi SEM) relevantă în descom- punerea semantică a lexemelor aparţinând clasei substantivului. în semantica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin regulile de subcategorizare* non-contextuală a substantivelor; se opune trăsăturii [+ Concret], 2. Substantiv ~ Clasă lexico-gramaticală de substantive caracterizate prin trăsătura inerentă [+ Abstract]. Relevanţa morfologică a clasei constă în co-ocu- renţa cu trăsătura [-Numărabilj, întreaga clasă având caracteristica de substantive defective* de plural, iar cea sintactică, în posibilitatea combinării, la singular, cu determinanţii cantitativi mult(ă), atât(a), cât(ă), contexte neacceptate de substantivele numărabile; *mult scaun, *multă fată. 3. Sufix ~ Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate la baze* verbale (ex. *vânzare, făgăduială, biruinţă), adjectivale* (ex. *fierbinţeală, cruzime, măreţie, răutate) şi, mai rar, substantivale (ex. feciorie), servesc la derivarea* clasei largi a substantivelor abstracte (vezi 2). 4. ~ verbal Clasă de substantive abstracte (vezi 2)*

obţinute din verbe fie prin conversiune; infinitive lungi şi* supine substantivate (ex. **plecarea tatei**, **mersul pe jos**; **vezi** SUBSTANTIV ARE), fie prin derivare* cu sufixe purtătoare de sens abstract (vezi 3; ex. *vânzare, plecăciune). Sintactic, clasa abstractelor verbale se distinge prin păstrarea unor disponibilităţi de combinare specifice verbului (de* ex. *trimitere de ajutoare sinistraţilor, sustragerea de la răspundere, dorinţa să...), caracterizându-se, în ansamblu, printr-un amestec de determinanţi de tip verbal şi de tip nominal (vezi, de* ex., construcţia: sustragerea repetată de la răspundere, unde determinantul adjectival este impus de substantiv, iar construcţia prepoziţională reflectă regimul verbului de origine: a se sustrage de la...). Tipologic, româna se distinge printr-o sensibilitate deosebită faţă de parametrul abstractului verbal (vezi şi NOMINALIZARE), creându-şi, în raport cu alte limbi romanice, forme speciale de abstracte verbale: infinitivul lung* şi supinul* substantivat şi dife- renţiind două forme de infinitiv (lung şi scurt*) şi două tipuri de supin (supinul nominal şi cel verbal), distincte şi ca grad de nominalizare.

G.P.D.

ACATALECTIC, **-Ä** (VERS, RIMĂ ~)

Vers* în care structura metrică presupune existenţa accentului* de intensitate pe silaba penulti mă: Atât de fragedă te-asameni/ Cu floarea albă de cireş (Eminescu); împărate, împărate/' Ardă-ţi casa jumătate/ Şi scaunul de la spate (pop.).

Vezi FEMININ ,-$Ă_2$.

M.M.

ACCENT

1. Pronunţare mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe* dintr-un cuvânt'' sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă*, propoziţie*, frază*); unitate suprasegmentală* intensivă*.

•Clasificare: a) după unitatea în cadrul căreia funcţionează: accent al cuvântului: stradă, mer-gem; accent sintactic (de grup, al frazei); poate fi logic (intelectual), când reliefează o unitate considerată esenţială pentru înţelegerea conţinutului*: Am văzut-o pe Marfa (= nu pe Ioana), sau afectiv* (emoţional, emfatic), când reliefează o stare emoţională sau o atitudine subiectivă: **NÜ** *m-ai aşteptat (nemulţumire, reproş); b) după natură: accent de intensitate ("dinamic, (rar) expirator) - dependent de amplitudinea sunetelor, care este condiţionată de energia articulării acestora; apare în limbi ca: româna, franceza, italiana, engleza, germana, rusa, maghiara* etc. Există mai multe grade de intensitate. Cuvintele polisilabice - multe dintre ele derivate sau compuse - pot avea pe lângă accentul principal forte şi accente secundare (slabe): bunătate, supermagazîn, transoceanic, râdiotelevizmne *etc.; accent muzical (tonic), dependent de numărul de vibraţii pe secundă care caracterizează articularea sunetelor. Apare în limbi ca: greaca veche, latina clasică, japoneza, coreeana* etc. Poate fi ascuţit, grav sau circumflex, după cum este bazat pe ridicarea, pe coborârea sau, respectiv, pe ridicarea şi apoi coborârea tonului, în interiorul silabei accentuate. Aceste două tipuri de accent nu se exclud reciproc, dar între ele nu există o relaţie de dependenţă: locul lor nu coincide în mod necesar. Unii specialişti disting şi un accent cantitativ (temporal), dependent de durata emisiei; c) după poziţie: accent fix, al cărui loc este condiţionat fonetic sau morfo-sintactic; apare în limbi ca: franceza, maghiara, ceha, polona etc.; *accent liber, al cărui loc este variabil; apare în limbi ca: româna, italiana, rusa, engleza* etc. în funcţie de comportamentul în cursul flexiunii, acest tip de accent poate fi stabil, dacă îşi menţine locul din forma de bază în întreaga paradigmă*, sau mobil, dacă îşi schimbă locul în raport cu forma de bază. în română, de ex., accentul este relativ stabil în

flexiunea nominală (există câteva excepţii: unele substantive din fondul latin moştenit: soră - surori, noră - nurori, şi substantivele neologice terminate în -o: radio - radiouri, zero - zerouri etc.) şi mobil în flexiunea verbală (cf. cântă - indicativ prezent, cântă - perfect simplu, cântăm - imperfect etc.) • Cele mai frecvente tipuri de accentuare, delimitate în funcţie de poziţia în cuvânt a silabei accentuate sunt: accentuarea oxitonă - pe ultima silabă (cafeă, citit), paroxitonă

-pe penultima (maşină, văzuse), proparoxitonă - pe antepenultima (mazăre, contribuie). în cuvintele polisilabice este posibilă şi accentuarea pe alte silabe (a patra sau a cincea de la sfârşitul cuvântului: prepeliţă, nouăsprezece). în limbile cu accent liber, există posibilitatea accentuării diferite a aceluiaşi cuvânt. Formele diferenţiate pot reprezenta variante libere, literare (profesor - profesor, intim - intim, suntem - suntem, sunteţi - sunteţi) sau neliterare (unic - unic, penurie - penurie, trafic - trafic, caracter - caracter); unele au caracter regional (bolnav - bolnav, duşmăn - duşman, jilav - ji'lav). • Accentul îndeplineşte funcţii diverse: culminativă, de punere în evidenţă a unei anumite silabe (accentul cuvântului); expresivă - de reliefare a unei unităţi semnificative (accentul sintactic); demarcativă - de delimitare a cuvintelor dintr-un enunţ (accentul fix); distinctivă - de diferenţiere semantică a cuvintelor formate din aceleaşi sunete (accentul liber, care poate fi relevant fonologie: cântă - cântă, copii - copii, lături - lături). 2. ~ grafic Semn diacritic* folosit în scrierea unor limbi pentru a marca anumite particularităţi de pronunţare a vocalelor (în franceză, accentul ascuţit şi accentul grav marchează pronunţarea închisă, respectiv, deschisă a vocalei /e/, de ex.), inclusiv caracteristici de accentuare (în greacă, accentele marchează aspecte ale tonului), dar şi particularităţi independente de pronunţare (în franceză, accentul circumflex relevă o caracteristică etimologică: dispariţia consoanei /s/ din etimonul latin (âne < lat. asinus), sau diferenţiază cuvinte omofone*: du - du). în română este folosit foarte rar, pentru a evita posibilele confuzii între omografe*. 3. ~ metric / ritmic / prozodic Pune în evidenţă o anumită silabă în cadrul unei unităţi metrice sau ritmice (vezi METRU; RITM). **4. în limbajul curent, mod de a vorbi (sau de a pronunţa) relevant pentru provenienţa etnică, regională sau socială a unui individ (accent moldovenesc, accent american, accent periferic) sau specific**

acestuia.
Particularităţile de pronunţare ale unei limbi sau ale unui grai creează o anumită impresie acustică asupra receptorului (se vorbeşte despre accent nazal, aspru, cântat etc.).
L.I.R.
ACCENTUAT, -Ă
1. în fonetică, silabă dintr-un cuvânt sau cuvânt dintr-un grup sintactic care primeşte accentul* de intensitate (vezi ACCENT). 2. In gramatica anumitor limbi, serie de forme pronominale (de pronume personal* şi reflexiv') care intră în corelaţie cu formele neaccentuate* (sau clitice*); sunt utilizate fie cu rolul de insistenţă asupra persoanei (vezi fr. Toi, tu ne changeras *jamais),* fie pe baza regulilor sintactice, prezenţa lor fiind impusă obligatoriu de anumite vecinătăţi* (vezi, de ex., utilizarea în rom. şi fr. în context prepoziţional: rom. Vii cu mine?; fr. Pouvez-vous venir avec moi?). în română, unde flexiunea pronominală (a pronumelui personal, în special) se caracterizează prin bogăţie de inventar şi se complică prin adăugarea unor distincţii speciale (vezi ACCENTUAT VS. NEACCENTUAT, iar, în cadrul formelor neaccentuate, distincţia: forme cu î protetic şi fără î protetic), formele accentuate apar atât în cadrul dativului, cât şi al acuzativului, atât la pronumele personal, cât şi la reflexiv (vezi dativul personal: mie; ţie; lui, ei; nouă; vouă; lorşi dativul reflexiv sie(şi); vezi acuzativul personal: mine; tine; el, ea; noi; voi; ei, ele şi acuzativul reflexiv sine). La nominativ, româna nu cunoaşte forme accentuate, ca urmare a particularităţii sintactice de a avea subiect inclus*, lexicalizarea subiectului de pers. I şi a Il-a echivalând cu emfaza. Utilizarea, în română, a formelor accentuate este dirijată de reguli sintactice: ocurenţa lor este fie determinată contextual, ele fiind obligatorii în context prepoziţional şi adjectival (ex. *graţie mie; datoare mie; despre mine), fie asociată fenomenului sintactic de dublare* a complementului direct sau indirect, situaţie în care formele accentuate nu pot apărea singure, cerând, în mod necesar, dublarea prin* clitic (ex. se cruţă pe sine; pe mine mă trimite; mie îmi dă).
Vezi ATON; CLITIC; DUBLARE; PRONUME.
G.P.D.
ACCEPT ABILITATE
Concept introdus de gramatica generativă* standard, privitor la respectarea regulilor impuse de uzul lingvistic, deci în raport cu performanţa*; se deosebeşte de gramaticalitate*, definită în raport

cu competenţa* lingvistică. • Un enunţ poate fi acceptabil, mai puţin acceptabil sau inacceptabil, după respectarea, într-un grad mai mare sau mai mic, a regulilor uzului lingvistic, reguli privind lungimea unui text, numărul de repetări prin coordonare a unei poziţii sintactice, numărul de subordonate încastrate* etc. Regulile uzului lingvistic diferă după tipul stilistic de enunţ: cult / popular, oral / scris, după contextul* situaţional în care a fost produs etc. Există un singur nivel de gramati- calitate, dar mai multe grade de acceptabilitate. Enunţul Omul care mergea pe strada care începea din faţa casei în care stătea prietenul despre care ţi-am povestit în ziua în care ne-am cunoscut era primarul oraşului este gramatical, respectând regulile de construcţie a fiecărei propoziţii în parte şi de introducere a subordonatelor relative, dar este inacceptabil, întrucât uzul lingvistic respinge introducerea, în aceeaşi frază, a cinci propoziţii relative atributive. Şi, invers, există enunţuri acceptabile, dar agramaticale, în măsura în care ele sunt atestate de uz, dar violează regulile formulate pentru gramatica generativă a unei limbi; vezi, de ex., construcţii ca: El doreşte ca să plecăm şi El îmi spune că ce frumoasă sunt. acceptabile din punctul de vedere al uzului neliterar'', însă agramaticale, deoarece încalcă regula de lexica- lizare a complementizatorului' (în prima frază) şi de încastrare a propoziţiei exclamative (în a doua).
Vezi GRAMATICAL1TATE.
G.P.D.
Variaţie (variantă") a semnificatului care reprezintă restrângerea sensului în funcţie de context". Accepţiile uzuale într-o limbă sunt delimitate de dicţionare* chiar şi în cazul cuvintelor monosemice, dar, mai ales, în cazul celor polisemice (vezi POLISEMIE). Numai accepţiile care tind să se generalizeze sunt incluse în dicţionare şi delimitate prin diferite semne grafice (romburi, punct, punct şi virgulă ş.a.). Există însă infinite accepţii ocazionale, reprezentate de utilizarea specifică a unui sens într-un context nou; în acest caz, accepţia este echivalentă, pentru unii autori, cu sensul* „care se deosebeşte prin anumite trăsături proprii de alte lucruri‟, iar accepţia înregistrată în cadrul acestui sens sub un romb este definită prin sinonimia cu distinctiv şi ilustrată prin contextul trăsături distincte (vezi DEX). Unele
accepţii din dicţionare reprezintă specializări contextuale: viteză de croaz'eră (accepţie a cuvântului croazieră) se defineşte strict ca „regim de zbor al unui avion, care evoluează cu o viteză mai mică decât cea maximă‟.
A.B.V.
ACCIDENT (~ FONETIC)
Schimbare fonetică* întâmplătoare, fără caracter regulat, a unui sunet, în cuvânt sau prin fonetică sintactică. Rezultat al coarticulaţiei sunetelor, accidentul este numit uneori şi schimbare fonetică necondiţionată. • Cauzele accidentelor sunt multiple: tendinţa de simplificare a pronunţării, evitarea repetării aceloraşi mişcări articulatorii, economia lingvistică etc. • Tipurile cele mai frecvente de accident sunt: afereza* asimilarea*, disi- milarea* epenteza*, haplologia*, metateza*, proteza* etc. Vezi şi SCHIMBARE FONETICĂ.
c.c.
ACHIZIŢIE (~ A LIMBII)
Rezultat al învăţării parţiale sau în ansamblu a unei limbi. Achiziţia are două aspecte fundamentale: învăţarea limbii materne de către copii şi învăţarea unei limbi străine de către

copii sau adulţi. între cele două tipuri de procese de achiziţie există asemănări determinate de faptul că ambele privesc atât producerea, cât şi receptarea limbii considerate şi că învăţarea presupune interacţiunea între experienţa lingvistică şi capacităţile lingvistice înnăscute ale individului. • Achiziţia limbii materne de către copil se realizează în mai multe etape: gânguritul (etapa prelingvistică), vorbirea holofrastică („propoziţiile" formate dintr-un singur cuvânt), etapa enunţurilor din două cuvinte (care exprimă relaţii semantice şi gramaticale), etapa telegrafică (sunt emise enunţuri mai lungi, din care lipsesc instrumentele gramaticale şi mărcile flexionare). în esenţă, dezvoltarea vorbirii la copil implică trei aspecte: însuşirea deprinderilor motorii, stăpânirea indicilor de recunoaştere şi construirea stocului de cunoştinţe lingvistice. Procesul de achiziţie a limbii materne a fost explicat fie prin teoria imitaţiei, fie prin aceea a aprobării în cazul uzului corect al formelor şi a corectării în cazul uzului incorect, fie prin inducerea unei gramatici implicite din regularităţile receptate (vezi LAD „language acquisition

device", propus de N. Chomsky). Erorile* sistematice care apar în vorbirea copiilor oferă informaţii despre strategiile generale de achiziţie a limbii. Similaritatea tipologică a acestora reflectă natura universală a principiilor* care guvernează producerea şi înţelegerea limbii. Studiul afaziei* a adus clarificări importante asupra mecanismelor neuro-fiziologice ale achiziţiei limbii. • învăţarea unei limbi străine se realizează în grade diferite, depinzând de o serie întreagă de variabile extralingvistice (socio-culturale, psihologice etc.). Fiecare etapă a procesului învăţării se caracterizează prin constituirea unei „interlimbi" cu structură proprie. La adulţi se poate produce „fosilizarea" unei asemenea interlimbi, care devine formă stabilă de comunicare. Achiziţia unei limbi străine poate fi favorizată de similari tăţile cu limba maternă (vezi TRANSFER), deosebirile determinând producerea unor fenomene de interferenţă*, care constituie surse de erori.

L.I.R.

ACOMODARE

Tip particular de asimilare* care constă în modificarea uneia sau eventual a două dintre trăsăturile articulatorii ale unui sunet, sub influenţa altui sunet aflat în proximitate imediată: fn > mn (bufni > bumni), vn > mn (pivniţă>pimniţă) etc. **• Acomodarea are, în general, un caracter individual şi adesea izolat. în câteva cazuri, ea s-a impus în limba literară, astfel [s] din prefixul des-, devine [z] în vecinătatea unei consoane sonore: dezmembra, dezbina, dezgheţa, iar [n] din prefixul în-, devine, înainte de labială, m: îmbrăca, împuţina** etc.

Vezi ASIMILARE.

CC.

ACORD

1. în limbile cu flexiune*, manifestare formală a relaţiilor sintactice de dependenţă*, constând în impunerea de către termenul regent subordonatului său a obligaţiei de a repeta, integral sau parţial, informaţia gramaticală a regentului. în grupul* nominal a! românei, se repetă, cu direcţia nominal regent -> adjectiv, articol, informaţia de gen, de număr şi de caz (ex. *preţul cărţii mele celei noi); în grupul predicatului, se repetă, cu direcţia subiect -> predicat, informaţia de persoană şi de număr* (ex. **el citeşte). în română, se vorbeşte deci** despre acordul adjectivului şi ai articolului cu regentul substantival şi despre acordul predicatului cu subiectul. • ~ prin atracţie Abatere* de la regulile de acord ale limbii literare*, constând în acordul cu termenul cel mai apropiat, şi nu cu termenul care, gramatical, ar trebui să impună acordul; vezi, de ex., acordul predicatului cu determinantul subiectului, fiindcă acesta este termenul cel mai apropiat (Rezultatul de la cele mai multe examene sunt slabe), sau numai cu o parte a subiectului, în cazul subiectului multiplu* (Mă indispune minciuna şi prostia). • ~după înţeles Abatere de la regulile gramaticale de acord constând în realizarea unui acord semantic, în locul unuia formal, în cazul cuvintelor care prezintă o neconcordanţă între formă şi sens. Substantivele colective* aflate în poziţia de subiect apar frecvent cu un predicat având formă de plural, ca urmare a unui acord realizat după înţeles, şi nu după formă (ex. *Majoritatea au plecat). Abaterea intervine, uneori, ca efect simultan al acordului prin atracţie şi al celui după înţeles* (ex. *Mulţimea de elevi au invadat curtea şcolii). 2. Acordul substitutelor* cu antecedentul* constă în repetarea de către substitut (dacă acesta aparţine unei clase de pronume sau numerale care disting gramatical genul*) a informaţiei de gen purtate de antecedent (este posibilă, dar nu obligatorie, şi reluarea informaţiei de număr); vezi construcţiile: Ion*$_s$ **a mers cu elevii luij la teatru; Studentekj au plecat, numai două; au mai rămas, unde prin co-indexare* se marchează co-referen- ţialitatea, dublată, în acest caz, şi de o repetare, în forma substitutului, a genului purtat de antecedent.**

• Relaţia antecedent - substitut, care este de tip referenţial, asigurând interpretarea semantică a substitutului prin antecedent (vezi LEGARE), se completează, ca o consecinţă a celei dintâi, şi cu una de tip formal, manifestată, atunci când morfologic este posibil, prin repetarea genului.

G.P.D.

ACROSTIH

Compoziţie poetică manieristă în care versurile sunt astfel alcătuite, încât literele lor iniţiale, citite pe verticală, să formeze unul sau mai multe cuvinte (cel mai adesea, un nume de persoană). în literatura română premodernă, au scris poeme în acrostih Ienăchiţă, Nicolae şi Alecu Văcărescu, ca şi Costache Conachi:

Ib ööo o

La doi ochi ce sunt din fire/plini dă nur şi dă simţire Urmează ca să să-nchine/ vrând şi nevrând fieşcine. Căci într-o căutătură/ viaţă dau şi viaţă fură.

Sunt dăprinşi tot a supune/ ş-a robi fără minune. Aceşti ochi plini de putere/ căutând cu

mângâiere N-au zăbovit să găsească/ lesnire să mă robească; Dar şi eu fără sfiială/ le didei făgăduială Rob să le fiu în vecie/ cu mare statornicie;
Acest dulce dă rob nume/ să-l port şi în ceea lume. (A. Văcărescu).
Este, de asemenea, cunoscută poezia lui
B.P. Hasdeu intitulată La noi e putred mărul, care are în acrostih trimiterea La „Convorbiri literare".
M.M.
ACT
I. în analiza conversaţională, unitate minimală a structurii interacţionale*. Actele intră în componenţa mişcărilor* interacţionale, actul principal, definitoriu pentru tipul de mişcare performat, putând fi asociat cu actele opţionale, deschise spre interlocutor*. Actele opţionale au rolul de a valida mişcarea precedentă a interlocutorului ca o contribuţie la conversaţia* în curs sau de a semnala crearea unei posibilităţi de intervenţie a partenerului. Dc ex.: A. Trebuie să o luăm şi pe Ioana cu noi la munte; B. Da (act de validare a intervenţiei lui A), dar ar trebui s-o întrebăm dacă poate merge (act principal), nu-i aşa? (act de solicitare a unei noi intervenţii a lui A). Actele de validare a mişcării interacţionale precedente îndeplinesc o funcţie rituală - determinată de respectarea cerinţelor principiului politeţii -, fatica sau strategică (de umplere a golurilor în conversaţie), **ü. Act de vorbire /verbal/ de limbaj Act complex, realizat prin utilizarea limbii în situaţii* de comunicare concrete. • Produs al unei direcţii noi conturate în filosofia limbajului, teoria actelor de vorbire a fost formulată de J.L.** Austin şi difuzată mai ales prin intermediul sintezei critice realizate de J.R. Searle, a cărui contribuţie la dezvoltarea ideilor de bază ale predecesorului său nu poate fi neglijată. Punctul de plecare al acestei teorii l-a constituit identificarea de către Austin a clasei verbelor performative şi a distincţiei între enunţuri* caracterizate prin valoare de adevăr (constatative): Ion citeşte o carte, şi enunţuri caracterizate prin reuşită
distinge trei tipuri de acte componente: acte locu- ţionare*, ilocuţionare* şi perlocuţionarc*. Rostind un anumit enunţ, vorbitorul emite anumite combinaţii de sunete, organizate sub forma unor secvenţe de structuri morfo-sintactice, care transmit anumite semnificaţii lexicale şi gramaticale (act locuţionar), dar, în acelaşi timp, exprimă o anumită intenţie comunicativă (act ilocuţionar) şi urmăreşte realizarea unui anumit efect asupra interlocutorului (act perlocuţionar). De ex., rostind secvenţa lingvistică Deschide fereastra!, un vorbitor solicită interlocutorului să efectueze o anumită acţiune, urmărind să-l determine pe acesta să-i îndeplinească solicitarea. Este aproape curentă înţelegerea teoriei actelor de vorbire drept teorie a actelor ilocuţionare, întrucât componenta locu- ţionară constituie obiectul de studiu al gramaticii, iar cea perlocuţionară este exterioară enunţului propriu-zis. Conceptul de act de vorbire este astfel identificat cu acela de act ilocuţionar. Vezi ILOCUŢIONAR.
L.I.R.
ACTANT
1. în accepţia lui L. Tesniere, concept sintactico- semantic definit în raport cu verbul; desemnează persoanele sau lucrurile care participă la proces, iar sintactic, determinanţii ceruţi de verb şi dependenţi, prin restricţii de formă, faţă de acesta. Verbele nu comportă acelaşi număr de actanţi: verbe fără actant, numite avalente sau zero-valente (rom. plouă; fr. il pleut); verbe cu un actant, numite di- sau bivalente (rom. el citeşte o carte; fr. il *lit un livre); verbe cu trei actanţi, numite şi trivalente* (rom. el dă o carte copilului; fr. il donne le livre â Charles). Speciile de actanţi se deosebesc
semantic: cel care face acţiunea / cel care suferă \ '
acţiunea / cel în beneficiul sau în defavoarea căruia se face acţiunea, şi sintactic, după tipul de limbă şi după marca* distinctivă primită. în limbile cu caz* morfologic, cei trei actanţi se deosebesc prin forma de caz: nominativul / acuzativul / dativul (ex. *Profesorul dă elevului o carte; el i-o dă); în limbile care nu cunosc caz morfologic sau folosesc mijloace mixte de marcare, distincţia dintre actanţi priveşte topica faţă de verb: antepusă / postpusă (fr. Alfred frappe Bernard),*
sau nereuşită (*performative): Promit să-ti>aduţ~ ispire^ţâ /-absenţa prepoziţiei (fr. Alfred donne le cartea (vezi* CONSTATATI V; PERFORMATI**VDi ipă^lme â Charges)**, ca şi tipul de prepoziţie (rom. Ion Austin, în structura oricărui act de voi$ire se pe Ghejărghe la părinţi). • în acest model
ACTIV
18
de descriere, nominativul subiect este actant de acelaşi tip cu acuzativul obiect direct şi cu dativul obiect indirect, producându-se, pentru prima dată. o includere a subiectului în sfera determinanţilor verbali. • In teoriile semantice ulterioare, conceptul devine în exclusivitate semantic; actantul desemnează o persoană sau un lucru angajat în proces şi jucând un «rol»* în funcţie de raportul faţă de proces şi de alţi actanţi. Actantul se defineşte şi nu există decât prin «rolul» semantic jucat în procesul actanţial. Alături de actant, circulă şi se impun termenii rol", caz* (profund), argument*. Actanţii cei mai invocaţi sunt: pacientul*, agentul*, beneficiarul*, sursa*, locativul*, dar inventarul şi termenii utilizaţi diferă de la un autor la altul, chiar de la o lucrare la alta. (Vezi ARGU - MENT; CAZ_{ir}; ROL.) 2. în naratologie, conceptul a fost introdus şi redefinit de A J. Greimas: actantul este o clasă în care actorii* (= personajele) intră ca elemente componente, între actant şi actor stabilindu-se un raport analogic cu cel dintre invariantă* şi variante* în fonologie; invarianta pe care o constituie actantul se materializează în diversele povestiri concrete sub forma unor actori/ personaje care îndeplinesc aceeaşi funcţie narativă. în analiza structurală a naraţiei se preia deci o parte din accepţia sintactică a conceptului (organizarea în jurul unui pivot verbal, aşa cum îl defi- nise Tesniere), dar se accentuează componenta sa semantică, prin aducerea în discuţie a legăturii dintre actant şi funcţiile narative*. • Greimas porneşte de la analiza structurală a basmului popular iniţiată de V.I. Propp şi rafinată ulterior de CI. Bremond. Pentru Propp, personajele (Greimas preferă termenul actori) se definesc prin „sferele de acţiune" la care

participă, sferele fiind alcătuite din fascicule de funcţii care le sunt atribuite. Reducând în clasificare imensul număr de actori după funcţiile pe care aceştia le îndeplinesc, Propp stabilise 7 actanţi posibili pentru basmul rusesc (răufăcătorul, donatorul, obiectul căutării, adju- vantul, mandatarul, eroul, pretinsul erou) încadrabili în 3 clase / funcţii actanţiale: agent, pacient şi beneficiar. • Aplicând aceste distincţii într-o analiză semantică a structurilor narative culte, Greimas substituie triada (existentă explicit la Tesniere şi deductibilă în teoria lui Propp) agent
- pacient - beneficiar printr-un număr de 6 categorii ordonate în perechi de opoziţii binare, constituind o structură actanţială de bază, care
continuă să fie subordonată verbului: subiect vs. *obiect (modalitatea lui a putea); remitent* vs. *destinatar (modalitatea lui a şti); adjuvant vs. opozant (modalitatea lui a vrea). • Relaţia dintre* actant şi actor este dublă: pe de o parte, se stabileşte între cele două concepte un raport de incluziune, actorul desemnând ocurenţa, iar actantul clasa; pe de altă parte, un singur actor poate reprezenta reuniunea mai multor actanţi (de ex., *eroul unui basm poate îndeplini funcţiile actanţiale de subiect, dar şi de destinatar sau chiar de adjuvant,* în raport cu naraţia concretă în care figurează ca personaj).
G.P.D. (1); M.M. (2).

ACTIV,-Ă

Termenul nemarcat* al opoziţiilor de diateză*, definit, în raport cu pasivul* şi cu reflexiv*-pronominalul, prin orientarea procesului asupra agentului*, agentul corespunzând cu subiectul gramatical. După cum opoziţiile de diateză sunt privite la nivelul verbului sau al întregii construcţii, se vorbeşte despre verb activ sau despre construcţie activă. • Verb ~ Opus celui pasiv şi celui reflexiv-pronominal, verbul activ are o formă nemarcată, deci fără semne speciale, iar ca semnificaţie se distinge prin absenţa semnificaţiei pasive şi a celei reflexive; vezi forma laudă în raport cu este lăudat şi se laudă. Verbul activ selectează, în poziţia subiectului, agentul, iar în poziţia obiectului direct, când acesta este exprimat, pacientul* (ex. *Ion laudă conferinţa /pe Gheorghe; Ion citeşte, construcţie în care obiectul direct este neexprimat). • Construcţie ~ Construcţie tranzitivă* alcătuită dintr-un verb activ, un subiect reprezentând agentul procesului şi un complement direct, cu condiţia distincţiei referenţiale între subiect şi complement; complementul direct poate fi neexprimat în context, în cazul construcţiilor tranzitive folosite absolut*. Construcţia activă se opune construcţiei pasive, unde obiectul direct ia locul subiectului, iar forma pasivă a verbului ia locul formei active (vezi opoziţia: Ion citeşte cartea - Cartea este citită de Ion); se opune şi construcţiei* reflexiv-pronominale, în care subiectul, reprezentând agentul, este co-referenţial cu obiectul (vezi opoziţia: Ion$_i$ *laudă pe Gheorghe•*
- Ion$_j$ **se**$_y$ laudă /pe sine/).
Vezi DIATEZĂ; PASIV; REFLEXIV.
G.P.D.

ACTOR

în naratologie, element component al unei clase numită actant*; personaj. Raportul dintre actor şi actant este asemănător raportului dintre variante* şi invariantă* din fonologie.
Vezi ACTANT.
M.M.

ACTUALIZARE

Concept al lingvisticii moderne care desemnează utilizarea unei unităţi a limbii' în vorbire*. Actualizarea se face de către subiectul vorbitor care dă o reprezentare reală unui sens într-un context* lingvistic şi extralingvistic. Actualizarea unui cuvânt înseamnă a face să coincidă extensia semnificatului* său cu reprezentarea pe care şi-o face vorbitorul despre o anumită realitate; rolul contextului* este esenţial pentru a-i conferi cuvântului un anumit grad de actualizare şi a-i permite să se refere la unul sau mai multe obiecte extralingvistice particulare; de aceea actualizarea este strâns legată de referinţă*. • Actualizarea se poate referi la sensul cuvintelor utilizate în context, fie că e vorba de denotaţii*: băiatul era neobişnuit de înalt (unde înalt desemnează „extensiunea pe verticală‟, actualizată ca „dimensiune în plus‟ prin context), fie că sunt conotaţii* (fata are o fire rece, unde rece exprimă sensul secundar „apreciere psihică‟ numai în combinaţie cu fire). Contextul actualizează diverse relaţii semantice mai puţin obişnuite, cum ar fi prăjinăJ bondoacă pentru înalt/scund, în era nici prăjină, nici bondoacă. Uneori este antrenat şi contextul extralingvistic, ca în cazul rom. consens, care după 1990 arc sensul specializat „lipsă de conflicte‟. • Actualizarea mai poate fi exprimată prin unele unităţi gramaticale care situează în timp ori în spaţiu o unitate sau o cuantifică: a) Articolul* este unul dintre mijloacele curente de actualizare: nişte oameni reprezintă o actualizare cantitativă, pluralul indică mai mult decât un om, iar articolul desemnează anumiţi oameni, b) Determinanţi ca demonstrativul reprezintă o actualizare în timp sau în spaţiu: aceşti oameni desemnează oamenii dintr-un spaţiu apropiat, oamenii pe care îi am sub ochi. c) Categoria numărului* la verb* reprezintă o actualizare: Vino! Veniţi!, d) Actualizarea se poate face printr-o sintagmă întreagă: Prietenul cel foarte blând.
A.B.V.

ACŢIUNE

1. Verb de ~ Clasă semantică de verbe exprimând procese în care este implicat fie un autor (agent*), iniţiatorul conştient, în stare să controleze acţiunea (Copilul distruge, cu bună ştiinţă, ceva), fie o forţă, exprimată sau neexprimată, determinând acţiunea fără să o controleze (Grindina distruge recolta); agentul acţionează direct sau prin intermediul unui instrument* şi canalizează acţiunea spre un anumit scop* (sau ţintă*). în serviciul unui beneficiar*. Se opune verbelor de stare*. Fac parte din clasa verbelor de acţiune verbele de mişcare*, care implică un agent voluntar (Ion aleargă / fuge / merge etc.), dar şi verbe a căror

mişcare este determinată de o forţă neexprimată (apa curge; lacrimile se preling), verbele instrumentale, care includ în semantica internă un instrument (a biciui, a claxona, a grăpa, a cosi, a dăltui, a săpa etc.), verbe factitive*, care implică un agent voluntar (El adânceşte cu grijă o groapă; El împodobeşte cu atenţie camera copiilor; El îşi măreşte casa) etc. **2. Nume de ~ Substantiv abstract*, creat într-o anumită limbă sau împrumutat gata format, obţinut prin operaţia de nominalizare* dintr-un verb de acţiune (vezi 1) (vezi NOMINALIZARE). Clasa numelor de acţiune se caracterizează, flexionar, prin trăsătura de substantive singularia* tantum, iar, sintactic, printr-un amestec de determinanţi de tip nominal (vecinătatea unui adjectiv cu care se acordă) şi de tip verbal (păstrează vecinătăţi specific verbale: posibilitatea de combinare cu verbe de** aspect*; ex. *începe vânzarea; se pune pe plâns; posibilitatea de combinare cu determinanţi în dativ şi prepoziţionali, explicabili prin regimul verbului de origine;* ex. *vânzare de piese uzinelor; dezvăţ de relele obiceiuri; vecinătatea unor genitive cu caracteristica de genitive „subiective*" sau „obiective*";* ex. *vânzarea averii (obiectiv)* vs. *plecarea mamei (subiectiv)). Tipologic, româna se caracterizează printr-o sensibilitate deosebită faţă de clasa abstractelor verbale (vezi* ABSTRACT$_4$), trăsătură care se poate susţine prin varietatea şi productivitatea procedeelor de nominalizare, incluzând şi procedee specifice limbii române şi extrem de productive, de tipul infinitivului lung* şi al supinului* substantivat (vezi NOMINALIZARE).
C.P.Ü.

ACUMULARE
Figură* realizată prin amplificarea membrilor (cu aceeaşi funcţie sintactică) ai unui grup sintactic sau ai unei propoziţii, fără ca vreunul dintre ei să se repete; formă de enumerare", acumularea este o figură utilizată mai ales în descriere: Se agaţă de ea o lume de plante urcătoare, iar trandafirii, după ce îi cuceresc împreună cu glicinele culmea, se prăvălesc de-a lungul zidurilor tot de marmoră şi împrejurai ferestrelor şi uşilor încadrate în chenare de lapis-lazuli, agată şi jasp-sanguin. spre a se surpa în tumultoase cascade de argint, de aur, de purpură, pe când potirele mov ale florilor glicinei cântă cu o notă melancolică pământeasca zădărnicie (Macedonski). • Când în succesiunea termenilor se poate distinge o gradaţie de sens, acumularea se apropie de climax*.
Vezi ENUMERARE.
M.M.
ACUSTIC, -Ă
1. Fonetică ~ Ramură a foneticii* care analizează şi descrie proprietăţile fizice ale sunetelor* din perspectiva felului în care sunt percepute de către receptor*. Este complementară cu fonetica articulatorie*. Caracteristicile articulatorii şi cele acustice ale unui sunet sunt legate între ele, fără să se poată stabili totuşi o corespondenţă de 1 : 1 (de ex., consoanele palatale* şi dentale*, diferite ca loc de articulare, sunt asemănătoare din punct de vedere acustic prin aceea că produc un sunet ascuţit, sunt acute). Producerea sunetelor determină variaţii ale presiunii aerului, dependente de frecvenţa, intensitatea şi forma vibraţiilor (undelor). Aceste variaţii sunt înregistrate cu ajutorul spectrogra- fului, spectrul fiecărui sunet având formanţi* specifici. 2. Clasificare ~ a sunetelor Clasificare realizată în funcţie de formanţii caracteristici fiecărui sunet. De ex., în funcţie de concentrarea sau de dispersia formanţilor, se disting sunete compacte (vocala [a], consoanele laringale* velare* şi palatale) şi sunete difuze (vocalele [i, î, u], consoanele labiale* şi dentale); în funcţie de înălţimea sunetului, influenţată de volumul rezonatorului, se disting sunete acute (vocalele [e, i]), consoanele palatale şi dentale) şi grave (vocalele [o, u], consoanele labiale şi velare) etc. **3. Trăsătură ~**
Caracteristică a structurii formanţilor, utilizată pentru descrierea sunetelor.
L.I.R.
ACUZATIV, -Ă
1. Intr-o concepţie morfologică asupra cazului* (vezi CAZ,), caz subordonat (sau regim*) impus numelor de către verbe tranzitive* (vezi TRANZITIV) şi de prepoziţii, iar adjectivelor*, prin fenomenul de acord*. Astfel, în construcţiile româneşti: o văd, mă strigă, le laudă, cazul acuzativ apare ca regim al verbelor tranzitive a vedea, a striga, a lăuda, iar în construcţiile: lângă mine, despre tine, pentru d, cazul acuzativ apare ca regim al prepoziţiilor*; în construcţia: am vorbit despre noua şi interesanta ta carte, cazul acuzativ al adjectivelor este o consecinţă a acordului cu substantivul. Acuzativul este un caz abstract, cu funcţie de complement direct; rar, are şi valoare concretă, circumstanţială (să se compare: citeşte un roman (abstract) cu a învăţat o săptămână întreagă; a alergat doi km (circumstanţial)). • în limbile flexionare*, se realizează prin desinenţă* (ca în latină sau în rusă); în limbile cu flexiune restrânsă, se realizează fie prepoziţional (vezi, de ex., în română, utilizarea lui pe pentru marcarea, în anumite condiţii lexico- semantice şi sintactice, a acuzativului (ex. *strig pe Ion, Pe cine aştepţi?), fie prin restricţii de topică (vezi fr., unde distincţia nominativ* vs. acuzativ se obţine prin antepoziţie vs. postpoziţie). • în limbile cu flexiune de caz săracă, se caracterizează, ca şi alte cazuri, prin sincretism* (sau omonimie*) şi prin ambiguitate*. în română, de ex., întreaga flexiune substantivală şi adjectivală prezintă sincretismul* nominativ = acuzativ. în română, deşi cazul acuzativ se asociază frecvent cu semnificaţia de pacient*, poate exprima şi beneficiarul* (ajută pe Gheorghe), ţinta* (mă ajunge din urmă), experimentatorul* (mă doare, mă impresionează), durata (învaţă două ore), spaţiul străbătut (aleargă doi km). 2. Limbă ~ în studiile de tipologie*, clasă de limbi caracterizată printr-o codare* specifică a argumentelor*, adică prin selecţia de preferinţă a pacientului în poziţia obiectului direct, căruia îi impune cazul acuzativ, şi a agentului în poziţia subiectului, căruia îi impune nomihativul; se opune limbilor de tip ergativ*. Limbile indo-europene aparţin tipului acuzativ.

G.P.D.

ADANCIME (STRUCTURA DE ~) în modelele generative' (N. Chomsky, Ch. J. Fillmore), care au în comun principiul organizării limbii pe mai multe nivele, unul dintre nivelele de reprezentare, cel subiacent, foarte abstract, niciodată direct observabil; sin. structură profundă; bază (vezi BAZĂ$_{n\ 1B}$), Există mari diferenţe de concepere a structurii de adâncime şi a raportului ei cu structura de suprafaţă* între diversele tipuri de gramatică generativă. 1. în modelul generativ standard (Chomsky, 1965), structura de adâncime este concepută sintactic, reprezentând, sub forma indicatorilor* sintactici (engl. phrase-markers), structurile de constituenţi în termeni de categorii* sintactice. Rolul structurii de adâncime este de a genera structurile „bine-formate" dintr-o limbă prin aplicarea regulilor* de structură a frazei şi de subcategorizare. Se distinge de structura de suprafaţă rezultată după aplicarea regulilor de transformare*. 2. în gb* (Chomsky, 1981), pentru structura de adâncime corespunde D-Structura*, concepută în cadrul unei scheme cu următoarele nivele de reprezentare:
D-STRUCTURĂ
„deplasare a lui a"
S-STRUCTURĂ
.„deplasare a lui a"
FF FL
(= FORMĂ FONETICĂ) (= FORMĂ LOGICĂ)
D-Structura este reprezentarea abstractă unde sunt atribuite 0-rolurile* şi cazul* abstract (vezi CAZ$_{IV}$), aflându-se sub guvernarea principiului proiecţiei* şi a criteriului 0-rolurilor. Distincţia dintre D-Structură şi S-Structură nu este de grad de abstractizare, ambele fiind la fel de abstracte, şi nici de tip de reprezentare, ambele fiind concepute sintactic, ci de cantitate de informaţie, S-Structura asigurând, prin înregistrarea urmelor*, o informaţie completă, întreaga informaţie relevantă pentru reprezentarea semantică şi sintactică. 3. în modelul Fillmore, structura de adâncime nu mai este concepută sintactic, ci logico-semantic, în termenii categoriilor de caz* (vezi CAZ$_{JJ}$.) Orice propoziţie de adâncime (sau de bază) are structura: V - Caz, - Caz$_2$... - Caz$_n$,
adică un predicat* şi mai multe cazuri logico- semantice: agent, pacient, experimentator, instrument, sursă etc., şi aparţine gramaticii universale (vezi gramatică,,). Se opune structurii de suprafaţă, organizată sintactic, iar convertirea structurii de adâncime în structură de suprafaţă revine transformărilor, al căror rol este de aşezare a diverselor cazuri în poziţiile sintactice de subiect (- subiec- tivizare) sau de obiect (- obiectivizare).
Vezi GRAMATICI GENERATIVE; GRAMATICĂ A CAZULUI; GB.
C.P.D.
ADECVARE
1. în modelele* lingvistice formalizate*, parametru semnificativ pentru stabilirea justeţei (validităţii) unei gramatici, permiţând alegerea, dintre mai multe modele posibile, a aceluia cu gradul de adecvare cel mai înalt în raport cu realitatea lingvistică pe care o aproximează (vezi model). • în concepţia lui N. Chomsky (1965), modelul cu gradul de adecvare cel mai înalt este cel generativ*, a cărui putere generativă, descriptivă şi explicativă este cea mai mare, fiind modelul care asigură generarea (producerea) celor mai întinse porţiuni din limbile naturale, captarea şi explicarea celor mai numeroase fenomene sintactice şi care permite generalizările cele mai semnificative pentru funcţionarea şi organizarea a numeroase limbi, oferind baza pentru o gramatică universală* (vezi evaluare). 2. ~ stilistică şi situaţională Concordanţă între structura codului lingvistic folosit şi datele concrete ale situaţiei* de comunicare şi ale stilului funcţional (ale limbajului*) cerut de această situaţie. Realizarea acestei concordanţe este expresia competenţei* comunicative a vorbitorilor. Fiecare comunitate* lingvistică şi fiecare stil funcţional are propriul sistem de cerinţe şi de reglementări care guvernează selecţia şi utilizarea diverselor componente ale codului lingvistic. De ex., utilizarea limbii într-un anumit domeniu so- cio-profesional şi de către vorbitori cu un anumit grad de instrucţie şi de cultură, în mediu rural sau urban, în situaţie familiară sau solemnă de comunicare etc. determină selectarea anumitor tipare de construcţie şi evitarea altora, preferinţa pentru anumite sfere lexicale şi excluderea altora etc.; formulele de adresare şi de salut se realizează şi ele diversificat, depinzând de contextul situaţional imediat, chiar dacă vorbitorii folosesc aceeaşi limbă.
G.P.D.

ADERENŢĂ
In sintaxa românească, termen folosit pentru legarea determinanţilor de regent în absenţa unor mărci formale de subordonare, deci fără ca determinanţii să suporte constrângerile formale impuse de regent. Se vorbeşte, de ex., de aderenţa adverbului în relaţia lui cu regentul, explicabilă prin natura neflexibilă a clasei adverbului, dar şi prin relaţia sintactică mai puţin strânsă faţă de regent (adverbul aparţine circumstanţialelor*, determinanţi adesea facultativi*). Aderenţa se deosebeşte de a cord* şi de rccţiune , în cazul cărora subordonarea se manifestă prin restricţii formale.
G.P.D.
ADESIV
Caz* cu valoare locativă non-orientată exprimând locul (poziţia şi vecinătatea imediată) faţă de un punct de reper. Unele lucrări disting adesivul, limitat la exprimarea poziţiei în spaţiu, de abesiv, care exprimă situarea în vecinătatea a ceva sau a cuiva; alte lucrări le cuprind sub acelaşi nume, adesiv. • Marcarea morfologică a cazului adesiv apare numai în limbile cu flexiune cazuală extrem de bogată (limbile fino-ugrice, de ex.). în română şi în celelalte limbi

romanice, adesivul nu are realizare morfologică, ci numai una prepoziţională, valoarea semantică locativă fiind conţinută în prepoziţie (ex. *El se află la facultate; ~ lângă fereastră); de aceea, româna nu are un adesiv ca formă distinctă de caz morfologic (vezi* CAZ,), ci numai ca manifestare a cazului în accepţia lui semantico-localistă (vezi CAZ_m).
' G *P.D.*

ADIACENŢĂ

1. Condiţie de ~ în GB*, constrângere impusă, în anumite limbi, de către guvernori (capurile* de grup: V(erb) şi Prep(oziţie)) complementelor, limitând atribuirea* cazului (vezi CAZ_{iv}) numai la situaţia aşezării obligatorii a nominalului în imediata vecinătate a guvemorului. Regula de adiacenţă este foarte strictă pentru engleză, unde nici o separare a grupului V(erb) + O(biect) D(irect) nu este admisă, dar este mai puţin constrângătoare în franceză, unde grupul V + OD poate fi separat prin modale şi cantitative (ex. *J'achete rarement des livrcs)\ restricţia este aproape inexistentă în română, unde acelaşi grup poate fi separat şi de circumstanţiale, ca în franceză, şi de argumentul* O(biect) I(ndirect)* (ex. *Cumpăr adesea copiilor cărţi de poveşti). 2. Pereche de ~ în analiza* conversaţională, unitate minimală* a organizării conversaţiei*, care defineşte o normă de expectaţie. Perechile de adiacenţă sunt secvenţe de două enunţuri* consecutive, produse de emiţători* diferiţi, ordonate ca o succesiune de părţi şi structurate astfel încât prima parte reclamă cu necesitate o anumită parte a doua. Clasa perechilor de adiacenţă este reprezentată de secvenţe ca: întrebare - răspuns, salut - salut, ofertă - acceptare/refuz, invitaţie - acceptare/refuz, compliment - acceptare/respingere* etc. De ex.: A. Unde te duci?B. La facultate!', A. Vino sâmbătă pe la noi. B. Cu plăcere / Nu pot. Rafinarea definiţiei acestui concept a determinat substituirea criteriului adiacenţei cu acela al rele-vanţei condiţionate. Esenţială nu este alăturarea celor două părţi ale unei perechi de adiacenţă - pentru că între acestea pot fi inserate alte intervenţii* (cf. A. Unde te duci? B. De ce mă întrebi? A. Poate te însoţesc. B. La facultatel) ci faptul că fiind dată o primă parte a perechii, o anumită parte a doua este direct relevantă şi aşteptată. Se poate vorbi despre o organizare preferenţială a perechilor de adiacenţă în sensul că nu toate enunţurile care pot funcţiona ca parte secundă a unei perechi au acelaşi statut: unele reprezintă alternative structurale care se conformează aşteptărilor şi sunt nemarcate, altele sunt mai neaşteptate şi sunt marcate prin diverse grade de complexitate structurală. în cazul unei solicitări, de ex., refuzul este o alternativă marcată adesea printr-o formulare mult mai complicată decât acceptarea, care reprezintă alternativa nemarcată. Perechile de adiacenţă constituie o tehnică frecventă de selectare a emiţătorului următor.
G.P.D.(1); L.I.R.(2).

ADJECTIV

Clasă de cuvinte constituind, în limbile cu flexiune, o parte* de vorbire flexibilă* a cărei caracteristică semantică este raportarea la substantiv, fie exprimând calităţi şi relaţii ale substantivului (adjectiv calificativ şi adjectiv relaţional), fie asigurând actualizarea* acestuia în vorbire (adjectiv determinativ),

şi a cărei caracteristică gramaticală este subordonarea faţă de substantiv, manifestată prin acord*.

•Morfologic, adjectivul se caracterizează, în limbile cu flexiune, prin categoriile de gen, de număr şi de caz, impuse prin acordul cu substantivul şi manifestate adesea solidar (vezi AMALGAMARE,; de ex., rom. unei stele luminoase, unde o singură desinenţă [-e] marchează cele trei categorii), şi prin categoria specifică a comparaţiei*, care exprimă gradarea calităţii, fie în mod absolut, fie prin comparaţie. Marcarea gradării este diferită de la un grup de limbi la altul, realizându-se sintetic (sau afixal), în cazul latinei sau al germanei (în lat., de ex., adjectivul primeşte la comparativ* afixele: -ior, pentru mase. şi fem., şi -ius, pentru neutru; clarior, clarius „mai strălucitor"), sau analitic, cu ajutorul morfemelor mobile* de provenienţă adverbială, în cazul limbilor romanice (rom. mai frumos; fr. plus beau; it. piü bello).• Sintactic, adjectivul se caracterizează prin acordul cu numele (substantiv şi unele pronume) şi prin aşezarea într-un G(rup) N(ominal), în poziţia de atribut* adjectival (o casă frumoasă şi nouă), într-un G(rup) V(erbal), în vecinătatea unui verb copulativ, în poziţia de nume predicativ*, iar, în structuri derivate*, în poziţia de element predicativ suplimentar* (ea este sinceră; o consider sinceră). în gramatica franceză, poziţia de atribut este denumită, pentru adjectivele calificative, epitet* (vezi fr. une **belle** *maison), iar poziţiile nume predicativ şi element predicativ suplimentar sunt desemnate terminologic prin atribut (vezi* fr. *elle est sincere; je la considere comme sinedrei.» S e m a n t i c, se disting trei clase de adjective, clasificare susţinută şi de particularităţi morfosintactice: a) adjective calificative, care exprimă însuşiri ale obiectelor, iar, morfosintactic, sunt singurele care permit gradarea şi singurele care satisfac atât poziţia de atribut, cât şi pe cea de nume predicativ (ea este (o studentă) frumoasă şi inteligentă / este mai frumoasă şi mai inteligentă decât sora ei); b) adjective relaţionale, care exprimă o relaţie între două substantive, iar, morfosintactic, nu cunosc categoria comparaţiei şi, în mod normal, nu apar în poziţia de nume predicativ* (ex. *uniformă şcolară „de şcolar", magazin sătesc „de la sat", urs poiar „de la pol", vin românesc „din România", comportare psihică, „privind psihicul"* etc.); c) adjective determinative, a căror funcţie este fie de actualizare a unui substantiv, apropiindu-se de rolul articolului* (se comportă astfel adjectivele demonstrative*, posesive* şi unele nedefinite*), fie de cuantificare, deci de specificare cantitativă a extensiunii* predicatului (unele adjective nedefinite şi negative) şi care, morfosintactic, se caracterizează prin restricţii de topică, până la situaţii de topică fixă* în raport cu capul* de grup, precum şi prin absenţa categoriei comparaţiei şi prin imposibilitatea apariţiei lor ca nume predicative (vezi acest elev, elevul acesta, unii elevi, fiecare elev, oricare elev. nici un elev. toţi elevii). Dată fiind deosebirea semantică, susţinută şi morfosintactic, unele gramatici propun distingerea

terminologică între determinative şi adjective sau chiar între determinative, adjective şi *pseudo-adjective,* păstrând termenul adjectiv numai pentru „calificative‟, eventual, pentru „calificative‟ şi „relaţionale‟. în gramatica românească, toate cele trei clase sunt desemnate terminologic prin adjectiv, pe baza trăsăturii sintactice comune a acordului cu substantivul; termenii calificativ / relaţional / determinativ se păstrează pentru subspecii semantice de adjectiv.» Ca provenienţă, se disting, cu unele diferenţe de la o limbă la alta, clase cum sunt: a) adjective propriu-zise, clasă deschisă, care grupează adjective moştenite şi împrumutate, precum şi adjective create pe teren românesc prin derivare cu sufixe adjectivale (ex. *alb, negru; kaki, sincer; auriu. încântător); b) adjective pronominale, clasă închisă de adjective, fiecare având un corespondent pronominal, identic ca formă sau aproape identic. în funcţie de corespondenţa cu un anume tip de pronume, adjectivele pronominale sunt:* DEMONSTRATIVE, POSESIVE, NEHOTĂRÂTE, NEGATIVE, RELATIVE, INTEROGATIVE (ex.: **acest elev**, **elevul meu**, **oricare elev**, **fiecare elev**, **nici un elev**, **care elev);**

c) adjective participiale, cuprinzând clasa participiilor acordate (în română, participiile se comportă adjectival, cu excepţia celor din structura formelor verbale compuse*; ex.: ora învăţat, pământ moştenit);

d) adjective gerunziale, cuprinzând clasa, puţin numeroasă în româna actuală, a gerunziilor acordate (ex.: *femeie suferindă): e) adjective provenind din numerale acordate* (ex.: *puteri înzecite). Adjectivele gerunziale şi participiale se comportă ca orice adjectiv calificativ, acceptând combinarea cu morfemele comparaţiei; adjectivele pronominale şi cele provenind din numerale nu acceptă gradarea şi comparaţia, includerea lor în clasa adjectivelor realizându-se pe baza acordului cu substantivul. Raportând clasificarea semantică la cea după provenienţă, se constată corespondenţa adjectivelor determinative şi a celor pronominale. • Ca parametru tipologic, este relevantă poziţia adjectivului calificativ în GN în raport cu capul* (centrul) grupului, în funcţie de care se disting: limbi* „head first‟ (cu capul, pe prima po-

S

ziţie şi cu adjectivul postpus) şi cele „head last‟ (cu capul, pe ultima poziţie, iar adjectivul antepus). Româna aparţine limbilor de tip „head first‟, caracterizându-se printr-o topică sintactică normală cu adjectivul calificativ postpus (un oraş frumos, o fată inteligentă, o carte nouă). Antepunerea* (vezi INVERSIUNE) reflectă o aşezare a componentelor cu rol stilistic, dobândind valoare emfatică sau afectivă (frumosul oraş, iubita mea mamă).

G.P.D.

ADJECTIVAL,-Ă

1. Grup ~ Termen impus de gramatica generativă*, desemnând o structură de constituenţi alcătuită în jurul unui adjectiv, în calitate de centru′ (sau cap*) de grup*, însoţit sau nu de un predeterminant cantitativ sau gradual (ex. **(prea) capabil, (grozav de) capabil, (destul de) capabil) şi urmat de determinanţii lui obligatorii (complementele* sau argumentele* adjectivului) şi/sau de determinanţii facultativi; sin. parţial cu sintagmă ~, termen utilizat de gramatica structurală* pentru un grup adjectival a cărui structură are doi componenţi: adjectivul şi determinantul său. • Numai o clasă restrânsă de adjective are capacitatea de a primi complemente, care pot fi realizate nominal sau prepoziţional (vezi util studenţilor, cu un complement realizat prin nominal, dar sigur de ceva/-că va reuşi, unde complementul se poate realiza sau nominal sau propoziţional) şi cărora adjectivul le impune restricţii de formă: de caz, de prepoziţie (capabil de..., sigur pe..., necesar cuiva, prielnic mie) şi le impune rolul tematic (vezi gelos pe..., rolul ţintă*; util studenţilor, rolul beneficiar*; capabil de..., rolul pacient*** etc.). Alte adjective primesc numai determinanţi facultativi, a căror funcţie semantică este de a limita predicaţia adjectivului sau de a reduce semantismul vag al unora dintre ele (ex. *bună la matematică, fericită în căsnicie) sau de a stabili circumstanţa de manifestare a calităţii* (ex. *fericită acum şi aici). Structura unui GAj^(=_$_v$simbol_pentru grup* adjectival) este: (Det) Aj Compl. (Adjunct). 2. Locuţiune ~ Grup fix* (neanalizabil) de cuvinte (vezi LOCUŢIUNE) care funcţionează global ca un adjectiv, exprimând o calitate sau o relaţie a obiectelor, iar, morfosintactic, apare în contextele şi cu funcţiile proprii adjectivului. Vezi, de ex., comportamentul grupurilor neanalizabile de seamă, în stare, care apar în contextul unui verb copulativ şi al unui substantiv regent (este un poet de seamă; este în stare / om în stare de efort), unul primind obligatoriu un complement prepoziţional, iar amândouă având capacitatea de a primi morfeme
ale gradării şi complemente ale comparaţiei (este cel mai de seamă dintre poeţi; este mai în stare decât mine de efort). 3. Sufix ~ Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate la baze* substantivale sau verbale, creează cuvinte noi aparţinând clasei adjectivului (vezi DERIVARE). în limba română, cele mai productive* sufixe adjectivale sunt: -esc (ceresc, pământesc); -iu (auriu, pămânwa); -os (inimos, dure/os); -tor (chinuitor, fermecător:), iar dintre sufixele neologice, -bil (locuibil, lăudabil). 4. Articol ~ Specie de articol* hotărât* proprie limbii române; sin. demonstrativ. Creaţie pe teren românesc din formele pronumelui demonstrativ , repetă aproape identic un proces anterior petrecut în trecerea de la latină la română: ştergerea valorii demonstrativului şi transformarea lui în articol hotărât, probând sensibilitatea limbii române faţă de parametrul individualizării*. Această sensibilitate se manifestă prin inventarul bogat de articole (vezi şi articolul GENITIVAL* sau POSESIV) şi prin nevoia expresă de marcare redundantă* a individualizării (în ex. *rochia mea cea nouă, limitarea extensiunii′ predicatului la un anumit obiect se realizează, simultan, prin două articole hotărâte, precum şi prin determinantul posesiv).*

•Articolul adjectival apare obligatoriu în grupuri de patru termeni: substantiv + art. sudat + articol adjectival + adjectiv (sau grup prepoziţional sau numeral ordinal), preferând însă construcţia cu cinci termeni, în care substantivul este însoţit de un determinant posesiv (ex. *rochia mea cea nouă; rochia cea dintâi; rochia cea din cuier). Ca orice articol, repetă*

informaţia de gen, de număr şi de caz a substantivului individualizat. Când regentul substantival lipseşte, articolul adjectival preia funcţia capului de grup, transformându-se în pronume* semiindependent* (vezi Rochia de pe pat este curată, cea de pe scaun este murdară). Pe lângă rolul semantic de individualizare, articolul adjectival, apărând în grupuri nominale cu structură amplă, îndeplineşte şi rolul sintactic de legare a componentelor şi de explicitare a relaţiilor

sintactice, trimiţând neechivoc, prin formele flexionare, spre capul de grup.
Vezi ARTICOL; SEMIINDEPENDENT.
C.P.D.

ADJECnV(IZ)ARE

Tip de schimbare a clasei morfologice a cuvintelor (vezi CONVERSIUNE) al cărui specific este trecerea în clasa adjectivului*. Trecerea este marcată simultan sintactic şi morfologic; sintactic, prin apariţia în contexte improprii clasei de origine, dar specifice clasei adjectivului, iar morfologic, prin selecţia morfemelor de gen, număr şi caz impuse prin acord* şi prin combinarea cu morfemele de gradare* (ex. *femeie suferindă; carte citită; eforturi înzecite: „Zoe, Zoe, fii bărbată!" (Caragiale); „şi dacă un albastru cer/ se scurge din morminte / şi se preface şi se duce / spre deltele mai suse" (N. Stănescu). • Adjectivarea este. în română, un procedeu regulat, gramaticalizat, în cazul participiului, care, exceptând apariţiile din formele verbale compuse*, devine obligatoriu adjectiv, şi al numeralului multiplicativ*. Accidental, ca procedeu al limbajului poetic*, orice tip de adjectivare este posibil, mai ales în poezia modernă (vezi N. Stănescu).*
Vezi CONVERSIUNE.
G.P.D.

ADJUNCT

Termen impus de gramatica structuralistă* şi preluat de teoriile poststructuraliste desemnând orice constituent suprimabil din componenţa unei sintagme* sau a unui grup* sintactic: sin. modificator; determinant facultativ. • în GV (= grup verbal) şi GAj (= grup adjectival), adjunctul se opune argumentelor* (sau complementelor*), determinanţii ceruţi de sintaxa şi semantica internă a centrului* (sau capului*) de grup, cărora centrul le impune restricţii de formă: de caz şi de prepoziţie şi rolul* tematic. Vezi, de ex., în grupul verbal: A găsit soluţia astăzi, pe neaşteptate, distincţia dintre adjuncţii astăzi şi pe neaşteptate, determinanţi suprimabili, în absenţa cărora enunţul rămâne reperat, şi argumentul (sau complementul) soluţia, cerut obligatoriu de verb şi căruia verbul îi impune acuzativul' şi rolul de pacient' (vezi şi CIRCUMSTANŢIAL). în GN (= grup nominal), adjunctul corespunde adjectivelor calificative şi determinanţilor prepoziţionali, opunându-se determinativelor*. Vezi, de ex., în grupul nominal: *toţi aceşti elevi studioşi din (ultima) clasă, atributele studioşi şi din clasă funcţionează ca adjuncţi, fiind determinanţi suprimabili, iar determinativele toţi şi aceşti, al căror rol este de specificare cantitativă şi de identificare a obiectului, nu intră în clasa adjuncţilor.*
G.P.D.

ADJUNCŢIE

în GG, tip de transformare de permutare* care, spre deosebire de substituţie*, determină reorganizarea ierarhică a structurii de bază, categoria deplasată schimbându-şi poziţia ierarhică în raport cu celelalte categorii. Vezi o schemă de tipul:

P P
V GN GPrep V GN X
X

reprezentând fenomenul sintactic din engleză numit „deplasarea dativului" (ex.: They offered flowers to the ladies at the party => They offered the ladies flowers at the party, nominalul obiect indirect prepoziţional *the ladies* ajunge la acelaşi nivel cu nominalul obiect direct *flowers).*
Vezi şi PERMUTARE; TRANSFORMARE.
G.P.D.

ADNOMINAL (DATIV ~)

Termen atribuit unei situaţii sintactice nespecifi- c e pentru dativ*: dativul dependent de un centru* substantival, deci dativul din structura unui G(rup) N(ominal), având funcţia de atribut*. • Tiparul sintactic cu dativ adnominal, prezent şi în latină, se realizează în română fie în vecinătatea unor substantive nearticulate aparţinând clasei numelor de rudenie sau de demnităţi (ex.: *nepot surorii mele; domn Ţării Româneşti), construcţie rară în româna actuală, fie în vecinătatea unor substantive (articulate sau nearticulate) de provenienţă verbală, unde construcţia cu dativul reflectă păstrarea disponibilităţilor combinatorii de tip verbal* (ex. *trimitere de ajutoare copiilor).*
G.P.D.

ADRESARE

Indicare explicită de către emiţător* a destinatarului* unui mesaj*, prin utilizarea unor mijloace lingvistice, însoţite sau nu de elemente non-lin- gvistice sau paralingvistice. Adresarea implică două operaţii de bază: desemnarea destinatarului prin forme nominale sau pronominale şi solicitarea acestuia să-şi asume un asemenea rol, prin folosirea vocativului (cu intonaţie specifică) şi/ sau prin forma imperativă a enunţurilor. în română sunt folosite ca forme de adresare: a) substantive: 1) proprii (prenume, nume de familie, porecle); 2) comune, cu anumite trăsături semantice; nume generice de persoană (domn, doamnă, domnişoară, om, femeie, băiat, fată, moş, babă); nume generice desemnând relaţii interpersonale *(prieten,-ă; coleg,-ă etc.);* nume de rudenie (mamă, tată, frate, soră *etc.);* nume de funcţii sau profesii, titluri

(preşedinte, ministru, director, doctor, profesor, primar, prinţ etc.); nume indicând originea etnică sau provenienţa regională a persoanei (român, francez, rus, moldovean, ardelean etc.); nume de animale sau nume generice referitoare la animale, folosite metaforic (cocoşel, pui, puică, bou, măgar, vită, animal etc.); nume mitologice sau religioase, unele folosite metaforic (amazoană, zeu, zeiţă, drac, diavol, înger)-, nume exprimând o calificare sau evaluare, folosite adesea metaforic (tâlhar, hoţ, crai etc.); b) adjective substantivizate prin adăugarea articolului hotărât enclitic, exprimând o apreciere subiectivă a relaţiilor dintre interlocutori (drag, scump, iubit, stimatele.) sau a caracteristicilor (fizice, morale etc.) ale interlocutorului (frumos, chior, deştept, prost, mincinos etc.); c) numerale (cardinale sau ordinale) folosite substantival sau substantivate (cei doi, cei trei, primul, al doilea *etc.);* d) formele de persoana a Il-a sg. şi pl. ale pronumelor personale, inclusiv formele pronominale de politeţe (tu, voi, dumneata, dumneavoastră, domnia ta, domniile voastre, mata etc.). »Folosite pentru adresare, aceleaşi forme au proprietăţi semantice şi/ sau gramaticale distincte de cele care se manifestă în cazul uzurilor strict referenţiale. Acest fapt este evident pentru anumite clase semantice de substantive comune şi pentru adjectivele substantivizate, a căror folosire la vocativ le conferă valori metaforice, exprimând o anumită atitudine afectivă (favorabilă sau nefavorabilă, peiorativă, uneori ironică) faţă de desti
natar (de ex.: *puiule, hoţule, urâtule, boule, măgarule, deşteptule, diavole* etc.) şi uneori chiar semnificaţii antonimice faţă de cele exprimate curent (vezi, de ex.: *urâtule, prostule, care pot exprima afecţiunea,* vs. *frumosule, deşteptule, care sunt folosite ironic; (vezi* ANTIFRAZĂ). Unele substantive comune nu pot fi folosite ca forme de adresare decât în sintagme, de obicei precedate de un nume generic de persoană (în vocativ), pe lângă care funcţionează ca determinante apozitive (domnule preşedinte, doamnă directoare etc.). Selectarea formelor de adresare adecvate în anumite situaţii de comunicare este un aspect al competenţei* comunicative a vorbitorilor unei limbi. Vezi şi POLITEŢE (PRAGMATICĂ); REGULĂ (SOCIOLINGVISTICĂ).

L.I.R.

ADSTRAT

Ansamblu al elementelor pătrunse, pe diverse căi, într-o limbă, după constituirea acesteia ca idiom* distinct. Prezenţa unor asemenea elemente este explicabilă fie prin vecinătatea geografică a unor populaţii care vorbesc limbi diferite, fie prin împrejurări de ordin istorico-politic, fie prin contacte culturale. Spre deosebire de superstrat*, care joacă un anumit rol în definitivarea structurii de ansamblu a unei limbi, elementele de adstrat produc îndeosebi schimbări de ordin cantitativ, îmbogăţind lexicul limbii, precum şi inventarul mijloacelor sale derivative (prefixe, sufixe). Sunt posibile însă şi modificări semantice, unele dintre ele datorate calcului*. în română, adstratul este reprezentat de elemente împrumutate din pecenegă, cumană, tătară, turcă, maghiară, limbile slave învecinate, greaca bizantină şi neogreacă, germană, engleză etc. Un loc aparte îl ocupă elementele latino-romanice, a căror pătrundere masivă, începând cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, a determinat intrarea în desuetudine a unor împrumuturi mai vechi şi consolidarea trăsăturilor romanice originare. • Termenul este folosit mai ales în lingvistica romanică, uneori ca sinonim al lui superstrat; întrucât nu oferă posibilitatea unor generalizări semnificative, apare relativ rar. s Vezi şi CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENŢĂ; ÎMPRUMUT; SUBSTRAT; SUPERSTRAT.

L.I.R.

ADVERB

Clasă de cuvinte neflexibile* a căror trăsătură esenţială este aşezarea pe lângă un verb, un adjectiv sau alt adverb, exprimând circumstanţe şi caracteristici sau precizându-le sensul, iar, sintactic, funcţionând ca determinanţi facultativi* (sau adjuncţi*). Gramaticile includ în clasa adverbului cuvinte eterogene, a căror unică trăsătură comună este invariabilitatea. • M o r f o 1 o g ic, în afara caracterului invariabil comun tuturor adverbelor, o clasă numeroasă de adverbe se caracterizează prin categoria comparaţiei*, acceptând gradarea caracteristicii verbului sau a adjectivului şi, implicit, combinarea cu morfemele acestei categorii (ex. **mai departe, mai târziu, mai repede, mai bine, mai mult). • S i n t a c t i c, în clasa adverbelor se cuprind, sub aspectul vecinătăţilor şi al relaţiilor, următoarele tipuri: a) adverbe subordonate, cele mai multe funcţionând ca determinanţi facultativi (sau adjuncţi) ai verbului, ai adjectivului, ai adverbului, ai interjecţiei** (ex. *lucrează mult, repede şi bine; grav bolnavă astăzi; hai repede!), iar câteva, în funcţie de natura semantică inerentă* a verbului, ca determinanţi obligatorii* (sau argumente*)* (ex. *provine de acolo; se comportă normal; durează câtva); b) adverbe regente, care fuflcţîoneâztr-ele însele ca centre* de grup; îşi atrag complementele, cărora le impun restricţii de formă: de prepoziţie, de caz* (ex. *indiferent de..., alături de..., concomitent cu.... aidoma lor) sau se asociază cu determinanţi cantitativi, modali sau graduali, care le limitează sau le specifică predicaţia* (ex. *destul de departe, aparent târziu, oarecum bine); c) adverbe propoziţionale, numite, în gramatica românească, şi predicative, cele care domină (vezi* DOMINARE) o întreagă propoziţie, legându-se de aceasta fie conjunctional,- fie prin aderenţă* sau parantetic (ex. **sigur că va reuşi / sigur (,) va reuşi; negreşit că va reuşi / negreşit (,) va reuşi; poate că va reuşi / poate (,) va reuşi); d) adverbe substitute de frază: da, nu sau echivalentele lor emfatice: fireşte, negreşit, sigur, nicidecum, care pot apărea independent, formând ele singure propoziţii neanalizabile*, sau pot însoţi propoziţia al cărei echivalent îl constituie (ca răspuns la întrebarea: „Vii la şcoală?", poate apărea sau numai substitutul frazai „Da", sau adverbul însoţit de propoziţie: „Da, vin");**
e) adverbe relative, a căror caracteristică este, simultan, de conectori* subordonatori pentru introducerea subordonatelor relative* şi de substitute* (ex. *locul unde..., ziua când..., felul cum...); f) semiadverbe* (sau clitice* adverbiale), caracterizate, fonetic, prin pierderea accentului* în frază şi legarea obligatorie de un cuvânt care poartă accentul sintactic (şi / tot el; şi / tot azi), iar,* distributional, prin ocurenţa în vecinătăţi extrem de variate,

inclusiv în contextul unui nominal (şi / tot / doar Ion; şi / tot / doar el; şi/ tot/ doar doi), şi prin restricţii de topică, apărând în antepoziţie faţă de cuvântul pe care îl precizează şi neacceptând separarea de acesta. «Semantic, este evidentă aceeaşi eterogenitate, gramaticile distingând, după rolul semantic îndeplinit, următoarele specii: a) adverbe circumstanţiale, care exprimă localizarea în spaţiu şi timp a acţiunilor, a stărilor şi a însuşirilor (departe, aproape; zilnic, totdeauna) sau o apreciere modală, cantitativă, graduală (lucrează bine, superficial; mult, puţin; destul de bine); b) adverbe modalizatoare, lexicalizări ale operatorilor modali de necesitate sau de posibilitate, dar şi ale modalizatorilordeontici* şi de atitudine* (posibil, probabil, poate (adv,), pesemne, cică, dar şi obligatoriu (să...), nedemn (să...), surprinzător (că...); c) adverbe pronominale, a căror caracteristică referenţială este lipsa unei referinţe proprii, pe care o procură prin legarea* obligatorie de un antecedent* (vezi, de ex., *am fost la. teatru şi de acolo, la facultate; şcoala unde învăţ). Dintre acestea, adverbele demonstrative (aici, acolo) pot funcţiona atât ca anaforice* (sau substitute*), cât şi ca deictice*, utilizare în care decodarea este posibilă prin raportare la situaţia* de comunicare (vezi utilizările deictice: Aid este foarte cald; Vreau să-mi dai caietul de acolo); d) adverbe de afirmaţie şi de negaţie: da, nu şi echivalentele lor; e) adverbe care funcţionează ca mărci ale exclamaţiei* (ex. **Ce frumos s-a făcut!; Cât de frumoasă!), ca mărci ale interogaţiei (oare, arh. au), ca mărci ale gradării (rom. mai, foarte, prea, tot aşa de), unele dintre ele pierzându-şi autonomia* şi devenind afixe mobile* (vezi, de** ex., statutul mărcilor de gradare mai,foarte);

f) adverbe sau locuţiuni adverbiale cu funcţie de conectori textuali, al căror rol este de a asigura coeziunea* textuală (ex. *pe scurt. în fond, mai precis, la urma urmei, de altfel, totuşi, dimpotrivă)* etc. Clasele semantice enumerate sunt interferenţe, căci criteriile avute în vedere sunt eterogene. Cele pronominale şi deictice, de ex., privesc modul de a-şi procura referinţa, în timp ce cele circumstanţiale privesc tipul de referinţă, astfel încât există adverbe care. în acelaşi timp, sunt pronominale şi circumstanţiale;

altele funcţionează, în acelaşi timp, ca mărci exclamative şi de gradare etc. în multe limbi, romanice şi neromanice, se stabileşte o relaţie morfologică sistematică, marcată afixal, între adverb şi adjectiv*; vezi, de ex., sufixele adverbiale* fr. -ment, engl. -ly, ataşate adjectivelor (fr. adj. certaine, adv. certainement; adj. *fianche,* adv. *franchement; engl.* adj. bad, adv. badly; adj. glad, adv. gladly). Specificul limbii române constă în identitatea formei adjectivului (mase. sg.) şi a adverbului, exceptând distincţia afixală sporadică: sufix adjectival -esc/ sufix adverbial -este (bărbătesc - bărbăteşte) şi câteva rădăcini diferite. în majoritatea apariţiilor din română, distingerea celor două clase se face în exclusivitate sintactic [citeşte corect (adv.) - răspuns corect (adj.)], româna apelând, paradoxal, la procedeul conversiunii*, deşi ponderea procedeului în ansamblul sistemului este scăzută (vezi FORMARE A CUVINTELOR).

G.P.D.

ADVERBIAL, -Ă

1. Grup ~ Termen impus de gramatica generativă* pentru a desemna o structură de constituenţi grupând adverbul, în calitate de centru* (sau cap'') de grup. şi determinanţii lui. în afara adverbelor de gradare, a celor de aproximare, de modalizare, de precizare sau de limitare a predicaţiei adverbiale, admise de orice adverb care acceptă categoria comparaţiei* (ex. **destul de bine. alarmant de bine, aproape bine. omeneşte posibil, poate departe), puţine sunt adverbele care primesc complemente*, deci determinanţi obligatorii, cărora le impun restricţii de formă: de caz, de prepoziţie (aidoma lor. concomitent cu..., dincolo de..., indiferent de...). 2. Locuţiune ~ Grup fix* (neanalizabil) de cuvinte (vezi** LOCUŢIUNE) care apare cu semnificaţia globală a unui adverb, iar, sintactic, satisface contextele proprii adverbului şi funcţiile acestuia (ex. *priveşte de jur împrejur: mănâncă din când în când; se simte din ce în ce mai bine). Clasificarea locuţiunilor adverbiale urmează criteriul semantic de clasificare a adverbelor, distingându-se clase ca: de loc (priveşte în faţă, de jurîinprejur), de timp (bolnavă din când în când, ~ din nou); de mod (rezolvată pe negândite, ~ pe loc); de certitudine (de bună seamă va pleca, mtr-adevăr ~)* etc. **3. Numeral ~ în gramatica limbii române, specie de numeral* realizată printr- un grup de cuvinte cu comportament adverbial (vezi 2), exprimând de câte ori se repetă o acţiune sau se manifestă o calitate; sin. de repetare; vezi seria: o dată, de două ori, de trei ori... 4. Sufix ~ Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate la baze* substantivale şi adjectivale (rar, verbale), creează cuvinte noi aparţinând clasei adverbelor de mod (vezi** DERIVARE). în limba română, funcţionează ca sufixe adverbiale: -eş£e (copilăreşte); -iş -îş (cruciş,
târâş), sufixul neologic -mente, limitat la împrumuturi' cu structură analizabilă (literalmente. totalmente).

G.P.D.

ADVERBIALIZARE

Tip de schimbare a clasei morfologice a cuvintelor (sau de conversiune*) al cărui specific este trecerea unui cuvânt în clasa adverbului*. Semnele trecerii sunt, simultan, morfologice şi sintactice: morfologic, are loc pierderea flexiunii, noul cuvânt devenind invariabil*, iar, sintactic, se constată apariţia acestuia în contextele şi cu funcţiile adverbului. în română, adverbializarea este un procedeu regulat, gramaticalizat, în cazul trecerii adjectivelor calificative* în clasa adverbelor de mod (ex. *citeşte corect, frumos, expresiv). Alte adverbializări nu sunt generale şi regulate, privind numai unii termeni ai clasei: unele substantive devin sau tind să devină adverbe de timp sau de mod (învaţă noaptea, beat turtă, a strâns florile mănunchi); unele verbe devin adverbe prepoziţionale' (poate / trebuie că e bolnav); unele pronume devin adverbe exclamative (ce frumoasă!); unele numerale devin adverbe (mai întâi învaţă, apoi se plimbă)* etc. Vezi CONVERSIUNE.

G.P.D.
ADVERSATIV,-Ă
1. Raport ~ Specie a raportului de coordonare* caracterizată semantic prin punerea în opoziţie a două unităţi sintactice: părţi' de propoziţie, propoziţii*, fraze* (ex. *este slab, dar sănătos; N-a învăţat, ci s-a distrat). 2. Conjuncţie ~ Clasă de conjuncţii* şi de locuţiuni conjuncţionale* coordonatoare care servesc la exprimarea raportului adversativ (vezi 1). Fiecare limbă are inventarul*
*

propriu de conjuncţii adversative. în română, cu mici excepţii, inventarul este acelaşi pentru nivelul propoziţiei şi al frazei: ci, dar, însă, iar, şi, listă a cărei ordine indică o descreştere a puterii adversative, ultimele două conjuncţii funcţionând şi copulativ*. în frază apar, suplimentar, conjuncţia neologică or şi locuţiunile conjuncţionale numai că, doar că, numai cât.
G.P.D.
AFAZIE
Tulburare a capacităţii de a comunica prin limbaj, produsă, de obicei, ca urmare a unor leziuni cor- ticale. Afazia poate afecta fie procesul de emitere (afazie motorie sau de expresie), fie procesul de receptare (afazie senzorială), fie ambele procese (afazie mixtă şi afazie totală), perturbând comunicarea orală şi / sau scrisă. Afazia motorie se manifestă prin deficienţe de expresie fonică, morfologică sau sintactică (vezi şi AGRAMATISM) în comunicarea orală, dar şi prin deficienţe ale expresiei scrise (vezi şi AGRAFIE). *Afazia senzorială se manifestă prin surditate electivă (incapacitate de a recunoaşte anumite sunete din limba maternă) şi / sau cecitate electivă (incapacitate de a recunoaşte anumite litere). Afectarea capacităţii de înţelegere a limbajului vorbit şi / sau scris, în ansamblu, este reflectată de imposibilitatea afazicului de a urmări o conversaţie sau de a descifra sensul unui text citit (chiar în condiţiile în care lectura cu glas tare este intactă). Afazia mixtă şi afazia totală se disting prin gradul (variabil, respectiv, maxim) în care sunt afectate emiterea şi receptarea mesajelor, • După* R. Jakobson, în funcţie de cele două operaţii principale pe care le implică vorbirea: selecţia şi combinarea unităţilor lingvistice, se disting forme de afazie care presupun tulburări ale similarităţii şi forme de afazie care presupun tulburări ale contiguităţii. în primul caz, se manifestă carenţe ale selecţiei şi substituţiei unităţilor, capacitatea de combinare rămânând relativ stabilă. Producerea şi receptarea enunţurilor sunt imposibile în afara contextului*, contiguitatea determinând în exclusivitate comportamentul verbal al acestor afazici. Operaţiile metalingvistice* sunt deteriorate (cuvintele-cheie fiind înlocuite prin anaforice* abstracte, de tipul lucru, pentru substantive, sau a face, pentru verbe), metaforele* lipsesc complet şi nu sunt înţelese, în schimb metonimiile* sunt larg folosite
(.furculiţă „cuţit", masă „lampă", sticlă, „geam", cer „Dumnezeu" etc.). Al doilea tip de forme de afazie se caracterizează prin alterarea capacităţii de combinare a unităţilor lingvistice inferioare în unităţi de rang superior, operaţiile de selecţie şi substituţie rămânând relativ neafectate. Comportamentul verbal al acestor afazici este dominat exclusiv de similaritate: metonimia este imposibilă, în schimb sunt frecvente identificările de tip metaforic. Se deteriorează percepţia ierarhizării unităţilor lingvistice, efectele fiind o sintaxă rudimentară (propoziţii infantile, de un singur cuvânt, propoziţiile mai lungi având caracter stereotip; vezi şi AGRAMATISM) şi un vocabular sărac, invadat de omonime* (ca urmare a regresiei sistemului fonologie). Afazia este importantă peniru lingvistică, întrucât oferă informaţii privind structura bipolară (metaforică/metonimică) a limbajului, mecanismele comunicării* şi ale comportamentului comunicativ, ale proceselor de simbolizare, ale achiziţiei* limbajului, relaţia dintre competenţă* şi performanţă* etc.
L.I.R.
AFECTIV,-Ă
Caracteristică atribuită de unele definiţii faptului de stil*; motivează expresivitatea* stilistică (vezi şi AFECTIVITATE; EXPRESIV). **1. Accent ~ Modalitate subiectivă de accentuare, determinată de raţiuni emoţionale, cu funcţie expresivă; numit şi accent de insistenţă, se opune accentului intelectual (regulat, obiectiv) şi diferă de accentul prozodic* (vezi şi** ACCENT sintactic). Accentul afectiv are importanţă deosebită în limbă, manifes- tându-se ca variaţie tonică în vorbirea dominată de afect. Se alătură uneori, în acelaşi context şi determinat de ele, altor mijloace expresive realizate la nivel fonetic: lungirea sunetelor, accelerarea sau încetinirea ritmului vorbirii, suprimarea unor sunete/silabe etc. în funcţie de accentuarea afectivă, acelaşi cuvânt/propoziţie poate primi variate sensuri contextuale; vezi, de ex., diversitatea modalităţilor de a accentua în vorbire verbul a adormi la persoana a IlI-a a indicativului prezent (A. Philippide, I. Iordan): 1. doarme? („nu ştiu dacă doarme"); 2. doarme! („sigur că doarme"); 3. doarme?(„cred că doarme"); 4. doarme! („mă mir că doarme"); 5. doarme! („indignare"). Prin fonetică* sintactică, accentul afectiv poate apărea suplimentar sau îşi poate schimba locul în grupuri de cuvinte; de ex., silaba negaţiei capătă

uneori accent afectiv în forma negativă a verbelor ce nu pot să n-âud (Arghezi). 2. Motivaţie ~ Sursă (nu merge, nu pot), iar dacă vocala negaţiei cade a expresivităţii stilistice (vezi AFECTIVITATE). 3. (atunci când verbul următor începe cu a-), prima Sens ~ Ansamblul asocierilor afective legate de silabă obţinută după elidare poartă accentul afectiv utilizarea contextuală a unui cuvânt; conotaţie*, ca şi cum ar prelua funcţia afectivă a negării: n- sens conotativ*. 4. Propoziţie ~ Sin. exclamativ alerga!, n-âsculta! (S. Puşcariu); vezi şi (vezi EXCLAMATIV).
coincidenţa unor astfel de modificări accentuale Vezi EXPRESIV.
cu accentul prozodic: De ce nu pot să nu ştiu, de MM.

AFECTIVITATE
1. Emoţie exprimată într-un enunţ; factor care intervine în anumite definiri ale stilului* ca motivare a expresivităţii*; denumeşte o categorie de stări emoţionale, care au ca rezultat modificări în uzul lingvistic normal (neutru expresiv). în terminologia lingvistică, se stabileşte adesea un contrast între termeni ca afectiv*, emotiv* ori expresiv*, pe de o parte, şi cognitiv, descriptiv* ori referenţial*, pe de altă parte. Deopotrivă stilistica lingvistică (având ca obiect de studiu virtuaiităţile expresive ale limbii privită ca sistem) şi stilistica individuală (ori literară, care se ocupă de creaţia artistică a scriitorilor) leagă expresivitatea enunţului de motivarea afectivă (vezi şi STIL; STILISTICĂ). Astfel, stilul este definit de Ch. Bally (iar în stilistica românească de I. Iordan) ca totalitate a mijloacelor de expresie ale vorbirii unei comunităţi lingvistice din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv, deci ca exprimare a faptelor de sensibilitate prin limbaj şi acţiune a faptelor de limbă asupra sensibilităţii. La rândul său, L. Spitzer, reprezentantul cel mai de seamă a! stilisticii individuale, porneşte în definirea stilului de la ideea că oricărei emoţii sau derogări de la starea psihică normală îi corespunde, în plan expresiv, o îndepărtare de la uzul lingvistic neutru şi invers - îndepărtarea de la limbajul uzual este indiciul unei stări afective (emoţionale) deosebite; faptul de stil reprezintă tocmai această derogare, motivată afectiv. Prin opoziţie, norma* literară (neutră) va fi riguros respectată numai în situaţia în care motivaţia afectivă nu există. Afectivitatea se manifestă la toate nivelele lingvistice, fie că este vorba de virtuaiităţile unui idiom în general, fie că se iau în considerare inovaţiile individuale ale scriitorilor în vederea obţinerii unor efecte artistice: au valoare afectivă: a) în f o n e t i c ă: onomatopeele: şi gogâlţ, gogâlţ, gogâlţ, îi mergeau sarmalele întregi pe gât (Creangă).; simbolismul fonetic; există sunete clarc, grave, ascuţite, moi, dulci, dure, deschise etc. (Grammont): *îi trebuiau femei schiloade, (...), geamale, baldâre, balcâze (M. Caragiale); interjecţiile (expresiveprin scurtime): măi!, ei!, na!, tii!; accelerarea/încetinirâ ritmului vorbirii: judeţul nostru nu poate fi mai bine reprezentat decât de un bărbat independent ca amicul nostru d. Ca-ţa-ven-cu! (Caragiale); aliteraţiile* în expresii cu formă fixă: val-vârtej. mu/te şi mărunte.. praf şi pu/- bere, pe cale pe cărare: b) în m o r f o 1 o g i e: valorile ironice ale unor forme pronominale: dumnealui, dumneaei; dativul etic: că bine mi te-am căptuşit (Creangă); formele superlativului absolut, gramaticalizate (tare/, straşnic/, grozav/ extraordinar/ teribil/ nemaipomenit de frumos) sau nu (rău nevoie mare, deştept foc, foc de harnic, frumoasă de mama focului); schimbările de timp şi de mod:* de ex., tendinţa către prezent ca timp al naraţiei; c) în s i n t a x ă: tipare sintactice de tipul: nebuna de..., frumoasa de...; topica*; funcţia de reliefare a dislocării*; antepunerea* adjectivului; repetiţia*: a făcui feţe-feţe, frumoasa frumoaselor, face el ce face; elipsa: El nu şi nu!; de ce nu? d) în 1 e x i c: imprecaţiile: blestemele, înjurăturile, invocările: expresiile idiomatice*: proverbele, zicătorile; argourile* şi limbajele profesionale; cuvintele străine: guleai „chef‛, niznai „neştiutor‟; figurile de stil fixate în limbă prin catacreză*: curcan „poliţist‟, broasca (uşii) „încuietoare‟, a crăpa „a muri‟; e) în formarea cuvintelor: diminutivele: propriu-zise (fetiţă, copilaş); hipocoristice (cuminţică, jupâneşică, puicusorule-neicusarule); ironice sau antifrastice - vezi ANTIFRAZĂ **(mititeii!); cu nuanţă augmentativă (cât e ziulica de mare, câte zilişoare oi avea)\ augmentativele: propriu-zise (beţivan, băietan); depreciative (arătanie, petrecanie, capsoman, gogoman)** etc. **2. în gramatica limbii române, criteriu de clasificare a propoziţiilor, în funcţie de care acestea se împart în: a) afective* (sin. exclamative*), în care transpare afectivitatea vorbitorului, marcată lingvistic, şi b) neafective, în care nu transpare afectivitatea vorbitorului**.
M.M.(l); G.P.D.(2).

AFEREZĂ
Accident* fonetic constând în căderea unui sunet sau a unei silabe de la începutul cuvântului. Tipurile curente de afereză sunt: a) dispariţia unei vocale, cel mai adesea înregistrându-se pierderea lui a- (colo, coperi, mestica). Uneori se pot găsi în aceeaşi situaţie şi alte vocale, de ex. *i- (talieni); b) dispariţia unei consoane (mai rar); 5- (feştanie, feşnic, fârşit), z- (ice) etc.;* c) dispariţia unei silabe sau a mai multora la începutul cuvântului (rar): fr. bus pentru autobus, rom. Saveta, Veta pentru Elisaveta etc. • Afereză este în limba română un fenomen de limbă vorbită / populară. Afereză apare în poezia populară şi este cerută de necesităţi ale versificaţiei: „Nu-m da drumu să mă duc// Şternc-m patu să mă culc‟ (folclor): „Ştii tu bade- amu-i un an/ dintr-un măr mândoi mâneam‟ (folclor). Afereză vocalică (în special cea a vocalei a-) este considerată caracteristică pentru dialectele meglenoromân: (mr. veam: dr. aveam, mr. daug: dr. adaug) şi istroromân (ir. fia: dr. afla, ir. prope: dr. aproape). • într-o serie de cuvinte româneşti, raportarea la etimonul latin permite identificarea diferitelor tipuri de afereză: lat. aranea > rom. râie; lat. *hirundinella > rom. rândunea; lat. 'umbulicus > rom. buric.
C.C.

AFIRMATIV,-Ă
1. Formă ~ Formă nemarcată a verbului, folosită pentru a indica faptul că procesul desemnat de verb are loc (lucrez; ai fost văzut; citind etc.) în opoziţie cu forma negativă*, marcată (nu lucrez; n-ai fost văzut: vecitind *etc.).* Sintagma formă afirmativă este sinonimă, în unele lucrări, cu formă pozitivă. 2. Propoziţie ~ Tip de propoziţie cu predicatul exprimat prin: verb cu formă afirmativă (A stat ploaia; Vremea este frumoasă); locuţiune verbală cu verbul din componenţa ei la forma afirmativă (Bagă de seamă!); interjecţie predicativă (Iată părerea mea); adverb predicativ sau locuţiune adverbială predicativă de afirmaţie ori de probabilitate (Fireşte că va veni; Va veni, pesemne, mâine; De bună seamă că a aflat; A ales, fără îndoială. cea mai bună soluţie), în opoziţie cu propoziţia negativă*, al cărei predicat presupune un verb cu formă negativă, un adverb predicativ de negaţie sau o locuţiune adverbială de negaţie.

Anumite propoziţii sunt afirmative numai din punct de vedere formal, sensul lor fiind, de fapt, negativ; în această situaţie sunt unele propoziţii interogative retorice (vezi INTEROGAŢIE RETORICĂ): *Cine-ar fi crezut?; Cum e posibil aşa ceva?; De asta îmi arde mie?, care sunt sinonime şi deci echivalente semantic cu Nimeni n-ar fi crezut; Nu e posibil aşa ceva; Nu-mi arde de asta, şi unele propoziţii enunţiative exclamative*, în care afirmaţia este ironică: Asta ne mai trebuia!; Ai dormit mai mult de-o grămadă!, echivalente semantic cu Asta nu ne mai trebuia; N-ai dormit deloc.*
Vezi NEGATIV,-Ă.
M.R. ■
AFIRMAŢIE
Termen sinonim, în lingvistica descriptiv-tra- diţională, cu propoziţie enunţiativă* afirmativă, în opoziţie cu negaţia*. Afirmaţia poate fi sigură, în propoziţii construite cu indicativul* (Ştie ce vrea; A fost aici; Va veni şi mâine) sau cu optativul* (Ar pleca şi mâine) şi nesigură, în propoziţii enunţiative dubitative* construite cu prezumtivul* (Va fi având el grijă) sau cu alte moduri şi timpuri cu valoare de prezumtiv (Să fi fost a cum vreo zece ani; Aşa o fi). Atât afirmaţia sigură, cât şi afir- m?ţia nesigură au câte o variantă intensivă sau emfatică*, marcată prin prezenţa unor adverbe de întărire în enunţ; în afirmaţiile sigure intensive apar adverbe/locuţiuni adverbiale de afirmaţie (Da, ştie ce vrea; Precis a fost aici; Va veni de bună seamă şi mâine; Categoric, ar pleca şi mâine), iar în afirmaţiile nesigure intensive apar adverbe de probabilitate (Va fi având poate el grijă; Probabil să fi fost acum vreo zece ani; Aşa o fi pesemne) .* Adverbe şi locuţiuni adverbiale de ~ Subclasă a adverbelor şi a locuţiunilor adverbiale de mod* care, ataşate propoziţiei, dau acesteia valoarea unei afirmaţii sigure sau care pot apărea singure, ca răspuns la întrebări, funcţionând ca pro-fraze* (adverbele: da, ba da, desigur, evident, fireşte, categoric, bineînţeles etc.; locuţiunile adverbiale: într-adevăr, cu siguranţă, de bună seamă, fără îndoială etc.).
Vezi INTEROGAŢIE; NEGAŢIE.
M.R.
AFIX
Element morfematic* din structura unui cuvânt derivat* sau a unui cuvânt flexibil* care se

ataşează radicalului* fie cu rol morfologic, pentru realizarea flexiunii, deci pentru marcarea categoriilor* gramaticale, fie cu rol lexical, pentru crearea de cuvinte noi din baze' existente în limbă. Afixele pot fi derivative, când sunt componente ale cuvintelor derivate, fiind purtătoare de informaţie lexicală (auriu, pământesc, muncitor, nebun), şi gramaticale, când sunt componente ale cuvintelor flexibile, fiind purtătoare de informaţie morfologică (cântand. cântam, casă. acestui).• Afixele derivative sunt sufixe* şi prefixe*, în funcţie de poziţia lor faţă de radical; afixele gramaticale sunt sufixe şi desinenţe', în funcţie de categoria gramaticală pe care o marchează. Afixele derivative sunt, în orice apariţie, legate de radical, neadmiţând disocierea şi inserarea între radical şi afix a altor forme; afixele gramaticale sunt, în numeroase situaţii, legate de radical, dar pot apărea şi libere (sau mobile*), admiţând disocierea (vezi rom. am mai cântat; fr. je *n 'ai rien vu) şi, uneori, inversiunea (vezi rom. cântat-am. închinare-aş). Afixele gramaticale pot avea şi realizarea 0 (zero), când opoziţia* a două forme gramaticale este marcată pozitiv, deci având o realizare fonetică pentru o valoare, dar negativ, în absenţa oricărei realizări fonetice, pentru cealaltă. Astfel, opoziţia de persoană' (eu) încep/ (el) începe se marchează prin desinenţa 0, pentru pers. I, şi desinenţa -c, pentru pers. a Ill-a. • In structura formei reîncălzind, alături de radicalul cald, în varianta poziţională -ca/z-, apar afixele derivative re- şi în-, ca prefixe, şi afixul gramatical*
-and, ca sufix al gerunziului (vezi ANALIZĂ MORFEM ATICĂ).
G.P.D.
AFONIZARE
Pierdere a sonorităţii* de către sunetele (vocale şi anumite consoane) care posedă această trăsătură, ca urmare a suprimării vibraţiilor glotale, în anumite condiţii fonetice; sin. devocalizare, asur- zire. în română, mai ales în poziţie finală, vocalele prezintă alofone* afonizate. Există o serie de factori care favorizează realizările afonizate ale vocalelor finale; natura sunetului precedent (o consoană surdă), poziţia accentului* în cuvânt (mai ales accentuarea paroxitonă), tempoul vorbirii (mai ales tempoul allegro) etc. Un statut aparte în română îl are / i /, a cărui realizare afonizată şi asilabică este obligatorie în poziţie finală neaccentuată, după o consoană sau un grup de consoane (cu excepţia grupurilor care au ca al doilea membru consoanele [1] sau [r]); [i] afonizat funcţionează ca marcă a pluralului nearticulat al multor nume (pomi, cerbi, bum., albi) şi a persoanei a Il-a sg. a verbelor (dormi, cobori, începi, azi). Sonantele* II, m n/ prezintă, de asemenea, alofone afonizate, în poziţie finală, atunci când sunt precedate de alte consoane (azvâA, istm, cam). Afonizarea consoanelor se poate produce şi prin asimilare* exercitată de o consoană surdă asupra uneia sonore, în cuvânt sau în fonetică sintactică.
Vezi şi ASIMILARE.
L.I.R.
AFORISM
Frază concisă, care cuprinde o formulare cu caracter generalizator sau o reflecţie morală ori filozofică; adagiu, maximă, sentinţă; Ipocrizia este omagiul pe care viciul îl aduce virtuţii (La Rochefoucauld). în context" aforismul poate reprezenta ilustrarea sau concluzia enunţului precedent: Lasă că nici mama nici tatăl lui n-o să-şi dea niciodată învoirea, dară, chiar şi dacă s-ar putea, nu e binecuvântată de Dumnezeu căsnicia făcută peste voinţa părinţilor (Slavici); Dumnezeu se vădeşte în glasul nourilor şi al cerbilor, încuviinţă Kesarion Breb (Sadoveanu). • Caracterul de figură* al aforismului este mai evident în textul poetic, unde se

combină uneori cu alţi tropi: cu metafora* — O luptă-i viaţa, deci te luptă/ Cu dragoste de ea, cu dor (Coşbuc); cu personificarea* - [San Marc] Rosteşte lin în clipe cadenţate: / „Nu-nvie morţii - e-n zadar, copile!" (Eminescu).
M.M.
AFRICATĂ
Consoană* a cărei rostire presupune combinarea a două mişcări articulatorii; sin. semioclusiva . închiderea completă a canalului* fonator (implozia*), specifică rostirii oclusivelor*, este urmată de o deschidere parţială a acestuia (strictură), ceea ce determină producerea unui zgomot de fricţiune. Implozia şi strictură se produc în acelaşi punct al canalului fonator sau în puncte foarte apropiate. • în româna literară, consoanele africate sunt *It, c, g/. Rostirea lor se realizează prin combinarea imploziei specifice oclusivelor* dentale */ti, respectiv /d/ (pentru /g/), cu fricţiunea specifică emiterii dentalei /s/ şi, respectiv, a prepalatalelor*

/ş, j/. în limba mai veche, africata /ţ/ avea ca pereche sonoră consoana Idl, consemnată şi astăzi regional în dacoromână şi în aromână.
L.I.R.
AGENT
1. în teoria «actanţială» (vezi actant), într-o „gramatică a cazurilor" (vezi CAZjj) şi în teoria «rolurilor tematice» (vezi ROL), termen atribuit acelui actant (caz sau rol) care desemnează pe iniţiatorul voluntar al acţiunii exprimate prin verb, caracterizându-se prin [+ Animat*], [+ Control*]; se deosebeşte de forţa şi de instrument*, care, de asemenea, pot interveni şi declanşa o acţiune, dar involuntar, fără a o controla; vezi deosebirea dintre: Duşmanul a distrus satul, unde ca subiect este selectat agentul, având trăsăturile [+ Animat, + Control], şi Grindina a distrus recolta, Gărgăriţele au distrus recolta, unde subiectul, animat sau non-animat, se caracterizează prin [- Control], neîndeplinind rolul de agent. 2. Complement de ~ Complement necircumstanţial* realizat prepoziţional care exprimă, într-o construcţie verbală pasivă* sau conţinând un termen de origine verbală cu semnificaţie pasivă, pe cel care iniţiază şi controlează acţiunea (autorul ei). Complementul de agent este cerut de un verb la diateza pasivă (este lăudat de profesor), de un participiu sau de un supin pasiv (copil lăudat de părinţi; este de văzut de către noi toţi), de un adjectiv de provenienţă verbală cu sens pasiv (acţiuni condamnabile de noi toţi), de un abstract* verbal cu sens pasiv (numirea lui de către preşedinte) şi corespunde subiectului dintr-o construcţie activă*. Fiecare limbă lexicalizează diferit prepoziţia acestui tip de complement: rom. de sau de către, fr. *par,* engl. *by etc.* **3. Completivă de ~ Propoziţie completivă necircumstanţială* corespunzând, în planul frazei, complementului de agent (vezi 2), deci cerută de un verb pasiv sau de o formă cu semnificaţie pasivă, faţă de care exprimă, sub formă propoziţională, pe autorul acţiunii** (ex. *este lăudat de oricine l-a văzut lucrând). Completiva de agent este o subordonată relativă*, introdusă printr-un relativ pronominal precedat de prepoziţia (prepoziţiile) complementului corespunzător. 4. Sufix de ~ Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate unor baze* substantivale sau verbale, creează substantive sau, mai rar, adjective, aducând cuvântului derivat* semnificaţia de „persoană care face o acţiune, practică o meserie,*
exercită o profesie" (vezi derivarEj). în română, sufixele -ar (văcar, pădurar), -giu (scandalagiu, camionagiu), -ist (cămimst) se ataşează bazelor substantivale, -tor (vânzător, luptătar), bazelor verbale, iar -aş (căruţaş, cercetaş), atât bazelor verbale, cât şi celor substantivale. 5. în naratologie, rol*/ funcţie actanţială (vezi actant $_n$) pe care un personaj / actor îl îndeplineşte în structura narativă a unui text; agentul este personajul - autor al unei acţiuni. în evoluţia terminologiei legate de structura naraţiei*, agentul a fost prima denumire (Tz. Todorov) a funcţiei care s-a numit mai târziu *actant** (A.J. Greimas). Celelalte două funcţii actanţiale sunt, în concepţia lui V.I. Propp, beneficiarul* şi pacientul*.
G.P.D.(1- 4); M.M. (5).
AGENTTV
1. într-o gramatică a cazului* (vezi CAZ$_n$), sin. cu agent (vezi AGENT]). 2. Verb ~ Clasă semantico- sintactică de verbe a căror caracteristică este prezenţa, în configuraţia* lor de cazuri (de roluri*), a cazului agent, exprimat sau neexprimat în structura de suprafaţă*; se opune verbelor non- agentive, a căror configuraţie de cazuri exclude agentul. Vezi distincţia dintre: a deschide, a merge, a sparge, verbe agentive, admiţând construcţii în care se actualizează agentul: El deschide uşa, El merge pe jos, El sparge uşa, vs. a durea, a plăcea, a sta, verbe non-agentive, căci nu admit agentul în actualizările lor sintactice. Există o corelaţie între clasa verbelor agentive şi clasa verbelor «de acţiune» (vezi ACŢIUNE). Distincţia verb agentiv vs. verb non-agentiv este de tip semantic, dar are importante implicaţii sintactice: toate verbele tranzitive agentive acceptă pasivizarea*, în timp ce cele tranzitive non-agentive nu pot apărea în construcţii pasive (vezi durea: mă doare capul; avea: el are o casă; conţine: cartea conţine greşeli; entuziasma: mă entuziasmează discuţia, care, deşi tranzitive, nu admit pasivizarea); toate verbele agentive admit adjuncţi* prepoziţionali instrumentali şi adjuncţi adverbiali cu trăsătura lexicală [+ Intenţie, + Control] (ex. *lucrează cu atenţie, merge cu grijă, scrie cu stiloul), în timp ce verbele non-agentive nu admit aceste determinări (*mă doare cu grijă, * locuieşte cu atenţie).*
Vezi AGENT.
G.P.D.
AGLUTINANT, -Ă
Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Limbile aglutinante sunt

limbi neizolante (vezi IZOLANT), care exprimă semnificaţiile gramaticale prin afixe distincte,

ataşate în succesiune radicalului*. Un anumit afix exprimă osingură semnificaţie, întotdeauna aceeaşi; afixele au un grad ridicat de independenţă. Specifică limbilor aglutinante este şi armonia* vocalică. Sunt aglutinante, limbi ca: maghiara, turca, basca etc.. Vezi şi CLASIFICARE (A LIMBILOR).

L.I.R.

AGRAFIE

Perturbare a capacităţii de a scrie. Este o afazie* specializată; poate apărea în asociere cu alexia*. Agrafîa se manifestă ca: agrafie absolută- incapacitate totală de a scrie; agrafie acustică - incapacitate de a scrie după dictare; agrafie literală - incapacitate de a scrie anumite litere; agrafie verbală - incapacitate de a scrie cuvinte cu păstrarea capacităţii de a nota litere izolate sau silabe; agrafie psihică sau voluntară - refuz de a scrie; corespondentă a mutismului, având o motivare de ordin psihic.

L.I.R.

AGRAMATICALITATE

Termen impus de gramatica generativă*, prin opoziţie cu gramaticalitate*, pentru a denumi construcţii rău-formate, adică acele construcţii care încalcă reguli*, constrângeri*, filtre* postulate de această gramatică. Nu trebuie confundat cu abatere*, greşeală*, incorectitudine, termeni mai puţin tehnici ai gramaticii normative*, care se referă la încălcarea regulilor şi normelor* impuse de uzul literar* al unei anumite limbi.

Vezi GRAMATICALITATE.

G.P.D.

AGRAMATISM

Formă de afazie* motorie, care constă în perturbarea regulilor sintactice ale unei limbi. Este legată de prezenţa unor tulburări de contiguitate. Fraza devine o aglomerare haotică de cuvinte: regulile topice sunt (parţial sau total) neglijate, instrumentele gramaticale (prepoziţii, conjuncţii, articol) sunt eliminate, flexiunea este abolită (substantivele sunt folosite la nominativ, iar verbele la infinitiv). Aspectul frazei devine telegrafic, tendinţa puternică de simplificare putând să determine uneori reducerea comunicării la un singur cuvânt, ca în limbajul infantil.

L.I.R.

ALATIV

Caz* cu valoare locativă orientată exprimând direcţia predicaţiei spre un punct final, cu sau fără atingerea acestuia; se opune, în grupul cazurilor locative orientate, ablativului*. • Marcarea morfologică a cazului alativ apare numai în limbi cu o flexiune cazuală foarte bogată (limbi fmo-ugrice, de ex.). în română şi în celelalte limbi romanice, unde valorile de alativ se realizează prepoziţional (ex. *se îndreaptă spre Iaşi, se întoarce la mine, ajunge la gară) sau prin forme nespecifice de caz: dativ* şi acuzativ** (ex. **mi-au ajuns scrisorile tale; m-a ajuns din urmă), nu există un alativ morfologic, ci numai un alativ în accepţie logico- semantică (vezi CAZ**$_{m}$).

G.P.D.

ALEGORIE

Figură* de gândire constând dintr-o suită de simboluri* coerente semantic, prin intermediul cărora se concretizează, sub forma unor tropi*, o serie de noţiuni abstracte. Unii autori sunt de părere că şi lanţul metaforic (vezi METAFORĂ) poate fi considerat alegorie atunci când se înscrie într-o sferă semantică unitară (Fontanier, Grupul n, Dragomirescu): Dintre sute de catarge/ Care lasă malurile,/ Câte oare le vor sparge/ Vânturile, valurile? (Eminescu) - alegoria „perisabilităţii existenţei umane". Se stabileşte uneori o legătură între alegorie şi personificare*, cu care aceasta coexistă în text; alegoria „morţii-nuntă" din balada Mioriţa este o ilustrare a acestei interferenţe figurative: Să le spui curat/ Că m-am însurat/ C-o mândră crăiasă/ A lumii mireasă (...)/ Preoţi munţii mari/ Păsări lăutari/ Păsărele mii/ Şi stele făclii, (pop) • între simboluri/metafore şi elementele descriptive ori narative pe care acestea le transpun figurativ există o corespondenţă, stabilită pe baza unui cod pe care receptorul enunţului trebuie să-l înţeleagă; transparenţa alegoriei depinde de descifrarea mai mult sau mai puţin facilă a acestui cod. Poezia hermetică oferă exemple de alegorie obscură (sau enigmă); poemul lui Ion Barbu Joc secund, de ex., este analizabil ca alegorie a actului poetic, parţial decodificată în text: Din ceas, dedus, adâncul acestei calme creste/ Intrată prin oglindă în mântuit azur/ Tăind pe înecarea cirezilor agreste/ în jocurile apei un joc secund, mai pur.//. Nadir latent! Poetul ridică însumarea/ De harfe răsfirate ce-n zbor invers le

pierzi./ Şi c â n t e c istoveşte: ascuns, cum numai marea/ Meduzele când plimbă sub clopotele verzi. (Vezi şi SIMBOL obscur). • Alegoria poate fi pusă în relaţie cu unele forme sau specii literare: dese r ie r e a, eventual sub forma seriei de metafore personificatoare: Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă/Prin care trece, albă, regina nopţii moartă./ O, dormi, o dormi în pace printre făclii o mieJ Şi în mormânt albastru şi-n pânze argintie./ în mausoleu-ii mândru, al cerurilor arej Tu, adorat şi dulce al nopţilor monarc. (Eminescu) - alegorie a „ritualului de înmormântare" (regina nopţii - al nopţilor monarc, făclii, pânze argintie, mormânt - mausoleu), suprapusă peste descrierea explicită a peisajului nocturn („lună", „stele", „nori", „cer"); fabula: Dreptatea leului - alegoria „monarhiei"; romanul alegoric: Istoria ieroglifică de D. Cantemir poate fi considerat formă compoziţională narativă bazată pe alegorie. • Alegoria cunoaşte şi în artele plastice o variantă, bazată pe aceeaşi corespondenţă între un concept abstract şi reprezentarea lui prin imagini (aici figurative plastice): vezi, de ex., pictura lui N. Rosenthal *România rupându-şi lanţurile pe Câmpia Libertăţii -figurare alegorică a „Patriei".*

M.M.

ALETHIC

Sistem modal 6'Xtrem de puternic în cadrul căruia necesarul şi posibilul se formulează în mod a b s o l u t, în toate lumile logic posibile; se opune sistemelor modale nealethice: doxastice* şi deor.tice* (E. Vasiliu) sau epistemice*şi deontice (J. Hintikka, J. Lyons), sisteme formulate n u în raport cu toate lumile posibile, ci în raport cu cunoştinţele, opiniile vorbitorilor şi ale epocii, implicând un grad mare de determinare istorică şi socio-culturală.
Vezi MODALITATE.
G.P.D.
ALEXANDRIN
Vers* de 12 silabe. In română, modelul alexandrinului a fost preluat din literatura franceză, unde datează din secolul al XII-lea şi a reprezentat, începând din secolul al XVI-lea, versul predilect al
poeţilor Pleiadei şi al tragediei clasice. Iancu Văcărescu a contribuit la introducerea alexan- drinului în poezia românească, în care a constituit un metru* de bază în romantism: în viaţă te- au purtat virtutea şi credinţa;/ Crescut-ai p-ai tăi fii ca însuşi providinţa (I. Văcărescu). Alexandrinul poate apărea şi în combinaţii strofice heterome- trice*, păstrându-şi cezura* mediană: Galbin ca făclia de galbină ceară/ Ce-aproape-i ardea,/ Pe-o scândură veche aruncat afară,/ De somnul cel veşnic Groz-acum zăcea;/Iar după el nime, nime nu plângea! (Alecsandri). • ~ românesc Extensie metrică a versului originar francez - alexandrinul clasic - de la 12 silabe până la o măsură alternând între 13 şi 16 silabe. A fost metrul predilect al primei generaţii romantice, începând cu Grigore Alexandrescu care l-a utilizat mult, în special în varianta 14-15 şi 15-16 silabe: Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate;/ Către ţărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc,/ Ş-ale valurilor mândre generaţii spumegate/ Zidul vechi al mănăstirei în cadenţă îl izbesc (Alexandrescu). Gh. Asachi, I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi şi V. Alecsandri au scris poeme în diverse variante ale alexandrinului românesc; versul de 13-16 silabe se menţine în poezia românească până în perioada interbelică.
M.M.
ALEXIE
1. Perturbare a capacităţii de a citi, ca urmare a unor leziuni corticale. Este o afazie* specializată. Poate fi pură (agnozică) sau asociată cu agrafia*. Alexia pură se manifestă ca: alexie globală - incapacitate de citire a notaţiilor prin litere, dar nu şi a cifrelor; deşi poate scrie după dictare, afazicul nu-şi poate controla textul scris; alexie literală - incapacitate de a recunoaşte anumite litere; alexie verbală - incapacitate de a citi cuvinte, deşi literele sunt recunoscute; alexia frazei - incapacitate de a integra literele şi cuvintele într-o structură textuală. 2. Incapacitate a unor indivizi normali de a deprinde cititul. Sin. dislexie.
L.I.R.
ALFABET
1. Inventarul literelor* folosite în scrierea* unei limbi şi dispuse într-o succesiune convenţională numită ordine alfabetică. Numărul, forma, valoarea şi denumirea literelor diferă de la un alfabet la altul. Termenul alfabet provine de la denumirea literelor greceşti *A (a) „alpha“* şi B (ß) „beta“. • ~ chirilic

Aplicat în scrierea slavei vechi (paleoslavei) şi a slavonei după sec. 9. Bazat pe caracterele (vezi LITERĂ) majuscule* din alfabetul grec şi pe alfabetul glagolitic (derivat, în cea mai mare parte, din literele minuscule* greceşti). Stă la originea alfabetelor utilizate în limbi slave modeme (bielorusa, bulgara, macedoneana, rusa, sârba, ucraineana). • ~ grec Aplicat în scrierea limbii greceşti probabil după sec. 10-9 î.e.n. şi până astăzi. Derivat din alfabetul fenician (care se află la originea tuturor alfabetelor indo- europene şi semitice). 24 de litere. Primul alfabet conţinând semne speciale pentru notarea vocalelor. Scrierea în alfabetul grec s-a realizat iniţial de la dreapta la stânga (ca în feniciană), apoi de la stânga la dreapta, trecându-se printr-o perioadă de scriere alternativă în cele două sensuri, • ~ latin Utilizat în scrierea limbii latine începând cu sec. 7 î.e.n. Creat pe baza alfabetului etrusc (derivat din alfabetul grec). 23 de litere (y şi z au fost adoptate după cucerirea Greciei). Apare, cu modificări, în uzajul scris al multor limbi contemporane. • Limba română s-a scris cu alfabet chirilic până la jumătatea sec. 19 utilizându-se 43 de semne (slove). în această perioadă, alfabetul latin a fost folosit sporadic; cel mai vechi text tipărit cu grafie (vezi SCRIERE) latină (Cartea de cântece, Cluj, 1571-1575) are ortografie* maghiară şi a apărut în contextul mişcării reformate româneşti din Banat-Hunedoara. în 1828, Ion Heliade-Rădulescu a propus o variantă simplificată a sistemului de scriere chirilic, adaptată necesităţii de a reda pronunţarea românească. între 1836 şi 1844 au fost create şi aplicate diferite alfabete de tranziţie, prin înlocuirea treptată a caracterelor chirilice cu cele latine; principalul autor al alfabetului de tranziţie este Ion Heliade- Rădulescu. în mod oficial, alfabetul latin a fost adoptat în 1860 (Muntenia, Transilvania), 1862 (Moldova). • Româna actuală întrebuinţează 31 de litere (majuscule/minuscule) cu următoarele forme grafice şi denumiri: A/a „a“, A/ă „ă“, A/â „î din a“, B/b „be“, C/c „ce“, D/d „de“, E/e „e“, F/f „fe“, G/g „ghe“, H/h „ha“, *I/i „i“, Î/î„î din i“, J/j „je“, K/k „ca“, L/l „le“, M/m „me“. N/n „ne“, O/o „o“, P/p „pe“, Q/q „kti sau chiu“, R/r,, re“, S/s „se“, Ş/ş „şe“, T/t „te“, Ţ/ţ „ţe“, U/u „u“, V/v „ve“, W/w „dublu ve“, X/x „ies“, Y/y „i grec“, Z/z „ze“. Variante de citire (denumire) după model străin: F/f „ef‘, G/g „ge“, H/h „haş“, L/l „el“,* M/m „em“,N/n „en“, R/r „er“, *S/s „es“, Z/z„ zet“. Q/q, W/w, Y/y au fost adoptate recent. Se adaugă grafeme (vezi* LITERĂ) din alfabetul altor limbi (litere latine cu semne diacritice - vezi DIACRITIC, SEMN ~), în nume proprii străine şi în neologisme neadaptate (împrumuturi, creaţii interne de la baze străine) care păstrează grafia originară: ă, e (São *Tome, aide-memoire), s (Kosice), ii (dürerian), ö (Petößß) etc.* **2. ~ fonetic Inventar de semne grafice (litere, semne diacritice) folosite de lingvişti în transcrierile fonetice; există un alfabet fonetic internaţional (IPA „International** Phonetic Alphabet“) şi diverse alte sisteme de

notare adaptate scopului unei anumite cercetări.
C.S.
ALFABETIC,-Ă alienabilă vs. *inalienabilă, de natură* extralingvistică, este, în anumite limbi, şi s i n- 1. Ordine ~ Vezi ALFABET. **2. Scriere ~ (literală) tactic semnificativă, determinând diferenţe de Sistem de scriere în care semnelele grafice sunt construcţie şi servind ca parametru tipologic de litere (de** ex., scrierea limbii române). comparaţie sintactică a limbilor. Astfel, în fr., pen-
CS, tru exprimarea posesiei inalienabile, nu se folo-
AUENABIL, -Ă (POSESIE ~) seşte adjectivul posesiv, în timp ce, pentrU eXpri„
WJ • * u- * i marea posesiei alienabile, adjectivul posesiv este
Tip de relaţie de posesie temporara, obiectul rJ r
posedat fiind exterior posesorului, nelegat în modobhgatonu; să se compare: /W a maJ ă ,a tSte,
necesar de acesta, înstrăinarea lui fiind oricândat*.iect,v Poses,v> cu *Pierre a sa cravate mal*
posibilă (este, de ex., relaţia dintre o casă, o*misc*- unde adjectivul posesiv este obligatoriu. In grădină, o carte şi posesorul lor); se opune posesiei cadrul limbilor romanice, româna se distinge de
inalienabile, relaţie de posesie permanentă, intrin-franceză, recurgând la construcţia cu* clitic de
secă, obiectul posedat fiind inerent posesorului,dativ cu valoare posesivă (vezi POSESIV$_2$) pentru imposibil de înstrăinat (este, de ex., relaţia dintre oorice tip de posesie, deci şi pentru cea alienabilă,
parte a corpului şi posesor). Distincţia posesieîn timp ce franceza recurge la o construcţie
37
ALOCUTOR
similară numai pentru posesia inalienabilă; să se compare rom. Şi-a rupt piciorul, Şi-a pierdut cartea, unde cliticul de dativ apare atât în relaţie cu „piciorul", cât şi cu „cartea", cu fr. *II s'est casse la jambe, II a perdu son livre, unde cliticul cu valoare posesivă se foloseşte numai în relaţie cu „jambe", deci pentru exprimarea posesiei inalienabile.*
G.P.D.
ALINEAT
1. Rând distanţat la dreapta (mai rar la stânga) faţă de celelalte rânduri într-un text, pentru a marca trecerea la altă idee. Rândul care precedă un alineat rămâne incomplet în partea lui finală, dacă fraza se încheie înainte de capătul rândului. 2. Diviziune a textului cuprinsă între două alineate (vezi 1); 3. Procedeu de punctuaţie* marcând prin alineat (vezi 1) trecerea la altă idee într-un text scris. Corespunde în vorbire unei pauze mai lungi decât cea notată prin punct*.
C.S.
ALITERAŢIE
Figură* de sunet constând din repetarea consoanelor sau a silabelor iniţiale (prin extensie şi a celor aflate în poziţie medială ori finală) într-o secvenţă de cuvinte apropiate în enunţ; formă a omofoniei*: Şi somnul, vameş vieţii, nu vrea să-mi ieie vamă (Eminescu); Ciuruitul prapur sur/ Ce-n azur străvechi întinge/ îngălatul de azur (Barbu); Slioase-s bolţile spre seară şi mai sfioasă-i iasomia (Anghel). • Funcţia primordială a aliteraţiei este de a crea un efect eufonic, fie imitativ-descriptiv (în cazul onomatopeelor*), fie expresiv în afara armoniei imitative; este posibil ca efectele onomatopeice să se afle la originea întrebuinţărilor aliteraţiei ca figură: vâjind ca vijelia şi ca plesnetul de ploaie (Eminescu); Un an./ dând d- ani, leag-m./ d-an, / d-ani vani (Macedonski); şi vine vârtejul şi vine vântul şi vine/suflare de aer/ şi ne suflă şi smulge (N. Stănescu). Astfel, aliteraţiile bazate pe revenirea lichidelor 1, r, sugerează sunetul curgerii, aliteraţiile în nazală sunt considerate mai muzicale decât cele în alte consoane etc.: *Pluteşte un lanţ de lebede albe,/Iar visul din parc în lac se răsfrânge (Bacovia); Crăiasă a/egându-fe/ îngenunchem rugândn-te/ înalţă-ne, ne mântu/e/Din valul ce ne bântuie;/Fii scut de întărire/ Şi zid de mântuire (Eminescu). Aliteraţia are în text şi funcţia unificatoare de a*
grupa sintactic (rar şi semantic) termenii apropiaţi prin omofonie, reliefând legături existente în enunţ: Marea... vie, verde şi vajnică (M. Caragiale); luna moale,/ Sfiicioasă şi smerită şi-au vărsat razele sale (Eminescu) - lanţul de epitete este subliniat prin aliteraţie. • Aliteraţia există şi în expresii idiomatice* ori locuţiuni* curente, ca şi în proverbe, zicători sau descântece: multe şi mărunte, praf şi pulbere, cruciş şi curmeziş, val- vârtej, viu-nevătămat; Ce-i în mână nu-i minciună; Ceas rău cu săgetătură/ Ceas rău de cu sară (pop.).
•La finală de cuvânt ori de vers, aliteraţia silabică se realizează ca riniă* interioară sau ca rimă: Răsai asupra mea, /umină lină (Eminescu). Aliteraţia silabică nu este întotdeauna clar diferenţiată de paronomază*.
Vezi EUFONIE; OMOFONIE.
M.M.
ALOCUTIV, -Ă (MODALITATE ~) în literatura franceză (P. Charaudeau), modalitate* implicând atât locutorul*, cât şi alocutorul*, dar orientată în mod special spre alocutor; exprimă modul în care locutorul impune alocutorului poziţia şi voinţa lui. Se opune modalităţilor elo- cutive*, în care nu transpare alocutorul, fiind orientate în mod deosebit spre locutor, şi modalităţilor delocutive*, indiferente faţă de distincţia locutor / alocutor, fjind orientate spre mesaj, şi nu spre participanţi. Modalitatea alocutivă îflibracă forma ordinului (pleacă imediat!, să nu mai vii\), a interdicţiei (îţi interzic să..., nu-ţi dau voie să...), a autorizării sau a permisiunii (îţi permit să..., îţi admit să...), a avertismentului (te previn că..., îţi atrag atenţia că...), a judecăţii pozitive sau negative (te felicit că..., îţi reproşez că...), a sugerării unui fapt (îţi sugerez să..., te sfătuiesc să...), a propunerii (îţi propun să... , îţi ofer să...), a cererii (îţi cer să..., te implor să...), a întrebării (enunţurile intero-gative*), grupând toate tipurile de enunţuri orientate spre alocutor, orientare marcată

gramatical prin apariţia persoanei a Il-a în forma verbului sau a pronumelui.
Vezi MODALITATE2.
G.P.D.
ALOCUTOR
Unul dintre participanţii la comunicare*, cel căruia
i se adresează mesajul*; sin. cu destinatar*, interlo

cutor; se opune locutorului, cel care emite mesajul.*
G.P.D.
ALOFON(Ă)
Variantă* combinatorie (poziţională) sau liberă (individuală) a unui fonem*. (Vezi şi ALOMORF,-Ă). De ex., în română: alofonele anteriorizate ale fonemelor vocalice /a, o, u/, prezente după consoanele [Ic, g, c, g,] şi după semivocalele [j, e] (variante poziţionale) sau alofonele devocalizate* ale fonemelor vocalice, prezente facultativ, cu excepţia lui [i] în poziţie finală: (variante libere).
• **Reducţie a ~ Operaţie de identificare a fonemelor ale căror realizări sunt diversele alofone. Se efectuează ţinând seama de similarităţile fonetice şi în mod necesar de tipul de distribuţie* specific sunetelor considerate. Alofonele se caracterizează prin absenţa raporturilor de comutare*, dacă apar în distribuţie contrastivă (variantele libere), sau prin distribuţie complementară (variantele poziţionale). în cazul distribuţiei complementare, se pot formula reguli de transformare poziţională, care stabilesc echivalenţe între seriile ocurente în diferite poziţii (alofonele anteriorizate reprezintă transformarea poziţională a serici [a, o, u], ca urmare a intervenţiei operatorului „sunet** palatal").
L.I.R.
ALOGRAF
Varietate individuală sau variantă poziţională a unui grafem.
Vezi LITERĂ.
c.s.
ALOMORF(Ă)
Variantă* (sau realizare) a morfemului*; morfe- mul, ca unitate abstractă aparţinând sistemului*, se realizează prin alomorfe, unităţi concrete aparţinând planului vorbirii*. Formele diferite ale alo- morfelor aceluiaşi morfem au diverse explicaţii: a) pot fi condiţionate fonetic, forma unui alomorf fiind determinată de particularităţi fonetice ale vecinătăţilor (alomorfe fonetice); b) pot fi condiţionate morfologic, un anumit alomorf fiind selectat de o clasă largă de contexte a cărei circumscriere se face în termeni morfologici (alo- morfe morfologice); c) nu are nici o condiţionare, apărând fie ca realizare singulară, în cazul formelor flexionare neregulate*, fie ca realizare liberă (vezi VARIANTĂ LIBERĂ). Astfel, la pluralul substantivelor neutre româneşti, în vecinătatea radicalului chibrit-, alomorfele -e şi -uri sunt, în româna actuală, în variaţie liberă. Morfemul de gerunziu cunoaşte, în română, următoarele alomorfe: cu -u final şi fără -u final, determinate sintactic, după cum gerunziul este urmat sau nu de forme conjuncte* (văzând vs. *văzând.u-1); - alomorfele morfologice -ând şi -ind, determinate de clasa de flexiune a radicalului* (cânta - cântând, dar citi - citind); - în cadrul aceleiaşi clase de flexiune, de* ex. pentru conj. I, trei alomorfe fonetice (-uând, din p/ouând, realizat în condiţiile unui radical terminat în vocala rotunjită; -ind din veghind, îngenunchind, speriind, realizat în condiţiile unui radical terminat în consoană palatală sau într-o vocală, alta decât o şi u; -ând din cântând, realizat în celelalte condiţii fonetice).
• **Reducţie a ~ Operaţie de trecere de la clase de realizări concrete (de la alomorfe) la inventarul de invariante* (la morfeme). Operaţia de reducţie a alomorfelor se realizează în etape şi constă în limitarea succesivă a numărului de alomorfe, mai întâi, alomorfele fonetice, apoi, cele morfologice, ducând, în final, la constituirea invariantei, concepută ca o abstractizare a unei clase ierarhizate de alomorfe.**
Vezi MORFEM.
G.P.D.
ALTERNANŢĂ
Modificare a unui sunet sau grup de sunete, produsă în cursul flexiunii* sau al derivării*, în radicalul* unui cuvânt sau într-un sufix*: v&d/vezi/ (să) va dă; poartă/porţi/fnrtăm; urs/urşi: lucrez/ lucrează-, cititor/cititoare. • Clasificare: a) după natura sunetelor modificate: alternanţe vocalice, între vocale simple: a/e (lată/fete), î/i (vând/vinzi), între o vocală şi un diftong: o/oa (uşor/uşoară, e/ea (cred / (să) creadă), între diftongi: ia/ie *(bämt/bäißti),* între o vocală şi 0 : u/0 (usac / uscăm); alternanţe consonantice, între consoane simple: d/z (verde/veni), t/ţ (bat/ baţi), între grupuri consonantice bimembre: sc/şt (gâscă/ gâ^te) sau trimembre: str/ştr (ministru/ miniştri), între o consoană şi 0:1 / 0 (vafe/văi), n /0 (rămân/rămâi);
b) după numărul posibil de membri ai alternanţelor în cadrul unei paradigme*: alternanţe bipartite (vezi exemplificările de sub (a)); alternanţe tripartite: a/ă/e(d vadă / văd / vede),

o / oa / u (port /poartă- purtăm), a / ă /î (rămas / răm&sei / rămân) *etc.* • Alternanţele vocalice pot afecta o silabă accentuată (stmdă/stnLci), una neaccentuată (cumpăr / cumpere) sau pot fi corelate cu schimbarea locului accentului* (soră /surori). Ele se produc mai ales în interiorul radicalului sau în sufixe, pe când alternanţele consonantice - mai ales la finala radicalului, înaintea desinenţei (cf. rog/roagă/ iugăm, călător/ călătoare vs. port/porţi, fug/fugi, porc/porci). Alternanţele vocalice şi/sau consonantice pot coexista într-un cuvânt: stradă/străzi, împart/împărfim, tânăr/ tineri: de asemenea, aceeaşi alternanţă se poate produce de două ori într-un cuvânt: capac/căpăce7. • Există alternanţe a căror orientare poate fi

precizată şi alternanţe neorientate. In primul caz, termenul de bază este reprezentat de sunetul din acea formă a morfemului* care poate apărea neurmată de afixe*, iar termenul sau termenii alternanţi sunt rezultat al adăugării unor afixe flexionare ori derivative sau al modificării accentuării radicalului (t/ţ sau o/u; primui membru este termenul de bază, al doilea - termenul alternant); în al doilea caz, fiecare termen alternant este condiţionat de alt regent (a/e sau o/oa; nu se poate stabili termenul de bază). • Româna are un sistem complex de alternanţe, care o individualizează în raport cu celelalte limbi romanice. Condiţionarea alternanţelor este, în primul rând. de natură fonetică, majoritatea acestora fiind rezultat al acţiunii unor legi* fonetice. Astfel se explică, de ex., dependenţa vocalismului radicalului de natura vocalei din silaba următoare (alternanţele e/ea şi o/oa sunt condiţionate de prezenţa unui [e] sau [ă] în silaba următoare) sau de pierderea accentului (alternanţa o/u). Unele alternanţe, mai ales cele consonantice, se produc cu regularitate în contextul fonetic care le condiţionează (s/ş, t/ţ), pe când altele cunosc restricţii suplimentare, de ordin gramatical (sunt limitate la anumite părţi de vorbire: n/0 apare numai la verbe sau forme flexionare: //a/ă apare la anumite forme temporale şi de persoană) sau etimologic (anumite alternanţe nu se realizează în neologisme). • Fonologie, alternanţele au fost interpretate drept cazuri de neutralizare* a opoziţiei dintre două sau trei foneme*, într-un anumit context morfematic, sau drept cazuri de distribuţie* defectivă, definită în termeni morfologici (de ex., înaintea desinenţei -i, este admisă numai seria /ţ, z, ş, c, g/ şi este exclusă seria /t, d, s, c, g/; în celelalte contexte, aceste unităţi fonematice se opun). • în morfologie, variaţiile radicalului unui cuvânt flexibil, ca şi variaţiile anunutor sufixe gramaticale au fost interpretate ca alomorfe* ale morfemului radical, respectiv, ale sufixului gramatical. Astfel, în paradigma verbului a purta, morfemul radical cunoaşte patru alomorfe: port-, porţ-, purt-, poart-, iar sufixul de prezent -esc cunoaşte la conjunctiv trei alomorfe: -esc, est-, *-ease-*. în flexiunea românească, alternanţele se încarcă cu o semnificaţie specială, constituind un mijloc suplimentar, în afara flectivelor*, pentru marcarea diverselor valori morfologice. Astfel, formele de pl. flori, porţi, în raport cu formele de sg. floare, poartă, sunt marcate prin mai multe mijloace: la desinenţa -i, se adaugă alternanţa vocalică oă / o iar, în cazul lui poartă, şi alternanţa consonantică t / ţ. în flexiunea românească, alternanţele dobândesc un rol semnificativ în marcarea numărului la substantiv şi adjectiv (poartă - porţi; searbăd - serbezi); a genului la adjectiv (frumos - frumoasă)-, a persoanei şi a numărului la verb (port
— porţi; port - purtăm); a anumitor forme temporale (ard - arsei; rămân - răm&sei); a anumitor forme modale, în special a conjunctivului (crede - să creadă, vede - să vadă). • Tendinţa limbii române actuale este de abandonare, în cazul neologismelor*, a sistemului de alternanţe: alături de neologismele lampă - l&mpi, gară - gâri, există şi fabrică - fabrici, staţie - staţii; alături de neologismele neg - neagă, provoc - provoacă, există şi mult mai numeroasele forme; acceptă, contestă, posedă; invocă, imploră, dezvoltă etc. Acest amestec de radicali cu alternanţe şi fără alternanţe are ca efect pierderea caracterului fonetic şi morfologic regulat al alternanţelor şi transformarea lor în fapte de neregularitate flexionară.
L.I.R.; G.P.D.

ALUZIE

Figură* de gândire bazată pe analogie în care un cuvânt / (fragment de) enunţ este folosit pentru a se evoca ori sugera, în variate forme, o realitate sau un eveniment cu semnificaţie generală ori abstractă; se evită astfel, în formularea enunţului, un eventual pericol, o exagerată precizie sau caracterul vulgar (chiar obscen, uneori) al exprimării; se realizează, în schimb, o legătură de ordin livresc, o concretizare a abstracţiunilor ori un paralelism situaţional. în versurile lui Gr. Alexandrescu:

Pamasul şi Olimpul cu fală se priviră/ Când flotele barbare zdrobite le zăriră, se face o aluzie mitologică (la cei doi munţi din Grecia, legendare lăcaşuri ale muzelor şi zeilor), in contextul în care este descrisă lupta Eteriei pentru eliberarea de sub Imperiul Otoman. • Apropiată uneori de perifraza* literară, având de regulă o funcţie evocatoare şi adesea eufemistică (vezi EUFEMISM), aluzia este de mai multe feluri şi poate fi realizată în combinaţie cu alte figuri (în ex. de mai sus se combină cu antonomaza*). Aluzia mitologică: Apolo-i profesor de mandolină./ Pan lecţii dă de limbile moderne (Arghezi), aluzie parodică; aluzia istorică:... mama, în slăbiciunea ei pentru mine, ajunsese a crede că am să ies un al doilea Cucuzel, podoaba creştinătăţii, care scotea lacrimi din orice inimă împietrită, aduna lumea de pe lume în pustiul codrilor şi veselea întreaga făptură cu viersul său (Creangă) - aluzie la celebrul dascăl şi compozitor de muzică religioasă bizantină; aluzia biblică/religioasă: însuşi domnul naturei zisese altădată / Că pentru-un drept el iartă Gomora vinovată (Alexandrescu) - aluzie la distrugerea cetăţilor biblice Sodoma şi Gomora; Pavel din Tars e-acum zaraf sărac/ Şi Chrisostom băiat de prăvălie (Arghezi); aluzia literară: Mureşan scutură lanţul cu-a lui voce ruginită../Preot deşteptării noastre, semnelor vremii profet (Eminescu) - aluzie la poezia lui Andrei Mureşanu Un răsunet, devenită imn naţional al României (Deşteaptă-fe române...); „Vis al galeşei Floride şi-al ostroavelor Antile‘V **Orchidee!** *nu eşti însăşi arta marelui Matei (Barbu) - versuri în care se parafrazează un fragment descriptiv şi poetic din romanul lui M. Caragiale Craii de Curtea-Veche: Ne întumam apoi spre tropice, trăiam cu săditorii visul galeş al Floridei şi al ostroavelor Antile, pătrundeam, pe urma „vânătorilor de orhidee" în verdea întunecime a selbelor Amazonului*

***scăpărând de zboruri de papagali; vezi şi** INTERTEXTUALITATE. Aluzia rezultată din reluarea perifrastică a unor locuţiuni populare sau din evocarea unor cutume autohtone ori clasice: Se lumineează puţintel a ploaie/ Atunci se cheamă că e timp frumos.../Iar fumul de ogeac se lasă-n jos/ Şi

porcul umblă tot cu paiu-n gură. (Topîrceanu, apud Dragomirescu); Aşteptăm să vedem prin columne de aur/ evul de foc cu steaguri păşind/ şi fiicele noastre ieşind/ să pună pe fruntile porţilor

laur (Blaga).
Vezi şi PARAFRAZĂ.
M.M.
AMALGAMARE
1. In limbile flexionare*, caracteristică a mărcilor gramaticale de a exprima simultan mai multe unităţi de conţinut. Vezi, de ex., în flexiunea românească, particularitatea desinenţelor* de a exprima solidar numărul şi cazul la substantiv (cartea unei eleve), numărul, cazul şi genul la adjectiv (unei fete frumoase), numărul şi persoana la verb (el cânţi); vezi, pentru franceză, caracteristica formelor contractate du, des, au, aux, care amalgamează prepoziţia şi articolul definit, precum şi semnificaţiile de gen şi de număr (fr. du = prep. de + art. *le + „mase." + „sg."). 2. în semantica generativă (J.J.* Katz, J.A. Fodor, 1963), operaţie rezultând din aplicarea regulilor de'proiecţie (vezi PROIECŢIEj) care constă în integrarea succesivă a sensurilor formativelor* lexicale pentru obţinerea, în final, a sensului propoziţiei. Amalgamarea este condiţionată sintactic, amalgamându-se, într-o primă etapă, separat, formativele aflate sub dominanţa GN şi a GV, iar la sfârşit având loc amalgamarea grupului subiect-predicat. 3. în sintaxa românească, fenomen cunoscut şi sub numele de împletire* a două structuri sintactice, constând în opacizarea* organizării iniţiale şi, implicit, în dificultatea stabilirii limitelor dintre structuri şi a interpretării grupului. Ca soluţie de interpretare, s-a recurs, de la caz la caz, la soluţia predicatului verbal compus* (trebuiau să plece, mă puteau ajuta), la soluţia elementului predicativ* suplimentar (trebuiau pedepsiţi, îi consideră inteligenţi) sau la soluţia re-analizei, cu refacerea mentală a structurilor originare (vezi ÎMPLETIRE; OPACIZARE).
G.P.D.
AMBIGUITATE
Posibilitate de a da două sau mai multe interpretări unei construcţii sau unui component al ei, ca o consecinţă semantică a fenomenelor de omonimie* şi polisemie*. 1. în funcţie de tipul de omonimie prezent în construcţie, ambiguitatea poate fi lexicală, morfologică, sintactică, pragmatică; dacă apare ca o con-

secinţă a polisemiei, ambiguitatea este lexicală, a) Propoziţiile Şi-a închis casa, A împrumutat o carte conţin ambiguităţi lexicale, ca urmare a prezenţei omonimelor lexicale casă; „clădire de locuit", casă, „seif* şi, respectiv, împrumuta *i* „a da cu împrumut", împrumuta*2* „a lua cu împrumut". Propoziţia El este un copil bun conţine o ambiguitate lexicală, ca urmare a polisemiei adjectivului bun, pe care vecinătatea substantivului copil n-o rezolvă decât parţial, rămânând nespecificate distincţiile semantice dintre: bunj „calitate cu referire la generozitate", bun-,, „calitate cu referire la cuminţenie", bun*3* „calitate cu referire la rezultate şcolare", b) Propoziţia Am plecat la facultate conţine o ambiguitate morfologică, dată fiind omonimia gramaticală a formei verbale am plecat, care poate fi interpretată ca „singular" sau ca „plural",
c) Construcţiile îl văd pe Ion mergând pe stradă şi chemarea profesorului conţin ambiguităţi sintactice, pentru prima fiind posibile patru interpretări: „îl văd pe Ion că merge pe stradă"/ „îl văd pe Ion care merge pe stradă" / „îl văd pe Ion, când Ion merge pe stradă"/ „îl văd pe Ion, când eu merg pe stradă", iar pentru a doua, două interpretări:, „profesorul este cel care cheamă"/ „profesorul este cel chemat".
•Aparţine competenţei* lingvistice capacitatea vorbitorilor nativi de „a simţi" enunţurile ambigue şi de a indica semnificaţiile diferite. Gramatica generativ-transformaţională*, ca model al competenţei lingvistice, şi-a propus captarea şi explicarea fenomenului de omonimie sintactică şi, implicit, de ambiguitate sintactică, atribuindu-1 istoriei transformaţionale diferite (vezi TRANSFORMARE) a construcţiilor. Structurile omonime sunt construcţii în exclusivitate de suprafaţă*, cărora le corespund structuri de bază* diferite, răspunzătoare de sensurile diferite ale organizării de suprafaţă, d) Ambiguităţile pragmatice sunt ambiguităţi de dincolo de sintaxă, relevante din perspectiva enunţării*, fiind explicabile prin intenţiile de comunicare diferite încorporate în forma aceluiaşi enunţ; dezambiguizarea* lor este posibilă numai prin raportare la situaţia* de comunicare. Enunţul Mâine intri la ministru, de ex., încorporează forţe ilocuţionare* diferite: aserţiune, rugăminte, promisiune, avertizare, ameninţare, ordin, pe care intonaţia* şi accentul*, singure, nu le pot dezambiguiza decât parţial.
2. în stilistică, procedeu bazat pe echivocul* lexical/gramatical rezultat din posibilitatea de a interpreta semantic diferit un cuvânt sau o construcţie, în funcţie de context'; ambiguitatea are adesea funcţie ironică (mai rar şi de intensificare prin repetiţie), apropiată de aceea a jocului de cuvinte (vezi CALAMBUR). Ambiguitatea stilistică poate fi realizată prin: a) omonimie*:- Veux-tu toute ta vie offenser la grammaire? /- Qui parle d'offenser grand-mâre ni grand-pere? (Moliere) - ironia textului provine din faptul că personajul necultivat confundă termenul savant (grammaire „gramatică") cu un cuvânt cunoscut, omonim *(grand-mere* „bunică", la care se adaugă în serie semantică grand-pere „bunic", pentru sporirea efectului comic); b) p o 1 i s e m i e*: Şi când se va întoarce pământul în pământ/ Au cine o să ştie de unde-s, cine sunt ?; Fiindcă tina lumii e rea, fiindcă e tină/Şi praf e universul întreg - fără de vină/ Ai căzut, geniu mândru (Eminescu). în ambele exemple, sensurile „ţărână" şi „trup" sunt grupate în acelaşi context, cu funcţie de accentuare prin repetiţie şi nuanţare prin semnificaţia diversă; forma unui astfel de enunţ se apropie adesea de aforism; c) încadrare sintactică în context: Vreau ce mi se cuvine după o luptă de atâta vreme; vreau ceea ce merit în oraşul ăsta de gogomani, unde sunt cel dintâi... între fruntaşii politici (Caragiale). • în apariţia ambiguităţii, semnificaţia cuvântului se poate altera prin intervenţia tropilor*: astfel, metonimia* este considerată de unii autori (Fontanier,
H. Lausberg) trop prin intermediul căruia se obţine ambiguitatea contextuală; în exemplul

Capul i s-abate sub tăiosul fier (Bolintineanu). metonimia rezultă din ambiguizarea deliberată, care face posibilă trecerea de la sensul denotativ (vezi DENOTAŢIE) „minereu, metal folosit pentru fabricarea armelor albe‟ la cel contextual, conotativ (vezi CONOTAŢIE) „sabie". Antanaclaza* este şi ea o figură* definită prin ambiguitate. Numeroasele interferenţe posibile cu alte figuri retorice (metonimie, antanaclază, calambur) ne determină să nu privim ambiguitatea ca pe o figură propriu-zisă, ci ca pe un procedeu stilistic emblematic şi înglobant, care determină în context alcătuirea unei întregi serii figurative; unele dicţionare de retorică (Gh. Dragomirescu) tratează chiar într-o clasă separată aşa-numitele figuri ale ambiguităţii.
G.P.D.(l); M.M.(2).

AMBREIOR

în terminologia lui R. Jakobson, corespunde engl. *shifter*, fr. embrayeur. Desemnează unităţi ale codului lingvistic care trimit obligatoriu la mesaj, prin mesaj înţelegându-se aici „procesul enunţării*‟; interferează, ca semnificaţie, cu *deictic**. în clasa ambreiorilor, Jakobson include pronumele personale* de pers. I şi a Il-a, care primesc referinţă numai incluse în mesaj şi care îşi schimbă referinţa o dată cu situaţia* de comunicare, precum şi timpurile* verbale, care, pentru identificarea momentului temporal, trimit obligatoriu la enunţare.
Vezi DEICTIC; DEIXIS.
G.P.D.

AMHBRAH

în versificaţie, picior* metric trisilabic, în care dispoziţia silabelor accentuate/neaccentuate urmează schema v - v; ritmul* amfibrahic admite accentul* de intensitate numai pe silabele 2, 5, 8,11...: Pe-un cal care soarbe prin nările-i foc
v- v/v - v/v - v/v-
Din ceaţa pustie şi rece
v- v/ v - v/ v- v Un june pe vânturi, cu capul în joc,
v- v/v- v/v- v Cu clipa gândirei se-ntrece (Eminescu).
v-v/v-v/v-v . M.M.

AMFIBRAHIC (RITM ~)

Vezi AMFIBRAH; PICIOR; RITM.

ANACOLUT

Discontinuitate sintactică în construcţia (propoziţiei* sau a) frazei*, apărută din cauza neconcor- danţei dintre modelul logic şi realizarea gramaticală a enunţului*. Anacolutul se poate produce prin întreruperea construcţiei sintactice, continuată - de obicei la distanţă - cu alte forme gramaticale decât cele iniţiale: Fetele împăratului, întâmplându-se de faţă când a lovit spânul pe Harap-Alb, li s-au făcut milă de dânsul şi au zis spânului cu binişorul (Creangă). Anacolutul este o trăsătură sintactică a limbii vorbite; în majoritatea cazurilor e considerat greşeală (vezi ABATERE), chiar dacă cele două părţi ale enunţului, privite separat, sunt corecte. în literatură, utilizate ca marcă a oralităţii* ori ca procedeu de caracterizare a vorbirii personajelor, construcţiile anacolutice
pot avea drept rezultat accentuarea unei unităţi scoase în relief prin „tăietura‟ sintactică; în aceste situaţii, anacolutul poate fi considerat figură*.
• Ruptura sintactică presupusă de anacolut priveşte în special cazul, persoana, numărul, construcţiile prepoziţionale şi raportul sintactic dominant în frază, a) Anacolutul cazului se explică prin tendinţa spontană de a se începe fraza/ propoziţia cu cazul nominativ-subiect (la nume sau la pronume); construcţia nu se continuă, iar vorbitorul - reconsiderându-şi modalitatea de exprimare - transformă nominativul în caz oblic şi deci subiectul în complement (direct ori indirect): Moşneagul, când a văzut-o, i s-au umplut ochii de lacrămi şi inima de bucurie (Creangă). în frazele ample, anacolutul este justificat de intercalarea unor propoziţii subordonate între subiectul în nominativ şi restul regentei, ceea ce duce la pierderea legăturii logice; această discontinuitate sintactică se plasează în limite tolerabile de limba literară: Nu ştiu alţii cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul naşterii mele... [urmează alte 6 propoziţii subordonate], parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie (Creangă). Anacolutul cazului este numit şi antipalaga ; b) Neconservarea persoanei pronominale sau verbale - de obicei o construcţie cu pronume personal — este întreruptă prin apariţia unei construcţii verbale impersonale: Ea. când a văzut asta, a fost imposibil să reziste; pot alterna, de asemenea, persoanele I şi a Il-a (cu sens general/impersonal): Ce folos că citesc orice carte bisericească; dacă nu ştii a însemna măcar câtuşi de cât, e greu (Creangă); c) Construcţiile inconsecvente în utilizarea numărului, simple dezacorduri, nu sunt considerate întotdeauna anacoluturi (dezacordul subiect - predicat, de ex.); doar atunci când fraza a impus un anumit „model‟ sintactic, nerespectat în desfăşurarea ulterioară a enunţului, avem a face cu anacolut: Dar fiindcă te întorci... (...) lasă-ţi butea să vină pe urmă şi aideţi cu noi (Ispirescu); d) în afara oricărei reguli previzibile ori posibile clasificări se situează frazele complet greşite, cu anacolut multiplu şi dominate de dezorganizare logică şi sintactică; cele mai frecvente cauze ale incorectitudinii rămân: schimbarea subiectului/complementului (direct/indirect) de la o propoziţie la alta şi amestecul construcţiilor subordonate cu cele coordonate. Acest tip de anacolut nu este tolerat de limba literară decât cu valoare stilistică: Este o criză, care, ascultă-mă pe mine, că dv. nu ştiţi,

care, mă-nţelegi, Statul cum a devenit acuma, eu după cum văz ce se petrece, că nu sunt prost, înţeleg şi eu atâta lucru, fiindcă nu mai merge cu sistema asta, care, cum te gândeşti, te-apucă *groaza, monşer, groaza! (Caragiale).*
Vezi ACORD; ZEUGMĂ.

M.M.
A(NA)CRONIE
în naraţie*, formă de discordanţă temporală între secvenţa evenimentelor (reale sau fictive) povestite şi ordinea includerii lor în text; neconcordanţă între timpul* evenimenţial şi timpul narativ* (vezi şi NARAŢIE). Conceptul a fost definit de G. Genette, care îi adaugă şi varianta graduală acronie, căreia îi rezervă sensul de dezordine temporală totală a textului, în raport cu conţinutul narat. în silistica românească, termenul acronie acoperă ambele accepţii, care nu sunt întotdeauna diferenţiate (omonimia cu anacronic „depăşit, învechit" se dovedeşte supărătoare). Acronia se realizează sub formă de prolepsa (anticipare) şi de analepsa (retrospecţie) a unor evenimente petrecute posterior, respectiv anterior, faţă de naraţia primară (de bază). Vezi ANALEPSĂ; PROLEPSĂ.
M.M.
ANADIPLOZĂ
Figură* sintactică (de construcţie) care constă în repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la sfârşitul unei unităţi sintactice sau metrice şi la începutul
celei următoare; numită şi reduplicaţie, are, în general, funcţie puternic afectivă*, de insistenţă; anadiploza creează în text o simetrie după schema ...x/x...: Dai voie bună, voia bună creşte./ Dai dragoste şi dragostea sporeşte (Arghezi). între cele două elemente simetrice care formează anadiploza se conturează un raport de dependenţă sintactică/ semantică, marcată în grad diferit şi limitată spaţial de cezură sau de sfârşitul versului; a) c o o r d o- n a r e (paratactică ori cu conjuncţie): C-ar veni, veni, ţigane/ Toate stelele s-asculte (Goga); Cât lumea-i era piscul şi-n pisc era Isus (...)/ O stea era pe ceruri. în cer era târziu (Arghezi); b) determinare a p o z i t i v ă: Şi să răsară-n mine stelele/ stelele meleJ pe care încă niciodată/ nu le-am văzut (Blaga); Veşnic este numai râul: râul este demiurg (Eminescu); raportul apozitiv este cea mai frecventă realizare a dependenţei sintactice în reluarea prin anadiploză; c) dependenţă sintactică (reciprocă): Ce-ţi pasă dacă nu ştii ce te-aşteaptă/Când ce te-aşteaptă nu-i scris nicăieri (Minulescu). Există şi situaţii în care anadiploza grupează fragmente de enunţ independente sintactic: Aceasta e pacea. Pacea în care/ creşte imperiul/ ceresc printre noi (Blaga). Deoarece cuvântul poate fi reluat în altă formă gramaticală sau derivativă, anadiploza se realizează uneori ca poliptoton* în poziţie sintactică fixă: vezi mai sus piscul - în pisc, pe ceruri - în cer.
Vezi EPANADIPLOZĂ.
M.M.
ANAFORĂ
1.1. Fenomen sintactico-scmantic constând în reluarea printr-un substitut* (sau anaforic) a unui termen plin referenţial, exprimat anterior, numit antecedent*. Relaţia antecedent - substitut, numită „relaţie anaforică" sau „interpretativă", procură referinţa substitutului, component care, în afara contextului , este lipsit de referinţă proprie. 2. în lucrări mai noi, după model englezesc, este desemnată prin anaforă şi clasa de cuvinte fără referinţă proprie, alcătuită, mai ales, din pronume şi adverbe pronominale, care primesc referinţa de la un component exprimat anterior, numit antecedent; sin. cu anaforic; substitut.
3. în GB*, anafora primeşte o accepţie mai restrânsă şi mai tehnică în raport cu 2; caracterul mai restrâns pleacă de la clasificarea expresiilor nominale în trei categorii: anafore, pronominale, nominale referenţiale, GB introducând o distincţie conceptuală între anafore şi pronominale. • Anafora, în accepţia GB, păstrează din accepţia clasică trăsătura lipsei de referinţă proprie, fiind obligată să-şi procure referinţa prin legare* de un nominal referenţial, numit antecedent, altfel spus, prin coreferenţialitate cu antecedentul. Această legare se realizează tehnic prin co-indexare*. • Anafora adaugă la accepţia clasică o condiţie tehnică a domeniului de legare, al cărei rol este de restrângere, pe baze sintactice (prin relaţiile de guvernare*), a domeniului în care anafora şi antecedentul pot fi legate şi, implicit, de delimitare faţă de clasa pronominalelor. Astfel, principiul (a), destinat legării anaforelor (vezi LEGARE), cere ca anafora

să fi alegată în categoria ei guvernantă, în timp ce principiul (b), destinat legării pronominalelor, cere ca pronominalele să fie libere în categoria lor guvernantă. De ex., în fraza: Profesorulcrede că elevii- luij nu se ajută destul (unul pe altul)-,, reciprocele* se şi unul pe altul sunt anafore, fiind legate (vezi indicele j) de nominalul referenţial elevii în limitele aceleiaşi propoziţii, în timp ce nominalul lui nu are trăsăturile unei anafore, ci ale unui pronume, fiind liber în limitele aceleiaşi propoziţii (este co-indexat cu nominalul profesorul aparţinând altei propoziţii).
ü. în retorică, figură* sintactică realizată prin repetarea unui cuvânt/ grup de cuvinte la începutul unor fragmente succesive de enunţ, fie ele unităţi sintactice ori metrice: propoziţii în frază, fraze în context*, versuri în strofă (vezi COLON); anafora realizează un paralelism* sintactic după schema x.../x.../x...: Căd toată a mea viaţă îţi fu ea închinată/ Căci alt decât iubirea ea nu avu mai sfânt/Căd tu eşti încă astăzi dorinţa-mi neschimbată/ Şi visu-mi cel din urmă aicea pe pământ (Alexandrescu). Anafora are o dublă funcţie în text: emfatică sau de intensificare (vezi EMFAZĂ) - prin repetiţie; de creare a simetriei specifice paralelismului - prin poziţia fixă a elementului reluat. Termenul care realizează anafora se numeşte anaforic*. • în funcţie de numărul construcţiilor sintactice afectate, anafora poate fi actualizată ca: b i- colon (două reluări): Şi de-ai călca nouă ţări/ Şi de-ai trece nouă mări/ Floricică n-ai găsi... (Alecsandri); Dar soarele, aprins inel/ Se oglindi adânc în el;/ De zece ori, fără sfială/ Se oglindi în pielea-i cheală (Barbu); t r i c o l o n (trei reluări): Sunt ne-nţelese literele vremii... ?/ Suntem plecaţi sub greul anatemii...?/ Suntem numai spre-a da viaţă problemei./ S-o dezlegăm nu-i chip în univers?
— (Eminescu); repeteţie multiplă: De-aş fi paşă sau vizir/ N-aş avea sileaf de /ir./Nici seraiul de granit/ Cu pridvorul aurif;/Nid bogate caicele/**Nid** *eunuci privighetori;/Nid harem cu*

cadânele/Nici grădini cu scumpe flori (Bolintineanu) - transpunere a unui paralelism de tip popular enumerativ. în poezia romantică, anafora multiplă are funcţie retorică, adesea rezultată din combinarea cu interogaţii / exclamaţii: Cine-i acvila ce cade? Cine-i stânca ce se sfarmă?/ Cine-i leul ce închide cu durere ochii săi?/ Cine-i tunetul ce moare umplând lumea de alarmă?/ - Este domnul României: Barbu Dimitrie Ştirbey!... (Eminescu). în limbajul poetic modem, anafora cu mai mulţi termeni favorizează acumularea* enumeraţi vă: Uite-n livadă stupii/ Uite-n vifore lupii, Uite cerbii/ Uite firul ierbii (Arghezi). • După poziţia elementului repetat în cadrul untăţilor sintactice/ metrice, se disting mai multe tipuri anaforice: la început de vers sau de propoziţie (vezi exemple supra);* la începutul şi la mijlocul versului: Ce noapte groasă, ce noapte grea!/ A bătut în fundul lumii cineva (Arghezi); la începutul unor fraze succesive, într-un context mai larg: Acela ar lăuda-o cântând imnul elenicei Artemide (...). Acela ar face să răsune fanfara vânătorilor triumfale (...). Acela ar clădi cu sfinte miresme, cu smirnă şi cu tămâie altarul vânătorilor (Odobescu). în frază, anafora este sursă de ritm*, segmentând enunţul în grupuri sintactice; de aceea, constituie un procedeu predilect al prozei poetice: Şi clopotele, clopotele acelea care în oraşul tăcut al Iaşilor întovărăşesc toate împrejurările vieţii, clopote pentru viaţă şi clopote pentru moarte, clopote pentru dureri şi clopote pentru bucurii, au început parcă să sune iarăşi... (Anghel).

Vezi EPIFORĂ; PARALELISM.

G.P.D.(I); M.M.(II).

ANAFORIC, -Ă

1. Clasă de cuvinte fără referinţă proprie care îşi procură referinţa prin legarea referenţială de un component (un cuvânt sau un grup de cuvinte) exprimat anterior, numit antecedent*; sin. cu anaforă$_{I2}$; vezi şi substitut. • Folosire ~ Se opune folosirii deictice*; se utilizează pentru acele cuvinte care cunosc, de la o apariţie la alta, atât folosiri anaforice, cu raportare la un cuvânt exprimat anterior, cât şi folosiri deictice, cu raportare la enunţare*. în această dublă ipostază apar demon
strativele*, articolele*, unele adverbe pronominale*. în construcţia: Am văzut un film dur; acesta m-a impresionat puternic, acesta funcţionează ca anaforic stabilind o relaţie interpretativă cu nominalul antecedent film, care îi procură, contextual, referinţa. în situaţia în care cerem un obiect, indicându-1: Dă-mi-1 pe acesta!, acesta funcţionează ca deictic, căci decodarea lui nu se poate face în afara situaţiei* de comunicare.

2. în retorică, vezi ANAFORĂJJ.

G.P.D.

ANAGRAMĂ

Cuvânt obţinut prin reordonarea literelor/sunetelor din componenţa altui cuvânt: alb - bal, luna - alun, zarvă - varză, livadă - validă, Roma - amor. în afara jocului pur, anagrama se utilizează pentru alcătuirea pseudonimelor: Petru Maior - Mitru Pere a. • Ca figură* de stil, anagrama este o formă de repetiţie a sunetelor, cu rol structurant în textul poetic (F. de Saussure): Până când în lente/ Antene atente/ O cobori (Barbu); Să ne privim trecutul în faţă. liniştit J Când urma lui de umbră începe să ne doară (Arghezi); Facem sicriu din sicomori/ şi-adulmecare./ sicriu te facem pentru ce iubeşti (N. Stănescu). Anagrama poetică se apropie ca efect de paronomază*, cu deosebirea că anagrama creează jocul sonor formând, de regulă, al doilea termen exclusiv din litere existente în primul, cu variante nesemnificative (de ex., *sicriu este cuprins fonetic în cuvântul sicomori, dacă se face abstracţie de variaţia o - u, urmă diferă de umbră doar prin absenţa lui b, iar antene şi atente dublează diferit consoanele n şi t). • O formă particulară de anagramă este palindromul*, cuvânt care îşi păstrează forma indiferent dacă e citit de la stânga la dreapta ori invers: cuc, cojoc, ele, Ana. Vezi* ALITERAŢIE; ASONANŢĂ; PARONOMAZĂ.

M.M.

ANALEPSĂ

în naratologie, formă de a(na)cronie* în care ordinea temporală din text este tulburată prin evocarea ulterioară a unui eveniment anterior punctului în care se află desfăşurarea naraţiei*. în textul literar, analepsa este mult mai frecventă decât prolepsa*; naraţia retrospectivă a devenit, în timp, un procedeu canonic al povestirii, întâlnit în toate perioadele istoriei literare: referindu-se la na i crom a iniţială din Uiada, G. Genette susţine că începerea naraţiei în mijlocul desfăşurării evenimentelor - in mediaş res urmată de o întoarcere explicativă în urmă (= analepsă), constituie un topos formal al genului epic. Prezentarea, în secvenţa narativă, a efectului înaintea cauzei/explicării acestuia reprezintă de asemenea o formă de analepsă. • Analepsele pot fi: a) externe, inserţiile narative care rămân exterioare naraţiei primare; de ex., în Odiseea, povestirea retrospectivă a lui Ulise în faţa feacienilor, care retrogradează în timp până la căderea Troiei; de asemenea, în ansamblul romanului lui
M. Proust *în căutarea timpului pierdut, secvenţa intitulată O iubire a lui Swann, amplă analepsă care are statut de naraţiune independentă faţă de firul diegetic de bază şi ocupă 2 din cele 16 volume ale cărţii; b) interne, inserţiile din cadrul naraţiei primare;* de ex., în romanul lui G. Flaubert, *Doamna Bovary, capitolul VI este consacrat adolescenţei petrecute la mănăstire de eroina principală, fragment încadrabil în secvenţa naraţiei-cadru.*

Vezi A(NA)CRONIE; PROLEPSĂ.

M.M.

ANALITIC, -Ă

I. Model / Cercetare de tip ~ Opus modelului de tip sintetic*, se distinge prin direcţia de cercetare şi prin obiective, cercetarea desfăşurându-se de la aspectele sintagmatice* spre cele paradigmatice*, iar obiectivele majore fiind segmentarea şi clasificarea (vezi ANALIZĂ; GRAMATICĂ

TAXONOMICĂ). în esenţă, orice cercetare de tip analitic are ca punct de plecare un corpus* de fraze dintr-o limbă dată pe care le supune unor segmentări succesive pentru degajarea unităţilor componente; unităţile, o dată degajate, sunt supuse, în continuare, clasificării şi stabilirii relaţiilor dintre ele.
• Gramatica de tradiţie pedagogică (numită şi tradiţională), dar şi orientări structuraliste ca: analiza* în constituenţi imediaţi sau analiza distributional (vezi ANALIZĂ) sunt exemple de modele analitice, primul, bazat pe tehnici tradiţionale, celelalte două, pe tehnici moderne de analiză. ELI. Mijloc ~ (de exprimare a categoriilor* gramaticale) Utilizare, cu rol morfologic, deci pentru marcarea categoriilor gramaticale, a cuvintelor de legătură* (sau ajutătoare) şi a morfemelor mobile*: prepoziţii, auxiliare, adverbe, articole; se opune mijlocului sintetic: desinenţe* şi sufixe* gramaticale. 2. Formă ~ Opusă formelor flexionare sintetice, este acea formă care, pentru exprimarea categoriilor gramaticale, recurge la mijloace analitice (vezi IIj)'. în română, de ex., formele de perfect* compus şi de viitor* sunt forme analitice cu auxiliar (am cântat; voi cânta; am să cânt), în raport cu formele de imperfect*, de perfect simplu sau de mai mult ca perfect, în structura cărora se includ afixe* gramaticale, fiind deci sintetice (cântam; cântai; cântasem). 3. Limbă ~ Tip flexionar de limbă (vezi CLASIFICARE) în care, în

ansamblul flexiunii, predomină formele şi mijloacele analitice (vezi IIj şi II_2); se opune limbilor sintetice. Nu se poate vorbi de un tip pur de limbă analitică, ci de limbi în care predominante sunt mijloacele analitice şi care manifestă o tendinţă clară de extindere a mijloacelor analitice. Astfel, se poate spune că limbile romanice, care, în ansamblul lor, au redus considerabil flexiunea de caz* şi au abandonat, pentru categorii întregi (vezi pasivul* sau comparaţia*), mijloacele sintetice în favoarea celor analitice, sunt mai analitice decât limba latină, fără a fi devenit nici una un tip analitic pur. HI. Propoziţie ~ în logica formală, propoziţie necesar adevărată, adică adevărată independent de lumile posibile sau de un anume moment temporal, ci adevărată în toate lumile posibile, căci predicatul este implicat conceptual de subiect. Se opune propoziţiilor sintetice, al căror adevăr depinde de situaţia de comunicare; vezi, de ex., deosebirea dintre Câinele *este un animal şi Câinele este alb, prima fiind adevărată dincolo de orice circumstanţe.*

G.P.D.

ANALITISM

1. în evoluţia limbilor modeme, în raport cu cele clasice, tendinţă gramaticală manifestată prin extinderea formelor şi a mijloacelor analitice (vezi ANALITIC^) în defavoarea celor sintetice; corespunde tendinţei generale de reducere şi de simplificare a flexiunii.
2. Caracteristică generală a limbajului popular*, în raport cu cel cult, constând în preferinţa acestuia pentru formele analitice şi pentru construcţia perifrastică*, mai apropiate de gândirea concretă a vorbitorilor care îl folosesc. Astfel, în limbajul popular românesc se preferă construcţia analitică în locul celei sintetice cazuale (ex. *trimit la copii,' învelişul la casă), se preferă locuţiunea verbală în locul verbului simplu (vezi; a sta în cumpănă, a da dovadă, a da poruncă, a face risipă)* etc.

G.P.D.

ANALIZĂ

Tip de investigare lingvistică acoperind cercetări dintre cele mai diverse, a căror unitate este dată de natura, direcţia şi obiectivele cercetării; ca natură, este o cercetare de tip sincronic* descriptiv*; ca direcţie, cercetarea se desfăşoară de la aspectele sintagmatice* (corpus de fraze) spre cele paradigmatice* (unităţi lingvistice); ca obiective majore, îşi propune segmentarea şi clasificarea unităţilor decupate. Se opune cercetărilor de tip sintetic* (sau generativ*). Cercetarea lingvistică a propus mai multe tipuri de analiză, majoritatea utilizate şi în lingvistica românească pentru descrierea unor fragmente ale limbii române. Tipurile mai jos inventariate, deşi deosebite ca moment de apariţie (analiza discursului şi cea a conversaţiei sunt, de ex., ulterioare analizei distribuţionale), ca metodă şi tehnică de cercetare (unele tipuri de analiză, ca cea gramaticală, de ex., sunt realizate cu metode tradiţionale; altele, cu metode modeme de tip structuralist*; în cazul analizei de tip structuralist, tehnica poate fi şi ea diferită), ca domeniu lingvistic investigat (de ex., nivelul fonetic vs. fonologie; nivelul fonologie vs. morfologic etc.), ca grad de aplicabilitate (există tipuri de analiză, ca cea distribuţională, cu aplicabilitate generală şi altele, ca, de ex., a erorilor, limitată sub aspectul domeniului de aplicare), toate corespund naturii, direcţiei şi obiectivelor generale ale cercetării analitice*. 1. ~ în constituenţi imediaţi Tehnică de analiză de tip structuralist* având următoarele caracteristici: se constituie din operaţii succesive de segmentare; fiecare operaţie delimitează câte două segmente, numite „constituenţi* imediaţi“; pleacă de la enunţ* şi are drept constituenţi ultimi morfemele*, trecând peste barierele tradiţiei lingvistice: sintaxa frazei / sintaxa propoziţiei / morfologie; orice schemă a unei analize în constituenţi imediaţi are forma:

el citeşte o carte frumoasă
el citeşte o carte frumoasă
citeşte o carte frumoasă
cit- -eşte o carte frumoasă
-eşt- -e o carte frumoas- -ă
cart- -e

2. ~ contextuală Tip de analiză bazată pe particularităţile contextului lingvistic. Analiza distribuţională şi cea combinatorie sunt tipuri de analiză contextuală. 2.1. ~ distribuţională / distributivă Metodă de descriere introdusă de gramatica structuralistă, în special de şcoala*

descriptivistă americană (L.* Bloomfield, Ch. Hockett, Z. Harris), care, propunându-şi eliminarea integrală a sensului din analiză şi descriere, a impus o procedură bazată în exclusivitate pe distribuţie*, deci pe posibilităţile şi incompa- tibilităţile de asociere a componentelor. Plecând de la un corpus* de fraze, considerat reprezentativ pentru limba analizată (sau pentru domeniul urmărit), analiza distribuţională realizează descrierea corpusului prin: inventarierea co-ocurenţelor*, deci a vecinătăţilor de dreapta şi de stânga; analiza relaţiilor distributive, stabilind tipurile de distribuţie (complementară, defectivă, contrastivă) şi clasele* de distribuţie.
•Analiza distribuţională, aplicată la început domeniului fonologie, s-a extins la toate nivelele lingvistice, oferind o procedură imanentă* (deci, bazată pe relaţiile interne, lingvistice) şi formală* (fără raportare la sens) pentru stabilirea inventarului de unităţi şi clasificarea lor. indiferent de nivel. • Analiza distribuţională. absolutizată, la un moment dat, ca reprezentând obiectivul suprem şi unic al oricărei descrieri lingvistice, îşi păstrează astăzi valabilitatea, oferind, în cadrul unor construcţii teoretice mai largi şi altfel orientate, procedee şi tehnici de descriere. Gramatica generativă* însăşi, ale cărei obiective sunt opuse celor de tip analitic*, păstrează elemente din analiza distribuţională sub forma disponibilităţilor de com- binare ale centrelor predicative şi a restricţiilor impuse de acestea argumentelor*. 22. ~ combinatorie Analiză de tip structuralist, aplicată în special nivelului sintactic, care îşi propune examinarea, în cadrul relaţiilor de succesiune (sintagmatice*), a libertăţilor şi, mai ales, a constrângerilor' exercitate de cuvinte unele asupra altora în procesul combinării lor în propoziţii şi fraze. Valenţă*, distribuţie*, constrângere* 'Unt concepte esenţiale ale analizei combinatorii. Obiectivul ei principal este extragerea regulilor de combinare proprii unei limbi la un moment dat. • Tipurile de reguli din analiza combinatorie au fost preluate şi încorporate în modelul generativ* sub forma regulilor de subcategorizare* strictă şi selecţio- nală*. 3. ~ gramaticală Procedură impusă de practica gramaticii şcolare, cu obiective diferite după nivelul sintactic / morfologic la care se realizează. Analiza sintactică îşi propune : segmentarea unei fraze în propoziţiile componente, stabilirea raporturilor şi a funcţiei fiecărei propoziţii; segmentarea propoziţiilor în părţi de propoziţie, stabilirea raporturilor şi a funcţiei pentru fiecare parte de propoziţie; alcătuirea schemei* sintactice, unde se înregistrează componentele şi relaţiile. Analiza morfologică îşi propune calificarea morfologică a fiecărui component dintr-o propoziţie prin indicarea părţii de vorbire căreia îi aparţine şi a caracteristicilor de flexiune. 4. ~ fonetică Operaţie de identificare a sunetelor care se realizează în fluxul vorbirii (într-un cuvânt şi/ sau la graniţa dintre cuvinte) şi de descriere a trăsăturilor articulatorii* şi/ sau acustice* ale acestora. Analiza parametrilor articulatorii şi acustici de bază ai sunetelor dintr-o limbă se efectuează în laboratoare fonetice, cu ajutorul unor aparate speciale.

Analiza fonetică poate urmări simpla descriere a caracteristicilor şi a compatibilităţilor de combinare a sunetelor sau relevarea particularităţilor de realizare a unor unităţi fonetice, condiţionate de context (vezi şi ALOFON, -Ă). în primul caz, analiza fonetică este corelată cu o transcriere* fonetică normalizantă: cenzurat, de ex., va fi transcris [cenzurat], fiecare dintre cele opt sunete identificate în structura acestui cuvânt fiind descris în raport cu un set de parametri articulatorii (pentru vocale: localizarea, apertura*, labializarea*, timbrul*; pentru consoane: modul de articulare, localizarea, sonoritatea*) sau acustici (acut/grav; compact/difuz; întrerupt/continuu* etc.). în cel de al doilea caz, analiza fonetică este corelată cu o transcriere fonetică riguroasă: transcrierea cuvântului cenzurat va fi [cenzurat^{h}], semnalându-se faptul că vocala [e], urmată de o consoană nazală, este nazalizată, iar oclusiva [t], la finală de cuvânt, are o pronunţare uşor aspirată. 5. ~ fonologică (sin. fonematică) Operaţie de reducţie a alofonelor* vocalice şi consonantice dintr-o limbă. Analiza fonologică are ca rezultat determinarea inventarului de unităţi invariante* (foneme) dintr-o limbă. Reducţia variantelor diverselor foneme se realizează ţinând seama de tipul de distribuţie* în care se află acestea, precum şi de prezenţa sau absenţa unor raporturi de comutare*. Unităţile invariante se caracterizează prin distribuţie contrastivă şi prin raporturi de comutare cel puţin într-un anumit tip de context fonetic; distribuţia complementară caracterizează alofonele diferitelor foneme. în română, [n] şi [T|], de ex., se află în distribuţie complementară, al doilea sunet apărând numai înaintea unei oclusive velare, pe când [n] şi [t] sunt în distribuţie contrastivă şi comută, înainte de [a] (de ex., *na/ta); [n] şi [t|] sunt alofone ale aceluiaşi fonem, pe când [n] şi [t] sunt foneme distincte. Soluţiile de interpretare fonologică a unor secvenţe sonore nu sunt unice. [Ic] şi [g] din limba română, de* ex., au fost interpretate de anumiţi cercetători drept unităţi monofonematice, iar de alţii - drept succesiune de unităţi: [k, g] + vocală palatală. 6. ~ morfematică / morfemică a) Operaţie de segmentare a unui cuvânt derivat' sau flexibil* în morfemele componente, urmărite la nivelul realizărilor contextuale ale acestora, deci al alomorfelor*. Analiza morfematică se realizează în etape, fiecare etapă obligând la compararea formei supuse analizei cu altă forr^ă din paradigmă* sau, în cazul derivatului, cu forma cuvântului de bază*.
• Analiza morfematică a cuvântului înfricoşători, de ex., se efectuează în următoarele etape: prin compararea cu forma înfricoşător, se detaşează morfemul desinenţă* -i (realizat ca i asilabic), purtător al semnificaţiilor „mase. pl."; prin raportarea formei înfricoşător la baza verbală înfricoşa, se detaşează sufixul* lexical -for (realizat în varianta -ător); prin raportarea formei înfricoşa la baza adjectivală fricos, se detaşează două morfeme lexicale: prefixul* în- şi sufixul -a; prin raportarea formei fricos la baza substantivală frică, se decupează radicalul* fric- şi sufixul lexical -os (realizat contextual ca -oş-, dată fiind includerea într-o operaţie ulterioară de derivare: fricos > înfricoşa). Rezultatul îl constituie lanţul de segmente morfemice: în - fric -oş- ător - i. • Analiza morfematică nu duce totdeauna la soluţii unice, fie ca efect al adoptării unor soluţii diferite de analiză fonematică (vezi

5), fie ca efect al unei interpretări morfematice diferite. în asemenea situaţii, trebuie optat, în urma examinării avantajelor şi a dezavantajelor de segmentare (vezi EVALUARE), pentru una dintre soluţii, decizia fiind de tip subiectiv, b) Operaţie de stabilire a invariantelor* morfemice, deci de trecere de la clasele de realizări concrete (de la alomorfe*) la inventarul de morfeme, operaţie cunoscută şi sub numele de „reducţie a alomorfelor" (vezi ALOMORF). **7. ~ semică (componenţială) Metodă de descriere a sensurilor cuvintelor, bazată pe** seme*, componente sau constituenţi. Se procedează la o abordare relaţională a sensurilor care prezintă un număr oarecare de afinităţi (seme comune) şi care se diferenţiază măcar printr-un sem (considerat definitoriu, distinctiv în relaţia dată). De aceea, analiza semică se aplică unor paradigme*, clase sau microsisteme de sensuri ai căror membri pot fi comparaţi. Analiza semică prezintă sensurile (semnificatele*) lexicale ca pe fascicole de seme pentru a-1 releva pe acela care este definitoriu într-o relaţie semantică dată. Dacă se compară a asculta şi a a uzi, verbe care desemnează amândouă o activitate senzorială auditivă, semul definitoriu este „+ volitiv". în schimb, în relaţia dintre a auzi şi a vedea, verbe care au comun semul „activitate senzorială", diferenţa semică este „tipul de activitate senzorială". Cuvântul tată se defineşte prin fascicolul de seme „relaţie de rudenie" + „generaţie ascendentă" + „sex masculin"; dacă se comută sexul (-„masculin" sau + „feminin") se stabileşte o opoziţie imediată între tată şi mamă. • Analiza semică s-a aplicat unor clase de sensuri (paradigme*,

câmpuri*, sinonime*, antonime*) stabilite inductiv (prin intuiţie), ca în exemplele de mai sus. Este posibilă şi analiza semică deductivă, bazată pe concepte semantice universale, formulate binar, cum ar fi: [± Animat], [± Uman], [± Masculin], [± Vegetal], [± Concret], [± Adult]. în acest ultim caz, analiza semică are o aplicare limitată la anumite cuvinte ale limbilor (nume de rudenie, nume de animale, de ex.). • Analiza semică a cunoscut reprezentări formalizate (matrice*/tablouri sau arbori*), care pun în evidenţă elementele distinctive, de ex.:

„destinaţie

	„obiect"	„masă"	generală"	„intelectuală"	„comercială"	„industrială"
masă	+	+	+			
birou	+	+	-	+	-	-
tejghea	+	+	-	-	+	-
banc		+	-	-	-	+

• Analiza semică s-a practicat în semantica europeană (Hjelmslev, Coşeriu, Pottier, Greimas, Mounin, Picoche, Rastier, Geckeier, Lyons, Alinei ş.a.) cu unele diferenţe, dar având în comun orientarea metodologică structuralistă. • în lingvistica generativă* americană, analiza semică este subordonată sintaxei şi urmăreşte găsirea restricţiilor selective* (care fac ca o categorie A să nu se combine cu altă categorie B, de ex., substantivul sinceritate nu se poate combina decât cu un număr limitat de verbe sau substantive desemnând persoane). • în semantica* românească, analiza semică a avut în vedere inventare mai largi de sensuri, stabilite cu ajutorul dicţionarelor*; obiectivele metodologice s-au combinat cu unele aplicative (vezi CÂMP; ANTONIM; POLISEMIE; SINONIMIE; LEXICOGRAFIE; LINGVISTICĂ APLICATĂ). • în etapa actuală a dezvoltării lingvisticii, analiza semică nu mai reprezintă un scop în sine, ci interesează eficienţa ei în descrierea practică a lexicului unei limbi (mai aies din perspectiva lexicografîei computerizate); deficienţa principală a analizei semice este limitarea (cantitativă şi calitativă) a aplicării ei în descrierea, cuvintelor din orice limbă. Vezi ARHILEXEM; ARHISEMEM; CLASEM; LEXEM; LEXICOLOGIE; SEM; SEMEM. **8. ~ stilistică Tip de analiză care urmăreşte evidenţierea resurselor expresive* ale unui text* sau apartenenţa acestuia la o anumită varietate funcţională* a limbii (vezi** FUNCŢIONAL$_3$). în concordanţă cu accepţia dată termenilor stil* şi stilistică*, analiza stilistică are ca obiective: caracterizarea stilului individual al scriitorilor (relevând particularităţile expresive existente la toate nivelele limbii - fonetică, lexic, gramatică); descrierea textului de poezie/ proză în funcţie de un model prestabilit: retoric-figurativ pentru poezie (vezi FIGURĂ), naratologic ori descriptiv pentru proză (vezi NARAŢIE); stabilirea apartenenţei textului la un anumit stil/limbaj funcţional (beletristic, ştiinţific sau juridic-administrativ), ţinând seama de trăsăturile specifice acestor variante şi identificabile în textul analizat. Analiza stilistică se poate realiza diacronic (vezi DIACRONIE), prin compararea unor momente succesive cronologic din evoluţia genu-rilor/speciilor literare, a nivelelor figurative sau chiar a procedeelor stilistice izolate; de ex.: dezvoltarea genului liric; istoria naraţiei într-un spaţiu cultural determinat; constituirea sistemului figurilor sintactice; procedee ale oralităţii la scriitorii români din sec. al XIX-lea; apariţia şi dezvoltarea metaforei/ comparaţiei/simbolului etc. **9. ~ contrastivă Tip de analiză efectuată cu metodele structuralismului* constând în compararea organizării a două limbi cu scopul identificării, pe nivele lingvistice (fonologie, morfologie, smtaxă, lexic), a zonelor de contrast şi a celor cu organizare identică, în vederea unui obiectiv aplicativ imediat: optimizarea procedeelor şi a materialelor pedagogice de învăţare a limbilor străine. Ipoteza teoretică a analizei contrastive este că zonele de contrast maxim din organizarea a două limbi sunt potenţial generatoare de erori în achiziţia limbii străine (aşa-numitul transfer* negativ), în timp ce zonele cu ::ganizare identică sau asemănătoare facilitează învăţarea (aşa-numitul transfer pozitiv). Analiza : r-trastivă este una dintre direcţiile de interes ale lingvisticii aplicate*. 10. ~ a erorilor în predarea şi iarea limbilor străine, tehnică de identificare, inventariere, clasificare şi interpretare a erorilor, intervenind ca efect al transferului* negativ de la limba sursă* la limba ţintă*. Analiza erorilor este, ca şi**

analiza contrastivă (vezi 9), o direcţie a lingvisticii aplicate, având acelaşi obiectiv aplicativ imediat: optimizarea procedeelor şi a materialelor didactice de învăţare a limbilor străine. Dar în timp ce analiza contrastivă urmăreşte identificarea zonelor potenţial generatoare de erori, analiza erorilor extrage maximum de consecinţe aplicative din interpretarea erorilor înseşi. 11. ~ a discursului Concept frecvent folosit în lingvistica actuală, dar cu accepţiuni diverse, a) Unii specialişti consideră că analiza discursului nu desemnează nici o perspectivă teoretică, nici un cadru metodologic, ci numai un obiect de studiu: discursul*, cu întreaga varietate a formelor sale de manifestare. Domeniu configurat la intersecţia unor discipline diverse, analiza discursului depăşeşte limitele stricte ale lingvisticii, înglobând cercetări foarte diferite ca fundamentare teoretică şi metodologică, de la cercetările de gramatică* a textului (T. van Dijk, J. Petöfi, R. de Beaugrande), până la cele de structură a conversaţiei* în cele mai variate tipuri de situaţii comunicative: în clasă, la tribunal, la doctor, între prieteni etc. (M. Coulthard, D. Brazii, M. Montgomery, W. Labov etc.). b) în opinia altor specialişti, analiza discursului se caracterizează prin extinderea tehnicilor de analiză lingvistică dincolo de nivelul frazei, cu scopul de a determina regulile care permit distingerea discursului coerent de cel incoerent (vezi COERENŢĂ). Se admite astfel ideea izomorfismului* frază - discurs, analiza discursului fiind, în esenţă, o lingvistică transfrastică. Corpusul de date folosit este relativ restrâns, de multe ori un singur text, construit de specialişti şi nu înregistrat. Analiza discursului este opusă analizei* conversaţiei, mai ales sub aspect metodologic. 12. ~ a conversaţiei (conversaţională) Concept definit diferit în lingvistica actuală. Unii specialişti o consideră componentă a analizei* discursului, alţii o opun acestui tip de analiză, înţelegând-o ca pe o cercetare empirică, inductivă, care urmăreşte identificarea unor tipare recurente într-un material faptic vast, obţinut prin înregistrarea directă a celor mai diverse tipuri de conversaţie*.
G.P.D. (1,2,3,6,9, 10); L.I.R. (4, 5,11, 12); A.B. V. (7); M.M. (8).

ANALOGIE

Regularizare a unei forme sub presiunea altor forme cu care aceasta este asociată în funcţie de anumite criterii. La nivel fonetic se produc modificări ca urmare a influenţei reciproce dintre cuvinte care aparţin aceluiaşi câmp semantic (forma luni (în loc de lune > lat. Lunae) se explică prin presiunea analogică exercitată de numele altor zile ale săptămânii: marţi, miercuri, vinen; forma octombrie (cu m neetimologic) se explică prin presiunea analogică exercitată de numele altor luni: septembrie, noiembrie, decembrie), dar şi ca urmare a atracţiei antonimice* *(gravis* a devenit probabil în latina târzie, regional, *gievis, sub influenţa antonimului său ie vis; cf. rom. greu). La nivel morfologic, procesele analogice au o frecvenţă deosebită. Ele se produc atât în interiorul aceleiaşi paradigme (lat. scio ar trebui să aibă ca rezultat în rom. forma *şiu, ştiu fiind explicabil prin presiunea celorlalte forme din paradigma verbului), cât şi ca urmare a influenţelor reciproce dintre paradigme (după modelul porc - porci, drac
- *draci, în locul formelor etimologice berbece, copaci, se creează forme noi de singular: berbec, copac, pe baza paralelismului formelor de plural:*
berbeci, copaci; formele etimologice de perfect simplu şi participiu ale verbului a face: feciu, fapt sunt substituite de formele făcui, făcut, create după modelul bătui, bătut; cusui, cusut). Analogia determină crearea unui mare număr de derivate, după modelele preexistente. După modelul timid- timiditate, fidel-fidelitate, presupunând formarea de substantive abstracte care exprimă calitatea de la baze adjectivale, cu ajutorul sufixului -itate, au apărut creaţii ca: periculozitate, spectaculozitate, operaţionalitate, graţiozitate, rigurozitate etc. La nivel sintactic, analiza determină schimbarea regimului unor cuvinte. După modelul construcţiilor impersonale este/rămâne de făcut, au apărut construcţii neacceptate de normele limbii literare, ca merită de făcut, trebuie de făcut. Neogramaticii au apelat frecvent la analogie pentru a explica excepţiile de la legile* fonetice, susţinând că fonetica distruge, iar analogia repară.
• Analogia este un factor important al schimbării lingvistice. F. de Saussure semnala funcţionarea ei după modelul proporţiilor (reconstituirea unui termen). Unele dintre formele create prin analogie se impun în limbă, altele sunt considerate greşite. Un loc aparte îl ocupă procesele analogice care apar în

achiziţionarea limbajului de către copii sau în cursul învăţării unei limbi străine (vezi ACHIZIŢIE A LIMBII). Reprezentând o formă de presiune intra- sistemică, analiza se opune normei*, formă de presiune extra-sistemică.
L.I.R.

ANAPEST

în versificaţie, picior* metric trisilabic, în care secvenţa silabelor accentuate/neaccentuate are forma v v ritmul* anapestic admite accentul* numai pe silabele 3, 6, 9, 12... Anapestul este o formulă ritmică foarte rară în poezia românească (I. Funeriu):

Amintirile mele filtrau, aparent
vv-/vv-/vv-/vv- liniştite; pluteau ca o umbră ciudată
vv-/vv-/vv-/vv - irizând un talaz mântuit de torent (Doinaş).
vv-/vv-/vv-/vv - M.M.

ANAPESTIC (RITM ~)

Vezi ANAPEST; PICIOR; RITM.

ANAPTIXĂ

în fonetică, schimbare fonetică necondiţionată care constă în apariţia unei vocale între două consoane, în vederea uşurării pronunţării. Numită de către unii lingvişti epenteză* vocalică, anaptixa este puţin frecventă în limba română. Apare într-o serie de pronunţări populare şi regionale hirean (pentru hrean), mistirie (pentru mistrie), rizic (pentru risc).
Vezi EPENTEZĂ.

C.C.
ANASTROFĂ
1. în accepţie gramaticală, inversare a ordinii normale a două cuvinte strict legate între ele din punct de vedere sintactic (pronume conjunct* sau auxiliar faţă de verb în formele verbale compuse*): te uită („uită-te"), rogu-te, pomi-yom, văzut-am, făcutu-s-a. 2. în retorică, figură* sintactică (de construcţie) care constă în schimbarea ordinii normale între termenii grupurilor nominal* şi verbal*; cunoscută şi sub numele de inversiune* (poetică), anastrofa are funcţia de reliefare a elementului deplasat, apropiindu-se ca efect de
celelalte tipuri de dislocare*: Ale tumulilor umbre peste unde stau culcate;/ Către ţărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc/ Ş-ale valurilor mândre generaţii spumegate/ Zidul vechi al mănăstirii în cadenţă îl izbesc (Alexandrescu). • Anastrofa se identifică între celelalte anomalii de topică* prin faptul că priveşte, în general, antepunerea determinării faţă de determinat: a) atributul adjectival/substantival (genitival sau prepoziţional) faţă de substantiv: prelung şi nenţeles/ răsună zvonul unei mări necunoscute (Blaga); A lumii-ntreagă scăpare (Heliade); De înger suflet, chipul de femeie (Eminescu); b) numele predicativ faţă de verbul copulativ: Un demon sufletul tău este (Eminescu); Acum o mie de ani/ cronicar eram aici unui noroc schimbăcios (Blaga); c) complementul direct/indirect/circumstanţial faţă de verb: Trandafiri aruncă roşii (Eminescu); Şi ochii lui, de patru timpuri pline/ încremeniţi pe zare, n-au dormit (Arghezi).
Vezi DISLOCARE; HIPERBAT.
M.M.
ANCHETĂ LINGVISTICĂ
Metodă prin care specialistul culege date lingvistice de la vorbitori. Este principala sursă de informaţii pentru cercetările de dialectologie* şi sociolingvistică*. • Ancheta dialectală poate fi efectuată direct (la faţa locului) sau indirect (prin corespondenţă), ambele modalităţi de adunare a materialului având în comun utilizarea unor chestionare*. în cazul anchetei indirecte, chestionarul este trimis în diferite localităţi, spre a fi completat de vorbitori şi înapoiat apoi specialistului. Neajunsurile principale ale acestui tip de anchetă sunt determinate de imposibilitatea cercetătorului de a controla desfăşurarea anchetei în alt mod decât prin alcătuirea chestionarului; volumul şi relevanţa materialului cules sunt dependente de seriozitatea şi priceperea subiecţilor*. Prin ancheta indirectă _se pot obţine informaţii utile privitoare mai ales la lexic şi sintaxă. Ancheta indirectă este practicată îndeosebi de germanişti; în romanistică s-a impus ancheta directă. Deşi pune probleme mai numeroase, aceasta oferă posibilitatea de a dirija obţinerea datelor nu numai prin structurarea chestionarului, ci şi prin procedeele de interogare folosite, precum şi prin alegerea localităţilor, a subiecţilor şi chiar a anchetatorului. Valoarea datelor înregistrate este, de asemenea, dependentă de

sistemul de notare utilizat. (Vezi TRANSCRIERE (FONETICĂ). Ancheta pe teren se poate realiza şi prin convorbiri tematice, care prezintă avantajul de a oferi un material mai spontan. Anchetele dialectale au ca obiectiv alcătuirea unor atlase* lingvistice, monografii, glosare sau antologii de texte. In funcţie de aspectele urmărite, se distinge între anchetele generale, care au în vedere toate nivelurile structurii unei varietăţi* lingvistice (fonetic, gramatical, lexical), şi anchetele speciale, care au în vedere un singur nivel sau chiar o singură particularitate (de ex.. palatalizarea* oclusivelor dentale). *Anchetele definitive sunt precedate, de obicei, de anchetele de probă (preliminare), prin care se urmăreşte familiarizarea cercetătorului cu o anumită varietate lingvistică, verificarea şi definitivarea chestionarului şi a sistemului de transcriere a datelor, definitivarea reţelei punctelor de anchetat* etc. • Ancheta sociolingvistică prezintă o serie de particularităţi: folosirea simultană a unui număr mare de subiecţi, constituind eşantionul considerat reprezentativ pentru o anumită comunitate*; folosirea unor chestionare mai restrânse, care au în vedere numai acele variabile lingvistice cărora li se atribuie valoarea de indice diagnostic pentru diferenţierile din comunitatea considerată; investigarea comunităţilor urbane, inclusiv a celor din marile oraşe. Se practică, de asemenea, sistemul unor anchete rapide, în locuri aglomerate (de ex., magazine universale), adresându-se întrebări unui mare număr de subiecţi, care rămân anonimi. Un spor de autenticitate este realizat prin crearea unor situaţii dialogale. • în general, anchetele nu reprezintă o situaţie* de comunicare naturală, ci una provocată, în care raporturile comunicative se stabilesc între indivizi aparţinând unor comunităţi lingvistice diferite, cel din afara comunităţii studiate având în permanenţă iniţiativa şi controlul întregii activităţi verbale. De aici rezultă posibilitatea unor distorsiuni ale realităţii lingvistice.
L.I.R.
ANIMAT
1. a) în analiza* componenţială (sau semică), trăsătură semantică distinctivă* (vezi SEM) care asigură descrierea semantică a unitäţilor lexicale aparţinând clasei substantivului; b) în gramatica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin reguli de subcategorizare* non-contextuală a substantivelor, asigurând rescrierea simbolurilor complexe* substantivale, şi prin reguli de subcategorizare selecţională* a formativelor verbale şi adjectivale. Astfel, în detalierea semantică a formativelor substantivele: băiat, fată, copil, bătrân, tânăr, mătuşă, unchi etc., găsim trăsătura inerentă [+ Animat]; în caracterizarea selecţională a verbelor: dormi, mânca, muri, simţi, ofta, apare trăsătura [+Animat], pentru poziţia subiectului, iar a verbelor: chinui, omorî, ţes ăl a, şi pentru poziţia obiectului direct. 2. Clasă lexicală de substantive caracterizată prin prezenţa, în configuraţia lor semantică, a trăsăturii [+Animat], denumind deci fiinţe însufleţite, persoane şi animale; subordonează subclasa substantivelor umane* (sau personale), caracterizate, suplimentar, prin trăsătura [+Uman]. în limbile în care subclasa substantivelor personale prezintă particularităţi de flexiune, ca în română (vezi 3),

formând aşa-numitul „gen personal*", clasa animatului subordonează genul personal. 3. în studiile de tipologie* lingvistică, parametru care asigură diferenţierea limbilor în funcţie de posibilitatea marcării lingvistice a uneia sau a mai multor distincţii ale animatului. • Există limbi indiferente la categoria animatului şi altele având o mare sensibilitate faţă de distincţiile animatului: însufleţit/ neînsufleţit, uman / animal, uman propriu / uman comun, nume de rudenie, animal mare / animal mic, marcarea fiind cu atât mai evidentă, cu cât numele se află într-o poziţie mai înaltă în ierarhia gradului de animat. Mărcile lingvistice variază de la o limbă la alta, manifes- tându-se prin: selecţia unor forme diferite de verb (vezi, de ex., limbile algonquian, din America de N-E, care selectează forme verbale „directe", pentru construcţiile în care agentul ocupă o poziţie mai înaltă decât pacientul în ierarhia animatului, şi forme verbale „inverse", pentru construcţiile în care, dimpotrivă, pacientul este mai înalt decât agentul în aceeaşi ierarhie); selecţia unor mărci de caz* diferite (vezi, de ex., rusa, unde, pentru numele mase. sg. de deci. I şi pentru plurale, este selectată, în cazul clasei animatului, o formă specială de acuzativ diferită de nominativ, sau poloneza, care primeşte această formă specială de acuzativ pentru numele umane de bărbaţi). • Parametrul animatului se asociază, în unele limbi, cu parametrul definirii* (sau al individualizării*) sau cu cel al controlului*. în hindi, de ex., obiectele directe umane primesc în postpoziţie forma ko

numai în situaţia în care sunt şi definite; în limbi caucaziene, subiectul intranzitivelor primeşte forma cazului ergativ* în condiţiile în care se caracterizează prin [+ Control] şi ocupă o poziţie înaltă în ierarhia animatului, limitându-se la pronumele personale de pers. I şi a Il-a. • Limba română aparţine grupului de limbi sensibile faţă de categoria animatului, ceea ce se manifestă gramatical prin: construcţia specială a obiectului direct cu pe, în cazul coexistenţei, pentru nominalul obiect, a trăsăturilor lexico-semantice [+Personal], [+Definit]; selecţia unor forme pronominale speciale (vezi distincţia cine vs. ce); semne de comportament diferit al numelor de rudenie (vezi selecţia cliticelor* posesive: casa maică-sii) şi al numelor umane proprii (vezi declinarea numelor proprii de bărbaţi, care, la genitiv-dativ, primesc articol proclitic*: lui Ion). Vezi (COMPt EMENT) DIRECT; (GEN) PERSONAL.

G.P.D.

ANOMALIE

1. în lingvistica tradiţională, formă sau construcţie aberantă în raport cu un model sau o regulă. De ex., formele din paradigma* de indicativ prezent a verbului a lua sau pluralele surori, nurori. Desemnând neregularităţile dintr-o limbă, anomalia se opune analogiei*. Vechea dispută dintre analogişti şi anomalişti se continuă până astăzi sub forma disputei între adepţii studierii limbii ca sistem (deci a regularităţilor) şi cei care pun accentul pe uzaj. 2. ~ semantică Denumire dată de lingvistica modernă (structurală* sau transformaţională*) situaţiilor în care se încalcă regulile de combinare semantică a cuvintelor. Anomalia de acest tip dă naştere la fraze care pot fi interpretate numai printr-un proces metaforic*, transparent sau mai complicat: anotimp blând, unde adjectivul încalcă regulile de combinare numai cu animate, printr-un transfer metaforic bazat pe asemănarea de formă; în soarele ca o colosală sprânceană (C. Hogaş), adjectivul însemnând „foarte, foarte mare" nu s-ar putea combina cu substantivul sprânceană decât în contextul mai larg din care rezultă că nu desemnează „o parte a corpului uman", ci o simplă asemănare de formă a obiectelor. • Anomalia semantică se mai poate referi la frazele a căror formă logică intră în conflict cu structura semantică a lexicului prin contradicţii (maşina mănâncă prăji
turi) sau prin alte fenomene, de ex., tautologii* (am cunoscut un celibatar care nu e căsătorit).

L.I.R.(1);A.B.V.(2).

ANSAMBLU

în matematică, colecţie de elemente care au o proprietate comună şi care alcătuiesc împreună, prin enumerare, un inventar, în număr finit sau nu. în română se utilizează paralel termenul mulţime*. în lingvistică, ansamblu se utilizează cu valoarea din matematică în diverse domenii; în lexic* şi semantică*, este convenabil principiul alcătuirii ansamblului pe baza proprietăţii comune (vezi CÂMP); în sintaxă, se operează cu ansamblu indefinit de fraze ale unei limbi. în sens mult mai larg, ansamblu se utilizează în lingvistică pentru a desemna o clasă de elemente de orice fel.

A.B.V.

ANTANACLAZĂ

Repetiţie* a aceluiaşi cuvânt cu sensuri diferite (vezi POLISEMIE) sau apropiere în acelaşi context* a două cuvinte omonime*: O lume e in lume şi o vecie ţine (Eminescu); sensurile diferite ale substantivului care formează antanaclaza sunt „omenire" şi „univers". Antanaclaza se încadrează în seria figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), structuri sintactice repetitive cu implicaţii semantice. Este apropiată ca efect stilistic de paronomază*, cu diferenţa că, în cazul paronomazei, termenii care se repetă nu au decât un aspect fonetic asemănător, pe când în antanaclază se repetă cuvinte cu formă identică: Şi nu cunoşti pe buza mea scânteietoare/ Buzele calde câte m-au sorbit (Arghezi). în limba română, unde ortografia fonetică nu permite variaţii semantice bazate pe aspectul grafic, antanaclaza nu este o sursă pentru jocul de cuvinte. Re- frenul* poate fi şi el considerat o formă de antanaclază, în măsura în care reluarea unui vers*/ distih*/ strofă* aduce în text o modificare semantică faţă de apariţiile sale anterioare. • Antanaclaza se deosebeşte greu de diaforă*. repetiţie în care cuvântul prezintă, la reluare, doar o nuanţă diferită de sens.
Vezi FIGURĂ (ETIMOLOGICĂ); REPETIŢIE.

M.M.

ANTECEDENT

1. în raport cu un substitut* (sau anaforic*), desemnează constituentul sau secvenţa de consti

tuenţi exprimat(ă) adesea anterior, de la care substitutul, lipsit de referinţă proprie, împrumută referinţa. Extensiunea, natura morfologică sau poziţia sintactică a unui antecedent diferă de la o construcţie la alta, depinzând şi de natura substitutului. Pot funcţiona ca antecedente: substantive (ex. **profesorul a dat studenţilor lui o carte, unde substitutul pronominal lui are ca antecedent un substantiv); grupuri prepoziţionale** (ex. *Am fost la facultate şi de acolo, la concert, unde substitutul adverbial acolo are ca antecedent un grup prepoziţional circumstanţial); un adjectiv sau adjective coordonate* (ex. *Criza este profundă şi generală; o asemenea criză..., unde substitutul adjectival asemenea are ca antecedent două adjective coordonate); o propoziţie sau o frază* (ex. **Că el a făcut erori, o ştim cu toţii, unde substitutul pronominal o reia o întreagă propoziţie). 2. în raport cu o propoziţie atributivă*, desemnează nominalul din regentă faţă de care se stabileşte subordonarea** (ex. **Elevul căruia i-am dat nota zece este eminent, unde nominalul elevul funcţionează ca antecedent al atributivei). 3. în** GB*, unde se formulează o teorie specială a legării*, component referenţial, obligatoriu realizat fonetic, care, în cadrul lanţurilor* coreferenţiale la distanţă, procură referinţa elementelor non-referenţiale sau cu realizare vidă*. Antecedentul apare în relaţie de coreferinţă: a) cu anaforele* reflexive sau reciproce, legate de un antecedent subiect (ex. *Ion - se; spală; Copiii. îşij trimit cărţi); b) cu pronominalele*, atât în ipostaza lor de realizare fonetică plină* (ex. *Profesorulj are grijă de elevii lui.), cât şi sub forma categoriei* vide PRO* (ex. *Ion$_j$ n-apucase [să plece PROj); c) cu urmele*, în cazul unor antecedente constituite din componente deplasate (vezi* DEPLASARE *a), iar, în limbile care cunosc dublare* clitică, cum este româna, şi cu cliticele (ex. *Pe Ionj îlj ştiu [tj] de mult) (vezi* LEGARE). **4. în logică, în judecata ipotetică, formată din două propoziţii, acea propoziţie care exprimă condiţia sau ipoteza de care depinde adevărul celeilalte, numite consecvent** (ex. *Dacă vii...; în eventualitatea că vii...).*
G.P.D.

ANTEPUNERE

1. în sintaxă, aşezarea unui component sau a unui grup înaintea altui termen; se opune postpunerii*. Se utilizează: a) pentru specificarea cazurilor de topică fixă (vezi, de ex., în română, clasa de
determinanţi* şi de cuantificatori* care apar în antepunere obligatorie faţă de substantiv: acest, acel, fiecare, oricare, orice, care, alt, vreun + substantiv); b) pentru indicarea poziţiei în cazurile de topică liberă* (în română, de ex., complementele direct şi indirect pot apărea în antepunere sau în postpunere); c) pentru indicarea devierilor, cu motivaţie stilistică sau pragmatică, de la topica neutră. 2. în retorică, schemă figurativă emblematică, realizată prin aşezarea determinării înaintea determinatului; se concretizează sub forma mai multor figuri* specifice: epitet* invers, epitet ante- pus, anastrofă*, dislocare*/ hiperbat* (vezi INVERSIUNE).
G.P.D.

ANTERIOR, -OARĂ

1. Serie ~ în fonetică, serie de localizare specifică vocalelor, incluzând, în română, sunetele [e, i]; sin. serie (pre)palatală 2. Vocală ~ / (pre)palatală Vocală din seria anterioară a cărei rostire presupune un spaţiu de rezonanţă delimitat de partea anterioară a muşchiului lingual şi de zona anterioară a bolţii palatului. Vezi şi PALAT AL,-Ă; PREPALATAL,-Ă, VOCALĂ. **3. Viitor ~ Timp relativ*, formă a viitorului*.**
L.I.R.

ANTICIPARE

1. In fonetică, pronunţare a unui sunet într-o silabă anterioară celei în care apare. Anticiparea poate fi:
a) vocalică. în limba română, mai frecvent se înregistrează pronunţarea anticipată a vocalei i; din formele etimologice pâne, câne s-a ajuns prin anticipare vocalică la pâine, câine. La nivel dialectal, zona care este considerată şi astăzi productivă pentru acest tip de anticipare vocalică este Oltenia: straichină, oi *chi etc.* b) consonantică; st....r> str...s (strejerel, strejerică); m (hipermanganat > imper- mangalat) etc. • Unii lingvişti au interpretat anticiparea consonantică drept o epenteză*. 2. în sintaxa limbii române, în fenomenul de dublare* a complementului (direct sau indirect), exprimare anterioară - printr-o formă neaccentuată* de pronume personal sau reflexiv - a complementului realizat prin forme accentuate* de pronume, prin substantiv sau alte pronume, printr-o propoziţie completivă (te cunoşteam pe tine, se cunoştea pe sine, **Ü** *cunoşteam pe Ion, îl cunoşteam pe acela care..., îl cunoşteam pe oricare dintre ei; ţi-am dat*

ţie cartea, i-am dat-o aceluia, i-am dat-o cui avea nevoie). Ca poziţie faţă de verb, termenul reprezentând complementul (sau propoziţia) este obligatoriu postpus, iar termenul care îl anticipă (deci forma neaccentuată) precedă sau urmează verbul, în funcţie de forma flexionară a pronumelui sau a verbului în vecinătatea căruia apare (fi dau lui Ion, dar dându-i lui Ion; o cunosc pe Ioana, 1 -am cunoscut pe Ion, dar am cunoscut-o pe Ioana; cunoscând-o pe Ioana, cunoscându-1 pe Ion).
Vezi ANTEPUNERE; DUBLARE; ACCENTUAT.
C.C.(l); G.P.D.(2).

ANTICLIMAX

în retorica* clasică, alăturare a unei gradaţii* ascendente cu o enumerare* în gradaţie descendentă; nu poate fi ilustrată cu exemple din limbajele poetice modeme. Termenul este uneori folosit cu sensul, mai simplu, de „gradaţie descendentă" (H. Lausberg): Boierul (...) aprindea din nou lumina candelei, care se prefăcea, pe rând, într-o scânteie, într-un & de praf şi-n urmă

se topea (Gârleanu).
Vezi CLIMAX; GRADAŢIE.
M.M.
ANTIFRAZĂ
Figură* de gândire, formă a ironiei*, care constă în a atribui unui cuvânt/ locuţiuni/ propoziţii un sens contextual opus sensului său real: „Bravos, musiu Spiridoane! zice; dormi, ce-ţi mai pasă! (...) Trai neneaco cu banii băbachii!" (...) Şi mi-a şi pus mâna-n par (Caragiale). în identificarea antifrazei, un rol important îl are contextul* în care se produce enunţul; antifraza nu există decât dacă formularea se opune evidenţei verificabile într-o anumită situaţie de comunicare*: în exemplul din Caragiale, bravos! nu are sens laudativ, ci, dimpotrivă, figurează într-o replică acuzatoare pentru interlocutor. • Antifraza se apropie de ironie: curajosul!, deşteptul! se spune despre persoane timide ori lipsite de inteligenţă; de litotă*: urâto!, adresare având sensul „frumoaso!"; de eufemism*: Eu cu Dumitru, însă, o duceam într-un cântec, strângând viorele şi topor aşi de pe lângă plai şi mergeam tot zburdând şi hârjonindu-ne, de parcă nu eram noi râioşii din Broşteni, cari făcusem atâta bucurie la casa Irinucăi (Creangă).
Vezi IRONIE.
M.M.
ANTIMETATEZĂ
Nume sub care unele dicţionare de retorică (Gh. Dragomirescu) grupează variate figuri* sintactice sau lexico-sintactice (vezi FIGURĂ): chiasmul*, inversiunea*, anadiploza*, epanadi- ploza* şi chiar unele forme simetrice de antiteză*. De cele mai multe ori, antimetateza este sinonimă cu chiasmul complex (sau complicat), figură care pune în paralel aceleaşi elemente lexicale, cu funcţiile gramaticale inversate (după schema AB - B'A'): Pomi-vom tineri ca albastrul imaculatelor seninuri// Şi mândri poate ca seninul albastra-al sângelui regesc (Minulescu).
M.M.
ANTIPALAGĂ
Figură* sintactică (de construcţie), specie de anacolut*, în care discontinuitatea sintactică se manifestă în nerespectarea cazului: Cine nu mun- * ceşte, lucrul nu-i sporeşte (pop.).
Vezi ANACOLUT.
M.M.
ANTIPASIV, -Ă (CONSTRUCŢIE ~; DIATEZĂ-)
Tip de construcţie specifică limbilor ergative* (limbi neindo-europene ca basca, maya, limb) caucaziene), corespunzătoare ca funcţie şi ca morfo- sintaxă pasivului* din limbile acuzative*. Intră în opoziţie cu o construcţie activă, caracterizându-se, în raport cu aceasta, printr-o marcă specială ataşată verbului, iar sintactico-actanţial, printr-o marginalizare sau pierdere a unui actant*: a pacientului*, care devine termen oblic sau dispare complet; concomitent, are loc orientarea procesului asupra agentului*, care ia forma de absolutiv*.
G.P.D.
ANTITEZĂ
Asociere în enunţ a două noţiuni / idei contrarii, având extensie sintactică variabilă (cuvinte, grupuri de cuvinte, fraze); în retorică, figură* de gândire rezultată din alăturarea a două cuvinte / grupuri de cuvinte/ fraze cu sens opus, pentru a scoate în evidenţă un contrast în formularea enunţului: Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite/ Eu am ivit cuvinte potrivite/ Şi leagăne urmaşilor stăpâni/. Şi, frământate mii de săptămâni,/ Le-am prefăcut în visuri şi-n icoane./ Făcui din zdrenţe muguri şi coroane,/ Veninul strâns l-am preschim

bat în miere/ Lăsând întreagă dulcea lui putere (Arghezi). Componenta contrastivă a antitezei este asigurată de existenţa unor seme* opuse în structura semică a termenilor (bun/ rău, frumos/ urât). Antiteza necesită însă şi prezenţa unui element semantic comun între cei doi termeni ai figurii, apropiere de sens care să reliefeze contrastul şi, totodată, să-l facă verosimil: Venere şi Madonă, înger şi Demon; dincolo de opoziţia „terestru/celest", „angelic/demonic" (Din demon făcui o sfântă, dintr-un chiot simfonie - Eminescu), termenii care alcătuiesc antiteza de mai sus au în comun cel puţin câte un sem („superlativ feminin", pentru Venere şi Madonă ori conotaţia* „religios", pentru înger şi demon); fără această trăsătură comună, antiteza poate duce la enunţuri comice: să se compare Steaua lui urcă şi a mea coboară cu Preţurile urcă şi călătorii coboară (vezi Grupul n).
• Condiţia semantică pentru realizarea antitezei este dată de posibilitatea une negări lexicale şi, de aceea, antiteza se realizează mai ales între termeni abstracţi opuşi (substantive: dragoste/ ură ori adjective/ adverbe: bun, bine/rău), căci termenilor concreţi le lipseşte adesea „opusul" lexical (Grupul n). Suportul lexical al antitezei îl constituie utilizarea în acelaşi enunţ a antonimelor*; sintactic, antiteza se bazează de cele mai multe ori pe existenţa unui raport de coordonare* între termenii contrastanţi (rar şi pe subordonare*, în special în grup nominal* ori verbal*). • In antiteză pot fi contrapuse: două obiecte / noţiuni: e netăgăduit însă că, împărtăşită de amândoi deopotrivă, o pătimaşă iubire se aprinse între floarea-de-maidan şi Făt-frumosul în fiinţa căruia se restrângeau, întrunite, strălucirile a două cununi împărăteşti (M. Caragiale); un obiect faţă de el însuşi, considerat din perspective diferite; se află de obicei în această situaţie trăsături caracteristice opuse, cu referire la acelaşi determinat: Astfel mâna-ţi tre- murândă/ Bate-un cântec mort şi viu (Eminescu); ornamente frumoase şi slute (Arghezi). Din punct de vedere sintactic, antiteza poate antrena: cuvinte izolate, coordonate sau aflate în raport de subordonare: Ars longa vita **brevis** *est; Venin şi farmec port în suflet (Eminescu); asocierea în sintagmă determinat-determinare se realizează ca oximoron*: în muta voastră şoaptă câte-mi vorbiţi acu! (Heliade); grupuri de cuvinte, uneori simetric contrastive: Remplir Ies bons d'***amour** ef Ies m6chants d'6ffroi

(Racine); *Căci vorba voastră sună ca plâns*
la cununie,/ Ca cobea ce îngână un cânt de veselie,/ Ca râsul la mormânt (Eminescu); propoziţii/ fraze: Şi te uram cu-nverşunare,/ Te blestemam, căci te iubesc (Eminescu). • Figură predilectă a romantismului, antiteza are caracter hiperbolic (vezi HIPERBOLĂ), căci nici unul dintre termenii situaţi în contrast nu se limitează la sensul său pur denotativ*; în antiteza Venere/Madonă, de ex., se opun de fapt prototipurile imaginii feminine, de unde valoarea de hiperbolă; cei doi termeni ai cuplului au astfel şi sens de antonomază*. Extensia contextuală maximă poate duce la (fragmente de) texte construite în antiteză, situaţii în care contrastul semantic este sprijinit de asocierea cu alte procedee, de obicei figuri sintactice bazate pe simetrie poziţională (chiasm*, anadiploză*, epana- diploză*): La-nceput, pe când fiinţă nu era, nici nefiinţă,/Pe când totul era lipsă de viaţă şi voinţă./ Când nu s-ascundea nimica, deşi tot era ascuns.../ Când pătruns de sine însuşi odihnea cel nepătruns./ Fu prăpastie? genune? Fu noian întins de apă?/N-a fost lume pricepută şi nici minte s-o priceapă,/ Căci era un întuneric ca o mare făr-o rază./ Dar nici de văzut nu fuse şi nici ochiu care s-o vază./ Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-n se desface./ Şi în sine împăcată stăpânea eterna pace! (Eminescu); în context, antiteza poate fi aprofundată sau amplificată (vezi ACUMULARE).
M.M.

ANTONIM (E)

Două (sau mai multe) cuvinte care se află în relaţie de antonimie*. Un cuvânt X este antonimul lui Y dacă are un sens diametral opus, de obicei simetric: tânăr vs. *bătrân; mare* vs. *mic; cald* vs. *rece; harnic* vs. *leneş. Opoziţia poate fi şi asimetrică: mic (pol negativ, grad nedeterminat)* vs. *uriaş, gigantic (pol pozitiv, grad maxim); hamic (grad nedeterminat)* vs. *indolent (grad mic). Antonimele aparţin mai multor părţi de vorbire*, dintre care cele mai numeroase sunt adjectivele şi substantivele: a) adjective: cinstit* vs. *necinstit; citeţ, lizibil vs. neciteţ, ilizibil; b) substantive abstracte*: speranţă, nădejde* vs. *disperare, deznădejde; bucurie* vs. *tristeţe; c) verbe: a aprinde* vs. a stinge; a (se) agrava vs. a (se) ameliora; d) adverbe: aproape vs. *departe; aici vs acolo ş.a. • Unele cuvinte se definesc prin antonimele lor: prost „lipsit de inteligenţă", fricos „care are puţin curaj", curajos „care nu cunoaşte frica". Antonimele sunt*

fixate în perechi, pe care vorbitorii le evocă cu uşurinţă, chiar fără context: bun vs. ***rău, cald,*** vs. ***rece, umed*** vs. ***uscat. Clasificarea antonimelor variază de la un punct de vedere la altul. Se disting, de*** ex., antonime polare, care nu admit termeni intermediari (sop'soţie), antonime scalare, care admit gradarea şi care sunt adesea legate de proceduri de comparare (mare/ mijlociu/mic; fierbinte/cald/rece), antonime contradictorii: celiba- tar/(necăsătorit)/ căsătorit; antonime contrarii (a urca/ a coborî), antonime reciproce (a cumpăra/ a vinde) etc. • Există însă antonime care sunt limitate la anumite contexte: înalt vs. ***jos, grav despre sunete, voce; înalt*** vs. ***scăzut despre vorbire; modic/ exorbitant despre preţuri ş.a. Unele antonime se opun numai în anumite contexte: neghiob şi geniu în La acelaşi şir de patimi deopotrivă fiind robi/ Fie slabi, fie puternici, fie genii ori neghiobi (Eminescu); pace şi furtună în „viaţa şi robia nu pot sta împreună/Nu e totodată pace şi furtună" (Bolintineanu). în majoritatea cazurilor de acest fel, contextele indică opoziţia fundamentală.***
A.B.V.

ANTONIMIE

Relaţie lingvistică şi logică între sensuri contrare sau contradictorii; este o relaţie de incompatibilitate sau de excludere reciprocă. Relaţia diametral opusă a sensurilor poate antrena poli opuşi: lung/scurt, greu/uşor, cald/rece, abstract/concret, bolnav/sănătos, curajos/fricos ş.a. (unde e pozitiv polul care defineşte proprietatea respectivă). Polaritatea se poate baza pe antiteza realităţii (antonime ontologice): zi/noapte, diurn/nocturn, masculin/feminin, urban/rural. Cuvintele antonime trebuie să aibă câteva trăsături comune de sens (seme*): ***cald/rece desemnează, amândouă, fie „aprecieri privitoare la temperatură": vreme caldă*** vs. ***vreme rece, fie „aprecieri privitoare la sentimente": sentiment/primire/privire cald(ă)/ rece; concis*** vs. ***prolix au comune semele"/caracteristică adjectivală", „privitoare la concentraţia de idei": lucrare concisă*** vs. ***lucrare prolixă. Relaţia de antonimie se stabileşte prin semele diametral opuse adăugate semului comun: „pozitiv"/„negativ" (cald*** vs. ***rece), „pre- zent"/„absent" (concis*** vs. ***prolix), „favora- bil"/„nefavorabil" (a (se) ameliora*** vs. ***a (se) agrava). Antonimia se poate raporta la un termen***
mediu (neutru), cum ar fi normal pentru cald/rece, bolnav/sănătos ş.a. Antonimia se stabileşte, de multe ori, între sensuri gradabile, de ex., ***bogat*** vs. ***sărac (X poate să nu fie nici bogat, nici sărac, având un grad nedeterminat faţă de poli opuşi). Antonimia este riguros exprimată lingvistic când trăsătura comună de sens este desemnată prin acelaşi radical*, iar contrarietatea (polaritatea) este dată de prefixe* (termenul marcat fiind cel cu prefix): corect \s. incorect, îngheţ vs. dezgheţ, cinstit*** vs. ***necinstit, hidratat*** vs. ***deshidratat.***
A.B.V.

ANTONOMAZĂ

Figură* semantică (trop*) care constă în substituirea unui nume comun (de clasă, specie) prin numele propriu al unui individ considerat reprezentativ pentru clasa respectivă; mai rar, antonomaza permite şi substituirea inversă. Numele propriu devine astfel generic, în timp ce numele comun se individualizează în context: Pentru-al lui cap ai înfruntat revolte/ Şi astăzi simţi că strângi la piept pe-o Iudă (Eminescu). Considerată de unii autori specie de sinecdocă* antonomaza poate fi, ca şi aceasta, particularizantă ori generalizantă, după cum substituirea este dirijată de la clasă/ specie la individ sau invers: a) antonomaza particularizantă: un ***Apollo (un Adonis) pot desemna în enunţ „un tânăr frumos"; O Veneră (o Afrodită) „o femeie frumoasă"; un Harpagon (un Hagi Tudose) „un om zgârcit"*** etc.;
b) antonomaza generalizantă: invers, o frumuseţe poate avea sensul contextual „o fată

frumoasă"; o catastrofă se poate referi la „o anumită întâmplare/ persoană dezastruoasă"; Mântuitorul a devenit numele comun prin care e desemnat „Iisus Hristos" etc. • Specifică pentru poezia clasică ori de influenţă clasicizantă, antonomaza este, în general, o figură livrescă, aflată în strânsă legătură cu un anumit sistem de aluzii* culturale, care trebuie să fie cunoscut pentru ca figura să-şi îndeplinească funcţia în text. De cele mai multe ori, antonomaza se realizează în limitele aluziei la cultura clasică, la mitologie ori la naraţiunea biblică; în text, antonomaza se suprapune uneori ca funcţie cu personificarea*: îngerul iubirii, îngerul de pace,/ Pe altarul Vestei tainic surâzând,/ Ce pe Marte-n glorii să războască-1 face (...)/ El pe sânu-ţi vergin încă să coboare (Eminescu), antonomază multiplă, care opune

„pacea domestică" „neliniştilor războiului"; Ştim a fi strănepoţii acelui vechi păcat,/ Ce seminţia ***Cain în lume-o a creat (Eminescu). • Antonomaza a dat naştere, în limbă, unor neologisme provenite din nume proprii: diesel (după numele inventatorului unui tip de motor cu combustie internă); joben (de la numele pălărierului care a impus la noi pălăria de ceremonie numită în Franţa haut-de- forme sau chapeau claque).*** Substituirile se pot produce şi în evoluţia istorică a limbii: în franceză, substantivul comun renard era, la origine, numele propriu al vulpoiului Renart, eroul romanului medieval Roman de Renart, şi a luat, în timp, locul vechiului substantiv comun goupil „vulpe".
Vezi şi sinecdocă.
M.M.

ANTROPOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)

Tradiţia antropologiei lingvistice, studiu interdis- ciplinar, a fost iniţiată prin lucrările lui E.Sapir şi
B. L. Whorf, care au încercat să demonstreze, pe baza materialului oferit de limbile unor comunităţi* mai puţin evoluate, că gramatica este aceea care guvernează activitatea mentală de analiză a experienţei indivizilor, impunând un anumit decupaj al realităţii. Dintre contribuţiile europene în domeniu, pot fi menţionate cele ale lui B. Malinowski şi ale lui CI. Levi-Strauss. Considerând cuvintele drept simboluri, Malinowski susţine că organizarea unei societăţi nu poate fi înţeleasă în afara analizei simbolismului limbii. Analiza sistemului relaţiilor de rudenie l-a condus pe CI. Levi-Strauss la ideea că regulile de organizare socială sunt similare cu acelea ale sistemelor de comunicare.
Vezi etnolingvistică; sociolingvistică.
L.I.R.

ANTROPONIM

Nume propriu de fiinţă umană, care poate fi prenume, patronim* sau poreclă. Fiecare persoană are unul sau mai multe prenume alese de părinţi (sau de alte rude) şi un patronim bazat pe filiaţia indivizilor; sistemul antroponimelor româneşti este cu precădere bipartit (deşi a suferit diverse influenţe sau mode, mai ales în ce priveşte prenumele). Multe dintre prenume, cu mici variaţii fonetice, au un caracter general european: ***Maria, Elena-, Ion, Gheorghe ş.a. Alte patronime provin din prenume, mai ales într-o perioadă mai veche a românei, când s-a spus: Ion, fiul lui Gheorghe, Ion al Iui Gheorghe şi apoi Ion Gheorghe. Pentru patronimele frecvente în română se folosesc deter- minanţi (mulţi proveniţi din toponime*): Dumitrescu-Iaşi, Ionescu-Siseşti sau Popescu- Negură, Popescu-Judeţ. Numeroase patronime frecvente se formează cu sufixe* specifice românei, cum ar fi -eseu (frecvent mai ales în Muntenia): Ştefănescu, Constantinescu, Mano- lescu, Iliescu sau Golescu, Bălcescu; -eanu: Munteanu, Moldoveanu, Ardeleanu, Craioveanu, Prahoveanu; -ete: Scorobete, Ionete (frecvent mai ales în Oltenia); -oi(u): Dobroiu, Rădoi. Antro- ponimele româneşti sunt de diverse origini: latină (Cornel(iu), Iulia, Livia, Sever)-, slavă (Bogdan, Mircea, Vlady, greacă (Cantacuzino, Ruset (= Rosetti), Temistocle); de diverse origini (Napo- leon). Unele antroponime (mai ales când au fost iniţial porecle) provin din cuvinte ale lexicului curent (nume de animale) Gâscă, Cocoş, Vrabie, Lup ş.a.; denumiri de particularităţi fizice sau psihice (Orbu, Şchiopu, Priceputu, Rău).***
A.B.V.

ANTROPONIMIE

Studiu ştiinţific al antroponimelor*, care înglobează atât cercetări etimologice, cât şi extralingvistice (istorice etc.). Antroponimia se află în relaţie directă cu onomastica*, toponimia*, onomasiologia*, româna manifestând o interdependenţă specială din acest punct de vedere.
Vezi ANTROPONIM.
A.B.V.

AORIST

Formă temporală care prezintă acţiunea exprimată de un verb în mod independent faţă de momentul enunţării. Se opune prezentului (care exprimă o acţiune în curs în momentul enunţării) şi perfectului (care prezintă o acţiune ca încheiată în momentul enunţării). Reprezintă termenul non-marcat al aspectului*, desemnând acţiunea independent de durată. A existat în indo-europeană şi a fost continuat în greacă. în latină s-a contopit cu perfectul*, formă care exprima atât o valoare aspectuală, cât şi o valoare temporală. O semnificaţie similară, într-o anumită măsură, cu aceea a aoristului o are perfectul simplu din franceză, iar în română perfectul simplu ca timp al relatării în proza narativă*, în acest ultim caz, perfectul simplu şi-a pierdut

semnificaţia temporală, folosirea lui fiind rezultat al adoptării unei convenţii literare.
L.I.R.

APELATIV

Nume dat unor substantive care se referă la un gen sau la o specie, fiinţe (animal, om, lup,

pisică) sau lucruri (arbore, copac, masă, stejar). Desemnarea generală se poate face printr-un enunţ (câinele este un animal domestic) sau prin substantive echivalente cu un enunţ (omule!, copile\) • într-o interpretare mai largă, apelativul reprezentat de orice substantiv comun care desemnează o specie şi care se opune numelor proprii sau altor categorii de substantive (de ex., abstracte). într-o interpretare mai restrânsă şi mai riguroasă, apelative sunt numai termenii limbii utilizaţi în comunicarea directă, pentru adresare*: domnule, doamnă, mamă, neneîn felul acesta, apelativele pot desemna şi nume proprii de persoană în cazul vocativ: **Maria**, ***vino!***
Vezi şi ADRESARE.
A.B.V.

APERTURĂ

Unghi de deschidere a maxilarelor, care influenţează calitatea vocalelor; constituie unul dintre criteriile de clasificare articulatorie* a acestora. După apertură, vocalele din română pot fi: deschise, caracterizate printr-un unghi mare de deschidere a maxilarelor şi un spaţiu amplu de rezonanţă, creat prin îndepărtarea limbii de palat ([a]); medii (semideschise), caracterizate prin micşorarea unghiului, ca urmare a ridicării maxilarului inferior ([e, ă, o]); închise, caracterizate prin cel mai redus unghi al maxilarelor şi reducerea spaţiului de rezonanţă, ca urmare a apropierii limbii de palat ([i, î, u]).
Vezi şi vocală.
L.I.R.

APICAL, -Ă

Sunet consonantic, produs prin apropierea vârfului limbii (apex) de dinţi ([t, d] din română), de alveole ([t, d] din engleză) sau de partea anterioară a palatului dur ([t, d] din limbile indiene).
L.I.R.

APUCATĂ (LINGVISTICĂ ~)

Ramură a lingvisticii’ care se bazează pe conceptele şi principiile lingvisticii teoretice, utilizate în descrierea unor domenii determinate. într-o interpretare mai generală, lingvistica aplicată este reprezentată de orice descriere concretă a unei limbi (româna, franceza, italiana), mai ales atunci când se urmăreşte relaţia dintre normă* şi uz. într-o interpretare mai strictă, lingvistica aplicată se limitează la câteva domenii: didactica limbilor, care urmăreşte aspecte ale predării unei anumite limbi sau relaţia dintre două limbi cu scopul învăţării unei limbi străine; teoria traducerii, care are obiective şi metode particulare aplicate relaţiilor determinate dintre două limbi anume; lexicografia*, care interesează lingvistica aplicată* sub aspectul principiilor şi tehnicilor de alcătuire a dicţionarelor pentru a prescrie diverse tipuri de norme* privind utilizarea cuvintelor unei limbi. Una dintre interpretările cele mai stricte ale lingvisticii aplicate se referă la relaţiile lingvisticii cu alte discipline ştiinţifice: psiholingvistica*, sociolingvistica, etnolingvistica, neurolingvistica* sau patologia limbajului (vezi afazie). Lingvistica aplicată este prin excelenţă un domeniu al cercetărilor interdisciplinare.
Vezi lingvistică.
A.B.V.

APOCOPĂ

Accident* fonetic constând în căderea unuia sau a mai multor sunete aflate la sfârşitul unui cuvânt; extensiunea maximă a apocopei este de două silabe. Tipurile mai frecvente de apocopă sunt: a) reducerea unui cuvânt compus sau a unui cuvânt component al unei sintagme considerate ca prea lungi: cinematograf > cinema; mamă-ta > mă-ta, tată-tău > ta-tu; b) reducerea, în fonetică sintactică, a vocalei finale dintr-un cuvânt. în acest caz, unii lingvişti vorbesc de eliziune*. Apocopă se marchează grafic prin liniuţă de unire sau apostrof: sor-ta. c-un picior, las ’ să fie, mam ’mare.
• Apocopă este considerată o caracteristică a pronunţării regionale maramureşene mătu [-să], ma [-mă]; în cazul formelor verbale de indicativ şi conjunctiv prezent, datorită apocopei apar aici unele modificări în realizările sufixelor şi desinenţelor: (să) găzduie (pentru găzduieşte, să găzduiască), (să) grăie (pentru grăieşte, (să) grăiască) etc. în poezie, apocopa este folosită în realizarea măsurii şi a ritmului: Zidul se suia,/şi o cuprindea/ Pân' la gleznişoare/ Pân ’ la pulpişoare.

în dialog, apocopa este o marcă a oralităţii:
- Atunci... cum?/ — Iac-aşa!
Vezi ELIZIUNE.
CC.

APODOZĂ

în retorică*, parte componentă a perioadei*, propoziţie regentă plasată în frază în urma unuia sau a mai multor elemente subordonate (alcătuind protaza), faţă de care reprezintă o concluzie sau o consecinţă. Are funcţia de a rezolva tensiunea ori aşteptarea create în frază de protază: Cine ar şti să descrie toate perfecţiunile, tot farmecul acestor trei opere, cine ar putea să rostească tot ce spun ochiului şi minţii (= protaza), acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte, acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul şi psalmistul seminţiei lui **Nimrod** (= apodoza) (Odobescu). Unii autori nu limitează la frază segmentarea în protază-apo- doză, ci consideră că orice enunţ se poate construi astfel (prin inversarea ordinii părţilor de propoziţie faţă de elementele lor regente): Mai denainte decât temeliile Vavilonului a să zidi şi Semiramis intr-insul raiul spândzurat (cel ce din şeapte ale lumii minuni unul ieste) a sădi şi Evfratul între ale Asii ape vestitul prin uleţe-i a-i pomi (= protaza), între crierii Leului şi tâmplele Vulturului vivor de chitele şi holbură de socotele ca aceasta să scorni (= apodoza) (Cantemir). Construcţia inversată pe care o formează, în cadrul perioadei, succesiunea protază -

apodoză are, în general, valoare retorică; este caracteristică fie oratoriei, fie unui stil savant cu implicaţii retorice: Vorba nu poate trăi mult nici în timp, nici în spaţiu. Rostită acum. ea amuţeşte apoi; auzită aici, ea se pierde acolo (Maiorescu).
Vezi perioadă; protază.
M.M.

APOFONIE
Alternanţă* vocalică. Pentru indo-europeană, a fost studiată de Jerzy Kuryfowicz.
Vezi alternanţă.
L.I.R.

APOSTROF [’]
Semn ortografic*. în ortografia* românească actuală are următoarele utilizări: a) indică absenţa accidentală a unor sunete în pronunţarea neliterară (populară, familiară) sau în rostirea persoanelor cu deficienţe de articulare; se plasează la începutul
ori la sfârşitul unui cuvânt (fiind precedat, respectiv urmat de pauza albă*) şi în interiorul cuvântului ([’Jneaţa < bună dimineaţa, făr[’] de < fără de, sal[']tare < salutare, ca[’]e < care — pronunţare graseiată a consoanei [r] — etc.); segmentele de expresie sonoră care apar în vecinătate imediată (ca urmare a rostirii incomplete) nu formează silabă; b) (mai ales în stilul publicistic) indică facultativ omiterea primei (primelor) cifre în notaţia anilor calendaristici ([ ]916 sau 916 < 1916, [']95 sau 95 < 1995); între apostrof şi grupul de cifre nu se lasă pauză albă; c) apare în nume proprii străine şi în neologisme neadaptate, care păstrează grafia (vezi scriere) originară (0[’] ***Connor, five o[’]clock).***
C.S.

APOSTROFĂ
Procedeu al artei oratorice, utilizat şi în textul liric/dramatic, prin care vorbitorul/striitorul/ personajul se îndepărtează de la propriul discurs pentru a se adresa unui interlocutor oarecare; figură* retorică şi formă de discurs* adresat: Dar pe tine, an tânăr, te văz cu mulţămire!/ Pe tine te doreşte tot neamul omenesc! (Alexandrescu). Asociată uneori cu exclamaţia*, apostrofa face parte dintre mijloacele care asigură funcţia fatică* a limbajului (vezi funcţie), introducând în enunţ mărcile formale ale contactului dintre emiţătorul şi receptorul acestuia: cazul vocativ la substantive (comune / proprii), pers. a Il-a la pronume şi verb, imperativul la verb. • Procedeu stilistic puternic motivat afectiv, apostrofa poate situa în poziţie de receptor al mesajului: un interlocutor prezent (adversarul, în oratorie) sau absent: Nu mă tem de întreruperi, venerabile domnule preşedinte... Puteţi, domnilor, să întrerupeţi. pentru că eu am tăria opiniunilor mele (Caragiale); Te duci, ş-am înţeles prea bine/ Să nu mă ţin de pasul tău (Eminescu); un interlocutor real (nume de persoane din prezent ori trecut) sau imaginar (nume de zei, de divinităţi creştine): Astfel îţi e cântarea, bătrâne Heliade/ Cum curge profeţia unei Ieremiade (Eminescu); Venere, marmură caldă, ochi de piatră ce scânteie (...)/ Tu ai fost divinizarea frumuseţii de femeie,/ A femeiei, ce şi astăzi tot frumoasă o revăd (id.); **Doamne, izvorul meu şi cântecele mele!/ Nădejdea mea şi truda mea! (...)/ Tu eşti şi-ai fost mai mult decât în fire/ Era să fii, să stai, să vieţuieşti (Arghezi); un interlocutor nedefinit: Vezi, orice amintire-i/ doar urma unor răni,/prin**

ţări, prin ani primite,/ pe la răscruci şi vămi (Blaga); obiecte, fenomene naturale, noţiuni abstracte: O, valuri ale sfintei mări,/ Luali-mă cu voi! (Eminescu); autorul însuşi al mesajului, ca maximă dedublare (sub forma autoadresării sau autodialogului): Mai pasă de ţine minte toate cele şi acum aşa, dacă te slujeşte capul, bade Ioane (Creangă). Apostrofa se asociază adesea în text cu exclamaţia", cu invocaţia' şi cu interogaţia* retorică; diferenţa dintre anumite realizări ale apostrofei şi exclamaţie/ invocaţie este greu de făcut.
M.M.

APozmv,-Ă
1. Raport ~ în tradiţia gramaticii româneşti, tip de raport sintactic de subordonare*, stabilit între apo- ziţie* şi elementul regent* sau între propoziţia apo- zitivă şi regentul ei, raport ce se bazează pe relaţia semantică de echivalenţă* între regent şi subordonat, care au acelaşi referent'. • în sintaxa structurală, tip special de raport sintactic facultativ*, distinct de subordonare, caracterizat prin: posibilitatea omisiunii oricăruia dintre termeni; posibilitatea inversiunii termenilor; echivalenţa acestora.
2. **Propoziţie ~ în tradiţia gramaticii româneşti, tip de propoziţie atributivă*' care explică ideea conţinută în cuvântul/ grupul de cuvinte regent/ propoziţia regentă. Propoziţia apozitivă poate fi dependentă de un substantiv, însoţit uneori de un atribut (Un lucru e cert: n-are dreptate; Are o singură dorinţă: să plece cât mai repede), de un pronume (Iată ce vrea el: să mai reflectăm), dar şi de un adverb sau o locuţiune adverbială (Aşa a vrut el: să stăm acasă), precum şi de o întreagă propoziţie sau de un grup de propoziţii (Se ocupă de copii, ceea ce e datoria ei). După modul cum se realizează raportul sintactic, propoziţiile apozitive sunt de două feluri: a) juxtapuse* faţă de propoziţia regentă (Ştiu doar atât: ea nu mai poate rămâne aici) şi b) introduse prin elemente jonc- ţionale*, precum: conjuncţii subordonatoare (Mă miră un singur lucru: că încă mai ai încredere în el;** ***Lache are o idee: să şază pe o bancă - Caragiale; pronume sau adjective relative (A greşit, ceea ce era de aşteptat; Mă interesează doar asta: ce planuri ai). Ambele tipuri de propoziţii apozitive pot fi marcate suplimentar prin prezenţa adverbelor explicative* adică, anume (Este de altă părere, adică să mergem la mare; A făcut o imprudenţă, şi***

anume a omis implicaţiile gestului său). Propoziţia apozitivă stă după elementul regent (vezi toate exemplele de mai sus); uneori, propoziţia apozitivă introdusă prin ceea ce poate sta şi înaintea elementului regent (Citeşte mult şi, ceea ce e mai rar, nu uită nimic). Propoziţiile apozitive sunt întotdeauna izolate*; în scris, sunt despărţite de propoziţia regentă prin virgulă, linie de pauză sau două puncte. • în sintaxa structurală, tip special de propoziţie,

distinct de subordonata atributivă. Se deosebeşte de aceasta prin: raportul sintactic apozitiv, diferit de raportul de subordonare; ca termen regent poate apărea oricare component al enunţului, nu numai unul nominal (inclusiv un adverb, o formă verbală nepersonală, un adjectiv).
M.R.

APOZIŢIE

Specie a atributului* substantival sau a celui pronominal care determină un substantiv cu care are aceeaşi referinţă (Oraşul Bucureşti este capitala României) sau un substitut* al substantivului: pronume (Voi, colegii săi, îl cunoaşteţi mai bine) sau numeral (Din toată grupa de studenţi au venit doar doi: Ionescu şi Popescu). După modul de exprimare, apoziţia poate fi: a) simplă, exprimată prin- tr-un substantiv (Te caută prietena ta **Maria)**, şi, mai rar, printr-un pronume (Eu una nu îl mai aştept; Pe fotoliu dormea o pisică, alta) sau printr-un numeral (Ne întâlnim la ora 10; Ei doi se cunosc de mult); b) multiplă, exprimată prin două substantive (sau substitute ale substantivului) coordonate cu conjuncţia copulativă şi (Fraţii săi, Mihai şi Dan, vor sosi mâine; Voi, tu şi el, puteţi pleca); c) dezvoltată, exprimată printr-un substantiv (sau un substitut) cu funcţia sintactică de apoziţie, însoţit de determinanţi, care pot fi părţi de propoziţie sau propoziţii subordonate (M-am întâlnit cu Ion. prietenul tău din copilărie). Toate cele 3 tipuri de apoziţie pot fi uneori introduse prin adverbele explicative adică, (şi) anume (E un om foarte învăţat, adică un savant; Tocmai el, şi anume omul în care aveam atâta încredere, m-a dezamăgit). • Substantivul (sau substitutul său) prin care se exprimă apoziţia stă, în general, în cazul nominativ*, indiferent de cazul elementului regent (I-am cerut un sfat lui Mihai, vechiul meu prieten). Apoziţia acordată, repetând forma de caz sau forma prepoziţională a regentului, este considerată învechită, populară sau poetică (Casa este a lui

Gheorghe, a cumnatului ei). • Apoziţia multiplă şi apoziţia dezvoltată sunt totdeauna izolate grafic prin virgulă sau, mai rar, prin două puncte.
M.R.

APRECIATIV, -Ă

1. Modalitate ~ Tip de modalitate* introducând aprecierea pe care vorbitorul însuşi o face acţiunilor şi calităţilor enunţate, apreciere care poate fi făcută aparent impersonal (e sănătos să..., e util să...) sau cu marcarea expresă a persoanei vorbitorului (consider util să.... mă supără că...). Modalitatea apreciativă nu înregistrează valoarea adevărat / fals a celor enunţate, neavând valoare de adevăr, ci modul în care acestea se reflectă în conştiinţa vorbitorului. în apreciere, intervin punctul de vedere al vorbitorului, starea lui emoţională, standardul epocii, ca şi o infinitate de alţi factori, care determină un grad mare de subiectivitate în modul în care este făcută. Aprecierea încorporează uneori şi încărcături modale deontice*: o evaluare din registrul nefavorabil (e rău să, e urât să, e nesănătos să, e ruşinos să) poartă şi presupoziţia* deontică „nu-ţi recomand să‟, iar o evaluare din registrul favorabil (e frumos să, e sănătos să, e demn să), pe aceea a recomandării. 2. Modaliza- tor ~ Clasă de cuvinte şi de construcţii care, legate de o propoziţie sau de un predicat' adjectival sau adverbial, introduce aprecierea vorbitorului, lexicalizând modalităţile apreciative. • Din punct de vedere gramatical, modalizatorul apreciativ îmbracă forme diferite, după cum se ataşează unor predicate verbale, deci unor propoziţii sintactice, sau unor predicate adjectivale şi adverbiale. Pentru predicatele verbale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează ca: verb copulativ* + adverb, grup legat de propoziţia modalizată prin conjuncţie* de subordonare (ex. e sănătos/ util să...); adverbe şi locuţiuni adverbiale prepoziţionale* legate de propoziţia modalizată conjuncţional sau introduse parantetic (important să..., din păcate, din nefericire); verbe inerent subiective (mă dezgustă că..., mă surprinde că...) legate conjuncţional. Pentru predicatele adjectivale şi adverbiale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează prin adverbe şi locuţiuni adverbiale (ex. ***lucrare supărător de superficială; lucrare, din păcate, superficială).***
Vezi modalitate; modai.izator.
G.P.D.

ARBITRAR (~ AL SEMNULUI)

Teorie adoptată de lingvistica modernă (de la F. de Saussure) privind raportul care există între semnificat* şi semnificant* sau între conceptul exprimat de un cuvânt şi complexul sonor care îl desemnează. Conceptul „masă‟ nu are nici un raport de necesitate cu semnificantul rom. masă, o dovadă fiind faptul că alte limbi îl desemnează în alt fel (fr. table, germ. ***Tisch, it. tavola). Cuvintele nu semnifică prin natura lor, ci prin tradiţia stabilită social-istoric; raportul dintre semnificant şi semnificat este fixat într-o limbă şi nu depinde de indivizii care o folosesc. Arbitrarul este corelat şi cu interpretarea majorităţii cuvintelor dintr-o limbă ca nemotivate, sub aspectul expresiei, cu excepţia onomatopeelor şi a interjecţiilor, care au, parţial, o structură fonetică asemănătoare cu sunetele din realitate (rom. cucurigu,*** it. ***chichirichi, fr. cocorico) sau reprezintă expresia spontană a unor realităţi psihice similare (rom. ah!, fr. ai'e!), ceea ce le face parţial motivate. » Există un arbitrar relativ care presupune o relaţie parţial motivată, cum este cazul derivatului măsuţă („masă mică‟ = masă + sufixul diminutival* -uţă), în raport cu baza* masă. După unii lingvişti (E. Coşeriu), arbitrarul semnului nu trebuie considerat numai ca o teorie a lingvisticii moderne (de la F. de Saussure încoace), întrucât interpretări similare există la Aristotel sau în filozofia scolastică. Alţi lingvişti (E. Benveniste) au insistat asupra ideii că orice semnificat se exprimă obligatoriu printr-un semnificant (imagine sonoră sau grafică), iar semnul este arbitrar numai în raport cu obiectul desemnat sau referentul (vezi semn lingvistic). Pe concepţia arbitrarului semnului, F. de Saussure a fundamentat autonomia limbii* considerată ca formă*. Arbitrarul semnului nu vine din natura lui, ci din interpretare, adică din atitudinea pe care o are comunitatea lingvistică sau individul în ceea ce priveşte semnele pe care le utilizează.***
Vezi semn; linear.
A.B.V.

ARBORE
Reprezentare grafică utilizată frecvent în lingvistică, având forma unui trunchi cu ramuri şi rolul de ordonare ierarhică a elementelor considerate.
1. ~ genealogic Reprezentare propusă de A. Schleicher în sec. al XIX-lea pentru a explica felul în care au evoluat şi s-au diversificat, din

baza lor comună, ramurile de limbi indo-europene şi apoi, pentru fiecare ramură, limbile individuale aparţinând unei familii*. • Teoria arborelui genealogic Teorie elaborată de A. Schleicher propunând o ipoteză generală asupra modului în care un idiom unitar se poate scinda şi diversifica în idiomuri înrudite; reprezintă baza teoretică pentru înţelegerea evoluţiei genealogice a limbilor. (Vezi CLASIFICARE* genealogică). 2. Corespunzând engl. ***derivational tree***, desemnează reprezentările grafice utilizate de gramatica generativă* pentru descrierea ierarhiei structurale a enunţurilor generate, în care se include întreaga informaţie sintactică semnificativă şi neredundantă pentru o structură de constituenţi. Se utilizează, ca tip de reprezentare, paralel cu sistemul de paranteze* (engl. ***labelled bracketing).*** Orice arbore este alcătuit din noduri*, în care sunt aşezate simbolurile reprezentând categoriile* sintactice, şi linii oblice sau verticale, legând nodurile şi stabilind ierarhiile structurale (sau relaţiile „de dominare*"); ultimele linii, totdeauna verticale, introduc formativele* lexicale. Vezi, de ex., arborele reprezentând struc
tura de constituenţi a propoziţiei rom. Ion citeşte cartea:
GN
N Art
I I
Ion citeşte carte- -a
3. Reprezentările de tip arbore generativ s-au extins şi la alte scheme* structuraliste ierarhizatoare, cu sau fără legătură cu gramatica generativă. S-au folosit, de ex., în semantica generativă pentru descrierea structurii semantice a formativelor lexicale, dar şi pentru descrierea, în gramatica limbii române, a organizării cazurilor, a organizării semantice a timpurilor etc.
G.P.D.
ARGOU
Limbaj codificat*, înţeles numai de iniţiaţi. Este utilizat de grupuri sociale relativ închise, care se opun convenienţelor (elevi, studenţi, soldaţi, puşcăriaşi), grupuri care vor să se diferenţieze de alţi vorbitori. Argoul utilizează un lexic specializat şi structuri sintactice specifice, prin care se asigură circuitul închis. Vocabularul specific al argoului este foarte schimbător, tocmai pentru a face dificilă decodarea* de către alţi vorbitori. Cuvintele de bază, fonetica şi morfo-sintaxa sunt ale limbii pe care o dublează, ^rgoul se foloseşte mai mult oral. Denumirea de argou dată acestui tip de limbaj specializat apare numai în unele limbi, ca franceza, româna, rusa. Alte limbi folosesc, în aceleaşi situaţii, alţi termeni (it. ***furbesco „limbajul şmecherilor", sp. cale (provenit dintr-un termen ţigănesc) desemnează „limbajul hoţilor", engl. cant „limbajul răufăcătorilor"). Pentru a satisface condiţia permanentei înnoiri, argoul are mai multe surse; 1. Folosirea cu sensuri schimbate a unor cuvinte din limba comună: cocor l.„ hoţ" care voiajează, operândTh diverse locuri din ţară; 2. „pungaş care înşală femeile prin promisiuni de căsătorie"; cobzar ..informator, trădător"; premiat „condamnat"; termometru „bastonul de cauciuc din dotarea poliţiştilor"; universitate „închisoare, puşcărie". Uneori se folosesc chiar mai multe cuvinte din limba comună cu acelis: sens pnn aşa-numita derivare sinonimică); curcan, scatiu, sticlele „poliţist"; caramangiu, hoţ, junior, diurnist, angrosist „diverse denumiri pentru hoţ"; academie, incubator, mititica, recluziune, preventoriu. „închisoare": 2. Cuvinte dialectale sau arhaice, care nu sunt cunoscute de toţi vorbitorii: pâmaie ireg. „oală de pământ") „închisoare", calemgiu „funcţionar în administraţia publică", calpuzan „falsificator de bani". 3. Termeni tehnico-stiintifici, cu circulaţie relativ restrânsă: lunetist „informator", streptomicmă „coniac", acciz (în expresia te bagă la acciz) „intri la plată", afazii „beat", incubator „închisoare", capelmaistru „hoţ foarte iscusit", draibăr. „spărgător de mare clasă" ş.a. 4. împrumuturi din limbi sjrăine: a) diverse neologisme: bon[ur (în expresia l-a servit la bonjur) „l-a furat din buzunarul de la haină", junior „hoţ tânăr", şvaiţer „gestionar, vânzător", lapcur „profitor", angrosist „infractor", audient „tăinuitor, complice"; b) din limba ţigănească: rodimos „percheziţie", chişer „hoţ de buzunare", mangli „a fura", phiraimos „spargere", solovast „furt de buzunare", ţiflar „poliţist". 5. Derivarea: ascultătoare „Urcchr, bălceşti „vechea bancnotă de 100 de lei", diurnist „delapidator". în limbi ca franceza, există***

sufixe specifice pentru derivatele din argou. în ce priveşte expresivitatea argoului, unii susţin că în argou se aleg intenţionat termenii vii, cuvinte figurate (vezi 1), folosite cu alt sens decât cel obişnuit. Se pare însă că în interiorul argoului această expresivitate nu e simţită sau e secundară. Este în general admis că termenii din argou sunt expresivi când intră în limba comună, mai ales în limbajul familiar: mişto „bun", a ciripi „a trăda", a şparli, a ciordi, „a fura" ş.a. Expresivitatea termenilor din argou este sporită de tipul de tropi pe care îl include: metaforă* (boboc „student în anul I"), metonimie* (foaie „bancnotă"), antonomază* (gherlă „închisoare"), eufemism* (mititica „închisoare"). • S-ar putea clasifica le.xir.nl din argou după domeniile de activitaţe_în_care apar cuvintele: în limbajul sportiv (a bubui, boabe „goluri", dansează-1 „dublează-1", cartonar „arbitru", dresor „antrenor"), în limbajul studenţilor (boabă „examen restant", a bubui, a buşi „a nu lua (da) notă de trecere la un examen", cui „examen greu", felicitare „mustrare", a se camufla „a face fiţuici").
A.B.V.

ARGUMENT
Termen împrumutat în lingvistica modernă din logica formală, unde, în operaţia de reprezentare a propoziţiilor, desemnează variabila independentă a funcţiei predicative sau, altfel spus, indică obiectele şi indivizii de care depind proprietăţile şi relaţiile, adică predicatele*.
Predicatele sunt de două tipuri: a) cu „un loc" (sau un argument), ca în construcţia: Socrate este filozof, reprezentată filozof (Socrate), adică o funcţie de tipul f(x); b) cu „două locuri" (sau două argumente), ca în construcţia: ***Platon este discipolul lui Socrate, reprezentată discipol (Platon, Socrate), adică o funcţie de tipul f(x, y). • în gramatica generativă*, desemnează participanţii minimum necesari, deci participanţii implicaţi obligatoriu în activitatea sau starea exprimată de predicat, cărora predicatul le atribuie o funcţie / un rol tematic*, extras(ă) din ansamblul de roluri: temă*, agent*, sursă', locativ*. Funcţionează ca predicate verbele, adjectivele, numele şi prepoziţiile, constituind centre* (sau capuri*) de grup sintactic, iar ca argumente, nominalele sau echivalentele lor propoziţionale cerute în mod necesar de centre. Argumentul corespunde actanţilor* din teoria lui L. Tesniere, cu deosebirea că Tesniere insistă asupra naturii sintactice, considerându-le nominalele cerute din necesităţi sintactice şi cărora li se impun restricţii sintactice, în timp ce teoria argumentelor insistă asupra relaţiei semantice dintre predicat şi nominale. Generaţiviştii disting între: argumente interne, văzute ca proprietăţi lexico-semantice inerente ale predicatelor (vezi lexicon) şi realizate sintactic prin complemente*, şi un argument extern, cerut de grupul verb + complement, reprezentat sintactic prin subiect. Susţinerea acestei distincţii se bazează pe observaţia că acelaşi***
predicat, combinat cu complemente diferite, determină roluri diferite pentru subiect (vezi, de ex., grupul sparge fereastra, care atribuie subiectului rolul agent, spre deosebire de grupul îşi sparge capul, care atribuie subiectului rolul experimentator: Ion sparge fereastra vs. ***Ion îşi sparge capul).***
G.P.D.
ARGUMENTAL, -Ă
1. Structură ~ Numită şi configuraţie grilă schemă structura argumentală este specifică fiecărui predicat*, indicând numărul de argumente* luate (sau cerute) de predicat şi rolul tematic* atribuit fiecărui argument; corespunde configuraţiei cazuale, introduse de Ch. J. Fillmore (vezi CAZ|j). Structura argumentelor pentru predicatele verbale cumpără şi trimite şi pentru predicatul prepoziţional în este:
cumpăra: verb

1 AGENT GN	2 TEMA GN	3 SURSA GN

trimite: verb-

1 AGENT GN	2 TEMA GN	3 TINTA GN

în: prepoziţie
2
LOCATIV
GN
vezi lexicon.
1
TEMĂ
GN

2. Poziţie ~ Poziţie sintactică privilegiată în care predicatul (sau capul* de grup sintactic) atribuie argumentelor sale o funcţie (sau un rol tematic); se deosebeşte de poziţia non-argumentală, în care nominalului vecin nu i se atribuie rol tematic. Distincţia poziţie argumentală vs. ***poziţie non-argu- mentală este esenţială pentru stabilirea constrângerilor care reglementează operaţia de deplasare*, argumentul deplasat neputându-se aşeza decât într-o poziţie non-argumentală (vezi deplasare). Să se compare construcţiile; Ei pleacă /Ei trebuiau să plece; nominalul subiect ei ocupă, în prima, o poziţie argumentală, iar în a doua, una non-argumentală. In prima, primeşte rolul tematic de la predicatul vecin; în a doua, verbul vecin nu-i atribuie rol tematic, nominalul ajungând în această poziţie prin deplasarea din subordonată.***
G.P.D.
ARGUMENTATIV, -Ă
1. Rol (funcţie) ~ Rol îndeplinit de argumentaţie* în procesul comunicativ. Rolul argumentativ este dependent de intenţiile emiţătorului* şi are mărci specifice în structura enunţurilor*. Este o dimensiune opţională a enunţului, corelată cu dimensiunea pragmatică obligatorie. Defineşte o proprietate relaţională (stabilită prin raportarea a două conţinuturi frastice). în general, rolurile argumentative sunt de natură ofensivă sau defensivă; inventarul detaliat al acestora variază însă în funcţie de autor. Dintr-o perspectivă retorică, se pot distinge ca roluri argumentative; explicaţia, specificarea, comparaţia*, contradicţia etc. Corelarea mai strânsă a mărcilor lingvistice cu scopurile argumentării permite identificarea unei diversităţi mai mari de roluri argumentative: asentimentul (confirmarea, adeziunea), justificarea, concesia, corectarea, obiecţia, contestarea (dezacordul), critica (acuzaţia, reproşul), teza (concluzia).
2. Scală ~ Sistem de criterii în raport cu care se evaluează eficienţa argumentaţiei. Argumentaţia se caracterizează prin gradualitate (este mai puternică sau mai slabă). Diversele tipuri de mărci lingvistice ale argumentaţiei posedă o anumită potenţialitate argumentau vă, actualizată însă diferit în funcţie de contextul* comunicativ.

3. Marcă (operator) ~ Element al structurii lingvistice, care funcţionează ca indice al argumentaţiei. Există mărci argumentative specifice fiecărui tip de rol argumentativ, reprezentate de cuvinte
(conjuncţii şi adverbe, mai ales) şi expresii, dar şi de propoziţii întregi: fiindcă, totuşi, deci, astfel, de fapt, de altfel, ei bine, de vreme ce, nu uita că, ştii bine că, ai dreptate, desigur că, cu siguranţă că, e adevărat că, dar..., da... dar, dimpotrivă etc. Unele dintre aceste mărci exprimă, în acelaşi timp, o relaţie sintactică şi un rol argumentativ.
L.I.R.
ARGUMENTAŢIE
1. Termen definit diferit de specialişti, în funcţie de perspectiva adoptată în studierea unui domeniu constituit la intersecţia logicii cu retorica şi lingvistica. Argumentaţia apare mai frecvent definită ca: a) strategie prin care, folosind o anumită limbă, un vorbitor reuşeşte să extragă concluzii valabile; argumentaţia stabileşte deci o relaţie între unul sau mai multe argumente şi o concluzie; b) activitate verbală, de natură intelectuală şi socială, servind la justificarea sau la respingerea unei opinii; formulând un ansamblu de enunţuri*, emiţătorul urmăreşte să obţină acordul unuia sau mai multor colocutori, care au rolul de judecători. Definiţia (a) este elaborată dintr-o perspectivă predominant logică. Argumentaţia nu trebuie însă confundată cu demonstraţia logică a adevărului unui enunţ sau a validităţii unui raţionament. Mecanismele argumentaţiei aparţin limbilor naturale, pe când cele ale demonstraţiei aparţin logicii. Argumentaţia lasă receptorului* libertatea de alegere, pe când demonstraţia nu are această proprietate. Demonstraţia este obiectivă, concluzia ei fiind definitivă. Argumentaţia poate deveni convingătoare prin repetare şi insistenţă. Perspectiva definiţiei (b) este mai apropiată de preocupările lingvisticii. Definiţia sugerează că argumentaţia este motivată printr-un dezacord real, probabil sau posibil între colocutori, care, anticipat de emiţător, trebuie prevenit sau eliminat, înţelegerea discursului* ca ansamblu de strategii* prin care emiţătorul încearcă să-şi influenţeze colocutorii conferă oricărei forme discursive o forţă argumentativă* inerentă. Există însă şi structuri constitutive ale unui discurs care nu îndeplinesc decât un rol informativ (nu şi unul argumentativ). Argumentaţia este prin excelenţă produsul situaţiilor dialogale, ea putând fi construită şi prin înlănţuirea replicilor, dar este posibilă şi în cazul unor forme de discurs monologic (inclusiv în cazul deliberării interioare).

2. Teoria ~ ei Studiu al tehnicilor discursive ale raţionamentului practic, prin care un individ urmăreşte să determine sau să sporească adeziunea celorlalţi la anumite idei sau opinii ale sale.
L.I.R.
ARHAISM
Formă fonetică, sens sau construcţie gramaticală care aparţine, în evoluţia limbii, unei perioade depăşite ori pe cale de dispariţie, dar este folosită în perioade ulterioare. Statutul de arhaism al unei forme lingvistice poate fi determinat numai în sincronie, prin raportare la stadiul actual de evoluţie a limbii. 1. Din punctul de vedere al normei* literare sincronice, arhaismele se pot clasifica: a) După aspectul lingvistic luat în considerare, arhaismele sunt (Th. Hristea): fonetice: hitlean (viclean), îmbla (umbla), împle (umple), lăcaş (locaş), părete (perete), rumpe (rupe), samă (seamă); morfologice: pluralul în -e al substantivelor feminine (astăzi impus în -/): inime, aripe; pluralul în -uri la unele neologisme neutre: palaturi, documenturi; formele vechi de perfect simplu al verbelor: văzum (văzurăm); sintactice: exprimarea analitică a unor cazuri, cum ar fi genitivul* prepoziţional (mijloc de codru, Gazeta de Transilvania) ori dativul* adnominal (domn Ţării Moldovei, stăpân vieţii mele. preot deşteptării noastre) (Eminescu); lexicale: foarte numeroase şi variate, având un grad de învechire diferit; unele cuvinte complet ieşite din uz (numite de Th. Hristea istorisme) sunt denumiri de meserii, funcţii sociale etc.: ***pârcălab, caimacam, logofăt, sulger, capuchehaie. S-a ajuns la arhaisme lexicale şi prin concurenţa cuvântului existent cu un sinonim neologic: duh a fost înlocuit de spirit, chezaş de garant, polcovnic de colonel; semantice (sau arhaisme de sens): sensuri vechi, pierdute din uzul curent, ale unor cuvinte încă actuale: a săruta „a saluta" - Sărutare, umbră veche (Alexandrescu); rost „gură" - Ah, ce frumoase vorbe din rostul Iui răsar (Coşbuc); cuvânt „motiv" - Boierii însă tremurau. Ei aveau două mari cuvinte a fi îngrijiţi (Negruzzi); Ai vedea că am cuvinte pana chiar să o fi rupt (Eminescu). b) După sfera de circulaţie a formei lingvistice considerate arhaică: unele arhaisme apar doar la anumite grupuri sociale şi/sau la anumite generaţii, pot fi păstrate în vorbirea populară sau dialectală ş.a.; acestea nu au o frecvenţă strict limitată şi nici nu se folosesc***
deliberat, cu scop expresiv (vezi expresivitate). De ex., formele verbale iotacizate la indicativ şi conjunctiv prezent ale verbelor cu radicalul în d, t, n, (văz, auz, să spuie, să scoaţă) reprezintă o conservare dialectală a fonetismelor arhaice; moldovenismele pâne, mâni sunt şi ele arhaisme fonetice conservate dialectal. 2. în stilistică, este considerată arhaică utilizarea cu funcţie expresivă*, în textul literar, a unui termen/ construcţie/ formă fonetică aparţinând unei perioade mai vechi decât cea din care datează textul. Distincţia dintre perspectiva sincronică şi cea diacronică* este foarte importantă în determinarea statutului de arhaism al unui fapt de stil, acest statut fiind condiţionat de momentul în care textul a fost scris. De ex., în limba română actuală există un fond lexical vechi şi pasiv, constituit din termeni neogreceşti şi turceşti împrumutaţi masiv în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, la care se adaugă mai vechi împrumuturi slavone. Pentru momentul în care au fost introduşi în limbă, aceşti termeni nu au valoare expresivă şi nu pot fi consideraţi arhaisme; marea frecvenţă a acestor cuvinte în Letopiseţul lui Neculce, de ex., corespunde normei neutre expresiv din sec. al XVIII-lea: Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachieriţe (...) şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand („brocart, stofă brodată cu aur şi argint"), cu şlic („căciulă de blană") de sobol („samur") şi cu multe odoară împodobită. (...).

Şi o trimite cu carăta („trăsură închisă") domnească, cu siimeni („garda de mercenari") şi cu vornici („rang boieresc cu atribuţii judecătoreşti") şi cu comişi („rang al boierilor însărcinaţi cu îngrijirea grajdurilor domneşti") la feredeu („baie"). Şi după ce vinie de la primblări, triimite giupânesilor („soţiile boierilor") daruri, canaveţe („un fel de pânză"), bilacoase („stofă scumpă de mătase"), căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dânsa în primblare (Neculce). Acelaşi fond lexical trebuie însă interpretat ca având valoare stilistică arhaică, de evocare, în nuvelele fantastice şi orientale ale lui I.L. Caragiale (***Kir Ianulea, Abu Hasan)*** ori în romanele istorice ale lui M. Sadoveanu: Vasilisa („împărăteasa") şi feciorul său au venit să se aşeze pe tronurile lor de aur, la zidul din fund al sălii, sub stemele Bizanţului (...). în faţa lor muţii şi hadâmbii („eunucii") au adus îndată pe mireasă acoperită cu hobot („văl de mireasă"). O urmau fecioare şi doamne de patriei (formă mai veche de

neologism), purtând în cap comanace („calotă care acoperă capul") nalte şi camilafce („scufie cu văl") de borangic care se desfăşurau până la cozile rochiilor. S-a alcătuit alaiul către paraclis (Sadoveanu). Stilistic, funcţia arhaismelor în comunicarea literară face parte din ansamblul de elemente lingvistice expresive prin care faptul de stil* se poate defini ca deviere de la norma* standard a limbii literare*.
A.B. V.; M.M.
ARHIFONEM
Unitate fonologică superioară, definită prin ansamblul trăsăturilor distinctive* pe care cei doi termeni ai unei opoziţii* le au în comun în poziţie de neutralizare*; termenii opoziţiei sunt în această poziţie variante ale arhifonemului. în transcrierea* fonologică, arhifonemul este notat cu majusculă, în română, de ex., înainte de consoanele membre ale corelaţiei* de sonoritate, opoziţia dintre /s/ şi /z/ se neutralizează; în această poziţie, se realizează arhifonemul /S/, definit prin trăsăturile „fri- cativ" şi „dental", prezenţa realizărilor „surd" sau „sonor" fiind impusă de contextul fonetic (cf. despărţi vs. ***dezbrăca). Ca realizare fonetică, arhi- fonemul poate fi: identic cu unul dintre fonemele a căror opoziţie se neutralizează, în funcţie de natura fonemelor învecinate (ca în*** ex. de mai sus); identic întotdeauna cu termenul non-marcat al opoziţiei (în germană, la finală, opoziţia dintre ***III*** şi /dl se neutralizează în favoarea arhifomenului /T/, identic cu termenul non-marcat, sub aspectul sonorităţii, al opoziţiei); asemănător, dar nu identic cu cele două foneme a căror opoziţie se neutralizează (în rusă, în poziţie atonă* sunt excluse vocalele /a/ şi /o/, fiind admisă numai realizarea arhifonemului IN, care nu apare decât în această poziţie).
L.I.R.
ARHIGEN
în gramatica românească, termen utilizat pentru caracterizarea genului* unor substantive defec- tive*, care, în absenţa din paradigmă a unei forme de număr, nu satisfac decât unul dintre cele două contexte definitorii pentru stabilirea genului, pe cel nespecific, nepermiţându-se, astfel, încadrarea lor neechivocă într-un gen. De ex., substantivele defective lapte, unt satisfac la singular contextul de masculin (acest\lapte/ unt gras), insuficient
pentru a preciza dacă aparţin masculinului sau neutrului; substantivul icre, cu formă numai de plural, satisface contextul de feminin (aceste icre gustoase), insuficient pentru a preciza dacă aparţine femininului sau neutrului.
Vezi GEN.
G.P.D.
ARHTLF.XEM
în semantica* structurală, ansamblu de seme* comune diverselor unităţi din aceeaşi paradigmă lexicală, care se asociază cu un semnificant constant într-o limbă dată (spre deosebire de arhi- semem*): fr. siege, sp. asiento „obiect, loc pentru a se aşeza" (care nu e lexicalizat* în română) sunt arhilexeme pentru fr. ***chaise,*** sp. silla, rom. scaun sau pentru fr. ***tabouret,*** sp. tabureto, rom. taburet ori pentru fr. fauteuil, sp. sillon, rom. fotoliu. Arhilexemul este arhisememul care are o formă sintetică şi non-perifrastică (se exprimă printr-un singur cuvânt); din acest punct de vedere, apar diferenţe de lexicalizare între limbi (de ex., fr. ***siege,*** sp. asiento faţă de română). Arhilexemul corespunde, în unele interpretări, hiperonimului* pentru că este un lexem* al limbii naturale studiate, desemnând un microsistem taxinomic, subsumându-i unităţile (vezi câmp). Nevoia lingvistică de a avea arhilexeme este destul de mare şi în acest scop se creează noi cuvinte atunci când nu există: fr. agrumes (împrumutat din italiană) ca nume colectiv pentru „citrice" în seria fr. orange „portocală", ***citron*** „lămâie", mandarine „mandarină".
Vezi analiză semică; sem; semem.
A.B.V.
ARHISEMEM
în semantica* structurală, unitate (calchiată după arhifonem*) care defineşte semnificatul comun unor paradigme* sau ansambluri* de cuvinte reunite prin seme* comune. Arhisememul reprezintă reuniunea sau intersecţia tuturor sememelor* dintr-un asemenea ansamblu lexical, materializat sau nu printr-un arhilexem*. Arhisememul „obiect" + „pentru a se aşeza" + „pentru o singură persoană" + „cu picioare" se combină cu semul „cu braţe" în sememul cuvântului rom. fotoliu; acelaşi arhisemem combinat cu semul „fără spate" exprimă sememul cuvântului rom. taburet. în alţi

termeni, arhisememul este ansamblul de trăsături pertinente care subzistă în caz de neutralizare.
A.B.V.
ARIE (~ LINGVISTICĂ)

Teritoriu delimitat de o isoglosă' sau de un grup de isoglose, pe care se înregistrează una sau mai multe particularităţi lingvistice. în funcţie de configuraţie, se disting: arii compacte (exclusive), arii împrăştiate (fărâmiţate, insule. în interiorul unor arii compacte), arii suprapuse (total sau parţial). Pe teritoriul dacoromân, de ex., termenii varză şi curechi sau zăpadă, omăt şi nea sunt distribuiţi pe arii compacte; denumirile mai negru şi ficat negru pentru „ficat" constituie arii împrăştiate; la nord de Milcov, ariile termenilor specifici graiurilor moldoveneşti mai, ciolan, păpuşoi, omăt se suprapun parţial cu acelea ale sinonimelor lor munteneşti: ficat, os, porumb, zăpadă. Suprapunerea, în limite variabile, a ariilor unor fenomene diverse, considerate de cercetători drept diagnostice, permite delimitarea nucleelor principalelor varietăţi''' dialectale ale unei limbi. Ariile caracterizate prin interferenţa fenomenelor diagnostice sunt considerate arii de tranziţie, reflectând continuitatea structurii dialectale a unei limbi, o Configuraţia ariilor dialectale de pe un anumit teritoriu lingvistic se poate modifica în decursul timpului. Există o dinamică specifică fiecărei arii. în funcţie de modul în care evoluează, se disting arii progresive (în extindere) şi regresive (în restrângere). în dacoromână, distribuţia formelor cu labiale* palatalizate* s-a caracterizat, până în ultimele decenii, prin arii progresive, pe când distribuţiei rotacismului îi sunt specifice ariile regresive. Poziţia spaţială sau configuraţia
unor arii au fost considerate de anumiţi specialişti drept sursă importantă pentru formularea unor concluzii de natură istorică. M. Bartoli considera că ariile laterale, izolate sau majore (compacte) au un caracter conservator mai pronunţat (vezi şi LINGVISTICĂ SPAŢIALĂ / areală). iar K. Jaberg susţinea că regiunile cu populaţie colonizată (deci mai recentă) se caracterizează prin arii lingvistice compacte, pe când fărâmiţarea ariilor semnalează existenţa unei populaţii străvechi pe teritoriul considerat. • în afara ariilor obiective, identificate de specialist în funcţie de datele cuprinse în atlasele* lingvistice, se poate vorbi şi despre arii subiective, la care fac referiri informatorii* în cursul anchetelor' dialectale, în comentariile asupra idiomului* lor în raport cu cele ale altor vorbitori ai aceleiaşi limbi.
L.I.R.
ARMONIE (~ VOCALICĂ)
Formă de asimilare progresivă, caracterizată prin adaptarea vocalismului afixelor* la acela al radicalului*. Este specifică limbilor aglutinante*, reflectând prezenţa unor restricţii de distribuţie' a vocalelor în silabe succesive. în maghiară sau în turcă, de ex., vocala din afixul de plural al substantivelor variază în funcţie de vocala din radical: magh. hizak „case" vs. ***eniherek „oameni"; tc. evier „case"*** vs. adam/aroameni". Condiţionarea fenomenelor de armonie vocalică este dublă: fonetică, dar şi morfologică. Armonia vocalică este un factor de consolidare a individualităţii unităţilor lexicale, contribuind la sudarea elementelor componente ale acestora.
L.I.R.
ARTICOL
Clasă închisă de forme care apar obligatoriu în vecinătatea unui substantiv şi a căror funcţie este de actualizare a acestuia în comunicare şi de individualizare* (sau determinare'; vezi DETERMINARE$_2$), adică de restrângere a nedeterminării numelui, prin specificarea unui obiect sau a unor obiecte identificabil(e) de către vorbitori; aparţine clasei mai largi a determinanţilor* (vezi DETERMINANT$_2$). Spre deosebire de adjectivele demonstrative* şi de cele posesive*, îndeplinind şi ele rolul de determinare, articolul, la origine un cuvânt autonom, a suferit un proces de gramaticalizare*, parcurgând, de la o limbă la alta, de la o formă la alta, stadii diferite ale acestui proces. • Articolul a constituit, în numeroase gramatici, inclusiv în cea românească, un subiect de dezbatere teoretică, fiind interpretat diferit de la un autor la altul, fie drept cuvânt autonom (cum a funcţionat la origine), fie ca afix* flexionar, mobil* sau fix, devenit marcă a categoriei* gramaticale a determinării. Răspunsul corect la această chestiune nu poate fi dat în mod global, existând diferenţe de la o limbă la alta în privinţa gradului de pierdere a autonomiei* şi, chiar în cadrul aceleiaşi limbi, de la un tip de articol la altul, uneori, de la o utilizare la alta (apar, de ex., în română, diferenţe de grad de gramaticalizare între articolul hotărât propriu-zis şi cel adjectival, precum

şi între diferitele utilizări ale articolului adjectival) (vezi dinamic). • Ca parametru tipologic, articolul separă limbile în două tipuri: cele fără articol, precum latina, finlandeza sau rusa, şi cele cu articol, dmtre care fac parte şi limbile romanice. în limbile cu articol, determinarea cunoaşte opoziţia determinat (articulat) / nedeterrainat (nearticulat), iar pentru limbi care disting mai multe articole, cunoaşte şi opoziţia (determinat) hotărât (puternic individualizat)/ nehotărât (slab individualizat). Cum în multe limbi substantivul nu apare nearticulat (este, cu mici excepţii, dacă avem în vedere folosirea substantivului la singular, şi cazul limbii române), determinarea funcţionează real cu o singură opoziţie: (■determinat) nehotărât/ hotărât (ex. ***Citesc o carte/ ~ cartea). Ca parametru tipologic, articolul hotărât permite deosebirea limbilor cu articol înjproclizâ (vezi, de*** ex., fr. la table, le livre) de cele cu articol în encliză (vezi, de ex., ***elewl, cartea.). S-a stabilit o relaţie directă între encliza articolului şi caracteristica tipologică de limbă*** „head first", adică limbă în care capul* de grup sintactic se află pe prima poziţie. Româna aparţine tipului „head first" şi, implicit, limbilor cu articol în encliză. • Articolul permite distingerea, în cadrul limbilor în care apare, a acelora care manifestă o sensibilitate specială faţă de articulare, implicit faţă de individualizare, româna fiind considerată ca având această caracteristică. Includerea românei în acest tip structural se poate susţine prin: crearea pe teren românesc a noi tipuri de articole, specifice acestei limbi (adjectival* şi genitival*), româna repetând aproape identic un proces anterior, petrecut în trecerea de la latină la română; crearea unor mărci suplimentare, sintactice, de individualizare (vezi construcţia cu pe caracterizând obiectul direct personal şi individualizat, precum şi dublarea* clitică a obiectului direct

individualizat); marcarea redundantă a individualizării, fiind posibilă folosirea, cu acelaşi rol, a patru mărci co-ocurente (ex.: **pe eievul cel nou al profesorului). • Funcţiile articolului sunt, în numeroase limbi, eterogene, articolul îndeplinind, în afara funcţiei de individualizare, ea însăşi cu manifestări diferite, şi'numeroase alte roluri. în română, de** ex., funcţionează, de la o apariţie la alta, ca determinant anaforic*, specificând..referentul prin raportare la un antecedent* (Am citit „Răscoala" Cartea, m-a interesat mult), sau ca determinant deictic* ***(Dă-mi cartea!), specificând referentul prin raportare la situaţia* de comunicare. în română, dar şi în alte limbi, articolul îndeplineşte şi alte funcţii:***

a) funcţie morfologică, participând, fie singur, fie în co-ocurenţă cu o desinenţă, la marcarea categoriilor de număr şi caz ale substantivului (ex.: ***cartea e/evului şi a elevei) şi, mai rar, a categoriilor de gen, număr şi caz ale adjectivului (cartea tinerei profesoare); b) funcţie sintactică, de conectiv* în cadrul unui G(rup) N(ominal), asigurând, mai ales^rin articolul adjectival şi prin cel genitival, legarea adjuncţilor* de centru şi explicitarea relaţiilor sintactice (vezi cartea nouă şi extrem de costisitoare de drept penal a profesorului); c) funcţie de clasificator*, permiţând identificarea clasei de*** lexeme compatibile cu articularea, funcţie extrem de importantă în situaţiile de conversiune* (ex. ***binele, aproapele, eul, sinea, oful, doiul, plecarea, mersul). • Utilizarea şi ocurenţele sunt proprii fiecărei limbi, fiind dirijate, de la o apariţie la alta, fie succesiv, fie simultan, de următoarele tipuri de reguli: a) reguli semantice, care impun folosirea articolului în funcţie de rolul său de individualizare; b) reguli sintactice, care, fără o motivaţie semantică, impun apariţia obligatorie a articolului în anumite contexte şi, dimpotrivă, exclud apariţia lui din altele (este, de*** ex., tipul de regulă care impune, în română, absenţa articolului în contextul unui nominal prepoziţional: în casă, la facultate; vezi şi regulile de utilizare a articolului genitival: elevul profesorului, fără articol genitival, dar acest elev al profesorului sau elevul preferat al profesorului, unde apariţia articolului genitival este obligatorie); c) reguli flexionare, care, în absenţa unei motivaţii semantice, impun folosirea articolului ca marcă a anumitor forme flexionare (în română, de ex., formele de genitiv-dativ nu pot apărea în afara articulării).

Vezi adjectival$_4$; determinant^, determinarEj $_2$; genitival; hotărât; nehotărât.

G.P.D.

ARTICULARE

I. 1. Modelare a curentului de aer expirat (fonator*), produsă în cavitatea bucală, cu participarea diverselor organe articulatorii*. Articularea vocalelor presupune ieşirea liberă a curentului fonator,

vibraţia aerului fiind determinată exclusiv de vibraţia coardelor vocale, pe când articularea consoanelor presupune prezenţa unui obstacol în calea curentului fonator. 2. Bază de ~ Ansamblu al deprinderilor articulatorii specifice unei limbi.

Diferenţele dintre limbi privind baza de articulare explică atât conservarea „accentului" din limba maternă în utilizarea unei limbi străine (vezi accent$_2$), cât şi o serie de fenomene de interferenţă* în plan fonetic (vezi, de ex., substrat) sau unele forme de adaptare fonetică a împrumuturilor*. 3. Mod de ~ Criteriu de clasificare a consoanelor (vezi consoană), **ü.** ~ a substantivului Pentru tipul de limbi care cunosc categoria articolului, proces de asociere a articolului la substantiv, realizat după reguli semantice, sintactice şi flexionare proprii fiecărei limbi.

Vezi articol; determinare^

L.I.R.(I); G.P.D.(II).

ARTICULATORIU, -IE

1. Organ ~ Organ implicat în mecanismul articulării* sunetelor din vorbirea umană. Aceste organe sunt: buzele, maxilarul inferior şi superior, palatul dur (bolta palatului), palatul moale (vălul palatului), limba şi uvula. **2. Mişcare ~ Mişcare a organelor articulatorii care are ca rezultat producerea diverselor sunete. 3. Fonetică ~ Ramură a foneticii care analizează şi descrie proprietăţile sunetelor dintr-o limbă, din perspectiva felului în care sunt produse de către vorbitori. Este complementară cu fonetica acustică*. 4. Clasificare ~ a sunetelor Clasificare realizată în funcţie de mecanismul de producere a diverselor sunete. Pentru vocale, criteriile de clasificare articulatorie sunt: apertura*. localizarea (punctul** dm cavitatea bucală în care, prin diverse poziţii ale muşchiului lingual, se creează spaţii de rezonanţă specifice), timbrul* şi participarea buzelor. Pentru consoane, aceste criterii sunt: modul de articulare (modul de creare a obstacolului în calea curentului fonator), localizarea (punctul din cavitatea bucală în care se creează obstacolul) şi sonoritatea (prezenţa sau absenţa vibraţiilor laringiene). 5. Trăsătură ~ Caracteristică de rostire a sunetelor care serveşte la descrierea acestora.

L.I.R.

ARTICULAŢIE DUBLĂ

în anumite interpretări lingvistice funcţionaliste (A. Martinet şi adepţii lui), dublă structură a planului expresiei*, în care unităţile de nivel* inferior (sunetele*) se combină pentru a forma unităţi de nivel superior (în gramatică, morfeme* şi cuvinte*). Articulaţia dublă identifică două tipuri de

unităţi: 1. unităţile cu dublă faţă, care se pot auzi sau vedea şi care au un sens. în suita (succesiunea) aceasta este o fată, se recunosc patru unităţi cu dublă faţă; 2. unităţile cu faţă unică, strict formală, lipsită de sens; literele (a+c+e+a+s+t+a etc.) şi fonemele (a1 c/ ea/ si t/ a1 etc.). Unităţile celei de a doua articulaţii primesc numele de fonem* (pentru manifestarea orală) sau de grafem* (pentru manifestarea scrisă). Fonemele ca unităţi ale articulaţiei duble există în număr limitat şi relativ mic în fiecare limbă, dar combinaţia lor este nelimitată, ceea ce reprezintă un mod economicos de a realiza mii de cuvinte. Studiul celei de-a doua

articulaţii revine fonologiei*. «Articulaţia dublă este o trăsătură specifică a limbilor* naturale, prin care se deosebesc de alte sisteme de semne* (vezi semiotică) dată fiind posibilitatea de a construi un număr nelimitat de unităţi semnificative. Articulaţia dublă se poate defini şi prin raportare la prima articulaţie, care se realizează linear în unităţi dotate cu sens* (fraze*, sintagme*, cuvinte*), alcătuite din unităţi mai mici (moneme* sau morfeme*); de ex. propoziţia: fetiţa a venit este alcătuită din mai multe morfeme: fet-, -iţ(ă), a, ven-i-t, care se pot combina şi altfel pe axa sintagmatică. Sintaxa* este consacrată primei articulaţii, în măsura în care se face lista monemelor şi se indică pentru fiecare dintre acestea funcţiile în enunţ.
A.B.V.
ARTIFICIAL, -Ă (LIMBĂ ~)
Limbă creată cu intenţia de a servi ca instrument de comunicare între vorbitori ai unor idiomuri* diferite. Se opune conceptului de limbă naturală (vezi şi limbă). • Unele limbi artificiale sunt create pe baza celor naturale, altele nu au nici o legătură cu limbile naturale, iar altele au o structură mixtă. Esperanto, ido, novial au un vocabular creat pe baza celui al latinei şi al limbilor romanice; interlingua combină elemente lexicale din principalele limbi indo-europene de civilizaţie: latina, franceza, spaniola, italiana, portugheza, engleza, rusa. Sistemele gramaticale şi derivative ale acestor limbi sunt construite în conformitate cu principiile simplităţii şi ale unei regularităţi absolute, care nu caracterizează în aceeaşi măsură limbile naturale (vezi şi anomalie$_2$). Există şi limbi artificiale create printr-o simplificare extremă a unor limbi naturale

(cele de tipul „basic": basic-English, basic- French), dar şi prin revitalizarea unei limbi moarte, adaptate însă necesităţilor modeme de comunicare (ebraica modernă din Israel). Dacă dintre limbile artificiale care nu au legătură cu cele naturale limbile filozofice şi nefilozofice au căzut de multă vreme în desuetudine, fiind mai complicate decât cele naturale, limbajele destinate programării şi documentării (şi nu comunicării orale directe) cunosc astăzi o mare diversitate. Limbile artificiale mixte au un vocabular bazat pe cel al unor limbi naturale (de ex., ***volapük*** are la bază lexicul englezei), dar sistemul lor flexionar şi sintactic este integral arbitrar, inventat. Numărul mare de proiecte de limbi artificiale şi diversitatea lor face dificilă soluţionarea pe această cale a problemei creării unei limbi internaţionale.
L.I.R.
ASERTTV, -Ă
1. Act ~ Tip de act ilocuţionar* prin care se exprimă idei, observaţii şi opinii, se furnizează argumente în favoarea acestora sau se clarifică uzuri şi semnificaţii. Vezi enunţuri ca: Vremea este frumoasă; A cumpărat cartea pentru că i-a plăcut; Am vrut să spun că nu eşti bine informat etc. Caracteristică pentru actul asertiv este posibilitatea evaluării lui pe dimensiunea adevărat-fals (valoarea de adevăr). Performativele* specifice acestui tip de acte sunt din clasa verbelor decla- randi: spun, zic, afirm etc., dar există şi performative care marchează trăsături suplimentare ale forţei* ilocuţionare (mă plâng de, mă laud cu: aserţiunea se referă la un aspect legat de interesele emiţătorului*; admit că, deduc că: aserţiunea este raportată la restul discursului etc.). Deşi actele asertive se realizează, de obicei, prin propoziţii enunţiative, afirmative (vezi exemplele de mai sus) sau negative (Nu sunt de aceeaşi părere; Nu era supărat), există şi posibilitatea realizării lor ca acte indirecte*, prin propoziţii interogative (retorice: Există ceva mai frumos decât muzica ? = „Nu există nimic mai frumos decât muzica"). Şi propoziţiile exclamative pot exprima uneori acte asertive (Ce frumos tablou! - „Tabloul este foarte frumos"). • în terminologia lui J. Austin: acte expozitive; la J. Searle: acte reprezentative (incluzând nu numai expozitivele, ci şi unele verdictive din clasificarea lui Austin): ***Consider/Socotesc că are dreptate; Din ceea ce spui, înţeleg că n-a putut să vină*** etc. **2. Propoziţie ~ Propoziţie care ia valoare de adevăr, devenind, prin raportare la o stare de fapt, adevărată sau falsă; sin. cu declarativa , enunţiativa . Se opune propoziţiilor interogative* şi imperative*, care nu au valoare de adevăr. Din punct de vedere sintactic, propoziţiile asertive pot apărea ca principale independente*, ca regente* sau ca subordonate*. Calitatea asertiv / non-asertiv a subordonatei depinde de natura regentului (vezi factiv): există regente în vecinătatea cărora se înregistrează calitatea adevărat/ fals a subordonatei şi regente care nu dau informaţii asupra valorii de adevăr a subordonatei. în română, unde s-au creat doi conectori* subordonatori: că şi să, există o marcare sintactică a distincţiei asertiv/non-asertiv pentru subordonată: să este semnul sintactic indubitabil al unei subordonate non-asertive, iar că, deşi acoperă situaţii diferite, apare obligatoriu în cazul subordonatelor asertive. Astfel, în fraza Ea este bucuroasă că m-a întâlnit, sunt enunţate două propoziţii, ambele fiind de tip asertiv: „ea este bucuroasă" şi „ea m-a întâlnit", spre deosebire de Ea este bucuroasă să mă întâlnească, unde este enunţat un singur fapt „bucuria ei în legătură cu o întâlnire posibilă", numai propoziţia regentă având natură asertivă.**
L.I.R.(l); G.P.D.(2).
ASERŢIUNE
în uzul curent, sin. cu afirmaţie (despre ceva). Vezi ASERTIV J.
L.I.R.
ASIBILARE
Formă de palatalizare* care determină transformarea consoanelor oclusive* în africate*, ca urmare a dezvoltării unei articulaţii suplimentare fricative*; sin. africatizare. Oclusivele velare latine [c, g], de ex., urmate de vocalele palatale [e, i], au dat prin asibilare africatele prepalatale [c, g] în dr. şi [ţ, d] în ar. (lat. celum, gemo > dr. cer, gem; ar. ţer,^{u}, dem,^{u}.).
L.I.R.
ASIMILARE

Accident* fonetic foarte răspândit, prin care se desemnează schimbarea uneia sau a mai multora dintre caracteristicile articulatorii ale unui sunet sub influenţa altui sunet asemănător, aflat în vecinătate. Criteriile care stau la baza clasificării

asimilării sunt: A. natura sunetului care se modifică; în funcţie de aceasta există: a) asimilare vocalică: locomie (pentru lăcomie), ascunsSură (pentru ascunseră); b) asimilare consonantică: şuşea (pentru şosea), poptit (pentru poftit); B. numărul trăsăturilor articulatorii care se modifică:
a) asimilare parţială ce priveşte schimbarea uneia sau cel mult a două dintre caracteristicile fonetice ale sunetului: nm > mm: îmmulţi, o... u > u... u: cnşciug. Acest tip de asimilare este numit de unii lingvişti acomodare*. în vorbirea populară, apare mai frecvent asimilarea de tipul i... e >... e...e într-un număr relativ important de neologisme: bclet, ***director, fre/.er. regiment, b) asimilarea totală, adică schimbarea tuturor caracteristicilor fonetice ale sunetului; astfel ă... u...> u...u; nirrmrui (pentru nimănui), ă...i >..i...i Achită (pentru răchită); C. distanţa la care se găsesc cele două sunete: a) asimilarea în contact: nb > mb: îmbuna; b) asimilarea la distanţă: s...t > S...S ascusit (pentru ascuţit). în raport cu poziţia sunetului asimilat faţă de sunetul modificator, asimilarea la distanţă este, uneori, numită anticipare* sau propagare*, iar asimilarea în contact, acomodare*. D. poziţia faţă de reper a sunetului modificat; a) asimilare regresivă: sunetul supus schimbării se află înaintea sunetului modificator: 1..J- > r...r: pâlcuri (pentru pâlcuri);***
b) asimilare progresivă: sunetul supus schimbării se află după sunetul modificator: ţ...î > ţ... ţ: ţinţirim (pentru ţintirim). • Diferitele tipuri de asimilare pot fi recunoscute în evoluţia cuvintelor, în trecerea de la latină la română: lat. scabiam > rom. zgaibă; lat. familia > rom. fămeie > femeie; lat. eradicare > rom. rădica > ridica; lat. *mirionem > rom. mirune > minune; lat. corona > rom. curună > cunună. Asimilarea se întâlneşte în procesul de derivare a cuvintelor cu prefixul în-: îmbuna, îmbrăca, îmbogăţi, împinge.
Vezi: acomodare; anticipare; propagare.
CC.
ASINDET
Construcţie sintactică având funcţie stilistică, realizată prin suprimarea elementelor de relaţie (conjuncţii*, rar şi prepoziţii*) între componentele unui grup sintactic, ale unei propoziţii sau ale unei fraze: Veni, vidi, viei; Ai carte, ai parte. Pot fi omise: a) prepoziţii (în grupul nominal*), având ca rezultat formule eliptice: acţiune fulger „~ca fulgerul" sau, în textul literar, efecte comic-paro-
dice ale altor registre stilistice funcţionale (vezi stil): Mare devenă foarte iritat pronunţat dumnezeu mami, nu personal [despre] cineva, ci ghinion. Atunci Costăchel Gudurău care sta [la] altă masă criticând guvernul [în] gura mare, sculat... (Caragiale); b) conjuncţii coordonatoare (în propoziţie/frază): Cugetul, cumpăna, steaua/ grea judecată îmi fac (Blaga). Nu numai rapor-turile copulative, ci şi cele adversative sau conclusive se pot realiza prin parataxă*: Şi dă el să descuie uşa, nu poate; dă s-o desprindă, nici atâta (Creangă); Dascălul nu ne mai primea în şcoală, Irinuca nu ne putea vindeca, pe bunicul n-ave cine-1 înştiinţa, merindele erau pe sfârşite, rău de noi (id.); sunt omise conjuncţiile dar (nu poate), deci/ aşadar (rău de noi); c) mai rar conjuncţii subordonatoare (în frază): Na! car mi-a trebuit, car am găsit (Creangă) = „dacă mi-a trebuit car"; Nu-ţi face una copii, iei alta; nu face nici aceea, alta (id.) = „dacă nu-ţi face...". • Funcţia stilistică a asindetului este dublă: asindetul poate avea efect cumulativ şi redundant într-o enumerare* paratac- tică în care sunt omise elementele coordonatoare: Ca, să-ajung până la tineJ Pentru tine-au obosit/ Calul/ Vântul/ Moartea - / Toate mi-au făcut pe voie (Minulescu); prin asindet se obţine însă şi efectul invers, de dinamizare a textului, mai ales atunci când omisia conjuncţiei este însoţită şi de alte forme ale elipsei* sau repetiţiei*: O alifie/ La sfrinţiej O băutură/' La căldură,/ La frig,/ Ţipirig (...)/ Cum ţi-e răul,/ Cârmâzul, spânzul, scăpăul./ Sânge de nouă fraţi, coconari,/ Migdale amari/ Aşa îţi este şi leacul (Arghezi). • Figura opusă este polisindetonul*, cu care asindetul poate coexista în text: Şi frunze albe, frunze negreJ Copacii albi, copacii negri;/ Şi pene albe, pene negre/Decor de doliu funerar (Bacovia).
Vezi parataxă; polisindeton.
M.M.
ASOCIATIV
în terminologia lui F. de Saussure, termen utilizat pentru tipul de relaţii* „in absentia" sau relaţii paradigmatice*.
Vezi paradigmatic.
G.P.D.
ASONANŢĂ
Figură' de sunet, formă a omofoniei*, constând din repetarea vocalei accentuate în două sau mai multe cuvinte care se succedă; varianta vocalică a

aliteraţiei*: Apele plâng clar izvo&nd în fân≠ Coroana-i arde pase (Eminescu). • Accepţia prozodică de „rimă imperfectă" dată uneori aso- nanţei se explică prin situaţiile în care aceasta apare în poziţie finală de vers; se deosebeşte de rimă* prin faptul că segmentul consonantic următor vocalei accentuate nu este, în cazul asonanţei, identic pentru versuri succesive: Şi pentru cine vrei să möri?/ ***întoarce-te, te-ndreaptă/ Spre-acel pământ rătăcMn (Eminescu). Spre deosebire, rima presupune condiţia identităţii perfecte a finalei de vers, după ultima vocală accentuată: carte rimează cu parte, dar se află în asonanţă cu moarte sau vaste; gândurile rimează cu rândurile, dar este în asonanţă cu vânturile. • Ca şi aliteraţia, asonanţa există în limba vorbită în expresii cu formă fixă: sapa şi lopata; ca vodă prin lobodă.***

Vezi aliteraţie; rimă.

M.M.

ASPECT

1. Categorie gramaticală a verbului, în unele limbi (cum ar fi limbile slave), prin care se explică modul cum concepe vorbitorul procesul desemnat de verb. Principala opoziţie de aspect este per- fectiv (acţiune încheiată, terminată)/ imperfectiv (acţiune în curs de desfăşurare), la care se adaugă opoziţii ca incoativ (proces privit din perspectiva începutului său)/ terminativ sau rezultativ (proces privit din perspectiva rezultatului său), progresiv (proces ce se desfăşoară prin creşteri graduale)/ linear (proces cu desfăşurare constantă), semelfactiv (acţiune realizată o singură dată)/ iterativ (acţiune repetată), ***durativ*** (proces de lungă du- rată)/ momentan sau punctual (proces de scurtă durată) etc. în limbile care posedă această cate- gorie gramaticală, opoziţiile de aspect se realizează prin mijloace gramaticale (prefixe*, infixe* etc.), cu ajutorul cărora se formează, de la aceeaşi rădăcină, perechi de verbe ce se opun numai pe baza aspectului. în limba română, aspectul nu este considerat o categorie gramaticală de sine stătătoare a verbului. La nivel flexionar, formele prin care se realizează, la indicativ, opoziţiile de timp* conţin şi informaţii de natură aspectuală. Astfel, perfectul compus* are sens perfectiv, exprimând o acţiune trecută şi încheiată (Am citit acest roman şi mi-a plăcut), în opoziţie cu prezentul*, imperfectiv, care exprimă o acţiune în curs de desfăşurare, neterminată (Citesc acest roman şi îmi place); de asemenea, mai mult ca perfectul' exprimă o acţiune trecută şi terminată (Anul trecut citisem volumul I din trilogia aceastâ), iar imperfectul* exprimă o acţiune trecută şi neterminată (Anul trecut citeam volumul I din trilogia aceasta). Celelalte opoziţii de aspect se realizează cu mijloace lexicale. De ex., opoziţia incoativ/ terminativ se exprimă prin perifraze verbale (A început să citească; S-a apucat de citit; S-a pus pe citit = aspect incoativ/ A terminat de citit; A isprăvit de citit = aspect terminativ); opoziţiile semelfactiv/ iterativ şi progresiv/linear se pun în evidenţă cu ajutorul unor adverbe sau locuţiuni adverbiale corespunzătoare sensurilor respective (Azi mergem la cinema = aspect semelfactiv/ Zilnic mergem la cinema = aspect iterativ; Râul curge la vale din ce în ce mai repede = aspect progresiv/ Râul curge la vale repede = aspect linear). 2. Verb de ~ / **aspectual** Clasă lexicală de verbe (iar, după unii autori, clasă lexico-gramaticală) apărând obligatoriu în vecinătatea unui verb principal cu formă nepersonală (infinitiv, în multe limbi) şi, mai rar, personală (în română, de ex., cel de al doilea verb poate avea formă de conjunctiv, de infinitiv şi de supin), căruia îi imprimă semnificaţii aspectuale: începutul, continuarea, sfârşitul acţiunii sau al stării. • în română, aparţin acestei clase verbe ca: a începe şi sinonimele lui: a se apuca de/ să..., a izbucni în..., a (se)porni a/ să..., a prinde a..., a se pune pe/ să..., pentru exprimarea aspectului incoativ*; a termina şi sinonimele lui: a isprăvi de..., a înceta să..., a găta să..., a mântui de.... pentru exprimarea sfârşitului acţiunii; a continua a/de/să..., pentru o acţiune în curs de desfăşurare. Inventarul de verbe de aspect este diferit de la o limbă la alta şi de la un stil funcţional la altul. Unele verbe au valori aspectuale inerente (a începe, a continua, a sfârşi, a termina); altele actualizează valori de aspect numai contextual (a se apuca, a prinde, a se pune; vezi, de ex., diferenţa dintre: se pune pe laviţă / se pune să plângă). • Clasa verbelor de aspect a constituit în multe gramatici, inclusiv în gramatica limbii române, un subiect de dezbatere teoretică. Unii lingvişti le-au contestat autonomia*, considerându-le ca (semi)auxiliare*, cu urmări importante pentru segmentarea sintactică a unei fraze. Alţii, dimpotrivă, pe baza valenţelor* proprii, manifestate şi prin posibilitatea construcţiei cu un nominal, căruia îi impun restricţii de caz sau de prepoziţie, le-au interpretat ca verbe autonome, plasând realizarea categoriei aspectului la nivel lexical, şi nu gramatical.

M.R.(l); G.P.D.(2).

ASPIRAT, -Ă

Sunet a cărui rostire se caracterizează prin prezenţa unui suflu expirator. Acest suflu poate preceda rostirea unei vocale, fiind notat prin h (lat. homo; germ. ***Wilhelm),*** dar apare frecvent în rostirea consoanelor oclusive* (în engleză, [p, t, k] la iniţială de cuvânt sau de silabă, înaintea unei vocale accentuate, au o pronunţare aspirată; [p^h, t^h, k^h]; în română, ociusivele finale sunt rostite cu o uşoară aspiraţie: cap^h***.pot***^{h}***, cad***^{h}***, rog?*** etc.). Suflul specific rostirii aspiratelor se explică prin faptul că glota se deschide, permiţând scurgerea aerului.

L.I.R.

ASTERISC [*]

Semn grafic. în lucrările de lingvistică se plasează:

a) la începutul unor cuvinte, al unor forme gramaticale etc. pentru a indica faptul că acestea sunt neatestate, reconstruite pe baza legilor fonetice (ex., rom. tău < lat. [*]teus); b) la începutul construcţiilor neconforme cu regulile sintaxei, în speţă ale sintaxei româneşti (ex. ***[*]citesc această). între asterisc şi segmentul de expresie pe care îl însoţeşte nu se lasă pauză albă*.***

C.S.

ATESTAT, -Ă (FORMĂ/CONSTRUCŢIE ~) Termen utilizat pentru forme şi construcţii descoperite în texte sau în înregistrări de limbă vorbită, existând deci certitudinea folosirii lor prezente sau trecute; se opune lui neatestat*, termen acoperind două tipuri de situaţii: a) sin. cu reconstruit, utilizat pentru a desemna forme şi construcţii reprezentând stadii anterioare de limbă, nedescoperite până acum în texte, refăcute mental, pe baza legilor* fonetice ale gramaticii comparate*; b) pentru a desemna construcţii care, prezentând un grad mare de deviere, sunt imposibil de conceput în limba studiată. Formele şi construcţiile neatestate, spre deosebire de cele atestate, se marchează grafic prin asterisc* [*], aşezat în partea stângă, sus, a cuvântului sau a construcţiei. Vezi asterisc; ne atestat.

G.P.D.

ATITUDINE

Verb de ~ Termen introdus de E. Beneveniste, desemnând acele verbe care, atunci când sunt utilizate la pers. I, introduc atitudinea locutorului (în

doiala, presupunerea, opinia) în legătură cu cele enunţate (ex. ***cu cred că...; eu consider că...; eu apreciez că...; eu presupun că...); aparţin clasei mai largi de „indicatori* de subiectivitate"; sin. cu verbe (sau modalizatori*) de opinie*. Din punct de vedere sintactic, apar ca regente pe lângă o propoziţie reprezentând enunţul propriu-zis; legătura cu această propoziţie se realizează conjuncţional. • Construcţie de ~ prepoziţională în terminologia lui*** J. Lyons, se referă la orice tip de construcţie realizată prin verb, grup sintactic sau prin adverb, care serveşte la introducerea atitudinii vorbitorului în legătură cu propoziţia enunţată sau la exprimarea adeziunii Iui faţă de valoarea adevărat / fals a propoziţiei (ex. ***este surprinzător că...; cu siguranţă că...); include şi clasa verbelor de atitudine.***

G.P.D.

ATLAS (~ LINGVISTIC)

Lucrare amplă, care prezintă sistematic, cu mijloace cartografice, distribuţia unor fapte lingvistice pe un anumit teritoriu. Realizarea atlaselor constituie principalul obiectiv al cercetărilor de dialectologie geografică. Ideea alcătuirii unor atlase lingvistice îi aparţine Iui G. Wenker, dar fondatorul tradiţiei acestor lucrări este J. Gillieron, întemeietorul geografiei lingvistice*. • în funcţie de domeniul reprezentat pe hărţi*, se distinge între: atlase naţionale, proiecţie cartografică a specificului dialectal al unui teritoriu întins, constituind o unitate politică, pe care se foloseşte o anumită limbă; atlase regionale, proiecţie cartografică a particularităţilor lingvistice ale unei zone de dimensiuni variabile dintr-un teritoriu naţional; atlase multilingve (plurilingve), proiecţie cartografică a fenomenelor înregistrate într-un grup de limbi înrudite sau nu din punct de vedere genealogic. •Primul atlas naţional a fost realizat de J. Gillieron (ALF). Româna dispune de două atlase naţionale: unul realizat de lingvistul german G. Weigand (WLAD), altul de lingviştii clujeni, sub direcţia lui S. Puşcariu, anchetatori fiind S. Pop şi E. Petrovici (ALR). S-a proiectat, de asemenea, alcătuirea a 8 atlase regionale, constituind NALR (7 ale graiurilor dacoromâne grupate pe provincii istorice şi unul al dialectelor româneşti sud-dunărene), până în prezent fiind publicate volume din atlasul Olteniei, al Maramureşului, al Banatului, ai

Moldovei şi Bucovinei, al Transilvaniei. • Dintre atlasele multilingve ale unor limbi înrudite, este cunoscut atlasul limbilor slave (ola); este în curs de elaborare atlasul limbilor romanice (aur), iar dintre atlasele unor limbi neînrudite, atlasul limbilor mediteraneene (alm) şi cel al limbilor din Europa (ale), din care au apărut câteva volume. Hărţile dinlr-un atlas înregistrează, de obicei, fapte reprezentative pentru toate nivelurile structurii lingvistice, dar există şi atlase care înregistrează fapte specifice unui singur nivel (wlad, de ex., este un atlas fonetic).

Vezi şi geografie lingvistică; hartă lingvistică.

L.I.R.

ATON, -Ä

1. în fonetică, silabă dintr-un cuvânt sau cuvânt dintr-un grup sintactic lipsite de accent (vezi accent). 2. în gramatica anumitor limbi, serie de forme de pronume personal* şi pronume reflexiv* intrând în corelaţie cu formele accentuate*; sin. ***clitic*** pronominal; (formă) neaccentuată sau scurtă. • în română, unde flexiunea pronominală (în special, a pronumelui personal) se caracterizează printr-o bogăţie mare a inventarului, s-au creat, pentru personale şi reflexive, două seni de forme: atone (sau clitice) / accentuate, iar pentru formele atone, s-au creat alte două serii: cu î- protetic / fără proteza* lui Î-. Vezi, pentru dativ, seria formeior atone personale: îmi, mi; îţi, ţi; îi, i; ne, ni; vă, vi; le, li şi formele reflexive: îşi, şi, iar pentru acuzativ, seria formelor atone personale: mă; te; îl, o; ne; vă; îi, le şi forma de reflexiv ss. La nominativ, spre deosebire de alte limbi (vezi fr.), româna nu cunoaşte forma atonă, ca urmare a particularităţii ei sintactice de a avea subiect inclus*, echivalent, funcţional, cu un pronume aton. ® în limbile care cunosc clitice, folosirea lor este dirijată de reguli stricte morfologice, sintactice şi semantice. în română, care, tipologic, se caracterizează printr-o mare sensibilitate faţă de parametrul cliticelor. la regulile morfologice, sintactice şi semantice, se adaugă valori şi utilizări proprii semantice şi pragmatice, a) Regulile morfologice ale formelor atone româneşti fixează: clasele de cuvinte în relaţie cu care se utilizează: verbe (îl văd, îi dau), substantive şi adjective, când adjectivul precedă substantivul (în gându-mi, în frumoasa-ţi carte), prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale (contra-mi, în juru-ţi); poziţia

faţă de cuvântul principal, în antepunere vs. postpunere (mi-a spus. dar în gându-mî); poziţia în raport cu anumite forme din paradigma cuvântului principal (îl văd, dar văzându-I), diferită, uneori, şi în funcţie de forma cliticului (l-am văzut, dar am văzut-o) sau de perioada istorică şi de stilul funcţional în care se foloseşte (arh. ştiu-o,pomenită în Codicele Voroneţean), faţă de construcţiile actuale o ştiu, îl pomeni, arh. şi reg. închinare-aş, faţă de forma actuală literară aş închina); anumite reguli de grupare cu alte clitice pronominale şi adverbiale (mi se pune, mi-o dă, mi-o mai dă) sau cu auxiliare* (ţi-am spus, îl voi da, am să-l dau) etc.; b) Regulile sintactice fixează modul în care formele atone absorb trăsăturile de caz şi de rol tematic* de la vecinătatea verbală, iar în cazul special al românei, care se caracterizează prin prezenţa dublării*, fixează şi regulile sintactice de dublare; c) Regulile semantice privesc folosirile cliticelor ca substitute* şi ca deictice*, deci modul special în care aceste pronume îşi procură referinţa (vezi legare). în cazul aparte al limbii române, înregistrează şi folosirea specială a cliticului de dativ cu valoare posesivă* (i-au plecat copiii, şi-a pierdut cartea), precum şi a celui de acuzativ, având rolul de marcă suplimentară a individualizării*, în cazul în care dublează un nominal animat (ex. ***îl strig pe student); d) Utilizările pragmatice***

proprii limbii române au în vedere funcţii speciale ale cliticelor pronominale care, în anumite contexte, devin asemantice, nemaifiind cuprinse în lanţuri* de procurare a referinţei (exclud, în aceste construcţii, dublarea); cliticul dobândeşte, în cazul dativului etic* (ex. ***Pe unde-mi umblil), al acuzativului şi al dativului neutru**** (ex. a şters-o; a luat- o la sănătoasa), ai reflexivului obligatoriu, dinamic* (ex. ***a se cărăbăni, a se gudura, a se căciuli), rolul special de marcă afectivă, participativă. de concentrare a focus-ului comunicativ. Vezi accentuat;*** clitic; personal; reflexiv.

G.P.D.

ATRACŢIE

1. ~ paronimică Vezi paronimie. 2. Acord prin ~
Vezi acord.

ATRIBUT

1. în gramatica românească, denumeşte partea secundară de propoziţie* dependentă faţă de un nu-

me: substantiv*, pronume* sau numeral*, indiferent de modul de realizare a dependenţei şi de funcţia semantică a determinantului în raport cu centrul nominal. în construcţia: această ultimă carte de lingvistică apărută la Bucureşti, substantivul carte primeşte patru atribute de tip diferit, necoordonate între ele. • în funcţie de clasa morfol o-g i c ă prin care atributul se exprimă, se disting următoarele tipuri: adjectivale, exprimate prin adjective sau orice cuvânt cu comportament adjectival, reunite pe baza trăsăturii comune a acordului* gramatical cu regentul (vezi aceste două femei suferinde; puterile noastre înzecite); substantivale, exprimate printr-un substantiv sau orice alt cuvânt cu comportament substantival (vezi aceste cărţi de istorie ale profesorului; ajutorul aproapelui; refuzul unei jumătăţi dintre noi); pronominale, exprimate printr-un pronume (vezi construcţiile: ideile lui / fiecăruia, acestuia, altuia; dispreţul de ceilalţi; în viaţa-mi); verbale, exprimate prin forme verbale nepersonale: infinitiv, supin, gerunziu neacordat (ex. ***indicatori înregistrând inflaţia; dorinţa de a lucra / de învăţat); adverbiale, exprimate prin adverbe şi locuţiuni adverbiale*** (ex., ***mersul pe jos de-a buşilea). • în funcţie de mijlocul formal de realizare a subordonării, se disting următoarele subclase de atribute substantivale, respectiv, pronominale: genitival, dacă subordonarea se realizează flexionar, prin cazul genitiv*** (ex. ***cartea elevului / lui Ion, acestuia, fiecăruia, altuia); în dativ, dacă subordonarea se realizează prin cazul dativ*** (ex. ***distribuirea de ajutoare sinistraţilor; în gându-mi); prepoziţional, dacă legătura cu regentul este prepoziţională*** (ex. ***carte de istorie pentru liceeni; gândul la sine / la ceilalţi); apozi-ţional, în cazul în care relaţia faţă de regent este de tip apoziţional**** (ex. ***Ion, prietenul Cârmei, altul decât cel ştiut). • în funcţie de izolarea/n e- izolarea faţă de regent, semn al dependenţei mai laxe/ mai strânse, atributele pot fi: izolate, separate prin pauză şi intonaţie (grafic, prin virgulă), şi neizolate. Sub aspect semantic, cele izolate sunt fie circumstanţiale, dacă introduc o nuanţă suplimentară circumstanţială, fie descriptive. în exemplul: Sportiva, bolnavă, a abandonat cursa, atributul izolat bolnavă este şi circumstanţial, aducând, suplimentar, nuanţa cauzală; în exemplul: Florile, roşii şi albe, erau încântătoare, atributele izolate roşii şi albe au funcţie descriptivă. 2. în gramatica altor limbi (în cea*** franceză, de ex.), desemnează funcţia îndeplinită de adjectivul sau substantivul intrat în relaţie cu un verb copulativ* (ex. ***il est / devient triste); se deosebeşte de funcţia adjectivului aflat în relaţie directă, facultativă, cu un substantiv, numită epitet;*** ex. ***son sourire triste).***

G.P.D.

ATRIBUTIV, -Ä

1. Propoziţie ~ în sintaxa românească, tip de propoziţie subordonată* dependentă faţă de un nume: substantiv, în construcţiile cele mai frecvente, dar şi unele pronume (ex. **acela care doreşte să plece; nimic din ce s-a spus) şi numerale** (ex. **al doilea care mă întreabă). • După tipul de conectori*, se disting atributive relative şi conjuncţionale. Cele relative sunt introduse prin relative*, pronume sau adverbe (elevul care învaţă; locul unde ne-am întâlnit), iar cele conjuncţionale, prin conjuncţiile subordonatoare* că, să, ca... să, dacă (dorinţa să reuşim; credinţa că vom reuşi). • Un tip special de atributivă este interogativa indirectă*, care determină substantive provenite din verbe şi adjective acceptând introducerea întrebărilor. Mărcile de subordonare sunt diferite, după cum este transpusă în subordonare o interogativă parţială sau totală: dacă este semnul interogaţiei totale în vorbire indirectă (întrebarea dacă vom reuşi; curiozitatea dacă vom reuşi), în timp ce interogativele parţiale păstrează cuvintele interogative, devenite, contextual, relative (întrebarea cum vom reuşi; curiozitatea când vom reuşi). • După tipul de determinant: obligatoriu / facultativ, în raport cu regentul, şi după funcţia determinantului: de identificare a regentului sau de explicare a acestuia, atribu-tivele sunt: determinative, dacă subordonata este obligatorie, nesuprimabilă (mă gândesc la proiectul pe care...); explicative, dacă subordonata, care introduce o explicaţie, este suprimabilă (eu, care am făcut atâtea sacrificii...). Atributivele determinative sunt neizolate, deci neseparate prin pauză (grafic, prin virgulă) de regent, iar cele explicative sunt şi izolate, separarea lor prin pauză şi intonaţie fiind obligatorie. 2. în gramatica trans-formaţională* românească, termen care acoperă conceptele de nume predicativ* şi de element pre-dicativ* suplimentar, sugerând caracteristica lor comună de a fi dependente, în afară de verb, şi faţă de un nume. în funcţie de istoria transformaţională* diferită, se disting: atributivul de bază, care aparţine unor construcţii de bază* şi**

corespunde numelui predicativ; atributivul transformat, obţinut prin transformări* de amalgamare şi de reducere a două propoziţii şi care corespunde elementului predicativ suplimentar. Vezi deosebirea dintre: El este înţelept, unde adjectivul înţelept are caracteristicile unui atribut

de bază, şi îl consider înţelept, unde adjectivul apare în vecinătatea verbului ca rezultat al unor transformări, funcţionând deci ca atributiv transformat (vezi nume predicativ; element predicativ suplimentar). 3. Funcţie ~ în gramatica limbii franceze, funcţie îndeplinită de un adjectiv sau de un substantiv în relaţie cu un verb copulativ, corespunzând numelui predicativ din gramatica românească.
G.P.D.
AUDITOR
în teoria conversaţiei, termen care desemnează rolul de receptor* pasiv: auditorul asistă la conversaţie fără a interveni. Se distinge însă între auditorii a căror participare la conversaţie este ratificată (de ex., în situaţia în care conversaţia se desfăşoară între mai multe persoane, unele dintre acestea nefiind selectate ca destinatari* ai anumitor intervenţii) şi cei care nu îndeplinesc această condiţie (cei care ascultă întâmplător, neintenţionat, o conversaţie). Ultimii nu sunt propriu-zis participanţi la conversaţie.
L.I.R.
AUGMENTATIV (SUFIX ~)
Clasă de sufixe* lexicale, care, ataşate fie la baze* substantivale (băieţandru, copilandru, beţivan, puştan, băieţoi, buboi), fie la baze adjectivale (bogătan, golan, grăsan), fie, mai rar, la verbe sau interjecţii (usturoi, cloncan), dau naştere numai la substantive şi adjective care exprimă o mărire a obiectului, a persoanei, a calităţii. • Există trei sufixe augmentative mai importante: -andru, -an, -oi (-oaie), dintre care numai ultimul e cu adevărat productiv. • Alte sufixe augmentative nu sunt productive: -ău (lingău), -ălău (mutălău, prostălău), -og (terfelog), -(o)man (capsoman). • Unele sufixe augmentative se combină cu alte sufixe lexicale*, exprimând şi alte valori (de ex., femininul): bogătancă, puştancă, ursoaică, uneori pierzând valoarea augmentativă: bulgăroaică, franţuzoaică.
•Augmentativele pot avea şi efecte stilistice (nu prea variate), în general peiorative, uneori de
mirare, dar niciodată de admiraţie: vulpoi, băr- bătoi, petrecanie. Uneori nuanţa peiorativă e combinată cu sensul primitivului: beţivan, golan, grosolan, ţopârlan. • în unele cazuri, sensul augmentativ este condiţionat sau asociat cu sensul colectiv*: apăraie, apărie, colbăraie, fleşcăraie. în asemenea cazuri, s-a remarcat (I. Iordan) simbolismul fonetic, bazat pe vocalele a, o, ă.
A.B.V.
AUTONIM
Orice unitate lingvistică (cuvânt*, propoziţie*) pentru care se stabileşte o relaţie de autonimie*. Vezi definiţie.
A.B.V.
AUTONIMIE
Situaţia unităţilor autonime* sau relaţia dintre un semn* şi propria lui definiţie*. Este un fenomen metalingvistic fundamental în lexicografie*, unde cuvântului-intrare îi corespunde o definiţie care ilustrează funcţionarea lui: baghetă „baston mic", catedrală „biserică mare", dom „catedrală impunătoare", divan „pat fără spătar". • Autonimia este legată de codul scris, care o redă prin anumite caractere tipografice (italice, grase etc.) sau prin anumite semne de punctuaţie (pauză*, ghilimele*).
•într-o interpretare mai largă, autonimia este orice operaţie de definire a unei unităţi în lucrări lingvistice; de ex., ***catedrală „substantiv feminin singular"***.
A.B.V.
AUTONOMIE
1. ~ a lingvisticii Principiu esenţial al structuralismului* care susţine că ştiinţa lingvisticii are drept unic obiectiv studiul limbii privite prin ea însăşi şi pentru ea însăşi. O dată cu apariţia structuralismului, lingvistica se rupe conştient şi programatic de ştiinţele care au guvernat-o în evoluţia ei: de filozofie şi de logică, în primul rând, care i-au determinat apariţia şi concepţia până în sec. al XlX-lea, precum şi de istorie, care a influenţat-o în tot sec. al XlX-lea, devenind o ştiinţă autonomă, formală, imanentă, sistematică şi creându-şi un aparat procedural propriu (vezi imanent; structuralism). 2. ~ a cuvintelor Capacitatea fiecărui cuvânt de a avea particularităţi semantice, morfologice şi sintactice proprii, pe care şi le păstrează şi le manifestă în numeroase contexte. • Studiul limbii dintr-o perspectivă dinamică' surprinde

numeroase cazuri de pierdere, totală sau parţială, a autonomiei cuvintelor, cuvinte autonome tinzând să se transforme sau transformându-se complet în componente neautonome de diverse tipuri. Pot ajunge, în urma unui proces de gramaticalizare*, elemente afixale, manifestându-se fie ca afixe mobile* (este, de ex., cazul auxiliarelor*), fie ca afixe legate, incluse în structura morfematică a formelor flexionare (este cazul afixelor de viitor din franceză sau al articolului hotărât din română); pot ajunge formanţi în cadrul altor cuvinte, îndeplinind o funcţie clasificatoare, de identificare a unor părţi de vorbire* (vezi, de ex., pentru română, includerea formelor de articol posesiv în structura numeralului ordinal sau a celor de articol hotărât în structura unor prepoziţii: înaintea, dedesubtul); pot deveni elemente componente în structura unor grupuri sintactice fixe*, neanalizabile, expresii* şi locuţiuni* (vezi statutul componentelor din locuţiunea verbală a-şi bate joc sau din expresia a se duce pe apa sâmbetei).
• Pierderea autonomiei este gradată, constituind un proces de lungă durată, cu faze intermediare, oscilante, ceea ce face ca inventarierea unităţilor lexicale, la un moment dat, să ridice mari dificultăţi de ordin teoretic şi practic (vezi dinamic). 3. în teoria relaţiilor* formulată de L. Hjelmslev, relaţie de tip facultativ*, manifestată în cadrul sistemului, deci al raporturilor alternative (vezi constelaţie).
G.P.D.

AUXILIAR
I. Verb ~ Verb, la origine, de sine stătător care a evoluat în direcţia pierderii autonomiei* lexicale şi gramaticale, devenind afix mobil*, şi care, ataşat verbului principal, serveşte, în anumite limbi şi pentru anumite forme flexionare, la exprimarea distincţiilor de mod, timp, aspect, diateză. Se distinge de verbul autonom prin gramaticalizare*, manifestată, formal, prin îndepărtarea de flexiunea acestuia, semăntico-sintactic, prin imposibilitatea atribuirii de roluri tematice* şi prin pierderea, parţială sau totală, a valenţelor* verbului autonom, iar, lexical, prin abstractizarea sensului până la pierderea lui completă. După unii autori, se distinge şi de semiauxiliar*, verb care n-a parcurs integral procesul de gramaticalizare, păstrând unele dintre particularităţile verbului de bază.
•Fiecare limbă are un inventar propriu de auxiliare. Româna este deosebit de sensibilă faţă de acest parametru, creându-şi, din cauze istorice, dar şi din raţiuni interne de sistem, un inventar
extrem de bogat de auxiliare: utilizează, de ex., pentru viitor, auxiliarul vrea, caz unic în ansamblul romanic, explicabil prin anturajul balcanic în care româna s-a dezvoltat; şi-a creat forme paralele, cu auxiliare diferite, pentru marcarea aceleiaşi valori gramaticale, a viitorului, diferenţiate între ele ca grad de gramaticalizare şi ca registru stilistic (vezi viitor); foloseşte auxiliare pornind de la trei verbe de bază: avea, fi, vrea, ajungând, uneori, atât de îndepărtate de forma de origine, încât devine dificil de reconstituit istoria fiecărei forme (vezi auxiliarul din componenţa condiţionalului*). • Există, pentru fiecare limbă, o morfologie proprie a auxiliarului, cu reguli stricte de aşezare în raport cu verbul principal şi de separare de acesta, cu reguli stricte de grupare cu cliticele* pronominale, în limbile care posedă clitice, şi de grupare cu alte auxiliare sau cu clitice adverbiale. Vezi, în română, l-am văzut, dar am vâzuto\ voi fi cântat şi am mai cântat; vezi, de ex., reguli diferite de disociere a formei compuse în română şi franceză: n-am mâncat nimic, dar fr. je ***n'ai* rien mange.** ***2. în gramatica generativă*, categorie funcţională reprezentând flexiunea verbală în general, indiferent de realizarea ei prin afixe legate sau prin auxiliare; simbolizat prin AUX, este un component obligatoriu al oricărei propoziţii, fiind plasat fie sub dominanţa directă a lui G(rup) V(erbal), fie a lui P(ropoziţie):***
GV
Aux V
+ Timp + Mod
Ion \ citi lecţia
G.P.D.

AVANSARE
Concept al gramaticii relaţionale (D.M. Perlmutter, P.M. Postal (1977)); corespunde engl. advancement; ascension; promotion şi desemnează un tip de procese sintactice care au ca efect o înaintare lineară şi ierarhică; un component, de obicei un grup nominal dintr-o poziţie periferică, ajunge să înainteze nu numai în ordinea lineară, ci şi în ierarhia structurală. • Fiecare limbă are propriile ei tipuri de avansare. în română, de ex., se poate vorbi despre avansarea unui nominal dintr-un grup nominal subordonat, unde are poziţia unui genitiv (cu rol posesiv), în structura grupului verbal.
ajungând să ocupe poziţia verbală a unui clitic* în dativ (vezi: Ion_j ***a pierdut cartea Iui*** Ion_j **=>** Ion_t ***şi***$_t$***-a pierdut cartea;*** Ion_i ***are grijă de sănătatea lui*** Ion_j **==> Ionj îşij are grijă de sănătate; vezi şi posesie; (dativ) posesiv). Un proces similar are loc în cazul unui nominal din poziţia unui complement al adjectivului, care avansează în organizarea grupului verbal, ajungând în aceeaşi poziţie preverbală de** clitic în dativ (vezi: este / rămâne recunoscător Iui Ion_j **=»** J7(***este / rămâne recunoscător).***
Vezi şi TEMATIZARE.
G.P.D.
B
BALADĂ
Formă poetică medievală, specifică literaturilor franceză şi provensală, datând din secolul al XIII-lea. La origine, balada avea 3 strofe* de 8 versuri (compuse pe 3 rime), fiecare terminată cu un refren*; se încheia cu o strofă numită ***envoi*** („dedicaţie, trimitere"), unde apărea numele celui căruia îi era dedicat poemul (***Prince, Sire). Ulterior, forma baladei s-a modificat, aceasta având 3 strofe de 10 versuri, urmate de un envoi*** de 5 versuri; este forma predilectă a baladelor lui Fr. Villon. • în folclor, balada este un poem epic sau epico-liric cu subiecte variate (legende, întâmplări fantastice, evenimente istorice, consacrarea unui personaj etc.): ***Mioriţa, Meşterul Manole, Soarele şi luna, Gruia lui Novac, Constantin Brân- coveanu. • în secolul al XlX-lea, romantismul recreează balada de inspiraţie istorică şi folclorică. Balada romantică germană şi cea engleză menţin, în general, doar compoziţia strofică (uneori amplificată) bazată pe refren, dar renunţă la rigorile metrice şi la cele legate de rimă. Termenul de baladă a fost utilizat, la noi,*** de V. Alecsandri, în culegerea sa de poezii populare din 1852. Au scris balade de inspiraţie folclorică sau istorică V. Alecsandri, D. Bolintineanu, G. Coşbuc.
M.M.
BARĂ
1. Teoria X- ~ Teorie formulată de R. Jackendoff (1977) şi încorporată în gb* ca reprezentând modalitatea cea mai generală, universal valabilă, de reprezentare sintactică ierarhică a structurilor de constituenţi, care, indiferent de limbă şi indiferent de categoria* sintactică pe care o detaliază, primeşte următoarea reprezentare generală:
X"
şi următoarele reguli de rescriere*:
(a) X" -*• (Spec) X' (Adjunct);

(b) X' -+ X° (Complemente).
X° este unul dintre capurile* lexicale: V, N, Aj, Prep, iar X", proiecţiile* maximale ale acestora: GV, GN, GAj, GPrep. Teoria X-Bară distinge două nivele de proiecţie: complementele* se combină, la un prim nivel, cu X°, capurile lexicale, pentru a forma proiecţiile X^1; adjuncţii* şi specificatorii* se combină cu X^1 pentru a forma X" (= proiecţia maximală). Teoria X-Bară aparţine gramaticii universale*, oferind schema de organizare universală a structurilor; diferenţele dintre limbi apar numai în privinţa ordinii pe care determinanţii capului (complemente, adjuncţi, specificatori) o au în raport cu acesta. Altfel spus, teoria X-Bară este universală, în timp ce ordinea componentelor este parametrizabilă. 2. ~ oblică [/]
• Semn ortografic*. în ortografia* românească actuală se utilizează: a) în abrevierea c[l\val. „contravaloarea"; b) cu sensul „pe", în formule distributive abreviate (km[/]h „kilometru pe oră").
• Semn de punctuaţie*. în scrierea* românească actuală (preponderent în stilurile* ştiinţific, administrativ, publicistic) se întrebuinţează: a) cu valorile „pe", „supra", „spre", „sau, respectiv", în notaţia cifrică a numerelor fracţionare (2[/]3 „doi pe - supra - trei"), a datelor calendaristice de tranziţie (noaptea de 30[l]31 mai „...30 spre 31..."
- în concurenţă cu linia de pauză*), a datelor după

calendarul iulian şi gregorian (1[/]14 octombrie „1 sau - respectiv - 14..."; b) cu valoarea „pe", în formule distributive ce conţin nume ale unităţilor de măsură (biţi[/]secundă „biţi pe secundă"); c) cu valorile „versus, împotriva, faţă de", „dintre (între) ... şi", „sau, ori", pentru a marca opoziţia unor elemente (timbru oral[/]nazal „...oral versus nazal" - în concurenţă cu prepoziţia latinească ***versus*** şi cu abrevierea ei vs. —, alternanţa vocalică a {!\ă), asocierea (relaţia expresie[/]conţinut „... dintre expresie şi conţinut" - în concurenţă cu linia de pauză şi cu cratima') ori o alternativă (materialşi[/] sau spiritual„... şi ori sau spiritual", variantele trafic [/] trafic)', d) ca bară oblică simplă [/] sau dublă [//], în transcrieri fonetice, delimitând unităţile de intonaţie ale unui text - bumbăcu [/] îl ară la colectff[//] (Texte dialectale. Muntenia, II).
• Semn grafic convenţional în lucrările ştiinţifice, mai rar în publicistică, a) Delimitează versurile în transcrierea continuă, fără alineat* (vezi 1), în concurenţă cu linia de pauză - A fost odată ca-n poveşti, [/] A fost ca niciodată (M. Eminescu); b) încadrează secvenţele transcrise fonologie ([/]kap[/]). Pauza albă* precedă şi urmează bara oblică în situaţiile 2(d), 3(a).
G.P.D. (1); C.S. (2).

BARBARISM

1. în accepţia generală a lingvisticii europene, cuvânt utilizat într-o limbă sub o formă sau cu un sens greşit. Barbarismul reprezintă, de obicei, o eroare gramaticală sau o încadrare semantică eronată a cuvântului, întâlnită în vorbirea străinilor ori a unor persoane necultivate. Un cuvânt poate fi considerat barbarism numai în raport cu norma* unei anumite perioade din evoluţia limbii. în franceză, de ex., solutionner une ***question*** „a soluţiona oproblemă" (în loc de resoudre ~ „a rezolva") este considerat barbarism. 2. în lingvistica românească, împrumut* neologic dintr-o limbă străină, care circulă într-o formă neadaptată normelor fonetice, grafice şi morfologice ale limbii române. Accepţia denotă o restrângere a sensului 1, dar perspectiva diacronică în identificarea barbarismului se păstrează; în a doua jumătate a sec. al XlX-lea, de ex., soir6e „serată" (Kogălniceanu) sau novitâ/ novitale „noutate" (Negruzzi) au dispărut din limbă, în timp ce barbarisme mai frecvente, ca mersi, bonjur, s-au păstrat; în secolul al XX-lea, acest tip de împrumut continuă să existe, fiind mult mai
activ (franceza ca sursă a barbarismului tinde însă să fie substituită de engleză): **top, show, star, O.K., supermarket, bodyguard, board, briefing.**
Vezi ÎMPRUMUT; NEOLOGISM.
M.M.

BARIERĂ

I. în GB*, termen folosit în legătură cu fenomenele de guvernare* şi de deplasare* de constituenţi, pentru a denumi nodurile' care funcţionează ca obstacole absolute, dincolo de care fenomenele de guvernare şi de deplasare nu se pot produce sau, dacă se produc, dau naştere la construcţii „rău-formate".
•în teoria guvernării, orice proiecţie maximală* constituie o limită, o barieră absolută pentru producerea relaţiei de guvernare. în fraza Ion crede [$_{P}$ **că [profesorul [$_{GV}$ a lăsat cartea [$_{GPrep}$ pe masă]]]], parantezele drepte marchează grafic barierele guvernării; verbul crede guvernează complementul său P' (realizat propoziţional), dar nici un component din organizarea lui; verbul a lăsat guvernează complementele cartea şi pe masă, dar nu şi componentul masă din structura categoriei GPrep; prepoziţia pe guvernează complementul masă. • în teoria deplasării lui a, condiţia de subiacenţă* postulează că un constituent nu poate fi deplasat dincolo de un nod-graniţă / nod-barieră (engl. *bounding node).*** Teoria barierelor dă socoteală de agramaticalitatea* frazei: *Ce carte respingi ideea că sora ta ar dorii, unde deplasarea componentului wh- (a grupului interogativ ce carte) a depăşit bariera constituită de G(ru-pul)N(ominal) complex idee a că. Vezi şi guvernare; subiacentă. 2. în cercetări dialectologice mai vechi, termenul a fost folosit pentru a desemna isoglosele* care disting arii majore pe un anumit teritoriu (de ex., pentru anumite dialecte germane, isoglosele mutaţiei* consonantice). • în sociolingvistică, desemnează obstacole în calea comunicării în limba maternă, determinate atât de ponderea diferenţelor dialectale existente în cadrul fiecărei limbi, cât şi de acţiunea unor factori sociali. Indivizi casre aparţin unor categorii sociale situate mai jos în ierarhia socială au adesea mai puţine posibilităţi de a-şi lărgi competenţa* comunicativă. Gradul lor de instrucţiune este relativ redus, astfel încât, la maturitate, ei stăpânesc numai câteva

registre* lingvistice şi manevrează coduri* restrânse. Dacă la aceasta se adaugă şi existenţa unor diferenţe dialectale mari în
.J

cadrul limbii pe care o folosesc (cazul limbii germane sau italiene, de ex.), capacitatea lor de a comunica este afectată şi mai profund. De aici decurg consecinţe importante privind integrarea socială a acestor indivizi, atât sub aspectul participării lor la formele complexe ale vieţii moderne, cât şi sub aspectul participării lor la formele complexe ale vieţii modeme, cât şi sub aspectul ocaziilor de promovare pe scară socială. Organizarea procesului instructiv şi diversificarea formelor de educare pot avea o contribuţie esenţială în direcţia fluidizării raporturilor comunicative.
G.P.D. (1); L.I.R. (2).
construcţia cunoscută sub numele de element predicativ* suplimentar, care apare numai ca rezultat al transformărilor, nu aparţine bazei (sau, altfel spus, nu este o construcţie de bază); c) în GB, se păstrează concepţia din 2(a), de subdiviziune importantă în organizarea gramaticii, dar în raport cu teoria standard, creşte importanţa bazei o dată cu reducerea rolului transformărilor, iar în cadrul bazei, se modifică substanţial ponderea sub-componentelor, în sensul reducerii la minimum a rolului subcomponentului categorial şi, dimpo-trivă, al creşterii rolului lexiconului (vezi GB).
G.P.D.
BAZA
1. în formarea cuvintelor prin derivare*, termenul cuvânt-bază (sau, simplu, bază) desemnează punctul de plecare al fiecărei operaţii de derivare, deci cuvântul al cărui radical* este folosit pentru ataşarea afixului* derivativ; se deosebeşte de (cuvântul) derivat, rezultat din această ataşare. De ex., ***prieten este (cuvântul)-bază, iar prietenos, prietenie, împrieteni sunt (cuvintele) derivate. Baza poate fi ea însăşi un (cuvânt) derivat; crede este bază pentru credinţă, iar, la rândul lui, cuvântul credinţă este bază pentru credincios. #în funcţie de calitatea morfologică a bazei, ele pot fi: nominale (sau substantivale; vezi, de*** ex., baza credinţă în raport cu derivatul credincios); adjectivale (vezi baza frumos în raport cu derivatul frumuseţe); verbale (vezi baza munci în raport cu derivatul muncitor). 2. în gramatica generativă*, sunt diferenţe de concepere a bazei între teoria standard (N. Chomsky, 1965) şi GB*. a) în teoria standard, termenul are în vedere una dintre cele două subdiviziuni ale componentului* sintactic, alcătuit din componentul de bază (sau, simplu, baza), al cărui rol este să genereze structurile de adâncime*, şi componentul transformaţional (sau, simplu, transformările*), al cărui rol este să convertească structurile de adâncime în structuri de suprafaţă*. Baza, la rândul ei, se compune din subcomponentul categorial*, esenţial în ansamblul gramaticii, fiind singurul cu rol generativ, şi lexiconul '; b) în teoria standard, termen utilizat şi pentru structurile de adâncime înseşi, structuri generate în cadrul componentului de bază. în această accepţie, se poate spune că o anumită construcţie aparţine sau nu bazei; de ex.,
BENEFICIAR
1. într-o concepţie logico-semantică asupra cazului* (vezi CAZ]]) şi într-o concepţie de roluri tematice*, caz (sau rol) co-ocurent cu agentul* exprimând persoana în beneficiul sau în detrimentul căreia se realizează acţiunea. Apare în configuraţia* de cazuri a unor verbe bi- sau trivalente: ***a ajuta (pe cineva); a prepara (cuiva ceva); a scrie, a spăla (pentru cineva ceva); a învăţa (pe cineva ceva); se actualizează sintactic prin forma cazurilor dativ sau acuzativ sau printr-o formă prepoziţională. 2. în naratologie, rol*/ funcţie actanţială (vezi*** ACTANT],) pe care un personaj/ actor îl îndeplineşte în structura narativă a unui text; beneficiar este personajul care profită de o acţiune, în succesiunea funcţiilor narative. Celelalte două funcţii actanţiale/ roluri sunt, în concepţia lui V.I. Propp, agentul* şi pacientul*. Beneficiarul poate fi activ (Făt-Frumos, ajutat de calul năzdrăvan) sau pasiv (Frumoasa din pădurea adormită, în aşteptarea Prinţului); beneficiarul se poate bucura de prezenţa unui aliat în eliminarea obstacolului (fata de împărat, prizonieră a Zmeului) sau se poate afla în prezenţa unui adversar (Zmeul, Baba Cloanţa). • Clasificarea pe roluri (din care beneficiarul face parte alături de omul rău, adversar, aliat ş.a.) a fost introdusă de Şcoala formalistă rusă în analiza structurilor narative ale, basmului fantastic (V.I. Propp). Preluat de naratologia franceză în anii 1960 - chiar fără a fi explicit numit acest tip de rol a fost utilizat în analiza povestirii folclorice (CI. Bremond), dar şi a naraţiilor culte mitologice (A. J. Greimas), poliţiste (Umberto Eco) ori anecdotice.
G.P.D. (1); M.M.(2).

BETACISM
în istoria limbii, modificare fonetică ce datează din latina târzie: confuzia lui b cu v (u), mai ales în poziţie iniţială, datorită similitudinilor în pronunţarea celor două sunete; fenomenul este atestat în inscripţii: bixit f pentru vixit), biginti (pentru vi- ginti), Balerius (pentru ***Valerius) etc.*** Consecinţele betacismului sunt vizibile numai în italiană şi în română: berbece (< lat. vervecem), bătrân (< lat. veteranus), biet (< lat. vietus).
C.C.
BICOLON
Vezi colon.
BILABIAL, -Ă
1. Localizare specifică rostirii anumitor consoane (vezi consoană). 2. Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor.
3.Serie de consoane rostite prin apropierea buzelor. • în română, sunt bilabiale oclusivele [p,

b] şi sonanta nazală [ml; în anumite descrieri, [w] (din cuvinte ca [wală, warbă]) este caracterizat drept fricativă bilabială.
L.I.R.
BILINGVISM
în sens restrâns, folosire alternativă a două limbi; în sens larg, folosire alternativă a două sisteme lingvistice, indiferent de statutul acestora: limbi distincte, dialecte* ale aceleiaşi limbi sau chiar varietăţi ale aceluiaşi idiom*. Majoritatea specialiştilor adoptă însă definiţia restrânsă. Vezi şi cod, diglosie, registru, stil. Bilingvismul este o consecinţă a contactului* lingvistic. «Există tipologii diverse ale bilingvismului, care au în vedere criterii variate, de natură sociologică, psihologică şi lingvistică. Sunt frecvente următoarele distincţii: a) în funcţie de gradul de cuprindere socială al fenomenului: bilingvism social (colectiv) - al unei întregi comunităţi; bilingvism de grup; bilingvism individual; b) în funcţie de geneză: bilingvism simultan - cele două limbi sunt învăţate în acelaşi timp (cazul copiilor proveniţi din familii bilingve); bilingvism succesiv (secvenţial)
- limba a doua este învăţată după fixarea primei limbi (după 3—4 ani) sau bilingvism precoce; bilingvism tardiv - distincţie similară cu precedenta, dar care permite identificarea unor subtipuri în funcţie de vârsta la care este învăţată limba a doua; c) în funcţie de relaţia dintre limbi reflectată
de uz: bilingvism compus - cele două limbi sunt privite ca similare funcţional, unităţile lor aflându- se într-o relaţie de corespondenţă (cazul limbilor străine învăţate la şcoală); bilingvism coordonat - cele două limbi sunt separate funcţional, considerându-se că unităţile lor exprimă semnificaţii parţial sau total distincte (o limbă este folosită în situaţii oficiale: administraţie, şcoală etc., cealaltă - în familie, între prieteni etc.; vezi, de ex., cazul aromânilor din Grecia); d) în funcţie de gradul de cunoaştere a celor două limbi: bilingvism simetric - ambele limbi sunt cunoscute în egală măsură; bilingvism asimetric - există diferenţe de cunoaştere a celor două limbi; bilingvism receptor (pasiv) - una dintre limbi este înţeleasă, dar nu este vorbită; bilingvism scris - una dintre limbi este înţeleasă la lectură, dar nu şi la audiţie; bilingvism tehnic- una dintre limbi este cunoscută numai atât cât o cer necesităţi strict profesionale; e) în funcţie de situaţia politică dintr-un stat: bilingvism impersonal - caracteristic sistemului de guvernare dintr-un stat ai cărui cetăţeni sunt monolingvi (cazul Belgiei); bilingvism personal - caracteristic pentru un stat al cărui sistem de guvernare este monolingv, dar ai cărui cetăţeni sunt bilingvi. în acest caz, bilingvismul poate fi: natural- rezultat al unor căsătorii mixte, al traiului într-o zonă de frontieră sau într-un mediu aloglot; voluntar (de promovare) - determinat de dorinţa individului (cazul S.U.A.); decretat (de concesie)
- fondat pe autoritatea de stat, dar contravenind dorinţei cetăţenilor (cazul minorităţilor nema-ghiare din Ungaria, înainte de primul război mondial). • Studiul bilingvismului permite identi-ficarea şi descrierea mecanismului şi a consecinţelor structurale ale contactului dintre limbi. Bilingvismul determină apariţia unor fenomene de interferenţă* la toate nivelurile structurii idiomurilor în contact, declanşând procese de reorganizare a tiparelor structurale. Deşi, de obicei, bilingvismul compus este asociat cu permeabilitatea la interferenţe, pe când cel coordonat este considerat etanş, interferenţele se produc în ambele cazuri. în procesul de constituire a diverselor limbi, bilingvismul şi fenomenele de interferenţă determinate de acesta au avut un rol important. Prezenţa elementelor de substrat* şi de superstrat* se poate explica admiţând existenţa unor perioade de bilingvism în diversele comunităţi lingvistice, în cazul românei, prezenţa elementelor traco-dace poate fi explicată ca rezultat al bilingvismului

populaţiei autohtone, care a învăţat latina, iar prezenţa elementelor slave, ca rezultat al bilingvismului slavilor, care au învăţat româna. în ambele cazuri, perioada de bilingvism a fost urmată de pierderea limbii materne, ca o consecinţă, între altele, a evaluării pozitive a limbii învăţate.
L.I.R.
BINAR,- Ă
1. **Trăsătură ~ Caracteristică a unităţilor lingvistice, cu funcţie de clasificare, definită prin posibilitatea de a se realiza sub două aspecte mutual exclusive (de** ex.: sonoritatea*, nazalitatea).
2. **Opoziţie*~ Tip de relaţie între două trăsături distinctive, caracterizate prin prezenţa** vs. absenţa unei însuşiri (vocalic vs. non-vocalic) sau prin polaritatea însuşirilor (strident vs. mat) pe care le exprimă trăsătura considerată. Vezi şi binarism. Corespunde opoziţiei* privative în terminologia Şcolii de la Praga.
L.I.R.
BINARISM
Teorie fonologică formulată şi dezvoltată de R. Jakobson şi colaboratorii săi (mai ales M. Halle), conform căreia sistemele fonologice ale diverselor limbi pot fi descrise utilizând un repertoriu de 12 trăsături binare*, de natură preponderent acustică*, dar şi articulatorie*. Aceste trăsături sunt: consonantic vs. non-consonantic; vocalic vs. non-voca- lic; compact vs. difuz; sonor vs. non-sonor; nazal vs. non-nazal; continuu vs. non-continuu; strident vs. mat; tens vs. lax; obstruent vs. non-obstruent; grav vs. acut; bemolizat vs. non-bemolizat; diezat vs. non-diezat. Se elimină în felul acesta neajunsul clasificării vocalelor şi a consoanelor după criterii diferite, dar numărul de trăsături care definesc fiecare unitate fonematică este mai ridicat. Teoria a fost aplicată şi în studierea altor niveluri ale structurii lingvistice, dar şi în alte domenii ştiinţifice (antropologia, de ex.). Pe măsură ce ideea grada- bilităţii în relaţiile dintre unităţile unui sistem a câştigat teren, binarismul a cunoscut un reflux progresiv.
L.I.R.

BLOCARE
în gramatica generativ-transformaţională*, denumeşte neaplicarea unei reguli de transformare* ca urmare a nesatisfacerii unei condiţii de funcţionare sau a nesatisfacerii cerinţelor de ordonare* a transformărilor. Transformarea pasivă*, de ex., se blo
chează atunci când se aplică unei structuri tranzitive supuse în prealabil reflexivizării* (*/on; este lăudat de Ionunde co-referinţa celor două nominale este semnul unei transformări anterioare reflexive). în română, nominalizarea* se blochează dacă se aplică direct unei structuri tranzitive, fără aplicarea în prealabil a pasivizării sau a suprimării* obiectului sau a subiectului nedefinit ('învăţarea lui Ion a lecţiei). • Blocarea este un mecanism care atribuie transformărilor funcţia unui filtru în raport cu structurile de adâncime* generate, având rolul de a elimina, din suprafaţă*, structurile rău-formate. în GB*, blocarea se va realiza nu prin condiţiile stabilite pentru fiecare transformare în parte, ci prin constrângeri mai generale: filtre*, bariere* etc.
G.P.D.
BOGĂŢIE
Concept al statisticii lexicale*; reprezintă tendinţa vorbitorului (autorului) de a folosi un număr cât mai mare de cuvinte. Bogăţia este invers proporţională cu concentraţia*. Stilul* beletristic se caracterizează pritr-o bogăţie foarte mare şi o concentraţie* mică, iar stilul ştiinţific, dimpotrivă, printr-o bogăţie foarte mică şi o concentraţie mare (vezi concentraţie; frecvenţă).
A.B.V.
BRAHILOGIE
Formă particulară de elipsă* constând din contragerea enunţului prin omisiunea unui termen deja exprimat într-o propoziţie/ frază anterioară; în secvenţa contextuală, constituentul suprimat este considerat subînţeles; în anumite cazuri, brahilogia poate fi interpretată ca figură* sintactică: Cine poate oase roade, cine nu nici came moale; Atunci iepurele sare şi dracul după el (Creangă); — Vra să zică asta ţi-au spus? — Asta (Sadoveanu). Brahilogia se deosebeşte de categoria mai largă a contragerilor prin elipsă, în aceasta din urmă înca- drându-se doar omisiunea unor termeni care nu au mai fost exprimaţi înainte în enunţ. Brahilogia poate apărea în dialog*. în situaţiile în care replica succesivă suprimă unul sau mai multe cuvinte, dacă ele figurau în replica precedentă; deşi cel mai adesea este omis verbul predicativ, şi alte părţi de propoziţie pot lipsi: —Carul dumitale parcă merge singur. — D-apoi... mai singur, nu-1 vezi? (Creangă); —Atunci e acasă. — Ba nu, da' n-a

plecat la ţară, a ieşit aşa. — Unde? — în oraş.
— Unde? — în Bucureşti (Caragiale). Brahilogia se lexicalizează prin uz, dând naştere unor expresii cu formă fixă: da de unde?; cum să nu?; cine ştie unde/când/cât/cine/ce?• Extinsă într-un context mai larg, brahilogia devine figură de compoziţie a discursului*, care capătă astfel concizie şi concentrare (aglomerarea proverbelor şi a zicătorilor poate avea acest efect). în astfel de situaţii, brahilogia se realizează nu numai prin suprimări evidente ale unor părţi de propoziţie, ci şi prin eliminarea elementelor relaţionale, prin tăierea frazei în propoziţii scurte (eventual juxtapuse), în general printr-o expresie discontinuă sintactic şi lexical: Când ţi s-or aprinde călcăile, însoară-te pân-a nu îmbătrâni, căci însuratul de tânăr şi mâncarea de dimineaţă n-au greş; şi bătrânul amorezat e ca chiroş'ca cu pasat: Fă cunoştinţă cu fata, V n-o lua numai pe auzite, pentru că nu se mănâncă tot ce zboară, şi se-ntâmplă V de departe trandafir şi de-aproape Vborş cu ştir (Negruzzi).
Vezi asindet; elipsă.
MM.
BREVILOCVENT (ENUNŢ ~)
Enunţ* concis, în care ideea nu se desfăşoară complet, ci se concentrează sub forma unui singur termen / grup de termeni; enunţ caracterizat prin brevilocvenţă*. Construcţia rezultată are, în limbă, caracter mai mult sau mai puţin fix; singur cuc; ce Dumnezeu?! • Enunţul brevilocvent exprimă materializarea unei gândiri exprimate fragmentar (S. Puşcariu): în forma singur cuc, de ex., nu avem
a face cu o comparaţie în care s-a omis adverbul comparativ (singur ca un cuc), ci cu un enunţ de la început gândit în formă scurtă.
Vezi brevilocvenţă; elipsă.
M.M.
BREVILOCVENŢĂ
Procedeu sintactic care constă în construcţia concisă a propoziţiei / frazei; în consecinţă, aceasta are calitatea de enunţ brevilocvent*: Ce naiba căutăm noi aici? • Conceptul a fost definit în lingvistica românească de S. Puşcariu, care vedea în brevilocvenţă forma orală cea mai apropiată de expresia spontană a gândirii discontinue. Brevilocvenţă este o caracteristică a limbajului popular, care creează pe baza acesteia eunţuri nominale cu formă fixă, apropiate ca funcţie de expresiile idiomatice*, dar fără răspândirea generalizată a acelora: nici câine, nici ogar; nici tu casă, nici tu prieteni; gura! („taci din gură!"); maşina! („vine maşina!"). Anumite metafore* fixate în limbă prin catacreză* îşi pot avea originea în exprimări brevilocvente: sensul metaforic al verbului a arde „a lovi puternic" provine ditr-un enunţ ca i-a ars o palmă, şi nu dintr-o exprimare amplă (i-a tras o palmă atât de dureroasă, încât a avut impresia că a fost ars cu ceva). Brevilocvenţă se deosebeşte de elipsă*, enunţul brevilocvent fiind iniţial conceput scurt, în timp ce elipsa este rezultatul unei omisiuni operate asupra unui enunţ care - în intenţia vorbitorului - era formulat complet.
Vezi elipsă.
MM.
I

c

CACOFONIE

Efect acustic dezagreabil, rezultat din repetarea sau combinarea sunetelor / silabelor în cuvânt sau în frază; opus eufoniei*. Cacofonia poate fi întâmplătoare în vorbire ori utilizată cu efect parodic în textul literar; Viorico. coboară repede!; Scrie-mi da că curtea ţi-a plăcut; Non, il n'est rien que Nanine n'honore (Voltaire).

M.M.

CACOGRAFIE

Scriere neconformă regulilor ortografice (sa dus. corect s-a dus). Vezi ORTOGRAFIE.

C.S.

CADRU

Traduce engl. ***frame;*** se utilizează în sintagmele: ~ sintactic; ~ cazual; sin. configuraţie (vezi configuraţie j. 2)

G.P.D.

CALAMBUR

Figură* de stil, joc de cuvinte bazat pe echivocul rezultat din alăturarea / substituirea a două cuvinte asemănătoare sonor (omofone*), dar având sensuri diferite, în scopul obţinerii unui efect comic: Banul este un nume rar [= „numerar"] (Kogălniceanu). Formă de manifestare a funcţiei ludice a limba

jului, calamburul se realizează prin exploatarea intenţionată a mai multor fenomene lingvistice (exemple în Gh. Dragomirescu): a) o m o n i m i e* (...) nişte amazoane în catrinţe (...) au început a ne împroşca cu coame [„fructe"], râzând şi strigân- du-ne: Nu şuguiţi, domnilor, cu coamele, că vi se pot prinde de frunte" (Alecsandri); b) p o l i s e- m ie*: înţelepciunea se obţine scump, dar şi prostia costă; c) p a r o n i m i e*: Senice divin [„divin"], service du vin [„al vinului"] (Rabelais); **(...) boii trebuie să aibă pasul asupra boierilor şi feciorilor de boieri, fiindcă şi ei au fost feciori de boi ieri şi că astăzi sunt boi întregi (Alecsandri); Nu cumva pentru că dl Pascaly este regesoarele [„regizorul"] teatrului? (Hasdeu); Nu vorbeşte cu Intonare naturală şi face rea întrebuinţare de tufoasele sale sprincene, mişcându-le ne-ncetat în jos şi-n sus, încât îţi vine a-i dori o călătorie sprincenată de pe scenă** (id.); d) alte figuri de s t i 1, ca antonomaza*; de ex., calamburul care antrenează nume proprii: L. van Beethoven ar fi spus despre J.S. Bach Kein Bacn, cin ***Meer*** [„Nu pârâu, ci mare"]; Ce legătură veche!/ Ureche jură- ntr-un HasdeuJ Hasdeu într-o ureche (Hasdeu). Ambiguizarea realizată prin calambur este un bun exemplu de figură strict dependentă de contextul (extra)lingvistic. Vezi ambiguitate,.

M.M.

CALC (~ LINGVISTIC)

^Fenomen lexical complex prin care se desemnează un important mijloc de îmbogăţire a vocabularului unei limbi, plasat la intersecţia dintre mijloacele interne şi mijloacele externe de îmbogăţire ale acestuia.jK, Intr-o accepţie largă, prin calc se denumeşte procedeul de transpunere literală, exactă, ă unui cuvânt semantic analizabil, a unei construcţii* sau numai a unui sens, dintr-o limbă A într-o limbă B, cu materialul limbii B; rom. dreptunghi după lat. rectangulus, rom. piatră unghiulară, după fr. pierre angulaire, rom. juca „dansa", după sl. igrati. Caracterul eterogen al elementelor cuprinse în definiţie - ele însele generând subîmpărţiri multiple - face ca tipologia calcului să nu fie încă riguros circumscrisă;

^există o diversitate de criterii de clasificare şi o multitudine de termeni care sunt utilizaţi în lucrările

diverşilor specialişti şi care, uneori, se suprapun. Criteriile cele mai des invocate sunt: L copierea integrală sau parţială a „formei interne" a modelului din linşba A („donatoare"). In acest caz, calcul a mai fost numit calc de structură şi el poate fi: a) integral (sau total), în care elementele componente ale modelului sunt traduse în totalitate: mumesc pentru matern; suprafaţă, după fr. ***surface;*** b) parţial (sau semicalc), în care se traduce numai o parte a modelului străin, cealaltă rămânând ca în limba de origine: rom. simţibil, după fr. sensibile, rom. procentaj după fr. pourcentage; 2. nivelul lingvistic la care se operează transpunerea modelului şi, în acest caz, calcul poate fi: a) semantic (lexical): cuvântul rom. de origine latină limbă a primit în limba veche şi sensul de „popor" sub influenţa cuvântului slav corespunzător; cuvântul rom. de origine latină foaie a circulat în sec. al XlX-lea cu sensul de „ziar" după modelul germ. ***Blatt*** şi al fr. feuille; b) gramatical, care vizează nivelele: morfologic, sintactic sau morfo- .sintactic; mă întreb, după fr. je ***me demande, a shimba de direcţie după fr. changer de direction;*** 3. extensia unităţilor lexicale antrenate în procesul de calchiere, în acest caz, calcul poate fi: a) lexical, care "Vizează traducerea unei singure unităţi lexicale (cuvânt): dreptunghiular, după fr. rectangulaire; b) frazeologic, care vizează transpunerea din limba A în limba B a unor sintagme stabile: a pune în aplicaţie, după fr. ***mettre en application.*** Combinarea acestor criterii permite clasificări mai rafinate cu subclase mai strict circumscrise; recent, pe baza materialului oferit de limba română s-au stabilit şase tipuri de calc: ~ lexical (de structură morfematică şi semantică): întrerupător, după fr. interrupteur, pânză „tablou", după fr. toile; ~ gramatical (morfologic, sintactic sau mixt): a schimba de părere, după fr. ***changer d'avis, a locui o casă, după fr. habiter une maison: ~ frazeologic: a lua cuvântul după fr. prendre la parole; ~ lexico-gramatical: adj. gerunzial murind, -ă, după fr. mourant, -e: lexico-frazeologic: idee preconcepută după fr. idee precongue; ~ frazeologico-gramatical: ape radioactive, după fr. eaux radioac- tives (Th. Hristea, 1995). în istoria limbii române, perioadele productive în calcuri au coincis cu momentele importante ale reînnoirii vocabularului; de*** ex. influenţa slavă, influenţa franceză. în lingvistica românească, în perioada de început a conturării acestei noţiuni, ea a fost denumită decalc (S. Puşcariu).

Sin. decalc.
C. C.
CALCHIERE
Totalitatea operaţiilor succesive implicate în procesul de producere a calcului* lingvistic.
C. C.
CALIFICARE
Funcţie semantică îndeplinită, în cadrul Grupului) N(ominal) şi al G(rupului)V(erbal) - în poziţia de nume predicativ* — , de adjective calificative* şi de unii adjuncţi prepoziţionali, care exprimă calităţi ale numelui din poziţia de centru de grup sau de subiect (ex. ***cărţi noi şi frumoase; voinţă de fier; cărţi cu poze; cărţile sunt noi). Se distinge, în GN, de cuantificare* şi de determinare* .***
G.P.D.
CALIFICATIV (ADJECTIV Clasă semantică de adjective (propriu-zise, participiale, gerunziale, locuţiuni) al căror rol este de calificare* a numelui (ex. ***carte nouă; femeie obosită şi suferindă; om de seamă): se opun adjectivelor determinative* şi de cuantificare* (vezi*** ADJEC TIV). Clasa adjectivelor calificative se justifică şi gramatical, prin calitatea acestora de a fi singurele adjective care acceptă morfemele categoriei gramaticale a comparaţiei* şi de a avea distribuţia* cea mai largă pentru un adjectiv, apărând atât ca adjuncţi într-un G(rup)N(ominal), cât şi ca nume predicative* în G(rupul)V(erbal).
G.P.D.
CANAL
1. în teoria comunicării*, mijlocul material prin care sunt transmise semnalele unui cod*; suportul fizic al acestui proces. Canalul permite stabilirea şi menţinerea comunicării între emiţător* şi receptor*. R. Jakobson îl menţionează printre factorii comunicării, denumindu-1 contact*. De acest factor se leagă în mod direct funcţia fatică* (termenul este preluat de la B. Malinowski) a comunicării, cea dintâi achiziţionată de copii. Vezi şi ACHIZIŢIE; COMUNICARE; FUNCŢIE. în cazul folosirii codului lingvistic, natura canalului de comunicare explică, în esenţă, diferenţele dintre limba vorbită şi limba scrisă. Funcţionarea unui tip de canal sau a altuia

se repercutează asupra modului de manifestare a tuturor celorlalţi factori implicaţi în procesul comunicării verbale. Vezi şi ORALITATE. 2. ~ fonator. Canal creat în interiorul cavităţii bucale, prin care se scurge curentul de aer expirat în procesul fonaţiei*. Diversele sunete sunt produse prin închiderea sau îngustarea canalului fonator.
L.I.R.
CANTITATE
Caracteristică articulatorie* a unui sunet, determinată de durata de emisie a acestuia. Există deosebiri de durată naturale, măsurabile, între clasele de sunete: vocalele* sunt mai lungi decât consoanele*, consoanele fricative* mai lungi decât oclusi- vele*. în unele limbi, anumite serii de sunete sunt organizate în raport cu cantitatea. De obicei, se fac referiri la cantitate în descrierile vocalismului* unei limbi, dar se vorbeşte adesea şi despre cantitatea consonantică (geminatele* sunt considerate consoane lungi în raport cu consoanele simple corespunzătoare). în latină, de ex., existau perechi de vocale scurte şi lungi şi perechi de consoane simple şi geminate. • Cantitatea poate avea rol fonologie, distingând semnificaţii, ca de ex., în latină, unde exista o corelaţie* de cantitatea vocalică (cf. Jătus „lat" vs. ***lătus „coastă"; venit „veni"*** vs. ***venit „vine"*** etc.) şi consonantică (cf. catus „ascuţit" vs. ***cattus „motan"; ager „ogor"*** vs. agger „parapet, dig" etc.), sau poate reprezenta o trăsătură fonetică, Ură rol distinctiv, ca, de ex., în meglenoromână, unde există vocale lungi şi scurte în variaţie* liberă. • Cantitatea vocalică şi consonantică constituie unul dintre factorii care au influenţat evoluţia anumitor sunete de la latină la limbile romanice (cf. lat. p&ctus > rom. piept vs. lat. sfera > rom. seară; lat. solem > rom. soare vs. lat. caUem > rom. cale). Cantitatea vocalică determină şi cantitatea silabică. în latina clasică, de ex., ritmul frazei era dat de o anumită succesiune a silabelor lungi şi scurte. Cantitatea silabică este importantă pentru metrica' tradiţională. • în limbajul curent, lungirea vocalelor şi a consoanelor (redată grafic prin repetarea unei litere) se poate produce din nevoia de expresivitate* (moare! „foarte mare"; rrrepede! „foarte repede"), având rol stilistic.
L.I.R.
CANTITATIV
Clasă semantică de lexeme* aparţinând unor părţi de vorbire* diferite, dar prezentând în comun, în configuraţia* lor semantică, semul' [+ Cantitate]. Se disting: cantitative numerice, aparţinând clasei numeralului* în toate ipostazele lui gramaticale: de pronume, de adjectiv, de adverb, de substantiv (doi(copii)-, (învaţă) îndoit; doime); cantitative non-numerice, aparţinând fie clasei prenumelor nehotărâte* (mulţi, puţini, câţiva, destui, oricâţi, câţi), fie clasei adverbelor (mult, puţin, destul, câtva, oricât, cât). Prin extensiune, Ia unii autori, toate cantitativele sunt incluse în clasa cu antificatori lor*.
G.P.D.
CAP
1. în sintaxa structurală, traduce engl. ***head,*** fr. tete, desemnând acel component al grupurilor endocentrice* a cărui distribuţie* este echivalentă cu distribuţia construcţiei în ansamblu. Astfel, verbul este cap al sintagmei verbale sau al grupului verbal, iar numele este cap al sintagmei nominale sau al grupului nominal. în organizarea grupurilor sintactice, capul se opune modificatorului (sau adjunctului); sin. centru*. Lingvistica structurală americană a impus ***cap*** (engl. ***head), în timp ce cea românească a preferat, terminologic, centru. • Se disting: grupuri endocentrice cu un singur cap, cele de tip subordonator; grupuri endocentrice cu mai multe capuri, cele de tip coordonator, în care numărul de capuri este determinat de numărul de elemente coordonate. 2. în*** GB*, unde se încorporează teoria X-Bară*, orice categorie* aflată

într-o poziţie superioară în arbore* este o proiecţie* a unui cap aflat într-o poziţie dominată. Astfel, G(rup)V(erbal) are drept cap verbul (simbolizat ca V); G(rup)N(ominal) are drept cap numele (simbolizat ca N); capul pentru un G(rup)A(djec- tival) este Aj (^adjectivul), iar pentru un G(rup) Prep(oziţional) este Prep (=prepoziţia). • Se face distincţia între: capuri lexicale, reprezentate prin V, N, Prep, Aj, şi capuri non-lexicale, funcţionale, de tipul INFL (=flexiune). 3. în studiile de tipologie* sintactică, parametru luat în consideraţie pentru stabilirea diferenţelor structural semnificative de ordine* a cuvintelor. în funcţie de poziţia capului în ansamblul grupurilor sintactice, se disting limbi „head first" (cu cap de grup aflat pe prima poziţie), tipul de limbi în care verbul

precedă complementele şi numele precedă adjectivele, vs. limbi ***«head last»*** (cu cap pe ultima poziţie), tipul de limbi în care complementele şi adjectivele precedă capul verbal, respectiv, pe cel nominal.

G.P.D.

CARDINAL (NUMERAL ~)

Prin sintagma numeral cardinal se indică o clasă de numerale* care exprimă un număr întreg ori însuşirea numerică a obiectelor sau fenomenelor din comunicarea verbală. în lucrările de gramatică a limbii române, numeralele cardinale au fost împărţite în şase subclase: propriu-zise, colective*, fracţionare*, distributive*, adverbiale*, multiplicative*. Această clasificare cuprinde clase neomogene din punct de vedere gramatical, diferenţiate mai ales semantic. Clasa cea mai bine individualizată din punct de vedere funcţional este aceea a numeralului cardinal propriu-zis. Numeralul cardinal propriu-zis exprimă întotdeauna un număr întreg. Numeralele cardinale propriu-zise sunt utilizate fie ca substitute ale substantivului (Doi au venit), fie cu valoare adjectivală (Doi băieţi au venit) şi în acest din urmă caz ele sunt aşezate întotdeauna înaintea substantivului. Cu excepţia numeralelor unul - una, doi - două şi a numeralelor compuse cu aceste unităţi, numeralele cardinale propriu-zise nu prezintă variaţii de gen. Din punctul de vedere al structurii, ele se împart în: a) simple (de la unu la zece); acestea sunt moştenite în totalitate din limba latină; b) compuse (de la unsprezece în sus); acestea sunt reuniri de numerale simple formate prin alăturare (douăzeci, cinci sute) şi prin utilizarea unor instrumente gramaticale: conjuncţia şi (cincizeci şi cinci), prepoziţia spre (unsprezece); utilizarea prepoziţiei spre în formarea numeralelor compuse se limitează la seria 11 — 19 (inclusiv) şi reprezintă un calc* sintactic după model slav. Numeralele cardinale compuse de la douăzeci în sus se caracterizează, din punct de vedere sintagmatic, prin prezenţa obligatorie în limba literară a prepoziţiei de între numeral şi substantivul pe care îl însoţeşte (douăzeci de oameni). Din punct de vedere morfologic, numeralul cardinal se individualizează în cadrul clasei numelor prin absenţa opoziţiei de număr şi prin realizarea opoziţiilor de caz exclusiv prin mijloace analitice.

C.C.

CARTOGRAFIERE

Modalitate practică de a înregistra pe hărţile* lingvistice distribuţia teritorială a formelor consemnate în cursul anchetelor* (vezi şi GEOGRAFIE LINGVISTICĂ).

L.I.R.

CATACREZĂ

Figură* semantică (trop*) lexicalizată, provenită dintr-o metonimie*/ sinecdocă*/ metaforă* al cărei sens - la origine figurativ - s-a pierdut prin uz; catacrezele se mai numesc şi figuri împietrite, tocite sau cristalizate. • Catacreza poate proveni din: a) metonimie (printr-un proces semantic de contiguitate): limbă „idiom"; grăsun „porc"; b) sinecdocă (printr-o relaţie semantică de tipul „parte-întreg"): pânză „corabie"; aur, argint/ arginţi „bani (de aur, de argint)"; cap „persoană" (5000 de lei de cap); gură „persoană" (Am la masă şapte guri); c) metaforă (cele mai numeroase, printr-un proces semantic de analogie): aripile morii; poalele muntelui; piciorul mesei; broasca uşii; buza paharului; capra trăsurii. • Sensul figurativ originar se pierde cu timpul în circulaţia termenilor/ construcţiilor, astfel încât catacreza ajunge să fie singurul nume existent în limbă pentru anumite obiecte sau noţiuni: catacreza braţele unui fotoliu, de ex., numeşte „partea laterală a scaunului" în numeroase limbi: fr. Ies bras d'un ***fauteuil,*** engl. **the arms of a chair, germ, die Arme eines Sessels**, port, **os braşos de uma poltrona; câteva denumiri de plante menţin, de asemenea, în limbă metafore astăzi tocite: gura-leului, creasta- cocoşului, rochiţa-rândunicii. Unele retorici (Fontanier) nu consideră catacreza trop propriu-zis, ci îi atribuie un statut de trop prin extensie, intermediar între sensul de metonimie/ metaforă - figură şi sensul** denotativ* al termenului. Metafora prin catacreză se mai numeşte şi metaforă lingvistică (spre deosebire de metafora poetică). Vezi METAFORĂ; METONIMIE; SINECDOCĂ.

M.M.

CATAFORĂ

Fenomen sintactico-semantic asemănător anafo- rei*, deosebindu-se de aceasta numai prin poziţia pe care o ocupă sursa* (termenul care procură referinţa) în raport cu substitutul* (sau pro-forma*), sursa fiind, în cazul anaforei, anterioară, iar,

în cazul cataforei, posterioară. Poziţia diferită a sursei a stat la baza distincţiei terminologice între: antecedent*, sursă referenţială pentru (substitutul) anaforic, vs. ***subsecvent, sursă referenţială pentru (substitutul) cataforic. Pentru română, cazuri de cataforă apar în construcţii de tipul: Pentru a-şi$_j$ spăla maşina, Ionj a cumpărat un furtun; Unui dintre studenţi***$_y$; El o$_i$ ***ştia de mult: (boala lui era avansată)$_r$*** Particularitatea semantică a cataforei: legarea* obligatorie de sursă pentru obţinerea referinţei, ca şi particularitatea gramaticală: preluarea formei de gen* de la sursă, în cazul cuvintelor cataforice care pot distinge genul

(vezi unul dintre studenţi, dar urna dintre studente), sunt comune cu ale anaforei.
Vezi ANAFORĂ; PRO-FORMĂ; SUBSTITUT; SURSĂ.
G.P.D.
CATALECTIC, -Ă (VERS, RIMĂ ~)
Vers* în care structura metrică presupune apariţia accentului* de intensitate pe ultima silabă: Atât de fragedă te-asameni/ cu floarea albă de cir6ş (Eminescu); Mândru-i codru s/ nfrunzit/ Şi-a mea parte-a vestejit/ C-am trăit tot cu urât (pop.).
Vezi MASCULIN, -Ă 2.
M.M.
CATALIZĂ
In glosematică*, operaţie prin care o sintagmă este completată, adăugându-i-se componente, cu condiţia satisfacerii funcţiilor sintagmei şi a păstrării nealterate a sensului. De ex., dacă sintagma este de tip verbal, prin cataliză se poate completa cu un nominal subiect, evidenţiindu-se, astfel, funcţia ei predicativă şi păstrându-se nealterat sensul.
G.P.D.
CATEGORIAL, -Ă
1. Simbol ~ In gramatica generativă*, simbol utilizat pentru categoriile* gramaticale, lexicale şi funcţionale (vezi CATEGORIE2). Există diferenţe de notare a aceloraşi categorii în funcţie de limba pentru care s-a creat gramatica. Pentru gramatica generativă a limbii române s-au utilizat, de ex., simbolurile categoriale următoare: P (=Propozi- ţie), GV(= Grup Verbal), GN(= Grup Nominal), GAj(= Grup Adjectival), GPrep (= Grup Prepoziţional), V(= Verb), N(= Nume), Aj(=Adjectiv), Prep (= Prepoziţie), cărora, pentru gramatica limbii engleze, le corespund: S(= Sentence), NP(= Noun Phrase), VP(= Verb Phrase), PP(= Prepositional Phrase) etc. Există diferenţe între modelul standard şi modelele ulterioare, atât în ce priveşte inventarul de simboluri categoriale, cât şi semnificaţia lor (vezi, de ex., Spec=rom. Specificator*, engl. Specifier, introdus în GB*; vezi simbolurile categoriilor funcţionale cu semnificaţiile din GB: INFL (engl. Inflection; rom. Flexiune) sau COMP şi C (pentru Complementizator*).2. Component ~ în gramatica generativă, corespunde, în cadrul componentului sintactic, bazei*, adică acelui compartiment al gramaticii care, utilizând regulile de structură* a frazei, are rolul de generare* a structurilor (vezi BAZĂ). 3. Gramatici ~ Tip de gramatici formale* generative*, numite şi gramatici de structură a frazei, propuse de N. Chomsky şi de Y. Bar-Hillel, care operează în termeni de simboluri categoriale (vezi 1) şi care, după tipul de reguli folosite, se subîmpart în: gramatici categoriale contextuale, utilizând numai reguli sensibile la context*, şi gramatici categoriale non-contex- tuale, utilizând numai reguli libere de context.
G.P.D.
CATEGORIE
1. ~ gramaticală în tradiţia gramaticilor europene, valori (semnificaţii) gramaticale* care, pentru o limbă dată, îşi găsesc o marcare flexionară clară şi în funcţie de care clase numeroase de lexeme (= părţile* de vorbire*) îşi schimbă forma în cursul flexiunii*. • Caracteristicile definitorii ale unei categorii gramaticale sunt: a) presupune un sistem de opoziţii*, corelând cel puţin doi termeni. Nu s-ar putea vorbi de existenţa, în română, a categoriei gramaticale de număr* dacă toate substantivele s-ar comporta ca cele de tipul „singulare* tantum‟ sau de tipul „plurale* tantum‟; b) corelează una sau mai multe distincţii din planul semnificaţiei cu una sau mai multe distincţii din planul expresiei. Nu s-ar putea vorbi, pentru o limbă anume, de existenţa unei categorii gramaticale sau a unui termen distinct în cadrul categoriei numai pe baza distincţiilor de semnificaţie sau numai pe baza distincţiilor de expresie. în română, de ex., deşi există diferenţa de semnificaţie optativ / condiţional (vezi CONDIŢONAL), cele două valori nu constituie unităţi dinstincte în cadrul categoriei modului*, deoarece acestei deosebiri de semnificaţie nu
i se asociază nici una de tip flexionar. Şi, invers, formele diferite de viitor românesc: voi cânta \s. am să
91
CATEGORIE
cânt (vezi viitor) nu constituie, în cadrul categoriei timpului*, termeni distincţi; c) acelaşi raport dintre o corelaţie din planul semnificaţiei şi una din planul expresiei este repetabil pentru o clasă numeroasă şi omogenă de cuvinte. Astfel, distincţia aspectuală prezentă în cazul perechii de verbe a dormi /a adormi nu constituie un argument pentru existenţa, în română, a categoriei gramaticale a aspectului*, dată fiind realizarea ei izolată, pentru această unică pereche de verbe; d) unei distincţii din planul semnificaţiilor gramaticale îi corespunde o marcare gramaticală clară, prin afixe flexionare, fixe sau mobile*. In română, de ex., numeroase distincţii aspectuale se realizează la nivel lexical, prin aşa-numitele „verbe de aspect ‟, neconstituindu-se în categoria gramaticală a aspectului. • în fiecare limbă, există un specific al categoriilor gramaticale, care se manifestă prin: inventar diferit de categorii, fiecare limbă sau grup de limbi gramaticalizând alte semnificaţii (categoria gramaticală a aspectului, de ex., a existat în latină, dar s-a pierdut în română); număr diferit de termeni opozabili pentru categoriile comune (vezi, de ex., existenţa, în unele limbi, a unui sistem de număr care cuprinde dualul* sau dualul şi trialul*, spre deosebire de sistemul cu doi termeni, pentru limbi care nu au decât plural); realizarea (marcarea) diferită a termenilor comuni: marcare sintetică’' vs. analitică*; o singură marcă vs. mai multe mărci redundante' etc. Vezi, de ex., categoria comparaţiei*, comună latinei şi românei, realizată însă sintetic în latină, dar ana-litic (prin morfeme mobile) în română; vezi categoria numărului’, comună latinei şi românei, realizată sintetic în ambele limbi, diferenţele intervenind în privinţa numărului şi a tipului de mărci: o singură marcă - o desinenţă —, în latină, dar posibilitatea a două mărci, în română: desinenţă şi alternanţe ale radicalului (ex. floare - flori; masă - mese), chiar trei mărci, dacă luăm în consideraţie şi variaţia articolului*. • S-au propus mai multe criterii de clasificare a categoriilor gramaticale: a) După manifestarea relaţională a categoriei (E.

Coşeriu), există categorii cu o determinare predominant paradigmatică (sau internă), ceea ce înseamnă că, prin forma lor, cuvintele se situează într-o anumită zonă a paradigmei (aparţin, de ex., singularului sau pluralului; aparţin masculinului, femininului sau neutrului etc.) şi există categorii cu o determinare predominant sintagmatică* (sau externă), ceea ce înseamnă că forma lor nu este suficientă pentru a încadra cuvântul într-o anumită categorie, recurgându-se, pentru aceasta, la manifestarea lor contextuală, sintagmatică (forma case, de ex., este insuficientă, în afara contextului, de a include cuvântul într-o anumită zonă a cazului). După E. Coşeriu, aparţin primului grup de categorii numărul şi genul, iar celui de al doilea, cazul şi comparaţia; b) După tipul de flexiune (sau după părţile de vorbire pe care le caracterizează), se deosebesc modul, timpul, aspectul, diateza, categorii specifice verbului, vs. cazul, specific numelui. în cadrul flexiunii nominale, distincţiei dintre substantiv / adjectiv / pronume îi corespunde distincţia: categoria determinării* (sau a individualizării), specifică substantivului, categoria comparaţiei, proprie adjectivului, şi categoria persoanei*, proprie pronumelui. Pentru categoriile gramaticale comune mai multor părţi de vorbire, există, adesea, mari diferenţe de conţinut: numărul, de ex., reflectă, la substantiv, o distincţie din planul realităţii extralingvistice: unul / mai mulţi indivizi din aceeaşi specie, în timp ce la adjectiv sau la verb este impus formal, prin fenomeul de acord*. 2. în gramatica generativ-transformaţională*, termenul categorie desemnează concepte abstracte şi generale ale gramaticii, distingându-se, pe de o parte, P(= propoziţie), GN(= grup nominal), GV(= grup verbal), GAj(sau GA = grup adjectival), GPrep(= grup prepoziţional), reprezentând, ierarhic, propoziţia şi constituenţii ei imediaţi, iar, pe de altă parte, V(= verb), N(= Nume), Aj (sau A= adjectiv), Prep(= prepoziţie), reprezentând constituenţii ultimi pentru nivelul sintactic, corespunzători părţilor de vorbire*. Terminologic, se face distincţia între categorii gramaticale, pentru prima grupă, vs. ***categorii lexicale, pentru a doua. Ambele tipuri de categorii aparţin, în concepţia lui N.*** Chomsky, universaliilor* substanţiale, parte importantă a gramaticii universale*. A treia clasă de categorii, noţiunile funcţionale de tipul: Subiect, Obiect, deşi recunoscute ca atare, nu sunt cuprinse direct în indicatorul' sintagmatic (în arbore*), informaţia lor fiind integral deductibilă din informaţia procurată de categoriile gramaticale prin relaţiile de dominare* în care acestea din urmă se angajează. Astfel, noţiunea funcţională de „Subiect al" este definită prin relaţia [GN, P], adică un GN dominat direct de P. iar cea de „Obiect al", prin relaţia [GN, GV], adică un GN dominat de GV. • în gb*, la categoriile gramaticale şi cele lexicale din gramatica generativă standard, se adaugă două concepte noi: a) categoria funcţională, denumire atribuită, de astă dată, unei clase eterogene de „cuvinte", unite prin comportamentul lor comun morfosintactic, incluzând

articolele (categoria determinanţilor', în general), verbele auxiliare şi semiauxiliare, complementizatorii*, morfemele flexionare libere, de tipul: rom. a, pentru marcarea infinitivului, rom. să, pentru marcarea conjunctivului etc. Sunt, în general, clase închise de forme, caracterizate prin pierderea, totală sau parţială, a autonomiei* lexicale şi, implicit, prin imposibilitatea descrierii lor în termeni de trăsături semantice. Funcţionează, în exclusivitate, cu rol morfosintactic, fie cu rolul de legare. în grupurile sintactice, a categoriilor lexicale, fie de marcare a diverselor valori gramaticale ale acestora, uneori, funcţionând cu ambele roluri (vezi, de ex., rolul conectiv, dar şi de marcă morfologică al elementului să din componenţa conjunctivului). Sunt clase care, deşi pot primi nominale (complemente), nu atribuie acestora roluri tematice*. Corespund „cuvintelor" pe care gramatica tradiţională le numeşte instrumente* gramaticale; b) categoria vidă, categorie lipsită de realizare fonetică, dar absolut necesară pentru reprezentarea sintactică şi interpretarea semantică a frazelor, incluzând: urmele*, rezultate din „deplasarea* lui a" (vezi DEPLASARE); PRO*, subiectul nelexicalizat al infinitivului, iar, pentru română, şi al conjunctivului sau al supinului (vezi COMPLEMENTIZARE; CONTROL; PRO); **pro, subiectul pronominal neexprimat, caracteristic limbilor cu „subiect inclus", aşa-numitele limbi de tip „pro-drop" (vezi** TIPOLOGIE; VID).

G.P.D.

CATREN

Grup de 4 versuri*. Este cel mai frecvent tip de strofă* în poezia românească, indiferent de metrul* adoptat sau de structura rimelor*; versurile pot fi izometrice* sau heterometrice*: Ceasul de piatră bate de-acum./ Trece sicriul lumii pe drum/ Fără o floare, fără urmaşi/ Singur şi-n goană tras de ostaşi (Voiculescu); Mihnea încalică, calul său tropotăJ Fuge ca vântul;/ Sună pădurile, fâşâie frunzele J Geme pământul (Bolintineanu). • Catrenul este un element component al sonetului*, în structura căruia intră obligatoriu 2 strofe de 4 versuri, cu rime* îmbrăţişate (abba) sau încrucişate (abab). Catrenul poate alcătui şi singur un poem: Dă-mi durere şi prigoană/ Dă-mi otravă cât îţi place./ Ţine: milă şi pomană/ Ţine har şi ţine pace (Arghezi).

M.M.

CAUZAL, -Ă/ (DE) CAUZĂ

1. într-o concepţie logico-semantică asupra cazului* (vezi Caz „), Cauzal (sau Cauză) este cazul a cărui diferenţă de agent* stă în calitatea lui inanimată şi în intervenţia involuntară, necontrolată, dar care, ca şi agentul, determină realizarea unei acţiuni* sau impune o schimbare de stare*. Cauzalul apare atât în configuraţia* cazuală a verbelor de acţiune, caz înregistrat şi sub numele de forţă* (ex. **Ploaia / Grindina a distrus recolta), cât şi a verbelor non-agentive, a celor de tip cauzativ* (sau factitiv), caz înregistrat şi sub numele de Instrument*** (ex. **Necazurile l-au îmbătrânit; Războiul l-a îmbogăţit). 2. Complement ~ (sau de cauză) în** tradiţia gramaticii limbii române, specie de complement circumstanţial* care, având ca regent* un verb sau un adjectiv, exprimă cauza (motivul) unei acţiuni sau a (al) apariţiei unei însuşiri. Se exprimă joncţional, prin prepoziţiile: de, din, pentru (ex. ***L-au ales din greşeală; A renunţat de frică; Pentru umilinţa trăită, mă voi răzbună) şi prin locuţiunile prepoziţionale***

specalizate: din cauza, din pricina, din cauză de. Se introduce direct, neprepoziţional, în cazul exprimării prin gerunziu (ex. **începând ploaia, am renunţat la plimbare)**.
3. Propoziţie ~ (sau de cauză) în tradiţia gramaticii limbii române, specie de propoziţie circumstanţială* corespunzând, în planul frazei, ca semnificaţie şi ca poziţie, complementului cauzal (vezi 2). Se exprimă joncţional, prin conjuncţiile: că, fiindcă, deoarece, cum (conjuncţional), căci, uneori, dacă şi unde, şi prin locuţiunile conjuncţionale specializate: de vreme ce, din cauză că, din pricină că, pentru că (ex. **Cum vremea s-a stricat, şi-a amânat plecarea; A lipsit, pentru că a fost bolnavă)**.
G.P.D.
CAUZATIV, -Ă
1. Construcţie ~ (sin. factitivă) Tip de construcţie verbală cu două argumente*, unul reprezentând persoana sau cauza care determină efectul, iar celălalt, persoana sau obiectul asupra căruia se acţionează, construcţie în care ideea de cauza- tivitate este conţinută în predicat, fie ca predicat separat (fr. faire; engl. ***cause;*** rom. face să, pune să, lasă să), fie ca o componentă semantică

inerentă*, un predicat nuclear subiacent din structura altui predicat (vezi rom. ucide: Ion ucide pe Gheorghe, unde este încorporat predicatul „face să": „Ion face Gheorghe să moară"). • Se disting următoarele tipuri de construcţii cauzative: a) cau- zative analitice (sau perifrastice*), caracterizate prin păstrarea independentă a predicatului cauzativ, deci fără înglobarea lui în structura verbului principal; vezi engl 1 caused John to go; fr. Je r'ai fait courir; rom. Te -am făcut să plângi; b) cauzative morfologice, caracterizate prin existenţa unei legături morfologice regulate, pentru o limbă dată (sufixare sau alte mijloace), între predicatul principal intranzitiv non-cauzativ şi verbul bivalent (cu două argumente) cauzativ; vezi, pentru română, relaţia sufixaiă alb - albi (El albeşte hainele); actual- actualiza (El actualizează problema); proaspăt - împrospăta (El împrospătează aerul); c) cauzative lexicale, caracterizate prin verbe distincte, fără nici o legătură formală între predicatul intranzitiv non-cauzativ şi cel bivalent cauzativ; vezi rom. El moare / Cineva îl ucide; d) cauzative ***ergative,*** caracterizate prin prezenţa aceleiaşi forme verbale atât în construcţia intranzitivă non-cauzativă, cât şi în cea bivalentă cauzaţi vă (vezi rom. Copilul adoarme / Mama adoarme copilul) • Modul de codare* a argumentului indicând persoana / obiectul asupra căruia se acţionează pentru a o/-l determina să facă ceva diferă de la o limbă la alta, actualizân- du-se prin acuzativ sau prin dativ (româna utilizează acuzativul). Pentru unele limbi, intervine şi parametrul controlului*, codarea fiind diferită după cum se acţionează asupra unui obiect carac- terizat prin [-control] sau asupra unei persoane care poate opune sau nu rezistenţă, fiind caracterizată prin [± control]. în maghiară, de ex., pentru argumentul asupra căruia se acţionează este selectat cazul acuzativ în toate situaţiile de [-control], dar este selectat cazul instrumental în toate situaţiile în care persoana exercită un control.
2. Verb ~ Clasă semantico-sintactică de verbe cuprinzând următoarele două subclase: a) verbe care conţin în matricea* lor semantică originară semul* [+cauzativ]; aparţin construcţiilor cau- zative analitice (vezi 1(a)) şi au o diferenţă de statut de la o limbă la alta: de verb (semi)auxiliar* sau de verb de sine stătător; vezi engl. ***cause;*** fr. ***faire;*** rom. face să, pune să, lasă să; b) verbe bivalente care au încorporat în matricea lor semantică verbul cauzativ primar din (a); sunt ocurente în construcţiile cauzative morfologice, lexicale şi ergative (sub 1 (b,c,d)); vezi, pentru română, verbele tranzitive: a actualiza (El actualizează problema); a ucide (X ucide pe Y); a adormi (Mama adoarme copilul). • Verb ~ existenţial în terminologia gramaticală franceză, clasă semantică de verbe tranzitive, toate verbe de acţiune*, al căror obiect direct este rezultatul* acţiunii înseşi; vezi El compune/scrie o scrisoare; El construieşte/ zideşte o casă, unde obiectul nu poate exista independent de acţiune şi înaintea exersării ei.
G.P.D.
CAUZATTVIZARE
1. Mecanism sintactic constând în încastrarea*, în poziţia de obiect direct, a unei subordonate dependente de regentul lexical cauzativ: engl. ***cause,*** fr. ***faire,*** rom. face(să); are ca rezultat o construcţie cauzaţi vă' analitică (sau perifrastică); vezi rom. El a făcut ca X să plângă. Construcţiile astfel obţinute suportă o transformare de tipul ridicărif (engl. ***raising),*** amalgamând structura regentei şi a subordonatei; vezi, pentru română, ridicarea subiectului din subordonată în poziţia de obiect direct al regentei: El l-a făcut să plângă. 2. în semantica generativă, transformare* prelexicală constând în încorporarea, într-un predicat monovalent non-cauzativ, a unui predicat primar cauzativ, având ca efect, în plan semantic, încorporarea (amalgamarea*) semului* [+cauzativ], iar. în plan sintactic, modificarea verbului din monovalent (cu un singur argument*) în bivalent (cu două argumente); vezi Grijile au făcut ca el să fie bătrân Grijile => l-au îmbătrânit.
G.P.D.
CAZ
1.1. în tradiţia gramaticii româneşti şi europene, categorie* gramaticală specifică flexiunii numelui şi a adjectivului, o categorie de tip relaţional care exprimă relaţiile sintactice pe care numele (substantivul, pronumele şi numeralul) şi adjectivul le angajează în limitele unei propoziţii şi, implicit, funcţiile lor sintactice. Există deosebiri esenţiale între conţinutul cazului la substantiv, pronume şi numeral, clase al

căror caz exprimă direct relaţiile şi funcţiile lor sintactice din propoziţie, şi conţinutul la adjectiv, al cărui caz este impus formal, prin fenomenul de acord. • Cazul se manifestă printr- un sistem de opoziţii, asociind, pe de o parte, distincţii de formă gramaticală, iar, pe de

alta, distincţii relaţionale (= deosebiri relaţionale (= deosebiri de vecinătate şi de relaţie sintactică) şi distincţii semantice (de tipul: agent, posesie, beneficiar, pacient etc.). • Categoria cazului aparţine declinării*. 2. în cadrul aceleiaşi concepţii, prin caz se înţelege şi fiecare termen al categoriei de caz (de ex., nominativul* în raport cu genitivul*, cu dativul*, cu acuzativul*), reprezentând asocierea dintre o formă* gramaticală (de ex., o desinenţă proprie), o relaţie specifică (de ex., un regent propriu) şi o valoare specifică. Astfel, dativul, în limba română, reprezintă asocierea dintre o formă gramaticală de dativ (marcată, în funcţie de situaţia morfologică dată, prin desinenţă şi/sau prin articol; trimit e/evului acesîuia o carte sau prin prepoziţie: trimit la trei copii), o relaţie de dativ (subordonarea faţă de verb sau de adjectiv şi regimul unor prepoziţii) şi o valoare semantică de dativ (în exemplele date, cea de „destinaţie"). • Pentru clasificarea cazurilor s-au propus criterii diferite: a) abstracte vs. ***concrete, ceea ce a permis distingerea nominativului, acuzativului, erga- tivului*, absoluţivului*, esivului*, cazuri cu valori abstracte, de ablativ*, elativ*, alativ*, adesiv*, inesiv*, cazuri cu valori concrete indicând „localizarea" şi „direcţia", sau distingerea de comitativ* şi de instrumental*, cazuri, de asemenea, concrete, primul exprimând „asocierea", iar al doilea, «instrumentul»;***
b) cazul subiectului vs. ***cazul regim, ceea ce a permis distingerea nominativului de cazurile guvernate (sau regizate) de alt cuvânt: acuzativul, dativul, genitivul; c) cazurile directe vs. cazurile oblice, deo- sebindu-se nominativul şi acuzativul, legate, în unele limbi, direct (neprepoziţional) de regent, de cazurile legate prepoziţional. Criteriul (c) nu are valoare generală, ci reflectă situaţia din unele limbi, pentru care s-a propus (vezi, de*** ex., franceza); d) caz al adresării ***vs. cazuri ale comunicării propriu-zise, ceea ce a permis separarea vocativului*, aflat în situaţie parantetică*, nelegat sintactic, de celelalte cazuri, incluse în organizarea sintactică a enunţului. • Deşi categoria cazului este o trăsătură universală a numelui (există într-o formă sau alta în orice limbă şi principiile de atribuire a cazului sunt aceleaşi), se constată deosebiri importante de la o limbă la alta în funcţie de următorii parametri: a) Codarea argumentelor*, adică modul în care o limbă îşi actualizează argumentele, asociind, într-o combinaţie specifică, o valoare de caz cu o funcţie de caz şi o formă de caz. Acest parametru devine semnificativ dacă se iau în discuţie limbi dintre cele mai diverse: indo-europene şi neindo-europene, permiţând diferenţierea dintre limbile acuzative*, cele din ramura indo-europeană, şi cele*** ergative* (sau neacuzative), cum sunt: basca, unele limbi australiene, unele limbi caucaziene. Dacă limbile acuzative preferă selecţia pacientului' în poziţia obiectului direct, atribuindu-i cazul acuzativ şi selectează, de preferinţă, nominativul pentru agent*, limbile ergative preferă selecţia pacientului în poziţia subiectului, asociindu-i cazul absolutiv, iar cazul ergativ este utilizat pentru agent, b) Mijloacele formale de realizare a distincţiilor de caz, care pot fi: mijloace flexionare (desinenţă sau desinenţă asociată cu variaţia articolului); mijloace analitice (prepoziţii sau prepoziţie asociată cu un articol); topică fixă în raport cu verbul (antepunere vs. postpunere); co-verbe (ca în chineză); flexiune verbală pentru marcarea diferitelor cazuri pe care verbul le primeşte, ca în limbi filipineze) etc. • Ca parametru tipologic, mijloacele de realizare a cazurilor opun limbile sintetice*, unde cazul se realizează, de preferinţă, prin desinenţe (este situaţia latinei, de ex.), limbilor analitice*, unde cazul se realizează, de preferinţă, prepoziţional (este situaţia francezei, unde prepoziţiile de şi â marchează, exceptând câteva forme de pronume, cazurile oblice). Sub acest aspect, româna ocupă o poziţie intermediară, utilizând, pentru marcarea cazului, atât mijloace sintetice, cât şi analitice. Astfel, în română, există desinenţe de caz pentru substantivele şi adjectivele feminine la sg. G-D, pentru pronume la G-D, pentru vocativ; articolul hotărât îndeplineşte şi el rolul unei mărci flexionare. în acelaşi timp, însă, româna recurge la prepoziţia pe pentru marcarea, în anumite con- •diţii, a acuzativului, la prepoziţiile a şi la, pentru exprimarea genitivului şi a dativului la numeralele cardinale şi chiar la substantive, în condiţii stilistice determinate, sau recurge la articolul genitival, ca marcă suplimentară, în anumite condiţii sintactice, a genitivului, c) Inventarul de cazuri. Limbile deosebesc, prin forme proprii, de la minimum 2 cazuri (în franceza veche) la 3 cazuri (în arabă), 5 cazuri (în greaca veche), 6 cazuri (în latină, turcă, rusă), 12 cazuri (în finlandeză) şi chiar mult mai numeroase în limbi mai îndepărtate (se înregistrează, de ex., în tabasariană, o limbă vorbită în Oceania, numărul impresio

nant de 46 de cazuri). Diferenţa de inventar este atât urmarea unor distincţii structurale între limbi şi a unor evoluţii lingvistice normale (limbile evoluează în direcţia reducerii numărului de cazuri), cât şi urmarea unor decizii de interpretare diferită a aceluiaşi material de fapte. Pentru română, de ex., unii cercetători recunosc numai 3 cazuri, pe baza celor 3 distincţii de formă din flexiunea substantivului (vecină
-(unei) vecine - vecino). Alţi cercetători recunosc 5 cazuri, luând în consideraţie distincţia pronominală dintre nomintiv şi acuzativ (eu / mine, mă; el / îl, I-), precum şi distincţia pronominală a dativului de genitiv (vezi formele mie, fie, imposibil de utilizat în contexte care impun genitivul: *contra mie, *împotriva mie). Alţii vorbesc de 6 cazuri, introducând şi cazul direct (sau neutru*), pentru situaţiile sintactice în care o formă substantivală nu acceptă substituţia cu un pronume personal, singurul care distinge nominativul de acuzativ (ex. ***învaţă ziua întreagă, mă învaţă carte, l-au ales preşedinte). «Stabilirea inventarului de cazuri, pentru o limbă dată, a constituit unul dintre obiectivele cele mai importante ale morfologiei de tip structuralist*. Dificultăţile cercetării, ca şi rezultatele diferite se explică, dincolo de factorul subiectiv, prin două trăsături larg răspândite ale sistemului cazual: sincretismuf şi ambiguitatea* . Sincretismul are în vedere forme de cazuri identice, diferenţiate numai ca valoare şi ca tip de relaţie sintactică (sin. omonimie* cazuală). Teoretic, se admite existenţa cazurilor sincretice dacă şi numai dacă relaţiile de caz în discuţie cunosc, în aceeaşi limbă, măcar o situaţie în care se redau prin forme diferite. Pentru***

română, de ex., se poate vorbi de sincretismul nominativ = acuzativ numai pe baza faptului că cele două forme se disting în flexiunea pronumelui personal. Ambiguitatea constă în posibilitatea unui singur caz de a primi valori semantice diferite. în limbile cu un inventar restrâns de cazuri, fiecare caz are un grad înalt de ambiguitate; vezi, de ex., valorile numeroase ale dativului românesc, care, de la o apariţie la alta, poate exprima beneficiarul, direcţia, experimentatorul, locativul, punctul de ajungere, posesorul etc. ü. în concepţia lui Ch. J. Fillmore, se face distincţia între caz profund (de adâncime) şi caz superficial (de suprafaţă). 1. Caz profund. Categorie logico-semantică aparţinând structurii de adâncime a limbii care exprimă, în cadrul unei relaţii de predicaţie*, un rol* semantic atribuit de predicat argumentelor sale, adică numelor cu care acesta se combină, rol ce poate fi cel de agent, de pacient, de instrument, de experimentator etc. • în cadrul concepţiei fillmoriene asupra cazului, inventarul de cazuri profunde a fost diferit de la o lucrare la alta, propunându-se fie un număr diferit de termeni, fie denumiri diferite. Fillmore însuşi lucrează iniţial cu următorul inventar: agentiv, instrument(al), dativ, factitiv, locativ, obiectiv, pentru ca, ulterior, să renunţe la dativ şi să-l redistribuie la alte trei roluri: experimentator, ţintă (engl. but), obiectiv, să folosească termenul rezultativm loc de factitiv şi să introducă roluri noi: sursă, ţintă, loc, timp. Alţi cercetători au folosit şi: beneficiar (sau benefactiv), forţă (diferită de agent), cauză etc. • în concepţia lui Fillmore, q propoziţie de bază* (sau nucleară) are forma: Predicat~ Cazp Caz_2^.Caz_n, unde fiecare caz profund apare o singură dată, iar orice propoziţie de bază cuprinde cel puţin un caz profund. Inventarul de cazuri profunde ca şi modul de organizare a propoziţiei de bază, cunoscute sub numele de gramatică[1] ***a cazului, aparţin gramaticii universale'. • Fiecare predicat realizează, în funcţie de natura lui lexicală inerentă, o configuraţie* cazuală, adică o structură proprie de cazuri profunde înregistrată în lexiconul* fiecărei gramatici. Astfel, configuraţia cazuală a verbului a sparge este, în notaţia lui*** Fillmore, [- 0(I)(A)(R)], semnificând caracteristica acestui verb de a selecta pentru cazuri: obiectivul (0), cu ocurenţă obligatorie în orice realizare sintactică a verbului (vezi: S-a spart fereastra, A spart furunculul), precum şi instrumentalul (I). agentul (A), rezultatul (R), cu ocurenţă facultativă, apărând succesiv (vezi: Ion sparge fereastra, Vântul sparge fereastra, Fereastra s-a spart ţăndări) sau co-ocurent (vezi: Ion sparge fereastra cu mingea, Ion o sparge ţăndări). • Fillmore stabileşte o ierarhie cazuală, şi anume: agent, experimentator, instrument, obiectiv, sursă, ţintă, loc, timp, indicând o ierarhie de preferinţe pentru cazul profund ales în poziţia sintactică de Subiect, poziţie considerată ca purtătoare a cazului favorit al verbului. Ierarhia lui Fillmore priveşte numai limbile indo-europene, care sunt de tip acuzativ, nu şi pe cele de tip ergativ; în limbile acuzative, verbele agentive (deci cele care implică un agent) preferă alegerea acestuia în poziţia Subiectului (Ion aleargă, Ion învaţă), iar verbele non-agentive (care exclud agentul din configuraţia lor cazuală) preferă alegerea, experimentatorului în poziţia Subiectului (Ion se teme, Ion iubeşte), astfel încât cele două roluri apar pe primele două poziţii. Ierarhia cazuală joacă un rol esenţial în procesele sintactice de subiectivizare* şi de obiectivizare, adică

în selecţia unui anumit caz profund (din ierarhia cazuală a fiecărui verb) pentru aşezarea lui în poziţia superficială de Subiect, respectiv de Obiect. 2. Caz superficial (sau de suprafaţă) Formă pe care o îmbracă, în organizarea sintactică de suprafaţă, un rol semantic (adică un caz profund), care poate fi marcată, în funcţie de tipul morfologic de limbă, printr-un semn flexionar ataşat numelui (desinenţă, articol, desinenţă + articol, sufix), dar şi printr-o marcă sintactică (prepoziţie, topică fixă în raport cu verbul etc.). In gramatica propusă de Ch. J. Fillmore, cazul superficial reprezintă actualizarea simbolului K (= marca de caz) din regula: Caz =* K^GN, actualizare diferită de la o limbă la alta, dar şi de la un verb la altul (sunt, de ex., în limba română, verbe cu regim cazual şi altele cu regim prepoziţional: aparţin cuiva vs. ***depind de cineva). • Teoria fillmoriană asupra cazului a fost încorporată într-o organizare de ansamblu esenţialmente diferită, în teoria guvernării* şi a legării* (=gb*), oferind ideea pentru unul dintre modulele* ei importante: teoria rolurilor tematice (sau a theta-rolurilor*). DI. în concepţia „localistă" a lui John M.*** Anderson, cazul este o categorie semantică exprimând, în relaţie cu predicatul, valorile de „localizare" şi de „direcţie" ale argumentelor. Se aseamănă cu Caz_n prin natura semantică a relaţiei, dar se distinge de Caz_n prin conceperea şi descrierea acestor relaţii, chiar a celor mai abstracte, exclusiv în termeni de „localizare" şi de „direcţie". Potrivit acestei teorii, verbe ca: a trimite, a da, a oferi, a vinde, a întreba (pe cineva), a învăţa (pe cineva) sunt concepute sub forma unor predicaţii direcţionale, care presupun un subiect reprezentând „punctul de plecare al predicaţiei" (= ablativul) şi un obiect, direct sau indirect, care reprezintă „punctul ei de ajungere" (= alativul). Pentru toate aceste verbe, acţiunea se orientează direcţional de la Subiect spre Obiect. Verbe ca: a cumpăra, a obţine, a primi, a căpăta, a învăţa (de la cineva) presupun o predicaţie direcţională inversă, construindu-se cu alativul în poziţia Subiectului şi cu ablativul în poziţia Obiectului, de obicei un prepoziţional; acţiunea se orientează de la Complement spre Subiect. în aceeaşi concepţie, subiectul verbelor „afective" (a suferi, a se teme, a se uimi, a se supăra) sau obiectul indirect/direct al verbelor „afective" (îmi place, îmi pare rău, mă uimeşte) sau al verbelor de „senzaţie fizică" (îmi este frig, îmi este sete, mă doare) este interpretat ca locativ (aşa-numitul caz inesiv), fiind „sediul interior" al suferinţei, al temerii, al uimirii, al senzaţiei fizice etc. Tot astfel, posesorul implicat de aşa-numitele verbe „posesive" (a avea, a aparţine) este interpretat ca locativ, pe baza unei echivalenţe semantice de tipul: „eu am ceva" = „la mine este ceva", echivalenţă existentă în unele limbi (vezi irlandeză, arabă, maghiară, unde nu există un verb a avea, posesia exprimându-se prin echivalentul „este la mine"). • Inventarul de cazuri concepute localist* diferă de la o lucrare la alta. în accepţia cu numărul cel mai mic de cazuri (J. Anderson), pe baza a două proprietăţi semantice distinctive [Loc] şi [Sursă], se definesc 4 cazuri de bază: ablativul, caracterizat prin [+Loc; + Sursă],

locativul, caracterizat prin [+Loc; -Sursă], ergativul, caracterizat prin [-Loc; +Sursă], şi absolutivul, cazul nemarcat, definit negativ pentru ambele trăsături: [-Loc; -Sursă]. • într-o concepţie cu mai multe cazuri locative şi direcţionale, pe baza unor distincţii locative binare de tipul: valoare locativă orientată vs. ***non- orientată, iar, pentru valorile orientate, limită iniţială*** vs. ***finală şi, pentru cele non-orientate, interioritate*** vs. ***exterioritate (în raport cu un punct de reper), s-au identificat mai multe cazuri cu valoare locativă: ablativul, exprimând originea şi provenienţa*** (ex. ***Trenul pleacă din Bucureşti, El cere de la părinţi/ ~părinţilor, Boala a rezultat din surmenare, Ion trimite copiilor); alativul, exprimând direcţia şi limita finală a unei acţiuni orientate, cu sau fără atingerea punctului final*** (ex. ***El se îndreaptă spre Bucureşti, El priveşte la televizor, Ajunge la facultate, îmi ajung scrisorile cu mare întârziere, Ion primeşte o scrisoare); prolativul, caz complex care asociază o valoare ablativă şi una alativă*** (ex. ***El merge/aleargă/ se plimbă de-a lungul străzii, El trece printre bănci/ prin parc); elativul, caz locativ orientat care exprimă limita iniţială interioară*** (ex. ***iese din cameră, scoate din buzunar, trage din piept); ilativul, caz orientat care exprimă limita finală interioară*** (ex. ***intră în cameră, pătrunde în mulţime, se include în ceva); inesivul, caz non-orientat exprimând interioritatea în raport cu un punct de reper*** (ex. ***locuieşte în Bucureşti, figurează în titlu, mă doare în gât/ mă doare gâtul, Butoiul conţine apă, Clujul adăposteşte un mare număr de sportivi); adesivul, caz non-orientat care exprimă situarea faţă de un punct de reper sau în vecinătatea cuiva sau a ceva*** (ex. ***el se află pe stradă/ ~lângă* mine) etc.** • Un asemenea tip de descriere nu face distincţia între o relaţie spaţială realiz.ată prepoziţional şi una implicată în matricea

semantică a verbului, deşi, din punct de vedere logic, într-un caz există o singură predicaţie (cea verbală), iar în celălalt, există două predicaţii logice: cea verbală şi cea prepoziţională. IV. în teoria guvernării şi a legării (cunoscută şi ca GB, prescurtare a engl. ***Government and Binding,*** formulată şi susţinută de N. Chomsky şi şcoala lui începând cu 1981), s-a distins între caz abstract, simbolizat prin CAZ, şi caz morfologic, simbolizat prin caz. Cazul abstract se atribuie în orice limbă după aceleaşi"principii generale, constituind o parte integrantă a gramaticii universale, numită teoria cazului; cazul morfologic, reprezentând realizările structurale ale cazului, cunoaşte variaţii parametrice de la o limbă la alta în funcţie de tipul morfologic de limbă: sintetic vs. analitic sau, mai general, izolant/ aglutinant/ fuzionai/ încorporant. • Atribuire a ~ Teorie a gramaticii universale, aflată în strânsă legătură cu teoria guvernării* şi teoria rolurilor* tematice, ale cărei principii generale sunt: (i) orice nume care are o reprezentare fonetică trebuie să fie marcat printr-un caz abstract (se sustrag atribuirii de caz categoriile vide*, a căror reprezentare fonetică este prin definiţie nulă); (ii) cazul abstract este atribuit unui GN (=Grup Nominal) sub guvernare, iar guvemorii potenţiali sunt: V (=verb), Prep (=prepoziţie), Aj (=adjectiv), care atribuie cazul regim, şi Flex (=flexiunea unei forme verbale finite), care atribuie nominativul. • Teoria GB distinge două tipuri de cazuri abstracte: cazuri inerente, atribuite în D-Structură*, deci atribuite nominalelor din poziţiile şi din structurile originare, şi cazuri structurale, atribuite în S-Structură*, deci nominalelor deplasate, rezultând din reorganizarea structurilor după intervenţia regulii de transformare „deplasare* a lui a". Cazurile structurale depind numai de guvernare, apărând ca o proprietate configuraţională (sintactică) a predicatelor, în timp ce cazurile abstracte răspund atât condiţiei guvernării, cât şi celei tematice. Se spune că elementul A atribuie un caz inerent elementului B dacă şi numai dacă A îl guvernează şi A îi atribuie, în acelaşi timp, rolul tematic. Astfel, nominativul din construcţia pasivă: Bucureştiul$_i$ ***este vizitat [t^ de turişti, unde t***$_i$ este urma* componentului deplasat şi semnul, în acelaşi timp, al operaţiei „deplasare a lui a", este cazul structural, impus sub guvernare de FLEX, nu şi caz inerent, în schimb, acuzativul din construcţia activă: Turiştii vizitează Bucureştiul este caz inerent, întrucât guvemorul verbal atribuie acestui nominal şi cazul, şi rolul tematic.

G.P.D.

CÂMP (~ LINGVISTIC/ LEXICAL/ SEMANTIC)

Metodă (metode) de analiză a lexicului unei limbi (sau a mai multor limbi), interpretată şi aplicată diferit după autori, dar având întotdeauna ca rezultat descrierea unor arii (domenii) lexicale concrete, cum ar fi numele de culori, numele de rudenie, denumirile animalelor, denumirile unor părţi ale corpului. Diversitatea interpretării câmpului rezultă din încercarea de precizare prin determinanţii lingvistic, lexical, semantic, toţi în relaţie cu câmpul conceptual. între toate descrierile câmpului există tangenţe, suprapuneri, interferenţe reprezentate de faptul că se operează cu clase de cuvinte şi sensuri (indiferent dacă se pleacă de la un cuvânt sau de la mai multe cuvinte). Câmpurile reprezintă modalităţi de clasare a cuvintelor dintr-o limbă, dintr-o etapă a ei sau din mai multe limbi, cuvinte care exprimă un sistem de idei, ceea ce oferă pricipiul obiectiv al segmentării vocabularului. Primele tentative de descriere a câmpului (în lingvistica germană din prima parte a sec. al XX-lea) vizează câmpurile conceptualeAse construieşte o schemă conceptuală a unui domeniu, specifică unei anumite societăţi cum rezultă din date lingvistice, etnografice, antropologice, istorice; pe baza acestor date complexe se determină aria conceptelor acoperite de un cuvânt sau un grup de cuvinte. în această interpretare, cercetarea este eterogenă, ceea ce a determinat ulterior precizarea lingvistică a metodei în direcţia analizei relaţiilor unui cuvânt sau ale mai multor cuvinte (câmpurile onomasiologice* şi câmpurile semasiologice*). • într-o interpretare specială (G. Matore) s-au delimitat câmpurile noţionale, aplicate vocabularului politic şi social dintr-o perioadă determinată a limbii franceze. Câmpurile lexicale, într-o interpretare mai largă, desemnează arii în interiorul unui câmp conceptual; deci, un câmp conceptual este structurat prin diferite câmpuri lexicale în istoria unei limbi. într-o interpretare mai restrânsă, câmpurile lexicale ale unui cuvânt însumează diverse accepţii ale acestuia atunci când este polisemantic. De ex., de la masă—masă de lucru, sală de mese, a se scula de la masă, a se aşeza

la masă etc. • într-o interpretare specială câmpurile morfo- semantuice (P. Guiraud) sau derivaţionale se bazează pe ideea că aceeaşi secvenţă fonică distinge ca sens

într-o serie de derivate* (serie derivativă, derivaţională): a învăţa faţă de învăţătură, învăţământ, învăţăcel etc. • în altă interpretare specială (F. de Saussure, Ch. Bally), câmpurile asociative (sau configuraţiile) admit diverse asociaţii sau relaţii în jurul unui enseignement: a) relaţii paradigmatice* — cuvinte înrudite ca sens (apprentissage, ***education etc.)***, cuvinte formate în acelaşi fel (changement, armement), cuvinte asemănătoare formal (clement, ***justement)*** sau b) relaţii sintagmatice - între bou şi „forţă/prostie..", în sintagme ca pune căruţa înaintea boilor ş.a. Câmpurile semantice (E. Coşeriu, H. Geckeier, G. Mounin, J. Picoche, A. Bidu-Vrânceanu ş.a.) dezvoltă metoda în direcţie structuralistă (vezi ANALIZĂ SEMICĂ) petru a demonstra că fiecare câmp este un microsistem structurat prin opoziţii de sens specifice une limbi, degajate riguros prin intermediul componentelor de sens (semelor*). Se pun în evidenţă structurile specifice unei limbi şi, implicit sau explicit, se demonstrează diferenţele de structurare între limbi; înseamă că articulaţia aceleiaşi noţiuni sau zone conceptuale poate varia după limbi. De ex. relaţia de rudenie în linie directă fiu(fiică) - „fiu(fiică) a fiului (a fiicei)" faţă de „fiu(fiică) a fratelui (sorei)" (relaţie colaterală) este desemnată în franceză prin termeni distincţi, faţă de română unde există un singur termen: fr. petit-fils („nepotul bunicii" - rom. nepot) şi fr. neveu („nepotul mătuşii" - rom. nepot). Spre deosebire de română (unde există numai termenul frate), franceza face distincţii de vârstă între frere aîne („cel mai mare, mai în vârstă dintre fraţi") faţă de frere cadet („cel mai tânăr dintre fraţi"). Un exemplu devenit clasic în ce priveşte divergenţele dintre limbi în structurarea aceleiaşi zone semantice este spectrul culorilor: unele limbi desemnează culoarea „albastru" printr-un singur termen (fr. bleu, rom. albastru), altele prin mai mulţi (it. ***celeste, azzurro, blu; rus. goluboi şi sinii), iar limbile nordice nu fac diferenţa dintre „albastru" şi „verde" (chiar dacă proprietăţile conceptuale sau referenţiale sunt comune tuturor limbilor). Rezultă că două limbi pot organiza diferit aceeaşi substanţă semantică. Diferenţele de structurare semantică dintre limbi se pot prezenta la nivelul relaţiilor de sens. Termenii generali care desemnează fenomenele sonore în română, sunet, zgomot, răsunet, ecou, gălăgie, tărăboi, larmă ş.a., se pot descrie prin aproximativ aceleaşi trăsături de sens ca în germaă, dar relaţiile semantice se constituie diferit: în română ele se exprimă la nivelul polisemiei* cuvântului sunet (sensul 1 „fenomen sonor în general"; sensul 2 „vibraţii muzicale"; sensul 4 „sunete articulate"), pe când în germană se exprimă prin cuvinte diferite (Schall*** - termen general pentru a desemna fenomene sonore, ***Laut*** „sunete produse de om", Klang „sunete muzicale"). Româna se mai remarcă printr-o sinonimie bogată, de ex. ***larmă = tărăboi = vacarm, termeni redaţi în germană numai prin Geräusch.*** • Câmpurile semantice au fost studiate diacronic ca: a) stări lingvistice succesive în limbi diferite, de ex., latina faţă de limbile romanice organizează diferit opoziţiile cromatice pe baza „strălucirii" - candidus" alb strălucitor"/aibus" alb simplu (nestrălucitor'% ater „negru strălucitor'Vn/eer „negru nestrălucitor)", opoziţii care nu mai există în limbile romanice (rom. alb. fr. blanc sau rom. negru, fr. noir), unde se exprimă culoarea indiferent de strălucire. Articulaţia aceleiaşi zone conceptuale poate varia şi ca: b) stări succesive din aceeaşi limbă. Româna a cunoscut în secolul trecut termeni cromatici ca ciucudiu, ghiurghiuliu, conabiu, cîrmîziu, caracterizaţi prin opoziţia de intensitate a culorii care nu se mai face azi, când aceşti termeni au dispărut.
• Câmpurile semantice pot avea în vedere răspândirea în spaţiu sau în graiurile unei limbi a unor denumiri înrudite, studiu consacrat prin geografia lingvistică* şi prin onomasiologie*. Combinarea descrierii câmpurilor cu alte procedee de analiză lingvistică (vezi ANALIZĂ COMPONENŢIALĂ; DISTRIBUŢIE) a dus la aprecierea că prin câmp s-a modernizat semantica*, cu beneficii pentru compararea limbilor în scopuri ştiinţifice sau aplicative (lingvistică contrastivă, studiul terminologiilor).
A.B.V.

CENEM
în teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, unitatea minimală distinctivă* în planul expresiei* (figură* de expresie, în termenii autorului). Termenul este format pe baza v. gr. kenos „vid", exprimând faptul că cenemele sunt unităţi lipsite de semnificaţie.
Cenemul acoperă o sferă mai largă decât fonem*, întrucât glosematica are în vedere întreaga diversitate a sistemelor simbolice (lingvistice şi non- lingvistice).
Vezi şi CENEMATICĂ, GLOSEM, PLEREM.
L.I.R.

CENEMAUCĂ
în teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, studiu al cenemelor*. în cazul sistemelor simbolice lingvistice, cenematica este reprezentată de fonologie*. Vezi şi GLOSEMATICĂ, PLEREMATICĂ.
L.I.R.
CENTRU
în sintaxa structurală* şi în cea generativă*, desemnează constituentul în jurul căruia se organizează grupurile sintactice, selectându-şi complementele* (determinanţii obligatorii*) şi adjuncţii* (determinanţii facultativi*) şi impunând organizarea sintactică şi semantică a grupului prin restricţiile (constrângerile*) de formă determinate complementelor (vezi cazul*) şi prin rolurile tematice* atribuite acestora; termen preferat în sintaxa modernă românească, pentru care, în sintaxa americană şi franceză, corespunde ***cap**** (engl. ***head;*** fr. tete). • în funcţie de categoria" lexicală căreia îi aparţine centrul, se vorbeşte despre: verb-centru, adjectiv-centru, nume-centru.
G.P.D.

CENTUM
Grup de limbi indo-europene, incluzând greaca, italica, celtica, germanica, toharica, situate (exceptând toharica) în aria vestică a acestui domeniu lingvistic. Aceste limbi se deosebesc de cele din aria estică, denumite limbi satem*, printr-o serie de trăsături, printre care se numără conservarea articulării oclusive* a palatalelor [k, g] şi conservarea oclusivelor labio-velare (k^w, g^w]. Numele celor două grupuri de limbi este dat după forma numeralului „sută" - care reflectă tratamentul specific oclusivelor palatale —, în lat. ***(centum),*** respectiv, în avestică (satom).
Vezi şi SATEM.
L.I.R.
CEZURĂ
în versificaţie, pauză (tăietură) care împarte un vers* de mai mult de 8 silabe în două (rar trei) unităţi metrice. Cezura se sprijină pe faptul că reprezintă o combinare între structura metrică (separă între ele picioare* ale versului) şi structura sintactică, deoarece cezura desparte de obicei cuvinte.
• Cezura mediană împarte versul în două părţi egale (Peste câte mii de valuri// stăpânirea ta străbate, / Când pluteşti pe mişcătoarea// mărilor singurătate -Eminescu), dar versul poate fi segmentat şi în părţi inegale, când cezura este asimetrică: De mult mă lupt// cătând în vers măsura/ Ce plină e// ca toamna mierea-n faguri (Eminescu); Gorunule// din margine de codru/ de ce mă-nvinge/ cu aripi moi, atâta pace? (Blaga). Rar, versul poate comporta două cezuri, marcând astfel două pauze distincte: Sara pe deal// buciumul// sună cu jale (Eminescu).
M.M.
CHESTIONAR
Listă de întrebări destinate subiecţilor* într-o anchetă* dialectală. Structura chestionarului este condiţionată de scopul cercetării (descrierea completă a graiurilor studiate sau a unui anumit subsistem lingvistic: fonetică, lexic etc.; studiul unor fenomene de conservare sau al răspândirii inovaţiilor: studiul influenţei limbii literare asupra graiurilor sau al interferenţelor* între sistemele diverselor graiuri etc.), dar şi de metoda de interpretare a datelor lingvistice pe care intenţionează să o utilizeze cercetătorul (de tip tradiţional, structural, generativ etc.). Majoritatea întrebărilor sunt formulate indirect, ca scurte descrieri ale obiectelor sau noţiunilor la care se referă, pentru a nu oferi sugestii de răspuns subiecţilor (de exemplu: Cum îi spui la aceea care prinde şoareci şi-i mănâncă?). în anumite cazuri, întrebarea e însoţită de indicarea obiectului (de exemplu, întrebările privind denumirile părţilor corpului omenesc), de gesturi (de exemplu, pentru noţiunea „mă pieptăn"), de imitaţie (de exemplu, pentru noţiunea suspin, mestec etc.). Uneori, formularea întrebării este lăsată neîncheiată, urmărindu-se ca răspunsul să o completeze (de exemplu: Firul de păr nu e gros, e...). întrebările directe urmăresc verificarea persistenţei unor termeni arhaici în graiurile studiate şi precizarea semnificaţiei acestora (de exemplu: Cunoaşteţi vorba codru? La ce ziceţi codru?). Numărul întrebărilor dintr-un chestionar este variabil. Dacă pentru cercetările monografice chestionarul poate cuprinde un număr mare de întrebări, pentru atlasele lingvistice numărul întrebărilor nu poate depăşi anumite limite, anchetele urmând să fie efectuate în mai multe localităţi şi să ofere material comparabil (în condiţiile unor diferenţe inerente de natură geografică, economică, socială). în geografia lingvistică modernă s-a impus utilizarea mai multor chestionare: unul

normal, incluzând întrebările la care se presupune că se vor obţine răspunsuri în toate localităţile, şi unul amplificat, structurat în mai multe secţiuni, diferenţiate în funcţie de condiţiile geografice şi de specificul activităţilor zilnice ale vorbitorilor, în fiecare localitate se utilizează secţiunea adecvată a acestui tip de chestionar (de exemplu, terminologia agricolă - la câmpie, terminologia exploatării lemnului — la munte).
L.I.R.
CHIASM
Figură* sintactică realizată - în forma originară a chiasmului simplu - prin repetarea încrucişată a elementelor cu funcţii corespunzătoare din grupul nominal* sau verbal* (după schema AB —BA: Matrem habemus, **ignoramus patrem (Complement - Predicat - Predicat - Complement); Cine se scoală de dimineaţă departe ajunge (Predicat - Complement - Complement - Predicat). în afara literaturii latine şi a celei greceşti, chiasmul cunoaşte rar variante în care nici unul dintre cei patru termeni antrenaţi să nu fie reluat. în formele cu valoare poetică/ retorică, chiasmul presupune şi repetarea lexicală a cel puţin unuia dintre termenii simetriei, chiar în altă formă gramaticală sau derivată: Răsăritul cum apune/ Şi apusul luminează (Conachi); Toate-s vechi şi nouă toate (Eminescu); Eu veneam de sus, tu veneai de jos/ Tu soseai din vieţi, eu veneam din morţi (Arghezi). • Modelul sintactic se complică în formele de** chiasm ***complex (numit şi antimetateza), unde sunt puse în paralel aceleaşi elemente lexicale, dar cu funcţiile gramaticale inversate (după schema*** AB - B'A'); determinarea devine determinat şi invers: Cu zâmbetul tău dulce tu mângâi ochii mei./ Femeie între stele şi stea între femei (Eminescu); Să faci din viaţa mea un vis, din visul meu o viaţă (id.). • Una dintre funcţiile acestui paralelism* cu termenii inversaţi este ritmul pe care construcţia îl produce în frază; indiferent dacă e vorba de o formulare curentă sau de o realizare aparţinând limbajului poetic, apare o ritmică echilibrată a expresiei, care evidenţiază prin dislocare* termenii paralelismului: grăbeşte-te şi te ***dull*** **Visul se face lume, lumea se face vis (Philippide). în poezie, chiasmul oferă în plus textului echilibrul şi concentrarea, apropiate ca expresie de aforism*: Căci toţi se nasc spre a muri/ Şi mor spre a se naşte (Eminescu); Tu, frate plânsetelor noastre/ Şi răzvrătirii noastre frate (Goga). Forme mai complicate de** chiasm rezultă din îmbinarea cu alte figuri sau valori gramaticale: cu poliptotonul* - A fost un joc al morţii drumul meu? / Dar moartea să se joace

nu-i deprinsă (Philippide); cu anadiploza*/ epanadi- ploza* - ce-ţi pasă dacă nu ştii ce te-aşteaptă,/ Când ce te-aşteaptă nu-i scris nicăieri? (Minulescu); Sarea şi osul din mine/ caută sare şi var (Blaga). Chiasmul rezultă uneori şi din opoziţiile gramaticale bazate pe topică, dar şi pe schimbarea timpului/ persoanei: Toţi au fost un timp. Eu sunt./ Eu în cer. Ei în pământ (.Arghezi).

M.M.

CHIRILIC.

Vezi ALFABET.

CICLIC, -Ă

1. Regulă ~ în gramaticile generative*, regulă care reintroduce în derivaţie' un simbol recursiv (simbolurile frecvent recursive sunt: P (=Propoziţie), simbolul iniţial, şi G(rup)N(ominal)), făcând posibilă reînceperea ciclului de derivare* în fiecare punct în care simbolul recursiv a fost introdus; formal, este un tip de regulă de rescriere* în care acelaşi simbol apare la stânga şi la dreapta săgeţii.

Vezi tipul: (p) -» A B

A - CU) . unde s-a încercuit apariţia aceluiaşi simbol. • Gramatica bazată pe astfel de reguli are proprietatea recursivităţi*. O asemenea gramatică este singurul tip de model care are capacitatea captării proceselor recursive ale limbajului uman (vezi CREATIVITATE; RECURŞIVITATE). **2. Transformare ~ în gramatica generaţiv-transformaţională*, transformare* care are proprietatea de a se aplica de mai multe ori în interiorul unei structuri, în ordinea descrescătoare a indicilor de apariţie a simbolului iniţial P sau, altfel spus, mergând de la subordonata cea mai profund încastrată spre propoziţia matrice (vezi** ÎNCASTRARE). Se opune transformării non-ciclice, nelegată de recurşivitatea regulilor de constituenţi. Astfel, în fraza: A fost dovedit de poliţişti că Ion a fost ucis de criminalul care a fost eliberat chiar ieri, transformarea pasivă* s-a aplicat ciclic, începând cu ultima propoziţie (a fost eliberat chiar ieri) şi terminând cu propoziţia matrice (a fost dovedit).

CIRCUMSTANŢIAL, -A (COMPLEMENT PROPOZIŢIE ~)

1. în gramatica tradiţională, specie de complement* sau de propoziţie completivă* definită, în primul rând, semantic, prin diversitatea circumstanţelor (de loc, timp, mod, cauză, scop etc.) de realizare a acţiunii, de producere a stării sau a calităţii. • Specia este semantic neomogenă, iar clasificarea în subspecii s-a făcut în funcţie de varietatea raporturilor semantice exprimate. Inventarul de complemente circumstanţiale sau de propoziţii circumstanţiale este diferit de la o lucrare la alta, ca urmare a descrierii semantice mai detaliate sau mai generale. în sintaxa românească, de ex., la inventarul tradiţional de complemente circum-stanţiale s-au adăugat, la un moment dat, şi complementele: instrumental*, sociativ*, de rela-ţie*, iar, mai târziu, complementele: opoziţonal*, cumulativ*, de excepţie", precum şi subspecii ca: de mod* de măsură, de mod comparativ, de mod consecutiv. Unii autori au propus şi noi specii: complement circumstanţial de schimb, de progresie, de frecvenţă, de reciprocitate etc. 2. în orientările structuraliste*, specie de complement sau de propoziţie definită şi circumscrisă pe baza unor trăsături structurale, inventariate diferit în funcţie de limbă şi de autor. Pentru gramatica limbii române, de ex., circumscrierea complementelor circumstanţiale s-a făcut pe baza realizării obligatorii prin adverb, incluzându-se în clasa comple mentelor circumstanţiale orice determinant verbal, adjectival sau adverbial care admite substituţia printr-un adverb (V. Guţu Romalo). Pentru gramatica limbii franceze (vezi Bescherelle), s-a propus, pentru definire, următorul set de trăsături structurale: - este un determinant suprimabil; - nu acceptă substituţia printr-un pronume, exceptând pronumele fr. y, cn; - are o topică liberă; - este co- ocurent cu alte complemente, circumstanţiale şi necircumstanţiale. 3. în tradiţia lui L. Tesniere, clasă de determinanţi opusă actanţilor*. 4. în gramatica generativă*, se pierde omogenitatea clasei, distingându-se două specii de complemente circumstanţiale (simbolizate prin Circ) pe baza unor relaţii de dominare* diferite, ceea ce înseamnă grade diferite de coeziune* ale celor două Circ în raport cu verbul. în funcţie de trăsăturile inerente* ale verbului, aceeaşi specie semantică de Circ (de ex., Temporalul) apare în ipostaza [Circ, GV], deci un Circ(umstanţial) dominat de GV, ca pentru verbul a dura (Suferinţa durează de o săptămână), dar şi în ipostaza [Circ, P], deci un Circ dominat direct de P, ca pentru verbul a lucra (El lucrează din martie). Cele două relaţii de dominare diferite, definind poziţii* sintactice diferite, reflectă distincţia structurală: determinant obligatoriu*, în cazul lui a dura, vs facultativ*, în cazul lui a lucra.

G.P.D.

CLASĂ

Rezultată din operaţiile de clasificare* lingvistică, fiecare clasă reuneşte mulţimi de unităţi omogene sub aspectul criteriului sau al criteriilor urmărite în clasificare, strângând deci termeni lingvistici cu aceeaşi sau aceleaşi trăsături (vezi CLASIFICARE). «în clasificările lingvistice s-au obţinut: clase de alomorfe* şi de alofone*, ca manifestare a invariantelor* lingvistice; clase de forme flexionare, constituind o paradigmă*, adică reunind totalitatea formelor flexionare ale unui cuvânt flexibil*; clase de cuvinte, grupate fie pe baza unor trăsături morfosintactice comune (vezi, de ex., PĂRţiLE DE VORBIRE*), fie pe baza unor trăsături semantice comune (vezi, de ex., clasa CANTITATIVELOR*, caracterizate prin prezenţa, în matricea lor semantică, a semului* [-(-cantitate], sau clasa substantivelor ANIMATE*, a verbelor DE ACŢIUNE , a verbelor AGENTIVE* etc. sau clasa ANAFORICELOR*, prezentând în comun lipsa unei referinţe proprii şi împrumutarea referinţei de la antecedent*), fie pe baza unei funcţii* sintactice comune (vezi, de ex., clasa CONECTORILOR*, a căror funcţie este de a asigura coeziunea* grupurilor sintactice, sau clasa COMPLE- MENTIZATORILOR*, a căror funcţie este de încastrare* a completivelor) sau pe baza unei funcţii pragmatice comune (vezi clasa TOPICELOR*, elementele care asigură topicalizarea*) sau a unei funcţii semantice comune (vezi clasa DETERMINANŢILOR*, a CUANTIFICATORILOR* etc.); clase de

distribuţie, care grupează morfeme, cuvinte sau grupuri de cuvinte cu aceleaşi particularităţi de distribuţie ; clase de substituţie , care grupează termeni lingvistici echivalenţi, substituibili în aceeaşi poziţie sintactică etc. • S-a făcut deosebirea între: clase închise, cu termeni numărabili şi nu foarte numeroşi, vs. clase deschise, cu termeni nelimitaţi, putând oricând a se îmbogăţi cu formaţii noi. între clasele de cuvinte, de ex., se

deosebesc clasele deschise ale substantivului, ale adjectivului sau ale verbului şi clase închise ale conjuncţiilor, ale pronumelui, ale articolului. Corespunde distincţiei generativiste din GB* dintre categoriile* lexicale, reprezentate prin clase deschise, şi cele funcţionale, reprezentate prin clase închise.

G.P.D.

CLASEM

In semantica* structurală, ansamblu a! semelor* generice, componentă a sememului* prin care se indică apartenenţa la o clasă semantică mai largă: fr. ***rouge;*** rom. roşu; fr. pourpre, rom. purpuriu au (după cel care a introdus termenul, B. Pottier), clasemul „culoare"; dulap are clasemul „mobilă". Este dificil să se delimiteze domeniul semantic acoperit de claseme. S-au propus, până acum, mai multe caracteristici: 1. Clasemele ca seme* recurente trebuie să fie categorii de o mare generalitate, să reprezinte concepte non-definibile (unele ar putea fi chiar universalii* ale limbajului), cum ar fi „termen", „relaţie" etc. sau seme numite gramaticale (care indică clase sau categorii* gramaticale). Unele claseme sunt gramaticalizate, de ex. „masculin"/ „feminin" în cal/ iapă, motan/pisică; 2. Clasemele reprezintă seme generice care servesc la categorizarea lumii prin limbaj, de tipul „animat"/„inanimat", „animal"/ „vegetal" iar articulaţia lor variază de la o limbă la alta; 3. După alţi lingvişti (A.J. Greimas), clasemul reuneşte seme contextuale, combinate cu semele de bază. Clasemele de tipul celor din categoria (2) („animat"/„inanimat", „uman"/„non- uman" („animal)" duc la exprimarea unor sensuri diferite în funcţie de compatibilităţi şi incompatibilităţi contextuale. Verbul rom. a rage are sensul denotativ „a scoate sunete puternice, de un anumit tip (specifice unor animale)", ceea ce impune clasemul „animal", sens realizat în contexte ca leul/boul rage. Un alt sens, figurat sau conotativ* (vezi conotaţie) are clasemul „uman", manifestat în contexte ca băiatul rage de durere. Seme contextuale ca „strigăt animal"/ „strigăt uman" reprezintă claseme. Indiferent de interpretarea lui, de considerarea implicită sau explicită, clasemul este important în analiza semantică (vezi analiză SEMICĂ; LEXEM-, SEM; SEMEM).

A.B.V.

CLASIFICARE

Operaţie general ştiinţifică de sistematizare a faptelor, prin ordonarea lor în clase* stabilite pe baza unui criteriu sau a unor criterii dinainte precizat(e); în lingvistică, operaţie de repartizare a unităţilor lingvistice în clase care au aceeaşi sau aceleaşi proprietăţi lingvistice; sin. taxinomie* (sau taxonomie); vezi şi subcategorizare. • în fonetică, de ex., se realizează clasificarea sunetelor după proprietăţile lor articulatorii. în fonologie, se realizează clasificarea fonemelor după trăsăturile lor distinctive. în morfologie, se operează, pe de o parte, clasificarea morfemelor după diverse criterii: după caracteristici de formă şi de poziţie (legate/ mobile; continue/discontinue), după tipul de flexiune la care participă (nominale/verbale), după semnificaţia pe care o poartă (flexionare/derivative), după poziţia în componenţa unui cuvânt cu mai multe morfeme (***prefixe/inüxe/sufixe***) etc., iar, pe de altă parte, clasificarea cuvintelor flexibile după tipul de flexiune (declinării* şi conjugări*). în sintaxă, se clasifică grupurile sintactice după calitatea centrului* (sau a capului*) de grup: G(rup)V(erbal)/ G(rup)N(ominal)/ G(rup) A(djectival)/ G(rup)Av(= adverbial)/ G(rup)Prep(oziţional) sau se stabilesc clase de substituţie (sau de echivalenţă) pentru fiecare poziţie sintactică. în semantică, se stabilesc clase de cuvinte sau de morfeme după prezenţa aceleiaşi trăsături semantice (a aceluiaşi sem' sau a aceloraşi grupuri de seme; vezi, de ex., clasa verbelor eventive, cauzative, aspectuale, modale, de acţiune etc. sau clasa sufixelor nume de agent, colective, diminutivale etc.). în lexic, se fac clasificări fie în funcţie de criteriul etimologic (vezi, de ex., pentru română, clasa cuvintelor moştenite sau a diverselor tipuri de împrumuturi, după limba din care se introduc), fie în funcţie de organizarea sincronică a lexicului actual, pe câmpuri semantice, pe serii sinonimice etc. • Dintre orientările lingvistice modeme, structuralismul* este considerat o orientare predilect taxonomică, distingându-se de orientările anterioare prin: introduce în clasificare criterii în exclusivitate sincronice*; operează cu criterii imanente*, eliminând integral criteriile extralingvistice; operează cu criterii formale*, eliminând integral criteriile semantice; îşi fixează riguros criteriile, pe care

le ierarhizează în funcţie de importanţa în sistem*, eliminând criteriile nesemnificative şi periferice; introduce criterii noi, de tipul claselor de distribuţie*, al claselor de substituţie*; se preocupă de aplicarea riguroasă a criteriilor, al cărei efect este omogenizarea claselor. • Orientările generativiste abandonează ideea taxinomiilor ca obiectiv esenţial al descrierii lingvistice, subordonându-le obiectivului primordial: cel al generării structurilor. Clasificările, numite subcategorizăn . respectă tipul şi ierarhia regulilor dintr-o gramatică generativă: subcategorizare contextuală / non-contextuală, subcategorizare strictă/selecţională. • Orientările funcţionaliste de diverse feluri (fie varianta europeană: A. Martinet sau Şcoala pragheză, fie varianta americană: Simon C. Dik şi alţii) abandonează criteriile exclusiv formale în avantajul criteriilor funcţionale: scopuri şi intenţii atribuite formelor lingvistice în procesul comunicării. Clasele astfel obţinute violează nu o dată graniţele claselor tradiţionale, ale părţilor de vorbire, de ex., sau ale nivelurilor limbii, sugerând că aceeaşi funcţie se poate marca prin elemente din clase morfologice diferite şi aparţinând la niveluri

diferite; clasificările surprind, în acelaşi timp, eterogenitatea funcţională a claselor tradiţionale (vezi, de ex., eterogenitatea pronumelor şi a adverbelor). Clase funcţionale ca: deictice* şi anaforice*, cuantificatori* şi determinanţi*, complementizatori* şi conectori* pragmatici, clasa predicatelor* şi cea a argumentelor*, cea a modalizatorilor* etc. sunt tot atâtea exemple de clase reunite pe baza unei funcţii comune (fie o funcţie sintactică, fie semantică, fie pragmatică), dar eterogene sub aspectul formei lingvistice. Clasa modalizatorilor, de ex., reunită pe baza unei funcţii pragmatice comune, grupează afixe gramaticale (sufixe verbale de mod, uneori, şi de timp), afixe lexicale (unele sufixe derivative cu valoare modală), dar şi clase de „cuvinte" neautonome (auxiliare şi semiauxiliare), precum şi cuvinte autonome: verbe şi locuţiuni verbale cu funcţie modală, adverbe şi locuţiuni adverbiale de modalitate. • ~ a limbilor Grupare a limbilor în funcţie de anumite criterii. Criteriile cele mai folosite sunt fie de natură istorică (originea limbilor), fie de natură structurală (particularităţi lingvistice). în funcţie de aceste două categorii de criterii, se distinge între a) clasificarea genealogică şi b) clasificarea tipologică a limbilor, a) Clasificarea genealogică presupune gruparea limbilor în familii* şi ramuri, în funcţie de limba de origine (limba-bază). Această clasificare se stabileşte cu ajutorul metodei comparativ-istorice*. Limba-bază poate fi atestată (latina — pentru limbile romanice) ori reconstruită (slava comună sau germanica comună, pentru limbile slave, respectiv, germanice). Vezi şi RECONSTRUCŢIE. Cele mai cunoscute familii de limbi sunt: familia limbilor indo- europene, fino-ugrice, altaice, caucaziene, hamito-semitice, nigero-congoleze, chino-tibetane, malaio- polineziene, australiene, dravidiene, familiile de limbi ale indienilor americani etc. Dintre acestea, cel mai amănunţit studiată este familia limbilor indo-europene, cu următoarele ramuri: romanică, germanică, slavă, baltică, celtică, iraniană, indiană, albaneză, armeană, greacă, toharică, anatoliană. b) Clasificarea tipologică poate fi realizată în funcţie de cele mai diverse particularităţi lingvistice. Cea mai cunoscută este clasificarea morfologică, bazată pe felul în care structura morfologică a cuvintelor exprimă raporturile dintre acestea în propoziţie. Se distinge între limbi izolante* (amorfe), ale căror cuvinte sunt invariabile, raporturile fiind exprimate prin mijloace sintactice (instrumente gramaticale) şi intonaţie* (chineza, de ex.) şi neizolante. Limbile neizolante pot fi aglutinante* sau flexionare*. Primele adaugă unui radical* o serie de afixe*, fiecare exprimând un singur sens, întotdeauna acelaşi şi fiind analizabile separat (maghiara, de ex.). Limbile flexionare pot fi sintetice ~ dacă exprimă raporturile cu ajutorul unor morfeme care fuzionează (nu se adaugă în succesiune, ca în cazul limbilor aglutinate), sau analitice - dacă apelează ia mijloace sintactice de exprimare a raporturilor (instrumente gramaticale: prepoziţii, auxiliare etc.). Nu există limbi flexionare exclusiv sintetice sau analitice; caracterizarea lor este relativă, în funcţie de preponderenţa unui tip de procedee sau a altuia (româna este mai sintetică decât alte limbi romanice). în aceasta constă şi diferenţa dintre limbile flexionare analitice şi cele izolante. Vezi şi ANALITISM; SINTETISM. Se vorbeşte şi despre limbi de tip ***polisintetic*** (incorporate), în care se folosesc cuvinte lungi şi complexe, corespunzând câtorva cuvinte din limbile mai larg cunoscute. Limbile polisintetice (limbile indienilor din America, de ex.) sunt considerate fie un tip aparte, fie un subtip al limbilor izolante. Vezi şi TIPOLOGIE.

G.P.D.; L.I.R.

CLASIFICATOR

1. în teoria părţilor* de vorbire, traduce engl. ***classifier*** şi desemnează formanţii care indică apartenenţa la o anumită clasă de cuvinte. în română, de ex., revine acest rol sufixelor -esc, specificând clasa adjectivelor, şi -eşte, specificând clasa adverbelor; sufixele ***-by*** din engl. şi -ment din fr. au şi ele rolul de clasificator, identificând clasa adverbelor. 2. în limbi neindo-europene (chineză, vietnameză, maya din Mexic, dyirbal din Australia de N-E), clasificatorul denumeşte o clasă închisă de forme însoţind obligatoriu, în structura unui grup nominal, fie un numeral cardinal, fie un adjectiv demonstrativ. Se disting: clasificatori de calitate, care specifică numele în funcţie de felul şi forma entităţii (ceva asemănător, ca funcţie, cu rom. două fleici de porc; două triunghiuri de brânză topită); clasificatori de măsură, care specifică numele în funcţie de cantitatea la care se referă (ceva asemănător, ca funcţie, cu rom. două pachete de unt, unde pachet semnifică şi o anumită cantitate). • Pentru limbile în care există clasificatori, aceştia, ocurenţi obligatoriu în structura lui GN, se deosebesc şi de determinanţi*, şi de cuantificatori*, şi de adjuncţii* calificativi. Au rol important în încadrarea substantivului într-un anumit gen*.

G.P.D.

CLAUSULĂ / CLAUZULĂ

Parte finală, deosebit de elaborată, a unei fraze* ori a unei perioade* (situată în apodoză*) în care scriitorii greci şi latini includeau efecte ritmice; este numită şi cadenţă. Din aceste structuri a apărut proza ritmică, existentă atât în epoca medievală, cât şi în literatura contemporană (sub forma prozei poetice); clausula dă naştere la forme ritmate, uneori însoţite de rime* şi asonanţe : Şi după ce ne arvunim noi şi pe la anul, cu jurământ să umblăm tot împreuhă, ne-am despărţit unul de altul, răbigiţi de frig şi hămisiţi de foame./ şi hâi fiecâre/ pe la căsa cui ne ăre,/ că mai bine-i pâre (Creangă); îi spunea fără sfială ce auzise şi văzuse şi ţine-te: /că âla ţi-a zis aşa/ şi i-ai răspuns aşa (Caragiale); Universul e plin de forme şi culori şi simţurile dincolo de viaţa conştientă, atunci când gândul nu mai poate merge înainte, caută, dibuiesc şi presimt o altă lume,/ în care âlte **förme se schiţează,/ în care ălte culöri nălucesc,/ în care ălte sünete vibreăză (Anghel).** Clausula constituie
una dintre formele esenţiale prin care elemente de pură prozodie intervin într-un spaţiu nespecific, acela al prozei. • în latina medievală şi, după modelul acesteia, în limbile romanice, clausula ia forma unei figuri ornamentale numită cursus, cadenţă finală de mai multe tipuri, greu de ilustrat pentru perioadele moderne:

-cursus planus: - v / v - v(cogitatiâne metfri
- Dante);
- cursus velox: - vv/v-vv (consilia respondemus
- Dante);
-cursus ***tardus:*** - v / v - v v (parte dell'anima
- Dante)

Vezi APODOZĂ; PERIOADĂ.

M.M.

CLIMAX

Figură* sintactică, formă de enumerare realizată în gradaţie* ascendentă; efectul de intensificare al climaxului rezultă exclusiv din sensul termenilor seriei: Saltă baba, fuge, zboară (Alecsandri); Te-am văzut, femeie stearpă, fără suflet, fără foc (Eminescu); Călărind vârtej, s-a dus/ Nu departe într-apus/ Şi s-a-ntors din zarea largă/ Slut şi-ntins şi mort, pe targă (Arghezi). într-o accepţie mai largă, climaxul desemnează şi gradaţia descendentă: încă un an, o zi, un ceas/ şi drumuri toate s-au retras/ de sub picioare, de sub pas (Blaga); S-au făcut lumea, stihiile, ziua şi focul (id.). • în textul poetic, climaxul poate fi asociat cu alte forme ale repetiţiei*; anadiploză*/ epanadiploză* sau poliptoton*: parigmenon*; unele dicţionare de retorică (H. Lausberg) consideră climax doar aceste asocieri, în special combinarea cu anadiploza. De exemplu, în versurile A trăi far-a iubi./ Mă mir ce trai o mai fi!/ A iubi făr-a simţi,/ Mă mir ce dragoste-o fi!/ A simţi făr-a dori,/ Mă mir ce simţire-o fi!/ A dori făr-a jertfi,/ Mă mir ce dor o mai fi! (N. Văcărescu), climaxul (a trăi... a iubi... a'simţi... a dori... a jertfi) se combină cu o epanadiploză (a trăi... trai, a simţi... simţire, a dori... dor), ea însăşi alcătuită prin dispunerea simetrică a termenilor unui parigmenon (alăturarea unor derivate diverse de la acelaşi radical). Această reluare a unui termen precedent în termenul următor al secvenţei poartă numele de concatenaţie. Dincolo de efectul retoric sau manierist al figurii, specific poeziei secolului trecut, în realizările modeme climaxul enumeră în serie metafore* ori simboluri*, rezultând uneori tocmai din această

trecere de la un sens propriu la sensuri figurative: Era-ntr-un vechi oraş încremenit,/ Plin de mister, de noapte şi de moarte (Philippide); Pretutindeni e o tristeţe. E o negare. E un sfârşit (Blaga).

Vezi ANTICLIMAX; GRADAŢIE.

M.M.

CLIŞEU

Construcţie cu formă fixă, adesea incorectă, având o frecvenţă considerabilă într-un anumit moment din evoluţia limbii; clişeele sunt forme de stereotipie lingvistică situate în afara schemelor/ şabloanelor admise de limba literară* pentru stilurile funcţionale (vezi FUNCŢIONAL); ***Sportivii vor face totul ca să învingă. • Gradul de incorectitudine al clişeelor este diferit (V. Guţu-Romalo): clişee acceptabile gramatical, situaţie în care doar circulaţia exagerată face ca forma să nu fie recomandabilă: la ora actuală („acum"), pe parcurs („de-a lungul unei perioade de timp"), în timp („în cursul timpului"); clişee rezultate din modificări gramaticale (cel mai adesea prin conversiune*) ori din situări contextuale neacceptate de limba literară: în principal (substantiv cu prepoziţie - adverb), pe mai departe („în continuare" - adverb cu prepoziţie, poate o contaminare cu locuţiunea pe viitor), luptă antidrog, program anticriză, protecţie antifurt (construcţii cu adjective invariabile); clişee rezultate din asocieri semantice imposibile, între termeni opuşi ori cel puţin incompatibili ca sens; de*** ex., adverbul fr. assez („destul (de)") asociat cu adjective superlative prin sens, în tendinţa de a se atenua semnificaţia globală a sintagmei: assez ***extraordinaire*** („destul de extraordinar"), assez excluşif („destul de exclusiv"); clişee rezultate din asocieri la origine metaforice/ metonimice, dar al căror sens figurativ se pierde în uz: insolenţă fără frontiere („fără limite"), Luceafărul poeziei („Eminescu").

Vezi CULTISM.

M.M.

CLITIC

Clasă de forme, prezentă numai în unele limbi, caracterizată prin capacitatea de a manifesta simultan trăsături de cuvinte autonome şi de forme lipsite de autonomie; ocupă o poziţie intermediară între morfemele mobile* (vezi AUXILIAR) şi cuvintele de sine stătătoare. Pierderea autonomiei*, în grade diferite de la o limbă la alta şi de la o serie de clitice la alta, se manifestă prin perturbări de comportament, cum ar fi următoarele: pierderea accentului fonetic independent şi gruparea prozodică cu un cuvânt principal, numit suport*, cliti- cele ajungând să dobândească chiar statutul de forme non-silabice conjuncte* (ex. ***văzându-1; i-am spus-o); restrângerea posibilităţilor de distribuţie sau specializarea acestora; violarea regulilor de topică, utilizarea cliticului caracterizându-se, în raport cu termenul suport, prin restricţii mari de topică*** (ex. ***l-am văzut (antepunere)*** vs. ***am văzut-o (postpunere)); capacitatea dislocării, în unele situaţii, a formelor flexionare compuse* ale cuvântului suport*** (ex. ***văzutu-l-am; am mai văzut); participarea cliticului la reguli morfo-fonologice proprii, constând în posibilitatea schimbării structurii accentuale a cuvântului suport (vezi: dâţi şi daţi-mf-I) şi a schimbării flexiunii şi a regimului acestuia (vezi: treci la loc! (intr.)*** vs. ***trece-1! (tr.)). • Pentru clasificarea cliticelor s-au propus mai multe criterii: a) După poziţia în raport cu termenul suport, se disting: encliticele, clitice grupate morfofonetic cu termenul anterior (este cazul articolului hotărât* din română sau al formelor latineşti -que şi -cum: Arma virumque cano „cânt armele şi bărbatul"; /necum, vobiscum „cu mine", „cu voi"); procliticele, clitice grupate morfofonetic cu termenul următor (este cazul curent al prepoziţiilor şi al articolelor nehotărâte*); intracliticele, care sparg structura unor forme verbale compuse (este cazul unor pronume atone româneşti din construcţii ca: datu-i-***

am; gân- ditu-s-a). b) După clasa morfologică, se disting: clitice pronominale, corespunzând, în terminologia tradiţională, formelor atone* de pronume; clitice adverbiale, înregistrate, în gramatica românească, sub numele de semiadverbe* (vezi rom. am maiJ tot/ şi văzut); clitice verbale, corespunzând formelor atone ale verbelor a fi şi a avea (vezi formele de prezent ale verbului a fi din româna populară: mi-i dor; mi-s frumos; vezi formele contractate ale verbelor a avea şi a fi din engleză:/'ve; you're); clitice prepoziţionale (în mod constant, prepoziţia se grupează cu termenul următor: în casă, de mic; mai rar, se grupează şi cu antecedentul: atât de frumos, insuficient de capabilă); clitice conjuncţionale (vezi conjuncţia latinească -que); clitice posesive, prezente în română în vecinătatea numelor de rudenie (ex. ***maică-msă; ta(ică)-s(â)u; soră) soru-mea); clitice demonstrative, prezente în româna populară, unde apar în***

vecinătatea unor substantive cu sens temporal: as’ noapte, as’vară, ăst-an. c) După raportul cu termenul autonom, se disting: clitice fără corespondent autonom (cum sunt prepoziţiile); clitice care au corespondente autonome, diferenţa dintre ele fiind fonetică şi morfosintactică (este cazul formelor pronominale atone în raport cu cele accentuate*); clitice care apar numai ca variante fonetice, fiind circumscrise la vorbirea orală şi populară (vezi, de ex., cliticele verbale româneşti şi cele din engleză). • Unele clitice nu au decât o manifestare fonetică (vezi as 'noapte). Altele au o semnificaţie mai profundă în ansamblul sistemului. Este, de ex. în română, cazul cliticelor posesive ataşate numelor de rudenie, a căror apariţie a fost pusă în legătură cu existenţa (sub)- genului personal*, deci a sensibilităţii românei faţă de parametrul animatului*. Utilizarea acestora determină modificări atât în comportamentul morfosintactic al cuvântului suport, cât şi al adjectivelor posesive (vezi absenţa articolului la substantiv, asociată cu amalgamarea flexionară a celor două forme: soră-sii, ma-tii). Dar cele mai semnificative din punct de vedere structural şi tipologic sunt cliticele pronominale, a căror prezenţă într-o limbă are consecinţe importante pentru morfologia verbului şi pentru sintaxa propoziţiei. Morfologic, aceste limbi cuprind un set de reguli foarte stricte de ocurenţă a cliticelor pronominale în raport cu forma verbală suport şi de co-ocurenţă cu alte clitice şi cu afixele mobile (vezi, de ex., pentru română, regulile care reglementează apariţia fiecărui clitic pronominal: o dau, o voi da, dând-o, aş da-o, i-o dau etc.). Sintactic, cliticele pronominale au caracteristica de a absorbi trăsăturile atribuite de suportul verbal: cazul şi rolul tematic, satisfăcând cerinţele de subcategorizare ale verbului, dar. în raport cu termenii corespunzători non-clitici, pun probleme speciale de semantică şi de sintaxă, constând în legarea* lor obligatorie la distanţă. Cliticele pronominale se includ în lanţuri* clitice, care leagă două sau trei componente co-referenţiale, unul fiind cliticul, iar altul, fie un component vid (ex. ***văd [e***$_i$]), fie un nominal lexicalizat (ex. ;7$_($ văd pe Ion). • Ca parametru tipologic, cliticele pronominale, în limbile în care există, separă două categorii de limbi; limbi în care apar în distribuţie complementară* cu poziţiile de subcategorizare (este cazul francezei, unde cliticele pronomiale se leagă obligatoriu de o categorie vidă, apariţia lor excluzând ocurenţa complementului lexicalizat); limbi în care cliticele pronominale dublează poziţia de subcategorizare, situaţie existentă în română, cunoscută sub denumirea de «dublare* clitică» (vezi: î/$_;$ văd pe Ion- ; îi$^{;}_{j}$ dau lui Ion).
Vezi şi ATON; DUBLARE; PRONUME; SEMIADVERB.
G.P.D.

CLmCIZARE

1. Pentru limbile care cunosc clitice* pronominale, cliticizarea denumeşte un caz special de pronomi- nalizare* prin clitic, cu reguli stricte de ocurenţă a cliticului în raport cu forma principală, reguli distincte după cum limba acceptă sau nu fenomenul dublării* (vezi CLITIC; DUBLARE). 2. Proces de transformare, în anumite limbi, a unui lexem (cuvânt autonom) în clitic, limitat, uneori, la simpla pierdere a accentului şi gruparea fonetică cu alt cuvânt, alteori, însă, mult mai complex, fenomenul fonetic asociindu-se cu mecanisme gramaticale mai profunde. Cliticizarea poate fi privită ca stadiu intermediar al procesului de gramaticalizare*, de pierdere a autonomiei, în general (vezi AUTONOMIE). Istoria articolului* românesc, ajuns, în unele dintre folosirile lui, la stadiul de afix gramatical (vezi cartea elevulvă), a cunoscut, cu siguranţă, şi stadiul intermediar de clitic, iar unele folosiri actuale ale articolului adjectival* şi ale celui genitival* au toate caracteristicile unor folosiri clitice. • Cliticizarea este un proces, uneori, îndelungat, alteori, spontan, cu explicaţii diverse: de la simple cauze fonetice, de economie în exprimarea orală, până la cauze mai profunde, de sistem (vezi, în română, sensibilitatea faţă de parametrul «animatului*» (=rudenia), care a determinat apariţia cliticelor posesive pe lângă numele de rudenie). Uneori, perechea clitic - cuvânt autonom coexistă în limbă, având fiecare o istorie diferită; vezi, în română, distincţia dintre formele paralele de prezent ale verbului a fi: sunt vs. ***-s, ambele provenind din latină, prima, din forma de conjunctiv, a doua, din forma de indicativ prezent. Dar păstrarea formei clitice n-a fost posibilă decât în cadrul operaţiei de cliticizare, manifestată fonetic prin găsirea suportului pentru forma devenită asilabică: mi-s frumos, eu-s unul.***
G.P.D.

COALESCENŢĂ

1. în fonetică, tip de schimbare fonetică prin care două sunete succesive fuzionează în rostirea legată devenind un sunet unic; acesta are trăsături identice cu cele ale sunetelor originare şi trăsături pro

prii, distincte: de ex., ***ts [ţ] în rom. cât să. în fonologie, formă în care se manifestă neutralizarea unor opoziţii fonologice; de*** ex., secvenţa rom. [ts], în distribuţie complementară cu sunetele rom. [t], [s], a fost interpretată ca monofonematică, reprezentând neutralizarea dintre fonemele/t/, /s/. Circulă şi cu denumirea asimilare coalescentă sau reciprocă. 2. în

gramatică, modalitate de legătură sintactică a componentelor unei propoziţii, caracterizată printr-un înalt grad de fuziune a verbului şi a unuia dintre actanţi*. Fuziunea se manifestă prin încorporarea actantului în forma verbului, cum se întâmplă în unele limbi amerindiene, unde numele este inserat între radical şi afixul actanţial (apud G. Lazard, 1994), ori prin pierderea parţială sau totală a autonomiei morfosintactice a numelui, cu sau fără încorporarea actantului, cum se întâmplă în cazul actantului cuvintelor compuse (fr. rnaintenir, culbuter, apud E. Benveniste, 1996) şi al locuţiunilor verbale (rom. a ţine minte, a da brânci, a da poruncă; fr. ***prendre feu, porter plainte). Coalescenţa stă la baza constituirii grupurilor sintactice neanalizabile. Actanţii încorporaţi îndeplinesc rolurile de locativ (vezi a ţine minte), de instrumental (vezi fr. rnaintenir) sau de pacient* (a da poruncă), nu însă şi pe acela de agent* (apud Lazard, 1994). Primele semne ale fuziunii grupului sunt pierderea flexiunii nominalului şi a articolului, urmată de pierderea calităţii actanţiale. 3. Coalescenţă / metaforă coalescentă. în retorică, metaforă* cu ambii termeni (cel metaforizat şi cel metaforic) exprimaţi în text; termenul este împrumutat din teoria sincretismului, aşa cum a fost aceasta formulată de N.S.Trubeţkoy în Principii de fonologie. Coalescenţa mai este numită şi metaforă explicită sau in praesentia: Şcoala mi-e câmpul, dascăl mi-e pădurea/ Şi iscălesc frăţia cu securea (Arghezi).***
Vezi IMPLICAŢIE; METAFORĂ; SINCRETISM.
C.S.

COD

Sistem convenţional explicit de semne (semnale" sau .simboluri*) şi de reguli de folosire a lor, prin care se transmit informaţii de la emiţător* la receptor* în cadrul comunicării* sau se transpune o informaţie dintr-un sistem în altul. Limbile naturale îndeplinesc calitatea de cod pentru că servesc la elaborarea şi fixarea formelor de cunoaştere; de asemenea, ele utilizează ansamblul coerent al semnelor lingvistice, încadrate într-o schemă de
comunicare. Prin intermediul codului, un mesaj capătă o altă formă; de ex., un mesaj sonor dintr-o limbă naturală se poate transforma într-un mesaj grafic, în funcţie de canalul* folosit: vorbire (cod oral) sau scriere (cod scris). Limbile naturale sunt coduri imperfecte deoarece nu există o corespondenţă de 1 la 1 între semnificant* şi semnificat*; ele se caracterizează prin omofonie*, polisemie* şi ambiguitate*. în schimb, limbile naturale sunt necesare în explicitarea celorlalte coduri, în care unităţile au un caracter discret* (adică finit, restrâns, precis, construit, convenţional), cu reguli de combinare mai simple sau mai complexe: codul rutier, codul Braille, alfabetul Morse, muzica, stenografia, simbolurile utilizate în demonstraţia ştiinţifică. în cadrul ultimelor coduri, se procedează la transpunerea unei informaţii dintr-un sistem în altul. Comunicarea se face. în general, prin coduri mixte. • Codurile se manifestă în diverse domenii de activitate si au caracteristici care le pot diferenţia destul de mult: de la codurile practice (codul rutier, feroviar, maritim), la scrierea* alfabetică sau de alte tipuri (Morse, Braille), la muzică, rituri sau la codurile kinezice (gesturi, mimică) ş.a.; un loc aparte îl ocupă codurile ştiinţifice, mai ales cele care dispun de sisteme închise (fizica, chimia, logica, matematica). • Caracterizarea codurilor se poate face mai precis în câteva domenii de activitate. 1. în teoria informaţiei, codul desemnează un inventar de simboluri arbitrar alese, însoţite de un ansamblu de reguli de compunere a „cuvintelor" codificate şi adesea puse în paralel cu un dicţionar* sau lexicon al % limbii naturale. în tratamentul automatic al informaţiei, codul se dedublează într-un ansamblu de simboluri* conţinând instrucţii şi fiind susceptibil de a fi însuşit de maşină. 2. în teoria comunicării lingvistice, se exploatează opoziţia cod/mesaj*
(R. Jakobson), când se articulează două componente permiţând producerea mesajelor. 3. în semi- otică*, codul este o combinatorie a trăsăturilor pertinente sau un ansamblu de unităţi care au o legătură bazată pe o asociaţie de formă* şi de conţinut*. Codurile din semiotică prezintă caracteristici mai mult sau mai puţin diferite în funcţie de domeniul concret de manifestare *(muzică, teatru, dans, pictură ş.a.). 4. în sociolingvistică, codul este definit ca funcţie a unor relaţii sociale. Consi- derându-le drept diacritice lingvistice care servesc ca normă pentru comportamentul de rol, unii autori disting codurile (limbi diferite) de subcoduri

(varietăţi ale aceleiaşi limbi). Fiecărei comunităţi îi este specifică o anumită matrice a codurilor şi subcodurilor, dependentă funcţional de matricea comunicativă (a rolurilor) din acea comunitate. La alţi autori, termenul este folosit generic, desemnând orice tip de varietate lingvistică utilizată într-o comunitate. în raport cu anumite particularităţi de structură lingvistică se distinge între coduri elaborate şi coduri restrânse (R. Bernstein). Primul tip de coduri este utilizat pentru transmiterea unor reacţii verbale individuale, fiind caracterizat prin posibilităţi reduse de predicţie asupra structurii şi a organizării mesajelor. Al doilea tip de coduri este specific modurilor rituale de comunicare intracomunitară, servind la definirea şi consolidarea formei unor relaţii sociale de tip inclusiv: posibilităţile de predicţie lexicală şi sintactică sunt maxime, neexistând practic diferenţe individuale.
A.B.V.(1 -3);L. I.R (4).

CODARE / CODIFICARE

1. în procesul comunicării' şi în semiotică', operaţie complexă prin care anumite semnale ale codului* sunt selectate şi introduse în canal* (şi în procesul de comunicare), într-o nouă formă codificată de către emiţător. Operaţie de transformare a mesajului* într-o nouă formă codată (sau codificată). «în sens restrâns (în teoria informaţiei), codarea reprezintă ansamblul operaţiilor de construire a unui mesaj într-un cod dat. Vezi COD; DECODARE. **2. Modul în care o anumită informaţie, semantică sau gramaticală, se actualizează în realizarea concretă a unei limbi, fie sub forma lexicalizării*, adică a alegerii anumitor** lexeme din inventarul general al limbii, fie sub forma alegerii anumitor procedee morfologice sau a unor mecanisme de structurare sintactică proprii unei limbi. Deşi codarea gramaticală şi cea lexicală sunt distincte ca procedee, ele coexistă în orice proces de comunicare. Codarea reprezintă, în esenţă, trecerea de

la o structurare semantico-ab- stractă a informaţiilor spre organizările sintactieo- morfologice şi lexicale proprii unei limbi. • Ca parametru tipologic, sunt semnificative: a) codarea argumentelor , formele gramaticale pe care argumentele le îmbracă în structura sintactică a unei limbi, limbile deosebindu-se pe tipuri structurale în funcţie de schema (tiparul) de codare ales. Astfel, se deosebesc tipul acuzativ , limbi care preferă selecţia agentului* în poziţia subiectului (cum sunt cele indo-europene), de tipul ergativ*, limbi care preferă selecţia pacientului* în poziţia
subiectului, agentul fiind realizat prin forma cazului ergativ* (vezi ERGATIV-, TIPOLOGIE); b) codarea topicelor , mecanisme gramaticale proprii fiecărei limbi, în primul rând, de natură sintactică, dar şi morfologice în unele limbi, de aşezare a argumentelor în poziţie topică; sin. topicalizare* sau tematizare* (vezi TOPICALIZARE).
A.B.V. (1); G.P.D.(2).

COERENŢĂ

în teoria textului*, ansamblu de trăsături care asigură unitatea semantică a unui set de propoziţii/ fraze, astfel încât acestea să formeze un tot unitar din punctul de vedere al semnificaţiei; componentă esenţială în definirea textului. • Condiţiile pentru ca o secvenţă de fraze să posede coerenţă semantică, alcătuind astfel un text, sunt (T. Van Dijk. 1972; E. Vasiliu, 1990): a) propoziţiile/frazele şirului trebuie să prezinte identitate referenţială (să desemneze aceeaşi realitate lingvistică, deci să fie co-referenţiale)\ secvenţa M-am întâlnit cu Ion. El mergea pe stradă este coerentă semantic numai dacă Ion şi el sunt co- referenţiali, deci dacă propoziţiile derivă dintr-o secvenţă intermediară M-am întâlnit cu Ion. El, adică Ion, mergea pe stradă (Vasiliu, 1990); b) sensul global al textului nu reprezintă exclusiv suma semnificaţiilor frazelor constituente, ci trebuie să aducă un supliment de semnificaţie; această condiţie nu este general acceptată (Vasiliu, 1990), dar cercetările consacrate gramaticii textului subliniază anumite proprietăţi ale acestuia derivate din existenţa „plusului" semantic; textul reprezintă cadrul în interiorul căruia frazele se dezambiguizează (vezi DEZAMBIGUIZARE) - exemplul mai sus; textul are alte posibilităţi de parafrazare decât fraza, putând fi supus unei reducţii până la obţinerea unui rezumat minimal, care ar reprezenta structura sa profundă. Subordonarea textului faţă de posibilitatea de a fi rezumat a fost contestată (Van Dijk, 1972; Vasiliu, 1990); piesa lui Shakespeare ***Romeo şi Julieta) poate fi, eventual, rezumată: Romeo şi Julieta se îndrăgostesc unul de celălalt. Din cauza conflictului dintre familiile lor, ei nu se pot căsători. Julieta se decide să simuleze moartea, pentru a evita o căsătorie pe care i-o impune familia ei. Romeo crede că Julieta a murit şi se sinucide. Când Julieta constată că Romeo a murit, se sinucide şi ea. Este însă greu de ajuns din nou de la acest rezumat-structură profundă la textul de suprafaţă. Vezi*** COEZIUNE; TEXT.
M.M.

COEZIUNE

1. ~ a grupurilor* sintactice Legătură sintactică între componenţii grupurilor, ca efect, pe de o parte, al atracţiei exercitate de centru* (sau cap* de grup) asupra argumentelor*, iar, în mai mică măsură, ca efect al constrângerilor impuse de argumente unele asupra altora. în planul formei gramaticale, coeziunea se manifestă diferit de la o limbă la alta, prin restricţii de caz*, de prepoziţie, de acord, de topică şi selecţionate* impuse de centru vecinătăţilor; în planul organizării abstracte de adâncime*, coeziunea este efectul trăsăturilor inerente* ale centrelor predicative, manifestate prin atribuirea rolurilor tematice* şi a cazului abstract (vezi CAZ $_{IV}$). 2. în teoria textului*, ansamblu de trăsături care asigură unitatea sintactică a textului, marcând legătura în secvenţa de unităţi lingvistice (propoziţii/fraze); element definitoriu în conceptul de text. • Caracterul de tot unitar al textului fiind stabilit la nivel extra-frastic, se consideră că factorii de continuitate care asigură (în grad diferit) coeziunea sunt: a) repetarea (în mod obligatoriu cu acelaşi sens a) elementelor lexicale în propoziţii diferite ale aceleiaşi secvenţe: am citit o carte. Cartea era pasionantă; b) relativa unitate a sistemului pronominal, ceea ce presupune apariţia unor paralelisme în schema sintactică, asociate cu înlocuirea elementelor lexicale (compatibilitatea semantică trebuie avută în vedere): El învaţă la anatomie. Ea lucrează în laborator. Amândoi se pregătesc pentru examene (dar nu şi 'Amândoi sunt în vacanţă); c) pro-formele, adică substituirea unor elemete lexicale prin altele, care le pot înlocui; deicticele* cu referire la substantivele din propoziţii precedente au, de obicei, această funcţie: Elevii şi-au scris compoziţiile. Acestea au fost bine notate; Pentru azi s-au dat dispoziţii speciale. Ele vor fi aplicate în toate oraşele. Există şi substitute pentru verbe (a face poate fi considerat un astfel de substitut: fon învaţă, dar nu o face cu plăcere (E. Vasiliu, 1990); d) relativa unitate a sistemului timpurilor verbale şi a aspectului contribuie la organizarea secvenţei de propoziţii/fraze în text; condiţia ţine însă mai mult de aspectele semantice ale unităţii textuale decât de cele sintactice (vezi COERENŢĂ); e) paralelismele* şi anafo- rele* (în sens larg), ca forme de reiteraţie percepută la toate nivelele: conjuncţiile (copulative, conclusive, cauzale), demonstrativele care reiau un sub- stantiv/pronume deja exprimat, cuvintele al căror sens trimite la o frază anterioară: Ion i-a spus Măriei că e frumoasă şi/iar ea i-a mărturisit că îl iubeşte;
Afară e frig. De aceea ne îmbrăcăm cu haine groase; Avem bilete la teatru şi mâine mergem la concert. Deci ne pregătim pentru o perioadă de distracţii. Din
(a), (b), (d), (e) rezultă că unele trăsături ale coeziunii nu sunt total independente de aspectele semantice ale textului.
Vezi COERENŢĂ; TEXT.
G.P.D. (1); M. M. (2).

CO-INDEXARE

Procedură constând în atribuirea aceluiaşi indice (i sau j) unui substitut* şi antecedentului* său, pentru a asigura referinţa substitutului, şi, mai general, la două componente dintr-un

enunţ, pentru a le marca grafic identitatea de referent. în GB*, co-indexarea se utilizează pentru componentele lipsite de referinţă proprie, care, prin marcare cu acelaşi indice, îşi procură referinţa de la un termen referenţial; în cazul deplasărilor*, asigură interpretarea sintactico-semantică a componentului deplasat. Astfel, sunt legate prin co-indexare pronominalele* şi antecedentul lor (ex. ***Profesorul■ acordă note mari elevilor lui); anaforele* (reflexive şi reciproce) şi nominalul subiect*** (ex. ***Ion$_{ţ}$ se$_{;}$*** apără); subiectul nelexicalizat PRO* din completivele non-finite (infinitiv, iar, pentru română, infinitiv, conjunctiv şi supin) şi nominalul din regentă care îi asigură referinţa (ex. ***ele viii pot [pleca PRO$_{;}$]***); cliticul pronominal şi poziţiile de subcategorizare, lexicalizate sau nelexicalizate (ex. ***î\ văd pe Ion$_{ţ}$;*** fr .je ***le-$_{t}$ vois [ej; componentul deplasat şi urma* lui*** (ex. ***Pe cine$_{;}$*** ai văzut (ej ?).
Vezi LANŢ; LEGARE.
G.P.D.

COLECTTV

1. Categorie restrânsă de substantive delimitată mai ales pe baza criteriului semantic: capacitatea de a desemna o mulţime de obiecte de acelaşi fel: cârd, ceată, grup. mulţime, stol. Formele de plural " ale acestor substantive desemnează, în fapt, mai multe mulţimi de acelaşi fel. Substantivele pot fi de gen neutru sau feminin. Utilizarea lor cu funcţie de subiect în propoziţie conduce, în limba română actuală, la apariţia unor fenomene de acord după înţeles. • în limba română s-au format mijloace derivative specializate pentru a exprima ideea de colectiv, cum sunt sufixele -iş (aluniş, frunziş, mărăciniş etc.) şi -ime (mulţime, tinerime, ţărănime ***etc.).*** Unele elemente aparţinând substantivelor colective indică mulţimi exacte: cvartet, deceniu, secol etc. 2. Subclasă a numeralului cardinal* care desemnează colectivităţi numerice:

amândoi, tustrei, tuspatru etc. Numeralul cardinal colectiv poate funcţiona în propoziţie ca substitut al unui substantiv (amândoi au venit) sau ca adjectiv (amândoi elevii au venit).
CC.

COLON

Fiecare dintre părţile/membrii în care poate fi împărţită o frază* sau o perioadă*; nu se suprapune peste nici o delimitare sintactică obişnuită (parte de propoziţie/ grup verbal* ori nominal*/ propoziţie în frază), colonul nefiind definit din perspectivă pur sintactică, ci şi din punct de vedere prozodic (dimensiunea comparabilă/ egală a membrilor îl apropie de măsură*, succesiunea accentelor* de ritm*); fără să fie o figură* de stil, colonul apare atât în poezie, cât şi în proză: Prin vămile veciei/ Nici vremea nu le trece cu visele mândriei,/ Nici suflete nu intră, nici suflete nu ies (Eminescu); Şi acei ce poartă pe aripile lor diafane întunericul, cât ţine ziua, făcându-se una cu scoarţa copacilor ori cu pulberea cenuşie a drumurilor, încep să zboare şi ei pătând aerul, zdrenţe de catifea şi bucăţi de mătase, cusuţii cu fir şi stropiţii cu purpură, somnoroşi întâi şi nesiguri, mai vioi pe urmă şi mai îndrăzneţi, căutând raza care cheamă şi năluceşte, nectarul care îmbată şi dă viaţă (Anghel). • în special în realizările sale poetice sau retorice, colonul ia forma paralelismului* sintactic, construcţia introducând - în plus faţă de simetrie - o coordonată numerică (situată în continuarea clasicului numerus al retoricienilor antici şi medievali); colonul ia, astfel, formă de: a) bicolon, paralelism sintactic cu doi termeni: în focu-ţi când mă prigo- resc,/ Atunci îmi pare că trăiesc!/ Atunci mă ştiu cu viaţă! (A. Văcărescu); căci dacă s-ar întâmpla ca, pe de o parte să sporească elementul latin în sunetele cuvintelor, iar, pe de alta, să scadă intensitatea operaţiunii intelectuale a celor ce le întrebuinţează, atunci s-ar da o lovitură de moarte vieţii naţionale în principala ei manifestare (Maiorescu);
b) tricolon, paralelism sintactic cu trei termeni, de dimensiuni variate, construcţie dintre cele mai răspândite în poezia romantismului, dar şi în proza descriptivă/ poetică: Atâta murmur de izvor,/ Atât senin de stele/ Şi un atât de trist amor/ Am îngropat în ele (Eminescu); Conacul din Lespezi era bătrân, modest şi prietenos (Rebreanu). Intensificarea presupusă de repetarea în tricolon poate crea în frază efecte simetrice (vezi începutul şi sfârşitul exemplului): Aicea ţipa, ocăra şi blestema numai dumneaei, iar dumnealui asculta, înghiţea şi
tăcea (Caragiale); c) isocolon, frază împărţită total sau parţial în membri sintactici şi metrici de dimensiuni asemănătoare: Cavalerii se îndreptau şi ei [10], trăsurile se învecinau [9], mirezmele se-amestecau [9], bicele purtau un şfichi de floare [101 Şi miile de petale cădeau [10] în noroiul drumului [7] sub copitele cailor [81. (Anghel).
Vezi PARALELISM SINTACTIC; PERIOADĂ.
M.M.

COMANDĂ

1. Sin. ordin (vezi IMPERATIV; ORDIN). 2. C-Comandă. în GB*. abreviere pentru comanda de constituent (engl. constituent-command); denumeşte tipul de relaţie structurală ierarhică stabilită între elementele unui indicator* sintagmatic, dacă sunt îndeplinite următoarele condiţii: a) A nu domină pe B;
b) B nu domină pe A; c) primul nod* din ramură care domină pe A domină şi pe B; vezi schema:
X
B
Relaţia dintre un subiect şi un obiect este de C-Comandă; subiectul comandă obiectul, deoarece subiectul ocupă într-un arbore poziţia lui A, iar obiectul poziţia lui B. • în GB, teoria ana- forelor* şi, implicit, a «legării*» se bazează pe C-Comandă, fiind un tip special al relaţiilor de C-Comandă în care intervin şi constrângeri de co-referinţă. Astfel, se spune că A se «leagă» cu B dacă: a) A «comandă» pe B; b) A şi B sunt co-indexate. Relaţiile dintre un subiect şi o anaforă (un reflexiv în acuzativ sau în dativ, din construcţii ca: Ioir se$_{t}$ ***laudă [e***$_{4}$]; fon$_{J}$ JŞJ; ***impune ceva [ej]) au caracteristicile formale ale «legării», căci subiectul «comandă» obiectul, direct sau indirect, iar cei doi constituenţi sunt co-indexaţi.***
G.P.D.

COMBINARE

1. în teoria relaţiilor* formulată de L. Hjelmslev, relaţie de tip facultativ* manifestată în cadrul succesiunilor de elemente, deci pe axa sintagmatică* a limbii (vezi CONSTELAŢIE). 2. Procesul prin care o unitate lingvistică intră în relaţie sintagmatică (de coocurenţă) cu una sau alte unităţi pentru realizarea unor unităţi şi grupuri mai largi;

expresie a funcţiei combinatorii* a unităţilor lingvistice: fonemele* se combină între ele şi se obţin morfemele*; din combinarea morfemelor rezultă cuvintele*; din combinarea cuvintelor rezultă grupurile* sintagmatice şi propoziţiile*. «Combinarea unităţilor se realizează după reguli de combinare proprii fiecărui nivel* lingvistic şi fiecărei limbi; cele mai numeroase şi mai restrictive reguli privesc combinarea la nivel sintactic.

G.P.D.

COMBINATORIU, -E

1. Funcţie ~ Aptitudine a oricărei unităţi lingvistice de a stabili relaţii de succesiune (sintagmatice*) cu altă unitate (alte unităţi) în vederea obţinerii unor combinaţii mai largi, aparţinând nivelului* lingvistic superior (vezi COMBINARE $_2$).

2. Analiză ~ Vezi ANALIZĂ 2.2. **3. Variantă ~ Realizare (actualizare) a unei unităţi abstracte (fonem* sau morfem*) condiţionată contextual, deci determinată de apariţia într-o aumită vecinătate fonetică; sin. poziţională; condiţionată. Se opune variantelor libere*, necondiţionate de o anumită vecinătate. Variantele combinatorii ale aceleiaşi unităţi sunt în distribuţie complementară*. Astfel, în română, fonemul /l/ cunoaşte patru variante combinatorii [1, 1 ', 1°, 1dintre care cea palatalizată [l'] se realizează înaintea vocalelor** palatale*: ***leg, licurici, leagăn, cea labia- lizată [1°1, înaintea vocalelor posterioare*: lup, loc, loază, iar cea labio-palatalizată [l'°\, înaintea triftongului* -eoa-: leoarcă (E. Vasiliu).***

G.P.D.

COMENTARIU

1. Dintr-o perspectivă pragmatică* asupra structurii enunţului, acea parte din enunţ care aduce informaţia nouă, adăugând ceea ce este nou la ceea ce este deja cunoscut; asigură avansarea în procesul comunicării; sin. cu remă*. Se opune temei* (sau topicului), partea din enunţ care conţine informaţia anterioară, cunoscută. Cum informaţia nouă se află în focus*-ul discursului, iar informaţia veche, în fundalul ei, comentariul devine sin. cu ***focus.*** • în limbile puternic marcate sintactic şi cu structura S(ubiect) —V(erb), deci cu subiectul precedând verbul, cum sunt limbile romanice sau slave, topicul se află la începutul enunţului, iar comentariul (sau focus-ul) spre sfârşitul lui, considerându-se că paitea până la V(erb), reprezentată de grupul nominal subiect, este topicul, iar ceea ce începe cu V(erbul), considerat ca fiind purtătorul în cel mai înalt grad al noii informaţii, reprezintă comentariul. 2. în construcţia unui text literar, propoziţii sau grupuri de propoziţii incidente* care, întrerupând o organizare sintactică, se intercalează parantetic, deci fără legătură sintactică. Rolul unui comentariu este extrem de variat: poate introduce explicaţii suplimentare, indicaţii ale naratorului asupra conţinutului replicilor sau asupra mişcărilor şi comportamentului personajelor, detalii asupra gândurilor lor interioare etc. Comentariul apare atât în fragmentele narative, cât şi în partea de text constituind replicile personajelor sau monologul* interior. Vezi, de ex., comentariul autorului introdus în replica unui personaj: „-Ba să te baţi, ai auzit? izbucni deodată Polina cu un glas care parcă piui în linişte dimineţii. Sunt muierea ta şi am dreptul la zestre." (M. Preda) 3. ~filologic Vezi FILOLOGIE. 4. ~ stilistic Vezi STILISTICĂ.

G.P.D.

COMITAHV

Caz* cu valoare concretă exprimând asocierea la subiect sau la obiect pentru realizarea acţiunii. în limbile cu flexiune cazuală redusă (vezi limbile romanice), nu există un comitativ în accepţie morfologică, ci numai ca rol* semantic (vezi CAZ), exprimându-se cu prepoziţiile care indică „asocierea" (rom. cu, împreună cu).

G.P.D.

COMPARATIV, -Ă

1. Grad ~ Unul dintre termenii distincţi ai categoriei* gramaticale a comparaţiei*, cu trei manifestări el însuşi: comparativ de superioritate (X este mai înalt decât Y); comparativ de inferioritate (X este mai puţin înalt decât Y); comparativ de egalitate (X este la fel de înalt ca Y). • Semantic, asociază valorile de „gradare" şi de „comparaţie", exprimând compararea gradului în care este posedată o însuşire de către obiecte diferite sau de acelaşi obiect în momente diferite (X este mai înalt decât Y; X este mai înalt decât anul trecut) sau compararea gradului în care sunt posedate însuşiri diferite de către acelaşi obiect (X este tot atât de lat cât şi de lung) sau compararea gradului în care se manifestă caracteristici ale acţiunii (X

învaţă mai uşor decât Y). Semnificaţia acestor construcţii se reduce, uneori, la aprecieri comparative între dimensiuni şi calităţi, fără o specificare exactă a gradului în care însuşirea însăşi este posedată. Astfel, construcţia X este mai înalt/ mai puţin înalt decât Y nu poartă presupoziţia că X şi Y sunt „înalţi", ci compară dimensiunea «înălţimii» înseşi, X şi Y putând fi, în sine, şi cu trăsătura „scund". «Sintactic, gradul comparativ apare într-o structură (construcţie) cu trei termeni, reunind adjectivul (sau adverbul) şi două nominale; cel de al doilea, cel cu care se face comparaţia, este realizat prin complement (vezi 3: X este mai frumos decât Y) sau prin propoziţie (vezi 4: X este mai frumos decât este Y). • Marcarea gradului comparativ diferă de la o limbă la alta. în română are o exprimare analitică*, utilizându-se morfeme libere*, de origine adverbială: mai, pentru comparativul de superioritate, grupul mai puţin, pentru comparativul de inferioritate, şi grupurile la fel de, tot atât de, deopotrivă de,

pentru comparativul de egalitate (vezi COMPARAŢIEJ). **2. Complement de mod ~ Specie de complement circumstanţial* subordonată complementului de mod* (sau modal) care exprimă, în cadrul unei relaţii comparative, termenul cu care se face comparaţia. Aparţine construcţiei ternare comparative. Apare, facultativ, pe lângă un adjectiv (sau adverb) la gradul pozitiv*: neagră ca noaptea, dar este implicat obligatoriu, chiar dacă nu este exprimat, de un adjectiv (adverb) la gradul comparativ sau la superlativul* relativ: X este mai înalt decât Y; X este cel mai înalt dintre noi. • Legarea de regent este joncţională. realizându-se prin prepoziţii (cel mai bun dintre...), prin locuţiuni prepoziţionale (mai bune acum faţă de luna trecută), prin adverbe comparative (vezi 5.: frumoasă ca (şi) tine). Selecţia mărcilor depinde de tipul de comparaţie: de egalitate** vs. de inegalitate (ca (şi) vs. ***decât) şi de gradul de comparaţie al regentului: comparativ*** vs. superlativ relativ (ca, decât vs. ***dintre, din). 3. Circumstanţială de mod ~ Specie de propoziţie circumstanţială*, subordonată modalei*, care exprimă, în forma unei propoziţii, termenul al doilea al comparaţiei. Se introduce obligatoriu joncţional, conectivele* selectate fiind diferite după tipul de comparaţie: de egalitate (cum, precum, după cum, la fel cum)*** vs. inegalitate (decât, (faţa) de cum); o comparaţie calitativă vs. una cantitativă (cât, pe cât. pe atât) sau o comparaţie condiţională (numită şi ireală*: ca şi cum, ca şi când, de parcă). 4. Adverb ~ Clasă restrânsă de adverbe şi de locuţiuni adverbiale cu rol de relaţie, asigurând legarea de regent în cadrul unei relaţii comparative a termenului cu care se face comparaţia (ca, decât, cât; cum,precum, după cum etc.). Primele (ca, decât, cât), care sunt şi cel mai frecvent denumite adverbe comparative, au două caracteristici speciale: oscilează între regimul prepoziţional şi cel adverbial (vezi, de ex., selecţia cazului acuzativ în: învaţă ca mine / mai bine decât mine, alături de construcţii în care termenul cu care se face comparaţia păstrează forma termenului comparat: îmi place mai mult mie decât ţie; Vorbeşte la fel de arogant cu mine ca şi cu tine); decât şi cât introduc atât complemente, cât şi propoziţii (învaţă mai bine decât X / ~ decât înveţi tu).

G.P.D.

COMPARATIV-ISTORIC, -Ă (METODĂ ~) Metodă de bază în cercetarea diacronică* a limbilor înrudite; iniţiată în sec. al XlX-lea şi definitivată prin analiza comparativă a limbilor indo- europene (vezi CLASIFICARE; FAMILIE). Constă în compararea cuvintelor cu sensuri similare din două sau mai multe limbi a căror înrudire este admisă ipotetic şi în stabilirea unor corespondenţe fonetice sistematice, condiţionate contextual, cu scopul de a demonstra existenţa relaţiei genetice presupuse şi de a reconstrui formele comune originare. Modalitatea de reprezentare a descendenţei limbilor acreditată de metoda comparativ-istorică este arborele* genealogic. Se admite existenţa unor procese de scindare a unor limbi primare comune (protolimbi*) produse succesiv. în diverse epoci.

în structura arborelui unei familii de limbi, proto- limbile constituie nodurile care se ramifică în urma acumulării fenomenelor de divergenţă lingvistică. Metoda comparativ-istorică permite reconstrucţia* protolimbilor neatestate (de ex., vechea germanică ori slava comună) sau, în cazul protolimbilor atestate, reconstrucţia eventualelor variante neconsemnate în scris (regionale, populare, tardive), dar continuate de limbile moderne (forma latină clasică atestată pluvia, de ex., nu explică formele din limbile romanice; urmărirea corespondenţelor fonetice sistematice a permis reconstruirea formei neatestate *plovia. Sunt situaţii în care recon- strucţiile au fost confirmate prin descoperirea ulterioară a unor atestări. Vezi, de ex., formele connoscere sau disculcius, presupuse de specialişti

şi identificate ulterior în texte). Aplicarea metodei comparativ-istorice se întemeiază pe două postulate: arbitrarul semnului* lingvistic şi regularitatea schimbărilor fonetice. Primul stă la baza alcătuirii listelor de concordanţe lexicale dintre limbi, determinând excluderea cuvintelor a căror similaritate se explică prin caracterul lor motivat* (împrumuturi*, cuvinte onomatopeice* sau provenite din limbajul copiilor etc.) ori este accidentală. în toate celelalte cazuri, relaţia dintre forma sonoră a cuvintelor şi sens nefiind motivată, similarităţile fonetice şi semantice dintre limbi nu pot fi explicate decât prin originea lor comună. O valoare probantă deosebită o are similaritatea formelor gramaticale neregulate sau a formelor din paradigmele* cu supletivism*. Al doilea postulat determină verificarea, într-un material lexical cât mai cuprinzător, a concordanţelor fonetice care funcţionează în anumite contexte, în limbile considerate, pentru a avea certitudinea caracterului sistematic al acestora. De aceea, unul dintre rezultatele cele mai importante ale cercetărilor comparativ-istorice a fost formularea legilor* fonetice specifice diverselor limbi. Cele două postulate menţionate sunt complementare, ultimul conferind metodei comparativ-istorice o valoare practică (prin stabilirea unor criterii interne pentru a distinge cuvintele moştenite de împrumuturi) şi posibilităţi de aplicare predictivă (îndeosebi în reconstituirea prototipurilor). Eficienţa metodei comparativ-istorice este dependentă de dimensiunile corpusului de date utilizat. Cu cât epoca de scindare a unei unităţi primare este mai veche, aplicarea metodei devine mai dificilă, pentru că datele de care dispunem sunt mai sărace. Oricum, întrucât metoda se bazează pe comparaţia unor cuvinte, reconstrucţia detaliată a mărcilor morfologice, a sintaxei şi a sistemului de alofone* ale protolimbilor - mai ales ale celor foarte vechi - nu este posibilă. De asemenea, metoda nu dă posibilitatea identificării similarităţilor care apar în urma unor fenomene curente, cum ar fi contactul* lingvistic de durată între comunităţi sau inovaţiile’ paralele independete.

L.I.R.

COMPARAŢIE

1. Categorie* gramaticală specifică adjectivului şi adverbului exprimând distincţii de „gradare‟ (gradarea însuşirilor obiectelor şi a caracteristicilor proceselor) şi de „comparaţie‟ (compararea gradului în care este posedată o însuşire de către obiecte diferite sau de acelaşi obiect în momente diferite sau a gradului în care se manifestă caracteristica unui proces). Se realizează printr-un sistem de opoziţii*, grupând trei termeni (sau grade de comparaţie*):

pozitivul, comparativul, superlativul, dintre care pozitivul este termenul nemarcat (vezi MARCAT), nedând nici o informaţie de „gradare" şi de „comparaţie", iar formal, neavând nici un semn special; el funcţionează ca punct de reper pentru celelalte două. La o primă partiţie, pe baza a două trăsături distinctive, se deosebesc: pozitivul, caracterizat prin [-Gradare, -Comparaţie]; comparativul şi superlativul relativ, caracterizate prin: [-(-Gradare, +Compa- raţie]; superlativul absolut, cu caracteristicile [+Gradare. -Comparaţie]. La a doua partiţie, pe baza trăsăturii suplimentare [+Grad maxim], se disting între ele superlativul relativ şi comparativul, primul prezentând setul de trăsături [+Gradare, +Grad maxim, +Comparaţie]. în cadrul comparativului, pe baza opoziţiei egalitate vs. inegalitate, se separă comparativul de egalitate de cel de inegalitate. • Prin caracteristica „gradării", construcţiile categoriei comparaţiei se includ în clasa mai largă a construcţiilor de apreciere cantitativă. Cum aprecierea cantitativă, dacă nu este una numerică (exactă), este de tip subiectiv, construcţiile categoriei comparaţiei se includ şi în clasa mai largă a construcţiilor de modalitate apreciativă*. Subiectivitatea aprecierii atrage aceste construcţii în sfera stilisticului, justificând, pe de o parte, numărul extrem de mare (şi niciodată închis) de mărci expresive ale gradării (vezi, de ex., exprimarea expresivă a superlativului absolut), iar, pe de altă parte, utilizarea construcţiilor comparative ca suport semantico-sintactic al figurii* de stil numită comparaţie (vezi 2). • Sub aspectul disponibilităţii faţă de comparaţie, adjectivele şi adverbele se împart în: gradabile, care acceptă distincţiile de gradare; negradabile, inapte de a primi grade de comparaţie, partiţie corespunzătoare, în linii mari, claselor semantice: adjective calificative* vs. relaţionale şi determinative* (vezi ADJECTIV). Dintre cele calificative, se sustrag gradării cele care, etimologic, reprezintă forme de comparativ sau de superlativ

latinesc şi cele care cuprind, în matricea lor semantică, seme* superlative: superior, inferior, minim, maxim, nemaipomenit, uriaş, extraordinar, enorm etc. • Modul de marcare' a comparaţiei diferă de la o limbă la alta, iar în cadrul unei limbi, de la un grad de comparaţie la altul, de la o exprimare marcată expresiv la alta neutră. Pentru evoluţia de la latină la limbile romanice, este semnificativă trecerea de la exprimarea predominant sintetică* la cea analitică* (vezi ANALITICJJ; ANALITISM^, limbile romanice recurgând, de preferinţă, pentru exprimarea comparativului şi a superlativului, la morfeme mobile* de provenienţă adverbială (vezi COMPARATIV; SUPERLATIV). 2. în retorică, figură* semantică (trop') care apropie doi termeni - unul comparat (A) şi celălalt comparant (B) - prin intermediul unui adverb ce semnifică asemănarea lor totală sau parţială (ca, cum, precum); întreaga structură este raportată la o calitate specifică celui de al doilea termen, cel cu care se compară: Pe un deal răsare luna, ca o vatră de jăratic (Eminescu). Spre deosebire de alte figuri semantice, comparaţia nu presupune o modificare semică* a celor doi termeni pe care îi apropie, pe baza analogiei. De aceea comparaţia nu se poate realiza
- în formele sale tradiţionale - decât între termeni comparabili, a căror punere în paralel se menţine în limitele verosimilului. încadrată tropilor realizaţi prin asemănare, comparaţia poate fi totală (atunci când asemănarea nu este explicit limitată: luna, ca o vatră de jăratic) sau parţială, formă apropiată de sinecdocă* (atunci când analogia are în vedere doar un element din entitatea semantică a comparantului: Ion e mut ca peştele; Băiatul e frumos ca un zeu). I. SINTACTIC, comparaţia are forma canonică (sau completă) A este x ca B: Pământul e rotund ca o portocală. Această formă nu se realizează însă întotdeauna, astfel că în texte comparaţiei poetice îi poate lipsi câte un element: verbul copulativ, însuşirea comună, dar niciodată termenii de bază A—B; comparaţia are sens şi sub aspectele sale eliptice: A (este) ca B (Pământul (e) ca o portocală) sau A x ca B (Pământul - rotund ca o portocală). Termenii de corelare pot fi: cum, ca (şi), precum, asemenea, astfel, întocmai ca, decât - după cum ideea cuprinsă în figura poetică subliniază echivalenţe perfecte sau inegalităţi între termenii comparaţiei; procesul este acelaşi ca şi în cazul comparaţiei gramaticale. în textul poetic, comparaţia poate uza şi de alte verbe decât copulativul a fi; de obicei, acestea includ ideea de comparaţie în propriul lor sens (a părea, a semăna, a se asemăna), dar şi verbe independente caUens pot construi comparaţii; în aceste cazuri, corelativele nu mai sunt necesare: Atât de fragedă, te-asameni/ Cu floarea albă de cireş (Eminescu); Şi copacii-ntorşi spre cer/Par corăbii negre, iată/încărcate cu mister (Arghezi); Pământul rodeşte ca un pom. O diferenţă de funcţie stilistică apare în aceste cazuri faţă de figura canonică: comparaţia nu mai este prezentată ca strict verosimilă, ci introduce propria perspectivă a autorului asupra realităţii descrise, sugerând extensii de sens determinate contextual, inexistente în limbajul curent, dar posibile în cel poetic. • Comparaţia se poate realiza în variate forme lexicale ori sintactice; în funcţie de aceste realizări, pot fi identificate mai multe tipuri: a) lexical: comparantul poate fi un cuvânt sau o propoziţie/ frază: Unde-ajung, pas văruite zid, podele, ca de cridă (Eminescu); Şi mâna ţi-a sucit, cum storci o rufă/ Şi-a rupt şi gâtul păsării, care bătea(Barbu); b) sintactic: comparaţiile pot fi simple şi multiple, diferenţiate în funcţie de numărul comparanţilor: comparaţia simplă - un singur comparant - A este (x) ca B: Şi visurile tale clipesc în amintire/ Ca stelele văzute în funduri de fântâni (Philippide); comparaţia multiplă se realizează linear sau ramificat: comparaţia lineară multiplică în serie comparantul, sub forma A este (x) ca Bca B_2, ***ca B_v..: Danţul plutit pe subsuori/ Ca duca şirurilor de cocori,/ Ca o ghirlandă s-a-nvârtit (Arghezi); Ar trebui un cântec Încăpător precum/ Foşnirea mătăsoasă a mărilor cu sare./ Ori lauda grădinii de îngeri când apare/ Din coasta bărbătească al Evei trunchi de fum (Barbu); comparaţia ramificată are forma A este (x) ca B,, (y) ca B_2, (z) ca B_r..: Doamne, fă-i bordei în soare (...)/ Nu mai nalt decât o floare/ Şi îngust cât o ureche (Arghezi); Femeie răspândită-n mine/ ca o mireasmă-ntr-o pădure,/ scrisă-n visare ca o slovă, / înfiptă-n twnchiul meu: săcure*** (id.) în funcţie de prezenţa/ absenţa în text a calificării comune (x), comparaţia este: a) explicită: Mori de vânt, cu aripe deschise izbite de pământ,/

Păreau un cârd de berze zburând stângace (Pillat); b) implicită (sau metaforică); Câte-o lebădă-şi îndreaptă capul, ca un nenufar (Arghezi); în comparaţia implicită nu se specifică prin ce este justificată apropierea dintre A şi B, căci analogia urmează să fie completată - subiectiv - de receptorul mesajului (x poate fi aici alb, graţios, delicat etc.). ü. SEMANTIC, comparaţia se

poate clasifica în funcţie de numeroase criterii: cel mai des adoptat rămâne asocierea variată a domeniilor [Abstract] şi [Concret] în realizarea echivalenţei contextuale prin comparaţie; interesant în clasificările semantice ale figurii este mai ales comparantul, căci el marchează sensul în care se dirijează comparaţia: [Abstract] —> [Concret] comparaţii concretizatoare, plasticizante: gândirea-mi se arată/ Ca tigrul în pustiuri o jertfă aşteptând (Alexandrescu); Ca repedea rotire a undelor albastre/ Gândirea noastră, spuma zădărniciei noastre (Eminescu). Din straşina curat-a veşniciei/cad clipele ca picurii de ploaie (Blaga); [Concret] —> [Abstract] comparaţii abstractizante: Frunzele-/ cad, zbor în aer, şi de crengi se dezlipesc/ Ca frumoasele iluzii dintr-un suflet omenesc (Alecsandri); în pâlnia muntelui iezerul netulburat/ ca un ochi al lumii, ascuns, s-a deschis (Blaga); [Concret] —> [Concret] între alte numeroase asocieri concrete, comparaţiile sinestezice, hiperbolizante: Eşti o tulpină fără rădăcină/ Şi semeni a mireasmă şi lumină (Arghezi); Las altora globul terestru ca o minge (Pillat); [Abstract] —> [Abstract] adesea comparaţii conceptuale, uneori oximoronice (vezi OXIMORON): **Ca viaţa se revarsă o mufă-nfiorare (Heliade); Eun adânc asemene/ Uitării celei oarbe (Eminescu); O, gând anarhic şi amar/ Pe care vorbele nu-l pot cuprinde/ Atunci când ca un meteor bizar/ în,noaptea inimii adânci s-aprinde (Philippide). • Ca şi epitetul* sau metafora*, comparaţiile se situează uneori la limita cu alte figuri de stil, realizând interferenţe figurative; între acestea: a) comparaţia personificatoare alătură doi termeni incompatibili din punctul de vedere al semului' [Animat] - [Personal], depăşindu-şi astfel propria definiţie: Asculţi cum sunăclopotele-n turlă/ Ca haitele de lupi flămânzi ce urlă? (Minulescu); în zori, ca poteraşii. din văi şirag ies plopii (Pillat); (vezi** PERSONIFICARE); b) comparaţia metaforică aduce la unul dintre termeni sensul conotativ presupus de metaforă*, modificând, de asemenea, caracterul „verosimil" al figurii: Cenuşa visărilor noastre/ Se cerne grămezi peste noi,/Precum se coboară pe glastre./ Atinse, petalele-albastre j De-o gâză căzută de sus printre foi (Arghezi); vezi METAFORĂ; C) comparaţia sinestezică asociază termeni aparţinând la domenii senzoriale diferite, în structură sintactică proprie: [Cocorii] Vâslesc traşi parcă-n ţeapă pe-o rază lunară (Blaga); vezi SINESTEZIE; d) comparaţia negativă face parte dintre figurile „neverosimile" şi se realizează ca antiteză* sau ca oximoron*: Nu-i nici o poezie să fie ca tăcerea (Pillat) - dubla negaţie are valoare de superlativ, asimilabil cu metafora* infirmată.
G.P.D (1); M.M. (2).
COMPATIBILITATE **nivel morfosintactic*, cliticul reflexiv de acuzativ**
Caracteristică de distribuţie* a unei unităţi lingvis- este compatibil cu termeni aparţinând verbului (se tice de a accepta, în procesul combinării*, legarea spală, se apără), dar incompatibil cu alte clase de de una sau de alte unităţi; unităţile care permit cuvinte. Vezi COMBINARE; CO-OCURENŢĂ. legarea, apărând împreună (fiind deci co-ocu- G.P.D.
rente), sunt compatibile; compatibilitatea se opune incompatibilităţii, care denumeşte imposibilitatea COMPETENTĂ
a două unităţi de a accepta legarea şi deci apariţia Termen introdus de N. Chomsky pentru a desemna împreună (sau a fi co-ocurente). Compatibilitatea cunoaşterea intemalizată a sistemului de reguli al şi incompatibilitatea sunt forme de manifestare a unei limbi de către vorbitorii nativi ai acesteia, libertăţilor şi a constrângerilor de construcţie, în Competenţa se defineşte în opoziţie cu perfor- procesul combinării, pentru obţinerea grupurilor manţa*, care presupune actualizarea competenţei mai largi. Orice nivel* lingvistic se caracterizează, prin uz lingvistic. Deşi dicotomia compe- într-o limbă dată, prin reguli stricte de compa-tenţă/performanţă este legată de dicotomia tibilitate. în română, de ex., la nivel morfologic, saussuriană limbă'/vorbire*, între acestea există desinenţa* -uri este compatibilă cu radicali diferenţe importante. Spre deosebire de conceptul substantivali cu trăsătura [+Neutru] şi, rar, cu de limbă, care la F. de Saussure desemnează un radicali substantivali cu trăsătura [+Feminin] (vezi tezaur colectiv, competenţa despre care vorbeşte freburi, lipsuri), dar este incompatibilă cu radicali N. Chomsky nu este a unei comunităţi (în care se substantivali cu trăsătura [+Masculin] şi cu radi- utilizează o anumită limbă), ci a fiecărui individ, caii aparţinând oricărei alte clase morfologice. La vorbitor nativ al unei limbi. Diferenţa cea mai

semnificativă însă constă în faptul că N. Chomsky consideră competenţa drept sursă a creativităţii* lingvistice, în timp ce la F. de Saussure limba ne apare mai degrabă ca un inventar sistematic de unităţi. Competenţa vorbitorilor unei limbi explică atât posibilitatea acestora de a produce şi de a înţelege un număr infinit de enunţuri noi, cât şi capacitatea lor intuitivă de a distinge enunţurile gramaticale de cele negramaticale. • Cercetările ulterioare disting în afara competenţei lingvistice, aşa cum o defineşte N. Chomsky, o competenţă comunicativă sau pragmatică. Conceptul de competenţă comunicativă, introdus de Dell Hymes, desemnează ansamblul cunoştinţelor lingvistice, interacţionale şi culturale intemalizate de vorbitorul nativ al unei limbi, care îi permite să se manifeste adecvat în contexte* comunicative specifice. Conceptul de competenţă comunicativă se întemeiază pe ideea că producerea şi interpretarea enunţurilor nu este guvernată numai de un sistem de reguli gramaticale, ci şi de un sistem de norme şi convenţii determinate social şi cultural, întrucât locusul cunoştinţelor comunicative este reprezentat de comunitatea* lingvistică. în afara univer- saliilor* comunicării, există tipare de structurare a anumitor evenimente comunicative, mijloace convenţionalizate de exprimare a diverselor tipuri de acte* verbale, reguli de selecţie a formelor lingvistice în funcţie de contextul social, de intenţia* comunicativă şi de tradiţia

culturală, specifice fiecărei comunităţi. Competenţa comunicativă a vorbitorilor unei limbi exprimă capacitatea acestora de a distinge, chiar în cazul enunţurilor gramaticale, între enunţuri reuşite şi nereuşite. Faţă de relativa uniformitate a competenţei lingvistice a adulţilor, competenţa comunicativă se caracterizează printr-o largă diversitate şi printr-o achiziţie* practic nelimitată în timp. Competenţa comunicativă include o latură socială, variind în funcţie de diversele subgrupuri care compun o anumită comunitate lingvistică.
L.I.R.
COMPLEMENT
1. în tradiţia sintaxei româneşti, parte secundară de propoziţie* care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecţie, complementul fiind definit în raport cu calitatea morfologică a regentului*, şi nu cu natura relaţiei faţă de acesta; se deosebeşte de atribut*, parte secundară al cărei
regent este un substantiv, pronume sau numeral.
•în funcţie de natura relaţiei sintactice şi semantice dintre complement şi regent, complementele se clasifică în: necircumstanţiale* (direct, indirect, de agent) vs. ***circumstanţiale* (de loc, de timp, de mod. de cauză, de scop*** etc.). 2. în tradiţia altor gramatici, franceză, de ex., complementul denumeşte orice determinant, indiferent de natura morfologică a regentului, având rolul de a completa, a complini regentul. După calitatea morfologică a regentului, se disting: complemente ale verbului, ale adjectivului, ale adverbului, dar şi complemente ale numelui (ceea ce gramatica românească numeşte atribut*) şi complemente de frază, pentru cazul când complinirea priveşte ansamblul frazei, şi nu numai verbul. • După natura relaţiei şi modul ei de manifestare, se disting: complemente esenţiale, nesuprimabile, nede- plasabile în enunţ, vs. complemente circumstanţiale, suprimabile, cu o anume libertate de topică (Bescherelle). 3. în concepţia lui L. Tesniere, care distinge între actanţi* şi circumstanţe, complementele sunt funcţiile îndeplinite de actanţi şi se opun circumstanţialelor, funcţiile îndeplinite de circumstanţe. în raport cu 1 şi 2, accepţia lui Tesniere este mai restrânsă, clasa complementelor limitându-se la determinanţii inerenţi*, pe care regentul îi selectează în mod necesar şi cărora le impune restricţii de formă (de caz, în limbile cu flexiune, sau de prepoziţie şi/sau restricţii de topică). Corespund complementelor necircumstanţiale (din 1) şi complementelor esenţiale (din 2). 4. în teoria X-Bară*, încorporată în GB*, care realizează reprezentarea sintactică ierarhică a structurilor de constituenţi, se face distincţia între complemente vs. adjuncţi* şi specificatori*. în forma schematizată a acestei teorii:
(a) X″ -*■ (Spec) X′ (Adjunct)
(b) X′ -* X° (Complemente), unde X° este unul dintre capurile* lexicale: V, N, Aj, Prep, iar X″, proiecţiile maximale ale acestora: GV, GN, GAj, GPrep, complementele apar la un prim nivel de proiecţie*, fiind proiectate de capurile lexicale, care le atribuie cazul* inerent şi rolurile tematice*.
•în funcţie de realizarea unui complement, se disting cele realizate nominal de cele realizate prepoziţional, ultima categorie cuprinzând propoziţiile subordonate, cu forme verbale finite

(indicativul) şi non-finite (infinitivul, conjunctivul, supinul, gerunziul) (vezi COMPLEMENTIZARE).
G.P.D.
COMPLEMENTAR, -Ă (DISTRIBUŢIE ~)
Vezi DISTRIBUŢIE.
COMPLEMENTARITATE
în terminologia lui L. Hjelmslev, tip de relaţie de interdependenţă*; desemnează relaţia de interdependenţă stabilită între termenii sistemului*. în oricare sistem lingvistic care cunoaşte categoria de număr*, relaţia dintre „singular" şi „plural", termeni care se presupun reciproc, este de complementaritate. Vezi INTERDEPENDENŢĂ.
G.P.D.
COMPLEMENTIZARE
1. în concepţia timpurie a gramaticii generative* (P. S. Rosenbaum, 1967), complementizarea este o transformare* de încastrare*, deci de încorporare, pe baza unei reguli recursive*, într-un G(rup) V(erbal) sau G(rup)N(ominal), a unei propoziţii subordonate sau a unui echivalent; sin. complementare; transformare completivă. Legarea de regentul din propoziţia matrice* se realizează printr-un complementfcator*. Din complementizare rezultă construcţii ca: El mi-a spus că va pleca; Se gândeşte să plece; Gândul că va pleca îl sperie; Gândul să plece îl sperie, unde că şi să sunt com- plementizatori, iar determinanţii pe care îi introduc, complemente* propoziţionale. Faţă de concepţia tradiţională de complement şi completivă, prin complementizare se introduc toate tipurile de subordonate conjuncţionale necircumstanţiale, inclusiv cele din poziţia subiectului (îmi place că/să lucrez) sau a atributului (Gândul că/să...).
2. în concepţia ulterioară a gramaticii generative (J. Bresnan, 1970, teorie preluată de GB*), complementele propoziţionale sunt generate din bază*, fiind introduse prin regula de constituenţi: P′ => Comp^P. Complementizarea, concepută ca regulă a structurii de adâncime*, cunoaşte, în acelaşi timp, şi o lărgire de semnificaţie, incluzând, pe lângă introducerea completivelor conjuncţionale. a tuturor tipurilor de construcţii echivalente: propoziţii subjonctive, infinitivale, gerunziale, supinul şi toate tipurile de interogative indirecte. Bresnan distinge un complementizator caracterizat prin [-wh], realizat ca rom. că, să, (de) a; engl. ***that, for; fr. que, şi un*** COMP caracterizat prin [+wh], incluzând morfemele interogative din interogativele indirecte* (vezi rorn. dacă; fr. si). Este distincţia dintre:
^ [p [cOMP^{că} [pion a plecat]]]
Nu ştiam
[P^{1} [comp [p $^{crecIc\ Ion}$ t1]]]
•Literatura generativă distinge două tipuri de completive propoziţionale: finite, al căror

simbol Flex(Flexiune) include trăsătura [+Timp], ceea ce înseamnă selecţia indicativului în subordonată; non-finite, al căror simbol FLEX are trăsătura [-Timp determinat], ceea ce înseamnă selecţia conjunctivului sau a formelor verbale nepersonale. Este distincţia dintre:
<că Ion a reuşit să reuşească7 de a reuşi
m Construcţiile rezultate din complementizare, incluzând complemente propoziţionale, cunosc acţiunea unor fenomene sintactice specifice: ridicarea* subiectului din subordonată în regentă (vezi ridicare) şi equi* (adică suprimarea subiectului din subordonatele non-finite, identic referenţial cu un nominal al regentei; vezi control). «Tipurile de complemente propoziţionale pot îmbrăca o varietate de forme de la o limbă la alta, distincte prin forma verbală a completivei sau prin natura echivalentului: indicativ, subjonctiv, infinitiv, supin, gerunziu, construcţii nominalizate*. Astfel, româna, spre deosebire de limbile romanice, a dezvoltat un tip propriu de complement non-finit, realizat prin supin* (ex.: ***terminä de învăţat; se apucă de învăţat). Alegerea tipului de complement depinde de: a) limba avută în vedere, fiecare limbă având propriul inventar de specii de complemente; b) în cadrul unei limbi, proprietăţile inerente* ale regentului: sunt regenţi care nu admit complemente propoziţionale (vezi rom. ara, cânta); sunt regenţi care admit numai complemente finite, deci numai indicativul în subordonată (vezi rom. considera, afla: consideră că..., află că...); sunt regenţi care admit complemente finite şi non-finite, acceptând, de*** ex., în română, în egală măsură, indicativul şi conjunctivul (vezi a se gândi

că/să...); sunt regenţi care admit numai complemente non-finite, inclusiv posibilitatea unui supin (termină să.../ a.../ de mâncat).
G.P.D.
COMPLEMENTIZATOR
1. în orientările generative* timpurii (P.S. Rosenbaum, 1967), element introdus în cursul transformării de complementizare*, pentru a realiza încorporarea unei propoziţii independente în structura unui G(rup)V(erbal) sau G(rup)N(omi- nal) din propoziţia matrice*; vezi rom. că, să (El se gândeşte că.../să...); vezi fr. ***que, de (II m'a dit que...; J'ai peur de le revoir). 2. în teoriile generative mai târzii (J. Bresnan;*** GB*), complementiza- torul desemnează lexicalizările categoriei* funcţionale COMP, categorie introdusă din bază*, care, potrivit accepţiei mult lărgite a lui Bresnan (vezi COMPLEMENTIZARE), include atât conective interogative, desemnate, în engleză, prin [+wh], cât şi conective neinterogative, desemnate prin [- wh]. • Româna se caracterizează printr-un inventar bogat de complementizatori, creându-şi, ca particularitate specifică în ansamblul romanic, doi conectori propoziţionali: că şi să şi dezvoltând, în condiţii speciale, pe al treilea: ca ... să, la care se adaugă conectorii formelor verbale nepersonale din poziţiile de complement: a şi de a, din construcţia infinitivului, sau de, din structura supinului (termină (de) a mânca/ de mâncat). în cazul special al românei, se vorbeşte despre ambiguitatea* unora dintre complementizatori ca urmare a naturii lor duble: de Comp şi Flex, adică de mărci conective propoziţionale, dar şi de mărci flexionare. Este cazul lui să, conectiv subordo- nator, dar şi marcă a modului conjunctiv*, sau al lui a, element de legare a complementului infinitival, dar şi marcă flexionară a infinitivului' (vezi COMPLEMENTIZARE; CONJUNCTIV; INFINITIV).
G.P.D.
COMPLETIVĂ
1. în tradiţia sintaxei româneşti, specie de propoziţie subordonată* care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecţie, corespunzând, la nivelul frazei, complementului*. Se deosebeşte de (propoziţia) atributivă*, subordonată care, determinând un nume din regentă, corespunde atributului*. • în funcţie de clasa de complemente la care corespund şi, implicit, de natura relaţiei faţă de regent, se disting: completive necircumstanţiale (completive directe*/ indirecte*/ de agent*) vs. completive circumstanţiale (de loc*, de timp*, de mod*, de cauză*, de scop* etc.). • în funcţie de natura conectivului* care asigură legătura subordonatei faţă de regent, se disting: completive relative, introduse prin pronume, adjective, adverbe relative, şi completive conjuncţionale, introduse prin conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale necircumstanţiale. O clasă specială o constituie completivele interogative indirecte*, introduse conjuncţional (rom. dacă) sau relativ, după cum rezultă din transpunerea în vorbirea/stilul indirect(ă) a interogativelor* totale sau parţiale (El întreabă dacă.../ cine. cum. când...). 2. în gramatica generativă*, completiva corespunde complementelor* propoziţionale (sau propoziţiilor încastrate), incluzând, indiferent de poziţia sintactică (de subiect, de obiect direct sau indirect, de atribut), subordonatele conjuncţionale, interogativele indirecte (conjuncţionale sau relative), precum şi echivalentele lor infiniţi vale, de supin, gerunziale, participiale, deci toate construcţiile rezultând din încastrarea* unui complement prepoziţional sau a unei forme verbale non-finite. Pentru tipurile de completivă vezi COMPLEMENTIZARE-,. Construcţii diferite ca: Nu ştiam ce s-a spus/ ~ că eşti bolnav/ ~ să muncesc, din poziţia obiectului direct, Mă gândeam ce vei face/ ~ că am greşit/ ~ să plec/ ~ (de) a pleca, din poziţia obiectului indirect, sau îmi place că am rezultate bune/ ~ să am rezultate bune/ ~ a avea rezultate bune, din poziţia subiectului, sau întrebarea cine va veni/ ~ dacă va veni, din poziţia atributului, aparţin, toate, clasei largi a completivelor, având în comun caracteristica de complement (vezi COMPLEMENT^ COMPLEMENTIZARE) şi, în plus, dată fiind natura verbală a complementului (formă finită sau non- finită), pe aceea de complement prepoziţional.
G.P.D.
COMPLEX, -Ă
1. Simbol ~ în modelul generativ*, un set ordonat de trăsături sintactice, rezultate din aplicarea regulilor de subcategorizare* contextuală, şi de trăsături semantice inerente*, rezultate din regulile de subcategorizare non-contextuală, care detaliază, pe de o parte, categoriile* lexicale (V, N, Aj) ale şirurilor* preterminale, iar, pe de alta, intrările din

lexicon', permiţând aplicarea regulilor de inserţie' lexicală. Astfel, dacă într-un şir preterminal apare simbolul complex [+N, +Numărabil, +Comun, +Animat, +Uman. +Masculin -Matur], iar, în lexicon, la analiza intrării băiat, apare simbolul complex [+N, +Numărabil, +Comun, +Animat, +Uman, +Masculin, -Matur], atunci este posibilă înlocuirea simbolului complex din şirul preterminal cu matricea* de trăsături fonologice a intrării băiat. 2. Frază ~ în gramatica generativă, construcţie (sau frază) incluzând o completivă* încastrată (vezi ÎNCASTRARE) sau, altfel spus, conţinând un complement prepoziţional (vezi COMPCETIVĂ,).

G.P.D.

COMPONENT

1. ~ a] unei propoziţii/fraze Element făcând parte dintr-o succesiune mai amplă de unităţi lingvistice. 2. ~ ai unui model lingvistic în modelele generative*, care îşi propun să procure o teorie completă asupra organizării şi funcţionării limbii, sunt desemnate prin componente părţile distincte din organizarea generală, separate prin rolul diferit în ansamblul modelului, iar în GB', distincte prin nivelul diferit de reprezentare, a) în teoria generativă standard (N. Chomsky, 1965), se disting trei componente: componentul sintactic, căruia i se atribuie rolul fundamental, cel generativ, de producere a structurilor sintactice, vs. componentul fonologie şi cel semantic, ambele cu rol interpretativ, atribuind, pe rând, reprezentărilor sintactice, o interpretare morfofonetică şi una semantică. Componentul sintactic are două subcomponente: cel de bază*, care cuprinde regulile de structură a frazei, regulile de subcategorizare şi lexiconul şi care generează structurile de adâncime*, şi cel transformational*, care cuprinde regulile de transformare şi converteşte structurile de adâncime în structuri de suprafaţă*, b) în GB* (N. Chomsky, 1981), se disting, după nivelul de reprezentare, următoarele componente:

Baza
(D-Structură*)
„Deplasare a lui a"
(S-Structură')
Deplasare a lui a"
FF
(Forma fonetică)
FL
(Forma logică)

Componentele sunt intercondiţionate prin operaţia „deplasare a lui a". Primele două (Baza şi S-Structura) asigură reprezentarea relaţiilor sintactice abstracte, diferenţa dintre ele nefiind de grad de abstractizare (S-Structura este la fel de abstractă, chiar mai abstractă, din cauza urmelor*, decât baza), ci de reprezentare: S-Structura înregistrează, prin intermediul urmelor, deplasările de componente din poziţia originară. FL înregistrează reprezentarea semantico-logică, iar FF pe cea a formei fonetice.

G.P.D.

COMPUNERE

Procedeu de îmbogăţire a vocabularului cu unităţi lexicale noi, formate din două sau mai multe cuvinte existente independent şi care şi-au pierdut sensul în favoarea unuia nou; se obţine o unitate cu individualitate semantică şi morfologică: piatră-vânătă „sulfat de cupru". Poiana Mărului „nume de localitate", ciuboţica cucului „o anumită plantă". Grupul care realizează compunerea trebuie să nu fie dislocat şi să se supună regulilor morfologice şi sintactice ale limbii române: fie să marcheze flexiunea numai la ultimul element (datorită bună-voinţti. faţă de datorită re lei-credinţe), fie să păstreze forma-tip (un coate goale, Vatra Dornei). Combinarea unităţilor care realizează compunerea în limba română (majoritatea nominale - substantive şi adjective) se face prin variate tipuri de relaţii sintactice: A) hipotaxa sau subordonarea, B) parataxa sau juxtapunerea şi C) abrevierea. A) Hipotaxa sau subordonarea marchează un grad superior de compunere, rezultat din mai multe combinaţii: 1. subordonarea atributivă:

a) substantiv+adjectiv: botgros, coate-goale, vorbă-lungă, acid clorhidric, Almaşul -Mare ş.a.
b) adjectiv+substantiv (în unele formaţii mai vechi): bună-credinţă, bună-cuviinţă, bunăvoinţă, rea- credinţă, rea-voinţă etc.; c) substantiv+substantiv în genitiv: Calea Laptelui, ciuboţica cucului, gura-

leului, floarea-soarelui, ochiul-boului. Gura Ocniţei, Neagra Şarului, Podu-Turcului, Poiana Mărului, Vatra Dornei, Valea Prahovei, Delta Dunării ş.a.; d) substantiv+substantiv cu prepoziţie: apă de plumb, bou de baltă, floare-de-colţ, Roşiori de Vede, Baia de Aramă, Curtea de Argeş, Filipeştii de Pădure; 2. subordonare completivă (rezultatul unor izolări): fluieră-vânt, încurcă-lume, pierde-vară. zgârie-brânză. ducă-se-pe pustii; 3. subordonare faţă de un adjectiv, având ca rezultat un alt adjectiv: a) adjectiv nume de culoare combinat cu determinanţii deschis, închis: roşu închis/roşu deschis; b) două adjective nume de culoare: galben-portocaliu, galben-verzui, verde-gri; c) adjectiv verbal precedat de un circumstanţial: bine-credincios, bine-venit. clarvăzător; 4. subordonarea eterogenă prin care se formează numeralele: a) subordonarea circumstanţială de la 11 la 19: doisprezece (doi „peste" zece); b) subordonarea atributivă de la 20 la 90, unde numerele ca 2, 3, 4 sunt atributele lui zece (22, 23, 24 etc.) B) Parataxa sau coordonarea prin juxtapunere, prezentă mai ales în compunerea mai nouă: substantive: puşcă-mitralieră, mobilă-tip, artist-cetăţean, navă-satelit; adjective: anglo-român, româno-englez; toponime cu falsă parataxă (termenul al doilea a fost iniţial un genitiv): Târgu-Jiu, Târgu-Ocna, Sângeorz-Băi; cuvinte parţial invariabile în instrumente gramaticale: celălalt, fiecare, oricare; C) Abrevierea este o modalitate specială de manifstare a compunerii, realizate fie prin (A) fie prin (B); cele două forme de compunere există paralel,

dar se utilizează mai mult cele abreviate (din motive de economie) (vezi ABREVIERE): compunerea rezultată din iniţiale: CFR (Căile Ferate Române), ONU (Organizaţia Naţiunilor Unite); compunerea rezultată din trunchierea primelor silabe: RomPres, RomTelecom. în limba română, compunerea nu este un procedeu preferenţial (în comparaţie cu situaţia compunerii în limbi ca germana). Compunerea este mai puţin productivă decât derivarea* atât din motive cantitative (formaţii mai puţin numeroase), cât şi calitative (nu e specifică nici latinei, nici celorlalte limbi romanice şi are limitări sub aspectul repartiţiei stilistice). Se constată că numai unele compuse se utilizează la nivelul limbii literare în general (toponimele*, antroponimele<, numeralele, formaţiile adjectivale de sub 3 a), b) şi, în general, formaţiile prin parataxă. în limba română actuală sunt foarte frecvente abrevierile. Unele denumiri ştiinţifice sau tehnice au o utilizare mai generală în limbajul curent, cum ar fi bot-gros, viţă de vie, apă tare, acvaforte, jurisconsult ş.a. • Numeroase compuneri au valori stilistice care le limitează utilizarea la limbajul familiar, popular. Multe formaţii dintr-un verb şi un substantiv (utilizate şi ca porecle) exprimă batjocură, dispreţ, satiră: pierde-vară, târâie-brâu, gură-cască, papă-lapte, suportând chiar grade de comparaţie: X este mai târâie-brâu decât Y. Formaţiile din două substantive (Statu-Palmă, sac fără fund) sau substantiv cu adjectiv (coate-goale, maţe-fripte) sunt foarte expresive, exprimând batjocura, deprecierea. Frecvenţa inegală, limitată stilistic şi caracterul instabil / de scurtă durată (mai ales al compunerii prin abreviere) determină o importanţă mai mică a procedeului compunerii în limba română.
A.B.V.

COMPUS, -Ă

1. Cuvânt ~ Unitate lexicală complexă sau cuvânt construit prin combinarea mai multor cuvinte existente independent, dar care şi-au pierdut identitatea în favoarea unui sens lexical nou: untdelemn, ciuboţica-cucului, bou de baltă (vezi COMPUNERE). 2. Formă ~ Formă flexionară în structura căreia se include un afix flexionar mobil*
(sau liber), fie un auxiliar*, ca în formele rom. am văzut, voi vedea, aş vedea, fie un element de origine non-verbală, ca a, din forma de infinitiv românesc: a cânta, sau să, din forma de conjunctiv românesc: să cânt. Se opune formelor simple (sau sintetice sau continue), unde afixele flexionare sunt legate şi nedetaşabile de radical (ex.
cântasem). 3. Predicat verbal ~ Grup neanalizabil la nivel sintactic, alcătuit dintr-un (semi)auxiliar de aspect, de mod sau cauzativ şi un verb principal, prezentând semnele pierderii autonomiei* sintactice a primului verb şi semne de fuziune şi de amalgamare* a grupului. Vezi, în română, grupul semiauxiliar de mod + infinitiv din construcţiile: se poate duce, îl pot vedea, îi pot da, unde cliticul pronominal precedă verbul modal, deşi răspunde cerinţelor de subcatagorizare ale celui de al doilea verb; vezi grupurile: dă să plece, stă să cadă, unde primul verb prezintă semnele pierderii autonomiei lexicale şi sintactice, actualizându-şi sensul
aspectual numai în context verbal si

neatribuind rol* tematic. • Teoretic, s-a pus pro-limbă, ci diferă de la o limbă la alta, de la un verb
blema distingerii între predicatul verbal compus,aspectual /modal/ cauzativ la altul şi chiar de la o
ca grupare neanalizabilă, şi grupurile libere, anali-construcţie la alta, depinzând de comportamentul
zabile, problemă a cărei rezolvare este strânsgramatical al primului verb şi de prezenţa legată de stabilirea calităţii primului verb: auto-semnelor gramaticale de fuziune şi de amalgamare
nom vs. (semi)auxiliar. Răspunsul la această ches-a grupului (Vezi (VERB DE) ASPECT; (VERB) MODAL)
tiune nu poate fi dat global, pentru toate verbeleA.B.V. (1); G.P.D.(2-3). aspectuale, modale şi cauzative şi pentru orice

COMUN, -Ă

I. Limbă ~ 1. în lingvistica istorică, protolimbă* reconstruită (vezi (METODĂ) COMPARATIV-ISTORICĂ; RECONSTRUCŢIE), din care se presupune că au rezultat, prin procese de diversificare specifice, membrele unei familii* ori ale unui grup de limbi sau dialectele unei anumite limbi; de ex.: indo-europeana comună, slava comună, germanica comună, româna comună etc. Reconstrucţia limbii comune se face prin compararea celor mai vechi faze din istoria idiomurilor* descendente. Limba comună reprezintă, în fond, diasistemul* acestor faze, reperul unic necesar pentru caracterizarea similarităţilor şi a deosebirilor dintre idiomuri înrudite. Limbile comune nu pot fi reconstruite în detaliu. • Termenul poate desemna şi cel mai vechi stadiu din istoria unei familii ori grup de limbi sau din istoria unei anumite limbi, caracterizat printr-o anumită unitate structurală. Este un stadiu neatestat, anterior scindării unei protolimbi originare postulate în limbi sau dialecte distincte. în periodizarea istoriei limbii române, de ex., epoca cea mai veche a fost diferit denumită: română comună, română primitivă, română primitivă comună, străromână, protoromână, traco-romanică etc. înţelegerea limbii comune ca realizare concret-istorică a unui sistem reconstruit creează posibilitatea unor divergenţe de opinii privind datarea acesteia. în cazul românei, epoca de comunitate - situată între momentul constituirii acestei limbi ca idiom de sine stătător şi scindarea sa în cele patru dialecte actuale (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân) - a fost datată foarte diferit de specialişti (limita inferioară, în momente diverse, situate între sec. al V-lea şi al VlII-lea, iar cea superioară, după sec. al X-lea, până în sec. al XlII-lea - al XIV-lea). La problemele de datare se adaugă probleme privind posibilitatea existenţei unor nuclee de diferenţiere zonală în interiorul unei limbi comune. Asemenea probleme sunt lipsite de semnificaţie în lingvistica istorică actuală, prin considerarea limbilor comune drept pure ipoteze explicative, stadii ideale de invarianţă, probabil nerealizate vreodată. 2. în lingvistica descriptivă, formă de comunicare supradialectală, curentă pe un anumit teritoriu. Sin. ***koine*** (în gr., „comun";

denumire dată jmei forme de comunicare create pe baza dialectului atic, curentă în Grecia în sec. al IV-lea - al IlI-lea î.e.n.). în perioada modemă, limbile literare* (vezi LIMBĂ) reprezintă aspectul cel mai îngrijit al limbii comune, constituind norma supradialectală unică într-o comunitate naţională. • Limba comună poate fi concepută şi ca o constructă înglobând trăsăturile comune celor mai diverse varietăţi regionale şi sociale ale unei limbi, trăsături care definesc specificul limbii respective. 3. în sociolingvistică*, limbi create ca rezultat al activităţii de planificare* lingvistică, prin eliminarea unor trăsături marcat dialectale şi prin valorificarea elementelor de unitate din idiomurile folosite pe un anumit teritoriu, cu scopul de a extinde şi perfecţiona raporturile de comunicare inter-comunitare. Asemenea limbi comune sunt destinate unor zone în care există fărâmiţare tribală, iar gradul de instrucţie al populaţiei este foarte scăzut. Vezi şi POLITICĂ LINGVISTICĂ. **E. Substantiv ~ Clasă lexico-gramaticală largă de substantive, care include totalitatea numelor care denumesc obiecte (casă, stilou, stradă** etc.), fenomene (asociaţie, fulger, mişcare) de acelaşi fel sau persoane neindividualizate indicate prin termeni generici (tată, soră, văr). Substantivele comune se opun substantivelor proprii într-o clasificare ce cuprinde totalitatea substantivelor unei limbi. DI. Subgen ~ în gramatica limbii române, denumire utilizată pentru a desemna o clasă restrânsă de substantive cu formă unică pentru genurile masculin şi feminin: gură-cască, mutulică etc. Din punctul de vedere al formei şi al posibilităţilor de combinare, subgenul comun reprezintă o clasă neomogenă; în general invariabile, unele dintre elementele sale pot avea şi forme variabile: complice/complici; majoritatea substantivelor

I

de subgen comun se articulează proclitic (articol nehotărât); rar însă unele elemente pot prezenta şi articol enclitic; papă-laptele ăsta!

L.I.R. (I); C.C.(II-III).

COMUNICARE

In teoria informaţiei, proces de transmitere a unui mesaj* de la o sursă la o destinaţie, folosind un anumit cod* şi un anumit canal*. Codurile specifice prin care se realizează în mod curent comunicarea interpersonal sunt limbile naturale. Una dintre cele mai cunoscute descrieri ale factorilor care intervin în procesul comunicării verbale este aceea propusă de R. Jakobson. Jakobson distinge şase factori constitutivi: emiţător*, destinatar* mesaj*, context*, cod*, contact*, fiecare determinând o anumită funcţie* a limbajului, respectiv funcţiile: emotivă (expresivă), conativă, poetică, referenţială, metalingvistică şi fatică. De remarcat că funcţiile poetică şi metalingvistică sunt caracteristice numai comunicării verbale. De altfel, deşi similară în esenţă cu celelalte tipuri de procese comunicative (prin activităţi de codaj* şi de decodaj* al informaţiei, precum şi prin intervenţia unor factori perturbatori de care trebuie să se ţină seama), comunicarea prin limbă prezintă o serie de particularităţi care reflectă un grad mai ridicat de complexitate. Ea nu este o activitate unidirecţională (dinspre emiţător spre destinatar), lineară (expresie a unei relaţii de tip cauză-efect), manifestările de la fiecare dintre cei doi poli (emitere şi receptare) aflându-se într-o strânsă interdependenţă (constituind, în acelaşi timp, o cauză şi un efect pentru manifestările de la polul opus). Comunicarea interpersonală nu are exclusiv funcţia de transmitere de informaţie; ea este şi un mijloc de a instaura şi menţine relaţii de bunăvoinţă între indivizi, asigurând un anumit echilibru social. (Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI)). Comunicarea interpersonală implică un grad de risc superior altor activităţi comunicative, întrucât posibilităţii de eşec în planul transmiterii de informaţie i se adaugă posibilitatea unor efecte negative în plan social. în cazul comunicării interpersonale, decodajul este complicat de faptul că oricărui conţinut i se asociază transmiterea unei anumite intenţii*, care nu îmbracă întotdeauna forme directe de expresie. (Vezi şi ACT DE VORBIRE; ILOCUŢONAR) Comunicarea verbală este dependentă de situaţia* în care se produce, datele concrete ale acesteia găsindu-şi o reflectare specifică în structura procesului comunicativ (vezi, de ex., prezenţa curentă a diverselor forme de deixis* în codarea mesajelor). Comunicarea verbală poate utiliza canalul oral sau cel scris. în primul caz, mijloacelor lingvistice de codaj li se adaugă mijloace non-lingvistice (non-verbale) şi/sau paralingvistice*.

L.I.R.

geografică etc., grupuri cu un comportament lingvistic specific; grade diverse de complexitate: de la comunităţile tribale la comunităţile urbane moderne sau la naţiuni; grade diverse de stabilitate: există comunităţi stabile şi instabile, permanente şi efemere. Definitorie pentru o comunitate lingvistică nu este atât similaritatea modelelor de realizare lingvistică concretă, cât similaritatea normelor de evaluare a propriei (sau propriilor) varietăţi lingvistice. Comentariile metalingvistice* ale vorbitorilor sunt relevante în acest sens. 2. ~ socioculturală Colectivitate umană a cărei constituire este condiţionată social şi ai cărei membri au un comportament specific, distinct de al altor colectivităţi constituite pe baze similare. Apartenenţa la o anumită comunitate

COMUNITATE

1. ~ lingvistică Colectivitate umană, sudată ca urmare a unor raporturi sistematice şi frecvente de comunicare, ai cărei membri au în comun cel puţin o varietate* lingvistică şi sistemul de norme care guvernează utilizarea adecvată a acesteia. între diversele comunităţi lingvistice există diferenţe semnificative ale uzului lingvistic. »Comunităţile lingvistice se caracterizează prin: dimensiuni variabile: în cazul colectivităţilor monolingve, întreaga naţiune poate reprezenta o comunitate lingvistică; există, de asemenea, comunităţi bilingve, multilingve şi diglosice (vezi şi BILINGVISM; DIGLOSIE); lipsă de omogenitate: în interiorul unei comunităţi se pot distinge, în funcţie de vârstă (uneori şi de sex), profesie, nivel cultural, zonă

socioculturală se defineşte şi prin particularităţi ale comportamentului lingvistic: apelul la o anumită varietate lingvistică, un mod caracteristic de utilizare a acesteia etc.
L.I.R.
COMUTARE
Procedeu de analiză* a limbii, constând în urmărirea consecinţelor pe care substituţia reciprocă a unităţilor dintr-un plan structural (al expresiei sau al conţinutului), într-un context dat, le produce în celălalt plan. Unităţile a căror substituţie determină modificări în planul opus se află în raport de comutare (sau comută). Comutarea serveşte la stabilirea inventarului de unităţi minimale (invariante*) specific fiecărui nivel al structurii unei limbi, atribuind tuturor componentelor acesteia o anumită identitate paradigmatică*. Invariantele se disting de variante' prin capacitatea de a contracta raporturi de comutare. Clasele de invariante care pot apărea în acelaşi context sunt denumite clase de comutare. • Proba comutării a fost iniţiată şi utilizată cu precădere în fonologie*. Consoanele /s/ şi IzJ, de ex., sunt în română invariante, pentru că substituirea uneia prin cealaltă, în diverse contexte, atrage diferenţe de ordin semantic (cf. sac/zac; sar/zaretc.); [n] (dental) şi [t|] (velar) sunt însă variante ale aceluiaşi fonem (In/), pentru că substituţia lor reciprocă într-un anumit context nu determină diferenţe semantice (cf. bai)că vs. ***bancă). Două unităţi aflate în raport de comutare sunt totdeauna structural distincte, pe când cele care nu comută sunt structural echivalente. Degajarea inventarului fonologie al unei limbi presupune identificarea ansamblului perechilor minimale* care funcţionează în limba respectivă. In fonologie, proba comutării se aplică până la nivelul trăsăturilor articulatorii* sau acustice* ale sunetelor. Pe această bază se stabileşte inventarul trăsăturilor distinctive* dintr-o limbă. In cazul fonemelor /s, zi, de*** ex., trăsătura distinctivă este sonoritatea, diferenţele semantice din cadrul diverselor perechi minimale fiind dependente de prezenţa sau absenţa acestei trăsături (articularea fricativă* şi localizarea dentală* sunt comune ambelor foneme). • Proba comutării se aplică în mod similar şi la celelalte niveluri structurale. De ex., la indicativul prezent al verbelor, substituirea desinenţei -i prin -ă la verbele de conjugarea I atrage o caracterizare diferită a trăsăturii seman
tice a persoanei (intA vs. intră, etc.) sau substituirea trăsăturii semantice [+Sg.] prin [+ PI.] la substantive atrage modificări în planul expresiei (la multe feminine, de ex., substituirea desinenţei -ă prin -e: casă vs. case etc.).
L.I.R.
CONATTVĂ (FUNCŢIE ~)
Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).
CONCENTRAŢIE
Concept de bază în statistica* lexicală; reprezintă tendinţa vorbitorului (autorului) de a întrebuinţa un număr cât mai mic de cuvinte cu o frecvenţă* mare. Concentraţia este invers proporţională cu bogăţia (vezi bogăţie).
A.B.V.
CONCESIV, -Ă
1. Complement circumstanţial ~ în gramatica limbii române, specie a complementului circum-stanţial* care determină un verb (Cu toată ploaia, nu s-a răcorit), o locuţiune verbală (Şi a adus aminte de tine, în pofida timpului) şi, mai rar, o interjecţie predicativă* (Hai la mare, cu tot timpul capricios) sau un adjectiv (Iată un om optimist în ciuda imprejurărilor), exprimând situaţia sau obiectul de natură să împiedice desfăşurarea procesului denumit de verb sau existenţa unei însuşiri, dar nu le împiedică. Complementul circumstanţial concesiv se exprimă printr-un substantiv (sau printr-un substitut' al său) precedat de locuţiunile prepoziţioale cu tot/ toată/ toţi/ toate, în ciuda, în pofida, de prepoziţia împotriva sau de adverbul contrar (A reuşit în ciuda celor care se îndoiau de el; Ai ieşit din casă contrar/ împotriva recomandărilor medicului; vezi şi exemplele de mai sus), printr-un verb la gerunziu precedat uneori de adverbul chiar (Chiar ştiind că se va plictisi, tot s-a dus în vizită la ei) sau la infinitiv precedat de prepoziţia fără (Fără a fi convins de adevărul spuselor tale, nu te-a contrazis). • Uneori, complementul circumstanţial concesiv este întărit prin prezenţa adverbului corelativ* tot/totuşi: In ciuda aparenţelor, se poate avea totuşi încredere în el; Contrar previziunilor, tot a plouat. 2. Propoziţie circumstanţială ~ în gramatica limbii române, specie de propoziţie circumstanţială*, care determină un verb din propoziţia regentă* (Deşi .a plouat, tot nu s-a răcorit), o locuţiune verbală (Şi-a

adus aminte de tine, cu toate că a trecut atâta timp) sau o interjecţie din regentă (Hai la mare, măcar că timpul e capricios) şi indică o împrejurare ce ar putea împiedica realizarea acţiunii din regentă, dar nu o împiedică. După modul de realizare a raportului sintactic, propoziţiile circumstanţiale concesive pot fi: a) introduse prin elemente joncţi- onale* subordonatoare: conjuncţiile deşi, dacă (precedată în mod obişnuit de adverbele chiar/ nici/şi), să, că (Chiar/Şi/Nici dacă spune adevărul, nu-1 mai crede nimeni; Să zică el ce-o vrea, eu tot nu-1 cred; Dacă/Că plouă, dacă/că nu plouă, el tot îşi ia umbrela); locuţiuni conjuncţionale precum cu toate că, măcar că, chit că, indiferent că, de bine ce etc. **(De bine ce am prevenit-o că va ploua, a plecat fără umbrelă; Cumpără mereu cărţi, chit că nu le citeşte** etc.); pronume, adjective sau adverbe nehotărâte compuse cu „ori-‟ (Orice-ar zice, tot nu-1 cred; Nu-1 cred, orice explicaţie mi-ar da; Vin, oricât de tare ar ploua) şi b) juxtapuse faţă de regentă, cu predicatul exprimat printr-un verb la imperativ* (Supără-te, eu tot plec), la conjunctiv* cu valoare de imperativ (Fie ce-o fi, eu tot plec) sau la indicativ (Vrei, nu vrei, eu tot plec). • Predicatul propoziţiei circumstanţiale concesive este uneori exprimat numai prin numele pre-dicativ, cu verbul copulativ a fi subînţeles (Deşi sărac, e optimist). «După caracterul real sau presupus al acţiunii, propoziţiile circumstanţiale concesive pot fi propriu-zise (ori reale) - cele introduse prin conjuncţii sau prin locuţiuni conjuncţionale subordonatoare, cu predicatul exprimat prin verb la modul indicativ (E vesel, deşi/ chit că/măcar că/ cu toate că n-are nici

un motiv; De bine ce ziceam c-am isprăvit, trebuie s-o iau de la capăt) - sau ipotetice (condiţionale) - cele introduse prin chiar/şi/nici dacă sau prin pronume, adjective ori adverbe nehotărâte, cu predicatul exprimat prin verb fie la modul condiţional (Nu renunţ, nici dac-ar fi să mor), fie la indicativ viitor (Cumpăr tabloul, oricât o costa), precum şi cele juxtapuse (vezi exemplele de mai sus). «Propoziţiile circumstanţiale concesive pot avea, în regentă, adverbul corelativ totuşi, tot (Deşi sunt obosită, mai citesc totuşi câteva pagini; Oricând ar veni, tot vom avea o discuţie).

M.R.

CONCLUSIV, -Ă

1. Raport ~ Specie a raportului de coordonare care exprimă raportul logic de concluzie; în enunţ,
raportul conclusiv se realizează prin joncţiune.
2. Conjuncţie ~ /Locuţiune conjuncţională ~ Este un element de relaţie care leagă părţi de propoziţie sau propoziţii conclusive: printre conjuncţiile conclusive se numără: deci, aşadar, prin urmare, vasăzică etc. **3. Propoziţie ~ Propoziţie aflată într-un raport de coordonare care exprimă o acţiune prezentată ca o concluzie a termenului cu care este coordonată: Plec, deci te părăsesc. • Propoziţiile** conclusive, ca orice propoziţii coordonate, pot fi propoziţii principale sau propoziţii secundare: Plouă, prin urmare îmi iau umbrela; Am spus că plouă, prin urmare îmi iau umbrela. • în ceea ce priveşte topica, propoziţiile conclusive se numără printre coordonatele cu o topică fixă, ele fiind plasate întotdeauna în partea finală a comunicării.
C.C.

CONCORDANŢĂ (~ A TIMPURILOR)

Vezi CORESPONDENŢĂ.

CONCRET

1. în analiza componenţială (sau semică) (vezi ANALIZĂ7), trăsătură semantică distinctivă* (sau sem*) relevantă în descompunerea structurală a sensurilor unităţilor (ale lexemelor*) aparţinând clasei substantivului. • în semantica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin regulile de subcategorizare* non-contextuală a substantivelor. Opusă trăsăturii [+Abstract], apare, într-o descriere binară*, ca [-Abstract]. 2. Substantiv ~ Clasă lexico-gramaticală de substantive, caracterizată prin trăsătura inerentă [+Concret] (echivalentă cu [-Abstract]). Relevanţa morfologică a clasei consistă în corelaţia trăsăturilor [+Concret] şi [+Numărabil], ceea ce permite participarea membrilor clasei la opoziţia/opoziţiile de număr*.

G.P.D.

CONDIŢIONAL, -Ă

1. Propoziţie ~ Specie de subordonată circumstanţială* având rolul semantic de a exprima o ipoteză de a cărei îndeplinire depinde valabilitatea principalei. în română, se introduce, în mod curent, conjunctional, prin conjuncţia dacă şi sinonimele ei: de (pop.), să (arh.) şi prin locuţiunea conjuncţioală în caz că. Rar, se poate lega direct, fără element conectiv, intonaţia şi semantica raportului fiind suficiente pentru marcarea tipului

de subordonată (Ai ceva de spus, spune!). 2. Complement ~ Specie de complement' circumstanţial corespunzător, în planul propoziţiei, subordonatei condiţionale (vezi 1); rezultă din contragerea* subordonatei condiţionale, fie printr-o formă de gerunziu (ex. ***dacă veneai, m-ai fi cunoscut => venind,...), fie prin nominalizare**** (ex. ***în caz de înfrângere,...). Se introduce, în română, prin locuţiunile prepoziţionale în caz de, în locui.***

3. Mod ~ în flexiunea verbală, termen distinct al categoriei* gramaticale a modului* caracteristic numai anumitor limbi şi exprimând, în limbile în care există, o condiţie (în subordonată) şi o posibilitate condiţionată de realizarea acţiunii din subordonată (în principală): Dacă aş învăţa, aş reuşi. • Româna, ca şi alte limbi romanice, dar spre deosebire de latină, şi-a creat o formă distinctă de condiţonal care intră în opoziţie cu indicativul*, conjunctivul*, imperativul* şi prezumtivul*. Dată fiind ambiguitatea* a numeroase forme modale ale românei, modul condiţional exprimă, în condiţii sintactice determinate, şi altă valoare modală decât cea de condiţionai: valoarea de optativ*, ocurentă în propoziţiile principale independente: vezi M-aş plimba o oră; De-ar veni vara! Pe de altă parte, dată fiind interferenţa, în română, a categoriilor de mod şi de timp*, unele valori de condiţional pot fi exprimate şi prin forme temporale de imperfect*, fiind caracteristică sinonimia*: Dacă veneai, reuşeai = Dacă ai fi venit, ai fi reuşit. • Modul condiţional cunoaşte, în română, distincţia temporală: condiţional prezent vs. ***perfect. Ambele forme sunt de tip analitic*, incluzând, în structura lor, un morfem mobil* (un auxiliar*), în cazul condiţionalului prezent, şi două morfeme mobile (două auxiliare), în cazul condiţionalului perfect;- vezi aş cânta*** vs. aş fi cântat. în condiţiile inversării formei, construcţie rară astăzi, cu valoare poetică sau de arhaism stilistic, se conservă infinitivul lung* cu valoare verbală: cân- tare-aş.

C.P.D.

CONECTOR / CONECTTV

1. în logica formală, desemnează o funcţie care are ca argumente o pereche ordonată de propoziţii (P, Q) şi al cărei rol este de legare a acestor propoziţii în vederea obţinerii unei propoziţii compuse S; sin.: operator* (logic); conectiv* propo- ziţional. în logică, se disting patru conective
diadice, deci cu două argumente, corespunzătoare conjuncţiilor din limbajul natural, şi un conector monadic, cu un singur argument, corespunzător negaţiei: a) conectori de conjuncţie (corespund lui „şi"; se reprezintă „A"; structura lui S este (PaQ);
b) conectori de disjuncţie (corespund lui „sau"; se reprezintă „V"; structura lui S este (PvQ); c) conectori de implicaţie (sau condiţionali) (corespund lui „dacă...atunci"; se reprezintă „Z>"; structura lui S este (PIDQ); d) conectori de echivalenţă (corespund lui „dacă şi numai dacă"; se reprezintă „="; structura lui S este (P=Q); e) conectori de negaţie

(corespund lui „nu"; se reprezintă structura obţinută este (~ P) sau (~ Q). 2. în sintaxa modernă, termenul şi-a extins semnificaţia la orice cuvânt sau grup locuţional a cărui funcţie este de legare sintactică şi semantică a două unităţi de nivel propoziţional, asigurând, totodată, aşezarea acestora în cadrul unei ierarhii structurale; cele două propoziţii pot fi aşezate fie ca având acelaşi rang* (conectori* coordonatori), fie cu rang diferit, una într-o poziţie de regent, iar cealaltă de subordonat (conectori subordonatori); sin. conjuncţie; ***relator.*** 3. ~ textual (sau pragmatic) în teoria textului*, cuvânt sau grup de cuvinte din clasa adverbului sau a conjuncţiei a cărui funcţie este să asigure legătura formală şi semantică dintre segmentele unui discurs, constituind unul dintre mijloacele importante de realizare a coeziunii* textuale; vezi rolul unor conjuncţii, al unor adverbe şi grupuri adverbiale ca: deci, or, totuşi, dimpotrivă, de altfel, de altminteri, de asemenea, pe de altă parte etc. (vezi COEZIUNE,; TEXT).

G.P.D.

CONEXIUNE

Termen folosit de L. Tesniere pentru relaţiile* de la nivel sintactic, desemnând legăturile dintre constituenţii grupurilor sintactice.

G.P.D.

CONFIGURAŢIE

1. ~ sintactică în sintaxa structurală* şi în cea generativă*, structură de vecinătăţi (de determinanţi) obligatorii* pentru un verb sau un adjectiv, exprimată în termeni de categorii* sau de funcţii* sintactice, structură regăsibilă pentru o întreagă clasă de verbe sau de adjective; sin. cadru* sintactic (engl. ***frame).*** Astfel, în română, verbul a

citi se caracterizează prin configuraţia sintactică |-OD (OI)], iar a aparţine, prin configuraţia sintactică [- OI], primul fiind un verb tranzitiv care, facultativ, primeşte şi un obiect indirect (El citeşte o poveste (copiilor), iar al doilea, un verb intranzitiv cu obiect indirect (Casa aparţine vecinilor).

2. ~ cazuală In modelul cazurilor' al lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_n), structură de cazuri specifică fiecărui verb (ca şi oricărui predicat*) reprezentând, ca virtualitate, o particularitate sin- tactico-semnatică inerentă* a fiecărui verb (sau predicat), iar ca actualizare, o structură de roluri* pe care verbul (predicatul) o impune vecinătăţilor sale. Astfel, configuraţia cazuală a verbului a sparge este, în termeni fillmorieni, [- Obiect (Instru- ment)(Agent)(Rezultat)], schemă indicând că verbul primeşte patru cazuri: Obiectul, Instrumentul, Agentul şi Rezultatul, dintre care unul singur, Obiectul, nu poate lipsi din nici una dintre actualizările sintactice ale acestui verb (vezi: Fereastra s-a spart, dar şi Copilul a spart fereastra ţăndări cu mingea). 3. ~ argumentală în GB*, structură asemănătoare cu configuraţia cazuală din
2, înregistrând, pentru fiecare predicat, numărul obligatoriu de argumente* şi rolul tematic* atribuit de predicat fiecărui argument (vezi LEXICON).
4. ~ semantică Set ordonat de trăsături semantice
inerente' caracterizând un formativ lexical, obţinut, în cadrul analizei semice (vezi $ANALIZĂ_7$), prin descompunerea semnificaţiei unui cuvânt în semele componente, iar în semantica generativă*, prin regulile de subcategorizare* non-contextuală sau selecţională; vezi, de ex., configuraţia semantică corespunzătoare formativului băiat: (+N, +Comun, +Numărabil, +Animat, +Uman, +Mas- culin, -Matur]; sin. matrice* semantică.

G.P.D.

CONFIGURAŢIONAL, -Ă (LIMBĂ ~) în tipologia* de tip generativ*, tip de limbi cu o ordine fixă a componentelor şi o structură ierarhică clară a poziţiilor sintactice, definite neechivoc prin aşezarea în raport cu verbul; vezi, de ex., engleza sau franceza, ambele cu structura S(u- biect)V(erb)0(biect) si cu reprezentarea ierarhică [$_P$ GN, [$_{GV}$ V GN,]]. Se opun limbilor non-configuraţionale, de tipul arabei clasice, al japonezei, cu o topică relativ liberă a componentelor (chiar dacă anumite preferinţe există) şi cu organizări sintactice incomplete sau chiar inexistente, în care transformarea de tip „deplasare* a lui a" şi, în consecinţă, întreaga concepţie a categoriilor vide* nu-şi găsesc o „acoperire" sintactică.

G.P.D.

CONJUGARE

1. în limbile cu flexiune*, tip de flexiune caracteristic verbului; spunem că verbul se conjugă, adică, adăugând la radical* afixe* gramaticale, îşi schimbă forma în funcţie de categoriile* gramaticale de mod*, timp*, aspect* diateză*, persoană*, număr*, cu variaţii de la o limbă la alta privind numărul de categorii. Conjugarea se opune declinării*, reprezentând flexiunea numelui şi a adjectivului. în română, conjugarea se realizează atât prin forme sintetice*, deci cu afixe gramaticale legate (vezi: cântam; cântai', cântând), cât şi prin forme analitice*, deci cu afixe gramaticale mobile* (vezi: am cântat; aş cânta; aş fi cântat), sau prin forme mixte, marcarea făcându-se simultan cu afixe mobile şi legate (vezi: a cânta; să cânte).

2. Clasă omogenă de verbe sub aspectul flexiunii, incluzând toate verbele cu aceleaşi particularităţi de flexiune; termenul conjugare desemnează, în acelaşi timp, şi „tiparul" flexionar al unei asemenea clase. Vorbim, de ex., în română de clasa verbelor de conjugarea I cu sufixul de prezent -ez, adunând verbe din seria: a amenaja, a aranja, a asana, a bloca, a depărta, a elabora..., dar şi de „tiparul" de flexiune al acestei clase: inf. -a; ind. prez. -ezJ-ezi/-ează/; ger. -ând etc. Clasele de conjugare sunt indicate în dicţionarele* morfologice, iar „tiparele" de conjugare, în gramatici. • Stabilirea claselor de conjugare a constituit unul dintre obiectivele prioritare ale morfologiei de tip structuralist*, care, în dorinţa de a stabili clase cât mai omogene (vezi CLASIFICARE), a abandonat criteriile istorice în favoarea celor sincronice. Astfel, pentru română sau pentru franceză, s-a abandonat criteriul sufixului de

infinitiv, relevant pentru flexiunea verbului latinesc, dar devenit insuficient pentru flexiunea din limbile actuale, şi s-au urmărit afixele din întreaga flexiune verbală, ajungându-se, pentru română, la 10 conjugări (Valeria Guţu Romalo), iar pentru franceză, la 61 de conjugări (Le Robert) sau 82 de conjugări (Bescherelle). Diferenţa de număr de

conjugări între cele două limbi se explică, dincolo de diferenţele de sistem, prin criteriile clasificării: pentru franceză s-au avut în vedere toate verbele, inclusiv cele neregulate*, iar afixele s-au urmărit la nivelul realizărilor fonetice, în timp ce pentru română s-a operat o reducţie a variantelor* (vezi ALOMORF), afixele fiind urmărite nu la nivelul alomorfelor fonetice, ci al celor morfologice şi, în plus, s-au eliminat din clasificare verbele neregulate.
G.P.D.

CONJUNCT (PRONUME ~)
Forme pronominale atone* (sau neaccentuate sau clitice) legate fonetic şi grafic (prin cratimă*) de cuvintele vecine, fie de forma verbală care reprezintă suportul* sintactic şi fonetic al construcţiei (ex. i-am dat; văzându-1; ducă-se), fie de altă formă atonă (ex. mi-1 trimite; dându-i-se), fie încorporându-se în structura unei forme verbale compuse* (vezi: vedea-l-aş; dusu-s-au). Se deosebeşte de cliticul* pronominal liber, care, fonetic, reprezintă o silabă independentă de corpul suportului sintactic, purtând un accent de intensitate secundar (ex. mi se dă; fl văd; 6 văd). Distincţia conjunct / liber, pentru formele pronominale clitice, se reduce la o particularitate fonetică; din punct de vedere sintactic, ambele formează o clasă omogenă, a cliticelor pronominale (vezi ATON; CLITIC).
G.P.D.

CONJUNCTIV
Unul dintre termenii distincţi ai categoriei* gramaticale a modului*, caracterizat prin asocierea dintre o formă proprie, marcată diferit de la o limbă la alta, o valoare proprie: cea de posibilitate şi o poziţie sintactică specifică: cea de subordonare, conjunctivul fiind însoţit adesea de o conjuncţie de subordonare (rom. să; fr. que; engl. ***that),*** iar construcţia cu conjunctivul apărând ca una dintre posibilele realizări ale complementelor propoziţionale. Sin. subjonctiv. • Cum, pentru fiecare limbă naturală, sistemul modal cunoaşte ambiguităţi* şi sinonimii* proprii, semnalăm, pentru română, utilizarea conjunctivului cu valoarea de imperativ* în propoziţiile principale imperative (ex. ***Să ne vedem sănătoşi!) şi cu valoare de condiţional*, în subordonata condiţională*** (ex. ***Să-l văd plecat, aş fi foarte fericită). Şi. invers, este specifică limbii române sinonimia conjunctiv = infinitiv* = supin* (vezi: Mă pregăteam să plec/ a pleca/ de plecat). • Ca funcţie, conjunctivul românesc actual pune problema naturii ambigue a lui să, care oscilează între statutul de conector* (de***
conjuncţie de subordonare) şi cel de marcă* flexionară. Uneori, ca în situaţia formelor de pers. I şi a Il-a, să funcţionează ca unică marcă de conjunctiv; în cazul pers. a IlI-a, unde există un afix* legat specific, să se adaugă flectivului specific, formând, împreună cu acesta, un morfem discontinuu*: să...ă/e (ex. să vadă; să cânte) • Ca istorie, ca distribuţie şi ca frecvenţă, este specifică limbii române o particularitate de origine balcanică: înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, realizată aproape integral în contextul [V—] (excepţie, în româna literară, face construcţia verbului a putea, care admite şi infinitivul) şi destul de frecventă în alte contexte [N —]; [Aj —] (ex. ***bucuria să...; bucuros să ...). Fenomenul cunoaşte, în româna literară actuală, o oarecare tendinţă de revenire la o situaţie anterioară, sub presiunea modelelor neologice de construcţie cu infinitivul (vezi: apt a.... hotărâtă a..., capabil a...) • Ca particularitate de construcţie, româna se distinge de alte limbi romanice (de franceză, de*** ex.) prin oscilaţia între construcţia conjunctivului cu un subiect propriu, lexicalizat, situaţie în care româna şi-a creat un nou complementizator: ca (ex. ***Ion doreşte ca Radu să plece), şi construcţia cu subiect neexprimat, aflat sub controlul * unui nominal din regentă (vezi: lon$_i$ doreşte [să plece PRO$_1$***]; Ion îl lasă pe Radu$_\ell$ [să plece PRO;]) (vezi CONTROL).
G.P.D.

CONJUNCŢIE
1. a) Clasă de cuvinte invariabile* funcţionând ca instrumente* sintactice, adică servind la legarea a două unităţi (părţi de propoziţie*, grupuri* sintactice, propoziţii*) cu aceeaşi funcţie şi acelaşi rang sintactic, precum şi la legarea a două propoziţii cu funcţii sintactice diferite, pe care le aşază într-o poziţie de dependenţă una faţă de alta; altfel spus, conjuncţia are rolul de marcare a coordonării*, în propoziţii şi fraze, şi a subordonării*, în fraze; sin. conector*/conectiv. Se deosebeşte, la nivelul propoziţiei, de prepoziţie*, al cărei rol de instrument sintactic se limitează la marcarea subordonării
I

între componentele propoziţiei, iar la nivelul frazei se deosebeşte de relative', care, pe lângă rolul conectiv, funcţionează şi ca unităţi componente ale structurilor sintactice înseşi, încorporându-se ca substitute în structura subordonatei, uneori şi a regentei. • Ca poziţie, conjuncţia apare, cu câteva excepţii, în faţa celui de al doilea termen (Cumpără cărţi şi caiete; Doreşte să privească şi să observe) sau în faţa fiecăruia (Cumpără sau cărţi, sau caiete; Doreşte sau să i se recunoască meritele, sau, altfel, să abandoneze). Fac excepţie seria de conjuncţii conclusive* (ex. ***A avut ghinion, n-a reuşit deci la examen) şi conjuncţia adversativă* însă*** (ex. ***A învăţat mult, n-a reuşit însă strălucit), prezentând libertăţi de topică în raport cu poziţia termenului al doilea. • Se clasifică, în funcţie de tipul de relaţie* stabilit, în: coordonatoare*, al căror rol conectiv apare atât în propoziţii, cât şi în fraze, şi subordonatoare*, cu rol conectiv numai la nivelul frazei, b) în teoria textului*, conjuncţia, în virtutea rolului său conectiv, serveşte la legarea fragmentelor transfrastice*, fiind unul dintre mijloacele de asigurare a coeziunii* textuale (vezi*** COEZIUNE; CONECTOR (TEXTUAL); TEXT). 2. în logica formală, tip de conector* diadic, simbolizat

„A‟, care participă la constituirea construcţiei complexe PaQ, frază care ia valoarea adevărat atunci şi numai atunci când ambele argumente* (propoziţiile P şi Q) iau valoarea adevărat, şi valoarea fals, în oricare altă situaţie(vezi CONECTORJ).
G.P.D.
CONJUNCŢIONAL, -Ä (LOCUŢIUNE ~)
Grup de cuvinte neanalizabil în care elementele componente şi-au pierdut autonomia* şi care, în ansamblu, îndeplineşte funcţia conectivă a unei conjuncţii*. • După tipul de relaţie stabilit, se clasifică în: locuţiuni conjuncţionale coordonatoare*, care marchează raporturi de coordonare în propoziţii şi în fraze; locuţiuni conjuncţionale subordonatoare, care marchează raporturi de subordonare la nivelul frazei. Cele două subclase se împart, la rândul lor, după semantica raportului, în: coordonatoare copulative'" (precum şi; nu numai..., ci şi) coordonatoare adversative* (numai că, doar că); coordonatoare conclusive* (prin urmare, care va să zică); subordonatoare cauzale^ (pentru că, de vreme ce, din moment ce); subordonatoare concesive* (cu toate că, chiar dacă, măcar că, măcar să) etc.
G.P.D.
CONOTAŢIE
Clasă de valori secundare şi eterogene ale semnificatului* unui cuvânt, care se defineşte în mai multe feluri: în funcţie de raportul dintre semn şi unele însuşiri ale obiectului înţelese ca atribute ale acestuia. Conotaţia semnului leu presupune referirea la faptul că animalul numit astfel este luat drept o fiinţă cu putere fizică excepţională, cu înfăţişare măreaţă şi nobilă, rege al animalelor etc. (trăsături aflate într-o relaţie mediată cu caracteristicile obiective ale animalului corespunzător; vezi DENOTAŢIE). Conotaţia se suprapune denotaţiei ca o reprezentare suplimentară, care se rezumă la o asociaţie de idei datorată când relativităţii obiective, când imaginaţiei (interpretării subiective). Când se operează cu conotaţii, obiectul desemnat se poate şterge temporar din memorie. De la imaginea globală a obiectului se poate ajunge la imaginea atributelor lui, nedetaşate de el (x, y, z), şi apoi fiecare din aceste elemente se pot estompa, reciproc, stabilindu-se alte asociaţii de idei care reprezintă conotaţii. Atributul sau atributele luate în consideraţie de conotaţie pot să ţină de alegerea subiectivă (conotaţii individuale) sau de convenţii mai generale (conotaţii sociale). • într-o interpretare mai largă, conotaţia reprezintă orice sens emotiv, afectiv al unui cuvânt, care se adaugă denotaţiei. Denotaţia e una singură, conotaţiile pot fi multiple, datorită caracterului secundar, individual, variabil sau chiar accidental, în funcţie de contexte* lingvistice şi extralingvistice. Dintre conotaţiile de acest tip, cu un caracter social mai larg, se pot menţiona cele caracteristice unor culori: negru are conotaţii privind tristeţea, moartea, doliul în numeroase limbi romanice; verde are o conotaţie relativ generală (de ex. în Europa, dar nu şi în China) privind codul rutier, unde înseamnă „liber, permis‟; în română, verde, în anumite contexte desemnând persoane, cum ar fi bătrân, bărbat are conotaţia „puternic, viguros". • în unele interpretări (în logica scolastică, de ex.) conotaţia este opusă denotaţiei*. Cuvântul rom. masă are ca intensiune* ansamblul caracterelor sale constitutive („obiect‟, „cu patru picioare‟, „cu o suprafaţă plană‟, „cu o anumită destinaţie‟); trăsătura „cu o anumită destinaţie‟ favorizează, în contexte ca ora mesei, am luat masa. (în oraş) delimitarea unei

ronotaţii a cuvântului masă, care reprezintă o deplasare metonimică* (vezi TROP). Acest tip de conotaţii, mele destul de uzuale, generale (sunt înregistrate de dicţionare) reprezintă realizări contextuale ale sensului, determinate de raportul dintre valoarea denotativă şi cea conotativă, încadrată într-un anumit :ip de tropi. Conotaţiile de acest fel sunt semnificaţii secundare determinate de utilizarea unui material ingvistic particular care se adaugă variabil sensului conceptual sau cognitiv, fundamental şi stabil. • Co- lotaţia poate reprezenta elemente afective, evaluative, periferice şi subiective, exprimând indiferenţă, Familiaritate, tabuuri lingvistice ş.a. De ex., desemnarea unei persoane ca bou are conotaţie depreciativă, familiară etc; calificativul naiv pentru prost presupune un tabu social. Tabu-urile sociale duc la conotaţii multiple ale termenilor: nevăzător pentru orb, vârsta a treia pentru bătrâneţe, când selectarea eufemismului* este ea însăşi o conotaţie şi când o conotaţie generează alte conotaţii. • Unele conotaţii mai generalizate din categoria anterioară se impun în uzul lingvistic şi apar în dicţionare* ca menţiuni indicate intre paranteze înaintea definiţiei lexicografice*: (tehnic), (familiar) (peiorativ) etc., privind sfera de utilizare a sensului. Selectarea într-un context a unui termen din clasa a muri, a deceda (administrativ), sucomba (livresc), a crăpa (peiorativ) este sugestivă pentru stilul* funcţional căruia îi ajparţine^nunţul, pentru expresivitatea comunicată de acesta şi pentru caracterizarea vorbitorului. Utilizarea termenului logic fals în limbajul curent implică exprimarea unei conotaţii prin schimbarea variantei stilistice (cu efecte determinate de expresivitate dependente de contextul schimbat). • Conotaţia este im plicit,şiJzaLat legată de semnificant (L. Hjelmslev): când Stendhal foloseşte termeni italieni în textul francez, faptul de a recurge la această limbă are conotaţiile „pasiune, libertate‟, legate, în lumea stendhaliană, de Italia. în acelaşi fel s-ar putea interpreta schimbarea registrului stilistic în utilizarea unor termeni (ca în situaţia anterioară). Conotaţiile variabile care se asociază semnificantului sunt intonaţia*, pronunţarea particulară, mimica, gesturile care însoţesc o anumită comunicare şi pot exprima valori semantice suplimentare: afară! („poruncă, supărare‟ etc). Este o interpretare foarte largă a conotaţiei. • Conotaţiile sunt, în general, legate de libertatea expresivă a vorbitorului care se manifestă în grad maxim atunci când se identifică cu tropii*. în acest caz, conotaţiile pot avea un uz general, chiar dacă determinat contextual, de ex.: fierul se oxidează în aer (denotaţie), faţă de om de fier (conotaţie care corespunde unei asemănări metaforice* decodabile de către orice vorbitor). Delimitările contextuale stricte şi valorile expresive sporite ale conotaţiei se manifestă, pentru acest tip de conotaţie, în limbajul poetic (artistic). în mesaj*, semnele se combină prin negarea unora dintre valorile lor în aşa fel,

încât la încheierea mesajului se scoate în evidenţă, ca pozitivă, valoarea căreia nu i s-a aplicat nici o negaţie. Mesajul apare ca o serie de negări când ale denotaţiei, când ale conotaţiei. Conotaţiile pot fi parţial conjiitionatedepartea de vorbire pe care o reprezintă cuvântul. La substantive care denumesc obiecte/ fiinţe concrete, distincţia dintre denotaţie şi conotaţie se face clar, dar la substantivele abstracte, denotaţia şi conotaţia sunt foarte apropiate; la verbe denotaţia şi conotaţia se confundă, adăugându-se nuanţe suplimentare prin mod, timp, diateză; persoană etc. Diversitatea definiţiilor conotaţiei justifică şi o parte din confuziile privind interpretarea ei; elementul constant de caracterizare rămâne raportarea la denotaţie.

- A.B.V.

CONSECUTIV, -Ă

1. Complement circumstanţial ~ în gramatica limbii române, specie a complementului circumstanţial* care determină un verb (Doarme de speriat), un adjectiv (Are un frate leneş de groază) sau un adverb (A vorbit destul pentru a plictisi pe toată lumea), exprimând consecinţa sau rezultatul unei acţiuni ori al unei însuşiri. Complementul circumstanţial consecutiv se exprimă printr-un substantiv precedat de o prepoziţie precum de, până la sau spre (A ajuns la timp spre surpriza tuturor) ori printr-un verb la supin cu prepoziţia de (A îmbătrânit de nerecunoscut) sau la infinitiv precedat de o prepoziţie ca pentru, spre, până la (E îndeajuns de şmecher spre a se descurca în orice împrejurare). Unele complemente circumstanţiale consecutive constituie expresii consacrate (de minune, de moarte, până la lacrimi, de nespus etc.). 2. Propoziţie circumstanţială ~ în gramatica limbii române, specie de propoziţie circumstanţială* care determină un verb din propoziţia regentă* (A alergat atât, încât a obosit), un adjectiv (E un băiat aşa de

inteligent, că prinde totul din zbor) sau un adverb ***(A înţeles aşa de repede, de m-a uluit), exprimând*** consecinţa unei acţiuni sau a unei însuşiri. Propoziţiile circumstanţiale consecutive se introduc prin conjuncţii subordonatoare ca încât, de, că, să, ca să ***(E prea bine pregătit să/ ca să nu reuşească;*** vezi şi exemplele de mai sus). • Frecvent, propo***ziţia circumstanţială consecutivă are, în regentă,*** adverbe corelative cum sunt atât, aşa, astfel, prea, destul etc. (E destul de obraznic ca să intre peste rând; vezi şi exemplele de mai sus), etc. ***M.R.***

CONSOANĂ

Sunet a cărui emitere presupune intervenţia în calea curentului fonator* a unui obstacol reprezentat de închiderea şi/sau de constricţia canalului într-un anumit punct. Prezenţa obstacolului face ca rostirea consoanelor să fie caracterizată prin zgomote specifice. Acustic, consoanele se disting de vocale* prin prezenţa antirezonanţei, care influenţează amplitudinea şi distribuţia formanţilor de frecvenţă. Consoanele sunt, ca şi vocalele, unităţi segmentale, dar, spre deosebire de acestea, nu pot avea rol de centru silabic (sunt asilabice) şi nu pot primi accent*. Consoanele sunt în raport de dependenţă faţă de categoria vocalelor, fiindcă nu pot face parte dintr-o secvenţă accentuată decât însoţite de vocale.

• Pentru numeroase limbi, clasificarea consoanelor din punct de vedere articulatoriu se face în raport cu trei criterii de bază: modul de articulare (determinat de natura obstacolului: închiderea şi / sau constricţia canalului fonator), locul de articulare (punctul de pe canalul fonator în care intervine obstacolul) şi sonoritatea (determinată de prezenţa sau absenţa vibraţiilor laringelui). în funcţie de aceste criterii, consoanele din limba română se clasifică astfel: a) după modul de articulare: oclusive* (explozive): p, b, t, d, k, g, k, g; fricative* (constrictive*, continue*, spirante*): f, v, s, z, ş,j, h; africate* (semioclusive): c, g, c, sonante*: m, n, 1, r; b) după locul de articulare: bilabiale*: ***p, b, m; labio-dentale: f, v;*** dentale*: ***t, d, s, z, t, c, n, 1, r; prepalatale: ş,j, c, g;*** palatale*: lc, g; velare: k, g; laringale: h; c) după sonoritate, alcătuiesc perechi următoarele consoane: surde: p, t, k, k, f, s, ş, c; sonore: b, d, g, g, v, z,j, g; /h/ şi Ici sunt consoane surde, fără pereche sonoră, iar sonantele sunt întotdeauna sonore. • Clasificarea consoanelor din punct de vedere acustic* ţine seama de acelaşi sistem de trăsături binare* ca şi clasificarea vocalelor. (Vezi şi BINARISM). Pentru română sunt luate în consideraţie mai ales trăsăturile: continuu vs. întrerupt (care reflectă distincţia dintre oclusive şi fricative); strident vs. mat (care permite delimitarea clasei africatelor, consoane stridente); compact vs. difuz (care reflectă distincţia dintre (pre)palatale, velare şi laringale, consoane compacte, şi celelalte consoane, difuze); acut vs. grav (care reflectă distincţia dintre palatale şi dentale, pe de o parte, consoane acute, şi labiale şi velare, pe de altă parte, consoane grave). • Pentru orice limbă există diverse soluţii de descriere a inventarului de foneme consonantice. în cazul românei, diversitatea soluţiilor priveşte interpretările date statutului fonologie al oclusivelor palatale [k, g] şi al consoanelor urmate de [i] asilabic, prezente la finală absolută. Un loc aparte îl ocupă descrierea lui Emil Petrovici, care ridică numărul fonemelor consonantice la 70. Ca urmare a interpretării secvenţelor: [consoană + ea, ia], [consoană + oa (ua)], [consoană + iea, eoa] drept bifonematice şi a secvenţelor [consoană + iu, eo] drept monofonematice, Petrovici identifică patru serii de foneme consonantice: neutre, palatalizate (diezate), labializate (bemolate) şi labio-palatalizate, alcătuind fascicule de corelaţii*.

L.I.R.

CONSTATATTV (ENUNŢ ~)

în concepţia lui John Austin, tip de enunţ care descrie un eveniment real, fiind deci susceptibil de scuz; promit că...; (îţi) mulţumesc, enunţuri a căror pronunţare echivalează cu îndeplinirea actelor de >;scuzâ"ţ de „promisiune", de „mulţumire"

etc.).
a primi o valoare de adevăr; este. prin raportare la G P D
starea de fapt, adevărat sau fals (ex. ***mă plimb;***
citesc; alerg); sinonim cu asertiv; declarativ. Se
opune enunţului performativ*. tip de enunţ afirma- CONSTELAŢIE
tiv cu formă de pers. I, prin a cărui enunţare se în concepţia lui L. Hjelmslev, tip de relaţie* carac- îndeplineşte actul* de vorbire însuşi (vezi: mă terizat prin posibilitatea a doi termeni de a apărea

împreună fără ca ei să se presupună reciproc, având deci caracteristica unei co-ocurenţe* facul-tative'. Hjelmslev distinge terminologic constelaţia manifestată în cadrul procesului*, deci al relaţiilor de succesiune, pe care o numeşte combinare*, de constelaţia din cadrul sistemului*, deci al relaţiilor alternative, pe care o numeşte autonomie*. în limba română, de ex., relaţia dintre componenţii grupului nominal actualizat prin elevul acesta este de combinare, întrucât co-ocurenţa lor este posibilă, dar nu necesară; fiecare termen acceptă, succesiv, substituţia* cu 0 (zero), deci poate să apară şi singur (vezi: Elevul 0/0 acesta a ieşit învingător). Sau, la nivelul sistemului, relaţia dintre valorile „trecut" şi „perfectiv" este de autonomie, căci, deşi co-ocurente în cazul perfectului* compus, al perfectului simplu sau al mai mult ca perfectului, ele pot apărea şi independent: „trecutul" se asociază şi cu „imperfecţivul", în ca-zul timpului imperfect*, iar „perfectivul" se asociază şi cu „viitorul", în cazul timpului viitor* anterior.

G.P.D.

CONSTITUENT

1. în lingvistica structurală de tip analitic*, unde predominantă este viziunea descompunerii unei fraze în elemente componente, prin constituent este denumită orice unitate dotată cu sens (morfem*) sau grup de unităţi aflate în conexiune (cuvânt*, sintagmă*) făcând parte dintr-o succesiune mai largă de unităţi. Astfel, în construcţia Studenţii mei preferaţi au luat nota zece, la nivelul grupurilor* sintactice, constituenţii sunt: [Studenţii mei preferaţi] - [au luat nota zece]; la nivelul cuvintelor, constituenţii sunt: studenţii - mei- preferaţi etc., iar la nivelul morfemelor sunt: studenţ - i - i etc. • ~imediat în analiza* în constituenţi imediaţi (vezi analizĂj), cele două segmente rezultate, într-o singură etapă, din descompunerea unei fraze în elementele ei componente, ierarhic organizate. Constituenţii imediaţi rezultaţi din ultima operaţie de segmentare, dincolo de care nu se mai obţin unităţi dotate cu sens, se numesc constituenţi ultimi şi corespund morfemelor*. 2. Regulă de constituenţi în gramatica generativă*, sinonim pentru regulă de structura[1]' ***a frazei, regulă care converteşte un simbol (reprezentând o categorie* gramaticală/sintactică) într-o succesiune de simboluri, de*** üpul: P-> GN~GV; GV-»V~GN; GN—>Det~No- minal etc.; regula de constituenţi are rolul esenţial în obţinerea derivaţiilor*, deci în procesul gene
rării. 3. Gramatici de constituenţi Construcţii formale* de tip generativ care utilizează concepţia de structură a frazei din analiza* în constituenţi imediaţi (vezi ANALIZĂ]), generarea unui enunţ apărând ca un proces continuu de scindare a unor unităţi de rang superior în unităţi (constituenţi) de rang inferior. • Evaluarea* acestui model a relevat neajunsuri de tipul: imposibilitatea stabilirii vreunei relaţii între enunţuri ca: Ion citeşte cartea - Cartea este citită de Ion - citirea cărţii de către Ion; generarea în acelaşi mod a unor enunţuri ca: ple-carea tatei, primirea banilor, averea părinţilor; generarea unor enunţuri nereperate* ca: *elevul nechează; *calul citeşte un perete etc., impunând înlocuirea prin construcţii formale mai performante, de tip generativ-transformaţional*.

G.P.D.

CONSTRÂNGERE

1. în lingvistica de tip distributional, limitări de distribuţie* impuse de o unitate lingvistică asupra alteia (sau a altora) în procesul combinării* acestora pentru obţinerea unităţilor de rang superior. Fiecare limbă şi fiecare nivel* lingvistic are constrângeri proprii. • La nivel fonologie, de ex., în grupurile consonantice ale limbii române, consoanele sonante* In, 1, rl nu pot ocupa decât poziţia a doua, imediat înainte de vocală: clasă, pradă, şnur.
•La nivel morfologic, morfemul temporal l-ez, -eaz-/, marcând prezentul, exclude vecinătatea unor radicali* ai verbelor de conjugarea a Il-a sau a IlI-a. • La nivel sintactic, în funcţie de tipul de constrângere impus cuvintelor vecine, se disting:
a) constrângeri de clasă morfologică (sunt acceptate, în anumite poziţii, unele clase, dar respinse altele; în poziţia subiectului, de ex., este acceptată clasa substantivului, a pronumelui, a formelor verbale nepersonale: infinitiv, supin, dar este imposibilă apariţia clasei adjectivului sau a adverbului); b) constrângeri de formă gramaticală, fie de tipul acordului*, fie al recţiunii* (în grupurile sintactice româneşti, substantivul impune artico-lului şi adjectivului acordul, iar prepoziţia impune numelui cazul); c) constrângeri de obligativitate a unui determinant (verbul, în funcţie de particularităţile lui inerente*, dar şi de particularităţile generale ale clasei, impune anumitor determinanţi obligativitatea, în timp ce altora le permite suprimarea; astfel, pentru verbul a lucra, determinantul circumstanţial temporal este facultativ, acelaşi determinant fiind însă obligatoriu pentru a dura:

lucrează (de două ore) vs. durează de două ore);
d) constrângeri de topică, deci limitări privind aşezarea cuvintelor (cliticele, de ex., în limbile în care există, impun reguli de topică foarte stricte);
e) constrângeri lexicale (verbele şi adjectivele impun numelor cu care se combină anumite restricţii lexicale; vezi construcţiile nereperate:

* Calul citeşte o fereastră sau * perete studios). 2. în gramaticile formalizate*, condiţie care restrânge aplicarea unor reguli, limitând la maximum posibilitatea apariţiei de secvenţe „rău-formate".
a) în gramatica generativ-transformaţională*, condiţie care limitează, în forma şi funcţionarea lor, aplicarea transformărilor*. Pentru gramatica transformaţională timpurie, s-au formulat o singură constrângere generală, constând în condiţia obligatorie a oricărei transformări de a păstra integritatea semantică a structurii căreia i se aplică, deci de a nu introduce sau de a pierde informaţie semantică, şi numeroase constrângeri particulare, proprii unei anumite limbi şi pentru o anumită transformare (vezi BLOCARE). Cu timpul, a crescut numărul şi rigoarea constrângerilor generale în defavoarea celor particulare, b) în GB*, constrângerile apar sub forma condiţiilor şi a filtrelor', amândouă având acelaşi rol de a limita, prin constrângeri universal valabile, dincolo de limbile particulare, generarea structurilor agramaticale. Astfel, constrângerea de localitate, stabilită în cadrul teoriei „legării*", stipulează că anaforele* (reflexive şi reciproce) şi antecedentul* lor trebuie să se găsească în acelaşi domeniu de localitate, adică în limitele aceleiaşi propoziţii; altfel, construcţia este „rău-formată" (vezi agramatica- litatea din: * lori mi-a spus [că [Gheorghej se- laudă întruna]]).
G.P.D.
CONSTRICTIV, -Ă
1. Consoană a cărei emitere presupune producerea unei constricţii* într-un punct al canalului* fonator*. 2. Serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie*. Consoanele constrictive sunt denumite şi continue*, fricative* sau spi- rante*, în funcţie de aspectul particular al articulării, care este pus în evidenţă (faptul că mişcarea expiratorie poate fi prelungită, faptul că producerea constricţiei determină apariţia unui zgomot de fricţiune sau a unui zgomot de suflu). Vezi şi CONSOANĂ.
L.I.R.
CONSTRICŢIE
îngustare într-un anumit punct a canalului* fonator*, având ca efect producerea unui zgomot de fricţiune în emiterea anumitor consoane. (Vezi şi CONSTRICTIVĂ; FRICATIVĂ; SPIRANTĂ.) Este opusă închiderii bruşte a canalului fonator, specifică rostirii altor consoane. Vezi OCLUSIVĂ.
L.I.R.
CONSTRUCŢIE
în sintaxă, orice şir de constituenţi reprezentând un enunţ* sau numai părţi componente ale acestuia, dar care presupune o organizare sintactică internă cu reguli, constrângeri*, ierarhii. Construcţia poate fi reală, atestată ca arare într-o limbă dată, sau abstractă, dacă elementele componente se redau sub forma simbolurilor* categoriale sau a funcţiilor* sintactice. Vezi deosebirea dintre: Elevul citeşte cartea, o construcţie reală a limbii române, şi corespondentele ei abstracte: Subiect - Verb - Obiect, în termeni funcţionali, sau GN, - Verb - GN,, în termeni categoriali, ultimele primind o infinitate de actualizări, atât în română, cât şi în alte limbi.
G.P.D.
CONTACT (~ LINGVISTIC)
I. Situaţie care determină utilizarea alternativă de către anumite grupuri sau indivizi a două limbi diferite. Contactul este deci sursa bilingvismului* de grup sau individual. Ponderea contactului lingvistic este dependentă de acţiunea unor factori extralingvistici: aria geografică, natura populaţiei (indigenă sau imigrată, rurală sau urbană), specificul cultural şi etnic al grupului, religia, rasa, sexul, vârsta, statutul social, ocupaţia vorbitorilor. Unii dintre aceştia facilitează contactul lingvistic: grupurile imigrate, orăşenii, tinerii faţă de vârstnici, bărbaţii faţă de femei (mai ales în comunităţile rurale), indivizii cu statut socio-cultural superior îşi însuşesc mai uşor limba unor grupuri cu care vin în contact. în acelaşi timp, modul de manifestare a contactului lingvistic şi gradul în care limbile în contact se influenţează se află în strânsă legătură cu factorii menţionaţi. Religia sau rasa, de ex., pot determina o specializare strictă a uzului celor două limbi; diferenţele culturale ori etnice pot restrânge influenţa limbii învăţate la domeniul lexical (împrumuturi*, calcuri*). în general, contractul lingvistic determină apariţia unor fenomene

de interferenţă*. Lingvistica istorică tradiţională explică prin contact particularităţile care definesc substratul*, superstratul' şi adstratul* unei limbi, învăţarea în şcoală a unei limbi străine este un caz particular al contactului lingvistic. Vezi şi ACHIZIŢIE (A LIMBII), ü. în terminologia lui R. Jakobson, canalul* de comunicare.
L.I.R.
CONTAMINARE
1. în fonetică, acţiune analogică exercitată de unul sau mai multe sunete asupra sunetelor din alt cuvânt: cercumscripţie (după cerc), zvârcolaci,
(după zvârcoli). Contaminarea este un rezultat al vorbirii neîngrijite, al unui grad redus de instrucţie, dar şi al tendinţei vorbitorului de a apropia cuvintele între ele sub raport fonetic (paronimie*) şi sub aspect semantic (etimologie* populară). 2. în lexic, contaminarea reprezintă rezultatul combinării fonetice a două cuvinte diferite care aparţin aceluiaşi câmp semantic: cocobarză (din cocor + barză), cocostârc (din cocor + stârc), ceasornic (din ceas + ornic), zurbavă (din zurbă + gâlceava). Uneori contaminarea este un procedeu livresc; ea se poate produce între elemente aparţinând la două limbi diferite: rom. război + lat. ***bellum > răzbel.***
C.C.
CONTEXT
1. ~ lingvistic Parte a unui enunţ* (sau părţi ale enunţului) care precedă şi/sau urmează unitatea lingvistică supusă analizei şi care îi condiţionează prezenţa, forma sau funcţia; sin.

vecinătate. Se poate vorbi de: context de dreapta, simbolizat prin -X; context de stânga, simbolizat prin X-, sau de cadru contextual, simbolizat prin X - Y, unde X şi Y sunt vecinătăţile. Limitele contextului sunt dependente de natura unităţii considerate (pentru foneme, de obicei, silaba; pentru morfeme, un cuvânt; pentru cuvinte, sintagma sau propoziţia). • Oricare unitate lingvistică, indiferent de nivel*, mai puţin unităţile maximale - enunţurile*, poate fi descrisă în termeni contextuali. Alegerea contextului (stânga, dreapta) depinde de nivelul la care se efectuează analiza, dar şi de relevanţa contextului pentru analiză. Determinarea contextelor de ocurenţă ale diverselor unităţi lingvistice permite reducţia variantelor şi, prin aceasta, stabilirea inventarului de invariante* dintr-o limbă (vezi şi DISTRIBUŢIE). în gramaticile de tip generativ-transformaţional există reguli* de rescriere dependente şi independente de context (vezi CONTEXTUAL). • ~ diagnostic Context lingvistic în care apariţia unui element este unic determinată, contextul neadmiţând decât ocurenţa unui singur element sau a unei anumite clase de elemente. Pus în circulaţie de Z. Harris în cadrul analizei de tip distribuţional (vezi ANALIZĂ$_2$,), contextul diagnostic s-a dovedit extrem de util la încadrarea în clase morfologice a cuvintelor şi a formelor cu statut ambiguu. Pentru gramatica românească, de exemplu, s-a utilizat eficient la determinarea statutului verbal sau nominal al supinului*, la circumscrierea clasei adverbului* şi a clasei numeralului*, la încadrarea morfologică a numeroase cuvinte rezultate din conversiune* etc. 2. ~ comunicativ Ansamblu al factorilor care, dincolo de sensurile determinate de structura lingvistică a enunţurilor*, afectează semnificaţia acestora. Termenul este utilizat îndeosebi în cercetările de pragmatică*, desemnând orice informaţie de bază care se presupune că e împărtăşită de emiţător* şi de receptor*, şi contribuie la interpretarea unui anumit enunţ de către receptor. Contextul comunicativ se defineşte prin următoarele componente: a) datele situaţiei* de comunicare: identitatea, rolul şi statutul social relativ al interlocutorilor, locul şi momentul comunicării (anumiţi autori desemnează această componentă prin termenul context ***situational*** sau situaţie); b) supoziţii despre ceea ce interlocutorii ştiu sau consideră de la sine înţeles, despre opiniile şi intenţiile lor în situaţia dată; c) locul unde se inserează enunţul considerat în ansamblul discursiv din care face parte. Contextele comunicative înglobează deci o componetă sociologică (a), una psihologică
(b) şi una lingvistică (c). Vezi şi EXTRALINGVISTIC. • Tipologia contextelor diferă de la un autor la altul, în mod curent, se distinge între context lingvistic (verbal) şi context non-lingvistic (extralingvistic*, extraverbal, non-verbal). La aceste două tipuri. E. Coşeriu adaugă şi contextul idiomatic, reprezentat de limba în care se comunică şi care constituie „fondul" vorbirii. După Coşeriu, contextul verbal poate fi imediat sau mediat (context tematic), pozitiv sau negativ (în cazul insinuării, aluziei, sugestiei), iar contextul extraverbal cunoaşte o diversitate de forme: fizic, empiric, natural, practic, istoric, cultural.
•La R. Jakobson, contextul reprezintă unul dintre cei şase factori esenţiali ai comunicării verbale.

Contextul este aspectul la care se referă mesajul, în linii generale referentul acestuia. Orientarea spre context determină funcţia* referenţială. denotativă sau cognitivă; vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).
3. ~ stilistic In concepţia lui M. Riffaterre, factor poziţional în definirea faptului de stil*: model* accidentat de apariţia unui element nepredictibil. în comunicarea* literară, scriitorul introduce în text o sumă de conotaţii* (afective, expresive, estetice) paralele cu elementele comunicării normale; de aici rezultă faptul că fiecare element succesiv al unui enunţ depindfc de cele precedente şi poate fi predictat cu o mai mică sau mai mare probabilitate, în funcţie de poziţia pe care el o ocupă în secvenţă. în propoziţia Floarea are un miros plăcut, gradul de predictibilitate al celui de al doilea termen (are) este mai mic decât al ultimului (plăcut), care poate fi prevăzut cu o mai mare probabilitate. în concepţia lui M. Riffaterre, textul* nu este un lanţ de fapte de stil, ci un lanţ de opoziţii binare context stilistic / fapt de stil; eficacitatea contrastului stilistic este invers proporţională cu gradul de predictibilitate al unui element din secvenţă. în exemplul Cette obscure clart£ qui tombe des etoiles „Această obscură luminozitate care cade din stele" (Corneille), contrastul se stabileşte între cei doi termeni ai sintagmei obscure clarte, opuşi ca sens, a căror combinare este cea mai puţin probabilă variantă, deci dotată cu maximum de efect (vezi şi OXIMORON). • Opoziţia context stilistic / fapt de stil constituie microcontextul; amplificarea acestuia pe o porţiune mai largă din text, prin adaos de trăsături care accentuează direcţia iniţială, poate alcătui un ***macrocontext.***

CONTEXTUAL, -Ă

1. Trăsătură ~ Trăsătură a unei unităţi lingvistice înregistrând particularităţi semnificative ale contextului* lingvistic, deci ale vecinătăţilor în care unitatea analizată apare. • La nivel sintactic, unde există constrângeri impuse de cuvinte unele asupra altora şi restricţii de combinare proprii fiecărui, cuvânt, trăsăturile contextuale notează trăsăturile semnificative ale contextelor, pe de o parte, în termeni categoriali, adică de clasă morfologică şi de restricţie de formă (caz, prepoziţie) impusă vecinătăţii, iar, pe de altă parte, în termeni lexicali, adică de restricţii lexicale impuse cuvântului cu care se leagă sintactic. Gramatica generativă*, prin regulile de subcategorizare* strictă şi selecţională, procură informaţia privind trăsăturile contextuale ale formativelor lexicale conţinute în lexiconul* gramaticii. Astfel, în cazul verbului a ţesăla, lexiconul elaborat pentru limba română înregistrează, pe lângă trăsătura [+V], care nu este de tip contextual, şi umătoarele trăsături contextuale: [$-GN_{1Nom}GN_{2Ac}$] şi f + Animat! f+Animat
Vezi LEXICON. 2. Regulă ~ în gramaticile generative, tip de regulă* dependentă de context (engl. ***context-sensitive rule),*** a cărei aplicare este limitată contextual: se simbolizează ca: X —> $Y/_{A_B}$ unde prin A—B sunt specificate condiţiile contextuale

G.P.D. (1); L.I.R. (2); M.M.(3).
care trebuie îndeplinite pentru ca regula să fie aplicată. Se opune regulii independente de context (engl. ***context-free rule),*** a cărei aplicare nu cunoaşte nici o limitare contextuală, simbolizată ca: X—>Y. 3. Gramatici ~e Tip de gramatici formalizate, bazate în exclusivitate pe reguli de structură a frazei dependente de context. Se opun gramaticilor acontextuale, gramatici formalizate bazate pe reguli de structură a frazei independente de context. 4. Variantă ~ Vezi (VARIANTĂ) COMBINATORIE.
G.P.D.
CONTINUU, -Ă
1. Trăsătură regăsibilă la orice nivel sau pentru orice domeniu lingvistic în care au loc treceri gradate de la un element unitate la altul / alta, trăsătură constând în imposibilitatea stabilirii unor limite precise, ca urmare a existenţei „zonelor de tranziţie" în care interferează trăsături aparţinând ambelor elemente/unităţi. • în fonetică, este continuă trecerea de la un sunet la altul fie în privinţa inventarului, fie a succesiunii sunetelor în lanţul vorbirii. De ex., trecerea de la sunetul e la i cunoaşte o infinitate de realizări, unele mai apropiate de e, altele, de i, fiind imposibil de stabilit limita fonetică dintre ele. La fel, în lanţul vorbirii, între momentul final al articulării unui sunet şi momentul iniţial al articulării celui următor este imposibil de stabilit o limită precisă, existând o „zonă de trecere" cu particularităţi fonetice ale ambelor sunete. Se spune că domeniul foneticii* este con

tinuu, în timp ce domeniul fonologiei*, caracterizat prin limite precise între unităţi, este discret* (sau discontinuu). • în semantică, au particularităţi continue toate fenomenele cu manifestare gradată, unde limitele dintre termeni pot fi stabilite exact numai în plan teoretic. Vezi, de ex., domeniul continuu al controlului* exercitat de subiect asupra acţiunii, existând, în fapt, numeroase grade de control. în construcţia Ion se rostogoleşte pe covor, trecerea de la calitatea de agent* a lui Ion, caracterizat prin [+Control], la calitatea de pacient*, caracterizat prin [-Controll, este continuă. • în dialectologie, graniţele dialectale nu reprezintă nişte linii rigide, separând unităţi dialectale închise şi, în consecinţă, trecerea de la un grai/dialect la altul este continuă, marcată prin existenţa „zonelor de tranziţie" în care coexistă trăsături din ambele unităţi, interferând adesea în vorbirea aceluiaşi subiect vorbitor. • în tipologia lingvistică, trecerea de la un tip de limbi la altul este continuă, neexistând limbi pure sub aspectul tipului lingvistic nici chiar în situaţiile ideale: fiecare limbă include, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi trăsături străine tipului în discuţie. Astfel, sub anumite manifestări, româna poate fi caracterizată ca limbă sintetică*, dar are numeroase alte manifestări analitice*. De aceea, aprecierile mai exacte sunt de tip comparativ, şi nu absolut: româna este o limbă mai sintetică decât franceza sau engleza, dar mai puţin sintetică decât latina sau rusa. • în evoluţia unei limbi (vezi DINAMICĂ), trecerea de la o etapă de evoluţie la alta este continuă, fiecare fenomen lingvistic prezentând în evoluţia lui „etape de tranziţie", mai lungi sau mai scurte, în care coexistă forma lingvistică veche şi cea nouă, într-un raport de variaţie liberă* înclinând, ca frecvenţă de apariţie, spre forma veche sau spre cea nouă, în funcţie de varianta stilistică sau dialectală în care se utilizează, de vârsta şi gradul de cultură al vorbitorului etc. 2. în fonetică: a) consoană* a cărei emitere, presupu-nând producerea unei constricţii*, permite prelungirea mişcării expiratorii; b) serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie*. Sin: constrictivă*, fricativă*, spirantă*. 3. în teoria fonologică a lui R. Jakobson, una dintre cele 12 trăsături binare universale. Vezi şi BINARISM.
G.P.D.(l); L.I.R.(2J).
CONTRAFACIW
Vezi FACTiv.
CONTRAGERE
1. Accident fonetic care denumeşte reducerea la o singură emisiune vocalică a unui complex de sunete; mai frecvent se consemnează reducerea diftongilor (monoftongare* a triftongilor sau a vocalelor în hiat* - sinereză*): căuta>căta, înăuntru>înlontm, creier>crier, străin>strin etc.
2. în tradiţia sintaxei româneşti, tehnică de reducere, de transformare a unei unităţi sintactice de rang superior (o propoziţie*, inclusă în structura unei fraze*) într-o unitate echivalentă de la nivel inferior (o parte de propoziţie)*, în vederea obţinerii unei variante semantice echivalente, deci a unor sinonime* sintactice. Se opune expasiunii (vezi $EXPASIUNE_2$). Se bazează, ca şi expansiunea, pe principiul corespondenţei* dintre părţile secundare de propoziţie şi propoziţiile subordonate. Vezi: Propoziţia predicativă => Nume predicativ* (ex. ***Dorinţa este să reuşească => Dorinţa este (de) a reuşi); Propoziţie temporală* => Complement de timp**** (ex. ***După ce pleacă... => După plecare...)*** etc. Contragerea antrenează modificări în organizarea sintactică: a) pierderea unui predicat sintactic, fie prin transformarea modurilor predicative în moduri nepredicative, fie prin nominalizare*, fie prin suprimarea copulativului şi obţinerea unui element predicativ suplimentar; b) înlocuirea relatorilor* specifici legării propoziţiilor în frază (conjuncţii subordonatoare; pronume, adjective, adverbe relative) cu elementele de relaţie din propoziţie: prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale.
C.C. (1);G.P.D.(2).
CONTRASTIV, -Ă
I. Analiză ~ Vezi $ANALIZĂ_q$. 2. Distribuţie ~ Vezi DISTRIBUŢIE. **3. Funcţie ~ Se utilizează în legătură cu accentul* sau cu intonaţia* pentru a indica rolul acestora de a distinge, singure, două unităţi gramaticale omonime* (sub aspectul elementelor segmentale), ca în perechile: cântă (prezent) - cântă (perfect simplu) sau cântă (indicativ) - cântă! (imperativ), în prima pereche diferenţierea obţinându-se prin accent, în a doua, prin intonaţie.**
G.P.D.

CONTROL

1. în teoria GB*, relaţie sintactico-semantică între subiectul neexprimat al complementelor verbale non-finite (infinitivul, conjunctivul subordonat, gerunziul, supinul), reprezentat prin categoria

vidă* PRO*, şi un argument* nominal din regentă, care suplineşte interpretarea lui PRO, asigurându-i referinţa. Se spune despre PRO că este controlat de un nume din regentă, numit controlor; relaţia semantică dintre PRO şi controlorul său se marchează prin co-indexare*. • în ipostaza de controlat nu apare decât subiectul nelexicalizat al formelor verbale non-finite; niciodată, subiectul unor forme de indicativ din subordonată. «în ipostaza de controlor pot apărea: un subiect din regentă (este cazul, de ex., al subiectelor verbelor de aspect* şi modale*, care controlează subiectul conjunctivului, al infinitivului sau al supinului: Ion$_i$ ***începe [să înveţe PRO$_i$J;*** Ion$_j$ ***se apucă [de învăţat PROjJ; Ion$_j$ poate [învăţa PRXX]; un obiect direct din regentă (vezi, pentru română, construcţii ca: l-am sfătuit pe Ion$_i$*** [să plece PROJ; l-am pus pe Ion$_i$ ***[Ia făcut PROj curăţenie]); un obiect indirect din regentă (vezi, de*** ex., în română: lui Ion- îi$_i$ ***place [să înveţe PR()$_i$];*** lui Ionj ii$_j$ ***vine [a plânge PROj]; lui lori îi. arde [de plimbat PROJ. • în funcţie de natura lexicală a predicatului regent, subiectul formei subordonate este obligatoriu controlat (ca în exemplele anterioare) sau facultativ controlat, ca în construcţiile: n-apucă el [a veni primăvara.]; Ion$_i$ vrea [să plece Gheorghej cât mai repede], tinde, deşi în vecinătatea unui verb de aspect şi unul de mod, subiectul completivei, lexicalizat, este diferit referenţial de cel al regentei. (Vezi şi*** COMPLEMENTIZARE; EQUI; PRO).

2. în studiile de tipologie, parametru care realizează distingerea limbilor în funcţie de modul în care este codat controlul exercitat de subiect sau, în construcţiile cauzative*, exercitat de persoana asupra căreia se acţionează (vezi CODAREA (ARGUMENTELOR); CAUZATIVJ). în cele mai multe limbi, controlul subiectului sau al persoanei asupra căreia se acţionează nu se manifestă la nivel lingvistic; vezi rom. Ion s-a rostogolit pe iarbă, engl. ***John rolled down the hill,*** unde subiectul ia aceeaşi formă, indiferent de gradul de control exercitat asupra acţiunii, deci indiferent de faptul că subiectul acţionează voluntar, funcţionând ca agent, sau că participă inconştient, involuntar, funcţionând ca pacient. Sau vezi rom. L-am făcut pe Ion să plece, engl. X***made Ygo,*** unde persoana asupra căreia se acţionează (pe Ion, respectiv Y) ia aceeaşi formă indiferent de gradul de control, adică indiferent că persoana este forţată, deci lipsită de control, sau, dimpotrivă, îşi păstrează controlul, acţionând din bunăvoinţă sau convingere. Există însă limbi în care gradul de control al subiectului sau al persoanei asupra căreia se acţionează se manifestă la nivel lingvistic, prin selecţia unor cazuri* morfologice diferite. Astfel, în unele limbi caucaziene, există două realizări corespunzătoare construcţiei Ion s-a rostogolit pe iarbă, selectându-se cazul absolutiv*, pentru subiectele care nu controlează acţiunea (deci pentru pacient), dar cazul ergativ*, pentru subiectele care o controlează (deci pentru agent). Sau, în japoneză, există două actualizări sintactice corespunzătoare construcţiei L-am făcut să plece, selectându- se postpoziţii* diferite pentru situaţia în care persoana asupra căreia se acţionează este lipsită de control sau are un grad mic de control şi pentru situaţia păstrării controlului din partea persoanei asupra căreia se acţionează.

G.P.D.

CONŢINUT

Latură cognitivă a semnului* sau a mesajului lingvistic. Planul conţinutului sau al semnificatului este un plan pur mental. în lingvistica modernă (F. de Saussure, L. Hjelmslev), conţinutul se opune expresiei* şi corespunde parţial cu semnificatul* (fr. signifie), considerat în totalitatea lui. Conţinutul unui cuvânt reflectă raportul dintre nivelul psiho-social şi lumea reală. O limbă nu trebuie redusă la etichetarea lucrurilor şi a conceptelor pre-existente, nu trebuie considerată o nomenclatură; în raport cu aceeaşi realitate extralingvistică, limbile pot face decupaje originale (motiv pentru care Saussure susţine că limba* este formă* şi nu substanţă). De aceea, interdependenţa dintre structura expresiei* şi structura conţinutului se află, după limbi, în raporturi variabile. De ex., cuvintele care exprimă culorile spectrului desemnează în vocabular o grilă diferită în funcţie de limbă. Limbi meridionale, ca italiana, disting mai multe nuanţe de „albastru" (it. ***celeste, azzurro, blu), faţă de un singur nume în română (albastru) pentru a desemna aproximativ acelaşi conţinut. Unele limbi nordice (daneza) nu fac distincţia de conţinut dintre „albastru" şi „verde". Conţinutul este, în toate aceste cazuri, identic, reflectând percepţia razelor luminoase care depind de o condiţionare fiziologică, iar ceea ce diferă este structura expresiei. Decupajul***

apare diferit pentru că, în cazul lui „albastru" în italiană se exprimă diferenţe de conţinut pe care româna sau limbile nordice nu le fac. Aceeaşi relaţie de rudenie („fratele/sora soţului/soţiei") este desemnată în română printr-un singur termen—cumnat şi prin trei în rusă (chourin „fratele soţiei", svoiak „soţul sorei soţiei", dever „fratele soţului"). Raportul dintre expresie şi conţinut este arbitrar (vezi ARBITRARUL SEMNULUI), ceea ce rezultă din faptul că limbi diferite au cuvinte distincte pentru a se referi la acelaşi obiect: rom. arbore, pom, copac; fr. arbre; engl. ***tree.*** germ. ***Baum.*** • Unii lingvişti (Hjelmslev) au introdus distincţia dintre forma conţinutului şi substanţa conţinutului (vezi FORMĂ). Forma este structurarea intenţiei de comunicare într-o limbă dată; substanţa este punerea în raport a lumii exterioare cu facultatea de a vorbi. • Studiul conţinutului s-a făcut în semantica structurală* (pornind de la un proiect al lui Hjelmslev) pe baza lexeme lor*, sememelor* şi semelor* care reprezintă structura unei limbi la un moment dat. Conţinutul este analizat în dicţionare şi în semantica* tradiţională ca posibilitate de descompunere a unei expresii în mai multe semnificaţii* sau în mai multe accepţii* (vezi POLISEMIE). Conţinutul se manifestă şi la nivelul enunţurilor, unde nu mai interesează conţinutul lexical al cuvintelor (sau conţinutul denotativ* strict), ci

conţinutul locutiv, ilocutiv, modal*, afectiv (vezi PRAGMATICĂ). Analiza conţinutului interesează şi ca tehnică sociologică sau psihologică, alături de cea lingvistică.
A.B.V.
CONVERSAŢIE
Tipul familiar, curent, de comunicare orală, dialogică, în care doi sau mai mulţi participanţi îşi asumă în mod liber rolul de emiţător*. Deşi consideraţiile de statut şi de rol pot interveni ca un factor restrictiv, conversaţia nu se poartă din această perspectivă, ci participanţii se manifestă ca simpli indivizi. Conversaţia nu implică limitări în privinţa temelor abordate şi nu necesită un cadru instituţional de desfăşurare. Conversaţia se defineşte, de obicei, în opoziţie cu discuţia, care se caracterizează prin restricţii precise privind cadrul, tematica şi alocarea rolului de emiţător, participanţii manifestându-se prin prisma rolului lor social. Conversaţia nu este un produs structural similar frazei, ci rezultat al contribuţiei mai multor indivizi, care au adesea obiective diferite şi interese divergente. «Conversaţia are următoarele trăsături specifice: a) este creată continuu, prin interacţiune*. Evoluţia conversaţiei este, în general, nepredictabilă, dar atât în producerea, cât şi în interpretarea enunţurilor* se ţine seama cu necesitate de partener; b) este inerent contextuală, în măsura în care contextul* comunicativ îşi pune amprenta asupra desfăşurării ei la nivel macro- şi micro-structural; în acelaşi timp, conversaţia este creatoare de context; c) este structurată, desfăşurându-se sub forma unei succesiuni de intervenţii alternative ale unor participanţi. Ordonarea conversaţiei nu este determinată atât de ordonarea diverselor secvenţe componente, cât de faptul că interacţiunea dintre participanţi presupune coordonarea activităţii de producere a semnificaţiilor (negocierea sensurilor, crearea unor contexte interpretative etc.). Atingerea obiectivelor urmărite de participanţii la conversaţie presupune adesea apelul la strategii comunicative. Conversaţia se caracterizează prin coprezenţa formelor comportamentului social şi lingvistic atât la nivel macro-, cât şi la nivel micro-structural. (Vezi MACROSTRUCTURĂ; MICROSTRUCTURĂ.) Structurile interacţionale se manifestă prin secvenţe de acte ilocuţionare*. Pragmatic, conversaţia este o activitate necesară, cu funcţie coezivă, facilitând cele mai diverse forme de activitate umană cooperativă.Vezi şi ANALIZĂ (A CONVERSAŢIEI).
L.I.R.
CONVERSAŢIONAL, -Ă
Vezi IMPLICATURĂ; INTENŢIE; INTERACŢIUNE; MAXIMĂ; MIŞCARE; STRATEGIE ~.
CONVERSIUNE
1. Termen folosit alături de schimbare a valorii gramaticale (sau a clasei lexico-morfologice) pentru a denumi un procedeu gramatical (morfosintactic sau, în exclusivitate, sintactic) de trecere a unui cuvânt de la o parte de vorbire* la alta, deci un procedeu gramatical de formare de cuvinte noi din cuvinte existente în limbă. Se deosebeşte de derivare*, în cazul căreia este, de asemenea, posibilă trecerea la altă clasă morfologică, realizată

însă în condiţiile ataşării de afixe* derivative. • în operaţia de conversiune, trecerea la o nouă parte de vorbire este marcată morfologic prin selecţia mărcilor flexionare proprii noii clase (dacă este o clasă flexibilă) sau prin invariabilitate (dacă este o clasă neflexibilă), iar sintactic, prin apariţia în contextele specifice noii clase şi cu funcţiile acesteia. Astfel, dacă are loc trecerea de la adverb la substantiv (vezi SUBSTANTIVIZARE), cuvântul nou format, devenit flexibil*, primeşte mărci de caz şi de articulare (ex. ***binele, binelui), iar sintactic, poate primi un adjectiv căruia îi impune acordul* (binele făcut) şi poate apărea în poziţiile de subiect şi de obiect (Mă bucură binele făcut). • După clasa morfologică în care se încadrează noul cuvânt, se disting: substantivizări (trecerea la substantiv), adjectivizări* (trecerea la adjectiv), adverbializări* (trecerea la adverb)*** etc., iar după clasa morfologică de origine, se disting mai multe tipuri de substantivizare: a adjectivului, a participiului, a infinitivului, a supinului, a pronumelui, a numeralului, a adverbului, a interjecţiei şi mai multe tipuri de adverbializare, de adjectivizare etc.
• Productivitatea procedeului diferă de la o limbă la alta, fiind mai mare în limbile predominant analitice* faţă de cele sintetice*. Procedeul este, de ex., mai productiv în engleză decât în română, flexiunea limbii române fiind mult mai bogată decât a englezei. în română, fără să fie un procedeu cu mare productivitate, în comparaţie cu derivarea, există câteva tipuri de conversiune care au un caracter regulat, general: substantivizarea infinitivului lung (plecarea tatei), a supinului (mersul pe jos), adjectivizarea participiului (om învăţat), adverbializarea adjectivului (citeşte corect) şi a substantivelor exprimând noţiuni temporale (citeşte noaptea şi duminica). Celelalte tipuri de conversiune sunt accidentale, încărcate adesea stilistic. Vezi ADJECTIVIZARE; ADVERBIALIZARE; SUBSTANTIVIZARE. 2. în unele lucrări, desemnează orice tip de trecere de la o clasă morfologică la alta, indiferent de procedeul folosit (inclusiv derivare), iar în literatura lingvistică de limbă engleză se utilizează şi pentru trecerile de la o subclasă la alta (de ex., conversiunea unui nume propriu* în comun*, a unui nume abstract* într-unul concret* etc.).
Vezi ADJECTIVIZARE; ADVERBIALIZARE; SUBSTANTIVIZARE.
G.P.D.
CO-OCURENŢA
Prezenţă simultană (sau coexistenţa), în acelaşi context, a două sau mai multe elemente lingvistice; este efectul proprietăţii distribuţionale de compatibilitate* a unui element cu altul (sau altele). Elementele apărute împreună se numesc co-ocurente. • într-o limbă dată, co-ocurenţa elementelor poate fi: obligatorie, dacă, în orice apariţie, ele se presupun reciproc (vezi, de ex., co- ocurenţa verbului copulativ şi a numelui predicativ); facultativă, dacă apariţia elementelor împreună este posibilă, dar nu necesară (vezi co-ocurenţa verb - adverb). • La nivel sintactic, co-ocurenţa se poate stabili între unităţi legate sintactic (de ex., co-

ocurenţa verbului tranzitiv şi a complementului său), dar şi între unităţi nelegate direct (vezi co-ocurenţa celor două obiecte: direct şi indirect în: îini dă o carte).
Vezi COMPATIBILITATE; DISTRIBUŢIE.
G.P.D.
COOPERATIV, -Ă (PRINCIPIU ~)
Principiu general care stă la baza oricărei activităţi întemeiate pe colaborare între indivizi, inclusiv comunicarea* verbală. Principiul cooperativ şi principiul politeţii’ sunt cele două principii de bază complementare, care guvernează interacţiunea verbală, reglementând aspectele lingvistice şi, respectiv, sociale ale comunicării interumane. Formulat de H.P. Grice, principiul cooperativ cere ca orice intervenţie* a unui participant la un schimb* verbal să fie structurată, în momentul în care se realizează, în concordanţă cu obiectivele sau direcţia acceptate prin consens ale activităţii comunicative în curs. Respectarea acestui principiu presupune emiterea de către fiecare participant exclusiv a replicilor adecvate conversaţional în momentul considerat. Nerespectarea preocupărilor interlocutorului reflectă o atitudine necooperativă. în acelaşi timp, orice activitate de receptare se bazează pe acceptarea ideii că, în pofida aparenţelor, interlocutorul respectă întotdeauna principiul cooperativ. în cazul unor replici succesive care superficial par semantic discontinue, receptorul încearcă să stabilească prin deducţii pragmatice o legătură logică, pentru a păstra presupunerea cooperării. (Vezi şi IMPLICATURĂ). Principiul cooperativ asigură coerenţa şi continuitatea discursivă. Principiul cooperativ se concretizează sub forma a patru maxime*, care descriu

mijloacele raţionale de desfăşurare a unor schimburi verbale cooperative: maxima cantităţii, a calităţii, a relevanţei şi a manierei.
L.I.R.
COORDONARE
In sintaxă, termen prin care se desemnează unul dintre cele două raporturi fundamentale care stau la baza formării frazei; coordonarea implică o relaţie între unităţi sintactice cu acelaşi statut (între propoziţii secundare dependente de acelaşi element regent sau între părţi de propoziţie de acelaşi fel); rar poate apărea raportul de coordonare şi între propoziţii subordonate ce aparţin unor tipuri de subordonare distincte (Vine cum vrea şi când poate). • Raporturile de coordonare cunosc mai multe ipostaze: coordonare copulativă*, disjunctivă*, adversativă*, conclusivă* şi se realizează la nivelul enunţului atât prin juxtapunere, cât şi prin joncţiune.
C.C.
COORDONATOR, -TOARE
Clasă de conjuncţii* sau locuţiuni conjuncţionale* cu ajutorul cărora se realizează diferitele raporturi de coordonare.
Vezi CONJUNCŢIE; CONECTIV; COORDONARE.
C.C.
COPULATIV, -Ă
1. Raport ~ Specie a raportului sintactic de coordonare’'' care exprimă asocierea între părţi de propoziţie şi între propoziţii de acelaşi rang sintactic. Raportul copulativ se exprimă fie prin joncţiune*, adică folosind conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale (vezi 2), fie prin juxtapunere*, deci prin alăturare, fără element conectiv (Am cumpărat cărţi, caiete, creioane). 2. Conjuncţie (sau locuţiune conjuncţională) ~ Specie de conective* coordonatoare care exprimă un raport copulativ (vezi 1), legând părţi de propoziţie sau propoziţii cu acelaşi rang sintactic. Inventarul de conjuncţii copulative diferă de la o limbă la alta. Pentru română, de ex., acelaşi inventar de conjuncţii: şi, nici, iar şi de locuţiuni conjuncţionale: ca şi, precum şi, nu numai..., ci şi este folosit, cu mici excepţii, atât la nivelul propoziţiei, cât şi în frază (face excepţie iar, care apare între propoziţii: Ion a plecat la Iaşi, iar Gheorghe, la Cluj). 3. Verb ~ Clasă sintactică de verbe caracterizate prin apariţia în configuraţia* sintactică [$Nominal_N$ – ($^{Ad}\wedge_T^{Nom}$ . . } 1.
Nom ^ $Nominal_{N(j_m}$J J
deci verbe care participă, în cadrul structurilor de bază*, la o relaţie ternară, cerând obligatoriu atât prezenţa nominalului subiect, cât şi a unuia dintre contextele Adjectiv (acordat cu subiectul) sau Nominal în nominativ (necoordonat cu subiectul). Alte caracteristici sintactice ale verbelor copulative: sunt verbe intranzitive; nu participă ele însele la opoziţiile de diateză*, ci preiau caracteristicile de diateză ale adjectivului sau ale numelui cu care se combină (ca în: îşi este lui însuşi cel mai mare duşman; îşi sunt unul altuia duşmani). • Din punct de vedere semantic, rolul lor este de a stabili fie o relaţie de echivalenţă între subiect şi cel de-al doilea nominal (ex. ***Munca înseamnă satisfacţie), fie o relaţie de calificare sau de identificare a subiectului prin intermediul adjectivului sau al nominalului nume predicativ (El este inteligent; El este directorul). Din punctul de vedere al aspectului*, se împart în: verbe copulative statice (a fi şi sinonimele lui)*** vs. verbe copulative progresive (sau dinamice) (a deveni şi sinonimele lui). • Ca paramentru tipologic, verbele copulative împart limbile în două clase: tipul de limbi cu structura Subiect + V. Cop. + Adjectiv (sau Nominal), ca în română, franceză, engleză (Ion este bolnav, fr. ***Jean est malade;*** engl. ***John is HI); tipul de limbi care, pentru aceeaşi semnificaţie, nu selectează verbul copulativ, structura reducându-se la Subiect + Adjectiv (sau Nominal), ca în arabă sau rusă.***
C.P.D.
COPULĂ
Sin. pentru verb copulativ (Vezi $C0PULATIV_3$). CORECTITUDINE
Concept folosit în gramatica normativă sau/şi corectivă pentru a caracteriza orice enunţ care respectă următoarele cerinţe: pe plan gramatical, enunţul este construit în conformitate cu toate regulile sau normele* morfologice şi sintactice (reguli referitoare la alegerea unei

anumite forme flexionare*, la acord*, la topică*, la folosirea semnelor de punctuaţie* etc.); pe plan semantic, enunţul este clar, lipsit de ambiguitate; pe plan pragmatic, enunţul este adecvat* din punct de vedere stilistic şi

situational. Tennenul corectitudine se aflã în opoziţie cu abatere*, greşeala sau incorectitudine*.

M.R.

COREFERENŢLALIT ATE

Caracteristică a doi sau mai mulţi constituenţi dintr-un enunţ, unul obligatoriu exprimat, celălalt sau ceilalţi exprimaţi sau neexprimaţi, de a avea aceeaşi referinţă*. Este cazul, de ex., al reflexivului şi al subiectului dintr-o propoziţie (Ionj sej spală) sau al subiectului neexprimat dintr-o subordonată şi al subiectului regentei (Ior^ începe [să înţeleagă PROj]). Identitatea de referinţă se marchează grafic prin procedeul co-indexării*, folosindu-se indici identici pentru cele două nominale.
Vezi LEGARE.

G.P.D.

CORELATIV, -Ă

1. Element ~ Prin element corelativ se indică un ansamblu de doi termeni plasaţi în două propoziţii diferite, care marchează suplimentar relaţia dintre ele; primul termen al corelaţiei are rolul de a anunţa raportul sintactic respectiv. în limba română sistemul corelativ este relativ bogat; acesta prezintă un tip conjuncţional şi un tip adverbial (adjectival) care se întinde atât asupra raportului de coordonare, cât şi asupra celui de subordonare: Sau mănâncă, sau pleacă; M-a bătut aşa, încât m-a învineţit. Din punct de vedere structural, corelativele se obţin fie prin repetarea aceluiaşi element (tipul conjuncţional), fie din asocierea unor elemente diferite (adverbial + conjuncţional): sau...sau..., aşa...cum.... 2. Sunete/pereche ~ în fonologie, prin pereche corelativă se denumeşte o pereche de sunete care se află într-un raport de opoziţie binară, proporţională şi privativă; perechile /p/ şi /b/, *III* şi Idl sunt astfel de perechi, pentru că sunt singurele sunete care prezintă ca trăsături distinctive comune [+ oclusiv, + ***bilabial]*** şi respectiv [+ oclusiv, +dentalJ.

C.C.

CORELAŢIE

1. în terminologia fonologică a Şcolii de la Praga, ansamblul acelor perechi de foneme ai căror termeni se opun prin prezenţa sau absenţa unei anumite caracteristici articulatorii. Perechile care formează o corelaţie se numesc perechi corelative,
iar trăsătura care le diferenţiază, marcă de corelaţie. De ex.: corelaţia de sonoritate, prezentă în consonantismul a numeroase limbi, în cazul căreia consoana surdă reprezintă termenul nemarcat, iar cea sonoră, posedând marca de corelaţie, termenul marcat. Participarea unor foneme la mai multe corelaţii determină constituirea unor fascicule de corelaţii. în descrierea fonologică a consonan- tismului* românesc, de ex., E-. Petrovici a identificat, în afara corelaţiei de sonoritate, corelaţia de palatalitate (diezare), labialitate (bemolare) şi labio-palatalitate, reunite în fascicule. (Vezi şi CONSOANĂ; SONORITATE.) **2. în terminologia glosematică a lui L. Hjelmslev, raport între doi termeni care pot contracta aceeaşi relaţie* în mod alternativ. De** ex., raportul dintre două consoane care pot preceda o anumită vocală în cadrul unei silabe (corelaţia dintre [p] şi [m], ce pot apărea înainte de [a] în silabele initiale, în română; desinenţele de singular şi de plural care pot fi ataşate aceluiaşi radical nominal; desinenţele personale care pot fi ataşate aceluiaşi radical verbal etc.). Corelaţia este expresia raporturilor de disjuncţie logică, specifice membrilor unei paradigme'. După Hjelmslev, sistemul* este o ierarhie coreiaţională, pe când procesul* este o ierarhie relaţională (vezi şi RELAŢIE). în esenţă, distincţia corelaţie vs. relaţie de la Hjelmslev corespunde distincţiei saussuriene paradigmatic vs. sintagmatic.

L.I.R.

CORESPONDENŢĂ

1. ~ a timpurilor Sintagmă ce traduce lat. consecutio temporum; în limba română, ea desemnează o serie de restricţii gramaticale în utilizarea timpurilor şi a modurilor verbale în frază. Aceste condiţionări sunt determinate de natura timpului şi a modului verbului regent (sau coordonat); sin. concordanţă ; • în limba română, asemenea restricţii în utilizarea timpurilor verbale sunt puţin evidenţiate; se consideră că fenomenul este „destul de liber", deoarece numai un număr restrâns de propoziţii (un tip de finală, propoziţia modală comparativă, propoziţia consecutivă) prezintă, sub influenţa verbului regent, un anumit timp în subordonată. • Privită ca o relaţie complexă verb - verb, corespondenţa timpurilor poate îngloba şi problema timpurilor de relaţie* sau problema utilizării modului condiţional în cadrul periodului* condiţional. 2. Principiul ~ ei

Principiu formulat pentru sintaxa limbii române, dar valabil pentru organizarea sintactică a oricărei limbi, care stabileşte că, în structura unui enunţ complex* (a unei fraze), oricărei părţi* secundare de propoziţie îi corespunde o propoziţie subordonată, îndeplinind aceeaşi funcţie: complementului direct* îi corespunde propoziţia completivă directă, complementului de agent* - completiva de agent etc. Subiectului şi numelui predicativ le corespund propoziţia subiectivă şi, respectiv, propoziţia predicativă, argument suplimentar pentru susţinerea dependenţei celor două poziţii sintactice faţă de centrul verbal al propoziţiei. Principiul corespondenţei stă la baza mecanismelor sintactice de contragere* şi de expansiune*, oferind, pentru o limbă dată, mijloace de obţinere a unor structuri sinonime*.

C.C.

CORPUS

Ansamblu finit de enunţuri, alcătuit din texte scrise sau orale (înregistrate pe bandă de magne-tofon), constituind un eşantion reprezentativ pentru limba supusă descrierii, omogen ca etapă

istorică şi ca variantă stilistică sau dialectală. Corpusul este utilizat pentru realizarea descrierilor lingvistice de orice tip, cu metode tradiţionale sau modeme, oferind datele supuse analizei, ca şi pentru verificarea ipotezelor formulate asupra structurii şi funcţionării unei anumite limbi. în descrierile moderne, recurgerea la corpus se justifică teoretic prin trăsătura recurşivităţii* limbajului uman, care permite proiectarea datelor rezultate din excerptarea unui corpus asupra unui set infinit de enunţuri, constituind limba.
G.P.D.
CRATIMĂ [-]
1. Semn ortografic*. în ortografia* românească actuală se utilizează: a) între cuvinte rostite legat (fără pauză) ca urmare a unor fenomene de fonetică sintactică - sinereză* (ne[-]am întilnit), eliziune (într[-]o seară), afereză* (de[-]nţeles) - sau ca urmare a proclizei unor cuvinte neaccentuate ■ (l[-]ai văzut); encliză cuvintelor atone conduce la rostirea într-o singură silabă (că[-]s) ori în silabe diferite (zice[-]se); b) în compuse - substantive (rochiţa[-]rândunicii), adjective (galben[-] verzui), adverbe (târâş[-]grăpiş), interjecţii (haida[-]de) - cu grad mai slab de sudură decât cel al compuselor
scrise legat (untdelemn); c) în abrevierea compuselor nesudate (nord[-]sud > N[-]S); d) în abre-vierea compuselor sudate, marcând discontinuitatea (d[-]lui „dumnealui‟, D[-]sa „Domnia sa‟);
e)   în derivate cu prefixele ne-, re-, indicând absenţa vocalei iniţiale î a cuvântului de bază şi rostirea legată; f) în derivate noi şi/sau ocazionale, marcând caracterul lor nesudat (ex[-]premier, anti[-] Maiorescu, non[-]a, I.T.B.[-]ist, X|-]ulescu); g) după abrevieri, după neologisme neadaptate, după denumirile literelor*, după cifre etc. cărora li se ataşează un articol sau o desinenţă (I.T.B.[-]ul, slow[-)uri, i[-]ul, 10[-]le); h) în notaţia cifrică a numeralului ordinal (al 10[-]lea, al X[-]lea); i) (în lucrările de lingvistică) în notaţia elementelor lipsite de independenţă: segmente de expresie ale unui cuvânt des[-], [-]ar, forme pronominale sau verbale conjuncte [-]i[-],[-]i[-], poziţia cratimei indicând direcţia legării acestor elemente în plan sintagmatic (afixele derivative şi elementele de compunere se scriu fără cratimă când au rol de cuvinte, în exprimarea curentă: atelier moto); j) ca marcă grafică a despărţirii cuvintelor în silabe ca[-]să). 2. Semn de punctuaţie*. în scrierea* românească actuală se utilizează: a) între cuvinte repetate care alcătuiesc o unitate (Pentru-a crucii biruinţă se mişcară râuri[-]râuri. M. Eminescu); b) între numerale juxtapuse exprimând o aproximaţie (a aşteptat patru[-]cinci minute); c) între cuvintele care precizează limitele în spaţiu sau în timp (cursa Bucureşti[-]Viena, perioada l[-]4 mai). în concurenţă cu virgula* în situaţiile (a), (b) şi cu linia de pauză* în (c). Cratima nu se izolează prin pauză albă* de segmentul (segmentele) de expresie pe lângă care are un anumit rol. Circulă şi cu denumirea ***liniuß de unire sau de despărţire.***
C.S.
CREATIVITATE
1. în concepţia lui N. Chomsky, cea mai importantă trăsătură a limbajului uman, constând în capacitatea fiecărui vorbitor nativ de a produce la infinit şi de a înţelege spontan un număr infinit de fraze pe care nu le-a auzit şi nu le-a pronunţat niciodată înainte. Această aptitudine se explică prin înmagazinarea în memoria vorbitorului nativ a unui sistem finit de reguli recursive* şi prin capacitatea acestuia de a le folosi la infinit. Creativitatea stă la baza unui concept esenţial al teoriei

generative*: competenţă* lingvistică. • Ideea creativităţii apare enunţată cu mult înaintea lui N. Chomsky, fiind celebră formularea lui W. von Humboldt: „întrebuinţarea la infinit a mijloacelor finite‟. Ceea ce este nou la N.Chomsky este însă ideea de a elabora un mecanism formal (o gramatică) în stare să formuleze explicit procesele creative ale limbii, captate, în acest mecanism, prin caracteristica generativă a modelului. 2. în concepţia lui E. Coşeriu, creativitatea şi alteritatea sunt două principii universale în funcţionarea limbajului uman, opuse şi totuşi coexistente, primul privind limba ca activitate creatoare a indivizilor care o folosesc, iar al doilea privind limba ca destinată şi altora, deci orientată spre interlocutor. Efectele celor două principii sunt opuse: creativitatea determină variaţia* lingvistică, fiind responsabilă de dinamica* în sincronie şi în diacronie a oricărei limbi, în timp ce alteritatea are ca efect omogenizarea, asigurând înţelegerea reciprocă şi continuitatea lingvistică. • în accepţia 1, creativitatea aparţine sistemului; în accepţia 2, aparţine individului. 3. ~ lexicală Este interpretată (de L. Guibert, D. Corbin ş.a.) ca un caz special al creativităţii lingvistice, fiind mai strict condiţionată de relaţiile lexicului cu aspecte sociale (care nu sunt luate în consideraţie de alte interpretări ale creativităţii). Lexicul, ca sistem deschis spre referent, spre evoluţia lumii şi a gândirii, a transformării societăţii, se remarcă printr-o mare mobilitate, manifestată în modificări cantitative (îmbogăţirea masei lexicale prin derivare*, compunere* şi împrumut*) sau calitative (mutaţii semantice, creativitate paradigmatică şi sintagmatică). Creativitatea lexicală este studiată de neologie*, care defineşte posibilităţile de creare a noi unităţi lexicale prin reguli de producere incluse în sistemul lexical. Creativitatea lexicală se manifestă (după L. Guilbert) prin două principale tipuri de neologie: a) neologia denominativă, provenită din necesitatea de a da un nume unui obiect sau concept nou, corespunzător nevoii de a comunica o experienţă nouă şi b) neologia stilistică, atunci când creaţia lexicală este bazată pe cercetarea expresivităţii* cuvântului, condiţionată de utilizarea pe care i-o dă subiectul vorbitor apt să dispună de libertatea de expresie manifestată în comunicare* (de la cea obişnuită până la textul literar); neologia stilistică se manifestă în vorbire* (vezi şi TROP). Interpretată mai rigid, paralel cu tipurile de creativitate sintactică
(D. Corbin), creativitatea lexicală este delimitată în: a) creativitate care pleacă de la un număr finit de reguli de formare a cuvintelor, capabile să permită înţelegerea unui număr infinit de cuvinte construite (mortal - imortal- imortaliza), regula generală în română fiind:

adjectiv(nume) neologic+-iza=verb; de la aceleaşi adjective, franceza are un număr mai mare de derivate, respectând alte reguli. Numai acest tip de creativitate lexicală este susceptibil de interes lingvistic; b) creativitatea care produce „mostre" cu caracter deviant, de care vorbitorul şi auditorul sunt adesea conştienţi (de ex., în româna de după 1990 a apărut verbul a dugheniza în construcţii precum dughenizarea Capitalei, în care nu se respectă regula menţionată anterior, întrucât se pleacă de la un substantiv concret neromanic); probabilitatea înregistrării unor formaţii de acest tip în dicţionare este minimă.
G,P,D. (1-2); A.B.V.(3).
CREOLĂ
Pidgin* (sau sabir*) care şi-a pierdut statutul de limbă vehiculară, fiind adoptat de anumite comunităţi* ca limbă maternă. După J. Fishman, creolele au în comun cu pidginurile absenţa standardizării, a autonomiei şi a istoricităţii, dar, spre deosebire de acestea din urmă, se caracterizează prin vitalitate. Creolele înlocuiesc treptat limbile indigene originare. Creolele cele mai răspândite au la bază franceza, spaniola, portugheza, engleza şi olandeza. Apariţia lor se află în strânsă legătură cu procesul creării imperiilor coloniale, după sec. al XVII-lea. în cea mai mare parte a cazurilor, în anumite condiţii istorice, sociale şi culturale, pidginurile s-au creolizat, devenind limbi cu o structură mai complexă sub aspect lexical şi gramatical, utilizate în cele mai diverse situaţii de comunicare curentă. Vocabularul de bază al creolelor este împrumutat din limbile europene din care derivă, iar în morfo-sintaxă structurilor sin-tetice li se preferă cele analitice. Creolele sunt vorbite în America (de Nord, Centrală şi de Sud), Africa, Asia (de Sud şi de Sud-Est), precum şi în insulele din Oceanul Indian.
L.I.R.
CRESTOMAŢIE / CHRESTOMAŢEE
în filologie*, culegere de texte (adesea fragmentare) culese din autori clasici, specializate pe domenii (filologie, istorie, geografie etc.); sin. anto-

Iogie; analecte. Primele crestomaţii româneşti datează din secolul trecut şi au fost alcătuite în scopuri didactice: Timotei Cipariu, Chrestomaţie sau analecte literarie din cărţile mai vechi şi nouă româneşti, tipărite şi manuscrise (sec. XVI-XIX), cu notiţe literarie, Blaj, 1858 şi Aron Pumnul, Lepturariu rumânesc cules de'n scriptori rumâni, vol. I-IV, Viena, 1862-1865. în filologia românească modernă, pot fi citate, pentru perioada veche - M. Gaster, Chrestomaţie română. Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI-XIX), voi.1-11, Leipzig-Bucureşti, 1891, iar pentru domeniul lingvisticii romanice, Iorgu Iordan (ed.), ***Crestomaţie romanică,*** vol. I-III, Bucureşti, 1962-1975.
M.M.
CRONOGENEZĂ
în teoria lingvistică a lui G. Guillaume, operaţie sistematică de dispunere spaţială a timpurilor verbale, operaţie care corespunde conjugării verbelor.
C.C.
CRONOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)
Dată şi/sau ordine temporală a inovaţiilor* lingvistice. Stabilirea cronologiei^ fenomenelor este o preocupare majoră a lingvisticii istorice (vezi şi DIACRONIE). în funcţie de modul în care se realizează această operaţie, se distinge între cronologia absolută şi cronologia relativă. Prima presupune determinarea unei date calendaristice a fenomenelor, pe baza metodei filologice (ţinând seama de diversele tipuri de atestări), cealaltă presupune determinarea, pe baze strict lingvistice, a ordinii în care s-au produs fenomenele (ţinând seama de relaţiile de condiţionare reciprocă dintre acestea), în cazul cronologiei absolute, data atestării unui fenomen este considerată drept limită temporală superioară a apariţiei acestuia. Se pierde însă din vedere complexitatea evoluţiei lingvistice: o situaţie mai veche poate fi restabilită după un anumit interval de timp, o inovaţie se produce în diferite arii geografice în momente diferite sau aproximativ în aceeaşi epocă, dar în mod independent; deci generalizările trebuie făcute cu multă prudenţă. Fiind strict dependentă de un anumit corpus de atestări, cronologia absolută este dificil de realizat pentru multe limbi (printre care şi româna, pentru perioada precedentă sec. al XVI-lea). Cronologia relativă este posibilă pentru că anumite inovaţii sunt consecinţa altora şi pentru
că sunt condiţionate contextual. în trecerea de la latină la română, diftongarea lui [e] trebuie să se fi produs înaintea palatalizării oclusivelor dentale, pentru că ultimul fenomen este condiţionat de prezenţa unui iot după dentală (lat. decern > *diece(m) > deace > zece). în mod ideal, istoria unei inovaţii presupune corelarea cronologiei relative cu cea absolută, deci determinarea succesiunii fenomenelor, dar şi plasarea lor într-un timp concret, măsurabil în secole, decenii, ani.
L.I.R.
CRONOTEZĂ
în teoria lingvistică a lui G. Guillaume, fiecare etapă în procesul de reprezentare a timpurilor verbale, corespunzând anumitor moduri (infinitiv, conjunctiv, indicativ, dar nu imperativ, care este considerat un mod de „expresie" al verbului) din gramatica tradiţională.
C.C.
CUANTIFICARE
Funcţie semantică îndeplinită, în cadrul G(rupu- lui) N(ominal), de cuantificatori*, aceea de specificare a extensiunii predicatului, adică de indicare a cantităţii de indivizi pentru care funcţia prepoziţională este adevărată sau falsă.
G.P.D.
CUANTIFICATOR
Termen introdus din logică, unde specifică numărul/cantitatea indivizilor pentru care funcţia prepoziţională ia valori de adevăr determinate. în logică se disting: cuantificatori universali,

care leagă afirmarea unei proprietăţi de toţi indivizii din domeniul respectiv; cuantificatori existenţiali, care leagă afirmarea unei proprietăţi numai de unii indivizi sau de cel puţin unul dintre ei. Astfel, proprietatea „inteligent" este falsă în construcţia: Toţi elevii sunt inteligenţi (conţinând un cuantificator universal), dar este adevărată în construcţia: Unii elevi sunt inteligenţi (conţinând un cuantificator existenţial). • în semantica modernă, termenul cuantificator a fost preluat pentru a exprima ansamblul de indivizi la care numele se referă (la câţi dintre indivizi sau la ce cantitate de materie). Există corespondenţe lingvistice, lexicalizate diferit în diverse limbi, pentru cuantificatorii universali (vezi rom. toţi, fiecare, oricare, orice:

Toţi elevii merg la şcoală; Fiecare/oricare elev merge la şcoală) şi pentru cuantificatorii existenţiali (vezi rom. unii, câţiva, nişte, un: Unii elevi merg la şcoală; Un elev merge...). Există, pentru unele limbi, formule fixe de introducere a cuantificatorilor existenţiali; vezi engl. ***there is/there are: fr. il y a. • Cuantificatorii logici (existenţiali şi universali) se disting de cuantificatorii numerici, ultimii fiind reprezentaţi de clasa numerelor cardinale*; ambele clase aparţin categoriei mai largi a cantitativelor*, cuvinte care includ în matricea lor semantică*** seme* cantitative. Sunt autori care extind termenul cuantificator asupra tuturor cantitativelor. • Sub aspectul funcţiei semantice îndeplinite în G(rupul) N(ominal), cuantificatorii se disting, pe de o parte, de determinanţi (vezi DETERMINANT-,), reprezentaţi prin articole (în limbile unde există) şi prin adjective demonstrative şi posesive, şi de clasificatori* (dacă există), iar, pe de altă parte, de adjuncţi*, reprezentaţi prin adjective calificative*, grupuri prepoziţionale şi relative* cu funcţie de calificare.

• în multe limbi (este şi cazul românei), clasa cuantificatorilor şi cea a determinanţilor interferează. Articolul hotărât* din română îndeplineşte, simultan, funcţiile de determinare* şi de cuantificare*, având, de la un context la altul, fie rolul unui cuantificator universal, atunci când are ca efect generalizarea, fie pe acela al unui cuantificator existenţial, atunci când, interpretat ca anaforic* sau deictic*, are ca efect individualizarea*. Astfel în construcţia: Calul este patruped, articolul permite interpretarea „orice individ din clasa calulm are proprietatea de patruped", funcţionând drept cuantificator universal, în timp ce în construcţia: Am cumpărat un cal. CaM a plăcut copiilor, articolul, utilizat ca anaforic (vezi raportarea la propoziţia anterioară), asigură interpretarea: „există un individ şi numai unul din clasa calului (cel despre care am vorbit în propoziţia anterioară) având proprietatea de a fi plăcut copiilor"; are funcţia de cuantificator existenţial. Vezi ARTICOL; DETERMINARE, .

G.P.D.

A

CULTISM

Clişeu* lingvistic bazat pe nerespectarea normelor specifice, respectiv, limbii literare, în variantele sale funcţionale (vezi FUNCŢIONAL), şi limbii vorbite. Forme aparţinând registrului îngrijit/'
livresc/ştiinţific apar în comunicarea curentă (chiar în cea familiară), iar enunţul are, în consecinţă, un caracter artificial „cult". • Cultismele se pot identifica la mai multe niveluri ale limbii (Valeria Guţu-Romalo): a) în fonetică, accentuări diferite de cele impuse prin norma* literară: ântic, carâcter, miozotls faţă de antic, caracter, miozotis;

b) în formarea cuvintelor derivate cu sufixul -iune, mai vechi şi specializate pentru exprimarea savantă: fracţiune, staţiune, poziţiurie, propozi- ţiune/fracţie, staţie, poziţie, propoziţie; c) în lexic, încadrări contextuale greşite, prin extensie de sens: a servi „a mânca, a lua masa" (Am servit masa acasă); a efectua „a face" (Am efectuat o analiză); încadrări greşite, prin restrângere de sens: a aviza „a aproba" (Măsurile au fost avizate de primar); amestecuri de stiluri funcţionale, cu interferenţa unor elemente de stil ştiinţific/terminologii tehnice în vorbirea curentă: lungime de undă „acord, potrivire" (Cei doi se aflau pe aceeaşi lungime de undă); valenţă „posibilitate, virtualitate" (Autorul pune în lumină toate valenţele personajului); a comunica „a spune" (***Angel radios! precum am avut onoarea a vă comunica în precedenta mea epistolă, de când te-am văzut întâiaşi dată pentru prima oară mi-am pierdut uzul raţiunii - Caragiale). Tendinţa către exprimarea „frumoasă", uneori chiar livrescă, stă la baza acestui tip de clişeu lingvistic.***

Vezi CLIŞEU.

M.M.

CULTIVARE A LIMBII

în lingvistica românească, direcţie de studiu care se ocupă cu semnalarea şi eventuala corectare a tendinţelor (greşite ale) limbii actuale. Acţionează în sensul impunerii normei* limbii literare. Pot fi distinse două aspecte ale cultivării limbii: 1. Cercetările care se ocupă de corectarea aspectelor propriu-zis eronate în utilizarea orală/scrisă a limbii (vezi, de ex., Iorgu Iordan, Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor", ed. 2, 1948; Mioara Avram, Probleme ale exprimării corecte, 1987). Aici se înscriu preocupări legate de:

a) ortografie* şi pronunţare corectă (vezi ORTOEPIE); b) morfologie: forme duble de plural (rapoarte - raporturi, diferenţiate semantic); forme cu şi fără sufix(acord - acordez, cu sensuri diferite);

c) sintaxă: acordul greşit al atributului exprimat prin numeral (ora doisprezece pentru ora două

sprezece; douăzeci şi doi iulie pentru douăzeci şi două iulie); acordul relativului care cu un substantiv în genitiv-dativ (omului care pentru omului căruia); acordul articolului genitival al; acordul dintre subiect şi predicat; variatele forme de anacolut* etc. 2. Cercetările interesate mai ales de tendinţele limbii române, aspecte nu întotdeauna eronate şi care au şansa

de a se impune la un moment dat (vezi, de ex.. Al. Graur, Tendinţe actuale ale limbii române, 1968). Şi aceste tendinţe pot fi urmărite în toate compartimentele limbii; faţă de categoria precedentă de fenomene, tendinţele contemporane ale limbii reprezintă uneori greşeli, dar alteori pot fi tolerate ca variante ale formelor recomandate de norma limbii literare; adesea afectează neologismele: a) fonetică: suprimarea muierii* sau a iotacizării* în cuvinte în care aceasta este originară (ferbe, pept, perde); iotacizarea vocalei e- iniţial în neologisme (iepocă, ieră, iexplicativă); pronunţarea caza unui s intervocalic în neologisme (azistent, chintezenţă, prin analogie cu formele acceptate bazin, chermeză, regizor, premiză); b) morfologie: fluctuaţii de gen (frag - fragă, desag - desagă, cartof - car- toafă); fluctuaţii în formele de plural ale substantivelor, uneori diferenţiate semantic (colţi - colţuri, canafi - canafe - canafuri, ghizi - ghiduri, fâneţe - fâneţuri); alternanţe vocalice nerecomandabile (latură - lături, margine - mărgini, lacrimă -lăcrimi); vocativul identic cu nominativul, formă nerecomandată (doamna profesoară! pentru doamnă profesoară! domnul doctor! pentru domnule doctor!) c) sintaxă: absenţa prepoziţiei pe înaintea pronumelui/adjectivului relativ care (numele care
l-a primit); dezacordul în gen, număr sau caz (după câţiva zeci de ani; dat fiind cererea; răivoitori, răifăcători; fratelui cel mic); d) lexic: forme duble de sufix (-aj şi -agiu; mesaj - mesagiu, curaj - curagiu, voiaj - voiagiu); forme hiperculte (vezi HIPERCORECTITUDINE) **(a interesa pentru „a privi": Vă interesează! pentru „vă priveşte!"; a solicita pentru „a cere": Solicitaţi marfa preferată!; a servi pentru a „mânca": Nu serviţi supa?). Fără a fi o disciplină independentă, cultivarea limbii s-a bucurat, în anii '60-'80, de multă atenţie din partea cercetătorilor, din dorinţa de a se impune, în mod mai mult ori mai puţin coercitiv, formele corecte ale limbii literare.**
Vezi şi ANACOLUT; CLIŞEU; CULTISM.
M.M

CUMULATIV, -Ă

1. Complement circumstanţial ~ în gramatica limbii române, specie a complementului circum- stanţial* care determină un verb (Pe lângă pisică şi-a. mai luat şi un câine) sau o interjecţie predicativă* (Pe lângă cele două pere uite şi un măr), indicând obiectul sau situaţia la care se adaugă cele exprimate prin subiect* (In afară de Ion a vorbit şi Mihai), prin numele predicativ* (El e şi traducător, pe lângă poet), prin elementul predicativ suplimentar* (Pe lângă secretară a secţiei a fost aleasă şi delegată la congres), printr-un complement*, mai frecvent direct sau indirect (în afară de examenul de absolvire se pregăteşte şi pentru doctorat; vezi şi primele două exemple) etc. Se exprimă printr-un substantiv (sau un substitut* al substantivului) precedat de prepoziţiile pe lângă sau peste ori de locuţiunile prepoziţionale (în afară de, în afara, dincolo de (Dincolo de griji îmi face bucurii; Pe lângă primul din clasă am discutat cu încă doi elevi), printr-un adverb sau printr-un adjectiv precedat de unul din aceleaşi elemente de relaţie (In afară de aseară, m-a sunat şi azi dimineaţă; Pe lângă albe, am cumpărat şi garoafe roşii). • Complementul circumstanţial cumulativ este întărit, de obicei, prin prezenţa unui adverb corelativ: şi, mai, mai(..)şi, încă şi (vezi exemplele de mai sus). 2. Propoziţie circumstanţială ~ în gramatica limbii române, specie de propoziţie circumstanţială* care determină verbul cu rol de predicat* din propoziţia regentă* arătând la ce se adaugă cele exprimate în regentă (Pe lângă că e frig, mai bate şi vântul). Propoziţia circumstanţială cumulativă se introduce prin locuţiunile conjuncţionale după ce (că), pe lângă că, (în) afară că, plus că, las(ă) că (După ce că întârzie mereu, mai vine şi cu tema nefăcută; Afară că minte, e şi obraznic; vezi şi exemplele precedente) sau prin pronume, adjectiv ori adverb relativ precedat de prepoziţii ca pe lângă, peste, başca sau de locuţiuni prepoziţionale ca: dincolo de, (în) afară de (Peste ce mi-a spus Pe lângă ce scandal mi-a făcut/în afară de cât a ţipat la mine, mi-a mai trântit şi telefonul în nas). • Propoziţia circumstanţială cumulativă, are. în general, adverbe corelative* precum şi, mai şi. încă şi în propoziţia regentă.
M.R.

CURSUS

1. Vezi CLAUSULĂ. **2. Mod de intonare a enunţurilor specific fiecărei limbi.**

CUVÂNT

Unitate lingvistică complexă, realizată simultan ca unitate fonetică, semantică şi gramaticală. Cuvintele fiecărei limbi au o anumită structură fonologică (combinaţii determinate de foneme vocale* şi consoane* în diferite poziţii care alcătuiesc complexul sonor), o_structură morfologică (combinaţii determinate de morfeme*), semantică (dezvoltarea specială a polisemiei*, relaţii de sens proprii-sinonimie*, antonimie*, hiponimie*) si o anumită structură sintactică (se respectă anumite reguli de combinare proprii în enunţ*).
•Cuvântul s-a delimitat ca un dat evident al limbilor naturale prin lingvistica* comparată, care a efectuat studii asupra limbilor europene. Cuvântul este studiat aici în cadrul morfologiei*, ca aparţinând unei clase morfologice (parte de vorbire*), ca purtător de mărci ale categoriei* gramaticale şi ca element de bază în combinaţii sintactice. De aceea, lingvistica tradiţională consideră cuvântul o unitate fundamentală, opusă sunetelor", literelor*, silabelor*, propoziţiilor* şi frazelor*. Studiul altor limbi decât cele indo-europene, cum ar fi cele aglutinante* (unde nu există frontiere între cuvânt şi enunţ şi se găsesc aşa-numite cuvinte-frază) sau al limbilor izolante (unde cuvintele se prezintă ca o rădăcină) (vezi FAMILIEJ) a pus în evidenţă dificultăţi în interpretarea cuvântului ca unitate a analizei lingvistice. « în lingvistica modernă, cuvântul este. considerat lipsit de rigoare sau de specificitate funcţională, se evită conceptul sau este opus morfemului*, sintagmei*, enunţului*, ca unităţi prezente în toate limbile. Se pleacă de la clase sintactice obţinute prin analiza distribuţională*, prin stabilirea sintagmelor (nominale, verbale) pentru a se obţine clase lexicale. Cuvântul mai poate fi definit si din alte perspective • Cea mai simplă definiţie a

cuvântului (dată de lingvistica tradiţională, dar şi de statistica* lexicală) este: grup de litere (într-o transcriere alfabetică, silabică, ideogramă*) aflat între două spaţii tipografice albe (blancuri). Decupajul enunţului în cuvinte considerate astfel pare să fie evident (chiar şi pentru nespecialişti). Ca unitate grafică determinată de convenţii de scriere, cuvântul interesează sistemele de tratare automată a limbilor. • Cuvântul este o clasă de forme gramaticale (fiecare din aceste forme reprezentându-1) atât. pentru nespecialişti, cât şi pentru orice orientare lingvistică. în relaţie cu morfemul, cuvântul se defineşte mai precis prin identitatelf rnorfemuIiinTte'Ţsiru semilegal) în raport cu morfemele gramaticale (vezi FLEXIUNE; MORFEM) sau alte morfeme lexicale (vezi DERIVARE; FAMILIE DE CUVINTE; PREFIXARE; SUFIXARE). Cuvântul este şi sintagma morfematică alcătuită din cel mult două morfeme independente (vezi COMPUNERE). întreaga clasă de diferite forme se subordonează unui concept. Din acest punct de vedere se opune cuvântul simplu (de tip casă, masă), cuvintelor construite (derivate sau compuse căsuţă, casa scării) sau cuvintelor flexionare (casei, case). Cuvântul reflectă un act de combinare univoc a unui conţinut* şi a unei forme*. • în lingvistica structurală, cuvântul se opune lexemului* sau fr. lexie (grup care reprezintă o unitate funcţională, de ex. fr. pomme de terre „cartof") sau termenului* (ca unitate în diferite ştiinţe, vezi TERMINOLOGIE). Toate aceste unităţi, spre deosebire de cuvânt, sunt monosemantice* (vezi şi DENOTAŢIE; CONOTAŢIE; POLISEMIE). Cuvintele polisemantice sunt reprezentate în dicţionar* într-un singur articol (sau cuvinte - intrare), iar analiza semică* este obligată să dezambiguizeze sensurile acestui cuvânt (vezi DEZAMBIGUIZARE). • Cuvântul intră în relaţie cu unităţi mai mici decât el (fonemul, morfemul) sau mai mari decât el (sintagma, propoziţia, fraza, enunţul, textul) şi se defineşte ca unitate relativ autonomă pentru că poate fi izolat din enunţ prin trei procedee: a) permutarea (schimbarea poziţiei): Elevul învaţă mult / Înyaţăj7n/ii: elevul. b) substituţia (înlocuirea cu alt element de acelaşi tip): IU evul învaţă mult/Elevul studiază mult, dar nu şi Pisica studiază mult). • Cuvântul poate fi definit ca semn* lingvistic sau ca relaţie interdependentă şi arbitrară dintre un semnificant* şi un semnificat*, în felul acesta prin cuvânt putând să ne referim la realitatea extralingvistică sau la referent*. Cuvântul exprimă un concept oarecare numai în măsura în care acesta este asociat cu un complex sonor (vezi ARBITRARUL SEMNULUI LINGVISTIC; SEMN LINGVISTIC). Cuvintele sunt vehicule necesare ale conceptelor, instrumente care permit oamenilor să ia cunoştiinţă clară de univers şi să acţioneze asupra lui.

Vezi şi OCURENŢĂ; ITEM; LEXICALIZARE.

A.B.V.

D

DACTIL

în versificaţie, picior* metric trisilabic, în care silabele accentuate/neaccentuate sunt dispuse după schema - v v; în vers, ritmul* dactilic admite accentul* de intenstate numai pe silabele 1, 4, 7, 10. Dactilul este o formulă ritmică destul de rară în poezia românească (I. Funeriu):

Fluture, fluture, fluture - v v/ - v v/ - v v
Aripa vântul ţi-o scuture, -vv/-vv/ - v v Craiule tânăr al florilor -vv/-vv/-vv
Crainic al florilor (D.Zamfirescu) -vv/-vv

M.M.

DACTILIC (RITM ~)

Vezi DACTIL; PICIOR; RITM.

DATIV

1. într-o concepţie morfologică asupra cazului* (vezi CAZ j), caz regizat, impus numelui de către regente verbale, prepoziţionale sau adjectivale (vezi, pentru română: trimit copiilor; datorită nouă; utilă societăţii) sau impus adjectivului prin fenomenul de acord* (ex. ***trimit acestor copii săraci). • în limbile sintetice* se realizează prin desinenţă (este cazul latinei sau al rusei); în limbile analitice*, se realizează prepoziţional (este cazul francezei sau al englezei). Româna, care ocupă o poziţie intermediară, marchează dativul desinenţial (există o desinenţă de G-D pentru substantivele şi adjectivele feminine la sg. şi o desinenţă pronominală pentru G-D sg. şi pl.: dau acestei fete frumoase) sau prin forma articolului (dau elevului), iar în condiţii limitate, prin prepoziţie (dau la trei copii; graţie a cinci copii). • în limbile cu flexiune cazuală redusă, există, pe de o parte, un sincretism* al formei de dativ (pentru română, este, de*** ex., generală omonimia genitiv = dativ), iar, pe de alta, un grad ridicat de ambiguitate* (dativul românesc, de ex., poate exprima: beneficiarul*: mi-a pregătit un ceai; posesia alienabilă* şi inalienabilă: mi-a pierdut cartea, mi-am rupt piciorul; fiinţa afectată: îmi place cartea, îmi este frig, ţinta': mi-a ajuns scrisoarea etc.). 2. în concepţia cazuală a lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_n), dativul, prezent în primele lui studii, denumeşte rolul* semantic al fiinţei afectate de stare* sau de schimbarea de stare; ulterior, Fillmore renunţă la dativ, redistribuindu-1 la alte trei roluri: experimentator*, în cazul verbelor „psihologice" ***(ex.*** îmi repugnă; mă scârbeşte), ţintă*, pentru verbele care indică un transfer sau o deplasare către o persoană (îmi oferă: îmi trimite), obiectiv*, pentru verbele de schimbare de stare (el creşte). Se actualizează, în structurile sintactice, prin forma flexionară a cazurilor dativ (vezi DATIV,), acuzativ şi nominativ: îmi place, mă doare, el creşte. 3. ~ etic Vezi ETIC. 4. ~ posesiv Vezi ALIENABIL; POSESIV.

G.P.D.

DECALC

Vezi CALC.

DECASELAB

Vers* de 10 silabe; comportă cezură* mediană (5 + 5) sau asimetrică (4 + 6 ori 6 + 4): Pe când pământul doarme, visează,/ D-auz prin frunzeW vântul şoptindJ Parcă din buza-ţi aud ieşind/ Sântele-ţi vorbe II ce mă-nviază (Heliade); Dumnezeu mă paşte II şi n-am lipsă I La loc de otavă II ce-mi întinse. I Sălaşul pe ape II de repaos/ Şi cu hrana suflet II mi-au adaos (Dosoftei).

M.M.

DECLARATIV,-Ä

1. Propoziţie ~ Sin. cu asertiv* (Vezi ASERTIV2).
2. Vert) ~ Cunoscute şi sub numele de verbe de declaraţie (sau, în termeni latineşti, verba dicendi), constituie o clasă pragmatico-sintactică de verbe care exprimă procesul de „enunţare" (de spunere), introducând, în vorbire directă* sau indirectă*, propoziţia / propoziţiile enunţate. întrebuinţate la pers. I sg., aparţin clasei mai largi de verbe performative*, însemnând chiar efectuarea actului* de enunţare: eu zic că..., eu afirm că... • Cele mai tipice verbe declarative sunt: a zice, a spune, a declara, a informa, a afirma, a exclama. Clasa este însă mai largă, incluzând şi verbe care, pe lângă semnificaţia de bază, dau detalii şi asupra actului enunţării: detalii asupra inflexiunii vocii (a murmura, a şopti, a striga, a zbiera), asupra clarităţii/neclarităţii enunţării (a bolborosi, a bombăni, a ingăima), asupra atitudinii locutorului (a pretinde, a minţi), asupra cadrului enunţării (a răspunde, a întrerupe, a replica) sau introduc acte de vorbire suplimentare (a avertiza, a apostrofa).

•Sintactic, în vecinătatea lor apare vorbirea directă sau reproducerea ei în vorbire indirectă (vezi: El spune: voi veni vs. ***El spune că va veni); marca sintactică a aserţiunilor din subordonată este, pentru română, conectivul că.***

G.P.D.

DECLINARE

1. în limbile cu flexiune*, tip de flexiune specific substantivului şi adjectivului, caracterizat prin variaţie în funcţie de categoriile* gramaticale de caz* şi de număr*, iar în flexiunea adjectivului şi în funcţie de gen* şi de comparaţie*. în limbile în care există articol*, iar acesta s-a gramaticalizat, în declinare se cuprinde şi categoria determinării (vezi DETERMINARE^. Se opune conjugării*, tip de flexiune specific verbului. • în limbile flexionare* (fuzionale), categoriile numelui se manifestă solidar (vezi AMALGAMARE) prin apariţia unei singure mărci. De ex., în forma de dativ a substantivului românesc fratelui, marca -lui exprimă solidar determinarea, numărul şi cazul, amalgamând cele trei semnificaţii. 2. Clasă de substantive sau de adjective omogenă sub aspectul flexiunii, strângând toate substantivele/adjectivele cu acelaşi număr şi tip de omonimii* şi cu aceleaşi flective; denumeşte şi tiparul de flexiune specific fiecărei clase. La substantive, fiecare gen* selectează alte tipare de declinare, subordonând mai multe declinări. Astfel, în cadrul masculinului din română se disting mai multe declinări, una constituită din clasa masculinelor invariabile: ochi, unchi, genunchi..., iar altele, caracterizate prin două forme flexionare distincte, una pentru sg., alta pentru pl., deosebite între ele prin selecţia de desinenţe diferite şi de articole diferite: perechea de desinenţe -0 / -i (asilabic), caracterizând substantive ca: pom - pomi, elev-elevi, perechea de desinenţe -u (vocalic)/ -i (vocalic), caracterizând substantive ca: socru, codru; perechea de desinenţe -e /-i (asilabic), caracteristică unor substantive ca: munte, rege,perete, frate. «Clasificarea în declinări, realizată pe criterii în exclusivitate sincronice şi formale, a constituit unul dintre obiectivele prioritare ale morfologiei de tip structuralist* (vezi, pentru română, clasificarea în declinări a Valeriei Guţu Romalo, realizată nu la nivelul alomorfelor* fonetice, ci al celor morfologice, având ca rezultat reducerea numărului de declinări, prin includerea în aceeaşi clasă, de ex., a tipului de masculine pom - pom[1] şi a tipului codra-codii). Pentru limbile în care există dicţionare şi gramatici riguros elaborate, dicţionarele morfologice dau informaţia asupra clasei de declinare căreia îi aparţine substantivul, iar gramatica, asupra tiparului de declinare.

G.P.D.

DECODARE / DECODIFICARE / DECODAJ

Operaţie realizată de receptor* în procesul comunicării*. care identifică apartenenţa unui mesaj la un anumit cod* şi îi interpretează semnificaţia. Decodarea în limbă merge de la sunet la sens, de la elemente la simboluri. • în sens restrâns (în teoria informaţiei), decodarea reprezintă identificarea elementelor discrete (adică aparţinând unui inventar limitat sau unui cod), elemente constitutive ale mesajului, în funcţie de codul concret în care a fost elaborat; se mai poate identifica forma codificată. • în sens larg, decodarea înseamnă orice recunoaştere a codurilor, pornind de la mesaje de orice fel. • Când termenul cod este întrebuinţat în sens lingvistic, decodarea apare ca o operaţie vizând să se recunoască codul plecând de la mesaj, limba* plecând de la vorbire* (operaţiile de decodare fiind mai mult sau mai puţin complexe). «în

lingvistica discursivă sau frastică* (vezi FUNCŢIEJ), decodarea înseamnă interpretare. Vezi COD; CODARE.

A.B.V.

DEFECITV

Caracteristică a unor cuvinte flexibile* de a avea o flexiune incompletă, fiind deci imposibil de folosit pentru unele valori din paradigmă* pentru care majoritatea cuvintelor din aceeaşi clasă (parte de vorbire*) pot fi folosite. *în declinarea* substantivelor româneşti, există substantive singularia tantum, adică substantive numai cu formă de singular, a căror apariţie este exclusă în contexte de plural (ex. ***mazăre, fasole, sete, lene), şi substantive pluralia tantum, adică substantive numai cu formă de plural, imposibil de folosit în contextele singularului*** (ex. ***icre, tăieţei, nazuri). în conjugarea* verbului apar verbe unipersonale, adică verbe cu o flexiune incompletă de persoană, având forme numai pentru pers. a IlI-a (vezi, de*** ex., ***plouă, ninge, tună, verbe fără subiect, dar şi mă doare, mă usturâ, sc cuvine, care, deşi au subiect, nu acceptă un subiect gramatical personal, fiind imposibilă folosirea lor pentru***

pers. I şi a
Il-a). • Explicaţiile paradigmelor defective sunt multiple: fie raţiuni de vechime în limbă (cuvinte arhaice, care şi-au pierdut majoritatea formelor flexionare - este cazul arhaicului* a păsa „a merge" - sau care tind să-şi piardă autonomia* şi să rămână limitate ca folosire în structura unor expresii şi locuţiuni* - este cazul lui nazuri, de ex. - sau, dimpotrivă, cuvinte neologice* neajungând încă să-şi constituie întreaga paradigmă (este cazul verbelor neologice a desfide, a converge, a diverge)), fie raţiuni de semantică internă (a vrea nu acceptă, de ex., imperativul).
G.P.D.

DEFINIT (ARTICOL-)
Vezi HOTĂRÂT.

DEFINIŢIE
Procedeu general prin care se explicitează valoarea unui concept (vezi EXTENSIUNE; INTENSIUNE). Orice definiţie se bazează pe postulatul că este posibil să se găsească o expresie (cuvânt*, sintagmă*, parafrază*) semantic echivalentă cu unitatea studiată. Definiţia corespunde unei operaţii metalingvistice* sau este rezultatul ei, pornind fie de la un termen spre definiţia sa (în expansiune), fie de la o sintagmă (sau de la o unitate textuală) la denumirea sa. Definiţia este o relaţie de identitate între definit şi definitor, al cărei rezultat este un automm*. • Există mai multe tipuri de definiţii: 1) Definiţii ştiinţifice, pentru care parafraza cere o identitate totală, în matematică, în logică sau în diverse terminologii*. Definiţiile se formulează în limbajul natural, cu un apel diferenţiat la alte metalimbaje*. Definiţiile ştiinţifice pot fi formale, mai ales în matematică, în logică: X = băiat, femeie, iarbă..., Y = a veni, a merge, a mânca... şi Z = bun, frumos, roşu... Clasa formală X este o clasă a noţiunii A; elementele ei nu sunt coextensive. Clasa lexicală are ca elemente nu numai băiat, femeie, ci şi adevăr, frumuseţe... şi delimitează clasa numelor. Definiţiile formale sunt organizate corelativ cu alte obiecte definite ca fundamentale. Modelul definiţiilor ştiinţifice este, în general, taxinomic, bazat pe ansamblul clasificărilor, în care se pleacă de la un termen supraordonat (sau se dă genul proxim) şi apoi se identifică diferenţele specifice: pisică este definit prin genul proxim „mamifer" şi prin diferenţele specifice „carnivor", „domestic" etc. (vezi şi HIPERONIM). 2) Definiţiile lexicografice reprezintă echivalente (autonime) ale cuvantului-titlu sau ale cuvântului-intrare formulate prin parafraze mai mult sau mai puţin complexe. Definiţiile sunt date pentru fiecare sens* sau accepţie* dintr-un articol de dicţionar (concepţia polisemică, vezi POLISEMIE, DICŢIONAR) sau sunt date în articole diferite (concepţia omonimică, vezi OMONIMIE). O parte din definiţile lexicografice sunt circulare, adică trimit de la un cuvânt la altul. Cuvintele care apar în definiţii aparţin unui sistem care ar trebui să fie închis, compus din elemente care se pot schimba între ele (vezi METALIMBAJ). Definiţiile lexicografice au o parte lingvistică, care nu reţine decât ceea ce e util pentru funcţionarea corectă a limbajului, şi nu ceea ce este necesar pentru cunoaşterea exhaustivă a tipului de referent* la care trimite cuvântul; în opoziţie, există definiţii enciclopedice, care prezintă un conglomerat de date extralingvistice. Definiţiile lexicografice adoptă mai multe maniere: a) Definiţia substanţială e un enunţ bipolar (apropiat de definiţiile aristotelice), alcătuit din gen proxim şi diferenţe specifice. Alegerea genului proxim este dificilă, iar diferenţele specifice trebuie să-i compenseze

carenţele în ceea ce priveşte precizia. Definiţiile substanţiale sunt preferenţiale la substantive. Intrarea de dicţionar funcţionează ca subiect al unei propoziţii al cărei atribut este definiţia: un gheridon este „o măsuţă" (gen proxim), cu unul/ trei picioare, cu valoare decorativă (diferenţă specifică), unde genul proxim este foarte precis în comparaţie cu elemente ca obiect, lucru ş.a.
b) Definiţia relaţională constă în a trimite la un cuvânt-bază sau la un cuvânt-intrare în mod economic, pentru că acesta apare o singură dată. Nu are gen proxim şi diferenţe specifice, nici arhilexem*. Apare în situaţii ca: definirea diminutivului prin baza lui (grădiniţă raportat la grădină), în relaţiile de apartenenţă (foios „care are fot), în relaţiile de asemănare (văratic „asemănător verii"). Este o, definiţie curentă la adjective, adverbe şi verbeJ3) Definiţia ostensivă sau referenţială, posibilă numai pentru anumite concepte care admit indicarea lucrului (referentului) pe care semnul* îl denotă: se defineşte un obiect ară- tându-1: o masă într-o cameră, un cal pe o câmpie. Definiţia ostensivă, chiar când gestul de indicare arată corect obiectul, nu este suficientă singură. Acest tip de definiţii nu se aplică unor concepte precum frumos, adevărat ş.a. • în sens larg, definiţia se poate identifica cu descrierea; pe planul demersului practic, definiţia nu precedă analiza, ci o urmează.
Vezi LEXICOGRAFE.
A.B.V.

DEFONOLOGIZARE
Suprimare a unei distincţii fonologice din sistemul unei limbi, ca urmare a unor procese evolutive care antrenează modificări de distribuţie*. într-o epocă posterioară celei de comunitate şi la date diferite pentru graiurile de tip muntenesc şi moldovenesc, româna a pierdut opoziţia* de forţă specifică sonantelor* dentale (/ l,n. r/ vs. /1, n, r /), pe care o moştenise din latină; cele două serii corelative au fuzionat. Defonologizarea poate determina, deci, fie suprimarea unei opoziţi izolate, fie dispariţia unei corelaţii*.
L.I.R.

DEGLUTINARE
în lexic, deglutinarea denumeşte procedeul opus aglutinării* şi desemnează separarea unei unităţi lexicale sau lexico-gramaticale ca urmare a unei false tăieturi: lat. ambulester > rom. în buiestru, lat. ***umbilicus> rom. un buric, gr. oslrakina > rom. o strachină, germ. untertan*** < rom. un tartan. Mai rar deglutinarea apare în fonetica

sintactică: mai iuşor> mai uşor.
C.C.
DEICTIC, -Ă
1. Clasă de cuvinte şi de forme gramaticale reunind totalitatea mărcilor* deixis-ului*, clasă omogenă din punct de vedere semântico-funcţional, dar eterogenă din punct de vedere gramatical; sin. indicator al deixis-ului. • Clasa deicticelor se constituie pe baza unei caracteristici semantice comune: lipsa referinţei proprii şi modul identic de a şi-o procura şi pe baza unei funcţii comune: rolul deicticului de a trimite la unul dintre componentele situaţiei* de comunicare: emiţător, receptor, timp şi loc în care se produce comunicarea. • Din punct de vedere gramatical, clasa deicticelor depăşeşte graniţele prea rigide ale părţilor de vorbire* şi ale nivelelor* lingvistice, reunind elemente aparţinând unor clase morfologice diferite şi unor nivele diferite (vezi interferenţa iexical-grama- tical). Se includ aici: afixe*~gramaticale (afixele temporale şi ale articulării - în limbile care posedă articol -), forme gramaticale (formele de vocativ şi formele pronominale de pers. I şi a Il-a), clase morfologice întregi (clasa adjectivelor şi a prenumelor demonstrative, clasa adverbelor temporale, pronominale şi nepronominale) etc. • Clasa deicticelor are un inventar diferit de la o limbă la alta, nu numai ca efect al lexicalizării* proprii fiecărei limbi, ci şi al diferenţelor de gramaticalizare*. Mărcile deixis-ului social, de ex., sunt diferite în limbile care şi-au creat o clasă gramaticală proprie de pronume de politeţe*; mărcile deixis-ului spaţial şi ale celui temporal sunt diferite în limbile care posedă articol, incluzând şi aceste forme, în unele dintre utilizările lor (vezi 2). 2. Folosire ~. Se opune folosirii anaforice*; are în vedere acele forme care cunosc, de la o apariţie la alta, atât folosiri deictice, cu raportare la enunţare, cât şi folosiri anaforice, cu raportare la contextul* lingvistic anterior. Vezi, de ex., deosebirea dintre două folosiri ale articolului românesc: Dă-mi cartea! (folosire deictică) vs. Am cumpărat o carte. Cartea le-a făcut o mare plăcere copiilor (unde articolul hotărât -a este folosit anaforic) (vezi ANAFORIC; DEIXIS). **3. Particulă ~ în gramatica românească, desemnează unii formanţi finali din**

structura adverbelor: -a, -şa (acuma, aicişa, alăturea., asemenea, atuncea etc.). Se ataşează seriei fără -a, constituind o serie paralelă de adverbe (vezi: atunci - atuncea; acum - acuma etc.), utilizată în varianta populară şi familiară a limbii.
C.P.D.
DEIXIS
Unul dintre aspectele fundamentale ale organizării pragmatice a discursului*, desemnând faptul că referinţa anumitor componente ale unui enunţ* nu poate fi determinată decât prin raportare la datele concrete ale situaţiei* de comunicare. (Vezi DEICTIC; INDICIAL). • Tipurile fundamentale de deixis sunt deixis personal, deixis spaţial (local), deixis temporal, care presupun codarea prin forme specifice a unei anumite coordonate situaţionale: rolurile participanţilor (emiţător' sau receptor*), organizarea spaţiului, inclusiv plasarea obiectelor în raport cu locul în care se află participanţii şi, respectiv, ordonarea intervalelor temporale în raport cu momentul emiterii enunţului. în lucrările mai noi, au fost distinse încă două tipuri: deixis social, care codează caracteristici privind identitatea şi relaţia socială dintre participanţii la un schimb* verbal, şi deixis textual (discursiv), care dă indicaţii asupra locului ocupat de un anumit enunţ în ansamblul discursiv din care face parte. Esenţială este organizarea egocentrică a deixis- ului, emiţătorul fiind centrul deictic în actul enunţării*. »Diversele tipuri de deixis prezintă mărci lingvistice specifice; pentru deixis-ul personal: pronumele personale de pers. I şi a Il-a, forma de pers. I şi a Il-a a verbului-predicat (în condiţiile acordului cu un subiect exprimat prin pronume sau ale omiterii acestuia, curentă în română), formele de vocativ, unele interjecţii (mă, fă, bre etc.); pentru deixis-ul spaţial: anumite adverbe de loc (aici/ acolo), pronumele demonstrative (acesta/acela,); pentru deixis-ul temporal: formele temporale ale verbelor, anumite adverbe, locuţiuni sau construcţii adverbiale care presupun raportări la momentul enunţării (acum, atunci, (de/în) curând, îndată, imediat, recent etc.) sau la moduri curente de măsurare a timpului (ieri, alaltăieri, răsalaltăieri; azi, mâine, poimâine, răspoimâine; la anul, la vară, peste o oră, săptămâna viitoare, acum o oră, duminica trecută etc.); pentru deixis-ul social: pronumele de politeţe, titlurile de adresare, particularităţi ale acordului dintre predicat şi subiect; pentru deixis-ul textual, mai ales pentru exprimarea unor relaţii concesive sau cauzale între componentele discursului: adverbe sau locuţiuni adverbiale: oricum, în tot cazul, totuşi, cu toate acestea, de aceea etc.; exprimarea cronologiei acţiunilor se realizează cu ajutorul unor elemente împrumutate din sfera deixis-ului temporal: adverbele atunci (mai rar acum), apoi etc. • Uzurile deictice de bază pot fi gestice sau simbolice. Interpretarea uzurilor deictice gestice presupune referirea la un mod fizic de monitorizare a schimbului verbal: gest indicativ propriu-zis, indicare prin tonalitatea vocii sau prin direcţia privirii etc. ***(Mâna aceasta mă doare). Pentru interpretarea uzurilor deictice simbolice este necesară numai cunoaşterea coordonatelor contextuale generale ale schimbului verbal (Strada asta mi-a plăcut întotdeauna). Formele deictice pot avea însă şi uzuri non-deictice, de obicei anaforice. Uzurile anaforice ale unor pronume sau adverbe trimit la un referent anterior desemnat în discurs (Ieri am fost la facultate. Acolo m-am întâlnit cu un vechi prieten). Este posibilă şi anticiparea în discurs printr-un pronume sau adverb a unui referent (^colo aş vrea să plec: hi Grecia); în acest caz, este vorba despre un uz cataforic.***
Vezi şi ANAFORĂ.
L.I.R.
DELOCUTTV, -Ă
I. Verb ~ 1. în concepţia lui E. Beneveniste şi a lui
O. Ducrot, clasă lexico-pragmatică de verbe caracterizate, în acelaşi timp, printr-o particularitate de natură pragmatică: utilizate la pers. I, servesc la efectuarea propriu-zisă a unui

act* ilocuţionar*, aparţinând clasei verbelor performative*, şi printr-o particularitate derivativă: provin prin derivare* de la locuţiuni şi interjecţii. Astfel, lat. salutare derivă morfologic din interj, „sa/us", utilizată în latină chiar pentru a realiza actul de „salut"; verbul ajunge să însemne „a spune salut"; fr. remercier provine din forma merci, utilizată pentru a efectua actul de „mulţumire" şi ajunge să însemne „a spune merci"; engl. ***to welcome,*** provenit din interj, ***welcome,*** este utilizat pentru îndeplinirea actului „a spune bun venit". Probabil că şi rom. a mulţumi, legat formal de mulţi ani, a însemnat la început „a spune mulţi ani" şi, prin

evoluţie semantică, „a aduce mulţumire". 2. în lingvistica românească, termenul delocutiv se utilizează cu semnificaţie limitată la aspectul strict lexical, fiind sinonim cu postlocuţional. Desemnează: a) verbe derivate din părţi componente ale unor locuţiuni care ajung să poarte sensul întregii locuţiuni; vezi rom. a înlătura < (a da) în lături, a se împotrivi < (a sta) împotrivă, a reliefa < (a scoate) în relief: b) prefixe, la origine prepoziţii, care servesc la crearea verbelor delocutive (vezi 2 (a)). Sunt înregistrate ca prefixe delocutive: în/îm- (înlătura, împotrivi); a- (alătura, afunda); de- (deochea) etc. ü. **Modalitate ~ în literatura franceză, tip de modalitate* opus modalităţilor alocutive* şi elocutive*, caracterizat prin „neutralitatea" locutorului şi a interlocutorului, care nu transpar în actul enunţării, mesajul fiind emis în sine, fără raportare la vreunul dintre ei. îmbracă forma lingvistică a propoziţiei asertive* (consta- tative*) sau a vorbirii indirecte (fie construcţii ca: Filmul durează trei ore, fie ca: El mi-a spus că filmul durează două ore).**

G.P.D.

DEMARCATIV,-Ă (SEMNAL-) în fonetică, element care delimitează două unităţi semantice succesive (de obicei, cuvinte şi/sau morfeme). Pot îndeplini o asemenea funcţie: accentul* (în limbile în care locul său este fix; de ex., în maghiară, accentul este un semnal al iniţialei de cuvânt, iar în franceză, al finalei de cuvânt); anumite trăsături fonetice distinctive* (de ex., în greacă, aspiraţia este semnal al iniţialei de cuvânt) sau non-distinctive (de ex., în română, aspiraţia consoanelor oclusive este semnal al finalei de cuvânt); anumite grupuri de sunete (de ex.. în română grupurile consonantice mr-, şr-, şv- sunt semnale ale iniţialei de cuvânt). în clasificarea semnalelor demarcative se ţine seama de următoarele criterii: relaţia cu funcţia distinctivă (semnale demarcative fonematice şi afonematice); structură (semnale demarcative simple şi complexe); indicarea prezenţei sau absenţei limitei semantice (semnale demarcative pozitive şi negative); clasa de limite indicate (semnale demarcative ale cuvintelor, morfemelor etc.). Un tip particular de semnale demarcative negative îl constituie elementele prezente la jonctură*.

L.I.R.

DEMONSTRATIV, -Ă

1. Adjectiv şi pronume ~ Clasă închisă de forme adjectivale şi pronominale, lipsite de referinţă proprie, care, utilizate deictic*, însoţite sau nu de un gest, servesc la indicarea obiectelor aflate într-o relaţie de apropiere / depărtare spaţială faţă de locutor (ex. ***Dă-mi acest volum! - pe ăsta, din dreapta!) sau una de apropiere / depărtare temporală faţă de actul enunţării*** (ex. ***Ne întâlnim astă seară), iar utilizate anaforic*, trimit la o sursă referenţială exprimată anterior, aflată într-o relaţie de apropiere / depărtare faţă de demonstrativ*** (ex. ***Am primit un ceas nou; cadoul ăsta / asta mi-a făcut mare plăcere). Aparţin clasei mai largi a determinanţilor* (vezi*** DETERMINANT$_2$), având rolul de a restrânge clasa de indivizi desemnată de substantiv la un obiect/ o fiinţă identificabil(ă) de participanţii la comunicare, aflat(ă) într-o relaţie de apropiere/depărtare faţă de aceştia. • Fiecare limbă are sistemul propriu de demonstrative. Sistemul românesc se organizează după distincţiile: apropiat / depărtat (acesta - acela); identitate (acelaşi); diferenţiere (cestălalt (pop.) - celălalt), ultima fiind, în cadru romanic, o trăsătură proprie românei. Deşi îmbogăţit cu o componentă semantică de „diferenţiere", sistemul românesc a pierdut, în raport cu latina, referirea la persoană; în locul distincţiei din latină cu trei termeni: apropiere faţă de pers. I / apropiere faţă de pers. a Il-a / depărtare faţă de ambele persoane, s-a impus o distincţie cu doi termeni: apropiere / depărtare faţă de locutor.

• Inventarul românesc de demonstrative este deosebit de bogat, mai ales în ceea ce priveşte clasa adjectivelor. Româna şi-a creat serii paralele de adjective, cu diferenţe minime de formă, aflate în distribuţie complementară: o serie se realizează în antepoziţie, cerând vecinătatea unui substantiv nearticulat (acest copil; acel copil), cealaltă în postpoziţie, apărând în vecinătatea unui substantiv obigatoriu articulat (copilul acesta; copilul acela). Crearea variantei sintactice postpuse este semnul sensibilităţii speciale a limbii române faţă de parametrul determinării*, sensibilitate manifestată, în acest caz, prin apariţia unei variante care permite marcarea redundantă a categoriei. Vezi, în acelaşi sens, şi crearea articolului demonstrativ.

2. Adverb ~ Clasă închisă de forme adverbiale, de loc, de timp, de mod, cu utilizare deictică* şi anaforică* (vezi, pentru utilizarea deictică: Vino imediat aici!, iar, pentru utilizarea anaforică: Intră

în hol şi de aici, în cameră). Se numesc şi adverbe pronominale, pentru că provin din rădăcini pronominale latineşti şi funcţionează, după modelul multor pronume, ca substitute şi ca deictice. Trecerea de la sistemul latinesc la cel romanic a însemnat, în general, o simplificare de organizare; s-a renunţat la o structurare ternară în favoarea unei structuri binare: apropiere/depărtare faţă de locutor (vezi rom. aici - acolo), pierzându-se componenta semantică a raportării la persoană. 3. Articol ~ Sin. cu articol adjectival (vezi ADJECTIVAL$_4$).

G.P.D.

DENAZAUZARE

Pierderea rezonanţei nazale dintr-un complex sonor (cuvânt*), ca urmare a fenomenelor de coarticulaţie*.

Vezi DISIMILARE; NAZALITATE.

C.C.

DENOMINATIV (SUFIX ~)

Clasă de sufixe* cu diverse valori (nume de agent, abstracte*), care dau naştere unor derivate* ca rezultat al regulilor de nominalizare*. Se delimitează mai multe categorii: a) derivate substantivale, care exprimă numele acţiunii verbului- bază* de la care s-au format, acţiune neterminată în timp şi în spaţiu; realizate ca sufixe de tipul: -aj (blocaj), -anie (jelanie), -anţă (toleranţă), -are (ascultare), -eală (oboseală), -inţă (credinţă), -mânt (jurământ). Derivatele cu sufixele -aj, -are, -ere, - irc (blocaj, ascultare, cerere, clipocire) se utilizează numai la singular, când exprimă sensul abstract al acţiunii, nu şi rezultatul ei; b) derivate adjectivale care exprimă o proprietate caracteristică unui obiect sau unei fiinţe, definite ca „X care face acţiunea Y"; realizate prin sufixe de tipul: -aci ***(sugaci), -angiu (chiulangiu), -ar (sugar), -ăreţ (vorbăreţ), -ăcios (mâncăcios), -bil (rentabil), -nie (şovăielnic), -tor (ameninţător); c) derivate substantivale şi adjectivale, care exprimă sensuri depinzând concret de baza lor: barcagiu „persoană care conduce o barcă", bibliotecar „persoană care administrează o bibliotecă", ceasornicar „persoană care repară ceasornice"; d) derivate adjectivale cu diverse valori exprimate prin sufixele: -esc „care aparţine la" (românesc), -al „care caracterizează pe cineva sau ceva" (teatral), -os „care conţine ceva" (inimos), -ăros „care seamănă cu" (copilăros).***

A.B.V.

DENOMINAŢIE

Proces prin care se atribuie un nume unui referent*: albastru se referă la „culoarea cerului", roşu la „culoarea sângelui" etc. Denominaţia presupune stabilirea unei relaţii dintre un semn şi un referent real prin conceptualizare sau printr-o reducere selectivă a trăsăturilor caracteristice. Astfel casă denumeşte obiectul, dar prin conceptualizarea proprietăţilor caracteristice termenul a fost preferat altora dintr-un anumit ansamblu: casă, vilă, hotel, palat. Denominaţia poate fi interpretată mai restrâns ca ceva corelativ definiţiei* sau expansiunii. Se disting: 1. denominaţii naturale, care ţin de funcţionarea limbilor naturale, de apartenenţa la câmpuri sau zone semantice şi 2. denominaţii artificiale (sau ştiinţifice), care ţin de construcţia metalimbajului*. în majoritatea cazurilor de acest fel, denominaţiile sunt arbitrare* şi au valoarea care li se dă printr-o definiţie prealabilă. Uneori, acest fel de denominaţie este substituită prin simboluri* (litere, cifre).

A.B.V.

*DENOTAŢIE

Parte reprezentativă a laturii semnificat* a unui cuvânt, care se poate defini în mai multe feluri: a) în opoziţie cu conotaţia*. denotaţia reprezintă sensul conceptual sau cognitiv al unui cuvânt, pur intelectual, fundamental şi relativ stabil. Reuneşte elemente semantice non-subiective, analizabile în afară de context, de discurs sau de enunţare; este echivalentul conceptului ori al unui sens ştiinţific elaborat. Astfel, roşu are denotaţia „culoarea spectrului solar, plasată între anumite lungimi de undă, culoare caracteristică sângelui". Denotaţia este legată direct, nemediat, de realitatea extralingvistică (vezi DESEMNARE; REFERENT), realizând funcţiile* de comunicare şi referenţială ale limbajului. Denotaţia cuvântului leu este „mamifer din familia felinelor (panthera leo), cu o talie anumită, cu o greutate corporală anumită, cu gheare retractile ş.a.m.d. b) Denotaţia este identificată cu conceptul corespunzător

unei clase de obiecte. Vacă constituie o clasă particulară de animale, iar animalele individuale din această clasă sunt denotatele sale care se pot defini ostensiv* (prin indicarea concretă)/Denotaţia este deci clasa tuturor referenţilor posibili ai unui cuvânt (sau ansamblul de lucruri căruia i se aplică acest nume). în această interpretare, denotaţia corespunde extensiunii* conceptului: dacă masă reprezintă conceptul „obiect (Xj), cu patru picioare (x_2), cu o suprafaţă plană (x_3), servind mai multor destinaţii (x_n)", denotaţia ar fi „a, b, c...n sunt mese". Se mai poate spune că termenul masă denotă (sau are ca extensie) orice obiect având proprietăţile x,... x_n. în acest caz, denotaţia se opune desemnării* (semnul masă în enunţul această masă din camera mea), c) Denotaţia reprezintă o codificare culturală, care reflectă o atitudine colectivă (socială) a vorbitorilor faţă de referent*, d) Denotaţia unei unităţi lexicale se defineşte în raport cu desemnarea*. Denotaţia trimite la clasa de obiecte, pentru care există un concept. De ex., semnul scaun fiind o asociaţie dintre un concept „obiect pentru stat, cu patru picioare, cu o suprafaţă plană, cu un spătar" şi imaginea acustică [scaun], denotaţia va fi a, b, c... sunt scaune. Prin denotaţie, conceptul trimite la un obiect izolat (sau un grup de obiecte) făcând parte din ansamblu. Clasa scaunelor existente sau posibile constituie denotaţia semnului „scaun", în timp ce „acest scaun" sau „acele trei scaune" constituie desemnarea semnului ..scaun" în discurs.

DENTAL, -Ă

1. Localizare specifică rostirii anumitor consoane (vezi CONSOANĂ). 2. Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul incisivilor superiori sau al alveolelor acestora. 3. Serie de consoane rostite fie prin sprijinirea vârfului limbii (apex) de incisivii superiori sau de alveolele acestora, fie prin crearea unei stricturi în această zonă, fie prin combinarea ocluziunii cu strictură în zona menţionată. • în română, sunt dentale oclusivele* [t, d,], fricativele* [s, z], africata* [ţ] (regional şi [d] şi sonantele* [1, n, r].

Sin.: alveolar,-ă.

L.I.R.

DEONTIC, -Ă (MODALITATE ~).
Modalitate* referitoare la logica obligaţiei şi a permisiunii, a directivelor (sau a normelor). Se opune modalităţilor clasice alethice* şi epistemice*. Corespunde, în literatura franceză, modalităţilor alocutive*, care, implicând atât locutorul, cât şi interlocutorul, se orientează, în mod special, spre interlocutor, căruia locutorul îi adresează o comandă, o cerere, o dispoziţie, o interzicere. Caracteristicile modalităţii deontice sunt: enunţurile deontice se formulează în raport cu stări viitoare de fapt; în consecinţă, nu sunt nici adevărate, nici false, neavând în ele însele valoare de adevăr; sunt de tip prescriptiv, şi nu asertiv; enun-ţurile deontice au un destinatar precis, de voinţa căruia depinde îndeplinirea normelor şi a direc-
A.B.V.
tivelor transmise; enunţurile deontice emană de la o sursă (persoană fizică sau instituţie), care, în raport cu destinatarul, îşi asumă o poziţie de superioritate, vremelnică sau permanentă, în domeniul juridic, administrativ, moral etc. Şi chiar dacă sursa rămâne neexplicitată, enunţurile deontice având frecvent o formă impersonală (trebuie să, se impune să), ea este „ascunsă‟ în dosul directivelor. Ca operatori* modali deontici se disting două invariante: „e obligatoriu / neobligatoriu să‟ şi „e permis/interzis să‟, care cunosc numeroase lexicali- zări, captând valori modale deontice cu grade diferite de „permisiune‟, de „interzicere‟, de tipul: este demn/nedemn să, este moral/imoral să, este recomandabil/nerecomandabil să, este just/nejust să etc. Numeroase construcţii apreciative* poartă o încărcătură modală deontică: o evaluare din registrul nefavorabil (e rău, urât, nesănătos să) poartă şi presupoziţia* deontică „nu-ţi recomand să‟ şi, invers, o evaluare din registrul favorabil (e frumos, util, sănătos, bine să) poartă şi presupoziţia deontică „îţi recomand să‟. Ca structură sintactică, enunţurile deontice se realizează printr-o structură bipropoziţională: M(odalizator)* P(ropoziţie), cele două componente fiind legate printr-un conector* al non-asertivităţii (pentru română, este selectat să sau varianta lui contextuală ca., să: e interzis să..., e recomandabil să..., trebuie să... etc.).
G.P.D.

DEPALATALIZARE
Fenomen opus palatalizării*, depalatalizarea constă în eliminarea elementului palatal în pronun-ţarea unui sunet; în general, depalatalizarea are un caracter subiectiv şi individual. Din cauza importanţei pe care palatalizarea o are la nivelul subdialectelor dacoromânei, fenomenul depalatali- zării se înregistrează însă şi ca o reacţie la această pronunţare regională. Cel mai adesea sunt depala- talizate labialele: pealră, feartă, merţă, vespi etc. Fenomenul cuprinde astăzi şi neologismele: obec- tive. Regiunile cu depalatalizări frecvente sunt cele vestice (Banat, Crişana). Uneori depalatalizarea provoacă hipercorectitudini*; literarul etimologic chiftea devine prin depalatalizare pifte a.
C.C.
DEPENDENT, -Ă
1. Termen ~ In relaţiile sintactice de subordonare"', denumeşte termenul (sau componentul sintactic) depinzând de un regent*; sinonim cu subordonat.
2. Regulă ~ de context în gramaticile formale*, tip de regulă a cărei aplicare este posibilă atunci şi numai atunci când este satisfăcută o anumită restricţie contextuală. Astfel, regula din gramatica generativă*: GV —> V + GN este dependentă de context, întrucât impune, ca restricţie contextuală, vecinătatea unui verb bivalent* (vezi VALENŢĂ), care, pe lângă subiect, primeşte şi un complement. Există gramatici întregi dependente de context, gramatici formale construite în exclusivitate pe tipul de regulă dependentă de context.
G.P.D.
DEPENDENŢĂ
Tip de relaţie* lingvistică în care unul dintre termeni depinde de apariţia sau de forma altui termen. în concepţia tradiţională, sinonim cu subordonare*. în concepţia modernă formulată de L. Hjelmslev. dependenţa include două tipuri de relaţii: interdependenţele', simbolizate ca A B, în care dependenţa se manifestă prin constrângeri* bilaterale, şi determinările' (vezi DETERMINARE,), simbolizate ca A <— B, în care dependenţa este unilaterală, manifestându-se prin constrângeri impuse numai de unul dintre termeni. Se opune relaţiilor de tip facultativ, ceea ce Hjelmslev numeşte constelaţii*, iar alţi cercetători, independenţe sau non-dependenţe.
Vezi şi DETERMINARE$_3$; INTERDEPENDENŢĂ; RELAŢIE.
G.P.D.
DEPLASARE
1. Mişcare de componente în cadrul enunţului, în raport cu o ordine* a componentelor determinată sintactic, mişcare al cărei efect este fie topicaliza- rea* unor componente, deci aşezarea lor în poziţie topică (vezi TOPIC; TEMĂ$_3$), fie reliefarea* unor componente, deci aşezarea lor în centrul interesului stilistic. Deplasarea ia forma topicalizării*, a inversiunii*, a dislocării* etc. 2. în gramatica generativă* standard (N. Chomsky, 1965), tip de transformare* care, deplasând componente, reorganizează structura indicatorilor* sintagmatici; exemplul clasic este de pasivizare*. 3. ~ a lui a în GB*, traduce engl. ***move*** a, fr. deplacer a; denumeşte unica regulă de transformare a acestui model (vezi GB), transformare cu un domeniu mult mai larg de cuprindere decât transformările din varianta standard, aplicându-se nu numai D-Structurilor*, ci şi S-Structurilor*, pentru a da nivelul de reprezentare numit FL (= formă logică). Deplasarea lui a constă în mişcarea unei categorii* guvernate (simbolizate a) dintr-o poziţie de origine a indicatorului sintagmatic într-o poziţie nouă, categorie care lasă în poziţia de origine o urmă* co-indexată (simbolizată ca t). între categoria deplasată, numită antecedent*, şi urma sa se formează un lanţ* coreferenţial, asigurând, în S-Structură, informaţia pentru reprezentarea semantică a elementului deplasat, căci acesta, aflat într-o poziţie non-tematică, împrumută 0-

rolul (- rolul tematic*) de la urma sa. Deplasarea lui a este supusă următoarelor constrângeri de funcţionare: „urmele" sunt guvernate (vezi GUVERNARE); „antecedentul" nu ocupă o poziţie 9 (sau poziţie tematică); relaţia dintre „antecedent" şi „urmă" este supusă teoriei bornelor şi condiţiilor de subiacenţă*, al căror rol este de a limita posibilităţile de aşezare a lui a deplasat. Exemple tipice de deplasare sunt cele oferite de construcţiile interogative (vezi: Pe cine, [a întâlnit Ion **ft,] *în parc]?) şi de construcţiile relative (vezi: elevul [pe care l -a întâlnit Ion [t] în parc\, unde „urmele" [t] sunt semnul structural al deplasării (vezi*** GB; SUBIACENTĂ; URMĂ).
G.P.D.
DEPONENT
în gramatica latină, clasă de verbe caracterizată prin prezenţa mărcilor flexionare ale diatezei* pasive, care exprimă însă semnificaţii active. De exemplu: hortor, -ari, -atus ***sum*** „a îndemna";

miror, -ari, -atus sum „a admira'[1]; morioi, mori, ***mortuus sum*** „a muri"; patior, pali, passus ***sum*** „a îndura" etc. A fost numită astfel de gramaticii latini, pentru că aceste verbe „au abandonat" (lat. deponere) formele unei diateze în favoarea celeilalte. Verbele deponente exprimau în latină mediul* insistenţei. în latina populară, concordanţa dintre formă şi semnificaţie se restabileşte prin încadrarea şi sub aspect formal a deponentelor la diateza activă. Limbile romanice continuă formele active ale acestor verbe (cf.rom. a muri, a păţi, a (se) mira etc.).
L.I.R.
DEPRECAŢIE
Figură* de gândire, realizată sub formă de rugăminte, cerere insistentă, implorare; are funcţie de persuasiune. în literatura antichităţii (Homer, Vergiliu, tragedia greacă), deprecaţia se manifesta
ca invocare adresată zeilor; în literaturile moderne, poate lua forma unei rugăminţi faţă de divinitate (rugăciune stilizată, psalm modern), dar există şi în afara acestor formulări care ţineau, la origine, de stilul religios: Fii scut de întărire/Şi zid de mântuire./ Privirea-ţi adorată/ Asupră-ne coboară,/ O, maică preacurată/ Şi pururea fecioară/ ***Marie!*** (Eminescu); O tu, aceea de-altădată,/ ce te-ai pierdut din drumul lumii! (...)/ Ridică-ţi din pământ urechea/ în ora nopţii când te chem,/ Ca să auzi, o! neuitată/neiertătorul meu blestem (Arghezi).
M.M.
DEPREDICATTVIZARE
Corespunde procedeului contragerii*. Se opune predicativizării* (sau expansiunii*). Vezi CONTRA-GERE; PREDICATIVIZARE; PREDICAŢIE.
G.P.D.
DERIVARE
1. Procedeu de formare a unor unităţi lexicale noi pornind de la un cuvânt de bază (morfem independent sau semidependent), care constă fie în antepunerea unor afixe* (vezi PREFIX), fie mai ales în postpunerea lor (vezi SUFIX). Prin derivare rezultă unităţi lexicale simple (opuse celor compuse), pentru că un singur element constituit prin acest procedeu este susceptibil de a fi întrebuinţat în mod autonom în enunţ. în unele descrieri lingvistice, derivarea este cvasiechivalentă cu neologia*. în limba română, derivarea este extrem de bine reprezentată la nivelul sufixelor şi mai puţin la acela al prefixelor. 2. ~ parasintetică Modalitate de a forma cuvinte noi prin ataşarea simultană a unui sufix* lexical şi a unui prefix* la acelaşi cuvânt-bază: îm-bărbăt-a., m-chip-ui, îa-durer-a, în-negr-i, în-zăpez-i, strâ-Iuci-tor etc. **3. ~ regresivă Procedeu de îmbogăţire a vocabularului* realizat prin suprimarea de afixe (sufixe lexicale sau desinenţe): cintez „cintezoi" (provenit din cinteză); maşter „tată vitreg" (din maşteră „mamă vitregă"). Derivarea regresivă se bazează pe principiul analogiei: s-a creat astfel etimolog (alături de etimologist, din etimologie), pentru că există în limbă perechile filolog - filologie, stomatolog - stomatologie, mineralog**
-*mineralogie* etc. • Clasificarea derivatelor regresive se poate face în funcţie de părţile de vorbire rezultate prin aplicarea procedeului: a) verbe provenite din substantive (numite postsubstantivale*): aloca din alocaţie, aniversa din aniversare (substantiv interpretat ca infinitiv lung, deşi provine dintr-un adjectiv - zi aniversară); b) verbe provenite din adjective (numite postadjectivale): deosebi din deosebit; nesocoti, nedumeri, nemulţumi provenite din adjective interpretate ca participii: nesocotit, nemulţumit, nedumerit; c) substantive provenite din substantive (majoritatea exemplelor sunt nume de arbori): mandarin din mandarină, lămâi din lămâie, portocal din portocală; d) substantive provenite din verbe (numite postverbale*): **avânt, înot din avânta, înota (sau prin substantivizarea formei de indicativ prezent). vaiet din văi ta, auz din auzi, descânt din descânta, dezgheţ din dezgheţa. • în cadrul procedeului general al derivării, derivarea regresivă este maf slab reprezentată în română decât derivarea realizată prin adaos de afixe; uneori, exemplele concrete presupun complexe discuţii etimologice ori existenţa unor condiţii speciale, aplicabile fiecărui caz în parte (exemple şi aspecte descrise de Th. Hristea).**
4. ~ improprie în opoziţie cu derivarea proprie (cea realizată cu sufixe), desemnează câteva procedee care duc la formarea de cuvinte noi: derivarea* regresivă, conversiunea* (după I. Coteanu) şi, uneori, etimologia populară* (vezi ETIMOLOGIE); în momentul de faţă, termenul este ieşit din uz.
A.B.V.; M.M.

DERIVAT,-A
1. Unitate lexicală nouă, rezultată din derivare* (vezi SUFIX; SUFIXARE; PREFIX; PREFIXARE).
2. Structură ~ Termen folosit în sintaxa românească de inspiraţie generativă* pentru a desemna

structurile sintactice obţinute prin aplicarea transformărilor*; sinonim cu structură transformată. Se opune structurilor de bază*, obţinute direct, în bază, prin reguli de constituenţi*. Astfel, construcţia activă” este de bază, în timp ce construcţia pasivă*, obţinută prin pasivizare*, este derivată; construcţia din care face parte un nume predicativ aparţine bazei, în timp ce construcţia cu element predicativ suplimentar, obţinută obligatoriu prin transformări, este derivată.

G.P.D.

a) reguli de rescriere:
(I) P->GN~GV
(II) GN ^ N"Art
(III) GV -> V^GN
(IV) V -> Verb~Flex

b) derivaţia corespunzătoare acestor reguli:
P ^
GN^GV ....(regulai)
N^Art^'GV^...... (regula II)
N Art "~V GN ...(regula III)
N^Art^V N^Art .. (regula II)
N Art Verb Flex N^Ârt (regula IV)

c) arborele înregistrând derivaţia din (b):

DERIVATIV, -A

în formarea* cuvintelor, termen folosit pentru afixele* lexicale; se opune afixelor gramaticale (sau flectivelor*). • După poziţia faţă de radical*, derivativul poate fi sufix, aşezat după radical, sau prefix, aşezat în faţa radicalului. în structura unui cuvânt derivat (vezi DERIVATJ). pot apărea: unul sau mai multe sufixe derivative (munci-tor.; mun- ci-tar-ime); unul sau mai multe prefixe (ne-bun; în-ne-bun-i); un sufix şi un prefix (în-cântă-tar. Sufixele derivative selectează afixe gramaticale, în funcţie de clasa morfologică în care se include noul cuvânt; de ex., sufixul derivativ adjectival -esc va selecta obligatoriu o desinenţă pentru marcarea amalgamată a categoriilor de gen, număr şi caz (român-easc-ă) (vezi SUFIXARE; PREFIXARE).

G.P.D.

DERIVAŢIE

în gramatica generativă*, o succesiune ordonată de reguli de rescriere* (sau sintagmatice) având ca punct de plecare simbolul iniţial P (Propoziţie), ca etape intermediare, şirurile* non-terminale, fiecare şir fiind obţinut prin detalierea unui singur simbol, iar ca etapă finală, şirul terminal, adică şirul căruia nu i se mai poate aplica nici una dintre regulile de rescriere. Derivaţia este reprezentată prin arbore*, care înregistrează, printr-o schemă, structura ierarhică de constituenţi a frazei abstracte. Derivaţia procură baza generativă, incluzând mecanismul propriu-zis de generare a structurilor sintactice. Vezi, pentru exemplificare, următorul fragment de gramatică:

N
GN GV
Art
GN
Verb Flex N Art

G.P.D.

DESCHIDERE

1. Vezi APERTURĂ. 2. Modificare a aperturii unei vocale, în anumite condiţii contextuale; fenomenul presupune trecerea vocalei într-o corespondentă caracterizată printr-un grad superior de deschidere. De ex., în unele graiuri moldoveneşti sau din Crişana, [ă] protonic medial se deschide la [a] (cf. forme ca bar bat, cărare, ***ba.ta.ic*** etc.). La originea fenomenului stă asimilarea* regresivă produsă de [a] accentuat următor; ulterior, fenomenul s-a extins şi la cuvintele cu alte vocale accentuate (cf. forme ca ma.tuşă, părinte ***etc.).***

L.I.R.

DESCHIS, -Ă

1. Clasă de vocale’ distinsă în raport cu criteriul aperturii. (Vezi APERTURĂ). 2. Vocală aparţinând acestei clase.

L.I.R..

DESCRIPTIV, -Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ4.

DESCRIPTIVISM

Orientare lingvistică de tip structuralist* aparţinând Şcolii structuraliste americane din perioada 1933-1955, ai cărei reprezentanţi importanţi au fost: L. Bloomfield, B. Block, E.A. Nida, C.F. Hockett, Z. S. Harris. Descriptivismul are următoarele caracteristici generale: este o orientare de tip analitic*, al cărei obiectiv îl constituie descompunerea unui întreg, reprezentat printr-un corpus* de dimensiuni variate, în elementele lui componente; este o orientare descriptiv-stătică, propunându-şi înregistrarea structurilor lingvistice din corpus şi descrierea unităţilor lor componente fără consideraţii de evoluţie sau de tip normativ; este o abordare formală, eliminând integral din analiză planul semnificaţiei* şi concentrându-se asupra distribuţiei* elementelor din planul expresiei*; este o orientare excesiv procedurală, transformând studiul lingvistic în tehnici de analiză cât mai formale şi mai riguroase, tehnici considerate cu atât mai obiective, cu cât pot fi folosite în condiţiile necunoaşterii limbii analizate de către lingvist.

Vezi şi METODĂ; STRUCTURALISM.

G.P.D.

DESEMNARE
Relaţia dintre un semn şi realitatea extralingvistică sau referentul* înţeles ca un obiect particular din- tr-o clasă dată (pomul din faţa casei) sau ca referinţă la procese (verbul rom. a merge), la calităţi (bun, bine). Desemnarea face parte din planul semnificatului*, căruia îi corespunde numai parţial (este utilizată ca sinonim al denotaţiei* sau referentului* şi nu corespunde conotaţiei*). Semnul are ca desemnare un concept care face posibilă referirea la obiectul respectiv; de aceea, orice desemnare poate fi privită fie în extensiune*, fie în intensiune*. Semnele descriptive au desemnarea raportată la realitate, iar cele non-descriptive (logice) nu pot fi specificate decât prin raportare la limbajul însuşi. Există şi cazuri excepţionale în care nu este implicată existenţa lucrului sau fiinţei ca atare (de ex. ***zână, drac, licorn).***
A.B.V.
DESINENŢĂ
în limbile flexionare*, morfem* cu rol gramatical (sau afix* gramatical) exprimând, în flexiunea numelui (în declinare*), numărul şi cazul (la adjectiv, şi genul), iar în flexiunea verbului (în conju
gare*), numărul şi persoana. în structura morfematică a unui cuvânt flexibil, desinenţa reprezintă ultimul segment morfematic; desinenţa poate fi legată direct de rădăcină* (cas-e; cânţ-i) sau separată de rădăcină prin alt / alte sufixe gramaticale (cânt-a-i; cânt-a-se-m) sau printr-un sufix lexical (păt-uţ-xtd). în limbile fuzionale*, o desinenţă amalgamează mai multe valori (vezi AMALGAMARE^, ca în exemplul: (carte) frumoas-â, unde -ă exprimă solidar valorile „singular", „feminin'', „N-Ac.". într-un sistem de opoziţii*, desinenţa poate primi şi reali-zarea <ţ>; vezi, de ex., realizarea singularului, în raport cu pluralul, în perechea: tren -<j> vs. ***tren-uri.***
G.P.D.
DESTINATAR
Vezi RECEPTOR.
DETERMINANT
1. în sintaxa limbii române, componentul care, în cadrul unei relaţii de subordonare*, se află în poziţia termenului dependent, subordonat; se opune regentului, termenul a cărui prezenţă este cerută de determinant. în funcţie de calitatea morfologică a regentului, gramatica românească împarte determinanţii în: complemente", al căror regent este verb, adjectiv, adverb sau interjecţie predicativă; atribuie*, al căror regent este substantiv, pronume sau numeral; elemente predicative* suplimentare, a căror caracteristică este dubla subordonare, faţă de verb şi faţă de nume. 2. Clasă închisă de cuvinte şi / sau de forme gramaticale, a căror caracteristică sintactică este ocurenţa obligatorie într-un G(rup) N(ominal), în vecinătatea substantivului, şi a căror funcţie semantică este cea de determinare*, adică de precizare a referentului unui substantiv ca definit, identificabil de către vorbitor, în raport cu unul nedefinit, general. • în limbile fără articol (latina, rusa, de ex.), funcţionează ca determinanţi adjectivele demonstrative* şi cele posesive*; în limbile cu articol, cu aceeaşi funcţie de determinant apar articolele*. Clasa determinanţilor este, de la o limbă la alta, eterogenă, cuprinzând fie numai lexeme* (cuvinte autonome), fie lexeme şi afixe* gramaticale (este cazul românei, unde există articol şi unde articolul a devenit afix gramatical). • în reprezentarea structurală ierarhică a lui GN, determinantul stă alături de cuantificator*, iar amândouă componentele, se disting de adjuncţii* numelui, reprezentaţi prin adjective

calificative*, grupuri prepoziţionale şi propoziţii relative.
Vezi ARTICOL; DETERMINARE.
G.P.D.
DETERMINARE
1. Funcţie semantică îndeplinită, în cadrul G(rupului) N(ominal), de clasa determinanţilor*: articole, adjective demonstrative şi posesive (vezi DETERMINANT^ , anume funcţia de „actualizare" a substantivului, adică de utilizare a lui în vorbire, şi de „individualizare", adică de restrângere a clasei de indivizi desemnate de substantiv la un individ/indivizi cunoscut/cunoscuţi şi identificabil li de către vorbitor şi ascultător, individ determinat (în spaţiu, în timp sau în cadrul unei relaţii de posesie) în raport cu vorbitorul sau cu ascultătorul. Astfel, prin utilizarea substantivului în vecinătatea articolului, a adjectivului demonstrativ sau posesiv, se restrânge referinţa generală a acestuia la un individ cunoscut, aflat în proximitatea vorbitorului sau într-o relaţie de posesie fie cu vorbitorul, fie cu ascultătorul: caietul, acest caiet, caietul tău. în mod curent, utilizarea unui substantiv în enunţ nu este posibilă, mai ales la singular, în afara determinării. Construcţii de tipul: Cui pe cui se scoate, Corb la corb nu scoate ochii, unde nominalul subiect, cu formă de singular, este nedeterminat, sunt rare în română şi urmăresc să marcheze adevărul general valabil al propoziţiei, fără restrângere la cutare sau cutare individ aparţinând speciei. • Mărcile de determinare sunt proprii fiecărei limbi, realizându-se fie ca lexeme* speciale (vezi adjectivele demonstrative şi posesive), fie ca articole, devenite, în unele limbi, mărci flexionare, fie ca mărci sintactice (este, de ex., cazul românei, unde, pe lângă mărcile lexicale şi marca flexionară a articolului, s-au creat şi două procedee sintactice: construcţia cu pe a comple-mentului direct şi dublarea clitică, îndeplinind, în condiţii sintactice speciale, şi funcţia de determinare). • Crearea, pe teren românesc, a noi tipuri de articol (vezi DEMONSTRATIV' şi GENITIVAL), care dublează redundant articolul hotărât propnu-zis. crearea unei serii distincte de adjective demonstrative in postpunere, permiţând utilizarea co- ooiremă a articolului hotărât (vezi elevul acesta / acela), precum şi crearea. în română, a mărcilor sintactice ae determinare (construcţia cu pe. restrânsă la obiectul direct personal şi indi
vidualizat; dublarea clitică, posibilă adesea numai pentru complemente individualizate) sunt

dovezi indubitabile pentru caracteristica acestei limbi de a fi deosebit de sensibilă faţă de parametrul determinării. 2. în limbile care cunosc articol şi în care articolul şi-a pierdut autonomia*, devenind afix' flexionar, termenul determinare denumeşte o categorie* gramaticală (vezi CATEGORIEJ) specifică substantivului, manifestată prin opoziţia determinat (articulat) / nedeterminat (nearticulat), iar, dacă există mai multe articole, şi prin opoziţia determinat hotărât (puternic determinat) / determinat nehotărât (slab determinat). Cum în multe limbi, mai ales la singular, substantivul se foloseşte rar nearticulat (este cazul românei), categoria determinării funcţionează, în mod real, cu o singură opoziţie: determinat hotărât / nehotărât (vezi: Am citit o carte / ~ cartea; imposibil *Am citit carte).» Problema teoretică privind natura articolului: cuvânt autonom (cum a funcţionat la origine) sau afix flexionar se transferă şi asupra naturii determinării: categorie gramaticală a substantivului sau component lexical din structura lui GN. Răspunsul diferă de la o limbă la alta, în funcţie de gradul de pierdere a autonomiei şi deci de gramaticalizare* a articolului; uneori, răspunsul diferă, în cadrul aceleiaşi limbi, de la o etapă la alta, de la un tip de articol la altul, de la o utilizare la alta (vezi, de ex., în română, statutul cert gramatical al articolului hotărât*, în raport cu statutul mai puţin cert al nehotărâtului şi al demonstrativului*). 3. în glosematică*, termenul determinare se atribuie funcţiei (sau relaţiei) stabilite între o constantă şi o variabilă, adică între două elemente dintre care unul (constanta) constituie o condiţe necesară pentru al doilea element, în timp ce variabila nu constituie o condiţie necesară pentru primul. Astfel, relaţia dintre substantiv şi adjectiv în construcţia: Am un caiet nou este de determinare, deoarece apariţia substantivului este o condiţie necesară pentru adjectiv, dar nu şi invers.

G.P.D.

DETERMINAT

în grupurile sintactice realizate prin subordonare*, orice unitate care îşi subordonează alte unităţi sintactice, fiind cerută obligatoriu de unităţile subordonate; sinonim cu regent*. Se opune unităţilor subordonate (sau determinante).

G.P.D.

DETERMINATIV (ADJECTIV ~)

Vezi ADJECTIV.

DEVERBAL

Derivat* sau cuvânt obţinut prin conversiune*, al cărui cuvânt de bază* este un verb, dar care ajunge să aparţină altei clase morfologice decât verbul; sin. cu ***postverbal.*** Clasa deverbalelor cuprinde: derivate regresive* de tipul substantivelor îngheţ, dezgheţ, învăţ, dezvăţ; derivate sufixale create cu sufixe ca: -inţă, -are, -(t)ură, -tor, al căror specific este selecţia bazelor verbale, pe care le converteşte în substantive (vezi crede —> credinţă, crezare); forme de conversiune de tipul infinitivului lung', al supinului* substantivat (ex. ***citire(a), mers(ul)).***

G.P.D.

DEVOCALEARE

în anumite lucrări, termenul se foloseşte numai cu referire la vocale, desemnând, în esenţă, pierderea capacităţii acestora de a forma silabă.

Vezi AFONIZARE.

L.I.R.

DEZACORD

Prin acest termen se desemnează încălcarea regulilor impuse de acordul gramatical. Fenomenele de dezacord se întâlnesc la nivel sintactic; ele pot apărea în toate situaţiile în care componentele enunţului sunt legate prin acord; de ex., între subiect şi predicat, între adjectiv sau articol (demonstrativ, genitival) şi substantivul determinat. Dezacordul sistematic, în raport cu limba literară, extins pe arii geografice largi, are motivaţii diferite; astfel, lipsa de acord a articolului genitival al pe zone întinse din dacoromână se explică prin originea şi evoluţia acestuia, în timp ce dezacordul ei merge are la bază o inovaţie regională muntenească, respectiv extinderea analogică a omonimiei pers. a IlI-a sg. - pers. a IlI-a pl. Forme particulare de dezacord pot fi considerate acordul prin atracţie şi acordul după înţeles.

Vezi ACORD.

C.C.

DEZAMBIGUIZARE

1. Procedeu lingvistic utilizat spontan în limbile naturale pentru rezolvarea ambiguităţilor*, adică pentru limitarea nedeterminării formelor şi a construcţiilor ambigue. • Pentru ambiguităţile lexi

cale, procedeele de dezambiguizare constau în limitarea proprietăţilor vagi ale predicatelor* logice (mai ales, ale celor adjectivale, dar şi'ale unor predicate verbale) prin vecinătăţile pe lângă care sunt aşezate şi ale căror trăsături le primesc prin transfer: în cazul adjectivelor, prin vecinătăţile substantivale; în cazul verbelor, prin complementele obligatorii. Astfel, caracteristica de predicat „vag" a adjectivelor bun şi înalt se rezolvă parţial în vecinătatea substantivelor: om bun, şcolar bun, profesor bun, notă bună, şcoală bună, mobilă bună, pâine bună, recoltă bună sau om/ casă înalt/ă, voce înaltă, şcoală înaltă, tensiune înaltă, funcţie înaltă; ambiguitatea lexicală a verbelor a ajunge, a căuta, a folosi se rezolvă prin vecinătatea complementelor: a ajunge (acasă, ~ cuiva, ~ pe cineva, ~ medic); a căuta (ceva/ pe cineva, ~ de ceva/ de cineva); a folosi (cuiva, ~ ceva pentru...). • Cu totul special, pentru dezambiguizarea lexicală, se recurge la procedee flexionare, selectându-se, în unele zone ale paradigmei, fiective distincte corespunzând sensurilor diferite. Astfel, distingerea sensurilor a acorda$_t$ vs. ***a acorda$_2$, a manifesta$_r$*** vs. a mani- festa$_0$ se realizează, dincolo de valenţele* diferite, şi prin selecţia unor fiective diferite pentru prezent (vezi acordă, (cuiva ajutor), dar acordează (pianul); manifestă (înţelegere), dar manifestează (pentru salarii mai bune), unde sufixului de

prezent îi revine rolul distinctiv. • Pentru ambiguităţile morfologice, deci pentru cazurile de omonimie* flexionară, rolul de dezambiguizare revine contextului* (lingvistic; mai rar, celui situational). Astfel, formele cântă (prezent a IlI-a sg. şi pl.) se dezambiguizează în vecinătatea subiectului, care, în mod curent, are o formă de număr distinctă (Copilul / copiii cântă), iar formele sui (prezent pers. I sg. şi a Il-a sg.) se dezambiguizează în contextul mai larg (ex. Merg zilnic pe jos, sui câteva zeci de trepte). • Pentru ambiguităţile sintactice, se recurge fie la înlocuirea formelor cu grad ridicat de ambiguitate prin construcţii mai clare (vezi, de ex., tendinţa românei populare de a înlocui dativul* ambiguu cu prepoziţii specializate pentru unele dintre valorile cumulate: trimit la / către / spre voi (destinatar, direcţie); trimit pentru voi (beneficiar), fie la suplimentarea mărcilor, prin adăugarea unor mărci neambigue (vezi, pentru dezambiguizarea construcţiilor reflexive româneşti, folosirea suplimentară a prefixului auto-: se autocunoaşte, se autoapreciază sau a locuţiunilor

pronominale reciproce şi a adverbului reciproc: se apreciază unul pe altul, se apreciază reciproc).

2. Termenul dezambiguizare desemnează, în acelaşi timp, procedee şi mecanisme formale pe care modelele lingvistice şi lexicoanele le-au introdus pentru captarea şi explicarea fenomenului de omonimie, precum şi pentru rezolvarea lui.

• Lexicoanele* marchează şi rezolvă ambiguitatea prin procedeul indexării, folosind indici diferiţi (1,2, 3...) pentru fiecare sens al cuvintelor omonime* şi polisemantice* (vezi indicaţiile: broascăj, broască$_2$***, pentru cuvinte omonime; înaltj, înalt$_2$, înalt$_3$, pentru sensurile diferite ale unui cuvânt polisemantic. • Gramatica generativă*, considerând că sesizarea ambiguităţilor este o trăsătură a competenţei* lingvistice, este modelul care a formulat, în mod explicit, o ipoteză pentru captarea ambiguităţii sintactice şi pentru rezolvarea ei. Ipoteza oferită de gramatica generativă standard (N.*** Chomsky, 1965) constă în plasarea ambiguităţii la nivelul structurii de suprafaţă*, dar explicarea ei, prin nivelul de adâncime*. Astfel, structurilor de suprafaţă ambigue le corespund structuri de bază diferite, responsabile pentru sensurile diferite; omonimia din suprafaţă este rezultatul aplicării unor transformări*, al căror efect a fost convertirea structurilor de bază diferite în structuri de suprafaţă identice. De ex., structura ambiguă de genitiv: chemarea elevului, cu cele două „lecturi" posibile, de genitiv subiectiv* şi de genitiv obiectiv*, se explică prin cele două structuri de bază diferite (SAj: elevul cheamă vs. SA$_2$: (cineva) cheamă elevul). Sau structura reflexivă ambiguă X şi Y se cunosc, cu cele trei „lecturi" posibile: de reflexiv obiectiv*, de reflexiv reciproc* şi de reflexiv pasiv*, se dezambiguizează prin cele trei structuri de bază distincte (SAp [Xj cunoaşte pe Xj] şi [Y; cunoaşte pe Y.]; SA$_2$: [X- cunoaşte pe YJ şi [Y_y cunoaşte pe X_t***]\ SA***$_3$: (Cineva) cunoaşte X şi Y)) şi prin transformările diferite care li se aplică (SA, este supusă reflexivizării*, SA$_2$ este supusă reciprocizării*, iar SAj, uneia dintre variantele de pasivizare*, cea reflexivă).

Vezi AMBIGUITATE.

C.P.D.

DEZTDERATTV

Sin. optativ*.

DIACRITIC, -Ă

1. Literă cu funcţie (valoare) ~ Literă* lipsită de valoare fonetică proprie, având rolul de a indica valoarea contextuală a grafemului (vezi LITERĂ) în vecinătatea căruia apare. în scrierea* românească literele cu funcţie diacritică sunt h, e, i. Literele c, g urmate de h + e, i notează consoanele [k, g]: chiar, gheaţă. Literele c, g urmate de e, i notează consoanele [c, g]: ciuf, geană. în celelalte contexte , c, g notează consoanele [k, g]: cal, gât. Uneori literele [e, i] au dublu statut, fiind litere cu funcţie diacritică şi concomitent notând vocalele [e, i]: chin, ghete, ci, ager. 2. Semn ~Semn grafic. Intră în alcătuirea unor litere, pe care le distinge de altele cu formă identică (gr. diakritikos „care distinge"). în ortografia* românească se utilizează ca semne diacritice accentul circumflex ([^]: â, î, ***vs. a, ă, i), sedila ([,]: ş, ţvs.s, t), semnul scurtimii (["]:£*** vs. ***a, â). Alte semne diacritice apar în structura grafemelor din nume proprii străine şi din neologisme neadaptate: tremă sau*** umlaut ([•■]: a, ***Ö, ii), accent ascuţit ([']: 6) etc.*** Vezi .ALFABET.

C.S.

DIACRONIE

Termen introdus de F. de Saussure şi definit în opoziţie cu termenul sincronie*. Saussure afirmă că, spre deosebire de sincronie, care desemnează un stadiu de limbă, diacronia desemnează o fază de evoluţie. De fapt, dihotomia sincronie / diacronie exprimă distincţia dintre cele două perspective fundamentale din care poate fi studiată limba: statică (descriptivă) sau dinamică (evolutivă). Saussure susţine că între faptul static şi cel evolutiv există o antinomie radicală şi afirmă primatul sincroniei, diacronia fiind considerată drept sumă a sincroniilor succesive: fiecare fapt de evoluţie trebuie integrat în sistemul în care a funcţionat la un moment dat. Lingvistica modernă subliniază ideea naturii metodologice a dihotomiei saussu- riene. în realitatea oricărei limbi, aspectele statice şi dinamice coexistă într-o antinomie dialectică specifică (R. Jakobson). Limba se constituie în diacronie şi funcţionează în sincronie (E. Coşeriu): simplul fapt al utilizării unei limbi creează premise pentru modificarea acesteia. Lingvistul este cel care stabileşte o relaţie temporală între fenomene, analiza sistemelor lingvistice în sine nepermiţând determinarea

I

univocă a succesiunii acestora. • Diacronia este una dintre dimensiunile majore ale variaţiei* lingvistice, alături de dimensiunile spaţială, socială şi situaţională. Dar, spre deosebire de acestea, care implică diversificarea unor aspecte coexistente (reprezentabile pe axa

simultaneităţii), diacronia implică diversificarea unor aspecte mutual exclusive (reprezentabile pe axa succesiunii).
L.I.R.
DIAFAZIC, -Ă / DIAFAT1C, -Ă
Termen creat de E. Coşeriu, după modelul diato- pic*, diastratic*, pentru a desemna unul dintre tipurile fundamentale de diferenţiere internă a limbilor istorice: diferenţierea între tipurile de modalitate expresivă, în funcţie de circumstanţele constante ale vorbirii (vorbitor, ascultător, situaţie sau ocazie, subiect tratat). Tipul de omogenitate corespunzător diferenţelor diafazice îl constituie unităţile sinfazice (termenul este creat după modelul sinto- pic*, sinstratic*): limbajul familiar, solemn, al grupurilor biologice (bărbaţi, femei), de vârstă, sociale, profesionale, denumite generic de Coşeriu stiluri de limbă. Orice unitate sinfazică prezintă însă diferenţe diatopice şi diastratice. Unităţile sinfazice interferează, având numeroase trăsături comune. Varietatea diafazică a unei limbi istorice
— manifestată în plan sincronic* — constituie
obiectul de studiu al stilisticii* idiomatice (a limbii), care descrie unităţile sinfazice şi relaţiile dintre acestea. Diferenţele diafazice (ca şi cele diastratice) au în comunităţile bilingve şi pluriiingve o importanţă comparabilă cu aceea a diferenţelor diatopice în comunităţile monolingve.
L.I.R.
DIAFORĂ
Formă de repetiţie* încadrată în seria figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), apropiată de antana- clază*, în care cuvântul reluat îşi modifică doar o nuanţă de sens: Cine vrea să plângă, cine să jelească/ Vie să asculte-ndemnul ne-nţeles./ Şi cu ochii-n facla plopilor cerească/ Să-şi îngroape umbra-r; umbra lor, în şes (Arghezi).
M.M.
DIAGNOSTIC (CONTEXT ~)
Vezi CONTEXT.
DIALECT
Varietate teritorială a unei limbi. Termenul se explică prin gr. diălektos, care însemna „conversaţie, discuţie‟, „limbaj curent‟, dar şi „mod de a vorbi‟. Este folosit fie generic, fie cu un sens specific, determinat de integrarea sa, ca unitate de rang superior, în seria subdialect*- grai* (şi chiar subgrai). Această serie instituie o ierarhie a tipurilor de varietăţi teritoriale în raport cu amploarea spaţiului pe care îl cuprind, dar mai ales cu numărul şi natura particularităţilor înregistrate. Seria menţionată desemnează noţiuni relative, în măsura în care fiecare unitate este subordonată celei imediat superioare, dialectul, la rândul său, fiind subordonat unei anumite limbi, dar şi corelative, în măsura în care fiecare termen se defineşte în raport cu ceilalţi, dialectul reprezentând un ansamblu de subdialecte. Dialectele (ca şi celelalte tipuri de varietăţi teritoriale) trebuie privite drept constructe, rezultat al unor operaţii de analiză şi abstractizare pe care cercetătorul le aplică realităţii studiate. Altfel, conceptul se relativizează, definiţia sa depinzând de o serie de variabile concret-istorice, specifice fiecărui domeniu lingvistic. »în raport cu criteriul continuităţii sau discontinuităţii teritoriale, se distinge între dialecte tipice şi atipice. Dialectele limbii române: dr., ar., mr. şi ir., sunt dialecte atipice, fiind vorbite pe teritorii discontinue. • în raport cu tendinţele de evoluţie specifice, se distinge între dialecte de convergenß, caracterizate prin preponderenţa tendinţelor de unificare, şi dialecte de divergenţă, caracterizate prin preponderenţa tendinţelor de diversificare. Dialectele româneşti sunt dialecte de divergenţă. • în lingvistica americană îndeosebi, varietăţile sociale ale limbii sunt desemnate tot prin termenul de dialeet. Se distinge astfel între dialecte regionale şi sociale. Există însă diferenţe structurale importante între aceste două tipuri de „dialecte‟: cele dintâi sunt sisteme lingvistice complete, caracterizate prin particularităţi prezente la toate nivelurile structurale, pe când celelalte sunt sisteme incomplete. De aceea, pentru acestea din urmă este preferabil termenul sociolect*. (Vezi şi SOCIOLINGVISTICĂ) • Interferenţa dintre aspectele regionale şi cele sociale ale variaţiei lingvistice este reflectată de faptul că preocupările actuale ale dialectologiei* înglobează alături de dialectele rurale, care au constituit în mod tradiţional obiectul său de cercetare, dialectele urbane, specifice realităţii contemporane.
L.I.R.

DIALECTOLOGIE
Disciplină lingvistică al cărei obiect îl constituie varietăţile teritoriale ale unei limbi. (Vezi DIALECT; GRAI). • în funcţie de modalităţile de studiu utilizate, se poate distinge între: dialectologie generală (teoretică) şi dialectologie aplicată (la un anumit domeniu lingvistic); dialectologie sincronică (descriptivă) şi diacronică (istorică); dialectologie geografică (studiu al distribuţiei spaţiale a formelor dintr-o limbă; vezi şi GEOGRAFIE LINGVISTICĂ) şi negeografică (studiu al formelor înregistrate într-o anumită localitate sau arie a unui domeniu lingvistic); dialectologie tradiţională, structurală sau transformaţională (după metoda de analiză şi descriere a faptelor lingvistice locale sau regionale); dialectologie rurală şi urbană (vezi şi SOCIOLECT; SOCIOLINGVISTICĂ). • Studierea graiurilor şi a dialectelor actuale ale unei limbi, din perspectivă geografică sau monografic, se întemeiază pe o metodă unică de culegere a materialului faptic: ancheta* dialectală. •Urmărind determinarea proporţiei dintre fenomenele de conservare şi inovaţii*, specifice fiecărei varietăţi dialectale, dialectologia sincronică tradiţională implică întotdeauna consideraţii de natură istorică (referiri la sursa fenomenelor de conservare). De remarcat însă că distincţia dintre arhaisme şi inovaţii îşi poate găsi reflectarea şi în plan structural (în subdialectul bănăţean, de ex., [n]- reflex al lat. [n] urmat de o vocală palatală în hiat, este un fonem independent, pe când [rf]- inovaţie

determinată de influenţa unei vocale palatale următoare, este o variantă poziţională a fonemului [n]).
•Deşi metodele tradiţionale sunt preponderente în interpretarea datelor lingvistice regionale, dialectologia modernă face apel şi la metode de tip structural (vezi şi DIASISTEM) sau generativ-transformaţional.
L.I.R.
DIALOG
1. în sens restrâns, secvenţă de replici* interconectate semantic, produse alternativ de cel puţin doi emiţători* care se adresează unul celuilalt. în mod obişnuit, dialogul se opune monologului*. Există însă şi forme mixte, de dialog monologat (monologuri juxtapuse, care nu satisfac condiţia de replică) sau ***pseudo-dialog.*** în sens larg, toate formele comunicării* verbale sunt guvernate de un principiu dialogic, întrucât presupun existenţa unui destinatar* care poate face uz sau poate fi privat de dreptul la replică (vezi concepţia lui M. Bahtin despre „dialogizarea interioară a discursului*"). De fapt, dialogul este forma sub care se concretizează diversele tipuri de interacţiune* verbală, cu funcţie comunicativă sau fatică*, reale sau ficţionale, orale sau consemnate în scris. (Vezi şi CONVERSAŢIE; NARAŢIE; $STiL_{in}$).
2. Linie de ~ [-] Semn de punctuaţie*. în româna contemporană standard introduce vorbirea directă (legată) a fiecărui participant la dialog (vezi 1). Se asociază adesea cu alineatul* (vezi 1); este precedată şi urmată de pauza albă*:
[-] Ce este? întrebă doamna.
[-] Bolnavul s-a trezit şi cere apă şi pre fiiul său. Mi-au zis să nu mă duc fără el. (C. Negruzzi); Iar biata mama lui Siculăiţă o să se bată cu pumnii în cap pe prispa casei jelindu-se: [-] că era bun şi blând şi nimănui nu-i făcea nici un rău... că dacă-i ziceam să taie o pasăre, zicea: „dă-o, maică, lui moş Grigore, că eu nu pot..." (Brătescu-Voineşti). în concurenţă cu ghilimelele*.
L.I.R. (I); C.S.(2).
DIASISTEM
Suprasistcm al unor sisteme lingvistice asemănătoare. Conceptul a fost utilizat în cercetările de dialectologie structurală, oferind o posibilitate de a soluţiona problema raportului dintre continuitate şi discontinuitate în configuraţia dialectală a unei limbi. Reprezentând o constructă, care abstractizează trăsăturile constante ale unui număr diferit de dialecte sau graiuri asemănătoare, diasistemul
pune în evidenţă aspectele de continuitate acolo unde pare prevalentă discontinuitatea. Construirea diasistemului are în vedere sistemele de unităţi lingvistice invariante* (foneme, morfeme etc.) şi nu variantele (alofonele*, alomorfele* etc.) înregistrate în dialectele (sau graiurile) pe care le grupează. De ex., două graiuri, A şi B, ale căror sisteme vocalice includ unităţile /e, i, a, ă, î, o, u/
I

şi, respectiv, / e, e, i, a, ă, î, q. o, u/ pot fi grupate într-un diasistem de forma:
//-
sisasasi*-
Deşi se întemeiază pe comparaţia între sisteme, diasistemele nu constituie descrieri structurale ale acestora realizate la un nivel superior de generalitate, ci mai degrabă „arsenale transcripţionale" ale unor descrieri structurale separate. Fiecare varietate regională se caracterizează printr-o anumită selecţie a unităţilor dintr-un fond comun. Stabilirea repartiţiei dialectale a unei limbi presupune delimitarea ariilor în care poate fi identificat acelaşi diasistem. Dacă însă dialectele sau graiurile dintr-o limbă sunt foarte asemănătoare între ele (ca în cazul dacoromânei), o asemenea operaţie este mai dificil de realizat, variaţiile de la un diasistem la altul fiind limitate numeric şi ca semnificaţie. Pe de altă parte, întrucât orice sisteme relativ asemănătoare pot fi grupate într-un diasistem, este discutabilă capacitatea diasistemului de a reflecta specificul raporturilor dintre varietăţile teritoriale ale unei limbi.
L.I.R.
DIASTRATIC, -A
Termen pus în circulaţie de E. Coşeriu (preluat de la L. Flydal), desemnând unul dintre tipurile de diferenţiere internă a limbilor istorice: diferenţierea între straturile socioculturale ale comunităţii care utilizează limba respectivă . Tipul de omogenitate corespunzător diferenţelor diastratice îl constituie unităţile sinstratice: limbajul cult, al claselor mijlocii, popular etc., denumite generic de Coşeriu niveluri de limbă. Orice unitate sinstratică prezintă însă diferenţe diatopice* şi diafazice*. Unităţile sinstratice interferează având numeroase trăsături comune. Varietatea diastratică a unei limbi istorice — manifestată în plan sincronic* — constituie obiectul de studiu al sociolingvisticii*, care descrie unităţile sinstratice şi relaţiile dintre acestea, precum şi măsura în care diverse niveluri sunt cunoscute în cadrul unei comunităţi istorice constituite. Diferenţele diastratice (ca şi cele diafazice) au în comunităţile bilingve şi pîurilingve o importanţă comparabilă cu aceea a diferenţelor diatopice în comunităţile monolingve.
L.I.R.
DIATEZA
Categorie morfosintactică şi pragmatică interesând verbul, dar şi ansamblul propoziţiei, pentru că angajează verbul şi argumentele Iui: Agentul (Subiect) şi Pacientul (Obiect); exprimă, sintactic, relaţia Verb-Agent-Pacient, iar pragmatic, realizează o deplasare a focus-ului*, deci a interesului comunicativ, de la Agentul-Subiect (diateza activă) spre Pacientui-Subiect (diateza pasivă), spre acţiunea însăşi, fără referire la Agent şi Pacient (diateza impersonală), spre Agent şi Pacient (Subiect şi Obiect), în acelaşi timp (diateza reflexivă). Fiecare termen al diatezei se manifestă printr-o construcţie sintactică proprie şi reprezintă, în raport cu

structura activă, considerată termenul nemarcat al diatezei, o deplasare* de componente şi, implicit, o reorganizare a structurii sintactice, al cărei obiectiv este focalizarea*, de fiecare dată, a altuia dintre cele trei componente ale enunţului. Vezi, pentru română, construcţiile opozabile: Ion apără pe Gheorghe / Gheorghe este apărat (de Ion) / Ion se apără (pe el însuşi) / Ion şi Gheorghe se apără (unul pe altul) sau Ion citeşte cartea/ Cartea este citită (se citeşte) de către Ion / Aici se citeşte mult. Din această reorganizare sintactică, în raport cu structura activă, s-a născut ideea gramaticii generative* (varianta standard; N. Chomsky, 1965) de a propune, pentru fiecare diateză, altă transformare* (vezi PASIVIZARE*; REFLEXTVIZARE*; RECIPROCIZARE*; IMPERSONALIZARE*), capabilă de a converti structura de bază* activă într-una derivată*: pasivă, reflexivă, reciprocă, impersonală. «Dintre categoriile verbului, categoria diatezei a suscitat cele mai numeroase şi mai aprinse dezbateri teoretice. S-au avut în vedere următoarele constatări: a) natura specială a categoriei, cu manifestare predominant sintactică şi cu efect pragmatic; b) numărul de termeni opozabili, care, istoric, a însemnat trecerea de la un sistem cu doi termeni (activul vs. mediul*, în indo-europeană; activul vs. medio-pasivul, în latina clasică) la un sistem mai complicat şi mai nuanţat de minimum trei termeni: activul, pasivul, reflexivul, în limbile romanice. Dar, teoretic, s-a susţinut cu argumente sintactice şi pragmatice convingătoare şi existenţa în limbile romanice a altor termeni: diateza impersonală, diateza reciprocă, diateza factitivă (pentru franceză), c) Spre deosebire de celelalte categorii gramaticale, care angajează clasele

morfologice (părţile de vorbire*) în ansamblul lor, diateza nu antrenează toate lexemele aparţinând clasei verbului: se sustrag integral, în română, de ex., verbele fără subiect, verbele copulative, verbele obligatoriu reflexive, verbele cu subiectul non-persoană. Există, suplimentar, restricţii sintactice şi selecţionale* pentru fiecare diateză în parte. Categoria diatezei a fost atribuită, în mod abuziv, tuturor verbelor, fiind subordonate activului toate verbele nemarcate formal, iar reflexivului toate verbele marcate reflexiv, indiferent de participarea sau neparticiparea acestora la opoziţiile de diateză, d) Marcarea diatezei a cunoscut, din punct de vedere istoric, o trecere de la marcarea predominant sintetică*, din latină, spre cea exclusiv analitică*, din limbile romanice: cu auxiliar* pasiv sau clitic* reflexiv. Dacă se ia în consideraţie şi faptul că, în structura pasivului, participiul are o independenţă morfologică şi sintactică, fiind, pentru română, obligatoriu acordat cu subiectul (spre deosebire de participiul invariabil al formelor compuse*), se ajunge la constatarea că diateza este o categorie altfel marcată decât celelalte categorii gramaticale ale verbului. Vezi ACTIV; IMPERSONAL; PASIV; RECIPROC; REFLEXIV.

G.P.D.

DIATOPIC, -Ă

Termen pus în circulaţie de E. Coşeriu (preluat de la L. Flydal), desemnând unul dintre tipurile fundamentale de diferenţiere internă a limbilor istorice: diferenţierea în plan spaţial, geografic. Tipul de omogenitate corespunzător diferenţelor diatopice îl constituie unităţile sintopice, reprezentate de dialecte (considerate într-un singur punct al spaţiului). Omogenitatea unităţilor sintopice se manifestă în raport cu un singur criteriu: cel spaţial; orice unitate de acest fel prezintă diferenţe diastratice* şi diafazice*. Unităţile sintopice nu sunt închise, ci se interferează, având numeroase isoglose* comune. Varietatea diatopică a unei limbi istorice se manifestă în plan sincronic*. Ea constituie obiectul de studiu al dialectologiei*; dialectologia descrie unităţile sintopice şi relaţiile dintre acestea, precum şi gradul de cunoaştere lingvistică „interdialectală", adică măsura în care diversele dialecte sunt cunoscute în afara spaţiului lor propriu în cadrul unei comunităţi istoric constituite.

L.I.R.

DICŢIONAR

Operă lexicografică (vezi LEXICOGRAFIE$_2$) care înregistrează cuvintele unei limbi ori a două sau mai multe limbi în ordine alfabetică şi, mai rar. după alte criterii, cum ar fi cele analogice. Dicţionarele de acest fel conţin un număr de cuvinte-titlu sau intrări (de minimum 40000 de cuvinte) sub care se înregistrează articolele; în fiecare articol de dicţionar se dau diferite tipuri de informaţii şi explicaţii privind pronunţarea, scrierea, categoriile gramaticale, etimologia, sensurile (vezi DEFNIŢIE); se înregistrează construcţiile idiomatice. O tipologie a dicţionarelor se face delimitând, în primul rând, dicţionarele nelingvistice (I) de cele lingvistice sau de limbă (II). I. Dicţionarele nelingvistice sunt cele care grupează termenii anumitor specialităţi, domenii tehnico-ştiinţifice, cum ar fi pentru limba română: Dicţionar de termeni tehnici, Editura Tehnică, Bucureşti, 1972; Dicţionar cronologic al ştiinţelor şi tehnicii universale, Editura Ştiinţifică şi Enciclopcdică, Bucureşti, 1979; Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982; Dicţionar bancar. Editura Dragon, Bucureşti, 1993 ş.a. • Un loc special ocupă în această categorie dicţionarele enciclopedice, care oferă informaţii asupra lumii plecând de la un cuvânt-intrare considerat drept concept, nu ca semn: C. Diaconovich, Enciclopedie română, vol. I—III, Sibiu, 1894-1904; C. Filipescu, Marea Enciclopedie Agricolă, vol. I-IV, Bucureşti, 1937-1943; Dicţionar Enciclopedic Român. voi. I-IV, Editura Politică, Bucureşti, 1962-1966; Dicţionar Enciclopedic, voi. I(A-C). Editura Enciclopedică. Bucureşti, 1993. II. Dicţionarele de limbă se referă la explicarea unor cuvinte, sensuri, etimologii; dau informaţii asupra lexicului unei limbi şi a utilizării cuvintelor (forme, sintagme etc.) în discurs: indică, cel puţin implicit, norme lexicale. Se disting câteva categorii de asemenea dicţionare: A) monolingve. B) speciale şi C) bilingve şi poliglote. A. Dicţionarele monolingve sunt cele mai importante instrumente de cunoaştere şi descriere a unei limbi, cu scopul de a ameliora cunoştinţele lexicale ale unui vorbitor nativ sau de a rafina cunoştinţele de limbă pentru un

vorbitor străin. în funcţie de obiectivele explicite pe care şi le propune acest tip de dicţionar, se clasifică în: 1. Dicţionare etimologice, care explică mai mult sau mai puţin sumar sensurile cuvintelor, discutând, detaliat originea lor (de la indicarea etimonului, a fazelor intermediare, până la fazele actuale). Principalele dicţionare etimologice ale limbii române sunt: • Lesicon românescu-latinescu-ungurescu- nemţescu, sau Lexiconul de Ia Buda, elaborat în curs de 30 de ani de reprezentanţi ai Şcolii Ardelene (Samuil Micu. Petru Maior) şi publicat la Buda în 1825. Se remarcă prin orientarea latinistă, care a dus însă la stabilirea unor etimologii greşite. Se dau corespondenţe în mai multe limbi (germană, maghiară), motiv care a făcut acest dicţionar cunoscut şi i-a permis lui Fr. Diez (1836) să menţioneze limba română alături de alte limbi romanice. • A. de Cihac, Dictionnaire d'etymologie daco-romane, primul volum publicat la Frankfurt am Main, Berlin. Bucharest, conţinând elemente latine (1870) şi al doilea volum cuprinzând elemente slave, maghiare, turceşti, greceşti (1879). în acest dicţionar se exagerează importanţa elementelor slave, subapreciindu-se elementul latin din dorinţa obiectivităţii ştiinţifice. Conţine multe informaţii şi atestări utile. • S. Puşcariu, ***Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache, Heidelberg, 1905,*** conţine numai elemente de origine latină, cu etimologii forţate în direcţie latinistă. • I.A. Candrea şi O. Densusianu, Dicţionarul etimologic al limbii române. Elemente latine (până la verbul a putea), Socec, Bucureşti, 1907-1914, este unul dintre cele mai bune dicţionare (nu are defectele celor anterioare, prezintă un material bogat, înregistrează exact realitatea lingvistică, prelucrează materialul lexical cu o metodă riguroasă, cuvintele sunt grupate în familii, se dau forme romanice corespunzătoare). • Al. Ciorănescu, ***Diccionario etimolögico rumano, Universidad de la Laguna,*** Tenerife, 1958-1966. 2. Dicţionarele explicative dau informaţii detaliate privind sensurile cuvintelor-inlrare, cu contexte ilusträffve (everituăTcu citate din autori) sau fără contexte. Principalele dicţionare explicative ale limbii române sunt: • Lazăr Şăineanu, Dicţionarul) universal al limbii române, publicat din 1896 până în 1943 în 9 ediţii (Craiova). Conţine foarte multe neologisme. • I.A. Candrea şi Gh. Adamescu, Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească" (Partea l-Dicţionaml limbii române din trecut şi de astăzi de I.A. Candrea şi Partea a Il-a - Dicţionar istoric şi geografie universal de Gh. Adamescu), Bucureşti, [1926-1931] este un fel de „Larousse" românesc. Partea lingvistică redactată de I.A. Candrea are calităţi remarcabile; cuvintele aparţin atât limbii literare contemporane, cât şi limbii vechi sau unor graiuri. Definiţiile şi explicaţiile semantice date sunt, în general, riguroase, bazate pe citate bogate şi variate (sunt indicate şi etimologii, deşi obiectivul autorilor este explicativ). Dintre neologismele înregistrate unele nu au fost şi nu sunt folosite. «August Scriban, Dicţionaru limbii române (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme), Iaşi, 1939. • Dicţionarul limbii române literare contemporane, coordonator Dimitrie Macrea, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 4 vol., 1955-1957, este bogat în explicaţii privind sensurile, se indică aproape curent restricţiile lor contextuale şi se ilustrează cu contexte (unele citate din textele epocii fiind azi depăşite).

3. Dicţionarele mixte îmbină obiectivul explicativ cu cel etimologic. Se înscriu aici, în primul rând, dicţionare elaborate la cererea Academiei Române: • A.T. Laurianu şi I.C. Massimu au scos, între 1871 şi 1876, Dicţionarul limbei române, două volume cu cuvinte de origine latină; al treilea se intitulează Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a română, străine prin originea sau forma loru cumu şi cele de origine indouiosa. Orientarea latinistă este exagerată la maximum, nu numai în ce priveşte etimologiile, ci şi sub aspectul fonetismelor şi al ortografiei. • B.P. Hasdeu, ***Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor, tomurile*** I—III, literele A-B (până la bărbat), Bucureşti, Socec. 1885-1893. Articolele de dicţionar având o amploare exagerată şi un caracter enciclopedic, lucrarea nu reprezintă un dicţionar propriu-zis. • Activitatea de elaborare a unui dicţionar al Academiei este continuată de A. Philippide (1897), care adaugă o mare cantitate de citate noi la materialul cules de Hasdeu (din texte din sec. XVI-XIX). Redactează literele A, B, C şi o parte din D.

•Din 1906 activitatea este continuată de S. Puşcariu împreună cu o serie de cercetători, care publică Dicţionarul limbii române — seria veche (DA), literele A-De; F-Lojniţă. Se dă traducerea sensurilor în limba franceză; bogatele citate cu care se ilustrează sensurile sunt ordonate cronologic. • După crearea

167

DIDASCALIE

Academiei RSR, se lucrează în continuare la acest dicţionar în mai multe echipe (la Bucureşti, Cluj, Iaşi); se revizuiesc literele redactate; se reiau literele neredactate încă în varianta nouă a Dicţionarului limbii române (DLR), apărut în fascicole de la M încolo. Alte dicţionare mixte, independente de activitatea Academiei sunt: • H.T. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, Bukarest, Staatsdruckerei, 4 vol., 1903-1925; este un titlu modest pentru o operă lexicografică importantă, considerată ca una dintre cele mai bune. Are o concepţie ştiinţifică, ia în consideraţie toate aspectele limbii noastre (cu excepţia neologismelor). Definiţiile şi explicaţiile de toate tipurile sunt date în limba germană. Partea etimologică este cea mai serioasă. • Dicţionarul explicativ al limbii române (DEX), apărut la Editura Academiei RSR, 1975,1984,cu un suplimentîn 1988, reeditat în 1996 sub redacţia lui I.Coteanu este bogat în explicaţiile privind sensurile, deşi fără contexte, iar etimoanele sunt indicate fără comentarii. • Vasile Breban, Dicţionarul general al limbii române, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, două ediţii, 1987, 1991 este concis, dar cuprinzător în ceea ce priveşte descrierea sensurilor. Mai ales ultimele două dicţionare sunt dominate de concepţia polisemică (vezi POLISEMIE). B.. Dicţionarele speciale sunt dicţionare care îşi propun obiective lingvistice mai mult sau mai puţin determinate şi diferite: • Alphonse Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, Frequency Dictionary of Romanian Words, London, The Hague, Paris, Mouton & Co, 2 ed., 1965, 1975; •***Dicţionar invers, Editura Academiei*** RPR, 1957, înregistrează cuvintele în ordinea alfabetică a finalelor, ceea ce oferă un bun material pentru studiul sufixării* sau al

altor aspecte lingvistice; • Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu, sub redacţia lui T. Vianu, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1968; • Dicţionar analogic şi de sinonime al limbii române, de M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Craşoveanu, Livia Vasiluţă, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978 prezintă cuvinte grupate tematic, cu familii de cuvinte, cu delimitări pe părţi de vorbire, cu sinonime. C. Dicţionarele bilingve au obiectivele practice ale învăţării unei limbi şi sunt de amploare diferită; se deosebesc în funcţie de limbile cu care este pusă în relaţie româna. Dintre numeroasele dicţionare de acest fel menţionăm câteva: • Dicţionar german-român, coord. Mihai Isbăşescu şi Maria Iliescu, Editura Academiei RSR, 2. ed., 1966, 1968; • Dicţionar englez-român, red. responsabil L. Leviţchi, Editura Academiei RSR, 1974; • G. Guţu, Dicţionar latin-român, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1983; • Mihai Anuţei, Dicţionar român-german, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 2 ed. 1990,1996. • Dicţionar român-francez, Marcel Saraş, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1993.

A.B.V.

DIDASCALIE

în Antichitate, instrucţiuni date de autorii dramatici actorilor; în literatura dramatică modernă, parte a textului care cuprinde indicaţiile scenice, situată de obicei în paranteză, înaintea replicilor propriu-zise: RICĂ (Coboară încet pe fereastră pe unde a ieşit; este prăfuit de var, ciment şi cărămidă; părul îi este în neorânduială; pălăria ruptă; e galben şi tras Ia faţă; tremură şi i se încurcă limba la vorbă; i se năluceşte a spaimă din când în când şi îl apucă slăbiciune la încheieturi). „Am scăpat până acum! Sfinte Andrei, scapă-mă şi de acu încolo: sunt încă june!" (Caragiale). Limitate ca dimensiuni în teatrul clasic, didascaliile tind să se extindă în perioada modernă şi contemporană (în cazuri extreme şi experimentale, până la acope
rirea totală a textului operei dramatice); să se compare, în literatura română, didascaliile din piesele lui V. Alecsandri cu cele din teatrul lui Camil Petrescu. • Funcţia esenţială a didascaliei în text este dezambiguizarea prin adaosuri explicative (Sanda Golopenţia): a) precizează cine vorbeşte în cadrul dialogurilor şi cui se adresează, atunci când în scenă se află mai multe personaje (determină sursa locutorie): CHIRIAC (repede, fără s-o lase din braţe, merge spre fereastră). „Nu-i nimic! Trece la posturile dinspre Marmizon... (către jupân Dumitrache, pe fereastră) Dumneata eşti, jupâne?" (Caragiale); b) situează contextul* în care se desfăşoară dialogurile şi, în general, acţiunea dramatică: ZIŢA: „Nu mai spune ţaţo, că mor!" (se aude o dărâmare de scânduri) (Caragiale);

c) descrie anumite acţiuni non-verbale care însoţesc,întrerup ori substituie dialogurile: ANDREI (surprins, împleticit): „Mă voi urca la mine şi îmi voi zbura creierii". (învins, descompus, Andrei se prăbuşeşte a doua oară. îi cade cartea din mână. I se pare că o lumină ciudată s-a făcut în iatac. Are impresia că luptă cu alte forţe decât ale acestei femei. Cu privirea îngheţată, înfiorat, se sprijină de pian), IOANA: „Ei, ce zici? Ce mai zici?" (Camil Petrescu).

M.M.

DIEGETIC, -Ă

în naratologie*, trăsătură caracteristică şi element al structurii narative care ţine de diegeză*, deci de suita evenimentelor reale ori fictive relatate într-o povestire; ceea ce se raportează la sau aparţine istoriei (vezi DIEGEZĂ). • în tehnica naraţiei* „cu cadru", în care o povestire include una sau mai multe alte povestiri, apare o diferenţă de nivele narative care presupune existenţa a două tipuri de naraţie: extradiegetică - actul literar realizat la primul nivel, naraţia-cadru, şi intradiegetică - suita evenimentelor povestite în naraţia inclusă, deci situate la un al doilea nivel (G. Genette). în opera lui M. Sadoveanu Hanu-Ancuţei, de ex., naraţia introductivă a volumului (aparţinând auto- rului-narator) se află la nivel extradiegetic, iar fiecare dintre povestirile incluse (având naratori diferiţi) sunt intradiegetice. • Din punctul de vedere al vocii* narative predominante în text, naraţia poate fi autodiegetică, atunci când naratorul este eroul propriei sale povestiri şi relatează la pers. I; se află în această situaţie naraţiile de tip memorialistic, autobiografiile fictive şi confesiunile romaneşti. Romanele ***Gil Blas*** de Lesage ori ***Robinson Crusoe*** de Daniel Defoe sunt exemple de naraţie autodiegetică. Naraţia autodiegetică este sursa unor trucaje compoziţionale, bazate pe relatarea autobiografică la pers. I, alternată cu povestirea obiectivă la pers. a IlI-a. Vezi, de ex., alternanţele de persoană în romanul lui Camil Petrescu Patul iui Procust. pers. I apare în scrisorile incluse (cu autori diferiţi) în jurnalul lui Fred Vasilescu şi în subsolul autorului. Dar aceleaşi personaje, uneori în legătură cu aceleaşi evenimente relatate, sunt desemnate sub forma pers. a IlI-a în povestirile celorlalţi eroi despre ele. Rezultă o structură narativă foarte complicată, în
parte autodiegetică, care ambiguizează perspectiva asupra istoriei, suită a evenimentelor relatate.

M.M.

DIEGEZĂ

în naratologie*, termen care desemnează o înlănţuire de acţiuni relatate în povestire. în terminologia Şcolii formaliste ruse, se stabilea distincţia dintre istorie (ansamblul evenimentelor povestite), povestire (discursul*, oral sau scris, care le redă) şi naraţie* (actul real ori fictiv care produce acest discurs, acţiunea însăşi de a povesti). Diegeză, ter-men al naratologiei contemporane introdus de E. Souriau, corespunde, în parte, istoriei din analiza formaliştilor ruşi (fr. diegese, engl. diegesis). în accepţia rafinată a lui G. Genette, diegeză nu e doar istoria propriu-zisă, ci universul spaţial şi temporal desemnat de povestire, în sensul în care se vorbeşte de „universul unui scriitor" ori al „unei opere literare". • Este recomandabil să se evite confuzia cu termenul diegesis, care trimite la teoria platoniciană a modalităţilor de reprezentare, opunându-se mimesis-u\\ii\ diegesis-ul este relatarea pură (fără

dialog), în timp ce ***mimesis***-ul denumeşte modalitatea dramatică de reprezentare, orice inserţie dialogată în naraţie, care astfel devine o formă mixtă de povestire. Raportul diegesis/ ***mimesis*** se suprapune peste raportul evenimente / cuvinte.
Vezi şi NARAŢIE.
MM.
DIEREZĂ
Diereza este tratamentul bisilabic al unei secvenţe vocalice formate din două elemente ale unei singure silabe. Fenomenul opus dierezei este sine- reza*. în limba română diereza este rară; la nivelul limbii literare, ea se întâlneşte în articularea unor substantive: leu/ le-ul, zeu/ ze-ul.
Vezi SINEREZĂ.
C.C.
DIFERENŢIERE
în fonetică, diferenţierea reprezintă un anumit tip de disimilare* care se produce între sunetele alăturate: sâmt (pentru sunt). Diferenţierea poate avea loc şi între sunete învecinate în fonetica sintactică: ***tod dim zmântână / tot din smântână şi este rezultat al coarticulaţiei.***
C.C.
169
DIGLOSIE
DIFTONG
Fonetic, secvenţă constituită dintr-o vocală* şi o semivocală*. Componentele unui diftong aparţin aceleiaşi silabe şi sunt pronunţate cu o singură tensiune musculară. Dependenţa dintre acestea este reflectată de anumite particularităţi de realizare fonetică. în română, de ex., pronunţarea vocalelor din anumiţi diftongi se adaptează, sub aspectul localizării, la aceea a semivocalelor. Astfel, după semivocalele [e, i], vocalele [a, o, u] au o pronunţare anteriorizată, iar după [o, u], vocalele [a, ă, î] au o pronunţare labializată. în funcţie de poziţia semivocalei faţă de vocală, se distinge între diftongi ascendenţi (semivocala precedă vocala) şi descendenţi (semivocala apare după vocală). în română, sistemul diftongilor este mult mai bogat decât în celelalte limbi romanice. Româna posedă 9 diftongi ascendenţi: [ia, ie, io, iu, ua, uă, ea, eo, oa] şi 14 diftongi descendenţi: [ai, ăi, îi, ei, ii, oi, ui, au, ău, îu, eu, iu, ou, uu]. în anumite limbi, dar regional şi în română, există diftongi egali, care creează impresia acustică a unei vocale ce îşi schimbă timbrul în cursul emiterii (de ex., în anumite graiuri din Transilvania, apare diftongul egal [oa]). Interpretarea fonologică a diftongilor este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. în descrierile mai vechi ale românei (A. Graur şi A. Rosetti), diftongii [ea] şi [oa] au fost consideraţi secvenţe monofonematice, pe baza identificării unor raporturi de comutare* între aceştia, precum şi cu vocala [a] (cf. perechi minimale ca: teacă / toacă / tacă; roagă / ragă; leasă / lasă etc.). Majoritatea descrierilor atribuie însă diftongilor statutul unor secvenţe bifo- nematice. Vezi şi SEMIVOCALA.
L.I.R.
DIFTONGARE
Transformare a unei vocale, de obicei accentuate, în diftong*. Fenomenul are loc în procesul evoluţiei istorice a unui idiom, în vorbirea populară sau regională. Se distinge între o diftongare spontană, necondiţionată de factori contextuali, şi o diftongare condiţionată, limitată la anumite contexte fonetice. în trecerea de la latină la limbile romanice au fost supuse diftongării vocalele [e] şi [o] sub accent. în română, ca şi în alte limbi romanice, se constată diftongarea spontană a lui / e / sub accent (lat. firrum > rom. fier; lat. pellem ***> rom. piele; lat. fSlem > rom. fiere*** etc.
Diftongarea lui | e] şi a lui [6] din latină este condiţionată, pentru română, de natura vocalei din silaba următoare: e > ea şi o > oa numai dacă silaba următoare conţinea vocala [a] sau [e], (lat. sera > rom. seară; lat. legem > rom. leage; lat. mola > rom. moară; lat. ***sölem > rom. soare*** etc.). Vezi şi METAFONIE. în limba vorbită, există o tendinţă încă activă de diftongare a vocalelor [e] şi [o] sub accent, condiţionată contextual (vezi forme ca: grotească, livrească, evoacă, coastă „costă‟, pedagoagă etc.). Graiurile regionale cunosc, de asemenea, fenomene specifice de diftongare. în graiurile din aria sudică a dr., de ex., a apărut, prin anticiparea* lui -i de la plural, diftongul îi, în cuvinte de tipul câine, pâine, mâine. în graiurile din Oltenia, mai ales, fenomenul s-a extins (vezi forme ca: straichină, ureiehe, oichi, păduiche).
L.I.R.
DIGLOSIE
1. în lingvistica franceză, folosit ca sinonim total sau parţial al termenului bilingvism*, desemnează fie practica utilizării în comunicare a două limbi diferite, fie un caz particular de bilingvism, presupunând inegalitatea de statut a celor două limbi în uz (una fiind limbă naţională, cealaltă - limbă regională; de ex., franceza şi catalana, basca, bretona, provensala etc.). 2. în lingvistica americană, diglosie şi bilingvism sunt termeni distincţi. Definită şi descrisă de Ch. Ferguson, diglo- sia constă în folosirea într-o comunitate* lingvistică a două varietăţi ale aceleiaşi limbi, diferenţiate ca mod de achiziţie*, funcţie, prestigiu, tradiţie literară şi standardizare. Una dintre varietăţi, cea joasă (engl. ***low),*** reprezintă forma locală de comunicare, însuşită de copii în familie, destinată prin excelenţă conversaţiei curente, în care se realizează însă şi creaţii folclorice. Cealaltă, varietatea înaltă (engl. ***high),*** însuşită mai târziu, prin intermediul şcolii (şi, de aceea, considerată o variantă suprapusă), sub forma unor reguli şi norme de imitat, este folosită exclusiv în situaţiile* de comunicare cu caracter formal, caracterizându-se printr-un grad foarte ridicat de codificare. Ca vehicul al unui vast corpus de literatură scrisă (uneori dintr-o perioadă foarte veche), această varietate este singura investită cu prestigiu de către vorbitori. • Sub aspect lingvistic, varietăţile aflate în relaţie

diglosică pot prezenta grade variabile de diferenţiere. La nivel lexical, pe lângă clase de cuvinte specifice fiecăreia, pot exista şi sinonime caracterizate printr-o specializare funcţională strictă. Varietatea înaltă poate prezenta categorii gramaticale necunoscute celei joase, particularităţi de topică, reguli foarte precise de folosire a conectivelor'. Fonologie, cele două varietăţi ilustrează un sistem unic, cu realizări fonetice diverse.
• Diglosia caracterizează, de ex., situaţia lingvistică din ţările arabe, din Grecia, din cantoanele elveţiene în care se vorbeşte germana, din Haiti, dar şi situaţia din vestul României, în evul mediu, când latina era limba folosită în scris şi în împrejurări oficiale, iar idiomul romanic local
-în conversaţia curentă. • Reiaţia diglosică este deosebită de aceea dintre varianta literară şi variantele regionale ale unei limbi. Pe de o parte, pentru că specializarea funcţională a acestora nu este atât de strictă, pe de alta, pentru că varianta literară coincide adesea în cea mai mare parte cu un anumit dialect sau grai, folosit într-o comunitate ca formă de comunicare curentă. • Diglosia se caracterizează prin stabilitate temporală. Există însă tendinţa de a depăşi inconvenientele pe care le implică această situaţie prin crearea unoi forme intermediare de limbă, bazate pe varietatea coloc- vială, dar cu numeroase împrumuturi lexicale din varietatea de prestigiu (de ex., limba presei în Grecia, care combină elemente din katharevusa (varianta de prestigiu) cu elemente din dhimoliki (varianta colocvială).
L.I.R.
DIMINUTIV (SUFIX ~)
Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate la substantive, adjective şi, foarte rar, la pronume / adverbe dau naştere la aceleaşi părţi de vorbire care exprimă în plus o micşorare a obiectului, a persoanei sau a calităţii: umeraş, pieptăraş, bucheţel, beţişor, dulăpior, verişor, albiniţă, guriţă: frumuşel, mititel, singurel, roşior. • Unele diminutive arată numai o asemănare între noţiunea exprimată
de ele şi aceea a primitivului: albăstriţă, lăcrămioară, rotunjor „aproape rotund“. • Alte diminutive se apropie ca sens de augmentative* (cărora li se opun, în mod obişnuit, ca sens): are cincizeci de anişori (termenul folosindu-se mai puţin despre un copil sau un adolescent), a petrecut nopticica întreagă, munceşte toată ziulica, sensul fiind subliniat de context. Principalele sufixe diminutive (cu un randament mare, ca şi în alte limbi romanice, cu excepţia francezei) sunt:. -aş (guleraş, motănaş, unchiaş, golănaş), -el (degeţel, nepoţel, sufleţel - substantive; bătrânel, uşurel - adjective; încetinel, copăcel - adverbe), -ic, -ică (bucăţică, bunică, viţică - substantive); frumuşică, mititică - adjective), -îor (oscior, pantofior - substantive; bălăior, roşior, tărişor - adjective; bunişor, repejor - adverbe), -iţă (albiniţă, codiţă, copiliţă, uşiţă - substantive), -uc (lănţuc, substantiv; grăsuc - adjectiv), -uş (albuş, gălbenuş), -uţ, -uţă (bănuţ, pătuţ, cănuţă, cafeluţă
-substantive; mătăluţă - pronume). Există sufixe diminutive care se combină cu alte sufixe sau elemente, dând naştere unor variante ori compuse: -icel (firicel), -uşel (mieluşel), -uţel (bănuţel). Majoritatea (dar nu neapărat toate) sufixelor diminutive exprimă o valoare afectivă, care (fără să fie prevăzută de anumite norme) redă diverse reacţii emotive, în general pozitive (tandreţe, simpatie, duioşie): Cocuţa, Ionică, Joiţiea; mult mai rar redă valori peiorative - profesoraş, depreciative - revistuţă, compătimire - slăbuţ, prostuţ, dispreţ - cărţulie, ironie - fudulache, mititelul. «Unele diminutive se repartizează după valori sociale, cum ar fi cele de la Maria: Măriuca, Măriuţa au aspect rustic. Mariţa periferic, Maricica cu pretenţii. • Vorbirea familiară şi cea populară sunt bogate în diminutive, de ex. ***curăţel şi spălăţel: tânărul cutare e foarte spălăţel, fata asta e tare spălăţică, unde adverbele foarte şi tare pe lângă adjectivele diminutivate nu indică un grad redus sau o proporţie mai mică a calităţii, ci o nuanţă de simpatie şi de familiaritate din partea subiectului vorbitor.***
A.B.V.
DINAMIC, -Ä
1.1. Dinamică a limbii Variaţie a unei limbi atât în diacronie*, deci în evoluţia ei de la o etapă istorică la alta, cât şi în sincronie*, adică în manifestările ei sincronic diversificate. Conceptul este mai cuprinzător şi mai complex decât conceptele înrudite: evoluţie a limbii şi variaţie* lingvistică. Dinamica limbii trebuie înţeleasă ca efect obligatoriu şi necesar a ceea ce E. Coşeriu numeşte creativitate (vezi

CREAŢI VIT ATEj), care, alături de alteritate, reprezintă cele două principii universale, opuse şi totuşi coexistente, din funcţionarea limbajului uman. Primul priveşte limba ca activitate creatoare a indivizilor care o folosesc, fiind responsabil de aspectele ei de variaţie şi de diversificare, iar al doilea o priveşte ca destinată şi altora, deci orientată spre interlocutori, fiind responsabil de aspectele ei de omogenitate şi de invarianţă. • în diacronie, dinamica limbii înseamnă transformările ei succesive, determinate fie de evoluţia internă, deci de evoluţia propriului sistem lingvistic, fie de factori externi, de factori istorici sau culturali, cum ar fi: unificarea sau dezmembrarea teritorială, contactul dintre limbi, direct sau indirect, contribuţia expresă a unor personalităţi culturale, în condiţii istorice date, la impunerea unei norme lingvistice etc. • în sincronie, dinamica limbii înseamnă diversificarea manifestărilor unei limbi la un anumit moment din evoluţia ei, explicabilă prin numeroşi factori: factori geografici, spaţiali, având ca efect varietăţile teritoriale ale unei limbi - subgraiuri, graiuri, dialecte, ceea ce este cunoscut sub numele de variaţie diatopieă; factori socio-culturali, având ca efect diferenţe lingvistice pe grade de instrucţie şi de cultură, pe sexe, pe generaţii, pe mediu urban / rural de utilizare a limbii, incluzându-se aici şi varietăţile stilistice funcţionale (aşa-numitele „stiluri* funcţionale“), ceea ce este cunoscut sub numele de variaţie diastratică; factori de expresivitate, având ca efect variaţiile

cu funcţie expresivă (vezi, de ex., limbajul poetic*), şi factori pragmatici, determinând diferenţe lingvistice în funcţie de situaţia de comunicare, precum şi de intenţia şi de efectul urmărite de locutor asupra interlocutorului, ceea ce a fost numit variaţie diafatică (ulterior, diafazică, E. Coşeriu, 1993, p. 119 şi 1994, p. 59); prin mişcarea sistemului însuşi, ca manifestare a fenomenului de „diacronie în sincronie", al cărui efect este coexistenţa, în aceeaşi perioadă istorică, a formei lingvistice vechi, pe cale de a ieşi din uz, şi a celei noi, pe cale de a fi adoptată, într-un raport de variaţie liberă*, înclinând, de la o persoană la alta, de la un mediu lingvistic la altul, spre forma veche sau spre forma nouă; prin tendinţe general lingvistice, cum ar fi: tendinţa de simplificare şi de eliminare a elementelor redundante şi recuperabile semantic sau, dimpotrivă, de marcare redundantă a unor categorii faţă de care o anumită limbă este deosebit de sensibilă; tendinţa de variaţie a exprimării, al cărei efect este obţinerea, prin deplasări şi reorganizări sintactice, de structuri sinonimice; tendinţa de gramaticalizare* a structurilor sintactice libere, al cărei efect îl constituie pierderea, în grade diferite, a autonomiei* elementelor componente şi transformarea grupurilor în locuţiuni*, iar a componentelor, în afixe* flexionare etc. Toate aceste tendinţe, sesizabile în sincronie, au efecte definitive (de cliticizare* a unor elemente, de gramaticalizare totală a altora) numai în timp, uneori, în decursul unor lungi perioade istorice. Ideea „diacroniei în sincronie" şi conceptul functionalist al lui A. Martinet de „sincronie dinamică" (vezi FUNCŢIONAL,) merg în aceeaşi direcţie: acelaşi fenomen de variaţie, în acelaşi moment istoric, poate fi urmărit în relaţii sincronice cu alte fenomene, dar şi în tendinţele lui de „devenire" istorică (vezi şi VARIAŢIE). **2. Studiul limbii din perspectivă« Modul în care diversele teorii şi şcoli lingvistice au conceput dinamica limbii şi au inclus-o în sfera lor de interes, iar, pentru modelele lingvistice modeme, modul în care şi-au propus captarea variaţiei şi a dinamicii limbii şi procurarea explicaţiilor pentru aceste fenomene. Diversele şcoli lingvistice, acceptând ca loc comun ideea că limba, dacă nu este artificială, este un organism viu, în continuă mişcare şi diversificare, au conceput totuşi diferit dinamica limbii (ajungându-se ca perspective total opuse să se numească dinamice) şi au cuprins-o diferit în cercetarea lingvistică, unele fiind orientate explicit spre mişcarea istorică a limbii, altele, spre diversificarea ei sincronică, iar altele, dimpotrivă, spre manifestările ei statice invariante, a. Pentru neogramatici, perspectiva dinamică se restrânge la studiul diacronic al limbii şi, aproape exclusiv, la schimbările lingvistice ca efect al acţiunii legilor* fonetice, b. Perioada structuralismului* timpuriu (mai ales, descriptivismul* american al anilor 1933-1955) se caracterizează prin exclusivitatea cercetărilor de tip descriptiv-static, adică de radiografiere a situaţiei surprinse la un moment dat la nivelul sistemului, şi nu al variaţiei lingvistice. „Limba" este privită ca un sistem static de unităţi discrete*, care funcţionează în sincronie în virtutea relaţiilor stabilite între ele; aspectele dinamice sunt limitate la vorbirea individuală, aparţinând „vorbirii"*, şi nu interesează decât accidental pe lingvist. «Dacă viziunea asupra sistemului este statică, noutatea structuralismului constă în introducerea unei perspective dinamice în descoperirea sistemului, care, ascuns în dosul faptelor de uzaj, trebuie descoperit prin operaţii succesive de aproximare. Acum apare, pentru prima dată, ideea posibilităţilor multiple de interpretare pentru aceeaşi realitate lingvistică, rrecum si ideea de evaluare* a soluţiei de interpretare, c. Pentru N.** Chomsky şigenerativismul

standard, competenţa* este concepută dinamic, în sensul că ea face posibilă întrebuinţarea la infinit a mijloacelor finite sau, altfel spus, producerea nelimitată de structuri sintactice corecte într-o limbă dată. în mecanismul formal (gramatica) pe care Chomsky îl propune, caracterul dinamic al competenţei se manifestă, pe de o parte, prin recursivitatea* regulilor, care face posibilă reluarea ciclului de derivare, iar pe de altă parte prin regulile de transformare*, care dau socoteală de mişcarea structurilor sintactice, d. Teoria GB*, ca model generativ, continuă a fi un model de tip dinamic, în accepţia gramaticii generative clasice (vezi c.): ca model al competenţei lingvistice, GB este capabil să explice capacitatea generativă nelimitată a vorbitorului; ca model transformational (chiar dacă totul se reduce la deplasarea* lui a), GB are posibilitatea să explice relaţiile sintactice dintre structuri şi trecerea de la o structură la alta.

•Faţă de modelul standard, gb dispune de mecanisme suplimentare pentru captarea şi explicarea variaţiei lingvistice. Distincţia gu (= gramatică universală) vs. variaţie parametrică dă seama de diversificarea structurilor sintactice din limbile particulare în raport cu cadrul teoretic general al GU, iar distincţia gramatică a centrului (engl. ***core grammar) vs. periferia gramaticii asigură cuprinderea elementelor variante, deosebite de la un vorbitor la altul, în funcţie de experienţa lui lingvistică, de capacitatea lui intelectuală, de gradul de instrucţie*** etc., elemente considerate, tocmai prin această utilizare selectivă şi diversificată, drept elementele marcate* ale gramaticii, e. Paralel cu etapa chomskyană, orientări complementare generativismului de tipul pragmaticii* şi al sociolingvisticii* deplasează interesul cercetătorului de la studiul propoziţiei privite dintr-o perspectivă predominant statică, spre studiul enunţării*, adică al actului de comunicare, care, prin natura lui, este procesual (durează în timp) şi dinamic (la fiecare enunţare, participanţii sunt diferiţi, iar situaţia de comunicare, alta). Această deplasare de interes a însemnat, implicit, evidenţierea mişcării şi a diversificării sincronice a limbii în dauna laturii ei invariante; a însemnat, de asemenea, schimbarea modului de concepere a dinamicii limbii, deplasând-o de la nivelul creativităţii competenţei lingvistice, deci al posibilităţilor infinite de producere, la nivelul creativităţii performanţei, deci al posibilităţilor nelimitate de variere a structurilor în funcţie de participanţii la actul de comunicare, de intenţiile lor de comunicare, de situaţiile speciale în care se comunică, ü. 1. Accent ~ în fonetică, sinonim cu accent* de intensitate. DI. Verb ~ Clasă semantică de verbe incluzând în matricea lor semantică semul* [+ Dinamic]; sinonim verb de schimbare de stare* sau progresiv. Intră, în această clasă, verbe dinamice primare (a deveni şi

sinonimele lui: a se transforma, a se preface în) şi verbe dinamice derivate, încorporând, în matricea lor semantică, un predicat dinamic primar (este cazul verbelor eventive*, când „schimbarea de stare" priveşte subiectul: se îmbolnăveşte „devine bolnav", slăbeşte „devine slab", sau al verbelor factitive*, când „schimbarea de stare" priveşte obiectul: ceva l-a îmbolnăvit „l-a făcut să devină bolnav") (vezi eventiv; factitiv). IV. Reflexiv ~ în gramatica limbii române, termen prin care se desemnează o specie sintactico- pragmatică de verbe reflexive*, cu clitic* reflexiv (cu formă de acuzativ sau de dativ) obligatoriu, a cărui ocurenţă înseamnă nu numai o trăsătură sintactică inerentă* [+ Refl-], ci şi o încărcătură pragmatică specială: participarea intensă şi interesată a subiectului. • Sunt prezente în orice variantă stilistică a limbii române (vezi: a se gândi, a-şi imagina), dar circulă cu predilecţie în variantele puternic marcate stilistic: populară, familiară, argotică (a se chirchili, a se crăci, a se cărăbăni. a se holba).

G.P.D.

DIRECT,-Ă

1. Complement / Obiect ~ Unul dintre determinanţii verbali ntcircumstanţiali (sau, în gramatica modernă, unul dintre complemente* sau dintre argumente*, în opoziţie cu circumstanţialele*), aflat într-o relaţie semantică şi sintactică foarte strânsă cu regentul - un verb tranzitiv* sau, prin analogie, o interjecţie cu regim tranzitiv -, căruia regentul îi impune cazul acuzativ* şi îi atribuie un rol tematic*. în funcţie de semantica inerentă a regentului, complementul direct primeşte unul dintre rolurile: pacient* (ex. ***citeşte o carte), rezultat**** (ex. ***construieşte un pod), experimentator**** (ex. mă doare capul; mă uimeşte ceva), ţintă* (ex. Mă ajunge din urmă); în funcţie de organizarea sintactică proprie unei limbi, se poate actualiza prin complement direct şi locativul impus de unele verbe „de mişcare" (vezi fr. ***longer*** Ies murs; câtoyer la riviăre). Este imposibilă apariţia agentului* şi a cazului instrumental*, co-ocurent cu agentul, exceptând situaţiile speciale ale construcţiilor cauzative* / factitive perifrastice, unde acelaşi argument

funcţionează ca pacient, în raport cu primul verb, cel cauzativ, şi ca agent, în raport cu al doilea (ex. l-am făcut / l-am determinat / l-am pus / să alerge). • în numeroase limbi, complementul direct este legat direct, neprepoziţional, deosebindu-se de subiect nu numai prin lipsa acordului, ci şi printr-o marcă specială: fie o marcă flexionară de caz (în limbi sintetice*, de tipul latinei), fie prin postpoziţie obligatorie faţă de verb (vezi cazul francezei). • în română, unde nominativul şi acuzativul, cu câteva excepţii din flexiunea pronumelui personal, au forme omonime* şi unde topica este liberă[4], s-au creat procedee sin-tactice speciale de marcare a complementului direct: construcţia cu pe şi dublarea* clitică. Aceste mărci, însă, nu caracterizează toate apariţiile complementului direct, ci numai, restrictiv, anumite construcţii, îndeplinind, concomitent, şi alte funcţii decât cea de distingere a complementului direct de subiect. Astfel, construcţia cu pe funcţionează şi ca marcă suplimentară de determinare* (ca şi dublarea, de altfel), şi ca marcă a categoriei animatului* (vezi animat$_3$; determinare^ (gen) personal). Crearea unei mărci prepoziţionale cu funcţii multiple: sintactice şi semantice este efectul acţiunii a trei tendinţe manifestate constant în evoluţa limbii române: o tendinţă de extindere a marcării analitice* a funcţiilor sintactice; o tendinţă de marcare suplimentară, redundantă, a determinării; o tendinţă de marcare gramaticală a clasei numelor de persoană. Transformarea lui pe, la origine marcă circumstanţială locativă, într-o marcă a unuia dintre cazurile cele mai abstracte, acuzativul, şi a funcţiei sintactice legate de acesta este un argument pe care istoria limbii române îl poate oferi susţinătorilor teoriei localiste* a cazurilor (vezi CAZ$_{[n}$; (teorie) localistă). «Dublu complement / obiect ~ Construcţie existentă în latină, păstrată în mică măsură în limbile romanice (se menţine, pentru câteva verbe, în română), caracterizată prin co-ocurenţa, în relaţie cu acelaşi verb, a două complemente, unul al „persoanei", altul al „obiectului", complemente legate direct de regent. Spre deosebire de construcţia latinească, unde ambele complemente au o formă flexionară de acuzativ (vezi pueros doceo grammaticam), în română, numai unul, cel al „persoanei", este marcat neechivoc pentru acuzativ, acceptând dublarea* printr-un clitic* cu formă de acuzativ (ex. l-am învăţat carte); celălalt este nemarcat şi nu acceptă pronominalizarea* prin clitic. • Luând în consideraţie următoarele diferenţe de manifestare: cele două complemente nu admit coordonarea; numai unul dintre complemente acceptă pasivizarea* (el a fost învăţat carte); - cele două complemente primesc roluri tematice* diferite (Verb - Beneficiar / Ţintă - Pacient); - româna acceptă, pentru unele verbe, în variaţie liberă*, şi dativul (vezi 2 anunţ ora plecării IIÜ ***anunţ ora plecării), structură care, în alte limbi, este corespondentul general al acestui tipar sintactic (vezi*** fr. je **le lui enseigne), sintaxa modernă românească interpretează cele două complemente ca reprezentând poziţii sintactice diferite, pe care le distinge şi terminologic: complement / obiect direct** vs. complement / obiect secundar.

2. Propoziţie completivă ~ Realizare propoziţională a complementului direct a cărei legătură cu regentul tranzitiv este obligatoriu joncţională; se introduce, în funcţie de limbă şi de regent, prin unul sau două conective* esenţiale (vezi şi complementizator): fr. que, engl. **that**, rom. că şi să. • O specie aparte de propoziţie completivă directă o constituie interogativele* indirecte, legate diferit de regent, după cum este transpusă în vorbire indirectă o propoziţie interogativă totală sau parţială (vezi, pentru română, distincţia dintre dacă şi sinonimul lui popular de, semnul interogaţiei totale în vorbire indirectă, în raport cu seria de pronume, adjective şi adverbe interogativ-relative, mărci ale introducerii în vorbire indirectă a interogaţiei parţiale: întreabă dacă... vs. ***întreabă cine / ce / când / unde...). • Specifică limbii române, în ansamblul romanic, dar şi în raport cu alte limbi (vezi engleza), este selecţia a două conective: că şi să, primul, ca semn al unei propoziţii asertive* în subordonată, iar al doilea, al unei propoziţii non-asertive (vezi asertiv***$_2$). Selecţia unuia sau a altuia depinde, pe de o parte, de proprietăţile lexicale inerente* ale regentului, cele două

conjuncţii fiind în distribuţie complementară* (vezi: consideră că..., dar vrea să...), iar, pe de altă parte, depinde de semantica modală* a completivei, cele două conjuncţii fiind acceptate de acelaşi regent (vezi: a acceptat că..J să...). Româna şi-a creat un al treilea conectiv: ca... să, variantă combinatorie a lui să, selectată în condiţiile unei propoziţii completive directe subjonctive cu subiectul lexicalizat (ex. ***vreau ca Ion să plece) sau cu componente deplasate în antepoziţie faţă de verbul subordonat*** (ex. ***Vreau ca mâine să plec) (Vezi complementizare). 3. Caz ~ în limbi analitice* (vezi franceza), cazurile nominativ şi acuzativ, legate direct, neprepoziţional, de regent, în opoziţie cu genitivul şi dativul, legate prep: ziţional şi numite cazuri oblice (vezi caz*** m). 4. Stil / Vorbire ~ Vezi STiLn].
G.P.D.

DISCONTINUU
1. Se opune lui continuu*, fiind o trăsătură a unităţilor lingvistice la nivelul sistemului*, deci o trăsătură a invariantelor4' în raport cu variantele* lingvistice; sin. discret (vezi CONTINUU; DISCRET).
2. Morfem ~ Morfem* a cărui realizare fonetică este întreruptă; apare, de obicei, în cazul unor mărci suplimentare; împreună cu marca de bază, poate fi interpretat ca morfem discontinuu. Vezi de ex., deosebirea dintre morfemul de gerunziu -ând, realizat fonetic printr-un unic segment continuu, şi realizarea întreruptă, alcătuită din
două mărci izolate fonetic, a morfemului de infinitiv: a cânta. (a... a).
G.PD.
DISCRET
Proprietate a unităţii lingvistice de a se caracteriza printr-o ruptură de conţinut în raport cu unităţile vecine, realizată prin faptul că e distinctă de tot ceea ce ea nu este. • In metalimbajul lingvisticii*, discret este sinonim cu discontinuu*. • în sens specializat, discret apare în prozodie* pentru a desemna anumite elemente suprasegmentale*. Vezi FONEM; FONOLOGIE.
A.B.V.
DISCURS
în sens larg, secvenţă continuă de propoziţii sau fraze, structurată şi coerentă*; termenul desemnează generic cele mai diver; e forme de utilizare a limbii: scrise şi orale, dialogice şi monologice. O tipologie a discursului se poate realiza în funcţie de diferite criterii. După caracteristicile enunţării', se distinge între discursul centrat asupra emiţătorului* şi cel adaptat la destinatar*, discursul autonom în raport cu situaţia de comunicare (de ex., discursul ştiinţific) şi cel dependent de situaţie (de ex., conversaţia*), discursul sărac în indicaţii asupra enunţării* şi cel care se referă continuu la enunţare etc. Primul termen al acestor trei opoziţii individualizează formele discursului monologic, termenul al doilea - formele discursului dialogic. (Vezi şi DIALOG; MONOLOG). • în sens restrâns, termenul este în relaţie de complementaritate cu text*. Această relaţie este înţeleasă diferit: a) discursul înglobează numai formele vorbite şi/sau dialogice ale limbii, pe când textul este domeniul formelor scrise şi/sau monologice. în plus, discursul este definit ca o unitate de nivel transfrastic, pe când textul poate fi constituit şi dintr-o singură unitate sintactico-semantică, Iară ca aceasta să aibă în mod obligatoriu structura unei propoziţii (de ex.: ***Intrare, Ieşire, Sfârşit); b) discursul este actualizarea textului, acesta fiind conceput ca o constructă. Dacă textul este o secvenţă structurată de expresii lingvistice, discursul este un eveniment comunicativ, manifestat printr-un comportament lingvistic. Este relativ frecventă şi folosirea alternativă, ca sinonime, a termenilor text şi discurs.***
Vezi şi ANALIZĂ; TEXT.
L.I.R.
DISIMILARE
Accident* fonetic prin care, într-un cuvânt, un sunet se modifică sub influenţa unui alt sunet vecin pentru a se diferenţia de acesta. Diferitele tipuri de disimilare se stabilesc în funcţie de criterii distincte.: A. în raport cu natura sunetului care se transformă disimilarea poate fi: a) v o c a 1 i c ă: s&manăm (pentru semănăm), împodubit (pentru împodobit). Acest tip de disimilare este astăzi mai rar; el apare în puncte izolate, având mai mult un caracter individual. în istoria limbii, prin disimilarea vocalică a lui i se explică forma actuală a unor cuvinte: lat. percepere > rom. precepe > pricepe; lat. ceresium > rom. cereş > cireş; adesea, în acest caz, disimilarea a fost precedată de o
asimilare* (lat. missellum > rom. meşei > mişel; lat. mixticium > rom. mestreţ > mistreţ) şi urmată de o sincopă* (lat. ***directus*** > rom. derept > dirept
>drept, lat. dirigere > derege > direge > drege);
b) consonantică: alantăieri (pentru alaltăieri), scormolit (pentru scormonit). Acest tip de disimilare este mai răspândit, el fiind înregistrat pe arii compacte în ALR (ex. ***sclintit pentru scrântit). Consoanele supuse cel mai frecvent disimilării, în româna actuală, sunt: n, 1, r. Aceeaşi serie se regăseşte şi în cele mai multe disimilări petrecute în trecerea de la latină la română: canutum > cănunt > cărunt, minutus > mănunt > mărunt, suspinare > suspina, fratrem > frate, rostrum > rost, inderetro > îndărăt, urceolum >***

urcior > ulcior etc. B. în raport cu distanţa la care se găsesc sunetele antrenate în acest accident: a) încontact: prin > pin: acest tip de disimilare se mai numeşte şi diferenţiere*; b) 1 a d i s t a n ţ ă: mănunt > mărunt. C. în raport cu numărul trăsăturilor fonetice care se pierd în această modificare: a) parţială: implică pierderea uneia sau a cel mult două trăsături ale sunetului supus schimbării: urcior > ulcior, b) t o t a 1 ă: constă în pierderea tuturor caracteristicilor şi deci la eliminarea lui din cuvânt: lat. ***per extra > rom. preste > peste.***
Vezi ACCIDENT.

C.C.

DISJUNCTIV,-Ă

1. Coordonare ~ în cadrul unor unităţi sintactice de acelaşi fel, raportul de coordonare disjunctivă indică faptul că unităţile respective se află într-o relaţie de excludere: Dormi sau mănânci?; îmi aduci vin sau bere. Raportul de coordonare disjunctivă se exprimă prin joncţiune cu conjuncţii* specializate sau prin juxtapunere combinată cu joncţiune: Alergi, mergi sau stai pe loc? Vezi conjuncţie. 2. Conjuncţie ~ Element de relaţie (conectiv) prin care se realizează o relaţie de coordonare disjunctivă: fie, ori, sau etc. Vezi conjuncţie. 3. Propoziţie ~ Propoziţie care se află într-un raport de coordonare disjunctivă cu o altă< propoziţie.

C.C.

DISLOCARE

1. ~ la stânga / ~ la dreapta Fenomen sintactic de deplasare* a unui component sau a unui grup sintactic pe poziţia primului loc în enunţ sau a ultimului loc şi de aşezare a lui într-o poziţie parante- tică, adică izolat, rupt sintactic de organizarea enunţului, fie cu scopul stilistic al reliefării* componentului deplasat, fie cu scopul pragmatic al focalizării* interesului comunicativ asupra acestuia. Dislocarea la stânga se deosebeşte de tema- tizare* (cu diversele ei realizări sintactice: antepu- nerea* complementului, ridicarea* unui component din subordonată în regentă, avansarea* unui component), a cărei caracteristică este integrarea elementului / grupului deplasat în structura enunţului, determinând o reorganizare de ansamblu a acestuia. Vezi: Cât despre Ion. pe Ion l-am cunoscut destul de bine, unde acelaşi component apare o dată în ipostaza de element dislocat la
stânga, izolat sintactic de structura enunţului, iar a doua oară în aceea de element tcmatizat (ante- punerea complementului direct), integrat în organizarea enunţului; vezi: Cât despre cărţi, cărţile sunt greu de citit, unde nominalul apare atât ca element dislocat, izolat sintactic, cât şi ca element tematizat, rezultat din ridicarea subiectului şi integrarea lui prin acord* (cărţile sunt). • în limbile în care există clitice* pronominale, dar care nu cunosc fenomenul sintactic al dublării* (este cazul francezei), dislocarea este mai frecventă decât în română, unde antepunerea complementului se produce cu integrarea lui sintactică (vezi fr. Cette chambre, ***je ne la trouvais pas belle*** (dislocare la stânga); ***vous me la promettez, votre amiti6? (dislocare la dreapta). Vezi dublare; tematizare.***

2. în stilistică, procedeu constând din modificarea ordinii normale a cuvintelor în sintagmă/ propoziţie, în vederea obţinerii unei valori expresive; dislocarea grupează mai multe figuri* sintactice, identificate în funcţie de partea de propoziţie care îşi schimbă locul şi de amploarea contextului* antrenat (vezi ANASTROFA; HIPERBAT; INVERSIUNE).

• Dislocarea se poate produce (I. Coteanu, 1985):

a) în grupul nominal; Trandafiri aruncă roşii (Eminescu); La pasu-n frunze-al fiarei flămânde, greu şi rar (Arghezi); b) în g r u p u 1 verbal*: Din văzduh cumplita iarnă cerne norii de zăpadă (Alecsandri); Şi plângând înfrână calul (Eminescu); Al seminţiei mele cel din urmă sunt (Blaga); c) între subiect şi predicat: Şi sângele din vii şi din castaniJ Pe faţa ruginie a undelor s-a prins (Arghezi); S-a-mbuibat/ Şi s-a dus/ ceasul rău/ Ceasul tău, domniţă Hus! (Barbu); d) între propoziţii subordonate şi (parţial sau integral) propoziţia regentă: c-un corn în fruntea lui de basm/ un murg să vie, cum aş vrea! (Blaga); Puterea lui întreagă şi vitează/ Ascultă-n noaptea de safir şi lut/ Din depărtare, calul că-i nechează/ Care prin adieri l-a cunoscut (Arghezi). «Funcţia stilistică a procedeului constă în reliefarea elementului dislocat, dar şi în evidenţierea contextului*, devenit eliptic: E temniţa în ars, nedemn pământy De ziuă, fânul razelor înşală:/ Dar capetele noastre, dacă sânt/ Ovaluri stau, de var, ca o greşală (Barbu). Alături de Inversiune*, de hiperbat* şi de elipsă*, dislocarea este o formă de ambiguizare* sintactică a textului poeziei.

G.P.D. (1); M.M. (2).

DISTIH

în versificaţie, grupare de 2 versuri care rimează de obicei între ele şi formează o unitate strofică independentă: Picurii cu strop de strop/ Fac al mărilor potop - // zilnic căte-un spic adună/ Şi-n curând tu ai un snop (Coşbuc). • în poezia manieristă a premodernilor, distihul poate alcătui singur corpul unui poem, al unei epigrame etc.; la fel, în unele dintre Inscripţiile sintetice ale lui Arghezi: Oricine eşti, stăpânul tău vezi-1 şi rob te scrie J Că ori ţi-au fost, ori ţi-este azi sau mâine o să-ţi fie (A. Văcărescu - La amor); Toţi au fost un timp. Eu sunt./Eu în cer. Ei în pământ (Arghezi - Inscripţie pe biserică).

MM.

DISTINCTIV, -Ă (TRĂSĂTURĂ ~)

Componentă ireductibilă a unei unităţi lingvistice, cu funcţie de diferenţiere; sin. trăsătură pertinentă sau relevantă. Trăsăturile distinctive sunt identificate printr-o procedură analitică. Termenul este folosit îndeosebi în fonologie, cu referire la anumite caracteristici articulatorii* sau acustice* ale sunetelor care contractează raporturi de comutare*. Sonoritatea este o trăsătură distinctivă a majorităţii consoanelor, pentru că prezenţa sau absenţa acesteia poate produce diferenţierea semantică a unor cuvinte (cf. perechile minimale pat/bat, tac/dac, sar/iar etc., în care consoanele iniţiale sunt identice sub aspectul modului şi al locului de articulare, deosebindu-se numai în
privinţa sonorităţii). Fonemele* au fost definite drept fascicule de trăsături distinctive cu realizare simultană. Orice alofonă* implică însă şi prezenţa unor trăsături nedistinctive (de ex., în română, nazalitatea vocalelor, atunci când acestea sunt urmate de grupuri consonantice cu structura n, m + C (+ C), ca în cuvintele: bandă, lămpă, cântec, luntre etc.). Trăsăturile distinctive au o organizare binară*. Conceptul de trăsătură distinctivă stă la baza teoriei fonologice binariste. Vezi şi BINARISM. Este utilizat şi în analiza semantică. Vezi şi ANALIZĂ; SEM.

L.I.R.

DISTRIBUTIV, -Ă

Specie a numeralului cardinal (vezi CARDINAL) prin care se exprimă repartizarea obiectelor, fenomenelor sau persoanelor în grupuri egale numeric. în frază, numeralul se comportă fie ca substantiv, fie ca adjectiv. • Numeralul distributiv se prezintă ca grupuri de cuvinte cu valoare de locuţiune; dintre diferitele tipuri de construcţie, cel mai curent are la bază numeralul cardinal propriu-zis, precedat de invariabilul câte: câte doi, câte cinci. Un plus de expresivitate prezintă formele create prin repetiţie: câte doi, câte doi.
• Structuri distributive se pot realiza şi cu numeralele fracţionare: câte o treime, câte două treimi etc.
C.C.
DISTRIBUŢIE
Totalitatea contextelor* (sau a vecinătăţilor) în care o unitate lingvistică poate apărea într-o limbă, adică suma poziţiilor diferite pe care le poate ocupa în raport cu alte unităţi. Etalonul pentru descrierea contextelor de ocurenţă îl constituie o unitate mai amplă decât cea considerată (silaba sau cuvântul pentru foneme, cuvântul pentru morfeme, sintagma sau propoziţia pentru cuvinte). Plecând de la constatarea că distribuţia este semnificativă pentru unitatea analizată şi pentru clasa pe care aceasta o reprezintă, structuralismul* a propus o metodă de analiză formală (vezi ANALIZĂ DISTRIBUŢIONALĂ) în care distribuţia este utilizată ca procedeu pentru definirea unităţilor, pentru stabilirea inventarului de invariante*, pentru clasificarea acestora. • Compararea distribuţiei diverselor unităţi care aparţin aceluiaşi nivel* lingvistic permite identificarea următoarelor tipuri de distribuţie: distribuţie identică, dacă elementele comparate au absolut aceleaşi contexte; distribuţie complementară, dacă elementele nu au nici un context comun, excluzându-se reciproc; distribuţie parţial identică (sau defectivă), dacă elementele au contexte comune, dar măcar unul dintre ele are şi contexte proprii; distribuţie contrastivă, dacă elementele au cel puţin un context comun în care sunt opozabile (sau, altfel spus, în care contractează un raport de comutare*); distribuţie non-contrastivă, dacă au contexte comune în care sunt în variaţie liberă*. Pentru ultimele două tipuri de distribuţie, definiţia priveşte simultan două trăsături: factorul distribuţie, dar şi raportul de opoziţie* sau de variaţie liberă dintre elementele comparate. Distribuţia complementară şi cea contrastivă sunt utilizate în operaţia de reducţie a variantelor* la invariante*, deci de stabilire, pentru un nivel dat, a

unităţilor distincte. Astfel, două variante (alofone* sau alomorfe*) aflate în distribuţie complementară aparţin aceleiaşi invariante (aceluiaşi fonem* sau morfem*); alofonele din limba română [1,1’, 1°, 1’°] sunt în distribuţie complementară şi se reduc la acelaşi fonem III. Sunetele ă şi â din română, care în unele contexte sunt în variaţie liberă, deci neopozabile (vezi contextul p-nă. unde apar în variaţie liberă), iar în alte contexte sunt opozabile (vezi contextul r-u, unde ă şi â intră în raport de comutare: rău vs. ***râu), fiind în distribuţie contrastivă, reprezintă două unităţi fonologice distincte. • Clasă de ~ Clasă de morfeme lexicale sau gramaticale substituibile în numeroase contexte, deci posedând aceleaşi proprietăţi de distribuţie. Astfel, se poate vorbi în română despre clasa de distribuţie a sufixelor diminutivale sau a sufixelor augmentative, care selectează aceleaşi tipuri de radicali* şi deci sunt substituibile în aceleaşi contexte.***
G.P.D.
DODECASELAB
Vers* de 12 silabe. Vezi ALEXANDRIN.
DOXASTIC (SISTEM MODAL ~) în studiile româneşti de semantică logică, sistem modal derivat dintr-un sistem modal alethic* prin suprimarea proprietăţii de reflexivitate a relaţiei dintre două lumi posibile şi w-; dacă o propoziţie p este adevărată în w,, ea poate fi adevărată sau falsă în w_t*; operatorii modali sunt a crede (corespunzător operatorului modal alethic necesar) şi credibil (corespunzător operatorului modal alethic posibil).*
C.S.
D- STRUCTURĂ
în teoria GB*, siglă pentru structura de adâncime* (engl. ***deep structure***); se distinge de S-Structură, siglă pentru structura de suprafaţă* (engl. surface- structure) (Pentru semnificaţia lui D-Structură, în raport cu structura de adâncime a modelului generativ clasic, vezi ADÂNCIME; $COMPONENT_{2B}$; GRAMATICĂ,$_{0}$; GB).
G.P.D.
DUAL
în istoria formării categoriilor gramaticale, dualul a reprezentat un termen al opoziţiei iniţiale a numărului*: singular* / dual / trial*, exprimând reunirea a două obiecte; din punct de vedere flexionar, el se manifestă prin mărci nominale şi verbale proprii. Existent în indo-europeană, dualul s-a înregistrat în slava veche şi se întâlneşte în greacă, unde se păstrează în flexiunea nominală şi în cea verbală.
C.C.
DUBITATIV, -Ă
•Valoare ~ Semnificaţie modală* de incertitudine prezentă ca sem* definitoriu în configuraţia semantică a unor clase de lexeme*: clasa adverbelor şi a locuţiunilor adverbiale de incertitudine, dar şi în semnificaţia unor termeni aparţinând categoriei gramaticale a modului': pentru română, este cazul modului prezumtiv* şi al unor forme temporale cu valoare de prezumtiv.
• Propoziţie ~ în sintaxa limbii române, unde s-a propus o clasificare a propoziţiilor după scopul comunicării, specie de propoziţie care, printr-o formă verbală specială (de prezumtiv sau forme temporale cu sens de prezumtiv), exprimă incertitudinea vorbitorului în legătură cu cele enunţate sau întrebate; aparţine tipului de propoziţie enunţiativă* şi, mai rar, tipului de propoziţie interogativă* (ex. ***Timpul s-a încălzit: o fi venind primăvara; O fi venit ieri Ion?).***

G.P.D.

DUBITAŢIE

Figură* de stil constând din formularea unei incertitudini în legătură cu viitorul comportament al vorbitorului ori cu ceea ce trebuie să spună acesta; în oratorie, nesiguranţa se poate manifesta şi în legătură cu forma cea mai potrivită de exprimare a unui discurs: Precum în toate, postelnicul Zimbo- lici era şi întru aceasta nehotărât. Oare să se însoare ari să nu se însoare? Acest gând l-a cumpănit douăzeci de ani (Negruzzi). Sin. aporie. • Adesea dubitaţia are valoare retorică, în discursul oratoric propriu-zis sau în texte influenţate de acesta; este legată, de asemenea, de interogaţia* retorică, în măsura în care scriitorul / vorbitorul ezită aparent între mai multe soluţii: Oare pe cine să fi dorit Ioan-Vodă de a vedea pe tronul Poloniei? Pe Emest, fiul împăratului **Maximilian?** ***Nu, căci el***

<

i

apreţuise deja odată, prin propria experienţă, caracterul nedecis şi egoistic al austriacilor. Pe **Sigismund, fiul regelui Sveziei? Nu, căci venia prea de departe (Hasdeu). Dubitaţia poate apărea în text în legătură cu anumite formule narative, ca monologul* sau monologul interior*: Acest om este frumos! zise el. Cine poate să ştie dacă Elena nu se simte atrasă către dânsul?... lată cum îl caută!... îi vorbeşte încet!... Ce ü zice? negreşit ceva ce nu poate a spune tare... Oare nuü cunoştea mai înainte? Şi poate... O, femeile!... dar pentru ce nu să scoală de acolo? ... Elena este o femeie ca toate celelalte, o cochetă... voi pleca de aici... nu voi să mai văz... o urăsc! (Bolintineanu).**

M.M.

DUBLARE

1. ~ a complementului direct (sau indirect) Trăsătură sintactică a unora dintre limbile care posedă clitice* pronominale de a exprima co-ocu- rent, în anumite condiţii sintactice şi semantice, nominalul-complement şi cliticul pronominal; sin. dublare clitică. îmbracă forma anticipării* sau a reluării*, în funcţie de poziţia cliticului pronominal în raport cu complementul: cliticul poate anticipa complementul (ex. l-am văzut pe Ion; i-am dat lui Ion) sau îl poate relua (ex. **pe Ion l-am văzut; lui Ion i-am dat). Complementul se include în lanţuri* funcţionale la distanţă, care leagă co- referenţial şi ca funcţie doi termeni ai propoziţiei (vezi notarea lor prin co-indexare*): îl; văd pe Ion,; îiy dau lui Ion;. în gb*, unde este introdusă categoria vidă* a urmelor*, care marchează locul de origine al nominalului-complement deplasat, complementul, cliticul şi urma (simbolizată prin t) se includ în lanţuri funcţionale de trei termeni: pe Ion, îl;văd [tj]. «Trăsătura dublării constituie, pentru limbile care cunosc clitice, un parametru tipologic, distingând limbile unde există dublare de limbile în care cliticul şi complementul apar în distribuţie complementară*, excluzându-se unul pe celălalt (vezi deosebirea dintre franceză şi română). • Pentru limbile care cunosc fenomenul dublării, există condiţii sintactico-semantice care reclamă obligatoriu dublarea complementului, iar altele în care dublarea este facultativă, regulile dublării fiind sensibile faţă de mai mulţi parametri: - tipul de complement (direct sau indirect);**

-poziţia complementului faţă de verb (în română, de ex., antepunerea complementului favorizează apariţia dublării); - trăsături lexico-semantice ale complementului şi ale grupului nominal din care acesta face parte (în română, există o relaţie necesară între dublare- individualizare* - cuantificare*: dublarea devine obligatorie în cazul ante- punerii unui complement direct individualizat (prin articol hotărât sau adjectiv demonstrativ) sau precedat de anumiţi cuantifcatori şi, dimpotrivă, este neacceptată în cazul complementului direct nedefinit şi neindividualizat sau aflat în vecinătatea altor cuantificatori; vezi: aceste cărţile citesc zilnic, cărţile le citesc zilnic vs. **cărţi citesc zilnic, pe fiecare elev îl ascult zilnic** vs. **câte zece elevi ascult zilnic. • în română, fenomenul dublării îndeplineşte următoarele funcţii: o funcţie sintactică de marcare a complementului, în special a celui direct, în condiţiile unei limbi cu poziţiile subiect şi obiect direct omonime* şi cu o topică* liberă a obiectului; o funcţie semantică de marcare suplimentară a determinării* numelui, în condiţiile unei limbi cu o mare sensibilitate faţă de acest parametru (vezi determinare,). 2. ~ stilistică Fenomen sintactico-stilistic de reluare co-referen- ţială a oricărui component al unei propoziţii (chiar şi în situaţia exprimării propoziţionale a acestuia), caracterizat sintactic prin aşezarea parantetică a componentului ce urmează a fi dublat (vezi dislocare), iar stilistic prin efectul de reliefare* şi de insistenţă*. Dublarea stilistică apare şi în limbile care nu cunosc fenomenul sintactic al dublării (vezi** fr. Cette **chambre, *je ne la trouvais pas belle; Vous me* la promettez, votre amiti6?) şi caracterizează şi alte componente ale propoziţiei în afara complementelor directe şi indirecte (vezi construcţiile din română cu subiect şi obiect exprimate propoziţional, aşezate parantetic şi reluate printr-o formă pronominală cu valoare neutră:.Că nu-mi acorzi nici o atenţie, asta o ştiam de mult; Că ai ajuns să mă urăşti, asta îmi pare de neiertat) (vezi insistenţă$_2$).**

G.P.D.

DUBLET (~ ETIMOLOGIC)

Termenul se utilizează pentru a indica o pereche de cuvinte care au acelaşi etimon*. Apariţia dubletului etimologic poate avea explicaţii temporale, spaţiale sau de filieră: a) acelaşi etimon poate pătrunde în limbă în perioade diferite ale evoluţiei

\

ei. Această situaţie este deosebit de frecventă la nivelul limbii române literare şi se produce în special în procesul de relatinizare a limbii din sec. al XlX-lea: des - dens, închina - înclina, săruta - saluta, subţire - subtil; b) acelaşi etimon poate pătrunde în diferite

ramificaţii teritoriale ale unui idiom din limbi diferite dar înrudite, aflate în stricta vecinătate a regiunilor respective: jalbă (sud-slav) - jalobă (rusă, polonă), golub (sud-slav) **- hulub (ucraineană); c) acelaşi etimon poate pătrunde aproximativ în aceeaşi perioadă din limbi diferite, dintre care una este considerată intermediar („filieră"): în cazul perechii francez - franţuz, primul element are la bază o sursă latino- romanică, în timp ce forma celui de al doilea indică o filieră rusă. • în aceeaşi situaţie se găsesc şi unele elemente derivative, de** ex. sufixele -ie (filieră rusă) şi -iune (sursă latino-romanică) : afirmaţie - afirmaţiune, aserţie - aserţiune, explicaţie - explicaţiuue, extensie - extensiune etc. • Adesea dubletul introdus în sec. al XlX-lea
prezintă o serie de modificări fonetice care indică o sursă latino-romanică multiplă (latină, franceză, italiană): cauţiune, ospitalitate, ostentaţie. în acest caz se mai vorbeşte şi de etimologie multiplă*.
C.C.
DURATTV (VERB-)
Clasă lexicală de verbe care încorporează în matricea lor semantică un sem* aspectual exprimând un proces continuu, de lungă durată; se opune clasei verbelor momentane*, care exprimă un proces instantaneu, desfăşurat într-un timp foarte scurt, eventual, repetat (vezi ASPECT). • în română, opoziţia duraţi v/momentan se lexicalizează cu totul izolat în perechea de verbe: a dormi / a adormi. Majoritatea verbelor limbii române sunt fie durative: a dăinui, a dura, a persista, fie momentane: a clipi, a tresări, a ţâşni, fie, de cele mai mite ori, indiferente faţă de această distincţie: stă aici o viaţă / stă lângă mine o clipă.
G.P.D.
E
ECHIVOC
Incertitudine (uneori cu caracter deliberat) privind sensul* contextual al unui cuvânt; în retorică*, trăsătură comună unor figuri* bazate pe acest procedeu. • în vorbirea curentă, sursele principale de echivoc sunt: a) omonimia*: mare, substantiv, „întindere de apă", şi mare, adjectiv, „referitor la dimensiune"; abate, substantiv, „superior al unei mănăstiri" şi abate, verb, „a îndepărta, a scoate din drum"; b) paronimia* (dă naştere unui echivoc parţial): familiar „cunoscut, obişnuit" şi familial „referitor la familie". • în retorică, anumiţi tropi* pot constitui sursă de echivoc (vezi, de ex., metonimia* fer „metal" / „spadă"). Funcţiile esenţiale ale echivocului ca procedeu de stil sunt: a) disimularea (variantă de eufemism*): Măriuca nu-i era urâtă („îi plăcea"); D'un **voile d'amiti6 j'ai cou- vert mon amour (Racine)**; b) realizarea comicului (sub forma calamburului* sau a contrastului în context*): - Mişel! - Curat mişel! - Murdar! - Curat murdar! (Caragiale).
Vezi AMBIGUITATE; CALAMBUR.
M.M.
ECONOMIE
Principiu lingvistic care se aplică în mai multe domenii. • în organizarea unei teorii conform coerenţei şi simplităţii (L. Hjelmslev). • în domeniul
cercetărilor diacronice desemnează (A. Martinet) echilibrul provizoriu, susceptibil de a fi afectat de acţiunea a diverşi factori: orice realizare a fonemului care nu permite unei opoziţii să se menţină net pune în pericol existenţa independentă a celor două foneme; fenomenele izolate în sistem, cum ar fi consoana h în română, sunt mai instabile şi afectează economia (vezi FONEM; FONOLOGIE). • în teoria informaţiei, principiul economiei vizează relaţia dintre tendinţa spre minimum în transmiterea mesajelor* şi cantitatea de informaţie vehiculată, ţinând seama de raportul zgomot/redundanţă*.
A.B.V.
EFECT (~ DE SENS)
Vezi PSIHOMECANICĂ.
ELATIV
Caz* cu valoare locativă exprimând, ca tip de caz locativ orientat, limita iniţială interioară (vezi CAZ $_m$). • în română, ca şi în celelalte limbi romanice, nu există un caz elativ în accepţie morfologică, ci numai în accepţie localistă*, fiind realizat prepoziţional, după verbe ca: a scoate din..., a trage din..., a ieşi din...
G.P.D.
ELEMENT (~ PREDICATIV SUPLIMENTAR)
Vezi PREDICATIV (SUPLIMENTAR).
ELIPSĂ
1. Contragere a enunţului* prin suprimare a unuia sau a mai multor cuvinte, din raţiuni de economie, emfază* sau stil*, fără ca sensul general al frazei să fie modificat; figură* sintactică bazată pe această omisiune: Iaca ursul se trezeşte şi după dânsul, Gavrile (Creangă). Nu se confundă cu brahilogia*, formă particulară de elipsă, în care este suprimat un termen deja exprimat în context. Elipsa se explică prin caracterul mai mult sau mai puţin redundant* al unor părţi de vorbire/ propoziţie: în română, de ex., exprimarea pronumelui-subiect este facultativă, în latină verbul copulativ a fi putea lipsi fără ca sensul frazei să fie afectat etc. • Elipsa poate fi analizată din perspective diferite: a) este o particularitate a

sintaxei orale (vezi oralitate), construcţiile eliptice având caracter corect sau incorect; b) există posibilitatea ca scurtarea enunţului să fie intenţionată şi, în acest caz, elipsa depăşeşte simpla valoare gramaticală, devenind procedeu expresiv* (vezi şi afectivitate; expresivitate); în astfel de contexte, elipsa este considerată figură de stil. A. în elipsa gramaticală, poate fi omisă orice parte constitutivă a unei propoziţii; cel mai adesea se suprimă verbul-predicat şi elementul relaţional care introduce propoziţia (vezi asindet); se înlătură din enunţ şi părţi de propoziţie exprimate prin pronume, substantiv (subiect, atribute,

complemente), rar şi adjectiv (determinări atributive), mai ales atunci când contextul situaţionai clarifică sensul: [Noi] Mergem la plimbare: Azi am pictat [un tablou\. Stilistic, elipsa predicatului constituie pentru propoziţie / frază o sursă de ritm*, mai ales în situaţia în care omsiunile revin în secvenţe succesive: (...) şi nebuna de mătuşa Mărioara, după mine; şi eu fuga iepureşte prin cânepă şi ea pe urma mea, până la gardul din fundul grădinii (...) Şi eu fuga şi ea fuga, şi eu fuga şi ea fuga; până ce dăm cânepa toatăpalancă la pământ (Creangă). Funcţia predicativă a interjecţiei' poate fi interpretată ca un rezultat ai elipsei predicatului din construcţia completă, în care interjecţia ar fi avut rol de complement* circumstanţial: Asemenea cel mijlociu [sare] ţuşti! iute sub un chersin (Creangă). B, în elipsa lexicală, apar expresiile cu formă fixă ori care se fixează în limbă în tiparul dat; acestea pot proveni din construcţii în care se omite: predicatul: nici gând [nu arc]!, nici vorbă [nu este]!, de când [e] lumea; complementul: are de unde [bani]; ţi-ai găsit [omul]!; atributul: unde nu dă o căldură [grozavă] ca aceea (Creangă); a-şi ţine gura [închisă]; rar, o propoziţie: ei, şi ce [dacă e]?; n-am când/cum [să vin, să fac]! C. O situaţie intermediară o arc elipsa în dialog*, omisiune în egală măsură sintactică şi lexicală, întrucât se utilizează formule cristalizate în limbă; combinată cu brahilogia, elipsa în dialog este o formă de oralitate : Se încing? o conversaţie: Hei, mă din casă! - Cine? - Tu! - Eu? - Păi cine! - Ce-i? - Cum ce-i? - Păi te-i? - Ai o scrisoare! — Cine, mă? — Tu. - Eu? — Păi cine? — Ad-o-ncoa! (Caragiale). Vezi asindbt; brahilogie; zeugmă. 2. în naratologie*, tehnică a povestirii care ţine de viteza narativă, realizată sub forma discontinuităţii temporale sau a variaţiilor de durată (G. Genette). • în textul narativ, există o gradaţie temporală continuă, alternând între două limite: pauza (descriptivă), când desfăşurarea discursului* narativ este practic întreruptă, şi elipsa, care reprezintă cazul de viteză maximă de evoluţie a povestirii, reducţia totală a anumitor momente ale istoriei (vezi diegeză). Pauza şi elipsa reprezintă cele două mişcări narative de bază, care determină tempoul şi durata textului narativ în raport cu durata evenimentelor povestite; celelalte două componente ale mişcării narative sunt scena dialogată (în terminologie tradiţională - planul personajelor) şi rezumatul, care acoperă în text spaţiul dintre scene (în terminologie tradiţională - planul narativ al autorului).
Vezi şi NARATIV, -Ă (VOCE).
M.M.
ELIZIUNE
Fenomen de fonetică combinatorie la graniţa dintre cuvinte prin care o vocală finală atonă dispare în contact c.u vocala iniţială a cuvântului următor. în unele limbi, ea poate avea caracter sistematic. în altele se produce rar. în română, eliziunea are loc mai ales când un element gramatical scurt (monosilabic) se asociază în pronunţare unui alt termen similar: le-au văzut (pe ele), s-a spus etc.
C.C.
ELOCUTIV, -Ă (MODALITATE ~) în literatura franceză, tip de modalitate' opus modalităţilor alocutive* şi delocutive', caracterizat prin orientarea actului' enunţării .pre locutor*; exprimă poziţia locatorului în raport cu cele enunţate. îmbracă forma lingvistică a verbelor şi a construcţiilor de modalitate epistemică* şi apreciativă' şi a formei de pers. I: (eu) ştiu că..., (eu) constat că ... cred că.... am convingerea că..., mă îndoiesc că.... apreciez că...
G.P.D.
EMFATIC, -Ă
în retorică, procedeu fonetic, sintactic sau stilistic utilizat pentru obţinerea unui enunţ* caracterizat prin emfază*; intonaţia*, dislocarea*, repetiţia* ori focalizarea* sunt procedee emfatice.
Vezi EMFAZĂ .
M.M.
EMFAZĂ
182
EMFAZA
în retorică, figură* de stil care constă în a acorda unui termen o importanţă pe care acesta nu o are în forma normală a enunţului*, în a accentua sau a exagera exprimarea ideii. • Figură de insistenţă , emfaza este întotdeauna însoţită de intensificarea fonetică a expresiei, de prezenţa unei intonaţii şi, eventual, de schimbarea ordinii sintactice în propoziţie (vezi DISLOCARE; HIPERBAT). De aici, tendinţa de a se acorda emfazei şi sensul de „exagerare în ton, în voce, în semnificaţie"‟; enunţul **Maria!**, de ex., poate avea sensuri multiple, toate mai bogate din punctul de vedere al expresivităţii* decât utilizarea numelui propriu în alt tip de enunţ: „A venit Maria!‟, „O alegem pe Maria!‟, „Maria, ea e cea care a făcut totul!‟. Schimbarea topicii* poate duce la emfatizare, accentul mutându-se de pe un membru al frazei pe altul; să se compare propoziţiile Ion a citit cartea aceasta de mult şi Cartea aceasta, Ion a citit-o de mult! (Vezi şi FOCALIZARE; TOPICĂ). • Emfaza se poate realiza prin repetiţia* unui termen care, astfel, este accentuat afectiv*; în aceste situaţii, termenul repetat se îmbogăţeşte semantic, iar emfaza se apropie de antanaclază* sau de diaforă*: Un om e un om!; Et rose, cile a vecu ce que vi ***vent* Ies roses/ *L'espace d'un matin (Malherbe).*** Când repetarea termenului se face într-o formă negativă, efectul emfazei poate fi ironic sau retoric (vezi IRONIE): Ma plus douce esp6rance est de **perdre l'espoir (Corneille);** ***O*** **child! my soul and not my child! (Shakespeare); Un gând puternic, dar nimic - decât un gând (Eminescu).**
M.M.
EMIC.-Ä
Mod de a studia unităţile dintr-o limbă, ţinând seama de funcţia acestora. Pe această cale, se ajunge la construirea unor sisteme de unităţi contrastive*. Emicul se opune lui etic*. Distincţia dintre aceste două abordări posibile ale datelor lingvistice îi aparţine lui K.L. Pike. Termenii au fost creaţi după modelul cuplului fonemic/fonetic.
L.I.R.

EMISTIH / HEMISITH
în versificaţie, jumătatea unui vers, al cărui punct de separaţie îl constituie cezura*. în alexandrinul* clasic, de ex., emistihul are 6 silabe, întrucât versul comportă în total 12 silabe. în versificaţia modernă, când cezura nu mai este întotdeauna simetric plasată, cele două emistihuri pot avea un număr inegal de silabe; aceeaşi segmentare asimetrică este valabilă pentru versurile cu număr impar de silabe (eneasilab*, endecasilab* ş.a.)
M.M.
EMIŢĂTOR
în teoria comunicării*, unul dintre factorii procesului comunicativ. Termenul îl desemnează pe cel care produce un mesaj* utilizând un anumit cod* şi îl transmite prin intermediul unui anumit canal*. • în analiza* conversaţională, unul dintre rolurile actualizate în cursul conversaţiei*. Termenul îl desemnează pe cel a cărui intervenţie* este în curs la un moment dat. Unele cercetări disting între emiţător şi sursa unui enunţ*, pentru că este posibil ca emiţătorul să nu fie şi sursă a enunţului emis (vezi, de ex., vorbirea indirectă* sau relatarea în vorbire directă* a spuselor cuiva), în cadrul conversaţiei, rolurile de emiţător şi de receptor* sunt reversibile, fiecare participant îndeplinind alternativ unul dintre aceste roluri. Discursul* scris se caracterizează prin ireversibilitatea celor două roluri. Rolul de emiţător poate fi pre-alocat, ca în cazul unor forme de discuţie (vezi CONVERSAŢIE), sau poate fi asumat prin desemnarea explicită a succesorului de către cel care vorbeşte sau prin autoselectare ca emiţător a unuia dintre participanţi, în cazul conversaţiei. Posibilitatea transferării rolului de emiţător este semnalată prin prezenţa în structura intervenţiilor a unor elemente care fac predictabilă încheierea acestora (vocative, anumite adverbe şi locuţiuni adverbiale, construcţiile interogative şi intonaţia specifică, anumite tipuri de repetiţie etc.).
Vezi şi LOCUTOR.
L.I.R.
EMOTIV, -Ä
Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI). Este numită şi funcţie expresivă.
ENALAGĂ
Figură* sintactică (de construcţie), care constă în schimbarea timpului/ numărului/ persoanei faţă de valorile tipice ale acestor categorii* gramaticale. Există, astfel, enalagă: a) de t i m p / m o d: prezent pentru trecut („prezentul istoric"): Ridicând ochii către cer, mărinimosul domn chiamă în ajutoru-i protecţia mântuitoare a zeului armatelor,

smulge o secure ostăşească de la un soldat, se aruncă în coloana vrăjmaşă (...), doboară pe toţi (...), ajunge pe Caraiman-Paşa, îi zboară capul, izbeşte şi pe alte capete de vrăjmaşi şi făcând minuni de vitejie se întoarce la ai săi plin de trofee şi fără a fi rănit (Bălcescu); prezent pentru viitor: Mâine plec la Iaşi: viitor pentru prezent: Cam de câţi ani ăi fi tu? (Creangă); imperfect pentru prezent („imperfectul modestiei" şi „imperfectul jocului infantil"): Voiam să te rog ceva; Eu eram mama şi tu erai tata; imperfect pentru condiţional perfect: Dacă nu eram eu şi cu Păsărilă, ce făceaţi voi acum? (Creangă); perfect pentru prezent/viitor: Pleacă imediat! - Am plecat!; b) de n u m ă r: plural pentru singular/ singular pentru plural: încerci totul şi tot degeaba e! („încercăm"); Acum punem punct şi terminăm dictarea („pun... termin"); c) de p e r s o a n ă: pers. a Il-a pentru pers. I: De-i goni fie norocul,/ Fie idealurile/Te urmează în tot locul/ Vânturile, valurile! (Eminescu); pers. a IlI-a pentru pers. 1/ a Il-a: Et que le jour se leve ou que le *jour finisse/ Sans que jamais Titus* puisse voir Berenice (Racine); persoana a II-a pentru pers. 1/ a III-a („persoana a Il-a cu sens general"): **Faci ce faci şi tot acolo ajungi („fac-ajung/ face-ajunge").**
MM.
ENCLITIC
1. Orice clitic* ocupând o poziţie postpusă faţă de cuvântul-suport* şi grupându-se fonetic şi gramatical cu acesta. 2. în gramatica limbii române, o subclasă a articolului* stabilită în funcţie de poziţia faţă de substantivul cu care fonetic şi gramatical se grupează. în româna actuală, sunt enclitice majoritatea articolelor hotărâte* propriu-zise, exceptând articolele hotărâte pentru formele de G-D ale numelor proprii masculine de persoană (lui Ion) şi ale câtorva nume proprii neologice feminine de persoană (lui Carmen).
Vezi PROCLITIC.
C.P.D.
ENCLIZĂ
Fenomen fonetic şi gramatical prin care un clitic* formează o unitate de accent şi gramaticală cu termenul anterior. • Distincţia encliză vs. ***procliză dă informaţii de poziţie a cliticului, nu şi de stadiu***
în care se găseşte procesul de legare şi de fuzionare cu termenul principal. Cu toate acestea, este ştiut că procliza conservă, în mai mare măsură, autonomia fonetică şi gramaticală a cliticului (vezi, de ex., procliza. articolului nehotărât* în română sau procliza a numeroase seini adverbe*). Encliză, dimpotrivă, favorizează, mai ales în cazul românei, unde formaţiile oxitone* sunt rare, fuzionarea celor două cuvinte, cu consecinţe formale şi flexionare importante pentru amândouă (vezi, de ex., encliză adjectivului posesiv pe lângă clasa numelor de rudenie, care determină atât modificări în forma şi în flexiunea substantivului, cât şi în aceea a cliticului: maică-sii, soră-sii, mă-tii). în encliză există condiţii prielnice pentru pierderea totală a autonomiei cliticului şi transformarea lui fie în afix* gramatical, fie în formant (vezi istoria articolului hotărât* românesc, devenit afix gramatical al categoriilor gramaticale de determinare* şi de caz*). • în română, limbă care are articole* şi clitice pronominale, se poate vorbi despre: encliză articolului hotărât propriu-zis vs. procliza articolului nehotărât (e/evul, e/evului vs. **un elev, unui elev); encliză anumitor clitice**

pronominale vs. procliza lor, în funcţie de forma verbală la care se ataşează (l-am văzut, ***ü văd vs. văzându-l, dă-l), dar şi de perioada lingvistică avută în vedere (rom. actuală îl pomeni, ü legă*** vs. rom. veche pomeni-lă (CV), legă-i (CV); rom. actuală îi va chema vs. rom. veche chema-i-va (Varlaam). • Ca parametru tipologic pentru limbile care cunosc categoria articolului, encliză vs. procliza diferenţiază româna de celelalte limbi romanice, incluzând-o în tipul de limbi cu articol enclitic. Acest parametru a fost subordonat altuia, mai general, privind poziţia capului* de grup sintactic, româna aparţinând tipului ***head first,*** adică al limbilor în care capul substantival precedă determinanţii. Vezi ARTICOL; CLITIC.

G.P.D.

ENDECASILAB

Vers de 11 silabe, cu cezura* asimetrică, de obicei 5 + 6, dar şi 4 + 7. De sursă italiană în poezia românească, este prin definiţie versul sonetului clasic (petrarchist), dar a fost utilizat mult şi în afara acestei forme fixe:

S-a stins viaţa // falnicei Veneţii, 5 + 6

N-auzi cântări, //nu vezi lumini de baluri; 4 + 7 Pe scări de marmură, // prin vechi portaluri 6 + 6 Pătrunde luna, //înălbind pereţii (Eminescu) 5 + 6 Melodicitatea endecasilabului depinde de locul cezurii, versul putând fi segmentat în varianta „a minore" (5 + 6,4 + 7) sau „a maiore" (6 + 5,7 + 4). Vezi SONET.

M.M.

ENDOCENTRIC, -Ă

în analiza distribuţională şi în analiza în constituenţi imediaţi (vezi ANALIZĂ **j.** 2 j), construcţie (sintagmă* sau grup* sintagmatic) a cărei distribuţie* în ansamblu este echivalentă cu distribuţia a cel puţin unuia dintre componente. Termenul a cărui distribuţie este echivalentă cu a ansamblului constituie capul* (sau centrul) construcţiei, celălalt sau ceilalţi sunt modificatori* (sau adjuncţi). Endocentric se opune, ca tip de distribuţie şi ca relaţii dintre componente, lui exocentric*. • Construcţiile endocentrice pot fi: coordonatoare, dacă distribuţia de ansamblu este echivalentă cu a fiecărui component, fiecare component funcţionând drept cap (sau centra); subordonatoare, dacă există un singur cap (sau centru) al construcţiei, deoarece un singur component satisface condiţia echivalenţei de distribuţie cu a construcţiei în ansamblu. Astfel, în construcţia: Am cumpărat cărţi, caiete, grupul cărţi, caiete este endocentric cu două capuri (centre), iar în construcţia: Am cumpărat cărţi noi de istorie, grupul cărţi noi de istorie este endocentric, dar cu un singur cap (sau centru), reprezentat prin nominalul cărţi.

G.P.D.

ENEASILAB

Vers de 9 silabe, care poate avea o cezură* asimetrică (4 + 5, 5 + 4), dar şi două cezuri (3 + 3 + 3). Poate fi considerat variantă catalectică a decasilabului*: Acolo corpul mi l-aş duce..../ Ruina trage la ruină..../ Aş vrea ca moartea să m-apuce/ Purtându-mi viaţa ca o cruce/ Pe-un ţărm frumos de mare lină (Macedonski). Eneasilabul a fost mult utilizat în poezia românească, de la Rondelurile lui Macedonski până la O. Goga sau L. Blaga.

M.M.

ENJAMBEMENT

Vezi INGAMBAMENT.

ENTROPIE

Mărime statistică*, împrumutată în lingvistică din teoria comunicaţiei şi aici din termodinamică; măsoară gradul de nedeterminare a unui fenomen. în lingvistică, entropia desemnează cantitatea de informaţie raportată la un element al mesajului transmis; se delimitează entropia de ordinul 0, 1,

2,3... prin relaţii matematice. Entropia este utilizată în diferite experimente pentru a demonstra, de ex., diferenţa dintre limbi în ceea ce priveşte numărul de litere, în condiţiile în care limbile A şi B folosesc acelaşi alfabet; traducerea unor fraze din română în germană şi invers permite constatarea că versiunea germană a unui text românesc are mai puţine litere decât cea germană. • S-a mai analizat entropia textelor poetice, care prezintă o deosebită complexitate în ceea ce priveşte informaţia. Se traduce într-o limbă străină o parte a unui text poetic, urmând ca restul traducerii să fie ghicit. Entropia corespunzătoare unui astfel de experiment este reprezentată de gradul de nedeterminare al etapelor succesive prin care se calculează, tot matematic, supleţea textului (S. Marcus). Entropia stabileşte relaţii matematice cu alte unităţi cum ar fi frecvenţa*, rangul*, redundanţa*.

A.B.V.

ENUMERAŢDB / ENUMERARE

Figură* sintactică (de construcţie) realizată prin înşiruirea în enunţ a unor termeni aflaţi în raport de coordonare* (substantive, adjective, verbe, grupuri nominale*/ verbale*): Nu sunt patimi mai nobili, mai mari, mai lăudate/ Mai vrednici să s-aprinză în inimi bărbăteşti?/ Nădejdi, viaţă, cinste, simţirile-n foca te J Femeii le jertfeşti? (Alexandrescu). • Apropiată de acumulare*, enumeraţia are în genere funcţie descriptivă; există uneori în secvenţă un „concept colectiv" pe care enumeraţia îl detaliază şi care se situează la începutul ori la sfârşitul lanţului de substantive coordonate: Iară gazda, robotind zi şi noapte, se proslăvea pe cuptior, între şanuri, calupuri, astrăgaciu, bedreag, dichiciu, şi alte custuri tăioase, muşchea, piedecă, hască şi clin, ace, sule, cleşti, pilă, ciocan, ghinţ, piele, aţă, hârbul cu călacan, cleiu şi t o t ce trebuie unui ciubotar

(Creangă). în text, enumeraţia poate avea lie caracter haotic (enumeraţia haotică e specifică poeziei moderne): Aştri defuncţi atârnă de păreţi/ împărecheaţi cu zeci de instrumente/ Tablouri

fără dată, cărţi, portrete/ Pendule-a care cucul s-a oprit/ Spade cu vârful ars şi ruginit/ Icoane, pajuri, chivote, stilete (Arghezi), fie se polarizează binar, reprezentând o sursă pentru antiteză*: El e-n fundurile mării/ în cer, pre pământ, în vânt (I. Văcărescu). • Termenii enumeraţiei alcătuiesc uneori o gradaţie* ascendentă (vezi CLIMAX) sau descendentă (vezi ANTICLIMAX): ***O! te văd, te-and, te cuget, tânără şi dulce veste/ Dintr-un cerca alte stele, cu-alte raiuri, cu alţi zei (Eminescu); Ea pleacă, se duce, s-a dus (Macedonski). • în arta oratorică, enumeraţia are şi funcţia de a recapitula argumentele anterior expuse într-un discurs.***

M.M.

ENUNŢ

Termen al cărui conţinut este delimitat diferit în funcţie de criteriile utilizate. 1. Dintr-o perspectivă strict lingvistică, enunţul este o structură semnificativă, constituită dintr-una sau mai multe propoziţii şi cuprinsă între două pauze. Analiza* în constituenţi imediaţi descrie enunţul minimal drept secvenţă formată dintr-un grup nominal şi unul verbal. în cercetările modeme de sintaxă a limbii române, se preferă termenul enunţ pentru avantajul de a fi neutru în raport cu distincţia tradiţională propoziţie/frază, incluzând ambele tipuri de structuri şi evitând astfel ambiguitatea celor doi termeni. în funcţie de caracteristicile structurale, se disting enunţuri gramaticale şi negramaticale (vezi GRAMATICALITATE), ***semantice şi asemantice; în funcţie de posibilităţile de interpretare, se disting enunţuri normale (cele care permit o interpretare semantică şi numai una singură), anormale (neinterpretabile semantic în cadrul unei anumite limbi) şi ambigue (cele care permit mai multe interpretări semantice). 2. Din perspectiva uzului, enunţul este definit drept produs (rezultat) al enunţării*, act individual de folosire concretă a limbii. Spre deosebire de enunţare, care are caracter procesual, enunţul reprezintă o componentă statică a activităţii comunicative. Ca structură actualizată (sub formă orală sau scrisă), enunţul aparţine sferei performanţei*, în cercetările mai noi, de altfel, există tendinţa de a restrânge folosirea termenului la domeniul pragmaticii.***

L.I.R.

ENUNŢARE

Act individual de utilizare a limbii. Enunţarea reprezintă domeniul de manifestare a creativităţii* lingvistice a indivizilor. Relaţia dintre enunţare şi enunţ* este aceea dintre proces şi rezultat. Enunţurile prezintă în structura lor mărci diverse ale activităţii de enunţare (de ex., forme verbale specifice prin care se desemnează tipul de act per- format, forme pronominale şi/sau verbale care dau indicaţii asupra emiţătorului*, vocative sau termeni de adresare care dau indicaţii asupra destinatarului*, adverbe care fac referiri la circumstan- ţele spaţiale şi/sau temporale ale enunţării, forme verbale care indică aderenţa sau neaderenţa emiţătorului la enunţ, construcţii sintactice care semnalează distanţarea faţă de un enunţ produs de interlocutor etc.). Problematica enunţării constituie, în ultimele decenii, un domeniu special de interes al cercetătorilor (vezi lingvistica enunţării în lumea francofonă sau pragmatica* în viziunea autorilor britanici şi americani). Ea înglobează aspecte ca: deixis*, modalităţi*, argumentare*, performative*, forme ale implicitului etc., care pun în evidenţă capacitatea codului* lingvistic de a face referiri, prin componente specifice, la propria sa funcţionare, precum şi felul în care structura enunţului reflectă particularităţile fiecărui context* comunicativ, inclusiv atitudinea emiţătorului faţă de propriile sale enunţuri şi faţă de cele ale interlocutorului.

L.I.R.

ENUNŢIATIV, -Ă (PROPOZIŢIE ~) într-o clasificare a propoziţiilor* după modul* de comunicare instituit de locutor* în relaţia sa cu interlocutorul*, tip de propoziţie prin care se comunică un eveniment din realitate, verificabil prin raportarea la starea de fapt, ca adevărat sau fals, deci care poate primi o valoare de adevăr; sin. asertiv (vezi ASERTIV,); declarativ. Se opune propoziţiilor interogative*, prin care se cer informaţii,

şi propoziţiilor imperative*, prin care se transmit ordine, îndemnuri, interdicţii, ultimele două tipuri neputând lua valori de adevăr. • în sintaxa românească, în cadrul unei clasificări a propoziţiilor după scopul comunicării, se disting numai două tipuri de propoziţii: enunţiative, care dau informaţii, vs. ***interogative, care cer informaţii, primul tip subordonând şi propoziţiile imperative. în această clasifcare, propoziţiile enunţiative, în funcţie de conţinutul modal şi de realizarea acestuia prin forma verbului, sunt subclasificate în: enunţiative reale, enunţiative optative; enunţiative imperative; enunţiative potenţiale; enunţiative dubitative.***

G.P.D.

EPANADIPLOZĂ / EPANASTROFĂ

Figură* sintactică (de construcţie) realizată prin repetarea unui cuvânt/ grup de cuvinte la începutul şi la sfârşitul unei unităţi sintactice sau metrice; are un efect stilistic apropiat de anadiploză* - cu care este sintactic complementară -, creând în text o simetrie de acelaşi tip, combinaţie între anaforă* şi epiforă* după schema x...x : Nu te iubesc atâta cât ştiu să te iubesc? (Eminescu); Zică toţi ce vor să zică/ Treacă-/i lume cine-o trece (id.). Spre deosebire de anadiploză, epanadiploza are o utilizare mai largă în textul poetic şi posibilităţi mai variate de valorificare stilistică a simetriei, căci enunţul închis între cele două cuvinte sau sintagme repetate sugerează o construcţie ciclică: Când valuri aflâ un mormânt/ Răsar în urmă valuri; (...)/ Un soaie de s-ar stinge-n cerj S-aprinde iarăşi soare (Eminescu); Intr-o viaţă de-o durată/ Ai murit de patru ori./ De aceea n-ai să mori/ Inc-O dată, niciodată (Arghezi). • Ca formă de repetiţie* în poziţie fixă, epanadiploza se combină uneori cu figura etimologică (vezi FIGURĂ), deoarece cuvântul poate avea la reluare o formă gramaticală sau derivată diferită de prima apariţie: A fost un joc al morţii drumul meu ?/ Dar moartea să se joace nu-i deprinsă (Philippide) - poliptoton* (al morţii - moartea) şi parigmenon* (un joc - să

se joace). • Combinaţia dintre epanadiploză şi anadiploză se numeşte epanaforă. Vezi ANADIPLOZĂ; EPANAFORĂ; FIGURĂ.
M.M.

EPANAFORĂ

Figură* sintactică (de construcţie), combinaţie între anadiploză* şi epanadiploză*: E vremea rozelor ce mor/ Mor în grădini şi mor şi-n mine
(Macedonski). Unele tratate de retorică (H. Lausberg, Gh. Dragomirescu) nu fac distincţia dintre epanaforă şi anaforă*.
M.M.

EPANALEPSĂ / GEM3NAŢTE

Figură* sintactică, formă de repetiţie* care constă în reluarea unui cuvânt/ grup de cuvinte la începutul, la mijlocul sau la sfârşitul unităţii sintactice ori metrice, după schema x(y)x... / ...x (y)x.J ...x(y)x: Orchestra începu cu-o indignare graţioasă./ Salonul alb visa cu roze albe / Un vals de voaluri albe..7 Spaţiu, infinit, de o tristeţă armonioasă...// în aurora plină de vioare/ Balul alb s-a resfirat pe întinsele cărări (Bacovia). La iniţială de frază/vers, figura se apropie de anaforă* iar la finală de epiforă*; în general însă epanalepsa este liberă de simetrie: Ce alb, ce negru de alb/ câte stele şi stele şi stele lângă stele în alb/ şi vine vârtejul şi vine vântul şi vine/ suflare de aer/ şi ne suflă şi smulge (N. Stănescu).
M.M.

EPANASTROFĂ

Vezi EPANADIPLOZĂ.

EPENTEZĂ

1. în sens larg, epenteză este o schimbare fonetică necondiţionată care constă în introducerea unui sunet neetimologic (vocală sau consoană) în interiorul unui cuvânt: chilvără (pentru chivără), coarjă (pentru coaja), imvi (pentru ivi). *în acest caz este sinonim cu anaptixă". 2. în sens restrâns (sens cu care cuvântul circulă, mai frecvent, în lingvistica românească), epenteză este o schimbare fonetică necondiţionată care constă în introducerea unui sunet (vocală sau consoană) într-un grup consonantic. Epenteză este un accident puţin răspândit în istoria limbii române şi deci cu efecte puţin semnificative: lat. *deexcitare > deştepta, lat. mixticium > mistreţ, sl. zlobivu > zglobiu. Cele mai multe exemple de epenteză aparţin graiurilor dacoromâne, unde acest fenomen afectează numai anumite cuvinte; astfel în zonele vestice ale ţării se întâlneşte epenteză lui c în grupul sl în sclab, sclă- nină etc., sau epenteză lui ă în grupul ***hr*** din cuvintele: hărăni, hărană. Alte epenteze sunt izolate şi adesea individuale: acaftist (pentru acatist), ceasclov (pentru ceaslov) etc.
C.C.

EPEXEGEZĂ

Figură* sintactică (de construcţie) care constă în adăugarea paratactică a unei determinări explicative la un cuvânt existent în text: Stejarii, arborii aceştia imenşi, mărginesc de un secol drumul; Pe când luna, scut de aur, străluceşte prin alee (Eminescu). Apropiată de acumulare* şi având adesea valoare metaforică, epexegeza se realizează gramatical ca apoziţie*, cu care este uneori confundată; are funcţia de reliefare expresivă (fr.mise en relief) a termenului adăugat.
M.M.

EPICEN

în gramatică, termenul se utilizează pentru a denumi o clasă de substantive animate*, caracte- rizate din punct de vedere formal printr-o formă unică - fie de feminin, fie de masculin -, iar din punct de vedere semantic, prin capacitatea de a se referi, în egală măsură, la un masculin şi la un feminin: barză, cămilă, fluture, liliac. • în accst fel, denumirea de epiccn perpetuează mai vechea ambiguitate creată în istoria evoluţiei genurilor între genul natural şi genul gramatical. • Clasa substantivelor epicene este o clasă eterogenă, care în afara denumirilor de animale, insecte, plante, include şi o serie de compuse: (gură-cască, papă- lapte) sau adjective substantivizate (complice),
care prezintă o flexiune nominală incompletă. Acestea din urmă au fost demarcate de unii cercetători prin includerea lor în subgenul comun*. Vezi ANIMAT; SUBSTANTIV.
C.C.

EPIFORĂ

Figură* sintactică (de construcţie), constând din repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la sfârşitul unor fragmente de enunţ (unităţi sintactice sau metrice); realizează o simetrie inversată faţă de anaforă*, după schema...x/ ...x/ ...xJ: De ce te temi? Cu mine nu te teme (Eminescu); Pe când de-argint,/fn amurg de-argint,/S-aprinde crai-nou (Barbu). • Funcţia de insistenţă prin repetiţie a epiforei se află la originea unor construcţii sintactico-lexicale de tipul laitmotivului, care pot fi dominante într-un text: Amurg de toamnă violet.../ Doi plopi, în fund, apar în siluete/ Apostoli în odăjdii violete/ Oraşul tot e violet.// Amurg de toamnă violet... Pe drum e-o lume leneşă, cochetă,/ Mulţimea toată pare violetă/ Oraşul tot e violet (Bacovia). Atunci când se realizează între cuvinte care îşi modifică la reluare forma gramaticală, epiforă este apropiată de poliptoton*.
Vezi ANAFORĂ.
M.M.

EPITET

Figură* de stil (trop*); în accepţia restrânsă a vechilor retorici - adjectiv care determină un substantiv, pe lângă care îndeplineşte funcţia de atribut sau de nume predicativ / element predicativ suplimentar; în accepţie lărgită - determinare adjectivală / substantivală (pe lângă un substantiv) sau adverbială/ substantivală (pe lângă un verb). în ambele accepţii, epitetul trebuie să aducă un plus semantic, să introducă în enunţ o valoare expresivă*; în absenţa

expresivităţii, nu se vorbeşte de epitet, ci de simplă determinare: epitetul este considerat redundant pentru sensul enunţului, în timp ce adjectivele/ adverbele/ substantivele determinative nu pot lipsi fără ca semnificaţia acestuia să fie afectată, în versurile Ar trebui un cântec încăpător precum/ Foşnirea mătăsoasă a mărilor cu sare (Barbu), atributul cu sare are doar funcţie de determinare, în timp ce adjectivul mătăsoasă are funcţie de epitet, este redundant gramatical (facultativ în text), dar necesar pentru valoarea sa stilistică, în calitate de element constitutiv al unei mai ample sinestezii*. • Epitetele se clasifică din mai multe puncte de vedere; rezultă categorii inegale ca rigurozitate a criteriilor şi, de aceea, terminologia legată de epitet este lipsită de unitate în studiile consacrate figurii. Cele mai importante modalităţi de clasificare a epitetelor sunt: 1. gramaticală, având în vedere expresia morfologică a epitetului, şi construcţiile sintactice în care acesta poate intra:

a) după expresia morfologică: epitetul adjectival (cu funcţie de atribut/ nume predicativ): raze dulci şi argintoase (Bolintineanu); Noaptea-i dulce-/; primăvară, liniştită, răcoroasă (Alecsandri); epitetul substantival genitival/prepoziţional/ apozitiv (cu funcţie de atribut): val de aur; fir de-argint; lacuri de smarald (Alecsandri); natura fecioară (Heliade); ochii tăi de ghiaţă; lumina ta fecioară; stelele proroace

(Eminescu); epitet adverbial (cu funcţie de complement circumstanţial): plânge dureros; turbat mă sfâşia (Heliade); recheamă dulce (Bolintineanu); se-ngână armonios (Alecsandri); epitet gerunzial (cu funcţie de atribut): jelinda mea cântare (Heliade); arzându-/ sân (Bolintineanu); umbra adormindă (Alecsandri); notele murinde; silfe şopotinde (Eminescu); b) după structura sintactică din care face parte: epitet antepus (vezi INVERSIUNE): **pieritorul sunet; alba lună; asprul ger (Alecsandri); frumoasele, mari, odorantele roade (Eminescu); epitet multiplu (sau lanţul de epitete) - format de obicei prin coordonarea a două sau trei epitete, rar mai multe: locaş adânc, tăcut (Alexandrescu); Dar ea era frumoasă şi jună şi plăcută (Bolintineanu); Pe câmpia înălbită, netedă, strălucitoare; Vesela verde câmpie acu-i tristă, veştejită (Alecsandri); Trece albă, dulce, mlădioasă, jună/ Albă ca neaua noaptea.../ Zâna Miradoniz (Eminescu); epitet invers (caracterizat prin lipsă de concordanţă între raportul sintactic şi sens: determinarea sintactică este, de fapt, determinat logic): asprimea soartei [„soartă aspră"] (Heliade); splendoarele verdeţii (Alecsandri); amarul tinerelor mele patimi (Blaga); mohorârea pustiului pietros (Barbu); epitete cuplate (între care unul îl determină adjectival ori adverbial pe celălalt): unda cea visător bolnavă; palid dulce soare; păru-ţi d-auree mătase (Eminescu). 2. e s t e t i c ă, o clasificare mai veche, utilizată parţial de T. Vianu, care cuprinde tipurile clasice de epitete privite din punctul de vedere al funcţiei lor stilistice în text; unele categorii se suprapun: un epitet poate fi, de** ex., apreciativ şi ornant sau ornant şi generalizator: epitet apreciativ (cuprinde o judecată de valoare): floare mândră, răpitoare; vergine curate; blestemul mizantropic (Eminescu); epitet evocativ (asociere în sintagmă'" a unei realităţi fizice cu una morală): tăinuitele dureri; un gând fin şi obscur (Eminescu); epitet ornant (atribut al stilului „ornatus", epitet care amplifică sensul determinantului: adâncă spaimă (Alexandrescu); blând serafim (Heliade); aspră luptă (Alecsandri); umbră măreaţă; voal subţire (Eminescu); epitet generalizator (valabil pentru un număr mare de determinate): dulce plai; frumosul ideal (Alecsandri); lumină sfântă; adânca durere (Heliade); adânci murmure; palida lunei rază (Alexandrescu); apele eterne (Barbu); cu rare excepţii, este o determinare abstractă; epitet individualizator sau individual (izolează elementul determinat): lunecoase sfaturi; săltăreţele dactile; rotitorul talaz (Eminescu); epitet pleonastic (asociere în sintagmă a două cuvinte aflate la distanţă semantică mică; are, în general, funcţie de superlativ): colb mărunt- umbră fină; ceaţă sură (Eminescu); adânca şi limpedea lumină (Barbu); rodul durerii de vecii întregi, lapte de opal; crâmpeie mici; pulbere măruntă (Arghezi); epitet impropriu sau imposibil (asociere caracteristică mai ales poeziei modeme, inacceptabilă ca determinare în limbajul curent): lianele albastre; cerul cel verde; zăpada viorie; mitele albastre (Eminescu); visuri/e-albastre (Philippide); mersul albastru al lunii (Blaga); sinteze transparente de străluciri (Barbu); iarba cerului albastră; Şi scrise desluşit, ies dintr-un sul/ golul pătrat, numărul sterp şi sensul nul (Arghezi); epitet cromatic: păru-i galben;oc/jii ei albaştri; domuri de-argint (Eminescu). 3. s e m a n t i c ă, rezultată din interferenţa epitetelor cu alte figuri: epitet personificator: luna moale, sfiicioasă şi smerită (Eminescu); săli orgolioase; soare roşiatic şi avar; somnolent acord (Barbu); acuarelă suferindă; fluşturatici .fulgi de nea (Arghezi); ornicul bate bătrân (Blaga); vezi PERSONIFICARE; epitet metaforic: cugetările regine (Eminescu); broască de smarald; slova de foc; visul de azur (Arghezi); repezi copite de argint (Blaga); vezi METAFORĂ; epitet sinestezic: aerul văratic, dulce, moale; mireasmă pipărată (Eminescu); acidă melopee; parfumul lunecător (Barbu); Rece, fragilă, nouă, virginală/ Lumina (Arghezi); vezi SINESTEZIE; epitet contrastiv sau oximoron: farmec dureros; bulgări de lumină (Eminescu); luminosul bulgăr (Barbu); cimitire de raiuri (Blaga); suave cârpe astrale (Arghezi); vezi ANTITEZĂ; OXIMORON. • între variatele categorii de epitet se stabilesc şi raporturi determinate de circulaţia tropului în anumite zone culturale (folclor, literatură cultă) ori perioade istorice (din Antichitate până în epoca modernă). Epitetele rare şi individualizatoare se opun, de ex., epitetelor stereotipe\ primele au o frecvenţă mică şi se caracterizează prin unicitate, celelalte se impun într-o anumită perioadă ori curent literar prin circulaţia de la un autor la altul; să se compare săltăreţele dactile (Eminescu) cu seria de epitete stereotipi $/_t$ ale primului romantism (alb, blând, lin, adânc, frumos, tainic, dulce, amar etc.). • Relaţia stilista -vinantică dintre epitetele care alcătuiesc structurile multiple este, la rândul ei, analizabilă. Cuplate în perechi sau câte trei, epitetele coordonate dau naştere unor serii cu valori variate ori, dimpotrivă, sinonime (sau, cel puţin, dominate de o anumită

sferă semantică); apar astfel: un raport de sinonimie* (parţială) între epitetele seriei: o femeie voinică, energică, bărbătoasă (Rebreanu); Ş-aşa de trecătoare, de scurte fericiri (Alecsandri); un sens superlativ*: noaptea-i clară, luminoasă; Poţi ca să vezi icoana radioasă/ în strai de-argint a unui elf de nea (Eminescu); secvenţe pur enumerative: Biserica-n ruină/ Stă cuvioasă, tristă, pustie şi bătrână (Eminescu), vezi ENUMERAŢIE; un raport de determinare între epitetele secvenţei: aspru-arcate boltiri de fereastră (Eminescu); copacul darnic cu găteala lui (Arghezi).

M.M.

EPISTEMIC, -A (MODALITATE ~)

Modalitate" logică în cadrul căreia noţiunile de bază ale logicii modale, necesarul şi posibilul, sunt privite nu în mod absolut, în toate lumile posibile, ci din perspectiva cunoaşterii, adică a ceea ce este ştiut/ crezut în raport cu opiniile, cunoştinţele vorbitorului sau ale colectivităţii şi ale epocii din care acesta face parte. Modalitatea epistemică implică un grad mare de determinare istorică şi socio-cul- turală. • Modalizatorii* epistemici de bază sunt: se ştie că (P) şi se crede că (P). Primul semnifică faptul că, pentru vorbitor, propoziţia enunţată (P) este adevărată, vorbitorul asumându-şi responsabilitatea recunoaşterii valorii adevărate a lui P, ceea ce înseamnă ca modalizatorul este de tip fac- tiv*. Al doilea, numit şi modalizator ,,de opinie'[1], semnifică faptul că, pentru vorbitor, propoziţia enunţată (P) poate fi adevărată sau falsă, subiectul neangajându-se în legătură cu valoarea de adevăr a subordonatei, ceea ce înseamnă că modalizatorul este de tip non-factiv (vezi FACTIV). • Transpunând modalitatea epistemică în sistemul binar al modalităţilor logice: ***alelhic* vs. non-aletliic, a şti* că este mai apropiat de necesarul alethic, în timp ce a crede că este mai apropiat de modalităţile non-alethice doxastice* (E. Vasiliu, 1978).**

G.P.D.

EQUf

în gramatica generativă*, siglă pentru engl. ***Equivalent NP-Deletion „suprimare a unui GN echivalent", desemnând o transformare* obligatorie de suprimare* a unui nominal*** dm subordonată identic referenţial cu un nominal al regentei sau de suprimare a subiectului formelor verbale nepersonale, care repetă subiectul verbului principal. în teoriile anterioare modelului GB*, orice completivă şi orice formă verbală nepersonală include în structura de adâncime* un subiect obligatoriu specificat (vezi: Ion_{ℓ} ***încearcă [Ion_j să plece]; Ionj poate [Ionj să plece]), care, în condiţiile identităţii referenţiale cu un nominal al regentei, ca în exemplele date, este supus obligatoriu regulii*** EQUI, având ca efect suprimarea celui de al doilea subiect. Vezi CONTROL; TRANSFORMARE.

G.P.D.

ERGATIV, -A

1. într-o concepţie morfologică asupra cazului* (vezi CAZ j) , caz existent în limbi neindo-europene (bască, limbi caucaziene, limbi australiene - dyirbal, de ex.), cu o flexiune de caz bogată, caz diferit de absolutiv*, dar corelativ cu acesta, selectat pentru exprimarea agentului* verbelor tranzitive, în timp ce absolutivul este selectat pentru subiectul verbelor intranzitive şi pentru pacientul* verbelor tranzitive; în general, ergativul este cazul marcat*, în timp ce absolutivul, cazul nemarcat. Regulile sintactico- morfologice de selecţie a ergativului interferează cu parametrul tipologic al controlului* şi cu cel al animatului*: există limbi în care selecţia ergativului depinde de gradul de control exercitat de subiect asupra procesului (în unele limbi caucaziene) şi există limbi în care selecţia ergativului este legată de aşezarea nominalului pe o treaptă inferioară în ierarhia animatului (vezi limba dyirbal, unde ergativul este selectat numai pentru nominale non-animate şi non-pronominale). 2. Într-o teorie localistă*, în sistemul localist cu patru cazuri fundamentale (vezi CAZ_m), ergativul este cazul exprimând „sursa" oricărei acţiuni, caracterizat prin: [-Loc; + Sursă]. Se distinge, în sistemul cu patru cazuri, de absolutiv*, ablativ*, locativ*. Se realizează sintactic prin subiect: Copilul a rostogolit creionul pe bancă. în descrierile semantice non-localiste, fillmoriene (vezi CAZ_n), corespunde agentului (Copilul a rostogolit, cu bună voie...) sau forţei* (Grindina a distrus recoltele). 3. Limbă ~ Tip structural de limbi distinct de

limbile acuzative* printr-un mod specific de codare* a argumentelor agent şi pacient şi a funcţiilor sintactice de subiect şi de obiect direct: în limbile ergative, poziţia subiectului este ocupată, de preferinţă, de pacient, codat ca absolutiv, iar ergativul este ales pentru exprimarea agentului, în timp ce în limbile acuzative, poziţia subiectului este ocupată de agent, codat ca nominativ, iar pacientul apare în poziţia obiectului direct şi este exprimat prin acuzativ. • Româna, ca şi celelalte limbi romanice, ca limbile indo-europene în general, este de tip acuzativ, şi nu ergativ. 4. Verb Construcţie ~ Prin extensiune, în limbi care nu cunosc cazul morfologic ergativ (vezi 1), clasă de verbe intranzitive* caracterizate prin selecţia unui singur argument având rolul de pacient, pe care îl aşază în poziţia subiectului; sin. verb neacuzativ* (engl. ***unaccusative verb). • Tiparul de construcţie, existent în numeroase limbi, cunoaşte totuşi unele diferenţe, după selecţia formei reflexive /*** non-reflexive a verbului. In engleză şi chiar în franceză, tiparul ergativ se realizează mult mai frecvent decât în română pentru verbe nereflexive (vezi: engl. ***The door opened, The vase broke***; fr. Son profit ***a double, La clef toume dans la serrure). In*** română, apariţia formei nereflexive a verbului, în acelaşi tipar sintactic, este mai rară (ex. ***Veniturile au crescut / scăzut, Fântânile au secat), aşezarea pacientului în poziţia subiectului antrenând, de obicei, o schimbare a formei verbului cu una pasivă sau reflexivă, motiv pentru care construcţia românească a fost interpretată, adesea, ca pasivă*** (ex. ***Uşa s-a deschis, Vaza s-a spart, Profitul s-a dublat).***

G.P.D.

EROARE

1. Sin. abatere; greşeală; incorectitudine. Vezi ABATERE; GREŞEALĂ. **2. Analiză a erorilor. Vezi**

ANALIZĂg.

ES IV

Caz* cu valoare abstractă exprimând „starea" şi „calitatea" subiectului; corespunde, în limba română, numelui predicativ (după copulativul* a fi) şi elementului predicativ suplimentar: el este profesor; el vine (ca) profesor. Se opune transla- tivuluf, cazul abstract al „devenirii", care corespunde, în română, numelui predicativ ocurent după a deveni şi sinonimele lui. • în română şi în numeroase alte limbi cu un număr redus de cazuri nu există esiv şi translativ în accepţie morfologică; valoarea de esiv se realizează prin nominativ*.

G.P.D.

ETIC,-A

Mod de a studia unităţile dintr-o limbă, ţinând seama numai de distribuţia* acestora. Se descriu astfel tiparele structurale actualizate în limba

ETIMOLOGIE

1. Disciplină lingvistică având ca obiect studierea originii cuvintelor dintr-o anumită limbă şi a evoluţiei lor formale şi semantice până în epoca actuală. Pentru stabilirea originii unui cuvânt este necesar să se ţină seama de un complex de aspecte extralingvistice* (istorico-politice, sociale sau geografice, dar şi de cultură şi civilizaţie materială şi spirituală) care să facă plauzibilă raportarea la o anumită sursă. Validarea predicţiilor privind această sursă presupune însă în mod obligatoriu respectarea unei cerinţe de

respectivă, fără referire la aspecte de ordin funcţional. Vezi EMIC.

L.I.R.

EHC (DATIV ~)

în română şi, mai rar, în alte limbi romanice, utilizare specială a formelor clitice* de dativ ale pronumelui personal, caracterizată prin pierderea oricărei funcţii anaforice* şi încărcarea cu o funcţie specială stilistică şi pragmatică; se ataşează verbului, pentru marcarea participării afective a locu- torului la realizarea acţiunii sau pentru captarea interesului interlocutorului faţă de acţiune. Se utilizează fie o singură formă de clitic, fie, în serie, două forme clitice de persoane diferite (ex. ***Pe unde-mi umbli?, începe Flămânzilă a cărăbăni deodată în gură câte-o haraba de pâne şi răpede mi ţi le-a înfulicat... (Creangă). • în latină, unde nu existau forme pronominale clitice, desemnează o valoare specială a dativului pronominal personal în general, exprimând participarea moralmente interesată a persoanei la acţiune.***

G.P.D.

ordin strict lingvistic: concordanţa formală şi semantică dintre cuvintele puse în relaţie. Dacă un cuvânt este considerat moştenit dintr-o anumită limbă de bază, concordanţa formală înseamnă conformare la legile fonetice care au acţionat în trecerea de la acea limbă la noul idiom'; eventualele abateri trebuie să fie explicabile fie ca o consecinţă a unor accidente fonetice, fie ca o consecinţă a analogiei* inter- sau intra-paradigmatice. Pentru împrumuturi*, concordanţa formală cu sursa înseamnă conformare la normele curente de adaptare fonetică şi morfologică a acestora. Concordanţa semantică între cuvinte înseamnă, în toate cazurile, fie conservarea sensului din limba de origine, fie posibilitatea de a găsi o cale logică de explicare a filiaţiei sensurilor (dacă acestea sunt diferite). Cercetarea etimologică a cuvintelor se poate limita la indicarea sursei celei mai apropiate în timp a fiecăreia dintre acestea (etimologie directă) sau poate urmări firul evoluţiei până la sursa primară, de obicei reconstruită (etimologie indirectă). Dicţionarele etimologice ale diverselor limbi sunt reprezentative pentru cercetările de etimologie directă; etimologia indirectă este ilustrată mai frecvent în studiile comparativ-istorice*. Etapa studierii evoluţiei unui cuvânt a cărui origine a fost stabilită implică reconstituirea succesiunii temporale a variantelor formale şi a semnificaţiilor, apelând la mijloacele cronologiei* absolute şi relative, dar şi la dovezi extralingvistice. Comparaţia cu alte limbi înrudite sau cu care limba considerată a venit în contact poate furniza informaţii relevante. 2. In mod curent, prin etimologia unui anumit cuvânt se înţelege indicarea sursei acestuia. în funcţie de domeniul lingvistic în care este identificată sursa^se distinge între etimologie internă, în cazul cuvintelor create în interiorul limbii considerate (vezi şi compunere; conversiune; derivare) şi etimologie externă, în cazul cuvintelor moştenite din limba de bază sau împrumutate. Din cauza insuficienţei atestărilor, etimologia multor cuvinte nu a fost încă stabilită. Există, de asemenea, un număr relativ ridicat de cuvinte, îndeosebi neologisme, a căror sursă nu poate fi univoc determinată, în această situaţie, se vorbeşte despre etimologie multiplă. Pătrunderea unor cuvinte din diverse limbi, în aceeaşi epocă sau în epoci succesive, poate fi semnalată de existenţa unor variante fonetice ale acestora în condiţiile identităţii lor semantice (de ex., ***haractir, haracter, caracter, caracter, variante fonetice nediferenţiate semantic, explicabile prin raportare la surse diferite: neogreacă, rusă, franceză şi, respectiv, latină literară sau germană). Există însă şi posibilitatea ca etimologia multiplă să nu fie asociată cu variaţia formală (de*** ex., ***lampă este explicabil, în egală măsură, prin germană, franceză, rusă şi chiar maghiară). în cazul anumitor cuvinte, considerente de ordin formal trimit univoc la o sursă, dar sensurile lor presupun raportarea la altă(e) sursă(e) (de*** ex., ***absolut este explicabil formal prin latina literară, dar sistemul său de sensuri implică raportarea la franceză; la fel pentru stat, spirit*** etc.). **3. ~ populară Sintagma etimologie populară denumeşte fenomenul prin care subiectul vorbitor, bazându-se pe o serie de asemănări sau asocieri superficiale, alătură în mod spontan o formă lexicală (cuvânt) de o alta faţă de care nu este direct legată genetic: boliclinică, pentru policlinică, încuibaţie pentru incubaţie. Asociaţiile acestea se produc în procesul de pătrundere a împrumuturilor* dintr-o limbă în alta şi se datorează atât unui anumit grad de ignoranţă, cât şi nevoii subiectului vorbitor de a se manifesta ca factor activ în procesul de comunicare. Asociaţiile fiind spontane, sursele lor sunt multiple şi deci greu de fixat tipologic. Printre cele mai obişnuite notăm: f))simpla apropiere sonoră, cuvintele**

prezentând o cvasi- identitate formală: treaptă pentru dreaptă, funegru pentru funebru. Acest tip de asociere a mai fost denumit şi atracţie paronimică: 2) adesea, asemănării formale i se asociază şi un anumit suport semantic sau morfologic; astfel cooperativă a fost apropiat de verbul a cumpăra şi a devenit comparativă şi chiar cumpărativă, mutual a fost apropiat de mut şi a devenit muteşte preluând şi sensul acestuia, vindicativ a fost apropiat de vindeca şi a devenit sinonim cu „vindecător" etc. în evoluţia limbilor, etimologiile ' populare pot fi frecvente, dar puţine reuşesc să se impună. în limba română, printre etimologiile populare acceptate de vorbitori notăm locui apropiat de loc, apă chioară provenit din apă chiară prin apropierea de chior, a căpia (utilizat în sfera maladiilor umane), pentru că a fost apropiat de ***cap etc.*** Etimologia populară este utilizată în stilul beletristic cu funcţie de caracterizare a personajelor: remuneraţie după buget (Caragiale).
L.I.R. (1-2); C.C.(3).

vieţii sociale. Sin: antropologie* lingvistică (culturală), etnografia* vorbirii (comunicării), etnosemantică.
L.I.R.

EUFEMISM

Procedeu lexical constând din atenuarea expresiei unei idei prin substituire sau perifrază*; în retorică, figură* de gândire bazată pe acest procedeu: Filmul n-a fost rău, Omul nu e lipsit de calităţi. în enunţ, eufemismul apare: a) pentru evitarea unor expresii triviale, crude sau impudice: a adormi, a răposa, a se duce într-o lume mai bună, a-şi plăti datoria cea de obşte, a da ortul popii - „a muri"; adormire, odihnă - „moarte"; b) în evitarea unor expresii insultătoare sau care ar putea fi interpretate astfel: nevăzători- „orbi"; handicapaţi - „înapoiaţi mintal; paralizaţi"; c) în tabu-urile sociale ori religioase, uneori cu valoare onomastică: alcoolic - „beţiv"; Necuratul, Ucigă-1 toaca/ crucea, Cel de pe comoară - „dracul"; Iele, Frumoasele - în limbajul popular, numele unor „zâne rele"; în Antichitatea greacă, numele unor divinităţi malefice, Eriniile („furii răzbunătoare"), a fost substituit de Eumenide - „binevoitoare".

•Eufemismul se poate realiza ca litotă* (exemple mai sus) sau antifrază* (Frumoase, Eumenide).

•Ca figură, eufemismul este de cele mai multe ori utilizat ca rezultat al unui tabu, care duce la construcţii metaforice (vezi METAFORĂ) ori simbolice (vezi SIMBOL): ***Izbânzile cui n-au căzut?/ Şi inima cui n-a tăcut?/ Ah! luntrele toate spre-apus/ un val aherontic le-a dus! (Blaga).***
M.M.

ETIMON

Formă atestată sau reconstruită (vezi COMPARATIV- ISTORIC; RECONSTRUCŢIE) din care provine un anumit cuvânt. Etimonul poate aparţine aceleiaşi limbi - în cazul cuvintelor formate prin mijloace interne (vezi COMPUNERE; CONVERSIUNE; DERIVARE)
-sau altei limbi, cu care limba considerată se află în relaţie genetică (vezi ARBORE; CLASIFICARE), sau de contact* (vezi şi INFLUENŢĂ; ÎMPRUMUT). Când etimonul este reconstruit, el poate fi reprezentat de un radical* ipotetic şi nu de o formă lexicală cu mărci morfologice (de ex., lat. ***genus, (g)natus, natura sau gr. genos sunt raportate la radicalul i.-e.***
**** gen(e)).***
Vezi şi ETIMOLOGIE.
^ L.I.R.

ETNOGRAFIA VORBIRE

Orientare apărută în etnolingvistica* americană, urmărind determinarea tiparelor de utilizare a limbii într-un cadru socio-cultural dat (grup, comunitate*, societate, instituţie etc.), prin observarea directă a discursului* spontan. Evenimentul verbal, complex de acte* verbale cu aceeaşi funcţie, este factorul de organizare a folosirii limbii, fiecare comunitate caracterizându-se printr-un anumit repertoriu de evenimente verbale şi printr-o anumită structură a acestora.
Vezi şi ANTROPOLOGIE LINGVISTICĂ; ETNOLINGVISTICĂ.
L.I.R.

ETNOLINGVISTICĂ

Studiu al limbii în contextul cultural în care este utilizată. Desemnează preocupări similare cu acelea ale sociolingvisticii*, dar are în vedere de obicei cercetarea unor comunităţi* simple, mai puţin evoluate, pentru care nu este necesară o reducţie a factorilor implicaţi în comunicare* la un număr de invariante*, ca în cazul cercetării comunităţilor complexe modeme. Etnolingvistica urmăreşte relevarea felului în care o anumită limbă (sau varietate lingvistică) reflectă, printr-un decupaj specific al realităţii, caracteristicile vieţii materiale şi spirituale ale comunităţii care o foloseşte. La acestea se adaugă studierea atitudinii faţă de limbă şi de diversele componente ale acesteia, precum şi a clasificărilor empirice ale unor forme lingvistice, acte* verbale, subiecte, pe care le operează vorbitorii înşişi. Limba şi cultura sunt considerate două realităţi interconectate şi izomorfe, în strânsă dependenţă de exigenţele

EUFONIE

Efect acustic muzical, rezultat din combinarea/ repetarea sunetelor în cuvânt sau din alăturarea cuvintelor în frază; se află la baza unor figuri* de sunet (aliteraţia*, asonanţa*, rima*); opusă cacofoniei. Eufonia explică anumite schimbări fonetice datorate influenţei sunetelor alăturate sau apropiate; poate fi factor de asimilare*, pentru a se evita contrastele fonice (lat. coronam > rom. cunună; lat. fenestram > rom. fereastră) ori de disimilare*, pentru evitarea unor repetiţii supărătoare eventual greu de pronunţat (lat. minutum > rom. mănunt > mărunt, lat. urceolum > rom. urcior
> ulcior). • S. Puşcariu a analizat eufonia limbii române în comparaţie cu limbile romanice,

utilizând criteriul statistic al frecvenţei sunetelor; o

limbă cu preponderenţă vocalică este considerată mai eufonică decât o limbă în care predomină consoanele/grupurile consonantice. în română, raportul de frecvenţă dintre vocale (+ diftongi, triftongi) şi consoane/ grupuri consonantice este extrem de echilibrat; prin comparaţie, câteva date privind acelaşi raport în alte limbi romanice, germanice ori slave (datele sunt preluate din fonostatistica Alexandrei Roceric-Alexandrescu);

	română	franceză	italiană
Vocale	49,4%	43,36%'	47,74%
Consoane	49,74%	56,64%	52,27%
	germană	engleză	cehă
Vocale	38,86%	37,4%	40,73%
Consoane	61,14%	62,6%	59,13%.

• în ceea ce priveşte eufonia ca sursă a figurilor de sunet, vezi ALITERAŢIE; ASONANŢĂ; OMOFONIE; RIMĂ.
M.M.
EVALUARE
1. în cercetarea de tip structuralist, optarea, pe baza unor criterii dinainte stabilite: coerenţă, economie, simplitate în descriere, pentru soluţia de analiză cea mai adecvată în ansamblul descrierii. Teoretic, evaluarea pleacă de la ideea posibilităţii mai multor soluţii de analiză (de interpretare) pentru aceeaşi realitate lingvistică, ca urmare a „descoperirii" prin abstractizări succesive a sistemului lingvistic din manifestări exterioare ale faptelor de uz. 2. Mecanism conceput special de gramatica generativă* standard (N. Chomsky, 1957-1965) pentru a face posibilă alegerea, dintre gramaticile existente, a gramaticii celei mai adecvate, constând în ierarhizarea gramaticilor potrivit capacităţii lor generative, descriptive şi explicative. Are capacitate generativă mai mare gramatica în stare să genereze porţiuni mai întinse ale limbilor naturale; are putere (sau capacitate) descriptivă mai mare modelul care procură explicaţii satisfăcătoare pentru fenomene lingvistice cât mai numeroase şi mai larg răspândite în limbile naturale; are putere (capacitate) explicativă mai mare gramatica permiţând generalizările cele mai semnificative asupra modului de organizare şi funcţionare nu a unei singure limbi, ci a limbilor în general (vezi şi MODELARE).
G.P.D.
EVENTIV (VERB ~)
Clasă semantică de verbe care exprimă o modificare în starea subiectului, încorporând în matricea lor semantică trăsătura [+Dinamic]; sin. verb de devenire; ~ de schimbare de stare*; ~ dinamic*. • în semantica generativă*, verbele eventive sunt obţinute printr-o transformare* prelexicală de încorporare a predicatului primar a deveni în structura unui predicat static, realizat adesea adjectival sau substantival (vezi: X devine bătrân => X îmbătrâneşte; X devine prieten cu... => X se împrieteneşte cu...). Verbul eventiv se include în sistemul de opoziţii*: static / dinamic, fiecărui verb eventiv corespunzându-i o construcţie statică (verb copulativ a fi + adjectiv / substantiv) (ex. ***este bătrân*** vs. ***îmbătrâneşte; este bolnav*** vs. ***se îmbolnăveşte). • Ca formă, verbele eventive sunt, în română, fie reflexive (a se îngrăşa, a se îmbolnăvi, a se întrista), fie nereflexive (a slăbi, a îmbătrâni, a îngălbeni). Sintactic, verbele eventive sunt intranzitive*.***
Vezi şi DINAMIC^.
G.P.D.
EXCEPŢIE
1. Complement de ~ în sintaxa limbii române, tip de complement circumstanţial care exprimă o excepţie în raport cu subiectul, atributul, complementul sau numele predicativ al propoziţiei: N-am cumpărat altceva decât caiete. • Complementul de excepţie se construieşte cu prepoziţii, locuţiuni prepoziţionale şi adverbe: decât, în afară de, în afara etc. **2. Propoziţe circumstanţială de ~ Propoziţia care corespunde în planul frazei complementului de excepţie; ea exprimă un raport de excepţie faţă de propoziţia regentă. în toate situaţiile, propoziţia de excepţie este dependentă de o regentă negativă; ea prezintă o topică fixă fiind plasată întotdeauna după regentă. Printre conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale specifice circumstanţialei de excepţie sunt: decât (să), în afară că: N-am ascultat altceva decât ce am vrut.**
C.C.
EXCLAMATIV, -Ă
1. Propoziţie ~ într-o clasificare a propoziţiilor după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de propoziţe care exprimă spontan o emoţie

puternică sau o apreciere afectivă a locutorului în legătură cu un fapt care l-a surprins, l-a emoţionat etc.; aparţine clasei de construcţii de tip afectiv" şi subiectiv. în această concepţie, se distinge de celelalte moduri de comunicare: enunţiativ* (sau declarativ), interogativ*, imperativ*. • în tradiţia sintaxei româneşti, într-o clasificare a propoziţiilor după afectivitate*, exclamativa reprezintă tipul de propoziţii afective (sin. exclamative) şi se opune celor neafective (sau neexclamative). Propoziţiile exclamative pot apărea atât în cadrul enunţiativelor, cât şi al interogativelor. • Ca realizare, propoziţiile exclamative sunt de două tipuri: a) marcate prin cuvinte exclamative (vezi 2), al căror inventar este diferit de la o

limbă la alta şi de la un registru stilistic la altul (vezi, pentru română, ce, cu valoare adjectivală sau adverbială: Ce fată frumoasă!; Ce mult lucrează!; cât (de): Cât de frumoasă eşti!; cum (de): Cum mănâncă de urât!; aşa (de), atât de; Aşa de frumoasă eşti!; pop. unde nu: Unde nu începe o ninsoare!; pop. că: Că frumoasă mai eşti!); b) fără cuvinte exclamative speciale (ex, Fmmoasă eşti!). Ambele tipuri au în comun: narea intonaţiei exclamative, cu contururi foarte vâriate, în funcţie de starea afectivă exprimată; unele particularităţi sintactice, cum sunt: a) inversiunea* (vezi, de ex., inversiunea numelui predicativ); b) elipsa" (întreaga construcţie se reduce la grupul sintactic cu încărcătura afectivă cea mai puternică, adesea un grup nominal: Ce fată frumoasă!)-, c) prezenţa unor tipare sintactice de gradare* şi de intensitate* a adjectivului sau a adverbului (vezi, de ex., pentru română, frecvenţa grupurilor ce de, cât de, atât de, unde de este semnul unui tipar sintactic superlativ'
2. Cuvânt ~ Serie de cuvinte şi de grupuri sintactice cu valoare adverbială, ocurente la începutul propoziţiei exclamative, purtătoare ale accentului* sintactic şi, adesea, şi ale semnificaţiei de gradare* (vezi, de ex., **ce adverbial din construcţia: Ce frumoasă eşti!, care funcţionează, simultan, ca marcă exclamativă şi ca marcă superlativă).**
G.P.D

EXCLAMAŢIE

1. Sin. propoziţie/construcţie exclamativă-, vezi EXCLAMATIV. **2. Semn de~/ Semnul exclamării [1]** Semn de punctuaţie*. în româna contemporană standard este marca grafică a intonaţiei excla mative; apare de regulă după vocative şi după interjecţii neintegrate sintactic, după propoziţii (fraze) exclamative ori imperative: Oh [!] m-aţi otrăvit, nelegiuiţilor [!] Doamne [!] fie-ţi milă de sufletul meu [!] (C. Negruzzi). Repetat, marchează intensitatea exclamaţiei: Tu [!!]... nu vezi!... (Eminescu). înainte de semnul exclamării nu se lasă pauză albă*. Pentru combinaţia de semne [?!] / [!?], vezi INTEROGAŢIE, SEMN DE ~ în concurenţă cu virgula* mai ales după interjecţiile urmate de vocative, alternând cu absenţa punctuaţiei când pauza dintre interjecţie şi vocative e foarte scurtă (Mă omule!). Circulă şi cu denumirea semnul mirării. 3. ~ retorică în retorică, figură* de stil/ tip de frază prin care se exprimă un sentiment puternic sau o judecată afectivă; este însoţită întotdeauna de intonaţie* şi comportă caracteristicile lexico-gramaticale ale adresării (vezi APOSTROFĂ)**: Ah, năcaz, ah, priveghere, temutule şi tu dor/ Cu câtă plăcere dulce a noastre inimi vă vror! (Conachi); Târgovişte căzută! poetul întristat/' Colore variate în sânu-ţi a aflat! (Alexandrescu). e Exclamaţia retorică cuprinde adesea în enunţ o interjecţie, la care uneori se poate reduce întreaga frază (vai!; oh!): Unde este timpul cel de vitejie?/ Timpul de mari fapte?... Vai! n-o să mai vie (Bolintineanu). Caracteristicile fonetice şi intonaţionale ale frazei exclamative sunt: creşterea intensităţii şi a cantităţii silabelor; amplificarea intonaţiei faţă de cea neutră.**
Vezi EMFAZĂ; INTEROGAŢIE RETORICĂ.
C.S. (1-2): M.M. (3).

EXOCENTRIC, -Ă

în analiza distribuţională şi în analiza în constituenţi imediaţi (vezi ANALIZĂ,.2), construcţie (sintagmă* sau grup’ sintagmatic) a cărei distribuţie* în ansamblu nu este echivalentă cu a nici unuia dintre componente, centrul* (sau capul) de grup nefiind identificabil prin operaţia de substituţie* cu zero. Astfel se comportă sintagma prepoziţională în grădină şi sintagma nominală acest copil, a căror distribuţie nu este echivalentă cu a nici unuia dintre componente, aşa cum probează imposibilitatea suprimării vreunui component (sunt nereperate construcţiile: *învaţă în, *învaţă grădină; "acest învaţă, ’copil învaţă). Se opune, ca distribuţie şi ca tip de relaţie între componente, lui endocentric".
G.P.D.

195

EXPLOZIE

EXPANSIUNE

1. în sintaxa de tip structuralist, expansiunea este un termen atribuit grupurilor / sintagmelor endocentrice* în raport cu centrul' (sau capul) de grup. Astfel, în fraza: Cartea nouă de poveşti pe care am cumpărat-o ieri copiilor a fost foarte scumpă, grupul nominal în ansamblu, incluzând, în afară de centrui substantival, un adjectiv, un determinant prepoziţional şi o propoziţie relativă, reprezintă o expansiune a centrului substantival cartea. în funcţie de capacitatea claselor morfologice de a strânge determinanţi şi de a organiza în jurul lor grupuri* sintactice (vezi GRUP2), se poate vorbi despre expansiuni ale numelui; expansiuni ale verbului; expansiuni ale adjectivului; expansiuni ale adverbului. 2. în tradiţia sintaxei româneşti, tehnică de transformare a unei unităţi sintactice de rang inferior (parte’ de propoziţie) într-o unitate echivalentă de rang superior (propoziţie* subordonată), în vederea obţinerii unor variante sintactice echivalente semantic, deci a unor sinonime* sintactice. Vezi: • Subiect > Propoziţie subiectivă (ex. **învingătorul a primit trofeul > Cine aînvins a primit trofeul). • Complement indirect > Propoziţie completivă indirectă** (ex. ***gata de a pleca > gata să plece)*** etc. • Expansiunea antrenează modificări în organizarea sintactică: a) se introduce un predicat sintactic fie transformând o formă verbală nepersonală într-o formă personală, fie transformând un substantiv de provenienţă verbală (vezi. de ex., ***învingătorul) într-un verb propriu-/js, fie introducând un verb copulativ; b) se introduce un conectiv* specific nivelului frastic; c) se suprimă conectivul (dacă există) specific nivelului propoziţei. «Expansiunea se opune contragerii, cu care are totuşi în comun caracteristica de tehnici de obţinere a structurilor sintactice sinonime, ambele fiind bazate pe principiul teoretic al corespondenţei* dintre părţile de propoziţie şi propoziţiile subordonate (vezi*** CONTRAGERE; CORESPONDENŢĂ2).
G.P.D

EXPERIMENTATOR

în teoria semantică a cazurilor* (vezi CAZ n IV), traduce engl. experiencer, denumind rolul* semantic îndeplinit de un nominal animat, ocurent în configuraţia cazuală a verbelor fără agent* (verbe non-fgertiive), unde exprimă fiinţa afectată de stare, fără ca aceasta să aibă vreun

control
asupra receptării impresiilor şi a senzaţiilor. Verbele cu experimentator sunt verbe „de stare*" şi de „schimbare de stare"; includ întreaga clasă a verbelor „psihologice*". • în structurile sintactice ale românei, se actualizează prin obiect indirect (ex. **îmi place/ convine / este foame / este frică), prin obiect direct** (ex. **Mă doare /supără/ uimeşte rezultatul) sau prin subiect** (ex. **Ion se supără / se bucură / se extaziază / se teme).**

G.P.D.

EXPLE1TV

Component lipsit de semnificaţie a cărui apariţie este impusă din raţiuni structurale. Clasa expletivelor se poate exemplifica, pentru română, prin adverbe de negaţie din construcţii cu sens afirmativ (ex. **Nu l-am văzut decât pe Ion) sau prin conjuncţia că extinsă analogic după adverbe care nu suportă determinanţi propoziţionali** (ex. ***„iar de coate nici că-mi pasă" (Eminescu)); pentru franceză, prin adverbul negativ ne după regentele craindre, avoir peur (ex. Je crains qu 'il ne vienne) sau prin pronumele impersonal il (II arrive que nous sortions apres dîner). • în*** GB*, clasa exple- tivului are caracteristica de a ocupa o poziţie near- gumentală (vezi ARGUMENTAL) şi include, pentru engleză, pronominalele **it**, din construcţii impersonale, şi **there**, din construcţii existenţiale (ex. There are three pigs escaping), care, din raţiuni structurale, ocupă poziţia de subiect, fără să fie argumente ale verbului vecin şi fără să li se atribuie vreun rol tematic*. Verbele cu care acestea se asociază au poziţiile de subcategorizare ocupate, **it** şi **there** ocupând, atunci când apar, o poziţie suplimentară, exterioară. Să se compare: ***That the pig had been stolen surprised Mary, unde*** cele două argumente ale verbului sunt realizate printr-un nominal, respectiv, printr-un complement prepoziţional, cu: **It surprised Mary that the pig had been stolen, unde expletivul it** apare în afara celor două argumente.

G.P.D.

EXPLOZIE

1. Al treilea moment (ultimul) în rostirea consoanelor oclusive*. Momentul în care organele vorbirii execută mişcarea de deschidere bruscă a canalului fonator*. 2. Deschidere a canalului fona-
»

tor* produsă la iniţială de silabă. Vezi EXPLOZIV; IMPLOZIE.

L.I.R.

EXPLOZIV, -Ă (CONSOANĂ ~)

1. Vezi OCLUSIV.-Ă. 2. în structura silabei*, consoană care precedă nucleul vocalic. Articularea consoanelor explozive se caracterizează printr-o tensiune mai puternică de rostire. Vezi şi IMPLOZIV.

L.I.R.

EXPRESIE

Latură concretă a semnelor* sau enunţurilor* lingvistice, care reprezintă o suită ordonată de sunete specifice. Planul expresiei poate fi descris în funcţie de două nivele: cel al sunetelor*, fonemelor* şi cenemelor* şi cel al cuvintelor* unei limbi; disciplinele care se ocupă de acest studiu sunt fonetica*, fonologia*, glosematica* şi gramatica* (când descrie forma cuvintelor şi felul în care se combină în sintagme, propoziţii, fraze). în lingvistica modernă (E. de Saussure, L. Hjelmslev), expresia este delimitată în raport cu conţinutul* şi este frecvent utilizată cu accepţia de semnificant* luat în totalitatea lui. Unităţile limbii (fonem*, morfem*, cuvânt*, sintagmă*) se identifică prin relaţia dmtre expresie şi conţinut (vezi COMUTARE). Referinţa unui plan al limbii la altul distinge unităţile funcţionale pentru că o diferenţă de conţinut este fapt de limbă dacă, în aceeaşi limbă, îi corespund diferenţe specifice în expresia materială. Planul expresiei sau al semnificantului, ca plan material al limbii, poate fi considerat sub diverse aspecte: substanţă sonoră, masă fonică sau expresie orală; substanţă vizuală, masă grafică sau expresie scrisă. Expresia este deci materie fonică sau grafică manifestată sub forma de combinaţii date (complexe sonore sau grafice). Nu există nici un raport între sunetele [p], [a], [t] şi ideea de „pat", dar există un raport între structura planului expresiei [pat] şi ideea de „pat", înlocuirea lui [p] cu [b] în planul expresiei ar produce o modificare a planului conţinutului, pentru că bat semnifică altceva decât pat. • în lingvistica tradiţională, expresia are o interpretare echivocă — orice element al frazei (cuvânt compus, sintagmă, locuţiune), de ex.: expresie verbală impersonală (e bine, e rău).

A.B.V.

EXPRESIV, -Ă

•Procedeu / trăsătură ~ Mijloc fonetic, morfologic, sintactic, lexical sau prozodic care permite reliefarea stilistică a unei părţi de enunţ*, presupunând o atitudine afectivă* (emoţională) a locutorului. Vezi AFECTIV; AFECTIVITATE,. • Funcţie ~ sau emotivă Funcţie* a limbajului centrată asupra locutorului/ emiţătorului mesajului. Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).

M.M.

EXPRESIVITATE

Caracteristică a conţinutului afectiv* (emoţional) al unui enunţ*; în studiile de stilistică, sin. pentru afectivitate. • Expresivitatea poate fi inerentă (atunci când intervenţia contextului* nu este necesară în determinarea valorii expresive - cazul onomatopeelor*) şi dependentă de context (în cazul trăsăturilor expresive* situate la toate nivelurile limbii). • ~ involuntară Efect stilistic spontan al unui enunţ care nu fusese formulat în mod deliberat în scopul obţinerii unei valori expresive; este cazul unor scrieri din literatura română veche: opere istorice ori religioase în intenţie, cronicile şi scrierile bisericeşti din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea conţin pagini caracterizate prin expresivitate (E. Negriei).

M.M.

EXTENSIUNE
Concept logic utilizat în descrierea sensului* sau tip de definiţie* a lui care presupune enumerarea tuturor elementelor unei clase; extensiunea se opune intensiunii* (sau comprehensiunii). Ansamblul A al numerelor substantivelor în limba română este A- {singular, plural}. Nu orice clasă poate fi definită prin extensiune (dar poate fi definită prin in tensiune") pentru că putem cunoaşte numai un număr limitat de obiecte în legătură cu care a fost folosit un anumit semn, chiar dacă ştim că există şi alte obiecte în legătură cu care semnul respectiv a fost şi/ sau va fi folosit. Despre orice obiect o, care va avea proprietatea P (stabilită prin observarea creioanelor „normale"), se va spune că face parte din extensiunea O a cuvântului creion; un obiect ipotetic, făcut în întregime din grafit, de forma şi mărimea unui creion, care serveşte la scris, deci satisface numai în parte condiţiile conţinute de intensiunea* cuvântului creion nu e sigur că va fi numit astfel. Extensiunea poate

corespunde referinţei*, când termenul este utilizat în enunţ şi când semnul semnifică un obiect prin intermediul unei proprietăţi. Extensiunea poate corespunde denotaţiei* unui termen când desemnează obiectul (obiectele) de care semnul e legat, chiar dacă e dificil să precizăm exact care sunt toate obiectele: clasa „câinilor" - toate animalele care se pot numi astfel. Extensiunea se poate preciza în funcţie de partea de vorbire reprezentată: extensiunea unui adjectiv ca alb este constituită de totalitatea obiectelor (reale sau posibile) caracterizate prin proprietatea „alb"; un verb ca a merge desemnează totalitatea obiectelor (reale sau posibile) care intră sub incidenţa conceptului a merge (vezi HIPONIMIE).
A.B.V.
EXTENSIV, -Ă
Tip de unitate suprasegmentală* care caracterizează un segment fonic mai mare decât silaba* (vezi şi INTENSIV). în română - contururile intona- ţionale (vezi INTONAŢIE).
L.I.R.
EXTRALINGVISTIC, -Ă
Mai frecvent în sintagma factor ~ 1. în sincronie, element non-lingvistic care influenţează producerea şi înţelegerea enunţurilor* în procesul comunicativ (vezi şi CONTEXT COMUNICATIV; SITUAŢIE DE COMUNICARE); 2. în diacronie, element non- lingvistic (istorico-politic, social-cultural) care condiţionează schimbările unui sistem lingvistic.
L.I.R.
F
FACTITIV
Sin. cauzativ, vezi CAUZATIV, -Ă **FACTIV**
Predicat* în vecinătatea căruia orice propoziţie enunţată este obligatoriu adevărată, dând el însuşi informaţii asupra valorii de adevăr a subordonatei. Cele mai tipice predicate factive sunt: se ştie că (p), se cunoaşte că (P), este de la sine înţeles că (P), pentru care P, simbolizând propoziţia subordonată, este adevărată. • Se opune predicatului contratactiv, în vecinătatea căruia propoziţia enunţată este obligatoriu falsă. Dacă există un locutor exprimat gramatical, acesta îşi asumă responsabilitatea recunoaşterii valorii false a propoziţiei subordonate. Cele mai tipice predicate contrafactive sunt: minte că (P), fabulează că (P), ***ise năzare că (P), pretinde că (P). • Se distinge de predicatul non-factiv, în vecinătatea căruia nu se înregistrează nici valoarea „adevărat", nici valoarea „fals" a propoziţiei subordonate, iar valoarea de adevăr a enunţului global nu depinde de valoarea adevărat / fals a lui P. Predicatele*** non-factive se lexicalizează prin verbe de tipul: crede că (P), presupune că (P) şi prin adverbe ca: posibil (P), cică (P), unde P poate fi adevărat sau fals. Vezi ASERTIV,; EPISTEMIC.
G.P.D.
FACULTATIV, -Ă
1. Determinant ~ în grupurile sintactice, desemnează orice determinant suprimabil, adică acel determinant în absenţa căruia construcţia rămâne „bine-formată". Distincţia facultativ vs. obligatoriu evidenţiază natura relaţiei sintactice şi semantice faţă de centru: mai strânsă, determinată inerent* de centrul grupului, în cazul determinantului obligatoriu, dar laxă, exterioară, în cazul
determinantului facultativ. în G(rup)V(erbal), corespunde distincţiei argumente* vs. circumstanţiale* .Vezi şi OBLIGATORIU. **2. Relaţie ~ Vezi** CONSTELAŢIE. **3. Transformare ~ în gramatica generativă* timpurie, transformare* a cărei neaplicare nu conduce la structuri „rău-formate", ceea ce înseamnă că ambele structuri: cea de bază* şi cea transformată* sunt atestate în limbă. • Pentru română, s-ar putea exemplifica prin transformarea de suprimare* a articolului demonstrativ din structurile atributive: Nominal -** Art. - cel - Adj. actualizate prin: caietul cel nou.
Vezi 12 3 4 => 1 2 <j) 4, semnificând că, în română, sunt posibile atât construcţiile cu articol demonstrativ (caietul cel nou), cât şi cele cu articolul demonstrativ suprimat (caietul nou). • în variantele târzii ale modelului, se renunţă la transformarea facultativă, toate transformările fiind prevăzute din bază. Vezi TRANSFORMARE.
G.P.D.
FAMILIE
I. ~ de cuvinte Grup de cuvinte asociate între ele printr-o rădăcină* comună, căreia i se adaugă sufixe* lexicale sau prefixe*; după unii cercetători, cuprinde şi compusele*. • în română, familia de cuvinte se formează, în sens restrâns, de la baze vechi (latineşti, vechi slave ş.a.): Bun/ bun-ătate, bun-ic, bun-ic-ă, îm-bun-a; femeie/ femei-esc, femei-eşte; lemn/ în-lemn-i, lemn-os, lemn-iu\ grădină/ grădin-ar, grădin-ăr-easă, grădin-iţă. • în sens mai larg, unele familii de cuvinte au ca punct de plecare două cuvinte-bază: car/ căr-uţă, căr-uţ-aş, căr-uc-ior şi căra/ căr-ătură, cără-uş, cără-uş-ie, cără-uş-i. • în sens foarte larg, se admite că

familiile de cuvinte includ în limba

română şi împrumuturile latino-romanice analizabile integral: gramatică/ gramatic-a]; spera/ sper-anţă; structură/' structur-al; facil / facil-itate; adapta/ adapt-a-bil-itate şi multe altele. • într-o altă interpretare, mai puţin obişnuită în lingvistica românească, familiile de cuvinte pot coincide parţial cu câmpurile derivative (vezi cÂMP).Vezi DERIVARE; FORMAREA CUVINTELOR; PREFIX(ARE); COMPUNERE. • ~ frazeologică Vezi FRAZEOLOGIC, -Ă (UNITATE), **ü.** ~ de limbi Grup de limbi care au o origine comună (provin din aceeaşi protolimbă*). Familiile se subdivid în ramuri, caracterizate printr-o anumită similaritate de evoluţie.
Vezi şi CLASIFICARE (A LIMBILOR).
A.B.V. (I); L.I.R.(U).
FATICĂ (FUNCŢIE ~)
Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).
FEEDBACK
Conexiune inversă, rctroacţiune. Termenul aparţine domeniului ciberneticii, desemnând o metodă de contrai ai unui sistem prin reinserţia rezultatelor performanţei sale precedente. Pe această bază, se realizează un autoreglaj al sistemului, contracarându-se acţiunea tendinţelor naturale interne de dezorganizare. Feedback-ul controlează entropia* sistemului, eliminând disfuncţiile. Limbajul poate fi interpretat ca un sistem cu autoreglaj. Pe de o parte, este posibilă analiza neurofi- ziologică a acestuia pe baze cibernetice. Comenzile nervoase pe care le implică vorbirea sunt controlate de conexiuni inverse: audiţia propriei voci reglează permanent emisiile vocale; de aceea, surditatea împiedică dezvoltarea normală a limbajului. Pe de altă parte, prin intermediul feedback-ului se pot explica atât procesele continue de eliminare dintr-un anumit sistem a elementelor care produc perturbări ale comunicării (omonimele*, de ex.), cât şi existenţa unui grad minim de stabilitate a sistemului respectiv, care permite interacţiunea* verbală (posibilitatea identificării de către receptor* a unităţilor distinctive* din sistem, prin eliminarea variaţiilor contextuale sau individuale care intervin în procesul de emitere).
L.I.R.
FEMININ, -Ă
1.Gen ~ Genul feminin este un termen al categoriei genului* gramatical, care în unele limbi se realizează prin doi termeni (masculin-feminin), iar în altele prin trei (masculin-feminin-neutru). în procesul pierderii caracterului motivat al genului natural - bazat pe opoziţia de sex -, genul feminin, ca şi ceilalţi membri ai categoriei genului, este evidenţiat astăzi numai prin mărci formale şi la nivel combinatoriu. în limba română, genul feminin prezintă terminaţiile caracteristice -ă, -â, -ea; omogenitatea acestei clase este alterată de prezenţa câtorva substantive masculine: tată, paşă, popă etc. La nivel combinatoriu, genul feminin se evidenţiază prin acord (cu adjectivul, numeralul) sau prin asociere (cu articolul). Vezi GEN. **2. Rimă~ în versificaţie, rimă* bisilabică, în care accentul* de intensitate cade pe silaba penultimă; formează rime feminine cuvintele paroxitone (vezi** ACCENT): ***vântul/ cuvântul, stele/mele/jele, roată/ toată, amară/pâră. arâmă/vâmă. Sunt, de asemenea, feminine rimele trisilabice (dactilice) şi cele în care corpul comun cuprinde patru silabe (hiperdactilice sau peonice), deoarece şi în aceste situaţii ultima silabă a versului este neaccentuată: dactilice: penele/ sprâncenele, stelele/rândunelele, drâcului/bogâtului, plopilor/ochilor; hiperdactilice: malurile/vălurile, pământurile/vânturile/cânturile.***
Sin.: (rimă, vers) acatalectic,-ă.
C.C. (1); M.M. (2).
FIGURAT (SENS ~)
în accepţie restrânsă, sens al cuvântului* atunci când este utilizat ca trop*; în accepţie lărgită, transfer de trăsături semantice în uzul contextual al unui cuvânt [Concret/Abstract, Animat/Inanimat]. Sensul figurat face parte dintre sensurile conotative (vezi CONOTAŢIE) ale cuvântului şi se opune sensului propriu (sau literal). în metaforele* împietrite (vezi CATACREZĂ), **broasca uşii sau cocoşul puştii, de** ex., transferul semantic se realizează de la [Animat] la [Inanimat], pe baza unei eventuale asemănări de formă între cei doi referenţi; în versurile Încă un an. o zi, un ceas/ şi drumuri toate s-au retras/ de sub picioare, de sub pas (Blaga), sensul [Concret] al substantivului drum a fost substituit cu cel [Abstract], figurat şi simbolic, prezent în contextul drum al vieţii.
\

•**Limbaj, stil - (sau** FIGURATIV) Formă a limbajului* dotată cu expresivitate*; sistemul figurilor*, de stil.
Vezi CONOTATIV; CONOTAŢIE, FIGURĂ.
M.M.
FIGURĂ
In retorică, deviere de la uzul lingvistic normal, schimbare într-un anumit nivel al limbii, care facilitează expresia poetică sau pe cea oratorică, diferită ca grad de expresivitate* ori persuasiune faţă de maniera comună de exprimare. Figura nu este un simplu ornament al artei poetice: de- structurarea pe care o presupune devierea de la uzul normal al limbii (de la sensul „propriu, literal‟ al termenilor ori de la structurile sintactice neutre expresiv) este însoţită de o restructurare a limbajului după un cod propriu, cel al retoricii*, bazat pe uzajul „figurat‟ al termenilor şi pe structuri sintactice specifice. Conceperea limbajului literar ca o refacere după reguli proptii a structurii enunţului* este foarte importantă în perspectiva deschisă asupra figurii: dacă nu s-ar lua în considerare acest specific al limbajului figurativ, definirea figurii exclusiv ca deviere s-ar suprapune peste aceea a stilului* (sau a faptului de stil) în general. • Clasificarea figurilor s-a făcut, din Antichitate până în epoca modernă, în

funcţie de multiple criterii: natura unităţii lingvistice în care se realizează figura; dimensiunile acesteia (cuvânt, sintagmă, frază) - conform criteriului sintagmatic; nivelul la care se concretizează figura (sunet, morfem. sintagmă, frază, sens) - conform criteriului paradigmatic*. Grupând diverse principii de clasificare, de multe ori interferenţe, se pot distinge următoarele clase de figuri, definite în majoritatea cazurilor în funcţie de nivelul lingvistic la care se situează: 1. Figuri de sunet sau metaplasme - au la bază modificări realizate la nivelul fonetic al limbii; pot fi grupate, la rândul lor, în mai multe subcategorii: a) accidentele fonetice, doar în subsidiar figuri sonore: metateza* sincopa*, sinereza*, afereza*, apocopa*; b) figuri de sunet propriu-zise: aliteraţia*, asonanţa*, paronomasia* (sau paronomaza), rima* şi rima interioară; c) figuri de sunet cu implicaţii semantice - figurile etimologice ***(infra);*** d) jocurile de cuvinte, bazate pe inversiuni ori amalgamări de sunete, cu eventuale implicaţii semantice: anagrama*, caldmburu!*, palindromul* (vezi ANAGRAMĂ); 2. Figuri de construcţie (sintactice) sau metataxe - structurări specifice realizate la nivel sintactic sau modificări ale topicii* normale în propoziţie/frază; se bazează, în totalitate, pe doi factori esenţiali: repetiţia şi simetria; pot fi grupate în subcategorii: a) figuri propriu-zise: paralelismul* sintactic, figură emblematică, situată la baza tuturor celorlalte, enumerarea*, climaxul*, anticlimaxuf, repetiţia* (simplă, sinonimică, antonimică), anafora*, epiforă*, anadiploza*, epanadiploza*, chiasmul*, refrenul*; b) construcţii sintactice (existente eventual şi în limbajul curent) devenite figuri prin utilizare contextuală: asindetul*. polisindetul* (sau polisindetonul), tmeza*, elipsa*, zeugma*, silepsa*, anacolutul*, dislocarea*, hiperbatul*, hipalaga* (sau hypallagon), inversiunea'; c) figuri sintactico-lexicale, figuri sintactice cu implicaţii semantice: poliptotonul', parigmenonul*, antanaclaza* 3. Figuri semantice (în parte numite şi tropi) sau metasememe, realizate prin analogii (comparaţia) sau prin mutaţii (metonimia, metafora) la nivelul sensului cuvintelor implicate; se grupează în două serii (R. Jakobson): a) seria metonimică: metonimia*, sinecdoca' (particularizantă şi generalizantă); b) seria metaforică: metafora* (explicită şi implicită), comparaţia*, personificarea*, antonomaza* (particularizantă şi generalizantă), epitetul*, oximoronul*, simbolul* (figură cu dublă natură, geneza simbolurilor circulante fiind legată de metonimie, iar realizările simbolului poetic apropiindu-se de metaforă). Distincţia clară dintre cele două serii a fost contestată de studii ulterioare: Retorica generală a Grupului n, de ex., descrie metafora ca pe o secvenţă de două sinecdoce; simbolul poate fi şi el situat la limita dintre cele două serii (vezi SIMBOL); 4. Figuri de gândire (logice) sau mctalogisme, cea mai mare parte realizate în construcţii care depăşesc nivelul cuvântului, al sintagmei sau al frazei - nu reprezintă simple asocieri de termeni, ci au o semnificaţie extinsă asupra structurii mai largi a textului*: antifraza*, antiteza*, hiperbola*, litota*, ironia*, paradoxul*, parabola*, reticenţa*, alegoria*, eufemismul*, pleonasmul* ş.a. • Operaţiile care duc la constituirea fiecărei figuri în parte sunt diferite, presupunând uneori relaţii cu alte discipline (logică, psihologie, psihanaliză): procesele de analogie vs. ***continuitate explică, de*** ex., diferenţele de esenţă semantică dintre metonimie

şi metaforă. în concepţia retorică a grupului de poeticieni de la Liege (vezi Grupul (i, Rhetorique generale, 1970), operaţiile la care se apelează pentru explicarea lingvistică a figurilor sunt în parte logice: adăugare, suprimare, substituire (combinaţie între adăugare şi suprimare) şi permutare; rezultă, în urma lor, cele patru clase de figuri amintite: metaplasmele, metataxele, metasememele şi metalogismele. • Uzul figurilor nu se limitează la limbajul poetic ori la literatură în general; încă din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea retoricile recunosc o dublă existenţă a figurii: în expresivitatea* poetică şi în limbajul curent, unde figura ia în general o formă împietrită, fixată prin uz, fiind simţită uneori ca mai puţin expresivă decât o figură poetică (vezi CATACREZĂ).

• ~ etimologică Figură de construcţie realizată prin alăturarea unor cuvinte formate de la acelaşi radical*; figura etimologică poate apropia două forme gramaticale diferite ale aceluiaşi cuvânt (vezi POLIPTOTON**; frumoasa frumoaselor; n-a fost/ Nu este, n-o să fie şi-n van va să suspine - Arghezi) sau două cuvinte diferite, derivate de la aceeaşi bază (vezi** PARIGMENON**: Am visat un vis: Singur fuse îndrăgitul, singur el îttdrăgitorul - Eminescu; Cântăreşte-ţi necântăritele cuvinte - Minulescu). Figurile etimologice sunt figuri de sunet, rezultă din repetiţie* şi au valori semantice contextuale, situându-se astfel la intersecţia a trei niveluri figurative: fonic, sintactic şi semantic.**

M.M.

FILOLOGIE

Disciplină care se ocupă cu studiul textelor: analiza critică a acestora, compararea variantelor, editarea manuscriselor. Obiectul de studiu al filologiei l-au constituit cel mai adesea textele vechi; din Antichitate, filologia a fost prima formă de existenţă a lingvisticii* ca ştiinţă: în sec. II î. e. n., de ex., savanţi alexandrini (între care Aristarh) au realizat o ediţie critică a poemelor homerice Iliada şi Odiseea, care circulaseră mult timp pe cale orală. Filologia este o ştiinţă istorică, apărută din necesitatea cunoaşterii culturilor trecute şi a documentelor scrise pe care acestea le-au lăsat. Rezultatul cercetărilor filologice se materializează în ediţii şi în critica de text: critica internă (compararea textelor, a variantelor, istoria manuscriselor) şi cea externă (datarea manuscriselor în raport cu evenimente socio-culturale,
apelul la istoria literară etc.). • în filologia românească, primele ediţii de texte datează din sec. al XlX-lea (M.Kogălniceanu, de ex., a publicat Letopiseţele moldoveneşti în 1852, fără a realiza însă o ediţie critică). Modemizându-şi metodologia, filologia s-a dezvoltat în sec. al XX-lea, când majoritatea textelor româneşti vechi (religioase sau istorice) au fost editate: Psaltirea Scheiană (ed. I.A. Candrea, 1916); Tetraevan- ghelul tipărit de Coresi (ed. Florica Dimitrescu, 1963); Palia de la Orăştie (ed. Viorica Pamfil, 1968); Codicele Voroneţean (ed.

Mariana Combiescu. 1981); Codex Sturdzanus (ed. Gh. Chivu, 1993); Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (ed. P.PPanaitescu, 1955; ed. L.Onu, 1967); Miron Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei (ed. P. P. Panaitescu, 1958; ed. L. Onu, 1967); Ion Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei (ed. I. Iordan, 1955) etc. în varianta sa modernă, filologia beneficiază de contribuţia mai multor ştiinţe (statistica, istoria, informatica).
Vezi şi LINGVISTICĂ.
M.M.
FILTRU
în gramatica generativă", constrângere* (sau condiţie) de corectă formare pusă diverselor structuri obţinute prin regulile gramaticii, având drept scop eliminarea structurilor „rău-formate" sau procurarea de explicaţii pentru agramaticalitate*. Vezi, de ex., filtrul cunoscut sub numele de „COMP(lementizator) dublu satisfăcut" (engl. ***Doubly Filled*** COMP), schematizai ea: *[$_{COMP}$ Wh-Ph **X], unde X are conţinut fonetic şi este o realizare a lui COMP. Acest filtru stabileşte că un coMP(lementizator) care conţine un grup relativ-interogativ (engl. Wh-Ph) şi un al doilea complementizator* este „rău-format", dând explicaţii, de** ex., pentru agramaticalitatea unor construcţii româneşti ca: *el se întreabă cine dacă vine. • în locul unor filtre cu acţiune limitată din variantele timpurii ale gramaticii generative, GB* propune filtre generale, universal valabile, reprezentând principiile diverselor module* a căror nerespectare poate conduce la structuri „rău- formate" în oricare limbă; vezi filtrul de caz*, principiile legării*, principiul categoriei vide* etc. Vezi CONSTRÂNGERE$_2$.
G.P.D.
FINAL
202
FINAL,-Ă
1. în fonetică, adjectiv component al unor sintagme care indică, cu mici diferenţe, poziţia sunetelor în cuvânt. Astfel se vorbeşte de: sunet ~, poziţie ~, silabă ~, consoană • Poziţia finală in limbile care resping accentuarea la sfârşitul cuvântului este o poziţie slabă, ceea ce determină
o serie de modificări cu caracter mai mult sau mai puţin regulat: in trecerea de la latină la română, căderea consoanelor finale este o lege fonetică cu un caracter de mare generalitate; multe accidente fonetice se produc la finală de cuvânt. Vezi APOCOPĂ; SINEREZĂ; 2. în gramatică se vorbeşte de propoziţie finală, sintagmă sinonimă cu propoziţia circumstanţială* de scop*. 3. în lexic circulă sintagma finală de cuvânt care este, uneori, echivalentă cu terminaţie*.
C.C.
HX,-Ă
1. **Topică ~ Limitare a posibilităţilor de aşezare a cuvintelor unele în raport cu altele până la situaţia de aşezare unic posibilă. Vezi, de** ex., în română, regulile restrictive de aşezare a cliticelor* în raport cu poziţia cuvântului-suport (vezi ATON; CLITIC).
• Regulile de topică* diferă de la o limbă la alta, depinzând de particularităţile structurale ale fiecăreia; unele reguli constituie parametri pentru tipul structural de limbă (vezi TIPOLOGIE). Româna, deşi se caracterizează în ansamblu prin libertăţi de topică mai mari decât în alte limbi, are totuşi preferinţe de topică sintactică (vezi caracterizarea ei ca limbă aparţinând tipului „Head First") şi cunoaşte limitări de topică până la situaţia de topică fixă, în cazul poziţiei cliticelor şi a auxiliarelor*.
2. **îmbinare ~ de cuvinte Grup de cuvinte care, parţial sau integral, nu răspunde regulilor generale de constituire a grupurilor* sintactice, caracte- rizându-se, lexical, prin lipsă de variaţie a lexe- melor* sau, altfel spus, prin posibilităţi minime de substituţie a componentelor, sintactic, prin pierderea parţială sau totală a valenţelor* proprii fiecărui component şi prin limitări de topică*, semantic, printr-un sens unitar, care nu se constituie din însumarea sensurilor lexemelor componente, iar stilistic, printr-un grad mai înalt de expresivitate* în raport cu îmbinările libere*, analizabile. • Inventarul de îmbinări fixe este propriu fiecărei limbi şi este modificabil de la o etapă lingvistică la alta, cuprinzând, ca tipuri**
distincte de îmbinări, locuţiunile* şi expresiile*; sin. unitate frazeologică (vezi FRAZEOLOGIC; LOCUŢIUNE).
G.P.D.
FLECTIV
în limbile cu flexiune*, component din structura unui cuvânt flexibil* care, adăugat radicalului* invariabil, variază în cursul flexiunii, marcând categoriile* gramaticale specifice clasei morfologice căreia îi aparţine cuvântul. Flec tivul poate fi constituit dintr-un singur morfem* gramatical (vezi rom. cas-ă sau cânf-ând) sau dintr-o succesiune de morfeme gramaticale (vezi: cas-e-i sau cânt-a-se-m); poate fi aşezat la finalul cuvântului flexibil (vezi exemplele anterioare) sau, în cazul mărcilor duble, poate să constituie un morfem discontinuu* (de ex. a cânt-a) sau o succesiune discontinuă (de ex. să hotăr-â.-#.).
Vezi AFIX (GRAMATICAL); FLEXIBIL.
G.P.D.
FLEXIBIL, -Ă
1. Cuvânt ~ Cuvânt care recurge la procedeul morfologic al flexiunii (vezi FLEXIUNE,) pentru a exprima diverse semnificaţii* gramaticale. Cuvântul flexibil se compune dintr-o secvenţă inva- riabilă, numită radical*, purtătoarea semnificaţiei lexicale, şi una variabilă, numită flectiv*, purtătoarea semnificaţiei / semnificaţiilor gramaticale. Cuvântul flexibil se opune celui neflexibil (numit şi invariabil''', a cărui formă rămâne neschimbată în cursul vorbirii. Astfel, pronumele nehotărât altul este flexibil schimbându-şi forma pentru marcarea categoriilor de gen (altul vs. ***alta), de număr (altul***vs. ***alţii) şi de caz (altul*** vs. ***altuia; alţii*** vs. ***altora), în timp ce pronumele nehotărât ceva este invariabil / neflexibil, apărând, indiferent de construcţie, cu o singură formă. 2. Parte de vorbire ~ Clasă gramaticală de cuvinte care, în***

ansamblu, prezintă caracteristica flexiunii*. Se opune părţii de vorbire neflexibile, clasă care, în ansamblu, cu toţi membrii ei, rămâne neschimbată în cursul vorbirii. Astfel, clasa substantivului, a adjectivului, a pronumelui, a verbului, a numeralului sunt clase flexibile, în timp ce clasa prepoziţiei, a conjuncţiei, a interjecţiei sunt neflexibile.
G.P.D.

FLEXIONAR,-Ă
1. Afix ~ Afix* care serveşte flexiunii*, realizând marcarea diverselor categorii* gramaticale. Se deosebeşte de afixul derivativ*, care, ataşat radicalului*, serveşte la crearea de cuvinte noi din baze* existente în limbă. 2. Limbă ~ Vezi CLASIFICARE (A LIMBILOR).
G.P.D.
FLEXIUNE
1. Procedeu morfologic specific unui anumit tip morfologic de limbi: limbile flexionare*, constând în ataşarea la o parte invariabilă a cuvântului a unuia sau a mai multor afixe* gramaticale pentru a marca, în cursul vorbirii, diversele categorii* gramaticale. La unii autori, semnificaţia termenului s-a extins şi asupra mijloacelor analitice* de marcare a categoriilor gramaticale (marcarea prin auxiliare* sau prepoziţii, unele - vezi auxiliarele - fiind calificate drept afixe mobile*). Se poate vorbi de o flexiune în general, ca procedeu morfologic de schimbare a formei cuvântului comun mai multor limbi. • Avându-se în vedere variaţia morfologică proprie fiecărei limbi, manifestată printr-un inventar diferit de categorii gramaticale şi printr-o organizare diferită a categoriilor comune (de ex., printr-un număr diferit de termeni opozabili) (vezi CATEGORIE,), se poate vorbi despre o flexiune a limbii române, în raport cu flexiunea limbii latine, a limbii ruse, a limbii maghiare etc. • în funcţie de marcarea sintetică*, flexionară, a categoriilor gramaticale vs. marcarea analitică, se poate vorbi de o flexiune sintetică vs. flexiune analitică vs. flexiune mixtă, ultima utilizând concomitent mijloace sintetice şi analitice. • După cum categoriile gramaticale sunt esenţialmente diferite între verb şi nume, se poate vorbi despre o flexiune nominală, numită declinare*, vs. una verbală, numită conjugare*, iar în cadrul flexiunii nominale, se pot distinge: flexiunea substantivală vs. flexiunea adjectivală vs. flexiunea pronominală. 2. Termenul flexiune este atribuit şi totalităţii formelor unui cuvânt flexibil*, reprezentând variaţiile lui morfologice dintr-o anumită limbă; sin. paradigma'. Astfel, pentru română, flexiunea cuvântului casă grupează formele: casă, case, casa, casei, casele, caselor, iar a cuvântului a merge grupează formele: merg, mergi, merge ..; mergeam, mergeai, mergea...; am ***mers, ai mers, a mers...; mersei, merseşi. merse...; mergând*** etc.
G.P.D.
FOCALIZARE
1. Mecanisme gramaticale (mai ales sintactice, iar, mai rar, pentru unele limbi, şi morfologice) care, în cadrul discursului, fac dintr-un component (sau un grup de componente) focus*-ul (prim-planul) informaţional, plasând restul enunţului în fundal.
•Dacă principiile de focalizare sunt general valabile (toate limbile recurg, de ex., în acest scop, la deplasarea* de componente), mijloacele propriu-zise de focalizare, ca şi ponderea lor aparţin fiecărei limbi. Astfel, diversele tipuri de dislocări* de dreapta şi de stânga, de inversiuni*, de topicalizare*/ tematizare*, de dublare* de componente sunt proprii fiecărei limbi, depinzând direct de tipul de topică* şi de regulile* ei sintactice. Există şi limbi care au mijloace morfologice de focalizare, utilizând sufixe sau prefixe topice (este, de ex., cazul limbii japoneze). • în fiecare limbă există o limitare sintactică a mijloacelor de focalizare, deci constrângeri impuse de regulile sintactice ale limbii date, dar, dincolo de această limitare, există o libertate în alegerea mijloacelor de focalizare, în care intervin variaţiile pragmatice şi stilistice individuale. Vezi FOCUS; TEMATIZARE; TOPICALIZARE. 2. în naratologie*. modalitate de construire a textului literar prin care autorul realizează şi'propune o anumită perspectivă / punct de vedere asupra povestirii. Introdusă în studiul naraţiei* de G.Genette, focalizarea este o restricţie de „câmp vizual", o selecţie a informaţiei narative în raport cu ceea ce naratologia tradiţională numeşte omniscienţa (informaţia completă) a autorului, după care omniscient devine lectorul (G.Genette). • într-o paralelă cu terminologia clasică (J. Pouillon, Tz. Todorov, R. Barthes), trei tipuri narative de bază corespund la trei tipuri de focalizare: a) naraţia cu autor omniscient - focalizare zero (naraţie ***non-focalizată)\ b) naraţia cu „punct de vedere", care prezintă o omniscienţă selectivă - focalizare internă; c) naraţia obiectivă***
- focalizare externă. Formula de focalizare nu cuprinde o operă în întregul său, ci este determinată doar pentru fragmente ale unui text; ea poate domina totuşi ca modalitate generală într-o naraţie. Astfel, romanul lui Fielding ***Tom Jones*** (ca ş; alte naraţii picareşti) aparţine mo-

dalităţii de focalizare zero, Madame Bovary de G. Flaubert are o focalizare internă variabilă (între mai multe personaje succesive), iar romanele de aventuri (W. Scott sau Al. Dumas) ori poliţiste (D. Hammet, Agatha Christie) îşi desfăşoară acţiunea în focalizare externă.
Vezi MOD(ALITATE); VOCE (NARATIVĂ)
G.P.D. (1); M.M.(2).
FOCUS
Acea parte din enunţ care, în cadrul discursului, formează centrul interesului comunicativ sau prim planul informaţional, aducând. în procesul comunicării, partea nouă de informaţie. Focus-ul este semnificativ din punctul de vedere al structurii informaţionale a fiecărui enunţ, alcătuit obligatoriu dicotomic, pe structura nou/vechi: orice enunţ, în cadrul unui discurs „bine-format", presupune o secvenţă din enunţ care este purtătoarea noii informaţii şi o secvenţă

purtătoare a informaţiei vechi. Şi cum ceea ce este nou ca informaţie aparţine, ca interes, prim-planului (engl. ***foreground),*** iar ceea ce este cunoscut, vechi, aparţine fundalului (engl. background), distincţiei informaţionale nou/vechi îi corespunde, din perspectiva gradului de interes, distincţia Focus/Fundal.
Vezi FUNCŢIE (PRAGMATICĂ).
G.P.D.
FONATOR
1. Act ~ Vezi FONAŢIE. Esenţială pentru definirea actului fonator este activitatea laringelui. 2. Aparat ~ Ansamblu al organelor umane implicate în procesul fonaţiei*: plămâni, trahee, laringe (glotă, coarde vocale), cavitatea bucală (buze, maxilare, palatul dur şi moale, limba, uvula), cavitatea nazală. Vezi şi ARTICULATORIU,; FONAŢIE. **3. Canal ~ Partea supralaringiană a aparatului fonator, în care curentul de aer este modelat în maniere specifice în procesul producerii sunetelor (vezi** FONAŢIE). Deschiderea, închiderea sau îngustarea canalului fonator sunt surse ale diferenţierii sunetelor (vezi şi ARTICULARE). **4. Curent ~ Curentul de aer pompat din plămâni, care constituie sursa procesului fonaţiei. După generarea sunetului în laringe, curentul fonator este modelat în cavitatea bucală, unde se produce articularea propriu-zisă. El poate ieşi liber din cavitatea bucală, ca în cazul producerii vocalelor, sau poate întâmpina obstacole create în diferite puncte ale canalului fonator*, ca**
în cazul producerii consoanelor. 5. Organ ~ Organ care are un rol în procesul fonaţiei. Vezi şi FONATOR,.
L.I.R.
FONAŢIE
Producere a sunetelor articulate, specifice vorbirii umane, ca urmare a declanşării unor mecanisme fiziologice şi neurologice. Fonaţia implică: producerea unui curent de aer (vezi FONATOR$_4$) printr-o mişcare respiratorie specifică (în limbile indo-eu- ropene, expiraţia), producerea vocii prin intrarea în acţiune a coardelor vocale şi modularea vocii prin cayftăţile rezonatorii supralaringienc (bucală şi nazală). Fonaţia are drept complement audiţia. Vezi şi ARTICULARE.
L.I.R.
FOND LEXICAL
Concept care desemnează, de obicei, o parte esenţială a vocabularului unei limbi, ansamblul cuvintelor utilizate de toţi vorbitorii acelei limbi, indiferent de specialitate sau de apartenenţa socioculturală; asigură coeziunea şi stabilitatea unei limbi. Fondul lexical (numit şi fondul principal lexical al limbii române de Al .Graur) este stabil. Unele modificări se produc, dar de-a lungul unor perioade îndelungate de timp: sunt admise, de ex., ***atom, linie, maşină, deşi cuvinte relativ recente, dată fiind importanţa conceptelor exprimate de ele. Alte noţiuni fundamentale desemnate prin cuvinte din fondul principal lexical sunt: aer, an, apă, bate, cap, doi. Majoritatea cuvintelor din fondul principal lexical sunt polisemantice*, deşi intră şi cuvinte care nu au prea multe sensuri: albastru, fasole, zăpadă, a dormi, a plânge.***
•Cuvintele din fondul principal lexical sunt mai ales baze*, în general cu mare putere de derivare* şi compunere* (vezi FAMILIE DE CUVINTE) sau cu capacitatea de a intra în expresii şi locuţiuni (gură, mamă, pâine, picior ş.a.). Fondul principal lexical al limbii române cuprinde aproximativ 1 500 de cuvinte de diferite origini: 60% latineşti, 20% slave, 2% maghiare, 2% autohtone, 6% internaţionale, 5% de origine necunoscută, 3% de diverse origini: pământ, tată, frate, cap, a fi, a avea, a sta, biserică, sfânt, dragoste, a iubi, a locui, copil, atom. Alţi cercetători (M. Sala şi colectivul) numesc fondul lexical vocabular reprezentativ şi îl

delimitează după aproximativ aceleaşi criterii (combinate inegal şi diferit, deci nu toate strict obligatorii): frecvenţa*, puterea de derivare* şi bogăţia semantică (polisemia*). Inventarul obţinut astfel este ceva mai bogat (2 000-3 000 de cuvinte) şi cuprinde mai multe neologisme*: a asigura, a cerceta, idee, ştiinţă, facultate.
Vezi LEXIC; VOCABULAR.
A.B.V.
FONEM
Unitate lingvistică minimală, care are capacitatea de a distinge semnificaţii lexicale sau gramaticale. Spre deosebire de sunete* a căror diversitate este practic infinită, rostirile variind în funcţie de context, individ şi moment, fonemele reprezintă invariante* ale sistemului fonetic al unei limbi, clase deschise, dar limitate numeric, de variante* şi varietăţi*. în română, de ex., consoana [p] este rostită la finală de cuvânt cu o uşoară aspiraţie* (cap^h***), înainte de sunetele [e, i], vocalice şi semivocalice, este uşor palatalizată (p'jept) înainte de sunetele [o, u], vocalice şi semivocalice, este uşor labializată (p°orc)*** etc. înlocuirea reciprocă a sunetelor [p^h, p', p°] în acelaşi context nu produce schimbări de semnificaţie, pe când înlocuirea lui [p] cu [b] produce astfel de schimbări (pat/bat). [p^h, p', p°] sunt variante ale unei unităţi fonice cu funcţie distinctivă, / p/;/p/şi/b / sunt foneme diferite. Prima teorie fonologică a fost formulată la sfârşitul secolului trecut de J. Baudouin de Courtenay, dar termenul de fonem a fost introdus de M. Kruszewski. în decursul timpului, conceptul de fonem a fost înţeles şi definit diferit de specialişti. Definiţiile mai vechi sunt fie fonetice, bazate pe asemănările dintre sunete sub aspect articulatoriu* sau acustic*, fie de orientare psiho- logistă (mentalistS), bazate pe reprezentarea claselor de sunete în conştiinţa vorbitorului nativ, deci pe „intuiţia" acestuia. Definiţiile modeme sunt de tip relaţional, bazate pe structura fiecărei limbi. Identitatea trăsăturilor distinctive* ale unor foneme din limbi diferite nu atrage după sine o identitate a definiţiei fonemelor considerate, pentru că, în fiecare limbă, fiecare fonem intră în relaţii specifice cu celelalte foneme din limba respectivă. Definiţia fonemului / a / din română nu coincide cu aceea a lui / a / din franceză, pentru că sistemele vocalice ale celor două limbi sunt diferite. Definiţiile relaţionale ţin

seama de trăsăturile
articulatorii sau acustice ale sunetelor, dar depăşesc limitele definiţiilor fonetice prin considerarea roiului acestor trăsături în procesul comunicării, în acelaşi timp, ele îşi găsesc un suport obiectiv în structura limbii considerate, depăşind subiectivismul şi relativismul definiţiilor mentaliste. Fonemul aparţine nivelului constructelor, reflectând însă, prin reguli specifice de corespondenţă, o anumită realitate lingvistică. Stabilirea inventarului de foneme specific fiecărei limbi este o operaţie efectuată de lingvist în raport cu anumite criterii, prin aplicarea unor proceduri care diferă de la o şcoală la alta, ceea ce determină o diver-sitate de soluţii interpretative.
Vezi şi COMUTARE; DISTRIBUŢIE.
L.I.R.
FONETICĂ
1. Nivel al structurii unei limbi, incluzând elementele fonice (sunete*, accent*, intonaţie* etc.) prin care aceasta se materializează. în raport cu fonologia*, fonetica este un domeniu al continuului* lingvistic şi al variaţiei. 2. Disciplină lingvistică al cărei obiect îl constituie elementele fonice produse şi receptate în procesul comunicării* umane. Spre deosebire de fonologie*, fonetica studiază întreaga diversitate a realizărilor concrete ale elementelor fonetice dintr-o limbă, independent de funcţia acestora în comunicare şi de nivelul structural la care apar (cuvânt, limita dintre cuvinte, propoziţie, frază etc.). Există diferenţe de rostire condiţionate individual sau poziţional (vezi VARIANTĂ). Influenţe reciproce între sunete se produc atât în interiorul cuvintelor (vezi SCHIMBARE FONETICĂ), cât şi ia graniţa dintre cuvinte. Acestea din urmă constituie clasa fenomenelor de fonetică sintactică, frecvente în limba vorbită: asimilări*, disimilări*, apocope*, afereze*, eliziuni* etc. (de ex., ***umj>ahar „un pahar", câ/ţ_s-a dus „când s-a dus", ca-n „ca în", c-un „cu*** un" etc.). Sin. sandhi (în skr., „legătură"). în funcţie de perspectiva din care este efectuat studiul - cea a emiterii sau cea a receptării se distinge între fonetica articulatorie şi acustică. Ambele tipuri de cercetare se pot realiza cu ajutorul unor aparate (de înregistrare, reproducere, analiză etc.) şi/sau al experimentelor. Fonetica experimentală (instrumentală) a fost întemeiată la sfârşitul sec. al XlX-lea de abatele P. J. Rousselot şi s-a dezvoltat pe măsura progresului tehnic. Ca orice disciplină lingvistică,

fonetica poate fi generală sau a unei anumite limbi, comparată, descriptivă sau istorică.
L.I.R.
FONOLOGIE
1. Nivel al structurii unei limbi incluzând elementele fonice segmentale* şi suprasegmentale* cu funcţie distinctivă. în raport cu fonetica, fonologia este domeniul unităţilor fonice discon-tinue (discrete) şi invariante*. Vezi şi FONEM. 2. Disciplină lingvistică studiind elementele fonice din perspectiva funcţiei acestora de a distinge semnificaţii. Fonologia este o fonetică* funcţională. Stabilirea identităţii sau a non-identităţii funcţionale a elementelor care compun fluxul sonor se face utilizând anumite criterii şi proceduri, diferite de la o şcoală lingvistică la alia. Determinarea şi explicarea acestora constituie obiectul fonologiei generale, în timp ce fonologia unei anumite limbi implică delimitarea şi descrierea inventarului unităţilor fonice invariante ocurente în limba considerată, precum şi a trăsăturilor distribuţionale care le caracterizează. Soluţiile interpretative diferă în funcţie de modelul de analiză utilizat. Cercetările de fonologie sunt preponderent sincronice, dar există şi cercetări diacronice, consacrate proceselor de fonologizare*, defonologizare*, refonologizare*, transfonologi- zare*. Pus în circulaţie spre mijlocul secolului al XlX-lea, termenul de fonologie a fost folosit o perioadă fie ca sinonim al termenului ,,foneticăfie cu semnificaţii mai puţin clare. Semnificaţia actuală s-a impus în primele decenii ale acestui secol, o dată cu dezvoltarea cercetărilor de tip structural.
L.I.R.
FONOLOGIZARE / FONEMIZARE / FONEMI- CIZARE
Apariţie a unei diferenţe fonologice noi în sistemul unei limbi (vezi FONEM). Fonologizarea este consecinţă a evoluţiei diacronice a unei limbi sau a împrumutului* dintr-o altă limbă cu care aceasta a venit în contact. în româna comună, de ex., s-a produs fonologizarea vocalei [ă], apărută prin închiderea lui [a] aton*. Postpunerea articolului definit şi fuziunea acestuia cu substantivul au modificat raportul iniţial de distribuţie* complementară dintre cele două sunete, creând posibilitatea apariţiei lui [a] în poziţie atonă, după jonctura* morfemelor; opoziţia' /a : ă/ devine
astfel distinctivă* (cas-a vs. ***cas-ă). în aceeaşi perioadă, o dată cu o serie de împrumuturi slave ca jale, jeli, jar, jilav*** etc. pătrunde un sunet nou [j], care poate apărea în aceleaşi poziţii ca şi f g] din cuvintele latine, dar are funcţie distinctivă, deci este un fonem independent de / g /. Prin apariţia lui / j /, sistemul consonantic al românei devine mai echilibrat, corelaţia' de sonoritate completându-se cu perechea / ş ; j!. Fonologizarea are deci ca efect fie apariţia unei opoziţii inexistente anterior, fie apariţia sau completarea unei serii corelative.
L.I.R.
FORMAL, -Ă (PROCEDURĂ, METODĂ ~) Procedeu de investigaţie lingvistică şi, mai larg, metodă de cercetare care face totală abstracţie de latura semnificaţiei*, concentrându-şi întregul interes asupra formei* lingvistice (în morfologie, asupra realizării morfemelor gramaticale, a po-ziţiilor şi a relaţiilor în care acestea se angajează, iar în sintaxă, asupra relaţiilor dintre componente şi a poziţiei unuia în raport cu altele); vezi, de ex., procedeul formal al distribuţiei* şi metoda formală a analizei distribuţionale (ANALIZĂ, ,). Ca metodă lingvistică de cercetare, este urmarea directă a concepţiei structuraliste*, în cadrul căreia interesul se concentrează asupra relaţiilor dintre componente, şi nu a semanticii elementelor. Des-

criptivismul*, dintre teoriile de lip structuralist, se bazează în exclusivitate pe procedee şi tehnici formale. Gramatica generativă*, deşi sub numeroase aspecte a apărut ca o reacţie la descriptivism, recupcrând integral informaţia de tip semantic abandonată de descriptivişti. reţine procedee şi tehnici formale descriptiviste (vezi, de ex.. rolul distribuţiei) şi extinde formalizarea* construcţiei teoretice generale.
G.P.D.
FORMALISM
Doctrină aliată la baza lingvisticii* structurale (vezi STRUCTURALISM) în varianta reprezentată de Cercul lingvistic de la Praga. A fost introdusă de curentul de critică şi teorie literară format în Rusia între anii 1915-1930, cunoscut sub numele de Şcoala formalistă rusă (sau Formalismul rus), ai cărei reprezentanţi au pus bazele studiului structuralist al textului* literar (poezie şi proză cultă şi populară). Studiile formaliştilor ruşi ating numeroase domenii în analiza textului: naraţia

folclorică (V. I. Propp), proza narativă a clasicilor ruşi (V. Şklovski), problemele prozodiei şi ale nivelurilor figurative în poezie (R. Jakobson), teoria literară (B.Tomaşevski), teoria limbajului poetic (I. Tânianov) sau stilul scriitorilor (M. Bahtin, V. Vinogradov). Ideile cele mai importante pe care formalismul le-a adus în cercetarea operei literare sunt: situarea textului literar în centrul atenţiei cercetărilor şi eliminarea altor tipuri de abordare (psihologică, filozofică sau sociologică), predominante în acel moment în critica şi teoria literară; studierea formei textului paralel cu conţinutul acestuia, formalismul descoperind în opera literară o serie de tehnici de construcţie la ambele niveluri: teme, motive şi funcţii* în naraţie, dar şi versificaţie ori semantica figurilor* de stil în poezie. în evoluţia teoriei, reprezentanţii formalismului îi rafinează principiile; apare, astfel, distincţia dintre forma şi funcţia semnului* literar (care poate fi apropiată de dihotomia semnificant-semnificat din teoria semnului a lui F. de Saussure: forma reprezintă structura textului (şi a operei) la nivelul expresiei, în timp ce funcţia constituie un decupaj noţional realizat la nivelul conţinutului. Formalismul rus a avut continuatori în ceea ce priveşte teoria textului literar; cea mai importantă influenţă este cea exercitată, începând din anii 1960-1965, asupra Şcolii naratologice franceze, care a preluat şi a ameliorat modelele formalismului în principalele domenii de cercetare: modele structurale pentru naraţia folclorică, mitologică sau poliţistă, prozodie, semantica tropilor* etc. (Tz. Todorov, Cl. Bremond, R. Barthes, Julia Kristeva).
M.M.
FORMALIZARE
Direcţie de cercetare lingvistică a cărei caracteristică este recurgerea la formulările riguroase din matematică şi logică, prin utilizarea unui metalimbaj alcătuit din simboluri*, reguli* de legare a simbolurilor şi constrângeri* de funcţionare a regulilor. Formalizarea a evoluat de la încercările de axiomatizare ale lui L. Bloomfield şi
B.Bloch sau de la ideile de algebrizare ale Iui L. Hjelmslev, născute în sânul structuralismului*, până la elaborarea construcţiilor teoretice ample de tipul gramaticii generative*, al GB-ului* sau al semanticii* formale. Formalizarea a parcurs cele două etape distincte din dezvoltarea lingvisticii
moderne: a) etapa descrierilor directe ale unei limbi, prin utilizarea cutărei sau cutărei proceduri şi tehnici formale; b) etapa modelelor formale ample, procurând aproximări ale fenomenelor studiate şi ipoteze asupra organizării şi funcţionării lor de ansamblu (vezi MODELARE).
C.P.D.
FORMANT
Zonă de frecvenţă identificabilă cu ajutorul unor aparate (spectrograf, sonagraf), în care se concentrează energia acustică specifică diverselor sunete. Concentrarea energiei este semnalată prin înnegri- rea în diverse grade a traseului spectrogramei sau al sonagramei. Formanţii corespund armonicelor amplificate prin fenomenul de rezonanţă, în cavităţile bucală şi nazală. Formanţii se caracterizează printr-o anumită frecvenţă, armonica fundamentală având frecvenţa cea mai joasă (pentru vocale, de ex., formantul 1 se situează între 200 şi 500 Hz., iar formantul 2 între 500 şi
1500 Hz.), amplitudine (invers proporţională cu ordinul formanţilor) şi lăţime în bandă, dată de diferenţa de frecvenţă dintre două puncte situate sub nivelul vârfului formantului, de o parte şi de alta a acestuia (pentru primii doi formanţi, valoarea medie este de 50-70 Hz.). Poziţia primilor doi formanţi determină spectrul vocalic; formanţii de ordin superior determină spectrul extravocalic, numărul şi amplitudinea acestora fiind variabile. Sunetele compacte, de ex., se caracterizează prin predominarea relativă a formanţilor situaţi în zona centrală a spectrului, pe când cele difuze prin predominarea relativă a formanţilor noncentrali; pentru sunetele grave, formantul 2 este mai aproape de formantul 1, iar pentru cele acute mai aproape de formanţii de rang superior; sunetele palatalizate prezintă o ridicare a formantului 2 şi, într-o anumită măsură, şi a celor de rang superior etc. Vezi şi ACUSTIC, -Ă. Dificultăţi speciale implică determinarea acustică a locus-ului consoanelor, care este dependent de trăsături contextuale şi de tranziţie a undei sonore. Oclusivele, de ex., pot fi identificate numai în funcţie de deplasarea în sus sau în jos a formanţilor vocalelor învecinate.
L.I.R.
FORMARE A CUVINTELOR
Ansamblu de procedee (sufixare*, prefixare*, compunere*, conversiune*, derivare* regresivă) care

permit formarea de unităţi lexicale noi într-o limbă plecând de la anumite rădăcini (vezi FAMILIE

DE CUVINTE). Pentru alte limbi decât româna, în lingvistica franceză, de ex., se folosesc termenii morfologie derivaţională (sau derivativă), neologie.
A.B.V.

FORMATIV

1. Element gramatical ireductibil, identificabil printr-o procedură formală*, care intră în construcţia unităţilor lingvistice mai largi; sin. afix* gramatical. 2. Cu o accepţie specială, în gramatica generativă* standard, formativul este un element sintactic constitutiv al şirurilor* terminale de suprafaţă*, deci obţinute după aplicarea transformărilor*. Formativele sunt de două tipuri: lexicale şi gramaticale. Cele lexicale sunt introduse prin reguli* lexicale, al căror obiectiv este introducerea în derivaţie* a rădăcinilor* cuvintelor (tipul: V —> cit-, merg-..:, N —» elev, carte...). Un şir terminal are forma: Elev- Art - Sg. - Nom.- ***cit- Prez. - carte -*** Art. - Sg. - Ac., unde apar atât formative lexicale, cât şi formative gramaticale. Numărul de formative din şirurile terminale este, în general, mai mare decât al morfemelor din şirurile reale ale limbii, introducerea lor fiind anterioară fenomenelor de amalgamare*.
G.P.D.

FORMĂ

1. Concept lingvistic cu sensuri mai mult sau mai puţin diferite: a) Ansamblu al relaţiilor care asigură identitatea elementelor lingvistice, opus materiei sau substanţei*. în această interpretare, forma se apropie de structură* şi interesează atât nivelul semnificantului*, cât şi pe cel al semnificatului*. După F. de Saussure, limba* este o formă rezultând din reuniunea a două substanţe sau o structură semnificantă obţinută din convergenţa substanţei fizice şi a celei psihice. în concepţia lui
F. de Saussure, forma este un decupaj al realităţii, o configuraţie de elemente. L. Hjelmslev duce mai departe teoria saussuriană, postulând existenţa unei forme proprii fiecăreia dintre cele două substanţe: forma expresiei* şi forma conţinutului*; el distinge trei niveluri acolo unde Saussure vedea două, cuprinse în relaţia: substanţa este manifestarea formei în materie, b) Forma considerată echivalent aproximativ al semnificantului sau al
expresiei, opusă sensului*, conţinutului. Structuralismul* american (L. Bloomfield) consideră că forma este singura susceptibilă a fi supusă analizei lingvistice, c) în sensul cel mai larg, forma desemnează unităţile lingvistice: se delimitează forme simple şi forme compuse (în flexiunea* verbală, de ex.). • în domenii ca versificaţia*, se operează cu forme fixe privind modelul compoziţional al unui poem (vezi BALADĂ; GAZEL; RONDEL). **2. ~ fonetică; ~ logică în** GB*, în cadrul unei organizări pe următoarele niveluri de reprezentare:

D-STRUCTURĂ*
S-STRUCTURĂ*
FF FL
(Formă fonetică) (Formă logică)

FF şi FL sunt cele două componente* interpretative; FF asigură interpretarea fonetică a S-Structurilor abstracte, iar FL, interpretarea lor semantică. Ultima (FL) este nivelul de reprezentare în care, intervenind conceptele logicii formale, calcul de predicate* şi operatori* de cuantificare*, se face corelarea între relaţiile (rolurile) tematice* şi domeniul de întindere (engl. ***scope; fr. portee) al nominalelor.***
A.B.V. (1); G.P.D. (2).

FORŢĂ

1. într-o concepţie semantică asupra cazului* (vezi CAZjj), rol* semantic prezent în configuraţia* cazuală a verbelor „de acţiune*" care nu este nici iniţiatorul voluntar şi conştient al acţiunii (deci agentul*), nici instrumentul utilizat în mod conştient de agent (deci instrumentalul*), ci o forţă naturală care determină involuntar acţiunea, fără a o controla. Forţa este în distribuţie complementară* cu agentul, pentru poziţia de subiect al verbelor „de acţiune" fiind selectat fie agentul, fie forţa (vezi: Ion sparge fereastra (agentul) vs. **Vântul / Grindina / Cutremurul sparge fereastra (forţa)). Vezi** CONTROL^ **2. ~ ilocuţionară Vezi** ILOCUŢIONAR2.
G.P.D.

ERACŢIONAR (NUMERAL ~)

Numeralul fracţionar este o specie (mai ales livrescă) a numeralului cardinal*, prin care se exprimă lingvistic şirurile de fracţii ordinare: o doime, o treime etc., dar şi două treimi, două cincimi etc. în vorbirea populară, exprimarea conţinutului ideii de numeral fracţionar se reduce în uzajul curent la jumătate, sfert, care, din punct de vedere formal, sunt substantive.
C.C.

FRASUC

1. Nivel ~ într-o ierarhie a unităţilor* sintactice, este denumit ca frastic nivelul frazei (vezi FRAZĂ,), adică acel nivel sintactic în care complementele* (determinanţii, în general) se realizează propoziţional, distingându-se de nivelul propoziţiei (vezi PROPOZIŢIEJ), unde complementele se realizează nominal. Nivelul frastic împreună cu cel al propoziţiei aparţin sintaxei* şi se deosebesc de nivelul transfrastic*, adică ceea ce este dincolo de sintaxă, intrând în domeniul construcţiei textului*. 2. Complement ~ Complement* realizat printr-o propoziţie subordonată, conjuncţională sau relativă; sin. complement propoziţional (vezi COMPLEMENT; COMPLEMENTIZARE).
G.P.D.

FRAZĂ

1. în tradiţia sintaxei româneşti, într-o ierarhie a unităţilor* sintactice, reprezintă cea mai extinsă unitate sintactică, fiind alcătuită din minimum două propoziţii* şi având caracteristica autonomiei sintactice şi de comunicare, adică proprietatea de a exista de sine stătător; altfel spus, reprezintă un enunţ* în structura căruia se cuprind cel puţin două propoziţii. După

tipurile de relaţii* care se stabilesc între propoziţiile componente, se disting următoarele specii de frază: a) fraze formate prin coordonare*, dacă relaţiile dintre propoziţii sunt numai de tip coordonator (ex. ***[învaţă], [iar. spre seară, se plimbă]); b) fraze formate prin subordonare, dacă relaţiile dintre propoziţiile componente sunt numai de tip subordonator, existând deci una sau mai multe propoziţii regente* şi una sau mai multe propoziţii subordonate**** (ex. ***[Ştie] [că s-a greşit în orice punct al demonstraţiei] [în care s-a folosit aceeaşi formulă]); c) fraze mixte, în care apar şi raporturi de coordonare, şi raporturi de subordonare*** (ex. ***[Ştie] [că s-a greşit] şi [că nu se poate corecta]). Pentru frazele de tip (b) şi (c), organizarea sintactică se realizează în jurul propoziţiei / propoziţiilor principale*, subordonatele constituind expansiuni* ale componentelor din principală. • Organizarea unei fraze este simplă sau complexă, predominând coordonarea sau subordonarea, fraze cu puţine niveluri de subordonare sau cu multe niveluri de subordonare, cu o topică sintactic normală a subordonatelor sau, dimpotrivă, cu inversiuni* şi intercalări*, în funcţie de situaţia* de comunicare, de varianta orală* sau scrisă* utilizată, de stilul funcţional* în care se face comunicarea. 2. în gramatica limbii engleze, de unde a intrat în gramatica generativă*, prin fraze sunt desemnate componente ale structurii unei propoziţii stabilite în jurul unui cap* lexical:*** Noun Phrase (NP), Verb Phrase (VP), Adjective Phrase (AP), Prepositional Phrase (PP). în gramatica generativă românească, ***Phrase*** s-a redat prin Grup: G(rup)V(erbal), G(rup)N(ominal), G(rup)Prep(oziţional) (vezi GRUP), evitându-se confuzia cu accepţia tradiţională a termenului (vezi 1).

G.P.D.

FRAZEOLOGIC, -Ă

•Unitate ~ Combinaţie stabilă de două sau mai multe cuvinte, având sens unitar şi referent unic; unităţile frazeologice pot avea valoare substantivală (copil din flori, lună de miere, porc mistreţ, punct de vedere, ţap ispăşitor), adjectivală (într-o ureche „ţâcnit", slab de înger „lipsit de curaj", în doi peri „neclar, echivoc", din topor „grosolan", tobă de carte „învăţat, savant") sau verbală (a-şi lua lumea-n cap „a pleca", a-şi tăia funia de sub picioare „a-şi reduce şansele, a-şi face un deser- viciu"). Spre deosebire de alăturarea liberă de cuvinte, unitatea frazeologică este receptată de vorbitor drept o entitate existentă ca atare în limbă, întrucâtva apropiată de catacreză*, cu care are de obicei în comun un oarecare grad de expresivitate*, ceea ce explică şi uzul acestor îmbinări în contexte dotate cu intenţie/funcţie stilistică (pur afective* sau diferenţiate funcţional*). 1. Unităţile frazeologice sunt de mai multe tipuri (clasificare şi exemple la Th.Hristea): a) locuţiuni frazeologice: grupuri de cuvinte mai mult sau mai puţin sudate care au un înţeles unitar şi se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire; locuţiunile frazeologice pot fi echivalente cu

substantive (bătaie de joc „ironie"), cu adjective (întors pe dos „supărat") sau verbe (a da/ a lua în primire, a se da pe brazdă „a se ameliora"); b) expresii frazeologice: grupări stabile de cuvinte care acoperă o întreagă propoziţie, urmând adesea structura gramaticală a acesteia (au subiect, predicat, complement); expresiile frazeologice sunt uneori confundate sau deliberat nediferenţiate de locuţiunile frazeologice: a tăia frunză la câini „a lenevi", a-şi lua inima-n dinţi „a-şi face curaj", a face (pe cineva) cu ou şi cu oţet „a certa cu asprime". De cele mai multe ori sunt dotate cu expresivitate, deşi există şi cazuri de expresii frazeologice catacretice (împietrite): a băga de seamă, a-şi aduce aminte: c) formule şi clişee* internaţionale: grupări de cuvinte care circulă prin împrumut de la o limbă la alta, cu aceeaşi formă şi semnificaţie: artă pentru artă „artă pură"; mărul discordici „motiv/obiect de dispută", nodul gordian „problemă insolubilă"; reprezintă uneori reducţii ale unor aluzii* culturale, biblice ori mitologice: mărul lui Newton „descoperire întâmplătoare", arca lui Noe „amestec eterogen (de persoane)", sabia Iui ***Damocles*** „ameninţare iminentă", călcâiul lui Ahile „punctul slab (al cuiva)", pânza Penelopei „acţiune/operaţie prelungită la infinit"; d) perifraze expresive: asocieri cu caracter mai liber, utilizate în enunţuri afective şi instalate într-un anumit sistem cultural de aluzii: luceafărul poeziei româneşti „Eminescu", bardul de la Mirceşti „Alecsandri". 2. Sursele unităţilor frazeologice româneşti sunt de două tipuri (Th. Hristea): a) creaţii interne, provenite prin derivare frazeologică ***(infra)*** sau prin cristalizare lingvistică a unor sintagme/asocieri legate de obiceiuri, meserii, situaţii istorice specifice: a lua (pe cineva) la vale „a ironiza, a lua în râs", a umbla cu ocaua mică „a înşela", a da ortul popii „a muri"; b) împrumuturi, uneori realizate sub forma calcurilor frazeologice (vezi CALC): asocieri realizate prin copierea unor îmbinări existente în alte limbi; în română, sursa cea mai frecventă pentru astfel de formaţii o reprezintă limba franceză: fond de ten, bandă sonoră, sală de lectură, sos tomat. Pot apărea astfel într-o limbă familii frazeologice: placă comemorativă, placă dentară, placă fotografică, placă turnantă etc. (din fr. ***plaque commemorative/ dentaire/ photographique/ tournante).*** • Derivare ~ Mijloc de îmbogăţire a voca bularului*, constând în formarea unei unităţi frazeologice pornind de la o altă unitate frazeologică în cadrul unei limbi date (Th.Hristea). Prin derivare frazeologică se pot forma substantive: băgare de seamă (din locuţiunea verbală a băga de seamă), aducere aminte (din a-şi aduce aminte), artist plastic (din arte plastice) sau adjective: scos din fire (din a scoate din fire), pescuitor în apă tulbure (din a pescui în apă tulbure). Analiza conceptelor de frazeologie* şi a unităţilor frazeologice, ca şi clasificările în subunităţi sau identificarea surselor unităţilor frazeologice alcătuiesc un domeniu de cercetare relativ recent în lingvistica românească şi de aceea diferenţierile şi definiţiile se află uneori încă în discuţie.

A.B.V.; M.M.

FRAZEOLOGIE

1. Discipiină lingvistică în curs de constituire care se ocupă cu studiul unităţilor frazeologice* dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi (apariţia şi originea acestora, uzul în

comunicarea curentă ori în stilurile/limbajele specializate, familiile frazeologice, rolul unităţilor frazeologice în modernizarea limbii literare*). 2. Ansamblul unităţilor frazeologice dintr-o limbă dată. Vezi FRAZEOLOGIC, -Ă.
M.M.
FRECVENŢĂ
Concept al metodei statistice care interpretează importanţa cuvintelor în funcţie de utilizarea lor în anumite variante stilistice ale limbii (sau în anumite stiluri*). Frecvenţa indică de câte ori se întrebuinţează un cuvânt într-un text dat; cu cât apare mai mult, frecvenţa e mai mare şi invers, între frecvenţă şi alte unităţi (rangul, repartiţia, disponibilitatea) se stabilesc relaţii matematice. Studiul frecvenţei cuvintelor încearcă o stratificare a cuvintelor de importanţă diferită în vocabular. în poezie, frecvenţa cea mai mare o are substantivul (şi, în general, numele); în proză, se stabileşte un echilibru între substantiv şi verb. Limba română dispune de un dicţionar elaborat după criterii statistice (A.Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, ***Frequency Dictionary of Romanian Words, London-The Hague-Paris, 1965, 1975).*** Vezi BOGĂŢIE; CONCENTRAŢIE.
A.B.V.

FRICATW, -Ă
Sinonime: constrictiv.-ă*; continuu.-a ; spirantă. FRICATIZARE
In fonetica românească, prin fricatizare se desemnează procesul de transformare în anumite arii ale dialectului dacoromân a africatelor c, g, în consoane fricative. Regiunile reprezentative sunt Moldova, Banat şi, parţial, Crişana (deoarece aici se înregistrează numai fricatizarea africatei g). Fricatizarea, ca fenomen dialectal, este un fenomen relativ recent, primele atestări datând de la începutul sec. al XVII-lea şi aparţin Moldovei (I. Gheţie).
C.C.
FUNC'TÎV / FUNCTOR
în glosematică*, orice element lingvistic care contractează o relaţie, adică o funcţie (vezi FUNCŢIE JJ 2).
G.P.D.
FUNCŢIE
Ansamblu de proprietăţi ale unor elemente lingvistice în raport cu procesul general al comunicării*; rolul unei forme lingvistice în enunţ*/ enunţare'. I. ~ a limbajului Relaţie între o anumită formă lingvistică şi situaţia / contextul / poziţia socială ori interpersonală în care aceasta este utilizată; funcţia limbajului însumează comunicarea ideilor, exprimarea atitudinilor sau a afectelor etc. Scopul limbajului fiind acela de a transmite informaţii, esenţială este funcţia sa de comunicare. Comunicarea organizează enunţul în forme diferite, ceea ce duce la existenţa unor diferite tipuri de mesaj*, care presupun mai multe funcţii ale limbajului. • Psihologul german Karl Bühler distinsese trei factori care intervin în procesul comunicării: emiţătorul, destinatarul (sau receptorul) şi referentul (sau contextul) şi trei funcţii ale limbajului care le corespund: funcţia expresivă (în relaţie cu emiţătorul mesajului), funcţia interogativă sau de apel (în raport cu destinatarul) şi funcţia de reprezentare (relaţie între enunţ şi universul exterior, corespunzătoare referentului). «Roman Jakobson rafinează schema precedentă, propunând
odescriere mai complicată atât pentru factorii care intervin în procesul comunicării, cât şi pentru funcţiile acestora (şase factori participanţi, fiecare cu funcţie specifică). în formularea unui enunţ
sunt necesari emiţătorul, destinatarul, referentul comunicării (contextul), dar şi un cod comun celor doi interlocutori, un contact psiho-fizic (direct sau mediat), pentru ca mesajul transmis să fie receptat. Funcţiile corespunzătoare acestor factori vor fi:
1. referenţială, care trimite la context (referent);
2. emotivă: la emiţător; 3. conativă: la destinatar; A. metalingvistică: clarifică codul; 5. fatică: menţine contactul între interlocutori; 6. poetică: este centrată asupra mesajului însuşi. Fiecărei funcţii îi corespund, în procesul comunicării, forme lingvistice specifice; chiar dacă un mesaj nu are o singură funcţie, una dintre ele predomină şi impune un anumit uz al unităţilor lingvistice în enunţ. Structura verbală a mesajului depinde în primul rând de funcţia sa predominantă. Schema funcţiei limbajului are, în concepţia lui R. Jakobson, următoarea formă:
Context (Referent) funcţia referenţială (denotativă)
Mesaj ---------►
funcţia poetică (estetică)
Emiţător ---------- Destinatar
funcţia emotivă funcţia conativă
(expresivă) ***(persuasivă)***
Contact funcţia fatică
Cod
funcţia metalingvistică
1. Funcţia referenţială (numită şi denotativă sau informativă), orientată spre referentul mesajului, este funcţia primordială într-o mare parte a enunţurilor, coexistând uneori cu alte funcţii; îi aparţin enunţuri neutru-informative ca: Pisica este un animal domestic; 2. Funcţia emotivă (numită şi expresivă sau interjecţională), centrată asupra emiţătorului, are ca scop exprimarea atitudinii vorbitorului faţă de conţinutul enunţului. Stratul pur emotiv al limbajului este constituit din interjecţii; dincolo de emoţia pură, limba posedă însă şi alte caracteristici formale menite să marcheze participarea afectivă a vorbitorului la enunţ (persoana
Ila pronume şi verb, intonaţia* interogativă / exclamativă, lungirea emfatică a sunetelor etc.): ***Vai,***

ce tare plouă!; 3. Funcţia conativă (persuasivă sau retorică) orientează enunţul către destinatar (receptor). Expresia gramaticală a funcţiei cona- tive este marcată de pers. a Il-a la pronume şi verb, de vocativ la substantiv şi de imperativ la verb; intonaţia exclamativă/ interogativă caracterizează şi ea enunţurile a căror funcţie primordială este centrată asupra receptorului: Ascultă-mă! De ce nu mă crezi?', 4. Funcţia fatică asigură menţinerea contactului dintre vorbitor şi interlocutor(i). Enunţul poate cuprinde fraze care atrag atenţia destinatarului sau confirmă faptul că el rămâne în continuare atent, atât în comunicarea directă, cât şi în cea mediată: Acum urmăriţi-mă cu atenţie!, Alo, mai eşti pe fir?; 5. Funcţia metalingvistică este predominantă în frazele care aparţin metalimbajului, deci care transmit informaţii despre un anumit cod*, devenit el însuşi obiect de descriere în enunţ; distincţia care stă la baza identificării acestei funcţii se face între limbajul obiectual (care spune ceva despre obiect, referent) şi metalimbaj (care spune ceva despre limbaj); explicaţiile pot privi argouriic, limbajul copiilor, (in)corectitudinea unei forme gramaticale, decodificarea unui alt cod ş.a.: Nu se spune „ei este, ei face'. ci „ei sunt, ei fac"; „Şuţ" înseamnă „hoţ"; Săgeată înainte înseamnă „sens unic";

6. Funcţia poetică (numită şi estetică sau literară) este cîncrată asupra mesajului, constituind funcţia predominantă a artei verbale. Ea nu apare izolată în text, ci se combină cu celelalte funcţii, de ex. în diversele genuri poetice: poezia epică, dominată de enunţuri expozitive formulate la persoana a IlI-a, implică o participare a funcţiei referenţiale; poezia lirică, dominată de persoana I, cuprinde enunţuri în care intervine puternic funcţia emotivă, iar poezia liric-adresativă, cu valori retorice, formulată la pers. a Il-a (oda, epistola), implică în subsidiar funcţia conativă. • Cele două modalităţi de structurare a elementelor verbale în enunţ, selecţia* (dintr-o paradigmă*) şi combinarea* (în sintagmă*), se succed în constituirea mesajului poetic: t jlectia se realizează pe baza unor principii de echivalenţă (asemănare/deosebire, sinonimie/ante nimie), iar combinarea prin contiguitate. De ex., «Jin paradigma numelor cu sensul „copil'" poate fi selectai unul dintre termenii copil, puşti, tânăr, mucoi etc., iar din cea a verbelor cu sensul „a dormi": moţăie, doarme, aţipeşte, sforăie, trage la aghioase etc.; combinarea lor în secvenţă ia forme diverse, în funcţie de gradul de expresivitate* pe care emiţătorul intenţionează să-l obţină sau de varietatea funcţională* căreia secvenţa îi aparţine: copilul doarme, puştiul moţăie, mucosul trage la aghioase, tânărul visează etc. în teoria lui R. Jakobson, esenţa funcţiei poetice constă în faptul că aceasta „proiectează principiul echivalenţei de pe axa selecţiei pe axa combinării". Vezi COD; COMUNICARE, **n.l. în gramatică, prin funcţie se înţelege rolul îndeplinit de un element lingvistic (fonem, accent, intonaţie, morfem, cuvânt) de marcare şi de distingere a diverselor valori (semnificaţii) gramaticale. Se vorbeşte, de** ex., în română, despre funcţia distinctivă* a accentului în perechea de forme verbale: cântă (prezent) vs. ***cântă (perfect simplu), despre funcţia distinctivă a intonaţiei în enunţurile: Cântă (intonaţie declarativă*)*** vs. ***Cântă? (intonaţie interogativă*)*** vs. ***Cântă! (intonaţie imperativă*), despre funcţia desinenţelor -o, -e, -ule, -lor, pentru marcarea vocativului*, despre funcţia morfemului pe pentru distingerea obiectului direct de subiect*** etc. 2. în glosematică*, se face distincţia între funcţie şi functive / functori, functivele/functorii fiind elementele lingvistice legate printr-o funcţie, iar funcţia fiind relaţia însăşi. Se spune că un functiv îşi „contractează" funcţia. • Fu nc ti vele pot fi constante sau variabile, după cum constituie sau nu constituie o condiţie necesară pentru prezenţa altui functiv, cu care contractează o funcţie. • Funcţiile sunt de trei tipuri: interdependenţe*, dacă se stabilesc între constante, fiecare termen constituind o condiţie necesară pentru apariţia celuilalt; determinări*, dacă se stabilesc între o constantă şi o variabilă, numai unul dintre termeni fiind o condiţie necesară pentru apariţia celuilalt; constelaţii*, dacă se stabilesc între două variabile, nici unul dintre termeni neconstituind o condiţie necesară pentru celălalt (vezi RELAŢIE), **IU. ~ sintactică a) în tradiţia sintaxei româneşti şi europene, indică rolul jucat de componentele unei propoziţii, care poate fi de realizare a predicaţiei* (vezi** PREDICAT), de complinire a altor componente din enunţ (vezi COMPLEMENT), de specificare a circumstanţelor în care se desfăşoară evenimentul (vezi CIRCUMSTANŢIAL), de indicare a autorului evenimentului (vezi SUBIECT), de atribuire a unei calităţi sau a unei caracteristici (vezi ATRIBUT) etc.; sin.: parte de propoziţie*. b) în sintaxa de tip structuralist*, de tradiţie glosematică*, în locul definiţiilor

semantice, vagi şi neoperante, s-au propus aceloraşi concepte definiţii mai exacte, formale*, strict relaţionale. Astfel, în sintaxa românească, plecând de la ideea structuralistă că orice unitate lingvistică, indiferent de nivel*, se angajează simultan în relaţii de succesiune (sintagmatice) şi de înlocuire (paradigmatice'), Valeria Guţu Romalo (1973) defineşte funcţia sintactică ca reprezentând, în plan paradigmatic, o clasă de substituţie*, adică de termeni substituibili în aceeaşi poziţie, iar în plan sintagmatic un context* specific şi o relaţie* specifică, natura specifică a contextului manifestându-se prin clasa lui morfologică distinctă (nurae vs. verb, de ex.), iar natura specifică a relaţiei, prin tipul şi/sau forma proprie de realizare; sinonim poziţie* sintactică. Funcţia de subiect', de ex., s-a definit, în plan sintagmatic, prin apariţia în contextul unui verb, cu care stabileşte o relaţie de interdependenţă*, manifestată prin restricţii de formă bilaterale: subiectul impune verbului acordul*, iar verbul impune subiectului restricţia de caz, anume nominativul, şi în plan paradigmatic, printr-o clasă de substituţie cuprinzând nominale în nominativ şi echivalentele lor sintactice, forme verbale nepersonale şi propoziţii subiective, conjuncţionale şi relative. • Din această perspectivă relaţională, inventarul de funcţii sintactice devine o problemă dezbătută şi deschisa pentru fiecare limbă particulară, căutân- du-se argumente de specific relaţional pentru oricare funcţie sintactică. Are loc, în consecinţă, o reevaluare a

inventarului tradiţional fie prin distingerea de noi poziţii sintactice, fie prin regruparea unor funcţii impuse prin tradiţie. Pentru sintaxa românească, de ex., s-au deosebit două poziţii pentru obiectul indirect* tradiţional, două poziţii pentru obiectul direct* tradiţional, s-a propus o poziţie sintactică distinctă pentru „dativul posesiv" etc. şi, invers, tipuri semantice diferite de circumstanţiale au fost regrupate în numai două poziţii relaţionale de circumstanţial* (GabriCia Dindelegan, 1974, 1976, 1992). c) în gramatica generativă , se susţine, în alţi termeni şi în altă viziune, aceeaşi idee a natuni relaţionale a funcţiei sintactice. Funcţiile sintactice se definesc prin relaţia de dominare* dintre două categorii* sintactice, pentru fiecare funcţie sintactică devenind deci definitorie poziţia distinctă ocupată în cadrul indicatorului* sintagmatic (în arbore*). Astfel, subiectul şi obiectul se deosebesc după
relaţiile de dominare distincte pe care le angajează GN (grupul nominal) în arbore: [GN, P], adică un GN dominat direct de P (propoziţie), reprezintă poziţia subiectului, în timp ce [GN, GV], adică un GN dominat de GV, reprezintă poziţia obiectului. Vezi arborele:

P
* GN GV
V GN

• Problema teoretică a inventarului de funcţii sintactice intră din nou în actualitate, întrucât o nouă distincţie se impune în raport cu perspectiva (b): funcţii sintactice reprezentând poziţii sintactice ale bazei* vs. funcţii sintactice aparţinând structurii de suprafaţă*. Vezi, pentru română, deosebirea dintre funcţia numelui predicativ*, aparţinând bazei, şi funcţia elementului' predicativ suplimentar, rezultând din reorganizarea sintactică produsă de transformări*, deci ocurentă numai în structurile de suprafaţă. IV. ~ semantică în teoria cazului (vezi CAZ,!; GRAMATICĂ$_{9}$) şi unele gramatici funcţionale (vezi GRAMATICĂ,$_{?B}$), desemnează rolurile semantice pe care participanţii la eveniment le primesc, de tipul: agent*, pacient', scop*, recipient* etc., roluri atribuite nominalelor şi echivalentelor acestora de către predicat* şi distincte de la un predicat la altul în funcţie de natura Iui inerentă*. Fiecare predicat se defineşte printr-o configuraţie* proprie de funcţii semantice (engl. ***predicate-frame),*** specificată în lexicon*. V. - pragmatică a) în unele tipuri de gramatică funcţională (vezi GRAMATICĂ ,$_{2C}$), care propun un rcodel integrator între semantică - sintaxă - pragmatică, autorii disting, în cadrul gramaticii, funcţii semantice, sintactice şi pragmatice, desemnând prin funcţiile pragmatice rolurile pe care le îndeplinesc în discurs* cele două componente din structura fiecărui enunţ: cel topic* şi cel non-topic, de a asigura coerenţa* informaţională, dar şi înaintarea în procesul informaţional.
• Pentru ca procesul informaţional să se poată realiza şi să înainteze, este absolut necesar ca fiecare enunţ, în cadrul unui discurs, să fie cumulativ, adăugând, la o informaţie anterioară, deductibilă din context*, o informaţie nouă. Un enunţ normal are o structură binară, fiind alcătuit

din două componente, unul reprezentând funcţia pragmatică de topic (sau temă*), adică de purtător al informaţiei cunoscute, iar celălalt reprezentând funcţia pragmatică de comentariu* (sau remă), adică de purtător al informaţiei noi; ultima funcţie pragmatică este numită, din altă perspectivă, şi focus*, căci rolul componentului din enunţ pe care îl reprezintă este şi acela de purtător al informaţiei proeminente. «Există lucrări (vezi S.Dik, 1987) care fac deosebirea între; funcţii pragmatice externe predicaţiei şi funcţii pragmatice interne, propunând şi o distincţie terminologică: temă şi apendice final (redă engl. ***Tail),*** pentru funcţii pragmatice externe, şi topic, ***focus,*** pentru cele interne. Sunt considerate externe predicaţiei acele fragmente nelegate sintactic, introduse parantetic, fie la începutul, fie în finalul enunţului (vezi şi DISLOCARE DE DREAPTA / STÂNGA); rolul lor este de a anunţa, prin temă, elementul despre care pre- dicaţia urmează să afirme ceva şi de a reveni, prin apendicele final, cu specificări şi insistenţe asupra predicaţiei enunţate anterior. Vezi, pentru un enunţ al limbii române, următoarea structură de funcţii pragmatice:
[Cât despre profesor,] [el nu ne place deloc,] Temă Topic + Focus
[nici mie, nici celorlalţi elevi.]
Apendice final
b) în pragmatică, funcţie a unui enunţ* determinata de intentiile* emiţătorului* şi dependentă de structur« contextului* comunicativ. Conceptul este folosit în pragmatica de expresie franceză, desemnând un conţinut în linii generale similar cu acela al conceptului de forţă ilocuţionară' prezent la specialiştii britanici şi americani. Funcţiilc pragmatice au mărci lingvistice caracterizate prin grade diferite de complexitate sintactică (cuvinte, construcţii, propoziţii). Funcţia asertivă, de ex., poate fi marcată prin: sintagme verbale incluse în frază (vă asigur că; credeţi-mă; nu-ţi poţi imagina), interjecţii de prezentare (iată), secvenţe cu structura pre-asertiv + asertiv (Ai aflat noutatea? Ion vine mâine!) etc. Ele sunt însă independente de conţinutul frastic al enunţurilor, acelaşi conţinut frastic liind compatibil cu diverse funcţii pragmatice. Este frecventă, de asemenea, coexistenţa mai multor funcţii pragmatice ale unui enunţ. Există şi posibilitatea corelării opţionale a funcţiei pragmatice cu diverse roluri* argumentative* ale enunţurilor, fiindcă toate sunt forme de manifestare a intenţiilor* comunicative. • Funcţiile pragmatice au următoarele proprietăţi specifice: sunt reflexive, obiective, obligatorii, detaşabile.
•Inventarul acestor funcţii (ca şi acela al actelor* ilocuţionare) diferă de la un autor la altul. Se vorbeşte, de ex., despre o funcţie asertivă, directivă, expresiv-emotivă, comisivă (vezi şi ILOCUŢIONAR), dar şi despre o funcţie epistemică, performativă, fatică, de ecou, de reamintire etc. **VI. ~ literară în studiul textului literar, concept introdus de Şcoala formalistă rusă (vezi** FORMALISM), capacitate a unui element al operei literare concepută ca sistem de a intra în corelaţie cu alte elemente ale aceluiaşi sistem şi, în consecinţă, cu sistemul în

totalitatea sa (I. Tânianov). Lexicul unei opere, de ex., intră simultan în corelaţie cu lexicul limbii literare* şi cu alte elemente ale operei respective. Cele două componente ale funcţiei nu sunt însă echivalente; arhaismele* depind în întregime de sistemul operei în care sunt utilizate (pot crea atmosfera unei epoci perimate, pot avea funcţie ironică sau parodică), dar ele sunt identificate şi definite numai în raport cu sistemul general al lexicului limbii literare. • ~ narativă Vezi NARATIV, -Ă.

MM. (1 VI); C. P. D. (Il-Va); L.I.R. (Vb).

FUNCŢIONAL, -Ă

I. Perspectivă ~ în studiul limbii Abordare a studiului unei limbi şi a limbilor în general din perspectiva funcţiei de comunicare, considerân- du-se primordiale rolurile îndeplinite de unităţile lingvistice în procesul de comunicare şi pertinenţa acestora în transmiterea informaţiei. Perspectiva funcţională are ca punct de plecare viziunea şi conceptele Şcolii de la Praga, dezvoltându-se, ulterior, ca reacţie sau ca punct de vedere alternativ la concepţia excesiv formală şi statică a structuralismului (vezi funcţionalismul lui A. Martinet) sau, mai târziu, ca reacţie la concepţia excesiv formalizată şi limitată la competenţă a lui N. Chomsky (vezi funcţionalismul american al lui Simon C. Dik). • în oricare dintre curentele funcţionaliste, câteva principii comune pot fi recunoscute: a) Limba este văzută nu ca un produs finit, ci ca activitate şi ca proces în care intervin obligatoriu o suită de cauze (o determinare) şi o suită de efecte (o finalitate), determinarea

constând în permanenta adaptare lingvistică a comunicării la nevoile locutorului, iar finalitatea, în forţa de influenţare şi de convingere prin limbă a interlocutorului, b) Activitatea lingvistică este văzută ca alegere permanentă din partea locutorului a instrumentelor de comunicare, alegere determinată de condiţiile personale (identitatea vorbitorilor, starea psihică, datele sociale şi intelectuale, relaţiile dintre vorbitori) şi de condiţiile situaţionale (loc, moment de producere a comunicării), c) Limba este văzută în permanentă mişcare şi schimbare, imobilismul fiind imposibil de conceput pentru o limbă vie*, chiar şi în condiţiile unei comunităţi lingvistice extrem de stabile şi de închise. A. Martinet (1989) propune formularea: „o limbă se schimbă pentru că ea funcţionează‟, subliniind ideea că, pentru a funcţiona mai bine, ea se adaptează continuu la nevoile celor care o folosesc. Martinet introduce conceptul de «sincronie dinamică» (vezi şi DINAMIC,), adică de variaţie şi de mişcare permanentă a limbii în funcţionarea ei sincronică, d) Din această perspectivă, graniţele dintre nivelurile* lingvistice (vezi, de ex., interferenţa morfologic - sintactic şi lexical - gramatical) şi dintre părţile* de vorbire apar mai puţin rigide, întrucât aceeaşi funcţie lingvistică poate fi realizată, în condiţiile aceleiaşi limbi, de mărci* aparţinând unor niveluri distincte şi unor părţi de vorbire diferite. Vezi, de ex., funcţia determinării* în română, care poate fi marcată prin elemente aparţinând nivelului morfologic (afixele categoriei* gramaticale a determinării, adică articolele*), dar şi prin lexeme’ specializate din clasa adjectivelor demonstrative* şi posesive*, precum şi prin mărci sintactice de tipul construcţiei cu pe a complementului direct* sau al dublării* complementului, mărci coexistând, uneori, redundant în acelaşi enunţ (vezi ARTICOL). **H. Gramatică ~ Vezi** GRAMATICĂ,$_2$. **HI. Categorie ~ Concept introdus în** GB*, distinct de categoriile sintactice şi de cele lexicale ale gramaticii generative* standard, desemnând acele componente care, în urma unui proces de gramaticalizare*, şi-au pierdut, total sau parţial, autonomia* lexico-gramaticală şi servesc drept instrumente* gramaticale, adică îndeplinesc un rol morfologic şi/ sau sintactic. Aparţin categoriilor funcţionale componente de tipul: Aux(iliar*), Determinant*), Comp(lementizator') (vezi CATEGORIE^ GRAMATICALIZARE; INSTRUMENT (GRAMATICAL)). **IV. Stil / Limbaj ~ Vezi** STIL,,.

G.P.D.

FUNCŢIONAHSM

Orientare în lingvistica modernă, diferită de structuralism* şi de generaţivism*, constând în abordarea studiului unei limbi şi a limbilor în general din perspectiva funcţiei de comunicare şi, în consecinţă, considerând primordiale rolurile îndeplinite de unităţile lingvistice în procesul de comunicare, precum şi pertinenţa acestora în transmiterea informaţiei (vezi FUNCŢIONAL,).

G.P.D.

FUZIONAL, -Ă

Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Limbile fuzionale se caracterizează prin întrepătrunderea componentelor structurii morfologice, distingându-se astfel net de limbile aglutinante*. caracterizate prin independenţa acestor componente. Sin.: (limbă) flexionară. Vezi şi CLASIFICARE (A LIMBILOR).

L.I.R.

.

e

GAZEL

Formă fixă de compoziţie a unui poem, gazelul este alcătuit dintr-un număr variabil de distihuri*, cu măsură* liberă, dar cu o schemă obligatorie a rimelor*: primul distih în monorimă (aa) este urmat de celelalte, care repetă obligatoriu rima iniţială într-unul din cele două versuri (aa, ba, ca, ***da*** etc.). De origine orientală, gazelul a fost preluat de literatura romantică europeană. Sub influenţa romantismului german, au scris gazeluri în literatura română M.Eminescu şi G.Coşbuc:

Când tc doresc eu cânt încet-încet:
Plec capul la pământ încet-îiicet
Şi glasul meu răsună tânguios Ca tristul glas de vânf încet-încet.
Şi orice vis, orice dorinţ-a mea Eu singur le-am înfrânt încet-încet.
Săgeata doar a crudului amor în suflet mi-o împlânt încet-încet

Şi simt veninul pătrunzând adânc...
Cu sângele-l frământ încet-încet
Şi nu-mi rămâne decât să pornesc Spre al meu trist mormânt încet-încet.
(Eminescu)
M.M.
GB
Siglă curentă pentru teoria „guvernării şi a legării" (engl. Government ***and Binding;*** fr. Theorie ***du Gouvernement et du Liage) (vezi*** GRAMATICĂ$_{10}$)
G.P.D.
GEMINATĂ (CONSOANĂ ~) în sintagma consoană geminată: sin. consoană dublă. Termenul provine din latină şi este utilizat în fonetica istorică românească pentru desemnarea acestei situaţii din limba latină. în limba română, consoanele geminate latineşti se reduc în totalitate la consoane simple. Rai sistemele ortografice româneşti mai vechi sau mai noi recurg ia scrierea cu consoane geminate. Sistemul ortografic actual stipulează scrierea cu consoană geminată în cazul lui n (provenit din prefixul în -rataşat unui cuvânt a cărui iniţială este tot n: înnoda, înnopta etc.) sau a lui c (în cazul împrumuturilor neologice preluate pe cale scrisă: accent, accelera etc.)
C.C.
GEMINAŢIE
Vezi EPANALEPSĂ.
GEN
1. ~ natural Distincţii de tipul „animat" vs. „inanimat", „mascul" vs. „femelă", din lumea realităţii fizice, precum şi clasele de substantive constituite pe baza acestor distincţii: clasa substantivelor inanimate vs. a celor animate; clasa substantivelor umane vs. a animalelor; clasa substantivelor denumind fiinţe de sex masculin şi a celor care denumesc fiinţe de sex feminin. Dacă se au în vedere distincţiile generale de gen, dincolo de distincţiile curente din limbile indo-europene, genul natural priveşte şi alte deosebiri decât cele de sex, denumind clase de obiecte cu o anumită caracteristică de formă, de culoare, de consistenţă (vezi: clasa plantelor, a arborilor etc.). Genul natural a constituit la origine baza distincţiilor gramaticale de gen (vezi 2). Distincţiile naturale interesează studiul lingvistic pentru relaţia lor cu distincţiile gramaticale, pentru concordanţele şi neconcor-

danţele dintre ele, existente în grade diferite de la o limbă la alta. 2. ~ gramatical a) Categorie* gramaticală a nominalelor: substantiv, adjectiv, pronume, numeral, care, cu puţine excepţii (vezi absenţa ei din limba persană), există în majoritatea limbilor, fiind responsabilă, în cazul substantivului, de repartiţia acestuia în clase marcate formal, numite: clasa masculinului*, a femininului*, a neutrului* (vezi (b)), iar în cazul adjectivului, al pronumelui, al numeralului, rar, pentru unele limbi, şi al verbului, responsabilă de selecţia anumitor forme dictate de acordul cu subslantivuî- centru, cu substantivul antecedent', iar în cazul verbului, cu substantivul subiect, b) Clase gramaticale de substantive reunite pe baza aceleiaşi trăsături inerente [+ x], unde x poale fi [+ Masculin], [+ Feminin], [+ Neutru], clase, actualmente, nemotivate şi, semantic, nepredictibile, chiar dacă, limitat şi imperfect, o anumită concordanţă cu genul natural există în oricare limbă. Marcarea genului gramatical este redundantă*, manifestându-se simultan în forma substantivului, prin selecţia anumitor mărci formale proprii fiecărui gen, şi în combinaţiile sintactice, prin impunerea, pe baza fenomenului de acord*, a formei articolului, a formei adjectivului, a pronumelui anaforic*, rar, numai pentru anumite limbi, şi a formei verbului. A. în forma substantivului, se manifestă diferit de la o limbă la alta, prin: selecţia anumitor afixe morfologice şi realizarea anumitor omonimii* specifice, dacă limba cunoaşte flexiune nominală (vezi, de ex., în română, selecţia pentru clasa femininelor la sg. a desinenţelor: -ă (clasă), -e ***(floats)*** -<|>, (basma), precum şi prezenţa, în declinarea femininelor, a omonimiei G sg. = D sg. = PL: (unei) fete, stele = (nişte) fete, stele); selecţia anumitor prefixe (este cazul marcării genului într-o limbă ca bantu); selecţia anumitor clasificatori*, în limbi care cunosc această categorie (vezi, de ex., în limba tzeltai, o limbă maya din Mexic, selecţia unor clasificatori diferiţi pentru marcarea „plantelor", a „animalelor", a „persoanelor" etc.). B. în combinaţiile sintactice ale substantivului se manifestă prin acordul impus articolului (în limbile în care există articol), prin acordul cu adjectivul, cu substitutele pronominale, eventual, şi cu verbul (în unele limbi). Coeziunea* G(rupului) N(ominal) se realizează. în mare măsură, prin repetarea informaţiei de gen. Vezi, de ex., marcarea redundantă a genului gramatical
într-o frază a limbii române ca- Lucrarea cea nouă a profesorului a fost cumpărată imediat, ea fiind unu dintre cele bine apreciate, unde genul feminin este marcat simultan prin selecţia în forma substantivului a desinenţei -e de sg., precum şi prin impunerea formei de feminin la articole (-a; cea; a), la adjectiv (nouă), la participiul pasiv (cumpărată) şi la pronumele anaforice (ea; una, cele). • în limbile cu flexiune*, genul nu reprezintă un criteriu de flexiune pentru substantiv, în timp ce, pentru adjectiv, pentru pronume şi numeral, genul constituie un criteriu de flexiune, adjectivul, unele pronume şi unele numerale schimbându-şi forma după distincţiile de gen (vezi, pentru română, bun - bună; el - ea; acesta - aceasta; altul
- alta; căruia - căreia; doi - două; al doilea - a doua). • Inventarul de genuri este diferit de la o limbă la alta, iar pentru aceeaşi ramură de limbi, evoluează istoric. Gramaticile consemnează maximum şase genuri (în swahili şi alte limbi bantu) şi minimum două genuri (în Romania, de ex., exceptând româna şi dialectele central- meridionale italiene). în evoluţia de la latină la limbile romanice, s-a produs trecerea de la un inventar cu trei genuri: masculinul, femininul, neutrul, la un inventar cu două genuri: masculinul şi femininul. Româna are o

situaţie aparte, conservând, după părerea celor mai mulţi cercetători, sau refăcând, după părerea altora, trei genuri în cazul substantivului, dar având numai două genuri în flexiunea adjectivului, a pronumelui şi a numeralului. în gramatica limbii române, s-a dez- bălut pentru substantiv chestiunea existenţei, ca termen aparte, a neutrului. Punctele de vedere diferite sunt marcate şi terminologic prin distincţia neutru şi ambigen, ultimul termen fiind adoptat de acei lingvişti care au insistat asupra naturii hibride a clasei, subordonând-o celorlalte două (vezi NEUTRU). • în română, încadrarea unui substantiv la un anumit gen se realizează pe baza manifestărilor sintactice ale genului, forma substantivului verificându-se prin acceptarea unui set de două contexte: acest -; aceşti -, pentru recunoaşterea masculinului; acest aceste -, pentru recunoaşterea neutrului, dar fiind suficient un singur context: această-, pentru încadrarea la feminin, încadrarea întâmpină dificultăţi de ordin practic în cazurile speciale, puţin numeroase, de substantive care satisfac contextele specifice ambelor genuri (ex.: ***acest/această târâie-brâu; vezi*** (GEN) COMUN)

şi de substantive care, fiind defective*, satisfac numai unul dintre cele două contexte (ex. ***acest curaj; acest somn adânc, vezi*** ARHIGEN). • Româna este o limbă cu o poziţie aparte, existând semnele gramaticale ale sensibilităţii speciale atât faţă de categoria animatelor personale, cât şi faţă de inanimate. Sensibilitatea faţă de categoria persoanelor se manifestă prin tendinţa de marcare formală (prin mărci flexionare şi sintactice) a clasei substantivelor personale (vezi (GEN) PERSONAL); sensibilitatea faţă de categoria inanimatelor se susţine prin menţinerea şi chiar întărirea genului neutru ca gen semantic omogen, încorporând, cu nesemnificative şi discutabile excepţii, numai substantive inanimate. «Cum constituirea subgenului personal este, în context romanic, o creaţie a românei, iar păstrarea (sau refacerea, după alţi cercetători) a neutrului este de asemenea un fapt specific românesc (exceptând dialectele central-meridionale italiene, care au şi ele forme de neutru), se pot recunoaşte. în română, semnele unei tendinţe de re-motivare a unora dintre clasele de gen gramatical şi deci de creştere a gradului de corespon-denţă cu genul natural. Corespondenţa cu genul natural este evidentă şi pentru substantivele animate care marchează cu regularitate afixală distincţiile de sex (ex.: ***elev - elevă; ţăran - ţărancă; lup - lupoaică; croitor - croitoreasă', vezi*** (SUBSTANTIV) MOBIL). Cu toate acestea, imperfecţiunile corespondenţei sunt numeroase, manifestându-se curent în cadrul masculinului şi al femininului, chiar şi pentru substantivele nume de persoană: există animate de sex masculin care selectează afixe ale femininului (tata: tată) sau impun, prin acord, forme de feminin (ex.: o călăuză / santinelă bună), după cum există animate de sex feminin redate prin forma gramaticală a masculinului (ex.: ***Ea este un ministru / deputat / consilier bun).***
Vezi ANIMAT; ARHIGEN; (GEN) COMUN; FEMININ; INANIMAT; MASCULIN; (SUBSTANTIV) MOBIL; NEUTRU; (GEN) PERSONAL.
G.P.D.

GENERARE

Obiectiv major al orientărilor lingvistice de tip sintetic*, deci al gramaticilor moderne gene-rative*, care constă în producerea, pe baza aplicării ordonate a regulilor acestor gramatici, a infinităţii de propoziţii şi fraze bine-formate dintr-o limbă, asigurându-se, în acelaşi timp, şi
dcscrierea explicită a ierarhiei lor structurale. în gramaticile generative, rolul generării revine în exclusivitate componentului de bază*. în cadrul căruia sunt aplicate regulile de structură* a frazei (vezi BAZĂ,. GRAMATICĂg).
G.P.D.

GENERATIV, -Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ8.9.10

GENERATIVISM

Orientare a lingvisticii modeme diferită de structuralism* şi de functionalism’, datorată lui N.Chomsky şi şcolii lui, bazându-se pe o perspectivă sintetică* în studiul şi în conceperea limbii. Limba este văzută în mecanismele ei interne recursive*, care asigură producerea dintr-un inventar limitat de categorii şi un set finit de reguli de combinare a mulţimii potenţial infinite de enunţuri bine-formate dintr-o limbă dată. Caracteristica generală a aceste orientări, dincolo de manifestările ei distincte de la o şcoală generati- vistă la alta (sunt diferenţe esenţiale între gene- rativismul chomskyan şi cel fillmorian) şi de la o etapă la alta (generativismul chomskyan al anilor 1957-1965 este profund diferit de cel din GB*), este elaborarea unui model* formalizat (vezi FORMALIZARE) capabil să capteze şi să explice procesele creative ale limbii (vezi CREATIVITATE,), un model al competenţei* lingvistice, şi nu al per-formanţei* (vezi şi GRAMATICI GENERATIVE8 9 ,0).
G.P.D.

GENITIV

în teoria gramaticală a cazului (vezi CAZ,), caz regim* impus unui nominal fie de către alt nominal (ex.: ***casa vecinului, frumuseţea fetei), fie de către o prepoziţie*** (ex.: ***contra vecinului; asupra oraşului) sau impus adjectivului prin fenomenul de acord**** (ex.: ***contra acestei eleve studioase). în alte limbi (vezi latină, limbi slave), genitivul apare şi ca regim al verbului sau al adjectivului, fiind impus de o clasă restrânsă de verbe şi de adjective*** (ex.: lat. liber harum rerum multarum, unde genitivul este regizat de adjectivul liber, lat. Eum accusas avaritiae, unde un nominal în genitiv apare în contextul unui verb). • în limbile cu flexiune*, genitivul se exprimă printr-o desinenţă specifică (vezi lat. G. sg. amic-i, scriptor-is; G. pl.

mic-orum; rus. G. sg. stol-a; G. pl. stol-ov). în mbile analitice*, se exprimă prepoziţional (vezi ■. Ie livre de ***I’eleve). Româna, care ocupă o oziţie intermediară, are, pentru exprimarea eni tivului, atât mărci flexionare, cât şi mărci nalitice: există o desinenţă de G-D pentru pro-***

ume şi pentru substantivele şi adjectivele :minine la sg. (ex.: ***contra acestei fete frumoase); rticolul hotărât, fuzionat cu substantivul, func- onează şi el ca marcă flexionară de caz (vezi: artea elevutoi); paralel însă există un articol eni ti val*, marcând, în anumite condiţii sintactice, uplimentar, analitic, un nominal în genitiv*** (ex.: ***arie a elevului), există un articol hotărât proclitic* are marchează analitic genitivul şi dativul în ondiţiile unor forme invariabile de substantiv sx.: cartea lui /on/lui Catrinel; absenţa lui „pe")***
i există prepoziţii care, în condiţii circumscrise ramatical sau stilistic, pot exprima şi ele o relaţie ie genitiv (vezi: carte a doi elevi; contra a ceva; leliterar vin în locul la şefă). • După provenienţa intactică a construcţiei cu genitivul, se pot dis- inge: un genitiv subiectiv*, ocurent în vecinătatea mui substantiv de origine verbală, provenind din ubiectul construcţiei verbale de bază (vezi: elevul îleacă => plecarea elevului); un genitiv obiectiv*, >curent în vecinătatea unui abstract* verbal, irovenind din obiectul direct al construcţiei verbale de bază (vezi: citeşte lecţia => citirea ecţiei); un genitiv de bază, al cărui nominal regent :ste un substantiv propriu-zis, fără a se stabili o elaţie de derivare cu un verb (ex. ***casa elevului). Za urmare a provenienţei diferite a genitivului, :ste posibilă, în anumite construcţii, ambiguitatea* tcestuia; sunt construcţii cu genitivul care acceptă iouă interpretări: de genitiv subiectiv şi de genitiv îbiectiv, explicabile prin două structuri de bază iiferite*** (ex. ***chemarea elevului, unde nominalul în şenitiv poate fi interpretat ca provenind dintr-un iubiect: „elevul cheamă" sau dintr-un obiect iirect: „cineva cheamă elevul").***
^'ezi CAZ,.

G.P.D.

3ENmVAL (ARTICOL ~)

Zlisî de articole hotărâte* specifică limbii raatae; «e uneşte şi posesiv. Creat în interiorul [1]— re- rxtiae. ?: rri-ohi! adjectival*, probează :• -ătcam AcoaeäHSl i acRCi 1 ~N faţă de determinare*, manifestată prin nevoia expresă de marcare suplimentară, redundantă, a semnificaţiei de determinare. Postpus, ca poziţie sintactică normală, în raport cu substantivul determinat (ex.: ***carte a elevului), articolul genitival aduce un argument în plus pentru postpunerea* articolului hotărât în română. • Are o flexiune de gen şi de număr, variind după genul şi numărul substantivului determinat. • îndeplineşte, ca şi celelalte articole ale limbii române, funcţii multiple, semantice şi gramaticale: funcţia semantică de determinare (individualizare) suplimentară a centrului nominal al grupului; funcţia morfologică de marcare a genitivului, asigurând, în condiţiile omonimiei* generale genitiv-dativ, distingerea, în unele construcţii, a celor două cazuri (vezi: carte a elevului (genitiv)*** vs. ***nepot surorii mele (dativ)); funcţia sintactică de legare, în interiorul unui G(rup) N(ominal), a determinantului în genitiv sau a echivalentului posesiv de centru*, asigurând, prin forma Iui care trimite neechivoc la regent, dezambiguizarea* raporturilor sintactice şi permiţând o libertate de topică a determinantului.***
•Selecţia articolului genitival este dirijată, ca şi pentru celelalte articole româneşti, dar în mai mare măsură decât pentru acestea, şi de reguli sintactice, apariţia lui fiind impusă de anumite cerinţe ale structurii sintactice a grupului (vezi, de ex., selecţia lui obligatorie în condiţiile formei nearticulate sau articulate nehotărât a regentului: acest elev/ un elev al profesorului sau în condiţiile aşezării între regent şi genitiv a altui determinant: elevul preferat al profesorului).
Vezi ARTICOL.

G.P.D.

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Metodă de cercetare specifică dialectologiei*, constând în înregistrarea pe hărţi* a formelor lingvistice culese prin anchete* într-un număr de localităţi repartizate relativ uniform pe un anumit teritoriu (vezi şi CARTOGRAFIERE) şi în interpretarea acestor forme în raport cu distribuţia lor spaţială. Creatorul acestei metode este J.Gillieron, autorul Atlasului lingvistic al Franţei (1902-1910), dar ideea reprezentării cartografice a datelor lingvistice este mai veche. Principiile geografiei lingvistice, aşa cum au fost formulate de J.Gillieron, sunt nu premise teoretice pe care se întemeiază această metodă, ci explicaţii cauzale

generale ale inovaţiilor' lingvistice regionale, valabile pentru orice situaţie concretă. J.Gillieron are în vedere modificările produse în structura vocabularului dialectal, relevând drept cauze principale ale acestora migraţia cuvintelor, care se realizează prin iradiere (din anumite centre politice, administrative, economice, culturale sau religioase), infiltraţie (din zonele învecinate) sau revărsare (pe arii din ce în ce mai cuprinzătoare), şi dispariţia unor cuvinte ca rezultat al concurenţei pe care o determină suprapunerea unor forme lexicale noi peste cele din vechiul fond, al omonimiei dintre anumite forme şi al hiperlrofiei semantice. După J. Gillieron, limba posedă mijloace terapeutice specifice pentru soluţionarea cazurilor de patologie verbală (uzura fonetică, omonimia sau hipertrofia semantică). Orientările ulterioare conturate în cadrul geografiei lingvistice au depăşit viziunea darwinistă, caracteristică pentru concepţia lui J. Gillieron, adăugând alte principii de interpretare a materialului carto- grafiat. M. Bartoli, fondator al lingvisticii spaţiale (areale), a susţinut că poziţia spaţială sau dimensiunile unei arii dialectale pot să explice caracterul conservator sau inovator al acesteia (vezi ARIE), iar K. Jaberg a încercat să coreleze distribuţia spaţială a faptelor de limbă cu anumite aspecte ale istoriei dialectelor, afirmând că regiunile colonizate se caracterizează prin arii unitare (compacte), pe când cele locuite de populaţii străvechi au un aspect fărâmiţat. Geografia lingvistică a contribuit la perfecţionarea metodelor directe de cercetare a varietăţilor teritoriale ale limbilor, punând în evidenţă sursa individuală a inovaţiilor din limbă, precum şi raporturile dintre factorii lingvistici şi cei extralingvistici* în producerea acestor inovaţii. Cercetările realizate din această perspectivă au determinat o nouă înţelegere a conceptelor de dialect* şi de grai*, precum şi a problemei

granițelor* dialectale.

L.I.R.

GERUNDIV

Clasat de obicei, în gramaticile latine, printre modurile nepersonale, gerundivul folosit independent avea și o valoare adjectivală. In latina imperială târzie, gerundivul se fixează în sistemul participiului ca participiu viitor pasiv. Acest participiu în -nd- nu a supraviețuit în limbile romanice. Cum în istoria limbii latine se consideră
că gerundivul este mai vechi decât gerunziul*, se poate presupune un raport de filiație între cele două forme în -nd-,

C.C.

GERUNZ1AL, -Ă (CONSTRUCȚIE ~ ABSOLUTĂ).

Vezi ABSOLUTJ.

GERUNZIU

Formă verbală nepersonală, deci fără variații de persoană, inclusă de tradiția gramaticală printre moduri*; exprimă o acțiune în desfășurare și este alcătuită dintr-un radical verbal și un sufix (rom. -ând / -ind; fr. -ant; engl. -ing) ale cărui caracteristici morfologice diferă de la o limbă la alta, fiind declinabil, ca în latină sau în franceză, sau invariabil, ca în română. Din punctul de vedere al gramaticii generative*, aparține formelor verbale non-finite, pierzându-și variațiile flexionare de timp, persoană și număr și apărând numai în poziție de subordonare (vezi complementele gerunziale). • Face parte dintre formele verbale cu comportament dublu și triplu (alături de infinitiv*, supin*, participiu*), prezentând, în proporții diferite, particularități de tip verbal, dar și trăsături ale altor clase morfologice, ca urmare a disponibilității sufixului gerunzial de a orienta forma spre alte părți de vorbire*, fără ca această conversiune* să se fi realizat complet. Astfel, în cazul gerunziului românesc se constată particularități de tip verbal și ale uneia dintre următoarele clase morfologice: adverb, adjectiv, nume. a) Particularitățile de tip verbal, prezente în oricare apariție a gerunziului românesc, se manifestă prin păstrarea aproape integrală a disponibilităților combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticele* pronominale și vecinătatea unui subiect propriu (ex. ***Lăudându-1 profesorul, elevul a obținut rezultate și mai bune), precum și prin participarea gerunziului la toate opozițiile de diateză* (vezi: apărându-1 (activ)*** vs. ***apărându-se pe sine (reflexiv)*** vs. ***fiind apărat (pasiv)). în raport cu verbul însă își pierde predicativitatea* sintactică, deci capacitatea de a constitui, ca centru de grup, o propoziție, precum și capacitatea de a exprima distincții de timp, de număr și de persoană .Xb). Paralel cu comportamentul verbal, gerunziul românesc apare cu una dintre următoarele valori: valoare circumstanțială (cauzală, temporală, condițională, concesivă,***

modală, instrumentală), ceea ce apropie gerunziul de clasa adverbului; valoare atributivă, în construcțiile în care apare ca determinant al numelui (ex.: ***Un bătrân plângând este un tablou impresionant). Ocurent într-un tipar sintactic neologic, provenit din franceză, gerunziul s-a folosit în poezia sec. al XlX-lea (rar, se folosește și astăzi) în ipostaza acordată, marcându-se formal trecerea lui completă la clasa adjectivului*** (ex.: ***lebădă murindă; femeie suferindă). Manifestă concomitent valoare atributivă și circumstanțială în construcțiile în care gerunziul are dublă subordonare, față de un verb și față de un nume. îndeplinind funcția de element predicativ* suplimentar*** (ex.: ***l-am văzut plângând). Are și valoare nominală, puțin reprezentată, totuși prezentă în construcțiile în care gerunziul apare în poziția de complement necircumstanțial sau de subiect*** (ex.: ***Aud tunând; Se aude tunând). • Aceste utilizări atât de diverse de sub (b) se explică istoric prin preluarea de către gerunziul românesc a valorilor înrudite ale gerun- divului* și ale participiului* prezent, forme pierdute complet în română. în teoria generativă, diversificarea valorilor și a ocurențelor s-a explicat prin „istoria" transformațională diferită a construcțiilor cu gerunziu, atribuindu-li-se structuri de bază* diferite și transformări* diferite. în aceste „istorii" sintactice deosebite, generativiștii au găsit explicația ambiguității* a numeroase construcții cu gerunziu (vezi, în română, construcția: l-am văzut plecând, interpretabilă ca: 1) că pleca"; (2) „~ când el pleca";3) când eu plecam" (vezi*** AMBIGUITATE; $NOMINAL_5$; $PREDICATIV_2$).

G.P.D.

GG

Siglă pentru gramatica generativ-transformaționa-
lă* sau, altfel spus, pentru varianta standard a gramaticii generative, cea propusă de N.
Chomsky, 1965 (vezi $GRAMATICĂ_8$). Se distinge de GB*, siglă pentru varianta chomskyană de după 1980.

G.P.D.

GHILIMELE [„..."] / [«...»]

Semn de punctuație*. în româna contemporană standard, ghilimelele de tipul [„..."] marchează frecvent: a) limitele unui text reprodus fără modificări (vorbire directă, citat, titluri de lucrări, de publicații etc., denumiri de instituții, de asociații ș.a.). - Când am aflat de expoziție, i-am
spus: [„] Cel puțin du-le acolo, si vadă și lumea ce flori avem ["]... (Camil Petrescu); în toiul luptei, domnul este rănit [„] cu un glonț, la piciorul stâng, din josul genunchiului ["] (N.Cartojan); drama [„] Năpasta ["]; Institutul de Lingvistică [.,] Iorgu Iordan ["]; b) ironia - Ei, nu se retrage contele, în ultimul timp, de lângă [„] filozof ["]? (T.Maiorescu); c) un sens diferit de cel curent - e în lume acum o deplasare categorică [„] spre stânga ["] (Camil Petrescu); d) conținutul semantic al elementelor de limbă (în lucrările de lingvistică) -a fi [„] a exista, a avea ființă ["], cât e lumea și pământul [„] totdeauna ["]. Norma actuală recomandă utilizarea ghilimelelor numite franceze [«...»] în stilul științific, ca marcă a citatului în citat: [„] îl chemară - povestește cronicarul - pe Constantin Logofătul Brâncoveanu de la curte, că rămăsese acolo, și poronciră să aducă comisul al doilea, cal domnesc. Și îndată

ce sosi acolo, ziseră cu toţii: [«] Logofete, noi cu toţii pohtim să ne hii domn [»]... ["] (N.Cartojan). între ghilimele şi secvenţa pe care o încadrează nu se lasă pauză albă*. Semnul de punctuaţie finală al secvenţei dintre ghilimele precedă ghilimelele închizătoare: un gest care spune: [„] n-ar fi crezut [?"] (Camil Petrescu). în concurenţă cu linia de dialog* înainte de vorbirea directă şi cu alte mijloace de marcare grafică a citatelor, a titlurilor etc. (de ex., caractere tipografice diferite de cele ale contextului). Circulă şi cu denumirea semnele citării. Norma românei contemporane nu include ghilimele de tipul din punctuaţia germană sau engleză.

C.S.

GLOSĂ

Formă fixă de construcţie a unui poem, având de obicei o temă filozofică. Alcătuită dintr-un număr de strofe egal cu numărul de versuri al celei dintâi, glosa comportă în mod obligatoriu o strofă iniţială recapitulativă, reluată la sfârşitul textului, dar cu versurile în ordine inversată. Fiecare strofă interioară se încheie cu unul dintre versurile celei recapitulative - în ordinea în care acestea apar în text -, pe care îl comentează (de unde şi denumirea de glosă „comentariu, interpretare"). Astfel, întreg poemul se caracterizează printr-o deosebită independenţă sintactică şi semantică a componentelor, dublată de o accentuată valoare aforistică a expresiei. în Glosa lui MEminescu, de ex., strofa recapitulativă, de opt versuri, are forma:

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi şi nouă toate;
Ce c rău şi ce e bine Tu te-ntreabă şi socoate;
Nu spera şi nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămâi la toate rece şi este reluată inversat la sfârşitul textului (v. 8-1), având versurile distribuite şi comentate în strofele interioare ale poemului.

M.M.

GLOSEM

în teoria lingvistică a lui L. Hjelmslev, termen generic desemnând orice unitate minimală distinctivă* atât din planul expresiei*, cât şi din planul conţinutului. Glosemele sunt invariante* ireductibile.

Vezi şi CENEM; PLEREM; GLOSEMATICĂ.

L.I.R.

GLOSEMATICĂ

Orientare ştiinţifică aparţinând Şcolii lingvistice de la Copenhaga (L. Hjelmslev, V. Br<j>ndal). Numele este format de la gr. glossa „limbă", pe care o consideră ca scop în sine, nu ca mijloc; glosematica susţine că' lingvistica anterioară a greşit pentru că s-a bazat pe date exterioare limbii înseşi. Conţinutul* şi expresia* au amândouă formă* şi substanţă*. Forma este înţeleasă drept configuraţie lingvistică şi se reprezintă prin reţeaua relaţională care defineşte unităţile şi redă diferenţele dintre limbi în decupajul realităţii extralingvistice. Hjelmslev face din structura imanentă a limbii unicul obiect al lingvisticii; pentru el, atât expresia, cât şi conţinutul au o formă identică: raporturile combinatori] care leagă semnele, semnificaţiile de realizările lor fonice. Glosematica acordă un rol central formei. Glosematica a creat o terminologie particulară: elementul lingvistic pus în evidenţă prin comutare, dar definit formal, este numit glosern . Glosemele expresiei (corespunzând fonemelor*) sunt numite ceneme*; cele ale conţinutului (comparabile cu semele*) sunt numite piere mc şi pot fi radicale sau derivative. Astfel, semnul motan, analizat în ceneme, va da: [m] + [o] + [t] + [a] + [n] şi analizat în plereme va da: „pisică" + „masculin". Glosematica este considerată o algebră a limbajului în
măsura în care urmăreşte descrierea limbilor dintr-o perspectivă pur formală, cu un aspect tehnic cauzat de ceneme şi plereme. Pentru a opune două conţinuturi: „tată" / „mamă", tehnica cenematică descrie: „tată" = a+b, „mamă" = a+c, „fiu" = d+b, „fiică" = d+c. Pentru glosematică, limbile sunt obiecte matematice, deoarece satisfac o exigenţă teoretică în virtutea unei concepţii a limbajului. Glosematica atribuie tuturor limbilor principiul structural, diferenţele dintre limbi fiind datorate manierei în care se aplică principiul în fiecare caz particular.

Vezi STRUCTURALISM.

A.B.V.

GLOTOCRONOLOGIE

Metodă de determinare pe baze statistice a epocii de separare a două sau mai multe idiomuri* înrudite (limbi sau dialecte*) dintr-o protolimbă* comună şi a cronologiei acestui proces. Sin.: lexico-statistică. Metoda a fost iniţiată de M. Swadesh şi R. B. Lees pentru studierea diacronică* a limbilor indienilor americani. A fost aplicată însă şi în cercetarea epocilor pentru care nu dispunem de atestări din istoria unor limbi vorbite în Europa, în vederea stabilirii periodizării acestora (de ex., pentru determinarea epocii de separaţie a dacoromânei de aromână). Glotocrono- logia se întemeiază pe următoarele axiome: existenţa unui nucleu lexical de bază, caracterizat prin stabilitate; relativa constanţă a ratei de retenţie şi a coeficientului pierderilor din acest nucleu. Aplicarea metodei presupune: alcătuirea unor liste paralele de cuvinte care aparţin nucleului lexical de bază, desemnând concepte fundamentale; determinarea perechilor de cuvinte provenite din acelaşi etimon*, deci păstrate în cele două idiomuri; calcularea procentului acestor cuvinte şi apoi a duratei perioadei de divergenţă cu ajutorul formulei $_f$ ***c***

~ 2 log. i

în care t notează timpul în milenii, C procentul reprezentat de unităţile lexicale comune şi r coeficientul de retenţie pe mileniu.

L.I.R.

GRAD DE COMPARAŢIE

Oricare dintre cei trei termeni ai categoriei* gramaticale a comparaţiei*, pozitivul*, comparativul* şi superlativul*, precum şi subdiviziunile acestora:

comparativul de superioritate, de inferioritate şi de egalitate; superlativul absolut şi relativ (de superioritate şi de inferioritate) (vezi COMPARATIV^ COMPARAŢIE,; SUPERLATIV).

G.P.D.

GRADARE

Modul în care este codată lingvistic variaţia de intensitate a proprietăţilor obiectelor şi a caracteristicilor acţiunilor, mai exact, cum este codată perceperea şi aprecierea acestei variaţii de către vorbitor. Mijloacele de codare* sunt gramaticale şi non-gramaticale, lexicale şi, mai rar, fonetice.

•Categoria gramaticală a comparaţiei* este forma cea mai organizată şi mai generală de care dispune o limbă pentru exprimarea gradării. Apare în flexiunea adjectivului şi a adverbului şi, izolat, în construcţii speciale cu unele substantive care denumesc însuşiri şi stări variabile ca intensitate (ex.: ***mai frig; foarte întuneric). Mărcile categoriei gramaticale sunt diferite de la o limbă la alta^ (să se compare mărcile predominant sintetice* din latină cu mijloacele predominant analitice^ din limbile romanice sau să se vadă lexicalizarea diferită a morfemului comparativului* în limbile romanice, fie prin descendenţii adverbului lat. magis, fie prin descendenţii mai recentului plus). • La nivel lexical, se disting o gradare intrinsecă a cuvintelor, conţinută în matricea semantică a radicalului, şi una externa, purtată de componente din afara radicalului. Extern, se recurge la adverbe şi locuţiuni adverbiale purtătoare ale semnificaţiei graduale*** (ex.: ***destul de, îndeajuns de, suficient de, insuportabil de, neadmisibil de), la construcţii comparative şi cantitative cu rol de gradare (curată ca lacrima; „brumă de trei palme de groasă" (Creangă), la mijloace derivative, fiind utilizate sufixe sau prefixe purtătoare ele însele ale semelor* graduale (sufixe diminutivale şi augmentative; prefixe / prefixoide* superlative şi de intensitate;*** ejft^eaId - că/c/uţ, căldicel, că/t/uşor; fin - ***extrafin; vechi - străvechi*** etc.). Intern, gradarea este conţinută în semele graduale încorporate în matricea semantică a cuvintelor. Din structurarea lexicului fiecărei limbi rezultă şi aşa-numitele „paradigme* graduale", formate din cuvinte parţial sinonime, dintre care unul este neutru sub aspect gradual, iar celelalte adaugă fiecare câte un sem gradual (ex.: fr. frais, ***froid, glacial; tiede,***
chaud, brülant, rom. răcoare, frig, ger). «Inventarul mijloacelor de gradare este, în fiecare moment lingvistic, deschis, noi procedee putând fi atrase în sfera gradării ca efect al nevoii de marcare expresivă şi afectivă a aprecierii variaţiei de intensitate. în exprimarea gradării, limita gramatical/lexical este incertă şi fluctuantă nu numai în evoluţia unei limbi, ci şi pentru aceeaşi etapă de evoluţie. • Adjectivele şi adverbele se subdivid în două clase: gradabile şi non-gradabile, după cum primesc sau nu grade de comparaţie şi, mai larg, după cum acceptă sau nu combinarea cu adverbe de gradare (vezi: pătrat, polar, înnăscut, filozofic, ultim, non-gradabile, în raport cu bun, rău, înalt, scund, slab, gradabile). în cazul adjectivului, distincţiei gradabil/ non-gradabil îi corespunde distincţia semantică: (adjective) calificative' vs. determinative* şi relaţionale.

Vezi ADJECTIV; COMPARAŢIE.

G.P.D.

GRADAŢIE

Figură* lexico-sintactică, formă de enumerare* cu cel puţin trei termeni, în care se urmează o ordine cantitativ determinată a valorilor, astfel încât un element succesiv al secvenţei să spună mai mult (sau mai puţin) decât elementul precedent; poate fi ascendentă (climax*) sau descendentă (anticlimax). ***De ce nu sunt un rege să sfarm cu-a mea durere,/ De ce nu sunt Satana, de ce nu-s Dumnezeu (Eminescu); Vous voulez qu'un roi meure, et pour son châtiment,/ Vous ne donnez qu un jour, qu'une heure, qu un moment*** (Racine). Gradaţia presupune o trăsătură semantică (sem*) comună membrilor enumerării, asupra căreia se produc schimbările cantitative; în gradaţia din versurile: încă un an, o zi, un ceas/ şi drumuri toate s-au retras/ de sub picioare, de sub pas (Blaga), semul comun [Temporali ta te] situează figura în serie descendentă, marcând o restrângere a perspectivei temporale.

Vezi CLIMAX; ANTICLIMAX.

M.M.

GRAFEM

Vezi LITERĂ.

GRAFIE

Vezi SCRIERE.

GRAI

Varietate teritorială de rang inferior a unei limbi, folosită pe un teritoriu restrâns (uneori chiar într-o singură localitate) şi caracterizată printr-un număr limitat de trăsături lingvistice neesenţiale (de ex., graiul din valea Crişului Negru, din com. Scărişoara etc.). Termenul este integrat seriei ierarhice care conţine ca unităţi de rang superior subdialectul* şi dialectul*. Unii cercetători disting şi în interiorul graiului subdiviziuni, numite subgraiuri. Termenul este utilizat uneori cu semnificaţia generală de „mod de a vorbi" specific unei arii geografice (de dimensiuni variabile), indiferent de poziţia acesteia în structura dialectală a unei limbi (graiul din Maramureş), alteori ca sinonim al lui idiolect* (graiul unui anumit informator*) sau pentru a desemna vorbirea unui grup restrâns dintr-o comunitate (de ex., graiul unei familii).

L.I.R.

GRAMATICAL, -Ă

1. Categorie ~ Categorie care reuneşte minimum doi termeni opozabili (vezi OPOZIŢIE), fiecare termen constituind asocierea dintre o semnificaţie gramaticală (vezi 2) şi o marcă gramaticală (vezi 3; 4) (vezi CATEGORIE^. 2. Sens / Semnificaţie ~ Semnificaţie relevantă din punctul de vedere al gramaticii, atât al morfologiei, cât şi al sintaxei. Sensurile gramaticale sunt, în general, mai abstracte decât cele lexicale şi, numeric, mult mai restrânse. Limita gramatical / lexical este, istoric, labilă (vezi GRAMATICALIZARE) şi, sincronic, dificil de trasat cu exactitate. Uneori, acelaşi tip de semnificaţie se realizează prin mărci gramaticale şi mărci non-gramaticale (vezi, de ex., sensul categoriei comparaţiei*, al gradului superlativ*, în mod special, care se exprimă prin mărci gramaticale de tip analitic*, dar şi prin numeroase alte procedee lexicale şi fonetice (vezi GRADARE; SUPERLATIV), de unde se deduce că, pentru distincţia gramatical / lexical, este relevant nu numai tipul de sens, ci şi modul de realizare a sensului, frecvenţa cu care se recurge la o anumită marcă, precum şi natura stilistic neutră* a mărcii. • Detaliind tipurile de semnificaţii gramaticale, E. Coşeriu (1994) distinge: semnificatul categorial, reprezentat prin semnificaţiile celor patru clase morfologice de bază, clasa substantivului, a verbului, a adjectivului, a adverbului, semnificaţie constantă pentru orice lexem* al clasei, independent de semnificaţia lui lexicală (orice substantiv, de ex., poartă semnificaţia lexicală proprie + semnificaţia gramaticală a categoriei de substantiv); semnificatul instrumental sau al instrumentelor* gramaticale, al cărui rol este de a include formele lexe- melor în anumite categorii gramaticale (vezi, de ex., semnificatul lui -uri din tren-uri, mai-uri, al cărui rol este de introducere a formelor la care se ataşează în categoria „pluralului", sau semnificatul lui -1 din omu-1, trenu-1, care introduce formele celor două lexeme în categoria „articulatului" etc.); semnificatul ontic, de tipul „afirmativ", „negativ", „interogativ", „imperativ", „optativ", semnificaţii referitoare la valori de adevăr şi moduri de existenţă ale propoziţiilor. 3. Afix ~ Afix* al cărui rol este de a marca, într-o limbă cu flexiune*, diversele categorii* gramaticale (vezi AFIX). **4. Marcă ~ Element lingvistic al cărui rol este de exprimare a semnificaţiilor gramaticale, deci de exprimare a categoriilor gramaticale şi a funcţiilor sintactice. Se include aici clasa afixelor gramaticale (vezi 3), dar categoria mărcilor gramaticale este mult mai largă, cuprinzând şi elemente non-afixale, cum sunt: prepoziţiile, pentru marcarea categoriilor gramaticale de tip analitic* sau a diverselor funcţii sintactice (vezi, de** ex., în română, rolul prepoziţiei la pentru marcarea, în anumite condiţii sintactice şi stilistice, a relaţiei de dativ sau al prepoziţiei pe, pentru marcarea, în anumite condiţii sintactice, lexicale şi semantice, a obiectului direct); topica", pentru marcarea, în anumite limbi caracterizate prin topică fixă, a funcţiilor sintactice; elemente suprasegmentale*, pentru marcarea diverselor moduri de existenţă a propoziţiilor (vezi interogaţie*, exclamaţie*, propoziţie imperativă*) şi a unor categorii gramaticale (vezi, de ex., superlativul, termen al categoriei comparaţiei). 5. Subiect ~ în sintaxa limbii române, termen utilizat pentru subiectul non-animat şi non-agent al construcţiilor în care subiectul actualizează rolurile* pacient (ex. ***S-a spart fereastra; îmi place cartea) sau locativ*** (ex. ***Mă doare capul); intră în corelaţie cu subiectul logic*, care, în aceleaşi tipuri de construcţie, actualizează rolurile agent*** (ex. ***Cartea a fost citită de elevi) sau experimentator (îtni place, mă doare), realizate prin nominale personale având altă formă decât cea a nominativului.***

G.P.D.

jRAMATICAUTATE

Concept al gramaticii generative* care redă o proprietate a competenţei* lingvistice: aceea de a dis- inge propoziţiile bine-formate de cele rău-formate >i care procură o ipoteză şi o explicaţie pentru iceastă proprietate. Sunt gramaticale, deci bine- formate, propoziţiile care rezultă din aplicarea regulilor gramaticii generative prin respectarea tuturor constrângerilor* formale puse de acestea; sunt agramaticale, deci rău-formate, propoziţiile care încalcă una dintre reguli sau una dintre condiţiile de limitare şi de ordonare a acestora, având ca semn de agramaticalitate asteriscul [*]. Este, de ex., agramaticală fraza *E1 mi-a spus că pe cine iubeşte, nerespectând filtrul* complementizato- rului* dublu exprimat, sau construcţiile *Ei devine pe profesor, *E1 îl merge, nerespectând regulile de subcategorizare* strictă a lexemelor a deveni şi a merge. • Nu trebuie confundată gramaticalitatea, concept tehnic al gramaticii generative, cu cel de corectitudine*, concept al gramaticii normative*, care se referă la respectarea normei* statornicite, pentru o anumită epocă, de uzul literar* al unei limbi. Vezi BLOCARE; CONSTRÂNGERE; FILTRU; REGULĂ$_2$.

G.P.D.

GRAMATICALIZARE

Proces de transformare, în evoluţia unei limbi sau în trecerea de la o limbă la alta, a unui cuvânt autonom într-un morfem* gramatical, prin pierderea autonomiei* lexico-gramaticale. Este, de ex., cazul tuturor auxiliarelor* provenind din cuvinte autonome şi devenite morfeme libere*, uneori, chiar şi legate (vezi auxiliarul de perfect compus din

română: am cântat (morfem liber), în raport cu cel de viitor din franceză, care a fuzionat cu verbul: ***je chantem). Este, de asemenea, cazul articolelor*, în limbile unde există această clasă, provenind din cuvinte autonome cu rol*** deictic* şi determinant*. Un proces de gramaticalizare a parcurs în română prepoziţia pe, transformându-se dintr-o prepoziţie cu semnificaţie locativă într-o marcă sintactică a complementului direct*. • Procesul de gramaticalizare este de lungă durată, cu faze intermediare, oscilante, manifestându-se, în planul semnificaţiei, prin abstractizarea treptată a sensului, în plan sintactic, prin restrângerea până la pierdere a valenţelor* cuvântului autonom, prin limitări de topică şi specializări de distribuţie*, iar în planul formei fonetice, prin modificarea, totală sau parţială, a formei de

bază (să se compare, de ex., forma auxiliarelor cu a verbelor autonome corespunzătoare). Surprinse, dintr-o perspectivă sincronică*, numeroase forme au o poziţie intermediară între calitatea de cuvinte autonome şi cea de morfeme gramaticale, procesul de gramaticalizare nefiind parcurs complet, situaţie redată uneori şi terminologic prin distincţii de tipul: semiauxiliar* vs. ***auxiliar. • în planul general al limbii, consecinţa o constituie, în multe cazuri, ambiguizarea unor forme, care, paralel cu utilizarea autonomă, funcţionează şi ca morfeme gramaticale (vezi, în română, situaţia lui pe, care funcţionează, în unele apariţii, ca pe, (autonom): Pun cărţile pe masă, iar în altele, ca pe***$_2$ (morfem gramatical): II întâlnesc pe Ion). Vezi AUTONOMIE; AUXILIAR; CATEGORIE (FUNCŢIONALĂ)^ CL1TICIZARE.

G.P.D.

1.1. a) într-o teorie a stratificării* limbii pe niveluri*, reprezintă un fragment din organizarea generală a unei limbi, cuprinzând nivelul morfologic, a cărui unitate de bază este morfemuf, şi cel sintactic, a cărui unitate de bază este cuvântuf, privit sub aspectul posibilităţilor lui combinatorii. Reprezintă, de asemenea, disciplina lingvistică al cărei obiectiv este studierea celor două niveluri, urmărind combinarea şi funcţionarea morfemelor în cadrul flexiunii şi a cuvintelor în combinaţiile lor mai largi, propoziţii şi fraze, b) în concepţia altor cercetători, gramatica, pe lângă nivelul morfologic şi cel sintactic, include şi formarea cuvintelor*, care, dacă se face abstracţie de rezultat (crearea de lexeme noi), este supusă unui sistem de reguli la fel de stricte ca şi cele morfologice şi este afectată uneori de fenomene comune cu morfologia (vezi, de ex., fenomenul alternanţelor*, care, în limbile în care apar, interesează în egală măsură flexiunea şi formarea cuvintelor), c) Pentru alţi cercetători, gramatica se confundă cu sintaxa, studiind combinaţiile de morfeme de orice întindere, de la întinderea unui cuvânt până la nivelul propoziţiilor şi al frazelor. 2. într-o accepţie mai largă, reprezintă structurarea unei limbi în general, precum

şi disciplina lingvistică studiind structura şi funcţionarea de ansamblu a limbii, o limbă concepută în omogenitatea ei, dincolo de variaţiile spaţiale, socio-culturale şi pragmatice. în această accepţie, gramatica cuprinde: o fonologie, studiul fonemelor* şi al regulilor lor de combinare; o morfologie, studiul morfemelor gramaticale şi al ataşării acestora pentru realizarea flexiunii; o sintaxă, reprezentând regulile de combinare a cuvintelor şi funcţiile acestora în combinaţiile mai largi; o lexicologie, care urmăreşte studiul sistematic al lexemelor, inclusiv sub aspectul modului lor intern de formare, în cazul derivatelor* şi al compuselor*; o semantică, studiul sensului morfemelor şi al combinaţiilor de morfeme, urmărit fie independent, ca subcomponent de sine stătător, fie integrat în fiecare din celelalte subcomponente, cu excepţia fonologiei, ale cărei unităţi sunt lipsite prin ele însele de semnificaţie. 3. în concepţiile formalizate modeme, gramatica reprezintă un sistem formal făcând explicite mecanisme finite valabile pentru utilizări infinite; altfel spus, un sistem formal care, pornind de la un vocabular finit (reprezentând categoriile* unei limbi) şi de la un număr finit de reguli* explicite şi de constrângeri* formale de aplicare, ajunge să producă infinitatea frazelor bine-formate dintr-o limbă şi să procure, în funcţie de gradul de adecvare* al modelului ales, descrierea lor structurală, precum şi interpretarea lor fonetică şi semantică, ü. Studiul gramaticii a evoluat de la o epocă la alta, o dată cu evoluţia concepţiilor şi a metodelor de cercetare lingvistică, depinzând de teoria adoptată şi, implicit, de metodele de cercetare, precum şi de obiectivele speciale urmărite. în acest sens, se vorbeşte despre o gramatică istorică vs. una sincronică (a limbii actuale, dar şi a unui moment anterior de limbă); despre o gramatică descriptivă vs. una normativă; despre o gramatică tradiţională vs. una modernă; în cadrul gramaticii modeme, se vorbeşte despre gramatici analitice vs. sintetice-generative; despre o gramatică structurală vs. gramatici funcţionale; despre o gramatică a competenţei vs. a performanţei etc. *Nu se poate vorbi, mai ales în stadiul actual al lingvisticii, de o singură gramatică, ci de gramatici, unele oferind explicaţii pentru domenii mai restrânse sau mai largi din structura şi funcţionarea unei limbi, iar altele, urmărind să procure explicaţii cât mai cuprinzătoare, nu pentru o limbă anume, ci pentru mecanisme generale şi caracteristice oricărei comunicări verbale. Domeniile pe care le acoperă fiecare tip de gramatică sunt fie complementare (vezi gramatică istorică vs. gramatica limbii actuale; gramatica competenţei vs. a performanţei), fie acelaşi domeniu, dar urmărit din perspective diferite, cu metode şi cu intenţii diferite (vezi gramatică descriptivă vs. normativă; vezi gramatică analitică vs. sintetică), fie domenii care, în teorii succesive, se încorporează în teorii mai largi (vezi, de ex., GB* care încorporează componente din gramatica generativă (standard şi extinsă), dar şi din cea a cazului; vezi gramatica funcţională (C) care încearcă să integreze atât o gramatică a enunţului*, cât şi una a enunţării*). «Din punctul de vedere al valorii de adevăr a teoriilor actuale, este sugestivă o paralelă cu ştiinţele naturii, unde nimeni nu mai spune astăzi că mecanica clasică newtoniană este o teorie falsă, care trebuie înlocuită cu legile mecanicii cuantice, singura teorie „adevărată", „corectă". Se spune însă că, asemeni oricărei teorii „închise", conţinutul de adevăr al teoriei newtoniene are un domeniu de valabilitate limitat, fiind strict corectă în raport cu acest domeniu. Din aceeaşi perspectivă, teoriile lingvistice, oricât de cuprinzătoare ar fi, sunt totuşi „închise", în sensul capacităţii de explicare a unor domenii limitate şi complementare, în funcţie de care o teorie, necontra- dictorie în esenţa ei, este strict corectă. «Principalele tipuri de gramatici, indicate în succesiunea curentelor lingvistice care le-au creat, sunt: 1. ~ generală Concept pus în circulaţie de Grammaire generale etraisonnee de la Port-Royal; reprezintă concepţia lingvistică a sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea. Are drept obiectiv stabilirea principiilor comune tuturor limbilor (un fel de gramatică universală; vezi 11), idee decurgând, în această gramatică, din conceperea limbii ca o reflectare directă a gândirii. Principiile comune nu sunt altceva decât reflexul în limbă al legilor universale ale gândirii. în acest stadiu al evoluţiei ideilor lingvistice, gramatica nu este încă separată de logică. 2. ~ istorică Tip de gramatică

ale cărei obiective sunt: a) stabilirea şi explicarea originii categoriilor şi a formelor gramaticale; b) urmărirea evoluţiei acestora, prin compararea momentelor succesive din istoria aceleiaşi limbi. Pentru originea formelor se recurge adesea la metoda comparativ-istorică*; pentru studierea evoluţiei lor, se pot utiliza metode diverse, tradiţionale sau modeme. 3. ~ normativă Tip de gramatică sincronică ale cărei obiective majore sunt: a) recomandarea normei* gramaticale, deci a formelor impuse de uzul literar* şi considerate, în raport cu acesta, corecte; b) inventarierea, explicarea şi condamnarea oricărei deviaţii de

la normă, operaţie în care transpare atitudinea intransigentă a lingvistului faţă de abatere*; sin. gramatică prescriptivă; ~ corectivă\ ~ a greşelilor. • Conceptul de gramatică normativă se utilizează nu numai în raport cu norma şi abaterea gramaticală, ci în raport cu norma lingvistică şi cu abateri în general, referindu-se la orice nivel lingvistic: pronunţare*, ortografie*, lexic*, construcţie gramaticală şi semantică. Mai nou, s-a extins şi la uzul stilistic şi pragmatic, surprinzând şi sancţionând inadecvările stilistice şi pragmatice, adică acele forme selectate inadecvat în raport cu o anumită situaţie de comunicare* şi cu un anumit registru stilistic reclamat de această situaţie. 4. ~ descriptivă Tip de gramatică sincronică al cărei obiectiv este înregistrarea, cât mai detaliată, la nivelul realizărilor concrete, a structurilor gramaticale dintr-un corpus* omogen (ca moment istoric), aşa cum se prezintă ele, şi nu cum ar trebui să se prezinte dintr-o perspectivă normativă ideală. Se opune gramaticii normative, fiind lipsită de orice intenţie prescriptivă şi normativă; se opune gramaticii teoretice, nepropunându-şi formulări şi ipoteze semnificative asupra funcţionării globale a limbii şi a limbilor; se opune gramaticii istorice, prin înregistrarea situaţiei dintr-un singur moment istoric, cel surprins de corpus. 5. ~ structurală / structuralistă Tip analitic de gramatică modernă (vezi ANALITIC,) care adoptă metodele structuralismului* lingvistic, fiind preocupată în exclusivitate de forma structurilor morfologice şi sintactice, pe care le descrie sub următoarele aspecte: natura categorială a componentelor; relaţiile* dintre ele; distribuţia* componentelor şi a combinaţiilor de componente; paradigmele* acestora şi clasele de substituţie*. Gramaticile structuraliste cele mai caracteristice şi mai riguros elaborate sunt cele propuse de descriptivismul* american, în special de Z. Harris. (Vezi ANALIZĂ (DISTRIBUŢIONALĂ); DESCRIPTIVISM).

6. ~ taxonomică Tip de gramatică structurală în care interesul cercetătorului se concentrează asupra clasificărilor* elementelor decupate din analiză şi ale tipurilor de flexiune (declinări* şi conjugări*), clasificări efectuate după principiile formale riguroase ale structuralismului (vezi CLASIFICARE).

7. ~ teoretică Tip modern de gramatică post-structurală depăşind, ca interes, descrierea unui fragment de limbă sau a unei limbi individuale şi propunându-şi formularea unor ipoteze cât mai cuprinzătoare şi mai semnificative pentru principiile de organizare şi de funcţionare a limbilor în general, ale limbajului uman ca fenomen. Toate teoriile moderne de tipul: gramatică generativă, gramatică a cazului, GB, gramatică funcţională, care îşi propun să procure un model de structurare şi de funcţionare a limbilor în general, sunt tot atâtea forme de gramatică teoretică; gramatica universală (vezi 11) este unul dintre obiectivele ei centrale. 8. ~ i generative Modele* lingvistice propuse .de N. Chomsky în lucrările din perioada 1957-1965, ca reacţie la aspcctul analitic şi excesiv procedural al structuralismului american, modele formalizate (vezi FORMALIZARE) de tip sintetic, concepute ca mecanisme formale capabile să capteze şi să explice procesele creative ale limbii. • în procesul de adecvare' progresivă a modelului generativ la descrierea lingvistică, N.Chomsky a propus, succesiv, trei tipuri de modele generative: modelul gramaticii cu un număr finit de stări; al gramaticii de constituenţi imediaţi; al gramaticii generaţiv- transformaţionale, ultimul, prezentat de N. Chomsky în 1965, fiind considerat cu puterea generativă, descriptivă şi explicativă cea mai mare (vezi EVALUARE).* Obiectivul fundamental al modelului din 1965, desemnat astăzi ca variantă standard a gramaticii generative sau varianta generativ-transformaţionaiă, a fost prezentarea organizării şi a funcţionării competenţei* lingvistice, încercând să dea explicaţii pentru fiecare dintre trăsăturile acesteia: pentru „creativitatea*" competenţei; pentru capacitatea de a distinge echivalenţele a două sau mai multe fraze dintr-o limbă, precum şi de a surprinde ambiguităţile; pentru capacitatea de a distinge frazele bine-formate de cele rău-formate. Caracteristicile modelului care decurg din realizarea acestor obiective sunt următoarele: a) Este conceput ca un mecanism formal de tip generativ, care, prin regulile recursive* de structură' a frazei, produce infinitatea propoziţiilor şi a frazelor corecte dintr-o limbă. Rolul predominant generativ revine bazei* gramaticii, b) Este un mecanism formal conceput pe două componente diferite, cel de bază şi cel transformational, oferind o ipoteză asupra modului de organizare a competenţei pe două nivele distincte: cel de adâncime*, ideal din punct de vedere semantic, unde ambiguităţile se dezambiguizează, unde sinonimiile se rezolvă şi elipsele se elimină, şi cel de suprafaţă, unde apar anomaliile de tipul sinonimiei*, al omonimiei*, al elipsei*. Revine subcomponentului transformaţional rolul de a converti structurile de adâncime în structuri de suprafaţă şi de a propune explicaţii pentru fenomenele sintactice de sinonimie, omonimie şi elipsă, c) Este un

mecanism formal capabil să predicteze şi să explice structurile rău-formate, ca structuri neconforme cu una sau mai multe dintre regulile gramaticii, şi capabil să blocheze apariţia acestor structuri (vezi BLOCARE), d) în organizarea gramaticii, componentul sintactic, cuprinzând subcomponentul de bază şi cel transformational, are rolul central, fiind singurul cu rol generativ; celelalte două componente, cel fonologie şi cel semantic, sunt subsidiare, având numai rol interpretativ, adică de punere în corespondenţă a structurilor abstracte produse în cadrul sintaxei cu enunţurile reale dintr-o limbă, e) în cadrul sintaxei, atât baza, cât şi subcomponentul transformational, sunt concepute a fi la fel de importante: unul produce

structurile de bază; celălalt asigură mişcarea structurilor, relaţiile dintre ele, convertirea lor în structuri de suprafaţă, f) Indicatorul* sintagmatic, sub forma arborilor* sintactici înregistrează organizarea ierarhică a structurilor generate, indicând nu numai structura categorială, ci şi relaţiile de dominare* dintre categoriile* componente. • Varianta standard a cunoscut modificări succesive (vezi, de ex., *■ evoluţia conceptului de transformare*) până la ceea ce s-a numit teoria standard extinsă, şi teoria standard extinsă revizuită, ale căror noutăţi importante au constat în: adoptarea teoriei X-Bară*, ca modalitate mai semnificativă de reprezentare ierarhică a structurilor sintactice; introducerea urmelor* şi, implicit, schimbarea modului de concepere a structurii de suprafaţă; S-Structura* devine un nivel de reprezentare foarte abstract, care include poziţia sintactică a urmelor, lipsite de realizare fizică, având numai o semnificaţie sintactico-tematică (vezi URMĂ)>9. ~ a cazului Tip de gramatică şi de teorie generală a limbii propus de Ch.J.Fillmore în lucrările din 1968-1972 care, păstrând o concepţie de tip generativ şi de tip transformational, precum şi înţelegerea organizării limbii pe două niveluri, de adâncime* şi de suprafaţă*, propune o viziune cu totul diferită asupra organizării structurii de adâncime şi dă o nouă semnificaţie componentului transformational. în această concepţie, structura de adâncime este organizată exclusiv semantic, pe categorii logico-semantice de tipul rolurilor, numite cazuri (vezi CAZ_{n}), iar structurarea sintactică apare numai în suprafaţă, revenind în exclusivitate transformărilor. 10. GB Siglă pentru guvernare şi legare (engl. Government ***and Binding),*** variantă a gramaticii generative formulată de N.Chomsky după 1980. Aduce modificări atât de numeroase şi de substanţiale în raport cu varianta standard (vezi 8), încât s-a pus întrebarea dacă, dincolo de diferenţe, există, între cele două variante, un punct de vedere unitar. A. Elemente de continuitate, a) Obiectul gramaticii este să construiască o teorie a proprietăţilor universale ale limbilor naturale (gramatică universală; vezi 11), precum şi un model sintactic explicit al bunei-formări a propoziţiilor şi a frazelor, model aplicabil oricărei limbi particulare;
b) Gramatica universală este o teorie a facultăţii limbii, adică a părţii înnăscute a limbajului uman, procurând o explicaţie şi o ipoteză pentru fenomenele achiziţiei* limbajului; c) GB rămâne o teorie şi un model al competenţei*, şi nu al performanţei*, explicând buna-formare a enunţurilor*, şi nu funcţionarea enunţării*, d) Limba este privită, în ambele variante, ca o realitate diversificată, neomogenă şi stratificată, chiar dacă, faţă de modelul standard, GB dispune de mecanisme suplimentare pentru a capta variaţia lingvistică (vezi B (f)). Stratificarea îşi găseşte expresia, în ambele variante, în organizarea gramaticii pe componente şi subcomponente, existând în comun o bază* şi un component transformational*, chiar dacă apar diferenţe importante în privinţa ponderii fiecărui component în ansamblul gramaticii. B. Elemente de noutate: a) GB nu mai este un sistem de reguli, ci o gramatică de principii*, principii care reglementează şi constrâng reguli şi reprezentări sintactice din limbi diferite. Scopul acestei deplasări de interes de la reguli de construcţie la principii a însemnat, în esenţă, o creştere a gradului de abstractizare şi o „universalizare" a gramaticii, b) GB propune trecerea de la o teorie esenţialmente derivaţională, în care principalul obiectiv este „derivarea" (în sensul de generare*) a frazelor bine-formate, la una de reprezentare, al cărei interes esenţial este „reprezentarea", pe baza principiului proiecţiei*, a structurilor la diverse niveluri, conservând şi proiectând integral structura argumentală* şi tematică* a lexemelor din lexicon* în D-Structură* şi în S-Structură*, c) GB, ca efect al specificului ei de „reprezentare", introduce conceptul de categorie vidă*, categorie lipsită de realizare fonetică, dar cu prezenţă absolut necesară pentru reprezentările sintactice şi logico-semantice. GB distinge trei tipuri de categorii vide cu valabilitate universală: urmele*, care apar în reprezentările din S-Structură*, pentru a marca deplasarea unui component din poziţia originară; PRO*, semnificând clasa subiectelor nelexicalizate din completivele infinitivale sau cu verbul la conjunctiv, şi categoria vidă pro*, caracterizând anumite limbi, cele care

permit neexprimarea subiectului, aşa-numitele limbi „pro-drop*" (sau cu subiect inclus*); (vezi VID). d) Gramatica este abordată modular (vezi MODULARITATE), fiind concepută ca un dispozitiv complex alcătuit din mai multe module, cu autonomie şi coerenţă proprie, dar şi interconditionate, în sensul controlului reciproc pe care şi-l impun. Aceste module sunt (N. Chomsky, 1982, p. 5-6): teoria bornelor (engl. ***Bounding Theory;*** fr. la ***Theorie des Bornes),*** stabilind constrângerile care guvernează deplasarea* lui a; teoria guvernării* (engl. Government ***Theory),*** care stabileşte relaţiile dintre capul* de grup şi categoriile dependente de acesta; teoria 0 sau a rolurilor tematice* (engl. Q-Theory; fr. Ia ()***-Theorie). stabilind principiile de atribuire a rolurilor de agent, temă, sursă, ţintă de către predicate* argumentelor*; teoria legării* (engl. Binding Theory,*** fr. la ***Theorie du Liage),*** procurând principiile de legare sintactică şi semantică a componentelor non-referenţiale: anafore*, pronominale* de antecedentele lor*; teoria cazului*, al cărei rol este de a explica stabilirea cazului abstract şi a realizărilor lui morfologice (vezi CAZ_{IV}); teoria controlului*, care stabileşte principiile sintactice şi semantice pentru elementul abstract PRO din completivele infinitivale şi subjonctive, e) Se reduce importanţa componentului transformational, limitat la o singură regulă: „deplasare a lui a". în locul unor constrângeri care reglementează, în varianta standard, fiecare tip de transformare, precum şi acţiunea transformărilor în fiecare limbă, GB propune constrângeri foarte generale, aplicabile pentru orice acţiune a regulii de deplasare şi pentru orice limbă [vezi DEPLASARE (a lui a)], f) Dispune de mecanisme suplimentare pentru captarea variaţiei* lingvistice, postulând nu numai o variaţie a performanţei, ci şi una a competenţei. Astfel, la gramatica universală se adaugă un număr de parametri, capabili să capteze variaţiile structurale ale limbilor particulare şi să asigure înţelegerea relaţiei particular (variant) vs. general (universal). Se introduce o nouă distincţie: „gramatică a centrului/esenţială" (engl. ***Core Grammar,*** fr. ***Grammaire-Noyau) vs. „periferia gramaticii",*** care asigură distingerea laturii invariante a gramaticii de latura ei variantă, mai largă sau mai

restrânsă, în funcţie de experienţa lingvistică a vorbitorilor, de capacitatea lor intelectuală, de gradul de instrucţie etc. Prin utilizarea selectivă şi diversificată a elementelor aparţinând periferiei, ele sunt considerate elementele marcate ale gramaticii, g) Este evidentă natura integratoare a teoriei gb, care încorporează, într-o organizare de ansamblu originală şi coerentă, idei şi teorii clasice şi mai recente, toate servind la creşterea puterii de generalizare a modelului şi, implicit, a puterii lui explicative. Astfel, noul model a încorporat elemente din modelul standard extins şi extins revizuit, precum şi următoarele teorii lingvistice: teoria „cazurilor‟ a lui Ch.J.Fillmore; teoria „guvernării" a lui L.Hjelmslev; teoria referinţei elementelor anaforice şi a relaţiei cu antecedentul; teoria logico-semantică a predicatelor şi a argumentelor; idei din teoria lexicalistă* a lui Joan Bresnan privind creşterea rolului lexiconului' în cadrul gramaticii. 11. ~ universală Concept important al gramaticii generative (vezi 10), unul dintre puţinele elemente de continuitate între variante, subliniind că, dincolo de diversitatea structurală a limbilor, există un fond comun, care, pe de o parte, face posibilă aplicarea modelului generativ pentru orice limbă particulară, iar pe de altă parte, procură o ipoteză şi o explicaţie pentru achiziţia* limbajului. N. Chomsky explică acest fond comun prin partea înnăscută a limbajului uman, o facultate a limbii cu care sunt înzestrate toate fiinţele umane. Diferă, de la o variantă la alta, detaliile privind componenţa gramaticii universale, determinate direct de organizarea formală diferită a modelului, a) în varianta standard, gramatica universală este alcătuită din universalii* substanţiale, cuprinzând un set de categorii* sintactice şi lexicale, de tipul: P, GN, GV, GPrep., N, V, Prep...., şi de categorii funcţionale, deductibile din primele, de tipul: Subiect, Obiect, Mod..., şi din universalii formale, grupând tipurile de reguli şi de restricţii formale ale modelului generativ, b) în GB, se păstrează, în esenţă, modul de concepere a gramaticii universale ca fiind alcătuită din generalizările cele mai abstracte ale teoriei, care, în această variantă, se constituie din: sistemul de module, setul de reguli şi de principii, inventarul abstract de parametri. Cuprinderea în gramatica universală a parametrilor abstracţi a făcut posibilă înţelegerea co- vanaţiei. adică a unor universalii de implicaţie cuprinzând generalizări de tipul: Dacă într-o limbă există trăsătura structurală X, ea se asociază obligatoriu, în oricare limbă, cu co-variaţia Y şi, dimpotrivă, prezenţa ei face imposibilă apariţia trăsăturii Z. 12. ~ i funcţionale Tip de gramatică în care interesul cercetătorului se concentrează asupra funcţiilor* gramaticale ale elementelor componente. Gramatica funcţională este un concept vag, cunoscând diverse variante după modul în care sunt concepute funcţiile GRAMATICĂ
230
şi după tipurile de funcţii acceptate. A) Născute din concepţia structuralistă hjemsleviană asupra funcţiei (vezi funcţie$_{II2}$), există gramatici funcţionale care propun o viziune formală, relaţională, asupra funcţiilor sintactice, acestea fiind definite exclusiv relaţional, pe baza relaţiilor specifice (din plan sintagmatic*, dar şi din plan paradigmatic*) în care se angajează componentele în raport cu centrele guvernante (vezi FUNCŢiE$_{I[1(b)}$). Pentru limba română, este tipul de sintaxă propus de Valeria Guţu Romalo (1973). B) A. Martinet (1979) propune o schiţă de sintaxă funcţională bazată pe principiul pertinenţei unităţilor minimale semnificative (a monemelor*) în procesul comunicării; încorporează şi o morfologie a sintaxei, care se ocupă de urmărirea modului de expresie a diverselor funcţii sintactice. A. Martinet distinge două tipuri de unităţi semnificative: moneme şi sinteme, ultimele fiind combinaţii ale celor dintâi ca rezultat al operaţiilor de formare* a cuvintelor: derivare, compunere, combinaţii fixe* (frazeologice). Monemele sunt clasificate după comportamentul lor funcţional şi după gradul de autonomie în: moneme predicative, constituind elementele centrale ale comunicării, care pot servi drept punct de reper pentru diversele funcţii sintactice (vezi antepunerea vs. postpunerea, în franceză, a subiectului şi a obiectului direct în raport cu monemul predicativ); moneme autonome, inerent funcţionale, care poartă în ele însele indicaţia asupra funcţiei îndeplinite, indiferent de poziţia lor în enunţ (este cazul majorităţii monemelor adverbiale: ieri, astăzi, pretutindeni etc.); moneme funcţionale, servind la indicarea funcţiei îndeplinite de alte moneme (este cazul prepoziţiilor şi al afixelor cazuale, în limbile care cunosc caz morfologic); moneme dependente, care depind de alte moneme, fie de cele funcţionale, al căror rol este de a le asigura marcarea funcţiei, fie de monemul predicativ, faţă de care îşi precizează funcţia prin topică* (este cazul nominalelor care, prin ele însele, sunt lipsite de indici funcţionali, procurându-şi-i de la monemele funcţionale şi de la monemul predicativ). C) S-a propus o viziune integratoare asupra funcţiilor, privite în cadrul aceluiaşi model din perspectivă sintactică, logico-semantică şi pragmatică. Acest tip de abordare aparţine americanului Simon C.Dik, care, după 1975, în plină perioadă generaţivistă, propune o alternativă la punctul de vedere excesiv formalizat şi limitat la competenţă al gramaticii generative. Natura funcţională a teoriei lui Dik constă în: adoptă o concepţie general funcţională asupra limbii, pe care o priveşte ca instrument al interacţiei sociale, supusă variaţiei* lingvistice ca efect al situaţiei de comunicare şi al intenţiilor de comunicare diferite; atribuie o importanţă majoră funcţiilor, distingând, pentru acelaşi component din enunţ, o funcţie semantică, una sintactică şi una pragmatică şi concepând limba ca fiind organizată, la diverse nivele, pe configuraţii (structuri) funcţionale. în esenţă, regulile gramaticii funcţionale, în propunerea lui C. Dik, sunt regulile semantice, sintactice şi pragmatice ale construcţiei fiecărui predicat*, deci ale modului în care argumentele* se organizează în raport cu predicatul. La un prim nivel, un predicat determină structurarea semantică a enunţului, impunând argumentelor sale funcţiile semantice de: Agent*, Ţintă*, Recipient* etc., ca în exemplul: I. a săruta$_v$ **((Xj)**$_A$^; (Xj)y), configuraţie indicând că predicatul a săruta primeşte funcţiile semantice Agent (Ag) şi Ţinta (Ţ), atribuite la două nominale distincte referenţial: X., X^. Variaţia lingvistică intervine ulterior, la nivelul regulilor sintactice şi pragmatice, pentru o singura organizare semantică fiind posibile mai multe organizări în termenii funcţiilor pragmatice (Topic*, Focus*). Astfel, configuraţiei semantice I îi corespund în rom|pă cel puţin două organizări sintactice, după felul diferit în

care se actualizează funcţiile Agent şi Ţintă; vezi lip a săruta$_v$ **((X;)**$_{Ag\ Sub}$.; (Xj)j$_{0b}$), care caracterizează construcţiile active, cu selecţia Agentului în poziţia de Subiect; respectiv,'II$_2$; ((X^AgOb' (XpŢSub)' care caracterizează construcţiile pasi ve, cu selecţia Ţintei pentru poziţia de Subiect. Configuraţiei semantice I îi corespund cel puţin două organizări pragmatice, după modul diferit de selectare a componentelor pentru funcţiile de Topic şi Focus; vezi IIIj: ((X$_j$)$_A$ $_T$• • ; (Xj)-p$_{Focus}$), structură pragmatică actualizată ca răspuns la întrebarea: „Pe cine a sărutat?‟, şi III$_2$: ((Xj)$_{A\ Focus}$; (xpi
Topic^'
structură corespunzătoare răspunsului la întrebarea: „Cine a fost cel care a sărutat?‟. D) Joan Bresnan şi R.Kaplan propun în 1982 o viziune lexical-funcţională derivând din lucrările lui N.Chomsky, şi nu din perspectiva pragmatică asupra limbii. Esenţial, pentru acest model funcţional sunt următoarele aspecte: a) stabileşte o corelare a structurării categoriale cu una funcţională, prin cele două nivele de structuri distincte: structurile de constituenţi (numite „co-si'ructuri‟) şi structurile funcţionale (numite „f-structuri‟), contrazicând astfel ideea lui N. Chomsky că structurarea funcţională este redundantă*,

fiind integral deductibilă din cea categorială; b) atribuie lexiconului, în cadrul componentului sintactic, un rol central, încărcându-1 şi cu rolul de filtru* pentru „buna-formare‟ a structurilor generate. Intrările lexicale comportă informaţii de diverse tipuri: informaţii privind funcţiile sintactice guvernate de fiecare predicat; indicaţii privind fenomenul de contror; indicaţii asupra rolurilor tematice* atribuite; trăsăturile semantice (selecţionate*) importante ale vecinătăţilor fiecărui predicat (vezi lexicon). E) D. M. Perlmutter şi P.M.Postal propun prin anii '70-'80 o alternativă la gramatica generativă standard, pe care o numesc gramatică relaţională. Se distinge de gg prin abandonarea ideii transformărilor şi prin tratarea funcţiilor sintactice ca primitive lingvistice. Structura sintactică este o secvenţă de „reţete relaţionale‟, iar unitatea de bază a reprezentărilor sintactice este arcul, ca în reprezentarea:
1 |________________
Ion supără (pe) Gheorghe
unde săgeţile arcului identifică funcţia sintactică a componentelor. Arcul etichetat ca 1 indică pe Ion ca subiect al propoziţiei; arcul etichetat ca P indică pe supără ca predicat, iar arcul 2 identifică obiectul propoziţiei. Pentru gramatica relaţională nu există separat o structură de constituenţi. 13. ~ cognitivă Teorie gramaticală modernă (propusă de R. Langacker, 1987; W. Croft, 1991) în care structura limbilor naturale este explicată în raport cu felul cum vorbitorul percepe realitatea extralingvistică şi conceptualizează propria experienţă (impune realităţii o anumită structurare perceptivă şi conceptuală). Gramatica cognitivă propune o teorie a gramaticii universale, înglobând o perspectivă semantică şi una pragmatică. Cercetarea urmăreşte obiective ca: precizarea raportului dintre modul de conceptualizare, structura semantică şi condiţiile de concepere/performare a discursului, relevarea schemei cognitive subiacente faptelor de limbă, redefinirea în acest cadru teoretic a unor concepte fundamentate de gramatică tradiţională („nume‟, „verb‟, „adjectiv‟ ş.a.), elaborarea unor modele cognitive (prototipuri) ale elementelor gramaticii universale şi explicarea variaţiei tipologice a limbilor în raport cu prototipurile, identificarea factorilor cognitivi care afectează alegerea subiectului şi a obiectului în propoziţie, analiza semantică a verbelor în termenii relaţiei cauzate dintre participanţii la evenimentul denotat de verb, explicarea unor fenomene din planul expresiei lingvistice (cum sunt marcarea cazuală, diateza) etc. Tipul de abordare în gramatica cognitivă este „functionalist‟: structura enunţurilor primeşte o motivaţie funcţională (prin referire la funcţia de comunicare a limbii). 14. ~ a textului Disciplină care se ocupă cu studiul textului*, înţeles ca entitate supra-frastică dotată cu structură sintactică (formală) unitară şi cu sens global; sinonime: teorie/lingvistică a textului. Denumirea de „gramatică‟ a textului, prima în ordine cronologică, este motivată de originea studiilor consacrate acestui domeniu, care s-au dezvoltat iniţial în cadrul gramaticilor generaţiv-transformaţionale*. La un moment dat al evoluţiei cercetărilor lingvistice de acest tip, s-a observat că atenţia era exclusiv îndreptată asupra descrierii propoziţiei/frazei şi a regulilor de formare a acesteia (componenta sintactică), la care se adăugau aspectele semantice legate tot de generarea propoziţiilor/frazelor corecte (componenta semantică). în anii'70, cadrul de studiu al textului s-a lărgit prin introducerea unei perspective logico-filozofice care o depăşea pe cea strict gramaticală, iar denumirea de gramatică a textului a fost treptat înlocuită prin teoria/lingvistica textului. • Punctul de vedere pur gramatical în definirea şi/sau analiza textului porneşte de la premisa că o gramatică generativ- transformaţională nu poate da socoteală de compoziţia şi de particularităţile specifice ale discursului* (textul-enunţ* fiind considerat rezultatul actualizat al unui proces de enunţare, formă materializată - orală sau scrisă - a discursului; vezi text). De aceea, obiectivul esenţial în gramatica/lingvistica textului este stabilirea şi codificarea unui sistem de reguli care să explice relaţiile existente între propoziţii/fraze, cu alte cuvinte determinarea factorilor care fac ca o secvenţă oarecare de propoziţii să constituie sau nu un text. Problema este mai mult de natură conceptuală decât funcţională; o gramatică de text trebuie să determine, deci: a) ce sunt textele; b) care sunt trăsăturile lor specifice; c) cum şi de ce sunt acestea construite şi folosite. • Din acest punct de vedere, toţi cercetătorii (J.Petöfi, T.A.Van Dijk, S.J.Schmidt, R.de Beaugrande şi W.Dressler, E.Vasiliu, I.Coteanu ş.a.) sunt de acord în a afirma că: a) sintactic, textul

nu este o simplă colecţie de fraze (căci atunci problema definirii lui nu s-ar mai pune, fiind suficientă doar o amplificare a teoriei bazată pe frază) şi b) semantic, textul nu reprezintă o sumă a sensurilor tuturor propoziţiilor componente, ci aduce un plus semantic datorat

structurării propoziţiilor într-un şir ordonat, a cărui ordine nu poate fi modificată şi din care nici un element nu poate lipsi fără a pune în discuţie calitatea de text a secvenţei. Ulterior, componentelor sintactică şi semantică ale gramaticii li s-a adăugat o componentă pragmatică, al cărui obiect îl constituie situarea textului în raport cu actele de limbaj şi cu aspectele psiho-sociale ale formării/receptării funcţionării/textului (T.A.Van Dijk, J.Petöfi ş.a.). • Gramatica textului priveşte deci textul ca pe o unitate care poate fi abordată, cu diferite rezultate, din trei perspective: sintactică (în acest sens, se formulează condiţiile de coeziune* a textului), semantică (se formulează factorii care asigură coerenţa*) şi pragmatică (se iau în considerare aspecte legate de procesul comunicării şi de funcţionarea textului) - considerată cea mai productivă modalitate de definire, analiză şi creare a unei tipologii textuale; pentru detalii şi exemple, vezi text. «Gramatica textului este aceea care stabileşte, de asemenea, condiţiile de constituire în text a unei secvenţe, pe baza unor standarde determinabile ale textuali tăţii* (vezi textualitate). • în gramatica textului, unul dintre obiective este definirea textului în paralel/opoziţie cu alte configuraţii lingvistice complexe, de care se apropie prin anumite caracteristici şi se deosebeşte prin altele: discurs*, conversaţieVdialog*, carte/scriere/tipăritură, informaţie, comunicare*, povestire etc. Gramatica textuală trebuie să fie capabilă să specifice cel puţin câteva caracteristici minimale ale textului (structurale, dar şi funcţionale), pentru ca apoi să realizeze o tipologie a textelor. în această ultimă direcţie, cercetările nu sunt încă foarte avansate; se face însă distincţie între condiţiile textualităţii aplicate unor texte aparţinând la stiluri funcţionale* diferite.
C.P.D. (1-12); C.S. (13); M.M. (14).

GRANIŢĂ

1. ~ dialectală /lingvistică Linie ideală care desparte două unităţi lingvistice (limbi, dialecte, subdialecte etc.). • Dacă graniţele între limbi sunt mai mult sau mai puţin evidente, graniţele între dialecte, subdialecte etc. au suscitat numeroase discuţii: existenţa graniţelor, realitate de necontestat pentru curentul neogramaticilor, ä provocat negarea acestora din partea unor lingvişti cunoscuţi ca H. Schuchardt, A. Dauzat, G. Paris etc. Negarea graniţelor (dialectale) prin exacerbarea constatărilor geografiei lingvistice, după care fiecare cuvânt are istoria lui, a determinat lingvistica modernă să asocieze acest concept cu cel de isoglosă* şi cu cel de fascicul de isoglose, rezolvând în termeni noi vechea dezbatere. 2. ~ între cuvinte Vezi joncturǎ.
C.C.

GREC (Vezi alfabet).

GRUP

1. ~ consonantic Desemnează mai multe consoane alăturate. După numărul de consoane care îl compun, grupul consonantic poate fi bimembru, trimembru etc. în limba română grupurile bimem-bre sunt cele mai numeroase; grupurile trimembre, mai puţin frecvente, conţin în structura lor o consoană lichidă*. 2. ~ de limbi Reprezintă o colectivitate de limbi reunite pe baza unor trăsături genetice (vezi familie) sau geografice (vezi uniune lingvistică). 3. - sintactic / ~ de cuvinte A. Asociere a două sau mai multe cuvinte pe criterii semantice şi gramaticale. Grupurile sintactice se clasifică în: a) grupuri libere* (sau analizabile), în componenţa cărora cuvintele manifestă autonomie* semantică şi sintactico-mor- fologică, prezentând, din punct de vedere semantic, o matrice* proprie, din punct de vedere sintactic, valenţe specifice, actualizate în combinaţia dată, iar din punct de vedere morfologic, proprietăţile proprii clasei pe care o reprezintă, precum şi altele reclamate de situaţia contextuală (vezi, de ex., proprietăţile de acord); b) grupuri fixe* (sau neanalizabile), numite şi unităţi frazeologice*, în componenţa cărora apar elemente care şi-au pierdut, parţial sau total, autonomia semantică şi sintactico-morfologică. Se caracterizează lexical

prin posibilităţi minime de substituţie a componentelor; semantic, printr-un sens unitar al gru-pului, care nu se constituie din însumarea sensurilor lexemelor componente; sintactic, prin pierderea parţială sau totală a valenţelor proprii şi prin limitări de topică; morfologic, prin invariabilitatea unuia sau a mai multor componente, care, în afara grupului, se manifestă prin variaţie flexionară (vezi şi fix$_2$; frazeologic; Liber$_3$). B. în sintaxa modernă, component al structurii propoziţiei constituit în jurul unui centru* (sau cap*) de grup: verb, nume, adjectiv, adverb, prepoziţie, grup a cărui coeziune* sintactico-semantică este asigurată prin constrângeri de formă gramaticală (de caz, de prepoziţie, de topică, de acord), dar şi prin rolurile* semäntico-tematice impuse de centru determinanţilor. • în funcţie de clasa morfologică a centrului, se disting: GV (grup verbal), GN (grup nominal), GA (grup adjectival), GAv (grup adverbial), GPrep (grup prepoziţional). Astfel, în română, în jurul verbului plăcea, se constituie un GV de forma: îmi place cartea, în structura căruia centrul atrage doi actanţi* (sau două argumente*), iar coeziunea se asigură prin restricţiile de caz şi de topică impuse actanţilor / argumentelor (dativul antepus şi nominativul postpus), dar şi prin atribuirea rolurilor de experimentator* şi de pacient* şi a funcţiilor de Obiect indirect şi de Subiect. în structura unui grup sintactic, determinanţii se realizează fie ca nominale (sau adjective sau adverbe), fie ca propoziţii subordonate şi construcţii echivalente (aşa-numitele complemente* prepoziţionale; vezi îmi place să citesc).

•în terminologia românească, termenul grup este preferat celui de frază* (engl. *Phrase*; NP (Noun Phrase), VP (Verb Phrase)) şi celui de sintagmă* (sintagmă verbală; sintagmă nominală), pentru a evita confuzia cu accepţia tradiţională a termenului frază şi pentru a face distincţia între grup şi sintagmă, ultimul are în vedere o organizare obligatoriu binară, acoperind un caz special de grup, cel alcătuit dintr-un centru şi un singur determinant. (Vezi cap; coeziune^ sintagmă).
C.C. (1,2); G.P.D. (3).

GUVERNARE

1. în gramatica de tip structuralist*, tip de relaţie sintactică ierarhică în care un cuvânt (numit
guvernor sau regizant) impune altui cuvânt cu care intră în relaţie sintactică (numit guvernat sau regizat) o restricţie de formă gramaticală, alta decât repetarea de informaţie gramaticală, alta, deci, decât acordul. Astfel, verbul, respectiv prepoziţia, în calitate de guvemori, impun numelor cu care intră în relaţie sintactică, în calitate de guvernaţi, forma gramaticală a cazului (vezi CAZj). Prin urmare, atunci când nu este impus prin acord (situaţia adjectivului), cazul este impUs prin guvernare; sin. recţiune*. 2. în gb", definiţia guvernării păstrează datele esenţiale ale conceptului structuralist, fiind privită ca tip de relaţie structurală ierarhică stabilită între două componente ale unui indicator* sintagmatic, dar introduce câteva restricţii suplimentare, făcând apel la conceptele de C-comandă* şi de barieră*. Astfel, guvernarea se defineşte prin următoarele condiţii: A guvernează pe B dacă şi numai dacă: a) A este cap* de grup sintactic, având deci calitatea de guvernor; b) A C-comandă pe B; c) nici o barieră nu intervine între A şi B, proiecţiile maximale fiind bariere absolute pentru guvernare. Guvernarea se prezintă schematic sub forma:*
W
A B
unde A are calitatea de cap sau de guvernor, iar B, pe cea de guvernat. în poziţia A pot apărea categoriile V(erb), Prep(cziţie), Aj (adjectiv), care atribuie complementelor cazul oblic, şi Flex(iune), care atribuie subiectului cazul nominativ. în GB, spre deosebire de concepţia clasică, şi nominativul este un caz guvernat, dar nu de către o categorie* lexicală, ci de una funcţională. Vezi arborele:
GV
citi cartea în biblioteca facultăţii

unde V’ guvernează pe GPrep, dar nu şi elementele din componenţa acestuia, GPrep fiind o proiecţie maximală, deci o barieră pentru guvernare; V, respectiv Prep guvernează pe GN, căruia îi atribuie cazul, dar nu şi componentele din organizarea acestuia, GN fiind, în calitatea de proiecţie maximală, o barieră pentru guvernare.3. Teorie a ~ n şi a legării Abreviată curent ca gb (din engl.
Government and Binding Theory), este modelul de gramatică generativă* propus de N.Chomsky după 1980 (vezi gb; gramatică$_{10}$). 4. Teorie a~ ii Modul* din organizarea gb care îşi propune stabilirea relaţiilor structurale ierarhice dintre capul* de grup sintactic şi categoriile dependente de acesta (vezi 2).
C.P.D.

HAPLOLOGIE

Accident fonetic* conform căruia uu sunet sau un grup de sunete care se repetă sunt articulate o singură dată: jumătate > jumate. Haplologia caracterizează, în general, limba vorbită mai puţin îngrijită şi are ca principală motivaţie economia în articulaţie: certificat > ceificat, astăscară > astară. In limba literară, haplologia este acceptată în cazul adjectivelor duble: tragico-comic > tragi-comic.
C.C.

HARTĂ LINGVISTICĂ

Hartă a unui anumit teritoriu, pe care se înregistrează - utilizându-se procedee variate - formele lingvistice culese prin anchete*, în diverse localităţi de pe acel teritoriu. Vezi şi atlas; cartografiere; geografie lingvistică. • Tipuri de hărţi: a) în funcţie de natura particularităţilor lingvistice cartografiate: hărţi fonetice, morfologice, sintactice, lexicale; b) în funcţie de modul de prezentare a particularităţilor cartografiate: analitice, care consemnează exact formele înregistrate în fiecare punct anchetat, şi sintetice, care presupun o prelucrare a materialului înregistrat în hărţile analitice, înfăţişând repartizarea teritorială a unui anumit fenomen (de ex., palatalizarea* oclusivelor* dentale* [t, d], luând în consideraţie un număr de cuvinte care conţin dentale în poziţie de palatali- zare: dinte, frunte, des), dar şi frecvenţa fenomenului, determinată în funcţie de numărul de forme în care acesta este înregistrat (de ex., diftongarea prin anticiparea lui [i]); c) în funcţie de mijloacele concrete de cartografiere: hărţi descriptive, în care fiecare formă este notată în dreptul cifrei care indică, în mod convenţional, localitatea unde a fost înregistrată, şi interpretative, în care, ca urmare a prelucrării preliminare a materialului cules, se folosesc diverse simboluri geometrice,
culori sau haşuri, pentru a oferi o imagine mai concretă a distribuţiei spaţiale a unor forme sau fenomene.
L.I.R.

HEPTASILAB

Vers* de 7 silabe, frecvent în poezia populară: Decât un frate şi-o *soil* **Mai bine-o puică cu dor. în combinaţii heterometrice*, este sursă de ritm*: în** *Alhambra strălucită/ Mult, vestită,/ Unde sufletul uimit/ Drăgălaş se desfătează/ Şi visează/ La trecutul fericit (Alecsandri). Heptasilabul iambic a fost introdus în poezia română de Ienăchiţă Văcărescu, sub influenţa neoanacreon- tică (L. Gâldi): A socotit că poate/ Un om să facă toate/ Oricâte va gândi,/ Nu-i duh dă isteciune J Nici semn dă-nţelepciune/ Şi n-o va dobândi. (Văcărescu). MM.*

HETEROMETRIE

în versificaţie, utilizarea în aceeaşi strofă ori în aceiaşi poem a două sau mai multe tipuri de vers* / metru*. în evoluţia poeziei către perioada modernă, regulile care ordonează secvenţa versurilor în strofă / poezie sunt din ce în ce mai libere, astfel încât amestecul diferiţilor metri devine aleatoriu: Pe marea lină,/ Care suspină/ Stelele toate plutesc uşor./De ce, drăguţă,/ A mea steluţă,/ Lipseşti tu numai în horul lor? (Alecsandri); Tăcerea mi-este duhul-/

şi-ncremenit cum stau şi paşnic/ ca un ascet de piatră/ îmi pare/ că sunt o stalactită într-o grotă uriaşă,/ în care cerul este bolta./ Lin,/ lin,/ lin - picuri de lumină/ şi stropi de pace - cad necontenit din cer/şi împietresc în nvne (Blaga).
MM

HEXASILAB
Vers* de 6 silabe, specific folclorului: Mărie, Mărie,/ Spune-mi, dragă, mie:/ Ce floare înfioare/ Sara pe răcoare?. Mai rar utilizat independent în afara poeziei populare, hexasilabul este, de obicei, o componentă în heterometrie*, în combinaţie cu alte măsuri*. A fost valorificat în poeme culte de rafinată influenţă folclorică, în care numai prozodia sugerează apropierea de anumite forme incantatorii ale poeziei populare: Cir-li-Iai, cir-li- lai/ Precum stropi de apă rece/ în copaie când te lai; (...) Lir-liu-gean, lir-liu-gean,/ Ca trei pietre date dura/ Pe dulci lespezi de mărgean (Barbu). Hexasilabul poate fi considerat varianta catalectică* a heptasilabului*, ceea ce explică utilizarea lor împreună în anumite combinaţii metrice: Ele-ncotro m-oi duce/ Tot patimi îmi aduce/Norocul cel amai;/ Ş-a le coprinde toate/ O inimă nu poate/De fier fie măcar (A.Văcărescu).
MM.
HIAT
în fonetică, prin hiat se indică un grup de două vocale alăturate care aparţin la două silabe diferite: a-ur, despropri-e-tărire etc. în marea majoritate a cazurilor, hiatul apare în interiorul aceluiaşi cuvânt. în anumite situaţii însă hiatul poate să apară şi în fonetica sintactică, atunci când un cuvânt monosilabic (de ex.: o formă pronominală neaccentuată sau un verb auxiliar) este asociat în pronunţarea cuvântului următor. în limbă se manifestă tendinţa de a evita hiatul prin diferite procedee (epenteză*, sinereză*).
C.C.
HIDRONIM
Nume de ape (vezi toponim). Hidronimul intră în relaţie cu ăl te nume de locuri; nume de ţări care se formează prin raportare la hidronim: *Mesopotamia* este „ţara dintre două râuri" (gr. meso „mijloc" şi potamos „râu"), Oltenia de la Olt; nume de localităţi legate de hidronime: Târgu-Jiu, Tărgu- Mureş, Curtea-de-Argeş >raşul de pe râul...". Din punctul de vedere al originii, multe hidronime româneşti sunt foarte vechi (traco-dacice), datorită stabilităţii lor în timp şi a importanţei socio- geografice: Argeş, Criş, Mureş, Olt, Prut, Someş, Timiş, Tisa etc. Altele se găsesc într-o anumită formă în toate limbile romanice (Dunăre).
Hidronimele s-au îmbogăţit prin împrumuturi: Potoc (v. sl. *potokü* „pârâu"; tot vechi slave sunt Dâmboviţa, Ialomiţa. Ca pentru toate numele de locuri (vezi toponim), etimologia hidronimelor este mai greu de stabilit şi se admite că majoritatea sunt vechi. Hidronimele formate în română provin din: apelative cu sau fără determinanţi: Apa Bună, Lacul Sărat; adjective substantivizate: Galbena, Repedea, Tulburea; compunere, cu sau fără model străin: Cernavodă (v.sl. cema voda „apa neagră"); alte toponimice (după numele localităţii în vecinătatea căreia se află): Tuşnad\ alte nume comune, de ex., nume de plante: Dâmboviţa. Hidronimele, ca nume vechi, servesc drept informaţii istorice: numele râului Bârzava din Banat e pus în legătură cu numele localităţii antice Bersovia din aceeaşi regiune şi ar însemna „râul mestecenilor" (explicaţie justificată prin o serie de paralele cu limbile slave). Un număr de vreo zece hidronime sunt explicate prin cuvinte ilire reconstruite.
A.B.V.
HIPALAGĂ / HYPALLAGON
Figură* lexico-sintactică, formă de atribut dislocat (vezi dislocare); rezultă din lipsa de concordanţă lexico-gramaticală a relaţiei unui adjectiv cu determinatul său: Fuiorul vieţii tale de mătasă - „fuiorul de mătase al vieţii tale"; drojdiile nopţii uleioase - „drojdiile uleioase ale nopţii" (Arghezi). Specificul hipalagăi constă în plasarea unei determinări prin epitet* pe lângă alt determinat decât acela căruia îi este destinată. Rezultă o expresie deliberat ambiguă (vezi ambiguitate), situată însă în limitele corectitudinii, căci determinarea dislocată lămureşte de obicei o sintagmă din care destinatarul logic al epitetului-adjectiv face şi el parte: mormane ruginii de frunze - „mormane de frunze ruginii" (M.Caragiale); Pe şes veşted, cu tutun - „tutun veşted" (Barbu); Păsări ca nişte îngeri de apă/ marea pe ţărmuri aduce - „păsări de apă ca nişte îngeri" (Blaga). în toate cazurile, referentul rămâne ambiguu, căci hipalaga nu este o dislocare întâmplătoare, sensul determinării afectând cel puţin parţial ambele substantive: îmi atârnă la fereastră/ iaiba cerului albastră (Arghezi); Păsări... îngeri de apă.
M.M.

HIPERBAT
Figură* sintactică (de construcţie), formă de dislocare, bazată pe schimbarea ordinii normale a cuvintelor în propoziţie. Are două accepţii, diferite între ele doar cantitativ: 1. Hiperbatul ca formă de inversiune* sintactică, dar cu deosebirea că schimbarea topicii se produce prin adaos al unei unităţi sintactice, deci de la stânga la dreapta, iar nu prin anticipare, ca în cazul inversiunii (H. Lausberg, Gh. Dragomirescu): La joc şi hori acelaşi rând/ îl poartă-ntr-una, şi de când! (Coşbuc); Tare sunt singur. Doamne, şi pieziş (Arghezi); Tăcerea vocile şi le-a pierdut/ care-o făceau pe vremuri să răsune (id.). **2. Hiperbatul ca figură independentă, constând din separarea a două cuvinte strict conexe sintactic, prin intercalarea unei părţi de propoziţie/ unei propoziţii care nu aparţine acestui loc. Hiperbatul se realizează prin inversiuni repetate, în variante diverse (în grupul nominal* şi în grupul verbal', între propoziţia subordonată şi regentă, prin plasarea verbului la sfârşitul propoziţiei/frazei** etc.). Utilizat abuziv, hiperbatul poate constitui o formă de manierism pentru unii scriitori, căci modificarea topicii normale care revine cu periodicitate în contexte ample creează un efect de

ambiguizare* monoton prin exces. Pot fi izolate elemente ale unor unităţi cu coeziune* sintactică puternică; morfeme: să nu-i cumva amintrilea visul tâlcuiască (Cantemir); secvenţe de două verbe (la mod personal şi la infinitiv): a scrie. multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru (Costin); sintagmă nominală apozitivă: sfântul voroveşte Avgustin (Cantemir); construcţii cu formă fixă: Bine-ţi pare să fii singur, crai bătrân fără de minţi (Eminescu). Unele dintre aceste situaţii au un efect de construcţie artificială, putând fi interpretate şi ca tmeză*: să intr-un cuvânt dzic (Cantemir); Şi însuşi bine-vă-cuvântă (Arghezi). #

Vezi DISLOCARE; INVERSIUNE

M.M.

HIPERBOLĂ

Figură* de gândire constând în exprimarea exagerată (în mare sau în mic) a calităţilor unui obiect/stări/acţiuni: Sălbatecul Vodă e-n zale şi fier,/ Şi zalele-i zuruie crunte,/ Gigantică poart-o cupolă pe frunte J Şi vorba-i e tunet, răsufletul gerJ Iar barda-i din stânga ajunge la cer J Şi Vodă-i un munte (Coşbuc). Specific pentru hiper

bolă este caracterul său neverosimil în afara contextului*, căci funcţia figurii este de a ajunge la adevăr, paradoxal, „prin ceea ce ea spune de necrezut‟ (Fontanier). Gramatical, hiperbola poate fi: verbală, adjectivală, substantivală şi perifrastică: Minte de îngheaţă apele; Avea inima cât un purice; A fost o furtună infernală. Pielea ei e mai albă ca zăpada. Figurativ, hiperbola se poate combina în text cu alţi tropi*, realizând în aceeaşi formulare o amplificare cantitativă şi o comparaţie*/ metaforă*/ antifrază*/ personificare*: suflare mai uşoară ca o pană; inimă de piatră; voinţă de fier; Voi face imposibilul ca să te ajut; Columnele ard sub clara ei lumină/ Şi aruncă umbra una-ntr-alta/ Ea intră-n domă... stelele-o urmează (Eminescu).

MM.

HIPERCORECTITUDINE / HIPERURBANISM

Abatere* lingvistică de un tip special, datorată preocupării vorbitorilor de a se conforma normelor* limbii literare, manifestată în modificări fonetice, grafice sau gramaticale determinate de false analogii*. Unii lingvişti (J. Vendryes, J. Marouzeau, I. Iordan şi, în general, reprezentanţi ai filologiei clasice şi romanice) utilizează termenul „hiperurbanism‟; alţii (J. Gillieron, A. Dauzat, W. von Wartburg) îl preferă pe cel de „falsă regresiune‟, termen care acoperă numai parţial fenomenele de acest tip. în lingvistica românească, fenomenul a fost descris pe larg de Th. Hristea, care a precizat conceptul, a propus mai multe clasificări şi a analizat numeroase exemple.

I. Fenomene fonetice, delimitate: 1) după originea cuvintelor: • hiperfranţuzisme: bleumaren pentru bleumarin (< fr. bleu â la marine), poplen pentru *poplin* (< fr. *popeline), unde primii termeni prezintă o nazalizare inexistentă în franceză:*

• hipergermanisme: şpicher, ştart, standard, împrumutate din franceză şi engleză, unde grupurile consonantice sp, st se citesc aşa cum se scriu (pronunţarea cu ş fiind frecventă însă în cuvintele germane); • hiperenglezisme: *Waterloo,* numele unei localităţi din Belgia, asociat cu nume engleze ca *Wellington,* este pronunţat prin hipercorectitudine Uaterlo, în loc de Vaterlo; Cicago în loc de Şicago, pentru oraşul american Chicago; 2) după natura fonetică a modificărilor:

a) hipercorectitudine consonantică: • pseudopala- talizări (pierderea caracterului palatal* al unei

consoane înaintea lui e, i, eventual prin revenirea la unele forme etimologice). în general, se pleacă de la forme literare sau normale din punct de vedere etimologic, ajungându-se prin falsă analogie la pronunţări „hipercorecte‟: chiftea > piftea (tc. *köfte); • false defricatizări: gioben în loc de joben (< fr. Jobin); • false africatizări; juva- ier în loc de giuvaier (< tc. gevahir); hipercorectitudine vocalică: samă (< magh. szam), scris şi rostit seamă încă din limba veche, cu forma ea hipercorectă, ca reacţie la pronunţarea dură a lui s- z în Moldova. Forma hipercorectă mesadă în loc de misadă se explică prin faptul că trecerea lui e (aproape întotdeauna neaccentuat) la i este un fenomen răspândit; forma misadă a fost simţită ca o rostire de aceeaşi natură cu ficior, fimeie şi înlocuită destul de frecvent prin mesadă. II. Hipercorectitudinea din domeniile morfologiei şi sintaxei constă în: forme hipercorecte şi analogice cum ar fi: • partea a întâia, seria a întâia, unde a nu este justificat şi necesar ca în partea a doua; • copii noi născuţi, oameni puţini politicoşi, unde se acordă greşit adverbul. A.B.V.; M.M.*

HIPERONIM

Termen supraordonat sau al cărui sens este inclus în sensul (sensurile) unuia sau mai multor termeni, numiţi hiponime* (sau cohiponime): animal faţă de câine, pisică, măgar; floare faţă de lalea, trandafir, garoafă; peşte faţă de scrumbie, crap; fr. *rouge* „roşu‟ faţă de ecarlate, cramoisi „roşu intens‟ ş.a. Relaţiile de supraordonare a hipo- nimelor faţă de un hiperonim sunt complexe şi se pot situa pe mai multe niveluri care conduc la o ierarhizare lexicosemantică (vezi arhilexem; arhisemem; analiză semică). De ex., *lucru este un hiperonim foarte vag faţă de cuvinte ca maşină, scaun; animal este hiperonim pentru câine, dar câine este şi el hiperonim pentru dalmaţian, ciobănesc, câine-lup. Hiperonimul se află într-o relaţie de implicaţie unilaterală, asimetrică, pentru că numai hiponimele sunt incluse în hiperonim: se admite dacă X este o lalea, atunci X este o floare, dar nu este posibil dacă X este o floare, atunci X este o lalea. Hiperonimul poate fi redat printr-un arhilexem** în fr. siege „obiect pentru stat‟, faţă de hiponimele *chaise* „scaun‟, fauteuil „fotoliu‟ sau corespunde doar unui arhisemem*: rom. „obiect

pentru stat‟. Majoritatea hiperonimelor sunt nume, dar există şi verbe: a ucide, a (se) omorî, a (se) otrăvi sau adjective: galben faţă de galben-pai, galben-ocru sau gălbui, gălbenicios, gălbenatic ş.a. într-o familie* de cuvinte (sau de derivate* şi compuse*), unde cuvântul-bază

galben este hiperonim. Tot într-o accepţie mai specială, unii autori consideră că hiperonimul apare şi în strategiile discursive clasificatoare, în anumite forme sintactice şi retorice, ca anafora* (când se reia un cuvânt printr-un supraordonat).
Vezi HIPONIM; HIPONIMIE.
A.B.V.
HIPOCORISTIC
Valoare de afecţiune tandră pe care o pot avea: unele apelative*: dragul meu, frăţioare, fetiţo; unele antroponime* care suferă modificări fonetice (afereză*, apocopă*, sincopă*, reduplicare*), în uzul familial, intim sau popular: Ghiţă (< Gheorghiţă), *Geo* (< George), *Mia (<* Maria), *Luluş (cComeluş); unele sufixe diminutivale*: copil-aş, fet-iţă (vezi diminutiv).*
A.B.V.
HIPONIM
Cuvânt aflat în relaţie semantică de incluziune cu altul: clasa referenţilor cuvântului floare este mai mare decât a referenţilor lui lalea, trandafir..., care sunt incluşi în prima; vişiniu, bordo au sensul inclus în cel al cuvântului roşu; lalea, trandafir ş.a. sunt co-hiponime faţă de floare; la fel, vişiniu, bordo faţă de roşu. Hiponimele unui hiperonim* sunt unite prin relaţia de incompatibilitate: Jalea, trandafir, crin se exclud reciproc: dacă X este o lalea nu poate fi şi un trandafir etc.; deci nu se poate defini nici un hiponim prin altul (co-hipo- nim) sau lalea nu se defineşte prin trandafir, crin. într-o interpretare mai restrânsă şi mai puţin obişnuită, orice derivat* este hiponim faţă de cuvântul-bază* de la care s-a format, de ex.: *floricică faţă de floare, căsuţă, căscioară faţă de casă.*
Vezi HIPONIMIE; HIPERONIM; ARHILEXEM; ARHISEMEM.
A.B.V.
HIPONIMIE
Relaţie semantică de incluziune a sensurilor unităţilor lexicale considerate: cu cât clasa unităţilor

(referenţi, sensuri) este mai mare, cu atât hiperonimul pe baza căruia se stabileşte relaţia de hiponimie este mai cuprinzător: animal e mai cuprinzător decât câine deoarece ultimul are toate trăsăturile lui animal, care nu are toate trăsăturile lui câine. Relaţia hiponimică *laJea-ßoare* este bazată pe opoziţia extensiune*/ intensiune* (comprehensiune), deşi, după unii autori (J. Lyons), hiponimia este numai relaţie de incluziune intensională. Termenul de hiponimie a fost creat prin analogie cu antonimie*, sinonimie* de A.J.Greimas (1966) şi precizat de J. Lyons (1970), care introduce o concepţie logică, dar şi lingvistică (lexicală), nu metalingvistică, asupra hiponimiei. Semantica* europeană (J. Picoche, F. Rastier, G. Kleiber ş.a.) s-a preocupat de implicaţiile descrierii hiponimiei în diverse domenii (structura lexicului, câmpuri*, terminologii*). Hiponimia este una dintre relaţiile de bază pentru intrările în dicţionar"", unde apar mai multe tipuri de hipero- nime*: cea privind apartenenţa lexico-gramaticală (măgar este un „subst. mase.") sau cea semantică (măgar este un „animal"). Hiponimia nu este însă o reformulare semantică a distincţiei aristotelice dintre gen şi specie, aceasta presupunând o clasificare sau o judecată taxinomică (vezi DEFINIŢIE).
Vezi HIPONIM; HIPERONIM.
A.B.V.
HIPOTAXĂ
1.Sin. joncţiune. într-o accepţie mai largă, în sintaxă, prin hipotaxă se desemnează posibilitatea de a exprima raporturile sintactice de coordonare şi de subordonare la nivelul propoziţiei, prin conjuncţii coordonatoare pentru raportul de coordonare atât la nivelul propoziţiei, cât şi la nivelul frazei şi prin conjuncţii subordonatoare pentru exprimarea raportului de subordonare în frază.
2. Hipotaxa se opune parataxei*. O accepţie specială o are termenul în concepţia lui E. Coşeriu, pentru care hipotaxa este sinonimă cu „subordonarea". în această viziune, hipotaxa arată că o construcţie dintr-un strat superior poate funcţiona în straturile inferioare; un exemplu îl constituie locuţiunile prepoziţionale care sunt modalităţi de a „subordona" prepoziţiile şi grupurile de prepoziţii la nivelul monemelor.
CC.
KPOTIPOZĂ / IPOTIPOZĂ
Figură* de stil apropiată de acumulare*, constând în descrierea plastică a unui personaj, obiect ori tablou, astfel încât caracteristici de natură abstractă pot fi exprimate prin trăsături concrete, care le materializează sub forme expresive*, uneori prin apariţia altor tropi*: Dar adesea pe când caii dorm în neagra depărtare,/ Luna, zâna Daciei, vine la a zeilor serbare;/ Soarele, copil de aur al albastrei sfinte mări;/ Vine ostenit de drumuri şi la masă se aşează. J Aerul se aureşte de-a lui faţă luminoasă,/ Sala verde din pădure străluceşte în cântări (Eminescu). Hipotipoza există şi sub forme, devenite idiomatice, de caracterizare a unui personaj ori a unei situaţii: [Iliaş vodă] dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuţit (Ureche); rămasără ca un roi făr'de matcă (Neculce).
M.M.
HORTATTV
Semnificaţie modală* de „îndemn" conţinută în propoziţiile şi frazele imperative*. Se realizează prin forma verbală a modului imperativ* sau conjunctiv* (de ex., *învăţaţi mai serios!; Să terminaţi mai repede!); se poate asocia cu o interjecţie de îndemn* (ex.: *Hai, pleacă!).*
G.P.D.
HOTĂRÂT (ARTICOL-) în limbile care posedă articol*, clasă de articole care, intrând în opoziţie cu cele nehotărâte", realizează actualizarea* substantivului în enunţ, iar, semantic, determinarea* (sau individualizarea), restrângând domeniul de referinţă al substantivului la un obiect / la anumite obiecte cunoscute de locutori; sin. definit. Ca parametru tipologic,

articolul hotărât permite distingerea limbilor cu articol în procliză* de cele cu articol în encliză*. S-a stabilit o relaţie directă între encliza articolului şi caracteristica tipologică de limbă „head first", deci în care centrul de grup* sintactic se află pe prima poziţie, iar determinantul/determinanţii urmează centrului. Româna/aparţine grupului „head first", precum şi grupului de limbi cu articol hotărât enclitic. Articolul hotărât permite, de asemenea, distingerea, în cadrul limbilor care posedă articol, a acelora cu o sensibilitate deosebită faţă de articulare. Româna, aparţinând acestei categorii de limbi, îşi manifestă sensibilitatea faţă

de determinare prin: crearea, în interiorul limbii române, în afara unui articol hotărât propriu-zis, a articolului adjectival*/demonstrativ şi a celui genitival'/posesiv; crearea unor mărci speciale, sintactice, de determinare (vezi funcţia de determinare hotărâtă îndeplinită de construcţia cu pe a obiectului direct*, precum şi de dublarea* complementului); marcarea suplimentară şi redundantă a determinării, existând construcţii în care se utilizează simultan patru mărci de determinare, dintre care trei sunt articole hotărâte (vezi: l-am văzut pe e/evul cel nou al profesorului). Articolul hotărât îndeplineşte, în unele limbi, pe lângă funcţia de determinare, şi o funcţie morfologică, de marcare a categoriilor gramaticale din flexiunea numelui. în franceză, de ex., amalgamat cu prepoziţia, participă la marcarea cazului (de ex., *le livre da professeur); în română, participă, fie singur, fie în co-ocurenţă cu desinenţele, la marcarea numărului şi a cazului (în cartea profesorului, articolul hotărât îndeplineşte* singur acest rol; în cartea elevă, articolul dublează desinenţa). îndeplineşte şi funcţia de clasificare, permiţând recunoaşterea clasei de lexeme* compatibile cu determinarea, deci a clasei substantivului, şi distingerea lui de alte clase (vezi: frumosul, binele, eul, oful, culesul, doiul, a căror apartenenţă la clasa substantivului este marcată prin articulare*). • în selecţia articolului hotărât intervin, în română, pe lângă reguli semantice, şi reguli sintactice, articolul hotărât fiind selectat obligatoriu în anumite contexte, dar neacceptat în altele, mai presus de semantica articulării. Vezi, de ex., distincţia: acest elev (nearticulat) vs. *elevul acesta (articulat) sau merg la facultate (nearticulat)* vs. *merg la facultatea noastră (articulat), deşi substantivele exprimă, în fiecare dintre cele două construcţii paralele, aceeaşi valoare de determinare.*

Vezi ARTICOL; DETERMINAREJ .

G.P.D.

I

IAMB

în versificaţie, picior* metric bisilabic, cu prima silabă neaccentuată şi a doua accentuată: v în vers, ritmul* iambic admite accentul pe silabele pare (2,4,6, 8...): Iubind în taină am păstrat tăcere v-/ v-/vv/ v-/ v-v (Eminescu). Cele două ritmuri bisilabice, iambic şi trohaic*, sunt considerate specifice poeziei româneşti (Gh. Tohăneanu).

M.M.

IAMBIC (RITM ~)

Vezi IAMB; PICIOR; RITM.

ICTUS

Accent* prozodic. Ictusul este accentul care aparţine schemei metrice, dar el se poate realiza sau nu în realitatea versului*; perfecţiunea' metrică a acestuia depinde de măsura în care ictusul coincide cu accentuarea naturală a cuvintelor. Coincidenţa se realizează atunci când silabele susceptibile de accent ocupă poziţii aflate sub ictus: *Viforul bubuie, zboară, - w/-vv/ -v*

Crivăţul vâjâie, trece - vv/ -vv/ -v

Tremurul săltă, doboară - vv/ -vv/ -v

Trăsnetul ărde, petrece - vv/ - vv/ -v

Cu cugetul când vii (Heliade)

Când această suprapunere nu se produce, în schema prozodică apar licenţele; este, adesea, cazul prepoziţiilor şi al altor instrumente gramaticale, care nu-şi primesc accentul natural atunci când silaba susceptibilă de accent nu cade sub ictus. (M. Dinu): Femeie între stele şi stea între femei (Eminescu); în exemplul alăturat, prepoziţia între se află prima oară într-o poziţie în care silaba accentuată în- cade sub ictus, iar a doua oară nu, căci schema prozodică ar presupune accentuarea între.

M.M.

IDENTITATE (PRONUME ŞI ADJECTIV DEMONSTRATIV DE ~)

Pronumele demonstrativ de identitate este o clasă de pronume demonstrativ* care exprimă asemă-narea până la similitudine totală a persoanelor sau obiectelor înlocuite prin pronume. Pronumele demonstrativ de identitate prezintă forme diferite în funcţie de gen şi număr: acelaşi, aceeaşi, *aceiaşi, aceleaşi; aceste forme sunt declinabile, ca*

1 »

şi pronumele demonstrative din care provin. Pronumele demonstrativ de identitate este o formă prezentă în limbile romanice. în dialectul dacoromân, forma a fost creată în perioada veche a limbii (sec. al XVIII-lea) din pronumele demonstrativ acela şi deicticul derivativ pronominal şi (productiv în această perioadă).

CC.

IDEOGRAMĂ

Semn grafic care denotă direct idei (concepte, procese, calităţi). Ideogramele apar în scrierea* chineză şi în cea egipteană (hieroglifele în forma lor cea mai veche). Semnele ideografice sau ideogramele se clasifică în: a) figurative - cele care vorbesc de la sine: desenul unui leu (culcat sau în altă poziţie) desemnează un leu; b) simbolice - cele care exprimă idei abstracte care nu puteau fi indicate decât prin imagini convenţionale şi alegorice: două braţe ţinând unul un scut şi celălalt o suliţă desemnează războiul, lupta. Scrierea chineză este o scriere

figurativă care exprimă toate tipurile de gândire. Originea ideogramei chineze este în pictogramă*, reprezentare stilizată a obiectelor concrete şi a câtorva procese: omul, animalele, principalele mişcări etc. Ideogramelor li s-au adăugat apoi indici sau simboluri. Multe morfeme* chineze fiind formate dintr-o singură silabă, caracteristicile ce le reprezentau au fost utilizate

pentru a reprezenta în cuvinte noi polisiJabice nu numai noţiunea, ci şi silaba. Se trece de la un sistem pur ideografic la un sistem în parte fonetic. Egiptenii au utilizat la început ideogramele ca imagini ale ideilor, dar şi cu rol de litere.
Vezi SCRIERE.
A.B.V.

IDIOLECT

Repertoriu general al deprinderilor lingvistice ale unui individ, într-o anumită perioadă a existenţei sale. Specifice idiolectuiui sunt caracterul său individual şi marea sa mobilitate (în decursul existenţei, un individ utilizează câteva idiolecte). Iclio- leetul reprezintă, de fapt, singura realitate lingvistică pe care o consemnează anchetele* dialectale sau sociolingvistice. Identificarea constantelor unui grup de idiolecte folosite într-o anumită arie geografică sau de către indivizi care au un anumit statut social permite delimitarea principalelor varietăţi regionale sau sociale ale unei anumite limbi. (Vezi DIALECT; GRAI; SOCIOLECT.) R. Jakobson a contestat utilitatea acestui concept, considerând că funcţia socială a limbii şi tendinţa de adaptare la interlocutor* determină un transfer continuu de elemente dintr-un idiolect în altul, o permanentă întrepătrundere între diversele idiolecte.
L.l.R.

IDIOM

Termen generic folosit pentru a desemna orice tip de varietate* lingvistică, fără a preciza dacă aceasta reprezintă o limbă, un dialect*, subdialect*, grai* etc. Se poate vorbi astfel despre idiomurile folosite de indienii din America, despre idiomurile româneşti sud-dunărene, despre idiomurile din Peninsula Iberică etc.
L.l.R.

ILATTV

Caz* cu valoare locativă exprimând, în cadrul unei mişcări orientate, limita finală interioară (vezi cAZjjj). Există ca realizare morfologică în limbile fino-ugrice. în română, ca şi în celelalte limbi romanice, nu există un caz ilativ morfologic; valorile lui sunt exprimate prepoziţional, apărând în construcţia anumitor verbe de „mişcare". în relaţie cu care arată includerea într-un ansamblu (ex.: a pătrunde în. a intra în).
G.P.D.

ILOCUŢIONAR, -Ă

1. Act ~ Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire (vezi şi locuţionar; perlocuţionar). Actul ilocuţionar (cf. lat. in „în, în timpul"; locutio „vorbire") asociază conţinutului prepoziţional al unui enunţ o forţă convenţională specifică, determinată de intenţiile* comunicative ale emiţătorului*. Enunţuri ca: Deschide fereastra!; O să-ţi aduc mâine cartea!; E frumos afară etc., exprimă nu numai anumite semnificaţii, ci şi intenţia celui care le rosteşte de a transmite o solicitare, o promisiune şi, respectiv, o aserţiune. Solicitările, promisiunile, aserţiunile, ca şi scuzele, mulţumirile, felicitările, invitaţiile etc. sunt acte ilocuţionare. Dintre numeroasele soluţii de clasificare a actelor ilocuţionare este mai frecvent adoptată aceea a lui J.Searle, care identifică cinci clase de bază: 1) acte reprezentative - acte exprimând angajarea emiţătorului faţă de adevărul propoziţiei asertate (de ex.: *E frumos afară); 2) acte directive - acte exprimând încercarea emiţătorului de a-1 determina pe receptor să facă o anumită acţiune (de* ex.: *Deschide fereastra!); 3) acte comi- sive - acte exprimând angajarea emiţătorului de a efectua o anumită acţiune (de* ex.: *O să-ţi aduc mâine cartea); 4) acte expresive - acte exprimând*
o anumită stare psihologică sau atitudine, determinată de o proprietate sau o acţiune a emiţătorului sau a receptorului (de ex.: *îţi mulţumesc pentru flori); 5) declaraţii - acte prin intermediul cărora se realizează o anumită stare de fapt şi a căror performare reclamă un anumit cadru instituţional (de* ex.: *Vă declar căsătoriţi! - enunţ rostit în cadrul ceremoniei oficiale de căsătorie).*

2. Forţă ~ Forţă convenţională specifică, asociată conţinutului prepoziţional al unui enunţ, exprimând felul în care este „luat" enunţul de către participanţii ia schimbul verbal (drept aserţiune, solicitare, promisiune, scuză etc.). Forţa ilocuţionară a unui enunţ este dependentă de contextul comunicativ: unul şi acelaşi conţinut prepoziţional poate fi asociat cu forţe ilocuţionare diferenţiate situa- ţional. De ex., în funcţie de împrejurările în care este rostit, enunţul Am să vin mâine poate avea valoarea unei aserţiuni, a unei promisiuni sau a unei ameninţări. Deşi gramatical sub aspect locuţionar, un act verbal poate fi reuşit sau nereuşit, după cum receptorul identifică sau nu în mod corect forţa ilocuţionară a enunţului prin care se concretizează. Forţa ilocuţionară a enunţurilor poate fi

exprimată direct sau indirect. Exprimarea directă a forţei ilocuţionare se realizează prin intermediul verbelor performative* (a afirma, a porunci, a promite, a mulţumi, a se scuza *etc.),* dar şi al unor indicatori polifuncţionali (nespecifici), cum ar fi: intonaţia (pentru actele directive), modurile verbale (imperativul, pentru actele directive), anumite adverbe (sigur, precis, negreşit, pentru promisiuni), negaţia (pentru refuz) etc. Exprimarea indirectă a forţei ilocuţionare este o strategie* utilizată mai ales în performarea actelor cu un potenţial agresiv intrinsec mai ridicat (actele directive, de ex.), oferind posibilitatea negocierii sensurilor. Performarea indirectă a unui act ilocuţionar presupune utilizarea indicilor asociaţi, de obicei,

cu un alt tip de act. Unele procedee de acest fel sunt convenţionalizate prin uz (performarea solicitărilor nu prin enunţuri imperative, ci interogative, prefaţate adesea prin verbe modale: Poţi să-mi dai cartea aceea?; Vrei să închizi uşa? etc.). Alte procedee însă depind de abilitatea individuală a emiţătorului (de ex., refuzul exprimat printr-o aserţiune care nu conţine nici un element de negaţie, ca în cazul răspunsului Cred că mâine o să plouă, la întrebarea Vrei să mergem mâine la plimbare?).
L.l.R.
IMAGINE
1. ~ a timpului în concepţia psihomecanică, prin imagine a timpului se desemnează totalitatea operaţiilor pentru descrierea genetică a formării reprezentărilor despre timpul lingvistic în gândirea umană; aceste reprezentări se proiectează pe o axă cronogenetică pentru a se obţine o imagine în profil a formării imaginii timpului în spirit. Imaginea timpului prezintă trei profiluri caracteristice: potenţial (timpuri „in posse"), *în devenire (timpuri „in fieri") şi real (timpuri „in esse"*). Vezi crono- geneză; psihomecanică. 2. ~ poetică în retorică, sin. pentru figură*.
C.C.
IMANENT / IMANENŢĂ
1. Principiu de bază al glosematicii* şi al altor orientări structuraliste*, constând în abordarea ştiinţei limbii prin ea însăşi şi pentru ea însăşi, fără nici o raportare la factori extralingvistici, logici, filozofici, semantici (vezi AUTONOMIE]). Principiul imanenţei impune definirea unităţilor lingvistice
numai şi numai pe baze relaţionale, deci pe baza raporturilor stabilite între ele însele, în interiorul sistemului lingvistic. Astfel, structura fonologică este imanentă, fiind definită prin relaţiile dintre foneme, independent de orice referinţă la substanţa fonică; structura gramaticală este imanentă (este teoria lingviştilor K.Togeby şi L. Tesniere), fiind definită pe baza relaţiilor dintre morfeme*, independent de valoarea lor semantică. Principiul imanenţei a determinat apariţia unor metode de cercetare de tip formal (vezi formalizare) proprii lingvisticii, în cadrul cărora elementele lingvistice sunt definite pe baza relaţiilor de vecinătate şi de substituţie* sau de opoziţie*, fără raportare la semnificaţie (vezi analiză distribuţională).*
2. Timp ~ în concepţia lui G.Guillaume, timpul imanent reprezintă timpul desfăşurat, care atinge fiinţa umană în calitatea sa de timp trăit. Timpul imanent se opune timpului transcendent, împreună cu care, în limbile cu o morfologie temporală dezvoltată, conferă caracteristici formale timpului gramatical. Timpul imanent vizează, în special, prezentul* şi imperfectul*.
Vezi TRANSCENDENT.
G.P.D. (1); C.C. (2).
IMPERATIV,-Ă
1. Propoziţie/Frază ~ a) într-o clasificare a propoziţiilor după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de propoziţie şi de frază adresată, orientată spre interlocutor, exprimând un ordin (vezi iusiv), un îndemn (vezi hortativ), o interdicţie. Comportă numai pers. a Il-a sg. şi pl. şi pers. I pl.; nu este susceptibilă de a primi valoare de adevăr, forma negativă neexprimând neadevărul unui eveniment, ci transmiterea unei interdicţii, a unei recomandări negative (ex.: *Nu mâncaţi prea mult!). Propoziţia imperativă apare numai ca principală*; în cazul frazei imperative, valoarea imperativă se realizează prin propoziţia principală. Mărcile propoziţiei imperative sunt: o intonaţie imperativă, notată grafic prin semnul exclamaţiei* [!]; formele verbale ale modului imperativ sau ale altor moduri cu valoare imperativă (vezi 2); asocierea cu formule ale adresării*, realizate diferit de la o limbă la alta, de la o situaţie* de comunicare la alta, de la un stil funcţional la altul, şi cu inter- jecţii de îndemn (vezi: Ioane,/ domnule J Stimate domnule profesor,/ Bă, / Bre,/ Prietene,... vino/veniţi în ajutorul nostru!; Hai, vino mai*

repede!), b) în tradiţia sintaxei româneşti, propoziţia imperativă este subordonată celei enunţiative. 2. Mod ~ Unul dintre termenii categoriei* gramaticale a modului*, reprezentând acel mod verbal care exprimă, prin forme de pers. a Il-a sg. şi pl., iar, în unele limbi, şi prin forme de pers. I pl., un ordin , un îndemn, un sfat, o interdicţie. Modul imperativ este un mod personal*, cu subiectul predictibil din caracteristica de mod adresat, fiind, de regulă, neexprimat (vezi şi franceza, unde, exceptând situaţia modului imperativ, subiectul personal este obligatoriu: fr. Venez demain!). Cu valoare de imperativ pot apărea şi alte forme verbale, intonaţia, ocurenţa în principală şi semnificaţia având un rol dezambigui- zalor (vezi, pentru română, folosirea conjunctivului: Să pleci imediat!, a indicativului: Pleci imediat!, a infinitivului: A nu se călca pe iarbă!, a supinului: De învăţat până mâine ţoală poezia! Folosirea infinitivului şi a supinului „impersona- lizează" transmiterea ordinului, destinatarul rămânând neexplicitat, fie unul general, fie unul deductibil din contextul* situaţional).*
C.P.D.
IMPERFECT
Prin imperfect se desemnează un ansamblu de forme verbale (paradigmă*) subsumate din punct de vedere modal indicativului, care exprimă o acţiune în curs de desfăşurare într-un moment anterior momentului vorbirii; această acţiune poate fi interpretată ca durativă*, iterativă* sau continuă*, imperfectul fiind considerat, în limba română, ca singurul termen marcat al categoriei aspectului*. Imperfectul este un timp sintetic transmis din limba latină, format dintr-un sufix caracteristic constant (-a pentru verbele terminate la infinitiv în -a şi -ea- la celelalte verbe), şi desinenţe ataşate acestuia. în anumite contexte (propoziţie principală conţinând un verb predicativ exprimând dorinţa, intenţia etc.), imperfectul este echivalent cu un optativ (Voiam să te văd); în acest caz, este denumit şi imperfectul modestiei.

Vezi ASPECT.
C.C.

IMPERFECTTV

Vezi ASPECT.

IMPERSONAL, -Ă

1. Verb ~ Clasă semantico-sintactică de verbe caracterizate prin trăsătura inerentă* a imper sonalităţii, a cărei manifestare comună, dincolo de particularităţile fiecărci limbi, este absenţa unui subiect personal real. în franceză, de ex., verbul impersonal se construieşte cu un subiect pronominal aparent, realizat prin pronumele neutru il (fr. *il pleut, il neige),* sau cu două subiecte: unul aparent antepus şi al doilea, cel real, postpus, realizat printr-un nominal abstract sau o propoziţie şi echivalentele ei (II est *arrive* **un accident; II est** *arrive* **que...). în română, unde nu există un subiect pronominal neutru, verbele impersonale apar fie lipsite total de subiect gramatical (plouă; ninge), fie cu un subiect** postverbal realizat printr-un nominal non-animat sau printr-o propoziţie şi echivalentele ei (ex.: S-a întâmplat un accident; S-a întâmplat să...). Verbele impersonale au ca reflex morfologic trăsătura de verbe uniperso- nale*, apărând cu formă unică de pers. a IlI-a.

2. Construcţie ~ Construcţie în care un verb folosit în mod curent personal dobândeşte contextual trăsătura impersonalităţii, caracterizată sintactic prin suprimarea subiectului personal, iar, semantic, prin neatribuirea acţiunii unui agent*. Construcţia impersonală prezintă, dincolo de trăsătura comună a pierderii subiectului personal, diferenţe de la o limbă la alta şi de la o clasă de verbe la alta. în română, de ex., se manifestă diferit după natura tranzitivă* / intranzitivă* a verbului, a) Dacă verbul este tranzitiv, construcţia impersonală se asociază cu valoarea pasivă*, pierderea subiectului personal realizându-se simultan cu trecerea obiectului (non-animat sau propoziţional) în poziţia de subiect; vezi: El ştie rezultatul => Se ştie rezultatul, b) Dacă verbul este intranzitiv sau tranzitiv folosit absolut*, construcţia impersonală se realizează, în absenţa pasivului, prin suprimarea subiectului personal şi inserţia mărcii se; vezi: El merge pe jos => Se merge pe jos; El mănâncă mult => Se mănâncă mult. Nu oricare verb este apt de a apărea într-o construcţie impersonală, clasa fiind circumscrisă semantico-sintactic la: a) tranzitive cu subiectul personal şi obiectul direct non-animat sau propoziţional; b) intranzitive şi nereflexive cu subiectul personal.
C.P.D.

IMPERSONALIZARE

Trecerea unei construcţii personale într-una impersonală (vezi IMPERSONAL$_2$), trecere implicând schimbări semantice, sintactice şi de formă a

verbului (vezi diateză). în lucrările generative* (varianta standard, 1965), tip de transformare obligatorie, care asigură convertirea unei construcţii personale, tranzitive sau intranzitive, în construcţie impersonală. Pentru verbele tranzitive, impersonalizarea se realizează prin pasivizare*; pentru cele intranzitive, se aplică o transformare specială, numită impersonală (vezi transformare).
O.P.D.

IMPLICATURĂ

Tip de deducţie pragmatică. Conceptul a fost introdus de H.P.Grice, care distinge între impli- caturile convenţionale şi conversaţionale. Prima clasă desemnează, în esenţă, un grup de presu- poziţii* asociate local, prin convenţie, cu uzul anumitor forme lingvistice. De ex.: *Ion e tânăr; de aceea are atâta energie; spre deosebire de elementele conjuncţionale fiindcă, deoarece, pentru că, locuţiunea adverbială de aceea nu asertează cauzalitatea, ci o implică sau o presupune prin convenţie. Spre deosebire de implicaturile convenţionale, cele conversaţionale se întemeiază pe presupunerea esenţială a naturii cooperative* a schimburilor verbale. Ele reprezintă o strategie* conversaţională curentă, folosită pentru a transmite mai mult sau chiar altceva decât exprimă literal enunţurile*. Implicaturile conversaţionale pot fi standard - cele care, pornind de la presupunerea că emiţătorul* respectă principiul cooperativ şi maximele* pe care acesta le subsumează, se bazează pe capacitatea receptorului* de a amplifica prin deducţii ceea ce se spune, şi non-standard - figurile* de stil, bazate pe încălcarea sau exploatarea deliberată şi evidentă a unor maxime conversaţionale. Implicaturile standard pot fi generalizate - cele care, în circumstanţe normale, sunt regulat asociate cu o anumită expresie lingvistică, şi particularizate - cele care nu sunt propriu-zis dependente de structura lingvistică a unui enunţ, ci de contextul* comunicativ în care este emis enunţul. Articolul indefinit, de* ex., determină asocierea numelui pe care îl precedă cu un obiect neidentificabil contextual, într-un enunţ ca: O maşină a lovit un copil, prezenţa articolelor o şi un determină implicatura generalizată că nici maşina nici copilul nu sunt legate de persoana emiţătorului şi a receptorului.
într-un dialog ca: A: Unde o fi Mihai? B: Uite o maşină roşie în faţa casei Ioanei, intervenţia lui B nu constituie, aparent, un răspuns la întrebare. Admiţând însă că B respectă principiul cooperativ* (deci vrea să furnizeze informaţia solicitată), A va face apel la informaţiile aparţinând fondului comun cu B şi va putea găsi, printr-o deducţie simplă, legătura logică dintre intervenţia colocu- torului şi întrebarea sa: B a implicat conversaţional că Mihai este la Ioana. Este o implicatură particularizată. Figurile de stil din conversaţia curentă: metafora* (*Maria are mâini de aur), ironia* (Deştept băiat 1), tautologia* (Legea elege), interogaţia* retorică (Eposibil aşa ceva?)* etc. sunt exemple de implicaturi non-standard. Caracterul evident al încălcării unor maxime conversaţionale (a calităţii, a cantităţii) semnalează, în acest caz, necesitatea ca receptorul să reinterpreteze enunţurile în conformitate cu cerinţele principiului cooperativ. Implicaturile conversaţionale se disting de cele convenţionale (mult mai apropiate de presupoziţii*) prin următoarele proprietăţi: sunt anula- bile în anumite contexte, non-detaşabile, calculable, determinate şi dependente de enunţare*.

Implicaturile asigură coerenţă* şi continuitate schimburilor verbale.
L.l.R.
IMPLICAŢIE / (METAFORĂ) IMPLICITĂ
Metaforă* cu un singur termen (cel metaforic) exprimat în text, termenul metaforizat rămânând să fie doar presupus; denumire împrumutată din teoria sincretismului*, aşa cum a fost formulată de N. Trubeţkoi în Principii de fonologie. Implicaţia este numită şi metaforă implicită sau *in absentia: îndură-te, coboară şi vino de mă vezi/ Pân ' nu s-aştem pe mine solemnele zăpezi (Voiculescu). Vezi coalescenţă; metaforă.*
MM.
IMPLOZIE
1.Primul moment din rostirea consoanelor oclusive*: momentul în care organele vorbirii execută mişcarea specifică închiderii canalului fo- nator*. Sin. tensiune* (Vezi şi explozie^ ţinută).
2. închidere a canalului fonator produsă la finala silabelor* terminate în consoană, pentru rostirea ultimei consoane. Vezi şi EXPLOZIE; IMPLOZIV.
L.I.R.

IMPLOZIV, -Ă (CONSOANĂ ~) în structura silabei*, consoană care urmează după nucleul vocalic. Articularea consoanelor implozive se caracterizează printr-o relaxare a tensiunii* de rostire, ceea ce poate favoriza - în anumite condiţii - dispariţia acestora.
Vezi şi EXPLOZIV.
L.l.R.
IMPRECAŢIE
Figură* de gândire, realizată ca adresare injurioasă ori ca dorinţă imperativă de pedepsire a cuiva; blestem: în împărăţie de beznă şi lut să se facă/ Grădina bogată şi-ograda săracă./ Cetatea să cadă-n nămol/Păzită de spini şi de gol./ Usca-s-ar izvoarele toate şi marea J Şi stinge-s-ar soarele ca lumânarea. Topească-se zarea ca scrumul (Arghezi). • Imprecaţia poate avea valoare retorică: Voi sunteţi urmaşii Romei? Nişte răi şi nişte l'ameni!/ I-e ruşine omenirii să vă zică vouă oameni! (...) Vestejiţi fără de vreme, dar cu creieri de copil,/ Drept ştiinţ-având în minte vreun vals de Bal-Mabil;/ Iar în schimb cu-averea toată vrun papuc de curtezană.../ O, te-admir progenitură de origine romană! (Eminescu) sau valoare comic- parodică: L-a suplimatără, că 1-a-nsemnat Ampo- trofagu, suplima-le-ar Dumnezeu luminiţele ochişorilor din cap, s-ajung să-i văz orbeţi pe toţi, cu mânuşiţa întinsă pe strada Clemenţii la colţul lu' Butculescu! (Caragiale). • Ca şi apostrofa*, imprecaţia este un produs al oralităţii care asigură funcţia fatică* a limbajului, introducând în text mărcile formale ale adresării: persoana a Il-a la pronume şi verb, vocativul la substantiv, imperativul la verb, intonaţia interogativă şi exclamativă.
M.M.
JNADECVARE
1. ~ a modelului Vezi adecvarEj . 2. ~ stilistică; ~ situaţională Vezi adecvare$_2$.
INALIENABIL, -Ă (POSESIE ~)
Vezi ALIENABIL.
INANIMAT
în analiza componenţială / semică (vezi ANA- LIZĂ$_7$), trăsătură semantică distinctivă* (sem*) relevantă în descompunerea semantică a substan
tivelor. în semantica generativă, trăsătură semantică inerentă*, introdusă prin regulile de subcate- gorizare* non-contextuală a substantivelor; într-o descriere binară, apare sub forma [-Animat] şi permite rescrierea,în continuare, ca [± Abstract].
• Substantiv ~ Clasă lexicală de substantive caracterizate prin trăsătura inerentă [-Animat]. Relevanţa gramaticală a clasei se manifestă la nivelul compatibilităţilor*/ incompatibilităţilor* în construcţia cu verbul şi cu adjectivul. Astfel, substantivele din această clasă nu admit combinarea cu verbe ca: a lătra, a necheza, a minţi, a gândi etc. sau combinarea cu adjective ca: trufaş, zgârcit, grijuliu, nepăsător, exceptând cazurile de per- sonificare*. în limbile cu sensibilitate deosebită faţă de parametrul animatului*, relevanţa clasei se manifestă negativ, prin absenţa unor mărci speciale de marcare a cazului sau a unor construcţii speciale pentru marcarea unor funcţii sintactice (vezi, de ex., în română, absenţa construcţiei cu pe pentru obiectul direct exprimat prin substantive inanimate). • Din punctul de vedere al sensibilităţii faţă de categoriile animat - inanimat, româna ocupă o poziţie aparte, existând indici ai marcării gramaticale atât a clasei animatelor, în special a animatelor personale (umane), cât şi a clasei inanimatelor. Pentru animat, este semnificativă marcarea specială a (sub)genului personal (vezi personal (subgen)). Marcarea gramaticală a inanimatului se manifestă prin: conservarea neutrului* latinesc şi întărirea acestuia în română, neutrul fiind o clasă omogenă sub aspectul conţinutului, limitată la substantivele inanimate (vezi neutru); trecerea unor substantive inanimate de la clasa masculinului sau a femininului din lat. sau sl. la clasa neutrului în rom. (este cazul unor substantive de provenienţă lat. ca: pai, inel sau sl. ca: năvod); predominanţa categoriei inanimatului în fenomenul de acord* (vezi realizarea acordului în: Munţii şi dealurile sunt frumoase, Ochiul şi obrazul sunt umflate, unde acordul se face după genul natural, substantivele aparţinând clasei inanimatelor.)
C.P.D.
INCIDENT, -Ă (CUVÂNT/CONSTRUCŢIE ~) Construcţie (de la un simplu cuvânt până la intin- derea unei propoziţii sau fraze) parantetică, deci nelegată sintactic, inclusă în componenţa altei

structuri, pe care o întrerupe. Rolul construcţiei incidente este foarte diferit: aparţine, faţă de comunicarea centrală, altui vorbitor, introducând o explicaţie, un comentariu (vezi comentariu$_2$) al acestuia sau asigurând raportarea vorbirii directe* (întreruperea se face adesea

prin: spune el, gândeşte el, comentează el etc.); aparţine aceluiaşi vorbitor, introducând formule de adresare*, formule de modalizare*, comentariile vorbitorului din „aparte" etc. (ex.: *Rezultatul, din nefericire, n-a fost cel dorit; „-Am să te ajut - s-o creadă el - ori de câte ori va fi nevoie"). Construcţiile incidente se marchează oral prin pauze şi schimbare de intonaţie, iar grafic, prin virgule şi paranteze.*
G.P.D.
INCLUS (SUBIECT ~)
în limbile care admit neexprimarea subiectului (numite, în lucrările generative*, tipul de limbi „pro*-drop"), desemnează subiectul neexprimat de pers. I şi a Il-a, deductibil din forma flexionară a verbului. Apare în limbi cu flexiune verbală bogată, verbul încorporând, prin fenomenul de acord*, şi informaţia procurată de subiect. Subiectul inclus distinge, în cadrul limbilor romanice, româna, italiana, spaniola, portugheza de franceza actuală, unde exprimarea subiectului pronominal este obligatorie.
G.P.D.
INCOATIV, -Ă
1. Valoare a categoriei aspectului*, indicând începutul unui proces sau o acţiune pe punctul de a se realiza, valoare exprimată, de la o limbă la alta, afixal (prin sufixe*) sau lexical (prin perifraze verbale). Faţă de latină, unde există un sufix verbal incoativ (-sc- din: floresco, -ere „a începe să înflorească"), în română, aspectul incoativ se realizează lexical prin verbe incoative (vezi 2).
2. Veib ~ Clasă lexicală de verbe şi, sub anumite aspecte, şi cu diferenţe de la un verb la altul, clasă cu comportament gramatical aparte, exprimând, în relaţie cu alt verb, începutul unei acţiuni sau o acţiune pe punctul de a se realiza (vezi: începe să lucreze, se apucă de lucrat, se pune pe plâns, prinde a râde; stă să cadă, dă să plece, trage să moară). Grupul sintactic verb incoativ + verb principal prezintă diferite grade de sudură, suscitând discuţii teoretice asupra naturii anali
zabile / neanalizabile (de predicat verbal compus*) a construcţiei.
Vezi (VERB DE) ASPECT; $COMPUS_3$.
G.P.D.
INCOMPATIBILITATE
în procesul combinării unităţilor lingvistice în vederea obţinerii grupurilor mai largi, denumeşte imposibilitatea apariţiei împreună (deci a co-ocu- renţei*) a două unităţi aparţinând aceluiaşi nivel, cele două unităţi excluzându-se reciproc din combinaţii; este una dintre formele de manifestare a regulilor* şi a restricţiilor* de combinare proprii fiecărui nivel lingvistic şi fiecărei limbi. La nivelul morfemelor*, se poate vorbi în română, de ex., despre incompatibilitatea asocierii radicalilor verbali şi a sufixelor diminutive* sau a radicalilor nominali şi a sufixelor temporale. La nivelul cuvintelor, se poate vorbi, de ex., despre incompatibilitatea combinării directe, în limba română actuală, a unui cuvânt aparţinând clasei verbului cu un nominal subordonat în genitiv* sau a unui cuvânt din clasa substantivului cu un nominal subordonat în acuzativ*.
Vezi COMPATIBILITATE; RESTRICŢIE.
G.P.D.
INDEFINIT (ARTICOL ~)
Sin.: nehotărât*.
INDEPENDENT, -Ă (PROPOZIŢIE ~)
Tip de propoziţie principală* care nu intră în relaţie sintactică cu nici o altă propoziţie. Se caracterizează prin autonomie sintactică şi de comunicare totală, reprezentând un enunţ* de sine stătător. Un tip special de propoziţie independentă îl constituie principalele incidente*.
G.P.D.
INDEXARE
Procedeu tehnic al modelelor şi al metodelor formalizate, utilizat pentru interpretarea semantică a formativelor lexicale (cuvinte şi afixe lexicale), fie în scopul dezambiguizării* acestora, atribuin- du-li-se indici diferiţi (1,2,3... sau i, j, k...) pentru fiecare „citire" nouă (vezi: Ion studiază $broasca_I$ *vs. Ion studiază* $broasca_2$ sau un $copil\text{-}aş_1$ *special* vs. *un* $frunt\text{-}aş_2$ *special), fie în scopul legării, prin acelaşi indice, a anaforelor* şi a pronominalelor* de acele cuvinte din frază care le procură referinţa*

(vezi coindexare: Ion_i **se,- laudă; Iortj a spus că elevii luij au reuşit). în GB*, oricare G(rup) N(ominal) este prevăzut cu un indice referenţial (i, j, k), procedeu esenţial pentru teoria legării* şi cea a controlului'.**
G.P.D.
INDICATIV (MOD ~)
Modul indicativ se subsumează categoriei gramaticale a modului*; alături de conjunctiv, condi- tional-optativ şi imperativ face parte dintre modurile personale. Prin modul indicativ se exprimă
- atât în propoziţii principale cât şi în propoziţii subordonate - o acţiune reală, sigură. Semnificaţia modală a indicativului se realizează în comunicare prin timpuri/paradigme verbale; în cadrul modului indicativ cronogeneza* timpurilor dezvoltă cea mai întinsă ramificaţie temporală, incluzând următoarele timpuri: prezent*, imperfect*, perfect*, viitor*, viitor anterior. Din punct de vedere structural, modul indicativ include în limba română timpuri sintetice*, continuate din limba latină (prezent, imperfect, perfect simplu, mai mult ca perfect), şi timpuri analitice*, dezvoltate din tendinţe ale latinei târzii şi din tendinţe comune romanice (pcrfect compus, viitor, viitor anterior).
C.C.
INDICATOR

1. ~ sintagmatic în gramatica generativă*, redă engl. *Phrase marker,* desemnând reprezentările, prin arbore* sau prin paranteze*, a structurilor de constituenţi ale frazelor generate, fie ale celor produse în bază*, fie ale celor obţinute prin transformări*. Indicatorul sintagmatic înregistrează relaţiile structurale ierarhice dintre categorii* (vezi guvernare). Indicatorul sintagmatic a primit, în diverse lucrări generative, forma (a) sau (b):

(a) P

N Art V GN

Verb Flex N Art (b) $[_P [_{GN}$ N Art$]$ $[_{GV}$ V Flex $[_{cn}$N Art$]]]$

2.~ al deixis-ului în terminologia lui E. Ben- veniste, nume dat tuturor pronumelor de pers. I şi a Il-a, pronumelor şi adjectivelor demonstrative, unor adverbe pronominale de loc şi de timp, precum şi mărcilor verbale temporale, a căror trăsătură comună este definirea lor prin raportare la situaţia* de comunicare. Benveniste numeşte toate aceste mărci şi indicatori de subiectivitate*, fiind mărci organizate în jurul subiectului (al locuto- rului), considerat, în cadrul situaţiei de comunicare, ca punct de reper (vezi deixis). 3. ~ al forţei ilocuţionare. Vezi ilocuţionar$_2$.

G.P.D.

INDIRECT, -Ă

1. Complement / Obiect ~ Specie de complement necircumstanţial*, cerut de un centru' (cap) verbal, de un adjectiv sau de o interjecţie, căruia centrul (capul) îi impune o restricţie de formă gramaticală: fie cazul dativ, fie construcţia cu o anumită prepoziţie şi îi atribuie un rol* tematic (ex.: *trimit copiilor, bravo câştigătorilor; depind de părinţi, mă bizui pe tine. capabil de efort, dispus la compromis). Aparţine, ca şi complementul direct*, determinanţilor conţinuţi în matricea / configuraţia* lexico-semantică a centrului, fiind unul dintre actanţi* (sau argumente); deosebirea de complementul direct se reduce la natura formală a legăturii cu centrul, ccea ce are ca efect posibilitatea variaţiei* libere între cele două complemente (vezi rom. a ajuta cuiva / ~ pe cineva; a anunţa cuiva ceva/ ~ pe cineva ceva; a nădăjdui ceva / ~ la ceva) sau posibilitatea construcţiei cu complement direct* vs. complement indirect în limbi diferite pentru regente corespunzătoare (vezi rom. a ierta pe cineva vs. fr. pardonner â qn.; rom. a întreba pe cineva vs. fr. demander â qn.). în limbile care cunosc clitice* pronominale, se disting complementele indirecte realizate prin clitic cu formă de dativ de complementele indirecte realizate exclusiv prepoziţional. Co-ocurenţa acestora, în ipostaza în care nu sunt coordonate, este unul dintre argumentele care permit interpretarea lor ca două poziţii* sintactice distincte în raport cu centrul (vezi: le vorbesc /citesc despre...; îi arde de...; i se căşună pe...). • Ca şi complementul direct, complementul indirect cunoaşte, în unele dintre limbile care au clitice pronominale (este şi cazul românei), fenomenul sintactic al

dublării*, constând în reluarea* sau anticiparea* complementului indirect, exprimat prin sub- stantiv, pronume (formă accentuată*, în cazul celui personal şi reflexiv) şi numeral, printr-o formă clitică de dativ (ex. **I-am dat lui Ion$_($ o carte (anticipare); Lui Ion$_:$ i$_;$-am dat o carte (reluare)). Regulile dublării sunt, ca şi în cazul obiectului direct, de tip sintactico-semantic, şi nu stilistic, dublarea fiind obligatorie în anumite condiţii contextuale; în româna actuală, ea este obligatorie, de** ex., în condiţiile aşezării unor complemente indirecte înaintea verbului (sunt neacceptate construcţiile: * copilului am dat o carte; *acestuia / căruia am dat o carte). 2. Propoziţie completivă ~ Propoziţie necircumstanţială* corespunzătoare, la nivel frastic*, complementului indirect, constituind o realizare propoziţională a acestuia. Se deosebesc net o propoziţie completivă indirectă corespunzătoare complementului indirect în dativ şi una corespunzătoare complementului indirect prepoziţional, argument suplimentar pentru susţinerea celor două poziţii distincte (vezi 1). Propoziţia completivă indirectă corespunzătoare dativului este o subordonată relativă*, introdusă printr-un relativ pronominal cu formă de dativ (ex.: *Dau cui cere), şi participă, ca şi complementul, la fenomenul dublării prin* clitic (ex.:

Ij-am dat cartea (cui merită^). Propoziţia completivă indirectă corespunzătoare construcţiei prepoziţionale admite acelaşi inventar de complementizatori* ca şi completiva directă, dis- tincţia de aceasta neputându-se realiza la nivelul frazei, ci numai pe baza tipului de construcţie care îi corespunde la nivelul propoziţiei (vezi: mă tem să..., unde propoziţia conjuncţională corespunde unui complement prepoziţional mă tem de...; bucuroasă că..., unde propoziţia conjuncţională igrespunde construcţiei prepoziţionale bucuroasă de...; ambele propoziţii ocupă poziţia de complement indirect). 3. Stil / Vorbire ~ Vezi STiL$_m$. 4Act de vorbire ~ Act ilocuţionar* performat folosind nu indicatorii* specifici, ci indicatori ai altui tip de act. Vezi ilocuţionar$_2$.

C.P.D. (1-2); L.l.R. (4).

INDIVIDUALIZARE

Funcţie semantică de restrângere a clasei indivizilor care au proprietatea exprimată de predicat la un individ (sau grup de indivizi) cunoscut, identificabil de către locutor şi interlocutor (vezi DETERMiNAREj). Individualizarea se realizează prin mărci proprii fiecărei limbi: fie prin cuvinte autonome, constituind clasa determinanţilor* demonstrativi şi adjectivali posesivi, fie prin morfeme specializate ale categoriei gramaticale a determinării (clasa articolelor*, în limbile care cunosc articol; vezi articol; determinare$_2$), fie prin mărci sintactice, care adaugă la funcţia de distingere a diverselor poziţii sintactice şi pe aceea semantică de individualizare (vezi, pentru română, funcţia prepoziţiei pe din construcţia obiectului direct sau funcţia dublării* clitice a complementului direct şi indirect).

G.P.D.

INERENT,-Ă

1. Trăsătură ~ a) în gramatica generativă*, trăsătură semantică internă a unui formativ lexical nedepinzând de context. Caracterizează clase de formative (vezi, pentru substantiv, trăsături

ca: [±Animat], [±Uman], [±Abstract] etc.). Trăsătura inerentă intervine în regulile de subcategorizare* non-contextuală, asigurând rescrierea simbolurilor complexe* din clasa substantivului ca ansamblu de trăsături. Corespunde, în analiza componenţială / semică (vezi analiză$_7$), trăsăturilor semantice distinctive* (sau semelor*). b) în gramatica generativă, desemnează şi trăsături sintactice ale formativelor lexicale din clasa V(erbului) sau a Adj(ectivului). Trăsătura inerentă intervine în regulile de subcategorizare contextuală, servind la analiza simbolurilor complexe din clasa verbului sau a adjectivului şi la reprezentarea lor în lexicon*. Sunt, pentru V, trăsături ca: +[— OD], +[— OI], +[— OPrep], simbolurile indicând compatibilitatea verbului cu un obiect direct (OD), un obiect indirect (OI) sau un obiect prepoziţional (OPrep), iar, pentru Adj, trăsături ca: +[— OI], +[— OPrep]. 2. Caz ~ în gb*, caz abstract atribuit unui GN în D-Structură*, aflându-se simultan sub condiţia marcării tematice* şi a guvernării*; este, deci, cazul atribuit în condiţiile în care capul* de grup guvernează numele, atribuindu-i, în acelaşi timp, şi rolul tematic (vezi CAZ$_{IV}$).
G.P.D.

INERENŢĂ
în sintaxa limbii române, termen utilizat de unii autori pentru a denumi tipul de relaţie de interdependenţă* dintre subiect şi predicat (vezi INTERDEPENDENŢĂ).
C.P.D.
INES1V
Caz cu valoare locativă non-orientată (vezi CAZ$_{n]}$), exprimând interioritatea în raport cu un punct de reper. în română, ca şi în celelalte limbi romanice, nu există un caz morfologic inesiv, ci numai unul în accepţie localistă*, valoarea de inesiv expri- mându-se fie prepoziţional (a locui fii, a figura fii), fie prin forma altor cazuri morfologice (vezi nominativul din construcţii ca: mă doare gâtul, grădina abundă de fructe, butoiul conţine apă).
G.P.D.
INFECTUM
Termenul este utilizat în gramaticile limbii latine pentru a desemna valoarea aspectuală a timpurilor verbale care exprimă o acţiune duraţi vă*; din punctul de vedere al formei, aceste timpuri sunt derivate, în general, din tema prezentului. Timpurile latineşti grupate sub denumirea „infectum" sunt: prezent (amo), imperfect (amabam), viitor (amabo) (A.Meillet). Timpurile din categoria infectum se opun timpurilor din categoria perfectum.
Vezi PERFECTUM.
C.C.
INFINITIV
Formă verbală nepersonală (fără variaţii de persoană) şi nepredicativă (fără să atribuie autonomie de comunicare grupului constituit în jurul ei), inclusă de tradiţia gramaticală printre modurile* verbale, care denumeşte acţiunea sau starea şi este alcătuită dintr-un radical verbal + un sufix (vezi, pentru româna actuală, sufixele: -a, -ea, -e, -i, -î). Infinitivul face parte dintre formele verbale cu trăsături d u b 1 e, de tip verbal şi de tip nominal ^a)Ji Trăsăturile verbale constau în păstrarea integrală a disponibilităţilor combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticele* pronominale şi selecţia unui subiect propriu (vezi: „ Vine vremea de a pricepe omul ce-i bine şi ce-i rău" (Creangă)); „se face a o căuta de ou" (Creangă), precum şi în participarea cu forme distincte la opoziţiile de diateză* (vezi: (plăcerea de) a. lăuda pe alţii / de a se lăuda/ de a fi lăudat).
(bO/Trăsăturile nominale constau în aşezarea în poziţiile sintactice ale numelui, fie în cea de subiect, fie în cea de complement direct sau indirect, legătura faţă de centru realizându-se în oricare poziţie prepoziţional: prin a, precedat sau nu de altă prepoziţie (ex.: *„vrednicăa sta alături de noi"; „eram hotărât de a spune"). • Româna, în ansamblul limbilor romanice, ocupă o poziţie aparte prin următoarele caracteristici: a) Şi-a creat două forme de infinitiv, un infinitiv lung*, forma moştenită a infinitivului, care în româna actuală s-a substantivizat complet, primind mărcile de articulare şi de caz ale substantivului, precum şi vecinătatea unui adjectiv cu care se acordă* (ex.: *rezultatele administrării provizorii a averii), şi un infinitiv scurt*, formă mai târzie, creată în interiorul limbii române, având comportament dublu, verbal şi nominal, dar neacceptând morfeme de caz şi de articulare, nici determinanţi de tip adjectival, b) Şi-a creat, în afara mărcii sufixale, o marcă formală proprie; prepoziţia a a dobândit o funcţie specială, aceea de morfem liber* al infinitivului, ceea ce a permis să se vorbească, în cazul infinitivului românesc, pe de o parte, de un morfem discontinuu*: a...a; a... ea* etc., iar, pe de alta, despre ambiguitatea* lui a, care funcţionează simultan ca instrument* de relaţie (de legare) şi ca afix morfologic, c) După model grecesc, în ambianţa balcanică în care s-a dezvoltat, în română s-a manifestat tendinţa înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, ajungându-se ca cele două forme verbale: infinitivul şi conjunctivul să aibă dis- tribuţie* şi semnificaţie aproape identice. înlocuirea prin conjunctiv a fost mai puternică în aria centrală şi sudică, aria nordică fiind mai conservatoare. în româna actuală, coexistă două tipare de construcţie: centru (verbal, adjectival, nominal) + infinitiv vs. centru + conjunctiv, folosirea primului tipar având, după regiune şi după stilul funcţional în care apare, fie o explicaţie neologică (după model francez), fie explicaţia conservării unei structuri arhaice. • Ca parametru tipologic, româna manifestă o deosebită sensibilitate faţă de nominalizare, creându-şi, în raport cu alte limbi, mai numeroase şi mai variate forme intermediare între verb şi nume, cu mărci diferite de nominalizare (morfologice şi sintactice, în cazul

infinitivului lung, numai sintactice, în cazul infinitivului scurt) şi, implicit, cu grade diferite de nominalizare (vezi NOMINALIZARE).
G.P.D.

INFINITIVAL, -Ă

I. 1. Construcţie ~ absolută Construcţie cu infinitivul ca centru şi cu o „escortă" de determinanţi de tip verbal, inclusiv cu subiect propriu, izolată faţă de restul enunţului prin pauze (ex.: **Până a ajunge omul de rând la înţelegerea evenimentelor, va trece multă vreme) (vezi absolut). 2. Construcţie ~ relativă Construcţie cu distribuţie* limitată la contextul verbelor a avea şi a fi (impersonal), alcătuită dintr-un relativ* (pronominal sau adverbial) + infinitiv (neprecedat de marca a), apărând, în raport cu unul dintre cele două verbe regente, în poziţie de obiect direct** (ex.: *N-am ce face; N-are cu cine vorbi. N-am unde pleca) sau de subiect* (ex.: *Nu-i ce lucra). 3. Acuzativ cu infinitiv; nominativ cu infinitiv. Construcţii ale frazei latine de tip completiv (vezi 4), prima cu mare frecvenţă, cealaltă cu frecvenţă mai mică, în care subiectul infinitivului, diferit sau acelaşi cu al verbului predicat, stă în cazul acuzativ (respectiv, în nominativ) (vezi lat. Miror te ad me nihil* **scribere / mă mir că nu-mi scrii). • în română, tiparul de construcţie s-a pierdut. Gramatica franceză înregistrează construcţii ca: J'entends Ies oiseaux chanter** sau J'entends **chanter Ies oiseaux, cu subiectul infinitivului obligatoriu lexicalizat, interpretate drept continuatoare ale tiparului 3 de construcţie, cu nominativul, şi o construcţie ca:** *Je* **te fais partir, care ar putea fi considerată drept continuatoare a tiparului cu acuzativul. 4. Completivă ~ în gramaticile generative*, sunt numite completive infinitivale construcţiile în care cel de al doilea verb, la infinitiv, are subiectul obligatoriu controlat (vezi control; equi) de subiectul sau de obiectul verbului regent. în română, unde infinitivul a fost puternic concurat de conjunctiv (vezi infinitiv), construcţiile cu infinitiv, puţin numeroase, au subiectul infinitivului fie obligatoriu controlat şi, deci, neexprimat, după regente modale* şi de aspect** (ex.: *Ion$_j$ poate [PRO; pleca\; Ion$_i$ începe [PRO| a învăţa]), fie necontrolat şi deci obligatoriu lexicalizat* (ex.: *Ion$_I$ se teme [a nu i$_($* se întâmpla ceva-], unde controlul priveşte obiectul
indirect, şi nu subiectul, sau N-apucă e/; [a veni primăvaraj /, unde nu se instituie nici un fel de control). II. Transformare ~ Tip de transformare a gramaticii generative* standard care converteşte o propoziţie de sine stătătoare într-o completivă infinitivală, prin încastrarea* construcţiei infinitivale în poziţia unui complement*, cu toate modificările sintactice pe care această încorporare le antrenează. în ipoteza lexicalistă*, în locul transformării infinitivale, completivele infinitivale sunt introduse din bază*.

G.P.D.

INFIX

Afix* inserat în interiorul radicalului, reprezentat de obicei de un singur sunet, o consoană nazală. Termenul de *infix* este utilizat destul de rar şi, mai ales, cu referire la interpretarea istorică a unor faze mai vechi din evoluţia limbilor. Infixele servesc pentru a deosebi diverse teme formate din aceeaşi rădăcină, de ex., în latină, prezentul ru-m-po „rup", perfectul rup-i, ui-n-co „înving", perf. uic-i, fra-n-go „frâng", perf. freg-i. Infixele distrug unitatea rădăcinii (faţă de formele flexionare), făcând-o, uneori, de nerecunoscut; de aceea, formele cu infix dispar uneori: rom. rup (faţă de lat. ru-m-po); dar rom. înving faţă de lat. ui-n-co. Unele infixe diferenţiază tema verbală de cea nominală: lat. iu-n-go „unesc" a primit n şi la perfect (iu-n-xi), de unde rom. ajung, ajunsei faţă de subst. jug. Unii lingvişti desemnează infixe şi în franceză, cum ar fi -r- la viitorul verbelor.

A.B.V.

INFLUENŢĂ

Termen folosit în lingvistica mai veche pentru a desemna generic fenomenele de transfer* produse ca urmare a contactului* între anumite limbi. Discutarea influenţelor exercitate asupra unei limbi presupune, de obicei, în afara analizei formelor de manifestare şi a cronologiei inovaţiilor* pe care le-au determinat, prezentarea detaliată a condiţiilor extralingvistice* şi a factorilor favorizanţi specifici.

Vezi şi ADSTRAT; ÎMPRUMUT; SUBSTRAT; SUPERSTRAT.

L.I.R.

INGAMBAMENT / ENJAMBEMENT

în versificaţie, neconcordanţă între unităţile sintactice şi cele metrice; scindare a unei unităţi lexico-sintactice prin dispunerea ei în versuri diferite: Ciulindu-şi urechile/prinde străvechile/rotiri, sus de tulbure/ foc şi de murmure (Blaga). în istoria versificaţiei, ingambamentul apare o dată cu sintaxa poetică mai complicată a poeziei modeme, în care versul* nu mai corespunde cu propoziţia ori strofa* cu fraza; la finală de vers, se menţine totuşi o pauză în dicţiune, pe care o accentuează rima* (I. Funeriu). • Ingambamentul cunoaşte grade diferite, având efect mai slab atunci când separă elemente cu oarecare independenţă sintactică (subiectul de predicat, de ex.) şi efect mai puternic atunci când izolează grupuri formând o unitate sintactico-lexicală mai strânsă (atributul de substantivul determinat, complementul de verb, copula de numele predicativ, auxiliarul/pronumele reflexiv de verb, articolul/prepoziţia de substantiv, conjuncţiile, negaţiile, locuţiunile etc.): *Şi din toate, singur eu/ Nu-ndrăznesc s-o prind de mână (Arghezi); Redeşteptat-a/ Titanica frunte a munţilor antici/ Sunetul repede (Macedonski); Ca mine/ Vei ispiti, la rându-ţi, temutele destine (Barbu); Deşartă născocire/ e vorba ce se ţese; Vezi, orice amintire-iJ doar urma unor răni (Blaga); dar/ Un roi de existenţe din moartea mea răsar (Barbu); Şi mici, ce bat o dată din două aripi, sub/ Cămaşe (Pillat); în lumina lunii, moale-a/Unei nopţi de Betleem (Arghezi); închidem în noi un1 Sfârşit sub armură (Blaga).*

• Ingambamentul marchează în istoria poeziei o inovaţie care denotă eliberarea versificaţiei moderne de formele tradiţionale, având totodată implicaţii în apariţia rimelor non-categoriale (vezi rimă): dacă/ săracă, dar/ răsar, departe-i/ moarte (Arghezi); şi/ desluşi, doar/ protozoar, ca mine/ destine (Barbu).

M.M.

INOVAŢIE
1. Unitate, trăsătură sau fenomen nou - apărute la un anumit nivel al structurii unei limbi (de ex., vocala [ă] în română faţă de latină; desinenţa -uri la pluralul substantivelor neutre; omonimia* dintre genitiv şi dativ la substantivele feminine; desinenţa -u la pers. a IlI-a plural a imperfectului; palatalizarea oclusivelor dentale în anumite graiuri dacoromâne etc.). Inovaţiile se opun faptelor sau
fenomenelor de conservare (vezi şi ARHAISM). Lingvistica istorică îşi propune să determine cronologia* inovaţiilor care apar în procesul evolutiv. Cercetările tradiţionale de dialectologie îndeosebi definesc diversele varietăţi teritoriale ale unei limbi printr-o proporţie specifică a arhaismelor şi inovaţiilor. 2. în lingvistica generală, ansamblu al modificărilor produse în structura oricărui idiom, ca urmare a acţiunii unor factori lingvistici şi extralingvistici.
Vezi CREATIVITATE; DINAMICĂ (A LIMBII); SCHIMBARE (LINGVISTICĂ).
L.l.R.
INSERŢIE
1. Regulă de ~ lexicală în gramatica generativă*, regulă care introduce formativele* lexicale, înlocuind un simbol complex* dintr-un şir* preterminal cu reprezentarea fonologică din lexicon* corespunzătoare acestui simbol. 2. Transformare de ~ în gramatica generativă, tip de transformare* de introducere, în indicatorii sintagmatici, a unor elemente care nu modifică semnificaţia construcţiei; vezi, de ex., inserţia expletivelor* engl. *it* şi *there*, elemente vide din punct de vedere semantic, dar necesare din raţiuni structurale, ocupând o poziţie sintactică (cea de subiect) rămasă liberă (vezi expletiv).
G.P.D.
INSISTENŢĂ
1. Adverb de ~ Clasă de semiadverbe* (sau de clitice* adverbiale) cu poziţie fixă, proclitică*, având rolul de insistenţă pe lângă cuvântul principal (ex.: **Şi el m-a înşelat; Nici el n-a venit; Chiar el a vrut). 2. Procedee sintactice de ~ Procedee a căror utilizare are drept efect punerea în relief* a unui component sau grup de componente dintr-o frază. în română, de** ex., revine acest rol: a) anumitor tipare de construcţie adversativă* (ex.: **Nu el, ci Ion a reuşit să...; El, şi nu Ion a reuşit să...)-,**
b) anumitor structuri ternare cu complement de excepţie* sau cu propoziţie de excepţie (ex. *N-a venit nimeni altcineva decât...); c) anumitor tipare de pronominalizare*, care dublează antecedentul* sau subsecventul* (ex.: *Ion şi prietenii lui, ei au făcut asta; Că am protestat, asta am făcut-o pentru tine); d) anumitor tipare de construcţii relative* „scindate", de tipul: Ceea ce m-a speriat a fost febra mare, în loc de M-a speriat febra mare; Cel*

căruia i-am dat cartea a fost X, în loc de I-am dat cartea lui X, la care se adaugă toate mijloacele sintactice şi stilistice de punere în relief: inversiuni*, repetiţii*, dislocări*, interogaţii* retorice, exclamaţii* retorice etc.
Vezi EMFAZĂ; MISE EN RELIEF.
G.P.D.
INSTRUMENT (~ GRAMATICAL)
In terminologia gramaticală românească, marcă gramaticală (morfologică sau sintactică) provenind, la origine, dintr-un cuvânt autonom, care şi-a pierdut, parţial, autonomia, gramaticalizân- du-se (vezi gramaticalizare); ajunge să funcţioneze numai cu rol gramatical fie ca element conectiv*, asigurând marcarea diverselor relaţii sintactice (prepoziţii şi conjuncţii), fie ca marcă a diverselor categorii* gramaticale (vezi auxiliarele* şi mărcile analitice ale comparaţiei*) şi a funcţiilor sintactice (diverse prepoziţii etc.). • După rolul pe care îl îndeplinesc, instrumentele se subîmpart în: instrumente morfologice, al căror rol este de marcare a diverselor categorii morfologice (vezi auxiliarele); instrumente sintactice, cu rol conectiv şi de marcare a funcţiilor şi a diverselor tipuri de propoziţii (vezi mărcile interogaţiei*, ale exclamaţiei* etc.). Inventarul de instrumente gramaticale este diferit de la o limbă la alta şi este în mişcare în interiorul aceleiaşi limbi, noi cuvinte fiind susceptibile de a parcurge procesul de gramaticalizare. Există instrumente gramaticale care încorporează simultan funcţia de mărci morfologice şi de mărci sintactice (vezi, pentru română, unde asemenea cazuri sunt frecvente, statutul ambiguu al formelor să (de la conjunctiv), a (de la infinitiv), de (de la supin) etc.). Instrumentele gramaticale corespund, terminologic, categoriilor funcţionale* din gb* (vezi categorie); în terminologia structuralistă*, clasa instrumentelor morfologice corespunde morfemelor mobile (vezi $mobil_2$).
G.P.D.
INSTRUMENTAL, -Ă
1. Caz ~ a) Intr-o concepţie morfologică asupra cazului (vezi CAZj), caz prezent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (vezi, de ex., rusa), exprimând mijlocul de realizare a acţiunii şi reali- zându-se printr-o formă flexionară specifică (o desinenţă, de ex.); b) într-o accepţie semantică
asupra cazului (vezi CAZ_n), rol* semantic îndeplinit de un nominal inanimat, care, în configuraţia* cazuală a verbelor „de acţiune*", exprimă mijlocul folosit, voluntar sau involuntar, de către agent* pentru producerea acţiunii (ex.: *sparge fereastra cu mingea, loveşte cu braţul). Pentru unii autori, cazul instrumental apare şi în configuraţia verbelor „psihologice*", exprimând stimulul care declanşează reacţia psihologică* (ex.: **Zgomotul l-a speriat, Ruşinea îl dezgustă). Se actualizează fie ca nominal prepoziţional (Sparge fereastra cu mingea), fie ca subiect (Mingea a spart fereastra).**
2. Complement ~ în gramatica românească, specie de complement, considerată complement circumstanţial*, care determină un verb sau un adjectiv şi exprimă mijlocul (fie lucru, instrument sau materie, fie fiinţă care serveşte drept intermediar, fie o acţiune care asigură realizarea altei

acţiuni; **de** ex., *scrie cu creionul; reuşeşte prin părinţi; reuşeşte muncind). Se exprimă prin nominal prepoziţional sau prin gerunziu. 3. Propoziţie completivă ~ în gramatica românească, specie de propoziţie subordonată, considerată circumstanţială*, care corespunde, în planul frazei, complementului instrumental (vezi 2); corespondenţa cu complementul se manifestă formal, prin păstrarea, în vecinătatea pronumelui relativ care o introduce, a prepoziţiilor din structura complementului (Scrie cu ce găseşte; Trăieşte din ce poate). Aparţine, ca tip de legătură sintactică, propoziţiilor relative*.*

G.P.D.

INSULĂ

în gramatica generativă* (J. R. Ross, 1967; N. Chomsky, 1982 şi 1986; C. Dobrovie-Sorin, 1987 şi 1993 etc.), tip de configuraţie structurală, care nu permite extragerea elementelor componente prin reguli de deplasare. Permutarea constituenţilor în context conduce la obţinerea unor construcţii agramaticale; de ex., permutarea pronumelui interogativ rom. (pe) cine în *Pe cine. cunoşti femeia- care■ e■ a întâlnit e- ? - unde i, j sunt

* 111 J J

indici de (co)referenţialitate, iar e este simbolul unei categorii vide*. Prin conceptul de insulă se propune o interpretare teoretică, o ipoteză explicativă privind limitarea libertăţii de topică; din perspectiva unei teorii a gramaticii universale, se urmăresc aspecte ca: tipurile de insulă, restricţiile de deplasare a elementelor (non)referenţiale, relative/interogative, cu statut de argument*/adjunct*

etc., variaţia tipologică a limbilor în această privinţă. Corespunde termenilor engl. *island, îi. île.’*

C.S.

INTENSITATE

1. Semnificaţie a categoriei gramaticale a comparaţiei*, termenii acestei categorii, cu excepţia pozitivului*, exprimând gradul de intensitate a calităţii unui obiect sau a caracteristicii unui verb, fie prin comparaţie cu intensitatea aceleiaşi calităţi manifestate de alt obiect sau de acelaşi obiect în momente diferite (este cazul comparativului’ şi al superlativului* relativ), fie în mod absolut, în afara oricărei comparaţii (este cazul superlativului absolut).; vezi comparaţie; gradare. 2. Accent de ~ Vezi accent.

G.P.D.

INTENSIUNE

Concept logic utilizat în descrierea sensului*, care defineşte o clasă de obiecte printr-un ansamblu de proprietăţi esenţiale, definitorii; opus extensiunii*. „Canin" desemnează suma proprietăţilor prin care se numeşte un câine. Formularea logică a inten- siunii este: C = proprietatea „canin", D = „clasa câinilor", iar definiţia intensională ar fi: (x) (C_x = X (-D), adică „tot ceea ce este canin este un câine". Intensiunea este conceptul sub incidenţa căruia cad toate „obiectele" care aparţin extensiunii* semnului. Intensiunea-concept nu face decât să aproximeze faptele direct observabile ale unui semn în raport cu obiectele. Intensiunea se poate preciza diferit în funcţie de părţile de vorbire pe care le reprezintă cuvintele. De ex., pentru substantive, intensiunea se încadrează în ceea ce logicienii numesc „concepte generale" (iar extensiunea este clasa obiectelor concrete): conceptul de „creion" poate fi considerat conceptul care corespunde definiţiei lexicografice a cuvântului creion. Pentru semne individuale, ca pronumele eu, tu, intensiunea este conceptul individual „a avea persoana care rosteşte cuvântul eu" (iar extensiunea variază în raport cu fiecare situaţie concretă de comunicare). Sensul văzut ca intensiune/extensiune este o construcţie teoretică; de aceea, poate, în relaţia lui cu alte concepte privind sensul cuvântului (vezi denotaţie) delimitarea nu e foarte precisă şi variază după interpretări.

Vezi HIPONIM.

A.B.V.

INTENSIV, -Ă

Tip de unitate suprasegmentală*, care caracterizează silaba (vezi şi EXTENSIV). în română, accentul* de intensitate.

L.l.R.

INTENŢIE (-COMUNICATIVĂ)

Aspect legat de psihologia comunicării, pe care îl iau în consideraţie cercetările de pragmatică* lingvistică. Intenţia comunicativă determină forţa ilocuţionară a unui enunţ*. Intenţiile comunicative pot fi exprimate direct, cu sau fără acţiune redresivă (vezi POLITEŢE), sau indirect (vezi ACT DE VORBIRE; ILOCUŢIONAR). Posibilitatea exprimării directe a intenţiilor comunicative este dată atât de existenţa în sistemul oricărei limbi a unor unităţi sau structuri care funcţionează ca indicatori ai forţei ilocuţionare, cât şi de existenţa unor indicatori non-verbali şi/sau paraverbali ai acesteia. Exprimarea directă sau indirectă a intenţiei comunicative este condiţionată situaţional şi reflectă competenţa* comunicativă a indivizilor.

L.l.R.

INTERACŢIUNE

Componentă specifică a comunicării* verbale. Spre deosebire de celelalte forme de comunicare, care sunt prin excelenţă acţionale, comunicarea prin limbă presupune, în acelaşi timp, acţiunea individuală şi interacţiunea. Orice activitate de enunţare* se bazează pe anticiparea reacţiei interlocutorului şi, totodată, urmăreşte să orienteze această reacţie într-o anumită direcţie (vezi şi STRATEGIE). Cazul tipic îl constituie conversaţia*, care nu reprezintă un produs structural similar frazei, ci este rezultat al unui proces continuu de negociere între indivizi care pot urmări obiective diferite şi pot avea adesea interese divergente.

L.l.R.

INTERCALARE

Procedeu de introducere, în structura unui grup* sintactic, a unui component străin sau a unei secvenţe de componente, având ca efect separarea şi izolarea* elementelor strâns legate sintactic (vezi, de ex., intercalarea unei propoziţii circumstanţiale sau a unei construcţii absolute* în structura grupului subiect - predicat: Copilul, când s-a trezit a doua zi, şi-a amintit...; Copilul, văzând că nu este

luat în seamă, s-a hotărât...). Intercalarea apare fie ca efect al oralităţii (vezi, de* ex., fraza orală populară, unde întreruperea grupurilor sintactice este dictată de o ordine afectivă şi emotivă a evenimentelor sau stimulată de replicile interlocutorului), fie ca efect al unei organizări sintactice elaborate (vezi fraza amplă cultă, unde întreruperile sunt căutate şi controlate în ansamblul construcţiei).

G.P.D.

INTERDEPENDENŢĂ

1. în sintaxa românească, tipul de relaţie* sintactică dintre subiect şi predicat, caracterizat, în construcţiile în care verbul admite un subiect, prin co-ocurenţa obligatorie a celor doi constituenţi, iar, formal, prin restricţii bilaterale: subiectul impune predicatului acordul*, iar predicatul impune subiectului forma cazului nominativ; sinonim inerenţa . 2. în glosematică*, funcţie între constante, adică între funcţionale* care contractează raporturi de reciprocitate, primul termen constituind o condiţie necesară pentru al doilea şi invers. Interdependenţa se numeşte diferit, după cum se realizează între termenii sistemului*, antrenând relaţii de tip paradigmatic*, sau între termenii procesului*, antrenând relaţii de tip sintagmatic*: complementaritate*, pentru sistem, vs. *solidaritate*, pentru proces. De* ex., relaţia dintre singular şi plural, în limbile care cunosc categoria numărului*, este de complementaritate, iar relaţia dintre un verb tranzitiv* şi complementul lui direct* este de solidaritate.

C.P.D.

INTERDIALECT

Formă intermediară de comunicare, situată între aspectul literar şi aspectul regional al unei limbi. Interdialectul este rezultat al raportării empirice a trăsăturilor graiului* local, folosit curent de vorbitori, la cele ale limbii literare şi ale altor graiuri, cu care aceştia vin în contact în condiţiile vieţii moderne. Consecinţa acestui fapt este eliminarea (parţială şi treptată) a particularităţilor marcate ca regionale (de ex., palatalizarea* labialelor, fonetismul [d] în loc de [z], anumite cuvinte: hârb „ciob‟, colb „praf ‵, păli „lovi‟, paor „ţăran‟, farbă „culoare‟ etc.) şi păstrarea acelora folosite pe o arie mai largă (de ex., trecerea vocalelor palatale în seria centrală după consoanele dure [ş, j, ţ, (d), s, z, r]), paralel cu pătrunderea unui număr variabil de forme din limba literară. Conceptul a fost introdus de B.Cazacu, care distinge în procesul nivelării diferenţelor dialectale două etape succesive: cea în care dialectul capătă o coloratură literară, caracterizată prin preponderenţa trăsăturilor dialectale, şi cea în care limba literară capătă o coloratură dialectală, caracterizată prin preponderenţa trăsăturilor literare în formele regionale de comunicare.

L.I.R.

INTERDICŢIE DE VOCABULAR

Vezi TABÜ.

INTERFERENŢĂ

Abatere de la normele uneia dintre limbile în contact*, prin introducerea unor particularităţi din cealaltă limbă. Introducerea de elemente străine în sistemul unei limbi are ca efect unele reamenajări locale ale acestuia (de ex., împrumuturi* lexicale, ori de sunete) sau o reorganizare mai amplă, implicând modificări ale întregului ansamblu de opoziţii*. în cazul bilingvismului*, influenţele dintre limba maternă şi cea învăţată sunt reciproce, ponderea lor relativă depinzând de tipul de bilingvism şi de etapa bilingvismului. în cazul învăţării unei limbi străine, la şcoală sau individual, interferenţa se produce dinspre limba bază (maternă) spre limba ţintă (în curs de învăţare), constituind o sursă importantă de erori* (vezi şi ANALIZĂ (CONTRASTIVĂ)); conceptul de interferenţă se suprapune cu acela de transfer* negativ. Analiza contrastivă a limbilor în contact permite - prin determinarea aspectelor structurale divergente - predicţia posibilităţilor de interferenţă. Acestea nu sunt însă actualizate în mod obligatoriu, pentru că fenomenele de interferenţă sunt condiţionate nu numai de factori structurali, ci şi de factori extralingvistici*, legaţi de cadrul socio-cultural şi psihologic al contactului.

L.l.R.

INTERFIX

Porţiune dintr-un derivat* care nu intră nici în temă*, nici în sufix*, cum ar fi elementul -ur- din colţ-ur-os sau -ul- din om-ul-eţ. Interfixul nu se identifică suficient de bine cu un sufix independent şi precede sufixul imediat următor. Nu toţi lingviştii consideră acest termen operativ,

A.B.V.

INTERJECŢIE

Se numeşte interjecţie un cuvânt invariabil, izolat, care, de regulă, nu are funcţie sintactică în propoziţie şi care exprimă o reacţie afectivă intensă. Aproape lipsită de conţinut semantic, interjecţia prezintă intonaţii diferite pe care le conferă vorbitorul pentru a exprima aprobarea, mirarea, îndoiala, furia, ironia, insistenţa, chemarea etc. Din punctul de vedere al extensiunii sonore, interjecţiile sunt, de obicei, scurte. Frecvent, se constată prezenţa unei vocale în centrul complexului sonor; rare sunt situaţiile când interjecţia este construită numai

din grup consonantic conţinând o consoană lichidă forte (brr! prrr!). Majoritatea interjecţiilor nu sunt decompozabile în unităţi semnificative; unele sunt aparent analizabile, dar în frază ele sunt forme fixe (locuţiuni*), în care semnificaţia particulară a cuvintelor a dispărut (doamne Dumnezeule!, da' de undei). Interjecţia nu are o topică fixă; ea poate întrerupe enunţul în orice punct, fiind marcată numai prin pauză şi intonaţie, iar grafic prin virgulă. în general, se recunoaşte că o simplă interjecţie poate ea însăşi exprima un enunţ. în limba română, a apărut tendinţa de a dezvolta o serie de interjecţii predicative. Predicativi- tatea lor este evidenţiată de faptul că admit determinanţi proprii verbului (vezi (complement direct)) şi că au autonomie comunicativă: Iată maşina! /afă că vine! Interjecţiile sunt elemente de vorbire directă, care apar în enunţ alături de vocative sau imperative; în limba română, prin analogie cu formele de imperativ, câteva interjecţii au dezvoltat opoziţia pers. a Il-a sg./pers. a Il-a pl.: haide/haideţi, uite/uitaţi.
C.C.
INTERLOCUTOR
Participant la o conversaţie*, care primeşte şi decodează mesajele* provenite de la un emiţător*, asumându-şi ulterior el însuşi acest rol. Vezi şi DESTINATAR; RECEPTOR.
L.l.R.
INTERLUDIU
Secvenţă de unităţi fonetice care nu poate fi interpretată ca succesiune de tipul segment final + segment iniţial. De ex., în română, grupul consonantic rstn reprezintă un interludiu, întrucât nici o segmentare (r + stn; rs + tn; rst + n) nu
conduce la obţinerea unor segmente finale şi/sau iniţiale posibile.
L.l.R.
INTERN
1. Complement ~ Complement direct pe lângă verbe folosite curent ca intranzitive*, repetând, formal, radicalul* verbului şi, semantic, conţinutul acestuia (ex.: *visează un vis; plânge un plâns uşor). 2. Subiect ~ Subiect pe lângă verbe impersonale, folosite curent fără subiect, având acelaşi radical cu al verbului şi exprimând conţinutul sau rezultatul acţiunii* (ex.: *Plouă o ploaie măruntă; ninge o ninsoare pufoasă).*
3. Argument ~ în gb*, argumentul reprezentat sintactic prin complemente, opus subiectului (vezi
ARGUMENT).
G.P.D.
INTEROGATIV, -Ă
1. Propoziţie / Frază ~ (sau enunţ ~) într-o clasificare a propoziţiilor (sau a enunţurilor) după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de enunţ (sau de propoziţie) orientat spre interlocutor prin care se cer informaţii; se distinge de propoziţia asertivă* (sau declarativă*), de cea imperativă*, iar, după unii autori, şi de cea exclamativă*.
• S-au propus diverse criterii de clasificare a propoziţiilor interogative: a) interogative totale vs. *parţiale, după cum este chestionată întreaga propoziţie, prin nucleul ei verbal, sau este chestionat orice alt constituent în afara centrului verbal. Cele două tipuri, prezente în limbi dintre cele mai diferite, sunt marcate deosebit de la o limbă la alta şi marcate diferit între ele. în română, de* ex., interogativa totală se marchează, aproape exclusiv, printr-un contur intonaţional specific ascendent (ex.: *Vei veni?), în timp ce interogativa parţială se marchează, în afara unor trăsături de intonaţie, prin cuvinte interogative (vezi 2 (b)*; ex.: **Cine va veni?; Ce vei face?; Cum vei proceda?), b) propoziţii interogative directe** vs. *indirecte, după cum întrebarea este orientată spre interlocutor sau este reprodusă, prin subordonarea (sau încastrarea*) faţă de regente din clasa verbelor „de întrebare", faţă de regente din clasa verbelor „dubitandi", precum şi a substantivelor derivate de la acestea. Mărcile interogativelor indirecte sunt diferite după tipul de interogativă totală sau parţială transpus în subordonare. Astfel, în română, dacă este marca*
257
I1NTER0GAŢIE
unei interogative totale transpuse în vorbire indirectă (ex.: *El întreabă dacă. vom reuşi), în timp ce interogativele parţiale păstrează mărcile interogaţiei directe, devenite contextual şi mărci relative* (ex.: *El întreabă cine va reuşi şi cum se va reuşi), c) Există categorii intermediare, sincretice*, având, simultan, caracteristici de propoziţii asertive şi de interogative; este cazul interogativelor retorice (vezi interogaţie retorică), cu formă interogativă, dar conţinut asertiv* (ex.: *Nu ştiai că examenul începe la ora 8 fix?), d) Există categorii intermediare,* deviante, între interogativele directe şi cele indirecte, cu grade şi intenţii diferite de deviere, de la interogative directe legate', puternic marcate neliterar* (ex.: *El m-a întrebai că unde plec), până la tiparul elaborai, prezent în stilul artistic*, al interogativelor din stilul indirect liber (vezi STiL$_m$)*. 2 Cuvânt ~ Cuvinte din clasa pronumelor, a adjectivelor pronominale, a adverbelor (unele pronominale, altele nepronominale) aşezate, de regulă, la începutul propoziţiei / frazei interogative şi având funcţia de marcă* interogativă.
• Inventarul de cuvinte interogative, natura lor, ca şi caracterul obligatoriu / facultativ diferă de la o limbă la alta şi de la un tip de interogaţie la altul. în română, de ex., se disting două categorii de cuvinte interogative: a) adverbe şi locuţiuni adverbiale nepro- nominale, însoţind facultativ o interogativă totală sau parţială, fără a se include în organizarea ei sintactică (vezi statutul adverbului oare sau al adverbului arhaic au: (Oare) vor veni?; (Oare) cine va câştiga?); b) pronume, adjective pronominale şi adverbe pronominale însoţind obligatoriu o interogativă parţială şi îndeplinind o dublă funcţie: de marcă interogativă şi de component în organizarea sintactică a propoziţiei principale interogative (vezi funcţia de subiect în: Cine va veni?, de complement direct în: Pe cine ai întâlnit?, de atribut în: Ce carte ai cumpărat?, de circumstanţial în: Cum vei proceda?etc.); mai rar, cuvântul interogativ se include sintactic în organizarea subordonatei, situaţie rezultând dintr-

o „deplasare*'[1] de component din subordonată în regentă (vezi ÎMPLETIRE) (ex.: **Pe cine ai reuşit să anunţi?) Pot apărea simultan şi două cuvinte interogative din clasa (b), în cazul interogaţiei duble** (ex.: **Cum şi pentru ce se face asta?).**

G.P.D.

INTEROGAŢIE

1. Sin.: propoziţie/construcţie interogativă; vezi interogativ. 2. Semn de ~ (semnul întrebării) [?] Semn de punctuaţie*. în româna contemporană standard este marca grafică a intonaţiei interogative, de regulă după (grupuri de) cuvinte, propoziţii, fraze cu statut de întrebări directe: Ce [?] ai pleşuvit [?] (C. Negruzzi); Cine e de vină că iei fumurile dumitale drepl realitate [?] (Camil Petrescu). Urmat (mai rar precedat) de semnul de exclamaţie* după secvenţe interogative-exclama- tive: Să le scriu, cum cere lumea, vr'o istorie pe apă [?!] (Eminescu). înainte de semnul întrebării nu se lasă pauză albă*. 3. ~ retorică Figură* de stil/tip de frază realizată sub forma unei (serii de) întrebări adresate cititorului ori unui virtual auditoriu: Quousque tandem abutere, Catilina, patientia **nostra?** / Până când, în sfârşit, vei abuza, Catilina, de răbdarea noastră? (Cicero). Intonaţia* interogativă se utilizează în interogaţia retorică doar cu valoare emfatică, deoarece întrebarea nu este reală şi nu presupune răspuns, ci constituie doar o formă de persuasiune prin care se afirmă puternic; prin această funcţie de insistenţă, interogaţia retorică se apropie de exclamaţie: Aflându-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul loan-Vodă, Petru cel Şchiop avu el inima de a imita pe predecesorul său? Chemă, oare, la arme pe toţi fiii ţării? **Stete oare în fruntea vitejilor? Zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? Umplu lumea de fala izbânzilor sale şi pe păgâni de teroare?... nu: el îşi strânse catrafusele şi plecă în Germania! (Hasdeu). Interogaţia retorică se poate realiza în formulări afirmative (vezi mai sus) sau negative; interogaţiile negative posedă un grad mai ridicat de expresivitate*, întrucât îmbină intonaţia interogativă (cu sens afirmativ) şi formularea negativă (cu sens contextual, de asemenea negativ): Celui qui fit vos yeux ne verra point vos crimes? (Racine); Cine, privind starea prezentă a românilor nu s-a simţit pătruns de durere? Pentru ce această adormire? Istoria străbunilor, bogată de suveniri glorioase, nu-i deşteaptă? (Bălcescu). Vezi emfază; exclamaţie.**

C.S. (1-2); M.M. (3).

INTERTEXTU ALITATE

Proprietate a textului* (literar) de a fi legat (deliberat sau nu) de alte texte anterioare, aparţinând unor autori precedenţi. Conceptul datează de la Formaliştii ruşi (vezi formalism); M.Bahtin este acela care a adus în discuţie posibilitatea unui text de a fi interpretat în mai multe „chei", atunci când a analizat caracterul polifonic al romanului lui Dostoievski. Noţiunea a fost preluată de narato- logia franceză contemporană şi situată la baza conceptului de intertextualitate (Julia Kristeva, R. Barthes, G. Genette). Julia Kristeva o defineşte astfel: „Vom numi intertextualitate această interacţiune textuală care se produce în interiorul unui singur text. Pentru subiectul cunoscător, intertextualitatea este o noţiune care va fi indicele modului în care un text citeşte istoria şi se inserează în ea". Fiecare text devine, astfel, rezultatul virtual al asamblării (transformate) a unei secvenţe de coduri extrase din diverse alte texte. Kristeva a analizat în acest mod romanul francez din sec. al XV-lea, considerat drept un intertext rezultând din transformarea mai multor coduri (aparent eterogene); scolastica, poezia de curte, literatura orală publicitară a oraşului medieval, carnavalul etc. în sens larg, intertextualitatea poate fi deci interpretată ca o relaţie a fiecărui text - enunţ* cu alte texte, pe care le absoarbe şi le transformă, în ansamblul aceleiaşi culturi literare; astfel definită, intertextualitatea este preluarea şi transformarea în interiorul unui text a altor texte, înţelese într-o accepţie extinsă (tipuri de texte, texte concrete ori fragmente de texte); în această perspectivă, intertextualitatea reprezintă un principiu de funcţionare a oricărui text. "'In sens restrâns, intertextualitatea presupune o preluare directă în text a unui (fragment de) enunţ aparţinând unui alt text şi autor, „prezenţa efectivă a unui text în altul" (G.Genette). De ex., în versurile: Mărturisesc. Am scris totul/ în beţii, lupanare. Sunt Maţe-FripteV Privesc la comddie, plâng./ Curat murdar. Căldură mare (I. Stratan), se poate recunoaşte o tehnică a citatului fragmentar - formă de intertextualitate - din replicile unor personaje ale comediilor lui I.L.Caragiale, O noapte furtunoasă şi O scrisoare pierdută, alături de titlul unei schiţe de acelaşi autor. • Există câteva situaţii în care relaţia de intertextualitate (în sensul său strict) este evidentă în textul literar (E. Vasiliu): a) parodia: un text parodic nu poate fi înţeles fără cunoaşterea textului parodiat; relaţii de tip parodic există şi în muzică; b) pastişa: formă mimetică apropiată de parodie, care există de asemenea în afara textului literar, în muzică ori în artele plastice; c) tema cu varialiuni din limbajul muzical, care are reflexe şi în literatură (vezi I.L.Caragiale, Temă şi variaţiuni) sau în artele plastice; d) citatul: procedeu prin care o porţiune dintr-un text T' este reprodusă în textul T; citatul are prezenţă autonomă în textul în care este reprodus, deoarece îşi aduce propria cantitate de informaţie sub formă de fragment independent; are însă şi valoare de evocare a unui personaj/ unei situaţii cu care poate fi pus în legătură; de ex., dacă se formulează într-o replică proprie sau într-un text fragmentul de enunţ aveţi puţintică răbdare, funcţia acestuia va fi conotativă*, nu de pură informaţie autonomă, cu condiţia ca receptorul/lectorul să posede o cultură medie, necesară pentru a recunoaşte aluzia literară la Trahanache, personajul din piesa O scrisoare pierdută; nici citatul nu este nespecific textului literar, el existând şi în limbajul muzical (vezi, de ex., citările din folclor, mai mult sau mai puţin prelucrate, în operele lui G. Enescu ori I. Stravinski). în sensul lărgit al termenului, relaţia de intertextualitate este mai puţin evidentă (E. Vasiliu); în această situaţie, conceptul acoperă: a) filiaţiile de teme/motive sau procedee de stil între un scriitor ori curent literar şi altul; b) asocierile/disocierile stabilite de literatura comparată sau de istoria literară propriu-zisă, în măsura în care

studiază aceleaşi continuităţi culturale; c) învăţarea unei limbi, în special a limbii materne, interpretabilă ca formă de intertextualitate întrucât se realizează în urma contactului cu alte persoane din propriul mediu socio-cultural, de la care se copiază anumite scheme de comunicare, structuri morfo-sintactice, sensuri, forme frazeologice etc. • Intertextualitatea se realizează uneori ca aluzie* culturală (vezi aluzie); numai faptul că anumite (fragmente de) enunţ sunt fixate în memoria publică le face să fie recunoscute ca intertext. Titlul unei opere poate fi încadrat în această subdiviziune a intertextualităţii (Rodica Mihăilă), acesta fiind uneori interpretabil ca aluzie la un tezaur cultural existent în posesia receptorului, realizat ca intertext sub forme diferite ca structură şi extensie textuală: a) reproducere propriu-zisă (de ex., Th. Mann, în Doctor Faustus, preia titlul legendei medievale şi al operei

lui Goethe, *Faust: L.Blaga, în Meşterul Manole - titlul legendei populare; CaniiI Petrescu. în Patul lui Procust sau Tennesee Williams, în Orfeu în infern - miturile antice; romanul lui* J. Steinbeck, *Iarna vrajbei noastre trimite la primul vers din piesa lui* Shakespeare, Richard *al III-lea* etc.; b) deformare - imitaţie parţială: titlul operei lui Balzac *Comedia umană cuprinde o evidentă aluzie la Divina comedie a lui* Dante; c) reproducere - transfer: titlul romanului Toţi oamenii sunt muritori de Simone de Beauvoir cuprinde o aluzie la celebrul silogism* din logică; articolul critic al lui Şt. Aug. Doinaş intitulat *Borges sau gâlceava cărturarului cu lumea trimite la opera lui D. Cantemir Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea.*
M.M.

INTERVENŢIE

Termen generic, folosit pentru a desemna fiecare dintre contribuţiile conversaţionale ale emiţătorilor*. (Vezi şi mişcare). Orice conversaţie* se desfăşoară sub forma unei succesiuni de intervenţii ale unor emiţători diferiţi. Indiferent de dimensiunile intervenţiilor (care pot fi constituite din cuvinte izolate, propoziţii sau fraze, structuri transfrastice şi chiar tăceri), în structura acestora apar adesea elemente care fac predictabilă încheierea lor şi deci admit posibilitatea transferului rolului de emiţător (de ex., vocative, interjecţii, adverbe şi locuţiuni adverbiale ca gata. în sfârşit, în *fine etc.,* construcţii interogative, unele repetiţii). Intervenţia în curs şi cea imediat următoare definesc nivelul local al organizării conversaţiei.
L.l.R.

INTONAŢIE

Variaţie de înălţime a tonului* în rostirea unui enunţ*; unitate suprasegmentală* extensivă*. Intonaţia dă melodia enunţului, transmiţând anumite informaţii gramaticale (tipul de enunţ în funcţie de scopul comunicării: declarativ, interogativ, exclamativ), dar şi semnificaţii de tip conotativ, legate de starea afectivă a emiţătorului*, atitudinea şi intenţiile comunicative ale acestuia. Intonaţia are o funcţie distinctivă (cf. Pleacă acasă
- aserţiune; Pleacă acasă? — întrebare; Pleacă acasă! - ordin). Conturul intonaţional al unui enunţ poate fi descris comparând tonul cu care este pronunţat ultimul cuvânt, cu tonul silabei proeminente (silaba în a cărei rostire se produce o ridicare a tonului) din enunţul considerat. Se disting astfel trei tipuri de contururi intonaţionale: neutru - ultima silabă e pronunţată pe acelaşi ton cu silaba proeminentă (I); ascendent - ultima silabă e pronunţată pe un ton mai ridicat decât silaba proeminentă (T); descendent - ultima silabă e pronunţată pe un ton mai scăzut decât silaba proeminentă (-i). Intonaţia este specifică fiecărei limbi. în română, conturul ascendent caracterizează, de obicei, enunţurile interogative care nu conţin pronume sau adverbe relative (Ai fost la şcoală?î), iar conturul descendent poate fi identificat în cazul enunţurilor declarative (Ai fost la şcoală! i). Conturul ascendent este prezent şi la sfârşitul unor sintagme*, în funcţie de semnificaţia pe care emiţătorul intenţionează să o dea unui enunţ (I-am dat Măriei o carte („nu altcuiva") vs. *I-am dat Măriei o carte („nu altceva")). Dacă enunţurile au structura unor fraze, conturul ascendent poate caracteriza deopotrivă regentele şi subordonatele (Mă duc la munte/ când sunt în vacanţă; Când sunt în vacanţă,/ mă duc la munte).*
L.l.R.

INTRANZITIV

1. Verb ~ Clasă sintactică de verbe caracterizată prin imposibilitatea construcţiei cu un nominal căruia să-i impună direct (neprepoziţional) cazul acuzativ şi funcţia de complement direct. • Pentru română, testul sintactic al apartenenţei verbelor la clasa intranzitivelor este neacceptarea cliticelor* pronominale cu formă de acuzativ; fac excepţie cliticele reflexive, care pot apărea şi în ipostaza de formanţi obligatorii. în română, fac parte din clasa intranzitivelor verbe de „mişcare", toate verbele copulative*, dar şi alte verbe, reflexive obligatorii (vezi: a se întâmpla, a se gândi, a se sinchisi) sau nereflexive (a aparţine, a corespunde, a cădea).

•în sintaxa clasică, există o partiţie binară a verbelor, verbele intranzitive opunându-se celor tranzitive. în lucrările moderne, se acceptă o clasificare tripartită, deosebindu-se, în afara celor tranzitive, două clase de verbe intranzitive: verbe intranzitive neergative* şi verbe intranzitive ergative* (sau neacuzative). Prima subclasă este a verbelor intranzitive agentive*; a doua este reprezentată de verbele care aşază pacientul*, singurul argument actualizat în construcţiile în discuţie, în

poziţia subiectului, deşi, în alte construcţii, acelaşi argument apare în poziţia obiectului direct (ex., pentru română: Profilul scadc. Febra creşte. Furunculul sparge, Maşina se opreşte) (vezi (verb) ergativ; neergativ). 2. Predicat ~ In semantica logică, predicat* construit cu un singur argument* (sau cu „un singur loc'*); se opune predicatelor tranzitive (sau cu „două Jocuri"), care primesc două argumente, indiferent de natura sintactică a acestora. Din această perspectivă, pot fi intranzitive, în afară de predicatele verbale (vezi 1), şi cele adjectivale

sau nominale, în cazul în care admit un singur argument: (om) frumos, inteligent; (Ion este) profesor, medic.
G.P.D.
INTRANZmVITATE
Caracteristică sintactică a unor verbe sau a unor forme verbale care le face inapte de a cere numelui cu care se combină cazul acuzativ şi funcţia de complement direct’; se opune tranzitivităţii*. Intranzitivitatea este fie o caracteristică inerentă a unei clase de verbe (vezi (VERB) INTRANZITIV), fie o caracteristică impusă contextual de particularităţile anumitor forme verbale (formele pasive*, de ex., dobândesc contextual caracteristica intranzi-tivităţii).
G.P.D.
INVARIABIL, -Ă
în limbile cu flexiune*, clase de cuvinte (sau părţi de vorbire*) lipsite integral de flexiune; termenul desemnează şi unele cuvinte lipsite de flexiune, dar aparţinând unor clase care, în ansamblul lor, sunt flexibile; intră în corelaţie cu variabil. în română, de ex., sunt invariabile cuvintele aparţinând clasei prepoziţiilor*, a conjuncţiilor’, a adverbelor*, a interjecţiilor*; izolat, pol fi invariabile unele adjective (ex.: *gata, aşa, asemenea: om gata de plecare; aşa/ asemenea om), unele substantive* (ex.: *pui, ochi, nume), unele pronume* (ex.: *ce, ceva, nimic).*
G.P.D.
INVARIANTĂ
în structuralism*, unde se face distincţia între limbă şi vorbire* sau, altfel spus, între sistem* şi realizările lui, invarianta reprezintă orice unitate lingvistică de la nivelul sistemului; invarianta este
concepută ca o clasă de variante*, deci ca o unitate abstractă, a cărei prezenţă nu este direct observabilă, ci este intuită din manifestări şi caracteristici ale variantelor. Fiecare nivel lingvistic are invariante şi variante proprii: fonemul*, în raport cu realizările numite alofone*, pentru nivelul fonologie; morfemul*, în raport cu realizările numite alomorfe*, pentru nivelul morfologic; lexemul*, în raport cu alolexemele, pentru nivelul lexical; configuraţia* sintactică, în raport cu realizările ei, pentru nivelul sintactic etc. La stabilirea inventarului de invariante propriu fiecărui nivel lingvistic şi fiecărei limbi, se ajunge prin operaţii succesive de abstractizare, cunoscute sub numele de reducţie a variantelor (vezi alofon; ALOMORF). în raport cu domeniul variantelor, continuu* şi nelimitat (nenumărabil), domeniul invariantelor este discontinuu* şi limitat. Vezi VARIANTĂ.
G.P.D.
INVERSIUNE
1. Procedeu sintactic de schimbare a topicii* obiective a unui component sau a unui grup sintactic subordonat în raport cu regentul, componentul inversat primind, concomitent, şi accentul* de intensitate. • Se disting două tipuri de inversiune:
a) o simplă modificare de topică fără consecinţe asupra relaţiilor sintactice, ca în cazurile frecvente de antepunere* a adjectivului calificativ (ex. **mândrul ciobănel-, vezi şi 2); b) o inversiune care afectează ordinea structurală a componentelor, antrenând modificări de relaţii, ca în tipare sintactice de tipul: „nebuna de mătuşa Mărioara“, „un drăguţ de biciuşor“ (Creangă), unde adjectivul inversat devine regent substantivizat; „o brumă pe păreţi de trei palme de groasă“, „crudă şi până la brâu de înaltă' (Creangă), unde determinanţii cantitativi şi graduali ai adjectivului sunt inversaţi, reorganizându-se întreaga structură sintactică; Am terminat şcoala când aveam douăzeci de ani, construcţie numită „când invers“, rezultând din inversarea raportului temporal şi având ca efect necon- cordanţa dintre relaţiile sintactice şi cele logice.**
2. în retorică, figură* sintactică realizată prin ante- punerea determinării cu valoare de epitet* în grupul nominal*/verbal*; formă particulară de dislocare*, în care schimbarea ordinii se produce - în limba română - de la dreapta la stânga; vezi şi ANASTROFĂ, CU care inversiunea este identificată de unele dicţionare. în accepţie lărgită,

inversiunea cuprinde nu numai antepunerea, ci şi separarea unităţilor strict legate sintactic, ca şi inversarea ordinii propoziţiilor care apar în frază anticipat faţă de locul lor normal; vezi dislocare; hiperbat. • Formă de ambiguizare (vezi ambiguitate) sintactică a textului, inversiunea se poate realiza prin: a) antepunerea atributului adjectival/substantival faţă de numele determinat: Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate (Alexandrescu); A tâmplei umbră din străine seri (Barbu); b) antepunerea complementului direct/indirect/circumstanţial faţă de verbul determinat: ... dă şi tu altceva mai bun la iveală, căci eu atâta m-am priceput şi atâta am făcut (Creangă); Norilor copacii le urzesc brocarte (Arghezi); La nava ta se cade pe brânci ca să mă-nchin (Barbu);
c) antepunerea numelui predicativ faţă de verbul copulativ sau inversarea elementelor componente ale predicatului verbal: Nici orologiul turlei nu ştie ceasu-i cât (Arghezi) Scăzută zării blândă e ţara minerală (Barbu); d) schimbarea locului unei propoziţii subordonate: Că eşti frumoasă, cred: că mă iubeşti. îţi mulţumesc; că-mi oferi tot ceea ce tu crezi că m-ar face fericit, mă face să fiu în stare de a-mi jertfi viaţa pentru tine (Eminescu).
• Inversiunea este semnificativă ca figură îndeosebi pentru limbile în care ordinea normală, neutră expresiv*, este determinat + determinare (română, de ex.); spre deosebire, în franceză, antepunerea determinării adjectivale reprezintă o structură comună, la origine poetică, dar astăzi lipsită de va'oare stilistică; de aceea, în franceză majoritatea exemplelor de inversiune au în vedere dislocări legate de atributele substantivale ori de complemente.
Vezi ANASTROFĂ; DISLOCARE; HIPERBAT.
G.P.D. (1): M.M. (2).

INVOCAŢIE (~ RETORICĂ) în Antichitate, figură* retorică prin intermediul căreia se adresa o rugăciune unei divinităţi sau unei muze: Cântă, zeiţă, mânia ce-aprinsepe Achil Peleianul
(Homer, *lliada). în perioada modernă, procedeul este conservat în forma clasică (Muză. ce lui Omer odinioară/ Cântaşi/ Batracomioma- hia;/ Cântă şi mie, fii bunişoară/ toate câte făcu ţigănia (Budai-Deleanu), dar poate fi adaptat şi ca adresare către o figură simbolică sau istorică (personificată): Călugăreni! Termopile al românilor! câte inimi au tresar la suvenirea ta (Bălcescu); Cum nu vii tu, Ţepeş Doamne, ca punând mâna pe*
i
ei/ Să-i împărţi în două cete: în smintiţi şi în mişei! (Eminescu).
Vezi şi APOSTROFĂ.
M.M.
IOTACIZARE
în istoria limbii române, prin iotacizare se desemnează un fenomen morfo-fonetic de alterare, sub acţiunea legilor fonetice, a consoanelor finale din rădăcina unor verbe. Consoanele afectate sunt: Idl, lîl. Ini, 171, Irl, care se modifică sub presiunea iotului următor: auz (< lat. audio), scot (< lat. *excoteo), viu (< lat. venio), sai (< lat. salio) etc. Unele dintre aceste forme verbale sunt etimologice. Formele iotacizării etimologice au cunoscut o largă circulaţie şi au determinat, prin analogie, apariţia a numeroase forme iotacizate neetimologice: vânz (< lat. vendo), crez (< lat. credo), spui (< lat. expono) etc. Tendinţa de regularizare a sistemului verbal românesc a determinat, încă din epoca veche, printr-un proces complex şi îndelungat, refacerea unui radical constant; formele aud, văd, scot etc., dar şi vând, cred etc. au fost consacrate de limba literară şi astăzi ele s-au impus Ia nivel regional în cea mai mare parte a dialectului dacoromân. în dialectologia actuală, frecvenţa formelor iotacizate este considerată o caracteristică a subdialectului muntean.
C.C.
EPOT1POZĂ
Vezi HIPOTIPOZĂ.
IREAL,-Ä
Valoare modală indicând că o acţiune sau o stare, care depinde sau nu de o condiţie, este apreciată de vorbitor ca nerealizabilă sau ca falsă; se actualizează prin forme ale flexiunii verbale de mod* sau prin anumite collective* subordonatoare. • în română, irealul apare în structuri de tip condiţional*, exprimându-se prin forme de condiţional perfect sau de imperfect (ex.: *Dacă ai fi venit/ Dacă veneai, ai fi luat/ luai examenul). Se realizează şi prin seria de conective ca şi când, ca şi cum, de parcă, specifice subordonatei comparative* condiţionale, a cărei acţiune sau stare este, din punctul de vedere al vorbitorului, neadevărată* (ex.: *Trece pe lângă mine de parcă nu mă cunoaşte).*
Vezi CONTRAFACTIV.
G.P.D.

IRONIE
Figură* de gândire constând dintr-o expresie simulată, prin intermediul căreia se formulează cu seriozitate un conţinut comic, uneori burlesc, opus faţă de ceea ce se afirmă aparent în enunţ: Seara, toţi provinţialii de ambe sexe năvălesc la dânsul. (...) spune cum a petrecut; cum s-a eglindisitla bal la curte; cum era balul de frumos: sala era pardosită cu oglinzi, păreţii de porţelan, uşile de cristal şi mobilile de chihlimbar, şi alte multe minunăţii şi mândreţe care fac pe prietinii săi să caşte gurile ascultându-1 (Negruzzi). Funcţia ironiei, figură apropiată de eufemism*, litotă* şi antifrază*, este de a introduce în mod disimulat o apreciere negativă, dispreţuitoare ori persiflantă la adresa unui eveniment sau a unei persoane; când ironia devine amară, insultătoare ori violentă, poartă numele de sarcasm: Dacă eşti fiul lui Dumnezeu, pogoară-te de pe cruce! (Evanghelia după Matei); Dramele, aproape toate, au avut un caracter medical: Orbul, Nebuna, Idiotul, Ghebosul, Oftigosul... cât pe ce era teamă să nu se reprezinte boala sifilitică ! (Hasdeu).
Vezi ANTIFRAZĂ.
M.M.
ISOCOLON
Vezi COLON.
ISOFONĂ
Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor forme sau fenomene fonetice (de ex., în dacoromână, africata* [d]; palatalizarea* oclusivei* dentale* [t] etc.).
Vezi şi ISOGLOSĂ.
L.l.R.
ISOGLOSĂ
Termen generic folosit în geografia* lingvistică pentru a desemna linia care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor forme sau fenomene înregistrate în cursul anchetelor* dialectale. Isoglosele diverselor particularităţi lingvistice nu coincid, dar există zone în care ele se grupează în fascicule, delimitând anumite arii în cuprinsul unui teritoriu (netraversate de asemenea linii); acestea reprezintă varietăţi* dialectale de un anumit nivel ale unei limbi (graiuri*, subdialecte*; dialecte*). în funcţie de natura particularităţilor considerate, se vorbeşte despre isofone*, isolexe*, isomorfe*. - !/ > . ; ■ o îvjV .a.n.O
L.I.R.
ISOLEXĂ
Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a termenilor desemnând aceeaşi noţiune (de ex., în dr.: *nea, omăt, zăpadă; varză, curechi* etc.).
Vezi şi ISOGLOSĂ.
L.l.R.

ISOMETRIE /IZOMETRIE
în versificaţie, utilizarea unui singur tip de vers*/ metru* în corpul unei strofe* ori al unui poem: E-o muzică de toamnă/ Cu glas de piculină./ Cu note dulci de flaut,/Cu ton de violină.../ Şi-acorduri de clavire/ Pierdute în surdină;/ Şi-n lot e-un marş funebru/ Prin noapte, ce suspină (Bacovia).
M.M..
ISOMORFĂ / IZOMORFĂ
Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor particularităţi morfologice (de ex., în dr.: (eu) văd - (eu) văz; (ei) fac - (ei) face; (el) a făcut - (el) o făcut etc.).
Vezi şi ISOGLOSĂ.
L.l.R.
ISOMORFISM / IZOMORFISM
Teză a lingvisticii moderne care susţine paralelismul total sau parţial dintre două structuri diferite: 1) isomorfismul dintre limbă şi cultură (B.P. Whorf, E.Sapir, C.Levi-Strauss), 2) isomorfismul dintre planul expresiei şi al conţinutului (L. Hjelmslev), precoupat de găsirea unor structuri comune, indiferent de deosebirile constatate astfel (J. Prieto, B.Malmberg, J. Kurylowicz), 3) isomorfismul dintre două structuri semantice în limbi diferite, condiţionat de cuplurile de limbi puse în paralel. Unii lingvişti susţin teza isomorfismului fără rezerve (L. Hjelmslev şi glosematica*), iar alţii (E. Coşeriu) subliniază că diferenţele dintre cele două planuri nu sunt deloc neglijabile, limitând isomorfismul la adoptarea unor principii de analiză comune (comutarea*, trăsăturile minimale* distinctive*; vezi ANALIZĂ).
A.B.V.
ISQTOPIE / IZOTOPIE
în analiza stilistică sau poetică, ansamblu ordojnat şi redundant de categorii semantice*, mai larg decât un Câmp* semamtk, care îace posibilă lectura unitară şi uniformă â unahtext» Termenuia fostuntrodus;înjsemantică- de A,.T; Greimast care

priveşte textul ca pe o serie de enunţuri'[1]' succesive, a căror lectură trimite la o ..totalitate de semnificaţie‟, isotopia facilitând lectura întregului. • în textul poetic, isotopia se află în legătură cu ambiguitatea*, căci acelaşi cuvânt poate aparţine la două isotopii diverse, după cum este privit conform relaţiilor ce se pot stabili cu sensul său propriu* sau cu cel figurat''. De ex., în sonetul Veneţia de M. Eminescu se pot distinge două isotopii: una a „decorului decadent'[1] (cântări, lumini de baluri, scări de marmură, vechi portaluri cetate) şi cealaltă a „morţii‟ (s-a stins viaţa, ţintirim, a vechimii zile, morţii). Vezi şi câmp SEMANTIC.
M.M.
ITEM
1. Denumire dată izolat (de unii autori) unităţilor lexicale (lată, mamă, masă, scaun etc.) sau unităţilor gramaticale (de ex., prezentul, trecutul verbelor). 2. într-un anumit tip de gramatică trans- formaţională, se consideră enunţul format din itemuri lingvistice minimale, gramatical pertinente, numite morfeme*, combinate între ele după anumite reguli (ale constituenţilor imediaţi*); de ex., o frază e formată din combinarea unei sintagme nominale cu una verbală sau verbul fr. mangeaite constituit din rădăcina verbală mange- şi afixul de trecut -aii. într-un enunţ se efectuează o serie de operaţii asupra itemului de bază.
A.B.V.
ITERATIV
1. Aspect ~ Valoare semantică a aspectului* imperfectiv, prin care se indică o acţiune repe-tabilă. în cazul limbilor care prezintă categoria gramaticală a aspectului, trăsătura iterativ se exprimă cu ajutorul unui afix. în alte limbi, aspectul iterativ se exprimă prin sintagme (de ex.: verb + adverb frecventativ). 2. Verb ~ Clasă lexicală de verbe care încorporează în matricea lor semantică un sem* aspectual exprimând un proces repetabil: sar, tremur.
C.C.
IUSIV
Valoare de ordin sau de comandă a modalităţilor* orientale expres spre alocutor (sau interlocutor):
alocutive* şi deontice*. Se realizează lingvistic în cadrul propoziţiilor imperative' prin: forme verbale de imperativ* şi de conjunctiv* (ex.: *Ieşi afară!); verbe şi perifraze verbale* performative* incluzând lexical semnificaţia de ordin (ex.: *îţi ordon să...; îţi dau ordin să...); cuvinle-frază, fie de tipul interjecţiilor (Hai!), fie al substantivelor sau al adverbelor* (ex.: *Tăcere!; Gura!; Afară!).*
C.P.D.
IZOLANT, -Ă (LIMBĂ ~)
Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Vezi CLASIFICARE A LIM-BILOR.
L.l.R.
IZOLARE
Procedeu sintactic şi fonetic de rupere a linearităţii* sintactice şi a continuităţii fonetice cu scop stilistic şi, mai rar, semantic. Izolarea fonetică se obţine prin pauză* şi schimbare de intonaţie*, marcate grafic prin virgule sau linii de pauză (vezi, de ex., izolarea atributului obţinută fonetic în: Copilul, supărat, a refuzat să răspundă). Izolarea sintactică, adăugată celei fonetice, se obţine prin:
a) intercalări* (vezi, de ex., izolarea subiectului, ca urmare a intercalării unei relative: „însă el, pe care l-a zărit, nu mai scapă cu viaţă‟ (Creangă));
b) schimbarea topicii* obiective (vezi, de ex., izolarea atributului prin inversiune*: Supărat, copilul a refuzat să răspundă); c) schimbarea de registru; trecerea, într-un anumit

punct al enunţului, de Ia registrul expozitiv la cel interogativ; d) dislocări de stânga sau de dreapta, ca în: „din partea apei, ni se pare că i-om duce dorul' (Creangă). Efectele izolării pot fi: stilistice, de mise en relief a componentului izolat; semantice, de introducere a unor sensuri subiacente, neexplicitate (este situaţia atributelor izolate care adaugă sensuri supli-mentare circumstanţiale); sintactice, de rupere a organizării sintactice, creând condiţii favorabile pentru apariţia anacolutului* (vezi exemplul de sub (a)).
G.P.D.
A
I
ÎMPLETIRE (~ A SUBORDONATEI CU REGENTA)
In sintaxa limbii române, fenomen caracterizat prin includerea aceluiaşi constituent (sau grup de constituenţi) atât în structura regentei, cât şi a subordonatei, cele două organizări sintactice amalgamându-se. Un efect imediat al împletirii este dificultatea de stabilire a limitelor dintre subordonată şi regentă. Termenul împletire, creat pentru sintaxa limbii române, acoperă fenomene sintactice cu caracter mai general: ridicare*, tematizare*, deplasare*, focalizare* etc. împletirea apare ca rezultat al unor mecanisme sintactice diferite: a) ca efect al ridicării unor componente din subordonată în regentă, componente care, pe lângă funcţia sintactică din subordonată, de subiect, de complement, de circumstanţial, îndeplinesc şi altă funcţie în întreaga frază: funcţia de marcă interogativă (ex.: **Cine s-a nimerii să intre primul?); funcţia de marcă exclamativă** (ex.: **Ce frumoasă s-a întâmplat să fie!); funcţia de conector relativ** *(ex.-.cartea pe care cred că ai cili t-o); funcţia de component focalizat formând, în cadrul discursului, centrul interesului comunicativ şi concentrând accentul sintactic* (ex.: **pe acesta venisem să-l iau); b) ca efect al relaţivizării*, în situaţii în care subordonata relativă ajunge să ocupe, faţă de regentă, o poziţie sintactică puternic marcată, de complement în dativ sau prepoziţional, de atribut în genitiv. Vezi construcţiile: dau cui cerc; mă gândesc la ce va urma; cunosc pe dne a intrat; dorinţa oricui învaţă, unde relativul pronominal se include simultan în organizarea regentei şi a subordonatei, dar marchează formal numai funcţia din regentă; c) în structuri complexe, unde intervin şi fenomenele de la (a), şi** cele de la (b), ca în construcţia: mă ţine la curent cu ce bănuia el că aş vrea să aflu.
G.P.D.
ÎMPRUMUT
1. Proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom* în altul. Afectează oricare dintre subsistemele unei limbi, dar are o pondere deosebită în lexic. De aceea, împrumutul este definit în multe lucrări drept mijloc extern de îmbogăţire a vocabularului unei limbi (în opoziţie cu mijloacele interne). De altfel, lexicul este acela prin intermediul căruia se realizează împrumuturi de sunete, mărci flexionare, tipare sintactice. împrumutul este un rezultat al contactului* între idiomuri, reprezentând o formă de manifestare a interferenţei* lingvistice. Este favorizat de acţiunea unor factori extralingvistici*: vecinătatea geografică, amestecul sau convieţuirea unor populaţii, raporturile economice, politice, culturale între diverse comunităţi etc. De obicei, este determinat de recunoaşterea prestigiului unei comunităţi şi a idiomului folosit de aceasta, dar poate exprima şi o atitudine ironică faţă de limbajul altei comunităţi (vizibilă îndeosebi în dezvoltarea unor sensuri peiorative ale cuvintelor împrumutate ^împrumutul lexical este legat adesea de fenomenele de difuziune culturală: răs-pândirea unor obiecte, deprinderi, tehnici, proceduri, rituri etc. (de ex., termenii pastorali împrumutaţi în limbile slave din română). împrumutul se poate produce între dialectele (graiurile) aceleiaşi limbi sau între limbi diferite. Tipologia împrumuturilor în funcţie de modul în care se realizează acestea nu este unitară. Se distinge între: împrumutul direct şi împrumutul indirect (realizat prin mijlocirea altei limbi), împrumutul

popular şi împrumutul savant (cărturăresc, cult, livresc), împrumutul pe cale orală şi cel pe cale scrisă. Aceste categorii se suprapun parţial. O unitate lexicală poate fi împrumutată într-o anumită epocă din diverse limbi, sursele fiind adesea echiprohabile, sau poate fi împrumutată de mai multe ori, la epoci diferite (vezi dublet etimologic) sau pe căi diferite (orală şi scrisă sau populară şi savantă). împrumutul presupune difuziunea unei inovaţii individuale sau de grup şi transformarea acesteia dinlr-un fapt de integrare pasivă (recunoaştere, înţelegere) într-un fapt de uzaj. 2. Element împrumutat de un idiom din altul (de ex., cioban este în română un împrumut din turcă). Deşi este posibilă reproducerea ca atare a formei (fonetice şi/sau grafice) a cuvintelor împrumutate (de ex., în română *week-end, striptease, tete-a-tete etc.),* împrumuturile lexicale sunt supuse, de obicei, unor procese de integrare, sub aspect fonetic şi morfologic, în sistemul limbii în care pătrund. Integrarea se realizează în grade diferite, cea totală presupunând substituirea completă a trăsăturilor fonetice şi morfologice neconforme cu sistemul limbii în care sunt incluse cuvintele noi (de ex., fr. *cuvette,* împrumutat în română sub forma chiuvetă, în care fonemul /y /, inexistent în română, a fost adaptat la sistemul acestei limbi şi, păstrându-se genul din limba de origine, s-a adăugat marca -ă, specifică românei), încorporarea oricărui tip de elemente lingvistice într-un nou sistem determină stabilirea unor relaţii cu elementele pre-existente şi, prin aceasta, modificări la'nivel micro-şi chiar macro-structural (de ex., eliminarea unor unităţi dintr-un anumit câmp' semantic sau modificări ale semnificaţiei acestora ori crearea unor tipuri flexionare noi). Vezi şi adstrat; neologism; substrat; superstrat.
L.l.R.
ÎNCASTRARE
în gramatica generativă", varianta generativ-trans- formaţionaiă, corespunde engl. *embedding,* fr. enchâssement; desemnează operaţia transfor- maţională de includere a unei propoziţii autonome în structura altei propoziţii sau fraze, propoziţia fiind încorporată în poziţia oricăruia dintre constituenţi, exceptând poziţia predicatului. Când se include în poziţia unui

complement, poartă numele de complementizare*. • Operaţia de
încastrare distinge: a) propoziţia/fraza matrice*, adică propoziţia/fraza în structura căreia se introduce subordonata; b) propoziţia încastrată, adică propoziţia încorporată, devenită subordonată (sau argument* propoziţional) pe lângă un regent din construcţia matrice; c) fraza complexă', corespunzătoare, în gramatica tradiţională, frazei subordonate bipropoziţionale. • Principiul încastrării Principiu* universal afirmând că, în orice limbă particulară, oricare propoziţie gramaticală poate deveni o subordonată într-o frază complexă. Astfel, în fraza matrice Am citit în ziar faptul X, în poziţia complementului direct poate fi încastrată propoziţia autonomă Examenul se amână, iar rezultatul încastrării (în cazul de faţă, urmare a complementizării) îl constituie fraza complexă: Am citit în ziar că examenul se amână.
Vezi COMPLEMENTIZARE.
G.P.D.

ÎNCHIDERE

1. Caracteristică articulatorie a anumitor vocale*. Vezi apertură. 2. Modificare a aperturii unei vocale, în anumite condiţii contextuale; fenomenul presupune trecerea vocalei într-o corespondentă caracterizată printr-un grad inferior de deschidere. De ex., în majoritatea graiurilor dacoromâne, se înregistrează o tendinţă de închidere a vocalelor [a, e, o], în poziţie neaccentuată (cf. forme ca: păhar. căpac, laptile, bini, urez „orez", sorcuva); tendinţa este deosebit de activă în graiurile moldoveneşti, unde se produce şi închiderea lui [ă] final la [â] (cf. forme ca sorâ, casâ, mănâncâ etc.).
L.l.R.

ÎNCHIS,-Ă

1. Clasă de vocale caracterizată prin apertură* minimă. 2. Vocală aparţinând acestei clase.
L.l.R.

ÎNMUIAT, -Ă / MUIAT, -Ă (CONSOANĂ ~) Consoană a cărei rostire se caracterizează printr-o articulaţie palatală suplimentară (de ex., rus. [t'] în cuvântul mat'). Unii specialişti consideră termenul înmuiat sinonim cu palatalizat*; după alţii, consoanele înmuiate se disting prin extensiunea contactului muşchiului lingual pe palat. De aceea, consoanele înmuiate sunt sunete

simple, pe când cele palatalizate sunt constituite din două elemente aflate într-un contact strâns: consoana propriu-zisă şi elementul palatal următor. în română, consoanele urmate de [i] (final, asilabic) au fost interpretate, în anumite lucrări, drept consoane înmuiate. Majoritatea specialiştilor însă nu admit existenţa consoanelor înmuiate în limba literară.
L.l.R.

ÎNMUIERE/MUIERE

Dezvoltare a unei articulaţii palatale suplimentare, în rostirea anumitor consoane, ca rezultat al influenţei asimilatoare produse de un sunet palatal* următor. în graiurile din Banat, de ex., sonantele* dentale [n, 1, r] suferă un proces de înmuiere atunci când sunt urmate de o vocală sau semivocală palatală*. Unii specialişti consideră termenul înmuiere sinonim cu palatalizare*; după alţii, palatalizarea este numai prima etapă în procesul de înmuiere a consoanelor.
Vezi şi (ÎN)MUIAT.
L.l.R.

ÎNTĂRIRE (PRONUME şi ADJECTIV PRONOMINAL DE ~)

Specie de pronume* şi de adjectiv pronominal* proprie, în context romanic, limbii române, exprimând insistenţa asupra persoanei pe care o substituie sau a numelui în vecinătatea căruia stă. în româna actuală, se utilizează numai adjectival, însoţind, în postpunere sau în antepunere, un substantiv sau un pronume, mai ales un pronume personal sau reflexiv (ex.: *el însuşi; pe sine însuşi; înşişi profesorii). Individualitatea românei, în context romanic, constă în conservarea, în structura formelor de întărire, a descendenţilor lat. ipse şi în distingerea a două pronume: de întărire şi de identitate* cu forme şi funcţii proprii. Formele româneşti de întărire au o structură specială: sunt compuse* din pronumele personal îns- şi din forme neaccentuate de dativ ale pronumelui reflexiv sau personal; prezintă o flexiune extrem de complicată, distingând categoriile de gen, număr şi caz, prin variaţia primului component, şi categoria de persoană, prin variaţia celui de al doilea* (ex.: *părerile profesoarei înseşi; voi înşivă).*
G.P.D.

JARGON

Variantă a limbii naţionale, delimitată mai ales după criterii sociale, culturale sau profesionale. Ca limbaj specializat, jargonul pune probleme similare cu argoul*, caracteristicile lingvistice manifestându-se mai ales la nivelul lexicului şi al pronunţării (I. Iordan consideră, de ex., limbajul sportivilor la limita dintre jargon şi argou). într-o interpretare destul de curentă, jargon este orice limbaj tehnic, cu o terminologie de specialitate: orice terminologie'[1]' ştiinţifică (de ex., lingvistică, matematică, fizică). Prin extindere, jargonul este interpretat ca o limbă deformată, cu multe elemente străine, utilizată de vorbitorii unui grup social pentru \ se diferenţia de alţii: de ex., unii termeni francezi, romanici sau englezi în română, frecvenţi numai la unii vorbitori: *high-life, bonton, şarmantă, demoazelă, jur-fix* etc. Majoritatea elementelor de jargon sunt inutile (malşansă „nenoroc", a disipa „a risipi") dincolo de scopul diferenţierii lingvistice.
A.B.V.

JOC DE CUVINTE

Vezi CALAMBUR.

joNcnv

Termen general pentru denumirea cuvintelor cu rol de relaţie, adică a cuvintelor care asigură legarea unităţilor sintactice şi marcarea raporturilor dintre ele. Clasa jonctivelor include prepoziţii', conjuncţii* şi relative*; sin. instrument* gramatical, *relator* , *conectiv*.*

Vezi şi JONCŢIUNE.
C.P.D.

JONCTURĂ

1. Tip particular de semnal demarcativ*, prezent exclusiv la punctul de îmbinare dintre două morfeme care se succedă într-un cuvânt (jonctură internă) sau dintre două cuvinte care se succedă într-un enunţ* (jonctură externă). Spre deosebire de alte semnale demarcative care marchează puncte de discontinuitate între unităţi semnificative de diverse ordine, jonctură reflectă forme ale continuităţii unităţilor semnificative din lanţul vorbirii. Jonctură internă şi cea externă reprezintă două situaţii distincte. Dacă secvenţele care apar la jonctură internă pot fi distinse de alte secvenţe mediale cu ajutorul criteriului silabic (al opoziţiei homo- vs. hetero-silabic) şi al motivării (vezi motivat), pentru jonctură externă aceste criterii sunt inoperante. Secvenţele de jonctură externă includ ca element obligatoriu pauza, interpretabilă ca un fonem „zero", care urmează finala primului cuvânt şi precedă iniţiala celuilalt cuvânt. în română, de ex., grupurile consonantice bp, mh, ui, nm, sz etc. caracterizează jonctură internă. Grupurile care marchează jonctură externă caracterizează exclusiv secvenţele cărora le aparţin (de ex., *rgr caracterizează secvenţa merg lepede).*
2. Unele soluţii de descriere a sistemului fonologie al anumitor limbi fac apel la conceptul de jonctură silabică, din motive legate de criteriul simplităţii şi al simetriei. E.Vasiliu, de ex., a descris semivo- calele româneşti şi pe [i] final afonizat drept vocale precedate de o jonctură silabică, atribuind acestui element valoarea unui „zero consonantic" (marcă a absenţei unei consoane, a cărei prezenţă condiţionează realizarea vocalică).
L.l.R.

JONCŢIUNE

Mijloc de realizare a relaţiilor sintactice caracterizat prin recurgerea la cuvinte speciale cu rol de

instrumente* gramaticale, asigurând, pe de o parte, legarea unităţilor sintactice, iar pe de alta, aşezarea ierarhică a unora în raport cu altele. Revine acest rol prepoziţiilor, care marchează relaţiile de subordonare* în propoziţie, deci între părţi de propoziţie*, conjuncţiilor subordonatoare şi relativelor* (pronominale, adjectivale, adverbiale; vezi relativj), care marchează relaţiile de subordonare* în frază, mai rar, şi relaţia de tip apozitiv* (ex.; Mai am un singur gând: să reuşesc), precum şi conjuncţiilor coordonatoare*, care asigură marcarea relaţiilor de coordonare*, în propoziţie şi frază. Se opune juxtapunerii*.
C.P.D.

JUXTAPUNERE

Mijloc de realizare a relaţiilor sintactice prin simpla alăturare, fără a se recurge la instrumente
speciale de legare, co-ocurenţa, topica şi semantica raportului fiind suficiente pentru identificarea relaţiei. Se opune, ca procedeu de marcare a relaţiilor, joncţiunii*. Caracterizează, mai ales, coordonarea* şi relaţia de tip apozitiv*; subordonarea* realizată prin juxtapunere este rară, restrânsă la subordonarea circumstanţială*, rolul dezambiguizator revenind, în acest caz, elementelor corelative*, intonaţiei şi, mai ales, semanticii raportului (vezi, de ex., subordonate condiţionale* juxtapuse: Ai carte, ai parte; subordonate concesive* juxtapuse: Fie ce-o fi, tot încerc; subordonate cauzale* juxtapuse: N-a mai venit: a fost foarte Mg).
C.P.D.

L

LABIAL,-Ă

1. Localizare specifică anumitor consoane (vezi CONSOANĂ). 2. Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor. 3. Denumire generică folosită pentru a desemna seria de consoane rostite prin închiderea şi deschiderea bruscă a buzelor (bilabiale*) sau prin apropierea buzei inferioare de incisivii superiori (labiodentale). în română, această serie include oclusi- vele bilabiale [p, b], sonanta nazală bilabială [m] şi fricativele labio-dentale [f, v]. Unele dialecte şi graiuri româneşti cunosc fenomenul palatalizării* labialelor.
L.l.R.

LABIALIZARE

Schimbare fonetică accidentală, prin care un sunet din cuvânt primeşte trăsătura [labial] sub influenţa unui element labial din vecinătatea imediată sau aflat la distanţă. Labializarea reprezintă o variantă a asimilării*.
C.C.

LANŢ

1. în glosematică*. denumeşte clasele procesului* sau, altfel spus, unităţile supuse analizei privite în cadrul relaţiilor de succesiune. Din această perspectivă, se poate vorbi despre lanţ fonetic, grupând unităţi fonetice privite în succesiunea şi continuitatea lor (vezi CONTINUU), despre lanţ fonematic sau morfematic, grupând foneme sau morfeme privite în succesiunea şi linearitatea* lor etc. 2. în GB*, desemnează legarea la distanţă, prin co-indexare*, a unui component non-referenţial de unul referenţial, în scopul interpretării semantice a celui dintâi, adică al procurării referinţei prin transmiterea referinţei de la celălalt. Se creează un lanţ de câte ori în configuraţiile sintactice apar elemente non-referenţiale sau categorii vide*, şi anume: a) Lanţul reprezentând legarea la distanţă, în limitele categoriei de guvernare (vezi teoria legării*), a anaforelor* (reflexive şi reciproce) de antecedent*; de ex., lanţul [/o/)$_($; se-; pe sinej] din construcţia: Ion se apără pe sine; b) Lanţul reprezentând legarea la distanţă, dar nu în limitele categoriei de guvernare, a pronominalelor* (substitutele pronominale, adjectivale şi adverbiale) de antecedent: vezi lanţul [ion,; lui$_y$] din construcţia: Ion a discutat cu elevii lui sau lanţul [la teatru*; acolo■] din construcţia: Am fost la teatru*

şi de acolo, la film; c) Lanţul care leagă la distanţă, în limbile în care există fenomenul dublării clitice (este cazul românei, de ex.), cliticul* şi complementul corespunzător, componenţi care au aceeaşi referinţă şi aceeaşi funcţie, ca urmare a caracteristicii cliticului de a absorbi cazul şi rolul tematic de la verb, ca şi complementul său; vezi lanţul [îlj; pe Jon;l din construcţia: îl văd pe Ion;
d) Lanţul care leagă la distanţă categoria vidă PRO* de un component referenţial, legătură care asigură, prin fenomenul de control*, referinţa subiectului nelexicalizat din completivă: vezi lanţul [Ion$_y$; **PRO,] din construcţia: Ion a început [să înveţe PRO]; e) Lanţul care leagă la distanţă categoria deplasată a, prin aplicarea regulii „deplasarea* lui a", de urma* sa (marcată [t]), legătură care asigură, în S-Structură*, reprezentarea sintactico-semantică a componentului deplasat, căci urma îi transmite cazul şi rolul tematic; vezi lanţul [Pe cinef, [(JJ din construcţiile: Pe cine a lovit Ion [t?]; Pe cine crezi că a lovit Ion [tj? Vezi control; dublare clitică; legare.**
G.P.D.

LARINGAL,-Ă
Consoană* a cărei rostire se caracterizează prin producerea unei constricţii a canalului fonator* la nivelul glotei. In română, [h] este singura laringală.
L.l.R.
LATIN
Vezi ALFABET.
LEGARE
Caracteristică a clasei nominalelor non-referen- ţiale (anafore* şi pronominale*) de a fi interpretate numai prin raportare la un cuvânt referenţial, numit antecedent*, care le procură referinţa, împrumutându-le referinţa proprie. Despre nominalele (componentele) referenţiale, se spune că sunt libere' ca interpretare, având referinţă proprie, iar despre cele non-referenţiale, se spune că sunt legate*, deci dependente de referinţa altor componente. Legarea se marchează grafic prin co- indexare*. • Teoria legării (engl. *Binding Theory; fr. Theorie du Liage). Subteorie* a gb* reprezentând un modul* autonom al cărui obiectiv este să specifice, pe baza unor constrângeri sintactice (relaţiile de guvernare*), domeniile în care nominalele non-referenţiale îşi găsesc antecedentul, altfel spus, să stabilească, în cadrul propoziţiilor şi al frazelor, condiţiile de coreferen- ţialitate. Teoria legării formulează trei principii de legare diferenţiind comportamentul celor trei categorii de nominale distincte stabilite de N.Chomsky: a) o anaforă este legată în categoria sa de guvernare; prin categorie de guvernare se înţelege domeniul minim de legare a anaforei şi a antecedentului ei, amândouă trebuind să apară în limitele aceleiaşi propoziţii, care să conţină guvernorul (deci predicatul), guvernatul (deci complementul) şi un subiect accesibil; b) Un pronominal este liber în categoria sa de guvernare; c) Un nume referenţial este complet liber, fără nici o constrângere de legare. Astfel, în construcţia; loHj crede că elevii ■ luij nu sej ajută suficient (unul pe altuljj, nominalul Ion este liber, nedepinzând referenţial de alt component, în timp ce nominalele lui, se, unul pe altul sunt legate, depinzând de referinţa altor nominale; lui este pronominal, fiind legat extrapropoziţional, dar liber în limitele subordonatei, iar reciprocele se şi unul pe altul sunt legate în limitele domeniului de localitate, adică în limitele unei singure propoziţii, care conţine guvernorul (verbul ajută), guvernatul (complementul direct, realizat ca reflexiv) şi subiectul (nominalul elevii). Legarea se realizează în cadrul lanţurilor* [Ion^ luij şi [elevii-; se-; (unul pe altul) j].
Vezi LANŢ.
C.P.D.
LEGAT, -Ă
1. Formă ~ Sin. conjunctă (vezi conjunct).
2. Nominal ~ în gb*, în teoria legării*, nominal non-referenţial, dependent ca interpretare de un nominal referenţial (vezi lanţ, legare). 3. Stil / Vorbire direct(ă) ~ Construcţie sintactică deviantă, marcată puternic neliterar, având particularităţi de stil direct şi de stil indirect; se caracterizează prin trecerea în subordonare, faţă de verbe „dicendi", de „întrebare" şi „dubitandi" sau faţă de substantive provenite de la acestea, a propoziţiei din vorbirea directă, trecere marcată prin prezenţa conectivului* subordonator că, asociată însă cu păstrarea parţială sau integrală, în cadrul propoziţiei subordonate, a mărcilor gramaticale ale stilului/vorbirii directe. Sunt construcţii de tipul: El mi-a spus că ce frumoasă eşti; El m-a întrebat că unde m-am dus. Vezi stil^.
C.P.D.
LEGĂTURĂ (CUVÂNT DE ~) în sintaxa tradiţională, cuvânt lipsit de conţinut semantic, având, în cadrul grupurilor sintactice, propoziţii şi fraze, un rol în exclusivitate sintactic, acela de a asigura legarea elementelor componente şi marcarea diverselor tipuri de relaţii* sintactice. Cuvântul de legătură aparţine uneia dintre următoarele clase: prepoziţii*, conjuncţii*, relative* (pronume, adjective şi adverbe), verbe copulative*, al căror rol este legarea numelui predicativ de subiect, iar, în cazul special al limbii române, şi unele articole, care, în anumite construcţii, îndeplinesc şi rol conectiv; sin. conectiv*, conector*.
Vezi şi INSTRUMENT (GRAMATICAL).
C.P.D.
LEGE FONETICĂ
Concept introdus de neogramatici, exprimând principiul regularităţii schimbărilor fonetice. Legile fonetice stabilesc raporturi de corespondenţă - repetabile în acelaşi context fonetic, în cuvinte diferite - între sunetele dintr-o limbă sau

din mai multe limbi înrudite şi cele din limba de origine. De ex., grupului consonantic cf din latină îi corespund următoarele sunete: pt-în română, jt
-în franceză, tt~ în italiană, c- în spaniolă, ej - în portugheză; această corespondenţă se repetă într-un număr mare de cuvinte (cele care provin din lat. lactem. noclem, octo, *directus etc.).* Cele mai multe dintre aceste corespondenţe sunt condiţionate contextual. De ex., lui e din latină îi corespunde în franceză diftongul wa numai în silaba deschisă (cf. lat. sera > soir), iar în română diftongul ea numai dacă în silaba următoare sunt prezente vocalele a (ă) sau e (seară). • Formularea legilor fonetice, rezultat al aplicării sistematice a metodei comparativ-istorice*, a permis caracterizarea celor mai importante tendinţe manifestate în evoluţia principalelor familii* de limbi şi a limbilor componente, precum şi determinarea unei cronologii* relative a diverselor procese evolutive. Fiecare limbă se individualizează printr-un anumit ansamblu de legi fonetice şi printr-o anumită ordonare a acestora unele faţă de altele. Relaţiile de corespondenţă între sunete nu funcţionează în mod absolut, ci numai în raport cu o anumită sursă etimologică. De aceea lucrările tradiţionale de lingvistică istorică vorbesc despre încetarea la o anumită dată a acţiunii unei legi fonetice, în cazurile în care o corespondenţă fonetică este limitată la anumite straturi etimologice. De ex., se afirmă că legea fonetică a căderii lui b intervocalic, specifică elementelor latine din română (cf. lat. caballus > rom. cal; lat. hiberna > rom. iarnă; lat. bibere > rom. bea), încetase în momentul exercitării influenţei slave (cf. cuvintele româneşti de origine slavă iubi grăbi, babă etc.). Este interesant însă că anumite legi fonetice se regăsesc nesistematic în variantele neliterare ale unei limbi până în perioada actuală (de ex., diftongarea lui o la pa, în română; cf. formele noapte, soare, moară, dar şi pedagoagă, analoagă, coastă, „costă" etc.). Concepute iniţial drept corespondenţe fonetice a căror funcţionare absolută - asemănătoare celei a legilor naturii - nu poate fi tulburată decât de analogie*, legile fonetice sunt înţelese în lingvistica actuală într-o altă manieră. Ele aparţin nivelului constructelor, reprezentând nu expresia unor modificări aşa cum au avut loc acestea, ci ipoteze formulate de specialist pentru a explica anumite relaţii observabile între limbi. Se acceptă, astfel, diversificarea soluţiilor diacronice ale unor
probleme de fonetică şi evaluarea acestora în raport cu un număr de criterii explicit stabilite. Relaţia dintre legea lui Grimm şi legea lui Verner. care se referă la evoluţia oclusivelor din indo- europeană în germanica comună, poate constitui o ilustrare a diferenţelor privind capacitatea explicativă a două soluţii propuse aceluiaşi fenomen: reformularea legii lui Grimm de către Verner, prin introducerea unor restricţii contextuale, a permis explicarea cazurilor care aveau aparenţa unor excepţii. Termenului lege (fonetică), ales într-un moment în care lingvistica lua ca model ştiinţele naturii, i se preferă astăzi termenii schimbare, regulă, formulă, corespondenţă (fonetică), lipsiţi de conotaţia* obligativităţii şi a imuabilităţii.
L.l.R.

LEXEM

Unitate de bază a lexicului* (în opoziţie cu vocabularul*) şi, implicit, a limbii* (opusă vorbirii). Lexemul desemnează elementul lexical de bază dintr-un cuvânt când este interpretat de pe o poziţie semantică (acelaşi element fiind numit radical' când este cercetat de pe poziţie morfologică şi când se opune morfemului*). Spre deosebire de morfeme, lexemele aparţin unor inventare nelimitate şi deschise. • Tot în relaţie cu morfemele, unii lingvişti delimitează lexemele simple (a căror temă e neanalizabilă) şi lexemele complexe (care reprezintă teme morfologice mai complexe).

•Lexemul este utilizat în semantica structurală (numită şi lexematică de autori precum E. Coşeriu) ca termen non-ambiguu.în opoziţie cu cuvânt*. Lexemul se descrie ca o sumă de seme* (sau un semem*) asociată cu un anumit complex sonor; lexemul este astfel obligatoriu monosemantic (vezi monosemantism), în opoziţie cu cuvintele, care pot fi polisemantice* (în cazul din urmă. lexemul fiind rezultatul dezambiguizării'): cuvântul cald se poate reprezenta în română prin două lexeme care se redau prin sememele: 1) „apreciere în plus, privitoare la temperatură" (zi caldă, calorifer cald) şi 2) „apreciere favorabilă privitoare la sentimente" (primire caldă, salutări calde). • Nu toţi lingviştii apreciază că lexemul este o unitate operativă, cvasisinonimia lui cu cuvântul în numeroase lucrări de specialitate fiind o dovadă în acest sens.

Vezi ANALIZĂ SEMICĂ.

A.B.V.

LEXIC

Totalitate a lexemelor* unei limbi, care se opune vocabularului* în diferite accepţii; este ansamblul unităţilor lexicale la nivelul limbii*, de care dispun toţi vorbitorii (opus vocabularului* unui text sau discursului, opoziţie importantă în anumite domenii, cum ar fi statistica lexicală); este o realitate a limbii la care nu se poate ajunge decât prin cunoaşterea vocabularelor concrete, particulare, din diferite discursuri. Vocabularul unui vorbitor poate fi activ sau pasiv, ceea ce face ca o parte a lexicului să fie întotdeauna ignorată de un vorbitor. Este greu sau chiar imposibil de numărat cuvintele care compun lexicul unei limbi pentru că numărul acestor cuvinte ar trebui să fie finit prin definiţie, dar, practic, este susceptibil de a fi îmbogăţit sau sărăcit. Studiul lexicului unei limbi comportă doi poli: cercetarea unui număr cât mai mare_.de cuvinte utilizate de un vorbitor al acelei limbi; în acelaşi timp, ccrcetareă unür'număr mic de cuvinte foarte uzuale, indispensabile înţelegerii şi comunicării între toţi vorbitorii aceleiaşi limbi ori cercetarea vocabularului de bază sau fundamental (vezi fond lexical); acesta rezultă din performanţele* vorbitorilor A, B, N sau din intersecţia vocabularelor lui A, B, N. După lingviştii germani J. Trier, L. Weisgerber şi discipolii lor, lexicul este un prim strat al limbii în care se reflectă organizarea imediată. Lexicul reprezintă unul dintre domeniile (compartimentele, nivelurile*) lingvistice

fundamentale, alături de fonetică* şi gramatică* (în lingvistica generală a lui E. Coşeriu ş.a.). în gramatica generativă*, lexicul reprezintă o componentă de bază a structurii de adâncime*, iar interpretarea termenului se deosebeşte de ceie de mai sus. în unele discipline lingvistice (filologia*, etimologia*), lexicul are o interpretare largă; de aceea, nu sunt puţine lucrările de lingvistică în care lexic şi vocabular sunt termeni utilizaţi cvasisinonim. Vezi VOCABULAR.

A.B.V.

LEXICALIST, -Ä (CURENT ~)

Etapă a gramaticii generative*, susţinută prin lucrările lui Ray Jackendoff, Joan Bresnan şi alţii, opusă orientării timpurii puternic transformaţiona- liste, etapă în care derivatele postverbale: abstractele verbale, participiile pasive, alte adjective postverbale, precum şi alte derivate: substantivele

postadjectivale etc. sunt introduse direct în lexicon', ca intrări distincte, şi nu prin reguli de transformare* (prin nominalizare* şi pasivizare*). în consecinţă, sintagme ca: pierderea luptei, învăţatul lecţiei, dornic să plece, cunoscută de către toţi, frumuseţea fetei sunt generate direct în bază*, derivatele fiind explicate prin reguli morfologice, şi nu sintactice. GB* preia soluţia lexicalistă.

Vezi şi LEXICON (c).

C.P.D.

LEXICAUZARE

Proces prin care se dă o anumită formă unui anumit conţinut într-o limbă, proces în care este antrenat raportul dintre gramatică şi lexic (în favoarea celui din urmă); este un proces de codare* / codificare*. La modul cel mai general, lexicalizarea poate fi înţeleasă ca atribuire de etichete lexicale prin cuvintele unei limbi înţelese ca o intersecţie de relaţii (fonetice, morfologice, sintactice, semantice). Exemplificările pot fi mai mult sau mai puţin diferite. Unităţi semantice nuntite sememe* sunt capabile să apară într-un număr mai mult sau mai puţin ridicat de lexeme* în diferite limbi: sememul „obiect pentru a se aşeza" este lexicalizat în fr. siege, dar nu este lexicalizat în română. Diferenţele dintre limbi apar şi în alegerea lexemului legat de context: franceza, engleza şi româna dispun de verbe distincte, lexicalizate, pentru a face distincţia cauzativă dintre „a muri" şi „a omorî". în alte cazuri apar diferenţe între limbi: *Jean montre le livre â Marie* şi *Jean fait voir le livre â Marie* arată că în franceză există diferenţa dintre donner (- faire avoir) şi montrer (= faire voir), pentru că lexicalizarea e obligatorie în primul caz şi facultativă în al doilea, ceea ce nu se întâmplă în română. într-o interpretare mai specializată, dar curentă, lexicalizarea este procesul prin care o sintagmă* constituită din morfeme* libere se transformă într-o sintagmă fixă, comutabilă (vezi comutare) din punct de vedere paradigmatic* în interiorul unei clase lexematice: rom. de îndată se opune lui acum, de care nu diferă prin comportamentul său morfo- sintactic şi semantic. Se delimitează grade de lexicalizare în funcţie de formele mai mult sau mai puţin fixe ale sintagmelor: rom. a o lua la fugă, fr. se mettre â fuir. într-o accepţie mai restrânsă, lexicalizarea poate antrena relaţiile de gen şi de

număr în direcţia normalizării formelor. în româna mai veche, forma de singular copaci(u) nu era diferenţiată de plural, diferenţă exprimată de opoziţia actuală copac/copaci care lexicalizează numărul. în sens mai larg, se vorbeşte de lexicalizarea tropilor, când o serie de sensuri figurate ale cuvintelor (care au suferit o metonimie*, sinecdocă* sau metaforă*, vezi şi CATACREZĂ) capătă o utilizare generală. Lexicalizarea se realizează în două etape: una înainte de faza actuală şi a doua în curs de realizare. Astfel, în limba veche, varză este atestat cu sensul de „verdeaţă, vegetaţie"; apoi a însemnat „verdeaţă înfrunzită", pentru ca, prin sinecdocă*, „întreg pentru parte" să desemneze „o anumită plantă" (numită dialectal în română curechi).

A.B.V.

LEXICOGRAFE

Disciplină lingvistică elaborată treptat, care a apărut mai întâi (sec. al XVI-lea) prin practica alcătuirii diverselor dicţionare* pentru anumite limbi (1) şi, mult mai târziu (sec. al XX-lea), ca tehnică elaborată şi comentată de alcătuire a dicţionarelor, domeniu al lingvisticii* aplicate (2). 1) în mod concret, având în vedere alcătuirea dicţionarelor, lexicografia este foarte veche, datând din epoci îndepărtate, când glosarele sau nomenclaturile nu erau publicate. în Franţa, primele dicţionare* apar în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea - dicţionarele Academiei Franceze - Richelet, Furetiere, Trevoux sau în sec. al XVIII-lea - Enciclopedia lui d'Alembert şi Diderot. Pentru limba română se cunosc unele dicţionare mai vechi, nepublicate (dintre care *Anonymus Caransebiensis, datând de la sfârşitul sec. al XVII-lea ori începutul sec. al XVIII-lea); Lexiconul de la Buda este primul dicţionar publicat, în 1825; de la sfârşitul sec. al XIX-lea, apar numeroase dicţionare, chiar dacă multe dintre ele rămân numai cu valoare istorică. Dicţionare diversificate, de tipuri diferite, au apărut numai în ultimele decenii (vezi dicţionar). 2) Ca ştiinţă a elaborării dicţionarelor (vezi tipologia sub dicţionar), lexicografia a apărut şi s-a dezvoltat în ultimele decenii ale sec. al XX-lea. Ea presupune perfectarea tehnicii concrete, practice şi intuitive de clasificare alfabetică a cuvintelor, de grupare a sensurilor, de ilustrare a acestora cu citate; dar, mai ales, apare necesitatea unei concepţii teoretice*

privind definirea unităţii lexicale, tipologia definiţiei* în corelare cu un anumit tip de semantică* (vezi METALEXICOGRAFIE). în momentul de faţă, se dezvoltă lexicografia computerizată sau lexicografia asistată de ordinator, preocupată de tehnicizarea şi ameliorarea tuturor etapelor premergătoare alcătuirii dicţionarelor: documentarea textuală, stocarea bazelor de date, elaborarea de programe cu scopul de a ajuta redactarea din perspectiva unei coerenţe textuale a dicţionarului, în Franţa, de ex., s-au elaborat tehnici informatice de cercetare a unui corpus

vast, de stabilire a condiţiilor de utilizare a cuvintelor şi a sensurilor; sunt cercetate 90 până la 180 de milioane de ocurenţe, un număr mare de texte (2 000) şi de scriitori (900), pe baza cărora s-a elaborat la Nancy FRANTEXT-ul pentru TLF („Tezaurul Limbii Franceze"). S-au mai creat dicţionare consultabile pe MINITEL, dicţionare electronice de buzunar (DICOTRONIC - 220), sau dicţionare electronice destinate tratamentului automatic al textului: de cuvinte simple (DELAS - 80 000 de intrări), de forme flexionare (DELAF - 650 000 de forme), dicţionare de radicali (DELAR), de forme compuse (DELAC - 90 000 de intrări) ş.a. Deziderатul elaborării unei lexicologii computerizate preocupă majoritatea centrelor de cercetare lexicografică şi lexicologică din Europa şi din alte părţi. în România, lexicografia (în sensul 2) este reprezentată de puţine lucrări, preocupate mai ales de aspectul istoric (Iorgu Iordan, M. Seche) şi de încercarea unei abordări teoretice în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei Române.
A.B.V.
LEXICOLOGIE
Disciplină ştiinţifică (relativ recentă în raport cu lexicografia*) care se ocupă de studiul lexicului* (vocabularului*) unei limbi din diferite perspective şi cu diferite metode. Definirea cuvântului* este o problemă esenţială pentru lexicologie şi, în general, unitatea lexicală este considerată izolat de context sau de enunţ, a cărui importanţă este doar implicată. Lexicologia tradiţională ia ca unitate de bază cuvântul, studiat fie sub aspectul sensului (mai ales al schimbărilor de sens, vezi SEMANTICĂ; ONOMASIOLOGIE), fie sub aspectul originii (stabilirea etimonurilor şi a originii lor, vezi ETIMOLOGIE). Până la apariţia semanticii, lexicologia a fost singura care s-a ocupat de problemele semnifi-LEXICON
274
caţiei în lingvistică. Lexicologia a introdus descrierea câmpurilor* semantice, aplicând atât abordarea semasiologică*, cât şi pe cea onomasio- logică*. Lexicologia capătă autonomie de la F. de Saussure, care consideră cuvântul ca făcând parte dintr-o structură, iar sensul cuvântului se defineşte negativ. în funcţie de raporturile în care e angajat cu alte cuvinte. Elaborarea metodelor de analiză semică* are tendinţa de a transforma lexicologia într-o semantică lexicală, cu preocupări în mod esenţial taxinomice. Cercetările lexicologice s-au dezvoltat şi se dezvoltă în continuare în direcţia lexicologiei statistice (vezi FRECVENŢĂ; BOGĂŢIE; CONCENTRAŢIE; STATISTICĂ LEXICALĂ). în direcţia formalizării şi informatizării merg şi cercetările utile în lexicografia computerizată. Ca şi lexico- grafia, lexicologia se ocupă de definirea sensului (vezi DEFINIŢIE). în sens foarte larg, lexicologia cuprinde studiul tuturor mecanismelor de formare a unor creaţii lexicale noi (vezi DERIVARE; COMPUNERE; CONVERSIUNE). Prin preocupările sale, lexicologia este în mod esenţial eterogenă şi interdisciplinară.
A.B.V.
LEXICON
Listă de unităţi lexicale aranjate într-o ordine anumită şi conţinând o informaţie specifică în funcţie de scopul urmărit. Sin: dicţionar*; vocabular*; termenul lexicon este preferai pentru lexicul de specialitate (vezi, de ex., lexicon tehnic) şi pentru gramaticile formale* de tip generativ*. • în gramaticile formale, se face distincţia între lexiconul mental, intern fiecărui vorbitor nativ, conţinând întreaga informaţie sintactică şi semantico-sintactică asupra categoriilor sintactice şi a formativelor* lexicale, informaţie care, în concepţia chomskyană, este parţial înnăscută şi parţial dobândită, şi lexiconul gramaticii, propus de cercetător în intenţia de „descoperire" a celui mental (vezi MODELARE). Lexiconul este, alături de sistemul de reguli, o parte componentă a gramaticii, fiind alcătuit, la rândul lui, dintr-un vocabular auxiliar, setul de simboluri reprezentând categoriile sintactice, şi un vocabular terminal, setul de lexeme şi de morfeme, din limba supusă modelării. în ansamblu] gramaticii, poziţia şi rolul lexiconului, precum şi structura articolelor au diferit de la un model de gramatică la altul, a) în gramatica generativă* standard, lexiconul este o
parte a gramaticii aparţinând subcomponentului sintactic, strâns legată de regulile* lexicale. Fiecare articol de lexicon este conceput ca o pereche (D, C), unde C este un simbol complex*, iar D o matrice* de trăsături fonologice, căreia i se asociază un ansamblu de mărci semantice. Astfel, intrările lexicale se prezintă ca simboluri complexe în forma: băiat [+ N, + Numărabil, + Animat, + Uman, + Masculin, - Matur]; a distruge, [+ Verb, + — GN, ± — Animat, -Complementizare]. b) în orientările semanticiste şi pragmatice ale deceniului al VIII-lea (Ch.J. Fillmore, J. Gruber), pe lângă proprietăţile decurgând din subcategorizare, lexiconul înregistrează indicaţii suplimentare asupra tipului semantic şi pragmatic de predicat, incluzând caracterizarea configuraţiei* lui cazuale (într-o gramatică a „cazurilor" de tip Fillmore) şi presupoziţiile (engl. *happiness conditions)* care trebuie satisfăcute pentru folosirea pragmatică adecvată a predicatului. Vezi, de ex., detalierea în lexicon a predicatului verbal acuza:
+ Performativ, ± Locuţionar, + Momentan
argumente: X. Y, Z
cazuri: agent, ţintă, obiectiv
prepoziţii: engl. by (pentru Agent), § (pentru
Ţintă), of (pentru Obiectiv)
subiectul normal: X
obiectul normal: Y
presupoziţii: Z este o activitate
X „apreciază"; Z este „rău"
X şi Y sunt animate semnificaţie: X judecă (Y a cauzat ceva), c) în GB*, ca şi în gramatica generativă standard, lexiconul este o parte componentă a gramaticii, dobândind însă, în ansamblul gramaticii, un rol mult mai însemnat, ca urmare a introducerii principiului proiecţiei*, ceea ce înseamnă „proiectarea" integrală a trăsăturilor sintactico-semantice a lexemelor din lexicon în sintaxă, proiectare la toate nivelele sintaxei: D- Structură*, S-Structură*, FL (~ formă logică*). • Lexiconul înregistrează, pentru fiecare formativ lexical, configuraţia* lui argumentală, adică numărul obligatoriu de argumente*, configuraţia lui

tematică, adică relaţiile semantice (sau roluri' tematice) ale fiecărui argument în raport cu predicatul, precum şi unele proprietăţi de subcategorizare (realizarea ca nominal sau ca propoziţie a unui argument; saturarea sau nesaturarea acestora etc.). Potrivit concepţiei lexicaliste*, adoptate de această gramatică (vezi

LEXICALIST), lexiconul înregistrează, independent, derivatele postverbale şi postadjectivale, care, cu mici diferenţe privind non-obligativitatea exprimării unor argumente, păstrează aceeaşi structură argumentală şi aceeaşi structură de roluri ca şi predicatele cu care se înrudesc morfologic. Vezi, de ex., detalierea în lexicon a verbului ucide şi a substantivului postverbal *alergare:*

ucide: verb	AG	PAC	*alergare: substantiv*	AG
	GN î	GN J		(GN)

care „se citesc" astfel: verb, cu două argumente, cărora li se atribuie rolurile agent şi pacient, cu ambele argumente realizate nominal (GN), saturate obligatoriu şi distincte referenţial (vezi indicii i, j), respectiv, substantiv, cu un singur argument, care primeşte rolul agent, argument a cărui exprimare nu este obligatorie (vezi paranteza rotundă).
G.P.D.

LIBER,-Ă

1. Variante ~ e Realizări ale unei invariante* (ale unui fonem* sau morfem*) nedeterminate contextual, aflate în distribuţie contrastivă*, fără să fie şi în raport de comutare*; vezi, de ex., alofonele* [n] şi [ti], constituind două pronunţii posibile ale fonemului n din bancă (mai frecventă este pronunţia [barică], dar sunt înregistrate şi pronunţii ca [bankă]) sau vezi alomorfele* -e şi -uri ale pluralului neutru din vecinătatea radicalului chibrit-. Se opun variantelor contextuale, aflate în distribuţie complementară*. 2. Morfem ~ / Afix ~ Vezi (morfem) mobil. 3. Grup sintactic ~ Grup sintactic cu o organizare internă clară, în care fiecare component îşi păstrează autonomia şi îşi actualizează valenţele* proprii; sin. analizabil*-, se opune grupului fix* (sau neanalizabil). Să se compare statutul sintactic al grupurilor: îşi bate joc (de ceva, de cineva) şi îşi bate copiii (neascultători). Numai în cel de al doilea, elementele componente îşi manifestă disponibilităţile combinatorii specifice şi, implicit, autonomia* sintactică şi semantică, având caracteristica de grup liber. 4. Nominal ~ în gb*, în teoria legării (vezi legare), nominal referenţial, a cărui interpretare semantică nu depinde de a altui nominal; se opune nominalului legat*. 5. Topică~ Trăsătură a topicii* de a permite schimbarea, în cadrul grupurilor sintactice, a ordinii termenilor în raport cu centrul* de grup sau a determinanţilor, unul în raport cu altul, fără modificarea funcţiilor sintactice, ci numai ca variaţie stilistică sau de focus* informaţional; se opune topicii fixe*. în limbile cu topică liberă rolul sintactic distinctiv al topicii este nul, mărcile sintactice fiind flexionare sau de alt tip. • Deşi în română există preferinţe pentru o anumită aşezare sintactică a componentelor, ceea ce a determinat caracterizarea tipologică a românei ca limbă „Head First", deci cu centrul de grup aşezat pe prima poziţie şi cu determinanţii postpuşi, totuşi româna acceptă, cu rol stilistic şi pragmatic, variaţia de topică în sintagmele: Nume - Adjectiv calificativ; Verb - Complement (direct sau indirect); Verb - Subiect. Se poate spune, în comparaţie cu limbile franceză şi engleză, că româna are o topică mai liberă decât a acestora; în consecinţă, în ansamblul mărcilor* sintactice, topica are un rol mult mai restrâns. 6. Stil/Vorbire indirectă) ~ Vezi stil,,,.
G.P.D.

LICENŢĂ

1. Figură* retorică, utilizată mai ales în arta oratoriei, care constă în exprimarea liberă a unei idei, chiar dacă aceasta şochează auditoriul şi îl pune pe vorbitor într-o postură dificilă; licenţa este însoţită adesea de o formulă de scuză (iertaţi-mi îndrăzneala; dacă se poate spune aşa) şi poate fi folosită în scop parodic: Soţietatea noastră are de scop să încurajeze istoria română, pentru că, daţi-mi voie să vă spui, din punctul de vedere economic, stăm rău. (...). în Iaşi, de exemplu, - permiteţi-mi această digresiune, este tristă, dar adevărată! - în Iaşi n-avem nici un negustor român, nici unul! (Caragiale). 2. ~ poetică Libertate care se concede scriitorului de a nu respecta normele lexico-gra- maticale curente, de obicei pentru a se putea încadra în exigenţele regulilor metrice. • Licenţa poetică se poate realiza la toate nivelurile limbii: a) fonetic: schimbările de accent (Viaţa-mi se scurge ca şi **murmüra** - Eminescu); omisiunile de silabe şi eliziunile prin fonetică sintactică (PSn-ce-n sfârşit ajuns-am să mângâi chipul sfânt *- Eminescu); apariţia hiatului* pentru respectarea măsurii* în prozodie* (Mai suna-vei, dulce corn/ Pentru mine vre odată? - Eminescu); b) morfologic: forme nenormale în flexiunea substantivului/ verbului (Pe râul dorului, mânat de vânture/ Veni odat' - Eminescu; Privea în zare cum pe mări/ Răsare şi străluce* - id.); c) sintactic:

Libertăţile de topică (Te iată iarăşi singur, în lumea cât o scoică - Arghezi); d) lexical: variante fonetice vechi (Iar voinicul s-apropie şi cu mâna sa el rumpe/ Pânza cea acoperită de un colb de pietre scumpe - Eminescu); cuvinte dialectale ori aparţinând straturilor joase ale vocabularului (Tu te-ai dumicat cu mine, vaporos- Arghezi; Pe tine, cadavru spoit cu unsoare,/ Te blestem să te-mpuţi pe picioare* - id.); chiar tropii* pot fi consideraţi forme extreme de licenţă poetică, în măsura în care cuvântul utilizat ca trop este un verbum improprium (H. Lausberg).
M.M.

LIMBAJ
Ansamblul limbii*, ca instituţie socială comună tuturor subiecţilor care o vorbesc, şi al discursului*, ca realizare individuală a vorbirii* în texte sau mesaje* concrete. într-o interpretare mai precisă, limbajul se delimitează de limbă*, cu care este uneori cvasiechivalent, alteori în opoziţie: amândouă desemnează ansambluri semnificante utilizate mai ales în scopuri comunicative. Interpretarea lor ca parţial echivalente implică însă o diferenţă de extensie: o limbă este în mod necesar un limbaj, în timp ce un limbaj nu este obligatoriu o limbă: limbajul animalelor, limbajele artificiale, limbajul pictural sau muzical etc. nu sunt limbi. Numai limbajele care sunt şi limbi fac obiectul lingvisticii*. în lingvistică, limbajul înseamnă altceva decât în uzanţa curentă a termenului: 1) o abstracţie construită plecând de la limbi pentru a desemna caracterul general sau universal. Se distinge realizarea limbajului ca activitate în comunicare de facultatea de a vorbi proprie numai omului, bazată pe componente psiho-fizice comune (aspectele specifice sunt studiate de psiholingvistică* şi de sociolingvistică*), reflectate în dubla articulaţie* (vezi şi vorbire). Deci, în concepţia saussuriană şi postsaussuriană, limbajul se defineşte în opoziţie cu limba: limba este o parte a limbajului care există printr-o practică socială a numeroase acte de vorbire concrete. Ca ansamblu al limbii şi al discursului", limbajul devine cvasisinonim cu vorbirea*. înţeleasă în general drept competenţă, facultate (E. Coşeriu), nu în mod particular, ca realizare individuală (F. de Saussure). Delimitarea limbajului de limbă este utilă în lingvistica francofonă (fr. langage s-a degajat definitiv de cvasisinonimul langue în sec.
al XIX-Iea); numeroase limbi nu au însă decât un singur termen pentru a desemna realităţile diferite discutate aici; 2) o concretizare care evită ambiguităţile prin utilizarea în anumite contexte: limbajele de specialitate sau profesionale (dar şi limbi, stiluri funcţionale*), care îşi propun redarea unui conţinut de idei specific în raport cu o activitate profesională oarecare, în funcţie de o anumită viaţă social-culturală. în această interpretare, limbajele se realizează în acord cu o ştiinţă sau activitate oarecare şi se manifestă ca un fapt produs, o activitate creatoare concretă (vezi funcţionai^ [limbaj / stil]). • Tot ca o interpretare a unei exprimări într-un domeniu specializat se înscrie şi cvasisinonimia dintre limbaj şi metalimbaj*. De asemenea, limbajul popular (vezi oralitate). Se poate propune o tipologie a limbajului, deşi o taxinomie completă este greu de făcut: • Se opune limbajul uman (care se caracterizează prin dubla articulaţie şi elasticitatea discursului) limbajelor animale (vezi zoosemioticA). • Se opun limbajele naturale (care au structuri imanente pentru că subiectul uman nu participă la ele decât ca utilizator), limbajelor artificiale (care sunt sisteme simbolice construite, ca limbajul de programare, informatica, logica ş.a.). • Se delimitează limbajele care acordă prioritate semnificantului*: scrierea morse, braille, fotografie, muzică, de limbajele care se preocupă de semnificat*: ideografia, poezia romantică ş.a. sau atât de semnificant, cât şi de semnificat, limbajul documentar (vezi semiotică). Toate limbajele au unele caracteristici comune: • sunt biplane, alcătuite dintr-o latură semnificant şi una semnificat; • orice limbaj este articulat, deoarece proiecţia discontinuului asupra conţinutului* este făcută din diferenţe şi opoziţii*; • alte caracteristici ţin de o teorie semiotică (vezi semiotică). Vezi limbă; lingvistică; stilistică; semiotică.
A.B.V.
LIMBĂ
I. Termen general, specializat în lingvistică", care admite mai multe interpretări: 1) Singularul generic : termen lingvistic care corespunde facultăţii limbajului* (cel de-al doilea sistem de semnalizare) (vezi şi vorbire). 2) Singularul pentru plural cuprinde toate limbile de pe glob, moarte sau vii. Cu această interpretare, este mai precis pluralul (limbi), când se desemnează toate idiomurile naturale care au cel puţin 3 000 de cu

vinte. Limbile naturale pot fi vii, când sunt folosite în comunicarea orală sau scrisă din diferite ţări. Limbile vorbite se pot manifesta prin forme diferenţiate numite dialecte* şi graiuri. în acest caz, limba are un caracter naţional, opus dialectelor şi graiurilor, care au un caracter regional. Nu se poate stabili identitatea dintre limba naturală şi cea a unui stat, pentru că există limbi ca franceza, engleza, care se vorbesc şi în alte state decât Franţa, Anglia. Numărul limbilor vorbite este foarte mare (aproximativ 4 000) şi ceea ce se studiază este tipologia lor (vezi familie). Limbile naturale au ca specific dubla articulaţie*, un sistem de comunicare care se bazează pe semne vocalice specifice unei comunităţi lingvistice. Limbile naturale sunt supuse schimbărilor (vezi sincronie; diacronie; împrumut; neologism etc.). Limba naturală poate fi maternă, dobândită de vorbitor din copilărie, prin învăţarea limbajului din ţara lui de origine, sau străină (limbă-ţintă), învăţată în diverse împrejurări. Limba artificială se defineşte în opoziţie cu cele naturale (vezi limbaj). Limba moartă este limba naturală care nu se mai foloseşte ca mijloc oral de comunicare, dar care e consemnată în documente, texte literare etc. 3) Singularul specific desemnează o limbă naturală oarecare, de ex., limba română, franceză etc., valoare care se mai poate preciza în funcţie de alte situaţii. • Singularul limbii (opusă vorbirii sau uzajului) este un termen lingvistic specializat care desemnează sistemul general al unei limbi date; este o delimitare introdusă în lingvistică* de F. de Saussure pentru a desemna cel mai important sistem de semne prin care oamenii comunică între ei; celelalte sisteme de semne se explicitează printr-o limbă naturală oarecare (vezi limbaj; semiotică). Limba interpretată ca sistem de semne este o abstracţie a lingviştilor, dedusă din vorbire, care rezumă toate felurile de diferenţă: regională, socială etc.; în felul acesta, limba implică o mare diversitate. în mod obişnuit, se cercetează limba scrisă, standardizată, care cuprinde o normă implicită reflectată în alegerea corpusului (~ standard, vezi funcţionaLj). Limba, în sens riguros ştiinţific, desemnează urPansamblu de sisteme legate unele de altele; unităţile fiecăruia dintre aceste sisteme (sunete*, foneme*, morfeme*, lexeme*, cuvânt*) sunt identificate în funcţie de relaţiile de echivalenţă sau de opoziţie dintre aceste

unităţi (vezi comutare). într-o limbă, un semn* nu se defineşte ca atare decât în raport cu alte semne şi îşi obţine valoarea din opoziţiile sau asociaţiile pe care le contractează. F. de Saussure a ilustrat această idee prin comparaţia jocului de şah: unităţile limbii sunt asemănătoare pieselor din jocul de şah, a căror valoare depinde de poziţia pe tabla de şah, valoare care nu poate fi influenţată de elemente externe (cum ar fi istoria jocului de şah). Limba intervine ca mediator între două zone amorfe: pe de o parte, expresia sonoră şi, pe de altă parte, conţinutul noţional. De aceea, limba este considerată o formă* şi nu o substanţă*, o convenţie adoptată într-o comunitate umană în care funcţionează ca sistem de semne şi ca instituţie socială (vezi lingvistică; limbaj). Limba constituie nivelul istoric al limbajului (E. Coşeriu). 4) Limba mai apare în combinaţii determinate, cu o valoare lingvistică precisă, cum ar fi ~ literară: aspectul cel mai îngrijit al limbii unei comunităţi lingvistice, caracterizat prin intenţionalitate, normă*, unitate supradialectală* (vezi şi funcţional.,). **ü.** *Limba mai desemnează muşchiul* lingual, organul care joacă un rol principal în fonaţie* (prin supleţea, mobilitatea şi poziţia sa în cavitatea bucală) antrenând modificări importante ale ei. Vezi ARTIFICIAL; CLASIFICARE A LIMBILOR; CENTUM SATEM; COMPETENŢĂ; LIMBAJ; LINGVISTICĂ; STILISTICĂ; SEMIOTICĂ.
A.B.V.

LINEAR, -Ä (CARACTER ~)

Proprietate a semnelor* unei limbi de a fi succesive în timp şi/ sau în spaţiu (vezi ARBITRAR(AL) SEMNULUI; SEMN LINGVISTIC).
A.B.V.

LINEARITATE

în structuralism*, una dintre proprietăţile fundamentale ale limbii, constând în caracteristica limbii de a apărea, la diverse niveluri*, ca o suită de elemente discrete*, dispuse în succesiunea lor pe axa sintagmatică* a limbii. Astfel, fiecare morfem* este o suită de foneme*, fiecare cuvânt*, o suită de morfeme; fiecare enunţ*, o suită de cuvinte; fiecare text*, o suită de enunţuri. • La nivel sintactic, se face distincţia între ordinea lineară, neierarhică, a conexiunilor de termeni şi ordinea lor structurală, totdeauna ierarhică. în timp ce ordinea lineară apare direct observaţiei, prin succesiunile de vecinătăţi, ordinea structurală este

subiacentă, trebuind să fie dedusă (descoperită) din manifestări de structură ale combinaţiilor de vecinătăţi. Ordinea lineară înregistrează distribuţia* termenilor, în timp ce ordinea structurală indică ierarhia funcţională* a componentelor. Ordinea structurală cunoaşte modalităţi diferite de marcare grafică de la o şcoală lingvistică la alta, fiind notată sub forma schemelor*, din gramatica de tradiţie pedagogică, a stemelor*, din gramatica structurală a lui L.Tesniere, a arborilor* (sau a indicatorilor' sintagmatici), din gramatica generativă etc.
G.P.D.

LINGVISTICĂ

Studiu ştiinţific eterogen şi multiform, după cum obiectul său specific de cercetare este limbajul*, limba* sau vorbirea*. în interpretarea cea mai largă, lingvistica este ştiinţa limbajului (înglobând psiholingvistica şi sociolingvistica*), ştiinţa care explorează mecanismele acestuia prin studiul mai multor limbi* naturale (ceeayce înseamnă că este implicat şi studiul limbilor). Lingvistica porneşte de la ideea că între limbi'' nu există diferenţe de natură, ci numai privind particularităţile lin- gvisticeţ^Toate limbile au structuri cu trei niveluri: 1) al sunetelor, 2) al înlănţuirii gramaticale şi 3) al sensului, care constituie fiecare în parte obiect de studiu al lingvisticii. După nivelurile* identificate prin analiză, lingvistica se divide în mai multe discipline: fonetică*, fonologie*, ortografie*, gramatică* (morfologie*, sintaxă*), lexicologie*, lexicografie*, semantică*. • Lingvistica se mai ocupă de raporturile dintre limbi şi istoria acestora, studiază ramificaţiile teritoriale ale idiomu- rilor, etimologia formelor lingvistice ş.a. (vezi ETIMOLOGIE; DIALECTOLOGIE)-« Lingvistica actuală este rezultatul unui lung parcurs istoric, încă din Antichitate, când s-a practicat ca o ştiinţă empirică, bazată pe observaţia cercetătorului. Până în Renaştere, au existat preocupări privind problemele definirii şi esenţei limbajului, dar s-a făcut mai puţin descrierea unor limbi concrete. După Renaştere, apare atitudinea teoretică şi interesul pentru descrierea anumitor faze istorice ale unei limbi, explicându-se faptele istorice şi urmă- rindu-se evoluţia limbilor. • Secolul al XVIII-lea reia unele teme mai vechi, dar este epoca elaborării gramaticilor generale (Gramatica de la Port-Royal şi gramaticile concrete ale unor limbi). Secolul al XIX-lea pune în prim plan studiul limbii „în sine şi pentru sine‟, ceea ce marchează începuturile lingvisticii ca ştiinţă independentă. Se elaborează metoda comparativ-istorică*, care îşi propune studiul sistematic al corespondenţelor dintre limbi înrudite (adică în familii* istorice, vezi familie). Studiul se bazează pe legi fonetice şi gramaticale şi pe procedeul reconstrucţiei*, când se avansează în trecut (se dezvoltă lingvistica indo-europeană). Constituirea gramaticii comparate este considerată ca unul dintre momentele fundamentale privind constituirea lingvisticii ca ştiinţă independentă. Secolul[1] al XX-lea este dominat de publicarea (în 1916) a cursului de lingvistică generală al lui F. de Saussure, care (alături de Cercul lingvistic de ia Praga), a pus bazele lingvisticii structurale, dotată atât cu o teorie, cât şi cu o practică operatorie. Lingvistica structurală şi-a afirmat, prin aceste direcţii autonomia ca obiect şi metode de cercetare (vezi analiză; comutare; distribuţie; trăsătură distinctivă; opoziţie) .9Obiectul ştiinţei lingvistice este limba", sesizată în sincronie*, considerată ca un sistem compus din unităţi fundamentale, semnele (entităţi fizice cu două feţe: semnificant* şi semnificat*, vezi semn; arbitrar (al) semnului). Semnele îşi obţin valoarea din relaţiile cu alte semne. O contribuţie la dezvoltarea structuralismului au adus giosematica* şi distribuţiona- lismul, iar lingvistica este dominată de problemele teoriei asupra limbajului şi de elaborarea conceptelor'Gramatica* generativă şi transformaţională, dezvoltată ca o continuare a structuralismului, se înscrie ca o tendinţă teoretică de a explica mecanismul limbilor la nivelul structurii de adâncime* şi al structurii de suprafaţă* (vezi GENE- rativism). • în

ultimele decenii ale sec. al XX-lea, lingvistica se dezvoltă în interdependenţă cu alte domenii ştiinţifica (vezi psiholingvistică; sociolingvistică ş.a.). Dintre acestea se remarcă în special, în momentul de faţă, lingvistica informatică şi informatica lingvistică, curente care nu sunt egale pe plan teoretic. Lingvistica informatică utilizează informatica pentru nevoile lingvisticii, fiind o lingvistică asistată de ordinator, preocupată atât de probleme teoretice, cât şi de aspecte practice (vezi aplicată; matematică; statistică lexicală). Informatica lingvistică s-a constituit în jurul unei lingvistici restrânse la morfosintaxă, fiind mai ales o ramură a

lingvisticii aplicate*. Abordarea istorică a limbilor coexistă cu lingvistica sincronică şi teoretică (vezi SINCRONIE; DIACRONIE), ceea ce face din sec. al XX-lea cea mai neunitară perioadă din evoluţia ştiinţifică a lingvisticii. • Dominantele lingvisticii de-a lungul timpului (care revin diferit în epoci diverse) sunt teoria şi descrierea - pe de o parte şi comparaţia şi istoria — pe de altă parte. în cursul unei lungi istorii, conceptele şi metodele lingvisticii au cunoscut în mod necesar mutaţii considerabile care nu împiedică lingvistica contemporană să utilizeze noţiuni introduse încă din Antichitatea greco-latină (vezi PARTE DE VORBIRE). • Obiectul dificil de delimitat al lingvisticii, precum şi evoluţia ei complexă şi eterogenă, o plasează în raporturi cu diverse tipuri de ştiinţe: cu ştiinţele umaniste şi ale culturii (care admit creaţiile libere ale omului), cu ştiinţele sociale (lingvistica însăşi fiind, în general, o ştiinţă socială, caracter mai evident în domenii ca sociolingvistica*, psiholingvistica*, geografia* lingvistică, onomasiologia* ş.a.); studiul istoric al limbilor, realizat după legi riguroase, stabileşte tangenţe cu ştiinţele naturii; în unele domenii, mai ales în lingvistica sec. al XX-lea, se manifestă modelul şi influenţa ştiinţelor exacte (vezi GRAMATICĂ GENERATIVĂ; STATISTICĂ; FRECVENŢĂ). Progresul diverselor teorii lingvistice, al analizei discursului, a determinat dezvoltarea stilisticii* lingvistice, o analiză a tropilor* de interes în toate tipurile de comunicare lingvistică (vezi STILISTICĂ; RETORICĂ; TROP), ceea ce plasează lingvistica în cadrul mai larg al filologiei*.

Vezi APLICATĂ (LINGVISTICĂ); MATEMATICĂ (LINGVISTICĂ).

A.B.V.

LITERĂ

Semn grafic din alfabetul unei limbi. Notează sunete-tip (entităţi abstracte, invariante, medie a variaţiilor din pronunţarea unui anumit sunet). Forma, valoarea fonetică şi denumirea literei sunt convenţionale, impuse prin tradiţie (vezi ALFABET; ALFABETIC). în lingvistica modernă circulă şi cu denumirea grafem*. Unii lingvişti consideră că litera este realizarea concretă a unui grafem, iar acesta se defineşte ca unitate funcţională minimală din structura grafică a expresiei lingvistice, cu caracter monoplan (având exclusiv expresie, nu şi conţinut semantic); grafemul este un construct teoretic (abstract), un ansamblu de trăsături distinctive şi nondistinctive; el se realizează printr-o clasă de alografe*, în raport cu care are statut de unitate invariantă. • în scrierea* românească fiecare literă corespunde în general unui sunet-tip distinct. Excepţii: litere diferite cu aceeaşi valoare (ex., ***â, î [+]: român, în), litere cu mai multe valori*** (ex., ***k [ic]; kasidă; [A:'] + e, i; kiloamper), litere notând grupuri de sunete*** (ex., ***x [ks, gz]: ax, auxiliar), sunete notate prin grupuri de litere*** (ex. ***ch [h]: techneţiu), litere duble notând sunete unice*** (ex., aa [a]: Varlaam), litere echivalente cu grupuri de litere (ex. ***x, cs [ks]: extrage, facsimil), litere fără valoare fonetică (vezi*** DIACRITIC; LITERĂ CU FUNCŢIE ~). Literă majusculă*/minusculă*. Valoarea fonetică a literelor în neologismele neadaptate este conformă cu norma ortoepică a limbii de origine (ex., ***sh [5], w [u]: show [ţou]).***

' C.S.

LITOTĂ

Figură* de gândire, formă de disimulare apropiată de eufemism*, care constă în exprimarea reticentă a unei idei, astfel încât să se înţeleagă mai mult decât se spune în enunţ*: Va, **je ne te hais point! - „Du-te, nu te urăsc"** (Corneille); ***Când vezi piatra ce nu simte nici durerea şi nici mila -/De ai inimă şi minte - feri în lături, e Dalila! (Eminescu).***

• Litota se realizează de obicei prin negarea contrariului unei idei: n-a trecut mult - „a trecut puţin timp"; nu e un laş - „e curajos"; n-are o idee prea rea despre sine - „are o părere bună". Există însă şi posibilitatea de a formula pozitiv litota: eşti prea puţin răbdător, cunoşti prea puţin oamenii.

• în enunţ, litota are rolul de a ocoli expresia directă ori brutală, pentru a face admisibilă o idee care, altfel, ar putea şoca. în mod eronat litota este uneori opusă hiperbolei* (H. Morier): litota nu exprimă o reducţie de ordin dimensional sau intensiv, ci constă doar într-o expresie reticentă (Nu sunt chiar aşa de prost). De aceea este numită şi a tenuaţie.

M.M.

LOC

1. Complement de ~ Specie de complement circumstanţial* exprimând locul, distanţa, limita spaţială, direcţia de desfăşurare a acţiunii sau de manifestare a calităţii (locuieşte în Bucureşti;

merge spre casă; aleargă zece metri; victorios în deplasare). Pentru majoritatea termenilor regenţi, este un determinant facultativ", exterior sintactic şi semantic grupului verbal sau adjectival (vezi: lucrează în grădină, alături de lucrează). Pentru o clasă redusă de regenţi, cei în a căror configuraţie de roluri tematice* apare un caz locativ (vezi caz,]), este un determinant obligatoriu", inerent (pentru verbe ca: a locui; a proveni, care cer obligatoriu exprimarea unui complement de loc), în limba română, unde nu există un caz locativ realizat flexionar, exceptând câteva construcţii arhaice cu dativ locativ şi câteva construcţii cu*

acuzativ locativ neprepoziţional, complementul de loc se exprimă curent printr-o construcţie adverbială sau printr-un grup nominal prepoziţional. 2. Propoziţie de ~ Specie de propoziţie circumstanţială corespunzând, la nivel frastic*, complementului de loc (vezi 1), deci exprimând locul, direcţia de desfăşurare a acţiunii din propoziţia regentă. Se introduce obligatoriu prin relative*, frecvent prin relativele adverbiale cu semnificaţie locativă, dar şi prin relative pronominale precedate de prepoziţii purtătoare ale valorii locative* (ex.: *Merge unde (încotro) pofteşte. Se îndreaptă spre cine l-a strigat).*
G.P.D.
LOCALIST, -Ă (IPOTEZĂ / TEORIE ~).
Ipoteză formulată de John. M. Anderson în 1970-1971, care aşază raporturile cazuale, privite dintr-o perspectivă logico-semantică, la baza organizării oricărei propoziţii şi consideră raporturile locative şi de direcţie ca fiind cele mai importante, în stare să exprime raporturile de caz cele mai abstracte (vezi CAZ_m).
G.P.D.
LOCATIV
1. într-o concepţie morfologică asupra cazului" (vezi CAZ,), caz existent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (turca şi armeana, de ex.) exprimând locul de desfăşurare a acţiunii şi direcţia ei de orientare. Există limbi ca maghiara şi finlandeza unde apar diferenţe flexionare pentru mai multe cazuri cu valori locative. • Locativul ca realizare morfologică a existat în indo-europeană şi în latina clasică, dar a fost înlocuit de ablativ* încă din latină. în română şi în celelalte limbi romanice, unde valorile locativului nu au o
realizare morfologică distinctă, exprimându-se prepoziţional sau, mai rar, prin forme cazuale nespecifice (este, pentru română, dativul" locativ sau acuzativul' locativ), nu există un locativ morfologic. 2. într-o concepţie semantico-localistă asupra cazului (vezi CAZ_{in}), unde toate relaţiile de caz, inclusiv cele abstracte, sunt interpretate în termeni de „localitate" şi de „direcţie", locativul existent în orice limbă reprezintă una dintre relaţiile cazuale de bază, exprimând locul concret de desfăşurare a acţiunii (pune în dulap), dar şi relaţii mai abstracte, ca în cazul verbelor „de posesie", unde nominalul posesor este interpretat ca locativ (pe baza relaţiei semantice el are o casă = la el este o casă), sau al verbelor „psihologice" şi de „senzaţie fizică", unde nominalul afectat este interpretat ca sediu interior al senzaţiei (mi-e frig = în interiorul meu există frig). • în accepţia cu patru cazuri de bază, locativul se caracterizează prin [+ Loc; - Sursă], încorporând şi valori alative* atunci când exprimă «ţinta» predicaţiei şi «limita finală» a mişcării. Se opune ablativului*, caracterizai prin [+ Loc; + Sursă], ergativuiui', caracterizat prin [- Loc; + Sursă], şi absolu- tivului*, cazul nemarcat, cu caracteristicile: [-Loc; - Sursă], • în alte descrieri, apare ca termen general fie pentru cazurile spaţiale non- orientate, fie, cu o accepţie şi mai largă, pentru orice caz spaţial. Vezi CAZ.
G.P.D.
LOCUTOR
Termen folosit adesea ca sinonim al lui emiţător*, în sens restrâns, sinonimia funcţionează numai în cazul comunicării orale: locutorul este aşa-numitul subiect vorbitor.
L.l.R.
LOCUŢIONAR, -Ă (ACT ~)
Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire. (Vezi şi ilocuţionar; perlocuţionar.) Actele locuţionare (cf. lat. locutio „vorbire") sunt acte de emitere a unor enunţuri cu o anumită structură fonetică, gramaticală şi semantică. în terminologia lui J. Austin, un act locuţionar include un act fonetic (de rostire a unor sunete), unul fatic (de rostire a unor cuvinte în concordanţă cu regulile unei anumite gramatici şi cu o anumită intonaţie) şi unul retic (de atribuire a unui sens şi
281
LUNG
a unei referinţe enunţului), unităţile specifice fiecăruia dintre aceste acte fiind denumite forte, ***feme*** şi leme. Spre deosebire de actele ilocuţionare şi perlocuţionare, actele locuţionare sunt independente de contextul comunicativ. Sub aspect locuţionar, enunţurile pot fi gramaticale sau negramaticale.
L.I.R.
LOCUŢIUNE
Tip de expresie fixă* (de grup neanalizabil*) caracterizată, în afară de sensul global unitar, prin trăsături morfosintactice probând, pe de o parte, pierderea autonomiei* gramaticale a măcar unuia dintre elementele grupului, iar, pe de alta, funcţionarea de ansamblu ca a unui singur cuvânt. Pierderea autonomiei pentru unul dintre componente se manifestă, flexionar, prin invariabilitate (vezi, de ex., invariabilitatea substantivelor joc şi minte din locuţiunile verbale a-şi bate joc, a ţine minte, deşi, în afara grupului, substantivele în discuţie sunt variabile), iar, sintactic, se manifestă prin pierderea totală sau parţială a disponibilităţilor lui combinatorii şi prin neclaritatea organizării interne (vezi, de ex., locuţiunea verbală a băga de seamă, unde substantivul nu mai acceptă determinanţi tipic substantivali, iar structura cu de nu reflectă construcţia normală a verbului). Comportamentul morfosintactic global ca al unui singur cuvânt se manifestă prin satisfacerea valenţelor şi a particularităţilor flexionare ale clasei morfologice căreia îi aparţine locuţiunea (vezi, de ex., forma de plural şi vecinătatea a două adjective acordate, pentru locuţiunea substantivală din construcţia: Mă copleşeau aceste triste aduceri aminte, sau contextul specific comparaţiei, pentru locuţiunea adjectivală din: era mai **öl stare de sacrificiu decât alţii). • Trecerea de la grupurile sintactice libere* (analizabile) la locuţiuni este un proces continuu, cu faze intermediare, oscilante, care fac ca frontiera dintre cele două categorii să nu fie tranşantă, iar practica delimitării lor să fie dificilă. • Locuţiunile se clasifică după clasa morfologică ale cărei caracteristici morfosintactice le preia în: substantivale*** (ex.: ***Mă indispune bătaia lui de***

joc); adjectivale* (ex.: ***om de seamă); verbale**** (ex.: a-şi da seama, a da năvală)-, adverbiale* (ex.: ***venea din când în când, umbla***
de-a buşilea), prepoziţionale* (în ciuda, în loc de, în afară de)-, conjuncţionale* (cu toate că, chiar dacă, pentru ca să); pronominale (ex.: ***mânca te miri ce); numerale*** (ex.: a lipsit de două ori, a reuşit a doua oară); interjecţionale (Doamne fereşte!), fiecare parte de vorbire* având un inventar propriu de locuţiuni. • Apariţia unei locuţiuni are cauze diverse, fie de istorie internă, locuţiunile creându-se ca efect al mişcării continue a grupurilor sintactice (vezi dinamic), fie de istorie externă, unele locuţiuni introducându-se ca împrumuturi* sau calcuri* în contactul* direct sau cultural a două limbi. în consecinţă, inventarul de locuţiuni este propriu fiecărei limbi şi modificabil în istoria aceleiaşi limbi.

G.P.D.

LOGIC, -Ă

1. Subiect ~ în gramatica tradiţională, termen utilizat în legătură cu verbele impersonale* şi cu cele pasive' în corelaţie obligatorie cu subiectul gramatical*; desemnează, în construcţiile impersonale, un determinant în dativ sau în acuzativ, singurul care face referirea la persoană, dar care nu este şi subiect gramatical (ex.: **îmi place cartea; mă doare capul), iar, în construcţia pasivă, pe autorul animat al acţiunii realizat ca determinant prepoziţional, care nu coincide cu subiectul gramatical** (ex.: ***Cartea este apreciată de studenţi).***

2. Formă ~ în gb*, vezi formă$_3$.

G.P.D.

LUNG, -Ă

1. Formă ~ Cu referire la formele pronominale ale limbii române, sin. cu accentuat (vezi accentuat). 2. Infinitiv ~ în gramatica limbii române, termen utilizat pentru a desemna forma moştenită a infinitivului, termenul fiind creat pentru a diferenţia această formă de forma mai nouă a infinitivului scurt*. O dată cu crearea infinitivului scurt, infinitivul lung şi-a pierdut treptat trăsăturile verbale, substantivându-se şi dobândind caracteristicile lexicale şi morfosintactice ale abstractelor verbale (vezi abstract$_4$; infinitiv). 3. Vocală ~ în limbile care prezintă corelaţia* de cantitate, vocalele lungi se opun vocalelor scurte (vezi CANTITATE).

G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).

MACROCONTEXT

In sintaxă şi în gramatica/teoria textului*, vecinătate mai largă decât un singur cuvânt, precedentă sau următoare în enunţ faţă de un termen luat în considerare; macrocontextul poate fi constituit de frază, de paragraf sau de întregul enunţ. • în stilistică, ansamblu de date contextuale (vezi CON- TEXTj) prezente în mintea lectorului atunci când citeşte un text; analogiile care pot apărea în cursul lecturii depind de statutul cultural al cititorului. •în teoria stilistică a lui M. Riffaterre, faptul de stil se defineşte în raport cu macro- sau cu microcon textul*; în această perspectivă, macrocontextul reprezintă fragmentul de enunţ - diferit ca dimensiune - asupra căruia se extinde opoziţia fapt de stiJ/niicroconlexl, prin adăugarea unor elemente care accentuează-particularitatea/direcţia stilistică instaurată în text; vezi STIL,; TEXT.

MM.

MACROSEMANTICĂ

Semantică interesată de forma semnificatului, delimitată de unii autori (B. Pottier, F. Rastier) în opoziţie cu mezosemantica'şi microsemantica*, desemnând semantica textului*.

A.B.V.

MACROSEMIOTICĂ

Tip de semiotică* naturală, care desemnează ansamblul limbilor naturale în corelaţie cu cel al lumii naturale. Interpretarea se bazează pe faptul că figurile lumii naturale sunt semantic codate* (codificate) în limbile naturale.

A.B.V.

MACROSTRUCTURĂ

1. Termen aplicat cu precădere lexicului* (sau vocabularului*) pentru a desemna relaţiile de sens*
dintre grupări mai mari de cuvinte (vezi ANTONIM; SINONIM; CÂMP). 2. în analiza* conversaţiei*, mod de organizare a întregului ansamblu de schimburi verbale care constituie o conversaţie. Modelele descriptive diferă, dar, în general, se admite că o conversaţie completă (confruntare, la unii autori) include o secvenţă iniţială (desemnată uneori prin formula latină de salut Ave), una de bază (principală) - cea a tranzacţiei propriu-zise - şi una finală (desemnată uneori prin altă formulă latină de salut, Vale). Secvenţa iniţială şi cea finală, puternic ritualizate. sunt construite dintr-o succesiune (de dimensiuni variabile) de perechi de adiacenţă*, incluzând formule stereotipe (în primul rând, de salut) cu funcţie fatică*. Pentru structura sccvenţei de bază, esenţială este corelarea temelor de discuţie, tranziţia firească de la o temă la alta. Introducerea şi ratificarea acestora este rezultat al negocierii între eolocutori. Configuraţia fiecăreia dintre cele trei componente menţionate este descrisă, în mod obişnuit, fie ca o succesiune de niveluri de complexitate diferită (nivelul local şi cel al secvenţelor recurente), unificate însă de acţiunea aceluiaşi principiu: cel al organizării preferenţiale (modelul etnometo- dologic), fie ca o ierarhie de unităţi structurale (fază, schimb*, mişcare*, act*), fiecare unitate de rang superior reprezentând o combinaţie de unităţi de rang inferior (modelul integrativ al lui W. Edmondson).
Vezi şi MICROSTRUCTURĂ.

A.B.V.: L.I.R.

MADRIGAL

Iniţial formă muzicală preclasică, madrigalul se fixează în literatură ca specie a liricii galante, poem cu un număr redus de versuri. îşi are originea în poezia italiană a sec. al XIV-lea, pentru ca

în sec. al XVI-lea italian şi francez să capete şi formă fixă: două/trei terţine* urmate de unul/două cuplete, în vers iambic*. Au scris madrigale Petrarca, Clement Marot, Goethe, iar în literatura română - Cincinat Pavelescu.
M.M.

MAI MULT CA PERFECT

Denumire curentă în gramatica românească actuală, desemnând un timp verbal din seria trecutului indicativ, mai mult ca perfectul este o sintagmă calchiată după lat. plus-quam-perfectum (sau după fr. plus-que-parfait); acest calc vădeşte adoptarea, în ultimă instanţă, a modelului latin în terminologia gramaticală românească, în timp ce denumirile din gramaticile mai vechi (Timpul mai de mult trecut, Diaconovici Loga; Mai mult ca (de)săvârşit, I. H. Rădulescu; Trecut anterior, Tiktin) reflectă diferite interpretări ale întrebuinţărilor acestui timp. • în calitatea sa de ansamblu de forme (paradigmă*), mai mult ca perfectul poate fi, în diferite limbi (sau dialecte) ale aceleiaşi familii, un timp sintetic (ex.: latină, română) sau analitic (ex.: franceză, aromână, meglenoromână), în limba română, mai mult ca perfectul este un timp care moşteneşte mai mult ca perfectul conjunctiv latin, având un sufix constant şi general, -se-, la toate conjugările. • în calitatea sa de timp al trecutului, mai mult ca perfectul prezintă valori şi întrebuinţări care pot diferi de la o limbă la alta; în franceză, el este grupat cu imperfectul, deosebirea fundamentală dintre cele două timpuri fiind una aspectuală (încheiat/neîncheiat); în limba română, mai mult ca perfectul a fost adesea definit ca un timp de relaţie*, ce exprimă o acţiune petrecută în trecut, dar încheiată înaintea altei acţiuni trecute (deci aflându-se „în relaţie" cu imperfectul, perfectul compus sau perfectul simplu). O interpretare mai largă este aceea care evidenţiază calitatea sa primordială de trecut îndepărtat, exclus din zona actualităţii (deoarece nu admite combinarea cu adverbe de tipul a cum, în clipa aceasta, de curând etc., în schimb este asociat curent cu (mai) (de) demult, în aceea vreme, acum UX) de ani etc.), interpretare care dă seama şi de posibilele Combinaţii în frază cu alte timpuri ale trecutului. ' v-v - ' l'j sloaifte iz olnonwjb trhq c.C.

MAJUSCULĂ

Literă* mare. în ortografia* românească actuală se scriu cu iniţială majusculă: a) primul cuvânt al unui text (Citesc o carte); b) primul cuvânt după un semn de punctuaţie* finală (ce indică sfârşitul enunţului) - punct* (întreb. Apoi aştept răspunsul), semn de interogaţie* (De ce pleci? Răspunde!), semn de exclamaţie* (Explică! Insist.), semn de interogaţie asociat cu semn de exclamaţie (Când te-ai întors?! Te aşteptam abia mâine.), puncte de suspensie, (Voi încerca... E singura soluţie.), două puncte (vezi PUNCT) urmate adesea de linia de dialog* sau de ghilimele*, după care se introduce o comunicare directă ori un citat (A răspuns: - Ştiam, versul era: „Timpul mort şi-ntinde trupul şi devine veşnicie"); c) primul cuvânt după virgula* care se plasează la sfârşitul formulei de politeţe în scrisori, în cereri etc. ***(Dragii mei, Am primit pachetul pe care l-aţi trimis.); d) primul cuvânt al unui enunţ cuprins între paranteze* sau între ghilimele (Nu am recunoscut-o. (Nu o văzusem de mulţi ani.), Răspunsul era „Nu mă interesează".); e) orice substantiv propriu (Ion) şi fiecare element constitutiv al unui nume propriu compus, cu excepţia articolelor, a prepoziţiilor şi a conjuncţiilor care nu reprezintă primul constituent în ordine lineară (Ştefan cel Mare, Facultatea de Litere, dar Cel Marc - ca nume de familie); f) primul/unicul termen în titluri de publicaţii, de spectacole*** etc. ***(Limbă şi literatură, Livada cu vişini), în nume proprii de mărci ale produselor comerciale (Cheia*** - săpun), în nume proprii ale raselor, speciilor, varietăţilor de plante sau de animale (Marele alb - porci); g) primul termen în formule de politeţe şi în abrevierile acestora (Domnia sa, D-sa); h) unele simboluri (CI „clor"); i) unele abrevieri cu citire cursivă (Tarom; este permisă şi scrierea integrală cu majuscule - TAROM). Se ortografiază cu literă/litere majuscule unele simboluri şi abrevieri (O „oxigen", 5 „sud", P.S.S. „Preasfinţia sa"). Majuscula poate apărea în interiorul unei abrevieri cu iniţială minusculă* ***(kW*** „kilowatt"). Câteva simboluri şi abrevieri au variante grafice cu majuscule sau cu minuscule (F/f „forte", TV/tv „televizor, televiziune") . Literele A, ***Ay I, Şy Ţ se scriu obligatoriu cu semnele diacritice* corespunzătoare. Litera J sfe scrie făl$***'punct'deasupra; Vezi ÄüFÄBW>{in)i 1 -J?y-,; ■-/:

MARCAT

Concept introdus în lingvistică prin Şcoala de la Praga şi dezvoltat pentru teoria fonologică de X.S. Trubeţkoy. Se foloseşte în legătură cu corelaţiile' fonologice; termenul pozitiv al corelaţiei, caracterizat prin prezenţa unei trăsături care îl opune celuilalt, este numit marcat, iar cel negativ al corelaţiei, caracterizat prin absenţa aceleiaşi trăsături, este numit nemarcat. De ex., în limbile în care există corelaţie de sonoritate*, consoanele sonore* sunt marcate în raport cu trăsătura sonorităţii, iar cele surde* sunt nemarcate. în cazurile de neutralizare* a unei opoziţii fonologice, în poziţia de neutralizare nu poate apărea decât termenul nemarcat, fiind exclusă prezenţa celui marcat. • Termenii marcat şi nemarcat s-au extins de la fonologie la morfologie, sintaxă, lexic, stilistică, fiind posibilă utilizarea lor pentru orice fenomen lingvistic care comportă opoziţii şi organizări binare. Au primit semnificaţii mai puţin stricte decât în fonologie, aprecierea făcându-se în raport cu frecvenţa de utilizare a membrilor opoziţiei sau cu ceea ce este considerat „normal" ca uz. Nemarcat este membrul opoziţiei considerat normal, uzual, neutru, iar marcat este membrul mai puţin frecvent, atipic, cel care se îndepărtează de la folosirea neutră, uzuală. în morfologia verbului, de ex., se vorbeşte despre indicativ* ca termenul nemarcat al categoriei de mod*, spre deosebire de conjunctiv*, condiţional*, imperativ*, prezumtiv*, termenii ei marcaţi. în sintaxa verbului se vorbeşte despre diateza activă" ca termenul nemarcat al categoriei, spre deosebire de diatezele pasivă* şi reflexivă*, termenii ei marcaţi, în organizarea propoziţiilor după modul* de comunicare, propoziţiile declarative/ enunţiative sunt considerate ca nemarcate, iar cele

interogative*, imperative*, exclamative* ca marcate. în lexic, paradigma scaun, fotoliu, taburet include un termen nemarcat, scaun, şi termenii marcaţi fotoliu, taburet, care adaugă la trăsăturile semantice ale lui scaun câte un sem* diferenţiator. în stilistică, realizările neutre, neexpresive sunt nemarcate, iar cele expresive, emotive, poetice sunt marcate. • în GB*, distincţia marcat/neiarcat a fost preluată pentru a deosebi gramatica centrului (esenţială; engl. ***core grammar),*** reprezentând latura invariantă a gramaticii, de gramatica periferiei. care încorporează elementele variante, utilizate selectiv şi diversificat. Gramatica centrului, considerată ca nemarcată, este presupusă ca iniţială în achiziţia limbajului, în timp ce gramatica periferiei, considerată ca marcată, este dobândită ulterior prin datele experienţei (vezi ACHIIZIŢ1E).
G.P.D.
MARCĂ
1. Legat de distincţia marcat' / nemaicat, termenul marcă, utilizat la început pentru fonologie, s-a extins şi la alte domenii, desemnând o trăsătură a cărei prezenţă sau absenţă are capacitatea de a distinge unităţi lingvistice, adică de a realiza opoziţii*. în română, de ex., fonemul Ibl se opune lui Ipl prin prezenţa mărcii de sonoritate*, iar Ipl se opune lui Ibl prin absenţa ei. în fonologie, prin marcă de corelaţie a fost desemnată acea trăsătură fonică în funcţie de care se opun serii de foneme; astfel, pentru română, marca de sonoritate este o marcă de corelaţie, întrucât ea opune seria consoanelor sonore* seriei surdelor* (vezi CORELAŢIE).
2. Orice particularitate din planul expresiei, inclusiv realizarea (J> (zero*), asociată în mod constant cu o anumită semnificaţie gramaticală şi servind la recunoaşterea acesteia. Se vorbeşte despre mărci ale categoriilor* gramaticale (mărci de număr, de caz etc.) şi despre mărci ale funcţiilor* sintactice (mărci ale obiectului direct, ale subiectului etc.). • Utilizarea termenului marcă s-a lărgit şi dincolo de sfera gramaticalului, ajungând să desemneze orice indice din planul expresiei asociat cu o anumită semnificaţie / funcţie lingvistică. Se vorbeşte despre mărci ale deixis- ului*, mărci ale determinării*, mărci de moda- lizare*, mărci stilistice, mărci pragmatice etc. Pentru o singură semnificaţie / funcţie lingvistică mărcile pot fi selectate din domenii diferite, graniţele gramatical / lexical / fonetic şi sintactic / morfologic fiind frecvent depăşite şi domeniile interferenţe. Se vorbeşte, de ex., despre mărci suprasegmentale*, alături de mărci segmentale, în exprimarea interogaţiei* şi a exclamaţiei* sau despre mărci flexionare şi mărci morfofonologice (este cazul marcării pluralului* în română, care se realizează prin desinenţe*, mărci de tip flexionar, dar şi prin alternanţe*, mărci morfofonologice). Este cunoscut amestecul de mărci flexionare şi de mărci sintactice (vezi, în română, marcarea cazurilor* prin desinenţe şi articole fuzionate cu

numele, dar şi prin prepoziţii) sau amestecul de mărci gramaticale şi lexicale (vezi, în română, marcarea superlativului' absolut) etc. Inventarul şi tipul de mărci diferă de la o limbă la alta şi poate evolua în istoria aceleiaşi limbi, constituind unul dintre parametrii de individualizare a limbilor.
G.P.D.
MASCULIN, -Ă
1. In gramatică, termen utilizat în clasificarea substantivelor în funcţie de categoria genului*. Dacă, într-o limbă dată, această categorie este organizată în două genuri, masculinul se opune numai femininului*, iar dacă ea este organizată în trei genuri, se opune, în egală măsură, femininului şi neutrului*. în general, masculinul se defineşte prin conţinutul său semantic iniţial de termen al categoriei genului natural şi desemnează substantive de sex bărbătesc. Pe măsură ce în unele limbi s-a înregistrat diminuarea acestei motivaţii iniţiale şi s-a accentuat presiunea aspectului formal al sistemului asupra categoriei gramaticale a genului, în cadrul genului masculin pot fi incluse şi substantive desemnând obiecte (cercel, ochelari, rulment), nume de arbori sau fructe(ardei, ananas, pom, stejar etc.), *părţi ale corpului omenesc (dinte, ochi, rinichi* etc.). La nivel combinatoriu, genul masculin se evidenţiază prin acord (cu adjectivul şi numeralul) sau prin asociere (cu articolul). 2. în versificaţie, rimă* bisilabică, în care accentul* de intensitate cade pe ultima silabă; formează rime masculine cuvintele oxitone* (vezi accent): de mult/ ascult, trecut/ văzut, plângi/ frângi, dât/ sărutat, sfânt/pământ. Sin. (rimă, vers) catalectic, -ă.
C.C. (1); M.M. (2).
MATEMATICĂ (LINGVISTICĂ ~)
Studiul fenomenelor de limbă cu mijloace matematice; disciplină de intersecţie, care este atât lingvistică, cât şi matematică, constituită relativ recent (în jurul anului 1960), bine reprezentată de oameni de ştiinţă ruşi (I.I. Revzin. R.L. Şaumian, S.K. Dobrusin), dar şi de alte naţionalităţi (J.P. Benzecri); în direcţia fundamentării unei discipline autonome, cu baze teoretice, dar şi cu o largă aplicabilitate se remarcă aportul lui S. Marcus şi al colaboratorilor săi. Dezvoltarea lingvisticii matematice a fost favorizată, pe de o parte, de lingvistica structurală şi de utilizarea metodei axiomatic-deductive şi, pe de altă parte, de importanţa dobândită de teoria mulţimilor chiar în matematică. Descrierea matematică a noţiunilor de bază ale lingvisticii s-a făcut cu precădere prin aplicarea teoriei mulţimilor. în unele cazuri se apelează la teoria algebrelor lui Boole (pentru binarismul dezvoltat în fonologie) şi la teoria codurilor; alte aplicaţii ale algebrei (în special teoria semigrupurilor libere) în lingvistica descriptivă sunt corelate cu studiul distribuţiei* şi al contextului*. S-au studiat tipurile de opoziţii lingvistice în corelaţie cu tipurile de mulţimi (finite sau infinite), problemă de interes în toate compartimentele lingvistice, dar cu precădere utilă în studiul lexicului (se definesc şi se delimitează clase lexicale considerate mulţimi, vezi CÂMP, şi se delimitează opoziţii specifice pentru anumite categorii semantice, vezi ANTONIMIE; SINONIMIE). Tipurile de mulţimi şi opoziţiile corespunzătoare ajută la analiza morfematică şi ia stabilirea unor deosebiri din acest punct de

vedere pentru limbi ca franceza, engleza. în cazul categoriilor gramaticale, teoria mulţimilor ajută la calcularea indicelui omonimiei* morfologice, aspect foarte important în clasificarea flexionară. Studiul cazurilor pune în evidenţă contexte reperate şi contexte admise, tot în funcţie de mulţimile admise. • Modelele* matematice ale limbii sunt analitice şi generative şi reprezintă construcţii matematice care reţin unele aspecte relaţionale ale fenomenelor lingvistice; rolul lor este de a sistematiza unele noţiuni şi relaţii cunoscute şi de a descoperi relaţii şi moduri noi de organizare care nu au fost puse în evidenţă prin alte mijloace (vezi GRAMATICĂ GENERATIVĂ). • Un aspect important al lingvisticii matematice este legat de statistică (teoria probabilităţilor, lanţurile lui Markov, legea lui Zipf), vezi STATISTICĂ LEXICALĂ. • Informatica poate fi considerată o direcţie specială şi foarte actuală a lingvisticii matematice, dezvoltată în domenii, la rândul lor interdisciplinare, cum ar fi dinamicile cognitive, inteligenţa artificială ş.a. sau în semantică* (F. Rastier, M.Cavazza) şi în lexicografie*.
Vezi LINGVISTICĂ; APLICAT,-Ă.

A.B.V.

MATRICE

1. ~ fonetică în cadrul modelului generativ-trans- formaţionai, mod de reprezentare a trăsăturilor

segmentelor fonetice care compun morfemele. în structura matricei fonetice, coloanele corespund fiecărui segment, iar rândurile - unor trăsături definite, de obicei, acustic*, selectate dintr-un set predeterminat. în pătratele create, apare un număr întreg (de la 1 la n). care indică gradul în care segmentul considerat posedă trăsătura specificată. Spre deosebire de matricele fonologice (vezi *infra)*, matricele fonetice consemnează şi informaţia redundantă, dată prin reguli generale. Regulile fonologice extind matricele fonologice la matrice fonetice complete.
2. ~ fonologică în cadrul modelului generativ-transformaţional, mod de reprezentare a acelor trăsături ale segmentelor fonetice care compun morfemele, neinfluenţate de aplicarea regulilor* de reajustare. în structura matricei fonologice, coloanele corespund segmentelor fonetice, iar rândurile unor trăsături fonologice distinctive* (vezi şi BINARISM). în pătratele create, se indică prin (+) sau (-) apartenenţa segmentului considerat la o categorie sau la complementul acesteia. Prezenţa notaţiei indică faptul că informaţia fonologică respectivă este redundantă pentru segmentul menţionat, întrucât este dată printr-o regulă generală. Spre deosebire de matricele fonetice, care sunt complet specificate, matricele fonologice constau numai din arhi-segmente. Aceste două tipuri de matrice pot diferi ca număr de segmente dacă formativele din structura de suprafaţă sunt afectate de accidente* fonetice (de ex., matricea fonetică poate conţine un segment in plus, faţă de cea fonologică, în cazul protezei* sau al epentezei*, sau unul în minus, în cazul aferezei* sau al eliziunii*).
3. ~ semantică în semantica generativă şi în analiza* componenţială, set ordonat de trăsături semantice inerente, detaliind organizarea semantică a formativelor lexicale într-un lexicon*. Formativul băiat, de ex., conţine următoarea matrice semantică: [+ N, + Comun. + Numărabil, + Animat, + Uman, + Masculin. - Matur] (vezi şi simbol complex). 4. Propoziţie ~ în gg\ propoziţie în structura căreia este introdusă, într-o poziţie de subordonare, altă propoziţie prin fenomenul încastrării. Orice propoziţie independentă conţinând măcar o poziţie sintactică de subordonare poate funcţiona ca propoziţie matrice (vezi Încastrare).

L.I.R.(l-2); G.P.D.(3-4).

MAXIMAL, -Ă (PROIECŢIE ~)

Vezi MINIMALJ.

MAXIMĂ (~ A UNUI PRINCIPIU)

1. în pragmatică*, cerinţă particulară decurgând dintr-un anumit principiu. Cele două principii fundamentale ale interacţiunii verbale, principiul cooperativ' şi principiul politeţii*, subsumează un număr de maxime specifice. • Maximele principiului cooperativ, formulate de H.P. Grice, descriu mijloacele raţionale care asigură eficienţă schimburilor cooperative. Aceste maxime sunt: 1) Maxima cantităţii; reglementează cantitatea de informaţie furnizată de fiecare participant la un schimb verbal. Aceasta trebuie să se încadreze strict în limitele impuse de obiectivele schimbului respectiv (să nu fie deci nici insuficientă, nici excesivă). 2) Maxima calităţii: cere ca interlocutorii să spună numai ceea cred că este adevărat. Aceasta exclude furnizarea unor informaţii false sau pentru care emiţătorul* nu are dovezi adecvate. 3) Maxima relevanţei: cere ca orice intervenţie în cadrul unui schimb verbal să se coreleze cu celelalte şi să fie strict legată de tema în discuţie. 4) Maxima manierei: se referă la modul în care trebuie formulate intervenţiile în cadrul unui schimb verbal, reclamând claritate - manifestată prin evitarea obscurităţii expresiei, a ambiguităţii şi a prolixităţii -, precum şi structurarea logică a enunţurilor. H.P. Grice previne asupra înţelegerii tale ***quale*** a acestor maxime, subliniind că esenţial nu este faptul că emiţătorul ar respecta întocmai maximele, ci faptul că receptorul* interpretează întotdeauna enunţurile interlocutorilor drept conformându-se maximelor la un nivel de profunzime (vezi şi implicaturâ); altfel, comunicarea nu ar fi posibilă. • Principiul politeţii subordonează, de asemenea, un număr de maxime, formulate de G.N. Leech, ale căror cerinţe motivează diversitatea comportamentelor strategice. Aceste maxime sunt: 1) maxima tactului, 2) a generozităţii, 3) a aprobării, 4) a modestiei, 5) a acordului, 6) a simpatiei. Primele patru sunt maxime perechi, (1) şi (3) fiind centrate asupra celorlalţi (receptori, auditori*, cei despre care se vorbeşte etc.), iar (2) şi (4) - asupra emiţătorului. Ele operează cu scale bipolare: avantaje/dezavantaje, aprobare/dezaprobare, maximele (1) şi (2) având în vedere avantajele sau dezavantajele unor

acţiuni viitoare pentru ceilalţi şi, respectiv, pentru emiţător, iar maximele (3) şi (4) -

gradul în care enunţurile emise conferă o evaluare pozitivă sau negativă celorlalţi şi, respectiv, emiţătorului însuşi. Ultimele două maxime (5 şi 6) operează cu scale unipolare: acord şi, respectiv, simpatie, fiind centrate asupra celorlalţi. De ex., maxima tactului, care cere diminuarea expresiei neajunsurilor unei acţiuni pentru receptor, explică formularea indirectă* a solicitărilor, în forme interogative prefaţate cu verbe modale (Vrei să închizi uşa ?, în loc de închide uşa!). Strategiile impersonalizării emiţătorului sunt legate de respectarea cerinţelor maximei generozităţii (Se poate face ceva pentru el, în loc de Pot să fac ceva pentru el). Minimalizarea gesturilor proprii de generozitate este o expresie a respectării maximei modestiei (Nu e mare lucru! -ca răspuns la o intervenţie prin care un prieten îşi exprimă admiraţia pentru cadoul adus de mine).

2. Vezi aforism.

L.I.R.

MĂSURĂ

I. în sintaxa limbii române, termenul apare în două situaţii: 1. La nivelul părţilor de propoziţie, complementul circumstanţial de mod de ~ desemnează o subclasă a complementului circumstanţial de mod prin care se exprimă o evaluare cantitativă a informaţiilor referitoare la dimensiuni, capacităţi, greutate, temperatură etc. Complementul circumstanţial de mod de măsură se realizează printr-un substantiv însoţit de prepoziţiile: cu, de (peste), pentru, pe, până la etc., căruia i se asociază un numeral: a sărit un zid înalt de (peste) doi metri; ziua temperatura se ridică până la 35°. 2. La nivelul frazei, propoziţia circumstanţială de ~ progresivă reprezintă o subclasă a propoziţiei modale, care arată că acţiunea din regentă evoluează proporţional cu acţiunea din subordonată: Pe măsură ce scriu, lucrurile se clarifică. Elementele de relaţie cele mai frecvente care introduc propoziţia circumstanţială de măsură au, de regulă, un corelativ în regentă: cu cât... cu atât, pe cât... pe atât, sau popularul de ce... de ce etc.; excepţie de la acest tip de construcţie face locuţiunea conjuncţională pe măsură ce.

ü. în versificaţia* limbilor modeme, bazată pe accent* de intensitate, număr de accente / grupuri accen-
tuale ale unui vers*, aproape întotdeauna egal cu numărul de silabe*. (în versificaţia limbilor clasice, latina şi greaca, unde accentul este cantitativ, unitatea de măsură nu era nici silaba, nici grupul accentuai, ci piciorul* - ansamblu de 2, 3 sau 4 silabe lungi şi scurte alternate; vezi PICIOR).

• Element prozodic fundamental în definirea şi clasificarea versurilor, măsura nu este importantă atât în sine, cât mai ales în raport cu celelalte două componente prozodice, ritmul* şi rima*. 1. După numărul silabelor, se deosebesc următoarele tipuri de vers: trisilab* (3), tetrasilab* (4), pentasilab* (5), hexasilab* (6) heptasilab* (7), octosilab* (8), eneasilab* (9), decasilab* (10), endecasilab* (11), dodecasilab*, numit şi alexandrin* (12 silabe) etc. Măsura reprezintă, astfel, unul dintre criteriile de clasificare a versurilor. 2. în funcţie de relaţiile măsurii cu rima şi, în special, cu ritmul, poezia românească prezintă anumite caracteristici (L. Găldi, I. Funeriu): a) cele mai frecvente în poezia populară sunt măsurile de 5/6 (Pe-un picior de plai/ Pe-o gură de rai/ Iată vin în cale/ Se cobor la vale/Trei turme de oi/cu trei ciobănei) şi de 7/8 silabe, în ritm trohaic* (Trandafir verde-n fereastră/Rău suspină o nevastă); b) măsura de 7/8 silabe este preponderent trohaică şi în poezia cultă (Vino-n codru la izvorul/ Care tremură pe prund - Eminescu), dar există şi în variantă iambică* (A fost odată ca-n poveşti/ A fost ca niciodată/ Din rude mari împărăteşti/ O prea frumoasă fată -id.); c) măsura de 11 silabe este, de regulă, iambică; sonetele lui Eminescu, de ex., sunt, fără excepţie, scrise în endecasilab iambic, după regula sonetului petrarchist (vezi sonet): Sunt ani la mijloc şi-ncă mulţi vor trece/ din ceasul sfânt în care ne-ntâlni- răm...); d) măsura de 13/14 silabe, extrem de frecventă şi ea în poezia românească, este de asemenea iambică: Amiaza îşi boltise în slavă peruzeaua/ Când lung zbucni o zarvă ca de pe alt tărâm (Voiculescu); e) măsura de 15/16 silabe este preponderent trohaică: Acolo, lângă izvoară, iarba pare de omăt/ Flori albastre tremur ude în văzduhul tămâiet (Eminescu); f) măsura de 17/18 silabe, destul de rară, este în general iambică: îl arde flacăra aprinsă din visul nopţilor de trudă/ Şi-nţelegând că-n clipa asta s-a isprăvit povestea crudă/El nemişcat străpunge cerul cu ochii lui de Prometeu/ Şi murmură încet în barbă: „Ardealul n-are Dumnezeu" (Goga); g) cele mai frecvente

măsuri în poezia cultă românească sunt 7/8, 13/14 şi 15/16 silabe (I. Funeriu). • în funcţie de egalitatea/inegalitatea numărului de silabe care le alcătuiesc, versurile pot fi isome ***trice**** (sau izosilabice) şi heterometrice (sau heterosilabice).

C.C.(l): M.M.(Il).

MEDIAL, -Ă

1. **Vocală ~ Vocală al cărei loc de articulare se plasează între locul de articulare al vocalelor anterioare* şi cel al vocalelor posterioare*. în engleză, o vocală medială semideschisă apare în cuvintele: girJ**, sir, iar în franceză e final mut este considerat vocală medială. Limba română a dezvoltat, în evoluţia sa de la latină, o serie completă de vocale mediale, incluse într-un triunghi vocalic simetric:

Sin.: vocală centrală. 2. Poziţie ~ Prin această sintagmă se indică poziţia unui sunet (vocală ori consoană) sau a unui grup de sunete în centrul cuvântului, poziţie care se opune celei iniţiale sau finale. Sin.: median.

C.C.

MEDIAN

Vezi MEDIAL.

MEDIU,-E

1. în fonetică, vocala medie este o vocală în pronunţarea căreia deschiderea maxilarelor este mijlocie. Vocala medie se opune vocalelor închise şi vocalelor deschise; în limba română vocale medii sunt [e, ă, o], • în funcţie de poziţia limbii, vocalele medii pol fi: medio-anterioare

(e) şi medio-posterioare (Ö). Sin.: vocală semideschisă.
2.în gramatică, prin mediu se denumeşte o diateză* a verbului indo-european, care se regăseşte în greacă, sanscrită şi parţial în latină. Diateza medie prezintă o flexiune distinctă faţă de diatezele activă* şi pasivă*, iar la nivelul semnificaţiei ea indică identitatea dintre subiectul şi obiectul acţiunii. în limbile romanice actuale, diateza medie a dezvoltat ceea ce în mod curent poartă numele de diateză pronominală (reflexivă). Vezi DEPONENT; REFLEXIV.
C.C.

MESAJ

în teoria comunicării, secvenţă de semnale aparţinând unui cod*, structurată în conformitate cu un anumit sistem de reguli, care este transmisă de un emiţător' unui receptor* prin intermediul unui canal* (vezi şi COMUNICARE). Dacă forma mesajului este dependentă de codul utilizat şi de regulile specifice de combinare a unităţilor acestuia, substanţa mesajului o constituie o anumită cantitate de informaţie. La fiecare dintre cei doi poli ai comunicării au loc procese de semioză distincte: la polul emiterii, codajul, prin care semnificaţiile sunt transpuse în unităţi de expresie specifice, iar la polul receptării, decodajul*, care presupune degajarea semnificaţiilor pornind de la unităţile de expresie. • în schema comunicării verbale propusă de R. Jakobson, mesajul este unul dintre factorii constitutivi. Fiecare mesaj îndeplineşte în procesul comunicativ mai multe funcţii, a căror ierarhizare este dependentă de orientarea cu precădere a emiţătorului spre unul dintre factorii comunicării. Orientarea asupra mesajului propriu-zis determină funcţia poetică*, funcţie caracteristică numai comunicării verbale.
Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).
L.I.R.

METABOLĂ

1. în retorica veche, nume generic dat unor figuri* sintactice bazate pe inversarea termenilor (hiper- bat*, hipalagon*, inversiune* propriu-zisă); în afara sensului pur retoric, se situează semnificaţia metabolei la Aristotel (Poetica, 6, 10-11): schimbare ori tranziţie bruscă în acţiunea dramatică (cu două forme de realizare, două părţi ale subiectului: peripeţia şi recunoaşterea). 2. în perioada modernă, pentru Fontanier metabola este acelaşi lucru cu figura numită sinonimie - acumulare a mai multor expresii sinonime în scopul de a accentua o anumită idee; se află în legătură cu gradarea, care presupune şi o intensitate calitativă/cantitativă în enumerarea sinonimelor: ***Muse, prete â ma bouche une voix plus sauvage/Pour chanter*** **le ddpit, la colâre, la rage „ciuda, mânia, furia" (Boileau); vezi climax. 3. în perioada contemporană, în retorica Grupului n de la** Liege, ***metabolă este numele dat figurii* retorice; aceasta se defineşte ca „orice fel de schimbare a unui aspect oarccare al limbajului, de altfel conform cu sensul existent în [dicţionarul] Littre" (Rhetorique***

generale). • Roiul metabolei este de a revela funcţia poelică (din concepţia lui R. Jakobson, vezi FUNCŢ1F.) sau funcţia retorică din terminologia Grupului n • Metabolele se divid în patru clase, corespunzătoare nivelului lingvistic la care se
• r ... , , manifesta, precum si extensiei lor contextuale: , „ [1],
, » **e** dm silaba urmatoare, iranslormandu-le in dil-
mctaplasmcle (ugnn de sunet) si metasememele ....* .
... c . ... (figuri semantice) - referitoare şi limitate la cuvânt, rar la sintagmă; metataxcle (liguri jj c j (c ţ- sintactice) şi metalogismele* (figuri de gândire) - Q. Mounin), referiloare la frază şi la domeniul exlrafrastic.
MM.

METAFONIE

în fonetică, termen specializai pentru a desemna, cel mai adesea, fenomenele de diltongare condiţională sub influenţa timbrului unei vocale învecinate. în limba română, metal'onia vocalelor accentuate e si o se produce înaintea unui a. ă sau tongu ea şi respectiv pa. • Mai rar, termenul de *metafonie se utilizează şi pentru asimilarea voca-* f r veche camerade > fr. camarade, cf. echivalent deci cu fenomenul de armonie* vocalică.
C.C.

METAFORĂ

Figură* semantică (trop*) prin intermediul căreia se prezintă ca echivalenţi doi termeni distincţi, reali- zându-se între aceştia un transfer de trăsături semantice; în anumite structurări sintactice - metafore u/.ualc (H. Morier) sau pure (F. Carreier) - se ajunge la substituirea termenului metaforizat prin cel metaforic: Prin vegherile noastre - site de in -/ vremea se cerne, şi-o pulbere albă/ pe tâmple s-aşează (Blaga); Când - ghindă cafenie - picau jos cărăbuşii/ Când era zarea frunză uscată de stejar (Barbu). 1. Metafora (poetică sau lingvistică) presupune un transfer de termeni, posibil datorită conţinutului semantic, parţial comun, al elementului substituit şi al celui care substituie. De aici şi definirea metaforei -începând de la Aristotel (Retorica) şi Quintilian - drept „comparaţie prescurtată" sau introducerea ci, încă din primele tratate de retorică ale epocii modeme, intre „tropii prin asemănare" (Fontanier). Concepţia lui St. Ullmann este tipică pentru modul tradiţional în care se descrie mecanismul semantic al metaforei: dacă Nj (cu sensul Sj) este termenul substituit (metaforizat) şi N_2 (cu sensul S_2) termenul substituent (metaforic), înlocuirea lui N, prin N_2 va fi posibilă numai dacă S_2 prezintă unul sau mai multe seme* comune cu $S_($. Deşi metaforizarea se realizează pe o bază semică comună, presupunând o paradigmă de substituire (R. Jakobson), în descrierea metaforei nu trebuie totuşi exagerat dezideratul apropierii semantice (acesta este punctul de plecare al viziunii moderne asupra metaforei, formulat în stilistica românească de T. Vianu); la fel de importante sunt semele care diferenţiază cei doi termeni, căci în constituirea metaforei se stabilesc două serii de reprezentări: o serie de asemănări între realitatea

desemnată şi cuvântul metaforic, dar şi o serie de diferenţe între cele două părţi ale metaforei. Identificarea metaforică presupune o secvenţă de două operaţii: se elimină mai întâi trăsăturile prea asemănătoare ale celor doi termeni, iar apoi trăsăturile prea deosebite, care ar putea împiedica unificarea/echivalarea metaforică. Impresia de deosebire dintre termenul propriu şi metaforă nu trebuie să lie ştearsă printr-o prea mare asemănare, căci metafora nu rezultă niciodată dintr-o unificare totală de sens. Studiile recente asupra figurii tind din ce în ce mai mult către accentuarea acestui aspect - distanţa semantică dintre termenii metaforici: în limbajul poetic modern, legătura semantică nu mai este puternică şi nu se mai poate vorbi de identitate a semelor la termenul metaforic şi la cel metaforizat. Unii autori (Grupul n, Rhetorique generale) nu mai văd în metaforă o substituire de sens, ci o modificare a conţinutului semantic al unui termen, rezultată din conjuncţia a două operaţii succesive (adăugare şi suprimare de seme); metafora ar fi, astfel, produsul a două sinecdoce* succesive şi s-ar realiza prin intersectarea sferelor semantice ale celor doi termeni. în altă formulare, se revine la o concepţie apropiată de cea tradiţională, căci metafora este considerată un fenomen de anomalie, a cărui decodare rămâne echivocă, chiar dacă există seme contextuale clarificatoare, care unifică metafora într-un nou semem , diferit constituit faţă de termenul iniţial, de la care s-a pornit. Specificul cuvântului metaforic îl constituie, astfel, virtualele sale lecturi multiple. 2. Echivalarea metaforică nu este în mod obligatoriu urmată de o substituţie în enunţ. în funcţie de conservarea/eliminarea termenului metaforizat, există două realizări sintactice de bază ale figurii: a) metafora in praesentia (explicită/coalescenţă) - se construieşte

după tiparul A este B sau orice formulă sintactică reductibilă la el *(AB, BA_{Gcn}, B de A): Când noaptea-i o regină lunatecă şi brună (Eminescu) şi b) metafora in absentia (implicită/implicaţie) - are forma B în locul lui A: Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă/ Prin care trece albă, regina nopţii moartă (Eminescu). • în funcţie de expresia sa morfologică, metafora poate fi nominală, verbală, adjectivală (de obicei realizată ca epitet metaforic) şi. rar, adverbială (epitet pe lângă* verb). I. Metafora nominală, cea mai frecventă formă metaforică, este divizibilă în mai multe categorii: 1. simplă jsubsti tu ire (se poate realiza numai ca metaforă implicită): Pe mişcătoarele cărări/ Corăbii negre duce (Eminescu); Dar unde- s visurile-albastre,/ Rănite, vechi violoncele,/ Care cântau în sufletele noastre (Philippide). Metafora construită prin simplă substituire se situează la limita semantică dintre metaforă şi simbol*; 2. formula A este B, întotdeauna metaforă explicită, în care termenul metaforic este un nume predicativ pe lângă un verb copulativ: Chiar moartea însăşi e-o părere/ Şi un vistiernic de vieţi (Eminescu); Lung plumb topit fu orice sărutare (Voiculescu). în formă negativă se construieşte metafora infirmată - A nu este B: Un sân nu e Nirvana şj-un pântec nu-i abisal (Voiculescu). Mai puţin frecventă e realizarea interogativă a aceleiaşi construcţii sintactice: E mâna ta în aer? Sau prima rândunică?/ E tremur viu de pleoapă? ori gingaş flatai viu?(Voiculescu); 2a. o structură apropiată de precedenta, în care verbul copulativ lipseşte, iar rezultatul este o apoziţie - *AB: sate fără număr / Cu casele: mioare şi turlele: păstori (Pillat); Pe crengi de vis, doi umezi de muguri, ochii tăi/ Se deschideau în floare (Barbu); 3. formula substantival-genitivală (BA_{Gcn})* - se realizează atât ca metaforă explicită, cât şi ca metaforă implicită: Nămolurile tainelor toate/ Zac în mine adunate (Arghezi); Cenuşa visărilor noastre/ Se cerne grămezi peste noi (id.); **Cenuşa îngerilor arşi de ceruri/ ne cade fulguind pe umeri şi pe case (Blaga); 4. formula substantival- prepoziţională (B de A): îţi vei cânta.../pe coarde dulci de linişte Jpc harfă de-ntuneric (Blaga); Pe mările din suflet să fereci curcubee (Barbu). II. Metafora verbală nu are aceeaşi frecvenţă în limbajul poetic; metafora realizată prin intermediul verbului este adesea personificatoare (vezi personificare) sau sinestezică (vezi sinestezie): Ranele amurgului se vindecau pe boltă (Blaga); Joacă şi-n cazane sună/ Când cadâna curge-ji lună - metaforă „a dansului" (Barbu); portul se topeşte-;i soare (Minulescu); Să desluşesc cum piere trecutul, an cu an./Pe drumuri depărtate sunându-şi clopoţeii (Pillat). III. Metafora adjectivală şi cea adverbială nu sunt metafore propriu-zise, ci iau forma epitetului metaforic pe lângă un substantiv sau un verb (vezi epitet): Ah, luntrele toate spre-apus/ Un val aherontic le-a dus! (Blaga); mi-a răspuns sec; l-a primit rece; scrie obscur. Structura morfo-sintactică a metaforei împiedică definirea figurii drept comparaţie prescurtată: există atât metafore ireductibile la comparaţii, cât şi comparaţii nedezvoltabile în metafore (exemple în** Gh. N. Dragomirescu). • O realizare sintactico-semantică aparte este lanţul metaforic (numit şi metaforă în lanţ); se realizează fie ca o secvenţă de mai multe metafore - $A_;$ este Bj, A_2, *este $B_?$...~ fie cu un singur termen metaforizat şi mai mulţi metaforici - A este B,, B_2...*: O raclă mare-i lumea. Stelele-s cuie,/ Bătute-n ea şi soarele-i fereastra/ La temniţa vieţii (Eminescu); Lumi comprimate./ lacrimi fără de sunet în spaţiu / monadele dorm (Blaga). Când termenii lanţului metaforic sunt selectaţi dintr-o sferă semantică determinabilă şi unitară, metafora este numită metaforă filată; în aceste situaţii, componentele secvenţei nu sunt inteligibile în afara primei metafore a seriei, care le atrage pe celelalte. Coerenţa semantică poate apărea paralel la termenii metaforizaţi şi la cei metaforici: Eu îmi clădesc sonetul în piscuri, o cetate/ Cu rimele creneluri şi orice vers un zid (Voiculescu); încheie-acum Bosforul cel limpede-n sicriu/ Cu mâlul giulgi (Barbu); Din caier încâlcit de nouri/ toarce vântul/ fire lungi de ploaie (Blaga). Metafora filată propriu-zisă constă însă dintr-o serie de termeni metaforici coerenţi semantic care figurează un unic metaforizat: Nevinovatul, noul ou/ Palat de nuntă şi cavou (Barbu); Roiuri, porumbeii: vreo câteva sute/ De scrisori şi plicuri albe, desfăcute (Arghezi); Sufletul mi-e un leagăn de păpuşi/Un căluşel de leagăne-n vârf/te/ în valsul unei muzici pe şoptite (id.). 3. Din punct de vedere semantic, metafora asociază termeni aparţinând la domenii semantice distincte, adesea situate în opoziţie binară: [Concret] - [Abstract], [Animat] - [Inanimat] etc. Exemplificăm cu alternarea substituţiei de termeni în cadrul opoziţiei [Concret] - [Abstract], cea care a constituit prima formă de definire a

metaforei în retorica tradiţională („întrebuinţarea unui cuvânt concret pentru a exprima o noţiune abstractă": a) [Concret] pentru [Abstract]: în piaţa public-a simţirii noastre

(Philippide); Şi gândirea-i arătură/ Peste care boi de zgură piugăresc (Arghezi). Categoria cuprinde metafore implicite interpretabile şi ca simboluri: Cei umiliţi în trudă şi-n răbdare (...) Aşteaptă stolul şoimilor albaştri (Arghezi); b) [Concret] pentru [Concret] - categorie foarte bogată, înglobează, între * altele, formele intermediare ale metaforei personificatoare şi ale celei sinestezice (vezi personificare"; sinestezie): Un curcubeu de sunete solemne (Philippide); Spune tu. Noapte, martor de smarald (Arghezi); c) [Abstract] pentru [Concret]: *A lost* **un joc al morţii drumul meu? (Philippide); Tăcerea gândului şi-a orei (Arghezi); d) [Abstract] pentru [Abstract] - categoria cea mai puţin reprezentată numeric, căci formează de obicei metafore slabe: Ne va zvârli, astral gunoi,/ în ultima, statornica uitare (Philippide); Din vecinicia ta nu sunt măcar un ceas (Arghezi); Şi să vedem în fundul nopţii noastre/ Mişcându-se comorile albastre?** (id.). 4. La origine construcţii metaforice, metaforele împietrite sau uzuale sunt formaţii lexicalizate, a căror valoare figurativă nu mai este percepută; codificate sub forma unor sintagme, sunt numite şi metafore lingvistice (în opoziţie cu metaforele poetice); se caracterizează prin sens autonom şi independenţă faţă de uzul contextual. în exemple ca oamenii se îmbulzesc sau în minte i se încheagă un gând, nu se mai simte valoarea expresivă iniţială, pe care cei doi termeni din sfera semantică pastorală au avut-o: a se îmbulzi şi a se închega au devenit termeni autonomi, metafore lexicalizate (T. Vianu). Ca şi metonimiile impuse prin uz, aceste metafore reprezintă o formă de catacreză şi au o utilizare destul de mare în limbajul curent: poalele muntelui, broasca uşii, capra trăsurii, împietrit de spaimă, măcinat de dorinţe. Procedeul este încă activ, căci pe lângă metaforele uzuale mai vechi (aripile morii) continuă să se impună formaţii noi, bazate pe aceeaşi metaforă iniţială: aripile automobilului/avionului. Vezi catacreză; metonimie.

MM.

METALEPSĂ

Figură semantică (trop"), caz particular al metonimiei*, prin intermediul căreia se exprimă efectul pentru cauză ori consecinţa (succedentul) pentru antecedent; îl plângem sau el nu mai este („a murit"); oameni care au fost; trăieşti din fructul muncii tale. în unele realizări, metalepsa poate fi apropiată de eufemism*: ei nu mai trăiesc.

M.M.

METALEXICOGRAFTE

Disciplină lingvistică subordonată lexicografei* sau parţial sinonimă cu aceasta. Conform primei interpretări, are mai multe posibilităţi de abordare:
a) în sens restrâns, desemnează informaţiile din dicţionare* din afara articolului, cum ar fi prefeţele, tablourile, siglele ş.a.; b) în sensul cel mai curent. înseamnă critica textuală a dicţionarelor monolingve sau o analiză textuală a produselor lexicografice finite. S-a dezvoltat ca orientare lingvistică mai ales în Franţa (A. Rey, J. Rey- Debove, D. şi P. Corbin); c) tot destul de curent, metalexicografia se constituie ca teorie a practicii lexicografice (J. şi C. Dubois, J. Rey-Debove, grupul de la Nancy). Se studiază structura dicţionarelor, structura articolelor, nomenclatura dicţionarelor; ,d) metalexicografia se mai poate caracteriza şi ca istorie a lexicografici (G. Matore, A. Rey, B.Quemada, P. Corbin); e) în s<;ns mai strict specializat, metalexicografia studiază aspecte ale utilizării generale sau speciale a dicţionarelor (pentru didactica limbii franceze, R.Galisson, M. Glatigny).

A.B.V.

METALIMBAJ

Limbaj* determinat ai cărui obiect este alt limbaj: casă, în enunţul această casă are două etaje, aparţine unui limbaj primar care se referă la domeniul extralingvistic; pe când în enunţuri precum: „casă" are patru litere, „casă" arc două silabe sau „casă" semnifică acelaşi lucru cu „maison", „casă" aparţine metalimbajului. în metalimbaj, limba-obiect poate fi limbajul sau limba* care funcţionează ca plan al expresiei (orice limbă poate avea propriul metalimbaj când utilizează cuvinte şi construcţii specifice unui domeniu). O limbă naturală* capătă posibilităţi nelimitate graţie funcţiei „meta" (ca ansamblu comunicativ şi intelectual) producând discursuri* diversificate şi cvasiautonome.
•Metalimbajele sunt proprii disciplinelor ştiinţifice sau domeniilor de activitate specifică (muzică, pictură etc.). Disciplinele lingvistice ca domenii ştiinţifice dispun de mai multe

metalimbaje, chiar dacă. în sensul larg şi neutru al termenului, metalimbajul se prezintă ca un limbaj al descrierii: a) metalimbajul gramatical de care se serveşte lingvistul pentru a descrie funcţionarea gramaticală a unei limbi (vezi gramatică);
b) metalimbajul lexicografic utilizat de autorii unui dicţionar* sau nivelul lexical al metalimbajului care se cere definit precis, fără confuzii. Numai în unele limbi (de ex., în greaca veche) există mijloace de a specifica apartenenţa la un metalimbaj. • Termenul metalimbaj a fost introdus de logicieni (R. Carnap, A. Tarski) şi preferat de lingvişti ca L. Hjelmslev, Z. S. Harris, R. Jakobson (ultimul delimitează funcţia* metalin- gvistică); E. Benveniste consideră metalimbajul „limbă" a gramaticii.
Vezi METASEMIOTICĂ.

A.B.V.

METALINGVISTICĂ (FUNCŢIE ~)

Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).

METALOGISM

în terminologia Grupului n (Rhetorique generale), denumire dată clasei figurilor de gândire

(vezi figură). Criteriul de clasificare a metalogismelor se bazează pe aplicarea a patru operaţii esenţiale, iar rezultatul îl constituie - ca şi în cazul celorlalte niveluri figurative - patru tipuri de metalogisme: a) prin suprimare: reticenţa*, suspensia*; b) prin adăugare: hiperbola*, antiteza*, pleonasmul*;
c) prin suprimare-adăugare: eufemismul*, alegoria*, parabola*, fabula, ironia*, paradoxul*, antifraza*, litota*; d) prin permutare: inversiunea logică ori cronologică. • Ca şi metasememele*, metalo- gismele iau naştere în urma unor operaţii de natură semantică, iar cele două categorii de figuri coexistă în text: hiperbola sau antiteza sunt adesea şi metafore*, alegoria e o suită de simboluri* coerente, iar litota se apropie de eufemism. • Se pot stabili însă unele distincţii între metalogism şi metasemem; cea mai clară se situează la nivel sintactic: metasememul este de obicei limitat la cuvânt*/ sintagmă*, în timp ce metalogismul se poate realiza sub forma unui grup amplu de cuvinte şi chiar extrafrastic; din punct de vedere semantic, autorii Retoricii generale consideră că metalogismul se situează mai aproape de ope-raţiile logice propriu-zise decât metasememul, în
măsura în care fiecare figură din această categorie impune un „fals" evident în evaluarea adevărului logic (spre deosebire de metasememe, care funcţionează conform unui cod prestabilit şi nu sunt pertinente din punctul de vedere al valorii de adevăr); din această apropiere de logică provine şi numele clasei de figuri.
Vezi METAPLASMĂ; METASEMEM; METATAXĂ.
M.M.

METAPLASMĂ

Denumire generală dată clasei figurilor de sunet, accidentelor* sau licenţelor fonetice utilizate în limbajul poetic; se realizează prin adăugare (proteza*, epenteza*) ori prin suprimare de sunete (afe- reza*, sincopa*, apocopa*). în limbile modeme, metaplasma favorizează rima*; de ex., fr. *encor pentru encore* (în rimă cu tresor); it. *fe, pe* (Dante) pentru fede, pede (în rimă cu se, te). Unele forme fonetice, la origine dialectale ori arhaice, pot fi considerate metaplasme, justificându-se adesea tot prin rimă, mai rar prin măsură*: fr. fillole, de origine picardă (pentru filleule); it. *nui, de origine siciliană (pentru noi); rom. nost, ardelenism pentru nostru: în vechiul nost pământ (Mureşanu); Venit-a regele să calce văile/ Calând o soi (Eminescu). • în terminologia Grupului n (Rhetorique generale), denumirea de metaplasmă înglobează toate figurile de sunet (vezi figură) grupate - conform principiului propriu de clasificare - în patru categorii, realizate prin: a) suprimare: afereza*, apocopa*, sincopa*, sinereza*; b) adăugare: epenteza*, rima*, aliteraţia*, asonanţa*, paronomaza*; c) suprimare-adăugare: calamburul*, substituirea de afixe, formele preluate din limbajul copiilor;*
d) permutare: anagrama*, metateza*, palindro- mul*. • Metaplasma este un procedeu care alte-rează continuitatea fonică şi/sau gramaticală a enunţului, de obicei la nivelul cuvântului; valoarea stilistică a operaţiilor lingvistice global numite metaplasme - de multe ori asimilabile accidentelor fonetice - se bazează pe decalajul existent în conştiinţa vorbitorului între forma corectă/completă a cuvântului şi cea deviantă prin metaplasmă.
Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METASEMEM;
METATAXĂ.
M.M.

METASEMEM

In terminologia Grupului (i (Rhetorique generale). denumire sub care sunt grupate figurile semantice (tropii*). Termenul subliniază faptul că figura semantică este concepută ca un ansamblu de seme' (semeni*) susceptibil de modificări contextuale. Principiul de clasificare, identic cu al figurilor realizate la toate celelalte niveluri ale limbii, duce
-în cazul metasememelor - la identificarea a doar trei tipuri esenţiale, deoarece nu există metasemem realizabil prin permutare; a) prin suprimare: sinecdoca* şi antonomaza* generalizante, comparaţia', metafora' in praesentia; b) prin adăugare: sinecdoca şi antonomaza particularizante; c) prin suprimare-adăugare: metafora' *in absentia*, metonimia', oximoronul*. • Metasememele reprezintă categoria esenţială a limbajului poetic, ceea ce presupune o ierarhizare valorică a figurilor. în concepţia Grupului de retoricieni de la Liege, metasememul este definit ca „figura care înlocuieşte un semem cu altul", ceea ce - în realizarea concretă a enunţului - se reduce la a înlocui un cuvânt cu altul (vezi semem). Formularea, foarte generală, acoperă practic toate tipurile de meta- sememe (tropi).
Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METAPLASMĂ; METATAXĂ.
M.M.

METASEMIOTICĂ

Tip de semiotică* în care se înglobează semioticile ştiinţifice, cum ar fi logica, matematica, lingvistica, unde problematica este abordată prin metalimbaj*, termen cu care metasemiotica este, uneori, sinonim.
A.B.V.

METATAXĂ

în terminologia Grupului |J (Rhetorique generale), denumire sub care sunt reunite figurile' sintactice (de construcţie); vezi figură. Conform principiului de clasificare al retoricienilor de la Liege, metataxele se grupează în funcţie de cele patru operaţii care dau naştere tuturor figurilor retorice, indiferent de nivelul la care ele se realizează; a) prin suprimare: eliziunile prin fonetică sintactică.
elipsa*, zeugma*, asindetul*, parataxa*; b) prin adăugare: paranteza*, enumerarea', repetiţia*, polisindetonul', simetria; c) prin suprimare- adăugare: silepsa*, anacolutul*, chiasmul*; d) prin permutare: tmeza*, hiperbatul*, inversiunea*.
•Devierea pe care o reprezintă metataxele se stabileşte faţă de o sintaxă neutră din punct de Vedere stilistic, destul de greu definibilă; o structură non- expresivă (vezi expresivitate)

este presupusă pentru fiecare metataxă; de ex., pentru inversiunea* atribut (epitet) - substantiv sau predicat - subiect, se admite o structură frastică de bază în care ordinea* normală a cuvintelor să fie substantiv - atribut şi subiect - predicat. Toate meta- taxele sunt concepute deci ca forme deviante de la structuri existente în limbă. în principiu zero-expresive. în ceea ce priveşte metataxele prin adăugare ori suprimare, acestea reprezintă alterări ale unei fraze minimale, definită prin prezenţa a două sintagme* (una nominală şi cealaltă verbală), la rândul lor dotate cu o structură minimală (substantiv + determinare şi verb + determinare, eventual sintagmatică). Tot ceea ce depăşeşte fraza minimală este redundant lingvistic şi poate fi interpretat ca metataxă prin adjoncţiune/adăugare (repetiţia sau enumerarea, de ex.); tot ce lipseşte din acest enunţ minimal este o formă de metataxă prin suprimare (de ex. elipsa).
Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METAPLASMĂ; METASEMEM.
M.M.
METATEZĂ
Accident* fonetic prin care sunt permutate unele sunete sau silabe în interiorul cuvântului, pentru a facilita pronunţarea. Fenomen iniţial individual, metateza poate fi. ulterior, validată de colectivitatea lingvistică. Metateze consfinţite de uzul general sunt semnalate, în cercetările diacronice, atât în cazul elementelor moştenite (ex.; lat. foimosus > rom. frumos), cât şi în cazul cuvintelor împrumutate (ex.; sl. **poklonü** > rom. plocon; bg. protjva > rom. (mitpotiivă). Alteori, metatezele sunt fenomene de pronunţare populară, nonlite- rară: protopop > potropop.
C.C.
METODĂ
Suită ordonată de procedee aplicate sistematic pentru un domeniu propriu de cercetare de către o persoană care urmăreşte un scop bine determinat şi un grad maxim de eficienţă. Eficienţa unei metode

este măsurabilă în: coerenţa şi consecvenţa procedeelor; gradul de aplicabilitate şi de cuprindere (capacitatea metodei de a oferi explicaţii pentru cât mai numeroase fenomene ale obiectului cercetat); gradul de adecvare la obiectul cercetat: rigoare (capacitatea metodei de a asigura, prin constrângeri interne, obiectivitatea celui care o aplică). Metoda are o legătură strânsă cu teoria* care îi stă la bază, metoda aplicând o anumită teorie, demonstrându-i utilitatea şi chiar rafinând-o. Dar, în timp ce teoria presupune şi o concepţie filozofică, metoda este neutră ca orientare filozofică. • Interesul pentru elaborarea unor metode specifice lingvisticii corespunde momentului recunoaşterii autonomiei şi a caracterului ştiinţific al acesteia. • Lingvistica sec. al XIX-lea a elaborat metoda comparativ-istorică*, metodă care reflectă preocupările general culturale ale epocii (ecoul concepţiei evoluţioniste, descoperirea sanscritei, interesul pentru istorie, interesul şi faţă de alte limbi decât cele clasice), precum şi modul de înţelegere şi stadiul de evoluţie la care ajunsese teoria lingvistică în epocă. Metoda comparativ-istorică se întemeiază pe o concepţie lingvistică pozitivistă şi evoluţionistă, de unde decurg caracteristicile ei esenţiale: atomismul cercetării, care se manifestă prin aducerea în discuţie a cât mai numeroase fapte de limbă, privite în ele însele şi pentru ele însele, pierzându-se adesea imaginea ansamblului; exclusivitatea cercetărilor de tip istoric, faptele fiind puse în relaţie cu corespondente, atestate sau refăcute, din etape anterioare de limbă, şi nu cu fapte sincrone; supremaţia acţiunii legilor* fonetice, abaterile de la acestea fiind rare şi limitate la explicaţia prin împrumut* sau prin analogie*. • în sec. al XX-lea, curentele structuraliste* au manifestat un interes cu totul special pentru elaborarea unei teorii şi a unor metode decurgând din teorie. Metodele structuraliste, indiferent de şcoala care le-a creat, se disting printr-o schimbare profundă de orientare, ale cărei caracteristici sunt: predominanţa principiului imanenţei*, cauzele tuturor fenomenelor aflându-se în interiorul sistemului, iar procedurile de investigare făcând apel numai la elemente din lanţul lingvistic; predominanţa studiului descriptiv; neglijarea studiului istoric în favoarea cercetării de tip sincronic (diacronia* structurală aparţine structuralismului târziu şi constă în compararea rezultatelor obţinute sincronic, pentru momente succesive de limbă); neglijarea studiului vorbirii* în favoarea descoperirii sistemului, adică a unităţilor şi a regulilor de dincolo de uzul lingvistic; formalismul descrierii, manifestat, pe de o parte, prin introducerea de proceduri formale, bazate pe distribuţie*, iar, pe de alta, prin limitarea, cel puţin în prima etapă a structuralismului, la cercetarea laturii expresiei şi prin neglijarea până la eliminare a laturii conţinutului; un început de formalizare, constând în utilizarea unor elemente de metalimbaj matematic şi în redarea unora dintre reguli în formă algoritmică; dezvoltarea excesivă a terminologiei şi a tehnicii de investigare, toate demersurile cercetării fiind explicitate şi justificate în detaliu. Formalismul, formalizarea şi dezvoltarea tehnicii dau asigurări asupra caracterului ştiinţific şi obiectiv al metodei (descriptivismul american a elaborat o tehnică de cercetare aplicabilă şi în condiţiile necunoaşterii limbii de către lingvist, pentru a evita ingerinţa semanticului şi a înlătura ideile preconcepute); predominanţa metodelor inductive (rezultatele corpus-ului* sunt proiectate asupra ansamblului, extrăgându-se codul*). Numai în etapele finale ale structuralismului, se introduc şi procedee de tip deductiv, prin extinderea Ia semantică sau la discipline înrudite (critică şi teorie literară) a principiilor fonologiei şi ale morfologiei. • Curentele poststructuraliste de tip generativ* păstrează caracteristici ale metodelor structuraliste (vezi, de ex., aplicarea în sincronie sau trăsătura formalizării, pe care, în raport cu structuralismul, o accentuează considerabil; vezi, de asemenea, descoperirea regulilor de dincolo de uzul lingvistic, aparţinând competenţei*) şi proceduri de tip structuralist, mai ales din analiza distribuţională*. Adaugă trăsături noi, metodele generative producând o adevărată revoluţie, caracterizată prin: trecerea de la metode de tip analitic* la metode de tip sintetic*; abandonarea formalismului (nu şi a formalizării!)

prin adecvarea metodei atât pentru latura expresiei, cât şi pentru cea a semnificaţiei, ambele laturi interesând în egală măsură pe cercetător; trecerea de la metode inductive la metode de tip ipotetico-deductiv, ceea ce a însemnat abandonarea corpus-ului în favoarea metodei modelării*, bazate în exclusivitate pe construcţii teoretice obţinute prin legile gândirii; perfecţionarea continuă a aceluiaşi tip de model (vezi, de ex., variantele succesive ale gramaticii gg* şi trecerea la gb*), determinată teoretic de caracteristicile modelării, iar, practic, de nevoia lărgirii domeniului de cuprindere prin posibilitatea de captare atât a variaţiei lingvistice, cât şi a gramaticii universale*. • Curentele de tip pragmatic*, în acord cu noile teorii lingvistice propuse, îşi adecvează metodele pentru cercetarea

performanţei* şi a competenţei* comunicative, urmărind să reliefeze dependenţa lingvisticului, pe de o parte, de situaţia" de comunicare şi de intenţia de comunicare, iar. pe de alta, de construcţia discursului*. Caracteristica metodelor pi.tematice este, în esenţă, surprinderea variaţiei lingvistice de tip pragmatic, neglijând, cu bună ştiinţă, latura invariantă a limbii.
Vezi şi ANALITIC; ANALIZĂ; (METODĂ) COMPARATIV-ISTORICĂ; (GRAMATICĂ) GENERATIVĂ; LINGVISTICĂ MATEMATICĂ; MODEL; MODELARE; PRAGMATICĂ; SINTETIC; STRUCTURALISM.
G.P.D.
METONIMIE
Figură* semantică (trop") şi fenomen lingvistic prin care un nume de obiect este înlocuit cu altul, pe baza unei relaţii de contiguitate logică existentă între acestea (spaţială, temporală sau cauzală): Voi, ce din munca voastră abia puteţi trăi (Eminescu). Metonimia se deosebeşte astfel de metaforă , care transferă numele obiectelor în virtutea unui raport de analogie (asemănare) între cele două obiecte. Un caz particular de metonimie îl constituie sinecdoca*. • Metonimia are forme variate, determinate în funcţie de conţinutul relaţiei dintre termenii care se pot substitui unul altuia. Principalele substituţii metonimice, frecvente în limbajul curent şi utilizate în formă identică în cel poetic sunt: a) cauză pentru efect/ efect pentru cauză: a trăi din munca altuia; culesul e foarte bogat anul acesta/ La noi sunt lacrimi multe (Goga); b) conţinut pentru conţinător/ conţinător pentru conţinut: a înghiţit băutura dintr-odată;/ şi-a terminat farfuria; a băut câteva pahare; c) materia pentru obiect: a vândut un porţelan de preţ; colecţionează aramă: d) creator pentru operă: cântă foarte bine **Chopin;** ***are un*** **Rembrandt;** e) instrument pentru acţiune/ acţiune pentru instrument: a trecut ţara prin foc şi sabie;/ Piere în jocul luminilor/ Saltul de-amurg al delfinilor (Blaga); f) semn pentru obiectul desemnat: coroana, sceptrul „regalitate"; purpura „demnitate eclesias- tică"; mantia, spada „instituţia cavaleriei": crucea „creştinismul"; sunt numite metonimii ale semnului; g) loc de provenienţă pentru obiectul produs: l-a tratat cu un porto; a cumpărat olandă pentru cearceafuri; h) general pentru particular: a înşelat vigilenţa paznicilor; i) abstract pentru concret: se află în primăvara vieţii; j) specific pentru generic: mănâncă o pâine de pe urma mea.
•Ca şi metafora ori sinecdoca, metonimia poate circula în limbajul uzual sub forma unor clişee, devenite catacreză* (braţele fotoliului) - utilizare metonimică a unui termen în locul altuia, pentru care nu există alt corespondent în limbă. Caracteristica de a fi fixată în formule, pe care metonimia o posedă în mai mare măsură decât metafora, face ca această figură să fie tot mai puţin prezentă în poezia modernă. Semantic autonomă faţă de context*, metonimia funcţionează identic în limbajul curent ori în cel poetic şi nu presupune nici o schimbare de sens în momentul apariţiei unui termen în locul celuilalt, în context identic.
•Spre deosebire de sinecdocă, realizată printr-o substituţie de tipul parte-întreg („pars pro toto" - „totum pro parte"), metonimia se bazează pe înlocuirea unor echivalente cantitative („pars pro parte").
Vezi CATACREZĂ; METAFORĂ; SINECDOCĂ.
M.M.
METRIC, -Ă
în sens restrâns, determinare care priveşte grupările bazate pe metru* sau pe măsura* silabică. Din acest punct de vedere, într-o strofă* sau într-un poem versurile pot fi: izometrice (cu un număr egal de silabe): Jinduiesc Ia taine coapte/ guri sosile-n miez de noapte.// Om şi păsări, duhuri, fluturi/ nu aşteaptă să le scuturi (Blaga) sau heterometrice (alcătuite dintr-un număr inegal de silabe): Cu o floare-n dinţi/ Rada-i un măceş cu ghimpi fierbinţi./ Joacă-n tină/ Cu soarele-n păr, ca o albină (Arghezi). în sens larg, determinarea se aplică în general sistemului de versificaţie* (vezi, de ex., ***sistem metric, structură metrică). • Pauză ~ în versificaţie*, pauză care marchează sfârşitul versului sau care separă versul în două (h)emi- stihuri*. în această ultimă ipostază, pauza metrică poartă numele de cezură*. Pauza metrică nu coincide întotdeauna cu pauza verbală, care respectă***

limitele unităţii gramaticale ori semantice. Vezi şi ingambament. «Vers ~ în versificaţia clasică, vers bazat pe cantitatea prozodică.
M.M.
METRICĂ
Disciplină care reprezintă una dintre cele trei componente ale versificaţiei' (celelalte două fiind studiul rimelor* şi studiul formei grupărilor de versuri). în sens restrâns, metrica se ocupă cu studierea unităţilor de măsură* care - repetate - alcătuiesc versul*. în sens lărgit, obiectul metricii îl constituie ansamblul de reguli proprii poeziei versificate: măsurile fixe, regularităţile ritmice (vezi RITM), gruparea versurilor în strofe* sau în forme fixe (sonet*, rondel*, baladă* etc.). în metrică se utilizează o serie de tehnici aparţinând mai ales fonologiei* segmentale şi suprasegmentale* (referitoare la cantitatea vocalică, la accent etc.). Termenul este uneori utilizat ca sinonim pentru prozodie*, iar prin extensie poate desemna, în general, un ansamblu de reguli referitoare la sistemele de versificaţie.
Vezi şi PROZODIE; VERSIFICAŢIE.

M.M.
METRU
1. în prozodia* greacă şi latină, caracteristică a versului*, determinată de numărul şi de organizarea picioarelor* care îl compun; în poezia greacă, fiecare grupare de două picioare. După numărul de picioare, în metrica* greacă şi latină versurile se clasificau în: trimetru - 3, tetrametru - 4, pentametiu - 5 sau hexametru - 6 picioare. 2. în versificaţia* modernă, metrul este înţeles ca măsură* dată de numărul de silabe pronunţat într-un vers (8 pentru octosilab*, 11 pentru endecasilab*, 12 pentru alexandrin*, 13-14 pentru alexandrinul românesc etc.); în această perspectivă, metrul echivalează cu tipul de vers. în sens lărgit, termenul se aplică şi prozei poetice, în care pot fi identificate fragmente ritmate şi/sau rimate, echilibrate între ele şi prin numărul egal ori asemănător de silabe.
M.M.
MEZOSEMANTICĂ
Tip/parte a semanticii* interpretative care studiază substanţa definită de clasem*, diferenţiată de macrosemantică* şi de microsemantică*. Interesează si studiul semanticii cu ajutorul informaticii.
A.B.V.
MICROCONTEXT
Vecinătate imediată a cuvântului luat în considerare, alcătuită din cuvântul precedent şi cel următor. • în teoria stilistică a lui M. Riffaterre, microcontextul este constituit de opoziţia context* stilistic/fapt de stil; amplificată în spaţiul unei fraze, al unui paragraf ori al unui întreg text*, opoziţia dă naştere macrocontextului*.
Vezi CONTEXT,; TEXT.
M.M.
MICROSEMANTICĂ
Semantică* interesată de substanţa semnificatului definit prin semantem* şi virtuem*, delimitată de macrosemantică* şi mezosemantică*. Se apropie în mare măsură de semantica lexicală paradigmatică.
A.B.V.
MICROSTRUCTURĂ
1. Termen care desemnează cu precădere reţeaua de relaţii stabilite între sensurile unui cuvânt polisemantic (vezi POLISEMIE), în opoziţie cu macrostructura*. 2. în analiza* conversaţiei*, mod de organizare a unităţilor de rang inferior din structura unei conversaţii. în funcţie de modelul descriptiv, microstructura este reprezentată de elemente diverse, cum ar fi cele aparţinând nivelului local al organizării conversaţiei: intervenţia în curs şi cea imediat următoare (modelul etnometodologic), sau cele care constituie unitatea conversaţională minimală: actul* (modelul integrativ al lui W. Edmondson). în primul caz, se formulează principiile şi regulile care guvernează atribuirea rolului de emiţător*, în al doilea caz, se definesc locul şi rolul mărcilor diverselor categorii ale organizării pragmatice (deixis*, implicit), precum şi reflexele principiilor de bază ale interacţiunii comunicative (principiul cooperativ*, principiul politeţii*) în structura actelor conversaţionale de diferite tipuri.
Vezi şi MACROSTRUCTURA.
A.B.V. (1); L.I.R. (2).

MINIMAL, -Ă
1. Enunţ ~ Secvenţă de componente sintactice organizată în jurul unui centru* predicativ a cărei caracteristică este autonomia sintactică şi de comunicare. După unii autori, enunţul minimal este secvenţa alcătuită din subiect + predicat (ex.: ***elevul învaţă); după alţii, este secvenţa strângând în jurul predicatului clasa semantică a actanţilor* (sau a argumentelor*), iar, din altă perspectivă, clasa sintactică a determinanţilor obligatorii* (vezi Ion trimite elevului o carte). în această ultimă accepţie, pentru verbele*** monovalente (vezi valenţă), enunţul minimal se reduce la structura subiect + predicat, iar, pentru cele bi- şi trivalente, enunţul minimal include şi complementele''. 2. Pereche ~ în fonologie, pereche de cuvinte având sensuri diferite, diferenţa de sens fiind rezultatul înlocuirii unui singur fonem. Fonemele diferenţiatoare se pot deosebi fie pe baza unei unice trăsături sau, altfel spus, pe baza mărcii de corelaţie* (vezi, pentru română, pat--bat; cară-gară, deosebite pe baza trăsăturii de sonoritate*), fie prin mai multe trăsături fonice (vezi rom. por -pir; \ată - ţaţă, unde intervin simultan mai multe trăsături distinctive). Găsirea perechilor minimale este procedura fonologică general utilizată pentru identificarea, într-o limbă dată, a inventarului de unităţi fonematice. 3. Proiecţie ~ în gramaticile care au introdus teoria X-BARA* ca mod de reprezentare a structurii grupurilor, denumeşte primul nivel de proiecţie* (simbolizat ca X’), constituit din expansiunile X° + Complemente, adică din capurile * lexicale şi complementele primite obligatoriu de acestea. Se deosebeşte de proiecţia maximală, reprezentând al doilea nivel de proiecţie (simbolizat ca X”), care are structura: (Spec) + X’ + (Adjunct). Dacă proiecţia minimală include componenţii cel mai intim legaţi de capurile de grup, proiecţia maximală adaugă la aceştia şi determinanţii exteriori, facultativi, corespunzând celei mai largi structuri de constituenţi a grupurilor sintactice. Distincţia terminologică proiecţie minimală vs. ***maximală reflectă, de*** ex., pentru grupul adjectival din română, deosebirea dintre grupul cunoscută studenţilor, conţinând centrul şi complementul său, şi grupul destul de cunoscută studenţilor din bibliografie, incluzând şi determinanţii facultativi (vezi şi X-BARĂ). 4. Sintagmă ~ Combinaţie de două unităţi minimale (vezi 5) dotate cu sens (de două morfeme* sau, după alţi autori, de două moneme*), combinaţie identificabilă adesea cu un cuvânt*. Reprezintă, pentru nivelul morfologic, o unitate analizabilă, iar, pentru cel sintactic, o unitate neanalizabilă, nesegmentabilă, unitatea considerată minimală. Corespunde, de ex., în română, combinaţiilor morfematice binare din cas-ă, albastr-u, analizabile la nivel morfologic, dar neanalizabile la

nivel sintactic. Sintagma minimală se deosebeşte de sintagma propriu-zisă (vezi SINTAGMĂ), ultima fiind analizabilă şi la nivel sintactic. 5. Unitate - în conformitate cu principiul stratificării* lingvistice, desemnează unitatea fundamentală a unui anumit nivel, indivizibilă pentru acest nivel, dar segmfentabilă Ia un nivel inferior. • în funcţie de nivelul considerat, se recunosc unităţi minimale care au calitatea de semn* lingvistic (este cazul morfcmelor , al lexemelor*, al sintagmelor minimale (vezi 4). unităţile minimale ale nivelurilor morfologic, lexical, respectiv sintactic) şi unitatea minimală nedotată cu semnificaţie, neavând calitatea de semn lingvistic (este cazul fonemului*). în unele teorii lingvistice, unitatea minimală priveşte un singur plan, al expresiei sau al semnificaţiei, ca urmare a demersului teoretic de disociere a celor două planuri şi de stabilire de unităţi minimale pentru fiecare (în concepţia glosematică*, de ex., ***cenematemele sunt unităţi minimale din planul expresiei, iar plerematemele din planul conţinutului). • Dacă ideea unităţii minimale este general acceptată de lingvişti, există însă diferenţe numeroase de la o şcoală lingvistică la alta în ce priveşte numărul de nivele lingvistice şi, respectiv, tipul de unitate minimală pentru fiecare nivel, dar şi în ce priveşte denumirea şi semnificaţia termenilor comuni. Singur fonemul, unitatea minimală a nivelului fonologie, pare a fi întrunit consensul terminologic şi de semnificaţie al lingviştilor. Pentru morfologie, sintaxă, lexic, semantică apar diferenţe de termeni (de*** ex., pentru cea mai mică unitate dotată cu sens, unii propun morfemul, alţii, monemuf) şi diferenţe de concepere a aceluiaşi termen (vezi accepţiile mult diferite ale termenului morfem). •Curentele structuraliste* au elaborat metode* riguroase de delimitare, pentru un text dat, a unităţilor minimale şi de stabilire, pentru un sistem lingvistic, a inventarului: a) analiza în constituenţi imediaţi (vezi analizĂj), al cărei obiectiv este segmentarea unui text până la decuparea unităţilor minimale dotate

cu sens; b) metoda reducţiei variantelor la invariante* (vezi ANALiZĂ$_{5si6(b)}$), utilizată pentru inventarierea unităţilor minimale concepute abstract, deci a unităţilor de la nivelul sistemului* lingvistic (inventar de foneme, de morfeme etc.) (vezi şi ANALIZĂ; CENEMATICĂ; FONEM; LEXEM; MORFEM; PLEREMATICĂ; SEM; SEMANTICĂ; SINTAGMĂ; UNITATE).

G.P.D.

MINUSCULĂ

Literă* mică. în ortografia* românească actuală se utilizează în toate situaţiile, cu excepţia celor pentru care norma impune scrierea* cu majusculă .

C.S.

MISE EN RELIEF

în stilistica tradiţională, cu deosebire la autorii de expresie franceză şi germană, ansamblu de procedee prin care „se reliefează", „se scot în evidenţă" anumite părţi ale enunţului. Sin. parţial - emfază*. Procedeele de mise en relief sunt motivate de afectivitate* şi au ca efect expresivitatea* sporită a textului (literar), prin utilizarea atât în planul autorului (poezie şi proză), cât şi în planul vorbirii personajelor (proză şi dramaturgie). Se manifestă la toate nivelele limbii, dar cele mai frecvente sunt procedeele de mise en relief în lexic (arhaismul*, argourile*, asocierile inedite/contrastive de termeni) şi în sintaxă (schimbarea ordinii normale a cuvintelor, în toate variantele: inversiune*, antepunere*, dislocare*, hiperbat* etc., ca şi suprimările de unităţi ale enunţului: elipsă*, brahilogie*).

Vezi şi AFECTIVITATE; EMFAZĂ; EXPRESIV.

M.M.

MIŞCARE

I. ~ a limbii / - a sistemului Vezi dinamică, ü. ~ a unui component sintactic Vezi deplasare. HI. Veib de ~ Clasă semantico-sintactică de verbe, aparţinând clasei verbelor de acţiune*, distinctă prin prezenţa în matricea semantică a fiecărui verb a trăsăturilor inerente [+ Mişcare; -/+Orientare], ceea ce determină selecţia anumitor cazuri / roluri* locative, iar în plan formal selecţia, pentru limbile cu o flexiune bogată, a cazurilor flexionare locative şi pentru limbile cu flexiune redusă sau lipsite de flexiune cazuală, a prepoziţiilor locative, în română, verbul a pleca, exprimând o mişcare orientată, primeşte ablativul* (pleacă de la...) şi alativul* (pleacăla/spre...), cazuri lexicalizate prepoziţional, iar verbele a merge şi a se plimba, care exprimă o mişcare neorientată, au o libertate mult mai mare în alegerea tipului de rol locativ, mar

carea acestuia rămânând exclusiv în seama semanticii interne a prepoziţiei (merge de la.../ la.../ de-a lungul..7 pe..7 în ...). Primesc cazul instrumental* (merge cu trenul), exceptând câteva verbe care încorporează instrumentul în semantica internă (ex.: a schia, a patina). • Actualizările sintactice diferă de la o limbă la alta. Pentru română, este curentă construcţia intranzitivă, nereflexivă sau reflexivă (Ion merge, aleargă, se plimbă). Unele verbe de mişcare din română se actualizează ca tranzitive în franceză, aşezând cazul care exprimă determinarea locativă în poziţia obiectului direct (vezi *longer, cotoyer;* fr. *longer Ies murs). IV. ~ interacţională Secvenţă de acte* performate de acelaşi emiţător*. Deşi produs al unei activităţi individuale, mişcările sunt integrate în structura de ansamblu a conversaţiei* prin intermediul actelor* opţionale de validare a intervenţiei* precedente a interlocutorului şi/sau de solicitare a unei noi intervenţii a acestuia. Actul principal din structura unei mişcări defineşte tipul acesteia. în funcţie de relaţia de substanţă dintre intervenţiile în conver- saţie, unii specialişti disting următoarele tipuri principale de mişcări interacţionale: ofertă, mişcare prin care se introduce o temă de conversaţie; satisfacere, mişcare prin care se comunică emiţătorului precedent faptul că intenţia sa perlocuţionară* a fost eficientă; respingere, miş- care prin care emiţătorul încearcă să-şi determine partenerul să-şi retragă complet oferta iniţială; contracarare, mişcare prin care emiţătorul încearcă să amendeze conţinutul mişcării precedente, deter- minându-1 pe partener să revină parţial asupra spuselor sale; re-ofertare, mişcare prin care iniţiatorul unei teme de conversaţie propune o versiune modificată a primei*

sale oferte. Vezi, de ex.:
A. Hai să mergem la plimbare! (Ofertă)
B. Da. (Satisfacere)
B. N-am timp. (Respingere)
B. E un ordin? (Contracarare).
A. Mi-ar face plăcere să ne plimbăm împreună. (Re-ofertare).

Anumite mişcări au numai o funcţie strategică, declasificarea lexico-gramaticală a substantivelor,
sprijinire a actului interactional de bază, apar-perechi de substantive obţinute prin derivare în
ţinând exclusiv structurii de suprafaţă a conver-vederea exprimării opoziţiei de sex. • în raport cu
saţiei. Ele sunt determinate de predicţii ale emiţă- alte limbi romanice, limba română cunoaşte o
torului asupra atitudinii şi a reacţiei colocutorului. mare varietate de sufixe selectate pentru
Din această categorie fac parte mişcările de exprimarea acestei opoziţii: casier - casieri, vitei
motivare a actului, prin care se oferă argumente în _ ^ oi(ca„ _ oltean(A> păun _ păulA$. *gâscă -*
favoarea acestuia înainte ca partenerul să le ceară, ^ ***rată-rătoi, lup - lupoaică: unele sufixe au***
mişcările de amplificare, prin care se aduc , . , „ . ^ Ä
. ' w . .. 1 1 . , o circulaţie exclusiv populara: doftor- doftoroaic
clarificari suplimentare asupra temei de discuţie, „
. w , , ... i • ' • etc. • Fenomenul nu se înregistrează numai in
si mişcările de dezarmare a interlocutorului, prin b
care se limitează posibilităţile de reacţie a acestuia cazul substantivelor comune, ci ş. m cazul
faţă de oferta emiţătorului.substantivelor proprii patromme: Daniel -
C.P.D. (I-IIl); L.I.R.(IV).Daniela, Marin - Marina, Cristian - Cristiana etc.
• Cuvântul-bază poate fi masculin (lup, păun,
MOBIL **oltean) sau feminin (gâscă, raţă).**
1. Accent ~ Vezi accent. 2. Moifem ~ Sin.C.C. (morfem) liber, vezi liber; 3. Substantiv ~ în
MOD
I. ~ de articulare Vezi consoană, ü. ~ de comunicare Modalitate de organizare a ansamblului frazei, determinată de intenţia de comunicare şi de atitudinea locutorului faţă de enunţ şi faţă de destinatar, locutorul având posibilitatea alegerii între: statutul de frază asertivă I declarativă (locutorul comunică o propoziţie / frază care, în raport cu o stare de fapt, poate fi adevărată sau falsă); statutul de frază interogativă* (locutorul solicită informaţii de la interlocutor); statutul de frază imperativa (locutorul transmite interlocutorului un ordin, un îndemn, o interdicţie); statutul de frază exclamativa' (locutorul, surprins sau emoţionat de o stare de fapt, îşi exprimă direct starea emoţională)» Cele patru tipare de frază sunt diferite între ele şi fiecare diferit de la o limbă la alta (vezi asertiv/declarativ; exclamativ; imperativ; interogativ). • în gramatica românească, se recunosc două tipuri principale de moduri de comunicare: enunţiativ* vs. ***interogativ, tipul imperativ este subordonat celui enunţiativ, iar tipul exclamativ apare ca subspecie atât în cadrai celui enunţiativ, cât şi al celui interogativ. IU. ~ verbal Categorie* gramaticală specifică verbului*, exprimând, prin forma verbului sau printr-o construcţie perifrastică*, modul în care vorbitorul apreciază acţiunea sau starea, fie ca sigură, fie ca posibilă, realizabilă în funcţie de satisfacerea unei condiţii sau dorită, incertă, ireală*** etc. Modul verbal se subordonează modalităţii*, fiind numai unul dintre mijloacele ei de exprimare: exprimarea gramaticalizată prin forme flexionare speciale (afixe gramaticale) sau cu instrumente speciale (auxiliar*, seiniauxiliar* etc.). • Categoria gramaticală a modului există în limbile clasice (latină şi greacă), dar şi în limbile europene actuale (vezi limbile romanice sau germanice), precum şi în limbi neindo-europene (araba sau limbi australiene). în limbile în care există mod verbal, categoria se organizează printr-un sistem de opoziţii care cuprinde un termen nemarcat: indicativuf (sau ceva corespunzător indicativului), termenul care exprimă aserţiunea propriu-zisă, şi, în funcţie de limba considerată, un număr variabil de termeni marcaţi* (doi termeni: subjonctivul /conjunctivul* şi imperativul, ca în latină; trei termeni: subjonctivul, optativul* şi imperativul, ca în limbile romanice; patru termeni, ca în română şi în italiană, dintre limbile romanice, unde s-au creat forme gramaticalizate pentru exprimarea incertitudinii, constituindu-se şi prezumtivul* etc.). • Limbile în care verbul realizează distincţii modale se deosebesc nu numai ca inventar de termeni, ci şi ca mijloace de exprimare a termenilor comuni, precum şi ca distribuţie a acestora. Româna, de ex., şi-a creat pentru formele modale mai recente condiţionalul şi prezumtivul, mărci analitice*, utilizând forme speciale de auxiliar*. Pentru conjunctiv, româna utilizează fie o marcă sintactică: să, fie în cazul persoanei a IlI-a, un ansamblu de mărci: o formă specială de afix, dublată uneori de o alternanţă şi de marca sintactică să (să creadă; să vadă). Imperativul se distinge prin mărci

suprasegmentale*, iar indicativul, prin absenţa mărcilor. Există limbi care, pentru exprimarea valorilor modale, utilizează numai auxiliare şi semiauxiliare* (este cazul englezei, de ex.); altele, particule* modale (unele limbi australiene); altele, clitice* (este semnalat cazul limbii luiseno, din California). Pentru limbile europene, problema teoretică cea mai dezbătută a constituit-o statutul verbelor modale*, atribuindu-li-se calitatea de auxiliar sau de semiauxiliar. de marcă gramaticală sau lexicală. Răspunsul nu poate fi dat global, existând diferenţe de la o limbă la alta şi, în cadrul aceleiaşi limbi, de la un verb modal la altul şi de la o utilizare la alta. în engleză, unde nu există o variaţie modală marcată afixal, verbele

modale prezintă un grad mai înalt de gramaticalizare*. în română, unde valorile modale se exprimă regulat prin flexiunea verbului, verbele modale rămân mijloace secundare, specializate pentru anumite semnificaţii modale, iar semnele de gramaticalizare diferă de la un verb la altul şi de la o apariţie la alta (vezi şi (verb) modal). • Limbile diferă şi ca distribuţie* a termenilor comuni. în cadrul limbilor romanice, este cunoscută situaţia conjunctivului românesc, care, sub presiune balcanică, s-a extins în dauna infinitivului, ajungând să-l înlocuiască aproape total pe acesta în structurile V(erb) + V(erb) (excepţie face a putea, care admite în variaţie liberă ambele forme: pot cânta/pot să cânt). • în limbile în care există mod verbal, este frecventă interferenţa mod - timp*, cu forme speciale de interferenţă de la o limbă la alta. Gramaticile româneşti notează, de ex., valori modale pentru imperfect*, viitor*, prezent* (vezi timp). • Pentru clasificarea modurilor s-au propus: a) Criteriul exprimării în paradigma unui mod verbal a variaţiei de persoană* şi de număr*. S-au distins, în funcţie de (a), modurile personale, care deosebesc prin forme proprii persoana şi numărul subiectului, realizând fenomenul de acord*, şi moduri nepersonale, care nu deosebesc persoana şi numărul subiectului; b) Criteriul autonomiei sintactice şi de comunicare pe care verbul aflat la un anumit mod o asigură grupului constituit în jurul său. Se deosebesc, în funcţie de (b), modurile predicative, care asigură grupului autonomie, şi moduri nepredicative, care, deşi generatoare de grupuri verbale, nu le asigură independenţă în comunicare, gg* înregistrează această distincţie ca: forme finite ale verbului, care asigură autonomie, vs. ***forme non-finite, neasigurând autonomie grupurilor constituite în jurul lor. Clasificarea de sub (b) corespunde celei de sub (a), modurile predicative fiind şi personale, iar cele nepredicative, nepersonale. Clasa modurilor nepersonale şi nepredicative este inclusă în categoria gramaticală a modului în virtutea tradiţiei, fără ca acestea să exprime semnificaţii modale. Reprezintă o clasă de forme a căror trăsătură comună este diferită de una de tip modal, constând în convertirea parţială a formelor verbale spre alte clase morfologice: nume, în cazul infinitivului* şi al supinului*, adjectiv, în cazul participiului*, adverb, adjectiv sau, rar, nume, în cazul gerunziului*, fără ca această trecere să se fi produs complet. Formele nepersonale se caracterizează printr-un comportament dublu sau chiar triplu, de verb şi de altă clasă morfologică (vezi şi gerunziu; infinitiv; (formă) nepersonală; participiu; supin). c) Criteriul distribuţiei formelor, în funcţie de care o poziţie specială are conjunctivul. Deşi ocurent şi în propoziţii principale, conjunctivul este, ca frecvenţă de apariţie, un mod al subordonării. Cei doi termeni care îl denumesc: conjunctiv / subjonctiv se referă la această caracteristică. • în gramatica românească, modurile verbale şi sistemul lor de sinonimii au fost folosite drept criteriu de clasificare a propoziţiilor* după scopul comunicării, (vezi şi condiţional; conjunctiv; imperativ; indicativ; optativ; prezumtiv). IV. 1. Adverb de ~; Locuţiune adverbială de ~ Clasă semantică de adverbe* şi de locuţiuni adverbiale* care exprimă o caracteristică a procesului, a unei stări sau a unei calităţi*** (ex. ***aleargă repede; locuieşte confortabil; mnlt îmbătrânită). După unii autori (N.*** Chomsky, 1965; E. Vasiliu, Sanda Golopenţia, 1969), reprezintă şi o clasă sintactică de adverbe, acordându-li-se, în raport cu alte circumstanţiale*, o poziţie privilegiată, ca urmare a legăturii lor mai strânse cu predicatul. • Clasa adverbelor modale este, în tradiţia multor gramatici, inclusiv a celei româneşti, extrem de cuprinzătoare şi de eterogenă. Eterogenitatea, trăsătură general recunoscută pentru clasa adverbului, este, în fapt, rezultată din eterogenitatea adverbelor de mod (vezi adverb). Se cuprind aici: a) subspecii semantic diferite, în funcţie de semantica lor internă: propriu-zise (bine, alene), cantitative (mult, puţin, destul), distributive (câte), de incertitudine (pesemne, poate), de aproximare (oarecum, întrucâtva), restrictive (numai, doar) etc., dar şi în funcţie de modul în care îşi procură semnificaţia (vezi clasa adverbelor modale anaforice* şi deictice*: aşa, asemenea, astfel); b) subspecii funcţional diferite, unele funcţionând autonom, iar altele, ca mărci ale diverselor categorii gramaticale:

mărci de gradare şi de comparaţie* (prea. foarte, mai, grozav de. destul de), mărci exclamative* (ce, cât de), mărci interogative* (oare, nu cumva) etc.; c) subspecii sintactic diferite, deosebindu-se adverbele modale cu statut de modificatori* (ex.: ***lucrează bine şi mult) de altele prepoziţionale* (poate că...; probabil că...) sau de altele cu statut de particule* / de clitice* / de semiadverbe**** (ex.: a venit doar / tot/ şi el). 2. Complement circumstanţial de ~ / modal Specie de complement circumstanţial* care determină un verb, un adjectiv, un adverb, o interjecţie exprimând felul cum se desfăşoară o acţiune (munceşte bine şi cu pricepere) sau cum se înfăţişează o stare, o calitate, o caracteristică (iubeşte cu pasiune, destul, de bolnăvicioasă). Se exprimă prin adverbe şi locuţiuni adverbiale de mod (vezi IV. 1) şi prin orice grupare prepoziţională sau formă verbală nepersonală substituibilă printr-un adverb de mod (ex.: ***vine repede, pe nesimţite, fără zgomot, alergând, fără a face zgomot). • Ca poziţie sintactică, un complement de mod apare frecvent în ipostaza de determinant facultativ* (sau de*** adjunct*) (ex.: ***lucrează anevoie); mai rar, apare şi ca determinant obligatoriu*, deci ca*** actant*, fiind nesuprimabil (ex.: ***Se comportă prosteşte). Statutul facultativ/obligatoriu depinde de trăsăturile semantico-sintactice interne ale regentului, fiind înregistrat în lexicon*. • în gramatica românească, specia complementului de mod include, pe lângă modale propriu-zise, şi modale de măsură, complemente care exprimă măsura prin unităţi convenţionale de măsură, preţ, temperatură*** (ex.: ***înalt de zece metri, costă zece lei), modale comparative, complemente care exprimă o comparaţie*** (ex.: ***rece ca gheaţa) sau introduc termenul cu care se face comparaţia*** (ex. ***mai bogat decât tine; cel mai bogat dintre toţi), modale consecutive, complemente restrânse ca utilizare, exprimând o consecinţă a posedării unei calităţi într-un grad înalt sau a exercitării unei acţiuni cu deosebită intensitate*** (ex.: ***bolnavă de moarte, mănâncă de speriat) (vezi şi comparativ; consecutiv; măsură). 3. Propoziţie circumstanţială de ~/ modală Specie de propoziţie circumstanţială* care corespunde în planul frazei complementului circumstanţial de mod (vezi IV. 2). • în gramatica românească se disting trei tipuri de***

propoziţii modale, corespunzând primelor trei tipuri de complement circumstanţial de mod, şi anume: modale propriu-zise (ex. ***Se descurcă cum poate); modale comparative*** (ex.: **Cum e bradul arătos/ Aşa-i badea de frumos; învaţă mai bine decât au învăţat fraţii lui); modale de măsură progresivă** ***(ex.:*** **Cu cât o privea mai atent, cu atât o găsea mai frumoasa). Fiecare tip se introduce prin elemente joncţionale, unele comune mai multor tipuri, altele, specializate. Pentru propoziţia de măsură progresivă, de** ex., sunt specifice locuţiunile conjuncţionale cu cât, de ce, pe măsură ce, iar pentru
o subspecie de comparative, comparativa condiţională, locuţiunile conjuncţionale ca şi când, ca şi cum, de parcă (vezi şi comparativ; măsură). V. ~ /Modalitate narativ(ă) Vezi narativ,-Ă.
G.P.D.

liare*, deci mijloace gramaticale de marcare a MODAL semnificaţiilor modale, fie ca verbe autonome,
Ceea ce se referă la modul* gramatical şi la moda- deci mijloace lexicale de marcare a aceloraşi litate • Sufix ~ Tip de sufix , lexical sau grama- semnificaţii. Soluţia la această chestiune nu poate tical, purtător al unei semnificaţii modale. De ex., fi una singură> existând diferente de comportament este cazul sufixului lexical -bil, ataşat radicalilor gramatical de la 0 limbă la a]ta iar, în interiorul verbali, care în diverse limbi europene este aceleiasi limbi> de ia un verb modal la altul si chiar purtătorul semnificaţiei modale de posibilitate. d£]a 0 conslructie la a]ta• In leză undeaproa_
pe că nu există forme modale sintetice , gradul de
i Verb ~ Clasă lexicală de verbe, iar pentru unele
limbi, devenită si clasă gramaticală, apărând ... * , , , , , , ,,
: v. . , • ■ , gramaticalizare al modalelor *shell, will, must,*
obligatoriu in vecinătatea unui verb principal, cu °
formă nepersonală* (frecvent, cu formă de infim- can• ^ *necd se manifeSta clar* prm impoortante
tiv) sau personală (în română, apare frecvent con- Perturbări de comportament în raport cu verbele
junctivul), căruia îi imprimă una dintre semnifica- autonome (vezi caracteristici ca. paradigme
ţiile modale: necesitate, posibilitate, incertitudine, defective; construcţia cu infinitivul fără *to;*
dorinţă, obligaţie. Interpretarea verbelor modale a construcţia formelor interogative şi negative fără
constituit pentru numeroase gramatici, inclusiv auxiliarul *to do). Pentru gramatica limbii române,*
pentru gramatica românească, un subiect de dezba-analizele de tip structuralist au subliniat că, dintre
tere, fiind considerate fie ca auxiliare* / semiauxi- verbele modale, numai a putea, a trebui şi a fi

(modal) prezintă, în unele construcţii, perturbări de comportament în măsură să probeze un grad ridicat de sudură cu verbul principal (vezi construcţii de tipul: îl putea vedea; s-a putut răzgândi; trebuiau să plece; erau să cadă). Diferenţele de comportament gramatical de la un verb la altul şi de la o construcţie la alta sunt semnul manifestării în sincronie a unui proces complex de gramaticalizare*, care nu a afectat, în egală măsură, toate verbele modale (vezi şi SEMI- AUXILIAR). Recunoaşterea calităţii de semiauxiliar are ca efect, în planul interpretării sintactice, recunoaşterea predicatului compus / complex ca bloc sintactic neanalizabil (vezi şi $COMPUS_3$).
G.P.D.

MODALITATE

I. 1. în tradiţia logicienilor, exprimă cum (în ce mod) este adevărată / falsă o propoziţie, dacă este adevărată în mod necesar sau în mod posibil. Necesitatea* şi posibilitatea*, cele două valori ale modalităţii clasice, pot fi privite în mod absolut, în raport cu toate lumile posibile (necesitate / posibilitate alethică*), sau prin raportare la ceea ce este cunoscut sau crezut de locutor, deci în raport cu experienţa şi adevărul empiric al vorbitorului şi al momentului istoric în care se face comunicarea (modalităţi ne-alethice; vezi epistemic; deontic; doxastic). • Există puncte de vedere care consideră modalitatea ca implicare a vorbitorului în enunţ, acesta exprimând atitudinea, opinia, aprecierea lui subiectivă în legătură cu latura descriptivă (conţinutul factual) al celor enunţate (vezi modalitate apreciativă). 2. în lingvistica franceză (P. Charaudeau, 1992), modalitatea este legată de teoria enunţării*, exprimând poziţia locutorului în actul enunţării, poziţie raportată la interlobescutor, la sine însuşi, la cele enunţate. Se deose trei poziţii ale locutorului, constituind cele trei modalităţi distincte: modalităţi alocutive*, orientate spre interlocutor, locu torul transmiţând interlocutorului opinia, poziţia sa; modalităţi elocutive*, orientate spre locutor, acesta exprimând propria poziţie în raport cu cele enunţate: modalităţi delocutive*, care nu sunt orientate nici spre interlocutor, nici spre locutor, ci spre cele enunţate, spre mesaj, ü. în terminologia lui A. Martinet, specie de mo- nem* care nu poate funcţiona decât ca monem dependent (sau satelit*). Modalităţile sunt moneme de tip gramatical (este, de ex., cazul arti-colelor sau al monemelor de număr); se deosebesc
de alte moneme dependente, care pot funcţiona, de la o apariţie la alta, fie ca nuclee*, fie ca sateliţi (este cazul nominalelor) (vezi MONEM).
G.P.D.

MODALIZARE

Convertirea unei propoziţii nemodalizate (descriptive, factuale) într-una modalizată. prin inserarea unui modalizator*. Din punct de vedere semantic, înseamnă introducerea unei semnificaţii de modalitate* conţinute în semantica modalizatorului, iar din punct de vedere

sintactic înseamnă fie subordonarea faţă de modalizator, prin includerea conectivului* de subordonare, fie introducerea incidenţă* a modalizatorului (vezi: plouă => ştiu că/ cred că/ vreau să / poate să/ trebuie să/ pesemne / din păcate/ plouă). • Există modele (vezi modelul semantic fillmorian) în care modalizarea apare ca trăsătură obligatorie a structurilor profunde, orice propoziţie profundă încorporând un modalizator şi având forma: M(odalizator) + P(ropoziţie).

G.P.D.

MODALIZATOR

Clasă funcţională de mărci* purtătoare ale semnificaţiei de modalitate*; corespunde, în limbajele logice, operatorilor* modali. Ca orice clasă funcţională, interferează barierele părţilor* de vorbire şi ale nivelurilor* lingvistice, incluzând, pe lângă mărci gramaticale (mărcile categoriei de mod*, în limbile în care există mod gramatical), mărci lexico-gramaticale (este cazul verbelor modale*) şi mărci exclusiv lexicale, fie de tip derivativ (este cazul sufixului modal* -bil), fie de tip lexematic şi frazeologic (adverbe şi locuţiuni adverbiale prepoziţionale*; verbe de atitudine* prepoziţională). Există un sistem universal de modalizatori invarianţi* corespunzător sistemului general de modalităţi. Modalitatea epistemică*, de ex., se organizează, în orice limbă, prin doi modalizatori invarianţi: „se ştie că“, „se crede că“ (le corespund operatorii logici simbolizaţi ca: „ □ „"v^1 “). Fiecare limbă are propriul sistem de sinonimii pentru actualizarea acestor modalizatori; în română, de ex., modalizatorului invariant „se ştie că“ îi corespund lexicalizări ca: (de)sigur (că) P, negreşit (că) P, de bună seamă (că) P, fără îndoială (că) P, nu încape nici o îndoială (că) P, se ştie că P, neapărat Fete.

G.D.P.

MODEL (~ LINGVISTIC)

Construcţie teoretică elaborată de lingvist în operaţia de modelare*, servind drept substitut / analog al fenomenului (al domeniului) lingvistic considerat; din investigarea modelului prin metode pur deductive se obţin informaţii relevante asupra domeniului lingvistic însuşi. Caracteristica esenţială a modelului este calitatea de construcţie elaborată, care, oricât de adecvată şi de perfecţionată ar fi, aproximează realitatea lingvistică, nefiind decât una dintre ipotezele ei de organizare şi de funcţionare. în acord cu această caracteristică, apare justificată ideea posibilităţii modelelor concomitente sau a perfecţionării continue a aceluiaşi tip de model. • S-au propus diferite criterii de clasificare a modelelor: a) în funcţie de perspectiva lingvistului asupra obiectului de studiu, analitică* sau sintetică*, se disting: modele analitice, în care punctul de plecare îl constituie o mulţime de secvenţe, iar obiectivul cercetării, stabilirea structurii acestora, a regulilor după care sunt alcătuite, a claselor cărora le aparţin componentele; modele sintetic- generative, în care punctul de plecare îl constituie un vocabular şi o gramatică (o mulţime finită de reguli), pentru ca, în final, să se obţină o mulţime de secvenţe. Modelarea lingvistică a creat modele de ambele tipuri (vezi consideraţiile lui S. Marcus, 1966). b) în funcţie de tipurile de relaţii care stau la baza construcţiei, se disting: modele sintagmatice*, a căror construcţie se întemeiază pe relevarea relaţiilor de succesiune ale categoriilor investigate; modele paradigmatice*, a căror construcţie se bazează pe relaţiile alternative. Este, de ex., deosebirea dintre modelul sintagmatic al cazului gramatical propus de S. Marcus, 1966, şi modelul paradigmatic al fonemului propus de O.S. Kulaghina, 1958. c) După gradul şi tipul de formalizare, se disting: modele formalizate / neformalizate / parţial formalizate; formalizate matematic/ formalizate logic. în lingvistica românească, prin contribuţiile lui S. Marcus şi Em. Vasiliu, ambele tipuri de formalizare (matematică şi logică) au fost utilizate, d) După gradul de cuprindere a domeniului lingvistic modelat, s-au propus: modele ale unor domenii mai restrânse (al fonemului, al părţii de vorbire, al cazului gramatical etc.); modele ale unor domenii extinse (ale proceselor sintactice şi semantico-sintactice aparţinând competenţei*, cum este modelul generativ*). Caracteristica ultimei perioade o constituie construcţia unor modele cât mai cuprinzătoare, cu un grad înalt de generalitate, capabile să dea socoteală nu numai de funcţionarea unei limbi sau a unui fenomen lingvistic, ci de organizarea şi funcţionarea limbilor în general, capabile să capteze atât latura invariantă a limbilor, cât şi variaţiile lor structurale (vezi caracteristicile modelului gb*). în plus, a apărut şi tentaţia construirii unor modele integratoare pentru competenţă şi pentru performanţă*, pentru semantică, sintaxă şi pragmatică (este cazul, de ex., al modelului propus de S. C.Dik în gramatica lui funcţională; vezi gramatică$_{12C}$).

Vezi şi METODĂ; MODELARE.

C.P.D.

MODELARE

1. Metodă* modernă de cercetare, aplicabilă în lingvistică, dar şi în numeroase alte ştiinţe (fizică, astronomie, biologie, medicină), constând în folosirea, pe baza analogiei de structură şi de funcţionare, a unei construcţii teoretice B ca model* al obiectului de studiat A. Se aplică în cercetarea obiectelor sau a fenomenelor care nu pot fi supuse direct observaţiei, investigarea lor urmând a se face pe cale teoretico-deductivă. Eficienţa metodei modelării constă în relevanţa rezultatelor obţinute din investigarea lui B şi pentru A, permiţând transferul rezultatelor de la B la A. • Recunoaşterea de către structuralism* a sistemului* lingvistic, distinct de actualizările lui observabile din vorbire*, iar, mai târziu, de către generativism* a competenţei* lingvistice, distinctă de performanţă*, a constituit baza teoretică pentru adoptarea metodei modelării şi în cecetarea lingvistică, deoarece atât sistemul, cât şi competenţa sunt „ascunse“ în dosul faptelor de vorbire şi pot fi relevate de către lingvist numai printr-o acţiune specială de „descoperire“. 2. Operaţie de construcţie a modelului pentru domeniul lingvistic investigat, operaţie în care intervin nu numai construcţia propriu-zisă şi

extragerea de informaţii cât mai numeroase pentru domeniul investigat, ci şi adoptarea, pe baza unei acţiuni speciale de evaluare*, a tipului celui mai adecvat de model. • Din perspectiva teoretică a infinităţii de modele, a evaluării şi deci a ierarhiei lor, devine justificată nevoia continuă de perfecţionare a modelelor,

chiar şi în cadrul aceluiaşi tip de model. Asăzi nu mai surprinde pe nimeni evoluţia modelelor generative* de la modelul gramaticii cu un număr finit de stări la modelul transformational*, de la modelul generativ standard la cel standard extins şi la cel standard extins revizuit, de la modelul transformational la teoria legării şi guvernării (GB'), de la modelul anilor '81,'82 la programul minimalist al anilor '92,'93. în general, fiecare nou tip de model, în urma unei evaluări proprii, reţine şi reintegrează, într-o nouă sinteză, numeroase dintre achiziţiile teoretice anterioare (vezi, de ex., GB ca model integrator a numeroase idei lingvistice clasice şi mai modeme).

Vezi şi METODĂ; MODEL.

G.P.D.

MODIFICATOR

în sintaxa distribuţională, desemnează acel component din grupurile endocentrice* a cărui distribuţie este diferită de distribuţia grupului în ansamblu sau, altfel spus, componentul suprimabil al grupurilor endocentrice; sinonim cu adjunct*, determinant facultativ*; satelit*. Se opune capului* (centrului* de grup sau nucleului*). în ipostaza de modificator, apar, în structura G(ru- pului) N(ominal), adjectivele calificative*, grupurile prepoziţionale şi propoziţiile relative calificative, iar în structura G(rupului) V(erbal), adverbele şi determinanţii prepoziţionali suprima- bili. De ex., în construcţia Această carte minunată s-a vândut imediat, adjectivul minunat şi adverbul imediat sunt modificatori, construcţia rămasă după suprimarea lor fiind corectă.

C.P.D.

MODUL

Fiecare dintre subsistemele unui model*, dacă acestea sunt concepute ca autonome şi coerente, construite în jurul unui principiu propriu. Caracteristica modulelor este de a funcţiona autonom, neexcluzând însă şi posibilitatea interacţiei cu alte module. Vezi, de ex., subsistemele din gb*, fiecare reprezentând o construcţie cu o autonomie pronunţată: teoria bornelor (engl. ***Bounding Theory,*** fr. La Theorie des Bornes) sau a constrângerilor care guvernează deplasarea* lui a; teoria guvernării* (engl. Government ***Theory;*** fr. ***Ia Theorie du Gouvernement)*** sau a relaţiilor de dependenţă structurală; teoria 6 -rolurilor sau a ***rolurilor tematice (engl. 0 - Theory;*** fr. ***la 9 - Theorie***), teoria de atribuire a rolurilor tema- tice de către predicate argumentelor; teoria legării (engl. ***Binding Theory,*** fr. ***la Theorie du Liage) sau*** a principiilor de legare sintactică şi semantică a componentelor non-referenţiale; teoria cazului* (engl. ***Case Theory;*** fr. ***la Theorie du Cas) sau a atribuirii cazului abstract unui G(rup) N(ominal); teoria controlului* (engl. Control Theory,*** fr. ***la Theorie du Contröle)*** sau a principiilor care guvernează categoria vidă PRO* din completivele infinitivale şi subjonctive.

Vezi şi MODULARISM.

G.P.D.

MODULARISM

Particularitate a unui model* care, pentru captarea ideii realităţii lingvistice stratificate, este conceput ca un dispozitiv complex alcătuit din articularea mai multor module*, fiecare funcţionând atât izolat, în jurul unor teorii şi principii locale proprii, cât şi intercondiţionat, prin interacţia şi controlul reciproc pe care modulele şi-l impun unul altuia. Are ca efect o perspectivă modulară, adică posibilitatea de a urmări fiecare fenomen lingvistic izolat, din perspectiva unui singur modul, dar şi din perspectiva altor module, identitatea lui globală constituindu-se, în final, din însumarea identităţilor parţiale. Este caracteristica generală a modelului din gb*.

Vezi GB; MODUL.

G.P.D.

MOMENTAN

1. Verb ~ în clasificarea semantică a verbelor, verb care indică o acţiune punctuală, aproape instantanee: (a) apărea, (a) muri, (a) se naşte, (a) pleca, (a) tresări. 2. Aspect ~ Valenţă a categoriei gramaticale a aspectului*, care se opune valenţei durative* . Aspectul momentan poate exprima fie acţiunea într-un moment al dezvoltării ei (aorist*), fie la începutul (incoativ*) sau la sfârşitul ei (perfectum*). Sin.: punctual.

CC.

MONEM

în terminologia lui A. Martinet, reprezintă cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens (vezi MINIMAL^); corespunde, la alţi lingvişti, morfe- mului*. în concepţia lui Martinet, morfemul este

unul dintre tipurile de moneme, cel dotat cu semnificaţie gramaticală.

Vezi şi GRAMATICI FUNCŢIONALE$_{12B}$; MORFEM.

G.P.D.

MONOFTONG

Termenul este utilizat rar (în lingvistica românească, Al. Rosetti, 1982), pentru a desemna vocala rezultată din reducerea unui diftong*.

Vezi MONOFTONGARE.

C.C.

MONOFTONGARE
Schimbare fonetică în urma căreia un diftong* este contras într-o singură vocală. Monoftongarea este un fenomen evidenţiat în special în cercetările de lingvistică diacronică, ce constată impunerea fenomenului în etape diferite ale limbii examinate; astfel, în latina vulgară se vorbeşte despre monoftongarea diftongului ae (din latina clasică) la e, iar în româna veche despre monoftongarea difton
gului ea la e etc. • în perspectivă sincronică, mo- noftongările sunt înregistrate la nivel dialectal; de ex., în graiurile româneşti nord-vestice apare monoftongarea diftongilor pa şi ea la o şi respectiv e.
C.C.
MONOLINGVISM
Folosire a unei singure limbi, în cursul diverselor procese comunicative. Ca şi bilingvismul* sau multilingvismul*, monolingvismul poate fi: social (colectiv) - al unei întregi comunităţi, de grup sau individual. Bilingvismul sau multilingvismul naţional nu sunt mutual incompatibile cu monolingvismul unor grupuri (constituite în funcţie de diferite criterii) sau indivizi (o parte a locuitorilor Belgiei sau ai Elveţiei pot cunoaşte şi utiliza numai una dintre limbile oficiale în uz: franceza sau flamanda - în primul caz, germana, franceza, italiana sau retoromana - în cel de al doilea).
L.l.R.
MONOLOG
Replică de dimensiuni ample emisă de un locutor/personaj, care nu are în mod obligatoriu un destinatar prezent sau precizat; monologul se opune dialogului*, secvenţă de (cel puţin două) replici între doi interlocutori prezenţi, ale căror poziţii sunt interşanjabile în timpul comunicării*. • Monologul se caracterizează - în opoziţie cu dialogul - prin câteva trăsături specifice: accentul este pus pe locutor; există în monolog puţine referiri la situaţia de comunicare; monologul are un unic cadru de referinţă; din monolog lipsesc elementele metalingvistice*; se caracterizează prin prezenţa exclamaţiilor. Spre deosebire, deşi schematizarea opoziţiei nu e simplă, în dialog accentul este pus pe interlocutor (şi, formal, pe elementele lingvistice ale adresării); există referiri numeroase la situaţia de comunicare; dialogul are simultan variate cadre referenţiale; se caracterizează prin prezenţa elementelor de metalimbaj şi prin frecvenţa formelor interogative (O. Ducrot-Tz. Todorov). 1. ~ dramatic Element în structura compoziţională a textului dramatic, monologul dramatic este o amplă intervenţie în stil direct, formulată de un personaj-locutor în prezenţa sau în absenţa altui personaj (eventual colectiv), de care poate face abstracţie sau cu care stabileşte o relaţie de comunicare (adresare), unilaterală şi univocă, determinată de imobilitatea şi ireversibilitatea rolului de emiţător* şi, respectiv, de destinatar* (Maria Cvasnîi-Cătănescu). în monologul dramatic, rolurile de emiţător şi de destinatar al mesajului-enunţ nu pot fi intervertite. Există chiar o dificultate în stabilirea limitei de la care o replică (întinsă) poate fi considerată monolog, dar diferenţierea este, în orice caz, de natură cantitativă, trăsăturile gramaticale şi intonaţionale rămânând aceleaşi în ambele cazuri. • Monologul dramatic are două realizări (distincţie, caracterizare şi exemplificări la Maria Cvasnâi-Cătănescu): a) solilocviul - monolog formulat în prezenţa/absenţa altui personaj, de care, se face abstracţie; enunţul este centrat asupra locutorului însuşi (Tz. Todorov), cuprinzând transpunerea verbalizată a propriilor reflecţii, opinii ori intenţii; corespunde, în oarecare măsură, monologului interior din textul narativ; b) monologul propriu-zis - monolog destinat unui (grup de) personaj(e), cu intenţia clară de a fi receptat. Se poate realiza ca discurs, declaraţie,

confesiune sau narare a unei întâmplări. Din punct de vedere formal, prezintă toate caracteristicile structurii adresative (pers. a Il-a - în opoziţie cu pers. I, vocativul, imperativul, intonaţia exclamativă, pauza/suspensia în exprimare), apropiindu-se astfel de replica dintr-un dialog. Indicii gramaticali ai acestei forme de monolog dramatic sunt comuni cu ai oricărui enunţ în stil direct cu destinatar determinat (mai puţin introducerea prin verb dicendi): RICA - (...) Am scăpat până acum! Sfinte Andrei, scapă-mă şi de acu încolo; sunt încă june! Geniu bun al venitorului României, protege-mă; şi eu sunt român! (răsuflă din greu şi îşi apasă palpitaţiile). O, ce noapte furtunoasă! Oribilă tragedie! (i se pare că aude ceva şi tresare.) Ce de peripeţiuni!... Ies pe fereastră şi pornesc pe dibuite pe schele! mă ţiu binişor de zid şi ajung în capătul binalii... Destinul mă persecută implacabil... Schelele se-nfundă; nici o scară... Cocoana perfidă mă indusese în eroare... Vreau să mă-ntorc şi d-odată auz pe inimici venind în faţa mea pe schele. O iau înapoi fără să ştiu unde merg; mă împiedec de un butoi cu ţiment... O inspiraţiune... eu ca poet am întotdeauna inspiraţiuni! - m-ascunz în butoi! Paşii inamicilor s-apropie în fuga mare, mulţi inşi trec iute pe lângă butoiul meu înjurându-mă; eu ca june cu educaţiune, mă fac că n-auz. (...) Ce să fac?pe unde să ies?îmi trebuie o inspiraţiune ingenioasă... (pune mâna pe frunte şi caută un gând). Da, am găsit-o! să ies pe uşe. (merge repede în vârful degetelor la uşa din fund, o deschide; afară, în sală, e beznă). Obscuritate absolută! (merge la fereastră). A! auz paşi; vine cineva pe schele (se repede la uşa din dreapta, a odăii lui Spiridon). ***P-aici!*** (Spiridon intră în acelaşi moment repede şi se lovesc amândoi în piept). Ah! cum m-ai speriat! (Caragiale). 2. ~ narativ Este de două feluri: a) monolog adresat- formă monologată de enunţ, prezentă în textul narativ, caracterizată prin aceleaşi particularităţi de expresie ca şi monologul dramatic propriu-zis. (Se deosebeşte, totuşi, de acesta, în măsura în care prezintă trăsături ale stilului direct din textul narativ: pauza marcată grafic - faţă de fragmentul precedent de enunţ şi, eventual, prezenţa unui verb dicendi introductiv). Monologul adresat este destinat i?nui (grup de) personaj(e) - receptor(i) şi prezintă indicii gramaticali ai adresării, ca şi varianta dramatică; b) monolog interior - element în structura compoziţională a textului narativ (vezi NARAţie; narativ), formă monologată de enunţ aparţinând unui personaj-locutor, neadresată

nimănui; în situaţia sa specifică de comunicare, monologul interior nu este pronunţat cu glas tare. • Se deosebeşte de monologul tradiţional (adresat sau dramatic) prin câteva particularităţi. Prima diferenţă provine din faptul că monologul interior este singurul enunţ care nu are destinatar determinat fiind - cel puţin aparent
- o formă de vorbire neadresată. Pe de altă parte, din punct de vedere tematic, monologul interior reprezintă o modalitate literară apropiată, ca expresie, de gândirea intimă şi de subconştient, o formă de „vorbire" teoretic anterioară oricărei organizări logice, formă care dă un echivalent verbalizat activităţii psihice reale, situându-se la graniţa dintre conştient şi inconştient. în realizarea textuală, monologul interior prezintă indici gramaticali specifici: se caracterizează de multe ori prin reduceri ale elementelor sintactice relaţionale; în ceea ce priveşte valorile temporale - manifestă o tendinţă către prezent (deci către actualizarea imediată); dacă se referă la protagonistul locutor, enunţul este redat la pers. I, iar dacă nu - la pers. a IlI-a; se introduce, de cele mai multe ori, prin verb dicendi sau de gândire; enunţul monologului interior prezintă caracteristici lexicale şi intonaţionale ale stilului direct (cuvinte de accentuare, adverbe interogative sau de întărire, exclamaţii, interogaţii, interjecţii; vezi stil$_{1(1}$); Iar după o reflecţiune de câteva minute, zise în sine: „Iată-mă în sfârşit ajuns în pământul făgăduinţei, am pus mâna pe pâine şi pe cuţit; curagiu şi răbdare, prefăcătorie şi iuşchiuzarlic şi ca mâne voi avea şi eu case mari şi bogăţii ca ale acestui fanariot" (Filimon); „Ce ridicol am fost cu concepţia de viaţă se gândi apoi deodată. Cum nu mi-am dat oare seama că o formulă neroadă nu poate ţine piept vieţii niciodată?" (Rebreanu). Se observă că decisive în identificarea monologului interior sunt conţinutul comunicării şi condiţiile extralingvistice; acestea determină uzul unor anumiţi indici lexico-gramaticali (persoană, insistenţă lexicală şi intonaţie). • Monologul interior a fost interpretat ca o unitate de conţinut a naraţiei care se poate prezenta în două variante formale succesive cronologic: povestirea de tip clasic utilizează monologul interior în stil direct, în timp ce proza modernă uzează de o formă de monolog interior doar
\

asemănătoare vorbirii directe, cu care însă nu se confundă; ideile şi reflecţiile reproduse apar în acelaşi timp ca aparţinând expunerii naratorului şi vorbirii personajului, luând uneori forma stilului indirect liber (vezi STlLjjj).
M.M.
MONOMEMBRU, -Ă (PROPOZIŢIE ~) în terminologia gramaticală românească, specie de propoziţie* caracterizată prin prezenţa unei singure părţi principale* de propoziţie, fără ca cealaltă să fie subînţeleasă. Aparţin acestei clase propoziţiile lipsite de subiect, ca urmare a unei caracteristici de construcţie a verbului predicat (ex.: ***Ninge; îmi pare rău de tine), şi propoziţiile nominale* existenţiale, lipsite de predicat*** (ex.: ***Foc! Foc mare!).***
G.P.D.
MONORIMĂ
Secvenţă de versuri* grupate sau nu în strofe, legate printr-o rimă* unică. Monorima este o formulă predilectă a versificaţiei populare, favorizată
- pe spaţii întinse ale unui text - de simplitatea gramaticală a rimei, cel mai adesea categorială (vezi rimă): Mistricean calu-şi bătea/ Negrul tot că mai fugea./ Şearpcle **să necăjea/ Din guriţă fluiera/ Coada colac o făcea./ Pe Negru-1 împiedica./ 'N margini de drum îl trântea/[7] Pe Mistricean îmbuca De la tălpi că mi-1 lua (pop.). în versificaţia cultă, monorima este rar utilizată, pe porţiuni reduse din text şi nu întotdeauna în formă categorială: Nu trebuie să moară/ Nici una din comoară/ E zestrea ta de teafără fecioară (Arghezi).**
M.M.
MONOSEMANTISM
Calitate a cuvintelor* sau a morfemelor* de a exprima un singur sens, în opoziţie cu cele care au mai multe sensuri (vezi polisemie). Majoritatea termenilor tehnico-ştiinţifici trebuie să aibă această calitate: nevralgie, hepatită, fonem, algebră. (vezi termen; terminologie).
A.B.V.
MONOSILABIC, -Ă
1. în limba română, cuvânt format dintr-o singură silabă: cu, da, mai, mă, nu etc. Sin. (rar): monosi- labă. 2. Limbi ~ e Limbi în care morfemele gramaticale şi cele lexicale sunt, în marea lor
majoritate, formate dintr-o singură silabă: chineza este considerată o limbă monosilabică.
C.C.
MONOSTIH
Vers* izolat, alb - în măsura în care nu rimează cu nimic. Poate face parte din structura strofică a unui poem, unde alcătuieşte o unitate independentă: Vino tinere J ia ţămă un pumn/ şi mi-o presară pe cap în loc de apă şi vin/Botează-mă cu pământ// Umbra lumii îmi trece peste inimă (Blaga) sau poate constitui singur un text întreg; de ex., ***Poemele într-un vers, de Ion Pillat: De când îţi legi sandala, s-au dezlegat milenii (Friză II); Strunin- du-şi calul, sare prin veacuri nemişcat (Friză I). Vezi catren; distih; sextină; strofă; terţină.***
M.M.
MORĂ
în versificaţia clasică, unitate metrică* minimală, inferioară silabei, echivalentă cu o silabă scurtă. în limbile care comportă cantitate vocalică (şi deci more), diferenţa dintre două unităţi prozodice ale aceleiaşi silabe se face prin înălţimea accentului muzical: există o ridicare a tonului pe mora culminantă. Cunosc mora: latina din epoca clasică, iar dintre limbile moderne - lituaniana, de exemplu.
M.M.
MORF
în terminologia descriptivismului* (vezi Ch. F. Hockett), morful, în raport cu morfemul*, are în

vedere, separat, unitatea de expresie a morfemului, realizarea lui în plan fonetic. Analiza morfe- mică/morfematică (vezi analiză^), care îşi propune segmentarea unui cuvânt flexibil* sau derivat* în morfemele componente, realizează, în fapt, decuparea morfelor, adică a unităţilor de expresie corespunzătoare unităţilor de conţinut.
Vezi MORFEM.
G.P.D.
MORFEM
308
MORFEM
In oricare dintre accepţii, reprezintă unitatea lingvistică minimală* având calitatea de semn*, deci cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens; se deosebeşte de fonem*, unitate minimală având capacitatea de a distinge semnificaţii, dar lipsită prin ea însăşi de semnificaţie. Există mari diferenţe între şcolile lingvistice cu privire la tipul de semnificaţie exprimat de morfem sau la modul lui de concepere, fie ca unitate concretă, observabilă în formele pe care cuvintele le iau în vorbire, fie ca unitate abstractă, de la nivelul sistemului*, a) Pentru descriptivism', reprezintă orice unitate minimală dotată cu sens, fiind purtător, în egală măsură, al semnificaţiilor lexicale şi gramaticale. Se face deosebirea terminologică între mor/e*, segmente fonetic observabile, alomorfe, clase de realizări fonetice actualizând aceeaşi semnificaţie, şi morfeme, unităţi abstracte, de la nivelul sistemului, obţinute prin operaţia de reducţie a variantelor (vezi alomorf). Astfel, adjectivul românesc frumos conţine un morfem radical conceput ca abstracţie; acesta se actualizează prin clasa de alomorfe: frumos, frumos-, frumoas-, frumus-, formată din totalitatea realizărilor pe care le primeşte în flexiune şi în derivare (vezi frumoas -ă, dar frumus-eîe). Fiecare dintre cele patru segmente fonetice constituie un alomorf, în raport cu celelalte trei, şi un morf, dacă este avut în vedere independent, b) Pentru glosematică*, morfemul, alături de plerem*, aparţine unităţilor din planul conţinutului*, diferenţa dintre ele fiind dată de tipul de conţinut avut în vedere: conţinut gramatical, în cazul morfemelor, dar conţinut lexical, în cazul pleremelor. Astfel, pentru o limbă anume, se poate vorbi despre morfemul de „plural", morfemul de „imperfect", morfemul de „genitiv" etc., reprezentând inventarul de valori gramaticale proprii acestei limbi, c) Pentru A. Martinet şi funcţio- nalismur francez, morfemul se subordonează monemului*, desemnând, dintre moneme, pe cele dotate cu sens gramatical, d) Pentru unii autori din lingvistica românească (Al. Graur, de ex.), morfemul este conceput ca realizare concretă, observabilă într-un cuvânt dat, nefiind altceva decât segmentul fonic dotat cu semnificaţie, fie gramaticală, fie lexicală. In acord cu această concepţie, se poate vorbi despre structura morfematică a unui cuvânt (vezi analiză^); cuvântul împământeni conţine următoarea structură morfematică: îm-pământ-en-i. • S-au propus clasificări ale morfemelor după diferite criterii. După gradul de independenţă, s-au distins: morfemele independente, a căror apariţie nu depinde de alte morfeme, şi cele dependente, numite şi afixe*, a căror apariţie cere prezenţa obligatorie a morfemului independent (un radical adverbial apare independent, în timp ce un afix, lexical sau gramatical, nu poate apărea în absenţa unui morfem radical). După tipul de semnificaţie pe care îl poartă, s-au clasificat în: morfeme lexicale, purtătoare ale semnificaţiilor lexicale, şi morfeme gramaticale, purtătoare ale semnificaţiilor gramaticale. Detaliind tipurile de semnificaţie lexicală, respectiv gramaticală, s-au deosebit: radicalii* şi morfemele derivative*, ca tipuri de morfeme lexicale, şi sufixele*, desinenţele*, particulele*, ca tipuri de morfeme gramaticale. Vezi, de ex., diferenţa dintre radicalul căs- şi afixul derivativ -uţ-, ambele de tip lexical (primul, purtătorul semnificaţiei generale a lexemului casă, iar al doilea, al unei semnificaţii suplimentare, obţinute prin derivare cu un sufix diminutival), şi morfemul gramatical -ă din căsuţ-ă, purtător al semnificaţiilor gramaticale amalgamate „sg." şi „nominativ- acuzativ". • Pentru morfemele gramaticale s-au propus criterii suplimentare de clasificare. După gradul de sudură în raport cu morfemul independent, s-au distins morfemele legate, care nu admit separarea şi nici inversiunea, în raport cu cele libere (mobile*), care sunt separate de radical, admiţând, după reguli precise şi foarte restrictive, disocierea şi inversiunea. Vezi, de ex., deosebirea dintre morfemul imperfectului* şi afixul mobil al perfectului" compus (cântam, dar am mai cântat, cântat-am). O realizare fonetică aparte a morfemelor gramaticale o reprezintă morfemul 0 (zero*), caracterizând, în general, termenii nemarcaţi* ai opoziţiilor gramaticale, în raport cu cei marcaţi*. Comparând, de ex., termenul nemarcat frumos fie cu pluralul frumoşi, fie cu femininul frumoasă, se detaşează, prin funcţia lui distinctivă, morfemul <J> (zero), purtător al semnificaţiilor „singular" şi „masculin".
Vezi şi AFIX; ALOMORF; MINIMAL$_5$; ZERO.
G.P.D.
309
MORFONEM
MORFEMATIC / MORFEMIC, -Ä
Ceea ce se referă la morfem* (de ex., *analiză* structură ~).*
G.P.D.
MORFOLOGIE
1. Intr-o concepţie asupra organizării stratificate, pe niveluri*, a limbii, morfologia reprezintă unul dintre niveluri, cercetătorii căzând de acord că nivelul morfologic aparţine nivelului mai larg al gramaticii* şi că unitatea de bază a acestui nivel are calitatea de semn* lingvistic. Diferă însă de la un cercetător la altul numărul de niveluri acceptate, unitatea de bază pentru fiecare şi, mai ales, limitele morfologiei în raport cu nivelul sintactic (vezi 2).
2. Disciplină lingvistică, ramură a gramaticii*, al cărei obiect de studiu este nivelul morfologic (vezi 1). Modul de concepere şi de delimitare a acesteia s-a modificat continuu, în funcţie de evoluţia concepţiilor lingvistice, modi- ficându-se raportul cu cealaltă disciplină gramaticală: sintaxa*, atât sub aspectul repartiţiei faptelor între ele, cât şi al gradului de autonomie al fiecăreia. • într-o concepţie etimologică, morfologia este o ştiinţă a „formelor",

care se ocupă de flexiunea* cuvintelor considerate sub aspectul expresiei, prin opoziţie cu sintaxa, ştiinţă a „combinării", care sudiază combinarea cuvintelor în vederea evidenţierii funcţiilor acestora. Opoziţiei etimologice formă / combinare i-a luat locul opoziţia expresie / funcţie. • în gramatica tradiţională, morfologia este o ştiinţă a cuvântului* urmărit sub aspect gramatical, adică sub aspectul variaţiei formei sale (al flexiunii) pentru exprimarea diverselor categorii* gramaticale, prin opoziţie cu sintaxa, care studiază combinarea cuvintelor şi funcţiile pe care acestea le iau în cadrul combinaţiilor. Autonomia celor două discipline gramaticale se întemeiază pe distincţia cuvânt/combinaţie de cuvinte, şi, fără să se fi exprimat explicit şi fără să se fi folosit aceşti termeni, se întemeiază şi pe opoziţia paradigmatic* / sintagmatic*, întrucât morfologia urmăreşte paradigmele* cuvintelor şi organizarea categoriilor gramaticale, deci relaţii de tip alternativ, iar sintaxa, succesiunile de cuvinte, deci relaţii sintagmatice. • O dată cu apariţia structuralismului*, interesul cercetătorului se deplasează de la cuvânt la morfem* (iar, după alţi autori, la monem*), iar efectul îl constituie estomparea graniţei prea rigide dintre morfologie şi sintaxă, căci ambele discipline studiază combinaţii de morfeme şi comportă tipuri asemănătoare de relaţii*. Interesul pentru limbi noi, multe lipsite de flexiune, îndepărtându-se de tiparul flexionar al limbilor clasice, face să crească neîncrederea în partiţia tradiţională: morfologie /sintaxă. Este momentul în care se naşte morfosintaxa*, ca perspectivă integratoare asupra celor două discipline. în măsura în care unii structuralişti (vezi J. Vendryes şi L. Bloomfield) păstrează autonomia celor două discipline, morfologia -'^tudiază regulile care guvernează structura internă a cuvintelor atât în cadrul flexiunii, cât şi al formării* cuvintelor, incluzând o morfologie flexionară şi una *derivatională. • în lingvistica românească, morfologia se ocupă, prin forţa tradiţiei, de studiul flexiunii, al categoriilor gramaticale şi al părţilor de vorbire*, deci de tot ceea ce interesează, sub aspect gramatical, nivelul cuvântului, distingându-se tranşant, pe de o parte, de sintaxă, studiul componentului /componentelor de dincolo de cuvânt, iar, pe de alta, de formarea cuvintelor, lăsată integral în seama lexicologiei*, şi ca rezultat, şi ca reguli de combinare a morfemelor derivative*.*

Vezi şi GRAMATICĂ; MORFEM; MORFOSINTAXĂ; SINTAXĂ; STRATIFICARE.

G.P.D.

MORFONEM / MORFOFONEM

Unitate de bază a morfonologiei*. Termenul a fost diferit definit de specialişti. N.S. Trubetzkoy şi şcoala pragheză definesc morfonemul prin enumerarea unităţilor care îl constituie şi care, fonologie, reprezintă invariante (de ex., în cazul formelor port - porţi sau urs - urşi, se admite existenţa morfonemelor t/ţ respectiv s/ş). Morfonemul corespunde deci alternanţelor* fonologice dintre variantele unui morfem*. L. Bloomfield reprezintă printr-un semn unic fonemele alternante (II t II sau II \ II, respectiv // s // sau // ş II, în exemplele de mai sus), explicitând prin reguli morfonemice valoarea acestor unităţi în diversele contexte morfologice. La Bloomfield, conceptul de morfem corespunde atât celui de alternanţă, cât şi celui de arhifonem*.

L.I.R.

MORFONOLOGIE / MORFOFONOLOGIE

Termen introdus de N.S. Trubetzkoy pentru a desemna studiul alternanţelor* ca mijloace fonologice cu funcţie morfologică. Alternanţele determină variaţii ale radicalului* şi/sau ale unor afixe", corelate sistematic cu anumite semnificaţii gramaticale sau lexicale (de ex., la verbe ca: port -porţi - poarta; pot -poţi - poate, scot - scoţi - scoate, la indicam prezent, singular, alternanţa t/ţ distinge radicalul persoanei 1 de radicalul persoanei a Il-a, iar alternanţa o/o a distinge radicalul pers. I şi a Il-a de radicalul persoanei a IlI-a; alternanţa e/ea în forma sufixului, la verbe ca luciez (i) - lucrează, vânez (i) - vânea.ză etc., distinge persoana I şi a Il-a singular de persoana a ni-a singular indicativ prezent; alternanţa t/l poate distinge la anumite substantive, cum ar fî băiat- băieţel, caiet, - caiepl, bărbat - băibă\el etc., radicalul formei de bază de cel al unor derivate cu sufix diminutival). Astfel se justifică faptul că Trubetzkoy a inclus ulterior în sfera de preocupări a morfologiei studiul structurii fonologice a diverselor tipuri de morfeme*. • în lingvistica structurală americană, morfonologia este concepută ca un nivel de descriere intermediar între cel fonologie şi cel morfologic. Distingerea unui nivel al variaţiilor alomorfice* simplifică descrierea structurii morfologice propriu-zise. • în gramatica generativă*, morfonologia include regulile prin care se conferă o interpretare fonologică şi fonetică secvenţelor terminale din structura de suprafaţă, acestea fiind convertite în enunţuri actualizate. N. Chomsky şi M. Halle preferă însă pentru asemenea reguli denumirea globală de reguli de reprezentare lexicală, considerând nejustificată identificarea unui nivel separat al reprezentării morfonemice.

L.I.R.

MORFOSINTAXĂ

Disciplină lingvistică modernă, apărută ca urmare a estompării graniţelor prea rigide dintre morfologie* şi sintaxă*,, comportând o viziune integratoare între cele două subdiviziuni tradiţionale; are ca obiect de studiu urmărirea intercondiţionată a fenomenelor sintactice şi morfologice, adică a implicaţiilor sintactice pentru diverse fapte flexionare şi, invers, a manifestărilor morfologice pentru fapte considerate, prin tradiţie, ca aparţinând sintaxei. • Baza teoretică a apariţiei noii discipline a constituit-o ideea general structuralistă a angajării simultane a oricărei unităţi lingvistice, indiferent de nivel*, în relaţii sintagmatice* şi paradigmatice*, ceea ce a condus nemijlocit la recunoaşterea sintagmaticului în morfologie şi a paradigmaticului în sintaxă. Baza practică a constituit-o imposibilitatea atribuirii unor fapte şi fenomene lingvistice unui singur nivel. Categorii lingvistice de tipul: parte de vorbire, articol, caz, număr, gen. comparaţie, diateză, persoană, forme nepersonale,

clitice etc. nu mai pot fi concepute astăzi ca aparţinând unui singur domeniu, tratarea lor dintr-o unică perspectivă: morfologică sau sintactică fiind de mult abandonată.
G.P.D.
MORT / MOARTĂ (LIMBĂ ~)
Limbă care nu mai este utilizată în raporturile comunicative curente dintre membrii unei comunităţi*. Situaţiile cunoscute sunt diverse. De ex., *dalmata a dispărut complet din uz; latina s-a transformat în alte idiomuri: limbile romanice; în acelaşi timp, ea este folosită - nesistematic - în cadrul unor manifestări ştiinţifice sau al unor ceremonii laice ori religioase; ebraica supravieţuieşte într-o formă modificată şi modernizată, ca limbă literară în Israel.*
L.I.R.
MOŞTENIT, -Ă
Unitate a oricăruia dintre subsistemele unei limbi, transmisă din limba de bază (vezi şi METODĂ COMPARATIV-ISTORICĂ). în cercetarea diacronică* a limbilor şi dialectelor, elementele moştenite sunt distinse sistematic de cele împrumutate din alte limbi (vezi şi CONTACT, ÎMPRUMUT). Indicele formal al distincţiei dintre cuvintele moştenite şi împrumuturi îl constituie faptul că numai prima categorie este afectată de acţiunea legilor* fonetice. O limbă moşteneşte din limba de bază nu numai sunete, morfeme, cuvinte, reguli sintactice, ci şi anumite preferinţe şi idiosincrasii structurale. Româna a moştenit din latină intoleranţa faţă de hiat*.
L.I.R.

MOTIVAT,-Ä
Caracteristică atribuită unui număr limitat de semne* lingvistice, în opoziţie cu majoritatea semnelor care au un caracter arbitrar* sau nemotivat sub aspectul relaţiei extrinsece dintre semne şi realitatea extralingvistică. • Caracterul motivat poate fi apreciat din mai multe perspective: a) o motivare absolută, când forma sonoră evocă unele trăsături ale conţinutului denumit, ca în cazul interjecţiilor* (oh!, vai!) şi al onomatopeelor* care reproduc zgomote spontane, cum ar fi cuvintele cu simbolism fonetic (înghiţi, miorlăî)', b) o motivare relativă, care nu se manifestă la nivelul formei fonetice; cuvântul pierde-vară poate fi explicat prin elementele componente; la fel numerale, ca nouăsprezece, douăzeci ş.a. • Din altă perspectivă se mai delimitează: 1) motivarea externă, care se bazează pe o relaţie între lucrul semnificat şi forma semnificantă, în afara sistemului lingvistic: a) există motivare fonetică directă şi naturală în onomatopeele care se bazează pe o analogie între forma fonică şi lucrul numit. Onomatopeea este acustică atunci când reproduce un zgomot (poc-poc) sau fonocinetică, când organele vorbirii reproduc o anumită mişcare (pâş-pâş) (vezi mai sus, motivarea absolută). Semnul onomatopeic se bazează totuşi pe o convenţie şi tinde să-şi piardă motivarea; b) există motivare metasemică în cazul schimbărilor de sens. Astfel, în metafora care desemnează un peşte sub numele de cal de mare avem un semnificant primar (forma fonică cal) care desemnează normal mamiferul şi acest prim semnificant constituie un semnificant secundar, ţinând de un al doilea semnificant, peştele; 2) motivarea internă, când provine din interiorul sistemului lingvistic. Relaţia motivată nu este aici între lucrul semnificat şi forma semnificantă, ci între diferite cuvinte existând deja în limbă: a) motivarea morfologică este tipul cel mai general şi cel mai productiv la nivelul derivării* (progresive şi regresive) şi al compunerii*: se formează portocal, mandarin după modelul prun/prună, păr/pară (vezi şi FLEXIUNE); b) motivarea paronimică, mai puţin regulată şi accidentală se bazează pe confuzia unor forme omonime* sau paronime*. • Tipurile de motivare se pot combina. Motivarea este considerată o forţă creatoare în limbajul social.
Vezi ARBITRAR; SEMN.
A.B.V.
MOŢIONAL (SUFIX ~)
Morfem* lexical care serveşte la moţiune* pentru a desemna femininul în raport cu masculinul numelor de fiinţe: -ă: coleg/coleg-ă, elev/elev-ă; -e: în văţătur/în văţătoar-e; -că: ţăran / ţăran-că, pui / pui-că, român / român-că; -easă: mire/mir-easă; -esă: prinţ/prinţ-esă. Majoritatea sufixelor moţionale au însă altă valoare fundamentală, pe care o pierd când realizează moţiunea, cum ar fi sufixele diminutivale*: doctor/doctor-iţă, sculptor/sculptor-iţă, miner/miner-iţă, porumbel/porumb-iţă sau sufixele augmentative*: doftor/doftor-oaie, urs/urs-oaică, lup/lup-oaică, englez/englez-oaică, raţă/ răţ-oi, gâscă/gâsc-an, curcă/curc-an.
A.B.V.
MOŢIUNE
Procedeu de formare a substantivelor animate* feminine de la cele masculine sau a celor masculine de la cele feminine prin adăugarea unui sufix (vezi MOŢIONAL) sau prin derivare* regresivă. Procedeul moţiunii este productiv în limba română; vezi MOBIL.
A.B.V.
MUIAT, -Ä (CONSOANĂ ~)
Vezi ÎNMUIAT, -Ă.
MUIERE
Vezi ÎNMUIERE.
MULTILINGVISM
Folosire alternativă a mai multor limbi în cursul diverselor procese comunicative. Tipologiile multilingvismului sunt similare cu cele ale bilingvismului*. Vezi şi MONOLINGVISM.
L.I.R.
MULTIPLICATIV (NUMERAL ~)
Subclasă a numeralului cardinal*, desemnând proporţia în care creşte o cantitate sau o calitate. în limba română, numeralul multiplicativ cunoaşte o formă tradiţională parasintetică, formată din prefixul în- şi sufixul participial -it, ataşate la numeralele cardinale propriu-zise:

îndoit, întreit etc., şi o formă neologică, utilizată mai ales în variantele oficiale ale limbii standard: dublu, triplu, cvadruplu etc. Numeralul multiplicativ poate fi utilizat

adverbial sau adjectival: a plătit îndoit, un câştig întreit.
C.C.

MULTIPLU, -Ă

1. Negaţie ~ Sintagma apare în ultima vreme în lucrările de specialitate (Mioara Avram) pentru a desemna acea caracteristică a limbii române prin care într-o propoziţie se pot utiliza mai mult de două negaţii: N-a auzit nimeni nicicând aşa ceva; negaţia multiplă este o rafinare a conceptului de negaţie dublă. 2. Parte de propoziţie ~ Fenomen sintactic complex, desemnând părţi de propoziţie de acelaşi fel, aflate într-un raport de coordonare, de ex., subiect multiplu, nume predicativ multiplu; prin extensie, se utilizează şi sintagmele: complemente / atribute multiple. Părţile de propoziţie multiple (în special subiectul şi numele predicativ) ridică probleme speciale în privinţa acordului; astfel, în cazul unui subiect multiplu substantival, predicatul va fi la plural: Ion şi Radu vin; în cazul unui subiect multiplu pronominal, în acordarea formei de plural a predicatului intervine şi o ierarhie a persoanei, pers. I predominând asupra pers. a Il-a şi a IlI-a (ex.: eu şi ea venim după masă), iar persoana a II-a prevalând asupra pers. a IlI-a (ex.: *tu şi ea veniţi astăzi). De la aceste reguli ale acordului sunt exceptate în mod logic părţile de vorbire aflate într-un raport de coordonare disjunctivă.*
C.C.

MUTA CUM LIQUIDA

în fonetica limbii latine, grup de consoane alcătuit dintr-o oclusivă şi o vibrantă sau o laterală. Existenţa acestui tip de grup consonantic prezintă importanţă în segmentarea cuvântului în silabe, componentele grupului neputând fi separate: lu-crum, fe-bris. în evoluţia spre limbile romanice, acest grup a dovedit o mai mare rezistenţă, influenţând uneori chiar producerea unor schimbări fonetice; astfel, în limba română, grupul muta cum liquida a putut determina conservarea lui -u final la anumite verbe: aflu, intru, umblu.
C.C.

MUTAŢIE (~ CONSONANTICĂ)

Modificare suferită de consoanele oclusive* în trecerea de la indo-europeană la germanica comună. Mutaţia consonantică este descrisă de legea lui Grimm, reformulată parţial de K. Vemer. Legea lui Grimm exprimă următoarea serie de transformări fonetice: oclusivele sonore aspirate din indo-europeană devin neaspirate ([bh, dh, ghj
>[b, d, g]), oclusivele sonore neaspirate îşi pierd sonoritatea ([b, d, g] > [p, t, k]), iar oclusivele surde devin fricative ([p, t, k] > [f. 0, hj). K. Vemer a observat că evoluţia ultimei serii de consoane menţionate este dependentă de context: [p, t, k] devin fricative numai la iniţială; în celelalte situaţii, ele se sonorizează ([b, d, g]). Legea lui Vemer a permis soluţionarea problemei excepţiilor de la legea lui Grimm.
L.I.R.

N

NARATIV, -Ă

Determinare care priveşte toate elementele constitutive ale naraţiei*, concepută atât ca proces de enunţare*, cât şi ca rezultat al acestuia (enunţ*, text* narativ). 1. Situaţie ~ Ansamblu complex de structurare şi/sau descriere a naraţiei, în care se disting relaţiile strânse dintre actul narativ, protagoniştii săi, determinările spaţio-temporale, raportul cu alte naraţii incluse eventual în povestire (G. Genette). Situaţia narativă este reductibilă la trei factori esenţiali (având fiecare, la rândul lui, alte elemente subordonate): timpul, persoana şi modul/modalitatea. Diversele combinări dintre aceste componente obligatorii stau la baza unor tipuri şi procedee diferite de naraţie. Nici unul dintre factorii situaţiei narative considerat izolat nu poate da socoteală decât incomplet de structura textului, nu poate oferi decât o perspectivă parţială asupra ansamblului. 2. Timp ~ Element component al situaţiei narative, condiţie fundamentală a naraţiei, statuată de dubla perspectivă temporală pe care aceasta o presupune: există, în procesul narativ, timpul evenimenţial/ al istoriei reale sau fictive (vezi diegeză; naraţie) şi timpul narativ, al povestirii propriu-zise. Timpul narativ urmează întotdeauna timpului istoriei şi nu coincide ca durată cu acesta (cu excepţia-limită a unor experimente literare modeme): naraţia poate concentra (mai rar - dilata) şi poate interverti secvenţa unităţilor fragmentare ale evenimentului povestit. De aici rezultă trei posibilităţi de analiză a textului narativ din perspectivă temporală, corespunzând la trei valori ale timpului narativ: a) Ordinea ~ trăsătură constitutivă a temporalităţii, rezultată din dualitatea temporală descrisă mai sus: în timpul narativ, secvenţa lineară tp t_2, t_3.... t a evenimentelor - ţinând de diegeză* - nu este întotdeauna respectată, astfel încât un anumit element punctual al seriei îşi poate schimba locul faţă de succesiunea iniţială, aceasta devenind discontinuă: t'_2, t'_3, t'j.... t'_n; cauza poate, astfel, urma efectului sau deznodământul unei naraţii, poate apărea la începutul acesteia, urmarea fiind constituită de
o reluare ordonată (sau nu) a povestirii (tehnica cinematografică şi narativă numită flash-back). Aceste deliberate dezorganizări - în corpul naraţiei - ale ordinii temporale evenimenţiale sunt numite a(na)cronii* şi se manifestă ca analepsa (întârziere, evocare ulterioară a unui eveniment anterior) şi prolepsa (anticipare narativă, povestire în avans a unui eveniment ulterior). întoarcerile în timp şi anticipările constituie o trăsătură definitorie a naraţiei moderne, deşi exemple de discontinuitate temporală pot fi descoperite din Antichitate până în literatura Renaşterii sau în epoca romantică. Tulburarea succesiunii lineare a timpului există, de ex., în naraţia românească de la primele nuvele ale lui C.Negruzzi (Zoe, O alergare de cai, Alexandru Lăpuşneanu, texte total sau parţial construite în acronie), până la romanele din sec. al XX-lea ale lui Camil Petrescu. b) Durata~ factor care are în vedere imposibilitatea suprapunerii celor

două „timpuri": timpul istoriei povestite este în mod obligatoriu mai întins decât timpul narativ. „Gradul zero" (vezi scriitură) ar fi reprezentat de suprapunerea exactă a duratelor istoriei şi naraţiunii, într-o viteză constantă, dar acesta nu este niciodată atins. în naraţie, o durată de câţiva ani poate fi comprimată în câteva fraze: La moartea părintelui ei, bunului Petru Rareş, care - zice hronica - cu multă jale şi mâhniciune a tuturor s-au îngropat în sf. monastirea Probota, zidită de el, Ruxanda rămăsese, în fragedă vrâstă. sub tuturatul a doi fraţi mai mari, Iliaş şi Ştefan. Iliaş, urmând în tronul părintelui său, după o scurtă şi desfrânată domnie, se duse la Constantinopol, unde îmbrăţoşă mahometismul, şi în locul lui se sui pe tron Ştefan. Acesta fu mai rău decât fratele său; începu a sili pre

străini şi pre catolici a-şi lepăda relcgca, şi multe familii bogate ce sc locuiseră în ţară pribegiră din pricina aceasta, aducând sărăcie pământului şi cădere negoţului. Boierii, care, cei mai mulţi, era încuscriţi cu polonii şi cu ungurii, se supărară şi, corăspunzându-se cu boierii pribegi, hotărâră peirea lui. (...). Astfel gingaşa Ruxanda ajunsesă a fi parte biruitorului (Negruzzi); ori. dimpotrivă. în cursul naraţiei pol interveni pauze care încetinesc ritmul narativ, dilatând timpul într-o perspectivă care poate aparţine, la un moment dat, personajului (de ex.. numeroasele încetiniri ale ritmului în romanul lui M. Proust *în căutarea timpului pierdut); c) Frecvenţa - raport de repetiţie între naraţie şi istorie; un eveniment poate fi povestit o singură dată în cursul unei naraţii, dar poate, de asemenea, să se repete, redat din perspective diverse; pe de altă parte, mai multe evenimente din timpul diegetic pot fi relatate o singură dată. Există, astfel, în text segmente iterative alternate cu altele singulative şi jucând faţă de acestea un roi secundar mai apropiat de acela al descrierii decât de naraţia propriu-zisă. Frecvenţa narativă este marcată în text prin enunţuri de tipul: Mull timp m-arn culcat devreme* (Proust). **3. Persoană ~ Factor component al situaţiei narative, persoana narativă reprezintă, ca şi timpul, o transpunere a categoriei gramaticale în structura naraţiei; utilizarea ei variată presupune mai multe perspective şi permite schiţarea unei tipologii a textelor narative: a) Caracterul personal sau a-personal al naraţiei depinde de persoana gramaticală la care este redactai textul: persoanele I şi a Il-a imprimă enunţului un caracter personal, pers. a IlI-a (în gramatică - persoana „non-persoanei") - un caracter a-personal. în mod normal, se narează la persoanele**
Işi a IlI-a. Naraţiile la pers. I sunt: memorialistică (Amintirile lui I.Creangă), autobiografică (jurnalele intime, nu neapărat literare), scrisoarea literară (Scrisorile lui I. Ghica adresate lui V. Alecsandri, Scrisorile literare ale lui C. Negruzzi fără interlocutor determinat ş.a.); în terminologia lui G.Genette, tipul narativ la pers. I este numit homodiegetic. Naraţiile la pers. a IH-a sunt cele „obiective", materializate în nuvela şi romanul tradiţional; totodată, fragmente de enunţ la pers. a IlI-a există în oricare alt text narativ, inclusiv în naraţia memorialistică/autobiografică, atunci când referentul este altul decât naratorul însuşi; în terminologia lui Genette. naraţia la pers. a 111-a este o naraţie heterodiegetică. Trebuie, totuşi, observat faptul că naraţie absolut „obiectivă" nu există: orice naraţie (inclusiv cea la pers. a IlI-a) este întrucâtva personală şi reflectă, mai mult ori mai puţin explicit, viziunea autorului-narator; din această perspectivă, pers. 1 nu marchează în plus decât prezenţa acestuia ca personaj menţionat în text, spre deosebire de pers. a IlI-a, care indică absenţa ca personaj a autorului. Pers. a Il-a este, în naraţia tradiţională, persoana adresării/replicii, apărând mai ales în planul personajelor. Deşi iese, în principiu, din spaţiul textului relatat, pers. a Il-a a fost lotuşi utilizată fragmentar în povestirea clasică deschisă prin adresarea către cititor: în perioada contemporană, „noul val" al prozei franceze a şters programatic limita dintre planurile tradiţionale (vezi naraţie), introducând naraţia integrală la pers. a Il-a: prima tentativă a reprezentat-o romanul La *Modification* de M. Butor (relatare integrală la pers. a Il-a), urmată, în ultimele decenii, de introducerea unor asemenea pasaje într-o naraţie la pers. a IlI-a, cu scopul de a accentua discontinuitatea textului narativ, b) Tipologia de mai sus presupune chiar o repartiţie cronologică în istoria naraţiei universale, iar alternanţa de persoană narativă reprezintă sursa unor frecvente trucaje compoziţionale moderne. Naraţia memorialistică sau fals-memorialistică (vieţile romanţate povestite de protagonist, romanul epistolar, tehnica jurnalului „găsit" etc.) a dominat sec. ai XVIII-iea şi o parte din sec. al XIX-lea. iar tipul de adresare iniţială către cititor, la pers. a Il-a, era frecvent în povestirea clasică ori clasicizantă. Jocul categoriei gramaticale a persoanei a presupus, istoric, încă o modificare - creşterea importanţei personajului în structura narativă, în perioada de după Renaştere: tipologia schematică, în care personajele abia se desprind de prototipuri caractereologice, a fost specifică naraţiei renascentiste (vezi, de ex., analiza lui Tz. Todorov din Gramatica Decameronului, unde la Boccaccio nu se disting personaje propriu-zise, ci caractere: călugărul depravat, femeia isteaţă, văduva, bărbatul înşelat, curteanul înţelept etc.); abia iluminismul şi apoi romantismul, care preiau totuşi o parte dintre tehnicile narative ale perioadei precedente, inovează în materie de individualizare a personajului, c) Persoana narativă este şi factorul care determină eventuala schimbare de narator în cursul naraţiei. Astfel, se izolează ca specii romanul epistolar şi „povestirea în povestire"/ „povestirea cu cadru", în care relatările succesive aparţin fie aceluiaşi narator (eventual personaj el însuşi), ca în O mie

şi una de nopţi - prototipul „povestirii cu cadru", fie la personaje-naratori diferiţi, ca în realizările modeme ale speciei: G. Boccaccio, *Decameronul; M. Sadoveanu, Hanu Ancuţei şi Divanul persian. 4. Mod/Modalitate ~ Factor constitutiv al structurii narative, mai puţin legat de categoria gramaticală propriu-zisă, care are în vedere realizarea unei anumite perspective asupra istoriei povestite; modalitate în care sunt redate evenimentele în naraţie. Modalitatea narativă priveşte: procedeele de realizare a indpil-uim narativ; prezenţa/absenţa mărcilor*

*formale ale naratorului în naraţie; distanţarea acestuia de evenimentele povestite, până la substituirea naratorului de către personaj, în anumite părţi ale enunţului; vezi stil*im (indirect liber). Modalitatea narativă înglobează totodată suma problemelor relative la organizarea informaţiei narative, în raport cu timpul şi vocea; diferenţa fundamentală dintre naraţie/relatare şi reprezentare (vezi naraţie) ţine, de asemenea, de modalitate: prima se defineşte prin modalitatea relatării, cealaltă dramatic, întrucât corespunde părţilor dialogate ale discursului. Pornind de la această opoziţie, într-o accepţie mai largă, de modalitatea narativă ţin şi modalităţile pur-reproductive ale vorbirii şi, implicit, formele compoziţionale impuse de acestea în text (stilurile* direct, indirect, direct legat, indirect liber, vezi stil|n), în măsura în care acestea marchează o anumită manieră de redare a acţiunii: directă - prin dialog*, monolog*/ monolog interior, indirectă - prin stilul indirect al naratorului sau mixtă- prin ambiguizarea/opacizarea vocii* narative sub forma stilului indirect liber. Ambiguizarea naraţiei prin amestecul de stiluri are drept scop voalarea autorului real al unui (fragment de) enunţ narativ şi, totodată, ştergerea limitei clare dintre planurile narative tradiţionale. Vezi şi focalizare. 5. Voce / Instanţă ~ Component al situaţiei narative suprapus, în parte, peste acela de persoană. în studierea structurii naraţiei, vocea narativă acoperă un câmp mai larg decât cel determinat de extensia persoanei (gramaticale): identifică autorul, naratorul şi distincţia/suprapunerea acestora în povestire (vezi stilul indirect liber); relevă relatarea prin intermediul unui personaj; priveşte comentariul unui personaj/narator situat în afara evenimentelor relatate; stabileşte raportul dintre personaj şi narator; marchează formal în text prezenţa receptorului (prin mărcile specifice funcţiei fatice*) etc. **6. Funcţie ~ Funcţie* proprie aspectului diegetic (legat de „istorie") al naraţiei, proprie naratorului care relatează o secvenţă de evenimente. Funcţia narativă aparţine şi textului narativ, asumându-şi elementele organizatoare ale discursului (legăturile dintre diverse aspecte, inter-relaţiile dintre factorii constitutivi ai naraţiei. Funcţia narativă este, în acelaşi timp, factorul care guvernează - în text şi în procesul enunţării - raporturile marcate formal dintre narator şi receptorul enunţului narativ (vezi şi focalizare). 7. Rol ~ în structura narativă, poziţie susceptibilă de a fi ocupată de către actori*/personaje: în teoria lui A.J. Greimas, agentul*, beneficiarul* sau pacientul* sunt clase actanţiale (vezi actant**m), dar se materializează în naraţie sub forma unor roluri narative. Acestea rezultă din ponderea fundamentală a verbelor în naraţie şi, de aceea, orice verb din povestire poate fi rescris sub formă de roluri narative: a învinge >învingător (= agent), învins (= pacient); a dona > donator; a înşela > înşelător, înşelat; a agresa > agresor, agresat etc. Statutul de rol narativ este operant îndeosebi în structura naraţiei populare, unde raporturile şi funcţiile sunt repetabile şi mai uşor de stabilit; în continuarea Morfologiei basmului de V.I. Propp, procedează astfel Şcoala naratologică franceză în studierea basmului fantastic (CI. Bremond).

Vezi DIEGEZĂ; ENUNŢ; NARAŢIE; TEXT.

M.M.

NARATOLOGIE

Disciplină care se ocupă cu studierea mecanismelor şi a structurilor naraţiei*; analiză modernă a naraţiei. Denumirea a fost propusă în 1969 de către Tz. Todorov în cartea sa Gramatica Decameronului. Studiile de naratologie se situează însă în prelungirea lucrărilor formaliştilor ruşi (vezi FORMALISM) asupra basmului (V.I. Propp) şi a unor forme de literatură cultă (M. Bahtin, B. Tomaşevski). • întrucât e considerat drept una dintre cele mai ordonate şi riguroase forme de enunţ*, textul narativ* a fost descris pe baza unei teoretizări construite după modelul lingvistic al unei limbi, naratologia adoptând tipul de cercetare structuralist (vezi STRUCTURALISM). Astfel au procedat Şcoala naratologică franceză

(Tz. Todorov, R. Barthes. Cl. Bremond, G. Genette, Julia Kristeva sau - mai aproape de modelele lingvistice propriu-zise - A. J. Greimas), dar şi cercetătorii din S.U.A.. Olanda (T.A. Van Dijk) şi Israel (Şcoala de la Tel Aviv). Ca urmare a dezvoltării pragmaticii*, naraţia a fost tratată (începând din anii 1980) nu numai ca obiect static, ci şi ca act* de vorbire în desfăşurare, a cărui funcţionare este determinată de relaţiile stabilite între narator şi destinatarul enunţului. Pe de altă parte, P. Ricoeur a introdus, paralel, în naratologie noţiunile de timp şi acţiune, care au lărgit considerabil perspectiva asupra textului narativ. •în prezent, studiile de naratologie se extind asupra tuturor formelor care presupun relatarea secvenţială a unor evenimente (vezi naraţie), indiferent dacă acestea sunt verbalizate sau nu şi dacă fac ori nu obiectul unui text scris: cinematografie, scenarii, benzi desenate, romane în fotografii etc. • Se conturează. în cercetarea contemporană. două direcţii în naratologie: a) una tematică (a temelor şi motivelor) - analiză a istoriei şi a conţinutului narativ în sens larg (pentru distincţia isiorie/naraţie, vezi naraţie);

b) cealaltă formală (sau modală)- analiză a textului ca mod de reprezentare şi de structurare formală, în opoziţie cu tot ceea ce nu este narativ (de ex.. textul dramatic ori formele non-verbalizate amintite). • Şcoala naratologică franceză face încă o precizare în descrierea realităţii narative, distingând între istorie, povestire-naraţie şi naraţiune-narare (sinteza diferenţelor, la G. Genette): a) histoire „istorie" - semnificatul* sau conţinutul narativ, secvenţa evenimentelor reale sau fictive relatate; b) recit „naraţie, povestire" - semnificantul*, enunţul/discursul/ textul narativ propriu-zis şi forma pe care acesta o ia; c) ***narration*** „relatare, narare" - actul real sau fictiv care produce acest discurs, faptul însuşi de a povesti. în limba română, distincţia terminologică nu e la fel de clară: termenului fr. recit îi corespund naraţie şi povestire; naraţiune nu are sensul din franceză, şi este aproape sinonim cu naraţie; actul narării este şi el numit, de obicei, povestire. în acest ansamblu terminologic, insuficient specializat, sunt preferabile corespondentele histoire - istorie, recit - naraţie, ***narration***

-povestire, relatare.
M.M.
NARAŢIE
Formă de discurs* raportat (oral sau scris) care integrează relatarea unei succesiuni de evenimente, reale ori fictive, de interes uman în unitatea aceleiaşi acţiuni; fr. recit. germ. ***Erzählung, engl. narrative.*** Trei condiţii - cuprinse în definiţie - sunt obligatorii pentru realizarea naraţiei: a) trebuie să existe o secvenţa a evenimentelor povestite, ceea ce introduce ideea unei subordonări temporale (vezi narativ, timp); fără succesiune nu există naraţie, ci relatare momentană sau eternă, tablou, scenă, descriere, portret, deducţie, efuziune lirică etc.; b) pentru ca un text să fie narativ, acesta trebuie să cuprindă transpunerea verbalizată a unei acţiuni unitare; fără unitate, nu aveam a face cu naraţie, ci cu simplă cronologie, cu enunţarea unor fapte necoordonate între ele: glose, prezentări, schiţe ori scene izolate (vezi narativ, mod);
c) evenimentele relatate trebuie să se desfăşoare într-un cadru spaţio-temporal precizat, iar structurarea spaţială şi temporală sunt determinări specifice universului uman; aparentă excepţie de la această condiţie, fabula prezintă personaje/animale/plante/obiecte, dar acestea nu sunt decât figurări simbolice* (şi metonimice*) ale unei tipologii umane eterne (vulpea - „şiretenia‟, câinele - „fidelitatea‟, iepurele - „frica‟ etc.); vezi narativ, persoană; voce). Din definiţie rezultă deci cele trei componente ale situaţiei narative: timpul, persoana şi modalitatea. • Enunţul* narativ, considerat rezultat al unui proces de enunţare', conţine relatarea unui eveniment sau a unei serii de evenimente. Din această perspectivă, se disting în naraţie emiţătorul (povestitor sau autor, rar un personaj), mesajul (discursul/textul* narativ) şi destinatarul (ascultător sau lector). într-o analiză tradiţională a naraţiei, acestei distincţii îi corespund în text: planul autorului/naratorului (care povesteşte, utilizând în relatare stilul* indirect) şi planul personajelor (în care acestea sunt prezentate aparent fără intermedierea autorului şi introduc în text stilul direct); de aceea, cele două planuri au mai fost numite (Tz. Todorov) planul naraţiei - cel al auto- rului-narator şi planul reprezentării - cel al personajelor, reactualizări ale categoriilor platoniciene de diegesis (povestirea pură) şi ***mimesis*** („imitaţia‟ perfectă). Deşi naraţia a fost legată, în mod tradiţional, de genul epic şi de textul oral/scris, cercetările ultimelor decenii au

extins aria narativului la aproape tot ceea ce ţine de literatură, film, spectacol ori forme de paraliteratură. Vezi NARATIV; NARATOLOGIE.
M.M.
NATURAL, -Ă
Vezi ARTIFICIAL, -Ă; LIMBĂ.
NAZAL,-Ă
1. Sunet a cărui rostire implică dirijarea (integrală sau parţială) a curentului fonator* prin cavitatea nazală. Sunetele nazale se opun celor orale*. în cazul vocalelor* nazale, vălul palatului coboară complet pe toată durata rostirii acestora. Opoziţia* vocală nazală/vocală orală este distinctivă în franceză, de ex. (cf. perechi minimale de tipul sans [sä] / sa [sa], dar nu şi în română, unde vocalele nazale sunt variante* poziţionale ale celor orale corespunzătoare (cf. [lung], [când] în care nazalizarea*, în grade variabile, a vocalei e condiţionată de consoana nazală următoare). în cazul consoanelor nazale, vălul palatului coboară uşor, ceea ce determină dirijarea parţială a curentului fonator prin cavitatea nazală. Româna posedă două sonante* nazale: Imi şi Ini, prima caracterizată prin localizare bilabială, cealaltă - prin localizare dentală. Sonantele Iml şi Ini se disting prin prezenţa nazalităţii* de sonantele III şi /r/.
2. Timbru ~ Trăsătură articulatorie* a sunetelor, determinată de funcţionarea cavităţii nazale drept rezonator; opus timbrului oral. Vocalele şi consoanele nazale sau nazalizate se caracterizează prin prezenţa timbrului nazal. 3. Poziţie ~ Context specific distribuţiei vocalelor, desemnând în mod curent situaţia în care vocala este urmată de consoană nazală. Poziţia nazală a influenţat evoluţia vocalelor în trecerea de la latină la română. O asemenea influenţă se constată însă numai în cazul în care poziţia nazală este reprezentată de [n] simplu sau [n] + C (diferită de [m]) şi de [m] + C; [m] simplu sau geminat* şi [n] geminat sau [n+m] nu au modificat vocalismul cuvintelor moştenite; ele nu constituie poziţie nazală (cf., de ex., ***panem***
>p&(i)ne, canto > cânt, campus > câmp, comparo
> cumpăr, vs. *amarus > amar, mamma > nmmă,* **annus** > an, somiius > somn).
L.I.R.
NAZALTTATE
1. Trăsătură fonetică a unor sunete (vezi nazal). Articulatoriu*, nazalitatea implică participarea la rostirea sunetelor a cavităţii nazale (dirijarea curentului fonator prin această cavitate). Acustic, nazalitatea vocalelor se caracterizează prin atenuarea intensităţii primului formant* din spectrul vocalelor orale* corespunzătoare, iar nazalitatea consoanelor - prin prezenţa unor formanţi specifici. • Sub aspect fonologie, nazalitatea este în română o trăsătură distinctivă pentru consoane, dar nu şi pentru vocale. în franceză, ea este distinctivă pentru ambele clase de sunete. • Nazalitatea poate fi o trăsătură inerentă a sunetului sau dobândită printr-un proces de nazalizare*; de asemenea, ea se poate pierde prin denazalizare (cf. evoluţia lat. una > rom. uă > uă > o). 2. Anticiparea* sau propagarea’ nazalităţii - acci- dente*fonetice care presupun rostirea unei consoane nazale* într-o silabă precedentă, respectiv, următoare faţă de aceea în care este explicabilă etimologic (cf. indentitate, indentic, respectiv, mărunt, cărunt, faţă de lat. minutus, canutus).
L.I.R.
NAZALIZARE

Transfer al mişcărilor articulatorii proprii consoanelor nazale asupra vocalelor alăturate. Cu ajutorul spectrografului s-a demonstrat că vecinătatea consoanelor nazale influenţează puternic spectrul vocalelor aflate în proximitate.
C.C.
NEACUZATTV (VERB ~)
Redă engl. ***unaccusative*** (verb); sin. ergaliv (vezi ergativ$_4$). Vezi şi intranzitiv; neergativ.
NEATESTAT, -Ă (FORMĂ ~; CONSTRUCŢIE ~) Se opune lui atestat* şi desemnează formele şi construcţiile nedescoperite sau inexistente într-o limbă. Dacă limba este moartă*, calitatea de a fi neatestat se apreciază în raport cu corpus-ul* excerptat; dacă limba este vie, se stabileşte fie prin raportare la un corpus, fie în raport cu inventarul de forme şi construcţii caracterizând competenţa* lingvistică a subiectului anchetat sau a lingvistului însuşi. Se notează prin asterisc [ ], aşezat la umărul stâng al formei sau al construcţiei (vezi şi asterisc). • în lingvistica istorică, se foloseşte uneori sin. cu reconstruit, desemnează forme şi

construcţii reprezentând stadii anterioare de limbă, nedescoperite până acum în texte, refăcute mental pe baza legilor' fonetice ale gramaticii com- parativ-istorice*. • în modelele formale, sin. cu nereperat; indică o construcţie râu-formală, ca efect al nerespectării constrângerilor* modelului, în GB*, de ex., construcţia *Ion. crede că *Maria se$_t$ apără pe sinej este neateslatâ/nereperată. încălcând constrângerea de localitate a anaforicului* reflexiv, căci îşi ia ca antecedent* un nominal dintr-o altă propoziţie.*
Vezi şi ATESTAT.
G.P.D.
NECESITATE
Una dintre cele două valori ale sistemului de modalităţi* clasice, exprimând faptul că o propoziţie este adevărată / falsă în mod necesar, în funcţie de caracterul puternic sau mai slab al sistemului de modalităţi, necesitatea poate fi absolută, stabilită pe baze strict logice, în raport cu toate lumiie posibile (necesitate alethicâ") sau poate li empirică, stabilită în raport cu sistemul de cunoştinţe existent ia un moment dat sau, mai restrâns, în raport cu sistemul de cunoştinţe şi cu experienţa vorbitorului sau a colectivităţii din care acesta face parte (necesitate epistemică*).
•Operator de ~ Clasă de modalizalori* care introduc valoarea modală de necesitate, actualizată diferit de la o limbă la alia.
G.P.D.
NECIRCUMSTANŢIAL, -Ă 1. Complement ~ Clasă de complemente grupând complementele cel mai intim legate de verb. adjectiv sau interjecţie, a căror apariţie este determinată fie de trăsături inerente ale regentelor şi deci cuprinse în indicaţiile lor de lexicon* (este cazul complementelor direct* şi indirect*), fie de o anumită formă şi valoare a regentului (este cazul complementului de agent*, a cărui apariţie este condiţionată de un regent pasiv*). în gramatica altor limbi, sunt denumite simplu complemente. Se opun clasei de circumstanţiale* (vezi şi AGENT.,; COMPLEMENT; (COMPLEMENT/OBIECT) DIRECT; (complement /obiect) indirect). 2. Propoziţie ~ Opusă propoziţiilor circumstanţiale*. desemnează clasa de propoziţii care grupează, în afara subordonatelor corespunzătoare complementelor necircumstanţiale (vezi 1); completive* directe, indirecte şi de agent, şi alte tipuri de subordonate: subiective*, predicative', predicative suplimentare, atributive*, adică toate subordonatele a căror identificare se face după natura gramaticală a termenului regent, indiferent de semantica raportului de subordonare sau de felul conectivului* (vezi şi (PROPOZIŢIE) ATRIBUTIVĂ; COMPLETIVĂ: (PROPOZIŢIE) PREDICATIVĂ; (PROPOZIŢIE) SUBIECTIVĂ).
G.P.D.
NEDETERMINARE
1. în logica formală, caracteristică a propoziţiilor factuale care, pentru stabilirea valorii de adevăr, fac necesară cunoaşterea şi verificarea cu starea reală de fapt, fiind insuficientă cunoaşterea regulilor sistemului (E. Vasiliu, 1978). 2. în limbile care cunosc clasa articolului*, nedeterminarea, opusă determinării”, este rară şi corespunde situaţiilor în care utilizarea substantivului nu aduce restrângerea domeniului de indivizi, adică precizarea cantităţii indivizilor pentru care propoziţia este adevărată sau falsă. Regulile de nedeterminare sunt proprii fiecărei limbi şi diferite pentru singular şi plural. La singular, unde apariţia substantivului fără articol este mult mai rară decât la plural, se impune distingerea cazurilor de nedeterminare, deci de utilizare a substantivului cu rol generic (ex. *Cui pe cui se scoate; Munte cu munte se întâlneşte, dar om cu om!), de cazurile în care nearticularca este impusă sintactic, fără „acoperire‟ semantică (vezi, pentru română, contextul Prepoziţie + Substantiv nearticulat: în cameră, la facultate, care, semantic, corespunde determinării).*
Vezi şi ARTICOL; DETERMINARE.
G.P.D.
NEERGATIV (VERB ~)
Redă engl. unergative(verb). Subclasă sintactico- semantică de verbe intranzitive*, distinctă, în raport cu cealaltă subclasă de intranzitive (cea a ergativelor*/ neacuzativelor), prin caracteristica de a aşeza unicul argument în poziţia de subiect atât în structura de adâncime*, cât şi în cea de suprafaţă* sau, altfel spus, de a-şi păstra structura intactă în bază şi în suprafaţă, iar, semantic, prin caracteristica de a fi verbe de activitate. Sintactic, se disting prin câteva particularităţi, dintre care două sunt mai importante: a) nu acceptă utilizarea

participiului trecut ca adjectiv, în timp ce clasa   folosesc două auxiliare pentru timpurile compuse

neacuzativelor permite adjectivizarea participiului ale perfectului, recurg la a avea, în timp ce
(vezi diferenţa între: adj. căzut, venit, apărut,ergativele folosesc pe a fi (compară: fc.j'ai coucu,
ajuns, plecat, prăbuşit, izbucnit (intranzitive er- je suis *parti).*
gative) vs. adj. * *ţipat, *zburat, 'mieunat. "alergat,Vezi şi ergativ*$_4$; intranzitiv; neacuzativ.
*înotat (intranzitive neergative); b) în limbile care G.P.D.

NEGATIV ,-Ă

1. Adverb ~ Clasă eterogenă de adverbe cuprinzând: a) inventarul de mărci adverbiale ale negaţiei*, adică acele forme adverbiale care, într-o limbă dată, servesc la negarea predicatului sau a altui component al propoziţiei (rom. nu merge; nu Ion, ci Gheorghe a reuşit, fr. ne...pas: il ne *mange* **pas); b) subclasa de adverbe care funcţionează ca pro-fraze, fiind utilizate în locul unei întregi propoziţii pentru a răspunde negativ la o întrebare (rom. nu, deloc; fr.** *non;* rom. Ai mâncat astăzi? - Nu); c) subclasă de adverbe pronominale şi circumstanţiale care substituie grupuri nominale prepoziţionale din poziţie circumstanţială prezentate ca inexistente (rom. niciodată, nicicând, niciunde, nicicum). Diferenţele dintre limbi privesc inventarul fiecărei subclase şi repartiţia între subclase (de ex., în română apar aceleaşi forme pentru (a) şi (b), în timp ce franceza şi italiana selectează forme diferite; rom. nu vs. fr. ne...pas / *non).* **2. Prefix ~ Prefix* sau clasă de prefixe care serveşte la negarea adjectivelor, a substantivelor, a unora dintre formele verbale nepersonale*, intrând în distribuţie complementară* cu adverbul / adverbele care servesc la negarea verbului predicat (vezi, în română, prefixul ne-** vs. adverbul nu: n&elegant, velucrat, velucrând , de nelucrat, dar nu este elegant, nu lucrează; imposibil *nelucrează). 3. Pronume şi adjectiv ~ Clasă de pronume, dintre care unele se pot utiliza şi adjectival, care înlocuiesc numele subiectului sau al obiectelor prezentate ca inexistente. Sunt sensibile la opoziţia personal /inanimat (rom. nimeni vs. *nimic; fr. personne vs. rien). Includ forme simple (rom. nimeni, nimic) şi forme compuse (rom. nici unul). în română, caracteristica lor de construcţie este co-ocurenţa obligatorie cu forma negativă a verbului (nu vine nimeni; nu citeşte nimic). 4. Propoziţie ~ în terminologia gramaticală românească, specie de propoziţie* în care este negat predicatul (Ion nu aude). Se opune propoziţiilor afirmative* (numite şi pozitive), în care predicatul este afirmat.*
G.P.D.

NEGAŢIE

Termen recent, rar utilizat în lingvistica românească pentru a desemna: 1. Unul dintre termenii dicotomici ai statutului de bază al propoziţiei. Astfel, o propoziţie este mai întâi negativă sau afirmativă; ulterior se pot opera şi alte clasificări, propoziţia fiind una enunţiativă, interogativă, exclamativă etc. în: Ion nu este fericit negaţia domină o secvenţă enunţiativă; 2. Procedeele gramaticale ale refuzului. Constatarea diversităţii acestor procedee a precedat conceptualizarea lor în sfera negaţiei; ele au fost identificate în realizări concrete manifeste la nivelul morfologiei şi al
sintaxei româneşti şi recunoscute treptat printre componentele diferitelor clase: pronume negativ, adverb negativ, propoziţie negativă etc. în procesul de analiză descriptivă a negaţiei, a apărut ca element specific limbii române dubla negaţie. Dacă în celelalte limbi romanice se respectă, ca şi în latină, regula logică: două negaţii au ca efect o afirmaţie, în limba română dubla negaţie are o valoare specială, aceea de accentuare a negării: Nici nu l-am văzut; se vorbeşte chiar de o negaţie multiplă: Nu, nimeni nu l-a văzut nicicând beat. Vezi MULTIPLU.
C.C.

NEHOTĂRÂT

1. Articol ~ în limbile în care există articol*, denumeşte o clasă de articole a căror funcţie, în opoziţie cu cele hotărâte*, este să exprime de la un context la altul fie un grad mai mic de individualizare* / determinare* (ex. M-a oprit un director *vs. M-a oprit directorul), fie chiar nedeterminarea*, când are valoare*

generică (ex. Un copil este mai vulnerabil decât un adult). Sin.: indefinit; nedefinit. Deosebirea de funcţie semantică, în raport cu articolul hotărât, se explică prin semantica diferită a etimonului: adjectiv nehotărât vs. adjectiv demonstrativ (pentru română, lat. unus. una. în cazul nehotărâtului, faţă de lat. Tlle, -a. -ud, în cazul hotărâtului). • Ca poziţie, articolul nehotărât este proclitic , grupându-se fonetic şi gramatical cu substantivul care urmează. Tipologic, sunt limbi în care articolul nehotărât are o poziţie identică cu cel hotărât (este. de ex.. cazul francezei sau al englezei) şi limbi ca româna. în care cele două specii de articole se deosebesc ca poziţie (un elev, dar ele\vl). • In română, articolul nehotărât îndeplineşte, ca şi cel hotărât, şi rol morfologic, participând la marcarea flexiunii substantivului fie ca marcă flexionară unică, în cazul unui substantiv invariabil" (ex. un pui vs. unui pui), fie ca marcă redundantă (ex. o carte vs. unei cărţi). • Inventarul şi forma diferă de la o limbă la alta şi de Ia un dialect la altul (vezi, pentru română, unâ, formă păstrată în dialectele sud-dunărene, în raport cu inovaţia o din dacoromână). In română, pentru plural, se foloseşte cu aceeaşi valoare un adjectiv nehotărât (nişte cărţi). In română, apar mari diferenţe între utilizarea articolului nehotărât la singular şi la plural, pluralul nearticulat, echivalent semantic al articolului nehotărât, fiind frecvent (echivalenţa Pe stradă treceau nişte copii / treceau copii) (vezi şi articol; determinare; hotărât). 2. Adjectiv ~; Pronume ~ Clasă de adjective pronominale' şi de pronume cu rol de cuantificare*, adică de precizare a domeniului de indivizi la care se referă numele (fiecare, oricare, orice, toţi au rolul de cuantifieatori universali, iar câţiva, unii, alţii, de cuantificatori existenţiali). Aparţin clasei de specificatori* din Ci(rupul) N(ominal), care se caracterizează prin restricţii de topică şi de articulare în raport cu substantivul. în română, adjectivele un, alt, vreun, fiecare, oricare, orice, câţiva precedă obligatoriu substantivul şi impun selecţia formei

nearticulate, în timp ce toţi apare atât în antepoziţie, cât şi în posipoziţie şi cere articularea hotărâtă. • în construcţiile în care capul* substantival se şterge, adjcctivul preia sarcina centrului de grup, funcţionând ca pronume nehotărât (Fiecare elev a reuşit => Fiecare a reuşit). Forma adjectivului şi a pronumelui corespunzător este identică (este cazul lui fiecare, oricare, toţi, câţiva) sau parţial identică (în cazul: alt vs. ***altul; un, vreun vs.-unul, vreunul).***

C.P.D.

NEMARCAT nenumărabile este predictibilă în măsura în care

Vezi MARCAT. este selectată din clasa semantică a numelor de

materie (unt, carne, lână) şi a numelor abstracte" NLNUMARABIL (SUBSTANTIV ~) (curaj, mers); este însă parţial predictibilă, întrucât

Clasă lexico-gramaticală de substantive, opusă substantive corespunzătoare pot fi, într-o limbă, substantivelor numărabile , caracterizată iexicai

prin prezenţa trăsăturii inerente [- Numărabil], înregistrată şi ca [- Discret], iar gramatical, prin următoarele trăsături: nu participă la opoziţiile

numărabile, iar în alta, nenumărabile, în funcţie de organizarea lexicului fiecărei limbi (vezi, de ex., engl, ***grape „strugure", substantiv numărabil în***

categorie, de număr*; nu suportă combinarea cu[en]S[leză]: [în li]"B [ce] corespondentele Im din adjective numerale şi cu adjective ale pluralităţiigermană şi îusă sunt nenumarabile, apud ***Cşapte fasole; *mulle fasole); primesc, în limbile***Lyons. 1995).

în care există articol partitiv*, acest tip de articolVezi şi NUMĂR; NUMĂRABIL.

(fr. acheter du beurre). Clasa substantivelor G.P.D.

NEOGRAMATICĂ

Orientare lingvistică dezvoltată cu precădere între 1820 şi 1870, mai ales de către lingvişti germani (care s-au autointitulat „Junggrammatik"), având ca obiectiv reînnoirea gramaticii comparate. Şi-au concentrat atenţia asupra schimbărilor fonetice în diferite ramuri ale limbilor indo-europene şi au explicat o serie de corespondenţe dintre limbi aparent neregulate. Neogramatica a stabilit o teorie a schimbărilor lingvistice care trebuie să prezinte nu ceea ce e diferit în generaţii succesive, ci ceea ce este identic; aspectele studiate sunt analogiile* şi anomaliile*; cauzele schimbărilor pot fi externe (ca împrumutul*) sau interne (ca presiunea structurală care tinde să regularizeze anomaliile). Principalele teze susţinute de

îeogramatică sunt: a) lingvistica istorică trebuie să fie explicativă, să se preocupe de cauzele schimbărilor lingvistice; b) explicaţiile trebuie să fie de tip pozitiv, să fie căutate în activitatea subiectelor vorbitoare, care transformă limba utilizând-o; c) trebuie urmărite schimbările de limbă din stări imediat succesive; d) importanţa legilor fonetice este datorată unor cauze fiziologice şi unei acţiuni mecanice; î) importanţa cauzelor psihologice care justifică tendinţa spre analogie este bazată pe legile asociaţiei de dei; f) explicaţia istorică este fundamentală şi în ce priveşte sensurile, în raport cu sensul cronologic undamental, fie că este vorba de baze* (casă) sau de derivate* (căsuţă, căscioară); g) limba nu e concepută ca fenomen social, considerându-se că baza fenomenelor lingvistice este individuală.

A.B.V.

SEOUNGVISTICĂ

Drientare în cercetările lingvistice, apărută în Italia, în deceniul al treilea al acestui secol. Principalii reprezentanţi ai neolingvisticii au fost G. Bertoni, M.G. Bartoli, şi mai târziu, G. Bonfante. Se caracterizează, sub aspect teoretic, prin eclectism, valorificând concepţii ale şcolii idealiste a lui K. Vossler (întemeiate pe estetica lui B. Croce) şi, mai ales, principiile geografiei* lingvistice, formulate de J. Gillieron, Iar şi unele dintre ideile neogramaticiior, deşi se disociază explicit de aceştia. Preocupările reprezentanţilor neolingvisticii gravitează în jurul problemelor inovaţiei* lingvistice: cronologia, originea locală, motivarea. Adversari ai legilor* fonetice, neolingviştii susţin unicitatea formelor iingvistice, fiecare Jintre acestea trebuind să fie studiată separat, cu o altă metodă, adecvată specificului său. Generalizările iu se justifică pentru că, de fapt, nu există limbi, ci numai indivizi şi vorbiri individuale. Cu toate acestea, VT. Bartoli formulează un număr de norme de interpretare a cronologiei formelor în funcţie de poziţia spaţială relativă a ariilor pe care sunt înregistrate (vezi şi ARSE), similare ca esenţă cu ceea ce reprezentau legile fonetice pentru neogramatici, dar având ca fundament geografia lingvistică. Inovaţiile îşi au sursa în indivizi, în directă relaţie cu preferinţele estetice ale acestora, şi se răspândesc prin imitaţie, astfel încât în limbă totul este împrumutat, toate limbile având caracter mixt. Conceperea limbii drept creaţie estetică are ca efect considerarea proceselor inovative drept aleatorii, independente de necesităţile sau de evoluţia societăţii, asemănându-se mai degrabă cu schimbările în moda feminină. Neolingvistica are astăzi un interes mai mult istoric, deşi unele observaţii privind împrumutul sau rolul substratului* şi mai ales normele areale sunt utilizate încă în cercetările de lingvistică diacronică şi de dialectologie .

L.I.R.

NEOLOGIE

Suma procedeelor interne şi externe de îmbogăţire a vocabularului cu cuvinte (vezi SUFIXARE; PRE-FIXARE; COMPUNERE; ÎMPRUMUT; NEOLOGISM) şi sensuri noi (vezi METAFORĂ; TROP). Cu un sens atât de general, termenul nu e folosit curent în lingvistică (este frecvent în lingvistica franceză şi prea puţin cunoscut şi folosit în lingvistica românească).

Vezi CREAŢIVITATE3.

A.B.V.

NEOLOGISM

1. Cuvânt introdus în sec. al XIX-lea în terminologiajnternaţională (cf. fr. neologisme, engl. neologism, germ. *Neologismus),* prin care se indică o unitate lexicală (semnificat*, semnificant

sau reuniunea celor două) care a pătruns recent într-o limbă dată. Eficienţa relativ redusă a neologismului în ansamblul conceptelor lingvisticii operaţionale se explică prin ambiguitatea caracteristicii de ^.termen recent" din definirea acestuia; neologismul este identificabil numai într-o tăietură sincronică anumită şi este operant în special în raportul cu limba standard sau cu anumite limbaje speciale (tehnice), văzute în aceeaşi perspectivă sincronică. Cunoscuta formulă a Academiei Franceze, „neologia* este o artă, neologismul - un abuz" i-a determinat pe specialişti să evite termenul neologism, preferând datarea prin cronologie relativă a cuvintelor. 2. în limba română, termenul neologism a lost utilizat în limitele conotării „abuziv" (X^Maiorescu). S.Puşcariu relevă şi el acest aspect în limbă (blagocestiv, blagorod). Modeniizarea lexicului românesc a permis ulterior îmbogăţirea valenţelor teoretice ale. termenului;.în unele limbi,

utilizarea neologismului devine o preocupare colectivă, un fenomen de împrumut' absolut necesar (S. Puşcariu), determinat de importante mutaţii sociale. • Procesul de modernizare a vocabularului limbii române prin neologisme a început în sec. al XVIII-lea, dar s-a intensificat începând din deceniile 3-4 ale sec, al XIX-lea. Neologismele limbii române aparţin atât limbii* literare standard, cât şi tuturor variantelor funcţionale«(vezî~STÎL$_n$),"Tn care apar terminologiile* tehnico-ştiinţifice proprii fiecărui domeniu de activitate. • Qasificarea_ue.ologismelor din română se face. în primul rând, în funcţie de originea acestora, criteriu care presupune o perspectivă diacronică, deşi lingviştii admit, în general, faptul că există numeroase împrumuturi neologice cu etimologie' multiplă (Al. Graur), deci care ar putea proveni din mai multe limbi (latină savantă, italiană, germană, rusă şi, mai ales, franceză), cu sau fără variaţii formale: monetă - monedă, limonată - limonadă, personagiu -personaj). Cea mai importantă categorie de neologisme în funcţie de origine (atât din punct de vedere cantitativ, cât şi ca importanţă/circulaţie a termenilor) este aceea a împrumuturilor latino-romanice, în care se integrează cuvinte de origine latină savantă, italiana şi, în special, franceză. Majoritatea acestor cuvinte au fost asimilate de limba română şi, în felul licesta, au coritnbuîtîa întărirea caracterului romanic al vocabularului românesc; se vorbeşte, astfel, de re-romanizarea (S. Puşcariu) sau re-latinizarea limbii române în sec. al XIX-lea. Neologismele de origine latino-romanică au slăbit poziţia în limbă a unor cuvinte vechi, provocând chiar, în momentul modernizării masive a vocabularului românei literare, trecerea în fondul pasiv al limbii a unor termeni de origine turcă, neogreacă sau rusă (din epoca Regulamentului Organic), frecvenţi până în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Secolul trecut a cunoscut şi crearea de dublete sinonimice care au îmbogăţit limba, chiar dacă astăzi mai frecvent utilizat este neologismul: amănunt-detaliu, burlac-celibatar, cinste- onestitate/onoare, cutremur-seism, glas-voce, graniţă-frontieră, înălţime-altitudine, nădejde-speranţă, noroc-şansă, părere-opinie, asupri-exploata, bănui-suspecta, făgădui-promite, înfăptui-realiza, nădăjdui- spera, sfârşi-termina etc. în perioada modernă, influenţa franceză asupra limbii române a dus lajmbo- găţirea vocabularului cu câteva mii de cuvinte, care au modernizat denumirile legate de viaţa materiala si spirituală: termeni politico-sociali. militari, administrativi, juridici, filozofici şi ştiinţifici; influenţa franceză s-a extins de la vocabular la frazeologic*. 2) Influenţa germană este mai veche şi mai accentuată în Transilvania. în general, neologismele germane se rcgăsescJtn mai mare măsură în terminologia^ tehnică: blit, bomfaier, bormasină, diesel, electrocar, fasung, feldspat, foraiber, gater, matriţă, şină, ştecăr. 3) Influenţa engleză s-a manifestat (direct sau indirect) la început în terminologia tehnico- ştiinţifică; unii termeni au pătruns prin germană (boiler, cocs, *tubing), alţii prin rusă (buldozer, eonveier, radiolocaţie), iar alţii^au intrat în limbă prin filieră franceză (spicher, picup, dancing, smoching, biftsc, sandviş). Multe împrumuturi mai vechi din engleza'(3e la începutul sec. al XX-lea) continuă să existe în terminologia sportivă: aut, baschet, base-ball, bowling, bridge, cnocaut, corner, dribla, dribling, fault, finiş, gol, golf, handicap, henţ, meci, ofsaid, outsider, start, suporter* etc. (Pentru discuţia referitoare la neologism, exemple şi clasificare la Th. Hristea.) După 1989, româna utilizează frecvent, chiar în comunicarea curentă, anglicisme din domeniul social-economic sau politic: marketing, management, manager, apartheid, *supermarket.* Dintre noile împrumuturi, mai puţin adaptate fonetic şi morfologic sistemului limbii române, mulţi termeni sunt americanisme: barman, blugi, campus, cow-boy, *hold-up, mass-media, motel, hamburger etc.* • O clasificare sincronică, după criterii lingvistice, a neologismelor duce la delimitarea împrumuturilor propriu-zise de calcuri* şi de construcţii frazeologice (vezi frazeologie). Neologismele propriu-zise au fost adaptate fonetic şi morfologic, mai mult ori mai puţin sistematic. Problemele cele mai numeroase le pune redarea unor sunete specifice din neologismele franceze, pentru care nu există corespondent în română: vocalele *ö* şi ii, nazal sau grupurile gn, *ill:* fr. calomniateur > rom. calomniator, conducteur > conductor, *compositeur* ***> compozitor, editeur > editor, monslrueux > monstruos, fabuleux > fabulos, pavilion > pavilion,*** *billet* ***> bilet, pentru unele împrumuturi fiind mai apropiat modelul latin sau italian; de asemenea, majoritatea nazalelor franceze nu se redau în română, respectându-se în adaptare forma scrisă: imperiu, invalid, enciclopedie, dar şi antract, antreu, antrepozit, anchetă.***

C.C. (1); M.M. (2).

NEPERSONAL, -Ă (MOD ~ / FORMĂ ~ A VERBULUI)

Vezi MOD; (FORMĂ) NOMINALĂ (A VERBULUI).

NEREGULAT, -Ă (FORMĂ ~; PARADIGMĂ ~) în limbile caracterizate prin scheme flexionare clare şi repetabile (tipuri de declinări* şi de conjugări*), este considerată neregulată orice formă din paradigma* unui cuvânt flexibil şi orice paradigmă în ansamblu care se îndepărtează de la schema curentă de flexiune. Identificarea formelor şi a paradigmelor neregulate implică o apreciere de

tip cantitativ (Valeria Guţu Romalo, 1968), ele constituind fapte izolate, prezente în flexiunea unui singur cuvânt sau a unui număr foarte mic de cuvinte. • Neregularitatea poate apărea: în forma radicalului (este, de ex., cazul radicalilor supletivi sau al radicalilor cu reduplicare*); în forma flecti- velor* (verbul a şti, de ex., selectează la perfect simplu şi la formele derivate din acesta sufixul -u-: ştiui, aberant în raport cu clasa verbelor în -/); în variaţiile accentuale ale formelor (vezi variaţia aberantă: z&ro - zer6uri; rkdio -***radiöuri***); în forme ale radicalului şi ale flectivului în acelaşi timp (vezi imperfectele dădeam, stăteam, caracterizate prin radical reduplicat, dar şi prin sufixul -ea-, neconform cu tiparul verbelor de conj. I). • Expli
caţia prezenţei formelor neregulate este, în cea mai mare parte, de natură etimologică (supletivismul şi reduplicarea au cauze etimologice). Apar însă şi situaţii derivând din dificultatea de adaptare* a unor tipuri flexionare neologice neconforme cu sistemul noii limbi sau din asocierea a două forme aparţinând unor tipare flexionare diferite (ex.: ***seminar - seminarii; rândunică - rândunele).***

G.P.D.

NEREPERAT, -Ă

Sin.: neatestat (vezi neatestat).

NEUROLINGV1STICĂ

Studiu interdisciplinar, având ca obiect fundamentele biologice ale limbajului şi mecanismele creierului care guvernează achiziţia* limbajului. Constatările neurolingvisticii se întemeiază pe analiza diverselor tipuri de afazie*, a consecinţelor unor intervenţii chirurgicale pe creier asupra capacităţii pacienţilor de a folosi limbajul, precum şi pe experimente de măsurare a activităţii. electrice a creierului. Cercetările de neurolingvistică furnizează informaţii privind felul în care se constituie şi se structurează în creierul uman o anumită gramatică, localizând pe creier centrii care guvernează competenţa* şi performanţa* lingvistică.

L.I.R.

NEUTRALIZARE

Suprimare a unei opoziţii’ în anumite condiţii contextuale; este un fenomen care se manifestă la nivel sintagmatic*, şi nu paradigmatic* (nu afectează inventarul unităţilor distinctive* dintr-o limbă). Termenul a fost pus în circulaţie de Şcoala lingvistică de la Fraga, cu referire la fonologie, dar a fost ulterior extins şi la domeniul gramaticii şi al lexicului. în anumite lucrări, este folosit ca sinonim sincretism*. • în fonologie există unele diferenţe între specialişti în interpretarea cazurilor de neutralizare. Şcoala pragheză distinge între opoziţii constante şi opoziţii suprimabile (neutralizabile), inventarul acestora fiind specific fiecărei limbi. Identificarea opoziţiei neutralizate trebuie asociată cu determinarea trăsăturilor distinctive ale arhifonemulm , reprezentat în poziţia de neutralizare. De ex., în română, opoziţia dintre /s/ şi /z/ se neutralizează înainte de consoanele membre ale corelaţiei’ de sonoritate, în această poziţie apărând arhifonemul / S /, caracterizat prin două trăsături distinctive: [+ Fricativ] şi [+ Dental], • Lingvistica americană nu utilizează conceptul de arhifonem. Se consideră că, în poziţie de neutralizare, apare termenul nemarcat* al opoziţiei suprimate (în exemplul de mai sus, /s/), realizările contextuale fiind explicate în secţiunea de morfofonemică a descrierii lingvistice. Neutralizarea este definită ca redundanţă contextual determinată. în felul acesta, se admite, de ex., că în engleză, după [s], opoziţia de sonoritate se neutralizează, în această poziţie neflind înregistrată niciodată o consoană sonoră. Neutralizarea trebuie distinsă de alternanţele* fonologice: unităţile aflate în poziţie de alternanţă sunt invariante*, cu funcţie distinctivă în plan morfosemantic, pe când în situaţiile de neutralizare, opoziţia fonologică devine nefuncţională (cf. port/porţi, urs/ urşi ***vs. despart/dezbat; hnpărţi/mtărî), precum şi de cazurile de variaţie liberă (vezi distribuţie): unităţile în variaţie liberă pot apărea în egală măsură numai în anumite cuvinte (vezi şurup/şurub), pe când neutralizarea unei opoziţii se manifestă în toate cuvintele care satisfac***

condiţia contextuală specifică. Neutralizarea a fost considerată, de asemenea, drept un caz de distribuţie defectivă. S-a demonstrat însă că neutralizarea depinde în general de distribuţia termenilor, şi nu de un anumit tip de distribuţie. O opoziţie poate fi suprimată prin distribuţia defectivă a celor două serii ale unei corelaţii” (de ex., în rusă, opoziţia de sonoritate e neutralizată în poziţie finală, unde nu sunt admise decât consoanele surde; deci consoanele surde şi sonore au contexte comune, dar şi contexte specifice), prin distribuţia complementară a două unităţi în raport cu o a treia unitate (de ex., în rusă, vocalele /o/ şi /a/ sunt în distribuţie complementară cu /A/, primele două neputând apărea în poziţie neaccentuată, unde apare numai /A/; unitatea admisă este, de fapt, arhifonemul celor două vocale) sau prin pierderea caracterului pertinent* al unei trăsături, într-o anumită poziţie (de ex., în rom., sonoritatea devine nesemnificativă înainte de consoană pentru perechile /s/ ~ /z/, /ş/ ~ 1)1, situaţie similară parţial cu variaţia liberă). Există deci cazuri de coincidenţă parţială a sferei conceptului de neutralizare cu definiţia diverselor tipuri de distribuţie. • în morfosintaxă şi lexic se disting trei tipuri de fenomene de neutralizare:

a) suprimarea opoziţiei dintre unităţile semnificante (de ex., în latină, în cazul construcţiei acuzativ cu infinitiv, în plan formal se suprimă opoziţia dintre desinenţele de acuzativ şi celelalte desinenţe cazuale, desinenţele de acuzativ fiind cerute de natura semantică a verbului din regentă; în planul conţinutului, forma de acuzativ exprimă valoarea de subiect, specifică nominativului); b) suprimarea opoziţiei dintre unităţile de semnificaţie (de ex., în rom., după anumite verbe, opoziţia dintre acuzativ şi dativ se neutralizează în planul conţinutului, menţinându-se însă diferenţele formale: îl ajută pe Ion vs. ***îi ajută lui Ion);***

c) suprimarea opoziţiei dintre semne, în ansamblu (de ex., în fr., înainte de anumite verbe, care desemnează fenomene din natură, opoziţia dintre pronumele personale il şi e/ie este neutralizată atât în plan formal, cât şi în planul conţinutului).

L.I.R.
NEUTRU, -Ă
I. Gen ~ Membru al categoriei genului*, existent în limbile în care opoziţia de gen cunoaşte trei termeni; în acest caz, neutrul se opune masculinului* şi femininului* exprimând, în general, ideea de inanimat.
•Cunoscut de majoritatea limbilor provenite direct din trunchiul indo-european (ex.: greacă, slavă, latină, germanică etc.), neutrul a dispărut în lituaniană şi în limbile romanice de vest, fie prin trecerea lui la substantivele masculine şi feminine, în primul caz, fie prin trecerea lui la masculine, în ultimul caz (Simenschy-Ivănescu). • Dintre limbile romanice, limba română este singura care mai păstrează genul neutru ca o categorie gramaticală; urme ale neutrului latin se pot semnala în diferite puncte ale sistemului morfologic, în special pronominal, al unor limbi romanice (cf. fr. ***qui/que/quoi, apud*** J. Dubois). • în limba română, deşi s-a încercat o interpretare a neutrului ca ambigen (I. Pătruţ, A. Guillermou, VI. Horejsi etc.), ca o sumă parţială a masculinului şi femininului (Paula Diaconescu), majoritatea specialiştilor văd în neutrul românesc o continuare a situaţiei din latină, supusă unui complex proces de reorganizare impus de cerinţele interne ale sistemului limbii române. Argumentul fundamental al ipotezei că neutrul românesc continuă neutrul din latină - şi prin aceasta pe cel din indo-europeană - îl constituie faptul că substantivele neutre din limba română relevă, în marea lor majoritate, tendinţa iniţială de motivaţie specifică genului, desemnând inanimate. Clasa inanimatelor a fost lărgită în limba română cu ideea de colectiv, în cazul substantivelor: trib, popor, norod, sau cu aceea de nume generic: animal. Pe plan formal, limba română a preluat desinenţa -a într-o structură nouă, creată prin falsă analiză, -ora, specializată pentru neutrul plural românesc în forma actuală -uri (comuri, lucruri, dar şi neologismele: pixuri, stilouri etc.). Substantivele: cărnuri, verdeţuri, mătăsuri sunt interpretate astăzi ca substantive colective neutre defective de singular. în plan sintagmatic, substantivele neutre implică acordul cu adjectivele determinante. Acest acord se face într-un mod specific, determinantul având la singular formă de masculin (cf. acest caiet frumos) şi la plural formă de feminin (cf. aceste caiete frumoase), **ü. Vocală ~ Vocală indiferentă faţă de anumite repere fundamentale: localizare, apertură, rotunjire. în limba română, vocala a este o vocală neutră sub aspectul localizării. III. Caz ~ Termen atribuit în unele lucrări de gramatică românească (Paula Diaconescu, 1962) situaţiilor în care substantivul, cu formă de nominativ - acuzativ, nu admite substituţia cu pronumele personal, nepermiţând aplicarea procedurii curente de stabilire a cazului* la substantiv (învaţă noaptea; l-a costat viaţa) (vezi CAZj). IV. Valoare ~ a pronumelui**

a) Se foloseşte pentru a denumi valoarea specială a pronumelui demonstrativ şi a celui personal utilizate fie ca pro-fraze (vezi pro-formă), adică „stau" pentru o propoziţie (ex.: ***Dacă n-am venit, (asXa.) am făcut- o pentru a te proteja), fie ca obiecte nedeterminate, vagi*** (ex.: ***Lasă asta!). Specifică românei este selecţia femininului (asta, o), ca în limbile balcanice, şi nu a masculinului, ca în limbile romanice*** (fr. Je **le sa/s)**.
b) Valoare specială a cliticului* pronominal de dativ şi de acuzativ, reprezentând o fază ulterioară a nedeterminării obiectului (vezi (a)), caracterizată prin pierderea calităţii cliticului de poziţie sintactică; cliticul. non-sintactic şi desemantizat, începe să funcţioneze ca marcă stilistică de implicare afectivă a vorbitorului (compară: Dă-i banii înapoi! (clitic sintactic) vs. ***Dă-i cu vorba, dă-i cu gluma!*** (clitic non- sintactic); a luat-o de pe masă (clitic sintactic) vs. ***a luat-o la dreapta*** (clitic non-sintactic).
C.C. (1, II); C.P.D. (III, IV).
NIVEL
Concept operatoriu în lingvistică* şi semiotică*, echivalent uneori cu alţi termeni ca plan, palier, rang*, dimensiune, care desemnează diverse componente în descrierea lingvistică; nivelul presupune capacitatea de combinare a mai multor unităţi pentru a realiza o unitate complexă. I. Nivelurile antrenate pentru exprimarea unităţilor lingvistice complexe sunt fonologia*, gramatica* şi semantica*, corespunzător combinării sunetelor*, modificării formei cuvintelor în frază şi sensului lor. O asemenea interpretare a nivelului implică stratificarea* limbii ca principiu fundamental în lingvistica structurală (vezi structuralism) şi în gramatica generativă*. Numărul unităţilor diferă de la un nivel la altul: cel mai puţin numeroase sunt fonemele*; pe măsură ce se trece la un nivel superior, numărul unităţilor creşte: morfemele* sunt mai multe decât fonemele*, cuvintele sunt mai multe decât morfemele, iar numărul enunţurilor este practic infinit. Ierarhia nivelurilor limbii este rezultatul unei operaţii de analiză şi se prezintă schematic astfel:

1.	Expresie* a. Trăsătură distinctivă b. Fonem	Conţinut* Trăsătură distinctivă Şemantem
2.	c. Morfem d. Cuvânt e. Enunţ	

Numărul nivelurilor variază după teoriile lingvistice, dar nu coboară niciodată sub două: semnificant* şi semnificat*. • L. Hjelmslev desemnează prin nivel diferite aspecte sub care o substanţă (a expresiei sau a conţinutului) poate fi sesizată în vederea descrierii. Substanţa fonică, de ex., va fi însuşită succesiv cu nivelul fiziologic (cel al articulării), cu nivelul acustic (fizic) şi cu nivelul psihofiziologiei percepţiei.
•E. Coşeriu utilizează nivelul în mai multe situaţii: a) ca nivel de limbă (vezi şi III), cum ar fi „dialectele sociale" sau stilurile* de limbă. Conform acestei interpretări se preconizează ca analiza lingvistică să fie făcută la singur nivelul determinat de limbă, constituit de „limba funcţională" (sintopică, sinstratică sinfazică); b) ca nivel sau straturi posibile de

structurare gramaticală, nivelurile necesare fiind monemul şi fraza* sau propoziţia*. Se delimitează nivelul gramatical al grupului de cuvinte, nivelul propoziţiei sau al frazei şi nivelul textului*, ü. în semiotică* se disting mai multe niveluri: a) nivelul limbajului-obiect *-ansamblu semnificant, sesizat intuitiv, căruia i se aplică proceduri de analiză; b) nivelul descriptiv care parafrazează limbajul-obiect printr-o reprezentare semantică; c) nivelul metodologic - elaborează concepte şi proceduri prin care se realizează construcţii ale nivelelor reprezentării; d) nivelul epistemologic*
— priveşte coerenţa corpului de concepte şi procedee de descriere. Nivelurile pot varia în funcţie de tipurile de semiotică; astfel, în semiotica discursivă se delimitează: a) nivelul obiectiv care descrie obiectele;
b)nivelul cognitiv de natură logică, anterior şi superior nivelului obiectiv; c) nivelul referenţial - justifică discursul obiectiv. IU. în sociolingvistică*, nivelul (cvasiechivalent cu registrul) desemnează diferite tipuri de uzaj, distincte după mediul socio-cultural al locutorilor; se consideră că realizările unei limbi naturale variază în funcţie de clasele sau de grupurile sociale care le utilizează.

A.B.V.

NOD

326

P, GN, GV reprezintă noduri ale indicatorului. Un nod care domină imediat se numeşte nod-mamă\ cel dominat se numeşte nod-fiică, iar două noduri direct dominate de acelaşi nod sunt noduri-surori. în arborele considerat, P este, în raport cu GV şi GN, un nod-mamă; GV şi GN sunt, în raport cu P, noduri-fiice, iar între ele, noduri-surori.
Vezi şi ARBORE; DOMINARE.

Det N G.P.D.

NOMINAL, -Ă

1. Se utilizează în lingvistica modernă fie ca sinonim pentru nume. fie ca termen general pentru clasa cuvintelor care pot apărea ca centre ale unui G(rup) N(ominal) (vezi 4). 2. Radical ~ Orice radical* care aparţine unui substantiv (de ex., *cas /căs- din casa, case, căsuţă). 3. Sufix - Sufix* lexical a cărui ataşare are ca rezultat crearea jjnui substantiv, fie că are rolul de a converti radicali de altă natură în radicali nominali (-eţe: frumos > frumuseţe; -ime: adânc > adâncime; -re: citi > citire), fie că, prin ataşare, conservă clasa morfologică a substantivului (este cazul sufixelor diminutivale sau augmentative*).*

4. Grup ~ / Sintagmă ~ Secvenţă de constituenţi organizată în jurul unui centru / cap* nominal, grupând nominalul* (vezi 1) în calitate de centru de grup şi toţi determinanţii legaţi sintactic şi semantic / funcţional de acesta. Se abreviază, în gramatica limbii române, ca GN, iar în gramatica limbilor engleză şi franceză ca NP (= Noun Phrase). Coeziunea* sintactică a grupului se realizează: prin acord*, adică prin repetare de informaţie gramaticală dirijată de către centrul de grup către adjectivele de orice tip; prin caz, selectându-se, în limbi de tip sintetic, genitivul; prin prepoziţie, selectându-se prepoziţia pentru legarea unui nominal de centru; prin articol*, existând limbi şi construcţii în care articolul îndeplineşte şi rol conectiv (este, de ex., situaţia articolelor genitival* şi adjectival* din română); prin conective* prepoziţionale, conjuncţii subordonatoare şi relative, care asigură încastrarea* unui determinant prepoziţional în structura lui GN; prin restricţii de topică*, impuse de clasa specificatorilor* (articole şi adjective pronominale). Astfel, în construcţia românească această nouă carte de poezii a lui N.S., care a fost publicată la Cluj, legarea sintactică a determinanţilor de centrul carte-se realizează prin acord (această nouă carte), prepoziţional (de poezii), prin articol şi genitiv (a lui N.S.) şi prin relativ (care). Coeziunea funcţional/semantică se asigură prin funcţiile semantice îndeplinite de componenţi în raport cu centrul grupului: funcţia de individualizare* /determinare a substantivului-centru, asigurată de clasa determinanţilor* (acest caiet; caietul acesta); funcţia de cuantificare*, deci de precizare cantitativă a centrului, asigurată de adjective nehotărâte şi de numerale (toţi cei zece elevi; fiecare elev)\ funcţia de calificare* a centrului, asigurată de adjective calificative, de unele grupuri prepoziţionale şi de propoziţii relative (cartea nouă, care aduce informaţii suplimentare)', funcţie argumentală, de posesiv* sau de alt tip de argument, îndeplinită de determinanţii genitivali (în cartea elevului, rol de posesie; în citirea cărţii, rol de pacient). • în funcţie de clasa morfologică a centrului (substantiv, pronume sau numeral; substantiv comun* sau propriu*; substantiv propriu-zis sau abstract* verbal), structura unui GN este diferită, fiind posibilă actualizarea unui număr diferit de constituenţi care însoţesc centrul şi a unor roluri diferite. Structura este amplă, complexă, permiţând actualizarea tuturor tipurilor sintactice de determinanţi, în cazul centrelor reprezentate prin substantive comune, dar este mult limitată, în cazul centrelor realizate prin specii de pronume sau prin substantive proprii ("eu al Măriei; *el frumos din clasă; * fiecare Ion); permite actualizarea rolurilor agent şi pacient, în cazul abstractelor verbale ca centre de grup (citirea cărţii de către studenţi), dar a posesivului, în cazul centrelor substantivale propriu-zise (cartea lui Ion, cartea mea, cartea-mî). 5. Formă ~ a verbului Clasă de forme verbale considerate prin tradiţie ca aparţinând modului*, dar care nu exprimă semnificaţii modale. Grupează acele forme ale verbului caracterizate, flexionar, prin lipsa variaţiei de persoană şi de număr, semantic, prin caracterul non-finit, care determină lipsa de autonomie în comunicare, iar, sintactic, prin trăsături de tip verbal şi de tip

NOD

în arborii* gramaticilor generative*, este considerat nod orice punct al unui arbore (al unui indicator* sintagmatic) din care pleacă mai multe ramuri. în arborele:

P

GN^ J3V^

Det N V GN

nominal (capacitatea de a apărea în clasele de substituţie ale numelui, deci satisfăcând poziţiile lui sintactice, alăturijlc.capacitatea de a fi ele însele generatoare de grup sintactic, selectând complemente- .şi impunajiduji;,jLvstricţii spccifice verbului). Astfel, a citi şi de citit, forme nominale ale verbului românesc, apar în poziţiile sintactice de subiect sau de complement: mă pregătesc a citi / de citit, dar, în acelaşi timp, atrag ele însele complemente, impunându-le restricţii de caz şi de rol tematic : mă pregătesc a citi romanul / de citit romanul). • Diferenţele dintre limbi privesc inventarul de forme nominale ale verbului, frecvenţa formelor comune şi ierarhia acestora pe o scară a gradului de nominalizare*. Sub aspectul gradului de nominalizare, formele nominale ale verbului se găsesc pe o treaptă intermediară între construcţiile nominalizate* (nume de acţiune*), unde conversiunea s-a produs aproape complet, şi formele verbale propriu-zise, forme ale modurilor personale, cu grad (j) de nominalizare. Tipologic, româna se caracterizează printr-o sensibilitate deosebită faţă de parametrul nominalizării, cum o dovedesc trăsături ca: şi-a creat în ansamblul romanic o formă nominală proprie, supinul*; şi-a diversificat scara de nominalizare, creându-şi două construcţii intermediare: infinitivul* lung/scurt; supinul verbal / substantival; şi-a diversificat utilizările gerunziului*, care se comportă când adjectival şi adverbial, când substantival, fiind posibilă aşezarea lui în poziţia de argument, adică de subiect şi de obiect. 6. Predicat ~ a) Î11 terminologia sintactică tradiţională, denumeşte predicatul alcătuit dintr-un verb copulativ* şi o vecinătate de tip nominal sau adjectival, numită nume predicativ*, grup care realizează, prin cele două componente, disocierea funcţiilor gramaticale şi semantice curente predicatului, şi anume: copulativul asigură realizarea funcţiilor morfosintactice ale acestuia, purtând informaţia de timp, mod, persoană, număr, iar numele predicativ, informaţia semantică, exprimând o proprietate a unui individ (este frumos, este medic) sau o relaţie între doi indivizi (este fratele lui Ion), b) Din punctul de vedere al sintaxei structurale, grupul predicatului nominal este analizabil, detaşându-se poziţia* sintactică a numelui predicativ, poziţie cerută de verbul copulativ şi definită în raport cu acesta (vezi predicativ$_5$).
c) în terminologia logicii formale, desemnează cuvintele folosite, indiferent de poziţia sintactică, pentru a indica o proprietate a unui individ sau o relaţie între indivizi, deci funcţionând ca predicate logice (vezi predicat,), fie cu un singur argument (el este frumos /medic), fie cu două argumente (el este frate cu Ion; el este util altora). Un asemenea predicat ocupă poziţiile sintactice de nume predicativ, de element predicativ* suplimentar sau de apoziţie*. 7. Propoziţie ~ Specie de propoziţie lipsită de centru Vf.rbal, unde comunicarea unui fapt se realizează în exclusivitate printr-un nominal sau grup nominal. Apare fie în construcţii existenţiale de tip eliptic: în cameră, tăcere (vezi elipsă), fie în construcţii exclamative*: Ce fată frumoasă!, Năprasnic ger!
G.P.D.
NOMINALIZARE
în gramatica generativă* clasică, denumeşte operaţia de transformare* a unei propoziţii autonome într-un G(rup) N(ominal) şi de încastrare* a grupului nou format într-o frază matrice; are ca rezultat apariţia complementelor nominalizate. De ex., propoziţia autonomă Tata pleacă la Cluj devine, ca efect al nominalizării, o construcţie nominalizată*, cu forma: plecarea tatei la Cluj, care poate fi încorporată în orice poziţie a unui nominal: în poziţia de subiect (ex.: ***Mă indispune plecarea tatei la Cluj); în poziţia de obiect direct sau indirect*** (ex.: ***El aminteşte de plecarea tatei la Quj) etc.*** Operaţia de nominalizare implică, în acelaşi timp, procese morfologice şi procese sintactice. Morfologic, sunt implicate, în funcţie de limbă, toate mijloacele de convertire a
radicalilor verbali în radicali nominali (în română, de ex., sufixare*, derivare regresivă*, conversiune*); sintactic, intervine pierderea autonomiei, asociată cu modificarea statutului determinanţilor tipic verbali (vezi, de ex., apariţia genitivelor „subiective*" şi a celor „obiective*", precum şi a adjectivelor calificative provenind din adverbe modale: plecarea tatei; citirea cărţilor; plecarea precipitată la Cluj). • în teoria lexicalistă* şi în gb*, construcţiile nominalizate nu mai apar ca efect al transformării de nominalizare, ci sunt introduse direct din bază*, centrele lor postver- bale* constituind intrări (formative) distincte ale lexiconului*. Regula sintactică de nominalizare lasă locul unei reguli în exclusivitate morfologice, de structură internă a unui cuvânt. • Indiferent de modul de tratare, sintactic sau morfologic,

nominalizarea este o particularitate în funcţie de care limbile manifestă grade diferite de sensibilitate. Româna se caracterizează printr-o mare sensibilitate faţă de parametrul nominalizării, susţinută prin următoarele fapte: varietatea şi productivitatea ridicată a procedeelor de nominalizare, fiind utilizate atât procedee de tip sufixai (derivate cu sufixe vechi, dar şi cu sufixe neologice: folosinţa. resurselor; separaţia puterilor), cât şi procedeul conversiunii (forme diferite de conversiune cu "acelaşi efect: infinitiv > substantiv; supin > substantiv; plecarea / plecatul în vacanţă) şi al derivării regresive (derivare regresivă postverbală: învăţ, dezvăţ, zbor); crearea paralelă, într-o relaţie de sinonimie parţială sau totală, a mai multor construcţii nominalizate (învăţare - învăţat - învăţ; îngropare - îngropăciune; folosire - folosit (subst.) - folosinţă; administrare - administraţie - administrat (subst.)); crearea unor forme paralele cu grade diferite de nominalizare (vezi infinitiv* lung şi scurt; supin* verbal şi nominal), româna dispunând de o scară bogată de diferenţiere a gradelor de nominalizare şi, implicit, a sensurilor abstracte. Vezi ABSTRACT (VERBAL); ACŢIUNE (NUME DE); NOMINALĂ (FORMĂ A VERBULUI)', SUBSTANTIV(lZ)ARE.
G.P.D.
NOMINALIZAT, -Ă (CONSTRUCŢIE ~) Construcţie organizată în jurul unor centre substantivale de provenienţă verbală rezultând dintr-o operaţie de nominalizare*. Specificul acestui grup nominal

îl constituie amestecul de determinanţi de tip verbal şi de tip nominal, atât sub aspectul organizării sintactice, cât şi ca funcţii semantice în raport cu centrul de grup. Astfel, în construcţia: această citire rapidă a bibliografiei de către studenţi în preziua examenului, coeziunea* realizată formal prin acord şi prin genitiv, ca şi ocuren
ţa unui demonstrativ cu rol de determinare*, funcţionând fie anaforic, fie deictic, sunt particularităţi de tip nominal, în timp ce prezenţa rolurilor tematice de agent şi de pacient, precum şi a determinantului temporal sunt particularităţi de tip verbal.
Vezi Şi (GRUP) NOMINAL; NOMINALIZARE.
G.P.D.
NOMINATIV
în accepţia gramaticală a cazului (vezi CAZj), este forma luată de un nominal* în poziţia de subiect sau atribuită adjectivului prin acordul* cu un nominal în nominativ. Este cazul nemarcat* din limbile de tip acuzativ* (din limbile indo-euro- pene). Prezintă un grad înalt de ambiguitate*, exprimând, în cazul verbelor de acţiune*, fie agentul* (Ion citeşte cartea), fie pacientul*, în construcţiile pasive sau ergative* **(Cartea este citită de Ion; Pământul sc învârte în jurul axei sale), fie instrumentul* sau forţa* (Mingea / Curentul a spart fereastra). în cazul verbelor de stare*, exprimă experimentatorul* (Ion iubeşte; Ion se entuziasmează), locativul* (Mă doare gâtul; Ion are o carte). în funcţie de bogăţia sistemului cazual, intră într-un sistem de omonimii' specific fiecărei limbi (în română, de** ex., este generală pentru substantive omonimia N=Ac, iar la plural şi pentru unele clase de substantive şi la singular, se adaugă şi omonimia suplimentară N=Ac=G=D).
Vezi CAZ.
G.P.D.
NON - FACTIV
Vezi FACTiv.
NORMATIV, -Ă (GRAMATICĂ ~)
Vezi GRAMATICĂ.,.
NORMĂ
1. ~ lingvistică Sistem de reguli / instrucţiuni care priveşte, din mai multe puncte de vedere, uzajul unei limbi date. Norma lingvistică implică existenţa unor forme prohibite şi constituie obiectul gramaticii propriu-zise şi al gramaticii normative* (vezi gramatică). Limba are caracter normat prin însăşi structura ei, iar norma poate fi echivalată, după unii autori, cu însăşi structura limbii (I. Coteanu). Norma lingvistică înregistrează o stare de fapt la un moment dat (aspectul sincronic), iar, istoria ei se constituie, în diacronie, dintr-o succesiune de stadii sincronice. Norma lingvistică priveşte toate nivelurile limbii: fonetică, gramatică, lexic; norma morfo-sintactică este înregistrată în gramatici, cea fonetică - în dicţionarele ortografice şi ortoepice, iar cea lexicală - în dicţionarele explicative (vezi dicţionar).
•Termenul este utilizat de unii autori cu un sens special, întrucâtva diferit de semnificaţia sa curentă.

E. Coşeriu defineşte norma lingvistică într-o ierarhie de patru niveluri: noima, sistemul, discursul şi tipul', toate la un loc reprezintă limba funcţională. Coşeriu delimitează tehnica virtuală - care cuprinde norma, sistemul şi tipul lingvistic (în terminologia lui F. de Saussure, aspecte ale limbii - langue) - de tehnica realizată - care cuprinde vorbirea - parole. Coşeriu duce, astfel, mai departe distincţia saussuriană dintre limbă şi vorbire, considerând norma ca pe 1111 nivel intermediar între acestea. Norma şi sistemul corespund, în ansamblu, limbii saussuriene (tipul lingvistic însă este o ordine de structurare neidentificată ca atare de Saussure). Norma lingvistică cuprinde toate faptele de vorbire fixate din punct de vedere social, reprezentând uzul comun şi curent al unei comunităţi lingvistice, care poate fi considerat model de vorbire. Norma defineşte deci un anumit nivel de abstractizare lingvistică, rezultat din studierea uzului efectiv al unui idiom. Norma este rezultatul evoluţiei istorice, conţine tot ceea ce se realizează tradiţional şi permite să se interpreteze în sens istoric un fapt de limbă din sincronie. Schema în care Coşeriu încadrează norma lingvistică este următoarea:
Conform acestei repartiţii: vorbirea reprezintă aspectul concret şi diferenţiat individual al unui idiom; norma constituie primul grad de abstractizare şi cuprinde tot ceea ce are caracter social, eliminând ce este ocazional şi individual - elemente aparţinând vorbirii; în fine, sistemul reprezintă gradul cel mai înalt de abstractizare lingvistică, nucleul care reţine doar elementele comune categoriei limbii. Locul normei lingvistice se situează astfel la primul nivel de abstractizare, aceasta fiind dependentă de variaţiile sociale (fie propriu-zise - argouri, limbaje specializate, fie regionale) şi prin aceasta variabilă diacronic. Rezultă că şi pentru Coşeriu opoziţia principală se stabileşte tot între limbă' şi vorbire*, prima materializându-se în cea de a doua prin operaţii de determinare care aparţin tehnicii vorbirii. Vorbirea se referă totdeauna la anumite circumstanţe, pe când limba este acircumstanţială. Aceste circumstanţe privesc timpul şi spaţiul vorbirii raportate la un context* anumit (verbal ori extraverbal); este ceea ce Coşeriu numeşte „universul discursului". 2. ~ literară (sau ~ a limbii literare) Expresie convenţională, la nivelul limbii literare, a unui anumit uzaj lingvistic dominant, impusă - cu o forţă coercitivă mai mare sau mai mică - oamenilor de cultură aparţinând unei comunităţi, atunci când redactează un text (I. Gheţie): In timp ce norma lingvistică înregistrează modul „cum se spune", norma literară arată „cum trebuie să se spună"; având în oarecare măsură caracter coercitiv, norma literară exercită o anumită presiune asupra vorbitorilor sau a celor care o utilizează în scris. • Există norme particulare sau de amănunt (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale) şi norma generală care le grupează într-un sistem. • Caracteristicile normei literare privesc aspecte variate ale funcţionării sale sincronice/diacronice: a) caracter istoric: normele literare nu sunt imuabile, ci evoluează în

istoria limbii literare; de aceea, la stabilitatea lor se ajunge greu. Normele literare sunt consemnate de obicei pentru un anumit stadiu (sincronic), în scrieri sau codificări momentane (tratate sau principii ortografice/gramaticale, dicţionare); o succesiune de asemenea consemnări duce la înregistrarea istoriei normei literare; b) caracter convenţional şi concret, spre deosebire de norma lingvistică, naturală şi abstractă; norma literară este impusă de sus în jos şi acceptată diferit, în cursul istoriei limbii literare, de cei care redactează un text; c) caracter multiplu: norma literară este un ansamblu de norme, prescripţii care au în vedere diversele nivele ale limbii: norma fonetică şi ortografică, cea morfologică, cea sintactică şi cea lexicală. Gradul de rigurozitate al acestora

este diferit după obiectul fiecăreia: norma ortoepică şi cea ortografică sunt mai riguroase, căci varianta literară se deosebeşte mult de variantele individuale (semiculte, argotice, regionale etc.); norma morfologică are şi ea un caracter destul de fix, căci sistemul limbii, constituit istoric, este puţin mobil în raport cu variantele individuale/regionale; norma sintactică este mai liberă, deşi prevede reguli clare pentru limba literară în raport cu sintaxa populară, de ex.; norma lexicală este cea mai puţin riguroasă, variantele admise în cadrul acesteia sunt foarte numeroase, fie că e vorba de stilurile funcţionale (vezi STlLjj), fie de alte limbaje speciale (argouri, limbaje populare/familiare/dialectale). Norma literară delimitează aceste categorii, care nu sunt acceptate de varianta literară decât cu funcţie expresivă*, în stilul beletristic; d) caracter supradialcctal: norma literară este stabilită, în fiecare limbă literară, pe baza unui anumit dialect, fără a se confunda total cu acesta, în măsura în care acceptă şi particularităţi provenite din alte dialecte/graiuri ale limbii respective. 3. ~ areală în concepţia lui M. Bartoli, regulă prin care se postulează natura conservatoare sau inovatoare a unei arii* lingvistice in funcţie de o serie de caracteristici ale acesteia. Cele cinci norme stabilite de Bartoli sunt: norma ariei izolate, a ariei laterale, a ariei mai extinse, a ariei mai târzii şi a ariei mai puţin trainice. Toate aceste tipuri de arii conservă forme sau stadii mai vechi de evoluţie. Normele lui Bartoli au fost formulate pe baza analizei distribuţiei teritoriale a unor fapte lingvistice din domeniul romanic. Nu au valoarea unor „legi‟, ci sunt orientative. Aplicarea acestor norme necesită prudenţă; Bartoli însuşi a semnalat posibilitatea existenţei unor excepţii şi a insistat asupra necesităţii de a se ţine seama simultan de mai multe norme.

Vezi şi ARIE (LINGVISTICĂ); GEOGRAFIE LINGVISTICĂ.

A.B.V. (1); M.M. (2); L.I.R. (3).

NUCLEU **2. în gramatica generativă*, denumeşte structura**

1. în terminologia lui A. Martinet, se opune lui sintactică alcătuită din G(rupul)N(ominal) subiect satelit*, denumind acel monem* care, în grupurile + G(rupul) V(erbal) predicat, reprezentând struc- de două moneme compatibile, poate apărea fără tura propoziţiei de bază*. Vezi următoarele reguli celălalt, permiţând deci suprimarea celui de al de rescriere* (apud Em. Vasiliu, S. Golopenţia, doilea. Astfel, în combinarea unui monem radical 1967): # P # => AvP + Nucleu, unde AvP (adverb şi a altuia derivativ, monemul radical, care în cu- prepoziţional, un adverb cu rol modalizator) este vintele-bază există fără vecinătatea celui derivativ, exterior Nucleului, şi Nucleu => GN + GPred. are calitatea de nucleu (ex.: copil-aş; drum-eţ). G.P.D.

NUMĂR

Categorie gramaticală* prezentă atât în flexiunea substantivului şi a pronumelui, unde exprimă o distincţie naturală, cât şi în flexiunea adjectivului şi a verbului, unde se impune formal prin fenomenul de acord*. La substantiv caracterizează numai clasa substantivelor numărabile* (numite şi discrete), cele nenumărabile* neparticipând la opoziţia / opoziţiile de număr. Exprimă, pentru substantiv, opoziţia „un obiect‟ vs. „mai multe obiecte numărabile‟, numărul de opoziţii diferind de la o limbă la alta, după cum, în cadrul „pluralităţii‟, se marchează gramatical distincţia dintre „două obiecte‟ vs. „mai multe decât două‟ sau dintre „două obiecte‟ vs. „trei obiecte‟ vs. „mai multe decât trei‟. Pentru adjectiv şi verb, categoria numărului este impusă prin acord cu substantivul, respectiv cu nominalul subiect. Pentru pronume, exprimă o distincţie naturală a obiectelor la care pronumele trimite prin intermediul antecedentului* sau prin raportare la situaţia de comunicare*. • Categoria de număr cunoaşte o manifestare paradigmatica*, în cadrul opoziţiei / opoziţiilor de număr, şi una sintagmatica , în cadrul acordului, acordul îndeplinind o funcţie iterativă şi ierarhizatoare, de repetare a unei informaţii gramaticale şi de aşezare ierarhică a componentelor unui G(rup) N(ominal), şi una conectivă, de asigurare a coeziunii sintactice din GN şi din grupul Subiect + Predicat. • Exceptând câteva limbi, ca vietnameza şi chineza, care nu au număr gramatical, majoritatea limbilor se caracterizează prin distincţii gramaticale de număr, realizate fie printr-o singură opoziţie: singular* vs. *pluraf (ca în latină şi în*

limbile romanice), fie prin trei opoziţii. 111 cazul în care apare şi dualuf (ca în greaca clasică, arabă şi sanscrită), fie prin mai multe decât trei. în limbile în care apare trialul* (ca în fijiană). Singularul este termenul nemarcat" al categoriei, iar pluralul, respectiv dualul şi pluralul sau dualul, trialul şi pluralul sunt termenii ei marcaţi*. • în limbile flexionare, categoria numărului se realizează prin desinenţă*, având caracteristica exprimării solidare cu alte categorii (vezi amalgamare): în flexiunea substantivului, se amalgamează cu cea a cazului* (ex.: ***(această) mas-ă, (acestei) mes-e), uneori, şi cu determinarea**** (ex. ***mas-a; codr ii, ultimul realizat fonetic Ikodii/); în flexiunea adjectivului, se exprimă solidar cu genul şi cazul ((unei cărţi) frumoas-e); în flexiunea verbului, solidar cu persoana* (vezi rom. tu porţ-[1], voipurta-ţ', exceptând pluralul perfectului simplu şi al mai mult ca perfectului, unde semnificaţiile de „număr‟ şi de „persoană‟ au mărci distincte: cânta-ră-m; cântase-ră-m). în***

română, limbă puternic marcată pentru categoria numărului, numărul se exprimă redundant (vezi REDUNDANŢĂ), realizându-se, în forma substantivului, prin desinenţă, articol, eventual şi prin alternanţă* (vezi cartea* vs.** cărţile), iar, suplimentar, prin acord, în forma altor cuvinte din combinaţiile sintactice. Se poate ajunge şi la 8 mărci de număr pentru aceeaşi unitate de conţinut (ex.: Cărţile cele noi ale profesorului sunt primele cu acest subiect). • Din punctul de vedere al categoriei numărului, există, în fiecare limbă, tipuri speciale de substantive: a) substantive singularia tantum*, clasă de substantive nenumărabile a căror caracteristică este că nu satisfac decât contexte de singular (se cuprind aici nume de materie şi nume abstracte*; făină, lapte; curaj, entuziasm); b) substantive pluralia lantum*, clasă de substantive nenumărabile caracterizată prin imposibilitatea de a satisface contexte de singular (rom. moaşte, zori, icre, tăieiei); c) substantive invariabile*, care satisfac atât contexte de singular, cât şi contexte de plural, rămânând în ambele contexte cu aceeaşi formă (rom. acest / aceşti pui, genunchi); d) substantive care prezintă, pentru unul dintre numere, variaţia liberă* a două forme, fie ca semn al tendinţei de evoluţie a claselor de declinare (vezi: roate - roţi, boale - boli; lipse - lipsuri; vremi - vremuri) şi de diferenţiere lexicală a formelor (ex. ***nivele - niveluri), fie ca efect al adaptării* insuficiente a neologismelor (ex. ***basc - bască; bonbon*** **- bomboană).**
Vezi şi NENUMARABIL; NUMĂRABIL; PLURAL; SINGULAR.
G.P.D.
NUMĂRABIL (SUBSTANTIV-)
Clasă lexico-gramaticală de substantive, opusă substantivelor nenumărabile*. Se caracterizează, lexical, prin prezenţa trăsăturii interne [+Număr- rabil], înregistrată şi ca [+Discret], iar gramatical, prin trăsăturile: participă la opoziţiile categoriei de număr*; suportă combinarea cu numerale cardinale şi cu adjective ale pluralităţii (şapte mese; multe / puţine mese). • O serie de substantive nenumărabile trec în clasa celor numărabile, semnul gramatical al acestei treceri constituindu-1 apariţia formelor de plural (ex.: ***bunătate => bunătăţi; blană => blănuri), iar efectul lexical, apariţia unor devieri semantice (de la denumirea calităţii la „lucru de calitate bună"; de la nume de materie la „sort de blană").***
Vezi şi NUMĂRABIL; NUMĂR.
G.P.D.
NUME
Sin.: substantiv*. Termenul nume este preferat în unele gramatici (vezi engl. ***noun;*** fr. nom), în timp ce în gramatica românească s-a utilizat cu precădere substantiv (în gramatica românească modernă, nume circulă alătun de substantiv şi de nominal).
Vezi SUBSTANTIV.
G.P.D.
NUMERAL
în gramatica tradiţională, numeralul este identificat ca partea de vorbire flexibilă cu ajutorul căreia se redă ideea de număr definit; ceea ce caracterizează numeralul este organizarea exprimării acestei idei în serii numerice teoretic infinite, care pornesc întotdeauna de la unitate: unu, doi, trei... n.
• Parte de vorbire controversată, numeralul a ocupat poziţii diferite în gramatici, întrucât el a fost plasat fie printre adjective (I.H. Rădulescu; cf. şi fr. adjectifs numeraux), fie printre pronume

(nehotărâte). însăşi denumirea de numeral se fixează greu în timp; astfel, primele gramatici româneşti vorbesc despre numele numărului (I. Diaconovici Loga), ceea ce corespunde şi fr. noms de nombre, pentru ca, spre sfârşitul sec. al XIX-lea, să tindă să se generalizeze denumirea de „numeral" (H. Tiktin, A. Philippide). • Seriile numerice utilizate de vorbitor pot exprima simpla determinare numerică, şi atunci gramaticile vorbesc de numerale cardinale, sau pot exprima ordinea numerică şi atunci avem a face cu numerale ordinale. în cadrul acestor două clase mari de numeral, în funcţie de anumite alte indicaţii cantitative speciale, se pot opera subclasificări; astfel, numeralul cardinal se subîmparte în cardinal propriu-zis, colectiv, multiplicativ, fracţionar, distributiv, adverbial, iar numeralul ordinal se subîmparte în ordinal
propriu-zis şi adverbial. • Din punctul de vedere al flexiunii, numeralul prezintă o diversitate de mijloace de realizare, care amplifică ideea de eterogenitate; astfel, întâlnim în declinarea sa mijloace: sintetice, parasintetice şi analitice. • Din punctul de vedere al funcţiei sale sintactice, numeralul prezintă aceeaşi lipsă de omogenitate, el comportându-se, în anumite situaţii, fie ca un substantiv, fie ca un adjectiv, fie ca un pronume, fie chiar, uneori, ca un adverb; acest ultim comportament menţionat pune sub semnul întrebării includerea numeralului în cadrul părţilor de vorbire flexibile. Eterogenitatea clasei numeralului explică de ce i se contestă, adesea, calitatea de parte de vorbire (Al. Rosetti - J. Byck) sau se evită integrarea lui în structuri morfologice regulate (Valeria Guţu Romalo).
C.C
o
OBIECT (~ DIRECT; ~ INDIRECT; ~ SECUNDAR)
Sin.: complement* necircumstanţial. Termenul obiect este utilizat de preferinţă în gramatica franceză şi în cea engleză, precum şi în terminologia modernă românească; gramatica tradiţională românească a preferat termenul complement (vezi COMPLEMENT).
G.P.D.
OBIECTIV, -Ă
1. Caz ~ în gramatica Iui Ch. J. Fillmore (vezi CAZj,), denumeşte una dintre categoriile de caz, cea mai neutră din punct de vedere semantic, dar şi cea mai intim legată de semantica verbului, exprimând. pentru verbele de acţiune*, obiectul implicat în acţiune (citeşte o carte),

iar pentru verbele psihologice*, conţinutul unui eveniment psihologic (îmi imaginez accidentul) sau obiectul care determină starea psihică (îmi place filmul, mă entuziasmează filmul), (vezi şi PACIENT; TEMĂ).
2. Conjugare ~ Caracterizează numai unele limbi (vezi maghiara), unde se opune conjugării subiective* pentru a marca, în forma verbului, gradul de definire a obiectului. Reprezintă un mijloc al verbului pentru a anunţa individualizarea / definirea obiectului, corespunzând, funcţional, rolulului îndeplinit de pe în limba română. Conjugarea obiectivă se utilizează în cazul
verbelor tranzitive cu obiectul direct definit sau propoziţional, iar cea subiectivă, pentru verbe intranzitive şi pentru tranzitive folosite absolut* sau cu obiectul nedefinit (magh. vărok „aştept" vs. ***vărom „aştept pe"). 3. Genitiv ~ Genitiv ocurent numai în vecinătatea unui substantiv de provenienţă verbală (vezi nominalizare; (construcţie) nominalizată), corespunzând obiectului dircct din construcţia verbală şi exprimând pacientul* (citirea cărţii; cititul cărţilor) sau rezultatul* (compunerea unei scrisori; zidirea unei biserici). Se opune genitivului subiectiv*, corespunzător subiectului din construcţia verbală, şi genitivului posesiv*, valoare a genitivului specifică pentru capuri* de grup nederivate din verb. 4. Reflexiv ~ Verb şi construcţie reflexivă care, în cadrul opoziţiilor' de diateză*, intră în opoziţie cu activul*, exprimând co-referenţialitatea a doi participanţi/ actanţi* ai predicaţiei. în construcţia Ion$_j$ se$_y$*** laudă, co-referenţialitatea priveşte agentul* şi pacientul*, iar în construcţia Ionj îşi. ***pregăteşte un ceai, agentul şi beneficiarul*. Se deosebeşte de alte utilizări şi valori ale reflexivului: reciproc", posesiv*, impersonal*, pasiv*, obligatoriu.***
Vezi REFLEXIV.
G.P.D.
OBLIC (CAZ ~)
Vezi CAZ, .
OBLIGATORIU, -IE
1. Determinant ~ a) într-o accepţie sintactică, reprezintă determinantul nesuprimabil, a cărui prezenţă este impusă de constrângerile* de construcţie ale vecinătăţilor; apare în grupurile sintactice exocentrice*. în română, de ex., verbe ca a depinde şi a preconiza cer prezenţa obligatorie a complementului, în absenţa acestuia construcţia fiind rău-formată Clon depinde; *Ion preconizează). în grupuri nominale ca: acest elev, alt elev, predeterminantul, suplinind absenţa articolului, are statut de determinant obligatoriu, b) într-o accepţie semantică, reprezintă, în raport cu predicatul*, clasa actanţilor* / a argumentelor*, care apar ca trăsături inerente ale capului predicativ, fiind cuprinse în configuraţia* lui argumentală. Verbul a

primi, de ex., ia trei argumente, cărora le atribuie rolurile* tematice ţinta\ tema , sursa , argumente care au statut obligatoriu. Determinanţii obligatorii se opun circumstanţialelor*, care sunt exterioare predicatului, nefiind determinate prin matricea lui sintactico-semantică.
2. Transformare ~ în gramatica generativă* standard, denumeşte tipul de transformări* a căror aplicare este absolut necesară pentru obţinerea unor structuri de suprafaţă bine-formate, întrucât ele se aplică unor structuri de bază imposibil de reperat într-o limbă reală. Se opune tipului de transformări facultative, care se aplică unor structuri de bază reperabile în limbă. Transformările obligatorii sunt anunţate în bază de simboluri ca: Pas (= Pasiv), Refl (= Reflexiv), caracterizate prin co-ocurenţa cu simbolurile pe care transformarea însăşi urmează să le modifice (ex. co-ocurenţele: [$_{CV}$GN - Pas], [$_{gV}$GN - Refl], adică Pas / Refl şi G(rupul) N(ominal) obiect, sunt imposibil de reperat într-o limbă reală) (vezi şi transformare).
G.P.D.
OCLUSIV, -Ă
1. Consoană a cărei rostire se caracterizează prin trei momente succesive: implozie*, produsă într-un anumit punct al canalului fonator* (vezi şi OCLUZIUNE), ţinută (tensiune*) şi explozie*. Sin. explozivă. 2. Serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie.
Vezi şi CONSOANĂ.
L.I.R.
OCLUZIUNE
închidere completă momentană a canalului fonator*, care determină o creştere a presiunii curentului de aer în spaţiul astfel creat. Poate avea localizări diverse: labială*, dentală*, palatală*, velară*. Caracterizează rostirea consoanelor oclusive*. Vezi şi IMPLOZIE.
L.I.R.
OCTOS1LAB
Vers* de 8 silabe, fără cezură fixă: 4//4, 51/3, 3//5. Poate apărea independent: Gardurile dezgrăditeJ Turnurile răsăpiteJ De-1 jecuiesc cu ocară/ Drumeţii ce trec prin ţară (Dosoftei); este însă mai frecvent în combinaţii heterometrice*, uneori simple artificii de segmentare (grafică) a unui vers de 15-16 silabe: N-auziţi prin somnul vostru acel glas triumfătorJ Ce se-naltă pân'la ceruri din a lumei deşteptareJ Ca o lungă salutare/ Cătr-un falnic viitor? (Alecsandri).
M.M.
OCURENŢĂ
Apariţie a unui element lingvistic într-un enunţ; redă engl., fr. *occurrence.*
G.P.D.
OMOFON (E)
Două sau mai multe cuvinte aflate în relaţie de omofonie*.
A.B.V.
OMOFONIE
Calitate a două sau mai multe cuvinte de a avea aceeaşi pronunţare. în limba română, omofonia

este, de obicei, corelată cu omografia* şi determină constituirea omonimelor*: jale₁ *„supărare"* / *jale₂* „nume de plantă", lin₁ „uşor"/ lin2 „nume de peşte". Puţine omonime româneşti nu sunt şi omofone*: copii/ copii, mobilă/mobilă, veselă/ veselă (dar sunt omografe*). Vezi OMOGRAFIE; OMONIM; OMONIMIE. • Ortografia serveşte, în unele limbi, la distingerea omofonelor, atât în cazul cuvintelor pronunţate identic (fr. *compter*,,a număra" şi conter,,a povesti"), cât şi în cazul semnelor grafice (fr. s, ţ, c, reprezintă fonemul /s/ în contextele si, ga cesse; la fel sp. c, z, în cero, celeste, azul, zagal). • în prozodie* sau la nivelul figurilor* de sunet, omofonia este un fenomen de corespondenţă sonoră, prin analogie de foneme; cele mai răspândite forme de omofonie sunt finala identică de vers (vezi ASONANŢĂ; RIMĂ) şi repetarea aceluiaşi sunet într-un context limitat (vezi ALITERAŢIE).
Vezi şi EUFONIE.
A.B.V.; M.M.
OMOGRAF (E)
Două sau mai multe cuvinte aflate în relaţie de omografie*.
A.B.V.

OMOGRAFIE
Calitatea cuvintelor omonime* de a fi scrise la fel: raportor $_t$ „cel care face un raport" şi raportor, „instrument de geometrie"; vânătă; ..adj., fem., de o anumită culoare albastră" şi vânătă$_2$ **„pătlăgea de un anumit tip"; ciocănaŞj „ciocan mic", ciocănaş$_2$**
„lucrător care sparge cu ciocanul în ocnele de sare". în română, puţine omografe* nu sunt şi omofone (veselă / veselă; cântă ind., prez., pers. a III-a sg. şi cântă, ind., perf. s. pers. a III-a sg.). Vezi omofonie; omonim; omonimie).
A.B.V.
OMONIM (E)
Două sau mai multe cuvinte aflate în relaţie de omonimie*. A. Omonimele sunt considerate mai ales din punct de vedere lexical: cuvinte înregistrate în articole de dicţionar* diferite, ca o dovadă că, deşi au o formă identică, între sensurile cuvintelor respective nu mai există nici o legătură. Unele dicţionare au tratament omonimie, înregistrând sub cât mai multe intrări sensuri diferite; DEX, dimpotrivă, face economie ia tratamentul omonimie. • Omonimele lexicale se pot clasifica din mai multe puncte de vedere. 1) Originea diferită garantează interpretarea ca omonime: păr$_t$ **din lat. pirus „pom" şi păr$_2$ din lat. pilus „podoabă capilară"; laCj „întindere de apă" şi iac, „preparat lichid obţinut prin dizolvarea unor răşini" (germ. *Lack). 2) Gradul de identitate formală a omonimelor delimitează: a) omonimele totale care au toate formele identice: adv. mai şi subst. mai („lună"), jalej „supărare" şi jale$_2$* „nume de plantă"; b) omonimele care au numai unele forme identice sunt mult mai frecvente (pentru că limba preferă să evite ambiguitatea creată de omonime, numită de obicei coliziune, ciocnire): cap desemnează mai multe omonime diferenţiate prin plural: capi. capuri, capete; la fel, corn cu pluralul comuri, coame; ochi cu pluralul ochi, ochiuri; substantivul cer faţă de verbul indicativ prezent cer. 3) Relaţia dintre omonime, în funcţie de posibilitatea de a se întâlni în aceleaşi domenii sau contexte, deosebeşte: a) omonimele intolerabile, când unul dintre cuvinte este înlăturat: în regiunile româneşti (ca Muntenia) în care exista păcurar] „vânzător de păcură", s-a înlocuit păcurar$_2$** (din lat. pecorarius) cu cioban); b) omonimele tolerabile, când cuvintele se folosesc în contexte diferite care diferenţiază precis sensul: a afecta; „a atribui o sumă de bani" (Guvernul a afectat suma de... pentru...) şi a afecta$_2$ **„a manifesta o stare sufletească negativă ca urmare a unui eveniment neplăcut" (este afectat de vestea (rea) primită).**
B. Omonimele morfologice sunt morfemele* care au o realizare comună, cu condiţia să apară în zone diferite ale aceleiaşi paradigme, fiind diferite ca valoare şi ca funcţie; omonimele morfologice se disting prin raporturi paradigmatice diferite: articolul nehotărât un se opune lui nişte, iar omonimele lui intră în alte opoziţii: un ~ doi - numeralul, un ~ unu(l) - pronumele. Omonime morfologice sunt şi particulele sau elementele morfematice cu rolul de a deosebi părţi de vorbire distincte, cum sunt -ui,—a, care apar cu rolul de a deosebi părţi de vorbire distincte ca pronumele (dânsul, dânsa.), prepoziţia (înaintea.). Omonimia morfologică este foarte importantă în clasificarea flexionară (vezi flexiune) a substantivului*, adjectivului* şi verbului*, care se face ţinând seama şi de omonimele comune, distincte sau specifice. C. Omonime sintactice sunt propoziţii sau grupuri sintactice care au aceeaşi componenţă si organizare sintactică, dar care se deosebesc ca semnificaţie. Vezi omonimie (sintactică).
A.B.V.
OMONIMIE
Relaţie dintre două sau mai multe cuvinte, morfeme* şi construcţii care au aceeaşi formă (vezi omofonie şi OMOGRAFIE) şi sensuri diferite. Omonimia este în general lexicală şi, în limba română, este bine reprezentată (vezi omonim). Mai există însă şi omonimie gramaticală; el cântă /ei cântă, unei case /nişte case (vezi flexiune). • Omonimia în limba română, dar şi în alte limbi este datorată mai multor cauze:
a) Convergenţa fonetică a două cuvinte distincte ca sens, de origini diferite: car; -e „căruţă" (< lat. carrus) şi car$_?$***-i („vierme care roade lemnul"); lin***$_($ „uşor" (< lat. lenis) şi lin-, („nume de peşte" din v.sl.). b) Divergenţa semantică a sensurilor unui cuvânt polisemantic (vezi polisemie), provocată de cauze diferite pentru cuvinte cu aceeaşi origine: calcul; „pietricică formată în mod accidental în anumite

organe ale oamenilor, animalelor" şi calcul, „socoteală", neologisme latino-romanice (în lat., ***calculus*** însemna atât „pietricică", cât şi „socoteală", socotelile făcându-se, la început, cu pietricele); fistichiu „verde bătând în galben, de culoarea fisticului" dezvoltă un alt sens cu

care şi-a rupt azi legătura „ciudat, nepotrivit" (la un moment dat, această culoare însemna şi „fără gust, nepotrivit"); primul omonim s-a pierdut între timp. c) Derivarea realizează omonime diverse în română: fierărie j „lucruri de fier" (fier + sufixul colectiv* -arie) şi fierărie$_2$ „prăvălia în care se vinde fier" (fierar + sufixul nume de loc -ie).
•Limba română (şi alte limbi) apelează la mai multe mijloace pentru a rezolva relaţia de omonimie, considerată de mulţi lingvişti drept coliziune: a) mijloace formale, cum ar fi accentul (mobilă/ mobilă; copii/ copii), derivarea (porumb/ porumbel), diferenţieri morfologice (batist/ batistă, cartel / cartelă; bandă / bande/ benzi, dată / date / dăţi; doamne/ domnule; a îndura/ a se îndura; a uita/ a se uita; acord / acordez; absolv / absolvesc; b) diferenţierea prin determinări lexico-sintactice sau contextuale: lună$_s$ ***de zile/ lună, de pe cer; cer$_t$ senin/ cer$_2$ o carte ş.a. Procedeul este curent şi în diferenţierea sensurilor aceluiaşi cuvânt (vezi polisemie) • ~ sintactică Caracteristică a structurilor sintactice cu organizare şi componenţă identice, dar cu posibilităţi diferite de interpretare semantică. Fiecare limbă are propriul inventar de omonimii sintactice. în română, de*** ex., se vorbeşte despre omonimia construcţiilor reflexive, a construcţiilor cu gerunziu şi cu element predicativ suplimentar, a construcţiilor cu genitiv etc. Astfel, construcţia Ion şi Gheorghe se laudă poate fi interpretată activ sau reciproc, fie ca: „Ion se laudă pe sine şi Gheorghe se laudă pe sine", fie ca: „Ion laudă pe Gheorghe şi Gheorghe laudă pe Ion". Ion pleacă nemulţumit este interpretabilă cauzal sau copulativ: „pleacă pentru că este nemulţumit" sau „pleacă şi este nemulţumit"; Construcţia chemarea profesorului poate fi interpretată ca referindu-se la un agent „profesorul cheamă" sau la un pacient „profesorul este chemat" etc. • Există modele lingvistice care şi-au propus în mod expres captarea fenomenului omonimiei şi găsirea explicaţiilor lui sintactice. Este cazul gramaticii generativ*- transformaţionale (N. Chomsky, 1965), unde omonimia este atribuită în exclusivitate structurii de suprafaţă, ca rezultând din transformări*. Pentru sensurile diferite ale aceleiaşi organizări de suprafaţă sunt responsabile structurile de bază diferite, care, supuse unor transformări diferite, pot avea ca rezultat anomalii de suprafaţă de felul omonimiei sintactice. Astfel, sensului (1) din chemarea profesorului îi corespunde în bază profesorul cheamă, în timp ce sensului (2) îi corespunde Cineva cheamă profesorul (vezi şi ambiguitate; gramatică$_8$; transformare).
A.B.V.
ONOMASIOLOGIE
Disciplină şi metodă care studiază denumirile date unui concept sau unor concepte înrudite într-o limbă dată sau în mai multe limbi date. Onomasiologia se opune semasiologiei* sau semanticii* sub aspectul punctului de plecare în analiza sensului cuvintelor (care este un obiectiv comun). • Onomasiologia a fost creată de lingviştii germani, contribuţia cea mai importantă fiind adusă de Quadri. în această interpretare, onomasiologia are un caracter enciclopedic, eterogen, combinând cercetarea diacronică şi cea sincronică, sintetizând cunoaşterea istorică, socială şi etnografică (de ex., tot ceea ce se poate spune despre numele de rudenie într-o cultură dată). • în lingvistica românească, premise ale onomasiologiei sunt constituite de studiile enciclopedice, ale lui B.P. Hasdeu în ***Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbii istorice şi poporane a românilor,*** I—III, Bucureşti, 1885-1893, unde fiecare cuvânt este reprezentat printr-o scurtă enciclopedie a cunoştinţelor istorice, etnografice, folclorice şi lingvistice. De asemenea, L. Şăineanu (1887) s-a ocupat de „tranziţiunea sensurilor" în cazul cuvintelor care aparţin aceluiaşi domeniu semantic. S. Puşcariu reprezintă şi el o orientare onomasiologică, în măsura în care partea redactată de el la DLR face regulat asocieri semantice cu cuvântul-titlu. Acelaşi autor mai reprezintă onomasiologia românească prin hărţile lexicale ale unei noţiuni în diverse graiuri. Alte lucrări de onomasiologie românească (vezi I. Coteanu -1. Dănăilă, 1970, p. 121-123) prezintă termeni din variate domenii (părţi ale corpului, denumiri ale unor organe interne, termeni păstoreşti, denumiri de îmbrăcăminte, termeni de înrudire ş.a.), grupaţi în jurul unei noţiuni, cu informaţii în ce priveşte originea şi evoluţia lor în diferite etape, manifestări în diferite stiluri ori variante ale românei funcţionale sau regionale, motiv pentru care, în multe lucrări de onomasiologie, studiul se face pe baza ALR (vezi

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ). • Ca principiu obiectiv de segmentare a vocabularului, onomasiologia se combină cu metoda câmpurilor* pentru a delimita o clasă lexicală (paradigmă, mulţime) în interiorul căreia se pot analiza mai riguros relaţiile de sens (vezi CÂMP; ANALIZĂ SEMICĂ).
A.B.V.
ONOMASTICĂ
Disciplină lingvistică al cărei obiect de studiu este originea, formarea şi evoluţia numelor proprii de persoană (vezi antroponim), studiu diferenţiat de cel al altor nume proprii (cum ar fi cele ale numelor de locuri, mai puţine la număr, vezi toponimie; propriu). Numele proprii de persoană pot să fie: 1) Nume de botez sau nume individuale (prenume) cu semnificaţie creştină prin instituţia botezului, fără ca numele în sine să fie motivat într-un fel anume de cei care îşi botează copiii: Ion, ***Maria, Gheorghe. Numele de botez sunt practic nelimitate şi supuse modei: • S-a admis că avem nume moştenite direct din latină, dar cu totul izolat: Sânziene (din lat. sanctus dies Johannis,*** „sfânta zi a lui Ion"). Unele nume latineşti ca Traian, Enea, Veturia au fost preferate în anumite regiuni ale ţării şi în anumite perioade. • Multe nume de botez circulă la noi în forma slavonă: ***Mihail, Niculai. Au intrat şi nume de persoană n. gr.: Stamate, Vanghele, Crina, Trandafir. • Româna şi-a îmbogăţit fondul de nume de botez preluând nume comune: (a) nume de plante: Brânduşa, Bujor, Crenguţa, Mugur, Viorica, Viorel;*** b) nume de animale: Mioara, Păun, Puiu, Puica şi alte nume comune: Doina, Doru, Luminiţa, Nora, Norocel. • Româna a preluat şi nume occidentale: Emest, ***Richard, Robert, Oliver, Denisa, unele chiar în fome neromâneşti: Jorj, Jean, Janeta. 2) Numele de familie sunt condiţionate de anumite epoci istorice. Numele de familie româneşti s-au instituţionalizat relativ târziu şi constituie o clasă relativ închisă (faţă de numele de botez), pentru că achiziţiile şi pierderile sunt***

nesemnificative. La început se foloseau numele de botez, apoi indicân- du-se numele tatălui sau al soţului, în construcţii de tipul: Ion al lui Gheorghe, Niculaie al Saftei s-a ajuns să se formeze nume de familie de tipul: Toma al lui Moş (care a devenit Toni a Alimoş) sau Aioanei, Amăriuţei (numele de la feminine fiind mai răspândite). Majoritatea s-au fixat în forma de nominativ singular (Ionescu, Popescu), mai rar în forme de plural (Ioneştii sau alde Ion) şi de genitiv (Acatrinii). Numele de familie româneşti s-au format în diferite feluri: • Majoritatea se formează cu sufixe specializate -eseu, -eanu, adăugate la diferite baze* (nume de botez: Ionescu; nume de locuri: Moldoveanu, Olteanu. Ploieşteanu; cuvinte de origine străină la care se adaugă -iu: Cadariu (magh. kadar „butnar"), Cheresteşiu (magh. kereszetes „cruciat"), Naghiu (magh. nagy „mare"). • Mai puţin numeroase sunt compusele*: Dobrescu-Argeş, Rădulescu-Motru, Ionescu-Siseşti sau Barbălată ş.a. Numele de familie se transmit din tată în fiu. Mai complicat se prezintă în România numele de familie al femeilor care până la căsătorie au numele tatălui şi apoi îl schimbă, în majoritatea cazurilor, cu cel al soţului, pentru a asigura unitatea de nume a familiei, mai ales în raport cu copiii; îşi păstrează neschimbat numele sau şi-l adaugă (neoficial) pe al soţului persoane feminine bine cunoscute (artiste, sportive, personalităţi - Irina Răchiţeanu Şirianu). Sunt ţări (Franţa, Anglia, Ungaria) în care femeia căsătorită preia întreg numele soţului: Madame Georges Durand, chiar dacă o cheamă ***Marie.*** Numele proprii de persoană de sub (1), (2) au o ordine prestabilită în anumite limbi. Limbile moderne, printre care şi româna, pun înainte numele de botez (1), ceea ce justifică denumirea de prenume, spre deosebire de chineză sau maghiară. în mod oficial, în acte (care induc la o ordine alfabetică), numele de familie (2) stau pe locul întâi.

A.B.V.

ONOMATOPEE

Unitate lexicală (cuvânt sau locuţiune) creată prin imitarea unui zgomot din natură, uneori apropiată de interjecţie* (termenul desemnează, în greacă, o „creaţie de nume, de cuvinte"). Percepţia acustică este în general asemănătoare, dar nu identică; astfel, în diferite limbi, aceeaşi onomatopee poate avea realizări sonore uşor diferite: rom. cucurigu, fr. cocorico, it. ***chicchirichi, engl. cock-a-doodle-doo. • în funcţie de natura referentului, onomatopeele din limba română se disting în: 1) imitaţii de sunete sau zgomote din lumea organică, reproducând: a) zgomote naturale produse de contactul dintre diferite obiecte (pac!, poc!***

buf!, pleosc! zbârr!) şi b) zgomote artificiale ale unor instrumente sau produse umane (balang-balang!, ding-dang!, tic-tac!); 2) reproduceri ale sunetelor emise de vietăţi: a) mamifere (ham-ham!, miau, miorlau!, muu!); b) păsări (cotcodac! cucurigu!, cucu!); c) alte vietăţi (o(r)ac-o(r)ac!, bzz'.zzz!).

•Onomatopeele se încadrează în mod obligatoriu în sistemul fonologie al limbii date, în sensul că ele recurg la fonemele limbii respective, chiar dacă realizează combinaţii de sunete cu distribuţii limitate: brr!, hm!, ptru!, ţţţ!, zvrrr! etc. O dată create într-o limbă anumită, onomatopeele pot deveni elementul de bază pentru formarea de noi cuvinte aparţinând diferitelor părţi de vorbire (verb: fr. cocoriquer, rom. zbârnâi; substantiv: tic-tac(ul), cloncănit(ul) etc.); uneori, se creează în limbă ample serii derivate, pomindu-se de la onomatopee: engl. ***splash, to splash, splasher, splashy, splashily, splashiness; rom. zvâc, zvâcni, zvâcneală, zvâcnet, zvâcnitură. In această situaţie, fiecare limbă poate dezvolta anumite tendinţe fonetice interne pentru amplificarea corpului fonetic al onomatopeelor; în română, de*** ex., se poate distinge un fenomen de nazalizare* - rotacizare*: ţţ! devine prin nazalizare ţânţar, bz-bz devine bărzăun etc. (S. Puşcariu). • Ipoteza originii onomatopeice a limbajului uman - ipoteză care a cunoscut o oarecare răspândire în sec. al XIX-lea (cf. H. Schuchardt) - a căzut în desuetudine mai ales după formularea teoriei arbitrarului* semnului lingvistic de către F. de Saussure (vezi SEMN); crearea de cuvinte noi prin onomatopee rămâne o sursă marginală pentru istoria vocabularului. • în limba română se pot identifica câteva procedee mai frecvente în urma cărora s-au produs onomatopee: a) cuvinte - „ecou", create prin repetarea aceloraşi sunete ale limbajului infantil: ta-ta, ma-ma, pa-***pa, pi-pi*** etc.;

b) cuvinte propriu-zis imitative; în acest caz, repetiţia în aceeaşi formă (bâj-bâj, gulu-gulu) sau în forme rimate (tranca-fleanca, fâţa-mâţa, gâra-mâra) este adesea prezentă. • Unele onomatopee (scârţ!, pliu!) se folosesc cu valoare interjecţională (vezi interjecţie).

C.C.

pentru română, acordul verbelor impersonale: OPACITATE trebuiam să plec, păream nevinovat, eram să cad,

1. în morfologie se vorbeşte despre opacitatea m-am întâmplat acolo sau acordul adverbului şi al cazurilor, constând în ambiguitatea formelor căzu- copulativului din construcţii impersonale: cărţile ale, determinată atât de sincretismele* cazuale, cât sunt grele de citit). 3. Termen utilizat în analiza şi de valorile multiple ale fiecărui caz (vezi caz,), discursului' pentru a desemna, din punctul de

2. în sintaxă, opacitatea caracterizează structurile vedere al receptorului", o trăsătură specifică sintactice obţinute prin deplasarea' de constituenţi discursului marcat, în grade diverse, de subiec- şi amalgamarea* grupurilor, în cazul în care noua tivitatea emiţătorului'. Opacitatea este maximă în organizare ajunge atât de depărtată de structura de cazul poeziei lirice. Lectura acesteia implică origine, încât refacerea mentală a structurii iniţiale transpunerea cititorului în postura de subiect al este dificil sau chiar imposibil de făcut. Ca efect al enunţării*, în condiţiile în care enunţurile* sunt opacizării, în planul interpretării se propun puternic modalizate din perspectiva altei blocurile sintactice neanalizabile, de tipul predica- individualităţi (cea a autorului); ambiguitatea tului compus (vezi COMPUS$_3$). iar în planul uzului discursului este foarte ridicată. Opacitatea se lingvistic, apar falsele acorduri, vorbitorul simţind defineşte în opoziţie cu transparenţa*.

nevoia să motiveze sintactic noile structuri (vezi, ***C.P.D.(1-2); L.I.R.(3).***

OPERATOR

1. Termen aparţinând limbajului logicii formale, unde circulă cu mai multe accepţii: a) sinonim perfect al lui conector / conectiv, vorbindu-se, în această accepţie, despre operator de conjuncţie, operator de disjuncţie, operator de implicaţie, operator de echivalenţă, operator de negaţie; b) parţial sinonim cu conector / conectiv, utilizat pentru a desemna conectorul monadic de negaţie şi a-1 distinge de ceilalţi conectori diadici (vezi conector,); c) utilizat în legătură cu sistemul de modalitate*, unde se vorbeşte despre doi operatori modali: de necesitate (simbolizat ca „□") şi de posibilitate (simbolizat ca „❖"), precum şi despre expresiile modalizate Qa , -O-a, care se citesc „a este necesar", respectiv, „a este posibil"; d) utilizat pentru echivalentul logic al cuvintelor indiciale, deictice*, aşa-numitul operator

pragmatic. • Prin extensiune, termenul operator s-a folosit şi pentru limbajele naturale, unde desemnează corespondentele lingvistice ale operatorilor logici. Curent se foloseşte pentru corespondentele lingvistice ale operatorilor modali, indicând totalitatea cuvintelor şi a construcţiilor care introduc semnificaţiile de modalitate; devine sinonim cu modalizator*. 2. în terminologia lui Z. Harris, preluată de M. Gross (1975) şi de alţi cercetători francezi, au calitatea de operatori verbele şi adjectivele care se atribuie argumentelor* pentru a forma structurile sintactice ale unei limbi. Operatorii pot fi: -elementari, atribuiţi argumentelor simple (cu un argument, cu două sau trei) pentru a forma o frază simplă (vezi, de ex., ***dormirşi etre vieux, verb-operator, respectiv adjectiv-operator, fiecare cu câte un argument, şi manger, etre pres de, verb-operator, respectiv adjectiv-operator, fiecare cu câte două argumente); - non- elementari, atribuiţi argumentelor prepoziţionale sau infinitivelor pentru a forma o frază complexă (vezi, de*** ex., verbul-operator ***decider,*** care primeşte un argument prepoziţional sau un infinitiv: J'ai decide que ***nous partirons demain / ~ d'y aller).*** în această accepţie, operator corespunde lui predicat* logic.

G.P.D.

OPOZIŢIE

Diferenţă cu funcţie distinctivă între unităţile aparţinând unui anumit nivel al structurii unei limbi. Teoria opoziţiilor reprezintă cea mai importantă contribuţie a Şcolii de la Praga la dezvoltarea structuralismului* lingvistic. A fost creată pentru domeniul fonologiei şi aplicată cu precădere în acest domeniu, dar nu lipsesc nici aplicaţii ale acestei teorii în morfologie sau în semantică. Termenul opoziţie desemnează diferenţe cu funcţionare paradigmatică* (diferenţe între unităţi care pot apărea în acelaşi context), pentru diferenţele cu funcţionare sintagmatică* fiind utilizat termenul contrast. • Tipologia opoziţiilor, propusă de Şcoala de la Praga şi ilustrată cu exemple din domeniul fonologiei, este următoarea: a) după baza de comparaţie a unităţilor (dată de trăsăturile comune), se disting opoziţii bilaterale (unităţile diferă printr-o singură trăsătură, celelalte fiind comune) şi multilaterale (unităţile diferă prin mai multe trăsături). De ex., opoziţia Iii ~ /v/ vs. ***Iii ~ /p/); b) după rolul în sistem, se disting opoziţii proporţionale (identificabile pentru mai multe perechi caracterizate prin aceeaşi diferenţă) şi izolate (prezente în cazul unei singure perechi). De*** ex., opoziţia de sonoritate*, care grupează în perechi majoritatea consoanelor (/p/ ~ Ibl', ***III*** ~ Idl; Iii ~ l\l etc.) vs. opoziţia dintre sonatele Ixl şi /l/; c) după relaţia dintre termeni, se disting opoziţii privative (un termen posedă o trăsătură, absentă în cazul celuilalt; primul tip de termen este marcat*, celălalt - nemarcat; vezi şi binar), graduale (termenii opoziţiei sunt ordonaţi pe o scală, în funcţie de gradul în are posedă trăsătura considerată) şi echipolente (termenii sunt logic echivalenţi, necontrastând nici printr-o trăsătură binară, nici prin gradul în care posedă o trăsătură). De ex., opoziţia de sonoritate dintre Iii ~ l\l vs. opoziţia de apertură* dintre laJ ~ lăl ~ IV şi, respectiv, opoziţia dintre Ibl şi /g/; d) după amploarea distribuţiei şi după persistenţa funcţiei distinctive, se disting opoziţii constante (opoziţia se manifestă în toate contextele în care sunt ocurente unităţile considerate) şi neutralizabile (opoziţia se suprimă în anumite contexte). Vezi neutralizare.

L.I.R.

OPOZIŢIONAL, -Ă loc de cărţi, mi-a adus caiete; în locul lui, ai venit

1.Complement circumstanţial ~ în sintaxa tu; în loc de dnd (lei), mi-a dat trei. Construcţia propoziţiei în limba română, printre comple- complementului opoziţional este, în comparaţie cu mentele circumstanţiale a fost delimitat, în ultimul alte complemente, limitată la o structură timp, complementul opoziţional; caracterizat mai fundamentală, realizată cu locuţiunea prepoziţio- ales la nivel semantic, acesta desemnează un nală: în loc de (sau în locul...). Alte tipuri, mai obiect sau o situaţie care se opune celor exprimate puţin răspândite, interpretabile ca false finale (A prin altă parte de propoziţie: subiect, predicat, câştigat la început pentru a pierde la sfârşit) sau atribut (rar), sau complement (Mioara Avram). false modale (A încercat fără a reuşi), alături de o Spre deosebire de alte complemente circum- serie de construcţii - semantic echivalente (Au stanţiale, complementul opoziţional se exprimă venit alţii, iar el nu) - sunt elemente ce pun în evi- doar prin substantive sau substitute ale acestora: în denţă insuficienţa mărcilor ce pot să

individualizeze clasa complementului opoziţional

2. Propoziţie subordonată circumstanţială ~ în sintaxa frazei, conform principiului aproape general în limba română al corespondenţei* dintre părţile de propoziţie şi propoziţiile subordonate, s-a identificat propoziţia circumstanţială opoziţională. Ea îndeplineşte funcţia de complement circumstanţial opoziţional al regentei; din punct de vedere semantic, ea relevă o alternativă a regentei: în loc să vină, pleacă. Elementele introductive sunt reduse la un singur tip: locuţiunea conjuncţională în loc să cu variantele sale pronominală sau adverbială: în loc de cine, în loc de cât, utilizate mult mai rar. Celelalte tipuri care încearcă să fie subsumate circumstanţialelor opoziţionale sunt stabilite numai pe criterii semantice şi reprezintă false

modale, false condiţionale, false temporale, false locale, ce recurg la elemente de relaţie specifice acestor tipuri de circumstanţiale: în alţi ani rezultatele au fost slabe, în timp ce anul acesta au fost bune.
C.C.
OPTATIV
Semnificaţie modală* indicând că acţiunea sau starea este dorită de autorul ei sau de persoana afectată de stare (ex. **Aş citi un roman bun; Mi-ar plăcea să câştig). Sin. cu deziderativ*. • Se realizează diferit de la o limbă la alta, fie prin forme specializate ale categoriei gramaticale de mod* (vezi MOD**$_{m}$) (este cazul limbii greceşti vechi, unde exista un mod verbal optativ), fie prin forme modale nespecializate (în latină, de ex., se exprima prin formele modului conjunctiv*, iar în limbile romanice, care şi-au creat o formă modală de condiţional*, se exprimă prin acesta), fie lexical, prin utilizarea unor verbe şi perifraze verbale introducând lexical semnificaţia optativă (rom. doresc să, am dorinţa să; fr. souhaiter + inf., ***desirer+*** inf.). Vezi şi condiţional; MOD$_{n1}$.
G.P.D.
ORAL,-A
1. Canal ~ Canal* care implică stabilirea şi menţinerea comunicării între emiţător* şi receptor' prin intermediul vorbirii. 2. Cod ~ Cod* care foloseşte pentru transmiterea mesajelor* semnalele acustice dintr-o limbă, combinate conform unor reguli specifice, pentru a forma unităţi semnificative, la diverse niveluri structurale. Codul oral se caracterizează, în general, prin permeabilitate faţă de varietăţile' teritoriale şi sociale ale unei limbi. 3. Comunicare ~ Comunicare* realizată prin intermediul canalului oral. Folosirea acestui canal are consecinţe asupra modului în care funcţionează toţi ceilalţi factori ai comunicării. Pentru comunicarea orală este specifică reversibilitatea rolurilor de emiţător şi de receptor, deci biunivocitatea relaţiei dintre participanţi, deşi există şi situaţii caracterizate printr-o relaţie univocă (presa vorbită, conferinţe, discursuri, expuneri). De obicei, se manifestă o mare libertate în alegerea variantei de cod utilizate, structura mesajului este retuşabilă, iar sensurile sunt negociabile între parteneri. Comunicarea orală se defineşte prin următoarele trăsături: prezenţa masivă a tiparelor mnemotehnice la toate nivelurile structurii lingvistice, inclusiv la cel al organizării discursive; constituirea structurilor discursive mai ales prin adăugare şi mai puţin prin subordonare, pentru că determinarea sensului nu este dependentă numai de gramatică, ci de ansamblul datelor situaţiei* comunicative; gradul ridicat de redundanţă* a structurilor discursive, pentru că discursul oral se caracterizează prin linearitate temporală; natura esenţial situaţională a comunicării, care determină un egocentrism explicit al discursului; caracterul emfatic şi participativ al comunicării, care determină bogăţia mărcilor „emoţionale" în discurs; caracterul mixt al mijloacelor de expresie: verbale, non-verbale, paralingvistice, tăcere etc. Normele comunicării orale nu pot fi determinate prin raportare la cele ale comunicării scrise, aşa cum se procedează în mod curent; comunicarea orală îşi are propriile sale norme, determinate de structura particulară a contextului situaţional care o defineşte: coprezenţa, cel puţin temporală, a participanţilor, concomitenţa emiterii şi a receptării etc.
4. Stil ~ Caracteristică a stilului unor autori sau creaţii literare, rezultată din utilizarea unor forme şi procedee specifice limbii vorbite. Vezi şi oralitate. Stilul oral oferă posibilitatea unei reprezentări acustice a discursului, opunându-se stilului scriptic, care implică o percepţie vizuală (textul nu poate fi urmărit prin „audiţie", ci numai prin lectură). Valorificând însuşirile limbii vii, curente, stilul oral produce impresia de spontaneitate, pe când cel scriptic, presupunând un mod sofisticat de expresie (inclusiv prezenţa unor creaţii ad-hoc), pare uneori artificios. Vezi şi scris.

5. Sunet ~ Sunet produs prin ridicarea vălului palatului, care închide accesul curentului fonator* spre cavitatea nazală; în felul acesta, în timpul fonaţiei*, aerul este dirijat exclusiv spre cavitatea bucală. Sunetele orale se opun celor nazale*. în română, opoziţia oral/nazal nu are funcţie distinctivă în sistemul vocalic, ca în franceză, de ex.: în seria sonantelor*, această opoziţie distinge consoanele /1, r/ de /m, n/.
6. Timbru ~ Trăsătură articulatorie* a sunetelor, determinată de funcţionarea ca rezonator a cavităţii bucale. Opus timbrului nazal. Sunetele orale se caracterizează prin prezenţa timbrului oral.
L.I.R.
ORALITATE
Caracteristică a stilului* unor scriitori, determinată de utilizarea unor forme şi procedee specifice limbii vorbite. Vezi şi oral$_{4}$. Rezultat al intenţiei autorului de a potenţa impresia de autenticitate a discursului* artistic şi de a-şi individualiza personajele, oralitatea literară presupune selecţia şi „stilizarea" elementelor de limbă vorbită, dţci o evaluare, dozare şi prelucrare a acestora. Mărcile lingvistice ale oralităţii sunt, de obicei, reprezentate de: forme fonetice, gramaticale, lexicale cu caracter popular - uneori chiar regional - şi/ sau familiar; preponderenţa raporturilor de coordonare* şi a conectorilor* sintactici polifuncţionali; frecvenţa structurilor eliptice (vezi elipsă) şi/ sau repetitive (repetiţii* propriu- zise, reluări, reformulări); prezenţa unor structuri anacolutice (vezi anacoLut); frecvenţa elementelor deictice* - inclusiv a vocativelor -, precum şi a unor mijloace tipice de exprimare a afectivităţii: interjecţii, exclamaţii etc.; locuţiuni şi expresii populare, forme argotice etc. Trăsăturile extralingvistice şi paralingvistice care definesc discursul oral: intonaţia, pauzele, debitul, ezitările etc., sunt sugerate prin apelul la o diversitate de semne grafice (adesea combinate: semnul întrebării şi al exclamaţiei, semnul întrebării şi puncte de suspensie etc.). în proză, îndeosebi în cea modernă, oralitatea prezintă aspecte specifice în pasajele dialogale şi în cele narative propriu-zise. în dialog* (ca şi în textele dramatice), se face apel nu numai la forme şi procedee de felul celor menţionate, ci şi la tipurile curente de

structuri şi strategii* conversaţionale (vezi conversaţie); în naraţiune, intervine diversitatea procedeelor stilului indirect liber (vezi STiL$_m$) sau a formelor de implicare a cititorului în relatare. în poezie, dar şi în anumite tipuri de proză (basmul cult, de ex.), alături de mijloacele care îşi au sursa în comunicarea orală curentă, definitorii pentru ceea ce s-ar putea numi oralitate primară, este posibil* folosirea unor structuri şi procedee preluate din literatura populară orală, care definesc o oralitate sccundară (bazată pe preluarea rezultatelor unei prelucrări estetice anterioare a limbii vorbite).
L.I.R.
ORATORIC (STIL ~)
Variantă a stilului înalt, în general neadmisă ca unitate independentă printre stilurile funcţionale ale limbii literare; vezi STiL$_n$.
M.M.
ORDIN
1. Semnificaţie modală caracterizând construcţiile în care vorbitorul transmite interlocutorului o comandă, o dispoziţie. Este conţinută în semantica anumitor forme verbale ale categoriei de mod* (a modului imperativ*, dar şi a altor moduri, de ex., a conjunctivului*: plecaţi imediat!, să plecăm imediat!), precum şi în semantica internă a anumitor verbe şi locuţiuni verbale: a comanda, a ordona, a da ordin, a obliga etc., care, utilizate la pers. I, servesc ele însele la realizarea actului
comenzii (eu îţi ordon să...) (vezi şi imperativ; MOD$_{|n}$; PERFORMATiv). 2. Tip de act ilocuţionar* din clasa directivelor. Performarea sa implică, drept condiţie preliminară, superioritatea socială a emiţătorului* în raport cu receptorul*.
G.P.D. (1); L.I.R. (2).
ORDINAL (NUMERAL ~)
Una dintre cele două subclase fundamentale ale numeralului*, cu ajutorul căreia se exprimă, prin numărare, ordinea obiectelor în spaţiu, în timp etc. Numeralele ordinale se subîmpart în: 1. ~ pro- priu-zis: întâi, al doilea, al treilea... al n-lea. Formaţie complexă, numeralul ordinal propriu-zis este alcătuit din articolul posesiv al + numeralul cardinal* + articolul hotărât enclitic -le + particula deictică -a. Variaţiile de gen se realizează cu ajutorul formelor corespunzătoare de masculin şi

feminin sg. ale articolului posesiv şi prin suprimarea (în cazul femininului) a articolului enclitic -le: al douăzecilea, a douăzecea. Numeralul ordinal propriu-zis este adesea însoţit în limba standard de articolul adjectival / demonstrativ, proprietate combinatorie care îi facilitează (uneori şi prin ocurenţa prepoziţiilor) flexiunea cazuală: cartea celui de al doilea; dau celui de al doilea Din punct de vedere sintactic, numeralul ordinal propriu-zis se comportă fie substantival, fie adjectival: Cel de al doilea a venit; Cel de al doilea copil a venit. 2. ~ adverbial (de repetare) Exprimă prin intermediul unei cifre exacte repetabilitatea acţiunii: a venit a doua oară. Numeralul ordinal adverbial se construieşte uneori cu prepoziţiile: de şi pentru: am cântat de prima oară, am cântat pentru prima oară.
C.C.
ORDINE (~ A CUVINTELOR)
Termen utilizat pentru a da indicaţii asupra aşezării cuvintelor în lanţul* vorbirii, făcându-se deosebirea între ordinea lineară, adică aşezarea în raport cu vecinătăţile , şi ordinea structurală (ierarhică), adică aşezarea cuvintelor în cadrul ierarhiilor (al relaţiilor sintactice) din lanţ (vezi şi lanţ; linearitate; poziţie). Sinonim cu topică, ultimul fiind termenul preferat în lingvistica românească (vezi topică).
G.P.D.
ORDONARE
Caracterizează modelele formale’, indicând constrângeri* asupra ordinii de aplicare a regulilor, cu
scopul obţinerii unor construcţii bine-formate. Are rolul de filtru*, eliminând o parte dintre structurile rău-formate (vezi şi blocare). De ex., în gramatica generativ"- transformaţională a limbii române, a fost introdusă următoarea indicaţie de ordonare a regulilor de transformare": nominalizarea , pentru construcţiile tranzitive, se aplică numai după aplicarea altei transformări, fie a pasivizării*, fie a unei transformări de nedefinire (ştergere*) a subiectului şi/ sau a obiectului. în absenţa acestei constrângeri de ordonare, s-ar produce construcţii rău-formate de tipul: * citirea elevului a cărţii. Vezi şi blocare; constrângere$_2$.
G.P.D.
ORNANT (EPITET-)
Vezi EPITET.
ORONIM
Nume de munţi, parte importantă a toponimiei*. Din motive extralingvistice (proeminenţa, impor- tanţa geografică şi socială), oronimele sunt foarte vechi, stabile şi cu o etimologie greu de determinat (vezi toponim). Oronime traco-dacice sunt rom. Carpaţi şi, probabil, Bucegi, Parâng ş.a. Oronimele slave sunt în număr mic: Glava < sl, glava „cap‟). • Multe oronime cuprind epitete* arătând culoarea, forma, aspectul exterior: rom. Piscu- Nalt, Piatra-Arsă, Retezat; altele reprezintă metafore antropomorfe: Omul, Babele. Numeroase oronime româneşti se bazează pe antroponime*: Negoiu, Moldoveanu.
A.B.V.
ORTOEPIE
1. Sistem de norme referitoare la pronunţarea* literară a unei limbi; accepţia etimologică este „pronunţare corectă‟. Normele au caracter oficial, se elaborează, se impun şi se aplică prin convenţie explicită, fiind consemnate şi explicate în lucrări ştiinţifice speciale (îndreptare, dicţionare etc.). în limba română contemporană, normele ortoepice concordă parţial cu normele

ortografice (vezi ORTOGRAFIE); sunt mai puţin ferme decât acestea. în anumite situaţii fiind admise variante de pronunţare (dialectale, socioculturale etc.). Contribuie la realizarea şi la menţinerea unităţii lingvistice. 2. Disciplină lingvistică având ca domeniu ortoepia. (vezi 1).
C.S.
ORTOFONIE
Pronunţare* corectă fiziologic. Se opune articulării cu deficienţe (bâlbâială, graseiere etc.).
C.S.
ORTOGRAFIC (SEMN ~)
Semn grafic auxiliar al ortografiei". în scrierea limbii române actuale se utilizează ca semne ortografice : apostroful", bara oblică*, cratima*, linia de pauză*, pauza albă* şi punctul*.
C.S.

ORTOGRAFIE
1. Sistem de norme referitoare la scrierea* unei limbi literare; accepţia etimologică este „scriere corectă‟. Normele preexistă uzului scris, au caracter oficial, se elaborează, se impun şi se aplică prin convenţie explicită, fiind consemnate şi explicate în lucrări ştiinţifice speciale (îndreptare, dicţionare etc.); corespund parţial normelor ortoepice (vezi ORTOEPIE); sunt prescriptive în mod categoric (cele mai multe reguli sunt obligatorii). Contribuie la realizarea şi la menţinerea unităţii lingvistice. • în ortografia limbii române se utilizează un inventar de elemente grafice - litere* (vezi şi ALFABET), semne ortografice* - şi reguli de redare grafică a cuvintelor sau a grupurilor de cuvinte care se rostesc fără pauză (nu-i). Ortografia românească actuală se bazează pe câteva principii (criterii de scriere): principiul fonetic, fundamental (fiecare literă notează un sunet-tip distinct, forma scrisă a cuvintelor redă pronunţarea lor literară: pom [pom]); principiul silabic (literele c, g au valori fonetice diferite în contexte grafice diferite, vezi DlACRlTlCj); principiul etimologic sau tradiţional-istoric (norma de scriere a anumitor cuvinte menţine parţial sau integral, prin tradiţie, grafia lor originară, etimologică: e- [je] în eu, el, ea, ei, ele, eşti, este, e, eram, erai, era, eraţi, erau - cuvinte vechi din fondul latinesc moştenit -; neologismul *quasar < engl., fr. quasar*); principiul morfologic (în scriere se ţine seama de structura internă şi de caracteristicile flexionare ale cuvintelor: după ch, gh se scrie ea când există forme alternante cu e în flexiune şi/sau în derivate - cheag/închega, gheată/ghete, ghetuţă - şi se scrie ia când nu există forme alternante - chiar, ghiaur)-, principiul sintactic (cuvintele se delimitează în scris conform statutului lexico-gramatical şi sensului exprimat: niciodată/nici odată/nici o dată)-, principiul simbolic (unele cuvinte au grafie dublă - cu iniţială majusculă*/ minusculă* - după cum se utilizează ca nume proprii, respectiv comune şi/sau primesc în context o valoare specială, diferită de cea curentă: Poartă, Poarta otomană „reşedinţa, curtea sultanului sau a unui paşă; Imperiul otoman‟ vs. *poartă în celelalte situaţii). Despărţirea cuvintelor la capăt de rând se face după reguli fonetice (de despărţire în silabe: i-nel) şi/sau morfologice (avându-se în vedere elementele constitutive: in-egal, nu i-negal). • Cele mai vechi texte păstrate care conţin reguli de scriere a limbii române cu litere chirilice şi latine datează de la sfârşitul sec. al XVIII-lea. După adoptarea oficială a alfabetului latin (1860, 1862), scrierea s-a caracterizat prin lipsă de unitate şi prin preponderenţa criteriului etimologic. Prima ortografie oficială, generală şi obligatorie a fost votată de Academia Română în 1881. Modificările ulterioare (1904,1932,1953) au simplificat treptat scrierea pe baza principiului fonetic. în 1965 s-a stabilit utilizarea literei â pentru cuvintele din familia numelui etnic român (marcându-se grafic originea în lat. romanus), iar în 1993 s-a decis revenirea la grafia tradiţională cu â în interiorul cuvintelor şi cu u în formele sunt (suntem, sunteţi). 2. Disciplină lingvistică având ca domeniu ortografia (vezi 1).*
C.S.
aparatele de acest fel au transformat variaţiile de presiune ale aerului, captate de microfon, în variaţii de tensiune electrică. Recent, oscilografele catodice se bazează pe variaţii luminoase în ritmul variaţiilor semnalului electric, captate cu ajutorul unei camere de luat vederi.
C.C.
OSTENSIV, -Ä (DEFINIŢIE ~)
Modalitate de a -reda sensul unui cuvânt indicând fie cu mâna, fie în alt fel referentul* cuvântului respectiv: (aceasta este o vacă, / o masă).
A.B.V.
OSCILOGRAMĂ
Reprezentare grafică, realizată cu ajutorul aparatului numit oscilograf, a variaţiilor de intensitate a mesajului vocal; oscilograma permite să se determine cu precizie structura unui sunet emis.
C.C.
OSCILOGRAF
Aparat care permite studiul variaţiilor de presiune ale vibraţiilor acustice în funcţie de timp şi de intensitate. Oscilografele au cunoscut o evoluţie tehnică continuă. Primele dispozitive transformau variaţiile de presiune în vibraţii mecanice (oscilograful lui P. J. Rousselot, 1880). Ulterior,

OXIMORON
Figură* sintactico-semantică realizată ca asociere între doi termeni cu sensuri (aparent) opuse ori incompatibile; formă particulară a antitezei*. în sensul său restrâns, oximoronul este interpretat ca relaţie sintactică (determinare, coordonare) a două antonime' (O. Ducrot-Tz. Todorov); într-o încadrare comparativă lărgită, el poate fi considerat variantă (sintagmatică) a

antitezei (frastice/'extrafrastice): Cette obscure clart6 qui tombe des etoiles (Corneille) - „această întunecată luminozitate care cade din stele". • Cele mai simple forme de oximoron se realizează prin coordonare sau prin determinare. Pot fi coordonate ori cel puţin introduse în acelaşi context antonime* propriu-zise, dar şi termeni incompatibili/incoordonabili dintr-un punct oarecare de vedere: ornamente frumoase şi slute; eu sunt mortul, eu groparii; Ascultă-n noaptea de safir şi lut; Aşa e jocul, începe cu moarte (Axghezi). în raportul sintactic de determinare, oximoronul apare fie datorită contrastului dintre determinat şi determinant (muta şoaptă - Heliade; bulgări fluizi, moarte vie - Eminescu), fie unei opoziţii semantice existente între două determinări ale aceluiaşi determinat (suferinţă, tu, dureros de dulce; ucigătoare visuri de plăcere - Eminescu; o undă... tot mai lămurit nedesluşită - Arghezi). Aceste variante epuizează clasele oximoronului identificabile dintr-o perspectivă restrânsă. • în poezia modernă, opoziţia constituită de oximoron tinde să se extindă şi asupra altor asocieri, care depăşesc simpla alăturare de antonime. Contraste de natură diversă se pot astfel identifica şi subsuma oximoronului în sens lărgit: a) asocierea între termeni concreţi şi abstracţi: şi ţi-am golit de oaspeţi,**\rn\a., pragul, tinda; s-auzi în ce tăcere,/ cu zumzete de roi,/ fiumseţea şi cu moartea /lucreazăpeste noi (Blaga); b) asocierea între afirmaţie şi negaţie. într-o expresie paradoxală: Ocări frenetici sunt o desmierdare/ Şi desmierdarea deveni insultă (Eminescu); vezi şi paradox; c) epitetul* impropriu (vezi epitet): alb auz (Barbu); lapte albastru (Blaga); d) sinestezia* (Asociere de tip contrastiv între termeni care numesc aspecte senzoriale diferite): C-auzu-/nî n-o să-l mai întuneci/ Cu-a gurii dulci suflări fierbinţi (Eminescu); e) polarizarea, în context, spre două câmpuri semantice opuse; pe trupu-i alb o bubă pământească; fii ca o apă pură în care se ascund/ Nămolurile negre cu pietrele la fund (Arghezi); f) asocierea de termeni aparţinând la registre lingvistice diferite ca expresivitate* (de** ex., un termen poetic şi unul vulgar/argotic): [fluturii] suave cârpe astrale (Arghezi). • Funcţia oximoronului este dublu interpretabilă, în sensuri diferite: se consideră fie, că acesta are funcţia de a marca brutal contrastele, fie dimpotrivă, că ar avea în text un rol conciliator al diverselor aspecte descrise ori al termenilor opuşi. în primul caz se demonstrează mai ales relaţia oximoronului cu antiteza, în cel de al doilea cu paradoxul* şi cu antifraza*. • în unele limbi, oximoronul există în expresii idiomatice (Gh. Dragomirescu): e taie slab; e bun rău; vezi şi secvenţa curat caraghioz, curat mişel, curat murdar (Caragiale).

M.M.

OXITON, -Ă

Cuvânt ~ Cuvânt care arc accentul* pe ultima silabă: cântă, basmă, noroc. • Accentuare ~ Manieră de accentuare a cuvântului, astfel încât accentul să cadă pe ultima silabă. Accentuarea oxitonă nu este specifică pentru limba română; majoritatea cuvintelor accentuate pe ultima silabă este alcătuită din verbe la infinitiv (cântă, tăceă, citi, coborî) şi

din substantive împrumutate din limba turcă (basma, cafea, baclavă, halva). Tendinţa limbii române de deplasare a accentului către (ante)penultima silabă este evidentă în paradigma unor verbe: măsori > masuri, rămăserăm > râmaserăm. • Rimă ~ Rimă masculină monosilabică: foc/noroc; vezi RIMĂ. Vezi şi ACCENT.

M.M.

P

PACIENT

1. In teoria actanţială a lui L. Tesniere, reprezintă unul dintre actanţi*; în teoria cazuală a lui Ch. J. Fillmore, reprezintă unul dintre cazuri* (vezi CAZjj); în teoria rolurilor* tematice, unul dintre roluri. Este actantul /cazul/ rolul cel mai intim legat de predicat, exprimând obiectul implicat sau rezultat din acţiune (ex.: ***citesc o carte: zidesc o casă), precum şi conţinutul sau obiectul unui eveniment psihologic*** (ex.: ***mă uimeşte prostia). La Ch*** .J. Fillmore, apare sub numele de obiect(iv)*; în gb*, sub numele de temă*. • Sintactic, se realizează fie ca obiect direct, în construcţiile tranzitive active* (citesc cartea), fie ca subiect gramatical, în construcţiile pasive* (cartea este citită de...), în construcţiile intranzitive ergative* **(profitul creşte) şi în construcţiile verbelor psihologice* (mă uimeşte prostia; îmi place cartea). 2. în naratologie, rol*/ funcţie actanţială (vezi ACTANT**$_n$) pe care un personaj/actor îl îndeplineşte în structura narativă a unui text; pacientul este personajul/obiectul asupra căruia se exercită acţiunea unui agent*. Celelalte două funcţii actan- ţiale sunt, în concepţia lui V.I. Propp, agentul şi beneficiarul*. Datorită faptului că orice acţiune narativă implică în mod necesar o prezenţă animată (vezi definiţia naraţiei), secvenţa narativă este fragmentată în enunţuri ca: Vrăjitoarea îl învinge pe **Ivan** sau ***Ivan aruncă oglinda fermecată; acestea presupun intervenţia unui agent şi a unui pacient (ori obiect). Rolul de pacient este gramatical marcat atât de fraze la diateza activă (Ivan*** *o ajută pe fata împăratului), cât şi de formulări pasive (Zmeul este omorât de Făt Frumos).*

G.P.D. (1); M.M. (2).

PALATAL, -Ă

1. Localizare specifică rostirii anumitor sunete (vocale* sau consoane*). 2. Vocală ~ Vezi anterior,-oară$_2$; prepalatal, -ă. 3. Consoană ~ Consoană a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului (dur sau moale). în funcţie de punctul din zona palatului dur în care se produce fie o ocluziune, fie îngustarea maximă a canalului* fonator, se distinge între consoane prepalatale (anteropalatale; în română, fricativele* /ş, j/ şi africatele* Ic, g/) şi palatalele propriu-zise (mediopalatalele; în română, oclusivele* / lc, g./). în zona palatului moale sunt articulate consoanele velare*, numite şi postpalatale (în română, oclusivele / k, g./). 4. Serie* de localizare, distinsă atât în cadrul clasificării* articulatorii* a vocalelor, cât şi în cadrul clasificării articulatorii a consoanelor. în română, include vocalele /e, i./, respectiv, consoanele / ş, j, c, g, k, g, /. Velarele sunt considerate, de obicei, o serie aparte.

L.I.R.

PALATALIZARE

1. Caracteristică a unor consoane de a prezenta o articulaţie suplimentară palatală (vezi (în)muiat, palatalizat. Există grade diferite de palatalizare a consoanelor, în funcţie de gradul de apropiere a limbii de bolta palatului. (în)muierea* consoanelor reprezintă cel mai avansat grad de palatalizare, presupunând o ocluziune completă a limbii pe palat. 2. Modificare a articulaţiei de bază a unui sunet, produsă în anumite condiţii. în cazul vocalelor - transformarea lor în vocale (pre)pala- tale*. Fenomenul se înregistrează, de ex., în istoria idiomurilor galoromanice (lat. ü > y: nmrus > fr. mur). De obicei însă, prin palatalizare se înţelege deplasarea locului de articulare al unei consoane din orice zonă spre palatul dur. Această modificare

se produce, în majoritatea cazurilor, sub influenţa unui iot următor (primar sau secundar). Este înregistrată în evoluţia diverselor limbi, dar şi ca particularitate regională. Palatalizarea consoanelor este un proces complex, realizat în mai multe etape. De ex., în trecerea de la latină la limbile romanice s-a produs palatalizarea oclusivelor velare (/k, g /) şi dentale (/ t, d /), precum şi a sonantelor III şi / n /. Pentru oclusivele velare şi dentale, deplasarea locului de articulare spre palat a fost urmată de dezvoltarea unei articulaţii fricative, care a condus spre transformarea acestor consoane în africate. în română, rezultatul unui prim grup de fenomene de palatalizare a fost crearea africatelor dentale / ţ, d /, iar rezultatul unor palatalizări ulterioare, crearea africatelor pre- palatale /c, g/. în numeroase dialecte şi graiuri, toate consoanele din seria* labialelor* (inclusiv labio-dentalele) sau numai unele dintre ele apar palatalizate. Stadiile de palatalizare înregistrate în dialectele şi graiurile româneşti, de ex., sunt diverse: fie stadii mai puţin avansate, de grup consonantic ([pk, bg, mn, fK, vy,]), fie stadii finale, de consoană simplă ([k, g, n, K, y, s, cj). Prezenţa lui iot determină dezvoltarea unui element fricativ palatal după labială; acesta se poate transforma ulterior în oclusivă palatală, iar apoi labiala poate fi eliminată din grupurile consonantice create. în dacoromână, palatalizarea afectează regional şi oclusivele dentale /t, d/, transformate fie în oclusive palatale (notate prin [t\ d’]), fie în africate prepalatale (notate prin [c, d].

L.I.R.

PALATALIZAT, -Ă (CONSOANĂ ~) în unele lucrări, denumire sinonimă cu consoană (în)muiata . în alte lucrări, se admite existenţa unei deosebiri articulatorii între cele două tipuri de consoane: în cazul consoanelor palatalizate, limba se apropie de palat în grade diferite, dar nu execută o ocluziune completă; între partea anterioară şi cea posterioară a bolţii palatului se creează un culoar îngustat. Consoana propriu-zisă se află într-un contact strâns cu elementul palatal următor, care produce articulaţia suplimentară, fără însă a fuziona cu acesta, aşa cum se întâmplă în cazul consoanelor (în)muiate. Consoanele palatalizate se opun consoanelor dure. în româna literară,
există alofone* palatalizate ale consoanelor, care se realizează înaintea vocalelor prepalatale. Vezi Şi PALATALIZARE.

L.I.R.

PALINDROM

Vezi ANAGRAMĂ.

PARABOLĂ

Figură de gândire bazată pe analogie, specie de alegorie'", în care o anumită teză ori afirmaţie se ilustrează printr-o scurtă naraţie simbolică; parabola reprezintă o figură de compoziţie atunci când naraţia care o cuprinde este independentă şi urmată de o concluzie morală ori religioasă. Parabola biblică (preluată în numeroase variante de literaturile moderne) constituie exemplul tipic de parabolă compoziţională (parabola „fiului risipitor‟, a „seminţei‟, a „bunului samaritean‟ etc.): ***Isus a spus pilda aceasta: „Sămănătorul a ieşit să-şi samene sământa. Pe când sămăna el, o parte din sămânţă a căzut pe lângă drum: a fost călcată în picioare şi au mâncat-o păsările cerului. O altă parte a căzut pe stâncă; şi cum a răsărit, s-a uscat pentru că n-avea umezeală. O altă parte a căzut în mijlocul spinilor; spinii au crescut împreună cu ea şi au înecat-o. O altă parte a căzut pe pământ bun şi a crescut, şi a făcut rod însutit.‟ După ce a spus aceste lucruri, Iisus a strigat: „Cine are urechi de auzit să audă‟.(...) Iată ce înţeles are pilda aceasta: „Sământa este Cuvântul lui Dumnezeu‟ (Luca, 8).***

Vezi ALEGORIE; SIMBOL.

M.M.

PARADIGMATIC, -Ă

1. Relaţie ~ în teoria structuralistă a relaţiilor*, desemnează relaţiile de tipul disjuncţiei logice (de tipul «sau...sau»), adică relaţiile dintre termeni alternativi, acei termeni care nu pot apărea simultan în acelaşi context. în terminologia lui F. de Saussure, corespunde relaţiilor asociative* sau dintre termeni „in absentia‟; în terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde corelaţiilor* sau funcţiilor* din cadrul sistemului*. Se opune relaţiei de tip sintagmatic*. • Un principiu general structuralist postulează că orice unitate lingvistică, indiferent de nivel* (fonologie, morfologic, sintactic, lexical), se angajează simultan în relaţii paradigmatice şi sintagmatice şi că indivi-

dualitatea fiecăreia este dată de cele două tipuri deprocesului*, axa sintagmatică. Pentru funcţio-
relaţii. Astfel, morfemul gramatical de gerunziu*,nalişti, în special pentru A. Martinet şi şcoala lui,
realizat în română ca -ând (cântând) sau -indaxa paradigmatică este mai importantă decât cea
(citind), intră în acelaşi timp în relaţie paradig-sintagmatică, pentru că ea evidenţiază, în fiecare

matică cu alte morfeme flexionare ale clasei ver-punct al lanţului lingvistic, inventarul posibilităţi-
bului şi în relaţie sintagmatică cu radicalii* de tiplor de alegere, alegerea fiind dictată de infor-
verbal. 2. Axă ~ Ansamblul relaţiilor paradig-maţia/funcţia diferită pe care o procură fiecare matice (vezi 1) dintr-o limbă. Pentru L. Hjelmslev,element ales.
axa paradigmatică include trei tipuri de relaţii:Vezi şi RELAŢIE; SINTAGMATIC.
complementaritate*, specificare*, autonomie* şiG.P.D. caracterizează sistemul*; are ca pandant, în planul
PARADIGMĂ
1. în limbile cu flexiune*, reprezintă ansamblul formelor flexionare ale aceluiaşi cuvânt, cuprinzând totalitatea variaţiilor de flexiune pe care un cuvânt flexibil, într-o limbă dată, le poate avea, forme ale declinării* cuvântului sau ale conjugării* lui, după cum cuvântul considerat aparţine clasei numelui sau verbului. în sens mai restrâns, reprezintă ansamblul formelor unui cuvânt flexibil care exprimă variaţiile unei singure categorii gramaticale*. Astfel, se vorbeşte despre paradigma substantivului elev, incluzând în română şi articularea, adică formele: elev, elevi, elevul, elevului, elevule, elevii, elevilor (fiecare termen corespunde la două-trei forme omonime*); se vorbeşte însă şi despre paradigma de număr a aceluiaşi substantiv: elev - elevi sau elevul - elevii. Termenii unei paradigme au contexte din care se exclud reciproc şi sunt opozabili (vezi şi categorie (gramaticală); flexiune). 2. într-o accepţie mai largă, desemnează clasa termenilor care pot apărea alternativ în acelaşi context, intrând în relaţii paradigmatice* şi formând clase de substituţie'. în această accepţie, în lexic se admit paradigmele lexico- semantice, care reunesc termenii unui câmp* lexico-semantic (vezi, de ex., paradigma numelor de culori sau ale numelor de rudenie), şi paradigmele antonimice*, iar, după unii cercetători, şi cele sinonimice* (vezi paradigmele antonimice: bolnav - sănătos; dragoste - ură şi paradigma sinonimică: vorbăreţ - guraliv - limbut - locvace). La nivel sintactic, se vorbeşte, în aceeaşi accepţie, despre paradigmele funcţiilor sintactice* (sau ale părţilor de propoziţie*), reunind realizările diferite ale fiecărei funcţii. Paradigma subiectului, de ex., reuneşte în română substantive în nominativ, substitute ale acestora (pronume şi numerale), precum şi echivalentele lor sintactice: construcţii nominalizate, forme verbale nepersonale (infinitiv, supin sau chiar gerunziu), propoziţii subiective conjuncţionale şi relative (vezi şi paradigmatic).
G.P.D.
PARADOX
Figură* de stil realizată sub forma reunirii a două idei în aparenţă ireconciliabile: ***Pour*** **röparer des ans l'irr6parable outrage** - „Ca să repari ireparabila ofensă a anilor" (Racine). • Gramatical, paradoxul se poate constitui: a) într-o propoziţie ale cărei părţi se contrazic: germ. **Einmal ist Keinmal**
-„o dată e [ca] niciodată"; în fiecare sunet tăcerea ta se-aude (Arghezi) sau b) într-o frază în care regenta se află în aparentă contradicţie cu subordonata/subordonatele: Şi te uram cu-nverşunare/ Te blestemam, căci te iubesc (Eminescu). Semantic, justificarea figurii se află în faptul că cel puţin unul dintre termeni (cuvânt/propoziţie) nu trebuie
înţeles în sensul său propriu, ci presupune un sens figurat, astfel încât semnificaţia asocierii să fie inedită şi paradoxală, dar nu imposibilă. • Paradoxul se deosebeşte de oximoron*, cu care are în comun asocierea aparentă de contraste; însă, pe când oximoronul alătură în context doi termeni cu sens opus, paradoxul reprezintă o asociere logică între două fragmente de enunţ. Figura se bazează întotdeauna pe stricta dependenţă semantică faţă de context a elementelor sale, căci paradoxul este, de fapt, o aparenţă de contradicţie, neutralizată la o mai profundă analiză; vezi lat. Festina lente - „grăbeşte-te încet". • Funcţia paradoxului ca figură este asemănătoare cu aceea a chiasmului*,

căci paradoxul poetic dă textului o valoare sentenţioasă, figura fiind utilizată atunci când în intenţia autorului se află o exprimare aforistică/filozofică: Este oare ceva mai plin de înţeles ca neînţelesul?
(Blaga).
M.M.
PARAFRAZĂ
1. Operaţie metalingvistică (vezi METALIMBAJ) sau lingvistică, realizată prin producerea unei unităţi discursive semantic echivalentă cu altă unitate produsă anterior. Parafraze pot fi parasinonimele*, definiţia* lexicografică sau reformularea unei fraze păstrându-i-se sensul aproape intact. Parafraza poate fi o activitate de substituţie naturală (adică non-ştiinţifică), dar şi una ştiinţifică. • în lexicografie*, definiţia cuvântului-intrare este alcătuită din una sau mai multe parafraze. Cuvântul-intrare va avea atâtea parafraze câte accepţii are, condiţia fiind ca parafrazele să nu fie sinonime între ele. • Parafraza se manifestă şi la nivelul frazelor; de ex., construcţia activă (elevul citeşte cartea) reprezintă o parafrază a construcţiei pasive (cartea este citită de elev). Gramatica generativă este, în mod esenţial, o gramatică a parafrazei; o clasă de parafraze se caracterizează printr-o structură de adâncime* unică, generată de un ansamblu de parafraze care îi corespund în
structura de suprafaţă*. Dincolo de retorică, în lingvistică parafraza nu se delimitează prin criterii precise şi consecvente. 2. în retorică, figură* de gândire, apropiată de acumulare*, prin care se dezvoltă şi/sau se reformulează în aceeaşi frază mai multe (variante ale unor) idei aparţinând aceluiaşi nucleu semantic. Parafraza se bazează pe realitatea lingvistică ce face ca, în fiecare limbă, unui enunţ să-i poată corespunde mai multe enunţuri, parţial sau contextual sinonime (vezi text). Este însă dificilă stabilirea gradului de sinonimie* dintre două enunţuri. • Nu orice parafrază este figură de stil. Cu valoare expresivă, comentariile sau dezvoltările

prin parafrază sunt retorice şi specifice discursului oratoric, textului poeziei ori prozei descriptive: Doctorul Tucia (...) avea una din acele figuri cari plac şi se par frumoase la întâia vedere, mai cu seamă pentru un nefizionomist. dar resping pe un cunoscător prin un nu-ştiu-ce **egoistic, mârşav, viclean; un nu-ştiu- ce săpat îu liniile frunţii, în îndoitura nasului, în trăsăturile buzelor, în schimonsitura zâmbetului, în focul ochilor; mai în sfârşit, un nu-ştiu-ce întipărit în toate deodată şi cu neputinţă de a se analiza în amănnnţime. (Hasdeu).**
Vezi şi PERIFRAZĂ.
A.B.V. (1); M.M. (2).
PARALELISM (~ SINTACTIC / GRAMATICAL)
Figură sintactică realizată prin reluarea simetrică a unor unităţi sintactice sau metrice (numite membri) într-un context de dimensiuni variabile (propoziţie/vers, frază/strofă, succesiune de propoziţii/fraze alăturate). Cele două condiţii ale dispunerii membrilor în paralelism sunt repetiţia şi simetria: O! desmiardă, pân-ce fruntea-mi este netedă şi lină./ O! desmiardă, pân-eşti jună ca lumina cea din soare/Pân-eşti clară ca o rouă, pân-eşti dulce ca o floare./Pân'nu-i faţa mea zbârcită, pân' nu-i inima bătrână (Eminescu). • în ansamblul figurilor retorice, paralelismul trebuie privit ca o figură emblematică, realizată contextual în diverse variante, în funcţie de numărul unităţilor repetate şi de poziţia lor în structura frazei. Astfel, numeric - paralelismul se clasifică în: bimembru, trimembru, cvadrimembru, multiplu (repetiţie*, enumerare*); poziţional - în: anaforă*, epiforă*, anadiploză*, epanadiploză*, chiasm* (vezi şi figură). • Paralelismul a fost asociat întotdeauna cu ideea de poezie, atât cu creaţia populară, cât şi cu formele primitive ale poeziei culte (ebraică biblică, orientală veche, medievală europeană). R. Jakobson precizează astfel interdependenţa dintre paralelism şi textul poetic; „trebuie să ţinem permanent seama de faptul irecuzabil că, la toate nivelele limbii, esenţa - în poezie - a tehnicii artistice rezidă în reveniri repetate". • în poezia populară, paralelismul constituie o figură structurantă a textului; el poate avea un număr diferit de membri - cel mai adesea 2-3, alcătuiţi din 1-3 versuri fiecare -, dar în folclorul românesc, de ex., paralelismul poate cuprinde construcţii ample, cu până la 9 membri (clasificare şi exemple la Liliana Ionescu-Ruxăndoiu): Cu umbra mă răcoreai/ Cu tulpina m-ascundeai/ Şi cu frunza mă-nvăleai; De urât bate-l-ar focu/ Mi-am lăsat casa şi locu/ Şi m-am îngălbenit ca socu J/ De «rât, bate-l-ar paraJ Mi-am lăsat locu şi ţara1 Şi m-am îngălbenit ca ceara. Ca şi în poezia cultă, în

lirica populară paralelismul constituie elementul organizator nu numai la nivel sintactic, ci şi semantic; există astfel, după raportul semantic stabilit între termeni, paralelisme sinonimice (Inimioară cu dor mult / N-ai la nimeni crezământ/ Inimioară cu dor mare/ N-ai la nimenea crezare), antonimice (Ţie, mândră-ţi cântă cucul/ Da mie-mi bubuie tunul// Tie-ţi cântă păsărele/ Mie puşti mitraliere) şi enumerative (Am beut din tin-o dată / Şi-am lăsat mamă şi tată// Am beut de două orij Şi-am lăsat fraţi şi surori). • în literatura cultă, paralelismul a apărut din Antichitate şi a caracterizat textul poetic de la poezia biblică până în perioada contemporană. Figura nu se limitează la reluarea membrilor simetrici într-o acoperire lexicală identică, ci poate afecta structura sintactică a frazei/frazelor fără ca repetiţia să fie extinsă în mod obligatoriii şi'asupra cuvintelor propriu-zise. în această accepţie lărgită a figurii sintactice, conform căreia orice formă de simetrie este un amestec de invariante şi de variabile, pot intra în paralelism elemente aparţinând de toate nivelurile limbii: a) unităţile de versificaţie (veisul*, dar şi emistihur): Ce privelişte de jele pentru inimi sâmţătoare -/ Acest trup lungit pe târnă şi lipsit de-a sa suflare/ Acei ochi negri ca mura, acea gură ca robinul/.Acel sân ca trandafirul, acei grumazi albi ca crinul/ Acele mâni ca zăpada, acele fragede braţă (Conachi); Măcar câteva crâ mpe ic ./Măcar o ţandăra de curcubee/ măcar niţică scamă de zare / Niţică nevinovăţie/ niţică depărtare (Arghezi); b) figurile fonetice / de sunet; corespondenţele fonetice apar de obicei între cazurile directe şi cele oblice ori între derivate diferite sau paronime*: Că-i visul unei umbre şi umbra unui vis; Repaos lung la lunga mea durere (Eminescu); Hai în zbor de şoarec sur (...)/Pe arc tors fără cusur/îndoieşte şi întinde/Zborul tău de şoarec sur (Barbu); c) categoriile gramaticale (număr, caz/funcţie sintactică, persoană, timp, mod, diateză); paralelismul acoperă astfel o dublă realizare gramaticală, morfologică şi sintactică: Eu văz în tine pe-mplinitorul/ Acelii drepte urgii cereşti/ Eu văz în tine pe păzitorul/ Vechii restrişte cei strămoşeşti (Heliade); De-aş fi paşă sau vizir,/N-aş avea sileaf de fir (...)./ Aş veni la voi aici/Cu o ceată de voinici/ Şi-aş fura, făr-de păcat./Fata popii din Galaţi (Bolintineanu); Zică toţi ce vor să zică/ Treacă- n lume cine-o trece (Eminescu); Ce s-a mutat, ce s-a pierdut/ Din timpul viu în timpul mut (Blaga); Pierdut e totu-n zarea tinereţii/ Şi mută-i gura dulce-a altor vremuri (Eminescu). Din acest punct de vedere, paralelismul poate fi dublu, atunci când simetria-cadru se realizează între două versuri, iar în interiorul acesteia apare simetria celor două emistihuri, în paralelism direct sau încrucişat; Tu veneai de sus/ eu veneam de joşi Tu soseai din vieţi/ eu veneam din morţi (Arghezi) - ex. care întruneşte paralelismul persoanei, al timpului, al determinărilor contrastive duble, al versului şi al emistihului); d) modelul sintactic al sintagmei/propoziţiei/frazei, independent de acoperirea sa lexicală: An cu an împărăţia tot mai largă se sporeşte/Iară flamura cea verde se înalţă an cu an/ Neam cu neam urmându- şi zborul şi sultan după sultan/Astfel ţară după ţară drum de glorie-şi deschid (Eminescu); Scuturarea frunzelor nu l-a îngropat/ Vântul nu l-a înecat/ îngheţul nu l-a împietrit/ întunericul nu l-a înnegrit (Arghezi); e) cuvintele izolate, cu antrenarea unui raport semantic între ele: Arătatu-i-am iubire, ochii ei posomorăsc/ Arătatu-i-am răceală, pe loc să sălbăticesc (Conachi); Ce sufăr mi se pare că-ţi este de durere./De faţă-n tot ce naşte, de faţă-n tot ce piere7 Apropiată mie şi totuşi depărtată/Logodnică de-a pururi, soţie niciodată (Arghezi); f) semnificaţiile membrilor, fie în opoziţie de tipul animat/inanimat, pozitiv/negativ, fie în reluări sinonimice (vezi ***supra, ex.*** din lirica

populară): apar, astfel, paralelismul antitetic şi cel sinonimic: La-nceput, pe când fiinţă nu era, nici nefiinţă (...)/ Când nu s-ascundea nimica, deşi tot era ascuns.../ Când pătruns de sine însuşi odihnea cel nepătruns (Eminescu); Este timpul re'nvierii, este timpul re'nnoirei (Alecsandri); g) figurile semantice (tropii*) sau cele sintactico- semantice (poliptoton*, parigmenon*); vezi, de ex., paralelismul metaforic în: Inima mi-e drumul cu ploile/ Mi-e drumul cu praful şi oile, (...)/ Mi-e via strâmbă pe haraci/ Mi-e satul cu câinii, mi-e bătătura/ Cenuşa din brazde şi arătura/ Mi-e cireada care paşte pământ/Mi-e cârdul de ciori din vânt./ Mi-e bivolul sculat din noroi (Arghezi). Din aceste repetiţii paralele apare uneori aforismul*, care conservă schema gramaticală, lexemele modificate aflându-se în raport sinonimic sau antonimie: Glosa de Eminescu ilustrează amplu acest tip de paralelism: Vreme trece, vreme vine/ Toate-s vechi şi nouă toate;/ Ce e rău şi ce e bine/ Tu te-ntreabă şi socoate. • Tendinţa poeziei moderne este de a şterge limita dintre tipurile de paralelism realizate în variate forme şi la diferite niveluri ale limbii, extinzând figura

până la a o transforma în procedeu esenţial de organizare a textului, rafinat amestec de valori pur sintactice şi implicaţii semantice. în aceiaşi timp, schemele retorice nu mai sunt foarte fixe (vezi figură), căci construcţiile sintactice care alcătuiesc paralelismul prezintă o oarecare mobilitate faţă de modelele clasice, formele acestuia (anafora, epifora, anadiploza, epanadiploza şi chiasmul) nemaiputând fi identificate cu precizie. Rezultă o amplificare a rolului structurilor paralele - la nivelul general al textului întrucât simetria tinde să depăşească limita propoziţiei/frazei şi să achiziţioneze funcţia de mijloc compoziţional extrafrastic, organizator al secvenţelor de fraze; astfel, în poezia modernă paralelismul poate cuprinde întregul text; se pot cita, în acest sens, poeme de Arghezi (din Cuvinte potrivite) şi, mai ales, numeroase dintre postumele lui Blaga. • Forma cea mai amplă a paralelismului este refrenul.

Vezi FIGURĂ; REFREN; REPETIŢIE; TEXT.

M.M.

PARALINGVISTIC, -Ă (ELEMENT-)

Element prezent în procesul comunicării' verbale orale*, aparţinând nivelului structurării fonice a enunţurilor. Elementele paralingvistice nu constituie însă nici unităţi segmentale*, nici unităţi suprasegmentale*. Aparţin acestei categorii aspecte legate de calităţile vocii şi de „voca- Iizarea" propriu-zisă: timbrul, volumul şi inflexiunile vocii (şoptită, stridentă, şuierătoare, murmurată, mormăită), tonul, cursusul, ritmul, tăieturile cuvintelor şi ale frazei, pauzele, modul de articulare a sunetelor. Ele nuanţează expresia, permiţând transmiterea unor semnificaţii suplimentare sau chiar modificarea sensului literal al enunţurilor. Elementele paralingvistice oferă receptorului* repere utile pentru decodai'".

L.I.R.

PARANTEZĂ [(...)]/ [[...]]/ [<...>]

1. Semn de punctuaţie*. în româna contemporană standard, parantezele numite rotunde [(..,)] izolează de regulă: a) cuvinte, propoziţii, fraze, semne de punctuaţie ce exprimă o informaţie suplimentară, un comentariu sau o atitudine a vorbitorului faţă de cele enunţate - recunoaşte o artă veche [( ] futurismul, expresionismul, cubismul, dadaismul [ )] şi o artă nouă ce începe cu inte- gralismul (E. Lovinescu); voia să dea examen de a VH-a [(]! [)] (G. Călinescu) -; b) indicaţii scenice

- Sineşti [(] cu o mânie ascunsă, sever [)]: Nu înţeleg ce vrei să spui... (Camil Petrescu) -; c) componente ale cuvintelor (în stilul ştiinţific) - pom [( ]i [)] -, paranteza indicând aici alternativa şi ierarhizarea formelor cuvântului. în situaţiile (a), (b), notează o pauză* în rostire şi o intonaţie caracteristică. Atunci când izolează explicaţii sau completări, alternează cu linia de pauză şi cu virgula*, evitându-se repetiţia şi procedeul parantezei

în paranteză. Parantezele numite drepte, franceze sau croşete [[...]] marchează în text: a) inserările ce nu aparţin autorului - f[[]ilozo[]]f (Maiorescu) -; b) omisiunile ce nu aparţin autorului şi lacunele, semnalate prin puncte de suspensie (vezi punct). 2. Semn grafic convenţional în lucrările ştiinţifice. Parantezele drepte indică: a) transcrierea fonetică - ă [[]s []] b) o trăsătură semantică şi/sau gramaticală - [[] + animat []], [[] + timp []] -; c) elementele asupra cărora se atrage atenţia (vezi indicarea semnelor ortografice*, de punctuaţie şi a altor semne grafice convenţionale în lucrarea de faţă). Parantezele numite unghiulare sau ascuţite [< ... >] în general marchează inserări ce nu aparţin autorului: Tată [<] 1 [>] (Codex Sturdzanus)\ în concurenţă cu parantezele drepte. 3. Secvenţă (susceptibilă de a fi) cuprinsă între paranteze (vezi 1,2). Punctul*, semnul de exclamaţie*, semnul de interogaţie* ce marchează sfârşitul propoziţiei/frazei dintre paranteze (vezi 1,2) se plasează în faţa ultimei paranteze: [(] De fapt, istroromâna este un dialect al limbii române care se destramă, după ce a devenit un idiom mixt [.)] (Al. Rosetti). Nu se lasă pauză albă între paranteze (vezi 1,2) şi elementele pe care le încadrează, între ultima paranteză şi semnul de punctuaţie imediat următor (exceptând linia de pauză), între parantezele din interiorul unui cuvânt şi literele* care le precedă şi/sau le urmează în cuvântul respectiv. 4. în modelele formale gg* şi gb*, parantezele drepte sunt utilizate alături de arbori* pentru reprezentarea grafică a ierarhiilor structurale, parantezele cuprinzând sub formă lineară ceea ce arborii prezintă în spaţiu, pe mai multe niveluri. Se includ în aceeaşi paranteză componenţii dominaţi de acelaşi nod*; există şi tehnica indicării, printr-un simbol înregistrat în stânga parantezei, a nodului

dominant, deci a nodului imediat superior. Vezi, de ex., reprezentarea fragmentului propoziţional dintr-o frază complexă tranzitivă:

Ion$_{1}$ speră [$_{p}$. că [$_{p}$ [$_{Gfq}$ elevii luij [$_{GV}$ reuşesc [$_{CPrC}$p la examen]]]]]. 5. în retorică, figură* de construcţie cu implicaţii semantice, formă de hiperbat*, care se realizează prin intercalarea în

enunţ a unei propoziţii/unui cuvânt străine de construcţia iniţială a frazei; de obicei, această întrerupere a fluxului sintactic normal cuprinde o reflecţie, o sentinţă sau o reacţie emoţională şi posedă intonaţie independentă: Mais un fripon d'enfant (cet âge est sans piti6y /Prit la fronde, et d'un coup tua plus d'â moitie/ La volatille malheureuse - „Dar un ştrengar de copil (vârsta aceasta e fără milă)/ Luă praştia şi, dintr-o lovitură, aproape ucise/ Nefericita zburătoare" (La Fontaine).
Vezi HIPERBAT.
C.S. (1-3); G.P.D. (4); M.M. (5).
PARASINONIMIE
Identitate parţială a două sau mai multe lexeme* (sau cvasisinonime) care se pot substitui numai în anumite contexte*: dur este sinonim cu aspru numai în contextele om, vorbe; uscat cu deshidratat numai în contextele faţă, ten. • Unele exemple de parasinonimie privesc diferenţele de registru* stilistic chiar pentru termeni* specializaţi: de pildă, gălbinare, sinonim prin conţinutul semantic cu hepatită, nu îl poate substitui pe acesta decât în limbajul* familiar şi nu în cel literar-ştiin- ţific. • Parasinonimie nu este un termen frecvent în lingvistica românească; cei care îl utilizează consideră că nu există sinonime decât la nivelul sememelor*, deci în limbă*, nu în vorbire*.
A.B.V.
PARATAXĂ
1. Raport sintactic de coordonare*, realizat prin simpla alăturare a unor elemente având aceeaşi funcţie în propoziţie (Caietul, cartea sunt necesare elevului) sau a unor propoziţii de acelaşi fel în frază (Mănâncă, doarme tot timpul, nu ştiu ce să mă fac); din punct de vedere ortografic, între aceste elemente este obligatorie virgula. Adesea, parataxa se utilizează într-o relaţie de coordonare complexă, când primii termeni sunt numai alăturaţi, iar ultimii doi sunt legaţi printr-o conjuncţie coordonatoare (de ex., copulativă): Cartea, caietul şi creionul sunt necesare elevului; Mănâncă,
doarme şi se plimbă tot timpul. Sin. juxtapunere.
2. în retorică, vezi ASINDET; elipsă.
C.C.
PARIGMENON
Figură* lexico-sintactică (formă de repetiţie*) realizată prin utilizarea în enunţ a mai multor derivate de la acelaşi radical*: Şi Narcis, văzân- du-şi faţa în oglinda sa, izvorulJ Singur fuse îndrăgitul, singur el îndrăgitorul (Eminescu). în limbajul curent, complementul* intern este o formă de parigmenon: am visat un vis, am scris o scrisoare. Prin reluarea radicalului, parigmenonul se încadrează figurilor etimologice, ca şi polipto- tonul* (vezi figură). • Destul de limitat ca efect, parigmenonul poate fi sursa antitezei*, în secvenţă afirmativ-negativă: De-atuncea câte nu s-au lămurit şi câte/ N-au început a se nelămuri (Philippide); Ia seama, sire J Cântăreşte-ţi necân- tăritele cuvinte (Minulescu); Descuie şi încuie, deschide şi închide/' Cu chei palide şi livide (Arghezi).
Vezi şi POLIPTOTON.
MM.
PARONIM(E)
Cuvinte foarte asemănătoare ca formă (gr. para „lângă, aproape de" + onoma „nume"), dar deosebite în ce priveşte sensul. • Diferenţele de formă se situează: a) la începutul cuvântului: enerva „a devenit nervos"/ inerva „în medicină, a produce o stare de excitaţie a unui organ sau ţesut"; eminent „foarte bun" / iminent „inevitabil"; investi „a plasa mijloace materiale într-o întreprindere"/ învesti „a acorda cuiva în mod oficial un drept"; insera „a introduce, a adăuga ceva la un text"/' însera „a veni seara"; b) în interiorul cuvântului: albastru „culoare"/ alabastru „o varietate de piatră"; conjunctură „împrejurare"/ conjectură „presupunere, supoziţie"; evalua „a preţui"/ evolua „a se schimba, a se dezvolta"; calitate „totalitatea însuşirilor care definesc un lucru"/ caritate „atitudine plină de generozitate faţă de cineva"; covertă „parte superioară a unei nave"/ corvetă „în trecut navă de război"; corobora „a sprijini, a consolida"/ colabora „a participa alături de alţii la o activitate"; c) la finala cuvântului: atlas (geografic)/ atlaz „numele unei ţesături"; anual „în fiecare an"/ anuar „publicaţie periodică anuală"; orar „program"/ oral „care se transmite

verbal"; ***original „care iese din comun"/ originar „care este de loc din...". • Intre paronime se manifestă o atracţie (paronimică), care face ca termenul mai frecvent în limbă să-l atragă pe cel mai puţin cunoscut, substituindu-i-se: termenul tehnic şasiu (fr. chassis***) e incorect înlocuit de banalul saşiu (de origine turcă). • în cazul unor paronime intervine etimologia populară': din neologismul' remuneraţie (fr, ***remuneration)*** cu sensul „plată, răsplată, retribuţie, onorariu" s-a creat printr-o falsă apropiere de sens („numărarea banilor") paronimul renumeraţie (Caragiale). Pentru analiză şi exemple, vezi Th. Hristea.
A.B.V.
PARONIMIE
Relaţia dintre două paronime*.
A.B.V.
PARONOMAZĂ/ PARONOMASIE
Figură lexico-sintactică în care sunt apropiate două cuvinte paronime* a căror asemănare fonetică poate fi întâmplătoare sau justificată etimologic: Traduttore, traditore - „traducător, trădător"; Ci/îemparte, parte -şi face; sin. ***a nominate*.*** • în paronomază se pot asocia: a) cuvinte cu sensuri total diferite: II a compromis son bonheur, mais pas son honneur (Fontanier); Am vrut să nu fiu eu de vină/ Că am avut numai atâta rădăcină/ Cât a rodit o rodie, şi-atât (Arghezi), dar şi b) termeni apropiaţi semantic ori legaţi prin istorie derivativă: La toată răscrucea e- o cruce (Arghezi); O Iove! O **life!** - „O, iubire! O, viaţă!" (Shakespeare); ***vous***

vous abandonnez au
crime en criminel „Te laşi pradă crimei ca un criminal" (Racine). • Caracterul strict mecanic al paronomazei, sursă de aliteraţie'', este completat în poezia modernă prin rafinate legături contextuale de sens, realizate pe suportul fonetic asemănător al cuvintelor: Naiadă înainte de-a fi nai/ Ţii minte, Sirinx, când cutreierai/ ***Arcadia*** (Philippide) - aluzie la legenda mitologică a nimfei transformată în trestie; Şi sufeream/ Eu cred că sufeream de prea mult suflet (Blaga). • La baza utilizării figurii se află raţiuni complexe ţinând de sonoritate, de calambur", de figura etimologică (vezi figură) şi de asocierea semantică inedită. Paronomaza a fost uneori apropiată de antanaclază', însă aceasta reuneşte cuvinte identice sub raport sonor şi având sensuri diferite, pe când paronomaza asociază doar termeni cu aspect fonetic asemănător.
Vezi Şi ANAGRAMĂ; ANTANACLAZĂ; PARIGMENON; POLIPTOTON.
M.M.
PARoxrroN, -Ă
Cuvânt ~ Cuvânt care are accentul* pe silaba penultimă: întâlnire, pleacă, merge, lumină. •Accentuare - Modalitate de accentuare a cuvintelor, astfel încât accentul să cadă pe penultima silabă. Pentru limba română, sunt specifice accentuările paroxitonă şi proparoxitonă*, în acest sens manifestându-se şi unele tendinţe de a schimba locul accentului în paradigma verbului sau în forme flexionare ale substantivului (vezi oxiton). • Rimă ~ Rimă feminină bisilabică: moărte/poărte, amâră/pâră; vezi RIMĂ.
Vezi şi ACCENT.
M.M.
PARTE DE PROPOZIŢIE
Termen ai sintaxei tradiţionale româneşti, desemnând componente ale propoziţiei, constituite dintr-o parte* de vorbire sau, în prezenţa instrumentelor* gramaticale, din două părţi de vorbire, purtătoare ale unei funcţii* sintactice: de predicat, de subiect, de complement etc. în terminologia modernă, îi corespund poziţie* sintactică, funcţie sintactică. • Definirea părţilor de propoziţie diferă de la un tip de gramatică la altul. Definiţiile tradiţionale, lipsite de o viziune globală, sunt neunitare, criteriul de definiţie fiind diferit în funcţie de partea de propoziţie considerată: definiţia este formală, bazată pe calitatea morfologică a regentului, în cazul atributului*; este predominant semantică, în cazul circumstanţialelor*; este vag semantică, dar şi cu elemente formale, în cazul complementelor necircumstanţiale*; este logicizantă, păstrând datele din logică, în cazul părţilor principale de propoziţie, subiect şi predicat. în gramatica structuralistă românească (Valeria Guţu Romalo (1973)), s-au propus definiţii unitare, strict relaţionale, orice parte de propoziţie reprezentând. în plan paradigmatic, o clasă de substituţie*, în care unul dintre termeni este considerat definitoriu, iar în plan sintagmatic, o poziţie constantă şi o relaţie specifică fie ca tip de relaţie, fie ca formă de realizare. Modelele generative* adoptă şi ele o accepţie

relaţională, considerând că informaţia procurată de părţile de propoziţie este integral deductibilă din cea relaţională, mai exact, din poziţia pe care un termen sintactic o ocupă în indicatorul* sintagmatic: relaţia [GN, P], de ex., defineşte subiectul, iar relaţia [GN, GV] defineşte obiectul. Perspectiva funcţională* insistă asupra combinării viziunii relaţionale cu cea funcţională, partea de propoziţie (sau corespondentul ei poziţie sintactică) presupunând, în acelaşi timp. un specific relaţional şi unul funcţional, întrucât se stabileşte în cadrul unei ierarhii de relaţii, în raport cu un cap* de grup, şi priveşte funcţia atribuită de capul de grup sau stabilită în relaţie cu acesta. • Inventarul de părţi de propoziţie diferă de la o limbă la alta şi de la o gramatică la alta fie ca urmare a unei diferenţe obiective de organizare sintactică a limbilor, fie, mai frecvent, ca urmare a unor diferenţe de interpretare a aceluiaşi material de fapte, derivând dintr-o anumită concepţie şi teorie lingvistică. Astfel, în română se poate vorbi, în raport cu limbile romanice, de o altă structură de părţi de propoziţie în construcţiile: Ion mă învaţă carte, Ion mă întreabă rezultatul, ca urmare a conservării din latină a unui tipar sintactic pierdut în alte limbi romanice. Deosebirea are, în acest caz, o bază obiectivă. Dar faptul că aceeaşi structură Ion mă învaţă carte este interpretată în gramatica românească fie ca având două obiecte directe, fie ca având un obiect direct şi unul de alt tip (vezi şi SECUNDARj) nu mai ţine de latura obiectivă, ci de teoria caie stă la baza interpretării. Un principiu funcţionalist postulează că nu pot exista în aceeaşi construcţie două nominale necoordonate care să aibă aceeaşi funcţie sintactică. Soluţia funcţionalistă converge cu interpretarea relaţională, structuralistă, care evidenţiază, pentru cele două nominale, caracteristici relaţionale proprii. Ambele teorii au impus interpretarea celor două obiecte ca reprezentând părţi de propoziţie distincte. Gramatica modernă a readus în discuţie problema inventarului de părţi de propoziţie, urmărindu-se justificarea fiecăreia prin criterii relaţionale şi funcţionale. în consecinţă, s-au propus părţi de propoziţie noi în comparaţie cu inventarul tradiţional sau au fost grupate sub aceeaşi etichetă mai multe părţi de propoziţie tradiţionale, dacă individualitatea fiecăreia nu s-a putut proba şi cu argumente relaţionale (vezi Valeria Guţu Romalo (1973), Gabriela Dindelegan (1974, 1976,1992))'.
Vezi şi FUNCŢIE (SINTACTICĂ); POZÎŢIE (SINTACTICĂ).
G.P.D.
PARTE DE VORBIRE
Clasă de cuvinte rezultată din organizarea lexico-gramaticală proprie a vocabularului fiecărei limbi, prezentând trăsături semantice, sintactice şi flexionare comune pentru toţi membrii clasei. Semantic, dincolo de diferenţele lexicale dintre cuvinte, există o constantă a clasei (de ex., substantivul denumeşte obiecte; adjectivul exprimă calităţi ale obiectelor; verbul exprimă procese; pronumele este lipsit de referinţă proprie, procurându-şi-o prin fenomenul de anaforă* sau prin deixis* etc.). Sintactic, membrii unei clase au posibilităţi combinatorii comune şi-îndeplinesc funcţii specifice aparţinând, în linii generale, aceleiaşi clase de

distribuţie*. Flexionar, fiecare clasă prezintă categorii gramaticale* proprii, iar pentru categoriile comune mai multor clase există un conţinut specific şi/ sau mijloace proprii de realizare. Ponderea criteriilor sintactic / flexionar în definirea şi delimitarea claselor depinde de tipul structural de limbă şi de tipul de parte de vorbire avut în vedere; criteriul flexionar devine nerelevant pentru limbile lipsite de flexiune şi pentru cele predominant analitice*, dar şi pentru părţile de vorbire neflexibile* (adverbe, prepoziţii, conjuncţii). • în structuralism*, definirea şi delimitarea părţilor de vorbire a abandonat viziunea tradiţională semantico-gramaticală, orientându-se spre criteriul formal distribuţional al contextului diagnostic*, fiecare parte de vorbire fiind constituită dintr-o clasă de cuvinte care satisface un anumit context, cel considerat de cercetător drept diagnostic. în lingvistica structuralistă românească, s-au propus definiţii distribuţionale pentru substantiv (Paula Diaconescu (1970)), verb (Valeria Guţu Romalo (1963)), prepoziţie (Laura Vasiliu (1967)), adverb (Georgeta Ciompec (1985)), numeral (Sanda Golopenţia-Eretescu (1964)). Procedeul contextului diagnostic s-a dovedit extrem de util pentru părţile de vorbire cu comportament eterogen (adverb şi numeral), precum şi pentru încadrarea într-o clasă sau alta a cuvintelor şi a formelor cu statut multiplu (vezi, pentru română, încadrarea infinitivului, a supinului, a unor cuvinte considerate prin tradiţie ca adverbe etc.). • Clasificarea părţilor de vorbire distinge două mari categorii: a) flexibile*, caracterizate prin realizarea fiecărui membru al

clasei ca mulţime de forme, forme reprezentând variaţiile flexionare sau paradigma* cuvântului; b) neflexibile / invariabile*, caracterizate prin lipsa paradigmei, adică prin realizarea fiecărui membru printr-o unică formă. în română, substantivul, adjectivul, verbul, pronumele, numeralul reprezintă părţi de vorbire flexibile, iar prepoziţia, conjuncţia, interjecţia, adverbul, părţi de vorbire neflexibile. • Inventarul părţilor de vorbire prezintă diferenţe de la o limbă la alta (există limbi care nu au articol*) şi diferenţe de interpretare între cercetători şi între şcolile lingvistice (în limbile în care există articol, acesta este interpretat fie ca parte de vorbire distinctă, fie ca mulţime de afixe* gramaticale, marcând categoria determinării*; numeralul*, dată fiind eterogenitatea lui, este considerat ca parte de vorbire autonomă sau distribuit la alte părţi de vorbire: adjectiv, pronume, substantiv, adverb). Probleme teoretice de interpretare şi de delimitare a claselor au existat în toate gramaticile, apărând în jurul claselor cu funcţie exclusiv gramaticală sau semantico-gramaticală (particule*, prepoziţii*, conjuncţii*), al claselor cu comportament eterogen (numerale, adverbe şi chiar adjective), al claselor recent gramaticalizate (este cazul articolului) sau fiind ridicate de cuvintele cu statut intermediar (vezi formele verbale nepersonale: infinitiv, supin, cu statut de verb şi de nume). în gramatica limbii române, ca răspuns la asemenea dezbateri, s-a susţinut fie teza tradiţională cu zece părţi de vorbire, atribuindu-i-se articolului statut independent, fie teza cu nouă părţi de vorbire, fără articol, fie cea cu opt părţi de vorbire, fără articol şi numeral. • Cercetările modeme din perspectivă dinamică* şi funcţională* au atenuat ideea graniţelor de netrecut dintre părţile de vorbire tradiţionale, subliniind eterogenitatea claselor şi interferenţa acestora. Trecerile de la o clasă la alta sunt posibile în oricare limbă, fie că îmbracă forma conversiunii*, cu manifestare gramaticală completă a trecerii la altă clasă, fie că îmbracă forma unei treceri incomplete, cuvintele păstrând, în grade diferite, caracteristici ale ambelor clase (este cazul construcţiilor nominalizate*, al formelor verbale nepersonale etc.). Sub aspect funcţional, clasele sunt eterogene. Clasa adjectivului*, de ex., include adjective cu rol de calificare*, dar şi adjective cu rol de determinare* şi de cuantificare* (vezi şi adjectiv). Şi, invers, aceeaşi funcţie poate fi îndeplinită prin elemente din clase diferite; funcţia de determinare, de ex., se realizează prin articol, dar şi prin cuvinte din clasa adjectivelor pronominale. Chiar şi clasele considerate a fi mai omogene s-au dovedit a fi neunitare. Din clasa substantivului, de ex., s-au diferenţiat abstractele* şi numele proprii*, subclase distincte de restul substantivelor atât sub aspect semantic, cât şi morfosintactic.

G.P.D.

PARTICIPIAL,-Ă

1. Adjectiv ~ Formă de participiu* trecut având toate caracteristicile gramaticale şi semantice ale adjectivului. în română, exceptând participiile invariabile din componenţa formelor verbale compuse*, celelalte participii se comportă adjectival şi pot fi numite adjective participiale (vezi şi adjectiv; participiu). 2. Construcţie ~ absolută Construcţie organizată în jurul unui participiu*, păstrând disponibilităţi combinatorii de tip verbal (construcţia cu dativul, cu nominalul nume predicativ şi predicativ suplimentar, cu determinanţi prepoziţionali şi prepoziţionali, unde apar restricţiile de regim* ale verbului, inclusiv construcţia cu subiect propriu), construcţie izolată în frază, dar lipsită de autonomie de comunicare (ex.: **O dată începută ploaia, a renunţat la plimbare) (vezi şi absolut).**

G.P.D.

PARTICIPIU

Formă nepersonală* (sau nominală*) a verbului, cu comportament dublu: verbal şi adjectival. Com-' portamentul verbal constă în păstrarea parţială a disponibilităţilor combinatorii ale verbului şi a restricţiilor de caz, de prepoziţie şi de conjuncţie impuse nominalului subordonat sau propoziţiei subordonate (vezi: carte dată elevilor; studentă rămasă repetentă; studentă interesată de istorie; i fată hotărâtă să protesteze). Comportamentul adjectival se manifestă prin prezenţa categoriilor de gen, număr şi caz, impuse prin acord*, şi prin combinarea cu morfemele comparaţiei* (acestei cărţi mai căutate decât altele). • Dintre formele participiului latinesc, franceza şi provensala au păstrat două participii: prezent şi perfect, în timp ce româna, numai participiul perfect, cu acelaşi sens de adjectiv verbal ca în latină. • Participiul românesc cunoaşte o utilizare invariabilă, în

structura formelor verbale compuse*, şi una variabilă, în toate celelalte apariţii. Forma lui are o structură morfematică binară: radical (cu actualizarea din formele de perfect) + sufixul participiului (cu actualizări diferite în funcţie de clasa de conjugare*: ***-at, -ut, -s, -t. -it, -ât). La forma binară a participiului se adaugă desinenţele de tip adjectival. După tipul de accentuare, se deosebesc participiile slabe, cu accentul pe sufix, generale conjugărilor*** I, a Il-a, a IV-a, prezente şi la unele verbe de conjugarea a III-a (bătut, trecut), şi participiile tari, cu accentul pe radical, caracterizând, în româna actuală, numai verbe de conj. a III-a (ars, mers, copt, fript). în istoria dacoromânei, sunt cunoscute treceri de la tiparul accentual tare la cel slab, simţit ca regulat (fâpt(u) > făcut). • Sub aspectul informaţiei de diateză*, ea apare ca trăsătură inerentă a formei. Participiul verbelor intranzitive* - în cazul în care verbul intranzitiv considerat acceptă utilizarea ca participiu adjectival (om plecat, dar *om murit) - este activ. Majoritatea participiilor de la verbele tranzitive* sunt inerent pasive (vezi pasiv (lexical); ex.: ***copil lăudat, carte citită). Câteva au sens activ (om avut) sau au citiri duble, active sau pasive, în funcţie de context (om citit (activ), dar roman citit (pasiv)).***

Vezi şi MOD$_{iu}$; NOMINALJ.

G.P.D.

PARTICULĂ

Clasă de cuvinte insuficient lămurită teoretic, cu următoarele trăsături: este o clasă închisă; aparţine cuvintelor invariabile*; este o categorie funcţională*, şi nu lexicală, cu toate caracteristicile decurgând din aceasta (sens abstract, dependent de context; restricţii de distribuţie*; imposibilitatea de a constitui un cap* lexical de grup). Apare dificultatea delimitării de alte clase: adverbe (mai ales unele specii modale), prepoziţii, conjuncţii şi de clase mai noi: clitice*, pre verbe*. • în limbile cu flexiune, funcţionează paralel cu morfemele gramaticale, specializându-se, în raport cu acestea,
ca mărci modale şi de modalitate*, mărci aspectuale, graduale sau de discurs (gramatica germană şi gramaticile limbilor slave recunosc existenţa a numeroase particule). în limbile lipsite de flexiune (chineză, japoneză, vietnameză), în absenţa mărcilor flexionare, rolul particulelor este mult diversificat (în japoneză, de ex., există particule postpuse substantivului pentru marcarea funcţiilor sintactice: ga, pentru subiect; ***wo,*** pentru obiectul direct; în chineză, se vorbeşte despre particule de determinare, de aspect sau posesive etc.). în lingvistica românească, termenul s-a utilizat (vezi Al. Ionaşcu (1955) şi I. Iordan (1956)) pentru a include câteva adverbe cu funcţie modală şi intensivă. Mai târziu, din insuficienţa unei clarificări teoretice, s-a renunţat la concept, exceptând cazul particulelor deictice*; sintagma desemnează un element care şi-a pierdut total autonomia*, încorporându-se în structura altor forme: adverbe şi pronume demonstrative (acuma, aicea, asemene a; acestora, acestuia). în gramatica românească mai recentă, s-a propus un concept mai apropiat de caracteristicile cu care termenul circulă în alte gramatici, cel de semiadverb* (G.Ciompec (1985)), care acoperă subspecia particulelor adverbiale.

G.P.D.

PARTITIV

în unele limbi (de ex., fino-ugrice), caz prin care se exprimă o parte a unui întreg; în latină, partitivul este o valoare a cazului genitiv, transmisă din indo europeană, care cunoaşte un proces de restrângere continuă: parum frumenti („foarte puţin grâu"), fiind concurată de o exprimare prepoziţională. în limbile moderne se mai vorbeşte de partitiv ca valoare posibilă, mărcile proprii dispărând; de ex., în franceză se regăseşte un articol partitiv: du. de la, (boire du lait, ***manger de la viande), iar în română, pentru exprimarea ideii de partitiv se utilizează substantivul nearticulat la singular (mănânc pâine) sau adjectivul nehotărât nişte cu substantive nume de materie (am cumpărat nişte came).***

C.C.

PASIV, -Ă

1. Diateză ~ Numită şi pasivul sintactic, reprezintă unul dintre termenii categoriei gramaticale a diatezei*, opunându-se, în funcţie de limba considerată, fie activului* (într-un sistem cu doi termeni), fie activului şi mediului* sau activului şi reflexivului* (într-un sistem cu trei termeni). Se caracterizează, în raport cu activul, printr-o orientare a procesului asupra pacientului*, pacientul fiind aşezat în poziţia subiectului

gramatical, în timp ce agentul* este sintactic marginalizat prin neexprimare sau trecere într-o poziţie subordonată. Pasivul este o categorie cu largă răspândire: în greaca veche, se opunea activului şi mediului; în latină, medio-pasivul se opunea activului; în limbile romanice, se opune activului şi reflexivului; în română, după unele interpretări, s-ar opune şi impersonalului*, după altele, impersonalul apare ca subordonat pasivului. • Diateza pasivă priveşte, în egală măsură, domeniile sintactic, morfologic şi pragmatic şi interesează atât construcţia de ansamblu a propoziţiei, cât şi forma verbului. Sintactic, se manifestă printr-o organizare specială a propoziţiei, aşa-numita construcţie pasivă, în care pacientul se aşază în poziţia subiectului gramatical, iar agentul rămâne sau neexprimat, sau într-o poziţie de complement prepoziţional, numită complement de agent*: elevul este lăudat de profesor. în numeroase limbi, construcţia pasivă se limitează semantico-sintactic la verbe bivalente tranzitive, agentive* şi de percepţie*. Există limbi în care limitarea la verbele tranzitive nu funcţionează, fiind construite pasiv şi verbe intranzitive* (latină, turcă, arabă, ebraică). Chiar şi pentru română, tot mai mulţi cercetători interpretează reflexivul impersonal al verbelor intranzitive (tipul: se vine, se merge, se ajunge) ca pasiv (vezi C. Dobrovie-Sorin (1994)). Morfologic, se manifestă prin selecţia unei forme a verbului diferite de cea activă nemarcată, fiecare limbă având forma sa proprie de pasiv. în unele limbi, are o realizare

sintetică* (cu desinenţe speciale, ca în latină; cu infix, ca în maghiară); în altele, o realizare analitică*, utilizându-se auxiliare diferite (a fi, în română şi în alte limbi romanice; ser şi estar, două corespondente ale lui a fi, în spaniolă şi portugheză; în italiană, în condiţii semantico-sintactice determinate, se folosesc şi andare şi venire; a deveni, în persană), Există limbi, ca latina, care cunosc ambele tipuri de realizări: cea analitică, la aspectul perfectum*, şi cea sintetică, la aspectul infectum*. Sunt limbi, ca româna şi franceza, în care, alături de exprimarea cu auxiliar, se foloseşte o formă de reflexiv pasiv, unde cliticul* reflexiv, nestabilind o relaţie anaforică, devine marcă pasivă; forma reflexiv-pasivă este preferată în condiţiile neexprimării agentului (ex.: rom. Cartea se citeşte cu plăcere; fr. En Italie, Ies pâtes se mangent ***fermes).*** La nivel pragmatic, diateza pasivă reprezintă unul dintre cele mai importante mijloace sintactice de tematizare*, adică de deplasare a componentelor în enunţ pentru aşezarea unuia dintre ele, a pacientului, în poziţie tematică. 2. ~ lexical Forme gramaticale şi lexico-gramaticale ale verbului, dar şi din alte clase morfologice, avânt toate o relaţie morfologică cu un verb tranzitiv, caracterizate prin includerea trăsăturii [+ Pasiv] ca trăsătură semantică inerentă, fără nici un semn morfologic exterior. Există o corelaţie între această trăsătură semantică internă şi o particularitate distribuţională a formelor, anume: posibilitatea de a se construi cu un adjunct prepoziţional reprezentând complementul de agent*. în română aparţin pasivului lexical următoarele forme: infinitive* lungi, adjective participiale, supine* (substantivate şi verbale), derivate postverbale* cu sufixul -bil, în condiţiile în care există o relaţie morfologică a acestor forme cu un verb tranzitiv (ex.: **rezolvarea problemelor de către...; probleme rezolvate de către...; e dificil de rezolvat problemele de către...; problemă rezolvabilă de oricine; spălatul rufelor de către...).**
Vezi şi ACTIV; DIATEZĂ.
G.P.D.

PASIVIZARE

Trecerea unei construcţii active* într-una pasivă* sau, în funcţie de limba considerată, şi într-una impersonală* şi reflexiv-pasivă, constând în modificarea construcţiei sub trei aspecte: al formei verbului; al modului de codare a celor doi actanţi, agentul şi pacientul; al topicii nominalelor în raport cu verbul. • în GG*, desemnează un tip de transformare obligatorie*, anunţată în bază* de prezenţa simbolului Pasiv. în română, aplicarea acestei transformări cunoaşte constrângeri* semantico-sintactice: numai verbele tranzitive* agentive* şi de percepţie* suportă pasivizarea, pasivizarea fiind blocată (vezi blocare) în cazul tranzitivelor de posesie* (el are o carte => * cartea este avută de el), al tranzitivelor psihologice* şi de senzaţie fizică (mă doare capul => *sunt durută de cap; mă entuziasmează filmul => *sunt entuziasmată de film, ultima construcţie fiind posibilă, dar nu cu sens pasiv). • în gb*, pasivele lexicale sunt introduse din bază, constituind intrări distincte în lexicon* (vezi lexicalist). Pasivele sintactice, rezultate din deplasarea* obiectului, au următoarele caracteristici: (i) rolul* tematic extern, deci

rolul subiectului, este „absorbit"; (ii) cazul* structural al verbului este „absorbit", obiectul nemaiprimind caz; (iii) nominalul căruia i se atribuie rol tematic, adică nominalul obiect, se deplasează într-o poziţie unde i se poate atribui caz; (iv) deplasarea nominalului obiect este obligatorie sub constrângerea filtrului* de caz; (v) deplasarea nominalului în noua poziţie este posibilă, căci poziţia subiectului a rămas vidă.
G.P.D.

PATRONIMIC

Supranume* antroponimic (vezi antroponimie), format prin diverse procedee de la numele/supranumele individual al tatălui. Multe patronimice s-au fixat ca nume de familie. • Procedeele prin care se indică în română descendenţa paternă sunt în parte comune cu latina şi cu limbile romanice; constau din construcţii cu genitivul ori cu prepoziţie sau din formaţii sufixale. O construcţie specific românească, având caracter popular, este alde Ion, alde Popescu. • Patronimicele nesufixale frecvente sunt cele de tip nemarcat în nominativ, juxtapus prenumelui: au atestări vechi şi se păstrează până azi ca nume de familie: Ion Nicoară. • Patronimicele sufixale sunt răspândite în română mai ales la numele de familie, de ex. cele în -eseu (de origine traco-dacă sau latină), mai vechi şi predominant din sec. al XV-lea în Moldova: Duleescul, Popescu(I), Sârbescu, dar ceva mai târziu şi în Muntenia: CotescuJ: prin -eseu se poate indica şi apartenenţa la grup, dar şi singularul în raport cu pluralul -eşti, care funcţionează ca o marcă specifică numelor de persoană: Popeştii sunt „toţi cei din familia Popescu."
... A.B.V.
- *si g&Q . >aii*

PAUZĂ

1. întrerupere a vorbirii. Are durată variabilă şi se notează prin semne de punctuaţie*. Funcţionează ca mijloc fonetic de realizare a relaţiilor sintactice, marcând (împreună cu intonaţia): a) absenţa verbului la mod predicativ - Eu, acasă; b) distincţia dintre unităţile sintactice izolate şi cele neizolate - Problema dificilă a rămas nerezolvată (atribut determinativ de identificare/calificare), Problema, dificilă, a rămas nerezolvată (atribut explicativ cu nuanţă circumstanţială de cauză). 2. ~ albă/~ grafică /spaţiu alb / blanc. • Semn ortografic* „negativ", reprezentat prin absenţa oricărui semn ortografic, în ortografia* românească actuală, separă cuvintele şi are rol distinctiv, de diferenţiere a secvenţelor identice sub aspectul sunetelor constitutive (deîmpărţit - un singur cuvânt, substantiv -, de împărţit - îmbinare de două cuvinte, prepoziţie şi verb la modul supin).
•Semn (auxiliar) de punctuaţie. Prin dispunere şi prin dimensiuni realizează un anumit mod de

aşezare în pagină (mai ales a textului poetic).
3. Linie de ~ [-]. • Semn ortografic. Se utilizează în scrierea* cuvintelor româneşti compuse care au în alcătuire şi/exclusiv compuşi ortografiaţi cu cratimă* (nord[-]nord-vest, vest-german[~]suedez, vest-german[-]sud-african). Indică structura binară a acestor formaţii. Nu este precedată şi urmată de pauză albă. • Semn de punctuaţie. în româna contemporană standard notează o pauză (vezi 1) şi are următoarele funcţiuni: a) precedă (în concurenţă cu virgula* şi cu două puncte, vezi punct) sau intercalează (în concurenţă cu virgula şi cu parantezele* - vezi 1) o apoziţie explicativă
-Nici natura [-] cadrul de acţiune a ţăranului [-] nu e privită ca o finalitate proprie (E. Lovinescu) -, o secvenţă incidenţă - Veţi veni voi înşivă la Berlin la vară [-] aşa sper (Maiorescu) -; b) marchează absenţa verbului la mod predicativ (în concurenţă mai ales cu virgula) - Directorul: Da... Eu, totdeauna aştept. Bucşan: Totdeauna [-] şi mai ales astăzi?
(Sebastian); c) marchează (în concurenţă cu virgula) o schimbare de intonaţie, corelată cu exprimarea atitudinii afective a vorbitorului - Dacă-i iei lui ***Löhner învăţătura [-J ce mai rămâne din el? (Maiorescu); d) apare cu valorile „spre", „până la (inclusiv)", „dintre... şi", în notaţia cifrică a datelor calendaristice de tranziţie şi a duratei (noaptea de 30[-]31 mai „... 30 spre 31...", în perioada 30[-]31 mai 30 până la 31... inclusiv" - în concurenţă cu bara* oblică), în exprimarea asocierii (relaţia expresie[-jconţinut „... dintre expresie şi conţinut" - în concurenţă cu bara oblică m cu cratima). în situaţia d) nu este precedată şi urmată de pauză albă. 4. ~ fonetică, gramaticală întrerupere mai mult sau mai puţin îndelungată în fluxul vorbirii, după un grup de sunete sau la sfârşitul unei propoziţii; coincide, în principiu, cu şirul raţionamentului şi este marcată intonaţional printr-o coborâre a tonului. Pauza gramaticală este importantă în unele limbi, ea putând constitui elementul decisiv în determinarea***

funcţiei gramaticale a unei secvenţe; de ex., în rusă, unde verbul copulativ lipseşte, iar relaţia subiect-nume predicativ este marcată doar prin pauză, aceeaşi secvenţă poate avea - fără întreruperea şirului vorbirii - funcţie de sintagmă atribu- tivă: iena -krasavica „femeia este frumoasă", dar zena krasavica „femeie frumoasă". 5. ~ ritmică/metrică întrerupere sau moment de tăcere apărut în interiorul versului (cezura*) sau la finalul acestuia. Periodicitatea pauzei metrice este sursă de ritm* în poezie şi, de asemenea, element fundamental în proza ritmată; vezi şi metric,-Ă.
C.S. (1-3); M.M. (4-5).
PEIORATIV,-Ă
Sens afectiv negativ, depreciativ, care marchează o atitudine defavorabilă, asociat altor sensuri (vezi augmentativ); se exprimă prin sufixe, baze sau derivate în ansamblul lor. Peiorativele nu se identifică întotdeauna cu augmentativele. Sensul augmentativ-peiorativ este exprimat de mai multe sufixe* (-anie: arătanie „stârpitură", dihanie, jelanie, păţanie, petrecanie; -oi: băboi, fătoi). Unele sufixe sunt numai peiorative: -ăreţ (băgăreţ, descurcăreţ); -ălău (mutălău, prostălău); -oc, -og, -oagă (piciorog, terfeloage). Unele elemente dau valoare peiorativă formaţiei, fără să aibă independent sens depreciativ (care provine şi de la bază sau din combinaţie): -(o)man (capsoman „căpă- ţânos", gogoman „prost").
A.B.V.
PENTASILAB
Vers* de 5 silabe, rar utilizat independent, dar frecvent în heterometrie, în combinaţii cu versuri mai ample: într-o grădină/ Lâng-o tulpină/ Zării o floare ca o lumină/S-o tai, se strică!/ S-o las, mi-e frică/ Că vine altul şi mi-o ridică (Ienăchiţă Văcărescu). Pentasilabul poate fi considerat variantă catalectică* a hexasilabului*, cu care apare în combinaţii strofice heterometrice: Am văzut doi aştri/ Strălucind albaştri/ Sub o frunte-n vis (Eminescu).
M.M.
PEON
în versificaţie, picior* metric cvadrisilabic, în care singura silabă accentuată poate ocupa poziţii diferite în schema metrică: peon I (- v v v), peon II (v - v v), peon III (v v - v) şi peon IV (v v v -).
Impropriu pentru prozodia perioadei moderne (ca şi în general pentru versificaţia românească), peonul poate fi, eventual, descompus în două picioare bisilabice, dintre care unul nu se reali- zează: un troheu*/iamb* şi un picior format din două silabe neaccentuate (I. Funeriu):
Dintre sute de catarge vv-v/vv-v
Care lasă malurile vv-v/-vvv
Câte oare le vor sparge vv-v/vv-v
Vânturile, valurile?(Eminescu) - vvv/-vvv
M.M.
PEONIC
Vezi PEON; PICIOR; RITM.
PERCEPŢIE (VERB DE ~).
Clasă lexico-gramaticală de verbe caracterizată prin trăsătura inerentă [+ Percepţie], oscilând gramatical între comportamentul verbelor non- agentive şi al celor agentive*, după cum percepţia este non-intenţională (‘vede cu atenţie) sau intenţională (priveşte cu atenţie). Comportamentul de graniţă constă în: admit pasivizarea*. ca orice verb agentiv; admit combinarea cu instrumen- talul*, fie un instrumental caracterizat printr-o relaţie de posesie inalienabilă*, în cazul percepţiei non-intenţionale (am văzut cu ochii mei; am auzit cu urechile mele), fie un instrumental general, în cazul percepţiei intenţionale (priveşte prin telescop); suportă imperativul, cu condiţia unor devieri de semnificaţie, de la percepţia „fizică" la cea „intelectuală" (Vezi să nu cazi!, Ascultă şi pe alţii.0; admit sau nu construcţia progresivă, după tipul de percepţie Ceste în curs de a vedea, dar este în curs de a observa). • O trăsătură

comună, indiferent de tipul de percepţie, este apariţia în construcţii caracterizate prin ridicarea* subiectului din subordonată în poziţia de obiect direct, verbele acceptând vecinătatea unui gerunziu ca element predicativ suplimentar: l-am văzut/ auzit/ ascultat/ simţit/ observat / plângând.
G.P.D.
PERFECT
1. ~ simplu în limbile neolatine, timp sintetic, continuând perfectul latin; indică o acţiune trecută încheiată. în aceste limbi, în faza lor modernă, se constată fie dispariţia preteritului*, fie restrângerea utilizării acestuia în vorbire şi circumscrierea sa la anumite zone stilistice sau la

anumite arii dialectale. în limba română, perfectul simplu este un timp „cult[-1]. începând din sec. al XVI-lea, în textele traduse redă aoristul slav; din sec. al XIX-lea, este utilizat în stilul beletristic ca timp al naraţiei, probabil după model francez. Este însă şi un timp folosit regional, mai ales în graiurile olteneşti, unde desemnează un trecut recent, o acţiune petrecută în ultimele 24 de ore.
2. ~ compus în limbile modeme neolatine, clasă de forme creată după modelul unui timp analitic (auxiliarul* a avea la prezent şi participiul* verbului de conjugat), având extensiuni variate în sfera trecutului în raport cu sistemul valorilor verbale ale fiecărei limbi în parte. în română, în zona semnificaţiei de trecut, perfectul compus reprezintă termenul nemarcat, el putând exprima orice valoare: trecut recent (Abia a vizitat Muzeul Satului), trecut neutru cu valoare generală (A vizitat Muzeul Satului), trecut îndepărtat (A vizitat demult Muzeul Satului); perfectul compus intră, aşadar, într-o relaţie sinonimică cu perfectul simplu pentru prima valoare şi cu mai mult ca perfectul* pentru ultima.
CC.
PERFECTTV
Valenţă a categoriei gramaticale a aspectului* prin care se indică o acţiune încheiată. în limba română, această valenţă este asociată cu valorile temporale ale formelor verbale; timpuri care exprimă acţiuni perfective sunt, de ex., perfectul compus: am dormit, mai mult ca perfectul: dormisem sau viitorul anterior: voi fi dormit aparţinând modului indicativ; ele se opun timpurilor imperfective*: prezent, imperfect, viitor din cadrul aceluiaşi mod. Sin.: încheiat, rezultativ.
C.C.
PERFECTUM
Unul dintre termenii opoziţiei pe care A. Meillet a aşezat-o la baza grupării timpurilor modului indicativ în limba latină. Timpurile perfectum sunt perfectul: laudavi, mai mult ca perfectul: laudaveram şi viitorul anterior: laudavero; ele se opun timpurilor infectum*. Această schemă de clasificare continuă să fie utilizată şi astăzi în toate istoriile limbii latine, chiar dacă, uneori, s-a remarcat caracterul ei rigid (G. Ronconi).
C.C.
PERFORMANŢĂ
Termen introdus de N. Chomsky pentru a desemna folosirea efectivă a limbii în situaţii concrete. Performanţa se defineşte în opoziţie cu competenţa, cunoaştere internalizată a regulilor unei limbi de către vorbitorii nativi ai acesteia. Conceptul de performanţă corespunde, în esenţă, celui de vorbire* de la F. de Saussure, dar dicotomia competenţă/performanţă nu se suprapune cu dicotomia saussuriană limbă/vorbire (vezi competenţă). Performanţa nu constituie o reflectare directă a competenţei, pentru că în procesul concret de utilizare a limbii intervin o serie de factori nerelevanţi gramatical, de natură psihologică (limitări ale memoriei, fluctuaţii ale atenţiei sau ale centrelor de interes etc.) şi fiziologică (erori întâmplătoare sau caracteristice în realizarea unor forme). Studiul performanţei presupune considerarea interacţiunii unei mari diversităţi de factori, în condiţiile existenţei unei competenţe unice. Teoria performanţei este distinctă de aceea a competenţei, fiecare operând cu concepte specifice. Conceptul de gramaticalitate* aparţine teoriei competenţei, cel de acceptabilitate* - teoriei performanţei. Ambele exprimă proprietăţi gradabile, dar scalele de evaluare a acestor proprietăţi sunt diferite, acceptabilitatea fiind numai parţial determinată de gramaticalitate. După Chomsky, observarea uzului lingvistic poate oferi unele argumente în favoarea anumitor soluţii de descriere a sistemului de reguli subiacent, stăpânit şi pus în funcţiune de cei care folosesc o limbă, dar nu poate constitui obiectul lingvisticii. Spre deosebire de teoria competenţei, care implică elaborarea unui model unic pentru ambii participanţi la procesul comunicativ (Chomsky are în vedere un vorbitor-ascultător ideal, plasat într-o comunitate lingvistică omogenă), o teorie a performanţei implică elaborarea unor modele distincte pentru emiţător* şi pentru receptor*. în opinia lui Chomsky, o teorie a performanţei nu se poate dezvolta decât pe baza unei gramatici generative. în ultimele decenii, studiul performanţei a devenit obiectul preocupărilor pragmaticii* şi al unor cercetări interdisciplinare: sociolingvistica*, psiholingvistica* etc.
L.I.R
\
I

PERFORMATTV, -Ă
Termen introdus de J.L. Austin în formularea teoriei actelor* de limbaj. 1. Enunţ ~ Enunţ a cărei emitere implică realizarea practică a acţiunii exprimate prin verbul din propoziţia regentă. Enunţurile performative se opun celor constatative prin aceea că nu au caracter descriptiv şi nu pot fi calificate drept adevărate sau false, ci numai drept reuşite sau nereuşite (vezi reuşită). Cf., de ex., **Promit să-ţi aduc cartea - enunţ performativ, prin a**

cărui rostire se îndeplineşte actul de a promite, vs. **Mănânc un măr - enunţ constatativ, a cărui rostire descrie o stare de fapt. • Caracterul performativ al unui enunţ poate fi marcat explicit prin verbe** performative (vezi performativ$_2$). Enunţurile performative sunt metalingvistice*; ele îşi etichetează propria forţă ilocuţionară* şi implicit clasifică actul de limbaj realizat. Dacă iniţial J.L. Austin a conceput clasa enunţurilor performative drept o clasă limitată, identificabilă îndeosebi în situaţii ceremoniale şi rituale, ulterior atât J.L. Austin, cât şi J.R. Searle au susţinut că pentru orice enunţ se poate reconstitui un enunţ corespunzător cu performativ explicit (vezi performativ$_3$). 2. Verb ~ Verb a cărui folosire la pers. I sg. indicativ prezent activ, de obicei în propoziţii regente, implică nu numai desemnarea unei acţiuni, ci şi realizarea acesteia. în această clasă intră verbe ca: a afirma, a ordona, a porunci, a se scuza, a invita, a promite, a mulţumi. Verbelor performative le este specifică asimetria dintre forma gramaticală menţionată - singura cu valoare performativă - şi toate celelalte forme din paradigmă - care au valoare descriptivă -, asimetrie ce nu funcţionează pentru restul verbelor. Verbele performative reprezintă forma tipică de expresie a forţei ilocuţionare a unui enunţ. De aceea, unele clasificări ale actelor ilocuţionare, ca de ex. clasificarea lui J.L. Austin, sunt de fapt clasificări ale verbelor performative dintr-o anumită limbă (din engleză, în cazul lui Austin). **3. Ipoteză- Ipoteză conform căreia, în reprezentarea semantică de adâncime a fiecărei propoziţii, verbul principal este un verb performativ. Ea constituie formularea în termenii unui model generativ* a ideii posibilităţii de a reconstitui pentru orice enunţ un enunţ corespunzător cu performa- tiv explicit (prezentă la J.L.** Austin şi J.R. Searle). Apare la R. Lakoff, J.R. Ross, R. Saddock. în felul

acesta, forţa ilocuţionară desemnată prin performative este redusă la o problemă de natură semantico-stilistică. • Ipoteza performativă nu se bucură astăzi de o prea largă aderenţă. Principalele obiecţii se întemeiază pe faptul că forţa ilocuţionară a enunţurilor este motivată strict pragmatic; nu există o corespondenţă biunivocă între o anumită forţă ilocuţionară şi o anumită structură gramaticală a enunţurilor. în aceste condiţii, restituirea performativului din regentă ridică numeroase dificultăţi.

L.I.R.

PERIFRASTIC, -Ă

1. Exprimare ~ Modalitate aleasă de subiectul vorbitor de a se exprima prin perifrază*. 2. Construcţie ~ Structură morfologică complexă, formată dintr-un auxiliar şi un verb la mod nepersonal, echivalentă din punct de vedere semantic cu un timp verbal. Aceste structuri mai poartă şi numele de forme supracompuse. Deşi ca alcătuire viitorul anterior (voi fi văzut), conjunctivul perfect (să fi văzut), condiţionalul perfect (aş fi văzut), prezumtivul prezent (voi fi văzând) şi prezumtivul trecut (voi fi văzut) îndeplinesc condiţiile unei formaţii perifrastice, termenul a fost consacrat în lingvistica românească mai ales pentru desemnarea unor forme analitice atestate în limba veche: era văzut (imperfect), fui lucrând, fu venit, au fost zicând (perfect), au fost murit, au fost grăit (mai mult ca perfect), se vrea fi, au vrut fi (condiţional perfect), care fie au dispărut, fie cunosc astăzi o circulaţie populară sau regională.

Vezi PERIFRAZĂ; COMPUS.

C.C.

PERIFRAZĂ

Procedeu lingvistic prin care un termen, concept unic este substituit cu o secvenţă de cuvinte/ o locuţiune; figură* de stil bazată pe acest procedeu: cetatea eternă - „Roma"; oglinda albastră - „lacul". • Perifrazele se clasifică în: a) gramaticale
- formele perifrastice de exprimare a timpului/modului/ aspectului (vezi PERIFRASTIC);
b) tabu* - înlocuirea unui nume de obiect/noţiune/persoană care, din cauza unor interdicţii variate, nu se poate utiliza: Ucigă-1 crucea/toaca - „diavolul"; c) literare sau poetice - evitarea unui cuvânt în scopuri expresive, eufemistice sau

ornante. • Funcţia perifrazei literare este expresivă, de cele mai multe ori a) eufemistică: şi-n jurul nostru umblă Ancuţa cealaltă, mama aceştia, care şi ea s-a dus într-o lume mai puţin veselă - „a murit" (Sadoveanu) şi b) metaforică: Al vieţii vis de aur [„iubirea"] ca un fulger, ca o clipă-i/ Şi-l visez când cu-a mea mână al tău braţ rotund îl pipăi (Eminescu). Aluzia* poate fi'şi ea interpretată ca formă de perifrază: învingătorul lui Napoleon - „ducele de Wellington" (D.D. Pătrăş- canu). • Apropiată de parafrază*, perifraza se deosebeşte de aceasta (Dumarsais): în timp ce perifraza ţine locul unui cuvânt, parafraza este un comentariu, o dezvoltare a unei idei/noţiuni, chiar a unui enunţ. Vezi şi parafrază.

M.M.

PERIOADĂ

Construcţie circulară, echilibrată şi unitară a frazei, constând din inversarea ordinii normale în enunţ: după un element/ o secvenţă de elemente subordonate (propoziţii/părţi de propoziţie) care creează tensiune (= protaza*), urmează un alt element/secvenţă de elemente regente care rezolvă tensiunea (- apodoza*). Perioada se caracterizează, de regulă, prin dimensiuni ample, subordonare bogată, simetrie şi inversiune a termenilor regent/subordonat: Că „divul" Traian ne-a adus tocmai în Dacia/ şi ne-a lăsat într-o provincie aşa de expusă/ încât *Aurelian cu lumea oficială au şi părăsit-o după oarecare timp// n-a fost mare noroc,// dar// că din nomolul migraţiunii atâtor popoare/ cari ne-au bântuit de atunci încoace/ s-a diferenţiat/ şi s-a închegat neamul românesc în greaua luptă pentru existenfă// aceasta este primul moment de fericire în istoria noastră (Maiorescu).*

• Elementul component esenţial al perioadei, reluat în diverse forme şi distinct de sintagmă sau/şi de propoziţie, este colonul*. în funcţie de forma şi de întinderea frazei, se disting: a) perioada bimembră - alcătuită din doi coloni, unul formând protaza şi celălalt apodoza: Dacă

Sigismund Băthori l-a ajutat întruceva prin creditul său spre a căpăta domnia,// el nu i-a răsplătit însutit această afacere de bine prin câte foloase biruinţele sale adusese Ardealului şi sporise gloria lui Sigismund? (Bălcescu); b) perioada trimembră - formată din trei coloni, primii doi în protază şi al treilea în apodoză: Dar dacă acel om este lacom din fire/ şi mai ales dacă are gusturi răsfăţate// el o să se tot plângă că nu i-ai dat mezelicuri şi *trufandale, prăjituri şi zaharicale (Odobescu); c) perioada cvadrimembră (sau rondă) - formată din patru coloni, considerată forma perfectă a perioadei, cu doi coloni în protază şi doi în apodoză: Cine ar şti să descrie toate perfecţiunile, tot farmecul acestor trei opere/ cine ar putea să rostească tot ce spun ochiului şi minţii// acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte/ acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul şi psalmistul seminţiei lui Nimrod* (Odobescu).
Vezi APODOZĂ; COLON; PROTAZĂ.
M.M.

PERLOCUŢIONAR (ACT ~)

Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire. Vezi şi ILOCUŢIONAR; LOCUŢIONAR. Actele perlocuţionare (cf. lat. per „prin, prin intermediul"; locutio „vorbire") sunt constituite de efectele pe care le produce asupra receptorului* rostirea unor enunţuri* cu o anumită forţă ilocuţionară*. Conceptul reflectă faptul că acţiunea şi interacţiunea comunicativă nu pot fi, practic, separate. Ca şi actele ilocuţionare, actele perlocuţionare sunt dependente de contextul comunicativ. Se distinge între acte perlocuţionare eficiente şi ineficiente, în funcţie de relaţia dintre efectul real produs de un act şi cel scontat de emiţător*. Nu orice act ilocuţionar are consecinţe perlocuţionare directe (cf. solicitarea vs. promisiunea). Efectele perlocuţionare nu au indicatori expliciţi în structura enunţurilor, ci sunt legate de mecanisme exterioare planului verbal. Ele pot fi însă desemnate prin anumite verbe, ca: a convinge, a amuza, a linişti, a consola, a flata etc.
L.I.R.

PERMUTARE

1. Schimbare a ordinii lineare a componentelor, fie a fonemelor în fluxul sonor, fie a cuvintelor în structurile sintactice mai ample. Metateza", ca tip de accident* fonetic, şi inversiunea*, ca tip de schimbare sintactică a poziţiei componentelor, sunt exemple clasice de permutare. 2. în GG* (vezi J.R.Ross, 1967), desemnează un tip de transformare*, o transformare de rearanjare a ordinii componentelor fie conservând ierarhia structurală produsă prin regulile de structură a frazei (este cazul substituţiei*), fie reorganizând structura ierarhică de bază (ca în cazul adjuncţiei*) (vezi ADJUNCŢIE; SUBSTITUŢIE$_2$).
G.P.D.

PERSOANĂ

1. Categorie gramaticală* aparţinând deixis*-ului. adică acelor categorii care trimit la situaţia de comunicare*, definindu-şi termenii în raport cu unul dintre participanţi, cu locutorul*. Este categoria care gramaticalizează rolurile participanţilor la comunicare, distingând, în raport cu locutorul, trei roluri: persoana I, folosită de locutor pentru a se desemna pe sine însuşi; persoana a Il-a, folosită de locutor pentru desemnarea interlocutorului*; persoana a III-a. folosită de locutor cu referire la alte persoane decât locutorul şi interlocutorul, prezente sau nu la comunicare. Există limbi care gramaticalizează o persoană a IV-a (numită obviativ), utilizată de locutor pentru a se referi la entităţi diferite de cele la care s-a referit anterior (corespunde distincţiei româneşti altcineva, în raport cu cineva). • Categoria persoanei apare în flexiunea a două clase de cuvinte: pronume şi verb. La pronume, permite distingerea a două mari subclase, după cum pronumele realizează cele trei (sau patru) persoane sau, dimpotrivă, nu cunosc opoziţiile de persoană. Pronumele care disting persoanele asociază acestora şi semnificaţii suplimentare: valoarea de posesie (pronumele posesiv*), valoarea de reverenţă (pronumele de politeţe*), valoarea de întărire (pronumele de întărire*), valoarea reflexivă, adică identitatea referenţială a actanţilor (pronumele reflexiv*) etc. La verb, categoria persoanei apare ca manifestare sintactică, fiind impusă formal prin fenomenul de acord* şi având rolul de a asigura coeziunea grupului Subiect + Predicat. • Exprimarea categoriei persoanei este diferită de la pronume la verb şi diferită de la o limbă la alta. Comună pronumelor şi verbului este însă manifestarea solidară a categoriilor de persoană şi număr (vezi amalgamare). La persoana a III-a a pronumelui, iar, pentru unele limbi, şi la persoana a Il-a (vezi araba), se amalgamează şi semnificaţia de gen. Pronumele exprimă valorile solidare prin supletivism* (vezi, de ex. în română, radicalii total diferiţi: eu - tu; noi - voi; al meu - al tău). Verbul le exprimă prin flective* desmenţiale, în cazul formelor sintetice* (cânt-<t> / cânţ-V cânt-&), sau prin variaţia elementului mobil*, în cazul formelor compuse (am cântat / ai cântat). • Din punct de vedere tipologic, câţiva parametri legaţi de categoria persoanei sunt relevanţi pentru distingerea limbilor, a) Parametrul pluralului „inclusiv" vs. „exclusiv" permite distingerea limbilor care codează diferit aceste tipuri de plural (este cazul limbii hotentote, o limbă sudafricană) de limbile care nu fac această distincţie (în română, de ex. *noi şi voi sunt fie plurale* „inclusive", fie „exclusive", adică noi = „eu" + „tu" sau „eu" + „alţii", iar voi = „tu" + „tu" sau „tu" + „alţii", distingerea celor două valori realizându-se situaţional.). b) Parametrul asocierii categoriei persoanei cu alte valori, de reverenţă, de proximitate, de întărire etc. Româna se distinge prin asocieri proprii, cu valoarea de reverenţă şi cu cea de întărire, creându-şi un sistem pronominal bogat de politeţe (vezi politeţe) şi un sistem complicat de întărire (vezi întărire). în raport cu latina, a pierdut însă asocierea persoanei cu valoarea de proximitate, pronumele demonstrativ* românesc nemaidistingând proximitatea în raport cu persoana I şi a Il-a. • în cazul verbului, categoria persoanei permite stabilirea unor subclase speciale de verbe şi a unor forme speciale din paradigmă, a) Verbele unipersonale* formează o subclasă de verbe constituită

pe baza trăsăturii morfologice a unei paradigme defective* de persoană, cu forme numai pentru persoana a III-a, ca urmare a caracteristicii lor combinatorii de a admite numai subiecte non-personale (ex. a conta, a reieşi) sau de a se construi fără subiect (plouă, ninge), b) Formele nepersonale (numite şi moduri* nepersonale sau forme nominale* ale verbului) se disting, în cadrul paradigmei verbului, prin caracteristica de a accepta contextele color trei persoane, deci de a admite subiecte de persoane diferite, dar de a nu-şi schimba forma în funcţie de persoana şi numărul subiectului, nerealizând formal acordul (vezi şi MOD$_m$; N0MINAL$_5$; personal; pronume; unipersonal; verb). 2. ~ narativă. Vezi narativ, -ă.
G.P.D.
PERSONAL
1. Gen/Subgen ~ Denumire din gramatica limbii române, unde desemnează o subclasă lexicală de substantive, cea a numelor de persoană, subclasă care manifestă o tendinţă clară de gramaticalizare*, adică de distingere de mulţimea substantivelor non-animate şi prin particularităţi oiorfosintactice. Cum particularităţile gramaticale ale subclasei nu se manifestă omogen (unele sunt de tip flexionar, altele de construcţie; una caracterizează subspecia numelor de rudenie, alta, subspecia numelor proprii masculine

de persoană, alta priveşte substantivele personale definite etc.), constituirea gramaticală a genului personal este în stadiul de tendinţă*, şi nu de clasă definitivă. Genul/subgenul personal este subordonat genurilor masculin* şi feminin*, substantivele având dublă caracterizare, fie [+ Masculin, + Personal], fie [+Feminin, Personal], Constituirea gramaticală a genului personal este un indiciu al sensibilităţii limbii române faţă de parametrul animatului* (vezi şi ANIMAT; GEN). 2. Mod ~ Desemnează acele moduri* verbale care participă la fenomenul de acord* gramatical, modificându-şi forma în conformitate cu persoana şi numărul nominalului subiect. Se opune modurilor nepersonale* (vezi NOMINAL^), care, deşi satisfac contextele celor trei persoane, nu-şi schimbă forma după persoana şi numărul nominalului subiect. Modurile personale, spre deosebire de cele nepersonale, exprimă şi disting semnificaţii modale („realitate‟ vs. „posibilitate‟ vs. „dorinţă‟ etc.). Inventarul de moduri personale diferă de la o limbă la alta; în română, clasa modurilor personale include: indicativul*, conjunctivul*/ subjonctivul, condiţional*- optativul, prezumtivul*, imperativuf (vezi şi MOD$_m$). 3. Pronume ~ Specie de pronume* legată nemijlocit de categoria persoanei*, unica lor funcţie fiind de a stabili rolurile participanţilor la comunicare sau, altfel spus, de a distinge persoana locutorului de cea a interlocutorului şi de o persoană despre care se vorbeşte, a cărei prezenţă nu este absolut necesară pentru actul comunicării. In funcţie de limbă, se pot asocia şi alte distincţii: de reverenţă, de proximitate, de individualizare etc. în română, se pot adăuga valori speciale de reverenţă, româna creându-şi o specie aparte a pronumelui *personal* de politeţe, care marchează, în cadrul persoanelor a Il-a şi a III-a, opoziţii de reverenţă (vezi* POLITEŢE$_2$).
•Pronumele personal propriu-zis prezintă, în cadrul clasei generale a pronumelui, sistemul cel mai închis şi mai conservator de forme. Aici apar cele mai numeroase forme supletive (vezi SUPLETIVISM) şi cele mai multe forme cazuale distincte (vezi CAZ$_{()}$). Flexiunea pronumelui personal românesc se distinge, în mod special, printr-un inventar bogat de forme, rezultând din menţinerea distincţiei cazurilor dativ / acuzativ (rom. mie, ţie, mi, ţi vs. *mine, tine, mă, te) şi din adăugarea la opoziţia general romanică accentuat* / aton* a unei distincţii speciale: independent / conjunct*, care apare în cadrul termenului aton (vezi formele îmi/mi; îţi / ţi; îi /î). • Formele atone, numite şi clitice*pronominale, prezintă, în limbile în care apar, caracteristici morfosintactice şi sintactice speciale. Morfosintactic, se disting prin restricţii de topică şi reguli de combinare extrem de rigide în raport cu termenul suport*, cu auxiliarele şi cu alte clitice (vezi rom. l-am văzut, dar vâzându-l; o văd, dar am văzut-o sau am s-o văd). Sintactic, se caracterizează prin reguli proprii de legare* cu*$_($ antecedentul*, acel nominal care le procură referinţa (vezi DUBLARE; LEGARE). • în raport cu aceste caracteristici generale ale cliticelor pronominale personale, cele româneşti adaugă trăsături aparte, constând în marea lor varietate de utilizări şi de funcţii: de la utilizările strict sintactice, apărând ca realizări ale obiectelor direct şi indirect (ex.: l-am văzut; ü *dau), la utilizările* expletive*, sintactic afuncţionale, din componenţa unor verbe şi locuţiuni verbale (ex. a pornit-o; a luat-o Ia fugă); de la valorile pronominale curente la marcarea unor relaţii speciale de posesie (vezi (DATIV) POSESIV: i-au plecat copiii); de la utilizările stilistic neutre la cele marcate stilistic şi pragmatic (vezi (DATIV) ETIC: *Ce mi te-ai făcut?) (vezi şi* ACCENTUAT; ATON; CLITIC). 4. Verb ~ Denumeşte o clasă sintactico-selecţională* de verbe caracterizată prin acceptarea, în poziţia subiectului, a nominalelor cu trăsătura [+ Personal] (vezi clasa: a merge, a pleca, a trăi, a citi, a scrie...). Se opune clasei de verbe impersonale*. Consecinţa flexionară a restricţiei de construcţie indicate pentru verbele personale este flexiunea lor completă de persoană* (ex.: *merg - mergi - merge), iar consecinţa sintactică, acceptarea impersonalizării* (se pleacă, se merge) şi a pasivizării* (sunt lăudată de, sunt iubită de). Numai verbele personale pot participa la opoziţiile de diateză* (vezi şi* IMPERSONAL).
G.P.D.
PERSONIFICARE tăţi umane; în contextul poetic, dispare astfel
Figură* semantică (trop) prin intermediul căreia se restricţia în virtutea căreia trăsătura semantică atribuie unui obiect concret sau unei noţiuni [+ Animat] / [+ Personal] trebuie să existe în abstracte trăsături île creaturilor vii sau chiar caii- acelaşi timp în structura substantivului şi a

verbului/ a adjectivului cu care acesta se combină: Okeanos se plânge pe canal uri.. J El numa-n veci e-n floarea tinereţii/ Miresei dulci (= Veneţia) i-ar da suflarea vieţii/ (...) Preot rămas

din a vechimii zile,/ **San Marc sinistru miezul nopţii bate (Eminescu). • Personificarea se realizează prin: a) metonimie: Pamasul şi Olimpul cu fală se priviră/ Când flotele barbare zdrobite le zăriră (Alexandrescu) - unde Pamasul semnifică metonimic „poezia", iar Olimpul „puterea, forţa armată", aluzie la revolta Eteriei împotriva Imperiului Otoman; b) sinecdocă: L'esclavage en** *silence/ Obeit â leurs voix dans cette viile immense (Voltaire)* - unde substantivul esclavage „sclavie" este utilizat cu sensul de „sclavi", personificare şi sinecdocă totodată; c) metaforă: Şi priveşte cu-ntristare/ Cum se plimbă prin răstoace/ Iama pe un urs călare/ lama cu şepte cojoace (Alecsandri). • în funcţie de obiectul figurii, se pot izola, în textul poetic, două tipuri de personificări:

a) a abstractelor - specifică poeziei clasicizante şi situată uneori la limita dintre personificare şi antonomază*, dacă abstractul este personificat sub forma unei figuri mitologice/istorice/ideale: Amar care adoarme şi legi şi datorie (Alexandrescu); Şi deodată Aurora se iveşte radioasă (Alecsandri); Ce-ţi doresc eu fie, dulce RomânieJ Tânără mireasă, mamă cu amor (Eminescu); b) a elementelor decorului natural - mult mai frecventă, existentă în poezie din Antichitate până în perioada contemporană: Natura toată doarme (Heliade); Şoapta nopţii se aude suspinând încetişor; voioasă lunca râde (Alecsandri); Frunzişului veşted/ Doar vântul glas să-i dea; Se leagăn visătorii copaci de chiparos/ Cu frunza lor cea neagră uitându-se în jos; Norii roşesc de ruşine şi fug iar vântul se culcă (Eminescu). • în sintagma nominală substantiv-adjectiv, personificarea se realizează sub forma epitetului* personificator (vezi epitet): notele murinde; vis misterios şi blând; lutul palid; noaptea tristă (Eminescu). • Personificarea există şi în limba curentă, în formulări lexicalizate apropiate de catacreză*: crivăţ duşmănos, pârâu zglobiu, lătrat vesel.

M.M.

PERTINENT, -Ă

1. Vezi distinctiv, -Ă. 2. Pentru unii lingvişti, distinctiv şi pertinent nu sunt termeni sinonimi. Trăsăturile pertinente nu au rol distinctiv, dar însoţind realizările curente ale diverselor foneme

facilitează identificarea acestora (de ex., în diverse limbi, printre care şi romăna, labializarea*, fără a fi trăsătură distinctivă, însoţeşte sistematic realizarea vocalelor posterioare*).

L.I.R.

PICIOR

Element prozodic, grupare de silabe dintre care una singură este accentuată. împărţirea versului* în picioare nu se realizează decât în limbile care cunosc opoziţia cantitativă dintre vocalele lungi şi cele scurte (latina şi greaca), transformată în versificaţia limbilor modeme în opoziţie de intensitate, între silabele accentuate şi cele neaccentuate (în limbile romanice, engleză, germană, rusă etc.); vezi şi măsură. • Dispoziţia diferită a silabelor accentuate/ neaccentuate determină apariţia următoarelor picioare metrice, existente şi în poezia românească: a) bisilabice: troheu* (-v), iamb* (v-); b) trisilabice: dactil* (-v v), amfibrah* (v - v), anapest* (v v -); c) cvadrisi- labice: *peon* I (- v v v), II (v - v v), III (v v - v) şi IV (v v v -). • Moştenite din versificaţia clasică, dar înlocuind cantitatea silabică prin accent* de intensitate, se realizează foarte rar în română alte două picioare metrice, spondeul (- -) şi creticul (- v -), cu câte două silabe accentuate. Pentru versificaţia românească, spondeul poate fi considerat o abatere de ritm (vezi spondeu). • Predominarea unui anumit tip de picior metric determină schema ritmică a unui vers (vezi ritm); există, astfel, ritmuri bisilabice (trohaic*, iambic*), trisilabice (dactilic*, amfibrahic*, anapestic*) şi cvadrisilabice (peonic*).*

M.M.

PICTOGRAMĂ / SEMN PICTOGRAFTC

Desen figurativ, utilizat cu o funcţie comunicativă; se reproduce gândirea sau vorbirea prin scene figurative sau simbolice, cu caracter de semne vizuale, care încearcă să redea imaginea obiectului. Pictograma reprezintă unul dintre cele mai vechi tipuri de scriere*, pusă în relaţie cu cea ideografică (vezi IDEOGRAMĂ), CU care este considerată echivalentă în esenţă pentru că ambele traduc direct ideile prin semne. Pictogramele sunt păstrate în unele inscripţii egiptene care conţin imagini pictate sau gravate. • Un sistem relativ elaborat de pictograme se întâlneşte la eschimoşii din Alaska: atunci când îşi părăsesc casa, aceştia

lasă deasupra porţii un mesaj desenat indicând direcţia în care au luat-o. Unele desene ajung să fie schematizate prin utilizare şi pot pierde legătura cu imaginile reproduse. Specialiştii nu delimitează strict pictograma /ideograma /hieroglifa.

Vezi SCRIERE.

A.B.V.

PIDGIN

Limbă vehiculară non-maternă, cu structură mixtă, servind, în mod nesistematic, ca mijloc de comunicare între vorbitori cu limbi materne diferite. După J. Fishman, pidginurile se caracterizează prin valori negative ale tuturor atributelor specifice diverselor tipuri de varietăţi* lingvistice folosite într-o comunitate: standardizare, autonomie, istoricitate şi vitalitate. Unele pidginuri au dispărut, altele au evoluat în direcţia creolizării (vezi CREOLĂ). Pidginurile au un vocabular mai restrâns decât creolele, dar mai variat sub aspectul domeniilor semantice reprezentate decât sabirurile*, şi o structură gramaticală foarte simplă, caracterizată printr-o masivă reducere a formelor paradigmatice şi prin extinderea analitismului. La baza lor stau - îndeosebi sub aspect lexical - limbi europene modeme: engleza, franceza, italiana, portugheza, spaniola, limbile indigene putând furniza însă nucleul organizării gramaticale (de ex., pidgin English, cu vocabular englez şi bază gramaticală furnizată de chineză). Apărate încă din sec. al XVI-lea, pidginurile mai au circulaţie îndeosebi în Africa şi în Asia de sud şi sud-est.

L.I.R.

PLANIFICARE (~ LINGVISTICĂ)

Acţiune oficială, complexă şi sistematică, având caracter normativ şi prescriptiv, prin care se urmăreşte dirijarea proceselor lingvistice dintr-o anumită comunitate. Este un aspect al politicii lingvistice. Planificarea lingvistică se întemeiază pe considerarea scrisului drept cod primar, de sine stătător, care poate influenţa vorbirea membrilor comunităţii. Ca urmare, această acţiune are în vedere: crearea unor alfabete şi/sau sisteme ortografice pentru limbile care nu au fost consemnate încă în scris sau nu dispun de sisteme adecvate de scriere; impunerea unei variante literare - dacă aceasta nu există, sau cultivarea* variantei literare existente, prin elaborarea de
gramatici, dicţionare, îndreptare ortografice şi ortoepice; crearea şi dezvoltarea unor limbaje de specialitate, care să corespundă necesităţilor ştiinţei modeme; rezolvarea unor probleme ale comunicării în comunităţile bilingve şi multilingve etc. Soluţiile propuse trebuie să satisfacă următoarele criterii de bază: eficienţă (forma aleasă să fie uşor de învăţat şi de folosit), adecvare (să răspundă nevoilor comunităţii), acceptabilitate (în comunitatea considerată). Scopul planificării lingvistice nu este elaborarea unui cod absolut uniform, ci realizarea unui echilibru între uniformitate şi diversitate. Realizarea obiectivelor propuse presupune cu necesitate colaborarea între lingvişti, sociologi, antropologi, psihologi.

L.I.R.

PLEONASM

1. în exprimarea curentă a unor vorbitori doar relativ instruiţi, tip de redundanţă* care constă în repetarea aceluiaşi semnificat* prin semnificanţi* diferiţi; pleonasmul se realizează ca o repetiţie de sens în anumite condiţii sintactice. • Pleonasmul este o abatere de la exprimarea corectă, care prezintă grade diverse de inadecvare: a) unele pleonasme s-au impus în limbă la un moment dat şi nu pot fi combătute decât dacă se face apel la explicaţii etimologice: rom. mujdei de usturoi din must + de + ai (< lat. alium „usturoi"). Multe dintre pleonasmele care pot fi puse în evidenţă numai prin explicaţii etimologice (numite „latente" de Th. Hristea) circulă în mai multe limbi, repetiţia de sens fiind mascată: a cronometra timpul (gr. kronos „timp"), caligrafie frumoasă (gr. kalos „frumos"), muncă laborioasă (lat. *labor* „muncă"), a avansa înainte (fr. s'avancer „a se apropia de un punct") a aduce aportul (fr. apporter „a aduce"); b) alte pleonasme sunt parţial justificate dacă unul dintre cu\inte are mai multe sensuri, iar contextul specifică diferenţierea: culesul recoltei nu este un pleonasm dacă sintagma se utilizează cu sensul „cantitate de roade dintr-o anumită perioadă", dar este pleonasm dacă are sensul „culegere, strângere a recoltei", ca de ex. în contextul Prima recoltă de roşii, al cărei cules a început în aprilie. • Majoritatea pleonasmelor sunt considerate intolerabile (Th. Hristea, Mioara Avram): a) când apare repetiţia evidentă chiar şi numai a unor forme apropiate: fapt ce a făcut ca...; prevăzut în

vederea; legi ce urmează a fi abolite în urma iniţiativei; a fost dezvelită o placă comemorativă în memoria eroilor; uleiurilor li se adaugă diferiţi aditivi; b) când sinonimele se află în strictă vecinătate: starea excepţională continuă să fie menţinută; au posibilitatea nemijlocită de a lua contact direct cu marfa; adunarea festivă consacrată sărbătoririi lui X. Extrem de combătut este pleonasmul mijloace *mass media: mass media a pătruns în română din engleză, unde reprezintă o scurtare a sintagmei mass media of communication* „mijloace de masă ale comunicării", adică presă, radio, televiziune; din *mass media + mijloace de comunicare în masă a rezultat în română mijloace mass media; c) când se repetă sensul unui element formativ (prefix*/prefixoid*) printr-un determinant (cu acelaşi sens): s-a sinucis singur; a revenit din nou; auto biografia mea; a se bi furca în două; a convieţui laolaltă/împreună. • Pleonasmele mai pot fi clasificate şi în funcţie de numărul de limbi în care circulă; pleonasmele cu origine multiplă sunt cele înregistrate în mai multe limbi: a vedea cu ochii proprii (în latină şi în franceză); a-şi trăi viaţa, a prezice viitorul, dună de nisip, a coborî (în) jos, a îngheţa de frig (în franceză şi în română). 2. în retorică, figură* de gândire bazată pe repetarea redundantă a două sau mai multe cuvinte care au acelaşi sens ori aparţin aceleiaşi sfere semantice (vezi câmp); reluarea are drept scop să formuleze cu mai mare forţă expresivă o idee sau o argumentare. • Cu valoare poetică, pleonasmul accentuează, prin acumulare de determinări, ideea exprimată: Puisse-je de mes yeux y voir tomber la foudre - „De-aş putea vedea cu ochii mei căzând trăsnetul*" (Corneille); **Eu ţi-s fratel tu mi-eşti frate./ în noi doi un suflet bate (Alecsandri); Cobori în jos, luceafăr blând,/ Alunecând pe-o rază (Eminescu). O formă poetică acceptabilă a pleonasmului este epitetul* pleonastic (vezi epitet): aburi uşori, fumuri cenuşii, urgie ciudă (Alecsandri). • Redundanţa prin pleonasm este utilizată uneori ca mijloc comic de caracterizare a vorbirii personajelor: Este chiar el îbsuşi în persoană; Vai de mine! monşerul meu! mi-1 omoară! (Caragiale). • Pleonasmul este opusul elipsei*.**

A.B.V. (1); M.M. (2).

PLEREM

în teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, unitate minimală distinctivă în planul conţinutului (figură* de conţinut, în termenii autorului). Termenul este format pe baza v. gr. pleos „plin", exprimând faptul că pleremele sunt unităţi cu semnificaţie, spre deosebire de ceneme*. Diversitatea infinită a semnelor* este rezultat al varietăţii combinaţiilor posibile ale unui număr limitat de plereme.

L.I.R.

PLEREMATICĂ

în teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, studiu al pleremelor*. Plerematica este o investigaţie a formei conţinutului.

L.I.R.

PLETORĂ SEMANTICĂ

Cumul de sensuri grupate în jurul aceluiaşi cuvânt, cea mai mare parte fiind utilizări datorate afectului: curcan desemnează de la „răufăcătof‟ până la „poliţist‟, „dorobanţ‟; a crăpa dezvoltă sensurile „a suferi mult‟, „a mânca enorm‟ şi „a muri‟; a arde de la acţiunea legată de foc desemnează „suferinţă fizică şi morală‟, „pagubă materială‟ ş.a. Pletora semantică se explică prin faptul că un obiect/ un fenomen/ o acţiune are mai multe caracteristici şi se simte nevoia unor creaţii metaforice (vezi METAFORĂ; ARGOU) pentru desemnarea fiecăreia dintre ele.
Vezi POLISEMIE.
A.B.V.

PLURAL

Unul dintre termenii categoriei gramaticale de număr*; intră în opoziţie fie numai cu singularul*, dacă limba considerată are numai două numere, fie cu singularul, dar şi cu dualul*, eventual, şi cu trialul*, când apar mai multe numere. Semnificaţia pluralului se structurează diferit, în funcţie de numărul de opoziţii, exprimând, în limbile fără dual, mai multe obiecte, în condiţiile în care pluralitatea este privită ca numărabilă, şi nu ca o colectivitate (vezi COLECTIV). La clasele de cuvinte care marchează formal numărul prin fenomenul de acord, pluralul indică o relaţie sintactică a adjectivului cu un nominal cu formă de plural sau a verbului cu un nominal subiect cu formă de plural. • în planul formei lingvistice, marcarea pluralului este diferită de la o limbă la alta. în română, limbă considerată ca având o sensibilitate deosebită faţă de categoria pluralului, acesta se marchează redundant prin desinenţă, eventual şi

prin alternanţă* (sau alternanţe), şi este reluat în tăieţei, icre; fr. fianţaillcs, funerailles, depens, forma articolului (a articolelor, în cazul tenebres). în cazul românei, dată fiind caracteris- coocurenţei mai multor tipuri de articol hotărât), tica neutrului* românesc, substantivele pluralia în forma adjectivului (sau a adjectivelor, în cazul tanlum care satisfac contextul de masculin (ex. mai multor adjective) şi a predicatului (ex.: cărţile zori luminoşi, tăieţei gustoşi) aparţin masculinei ale profesorului sunt ieftine şi utile). • O nului; cele care satisfac contextul de feminin (icre situaţie specială de plural au substantivele pluralia gustoase) au genul nedeterminat, fiind incluse în tantum. aşa-numitul arhigen*.
Vezi şi NUMĂR; PLURALE TANTUM. Vezi DEFECTIV; NUMĂR.
C.P.D. *G.P.D.*

PLURALE TANTUM (SUBSTANTIV-) PLURIUNGVISM

Clasă gramaticală restrânsă de substantive caracte- Vezi MULTILINGVISM. rizate printr-o paradigmă incompletă de număr,
fiind defective* de singular; în plan sintagmatic, POETIC,-Ă (FUNCŢIE ~)
satisfac numai contexte de plural (ex.: rom. zori, Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).

POETICĂ

1. în sensul tradiţional, ansamblu de codificări normative elaborate de reprezentanţii unui curent sau ai unei mişcări literare - reguli practice a căror întrebuinţare devine obligatorie pentru direcţia respectivă (O. Ducrot-Tz. Todorov). 2. într-un sens mai recent, teorie internă a literaturii, care tratează aspectele generale legate de natura şi de funcţia textului literar (poezie sau proză). Cele două semnificaţii nu sunt, în fond, foarte depărtate una de alta, căci amândouă au în vţdere opera literară; diferenţa îşi are sursa încă în Poetica lui Aristotel, care făcea distincţia dintre arta discursului oratoric (obiect al retoricii) şi arta evocării imaginare, conformă principiului imitaţiei - *mimesis* (de care se ocupa poetica). 1. Poeticile diverselor curente literare descind din principiul poeticii aristoteliciene (vezi şi Terminologie, poetică, retorică, 1994), fiind realizate ca sisteme de norme proprii operelor literare. Aceste norme privesc domenii diferite; metrică* şi versificaţie*, procedee stilistice legate de vocabular ori de sintaxă, dar conţin şi principii mai apropiate de estetica sau de filozofia textului literar. Declarat sau nu, poeticile clasicismului, ale romantismului ori ale modernismului sunt concepute astfel încât să normeze, dar şi să clarifice - în perspetivă sincronică şi diacronică - activitatea scriitorilor reprezentativi pentru fiecare curent literar; de ex., *Arta poetică a lui Boileau este o poetică a clasicismului, tot aşa cum Prefaţa la Cromwell* de V. Hugo conţine principiile poetice ale romantismului. Acest tip de poetici elaborează categorii care să permită înţelegerea simultană a unităţii şi a varietăţii operelor literare; de aceea, în perspectiva poeticilor tradiţionale, opera literară are statut de exemplu pentru ilustrarea unui ansamblu de reguli şi/sau categorii, dar aceste norme şi codificări nu-şi propun niciodată descrierea unui text în particular (Ducrot-Tudorov). 2. A doua accepţie a termenului este cea fixată de Şcoala formalistă rusă (vezi FORMALISM) şi, în continuarea acesteia, de studiile consacrate poeticii din anii 1960-1970, realizate în spaţiile culturale francez (vezi Tz. Todorov, Poetica) şi anglosaxon. în această perspectivă, obiectul poeticii îl constituie discursul*/textul* literar studiat în opoziţie cu alte texte/discursuri non-literare; pe de altă parte, între funcţiile limbajului stabilite de R. Jakobson, funcţia poetică rămâne una dintre cele mai importante pentru mesajul literar centrat asupra lui însuşi (vezi FUNCŢIE). în esenţă, poetica este deci ştiinţa literarităţii textului (B. Tomaşevski, R. Jakobson), disciplină care identifică mijloacele de descriere/analiză a textului literar, inventariind totodată procedeele care izolează acest tip de text în ansamblul tipologiei textuale. în studiul acestor mijloace şi procedee, poetica a împrumutat, în anii 1960-1970, instrumentele de lucru ale lingvisticii structurale (vezi STRUCTURALISM), reuşind să realizeze o adecvare a acestora la studiul operei literare (vezi, în acest sens, şi contribuţia Iui A.J. Greimas la analiza textului literar din perspectivă semantică şi semiotică). Au luat, astfel, naştere analiza discursului/textului pe nivele lingvistice, a apărut studiul structurilor semnificaţiei (în poezie - semantica

figurilor de stil, vezi FIGURĂ), s-au aplicat categoriile de mod, timp şi persoană în descrierea naraţiei* (vezi NARATIV), textul a fost definit şi analizat cu mijloace care îl consideră o expansiune a gramaticii de tip frastic (vezi GRAMATICĂ$_{14}$) ş.a. Rezultatele au dus. prin analogie cu fazele istoriei literare, la stabilirea şi descrierea unor poetici legate de diferite epoci culturale („poetica medievală") sau la statuarea unor poetici subordonate genurilor şi/sau speciilor literare; se vorbeşte, astfel, de o „poetică a romanului", de o „gramatică a poeziei" (R. Jakobson) sau „a prozei" (Tz. Todorov, Gramatica Decameronului) etc. în aceeaşi direcţie de cercetare diacronică se înscrie - în studiile modeme de poetică - fundamentarea unei poetici istorice, bazată pe ideea că formele literare au posibilitatea de a evolua, în tendinţa lor de adecvare la anumite curente/mişcări/creaţii individuale. Deceniile 6-7 ale sec. al XX-lea au reprezentat momentul de maximă înflorire a poeticii în această accepţie a termenului; a existat, în această perioadă, o fructuoasă interferenţă a studiilor consacrate poeticii cu stilistica*, retorica*, semantica*, semiotica* şi critica literară, mai ales în spaţiul lingvisticii şi al retoricii contemporane de expresie franceză.

M.M.

POLIPTOTON

Figură* lexico-sintactică (formă de repetiţie*) realizată prin reluarea în enunţ a mai multor forme flexionare ale aceluiaşi cuvânt; în măsura în care radicalul* se repetă, poliptotonul este totodată o figură etimologică (vezi figură). Schimbarea formelor gramaticale poate privi cazul, numărul, timpul sau modul verbal: Dar ce nu pot pricepe ea pricepu, de plânge? (Arghezi). în limbajul curent, superlativul* popular realizat prin repetarea substantivului este o formă de poliptoton: frumoasa frumoaselor, prostul proştilor. • Procedeu de insistenţă prin repetiţie, poliptotonul devine sursă pentru jocul de cuvinte sau pentru expresia paradoxală (vezi paradox): Şi ne-am iubit/ Şi-azi toată lumea **ştie/ Că ne iubim...Dar cât ne vom iubi/ Nici noi nu ştim./ Nici lumea nu va şti (Minulescu). Când sensurile cuvântului se modifică (parţial) la reluare, poliptotonul se apropie de antanaclază* sau de diaforă; în versurile: Tu eşti şj-ai fost mai mult decât în fire/ Era să fii, să stai, să vieţu- ieşti./Eşti ca un gând, şi eşti şi nici nu eşti/între putinţă şi-ntre amintire (Arghezi), jocul gramatical se combină cu variaţia contextuală de sens a verbului a fi („existenţă** vs. non-existenţă", „apartenenţă", „determinare ipotetică/potenţială", dar o singură dată apare delexicalizarea presupusă de verbul copulativ).

Vezi şi PARIGMENON.

M.M.

POLISEMIE

Capacitate a majorităţii cuvintelor din limbile naturale de a avea mai multe sensuri (în opoziţie cu unităţile limbilor artificiale). Conceptul de polisemie se înscrie într-un dublu sistem de opoziţie: opoziţia dintre polisemie şi omonimie* şi cea dintre polisemie şi monosemie. Aproximativ 80% din cuvintele lexicului activ al unei limbi (vezi FOND LEXICAL) sunt polisemantice. Polisemia este redată în dicţionare* prin înregistrarea sensurilor sub cifre sau semne grafice diferite, dar în limitele aceluiaşi articol (sau cuvânt-intrare). Polisemia este mai bine reprezentată în unele dicţionare (despre care se spune că sunt de concepţie polisemică, cum ar fi DEX). Polisemia are cauze diferite: tendinţa de economie lingvistică (utilizarea unui număr mai mic de corpuri sonore), când se opune sinonimiei*; evoluţia semantică a unor cuvinte după legi şi tipuri (vezi TROP); necesitatea de a delimita denotaţia* de conotaţie*. Lingviştii stabilesc o corelaţie între dezvoltarea unei culturi şi îmbogăţirea polisemică a cuvintelor (M. Breal). între polisemie şi frecvenţa cuvintelor se stabileşte un raport direct: cu cât o unitate este mai frecventă, cu atât are mai multe sensuri diferite (relaţie care poate fi descrisă matematic, vezi STATISTICĂ LEXICALĂ).

•Diferenţierea (dezambiguizarea) sensurilor cuvintelor polisemantice se face la nivelul componentelor de sens (vezi SEM), dar şi la nivelul unor contexte specifice: a afecta$_2$ (care nu are nici un sem comun cu a afecta$_1$; „a destina o sumă de bani cu un scop anume") se diferenţiază cu următoarele sensuri: sensul 1: „a suferi efectele unei întâmplări negative": supărarea 1-a afectat; sensul 2: „a simula o stare sufletească": pare să afecteze: tristeţe, şi sensul 3: „a suferi efectele materiale ale unei stări negative":

cutremurul a afectat Japonia. O asemenea diferenţiere funcţională a polisemiei de omonimie rămâne, pentru dicţionare, o problemă esenţială greu de rezolvat. Contextele sunt fundamentale pentru diferenţierea sensurilor cuvintelor polisemantice. Adjectivul blând are sensul „atitudine favorabilă, calmă" în combinaţie cu substantive desemnând fiinţe (oameni şi animale): om/ câine blând şi sensul „agreabil, convenabil", cu referire la substantive ca anotimp, natură, climă, iarnă. La fel, sensul 1 al cuvântului farmacie „ştiinţă care se ocupă de prepararea medicamentelor" necesită un context precum: Farmacia este o ştiinţă veche, faţă de sensul 2: „locul unde se vând sau se prepară medicamente": Cumpăr de la farmacie medicamente. De aceea, fără contexte, dicţionarele explicative nu pot fi convenabile în ce priveşte polisemia nici din punct de vedere descriptiv, nici normativ. • După felul în care se asigură legătura dintre sensuri prin componenta (semul) comun(ă), există următoarele tipuri de polisemie: a) polisemie în lanţ, când legătura se face de la un sens la altul, ca în cazul adjectivului slab: (1) „lipsit de un strat de grăsime", (2) „lipsit de forţă" - caracter slab, (3) „lipsit de valoare" - carte slabă, (4) „lipsit de elemente caracteristice" - vin/acid/ cafea slab(ă); b) polisemia radială, când relaţia dintre sensuri se face prin cel puţin un element al sensului de bază, ca în strigăt. (1) „sunete intense produse de om", (2) „sunete intense produse de alte fiinţe (animale/păsări)": strigătul păsării/leului... (3) sunete intense produse de colectivităţi: strigătul mulţimii. Legătura dintre sensurile unui cuvânt polisemantic este mascată uneori de tropii pe care îi reprezintă sensurile secundare (vezi, în ex. slab, sensurile 2, 3, 4, ca metafore). • Echilibrul dintre sensurile cuvintelor polisemantice este asigurat de denotaţie*,*

în raport cu care se delimitează conotaţiile.*
Vezi CONOTAŢIE; MONOSEMANTISM.
A.B.V.
POLISINDET / POLISINDETON
Figură* sintactică bazată pe coordonarea multiplă a unor unităţi sintactice prin conjuncţii abuziv utilizate; în această construcţie sindetică, opusă celei asindetice (vezi asindet) , elementul conjunctional nu leagă doar ultimii doi termeni ai seriei, ci apare înaintea fiecărui membru al unei fraze/enumerări; conjuncţia repetată este aproape întotdeauna aceeaşi - şi: Şi lui Ştefăniţă-vodă îi era **prö drag, şi-l ţină pră bine, şi tot la masă îl punü, şi să giuca în cărţi cu dânsul, şi la sfaturi, că era atunce grammatic la dânsul (Neculce). • Termenii antrenaţi în polisindet pot fi: a) cuvinte izolate: Şi**
s-a-ntors din zarea largă/ Slut, şi-ntins şi mort, pe targă (Arghezi) sau b) grupuri de cuvinte/părţi de frază: în adâncu-i se pătrunde/ Şi de lună, şi de soare/ Şi de păsări călătoare/ Şi de lună, şi de stele/ Şi de chipul dragei meie (Eminescu); Sunt muşterii buni, băieţi cu dare de mână, şi cântă, şi râd şi fac fel de fel de nebunii (Caragiale). Efectul expresiv al polisindetului este de insistenţă prin repetiţie. • Figura opusă polisindetului este asindetul, suprimare a elementelor de relaţie între (părţi de) propoziţie/frază.*
Vezi ASINDET.
M.M.
POLITEŢE
1. Categorie sociolingvistică stabilind relaţia dintre un comportament social politicos şi marcarea lui în plan lingvistic. Există mari diferenţe între limbi sub raportul gradului şi al tipului de marcare lingvistică a comportamentului politicos. Unele limbi sunt extrem de sensibile faţă de acest parametru, gradele de politeţe fiind marcate nu numai la nivel lexical, prin formule nuanţate de adresare, ci şi la nivel gramatical, prin sisteme gramaticale proprii. Basca, de ex., dispune de o conjugare de politeţe, utilizând desinenţe verbale diferite după cum adresarea este familiară sau reverenţioasă. Coreeana utilizează forme verbale de politeţe, diferenţiate după statutul social al persoanei care vorbeşte, al persoanei cu care se vorbeşte şi al persoanei despre care se vorbeşte. Româna aparţine grupului de limbi cu sensibilitate faţă de acest parametru, recurgând, în plan gramatical, la: a) un sistem pronominal specializat (vezi 2);
b) forme verbale modale şi temporale încărcate cu valori suplimentare de politeţe (vezi, de ex., *am să te rog să..., voiam să..., te-aş ruga să...). 2. Pronume de ~ Sistem pronominal, prezent numai în anumite*

limbi, specializat pentru marcarea distincţiilor de politeţe; intră în opoziţie cu pronumele personale* propriu-zise, neutre sub acest aspect. • Dacoromâna şi-a creat târziu, cu mijloace interne proprii (compunere"), un sistem bogat de pronume de politeţe, corespunzător persoanelor a Il-a şi a III-a. La persoana a Il-a, se disting două grade de politeţe: tu - dumneata - dumneavoastră. Presiunea acestei organizări a fost atât de puternică, încât s-a creat o treaptă intermediară de politeţe şi pentru persoana a III-a (el - dânsul - dumnealui), fiind atrase în sistem formele personale dânsul - dânsa, cărora, în aria sudică a dacoromânei neliterare actuale, li s-a adăugat o valoare suplimentară de reverenţă. 3. în pragmatică, termenul are o semnificaţie mai largă şi mai profundă decât aceea atribuită în mod curent. Desemnează o componentă esenţială - o constantă - a comportamentului comunicativ, determinată de obiectivele sociale implicate de orice activitate de natură cooperativă. Pragmatic, politeţea nu are un caracter prescriptiv, impus de o anumită normă socială. Ea este înţeleasă fie ca una dintre maximele* conversaţionale (vezi R. Lakoff, G. Leech), fie ca prevedere inclusă într-un contract conversaţional permanent negociabil (B. Fraser), fie ca rezultat al preocupării participanţilor la un act comunicativ de a nu aduce prejudicii imaginii lor publice (P. Brown şi S. Levinson). Ultima interpretare caracterizează cea mai închegată teorie pragmatică a politeţii. Conceptul de imagine publică a individului (engl. face), pe care se întemeiază această teorie, este preluat din cercetările de sociologie a comunicării ale lui E. Goffman. Există un conflict implicit între dorinţa fiecăruia de a se bucura de aprecierea şi acordul semenilor săi *(positive face), pe de o parte, şi dorinţa de a acţiona conform propriilor idei şi intenţii (negative face), pe de alta. Diversele clase de acte* de limbaj se deosebesc şi după potenţialul lor agresiv intrinsec (cf., de* ex., solicitările, ordinele vs. mulţumiri, complimente), putând să pună în pericol imaginea individuală reciprocă a colocutorilor şi să afecteze astfel relaţiile dintre aceştia. Asemenea efecte pot fi prevenite numai printr-o alegere strategică a mijloacelor şi formelor de comunicare. Aprecierea măsurii în care un act de limbaj afectează eul interlocutorului se realizează în funcţie de trei variabile extralingvistice: distanţa socială (relaţie simetrică, determinată de atribute sociale stabile, dar şi de frecvenţa schimburilor verbale şi de domeniile în care acestea se realizează), puterea (relaţie asimetrică, exprimând direcţia exercitării controlului comunicării: dinspre emiţător* sau dinspre receptor*) şi gradul de interferenţă al actului respectiv, în raport cu dorinţa de autonomie sau de aprobare a colocutorului (mărime condiţionată situaţional, dar şi de specificul sociocultural al comunităţii considerate). însumarea valorilor acestor variabile îi permite emiţătorului să decidă asupra nivelului optim de politeţe pentru performarea unui anumit act verbal şi să aleagă strategia pe care o consideră adecvată situaţiei comunicative date. Natura alegerii strategice permite distincţia între o politeţe negativă, a menţinerii distanţelor, care frânează relaţiile sociale, şi o politeţe pozitivă, integrativă, care accelerează aceste relaţii. Politeţea negativă constituie nucleul comportării deferente, pe când politeţea pozitivă constituie nucleul comportării glumeţe, familiare. Pentru ambele tipuri, formularea enunţurilor presupune, pe lângă exprimarea neambiguă a intenţiilor comunicative, prezenţa unor acţiuni redresive, explicite, în cazul politeţii negative, şi implicite, în cazul politeţii pozitive. Există însă şi

posibilitatea exprimării indirecte a intenţiilor comunicative, de obicei prin apelul la figuri* de stil, care fac semnificaţia enunţurilor negociabilă. Strategiile politeţii negative se întemeiază pe mecanisme de atenuare a prejudiciului produs interlocutorului, implicând trecerea emiţătorului într-un plan .secund; strategiile politeţii pozitive au la bază sublinierea emfatică a aprobării şi interesul pentru tot ce se leagă de persoana receptorului, a punctelor comune cu acesta, a raporturilor de cooperare (vezi strategie). Introducerea conceptului de politeţe pozitivă constituie cea mai importantă inovaţie a pragmaticii în cercetarea fenomenelor legate de politeţe. • Principiul ~ ţii Principiu de bază în pragmatică, complementar cu principiul cooperativ*. Reglementează comunicarea în sensul menţinerii echilibrului social şi a unor relaţii de bunăvoinţă între colocutori. Guvernează alegerea strategică a modalităţilor de expresie lingvistică, în funcţie de datele concrete ale situaţiei* de comunicare, reclamând apelul la forme directe sau indirecte de transmitere a intenţiilor comunicative, la acţiuni redresive implicite sau explicite etc. Se concretizează prin câteva maxime, centrate asupra emiţătorului, respectiv, a receptorului (vezi MAXIMĂ$_2$).
G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).
*
371
POSESIV
POSESIE
1. ~ inalienabilă Vezi alienabil. 2. Codare a ~ ei
Serie de mijloace de care dispune o limbă pentru exprimarea posesiei, existând diferenţe semnificative între limbi. în limbi din familia uralo-alta- ică (finlandeză, maghiară), posesia se exprimă gramatical, în cadrul paradigmei substantivului. în alte limbi (latina şi limbile romanice), se exprimă prin forme de caz*, prin genitiv* şi dativ* (vezi, de ex., în latină, genitivul posesiei: domus Ciceronis „casa lui Cicero" sau dativul posesiv cu *esse: Sunt* mihi *bis septem Nimphae „am de două ori şapte*
POSESIV,-Ä
1. Adjectiv ~ Clasă de adjective pronominale* care exprimă o relaţie de posesie*, funcţionând în acelaşi timp şi ca mărci de determinare*: asigură actualizarea substantivului în vorbire şi restrânge clasa de indivizi desemnată prin substantiv la un obiect cunoscut vorbitorului, aflat în posesia acestuia (cartea mea). Aparţine clasei cuvintelor non-referenţiale, funcţionând deictic*, în cazul persoanei I şi a Il-a, şi anaforic* în cazul persoanei a III-a (vezi deosebirea dintre: L-am întâinit pe Ion,; aspectul său, m-a neliniştit (anaforic) vs. *Astăzi, intenţia mea este să...* (deictic)). Parametrul adjectivului posesiv permite distingerea limbilor în raport cu: a) poziţia adjectivului posesiv faţă de capul de grup; b) distribuţia adjectivului şi a articolului. Romāna, în raport cu franceza, italiana, portugheza, spaniola, se caracterizează prin aşezarea postsubstantivală a adjectivului posesiv, confirmându-se, şi pentru acest grup sintactic, că româna aparţine limbilor de tipul „head first", în care capul de grup se află pe prima poziţie (vezi topică). în română, spre deosebire de franceză, adjectivul şi articolul hotărât sunt co- ocurente, ceea ce constituie un nou argument pentru susţinerea sensibilităţii românei în raport cu parametrul determinării*. • Gramatica structuralistă românească (Maria Manoliu, 1967) a propus, pe baze strict distribuţionale, reinterpretarea adjectivului posesiv, lansând ideea considerării acestuia ca variantă accentuată a genitivului pronumelui personal*. 2. Pronume ~ Clasă de pronume caracterizată prin indicarea unei relaţii de posesie* între un posesor şi un obiect posedat, a căror identificare se obţine anaforic*, în cazul obiectului posedat, prin legarea de un antecedent* (ex. Maria *mi-a cerut un ceasal, său se stricase), şi anaforic sau* deictic*, în cazul posesorului, fie prin legarea de un atecedent (Mariaj mi-a cerut un ceas; al său(**se stricase), fie prin trimiterea la situaţia de comunicare* (al meu$_k$ s-a stricat şi el).**
•Pronumele posesiv serveşte drept parametru de individualizare a limbilor, permiţând distingerea a două clase de limbi, după cum limbile deosebesc formal seria adjectivelor posesive (vezi 1) şi a pronumelor posesive (ca în franceză sau spaniolă; vezi fr. mon/ton/son livre vs. **le mien/le tien/le sien) sau, dimpotrivă, utilizează aceleaşi forme pentru adjectiv şi pronume (ca în română şi portugheză). Pentru română, distingerea formală a adjectivului şi a pronumelui se realizează parţial prin articolul posesiv (vezi 3)** (ex.: *caietul meu* vs. **al meu s-a terminat), fără însă ca articolul să constituie un** formant diferenţiator obligatoriu, căci el poate apărea şi în contexte adjectivale (ex. *aceste caiete ale mele). • Gramatica structuralistă românească* (Maria Manoliu (1967), Valeria Guţu Romalo (1985)) a dezbătut chestiunea structurii analizabile a pronumelui posesiv, propunând, pe baze strict distribuţionale, segmentarea acestuia într-un centru pronominal şi un modificator pronominal al centrului. 3. Articol ~ Sinonim cu (articol) genitival (vezi genitival). 4. **Clitic** ~ Desemnează, în unele limbi, un clitic* pronominal cu formă de dativ (sau cu formă oblică, în limbile care nu disting dativul şi acuzativul) exprimând o relaţie de posesie (rom. Mi-am pierdut cartea-, fr. Je me suis *casse la jambe). S-au semnalat diferenţe între limbi privind: a) tipul de relaţie de posesie, fie numai posesia inalienabilă , fie orice tip de posesie, inalienabilă şi alienabilă*; b) distribuţia cliticului; c) frecvenţa şi extinderea tiparului de construcţie. Româna se caracterizează în raport cu alte limbi romanice astfel: exprimarea prin* clitic atât
Nimfe", în traducere literală „îmi sunt de două ori..."). Se exprimă şi prin seria de adjective şi pronume posesive (vezi posesiv,.$_2$). Posesia are şi modalităţi lexicale de expresie, prin verbe purtătoare ele însele ale semnificaţiei posesive (vezi posesiv$_4$: am o carte). în absenţa verbului a avea (este, de ex., cazul limbii arabe), posesia se exprimă prin construcţii prepoziţionale specializate, posesorul apărând în poziţia unui caz locativ* (vezi caz$_{iu}$), construcţie asemănătoare cu rom. „la mine, cartea".
Vezi şi POSESIV.
G.P.D.
POSIBILITATE

a posesiei inalienabile, cât şi a celei alienabile (Şi-a pierdut cartea, alături de Şi-a rupt piciorul); ataşarea cliticului atât la un suport verbal, cât şi la unul nominal sau prepoziţional (Mi-am pierdut cartea, alături de în viaţa-mi; înainte-mi)', extinderea construcţiei prin cuprinderea oricărui nominal din grupul verbal, obiect direct, subiect sau obiect indirect prepoziţional (Mi-am pierdut cartea (obiect direct); Mi-au plecat copiii (subiect); Mi-am văzut de treburi (obiect indirect) (vezi şi alienabil; avansare). 5. Verb ~ Clasă lexico-semantică de verbe bivalente (vezi valenţă) care exprimă o relaţie de posesie între doi actanţi, unul având rolul de posesor, iar celălalt de obiect posedat. Actualizarea sintactică a actanţilor diferă de la o limbă la alta şi de la un verb la altul. în română, de ex., verbe ca: a avea, a poseda, a stăpâni aşază posesorul în poziţia subiectului şi obiectul posedat în poziţia obiectului direct (Ion are o carte), iar un verb ca a aparţine aşază obiectul posedat ca subiect şi posesorul ca obiect indirect (Cartea aparţine lui Ion). în teoria lexicalistă*, posesorul este interpretat ca „sediu" al relaţiei de posesie, deci ca locativ* (vezi caZjjj). Unele limbi se disting prin nelexicalizarea verbului a avea (vezi araba). 6. Transformare ~ Denumită şi transformarea „sum pro habeo", desemnează, în varianta clasică a generativi smului*, o transformare* facultativă* care are ca efect convertirea unei construcţii cu semnificaţie posesivă conţinând verbul a avea în altă construcţie cu verbul a fi. Captează relaţia de sinonimie, existentă în unele limbi, între o construcţie cu a avea şi una cu a fi (Ion are cartea = Cartea este a lui Ion).
G.P.D.

POSIBILITATE

1. Semnificaţie modală conţinută în semantica modurilor conjunctiv* şi condiţional* (vezi şi mod_{hi}). 2. Reprezintă una dintre cele două valori ale sistemului de modalităţi* clasice, exprimând faptul că o propoziţie este adevărată/falsă în mod posibil', se opune necesităţii*. în funcţie de caracterul puternic sau mai slab al sistemului de modalităţi, posibilitatea poate fi stabilită în raport cu toate lumile posibile (posibilitate alethică) sau poate fi empirică, stabilită în raport cu sistemul de cunoaştmţe existent la un moment dat, cu datele experienţei vorbitorului şi a colectivităţii din care acesta face parte (posibilitate epistemică).
•Operator de ~ Vezi operator.
G.P.D.

POST ADJECTIVAL, -Ă

Derivat regresiv prin care se obţine un verb pornind de la un adjectiv: deosebi din deosebit, vezi DERIVARE^.
M.M.

POSTERIOR, -OARĂ

1. Serie ~ Serie de localizare specifică vocalelor, în română, include vocalele / o, u /; sin.: serie ve- lară. 2. Vocală ~ Vocală din seria posterioară, a cărei rostire presupune un spaţiu de rezonanţă amplu, situat între partea posterioară muşchiului lingual şi zona posterioară a palatului. Muşchiul lingual se retrage, iar rădăcina acestuia se apropie de vălul palatului. Vezi şi VELAR, -Ă; VOCALĂ.
L.I.R.

POSTPOZTJTE

Existentă într-un număr restrâns de limbi (limbi turcice, japoneză, birmaneză, unele limbi africane: apud G. Lazard (1994)), desemnează un clitic* cu rol gramatical având, în multe cazuri, rolul de marcă actanţială, adică de marcare a raporturilor cazuale. Spre deosebire de prepoziţii*, utilizate în limbile de tip analitic* cu aceiaşi rol, postpoziţiile au o aşezare proclitică*, ataşându-se, în funcţie de limbă, la nume sau la verb. Nu există o limită tranşantă între postpoziţii şi sufixele cazuale de tip aglutinant* (vezi CLASIFICARE (A LIMBILOR)).
G.P.D.

POSTPUNERE

în grupurile de termeni, marchează aşezarea unui component după alt component: a determinantului după centrul de grup, a auxiliarelor şi a onticelor după cuvântul suport etc. Se utilizează, în opoziţie cu antepunere*, pentru indicarea unei preferinţe de topică* într-o anumită limbă (se vorbeşte, de ex., pentru română, despre postpunerea articolului* hotărât sau a adjectivului calificativ*). Se utilizează, de asemenea, pentru a indica o schimbare de topică motivată stilistic sau pragmatic (vezi, de ex., postpunerea subiectului personal şi dublarea lui în varianta populară a limbii române: Vine el tata).
G.P.D.

POSTSUBSTANTTVAL, -Ä

Derivat regresiv prin care se obţine un nou cuvânt (substantiv) pornind de la un alt substantiv: portocal din portocală-, vezi $derivare_3$.
M.M.

POSTVERBAL, -Ă

1. Sin. cu deverbal*. 2. Cu referire la topică*, indică poziţia cliticelor, a auxiliarelor sau a determinanţilor în raport cu verbul (vezi POSTPUNERE).
3.Derivat regresiv prin care se obţine un substantiv pornind de la un verb: avânt din avânta (vezi DERIVARE3).
G.P.D.

POTENŢIAL,-Ă

1. Sin. cu posibilitate*, este o semnificaţie modală conţinută în semantica unor moduri* verbale sau a unor forme lexicale. 2. Propoziţie ~ în gramatica limbii române, într-o clasificare a propoziţiilor după modalitate* (vezi propoziţie), desemnează o subspecie a propoziţiilor enunţiative* şi a celor interogative* exprimând, prin valori modale ale verbului predicat,

posibilitatea în viitor sau irealitatea în trecut (ex.: *Mai bine acceptam; E cineva care să mă accepte?).*
G.P.D.
POZITIV,-Ă
1. Grad ~ în cadrul opoziţiilor categoriei gramaticale a comparaţiei*, reprezintă termenul nemarcat* al categoriei, cel care este luat ca punct de referinţă pentru comparativ* şi superlativ*. în raport cu ultimii termeni, pozitivul nu primeşte mărcile gramaticale ale categoriei, reprezentând forma de dicţionar a adjectivului sau a adverbului. Pozitivul poate exprima contextual o comparaţie de egalitate, prin legarea de o construcţie comparativă introdusă prin ca: neagră ca noaptea (vezi comparaţie). 2. Propoziţie ~ Termen al gramaticii româneşti, unde se utilizează ca sinonim al lui afirmativ* (propoziţie afirmativă*). Se opune lui negativ* (propoziţie negativă).
G.P.D.
POZIŢIE
Locul ocupat în lanţul* vorbirii de o unitate lingvistică în raport cu vecinătăţile sale. Sunetele unei limbi pot ocupa, de ex., o poziţie finală /medială / iniţialăîn cuvânt. Cliticele*, în raport cu suportul lor, pot apărea ca proclitice*, enclitice* sau intraclitice. • Dintr-o perspectivă distribuţională (vezi distribuţie), poziţia unui element în lanţ este definită prin înregistrarea contextului* în care acesta apare în enunţul considerat sau prin indicarea distribuţiei, adică a totalităţii contextelor în care elementul analizat poate apărea într-o limbă. Există, pentru o unitate lingvistică sau pentru o clasă de unităţi, câte o poziţie specifică, numită context diagnostic*, în care numai unitatea sau clasa de unităţi considerată poate apărea, fiind excluse toate celelalte (vezi context; distribuţie). • ~ sintactică Concept al sintaxei moderne, unde desemnează, în cadrul unei structuri* (organizări) sintactice, locul ierarhic ocupat de o unitate sintactică în raport cu un cap* de grup sau în ansamblul propoziţiei (de ex., poziţia de complement* în raport cu un cap verbal sau poziţia de predicat* sintactic în ansamblul propoziţiei).
•într-o sintaxă de tip structuralist*, o anumită poziţie este determinată şi distinsă de altele pe baze strict relaţionale, precizându-se tipul de relaţie în raport cu un cap de grup sau mijlocul specific de manifestare, într-o limbă dată, a relaţiei. • într-o sintaxă de tip funcţional*, determinarea unei poziţii se face pe baze funcţionale, stabilindu-se funcţia atribuită de capul de grup sau îndeplinită de o unitate sintactică în ansamblul propoziţiei. •în gb* se face distincţia între poziţia argumentata" şi cea non-argumentală (vezi argumental$_2$), opunându-se construcţia El citeşte o carte, unde nominalul carte ocupă, în raport cu verbul, o poziţie argumentală, construcţiilor Cartea este citită de Ion şi Cartea trebuie citită, unde acelaşi nominal ocupă poziţii non-argumentale.
G.P.D.
PRAGMATICĂ
Disciplină al cărei obiect îl constituie limba, privită nu ca sistem de semne, ci ca acţiune şi interacţiune comunicativă. Pragmatica este o lingvistică a uzului - cu multiple implicaţii interdisciplinare -, examinând efectele diverselor componente ale contextului (vezi CONTEXT$_2$) asupra producerii şi receptării enunţurilor*, atât sub aspectul structurii, cât şi al semnificaţiei acestora. Termenul (< gr. *pragma* „acţiune", în acest caz - utilizare a limbii) a fost introdus de Ch. Morris, pentru a desemna unul dintre

nivelurile procesului semiozei: nivelul relaţiei dintre semne şi cei care le interpretează. • Constituirea pragmaticii ca domeniu de cercetare specific este rezultatul acţiunii mai multor factori, îndeosebi ai modificărilor de perspectivă produse în lingvistică şi în filozofia limbajului. Pragmatica a apărut ca o reacţie atât faţă de lingvistica chomskyană, cât şi faţă de pozitivismul logic. Prima sa versiune este reprezentată de teoria actelor' de limbaj, formulată de J.L. Austin şi dezvoltată de J.R. Searle. Domeniul de investigaţie al pragmaticii a cunoscut ulterior o continuă extindere şi diversificare, fapt care a determinat apariţia unor opinii divergente asupra statutului acestei discipline. Orientările actuale se situează între polii reprezentaţi de înţelegerea pragmaticii drept componentă a unei teorii generale integrate a limbii - alături de sintaxă, fonologie şi semantică - şi de înţelegerea acesteia drept modalitate particulară de analiză şi interpretare a oricăror date lingvistice, indiferent de nivelul de structură cărora le aparţin. Există deosebiri teoretice şi metodologice între pragmatica britanică şi americană, pe de o parte, şi cea „continentală", pe de alta. Dacă în concepţia „continentală" activitatea enunţiativă (deci cea de la polul emiterii) este factorul esenţial al organizării lingvistice, pragmatica reprezentând, în esenţă, o cercetare a limbii realizată dintr-un punct de vedere extern, dificil de distins ca domeniu de psiholingvistică* şi de sociolingvistică*, în concepţia specialiştilor britanici şi americani, pragmatica descrie dubla natură: acţională şi interactional, a comunicării verbale. La baza concepţiei „continentale" asupra pragmaticii stă distincţia enunţ* - enunţare*, cercetarea fiind orientată în direcţia identificării în enunţ a mărcilor activităţii enunţiative. Pentru pragmatica britanică şi americană, semnificaţia unui enunţ este rezultat al unor procese de negociere între emiţător* şi receptor*, întrucât comunicarea verbală presupune iptenţii reflexive, nefiind posibilă în afara recunoaşterii exacte a acestora de către parteneri. • Indiferent de orientare, pragmatica îşi defineşte identitatea prin câteva elemente: a) distingerea sistematică între procesele care au loc la polul emiterii şi la cel al receptării; b) rolul esenţial atribuit contextului*, ale cărui componente influenţează atât structurarea discursului cât şi constituirea semnificaţiilor discursive; c) relevarea naturii intenţionale şi raţionale a comunicării verbale, prin referirea la concepte ca reuşită şi eficienţă (vezi ACT (DE LIMBAJ)) sau strategie* comunicativă. Relaţia de complementaritate dintre pragmatică şi semantică, afirmată prin definirea obiectului pragmaticii drept „meaning minus semantics" (S. Levinson), este o

relaţie complexă, atât pentru că nici unul dintre cele două domenii nu este autonom în raport cu celălalt, cât şi pentru că pragmatica studiază semnificaţiile într-un cadru mai larg, transfrastic, al enunţurilor interconectate prin mecanisme particulare. Diversitatea terminologică specifică actualmente pragmaticii nu poate fi interpretată drept reflex al unei insuficiente definiri sau al lipsei de coerenţă a sferei de preocupări a acesteia. Pragmatica are o problematică proprie, care include aspecte referitoare la: organizarea pragmatică a discursului: acte de vorbire, deixis*, forme ale implicitului conversaţional (presupoziţii*, implicaturi*); principiile şi strategiile comunicative; analiza*
structura G(rupului) N(ominal). Desemnează clasa fost înlocuit prin specificator*, ultimul lărgindu-şi
1. ~ logic a) în concepţia logicii clasice, care analizează propoziţia în subiect + predicat, se opune subiectului, subiectul reprezentând „despre ceea ce se vorbeşte", iar predicatul, „ce se spune despre subiect", b) în logica formală, denumeşte componentul propoziţiei care asociază unui individ o proprietate sau care îl pune într-o relaţie determinată cu alt sau alţi indivizi. Predicatele care exprimă
conversaţiei.
L.I.R.
PREDETERMINANT
Termen al sintaxei modeme folosit în legătură cu
articole (ex. rom. toţi aceşti elevi; engl. **all the time)**. în teoria X-BARA* şi în GB*, termenul a
de adjuncţi nominali cu funcţie de individualizare* şi de cuantificare*, strângând ceea ce gramatica tradiţională numeşte adjective pronominale şi
PREDICAT
375
PREDICAT
proprietăţi au un singur loc (sau un singur argument*) şi se numesc monadice (ex. ***Ion este silitor; Ion este elev; Ion aleargă). Predicatele care stabilesc relaţii au două sau trei locuri (sau argumente) şi se numesc diadice, respectiv triadiee*** (ex. de predicate diadice: Ion este frate cu Gheorghe; Ion este supărat pe Gheorghe; Ion laudă pe Gheorghe). Predicatul este numit şi funcţie propoziţională (de o variabilă, de două sau de trei, după cum valoarea de adevăr a propoziţiei depinde numai de valoarea concretă a subiectului sau, pentru predicatele cu mai multe locuri, depinde şi de valoarea concretă a celorlalte argumente). • Funcţionează ca predicate logice cuvinte din clasa verbului, a adjectivului şi a substantivului şi, în unele ipostaze, cuvinte din clasa adverbului sau a prepoziţiei; spre deosebire de primele, adverbul şi prepoziţia sunt predicate de rang înalt, căci denotă proprietăţi ale proprietăţilor, incluzând ca argument alt predicat. In expresia Ion scrie corect apare predicatul verbal scrie, cu un singur argument: scrie (Ion), şi predicatul adverbial de rang înalt corect, care, ca şi primul, primeşte un singur argument, având însă caracteristica de a fi el însuşi predicat: corect (scrie (Ion)). Pentru fiecare din clasele de cuvinte indicate, există folosiri predicative şi nepredicative. Substantivul, de ex., este folosit predicativ în: El este profesor, dar nepredicativ, ca argument al unui predicat, în: L-am întâlnit pe Ion. Prepoziţia funcţionează ca predicat de rang înalt în: cartea a căzut-pe masă, dar nepredicativ, ca termen care asigură legarea unui argument, în: L-am văzut pe Ion. Un verb funcţionează ca predicat, când se află la un mod personal (Ion citeşte o carte), dar devine nepredicativ, funcţionând ca argument, când se află la infinitiv, supin, gerunziu şi ocupă poziţiile de subiect sau de obiect (Este o bucurie a citi o carte). • Predicatul, asociat cu unul, două sau trei argumente, atribuie acestora, potrivit trăsăturilor lui inerente, funcţii* / roluri* tematice diferite: agent*, pacient*, locativ*, sursă*, ţintă* etc. Fiecare predicat are schema argumentală proprie, purtând următoarele informaţii: numărul de poziţii argumentate pe care predicatul şi le asociază; rolurile tematice atribuite fiecărui argument; obligativitatea sau neobligativitatea saturării* fiecărei poziţii (vezi şi argument; lexicon). 2. ~ sintactic Poziţie* sintactică (sau, altfel spus, parte de propoziţie*) reprezentând nucleul /pivotul propoziţiei*, ale cărei caracteristici definitorii sunt: suprimarea lui, exceptând cazurile de elipsă*, duce la dezorganizarea propoziţiei; este pus în legătură, în numeroase limbi, cu fenomenele sintactice de acord* (acordul cu subiectul sau, în câteva limbi, cu obiectul) şi de raţiune* (impunerea cazului* morfologic şi a prepoziţiei), fenomene care asigură, în cel mai înalt grad, coeziunea* propoziţiei; determină, în anumite limite, organizarea categorială a propoziţiei (structura şi forma componentelor) prin relaţiile şi restricţiile de formă sau de topică pe care te impune componentelor; determină organizarea funcţională a propoziţiei prin funcţiile pe care te atribuie; nu permite, în limitele aceleiaşi propoziţii, repetarea poziţiei prin coordonare*; prin relaţia de predicativitate, grupul organizat în jurul lui are autonomie de comunicare; se actualizează, în mod caracteristic, printr-un verb la mod predicativ* • Pentru unii sintacticieni (vezi E. Vasiliu, Sanda Golopenţia (1969)), predicatul formează nucleul propoziţiei împreună cu grupul nominal subiect; pentru alţii (L. Tesniere sau, în lingvistica românească, G. Dindelegan, 1974, 1976), constituie singur nucleul propoziţiei subordonându-şi nu numai complementele, ci şi nominalul subiect*. • în lingvistica românească, s-a dezbătut teoretic problema calităţii predicative sau nepredicative a modurilor nepersonale*. Unii sintacticieni susţin, pe baza organizării sintactice complete a grupurilor al căror centru îl formează (cu subiect şi obiect propriu), calitatea lor predicativă. Alţii, observând lipsa de autonomie în comunicare a aceloraşi grupuri, care, pentru a exista autonom, au nevoie obligatoriu de alt suport predicativ, contestă funcţia lor predicativă. Dacă predicativitatea, deci relaţia care asigură autonomie de comunicare, este inclusă în definiţia sintactică a predicatului, atunci modurile nepersonale, exceptând rarele situaţii când pot forma centrul unui grup autonom (ex.: ***A nu se călca pe iarbă!), nu au calitate de predicat sintactic. 3. ~ pragmatic într-o organizare a enunţului sub aspectul informaţiei procurate de componente în***

procesul comunicării şi al relaţiei lor cu fragmentele anterioare din discurs* sau din text*, predicatul corespunde, în construcţiile normale, comentariului′ (sau remei*), fiind componentul care aduce informaţia nouă, adică adaugă ceea ce este nou la ceea ce este deja cunoscut. Se opune temei*, actualizate frecvent prin componentul / componentele preverbale, care, în multe limbi cu structura S(ubiect)-V(erb)-0(biect), reprezintă grupul subiectului (vezi şi comentariu,; temă $_{2}$). 4. în gb*, se adoptă, în esenţă, teoria predicatului logic (vezi 1), ca operator* asociat cu unul sau mai multe argumente, cărora te atribuie câte un rol* tematic, gb face

următoarele specificări: predicatul atribuie complementelor câte un theta-rol* intern, iar subiectului un theta-rol extern, plasând subiectul, în raport cu complementele, într-o poziţie exterioară; majoritatea predicatelor atribuie subiectului un theta-rol. dar există şi predicate care nu atribuie subiectului rol tematic (este cazul predicatelor pasive* şi ergative*; al predicatelor cu subiect expletiv*: engl. **it rains**; fr. **ii pleuV, al celor cu subiect „ridicat": Ion, pare (e,) să fie bolnav (vezi şi expletiv; ridicare)).**

G.P.D.

PREDICATIV,-Ă

1. Adverb - Clasă semantico-sintactică de adverbe* şi de locuţiuni adverbiale caracterizate, semantic, prin funcţia lor de modalizare (vezi modalizator), introducând atitudinea vorbitorului (îndoială, siguranţă) în legătură cu cele enunţate, iar, sintactic, prin dominarea propoziţiei centrale, pe care şi-o subordonează prin conective* conjuncţionale (ex.: **poate /de bună seamă că va veni). Apar şi sub denumirea de (adverbe) propoziţionale*. 2. (Element) ~ suplimentar Termen introdus în sintaxa românească pentru a desemna o poziţie* sintactică purtătoare, în limitele unei propoziţii, a unei predicaţii* logice, alta decât predicaţia sintactică, lipsită, în raport cu ultima, de mărcile sintactice ale predicaţiei. Se caracterizează sintactic prin dublă subordonare: faţă de un component verbal şi faţă de unul nominal. Apare şi sub denumirea de predicativ suplimentar; nume predicativ circumstanţial; atributiv* transformat, iar, pentru unele construcţii, complement al calităţii. Tiparul sintactic, sub alte denumiri, este prezent şi în alte limbi** (fr. je ***le vois* partir; engl. *Mary returned home happy).* •** Se obţine prin amalgamarea sintactică a două propoziţii, fie ca efect al suprimării* unor componente (ex.: ***Ea s-a întors obosită; Părinţii l-au învăţat respectuos), fie ca efect al ridicării* de componente din subordonată în regentă*** (ex.: ***Pepenii s-au nimerit copţi; Cartea mi se pare interesantă) sau prin adăugarea la predicaţia principală a unei forme verbale nepersonale**** (ex.: ***S-a întors plângând). Se realizează prin: nominal sau adjectiv în nominativ (S-a întors profesoară /bolnavă); formă verbală nepersonală (l-a văzut plângând; filmul merită văzut; o consider a fi ştiut rezultatul); construcţie prepoziţională cu prepoziţiile ca, drept, de (l-au trimis ca profesor); adverb de loc sau de mod (îl ştiam acolo). Efectul amalgamării celor două propoziţii îl constituie pierderea, în grade diferite, a transparenţei sintactice, manifestată prin ambiguitatea* unora dintre construcţii (vezi a plecat supărată, interpretabilă ca: „a plecat şi era supărată" sau „a plecat fiindcă era supărată") sau prin crearea unor blocuri sintactice neanalizabile sau dificil de analizat (vezi compus (predicat*** verbal); ex.: ***cărţile trebuiau citite). (Vezi şi amalgamare; opacitate; predicaţie)Grup ~ a) Grup sintactic constituit în jurul unui verb la un mod predicativ (vezi 4); b) în gg*, corespunde engl. Predicate-Phrase şi desemnează categoria care domină G(rupul)V(erbal) şi Aux(iliarul), separându-le de G(rupul)N(ominal) subiect, aşezat în afara G(rupului) Pred(icativ). 4. Mod ~ Mod care asigură grupului verbal autonomie în comunicare (vezi mod*** $_{U]}$). în limba română, funcţionează ca moduri predicative indicativul*, condiţional-optativul*, conjunctivul*, prezumtivul*, imperativul*. Conjunctivul, deşi specializat ca mod al subordonării, poate apărea şi în construcţii în care funcţionează independent (ex. ***Să plecăm mai repede!). Se opune modurilor nepredicative /nepersonale*, care nu asigură grupurilor pe care le creează autonomie în comunicare, cerând prezenţa obligatorie a altui suport predicativ (citind o carte...; de citit o carte...; a citi o carte...;). 5. Nume ~ Componentul substantival, adjectival sau adverbial al predicatului nominal*, fie că există un suport verbal copulativ**** (ex.: ***el este /ajunge/rămâne profesor), fie că acesta este subînţeles**** (ex.: ***feţişoara lui, spuma laptelui), având rolul de calificare (el este inteligent) sau de identificare a subiectului (el este Ion). • într-o sintaxă de tip structural, este interpretat ca poziţie sintactică* distinctă de cea a verbului copulativ, poziţie cu următoarele caracteristici: este cerută de vecinătatea verbului copulativ; participă la o structură ternară, angajând obligatoriu relaţii cu verbul copulativ şi cu numele subiect; relaţia cu subiectul se manifestă, când morfologic este posibil, prin acord*; are ca realizări caracteristice adjectivul şi un nominal în nominativ, altul decât subiectul; se păstrează şi în condiţiile unui verb copulativ la o formă verbală nepersonală (Fiind bolnav, n-a venit la şcoală), semn că depinde de vecinătatea copulativului, şi nu de calitatea predi***

cativă a grupului. • în gramatica franceză, apare sub numele de atribut (al subiectului); în gramatica transformaţională a limbii române (Gabriela Dindelegen, 1974, 1976), s-a propus denumirea de atributiv* de bază, pentru a sugera, pe de o parte, relaţia de dependenţă a numelui predicativ faţă de numele subiect, iar, pe de alta, diferenţa de atributivul transformat, denumiţi, care acoperă elementul predicativ suplimentar (vezi 2; vezi şi atributiv; nominal (predicat))..6. Propoziţie ~ Specie de propoziţie subordonată necircumstanţială* care apare în vecinătatea unui verb copulativ*, la mod personal sau nepersonal, şi corespunde, în planul frazei, poziţiei de nume predicativ (vezi 5) (ex.: ***El a ajuns ce şi-a dorit; Ajungând ce şi-a dorit, şi-a uitat datoriile morale). Se introduce prin conective* relative (El a ajuns ce/cum şi-a dorit) sau conjuncţionale (Dorinţa lui este să plece). 7. Sintagmă ~ Sintagmă* alcătuită din grupul subiect + predicat; este denumită, în unele lucrări, şi sintagmă minimala'. 8.*** **Verb ~**

(vs. copulativ) Clasă semantico-sintactică de verbe caracterizată, semantic, prin calitatea de a fi ele însele purtătoare ale predicaţiei* şi de a atribui roluri* tematice, iar, sintactic, prin imposibilitatea de a se construi, în structuri de bază*, cu un adjectiv sau un nominal în nominativ, altul decât subiectul. Ca inventar, sunt mult mai numeroase decât cele copulative, constituind o clasă deschisă (ex.: ***ninge, aleargă, citeşte, se plimbă, agonizează*** etc.) (vezi şi copulativ).

G.P.D.

PREDICATIVIZARE

Procedeu sintactic constând în ataşarea mărcilor sintactice ale predicaţiei* (morfeme* de timp şi de mod personal, de număr şi persoană) la componente verbale nepredicative (forme verbale nepersonale*) şi la oricare dintre componentele funcţionând ca predicate logice* (adjective şi substantive) din poziţii sintactice nepredicative. Are ca efect apariţia unei noi propoziţii* (în accepţie sintactică), principală sau subordonată (ex.: ***Ion se întoarce profesor > Ion se întoarce şi este profesor; Orice copil bolnav şi plângând mă impresionează > Orice copil care este bolnav şi plânge mă impresionează). Corespunde fenomenului de expansiune*. Se opune depredicativizării* (sau contragerii*).***

Vezi EXPANSIUNE$_2$; PREDICAŢIE.

G.P.D.

PREDICAŢIE

• ~ logică Atribuirea unei proprietăţi obiectelor/indivizilor sau stabilirea unei relaţii între obiecte/indivizi. • ~ sintactică Asocierea predicaţiei logice (vezi 1) cu mărcile sintactice ale predicaţiei. Când predicaţia este de tip verbal sau de tip nominal având ca suport un verb copulativ, sunt obligatorii morfemele de mod (personal) şi de timp, iar, pentru limbile în care există acord între subiect şi predicat, şi morfemele de număr şi persoană (Elevii văzuseră filmul). Când predicaţia este lipsită de suportul verbal, se asociază o intonaţie specială, numită „predicativă" (ex.: ***La***

dreapta! Foc!). • Sunt cunoscute fenomenele de predicativizare şi de depredicativizare, după cum unele componente adaugă mărci sintactice ale predicaţiei sau, dimpotrivă, le pierd. Elementul predicativ* suplimentar apare, de ex., ca efect al depredicativizării, prin suprimarea indicilor sintactici predicativi, păstrându-se numai calitatea de predicaţie ldgică suplimentară (Ion se întoarce profesor). Şi, invers, trecerea de la formele verbale nepersonale la forme personale (ex. ***L-am văzut plângând => L-am văzut cum/ când/ că/ plângea) înseamnă introducerea unei predicaţii sintactice suplimentare (vezi şi contragere; expansiune***$_2$).

•~ semantică Particularitate semantică internă a verbelor manifestată în cadrul relaţiilor actanţiale (verb + actanţi*). în funcţie de trăsăturile semantice interne [schimbare], [agentivitate], se disting trei tipuri de predicaţie: a) predicaţie de stare, caracterizată prin [-Schimbare], [-Agentivitate] (ex. ***îmi place cartea, urăsc minciuna); b) predicaţie de proces*, caracterizată prin [+ Schimbare], [-Agentivitate]*** (ex. ***preţurile cresc,pădurea se usucă); c) predicaţie de acţiune*, ale cărei caracteristici sunt [+ Schimbare], [+ Agentivitate]*** (ex.: ***Ion aleargă, Ion sparge lemne). Fiecare tip de predicaţie cunoaşte mai multe subtipuri în funcţie de prezenţa unui anumit rol*/caz în structura actanţială. Astfel, predicaţiile de proces sau de acţiune pot fi, la rândul lor, „locative", atunci când structura actanţială a verbului include un Locativ**** (ex.: ***Ion ajunge la şcoală), „benefactive", când***

include un Beneficiar* (ex.: ***Ion găseşte o carte. Ion mă învaţă carte)*** etc. (vezi şi proces; stare; verb).

G.P.D.

PREFIX

Afix* antepus bazei*, cu valoare lexicală în limba română, care creează un cuvânt nou, de obicei fără a-i schimba categoria* lexico-gramaticală. Valoarea prefixelor româneşti este numai lexicală (nu şi gramaticală). Prefixele din română se clasifică în funcţie de originea şi de vechimea lor în limbă sau în funcţie de productivitate: • Prefixele vechi (latineşti şi slave) sunt puţine la număr, dar productive în mod constant de la teme româneşti vechi: în- îm- creează frecvent derivate* denominative* (formează verbe de la nume-substantive şi adjective) şi parasintetice (împreună cu sufixul): înnopta (de la noapte), înverzi (de la verde), împietri (de la piatră); ne-: formează negative de la adjective şi substantive - nefiresc, nebun, necinstit, necredinţă, neom, necinste; des- dez-: dezrobi, desfiinţa, desface; răs-/răz-: răzbate, răstălmăci, răscruce; stră-: străbate, străbunic, strămoş; pre-: preface. • Prefixele noi, numeroase, prezente însă mai ales în împrumuturi latino-romanice (unde sunt mai mult sau mai puţin analizabile), au o frecvenţă mare în limbajul literar (standard* sau specializat, vezi terminologie): ante- (antebraţ, antetren); anti- (anticiclon, anticorp); con-, co- (coasociat, confrate, colocatar, comesean), i-, in- (ireal, incorect, ilogic, invizibil, inofensiv); • în limba română, în ultimele decenii, se remarcă o creştere cantitativă a formaţiilor cu prefixe, mai ales în limbajele cultivate sau specializate şi în presă; numeroase formaţii sunt împrumuturi analizabile sau după model străin. Aceasta înseamnă o creştere a importanţei procedeului, dar nu de aşa natură încât să depăşească sufixarea*. Vezi şi derivare; familie de cuvinte; morfem.

A.B.V.

PREFIXARE

Procedeu intern de îmbogăţire a vocabularului cu unităţi lexicale noi, constând în antepunerea unui prefix* la un morfem independent. în limba română, prefixarea nu este un procedeu cu mare frecvenţă, din cauza numărului mic de prefixe şi a valorilor limitate ale acestora; majoritatea formaţiilor noi cu prefixe este realizată după model străin (latino-romanic). Importanţa prefixării este. de aceea, mai mică atât ca procedeu în sine, cât şi prin raportare la sufixare*. Majoritatea formaţiilor cu prefixe sunt limitate la stilurile tehnico- ştiinţifice.

Vezi şi PREFIX; DERIVARE; FAMILIE DE CUVINTE.
A.B.V.
PREFIXOID
Element formativ asemănător cu prefixele* recente, care, aşezat înaintea morfemului* independent sau a rădăcinii, dă naştere unor cuvinte noi prin schimbarea sensului lexical. Prefixoidele apar în română mai ales în formaţii care au model străin, multe dintre ele fiind analizabile în română; de aceea, unii cercetători (I. Coteanu) admit formaţiile cu prefixoide ca un procedeu de îmbogăţire lexicală internă. Valorile lexicale ale prefixoidelor sunt mai concrete decât ale prefixelor: ***tele-*** „departe", foto- „lumină", ***pseudo-*** „fals"; ele reprezintă cuvinte cu sens din limbile greacă şi latină. Unele prefixoide pot fi aşezate şi după rădăcină, când îşi schimbă forma (dar nu şi sensul sau funcţia): dinamo- / -dinamic (dinamotermic/ termodinamic), termo- / -termic (termoelectric / electrotermic). Prefixoidele sunt de origine latină şi greacă (unde constituie cuvinte propriu-zise, cu sens), dar au circulaţie internaţională; de aceea, multe prefixoide apar în cuvinte neanalizabile în română: telefon, telegramă, anamneză, aerodrom ş.a. • Principalele prefixoide din limba română sunt: aero- (aeroport, aerogara), filo- (filofrancez), micro- (microfilm), mono- (monorimă), poli- (policlinică, poligeneză), proto- (protocarbură), ***pseudo- (pseudopoet), radio- (radioşcoală), semi- (semicerc, semiconsoană), tele- (telecomunicaţie, teleenciclopedie), tri- (triferment), zoo- (zootehnic). • Unele prefixoide sunt circumscrise unor limbaje specializate (vezi terminologie): ana- „din nou, înapoi" (anacronic), epi- „deasupra" (epifenomen), semi- =hemi- = demi- „pe jumătate" (semifabricat. hemipareză), micro- = mini- (microfaună, minicalculator), pluri-- multi-= poli- „mai mulţi" (pluricelular. multidimensional, multimilionar, polivitamină), sub- = hipo- „mai puţin" subdezvoltat, subfebril, hipoglicemie, hipo- sensibilitate), supra-= hiper- „mai mult" (supraali-***

mentaţie, supraetaja, hipertensiune, hipersensibilitate), bi-= di- „doi": bimembru, dicotiledonat, endo-= intra- „înăuntru": endoparazit, endoplas- mă, intracranian, intramolecular, intraglandular. Sfera de circulaţie a formaţiilor cu prefixoide este condiţionată în parte tocmai de statutul lor analizabil şi de domeniul de folosire. Cu caracter cult şi ştiinţific, majoritatea circulă în limbajul literar mai mult sau mai puţin specializat (vezi şi terminologie). Prin capacitatea de a alcătui serii, prefi
xoidele întăresc sentimentul prefixării*, chiar dacă lingvistic nu se integrează acestui procedeu.
Vezi PREFIX; DERIVARE; COMPUNERE.
A.B.V.
PREPALATAL, -Ă
1. **Vocală ~ Vezi anterior,-oară**; palatal, -ă$_{24}$.
2. **Consoană - Vezi** palatal,-Ă$_{3\ 4}$.
PREPOZIŢIE
Clasă de cuvinte invariabile* cu comportare clitică* îndeplinind, în cadrul propoziţiei, un rol conectiv şi ierarhizator, de legare a două componente şi de aşezare a unuia faţă de celălalt într-o poziţie sintactică de subordonare*, şi care, în unele apariţii, au şi calitatea de purtătoare ele însele de informaţie semantică, exprimând relaţii mai ales locative şi temporale. Prepoziţia este generatoare de grup sintactic (vezi (grup) prepoziţional), participând, în limitele grupului, la fenomenul sintactic de guvernare* şi impunând cuvântului guvernat, atunci când morfologic este posibil, forma unui caz regim, adică alt caz decât nominativul (vezi caz,). în română, de ex., prepoziţia, în funcţie de subclasa căreia îi aparţine, selectează unul dintre cazurile: genitiv (asupra casei, contra războiului, înaintea prânzului), dativ (datorită mie, graţie fie), acuzativ (cu tine, la mine, pentru tine). • Utilizarea prepoziţiilor într-o limbă este dirijată, de la o apariţie la alta, de reguli sintactice, morfosintactice sau semantice. Diferenţele de statut sunt captate, într-un model sintactic, prin aşezarea prepoziţiei în poziţii distincte în ierarhia sintactică, fie sub dominanţa poziţiilor actanţiale (de complemente necircumstanţiale*), fie sub dominanţa poziţiilor circumstanţiale*, ultimele fiind exterioare G(rupului)V(erbal) sau G(rupului)Adj(ectival), ca în următorul arbore*[1]
Circ
Muzica predispune
Prep Nume
I I
la visare
sens, marchează, în condiţii limitate gramatical şi stilistic, relaţii cazuale de genitiv şi de dativ (este situaţia prepoziţiilor a şi la din construcţiile cu numeral cardinal: absenţa a doi copii; dau la doi copii sau din construcţii de limbă neliterară: uşa la biserică)?3i)^olită_de sens, funcţionează, în condiţii lexicale şi semantice speciale, ca marcă a complementului direct* (este cazul prepoziţiei pe, utilizate în condiţiile unui complement direct personal individualizat: văd'pc lon)\ ^pgolită de sens, funcţionează, simultan, ca marcă morfologică şi marcă sintactică în cazul infinitivului*, prepoziţia a apărând ca morfem* al acestuia, dar şi ca mijloc de legare a infinitivului de regent (vezi şi coMPLEMENTiZATOR);<d)-'cu sens foarte abstract, funcţionează ca marcă actanţială, adică de legare a diverşilor actanţi* nominali de capul * de grup, fie impusă de regimul capului (un cap verbal: apelează la, îi arde de, se bizuie pe, se sinchiseşte de

sau unul adjectival: capabil de, dornic de. gelos pe), fie impusă de anumite forme din paradigma acestuia (pasivul, de ex., alege prepoziţiile de şi de către pentru introducerea agentului); e) purtătoare de informaţie semantică, mai ales temporală şi locativă, funcţionează drept cap*

lexical de grup, cerând ea însăşi complemente (lucrează lângă / sub / m / după /pe...). în (a) şi (c), apariţia prepoziţiei răspunde unor restricţii morfologice şi morfosintactice sau, special pentru (a), uzului stilistic legat de anumite condiţii sintactice; în (b), se justifică prin reguli sintactice (poziţia de obiect direct), lexicale (apartenenţa la genul personal*) şi semantice (condiţia de individualizare*); în (d), este impusă prin reguli strict sintactice, prepoziţia fiind integral predictibilă din informaţia sintactică a regentului; în (e), utilizarea are justificare semantică, alegerea prepoziţiei fiind determinată de sensul pe care vorbitorul doreşte să-l introducă. • Prepoziţia este o clasă prezentă în majoritatea limbilor. Ca parametru tipologic, poate deosebi limbile în funcţie de: a) ponderea care revine prepoziţiei în realizarea relaţiilor de caz (limbi analitice* vs. sintetice*); b) poziţia preferată în raport cu termenul suport (limbi în care predomină pre-poziţiile, ca limbile romanice, şi limbi în care predomină post-poziţiile*, ca limba japoneză). în română, deşi predominant este statutul proclitic*, există şi cazuri izolate de grupare enclitică* a prepoziţiei, în care prepoziţia îşi pierde capacitatea de impunere a formei de caz nominalului următor (vezi construcţiile de gradare* conţinând grupurile: aşa de, atât de, suficient/insuficient de, potrivit de, destul ***de*** etc., unde adjectivul rămâne neinfluenţat de regimul prepoziţiei: ea este destul /suficient de înţeleaptă).

PREPOZIŢIONAL, -Ă

1. Grup ~ Grup* sintactic organizat în jurul unei prepoziţii şi dirijat de aceasta în calitate de cap de grup prin fenomenul sintactic de guvernare* şi de atribuire de caz*, grup care poate apărea în poziţii distincte în ierarhia sintactică a unei propoziţii fie în poziţii actanţiale (deci strâns legate de regent), fie în poziţii circumstanţiale (deci slab legate de regent) (vezi şi prepoziţie). • Teoriile sintactice modeme insistă asupra situaţiilor în care prepoziţia funcţionează drept cap lexical de grup, ceea ce înseamnă, din punct de vedere logico-semantic, calitatea de predicat* logic, unul de tip relaţional, iar, din punct de vedere sintactico-semantic, calitatea de a-şi atrage complementele, cărora le atribuie, rolul* tematic şi cazul. în grupurile prepoziţionale în Iaşi şi între Iaşi şi Vaslui, aşeizate obligatoriu în vecinătatea altui predicat logic (verbal sau adjectival), prepoziţiile au o structură argumentală proprie: primesc două, respectiv trei argumehte, dintre care unul este el însuşi predicativ, iar celălalt / celelalte simt argumente nominale, cărora prepoziţia le atribuie roiul tematic locativ* şi cazul morfologic acuzativ*. In lexicon*, ele vor apărea ca:

ăl, prepoziţie:	**1** predicat	*2* ■' GN	
între, prepoziţie:	**1** predicat	2 GN	3 GN

Vezi si: LEXICON; PREDICAT (logic); prepoziţie.. 2. Locuţiune ~ Grup fix* de cuvinte, incluzând şi
****
G.P.D.
elemente străine de clasa prepoziţiilor (adverbe, substantive etc.), care funcţionează ca neanalizabil, îndeplinind, global, funcţiile prepoziţiei': de legare a două componente în cadrul propoziţiei şi de ierarhizare, adică de aşezare a unuia dintre ele într-o poziţie de subordonare. Ca şi prepoziţiile, sunt generatoare de grup sintactic (vezi 1), determinând, în calitate de cap de grup, fenomenul de guvernare şi de atribuire de caz. în română, locuţiunile prepoziţionale selectează cazul morfologic genitiv (în faţa, din cauza, în ciuda, în locul, în privinţa, de jur împrejurul) sau acuzativ (cu privire la, în loc de, afară de, împreună cu). • Inventarul locuţiunilor prepoziţionale este deschis, procesul de creare.şi de introducere de noi grupuri cu funcţie prepoziţională desfăşurându-se continuu. în româna actuală, noi grupuri libere de cuvinte tind a se transforma înTocuţiuni (vezi statutul grupului cu tot / toată, pentru exprimarea raportului concesiv) şi noi grupuri cu statut prepoziţional s ; introduc prin împrumut* sau prin calc* (vezi grupurile vizavi de (+ Acuzativ), în materie de (+ Acuzativ), în curs de (+ Acuzativ, + Infinitiv). în cursul (+Genitiv). în măsură de (+ Infinitiv), în măsura (+ Genitiv), la nivelul (+ Genitiv) etc.).

... , : G.P.D.

PRESUPOZIŢIE

Concept important în lingvistică şi în filozofie, a cărui definiţie constituie încă obiect de controversă. în esenţă, desemnează acele ipoteze în afara

cărora un enunţ nu apare ca raţional. • în linii generale, se poate distinge între definiţii semantice ale presupoziţiilor, care au în vedere conţinutul prepoziţional, şi definiţii pragmatice, care au în vedere situaţia în care sunt utilizate enunţurile sau cadrul discursiv. în semantica logică, presupoziţia este o relaţie de sens între propoziţii, asemănătoare cu implicaţia, dar cu unele particularităţi. O propoziţie P presupune semantic o propoziţie Q dacă şi numai dacă în toate situaţiile în care P e adevărată, Q este adevărată, şi în toate situaţiile în care P este falsă, Q este adevărată. De ex., propoziţia Fratele meu este elev presupune propoziţia Eu am un frate. Propoziţia presupusă rămâne adevărată indiferent dacă propoziţia asertată este adevărată sau nu. O asemenea definiţie a presupoziţiei este dependentă de conceptul de condiţie de adevăr. Criteriul de identificare a presupoziţiilor şi de distingere a acestora de alte tipuri de implicaţie îl constituie negaţia. Dacă un enunţ asertează o

propoziţie P şi presupune o propoziţie Q, negaţia lui va aserta non-propoziţia P şi va presupune propoziţia Q. • j^Din perspectivă pragmatică, presupoziţiile nu sunt inerente enunţului, ci ţin de emiţător. Ele au fost definite fie în raport cu ideea existenţei unui fond de informaţii comun interlocutorilor (R. Stalnaker) sau a unui context cognitiv mutual - subansamblu situational al acestui fond (D. Sperber şi D. Wilson), fie în raport cu un ansamblu de condiţii de coerenţă* discursivă (O. Ducrot). Deşi primul tip de definiţie menţine condiţionarea presupoziţiilor în sfera epistemicului, el se distinge de definiţiile semantice propriu-zise prin conceperea dinamică a relaţiei dintre informaţiile comune interlocutorilor şi enunţ. Această relaţie variază de la o situaţie comunicativă la alta, modificându-se în funcţie de evoluţia discursului. Absenţa raportării la condiţiile de adevăr permite explicarea posibilităţii de variaţie a presupoziţiilor unui enunţ. Al doilea tip de definire pragmatică a presupoziţiilor le atribuie funcţia de fixare a cadrului discursiv. Comunicarea verbală implică acceptarea acestui cadru. Respingerea de către receptor a setului de presupoziţii propus de emiţător poate echivala cu refuzul comunicării sau poate determina activarea unor mecanisme polemice. Forma de introducere a presupoziţiilor depinde de abilitatea emiţătorului. Distincţia dintre conţinutul asertat şi cel presupus al enunţurilor explică funcţionarea relaţiei dintre condiţia de progres şi cea de coerenţă a oricărui
discurs. Existenţa presupoziţiilor şi conservarea lor în cazul perechilor de adiacenţă* asigură redundanţa necesară pentru reuşita comunicării. Ca tip de deducţie pragmatică, presupoziţiile se deosebesc de implicaturi* prin dependenţa mult mai activă faţă de forma de expresie lingvistică. O serie de unităţi lexicale şi de structuri gramaticale au funcţia unor declanşatori de presupoziţii. Din această clasă fac parte: descrierile definite (nume proprii sau nume însoţite de articol definit sau de determinări restrictive), verbe sau predicate facti ve*, care exprimă atitudini (regret, mă bucur, îmi pare bine, îmi pare rău etc.), verbe şi predicate implicative ***(am reuşit, am evitat, am uitat), verbe incoative* (a începe, a termina, a continua*** etc.), cuvinte sau locuţiuni care exprimă iteraţia (din nou, iar, încă o dată, de cinci ori, a reveni, a se reîntoarce), verbe de opinie (a acuza, a lăuda, a critica, a certa), subordonatele temporale, construcţiile comparative, condiţionalele ireale, construcţiile interogative etc. Având mărci în structura enunţurilor, presupoziţiile nu sunt calculabile, proprietate care le distinge de implicaturi*.
L.I.R.

PRETERIT

Termen de origine latină (lat. praeteritum „trecut"), utilizat în special în franceză (începând cu sec. al XIII-lea), care desemnează o formă verbală temporală cu valoare de trecut; în sens restrâns, prin ***preterit*** s-a denumit, în special, perfectul simplu* (A. Meillet). Mai recent, este apropiat de aoristul* grecesc, care avea o valoare aspectuală specială de continuu; această apropiere se face pe baza constatării că preteritul englez corespunde imperfectului şi perfectului simplu francez.
Vezi AORIST.
C.C.

PRETERIŢIE

Figură* de gândire frecventă în stilul oratoric, apropiată de reticenţă*, prin care vorbitorul/scriitorul îşi anunţă în mod explicit intenţia de a eluda unele aspecte legate de obiectul discursului, fără însă ca această intenţie să fie respectată; efectul preteriţiei în enunţ este întărit de aparenta reţinere, întrucât se atrage, de fapt, atenţia asupra fragmentului care ar fi trebuit omis: Aşadar, fii pe pace; n-am să aştern aci tot ce ar trebui să se afle în acea monografie filozofică, istorică, literară şi estetică a

vânătoriei. Nu zic că această idee nu mi-a trecut un moment prin creieri şi că n-am început chiar a citi, cu acest scop, tractatele în proză ale lui Xenofon şi al complinitorului său *Arrian...* (Odobescu).

•Figură bazată pe restrângerea aparentă a enunţului, preteriţia se poate realiza în forme apropiate de ironie* (Gh. Dragomirescu); Păzea, să nu te-aştem pe-o filă/ Şi-n roca unui vers masiv/ Să te- ncrustez definitiv/ Ca pe-o fosilă!// Păzea, să nu-ţi înfig în coastă/ O epigramă ca un cui ./Să-ţi sparg în cap o odă proastă/ Să faci cucui!// Să nu-ţi arunc în ochi o stanţă/ cu versuri mici / Să nu te ard de la distanţă/C-un hexametru ca un bici! (Topîrceanu). Vezi şi RETICENŢĂ.
M.M.

PREVERB

Clasă de elemente invariabile*, preverbale ca poziţie, legate sau separate de suportul verbal, oscilând între statutul de prefix* şi cel de clitic* prepoziţional. îndeplinesc, de la caz la caz, o funcţie lexicală, de localizare şi orientare a procesului, sau o funcţie sintactică, de specificare a relaţiilor actanţiale ale verbului. Apar în limbi diverse (A. Rousseau, 1995): latină, maghiară, germană, rusă, poloneză, franceză, română. în franceză, de ex., sunt purtătoare ale sensurilor modale şi aspectuale (incoativ*: s'erxdormir, durativ*: **pour *sui vre;*** iterativ*: rcdonner, indicarea aprecierii: soievaluer, sous-evaluer) sau sunt formanţi de tip delocutiv (vezi delocutiv; fr. embrasser). în maghiară, în afară de valori lexicale de orientare a procesului, îndeplinesc şi funcţii sintactice de schimbare a tranzitivităţii verbului.
G.P.D.

PREZENT

1. Denumire utilizată pentru acele clase ale conjugării verbului care indică concomitenţa cu momentul vorbirii. Un timp prezent se întâlneşte la majoritatea modurilor personale: indicativ, conjunctiv, condiţional şi prezumtiv; dintre modurile nepersonale, numai infinitivul prezintă opoziţia temporală trecut/prezent. • în română, indicativul prezent este un timp* sintetic cu un sufix variabil realizat pozitiv în special la pers. I şi a Il-a pl. şi desinenţe personale

(dintre acestea, desinenţe generale apar numai la pers. a Il-a sg. şi pl. şi I pl.). Din punctul de vedere al semnificaţiei temporale, indicativul prezent (în limbajul uzual: prezentul) prezintă mai multe valori: a) o valoare temporală de „actualitate", care evidenţiază că acţiunea se petrece în momentul vorbirii: Acum plec; b) o valoare omnitemporală, care evidenţiază faptul că acţiunea se poate petrece în orice moment al axei timpului; gramaticile româneşti au stabilit două tipuri de prezent omnitemporal: gnomic (al definiţiilor): împărţirea este o operaţie matematică, şi etern (vizând o acţiune periodică repetată): Avionul de Paris are 5 curse săptămânal; c) în vorbirea familiară indicativul prezent poate fi utilizat pentru o acţiune care urmează să se producă (o valoare similara cu cea a viitorului): Mâine plec la Constanţa; d) în stilul beletristic, prezentul apare în naraţiune, desemnând o acţiune trecută, în vederea actualizării ei în mintea cititorului: Şi merg ei ce merg şi de ce mergeau... Dat fiind că prezentul indicativ poate exprima toate valorile temporale fundamentale, el este considerat termenul nemarcat al categoriei gramaticale a timpului. 2. Valoare temporală de bază, care constituie centrul axei temporale în reprezentarea grafică a timpului lingvistic. Prezentul, exprimând caracterul actual al unei acţiuni, se opune altor două valori fundamentale ale acestei axe: trecut şi viitor.

Trecut O Viitor

■<------ *1* ------►

Prezent

C.C.

PREZUMTIV

Din deceniul al 5-lea al secolului nostru, majoritatea gramaticilor româneşti descriptive au institu- ţionalizat, alături de modurile personale tradiţionale (indicativ, condiţional-optativ conjunctiv etc.), un nou mod verbal denumit prezumtiv, care se defineşte în planul conţinutului prin aceea că prezintă acţiunea ca presupusă, bănuită sau nesigură. Din punctul de vedere al formei, în descrierile iniţiale, prezumtivul a fost asimilat structurii conjunctivului şi condiţional-optativului, cu două timpuri de bază: prezent (va (o) fi venind, ar fi venind, să fi venind) şi trecut (va (o) fi venit, ar fi venit, să fi venit). Dat fiind faptul că, pe de o parte, prezumtivul prezintă o omonimie totală sau parţială cu forme ale conjunctivului, condiţional- optativului şi indicativului viitor (o veni), iar, pe de altă parte, el exprimă nuanţe valorice ale posibilităţii (posibilitate, posibilitate-dorită, posibili tate-îndoielnică, posibilitate-bănuită, posibi- litate-irealizabilă etc.), în gramatica românească

se ajunge la o dispersare morfologică, în exprimarea posibilităţii putând exista atâtea modalităţi câte valori de întrebuinţare şi efecte de sens există.

C.C.

PRINCIPAL,-Ă

1. Parte ~ de propoziţie Denumire dată subiectului* şi predicatului*, părţi de propoziţie considerate de tradiţia gramaticală ca fiind indispensabile pentru existenţa unei propoziţii, definindu-se una prin cealaltă şi condiţionând existenţa părţilor secundare. în sintaxa modernă de tip actanţial (începând cu L. Tesniere), predicatul este considerat centrul, nucleul propoziţiei, el subordonân- du-şi nu numai complementele, ci şi subiectul. în această viziune, numai predicatul are statut de parte principală de propoziţie (vezi şi parte de propoziţie) . 2. Propoziţie ~ Tip sintactic de propoziţie* a cărui caracteristică este de a nu depinde de altă propoziţia fie că are o autonomie totală, fie că reprezintă, în cadrul unei organizări mai complexe (vezi fraza), nucleul ei sintactic, componentul faţă de care se subordonează alte propoziţii. Se opune propoziţiilor subordonate*. După relaţiile în care se angajează, se disting următoarele tipuri de propoziţii principale: principale independente, propoziţii care au autonomie totală, nestabilind relaţii cu alte propoziţii; principale coordonate, propoziţii care, în cadrul unei fraze, intră în relaţie de coordonare* cu altă sau alte propoziţii prin- cipale; principale regente*, propoziţii principale în care cel puţin unul dintre componenţi are statutul de regent pentru o propoziţie subordonată. Astfel, în textul: A sunat clopoţelul. Profesorul a terminat ora şi copiii au ieşit în curtea şcolii. Ei erau nerăbdători să înceapă joaca, primul enunţ este redat printr-o propoziţie principală independentă; al doilea, prin două principale coordonate; al treilea este alcătuit dintr-o principală regentă şi o subordonată (vezi şi frază; subordonare).

G.P.D.

PRINCIPIU

în înţeles general filozofic, cauză primară, izvor primordial, punct de plecare, bază, temei. în legătură cu metodele* deductive, denumeşte adevărul primar de la care porneşte gândirea şi care serveşte ca fundament al raţionamentului deductiv. • în lingvistica modernă, desemnează ipotezele fundamentale ale unei teorii lingvistice, cele care servesc la construcţia teoriei, nefiind deductibile din aceasta (vezi, de ex., principiile structuralismului*, reunite în dicotomiile: limbă - vorbire; sincronie - diacronie; relaţie (funcţie) - substanţă; paradigmatic - sintagmatic). • în gb*, ideea principiilor, înlocuind pe cea a regulilor*, se bazează pe ipoteza chomskyană că orice vorbitor nativ este echipat din naştere cu un sistem universal de principii, gramatica propunându-şi descoperirea şi explicitarea acestui sistem, gb a însemnat trecerea de la o gramatică de reguli la o gramatică de principii, ceea ce a determinat universalizarea gramaticii. Principiul proiecţiei*, de ex., se situează dincolo de variaţiile din limbile particulare, aparţinând teoriei gramaticii universale (vezi gramaticĂjq jj). • în pragmatică, principiile au un caracter foarte general, fiind aplicabile oricărui tip de activitate care presupune colaborarea între indivizi, nu numai activităţii verbale. în cazul comunicării prin limbaj, ele definesc o retorică interpersonală, care guvernează planificarea şi interpretarea enunţurilor*. Deşi, în ultima vreme, există o tendinţă de a spori numărul acestor principii,

două rămân fundamentale: principiul cooperativ*, formulat de H. P. Grice, şi principiul politeţii*, analizat în detaliu de P. Brown şi S. Levinson (vezi politeţe). Complementaritatea lor reflectă corelaţia specifică dintre obiectivele ilocuţionare* şi cele sociale ale comunicării. Principiile se concretizează sub forma unor maxime* specifice. • G. Leech admite existenţa unor principii de ordin secund, cum ar fi principiul ironiei*, a căror funcţionare nu poale fi explicată decât în termenii celor două principii fundamentale menţionate.
G.P.D.; L.I.R.
pro
în gb*, simbol numit „micul pro" (engl. ***little pro), pentru a-1 distinge de „marele PRO" (vezi pro). Reprezintă una dintre categoriile vide*, adică fără realizare fonetică, desemnând subiectele pronominale nelexicalizate din limbi ca româna şi italiana, care acceptă neexprimarea subiectului (rom. pro citesc). Corespunde, în terminologia gramaticii româneşti, subiectului inclus*.***
Vezi şi pro-DROP; inclus; vid.
G.P.D.
PRO

în GB*, simbol numit „marele PRO" (vezi şi pro'. numit „micul pro"), indicând una dintre categoriile vide* ale acestei gramatici, categorie fără realizare fonetică. Desemnează subiectele nelexi- calizate (neexprimate) din completivele infiniti- vale şi subjonctive, subiecte controlate (vezi control) de un nominal subiect sau obiect al regentului, a căror referinţă este deductibilă prin co-indexare* cu nominalul controlor. în română, unde există şi construcţii completive exprimate prin supin*, PRO apare ca subiect al complementelor exprimate prin infinitiv, conjunctiv şi supin (ex.: Ion, doreşte [PRO, să plece/ a pleca]; Ioiij termină [PRO, de învăţat]).
Vezi şi COMPLEMENTIZARE; CONTROL; VID.
G.P.D.
PROBABILITATE
Valoare modală din zona posibilităţii*, legată mai degrabă de posibilitatea epistemică* decât de cea alethică*. Un eveniment, în raport cu cunoştinţele vorbitorului şi ale comunităţii lingvistice, este mai probabil / mai puţin probabil / improbabil, după cum este apreciat de vorbitor ca mai sigur a se întâmpla / mai puţin sigur / neaşteptat să se întâmple (vezi: E posibil ca România să câştige campionatul de fotbal, dar e puţin probabil). Se actualizează prin adverbe şi locuţiuni adverbiale.
Vezi şi EPISTEMIC; MODALITATE; POSIBILITATE.
G.P.D.
PROCES
1. în teoria glosematică a lui L. Hjelmslev, termen definit în raport cu acela de sistem*. Procesul desemnează o ierarhie relaţională, adică o clasă de funcţii de tip şi... şi (conjuncţie logică), stabilite între anumite clase de unităţi. în linii generale, sfera conceptuală a termenului corespunde cu aceea a termenului sintagmatic* (sistem* desemnând domeniul reprezentat de paradigmatic*). Proces şi sistem sunt pentru Hjelmslev noţiuni foarte generale, care depăşesc cu mult domeniul semioticii*. în cazul limbii, procesul este reprezentat de ceea ce Hjelmslev numeşte text*, iar sistemul - de limbă. Pentru orice proces trebuie să existe un sistem corespunzător, care permite analiza şi descrierea acestuia, pornind de la un set circumscris de premise. Procesul poate fi descompus
într-un număr limitat de elemente, care se repetă sub forma unor combinaţii variate. între proces şi sistem există o relaţie de determinare* (în sensul lui Hjelmslev), sistemul reprezentând constanta. Existenţa sistemului constituie o premisă necesară pentru existenţa unui proces. Sistemul guvernează procesul, determinându-i posibilităţile de realizare. Procesul este direct accesibil observaţiei, pe când sistemul trebuie descoperit în spatele procesului, printr-un anumit procedeu. Procesul are un caracter mai concret decât sistemul, iar sistemul este mai închis decât procesul. 2. a) Trăsătura semantică cea mai importantă a verbului*, legată de timpul ' şi de aspectul' verbal, adică de desfăşurarea în timp a acţiunilor, stărilor, evenimentelor şi de gradul lor de realizare, b) După alţi autori, este o trăsătură semantică a unei anumite clase de verbe, verbe de acţiune* şi verbe durative*, adică verbe care exprimă acţiuni şi care presupun o durată de desfăşurare a acţiunii (numite în gramatica franceză verbes d'accomplissement). Circumscrierea clasei se face prin posibilitatea asocierii cu adverbe şi grupuri prepoziţionale exprimând durata (ex.: ***construieşte o casă în timp de o lună; învaţă o poezie de la ora 5 la ora 7) şi prin imposibilitatea asocierii cu adverbe şi grupuri prepoziţionale exprimând o acţiune punctuală, momentană (*construieşte o casă la ora 7 fix!). Se opun verbelor momentane, instantanee (numite în gramatica franceză verbes d'achevement). c) Categorie mai largă, presupunând durată şi succesiune în desfăşurare, categorie lexicalizată în mod curent prin verb, dar şi prin substantive abstracte*, cele care includ sufixe procesuale (vezi rom. -izare: conştientizare), d) în multe lucrări moderne de semantică a verbului, se distinge o clasă a verbelor de proces circumscrisă nu pe baza unei trăsături aspectuale (vezi (b)), ci pe baza trăsăturii [+ Schimbare] (redată şi ca [+ Din .mic]), d') Sunt autori (VV.***
Chafe, 1970), care i.efinind această clasă numai prin trăsătura [+ Schimbare], disting o subclasă a verbelor de acţiune-proces şi una a verbelor de proces, după cum există sau nu în structura actanţială a verbului un agent*. Astfel, a se naşte, a se usca, a ajunge sunt verbe de proces, iar a dansa, a alerga, a repara, de acţiune-proces. d") Pentru alţi autori (S. Dik, 1987, J. Frantois, 1989, S. Baudet, „Langages" 100), clasa verbelor de proces se defineşte pe baza a două trăsături semantice: [+ Schimbare, - Agentivitate], inclu-

zând numai verbe fără agent. în această accepţie, verbele de proces apar şi sub denumirea „verbe de eveniment". Ele se opun atât verbelor de stare*, caracterizate prin [-Schimbare, - Agentivitate] (tipul: a plăcea, a uri, a pasiona), cât şi celor de acţiune*, caracterizate prin [+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul: a alerga, a repara). Circumscrisă astfel, clasa verbelor de proces cuprinde verbe cu un singur argument [-t-O(biectiv)] (ex.: a se naşte, a creşte: venitul creşte), dar şi verbe cu două argumente, dezvoltând una dintre următoarele structuri actanţiale: [+F,xp(erimentator) + O(biectiv) (ex.: a zări, a auzi); [+Ben(eficiar) + O] (ex.: a găsi, a pierde); [+0 + Loc(ativ)] (ex. a ajunge, a cădea).
L.I.R. (ly, G.P.D. (2)
PROCLITIC
1. Clitic* care se grupează fonetic şi morfosintac- tic cu termenul care urmează. 2. Articol ~ Clasă de articole* aflate, faţă de substantiv, în procliză*. în gramatica limbii române, corespunde, ca specie, articolelor nehotărâte' . Articolele hotărâte* sunt, în cele mai multe apariţii, enclitice*, dar, în anumite situaţii circumscrie lexical (vezi (genul) personal), apar şi ca proclitice (vezi procliză).
G.P.D.
PROCLIZĂ
Cu referire la clitice*, indică gruparea fonetică şi morfosintactică a cliticului cu termenul care urmează sau, altfel spus, antepunerea* cliticului în raport cu termenul suport*. Se opune enclizei*. în comparaţie cu encliza, procliză este o poziţie care conservă în mai mare măsură autonomia cliticului.
• în română, se vorbeşte despre procliză prepoziţiei, a multor clitice pronominale (îl văd, 1-am văzut), a cliticelor adverbiale (şi Ion a plecat; nu pleacă; mai vine o dată), a articolului nehotărât, iar, în unele situaţii, şi a celui hotărât. în cazul aceluiaşi tip morfologic de clitic, opoziţia procliză / encliză poate să dobândească o funcţie specială; vezi, în română, procliză articolului hotărât*, care, în raport cu encliza acestuia, marchează numele proprii* de persoane masculine, cu tendinţă de extindere la întreaga clasă de nume aparţinând genului personal* (lui Ion, lui ***Maria,*** **lui văru-meu, lui maică-mea, lu' se fu').**
Vezi şi ARTICOL; CLITIC; PROCLITIC.
G.P.D.
pro-DROP
Sintagmă abreviată a limbii engleze, unde înseamnă „cădere a pronumelui", utilizată ca atare în GB* şi intrată în numeroase studii actuale de tipologie* lingvistică. Desemnează un parametru tipologic, dar şi un tip sintactic de limbă stabilit pe baza acestui parametru. Denumeşte parametrul „neexprimării subiectului pronominal" (numit şi parametrul „subiectului nul") şi distinge tipul sintactic al limbilor care acceptă neexprimarea subiectului (numit tipul „pro-drop"), din care fac parte româna şi italiana, de tipul sintactic al limbilor care nu admit neexprimarea subiectului (numit tipul „non-pro-drop"), căruia îi aparţin franceza actuală şi engleza.
Vezi şi pro; inclus; tipologie
C.P.D.
PRODUCTIV, -Ă
Cu referire la forme, clase flexionare, structuri sintactice, procedee lingvistice, desemnează calitatea acestora de a fi, într-o limbă dată şi într-o anumită etapă din evoluţia ci, bine reprezentate numeric, dar şi extrem de „active", în măsură să atragă, în clasa pe care o reprezintă sau după modelul lor de producere, numeroase alte creaţii lingvistice. Este o caracteristică de tip cantitativ, dar şi calitativ, care priveşte uzul lingvistic, dar şi sistemul unei limbi, întrucât reflectă atât frecvenţa de apariţie a formei (sau a procedeului), cât şi ponderea pe care forma, clasa, procedeul o au în ansamblul sistemului. Aprecierea productiv - neproductiv poate fi făcută în mod absolut, în afara oricărei comparaţii, pe baza unor criterii strict statistice (inventarul unei clase, frecvenţa unei forme, numărul de apariţii în cadrul formaţiunilor neologice etc.), dar şi în mod relativ, prin comparaţie, în interiorul unei limbi sau între mai multe limbi, ajungân- du-se, în acest caz, la constatarea gradelor de productivitate: forma/procedeul a este mai productiv^) decât b, dar mai puţin productiv(ă) decât c sau mai productiv(ă) în limba a decât în limba b. Aprecierea productiv-neproductiv variază în timp, un procedeu, o formă putând să înceteze, la un moment dat, de a fi productiv(ă) sau, dimpotrivă, să-şi sporească gradul de productivitate.
•în lexic, aprecierea productiv-neproductiv se atribuie sufixelor şi prefixelor, precum şi diverselor procedee de creare de cuvinte noi (derivare*, compunere*, conversiune* sau, în

cadrul derivării, sufixare*, prefixare*, derivare regresivă*). în română, de ex., se consideră că sufixul de agent -tor este general productiv; sufixul neologic -iza este extrem de productiv în româna actuală; sufixul -dune, dimpotrivă, şi-a redus treptat productivitatea, ajungând un sufix total neproductiv. Dintre procedeele de formare a cuvintelor, sufixarea a fost şi rămâne procedeul cel mai productiv al limbii române. Compunerea este, în ansamblul limbii române, un procedeu mai puţin productiv, deşi, în româna actuală, sunt semne ale creşterii gradului ei de productivitate. Conversiunea este, în română, mai puţin productivă decât în engleză etc. • în morfologie, aprecierea productiv-neproductiv priveşte clasele şi subclasele de flexiune (conjugări şi declinări). în română, de ex., conj. I este mai productivă decât a IV-a cu sufixul infinitival **-i, iar aceasta, la rândul ei, mai productivă decât a IV-a cu sufixul** infinitival **-î sau decât conj. a Il-a. • în sintaxă, anumite tipare sintactice sunt mai productive decât altele. Se vorbeşte, de** ex., despre productivitatea ridicată a tiparelor de construcţie cu element predicativ* suplimentar. Nominalizarea*, ca procedeu sintactic, este, în ansamblul limbii române, productivă (trepte diferite de nominalizare; mijloace multiple de realizare; frecvenţa ridicată a fiecărui mijloc), dar există, în cadrul nominalizării, procedee mai

productive decât altele, cel mai productiv fiind nominalizarea prin infinitiv* lung.
G.P.D.
PRO-FORMĂ
Termen utilizat în lingvistica actuală pentru a include întreaga clasă de cuvinte lipsite de referinţă proprie, care îşi procură referinţa contextual, în contextul lingvistic, prin legarea* de un component plin referenţial, numit sursă referenţială. Interferează ca semnificaţie cu anaforic* / ana- foră*, catafori*, pronume* şi substitut*. în raport cu aceşti termeni, pro-forma are avantajul unei semnificaţii unice şi, în plus, avantajul de a nu da nici o informaţie asupra naturii morfologice şi nici asupra caracteristicilor sursei, termenul fiind extrem de cuprinzător. Pentru clasificarea pro- formelor, se iau în consideraţie parametri referitori la natura prc-formei, a sursei şi la raportul dintre ele. a) După clasa morfologică prin care se realizează pro-forma, se disting: pro-forme pronominale, adverbiale, numerale, adjectivale; vezi ***L$_{i}$am întâlnit pe Ion, cu care; am stat de vorbă (pronume); A mers (la facultate), şi de acolo$_{;}$*** **Ia teatru (adverb); A avut o copilărie dramaticăO asemenea; copilărie l-a marcat pentru toată viaţa (adjectiv), b) După natura morfologică şi extinderea sursei, se disting: pro-numele, care „stau" pentru nume, deci ţin locul numelui; pro-adjec- tivele, care „stau" pentru adjective; pro-grupurile, stând pentru sintagme; pro-frazele, înlocuind o întreagă propoziţie sau frază (vezi, de** ex., deosebirea dintre: M-am întâlnit cu ***Maria$_{1}$. 0$_{;}$*** **ştiu din copilărie (pro-nume)** vs. ***(Că este bolnavă)^ o ştiu de mult (pro-frază). c) După aşezarea sursei în raport cu pro-forma, se disting anaforicele'', în cazul cărora sursa precedă pro-forma, de catafo- rice*, în cazul cărora o urmează (vezi Profesorul; a mers cu elevii lui; în tabără (anaforic)*** vs. ***Pentru a-şi; distra elevii, profesorul; a organizat o excursie (cataforic)). d) După distanţa şi poziţia ierarhică a pro-formei în raport cu sursa, unele pro-forme se găsesc în limitele aceleiaşi propoziţii cu sursa, altele nu; în cadrul ierarhiilor sintactice, unele pro-forme sunt înrudite cu sursa, altele nu. în funcţie de ultimul criteriu, în gb* s-au distins pronominalele* de anafore, păstrându-se termenul anaforă numai pentru pro-formele legate de sursă în limitele aceleiaşi propoziţii şi în categoria sa de guvernare (vezi legare). Se realizează astfel distincţia între anaforicul reflexiv se (Ion; se$_{;}$*** **laudă) şi pronominalul lui (în exemplu! Ion; mi-a vorbit despre copiii lui;, deşi în limitele aceleiaşi propoziţii, pronominalul şi sursi sunt neînrudite ierarhic; în exemplul M-am întâlnit cu Ion;. Vorbele lui; rn-au supărat, sursa apare în afara propoziţiei).**
Vezi şi ANAFORĂ; ANAFORIC; CATAFORĂ; PRONOMINAL; PRONUME; SUBSTITUT; TEXT.
G.P.D.
PROFUND, Ă
1. Caz ~ Caz* în accepţia semantică a lui Ch. J.Fillmore (vezi caz,,). 2. Structură ~ Sinonimă cu structură de adâncime (***vezi adâncime; gramatică***$_{8}$).
G.P.D.
PROGRESIV, -Ă
1. în fonetică, accident fonetic* condiţionat de un sunet precedent (de ex., asimilare* progresivă).

2. în gramatică, formă verbală care desemnează o acţiune în curs de desfăşurare; din punct de vedere aspectual, progresivul se caracterizează prin faptul că desemnează o acţiune neîncheiată (de ex., în engleză, forma verbală compusă din auxiliarul ***be*** şi verbul cu sufixul -ing-, ***I am going).*** **3. în sintaxă, tip de circumstanţială de mod de măsură (progresivă*).**
C.C.
PROIECŢIE
1. Regulă de ~ în semantica generativă (J.J. Katz, J. Fodor (1963)); J. J. Katz, P. Postai (1964)), denumeşte regulile prin care se realizează recompunerea semnificaţiei globale a frazei din semnificaţiile parţiale, operând, succesiv, de la simbolurile terminale până la simbolul iniţial P şi reţinând, în fiecare etapă, numai acele semnificaţii compatibile cu relaţiile sintactice. Regulile de proiecţie realizează, succesiv, pe grupuri sintactice, amalgamul semnificaţiilor, până la amalgamul frazei globale (vezi amalgamare). 2. ~ a capului lexical în teoria X-BARĂ*, încorporată în gb*, denumeşte expansiuni* ale capurilor* lexicale, reprezentate, în arbore, prin categorii aflate în poziţii superioare, deci în poziţii de dominare*. Cum teoria prevede două niveluri de dominare, prima proiecţie (numită minimală*) cuprinde capul lexical + complementele (determinaţii obligatorii), iar a doua proiecţie (numită maximală) adaugă la prima Specificatorul* şi Adjuncţii* (determinanţii facultativi, exteriori), corespunzând expansiunilor celor mai largi ale categoriilor GV, GN, GAj, GPrep. 3. Principiu al ~ ei în gb*, principiu care postulează că trăsăturile cuvintelor sunt „proiectate" integral din lexicon* în sintaxă şi din D-Structură* în S-Structură* sau, altfel spus, postulează că toate trăsăturile argumentale şi tematice ale elementelor lexicale se conservă la toate nivelurile de reprezentare, inclusiv în S-Structură. Tehnic, această conservare se obţine prin intermediul urmelor*, care, pentru compo-nentele deplasate, indică poziţia originară şi conservarea trăsăturilor originare. Astfel, în reprezentarea de suprafaţă: fata$_{i}$ ***pare [să înţeleagă [ej urmările], urma, simbolizată prin e$_{;}$,*** **semnalează, pe de o parte, că structura s-a obţinut printr-o deplasare* de constituent, iar, pe de alta,**
că păstrează caracteristicile sintactice ale predicatului să înţeleagă (vezi şi deplasare; gb; urmă).
G.P.D.
PROLATTV
Unul dintre cazurile locative*, asociind o valoare ablativă* şi una alativă*; este acceptat de verbe şi de prepoziţii de mişcare* generală, neorientată {merge, se plimbă, aleargă; prin, printre, de-a lungul). Există limbi cu o flexiune cazuală bogată (finlandeza, de ex.) care au o formă flexionară de prolativ. în cele mai multe limbi, se realizează prepoziţional sau, mai rar,

apărând în poziţia obiectului direct, se realizează prin acuzativ (fr. ***longer* le jardin; suivre le sentier)**.
Vezi şi CAZJH.
G.P.D.
PROLEPSĂ
în naratologie, formă de a(na)cronie* narativă în care ordinea din text a evenimentelor narate este tulburată prin anticipare, prin evocarea sau introducerea în naraţia primară (de bază) a unor pasaje referitoare la momente posterioare din secvenţa evenimentelor (reale ori fictive) povestite; opusul analepsef în structura temporală a naraţiei. Astfel de anticipări au funcţia de a menţine atenţia cititorilor prin aluzii la desfăşurarea ulterioară a secvenţei narative. Mult mai puţin frecventă decât analepsa, prolepsa se realizează de obicei prin fraze ca: Această întâmplare va avea o deosebită importanţă asupra desfăşurării evenimentelor; Fata aceasta, al cărei nume şi avere puteau să-i permită mamei sale speranţa că se va căsători cu un prinţ regal încoronând opera lui Swann şi a soţiei lui, îşi alese mai târziu ca soţ un obscur scriitor şi făcu familia să coboare mai jos decât punctul de unde plecase (Proust). • Ca şi analep- sele, prolepsele pot fi in teme sau externe p[1] anului naraţiei primare. Epilogul anticipat poate fi considerat, de asemenea, o formă de prolepsă: Fără să ştie, cu o singură frază, in clipa aceea îşi condamnă iubitul la moarte.
Vezi A(NA)CRONIE; ANALEPSÂ.
M.M.
PROMOVARE
Concept sintactic al gramaticii relaţionale (vezi gramatică^), sin. cu avansare (vezi avansare).
G.P.D.

PRONOMINAL, -Ä
1. Se referă la pronume, ceea ce caracterizează sau aparţine pronumelui (ca în sintagmele: desinenţă pronominală, flexiune pronominală) 2. Adjectiv ~ Clasă gramaticală şi semantică de adjective cu provenienţă pronominală, având deci forme identice sau apropiate de cele ale pronumelui, care, în cadrul G(rupului)N(ominal), îndeplinesc rolul general de determinare* a numelui, opunându-se adjectivelor cu rol de calificare* (vezi adjectiv). Se numesc şi determinative*. Sintactic, se disting prin restricţii de topică în construcţia cu substantivul şi prin restricţii de articulare impuse acestuia, iar, morfologic, se caracterizează prin absenţa comparaţiei* şi prin trăsături comune cu flexiunea pronominală. în gramaticile structuraliste, au fost înregistrate sub numele de predeterminanţi*, iar în teoria X-BARA* şi în gb*, ca specificatori* ai numelui. Se subclasifică, în funcţie de specia de pronume din care provin, în: posesive*, demonstrative*, de întărire*, interogative*, relative*, nehotărâte*, negative*. în cadrul rolului general de determinare a numelui, fiecare tip se distinge printr-o funcţie proprie (întărire a numelui, exprimarea relaţiei de posesie în care intră numele, situarea în spaţiu sau în timp a acestuia, marcarea interogaţiei parţiale) şi o semantică proprie (vezi, de ex., deosebirea semantică dintre nehotărâte şi negative) (vezi şi adjectiv; (grup) nominal).
3. Diateză activă ~ După unele interpretări ale gramaticii româneşti (S. Stati (1954), GLR) şi ale celei franceze, sintagma priveşte construcţiile în care pronumele reflexiv* apare în poziţia sintactică a obiectului direct sau indirect, constituind una dintre posibilităţile lor de realizare. Caracteristicile acestor construcţii sunt acceptarea dublării* complementului (se laudă pe sine; îşi impune sieşi) şi posibilitatea substituţiei reflexivului cu alte forme pronominale în acelaşi caz (se laudă, dar şi îl laudă; îşi impune, dar şi îmi impune). Construcţiile sunt interpretate ca aparţinând diatezei active şi sunt opuse construcţiilor cu reflexiv obligatoriu (vezi reflexiv$_4$), atribuite diatezei reflexive. După alte interpretări (Ecaterina Teodorescu (1965); Gabriela Dindelegan (1992)), construcţiile aici în discuţie, singurele care intră în
opoziţie cu activul (se laudă ***vs.* îl laudă), *sunt atribuite diatezei reflexive, iar reflexivele obligatorii sunt considerate ca neparticipând la opoziţiile de diateză (vezi şi diateză; reflexiv). 4. Utilizat ca substantiv, denumeşte, în gb*, o clasă aparţinând categoriei generale a nominalelor, care se opun, în cadrul acesteia, pe de o parte, nominalelor referenţiale, pe de alta, anaforelor* / anaforicelor. Pronominalele şi anaforele / anaforicele au în comun lipsa referinţei proprii şi procurarea ei prin legarea* la o sursă referenţială, deosebirea dintre ele privind poziţia sursei (vezi şi anaforă). Principiul legării pronominalelor cere ca acestea să fie libere în categoria lor de guvernare, ceea ce înseamnă că sursa, în cazul pronominalelor, se situează fie în afara propoziţiei (M-am întâlnit cu Ion$_r$* Elj/ Acesta. m-a salutat), fie în limitele aceleiaşi propoziţii, dar nelegată de pronominal prin guvernare* (Ionj mi-a prezentat studenţii htij) (Vezi anaforă; legare).
G.P.D
PRONOMINALIZARE
în GG*, varianta generativ-transformaţională*, regulă care înlocuieşte un nominal printr-un pronume, aşezând pronumele în poziţiile sintactice ale substantivului. Reflexivizarea* şi cliticizarea*, adică aşezarea unui pronume reflexiv*, respectiv a unui clitic* pronominal în poziţiile sintactice ocupate de un nominal, sunt cazuri speciale de pronominalizare. Vezi şi CUTICIZARE; REFLEXIVIZARE.
G.P.D.
PRONOMINAŢIE
Figură* semantică asemănătoare cu antonomaza* şi cu perifraza*, prin care un nume de fiinţă sau de obiect este desemnat aluziv printr-o calitate specifică sau printr-o acţiune care o evocă: stăpânul fulgerelor - „Jupiter"; **arborele Minervei - „măslinul". • Pronominaţia se apropie, totodată, şi de eufemism*, în măsura în care ocoleşte exprimarea direc tă a unei idei: însuşi**

domnul naturei zisese altădată/ Căpentru-un drept el iartă Gomora vinovată (Alexandrescu).
M.M.

PRONUME

Clasă închisă de cuvinte lipsite de referinţă proprie care, aşa cum sugerează şi denumirea lor, „stau" pentru un nume, procurându-şi referinţa fie prin raportare la un substantiv prezent în enunţ sau în text, fie prin raportare la situaţia de comunicare*. Aparţine clasei mai largi a pro-formelor* (vezi şi anaforă; anaforic; legare; pro-formă; substitut), constituind subclasa cea mai numeroasă de pro-forme, al cărei specific este dat, pe de o parte, de natura substantivală a termenului cu care se leagă şi de la care îşi procură referinţa, iar, pe de alta, de natura gramaticală a pro-formei, care, în cazul pronumelui, este o parte de vorbire* flexibilă*, preluând informaţia de gen, eventual şi de număr de la substantiv (vezi acord$_2$.; ex.: ***M-am întâlnit cu Ion;. Elj /Acesta; / Dumnealui; m-a salutat). Clasa pronumelui interferează şi cu cea a deicticelor*, trimiţând, prin unii dintre membrii ei, la situaţia de comunicare*** (ex.: ***Dă-mi-1 pe acesta din dreapta!). • Pronumele nu este o clasă omogenă, existând diferenţe de la o limbă la alta, de la o specie la alta, de la o folosire la alta. în măsura în care este posibilă o caracterizare generală, trăsăturile clasei sunt: a) Din punct de vedere semantic, pronumele este lipsit de referinţă proprie, comportându-se, pentru obţinerea referinţei, fie anaforic, fie*** deictic. Există forme specializate pentru utilizarea anaforică (relativele* din propoziţiile atributive, de ex., sunt numai anaforice); altele, pentru utilizarea deictică (pronumele personale* şi posesive* de pers. I şi a Il-a funcţionează deictic); altele se utilizează când anaforic, când deictic (vezi, de ex., demonstrativele*). Există limbi şi utilizări în care clasa pronumelui include şi forme vide referenţial (vezi vid), nestabilind nici o relaţie cu o sursă referenţială. în acest caz, ele funcţionează fie numai cu rol sintactic, de umplere a unor poziţii obligatorii (vezi expletivele* pronominale subiecte din franceză şi engleză: il pleut; **it is snowing)**, fie cu rol de formant obligatoriu, uneori şi cu rol stilistic (este cazul cliticelor reflexive şi personale din română care nu ocupă poziţii sintactice; vezi, pentru reflexivele obligatorii, reflexiv$_4$; ex. **se gândeşte, se întâmplă-, vezi şi (dativ) etic; (dativ; acuzativ) neutru**; ex. ***el mi ţi-o înşfacă; a luat-o la dreapta), b) Din punct de vedere sintactic, pe lângă trăsături comune cu ale substantivului (au multe poziţii în comun), prezintă şi trăsături proprii, în calitate de centre de grup, pronumele sunt generatoare de grupuri mai restrânse, cu expansiuni mult limitate, uneori foarte limitate (este cazul pronumelui personal ca centru de grup: *el frumos, *el din dreapta). în limbile în care există clitice pronominale, aşezarea cliticelor este diferită de a substantivelor corespunzătoare (vezi*** ü ***spăl*** vs. ***spăl covorul), c) Din punct de vedere flexionar, pronumele are, pe lângă trăsături comune cu ale substantivului (participă la opoziţii comune), şi caracteristici proprii, grupate sub numele de flexiune pronominală. Trăsăturile flexiunii pronominale diferă de la o limbă la alta. în română, caracteristicile ei cele mai importante sunt: prezenţa categoriei persoanei, circumscrisă la anumite specii de pronume; absenţa categoriei determinării/individualizării; prezenţa, pentru unele specii, a distincţiei suplimentare accentuat**** vs. aton* (sau neaccentuat; sau clitic*); frecvenţa paradigmelor individuale, specifice unui singur tip de pronume, chiar unei singure forme pronominale; prezenţa formelor supletive*; distincţii cazuale mai numeroase decât la substantiv şi unele desinenţe proprii (este cazul desinenţelor pentru genitiv-dativ: -ui(a), -ei(a), -or(a)). d) Din punct de vedere pragmatic, este o parte de vorbire mai relevantă decât celelalte, trimiţând, prin subclasa deicticelor, la situaţia de comunicare, iar, prin subclasa anaforicelor, la elementele de recurenţă din construcţia textului* (sau din discurs*), e) Din punct de vedere sociolingvistic, este o clasă care poate marca diferenţele de mentalitate dintre comunităţile lingvistice (vezi, de ex., marcarea, prin pronume specializate, a comportamentului politicos şi a gradelor de politeţe*), f) Din punct de vedere tipologic, clasa pronumelui în ansamblu şi anumite caracteristici ale fiecărui tip pot fi luate drept parametru de distingere structurală a limbilor (vezi TIPOLOGIE). După prezenţa sau absenţa pronumelui, se separă o clasă puţin numeroasă de limbi în care nu există pronume (vezi japoneza). în raport cu cliticele pronominale, se deosebesc limbile CJe cunosc această clasă de forme (vezi limbile romanice) şi altele în care nu există clitice (vezi latina sau rusa). După posibilitatea nelexicalizării subiectului pronominal, se disting limbile de tip „pro-drop*", care admit neexprimarea subiectului pronominal (româna şi italiana; vezi (subiect) inclus) şi limbile ,.non-pro- drop", în care subiectul pronominal este obligatoriu exprimat (ca în franceza actuală şi engleză). în funcţie de numărul de opoziţii gramaticalizate prin pronume, există limbi care gramaticalizează, suplimentar, opoziţiile politeţii*, distingând uneori mai multe trepte de politeţe (este, de ex., cazul

românei). Sunt limbi care gramaticalizează opoziţia „inclusiv" vs. „exclusiv" cu referire la pers. I plural, marcând diferit includerea / excluderea interlocutorului din pluralitate (vezi persoană). Există limbi care marchează, cu ajutorul pronumelui, distincţiile animatului*, selectând forme pronominale diferite după cum substituie nume de persoană sau de inanimate, de animale (mari sau mici) (vezi animat). • Clasificarea pronumelui are, în general, o bază funcţională, fiecare specie de pronume adăugând la caracteristicile generale câte o funcţie/ semnificaţie specială. Astfel, tipurile de pronume care trimit obligatoriu la actul enunţării, definindu-se în raport cu participanţii la enunţare (personal, de politeţe, de întărire, posesiv, demonstrativ), se deosebesc între ele după funcţia specială adăugată de fiecare (de marcare a politeţii, de întărire a persoanei, de exprimare a relaţiei de posesie, de indicare a poziţiei în spaţiu şi timp a participanţilor la comunicare în raport cu vorbitorul). Unele pronume au ca funcţie specială marcarea interogaţiei, indicând enunţurile interogative* parţiale (vezi pronumele interogative). Altele asigură legarea sintactică a două propoziţii, funcţionând ca mărci collective' de subordonare (vezi relativele*). Există pronume al căror rol special este de a indica identitatea referenţială a actanţilor (vezi reflexivele*). Unele sunt purtătoare ale

semnificaţiei negative, indicând inexistenţa persoanei sau a obiectului în poziţiile sintactice de subiect şi de complement (vezi pronumele negative*). Altele exprimă, suplimentar, o semnificaţie cantitativă (este cazul nehotărâtelor*), funcţionând drept cuantificatori* universali sau existenţiali. Fiecare limbă cunoaşte organizări proprii ale claselor pronominale. Există tipuri de pronume specifice unei limbi (româna, de ex., în context romanic, şi-a creat un pronume distinct de întărire), iar altele, deşi comune, au manifestări diferite de la o limbă la alta (demonstrativul românesc, în raport cu cel din latină, a pierdut referirea la persoană, iar, în raport cu cel romanic, şi-a creat o formă specială de „diferenţiere": cestălalt (pop.) vs. ***acesta; celălalt vs acela).***

Vezi şi ANAFORIC; ANAFORĂ; CLITIC; DEICTIC; DEMONSTRATIV; INTEROGATIV; ÎNTĂRIRE; LEGARE: NEGATIV; NEHOTĂRÂT; PERSOANĂ; PERSONAL; POLITEŢE; POSESIV; PRO-FORMĂ; REFLEXIV; RELATIV; SUBSTITUT.

G.PD.

PRONUNŢARE / PRONUNŢIE

1. Emitere (producere) de sunete articulate (cu ajutorul organelor voibirii). Circulă şi cu denumirile pronunţie, rostire. 2. Mod de pronunţare (vezi 1). • Reguli de ~ Vezi ortoepie; ortofonie.

C.S..

PROPAGARE

Caz particular al asimilării*, care se realizează prin apariţia într-un cuvânt a unui sunet identic cu alt sunet din acelaşi cuvânt; sunetul care se „propagă" trebuie să fie plasat într-o silabă anterioară faţă de sunetul nou apărut. Creată prin opoziţie cu anticiparea, propagarea este un accident fonetic rar; în istoria limbii române singurul fenomen cu caracter de „serie" limitată este propagarea lui n în anumite cuvinte latineşti, propagare care, adesea, a fost urmată de o disimilare parţială; lat. genuculus > rom. genunchi, lat. minutus > rom. mă nuni > mărunt, lat. canutus > rom.* cănunt > cărunt, acest
fenomen are şi unele prelungiri dialectale, de ex., lat. *cinusia> sbd. crişean, cearimsă. De regulă însă, când fenomenul se înregistrează pentru alte sunete, el este izolat şi are caracter strict local: Oltelniţa, colindrând.

Vezi ASIMILARE.

C.C.

PROPAROXITON, -Ă

• Cuvânt ~ Cuvânt care are accentul* pe silaba antepenultimă: întrerupere, pădurile. • Accentuare ~ Modalitate de accentuare a cuvintelor, astfel încât accentul să cadă pe antepenultima silabă. Alături de cea paroxitonă*, accentuarea proparoxitonă este specifică limbii române.
•Rimă ~ Rimă feminină trisilabică: gemene/semene, codruţule/drăguţule; vezi rimă.

Vezi şi ACCENT.

M.M.

PROPOZIŢIE

Unitate de bază a-sintaxei*, pentru care s-au propus numeroase definiţii (peste 200), distingându-se următoarele direcţii: a) definiţii inspirate din logica clasică, în care se insistă asupra calităţii propoziţiei de comunicare completă şi asupra prezenţei celor două componente esenţiale, subiectul şi predicatul,

definiţii de felul: propoziţia este o comunicare completă în care se spune ceva despre subiect cu ajutorul predicatului; b) definiţii plecând de la logica modernă, în care propoziţia, concepută ca funcţie propoziţională determinată (determinarea se obţine prin substituţia variabilei individuale cu indivizi concreţi), ia valori de adevăr, putând fi, prin raportare la o stare de fapt, adevărată sau falsă (de ex., predicatul „violonist", asociat individului Ion, dă propoziţia Ion este violonist, care este adevărată în cazul lui Ion Voicu, dar falsă, în cazul lui Ion Ţiriac); c) definiţii de orientare structuralistă, formală, care insistă asupra autonomiei formale a propoziţiei: o autonomie fonetică, realizată prin demarcatori prozodici (cele două pauze care delimitează propoziţia şi conturul intonaţional complet) şi o autonomie sintactică, manifestată prin faptul că în limitele propoziţiei se satisfac toate valenţele* elementelor componente, nici unul dintre constituenţi necontractând relaţii' sintactice în afara propoziţiei; d) definiţii care preiau elemente din mai multe orientări, asociind trăsături legate de autonomia formală cu cele legate de autonomia de comunicare sau cu cele legate de condiţiile de adevăr. Termenul propoziţie acoperă realităţi diferite, după cum se recunosc, ca în gramatica română sau engleză, trei niveluri de organizare sintactică: frază* - propoziţia - grup* sintactic (cărora, terminologic, le corespund în engleză: ***Sentence - Clause - Phrase***) sau numai două niveluri, nediferenţiindu-se nivelul frazei, alcătuit din mai multe propoziţii legate semantic şi sintactic, de cel al componentelor ei propoziţionale. Există gramatici (vezi gb*) care introduc al patrulea nivel de organizare sintactică, numit „Small Clause" (= propoziţia mică), acoperind construcţiile cu predicate suplimentare (ex.- I saw her leave; Stefan considers Ben foolish / ~ a fool; apud R. Borsley (1992)), ceea ce înseamnă abandonarea condiţionării unei propoziţii de prezenţa unui verb la un mod personal. în gramatica limbii române, care recunoaşte trei nivele de organizare sintactică şi menţine condiţia verbului la mod personal, acceptând însă şi o predicaţie* realizată altfel decât verbal (este aşa-numita predicaţie sintactică nominală, realizată prin intonaţie), propoziţia eciespunde atât unităţii sintactice independente cu un singur predicat (vezi şi (propoziţie) independentă, cât şi componentelor cu un singur predicat din construcţia frazei (vezi principală REGENTĂ). • Terminologic, lucrurile s-au complicat şi mai mult în momentul introduceiii perspectivei enunţării*, având ca rezultat distingerea propoziţiei, unitate sintactică abstractă, aparţinând sistemului*, de enunţ*, unitate concretă, rezultată din procesul enunţării, într-o situaţie de comunicare[1] dată. Pentru unii autori (Z. Harris, iar în lingvistica românească Valeria Guţu Romalo), termenul enunţ este preferat celui de propoziţie, având avantajul că acoperă orice unitate sintactică autonomă

concretă, indiferent de întinderea ei ca frază sau ca propoziţie şi independent de modul de realizare, după structura clasică (grupul subiectului + grupul predicatului) sau realizare incompletă (numai grupul subiectului), eventual neanalizabilă (o interjecţie, un adverb de afirmaţie sau de negaţie). • Pentru clasificarea propoziţiilor s-au propus numeroase criterii: a) după modul de comunicare instituit de locutor (vezi mod_h), propoziţiile se împart în: enunţiative*/ asertive*, interogative*, imperative*, exclamative*; b) după structură, se împart în: analizabile vs. neanalizabile; verbale vs. nominale*; bimembre vs. monomembre*; dezvoltate vs. simple; complete vs. eliptice; c) după afirmarea sau negarea predicatului propoziţiei, se disting cele afirmative* (sau pozitive*) şi cele negative*; d) după cuprinderea sau necuprinderea în structuri mai ample şi după tipul de relaţie sintactică în care se angajează, se disting propoziţiile independente* de cele sintactic legate, ultimele fiind, la rândul lor, principale* sau secundare* (subordonate), principale regente* sau principale coordonate; e) după poziţia sintactică ocupată în ierarhia subordonării, se disting necircumstanţialele* de circumstanţiale*; fiecare tip, la rândul lui, se subclasifică fie după semantica specială a raportului circumstanţial (vezi diversele tipuri de circumstanţiale), fie după natura morfologică a capului* de grup şi după poziţia exactă ocupată în raport cu acesta (vezi diversele tipuri de necircumstanţiale). în acest cadru general, se pot introduce detalii şi specificări numeroase, existând mari diferenţe de la un autor la altul, de la o gramatică a unei limbi la alta.

Vezi şi ASERTIV; CIRCUMSTANŢIAL; ENUNŢ; EXCLAMATIV; FRAZĂ; IMPERATIV; INTEROGATIV; MODALIZATOR; MONOMEMBRU; $NECIRCUMSTANŢIAL_2$; NOMINAL^ PRINCIPAL^ $REGENT_2$; SUBORDONATJ.

G.P.D.

PROPOZIŢIONAL, -Ă

Ceea ce priveşte o propoziţie sau se realizează printr-o propoziţie. • Adverb ~ Clasă de adverbe şi de locuţiuni adverbiale cu rol modalizator', introducând atitudinea vorbitorului faţă de conţinutul factual/descriptiv al comunicării. Sintactic, apare fie legat printr-un conectiv* conjunctional subor- donator de o întreagă propoziţie (ex.: **Sigur că P; Probabil că P; De bună seamă că P), fie introdus parantetic, incident*, deci izolat sintactic de propoziţie** (ex.: **Sigur P; De bună seamă. P). • Argument ~ în teoria structurii actanţiale/argumentale a propoziţiei, reprezintă acel** actant*/ argument* căruia îi corespunde o propoziţie (ex.: ***Mă doare că sunt nedreptăţit: îmi pare bine că te-am cunoscut), în teoriile logico-semantice, apare sub denumirea de argument-eveniment al unui predicat. S-a extins ca utilizare şi la propoziţiile non-asertive, non-finite, din poziţii actanţiale, realizate în română prin conjunctiv (îmi place să citesc; Doresc să citesc). • Verb de atitudine ~ Clasă de verbe şi de locuţiuni verbale îndeplinind acelaşi rol modalizator cu adverbele propoziţionale (vezi 1); introduc atitudinea vorbitorului faţă de conţinutul*** factual al propoziţiei (ex. ***consider că...; cred că...; îmi pare bine că...; mă îndoiesc că...*** etc.). Vezi şi atitudine; modalizator.

G P.D.

PROPRIU (NUME/SUBSTANTIV ~).

Clasă specială de substantive*, distincte de substantivele comune* prin trăsături semantice, pragmatice şi gramaticale. Semantic, se caracterizează prin: calitatea de a desemna o persoană sau un obiect unic, ca şi cum i-ar lipi o etichetă specială. având dec; un referent, dar nu şi un sens; lipsa conotaţiei*. Pragmatic, se disting prin categoria deixis-ului*, trimiţând obligatoriu la cunoştinţe comune locu torului şi interlocutorului. Gramatical, au următoarele caracteristici: posibilitatea utilizării fără articol (dacă articolul este prezent, acesta îndeplineşte alt rol decât cel de determinare*); nu participă la opoziţii de număr, având formă fie de singular, fie de plural (Breaza, dar Bucureşti) sau formă de plural, dar utilizare con- textuală de singular (ex.: **Bucureşti este un oraş cu peste două milioane de locuitori); numeroase restricţii de distribuţie* şi, implicit, expansiuni* mai restrânse decât ale substantivelor comune; dacă**

totuşi adjuncţii (determinanţii) apar, aceştia au fie rolul de dezambiguizare, intrând în „eticheta" desemnării şi formând substantive compuse (ex.: Bruegel **cel Tânăr; Ştefan cel Mare; Ludovic al XVI-lea. Ion al Catrinei), fie rolul de mărci de afectivitate, de marcare a „apropierii" sau, dimpotrivă, a „distanţării" locutorului faţă de numele exprimat (vezi bietul meu Ion** vs. **Acest Ion mă agasează), fie rolul de a schimba, prin metonimie*, clasa substantivului, orientându-1 spre substantivele comune** (ex.: **Un Luchian ca acesta nu vezi în fiecare zi); în unele limbi, sensibile faţă de categoria animatului*, pot apărea particularităţi speciale de flexiune ale substantivelor proprii de persoane sau de animale (vezi, pentru română, trăsături ale (sub)genului personal*). • Clasificarea substantivelor proprii urmează criterii semantice regăsibile şi la cele comune, partiţia lor realizân- du-se în funcţie de trăsături semice ca: [+ Animat]; [+ Sex], iar, pentru cele inanimate,] + Abstract]; [+ Loc]** etc. Se disting: clasa numelor proprii de persoană (numite antroponim(ic)e), a numelor proprii de animale, a numelor proprii geografice (numite toponim(ic)e*, ultimele incluzând hidronimele*, numele de râuri; oronimele, numele formelor de relief; astronimde, numele de corpuri cereşti), a numelor proprii de instituţii i',tc. Dintre acestea, antroponimele, prin interferenţa cu parametrul animatului, au caracteristicile cele mai speciale, fiind o subclasă total diferită de celelalte. Vezi şi antroponim; toponim.

G.P.D.

PROSOPOPEE

Figură* semantică (trop), formă extinsă a personificării* (cu care nu se confundă), prin intermediul căreia se atribuie obiectelor/abstractelor/elementelor naturale ori supranaturale caracteristici ale fiinţelor animate: Ai tăi suntem! Străinii/ Te-ar pierde de-ar putea;/ Dar când te-am jierde, Doinoy ai cui am rămânea?(...) Rămâi, că ne eşti doamnă/ Şi lege-i al tău glas;/ Invaţă-ne să plângem/ C-atât ni-a mai rămas! (Coşbuc), • După unii cercetători,

prosopopeea se suprapune total cu personificarea (J. Dubois, F. L. Carreter); după alţii, figura este ilustrată de fabulă sau de alegorie*, specii în care sunt animate ori evocate figuri abstracte, personaje mitologice, persoane absente ori moarte (Fontanier, H. Lausberg, Gh. Drago- mirescu). Diferenţa faţă de personificare constă în faptul că prosopopeea se extinde dincolo de

limitele unei figuri izolate, cuprinzând uneori un întreg text (Coşbuc - Doina, Eminescu - Luceafărul) sau o opera în totalitate, situaţie în care avem a face, mai curând, cu alegoria propriu- zisă (Le Roman de la rose. D. Cantemir - Istoria ieroglifică).
Vezi PERSONIFICARE.
M.M
PROTAZĂ
Parte componentă a perioadei*, propoziţie sau propoziţii subordonate plasate în frază înaintea regentei lor (numită apodoză"), faţă de can .ie află în raport de dependenţă semantică: în absenţa apo- dozei, protaza rămâne cu un sens incomplet. Protaza are funcţia de a crea o tensiune sau o aşteptare, pe care apodoza o rezolvă în finalul construcţiei sintactice: Cine ar şti să descrie toate perfecţiunile, tot farmecul acestor trsi opere, cine ar putea să rostească lot ce spun ochiului şi minţii (= protaza), acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte, acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul şi psalmistul seminţiei lui Nimrud (- apodoza) (Odobescu). • în accepţie restrânsă, unele definiţii ale protazei (H. Lausberg) limitează posibilitatea de inversare a ordinii regentă/subordonată în perioadă la propoziţiile condiţionale ori concesive antepuse, eventual în construcţie corelativă {dacă... atunci, deşi... totuşi): Quoique j’aie suivi une **route un peu diLf6rente de celle de cet auteur pour la conduite de l’action (- protaza)**, ***je n 'ai pas laisse d’enrichir ma piece de tout ce qui m a păru le plus eclatant dans la sienne - „Deşi am urmat un drum întrucâtva diierit de cel al acestui autor în dirijarea acţiunii (= protaza), mi-am îmbogăţit piesa cu tot ceea ce mi s-a părut mai strălucit într-a sa***“ (Racine).
Vezi APODOZĂ; PERIOADĂ.
M.M.
PROTEZĂ
Accident fonetic* care constă în adăugarea unui sunet neetimologic la iniţiala cuvântului pentru a-i uşura articularea. în mod curent, proteza este definită ca adăugare a unei vocale la începutul cuvântului: alămâie, (a) amirosi, deoarece proteza vocalică este mai frecventă; fenomenele de proteză consonantică sunt mai rare: zbici (pentru bici), scobori (pentru coborî) şi au un caracter popular sau regional. Fiind mai productivă, proteza vocalică a determinat creerea unor serii de cuvinte acceptate de limba literară; de ex., în franceză apare un e- (iniţial) înaintea unor gruputl consonantice al căror prim element este s: etoile (< lat. stella), epaule (dat. spatulum) etc., iar în română înaintea monosilabicelor consonantice apare, de regulă, un î- protetic, cf. pronumele: îmi. îţi. îşi, îl sau formele verbale: îs. îi. • Frecvenţa protezei într-o anumită arie lingvistică poate să individualizeze acea arie; astfel, proteza iui a- este considerată o particularitate specifică dialectului aromân: arău, armân etc.
C.C.
PROTOLJMBĂ
în sistemul de clasificare genealogică a limbilor, limbă primară comună din care derivă un grup de limbi înrudite. în structura arborelui* genealogic - modalitate de reprezentare a descendenţei limbilor, acreditată de metoda comparativ-istorică protolimbile constituie nodurile care se ramifică în urma proceselor de diversificare lingvistică. Protolimbile pot fi atestate (de ex., latina, din care derivă limbile romanice) sau neatestate (de ex., slava comună sau vechea germanică, din care derivă limbile slave, respectiv, germanice). Metoda comparativ-istorică permite reconstrucţia* pioto- limbilor neatestate.
L.I.R.
PROTOTIP
Teză mai veche în filozofia limbajului, fundamentată ştiinţific de E. Rosch şi B. Lloyd, care susţine că prototipul este cel mai bun reprezentant comun asociat unei categorii, ale cărei proprietăţi tipice le redă. Este un sens diferit de accepţia din tehnică („primul exemplar al unui model, mecanism, vehicol“). Pentru categoria fruct se dă ca prototip mărul şi ca cel mai puţin reprezentativ măs 'ma; se delimitează o scară de reprezentativitate pe care se plasează pruna, ananasul, fragii, de ex. Statutul de prototip este acordat în versiunea standard (G. Kleiber, G. Lakoff, M. Riegel, P. Kay ş.a.) pe baza unei frecvenţe ridicate care garantează sta- bilitatea interindividuală necesară pertinenţei sale în mod general la mai mulţi vorbitori; se delimitează o scară de prototipicalitate a organizării interne în categorii. Conceptul de prototip se bazează pe mai multe teze: categoria are o structură internă prototipică, gradul de reprezentativitate a

unui exemplar corespunde gradului său de apartenenţă la o categorie, apartenenţa la o categorie se face prin gradul de asemănare cu prototipul, categoriile nu operează în mod analitic, ci în mod global. Membrii unei categorii sunt apreciaţi în funcţie de condiţiile necesare şi suficiente (CNS), cum ar fi proprietăţile „capabil să zboare“, „să aibă pene“, „să aibă aripi“ ş.a. pentru categoria pasăre şi prototipul vrabie. Prototipul funcţionează ca o referinţă cognitivă; din acest punct de vedere, prototipul se diferenţiază de stereotip după schema:
subcategorie referenţială concept
extensiune intensiune
I I
prototip stereotip

Prototip (uzaj standard)
Prototipul implică o relaţie de hiponimie*, bazân- du-se pe relaţia dintre categoria de bază şi categoriile subordonate:
SUPRAORDONAT animal fruct mobilă NIVEL DE BAZĂ câine măr scaun
NIVEL SUBORDONAT boxer golden taburet
Există şi o versiune extinsă a semanticii* prototipului (D. Geeraert, Ch.J. Fillmore), diferită în principii şi funcţionare de cea standard şi care admite că: o categorie poate trimite la referenţi diferiţi (pasăre trimite la vrabie, vultur, struţ); grupările de sens se bazează pe asemănarea de familie ca teorie a categorizării. Se disting mai multe tipuri de prototipuri, prototipul fiind un fenomen de suprafaţă. Versiunea extinsă a prototipului se ocupă de cuvinte polisemantice şi de aceea se apreciază că nu e o teorie a categorizării, ci o teorie semantică lexicală, care descrie relaţiile dintre diferite accepţii. Semantica prototipului constituie tema unor întâlniri ştiinţifice privind relaţiile dintre semantică şi cunoaştere interesante deopotrivă şi pentru semantică*, lexicologie şi lexicografie*.
A.B.V.

PROZODIE

1. în sensul cel mai vechi, pronunţare regulată a cuvintelor, care respectă accentul* şi cantitatea* (durata), constituind baza metricii*; organizare vocalică şi consonantică a unui text. 2. Disciplină care studiază variaţiile de înălţime a sunetului, modificările de intensitate, tempo şi ritm*, de accent şi intonaţie, în orice realizare a limbii vorbite, inclusiv în sensul tradiţional presupus de trăsăturile metrice* ale versificaţiei*. 3. în lingvistica modernă, prozodia constituie una dintre cele două părţi ale fonologieî . cealaltă fiind fonematica (studiul fonemelor*, posibilităţile lor combinatorii, dar şi studierea fenomenelor melodice ale lanţului vorbirii: energie, înălţime melodică, durată - adică tot ceea ce afectează segmente care nu coincid în mod necesar cu fonemul). în această structurare, prozodia se ocupă de trăsăturile care se raportează la unităţi lingvistice de mai mare întindere (accentul, intonaţia, tonul, ritmul). Unităţile proozodice sunt numite în lingvistica europeană (A. Martinet şi şcoala fonologică) prozodeme, iar în lingvistica americană unităţi ***suprasegmentale*** (vezi suprasegmental, -Ă).
Vezi şi METRICĂ; VERSIFICAŢIE.
M.M.

PSEUDONIM

Nume al unei persoane, schimbat în anumite situaţii, faţă de numele obişnuit, moştenit (vezi onomastică): pe Anatole France îl chema Thibaud Aurore Dupin, baroană Dudevant, şi-a luat pseudonimul ***George Sand;*** poeţii D. Anghel şi St.O. Iosif, lucrând împreună, au folosit pseudonimul comun A. Mirea; G. Călinescu a semnat multă vreme Aristarc (numele unui gramatic vestit din Grecia veche).
A.B.V.

PSEUDOPREFIX

Vezi PREFIXOID.

PSEUDOSUFEX

Vezi SUFIXOID.

PSIHOLINGVISTICĂ

Studiu interdisciplinar, al cărui obiect îl constituie relaţia dintre structura mesajelor* şi procesele psihice specifice indivizilor care le produc şi le interpretează într-o situaţie* comunicativă dată. Psiholingvistica analizează felul în care gândirea, memoria, afectele, temperamentul intervin în structurarea şi receptarea mesajelor, rolul componentelor situaţionale, modul de percepere a codului* lingvistic de către cei care îl utilizează, factorii care influenţează, în decursul timpului, formele

activităţii comunicative a unui individ (educaţia, cultura, bilingvismul*, profesia etc.), efectele unor stări patologice asupra activităţii comunicative etc. Psiholingvistica are în vedere nu numai utilizarea codului verbal, ci şi a altor tipuri de coduri comunicative (gestual, mimic etc.), examinând relaţia, ponderea şi funcţiile fiecărui tip de cod în procesele de comunicare. Metoda de studiu este aceea folosită curent în psihologie: fonnularea unei ipoteze, observaţia şi experimentul cu funcţia de testare a ipotezei, validarea sau invalidarea acesteia. Psiholingvistica şi-a dovedit utilitatea îndeosebi printr-o serie de aplicaţii pe care le-a dezvoltat în domenii de cercetare înrudite (dialectologie, stilistică etc.) sau în anumite domenii practice (traducere, predarea limbii materne şi a limbilor străine etc.)
L.I.R.

PSIHOLOGIC (VERB ~)

Clasă semăn ti co-sintactică de verbe şi de construcţii perifrastice verbale care aparţin verbelor şi construcţiilor non-agentive (vezi agentiv) de stare*, exprimând o stare fizică sau psihică şi un sentiment, şi care primesc doi actanţi*/ două roluri*, unul reprezentând experimentatorul*, iar celălalt, conţinutul stării/senzaţiei (= obiectivul*), în teoria localistă* (vezi CAZ_m), experimentatorul este interpretat ca sediu „interior‟ al stării/senzaţiei, deci ca locativ*. Cele două roluri se actualizează diferit de la o limbă la alta (fr. ***J'ai faim, Tai home vs.*** rom. Mi-e foame, Mi-e ruşine), dar şi în interiorul aceleiaşi limbi, de la un verb la altul, de la o construcţie perifrastica !a alta (în română, de ex., experimentatorul / locativul poate apărea ca subiect: Ion iubeşte, urăşte, ca obiect indirect: îi place, i se ***urăste,Ü aide de sau ca obiect direct: mă doare, mă enervează). Sin. cu verb de sentiment/ de senzaţie.***
G.P.D.

PSIHOMECANICĂ

Vezi PS1HOS1STEMATICĂ.

PSIHOSEMIOUCĂ
Domeniu ştiinţific interdisciplinar, greu de delimitat, care implică cercetări asupra psihologiei limbajului. Psihosemiotica se bazează pe integrarea parţiala sau totală a unor domenii înrudite (de ex., integrarea analizelor lui Freud în semiotică*), ocupându-se şi de analiza universului individual (idioiectal), opus universului colectiv (socio- lectal). în psihosemiotică se stabilesc tipologii ale personalităţilor / registrelor / timbrelor / vocilor, domeniu de experimentare considerat de interes pentru viitor.
Vezi PSIHOLINGVISTICĂ; SEMIOTICĂ.
A.B.V.
PSIHOSIS TEMATICĂ
Psihosistematica sau psihomecanica sunt denumirile utilizate pentru a desemna teoria limbii şi tehnica de analiză elaborată de G. Guillaume în deceniile 3-6 ale sec. al XX-lea. Spre deosebire de
F. de Sausssure, care a creat o lingvistică a opoziţiilor. G. Guillaume a creat o lingvistică a poziţiilor; aceasta porneşte de la ideea că în elaborarea formelor lingvistice există o linie continuă, pe care se succed, în diferite poziţii, momentele gândirii; misiunea lingvisticii este să circumscrie şi să reprezinte tocmai aceste momente. Astfel, în concepţia lui G. Guillaume, lingvistul trebuie să definească morfemele printr-un singur sens, care să fie capabil să dea seama de toate întrebuinţările (efectele de sens) acestuia în discurs. Fiecare valoare a limbii este concepută ca o mişcare inconştientă a gândirii. Efectele de sens se produc în raport cu momentul în care valoarea este interceptată de conştiinţă, mai aproape sau mai departe de momentul declanşării ei în gândire. • Curentul lingvistic creat, iniţial în Franţa, în jurul psihosis- tematicii a dezvoltat o serie de direcţii şi şi-a găsit aplicaţii în istoria limbii (J. Teyssier, G. Moignet etc.), în stilistică (M. Wilmet, M. Hirsch), în didactica contemporană (R. Lessage) sau în problemele traducerii (G. Garnier).
C.C.
PUNCT [.]
1. Semn ortografic*. în ortografia* românească actuală marchează absenţa unor litere* în anumite tipuri de abrevieri, fiind: a) obligatoriu în cele rezultate din suprimarea părţii finale a cuvintelor (ian[.j „ianuarie", a[.]c[.] „anul curent"), b) facultativ în compusele din litere iniţiale (0[.]N[.]U[.]/ONU „Organizaţia Naţiunilor Unite") şi c) exclus în celelalte formaţii (dl „domnul", TAROM „Transporturile

Aeriene Române"), inclusiv în abrevieri/simboluri ştiinţifice şi tehnice cu structură diferită (m „metru", Mg „magneziu"). Aceste reguli ortografice prescriptive/prohibitive au în româna actuală numeroase excepţii. 2. Semn de punctuaţie*. în româna contemporană redă o pauză* (vezi 1): a) după propoziţii enunţiative independente - E mai mult decât o lovitură[.] (Sebastian); b) după fraze formate din propoziţii enunţiative - Aşa ne duceam băieţii şi fetele unii la alţii cu lucru, ca să ne luăm de urât, ceea ce la ţară se cheamă şăzătoare, şi se face mai mult noaptea, lucrând fiecare al său[.]. (Creangă); c) între propoziţii enunţiative în raport de coordonare sau de subordonare şi alcătuind o frază fragmentată - Multe se spune că a mai făcut prin străinătate, pe acolo [.] Dar ce anume şi cine e, nu ştie nimeni. (Camil Petrescu); d) după propoziţii interogative indirecte - ne întrebam care din cei trei nasturi de la haină va lipsi[.] (Sebastian); e) după (grupuri de) cuvinte echivalând cu o propoziţie enunţiativă independentă - Da [.]. înainte de punct (vezi 1,2) şi după punctul interior din structura abrevierilor nu se lasă pauză albă.
•~ şi virgulă [;] - Semn de punctuaţie. în româna contemporană redă o pauză (vezi 1) cu durată intermediară între pauzele notate prin punct (vezi 2), respectiv prin virgulă*. Delimitează în frază (grupuri de) propoziţii, asigurând claritatea construcţiei. Este preferat: a) în fraze lungi, mai ales după intercalări - îmi spunea bucuria lui nebună, când se întâmpla arareori să sosească vreun om cu târlia, cu bilet de la stăpână-su, să-i dea voe să încarce niscaiva scânduri[;] dragostea cu care-1 ducea în casă şi-i da de toate câte avea şi cum nu-i venia să-l mai lase să plece... (Brătescu-Voineşti); b) după vorbirea indirectă intercalată într-o comunicare directă - Omul acesta al meu a fost vrednic gospodar, încheie ea[;] se cuvine să-i faceţi o asemenea cinste. (Sadoveanu). înainte de punct şi virgulă nu se lasă pauză albă.
•Două ~ e [:] Semn de punctuaţie. în româna contemporană atrage atenţia asupra secvenţei pe care o introduce. Marchează: a) o comunicare directă, fiind urmat sau nu de ghilimele*, de linie de dialog*, de alineat* (vezi 1) - A zis şi el[: „JTari bini, băieţ" (Sadoveanu); Şi cum dormea, sărmanul, cu faţa în sus, îi pune cărbunele pe pieptul gol, zicând[:-] Na! satură-te de făcut şagă cu mine, cârpaciule! (Creangă);
b) un citat, fiind urmat facultativ de ghilimele şi/sau de alineat (vezi 1) - ne întâmpină următoarea cugetare]: "JSchema cursului naturii este un cerc de forme prin care materia trece ca prin puncte de tranziţiune" (Vianu); c) o interjecţie - La ieşirile mele entuziaste, vorbind despre aceşti mari înaintaşi, ei îmi opuseseră nişte silabe de îndoială [:] Nda! ***Ihn!*** (Sadoveanu); d) o enumerare - El mi-a făcut întâile jucării[:] tilinci, speteze de zmeu, cărucioare (Brătescu-Voineşti); e) o explicaţie sau o precizare introdusă frecvent prin cuvintele astfel, aşa etc. ***Pătlăgelele aşa se fac[:] cureţi vinetele de pieliţă ca de obicei, le dai în undă, le scurgi de apă (Călinescu); f) o concluzie, o consecinţă - în curând se deschide sezonul iepurilor[:] mergem şi Ia iepuri... (Sadoveanu) ; (g) absenţa verbului la mod predicativ - „Noi învăţăminte de pe frontul occidental" se numea una. Alta[:] „Rolul artileriei în războiul actual". (Camil Petrescu), în concurenţă cu linia de pauză şi cu virgula. Notează o pauză (vezi 1) cu durată intermediară între pauzele redate prin punct (vezi 2), respectiv prin virgulă. înainte de două puncte nu se lasă pauză albă. • ~ e de suspensie [...] Semn de punctuaţie. în româna contemporană standard are următoarele funcţiuni: a) marchează întreruperea intenţionată/neintenţionată a vorbirii: - Da, domnule prim- procuror[...] ne-am cunoscuţi...]***

fără voia noastră, ca să zic aşa[...] (Camil Petrescu); uneori, împreună cu semnul de exclamaţie* şi/sau cu semnul de interogaţie* care le precedă, punctele de suspensie sugerează mimica ce înlocuieşte un răspuns verbal - De ce s-a întors?-[?!...]; b) indică absenţa verbului la mod predicativ (în concurenţă cu linia de pauză şi cu virgula) - Mititelul]...] al dumneavoastră? (Caragiale); c) marchează în text omisiunile care nu aparţin autorului şi lacunele - [[...]] re aceastea orrb[[...]] (Codicele Voroneţean). între punctele de sunspensie şi secvenţa care le precedă nu se lasă pauză albă. Circulă şi cu denumirea SEMNE de Întrerupere.
C.S.

PUNCTUAŢIE

1. Sistem de semne grafice convenţionale ce marchează segmentarea textului în unităţi sintactice, intonaţia, pauzele* (vezi 1). 2. Mod de utilizare a punctuaţiei (vezi 1). 3. Ramură a gramaticii având ca domeniu punctuaţia (vezi 1). • Semn de ~ Semn grafic convenţional al punctuaţiei (vezi 1). Forma, funcţiunea şi inventarul semnelor de

punctuaţie variază de la o limbă la aita, începând cu perioada antică. Punctuaţia (vezi 1) utilizată în scrierea majorităţii limbilor modeme a apărut după descoperirea tiparului. Semnele de punctuaţie întrebuinţate (izolat şi/sau în combinaţii) în româna contemporană sunt: bara* oblică, cratima*, linia de dialog*, semnul de exclamaţie*, ghilimelele*, semnul de interogaţie*, parantezele*, pauza albă, linia de pauză, punctul*, punctul şi virgula*, două puncte, punctele de suspensie, virgula*. Cele mai vechi texte româneşti care conţin inventarul complet al semnelor de punctuaţie sunt tipărituri din Transilvania şi datează de la începutul sec. al XIX-lea. Normele de punctuaţie (vezi 2) ale limbii române contemporane sunt consemnate în lucrări ştiinţifice speciale (îndreptare, gramatici etc.). Nu sunt prescriptive în mod categoric, multe reguli având caracter facultativ.

C.S.

R

RADICAL

Cu privire la structura cuvintelor flexibile*, desemnează secvenţa obţinută după îndepărtarea flectivului*, secvenţă purtătoare a semnificaţiei lexicale a cuvântului. Ca accepţie, se apropie de rădăcina , cu care se identifică în cazul cuvintelor primare, nederivate (vezi radicalii pădur-, floar- din pădure, floare), dar de care se deosebeşte în cazul cuvintelor derivate*, căci, spre deosebire de rădăcină, radicalul include şi afixele derivative, sufixe lexicale şi prefixe (vezi radicalii frumuşel-, înflor- din frumuseţe, înflori). în studiile structuraliste destinate flexiunii, termenul radical este preferat lui rădăcină, având avantajul de a fi indiferent faţă de structura lexicală internă a cuvântului, dar semnificativ sub aspectul flexiunii. Vezi şi analiză (morfematică); flectiv; rădăcină.

G.P.D.

RANDAMENT (~ FUNCŢIONAL)

Capacitate a unei opoziţii* fonologice care funcţionează într-o limbă de a se realiza într-un număr variabil de unităţi semnificative. Este un fapt statistic şi nu de sistem, reflectând importanţa relativă a opoziţiilor în limba considerată. Se calculează pentru opoziţiile între două foneme distinse printr-o singură trăsătură, fie în funcţie de frecvenţa în lexic* (pe baza dicţionarelor), fie în funcţie de frecvenţa în discurs* (pe baza textelor). Opoziţiile cu randament funcţional redus sunt mai susceptibile de a fi eliminate dintr-o limbă, îndeosebi dacă această caracteristică se corelează cu altele, cum ar fi gradul scăzut de integrare în sistem (opoziţia este izolată). Generalizările nu sunt totuşi posibile: există opoziţii cu randament scăzut care se menţin (de ex., opoziţia dintre frica- tivele interdentale din engleză) şi altele cu randament ridicat, care sunt totuşi eliminate în timp (de ex., opoziţia de forţă din seria sonantelor dentale, dispărută în evoluţia românei).

L.I.R.

RANG

1. în lingvistica structurală, nivel* condiţionat de interpretarea limbii* ca o stratificare* ierarhică; fiecare rang este subordonat altuia imediat superior: a) rangul frazei* sau nivelul frastic*, constituit din sintagme*, alcătuite, la rândul lor, din unităţi de rang inferior, morfemele*. De ex., enunţul elevul bun studiază mult este alcătuit din două sintagme: elevul bun şi studiază mult. fiecare sintagmă este formată din morfeme: elev-ul, bun-t), stud-iază\ b) fiecare morfem este constituit din unităţi elementare de rang imediat inferior, fonemele: elevul este format din combinaţia [e]+[l]+[e]+[v]+[u]+[l]; c) rangul fonemului este dat de trăsăturile distinctive, non-segmentabile; astfel, [e] este definit prin trăsăturile distinctive vocală, anterioară, semi-deschisă, [l]-consoană, sonantă, laterală etc. 2. în analiza statistică a vocabularului* (vezi statistică lexicală), rangul reprezintă locul ocupat de un cuvânt într-o listă în care cuvintele sunt date în ordinea descrescândă a frecvenţei lor. între rang şi frecvenţă, relaţia este invers proporţională.

A.B.V.

RAPORT (~ SINTACTIC; ~ SINTAGMATIC) Sin. cu relaţie. Vezi RELAŢIE.

RĂDĂCINĂ

Termenul a fost utilizat, mai ales, în gramaticile tradiţionale până la F. de Saussure, pentru a denumi fie un morfem* lexical comun unei clase flexionare, fie baza cuvântului de la care se obţin

prin derivare cu afixe lexicale cuvinte noi. Lingvistica structuralistă post-saussuriană a preferat pentru primul caz radical* sau bază*. Termenul se mai foloseşte astăzi doar în

descrieri lexicografice globale (de ex.. ***Dicţionarul rădăcinilor indo-euro- pcne) sau în scop didactic.***
Vezi BAZĂ; RADICAL.
C.C.
RECENT (TRECUT ~)
Nuanţă temporală a valorii de trecut. în unele limbi, trecutul recent şi-a creat o paradigmă specială, iie recurgând la formaţii perifrastice (fr. il vient de mourir), fie specializând una dintre clasele temporale deja existente (în graiurile, din Oltenia, de ex., perfectul simplu exprimă o acţiune care s-a petrecut în ultimele 24 de ore); în general, însă, trecutul recent este marcat cu ajutorul determinanţilor adverbiali (acum, de curând, ***recent etc.),*** asociaţi formelor neutre" de trecut; în limba română standard, de ex., o asemenea formă este perfectul compus: acum am venit.
C.C.
RECEPTOR
în teoria comunicării, unul dintre factorii procesului comunicativ. Vezi şi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI). Termenul îl desemnează pe cel care primeşte şi decodează un mesaj*, cunoscând codul* folosit de emiţător*. în analiza' conversaţională, desemnează rolul complementar celui de emiţător. în mod obişnuit, sinonim cu destinatar*. Unele cercetări disting însă între receptor şi destinatar, pentru că este posibil ca acesta din urmă să nu acţioneze întotdeauna ca un receptor (să nu urmărească mesajul transmis de emiţător); pe de altă parte, este posibil ca receptorul să nu fie şi destinatar al mesajului. Vezi şi AUDITOR. Pentru reversibilitatea rolurilor de emiţător şi receptor, vezi EMIŢĂTOR.
L.I.R.
RECIPROC, -Ă
1. Diateză ~ Termen a! categoriei diatezei*, subordonat, în anumite limbi (vezi româna), diatezei reflexive*, indicând, în raport cu activul*, că procesul este simultan repartizat asupra a doi protagonişti, fiecare jucând rolul de agent şi de pacient (ex. ***Ion şi Gheorghe se laudă (unulpe altul), sau de agent şi de beneficiar/ ţintă*** (ex. ***Ion şi Gheorghe îşi trimit scrisori). Se actualizează printr-o construcţie reciprocă, ale cărei caracteristici sunt prezenţa subiectului multiplu sau a subiectului cu formă de plural, a verbului cu formă de plural şi a mărcii de reciprocitate. Marca reciprocă diferă de la o limbă la alta. fiind, în română, realizată printr-un*** clitic* reflexiv obligatoriu (X şi Y se apără; îşi zâmbesc; îşi dau mâna), însoţit, facultativ, de un grup pronominal reciproc sau de un adverb exprimând lexical reciprocitatea (se apără unul pe altul / ~ reciproc). în alte limbi (vezi engleza), unde nu există o relaţie cu reflexivul, se realizează printr-un grup pronominal reciproc obligatoriu (ex.: They love each other). *în gramatica românească, unde marca reciprocă este reflexivă, diateza reciprocă a suscitat discuţii de încadrare, fiind, în cele mai multe interpretări, subordonată diatezei reflexive. Subordonarea faţă de reflexiv se susţine nu numai prin marca reflexivă, ci şi prin observaţia că verbele apte de a satisface diateza reflexivă sunt, în egală măsură, apte de a satisface construcţia reciprocă (vezi El se laudă pe sine - Ei se laudă reciproc; El îşi impune sieşi - Ei îşi impun reciproc). (Vezi şi diateză; reflexiv). 2. Verb / Adjectiv inerent ~ Clasă semantico sintactică de verbe şi de adjective caracterizate prin prezenţa trăsăturii semantice inerente [+reciproc], al cărei reflex sintactic este apariţia obligatorie în contextul a două nominale, aşezate fie în poziţia subiectului multiplu sau cu formă de plural, fie unul în poziţia de subiect, iar celălalt de obiect prepoziţional (X şi Y se învecinează/ sunt vecini - X se învecinează / este vecin cu Y). Sin. cu simetric*. • Verbele inerent reciproce nu-şi asociază obligatoriu caracteristica reflexivităţii, unele fiind reflexive (a se asemăna (cu), a se învecina (cu), a se solidariza (cu)), altele nereflexive (a coincide (cu), a convieţui (cu), a semăna (cu)). Verbele inerent reciproce nu participă la opoziţiile de diateză. 3. Anaforă ~ în GB*, specie de anaforă* care, alături de cea reflexivă*, se caracterizează prin fenomenul legării', deci al existenţei unui antecedent* în limitele aceleiaşi propoziţii; este legată în categoria ei de guvernare (ex.: rom. Elevii $_t$ se, admiră unii pe alţii;***; engl. [The members of the team]$_t$ admire each other***(Vezi anaforă; legare).
G.P.D.

RECIPROCIZARE
Tip special de pronominalizare*, al cărui rezultat este apariţia mărcii reciproce, fie, ca în română şi franceză, cliticul* reflexiv, dublat facultativ de o grupare pronominală (rom. Ei se lovesc unul pe altul; fr. Ils se frappent l'un l'autre), fie, ca în engleză, numai gruparea pronominală (***They hit each other). •*** în gg*, desemnează o transformare obligatorie*, anunţată în bază de prezenţa
simbolului Reciproc, transformare constând în comprimarea într-o singură propoziţie a două propoziţii coordonate care conţin nominale coreferenţiale, dar aşezate în poziţii sintactice inversate (vezi pentru română: Ion loveşte pe Gheorghe şi Gheorghe loveşte pe Ion => Ion şi Gheorghe se lovesc (unul pe altul)). (Vezi şi RECIPROC).
C.P.D.
RECONSTRUCŢIE
1. în lingvistica tradiţională, unul dintre rezultatele principale ale aplicării metodei comparativ-istorice*. Se pot reconstrui: protolimbile* neatestate (de ex., indo-europeana, slava comună, vechea germanică etc.); unităţi lingvistice neconsemnate în texte, aparţinând unor protolimbi atestate, care explică forme din limbile derivate (de ex., forme neatestate, ca lat. *plovia, *cascabundus, care stau la baza unor cuvinte romanice); aspectul cel mai vechi al unor limbi modeme, ulterior desprinderii lor din protolimbi, dar anterior primei lor atestări (de ex., româna comună). Reconstrucţia este posibilă îndeosebi la nivel fonetic. Realizarea ei presupune selectarea celor mai vechi forme din limbile considerate şi compararea sunet cu sunet

a acestor forme, ţinând seama de legile* fonetice specifice fiecărei limbi. în morfologie, se reconstituie mai cu seamă rădăcinile, pentru că desinenţele se pot pierde în cursul evoluţiei (dacă latina nu ar fi atestată, comparaţia limbilor romanice nu ar permite reconstrucţia desinenţelor nominale şi verbale din limba-bază a acestora). Imposibilitatea reconstituirii integrale a formelor primare reduce posibilităţile de reconstrucţie la nivel sintactic. în semantică, reconstrucţia implică, de asemenea, numeroase dificultăţi, dat fiind faptul că în acest domeniu nu acţionează, ca în fonetică, un principiu al regularităţii schimbărilor. Rădăcinilor diverselor protolimbi - mai ales celor foarte vechi (indo- europeana, de ex.) li se atribuie fie sensuri foarte generale, fie sensuri multiple, admiţându-se că, de regulă, evoluţia semantică s-a produs de la concret spre abstract. Reconstrucţia trebuie înţeleasă ca aproximare a structurii unor limbi primare, în măsura în care nu se poate afirma cu certitudine existenţa formelor reconstituite. Limbile reconstituite reprezintă modele ale unor limbi reale, care surprind trăsăturile esenţiale ale acestora şi nu aspectele de detaliu. Formele refăcute pot aparţine unor stadii diferite din evoluţia unei protolimbi sau pot avea caracter dialectal (dacă numărul limbilor comparate este relativ restrâns). Unele similarităţi între limbi pot reprezenta rezultate ale împrumutului reciproc sau ale dezvoltării paralele independente a anumitor tendinţe specifice protolimbii comune. în general, este necesară o anumită prudenţă în efectuarea reconstrucţiei, evitându-se proiecţia în trecut a unor realităţi actuale. Sunt însă numeroase cazurile în care cercetările ulterioare au confirmat unele reconstrucţii (descoperirea relativ recentă a hititei a validat rezultatele de bază ale reconstrucţiei indo-europenei; unele forme reconstruite din latina populară au fost identificate apoi în texte etc.). 2. în lingvistica modernă, se disting două tipuri de reconstrucţie, aflate în raport de complementaritate: reconstrucţia comparativă (cea tradiţională) şi reconstrucţia internă. Reconstrucţia internă formulează concluzii de ordin diacronic exclusiv pe baza datelor furnizate de descrierea sincronică a limbilor. Punctul de plecare îl constituie ideea că aJomorfismul (vezi ALOMORF(Ă)) paradigmatic* este rezultat al unor evoluţii istorice, de obicei al unor schimbări* fonetice condiţionate. Prin compararea alomorfelor se încearcă reconstruirea formei celei mai vechi şi a schimbărilor specifice care explică existenţa acestora. Dificultăţile reconstrucţiei interne se leagă de faptul că anumite forme sunt rezultat al acţiunii cumulate a mai multor schimbări fonetice, iar segmentul fonic care condiţionează o schimbare poate fi afectat, la rândul său, de o altă schimbare. Cea mai importantă limită a reconstrucţiei interne o constituie necesitatea ca sistemul sincronic să păstreze o dovadă a unei anumite schimbări, ceea ce nu se întâmplă în cazul proceselor de fuziune totală a unor forme morfologice. Reconstrucţia internă poate substitui reconstrucţia comparativă atunci când aceasta nu este realizabilă, dar ea oferă informaţii numai despre schimbarea fonetică pe baza

căreia se explică o anumită trăsătură sincronică şi schimbarea respectivă.

RECŢIUNE

Reprezintă, alături de acordul* gramatical, o formă de manifestare a constrângerilor sintactice în cadrul relaţiei de subordonare*, regentul* impunând termenului subordonat o restricţie de caz* sau de prepoziţie. Se aseamănă cu acordul prin caracterul orientat al relaţiei (un termen impune restricţia, iar celălalt se supune ei) şi prin caracterul ei obligatoriu (termenii legaţi prin recţiune se asociază în orice apariţie a lor cu aceeaşi restricţie de formă gramaticală). Se deosebeşte de acord prin impunerea unei trăsături gramaticale inexistente în forma regentului, în timp ce, în cazul acordului, trăsătura impusă repetă informaţia gramaticală a regentului. Exemple tipice de recţiune sunt cele de recţiune cazuală (regentul impune subordonatului informaţia de caz) şi de recţiune prepoziţională (subordonatului i se impune construcţia cu o anumită prepoziţie). In limba română, sunt legate prin recţiune grupuri sintactice ca: Prepoziţie + Nominal (prepoziţia impune cazul: acuzativ, genitiv sau dativ; ex. ***despre mine, asupra lor, graţie mie) şi Verb + Nominal (verbul impune nominalului cazul: îmi aparţine, te vede sau construcţia cu o anumită prepoziţie: depinde de tine, se bizuie pe tine). Ca semnificaţie, se apropie de guvernare*, selecţie*, constrângere*/ restricţie sintactică.***
Vezi şi ACORD; REGENT; SUBORDONARE.

G.P.D.

RECURSIV, -Ă

1. Procedeu ~ al limbilor naturale Procedeu sintactic constând în apariţia aceluiaşi tip de unitate sintactică în poziţii ierarhic diferite ale frazei (ca regent şi ca subordonat); vezi, de ex., rangul* diferit al propoziţiilor relative din fraze ca: Elevul care a intrat în clasa care se afla lângă intrarea care îmi era atât de cunoscută... 2. Gramatică ~ Tip de gramatică formalizată care utilizează simboluri şi reguli recursive* (vezi 3 şi 4). gg* (gramatica generativă) este tipul cel mai cunoscut de gramatică recursivă. 3. Regulă ~ Regulă a modelelor* formalizate, aparţinând regulilor de structură* a frazei, caracterizată prin includerea aceluiaşi simbol în stânga şi în dreapta săgeţii. Regulile recursive permit repetarea aplicării unor reguli

nu despre sistemul mai larg în care se integrează

L.I.R.

şi reluarea ciclului generativ. Vezi, pentru GG, reguli de tipul: GN => Art Nominal (GN) (GPrep).

4.Simbol ~ Simbol care apare, într-o regulă de structură a frazei, în stânga şi în dreapta săgeţii. Simbolurile recursive ale gramaticii generative sunt P (= simbolul iniţial) şi G(rup) N(ominal).

G.P.D.

RECURSrVITATE

1. Proprietate a limbilor naturale de a utiliza procedee recursive (vezi recursiVj). Recursivitatea stă la baza creării, în limbajul natural, a unor fraze complexe ca organizare şi ca întindere, incluzând acelaşi grup la nivelurile diferite ale ierarhiei sintactice (ca regent

şi ca subordonat). Recursivitatea este infinită la nivelul competenţei* lingvistice, dar limitată la nivelul performanţei*. Aşa se explică faptul că fraze ample, cu numeroase propoziţii relative* sau cu numeroase construcţii genitivale, deşi respectă regulile de construcţie a frazei, sunt inacceptabile din punctul de vedere al uzului lingvistic (vezi şi accepta-bilitate; gramaticalitate). 2. Proprietate a modelelor formalizate*, constând în utilizarea simbolurilor recursive şi a regulilor recursive (vezi recursiv$_{3\ 4}$). Captează proprietatea de sub 1.

G.P.D.

REDRESARE (-RITMICĂ)

Vezi SUBSTITUIRE (~ RITMICĂ).

REDUPLICARE

Prin reduplicare se denumeşte un tip de flexiune arhaică ce caracterizează faza premergătoare dezmembrării unităţii lingvistice indo-eumpene; reduplicarea constă în realizarea flexiunii prin dublarea unei silabe. De reduplicare se vorbeşte, mai ales, în flexiunea verbală. Urme ale reduplicării sunt vizibile în latină la conjugarea a III-a, la indicativ prezent: gi-gn-o şi la perfect: de-di, ste-ti; formele romanice cu reduplicare sunt în continuu regres; urme se mai înregistrează în limba română (dădui, stălui), unde nu mai sunt analizabile din perspectiva vorbitorului; ele sunt percepute ca radicale neregulate: stăteam, stătui, stătusem.

C.C.

REFERENT

1. Entitatea, „lucrul‟ extralingvistic pe care cuvântul îl denumeşte, la care se referă (vezi denotaţie). Pentru unii lingvişti (J. Lyons), referentul reprezintă lucrurile ca obiecte gândite, nu reale, numite sau semnificate de cuvinte. Definiţia referentului nefiind unitară, este imposibil să se elaboreze o teorie satisfăcătoare, susceptibilă de a reda ansamblul fenomenelor considerate. • Majoritatea cuvintelor au un potenţial de referinţă care reprezintă capacitatea de a desemna un anumit număr de lucruri printr-o convenţie arbitrară, care se menţine neschimbată o perioadă lungă de timp.’Dar relaţia referenţială nu e prezentă în conţinutul tuturor cuvintelor. Conceptul de „obiect‟ nu e foarte clar în semantică şi el se prezintă inegal în cazul lui cuţit („obiect material‟), al lui roşu sau a alergaţin cazul termenilor abstracţi sau al cuvintelor gramaticale desemnând relaţii logice (prepoziţii, conjuncţii) nu e cazul să se caute un referent; pronumele* şi deicticele* nu au un referent fix, trimiţând, de fiecare dată, la obiecte diferite. De aceea,'trăsătura de existenţă fizică este esenţială pentru identificarea referentului şi presupune delimitarea unui inventar de proprietăţi fizice ale obiectului respectiv .»Existenţa unui raport între semn şi realitatea extralingvistică nu trebuie însă confundată cu referentul'.■'între limbi diferite pot exista deosebiri privind anumite informaţii asupra referentului, indicate de o limbă şi neglijate de alta«(de ex., o limbă va cere notaţia sexului, alta va lăsa acest lucru facultativ); rezultă că există o percepţie culturală diferită a referentului în fiecare limbă, chiar dacă anumite „lucruri‟ corespunzătoare semnelor lingvistice par a fi universal decupate (exprimate). Se ajunge la categorizarea lumii prin limbaj (E. Benveniste, E. Sapir-
B.L. Worf). • Una dintre cele mai cunoscute interpretări alo referentului se leagă de teoria saussuriană a semnului* şi de reprezentarea lui printr-un triunghi semiotic (C.K. Ogden-I.A. Richards):

~ (concept sau sens)

— Referent

(lucrul, obiectul denumit, denotatul)

Latura stângă „simbolizează‟. Latura dreaptă „raportează‟, „referă‟, „trimite la...‟, operaţie la fel de importantă ca „a semnifica‟? Există o legătură directă între semnificat şi referent (obiectele lumii), marcată de linia pîină dreaptă. Linia punctată dintre simbol (sau dintre imaginea acustică) şi referent arată că relaţia lor e indirectă, forma fiind legată de referent prin intermediul semnificaţiei conceptuale (sens), asociate una de alta, dar independent. Nu se poate ajunge la referent decât trecând prin punctul de referinţă, prin concept; iar la simbol nu se ajunge decât pe calea referent-referinţă. Pentru unele semne, ca iconul, semnificantul* reprezintă analogic referentul (vezi semn lingvistic). • Filozofii, logicienii sau lingviştii au insistat asupra necesităţii de a distinge referentul unui semn de semnificatul lui (sau de sens), iar opoziţia saussuriană dintre semnificat şi referent se bazează pe două raporturi posibi'e dintre cuvânt şi realitatea extralingvistică: a) raportul dintre semnificaţia cuvântului şi reprezentările intelectuale corespunzătoare: alb sau om semnifică ideea de „albeaţă" sau de „umanitate‟;

b) raportul care uneşte cuvântul cu obiectele exterioare pe care le desemnează; nu au această proprietate decât anumite cuvinte, mai ales substantivele (nu şi adjectivele sau verbele), deşi toate au semnificaţie*. Se delimitează referentul extern real (Soarele c mai mare decât 'una) de referentul extern imaginar (Abile era fiul lui ***Thetis),*** în opoziţie cu referentul intern care se referă la evenimente din mintea vorbitorului (Ipotezele pe care le-ai făcut ieri nu mă conving).

2. într-o interpretare mai specială, referentul este exclusiv legat de context* şi de text*; vezi anaforic. • Se mai delimitează referentul discursurilor literiire, care poate ti un referent fictiv sau imaginar; se construieşte referentul intern al textului literar.

3. Se consideră că referentul unui fonem* este reprezentat de o anumită porţiune a lanţului vorbit. Vezi FUNCŢIE; SENS; SEMNIFICAŢIE; SEMANTICĂ.

A.B.V.

Referinţă

Simbol - - (corp fonetic)

REFERENŢIALA (FUNCŢIE ~)
Vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI).
REFERINŢĂ
1. Relaţie care leagă cuvintele de lucruri ori de referenţii* lor sau relaţia dintre semne şi realitate; raportul referenţial este numit şi denotaţie*. Referinţa mai poate fi considerată (E. Vasiliu) ca actul prin care un agent „ataşează" un semn A unui obiect X, act ce presupune o convenţie în care intervine conceptul de care semnul A este legat în mod sistematic (pornind de la intensiune*); referinţa are în vedere utilizarea semnului de către vorbitori, ceea ce face ca actul de referinţă să fie de natură pragmatică*. • Raportul de referinţă nu există în mod obligatoriu pentru toate cuvintele din orice limbă: cuvinte ca inteligenţă, bunătate nu au o referinţă exactă. Imprecizia referenţială este admisă chiar pentru cuvinte ca deal/ colină, pui/ găină, pentru care există limite referenţiale, dar nedeterminate. In general însă se consideră că trăsătura de existenţă fizică este esenţială pentru raportul semantic de referinţă (vezi REFERENT).
•Unii lingvişti (J. Lyons) caracterizează relaţia de hiponimie* prin noţiunea de referinţă: hiperonime*
ca floare nu au referinţă ca atare, spre deosebire de hiponime* care au (de ex. ***lalea, trandafir).***
2. Relaţie dintre fraze, propoziţii şi stări de lucruri: într-o limbă dată un enunţ comportă o referinţă la o anumită stare de lucruri sau la o anumită persoană. Relaţia de referinţă, ca relaţie particulară dintre limbă şi lume, nu se poate realiza decât prin context*. în cadrul enunţului, referinţa se stabileşte prin procedurile de anaforizare. Pe plan gramatical, numai substantivele permit referinţa dacă intră într-o sintagmă nominală purtătoare de determinări diverse destinate actualizării*: acest copil, copilul meu, copilul vecinului. Contextul localizează în timp şi spaţiu, cuantifică, determină gradul de generalitate al unui cuvânt. • In sens mai specializat, referinţa reprezintă raportul dintre un text şi partea non-lingvistică a practicii în care este produs şi interpretat, raport care nu e static, ci e un proces complex. • Cu un alt sens specializat, referinţa se utilizează pentru a desemna relaţiile care există între: Scuzaţi! Mulţumesc! etc. şi diversele situaţii la care se referă (vezi act (de vorbire); ilocuţionar; politeţe).
Vezi SEMNIFICAT; SEMNIFICAŢIE; SENS.
A.B.V.
REFLEXIV,-Ă
1. **Clitic** ~ Clasă de forme neaccentuate de pronume reflexiv (vezi 3), prezentă în limbile care cunosc clitice* pronominale, distribuită pe lângă un suport* verbal (ex. rom. se gândeşte; îşi dă seama; fr. il se lave), iar, în română, şi pe lângă unul substantival (ex.: ***C-acel demon plânge, râde, neputând s-auză plânsu-şi (Eminescu)) sau prepoziţional (asupră-şi). O caracteristică a limbii române este „încărcarea" cliticului reflexiv cu funcţii numeroase şi extrem de diferite: a) funcţia de marcă a diatezei reflexive (vezi***
2.), realizată în cazurile în care cliticul participă la lanţuri* de coreferenţialitate la distanţă, grupând subiectul, cliticul şi obiectul direct/indirect (ex.: 7ozj; sej spală (pe sinej); /on; îşi$_t$ ***impune (sieşi) (vezi 2 şi 5); b) funcţia de marcă a diatezei reciproce* (sau a subdiatezei reciproce), prezentă în construcţiile în care cliticul, participă la lanţuri de coreferenţialitate. grupând un subiect multiplu, un*** clitic reflexiv şi un obiect direct/indirect pronominal reciproc (ex.: ***(Ion şi Gheorghe)$_j$*** se; **laudă (unul pe altul)$_t$*; (Ion şi Gheorghe)scriu (unul altuia))-, c) funcţia posesivă din construcţii cu dativ posesiv*, în care cliticul participă la lanţuri de coreferenţialitate antrenând şi un genitiv (sau un adjectiv posesiv) din structura grupului nominal obiect*** direct/indirect (ex.: ***Ion/*** şi-a pierdut cartea (saj; Ionj ***nu-şi;*** **crede urechilor (salej); d) funcţia de marcă pragmatică din construcţii în care cliticul a pierdut relaţia coreferenţială cu antecedentul, rolul său plasându-se în planul afectivităţii şi al creşterii implicării actanţiale** (ex.: ***el se bosumflă; se hlizeşte; se izmeneşte; îşi râde); e) valoarea de*** formant lexical din construcţii cu reflexiv obligatoriu (vezi 4), unde, în absenţa unui subiect personal, cliticul nu are nici o relaţie cu subiectul (vezi: a se întâmpla, a se cădea); f) funcţia de marcă pasivă* şi impersonală*, realizată în construcţii în care cliticul nu stabileşte nici o relaţie de coreferenţialitate cu un antecedent (ex.: ***cărţile se citesc; se merge pe jos). Utilizarea cliticului cu valori diferite are ca efect, în ansamblul limbii române, ambiguizarea grupului*** [clitic reflexiv + verb], Dezambiguizarea' se obţine prin factori sintactici, lexicali, pragmatici.
2. Diateză ~ Unul dintre termenii categoriei gramaticale a diatezei*, opunându-se activului* şi pasivului*;

indică, în raport cu activul, coreferenţialitatea a doi participanţi la predicaţie, fie agentul şi pacientul, actualizaţi ca subiect şi obiect direct (ex. ***Ionj*** **se, laudă), fie agentul şi beneficiarul/ţinta, actualizaţi ca subiect şi obiect indirect** (ex. /on; îşij impune). Marca diatezei reflexive este cliticul reflexiv (vezi 1), numit în gb' anaforă reflexivă (vezi 5), clitic angajat în lanţuri* de coreferenţialitate la distanţă, care. în funcţie de limbă, grupează doi sau trei termeni fonetic plini. în română, limbă caracterizată prin fenomenul dublării* obiectului, cliticul leagă trei termeni: subiectul - cliticul reflexiv - obiectul direct/indirect, ultimul fiind realizat ca formă accentuată* de reflexiv (ex.: Ion; se; laudă pe sine^ Ion; îşij impune sieşij); în franceză, care nu acceptă dublarea, cliticul reflexiv leagă numai doi termeni fonetic plini (ex. Jeanj se; lave (e)). Verbul care satisface construcţia diatezei reflexive participă obligatoriu şi la cea activă, iar, dacă este tranzitiv, şi la cea pasivă (ex.: ***Ion se laudă - Ion laudă pe altcineva - Ion este lăudat de cineva). • în cadrul categoriei diatezei, reflexivul este termenul care a suscitat cele mai aprige dispute, determinate, pe de o parte, de funcţiile multiple ale cliticului reflexiv (vezi I), iar, pe de***

alta, de diferenţe în conceperea diatezei. Dacă prin diateză se înţelege capacitatea aceluiaşi verb de a participa la construcţii opozabile, diferite între ele prin relaţiile deosebite în care se angajează subiectul - verbul - obiectul, atunci diateza reflexivă are accepţia de la (2). Dacă diateza poate fi concepută şi în afara unor opoziţii, singura condiţie fiind prezenţa cliticului reflexiv, atunci aparţine diatezei reflexive tipul 4 de construcţii, iar cele de sub (2) sunt subordonate activului, fiind numite active pronominale*. 3. Pronume ~ Specie de pronume* caracterizată prin coreferenţialitate cu subiectul, dar care, în ipostaza de clitic*, ajunge să funcţioneze şi cu alte valori (vezi ***supra*** 1). Inventarul, caracteristicile flexionare şi valorile fiecărei forme sunt diferite de la o limbă la alta. în română, se caracterizează flexionar prin: forme proprii numai pentru pers. a III-a, celelalte persoane folosind forme omonime cu ale pronumelui personal*; forme distincte pentru cazurile dativ şi acuzativ; prezenţa, ca şi în cazul pronumelui personal, a distincţiei accentuat*/neaccentuat (sau aton*) şi a seriei duble de reflexive atone: -şi (sau şi-), pentru varianta legată fonetic, vs. ***îşi, pentru varianta nelegată (vezi şi-a spus*** vs. îşi spune). 4. Verb obligatoriu ~ Clasă sintactică de verbe caracterizată prin ocurenţa obligatorie a cliticului reflexiv, clitic care funcţionează ca formant verbal, neangajându-se într-un lanţ* coreferenţial. Verbele obligatoriu reflexive nu participă la opoziţiile de diateză*. Din punct dc vedere semantic, clasa este eterogenă, trăsătura sintactică a vecinătăţii reflexivului asociindu-se cu trăsături semantice inerente diferite: cu trăsătura [+Impersonal*J, ca în cazul verbelor a se întâmpla, a se cuveni, a se cădea, cu trăsătura inerentă [+Reciproc*], pentru verbe ca: a se asemăna, a se învecina, a se solidariza, cu trăsătura [+Eventiv*j a verbelor: a se îngrăşa, a se înroşi etc. 5. Anaforă ~ în gb*, component nominal lipsii de referinţă proprie, care cere obligatoriu ocurenţa unei surse referenţiale şi care răspunde principiului A al teoriei legării*, fiind legat în categoria lui de guvernare (vezi anaforă; legare).

G.P.D.

REFLEXTVIZARE

Tip de pronominali zare* intervenind în condiţiile coreferinţei constituenţilor nominali. După cum limba considerată posedă sau nu clitice* pronominale, reflexivizarea are ca rezultat fie forme unice de reflexiv* (vezi engl. ***Jotoj washes*** **himselfj), fie forme accentuate* şi neaccentuate (numite şi atone* sau clitice*), ca în română şi franceză, în funcţie de poziţia sintactică şi de particularităţile distribuţionale ale limbii. în română, în poziţiile sintactice de obiect direct şi de obiect indirect în dativ, sunt selectate, ca rezultat ai reflexivizării, cliticele dublate facultativ de forme** accentuate (ex.: Jon; se spală (pe sinej)), în timp ce în franceză apar numai formele clitice (ex.: /ean(. se, lave). în alte poziţii sintactice, sunt selectate numai formele accentuate (vezi, de ex., poziţia după prepoziţie: Jon(crede în sine^ 7on; vorbeşte despre sine^. Oricare reflexiv accentuat este rezultat al reflexivizării, dar nu orice clitic reflexiv are la origine o reflexivizare (compară: Ion$_{\ell}$ ***[$_{GV}$ sei [$_{V}$ laudă]]; Ion]$_{GV}$ [$_{V}$ se teme]]. «în gg*, reflexivizarea se obţine, ca şi pasivizarea* sau reciprocizarea*, printr-o transformare obligatorie* anunţată în bază de prezenţa simbolului special Refl, simbol care se află sub dominanţa directă a***

G(rupului) V(erbal), deci co-ocurent cu un G(rup) N(ominal) obiect.

Vezi şi REFLEXIV; (TRANSFORMARE) OBLIGATORIE.

G.P.D.

REFONOLOGIZARE

Transformare a unei opoziţii* fonoiogice în alta, ca urmare a unor modificări fonetice. Prin refono- logizare se schimbă poziţia unuia sau a mai multor foneme* în sistem, fără ca sistemul în ansamblu să se lărgească sau să se restrângă. O opoziţie izolată poate fi inclusă într-o corelaţie existentă, o opo ziţie proporţională poate deveni izolată, o corelaţie se poate transforma în alta. De ex., trecerea în castiliană de la realizarea [s] a fonemului / x / la realizarea [h] a determinat modificarea relaţiilor în sistem, fonemul nemaifiind raportat la / c /, ci la / k /; în româna comună, corelaţia consoană simplă vs. consoană geminată din latină a fost menţinută în seria sonantelor dentale sub forma corelaţiei consoană slabă vs. consoană fortis.

Sin.: transfonologizare*.

L.I.R.

REFREN

Repetare identică sau cu o uşoară variaţie a unui cuvânt/ sintagmă/vers/ distih la anumite intervale sau la sfârşitul fiecărei strofe a unui poem. Dimensiunile refrenului pot fi extinse până la o întreagă strofă. Refrenul se încadrează - ca formă extremă - paralelismului* sintactic, în măsura în care. prin revenirea periodică a aceluiaşi fragment de enunţ, dă textului o structură simetric-repetitivă, în cazul particular ciclică. • Forma mai mult sau mai puţin fixă a refrenului a existat în limbajul poetic din Antichitate, în poezia religioasă, în epica sau lirica medievală şi în literaturile moderne; a fost cultivată de diverse curente literare, de la romantism la simbolism şi la poezia contemporană; este, de asemenea, o formă frecventă în poezia populară, unde are în plus funcţia mnemotehnică impusă de circulaţia orală a textelor folclorice. • Tipurile principale de refren sunt: a) popular - în general nemodificat sau puţin variat la reluare (Foaie verde-a bobului/ sălcioară; lene, iene, scaloiene; Frunzuliţa plopului etc.) şi b) cult -refren care poate cunoaşte modificări lexicale considerabile în versurile repetate le intervale variabile.

• Legătura refrenului cu textul se stabileşte în diverse grade (T. Vianu); refrenul este uneori integrat strofei din punct de vedere gramatical, semantic şi metric, dar alteori formează în text o unitate aparte; interesează în special modul în care refrenul se înscrie semantic în ansamblul textului, căci modificările de formă, cu implicaţii asupra sensului, pot avea ca rezultat un joc de semnificaţii, eventual modificate în desfăşurarea enunţului poetic. Există,

din acest punct de vedere: a) refrene independente de text sau, cel puţin, a căror legătură cu textul nu mai poate fi urmărită; de ex., refrenul din ***Ballade des dames du temps jadis de Fr.*** Villon ***(Mais oü sont Ies neiges d'antan! - „Dar unde sunt zăpezile de odinioară!") apare la sfârşitul fiecărei strofe a baladei, fără să fie în toate cazurile legat sintactic şi semantic de restul textului; la fel - în poezia lui G. Bacovia, Pălind - Sunt solitarul pustiilor pieţe, reluare simetrică a versului în poziţii fixe din corpul anumitor strofe. Forma extremă a acestui refren mecanic a fost folosită*** de I. Barbu, la care funcţia reluării prin refren (parţial lipsit de sens) este pur ritmică şi sonoră, asimilabilă cu aliteraţia* sau rima* (interioară): Lir-liu-gean, lir-liu-gean/ Ca trei pietre date dura/ Pe dulci lespezi de mărgeanJ/ Lir-liu-gean, lir-liu-geanJ Râs al pietrelor de-a dura/ Pe trei trepte de mărgean; b) refrene modificate parţial, paralel cu evoluţia textului poetic; în această situaţie, legătura gramaticală şi/sau semantică a refrenului cu textul este mai puternică: Bucură-te, floarea mărului, bucură-te!// Bucură-te, floare ca ghiocul, şi dumireşte-te// Bucură-te, floarea mărului, şi nu te speria de rod! (Blaga); Am scris iubire?Iartă... citeşte: adorare...//Iar scriu iubire! Iartă... citeşte: disperare! (Voiculescu) - într-o reluare gradată care apropie refrenul de climax*; c) refrene modificate total până la substituirea completă a elementelor lexicale în cadrul aceluiaşi model sintactic: în poemul Rar, de G. Bacovia, refrenul iniţial Singur, singur, singur! se modifică în corpul textului, păstrând doar modelul sindetic (vezi polisindet) şi repetitiv: Plouă, plouă, plouă// Nimeni, nimeni, nimeni// Tremur, tremur, tremur// Veşnic, veşnic, veşnic. La acest tip de refren, independenţa faţă de text este doar relativă; d) refrene adversative faţă de restul poemului - stabilesc un raport semantic de opoziţie: **Mais oü *sont Ies neiges d'antan!; e) refrene***

conclusive (sau rezumative) — au rolul unei reluări finale rezumative, mai mult ori mai puţin explicite, reprezentând un fel de concluzie pentru întregul text, uneori sub aspectul metaforei*/' al simbolului*: Ca să-ajung până la tine, i-am zis calului: Grăbeşte..// Ca să-ajung până la line, i-am zis vântului; Dă-mi mâna...// Ca să ajung până la tine, i-am zis morţii. Mergi'nainte..// Ca să-ajung până la tine/ Pentru tine-au obosit/ Calul/ Vântul/ Moartea - Toate mi-au făcut pe voie (Minulescu). în poezia lui L. Blaga, Fântânile, refrenul are la început formă neutră - Sapă, frate, sapă, sapă/ Până când vei da de apă, iar la reluare formă simbolică: Sapă, numai, sapă, sapă/ Până dai de stele-/) apă. T. Vianu observa că această lărgire către apariţia tropilor reprezintă funcţia de bază a refrenului în textul poetic. • Refrenul se află în legătură şi cu formele fixe ale poeziei: balada* în special, dar şi glosa*, rondelul* sau gazelul* se bazează prin definiţie pe reluări de versuri/ hemistihuri/ distihuri.
M.M.

REGENT,-Ä

în organizarea sintagmatică* a propoziţiei, intră în relaţie cu un (element) subordonat (sau guvernat, vezi şi guvernare), desemnând componentul angajat într-o relaţie de subordonare* de care depinde termenul subordonat sau, altfel spus, a cărui prezenţă în lanţul sintagmatic este cerută de termenul subordonat. Ca termen regent, pot apărea numai cuvinte aparţinând acelor clase morfologice sau subclase apte de a-şi subordona alte componente; conjuncţiile, unele adverbe, unele adjective nu pot apărea în calitate de regente. Cuvintele regente îşi subordonează fie alte cuvinte (ex.: ***casa vecinului; văd o casă; necesară studiului), fie componente prepoziţionale*** (ex.: ***credinţa că va reuşi; vede că a greşit; dornică să plece). în funcţie de natura relaţiei de subordonare (mai strânsă sau mai laxă), de calitatea morfologică a regentului şi de cea a subordonatului, termenul regent impune termenului subordonat constrângeri* (sau restricţii) de formă gramaticală: de acord*, de caz* (vezi recţiune), restricţii semantice (vezi rolurile* tematice atribuite de regent), lexicale (este cazul restricţiilor selecţionate*) sau de topică*. Se spune că termenul regent „regisează" (sau „guvernează") termenul subordonat. Regentul corespunde, în alte terminologii, capului* (sau centrului*) de grup sintactic, nucleului* de sintagmă, guvemoruiui (vezi guvernare), regisantului (fr. regissant) (vezi şi constrângere^ subordonare). • Propoziţie ~ în clasificarea propoziţiilor* după tipul de relaţii în care se angajează şi după poziţia ocupată în relaţie, desemnează propoziţia de care depinde altă propoziţie, incluzând cuvântul regent căruia i se subordonează o întreagă propoziţie. în fraza: Gândul[1]/ că nu va reuşi[2]/ l-a deprimat[1]/, propoziţia 1, care conţine cuvântul regent gândul, este, în raport cu 2, o (propoziţie) regentă, iar 2 este subordonată. O propoziţie regentă poate avea calitatea de principala regentă, dacă nu depinde de altă propoziţie, sau de subordonată* regentă, dacă. la rândul ei, depinde de un cuvânt aflat în altă propoziţie (vezi fraza: El este un orgolios[1]/pe care gândul[2]/că nu va reuşi[3]/l-a deprimat[2]/, unde propoziţia 1 este prin ;ipală şi regentă în raport cu 2, iar propoziţia 2 este subordonată, dar regentă în raport cu 3), Vezi şi (propoziţie) principală. G.P.D***

REGIM REGIONALISM

1. Termen ~ într-o relaţie de subordonare*, Fapt lingvistic specific unei regiuni, ţinând de denumeşte termenul/elementul aflat în poziţia de forma fonetică/gramaticală, de sensul şi de circula- dependenţă sintactică; sin. cu subordonat* . Se ţia pe arii determinate a unor termeni caracteristici, opune regentului* sau, în terminologia franceză, • După nivelul limbii la care se manifestă, regisantului. în funcţie de clasa morfologică a regionalismele sunt: a) fonetice: pronunţii regentului şi de cea a elementului regim, se supune diferenţiate în funcţie de aria dialectală: palatiza- unor restricţii* de formă gramaticală semantice şi rea labialelor în Moldova *(hier, hire, hierbe, chia- selecţionale* impuse de regent (vezi şi regent; tră, ghine, „fier, fire, fierbe, piatră, bine"), palata- subordonare). 2. Caz ~ Vezi caz,. lizarea dentalelor în aria de vest (d'int'e „dinte"),*

G.P.D. iotacizarea verbelor cu radicalul în d,t,n la

indicativ/conjunctiv prezent în Muntenia (văz, auz, să scoaţă, să prinză, să spuie); b) gramaticale: forme gramaticale, specifice anumitor arii dialectale: viitorul moldovenesc cu auxiliarele oi, a (oi merge, a face „voi merge, va face"); forme de prezent specifice anumitor regiuni: îi, îs, „este, sunt" în Moldova, lucră, mâncă „lucrează, mănâncă" în Transilvania; forme ale demonstrativului: aista, aiasta, aiştia, aiestea în Moldova, ăsta, aia, ăştia, astea în Muntenia; dezacordul subiect-predicat: ei face, ei este în Muntenia;
c) lexicale: cuvinte care cunosc o circulaţie limitată, în principiu, la o anumită arie dialectală: moldovenisme: omăt, „zăpadă" boghet „moţat", păpuşoi „porumb", catrinţă „fotă", colb „praf a (se) sfădi - sfadă „a (se) certa - ceartă", a sudui - sudalmă „a înjura - înjurătură", oleacă „puţin", scrob „omletă", raclă „sicriu", hulub „porumbel"; muntenisme: niţel „puţin", pâclă „ceaţă", peşchir „prosop", canea „cep", ciuşcă „ardei iute", lele „femeie, mătuşă", mesală „faţă de masă"; ardelenisme: copârşeu „sicriu", paparadă „omletă"; d) semantice: sensuri diferite ale aceluiaşi cuvânt, repartizate pe arii dialectale: ginere are în aria nordică sensul „ginere", iar în aria sudică şi sensul „mire"; mereu „încet" în Banat; guşă „bărbie" în Muntenia; măşini „chibrituri" în Crişana. • Stilistic, regionalismul are, ca şi arhaismul*, o funcţie de evocare ori de caracterizare a vorbirii personajelor; întâmplător sau cu caracter intenţionat expresiv, regionalismul există în literatura română începând din cronicile moldoveneşti (în special la I. Neculce) şi munteneşti până la scriitorii din sec. al XIX-lea şi al XX-lea (I. Creangă, I.L. Caragiale, I. Slavici, M. Sadoveanu, L. Rebreanu sau M. Preda). T. Vianu analizează, de ex., expresivitatea limbajului personajelor din opera lui Caragiale în funcţie de doi factori: unul diacronic (posibilitatea de datare a acţiunii prin limbaj, pe baza utilizării unui fond lexical vechi, alcătuit din arhaisme sau cuvinte ieşite din uzul curent în a doua jumătate a sec. al XIX-lea) şi altul sincronic (localizarea acţiunii şi a personajelor, luându-se în considerare doar trăsăturile lingvistice specifice); astfel, unele schiţe se plasează în aria lingvistică moldovenească (***High life, Telegrame), altele în cea ardelenească (suita Un pedagog de şcoală nouă), iar majoritatea în aria dialectală a Munteniei, repartizarea realizându-se exclusiv pe baza unor***
trăsături lingvistice regionale. în planul autorului, funcţia evocatoare a regionalismului moldovenesc este semnificativă - în grade diverse - la autori ca I. Creangă sau M. Sadoveanu.
M.M.

REGISTRU

Termen definit în mod diferit, în funcţie de disciplina în cadrul căreia e folosit sau de şcoala lingvistică. 1. în stilistica* funcţională, de obicei sin. cu limbaj*. 2. în sociolingvistică*, desemnează, la anumiţi autori (J. Fishman), orice varietate* a limbii selectată de vorbitor în funcţie de situaţia* de comunicare. Registrele nu sunt varietăţi marginale sau speciale ale limbii, ci ele acoperă întreaga sferă a activităţii de comunicare verbală. Distincţiile lingvistice dintre registre sunt de ordin lexical şi sintactic. Criteriile de clasificare a registrelor sunt: domeniul discursului* (registre tehnice şi nontehnice), mijloacele şi modul acestuia (registre specifice limbii scrise şi limbii vorbite), stilul discursului, determinat de relaţia dintre participanţi (registre specifice stilului oficial şi stilului colocvial). • Alţi autori desemnează un concept similar prin termenul stil* (W. Labov). 3. în lingvistica franceză, pornindu-se de la dicotomia saussuriană limbă* - vorbire', se distinge între niveluri, care aparţin limbii, şi registre, care aparţin vorbirii (J. Dubois ***et al.). Registrul reprezintă un mod de utilizare concretă, de către fiecare vorbitor, a nivelurilor de limbă existente (definite ca diferenţe condiţionate social într-o anumită limbă).***
L.IR.

REGULAT, -Ă (FORMĂ ~; PARADIGMĂ ~) în limbile cu flexiune*, sunt numite astfel acele forme flexionare şi acele paradigme* care respectă regulile şi tipurile flexionare ale limbii considerate; sunt formele şi paradigmele care, prin caracterul repetabil în cadrul unei părţi de vorbire*, constituie regula* morfologică şi în funcţie de care se stabilesc clasele şi subclasele flexionare (declinări* şi conjugări*). Se opun formelor neregulate* (sau neregularităţilor flexionare), acestea din urmă fiind, în raport cu primele, forme izolate, puţin numeroase, care se abat,într-un grad mai mare sau mai mic, de la regulile de flexiune.
Vezi Şi NEREGULAT.
G.P.D.

1. ~ lingvistică Expresie metalingvisticâ a constrângerilor" de tot felul existente în limbă, constrângeri diferite de la un domeniu lingvistic la altul (fonetic, fonologie, morfologic, sintactic etc.), dar manifestate cu regularitate în cadrul aceluiaşi domeniu pentru o anumită limbă. Formularea unei reguli lingvistice este, indiferent de tipul de gramatică, un act teoretic, presupunând trecerea de la observarea faptului lingvistic la interpretarea lui. Modul de formulare a regulilor, tipul de regulă şi domeniile pe care le reglementează sunt diferite de la o orientare lingvistică la alta. In gramatica tradiţională, predominante sunt regulile de tip normativ, corectiv, având ca obiectiv utilizarea corectă a limbii, adică împiedicarea devierii uzului lingvistic de la ceea ce este considerat, într-un anumit moment istoric şi în conformitate cu o anumită tradiţie literară*, ca reprezentând uzul corect sau norma literară (vezi şi normă). In gramaticile comparativ-istorice, regula corespunde legii fonetice, înregistrând regularităţile fonetice manifestate în evoluţia de la limba de origine la limbile descendente, precum şi corespondenţele fonetice existente între limbi ale aceleiaşi familii* (vezi şi (metodă) comparativ-istorică; lege). In structuralism*, regula reprezintă o ipoteză asupra organizării şi funcţionării sistemului lingvistic (a codului*), iar în generaţivism*, o ipoteză asupra organizării şi funcţionării competenţei* lingvistice. O dată cu structuralismul şi continuând cu generaţivismul, apare clară distincţia între regulile „ascunse" ale limbii,

intuite, trebuind a fi „descoperite‟ de lingvist, şi regulile modelului propus de acesta în cadrul construcţiei teoretice pe care o creează, ultimele captând intuiţiile lingvistice ale cercetătorului şi aproximând, în grade diferite, regularităţile din planul realităţii lingvistice (vezi model; modelare). In curentele actuale de tip pragmatic[4], nouă este recunoaşterea regularităţilor şi, implicit, a regulilor şi dincolo de competenţa chomskyană, pentru ceea ce pragmaticienii numesc competenţă* comunicativă, reguli care stabilesc corespondenţe între clase de situaţii de comunicare' şi anumite forme lingvistice sau surprind regularităţi în organizarea şi funcţionarea discursului* şi a conversaţiei*. Noua orientare gramaticala din GB* renunţă la ideea de regulă, considerată prea direct legată de manifestarea unei limbi particulare, în favoarea principiilor', constrângeri mult mai generale şi mai abstracte, privind nu structura şi funcţionarea unei limbi anume, ci a limbilor în general, constrângeri aparţinând gramaticii universale (vezi gramatică,$_{0.n}$). • Preocupările de clasificare a regulilor au mers în următoarele direcţii: a) în sensul distingerii tipurilor de reguli, cu specificul fiecăruia, după domeniul lingvistic pe care îl reglementează (reguli de pronunţie, de scriere, fonologice, morfofonologice, morfologice, sintactice, lexicale, semantice, pragmatice); b) în sensul deosebirii regulilor iimbajului natural de cele ale limbajelor artificiale* şi ale modelelor teoretice; c) în sensul stabilirii unei tipologii mai generale, comune tuturor formelor de activitate şi de comportament uman, inclusiv activităţii lingvistice, tipologie care distinge reguli ***constitutive vs. normative (sau, din altă perspectivă, reguli descriptive vs. corective, prescriptive). Spre deosebire de limbajele artificiale şi de modelele lingvistice, amândouă create de lingvist pe baze strict deductive, ale căror reguli sunt de tip explicit, fiind fixate o dată cu construcţia propusă, regulile limbajului natural au un caracter subiacent, fiind de tip implicit. Lingvistica modernă îşi propune „descoperirea‟ şi explicitarea regulilor subiacente într-o formă cât mai riguroasă şi mai obiectivă, apelând, în acest scop, la strategii metodologice adecvate: ia formalizare* şi modelare*. Dintre modelele lingvistice formalizate, gramatica generativă (vezi gramatică***$_{8}$) a creat sistemul cel mai complet şi mai riguros de reguli, distingând, ca primă partiţie, regulile de rescriere*, responsabile de producerea structurilor de bază*, şi cele de transformare, care convertesc structurile de bază în structuri de suprafaţă*. în cadrul regulilor de rescriere, a deosebit alte trei tipuri de reguli: regulile de structură a frazei* (numite şi reguli de constituenţi), regulile de subcategorizare*, care, la rândul lor, includ subcategorizarea non-contextuală şi pe cea contextuală, strictă şi selecţionala , şi regulile de inserţie lexicală (vezi inserţie; rescriere; structură (a frazei); subcategorizare; transformare). Cea de a doua opozi\ie:constitutiv/normativ are în vedere distingerea regulilor care reglementează activităţi imposibil de conceput în afara regulilor înseşi, de reguli care guvernează activităţi existând şi independent de regulile considerate, a căror violare nu împiedică desfăşurarea activităţii. Cu referire specială la activitatea lingvistică, regulile de construcţie şi de funcţionare a sistemului* (sau, în terminologie chomskyană, a competenţei*) sunt de tip constitutiv, în timp ce regulile cu forma: „e coreci

X şi incorect Y‟, care reglementează zonele fluctuante, instabile ale limbii, sunt de tip normativ. Privite sub aspectul modului de formulare şi al obiectivului pentru care au fost formulate, regulile constitutive sunt de tip descriptiv, singurul lor obiectiv fiind constatarea şi înregistrarea unei anumite organizări, iar celelalte sunt de tip corectiv, prescriptiv, având rolul de a recomanda, pentru zona fluctuantă, o formă „corectă‟ şi de a sancţiona forma „incorectă‟ corespunzătoare. Dintr-o perspectivă modală deontică*, orice regulă lingvistică, fie de tip constitutiv, fie reguli explicite din limbajele artificiale sau din modelele lingvistice, pot fi apreciate ca reguli normative, îndeplinind următoarele două condiţii: a) emană de la un agent responsabil, cel care impune instrucţiunea sau constrângerea şi care poate fi o persoană (un profesor, de ex., care are ca obiectiv cultivarea* limbii, sau un cercetător, care propune modelul sau concepe limbajul artificial), dar şi o colectivitate (colectivitatea lingvistică în care o anumită limbă se vorbeşte şi care impune semenilor săi constrângerea socială, supraindividuală, a respectării codului lingvistic) şi b) se orientează, ca tip de constrângere şi de recomandare, spre un destinatar, care, la rândul lui, poate fi o persoană (de ex., persoana unui şcolar obligat să respecte norma literară), o colectivitate lingvistică întreagă, constrânsă, prin sancţiunea extremă a imposibilităţii realizării comunicării, să respecte regulile codului, dar şi o maşină (un automat), concepută să execute la infinit instrucţiuni conforme cu regulile unui anumit limbaj artificial. 2. ~ sociolingvistică Regulă care specifică trăsăturile sociale implicate în emiterea şi receptarea unui enunţ, precum şi modul de integrare a acestuia într-un anumit eveniment verbal şi context* comunicativ. • Se disting trei tipuri principale de reguli sociolingvistice: a) reguli de alternare - specifică selectorii sociali (identitate, statut relativ, ocupaţie, vârstă, sex etc.) care guvernează alegerea lingvistică efectuată de vorbitor într-o anumită situaţie de comunicare; acest tip de reguli permite, de ex., predicţii asupra utilizării concrete a formulelor de adresare dintr-o limbă; b) reguli de succesiune - specifică ordinea temporală a unităţilor componente şi a participanţilor în cadrul diverselor tipuri de evenimente verbale (de ex., succesiunea actelor de vorbire şi a interlocutorilor în cadrul unei convorbiri telefonice, al unei consultaţii medicale etc.); c) reguli de co- ocurenţă: 1. orizontală - specifică restricţiile de combinare între componentele discursului (de ex., într- o expunere ştiinţifică, nu se pot combina termeni tehnici şi regionali sau de argou*, iar în sintaxă nu pot apărea construcţii specifice limbii vorbite, cum ar fi anacolutul*); 2. verticală - specifică restricţiile privind realizarea unităţilor care compun discursul, la fiecare nivel al structurii limbii (de ex., într-o expunere ştiinţifică, un termen tehnic trebuie să aibă realizarea fonetică şi morfologică din limba standard şi trebuie să fie utilizat în construcţii sintactice admise de limba standard). Regulile de co- ocurenţă permit, în esenţă, delimitarea registrelor* unei limbi. Regulile sociolingvistice sunt specifice

fiecărei comunităţi, definind competenţa* comunicativă a membrilor acesteia. Apartenenţa la o anumită comunitate este reflectată de capacitatea indivizilor de a recunoaşte şi interpreta devierile de la regulile sociolingvistice specifice. Mobilitatea geografică sau socială a vorbitorilor obligă la însuşirea altor sisteme de reguli sociolingvistice.
G.P.D. (1); L.I.R. (2).

RELATIV,-Ă

1.1. Clasă de cuvinte care îndeplinesc rolul de conective* frastice şi de mărci de subordonare*, asigurând legarea a două propoziţii şi aşezarea celei de a doua într-o poziţie de subordonare, şi care, simultan, funcţionează ca substitute*, substituind un nominal din subordonată, mai rar, şi unul din regentă. Prin caracteristica de conectiv frastic subordonator, se apropie de conjuncţiile subordonatoare*; se deosebesc de acestea prin natura de substitut, ceea ce determină apariţia lor în poziţia sintactică a nominalului substituit şi, implicit, includerea în organizarea sintactică a subordonatei, eventual, şi a regentei. în funcţie de trăsăturile lor gramaticale (flexibil vs. non-flexibil; aşezarea într-o anumită poziţie sintactică) şi de trăsăturile semantice ale nominalului substituit, relativele aparţin fie clasei pronumelui* şi a adjectivului pronominal*, fie clasei adverbului*. • Pronume adjectiv pronominal ~ Tip de pronume care, pe lângă statutul de substitut, înlocuind un component nominal din subordonata neinterogativă, eventual, două componente, unul din subordonată şi celălalt din regentă, are şi rolul de conectiv frastic subordonator. îşi acomodează forma (de caz sau prepoziţională) după poziţia sintactică a nominalului

substituit. Forma cazuală/prepoziţională a relativului pronominal marchează integrarea sintactică într-o anumită poziţie. Astfel, în construcţia Elevul căruia i-am dat bursă.... relativul pronominal are formă de dativ, integrându-se în structura subordonatei în poziţia de complement indirect; în fraza: Împrumut cărţi (ori)cui îmi solicită, relativul pronominal (ori)cine, care are calitatea de dublu substitut, îşi acomodează forma după poziţia ocupată faţă de regentă (complement indirect), şi nu după cea ocupată în subordonată (subiect). Când introduce o subordonată atributivă*, relativul pronominal este legat de un antecedent* din regentă, adică o sursă referenţială, de la care, o dată cu referinţa, preia şi informaţia de gen şi de număr (ex.: ***elevul căruia..., dar eleva căreia...). Inventarul de pronume relative, ca şi caracteristicile lor gramaticale şi de structură diferă de la o limbă la alta şi de la o etapă de limbă la alta (vezi formele arhaice: cari, carele, careă). în româna actuală, se disting pronume relative simple {care, cine, ce, câţi / câte) şi relativul compus ceea ce. Se disting pronume variabile (care, cine, câţi / câte), cu flexiune mai dezvoltată sau mai restrânsă (cine, de*** ex., are numai două forme flexionare: cine - cui), şi pronume invariabile (ce, ceea ce, pop. de). Unele pronume relative pot apărea şi ca adjective pronominale (ex.: ***Mă gândesc la care hotel voi trage). • Adverb ~ Specie de adverbe care introduc propoziţii subordonate şi care substituie, în subordonată, grupuri nominale prepoziţionale aflate în poziţii circumstanţiale**** (ex.: ***Vine când este nevoie de el; Vine unde este chemat). Inventarul cuprinde*** lexeme diferite în funcţie de semantica grupului nominal substituit: mod (cum), timp (când), loc (unde), cantitate (cât).

2. Propoziţie ~ Specie de propoziţie subordonată circumscrisă după tipul de conectiv*, incluzând orice subordonată introdusă prin relativ pronominal, adjectival sau adverbial (vezi 1). Se deosebeşte de subordonatele conjuncţionale, introduse prin conjuncţii subordonatoare. Poate ocupa orice poziţie sintactică în structura frazei: circumstanţială* vs. non-circumstanţială/completivă* (compară: Priveşte spre cine îl strigă) (circumstanţială) - Cunoaşte pe cine a intrat (completivă directă)); atributivă vs. subiectivă etc. (compară: Rezultatul ce s-a anunţat (atributivă) - îmi convine ce s-a anunţat (subiectivă)), în română, prezenţa relativului, aşezat la începutul subordonatei, este absolut necesară, în timp ce în alte limbi, în condiţiile existenţei unui antecedent*, relativul poate lipsi (vezi engl. ***the book I read). EE.*** **Superlativ** ~ Vezi superlativ. IU. Timp ~ Se opune timpului absolut*. Exprimă valori temporale finite, de perfect sau de viitor, şi are drept caracteristică raportarea Ia momentul enunţării prin intermediul altei forme temporale de trecut sau de viitor (ex.: **Mâncasem când ai venit tu; îşi va fi făcut efectul până va veni medicul) (Vezi şi absolut,; mai mult ca perfect; viitor).**
G.P.D.

RELATIVIZARE

în gramatica generativă*, tip de transformare* al cărei rezultat este formarea unei subordonate atri- butive relative, propoziţie relativă* care modifică un cap* nominal. în variantele timpurii ale gramaticii, se obţine printr-o transformare de încastrare* a unei propoziţii independente în structura unui G(rup) N(ominal) din propoziţia matrice, transformare care se aplică în condiţiile existenţei unui nominal coreferenţial în ambele propoziţii (ex.: (1) Ion întâlneşte pe Gheorghe■; (2) Gheorghe• cunoaşte adevărul => Ion întâlneşte pe Gheorghe•, care¸ ***cunoaşte adevărul). în variantele mai târzii (vezi Em. Vasiliu, Sanda Golopenţia, 1969), relativizarea devine o transformare obligatorie*, anunţată în structura de bază prin simbolul*** Rel dominat de un GN, ca într-un indicator sintagmatic de tipul:

GN
Nominal
R
Rel
GN
I
Nominal
GV
elevul. care elevul. aleargă

în gb*, regula de relativizare este înlocuită de principiul „deplasării* grupului relativ (numit grup wh-, în engleză, grup qu-, în franceză) în fruntea propoziţiei relative", deplasare marcată de apariţia

urmei* în poziţia de origine; vezi elevul$_t$ ***[despre care■ ani întrebatfejl***
G.P.D.
RELATOR
Utilizat puţin în lingvistica românească (I. Diaconescu, 1986,1992), termenul redăfr. relateur şi desemnează totalitatea mărcilor de subordonare frastică*, adică elementele care realizează legarea subordonatelor. Are avantajul de a include în aceeaşi clasă atât conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale subordonatoare*, cât şi relativele* (vezi RELATIV,) La unii autori (T. Cristea, 1975), este folosit şi pentru mărcile de subordonare de la nivelul propoziţiei, incluzând şi prepoziţiile*. Cu sens mult lărgit (vezi G. Lazard, 1994), se utilizează pentru orice tip de marcă actanţială, desemnând toate modalităţile de legare a actanţilor* sau, altfel spus, de exprimare a relaţiei dintre actanţi şi predicate. în această accepţie mult lărgită, include mărci de tip flexionar (desinenţe de caz, articole cu funcţie cazuală), mărci sintactice (diferite de la o limbă la alta: prepoziţii, postpoziţii, ordine a cuvintelor) sau mărci suprasegmentale (intonaţie diferită), corespunzând, în gramatica fîllmoriană a cazurilor* (vezi CAZ,,), simbolului K din regula: Caz => K^GN.
G.P.D.
RELAŢIE
I. Exprimă raporturile, legăturile care se stabilesc între unităţile* lingvistice, indiferent că este vorba de unităţi nedotate cu semnificaţie (între foneme*) sau de unităţi care au calitatea de semn* lingvistic (între morfeme'/moneme*, sintagme*, propoziţii*). Raporturile pot apărea între termeni care se succedă în lanţul lingvistic (raporturi sintagmatice*, numite, în terminologia lui F. de Saussure, „in praesentia") sau între termeni care se substituie în acelaşi punct al lanţului (raporturi paradigmatice*, numite de Saussure asociative* sau „in absentia"). Aceeaşi unitate se angajează simultan în relaţii de succesiune şi de înlocuire, intrând într-o reţea de relaţii al cărei specific (ca tip de raporf sau ca formă de manifestare) poate constitui un criteriu formal, obiectiv, de definiţie şi de diferenţiere a fiecărei unităţi. • Fără să le fi dat aceeaşi importanţă sau să le fi privit din aceeaşi perspectivă, toate şcolile lingvistice au vorbit, într-un fel sau altul, de relaţiile dintre unităţi. Datorăm însă structuralismului* elaborarea unei teorii a limbii bazate în exclusivitate pe o concepţie relaţională: limba este concepută ca o reţea de relaţii, în care unităţile componente nu există prin ele însele, ci numai în virtutea relaţiilor pe care le angajează în cadrul ansamblului. Variaţia sau schimbarea uneia dintre ele este determinată de presiunea celorlalte şi determină, la rândul ei, variaţia altora şi reorganizarea întregului. Structuralismul, prin reprezentantul de frunte al glosematicii*, L. Hjelmslev, a elaborat o teorie a relaţiilor de maximă generalitate, stabilind şi definind, pe baza aceluiaşi principiu formal, toate tipurile de relaţii, indiferent de nivelul lingvistic la care se manifestă, teorie aplicabilă atât planului expresiei, cât şi formei conţinutului sau raportului dintre cele două planuri (vezi funcţia semn*, privită ca raport de solidaritate* între forma conţinutului şi forma expresiei). Structuralismul îşi întemeiază întreaga metodologie (vezi METODĂ) şi întregul eşafodaj procedural pe studierea relaţiilor lingvistice în diversele lor manifestări. în acest sens, se vorbeşte despre formalismul* structuralist, care asigură teoriei caracter ştiinţific, iar metodologiei structuraliste, obiectivitate (vezi şi STRUCTURALISM). • S-au propus diverse modalităţi de clasificare a relaţiilor lingvistice, s-au dat denumiri şi definiţii diferite pentru fiecare tip. Tipologia propusă de L. Hjelmslev rămâne cea mai generală şi cea mai precis elaborată. El stabileşte aceleaşi tipuri de relaţii: determinări* (sau dependenţe* unilaterale), interdependenţe* (sau dependenţe reciproce), constelaţii* (sau relaţii facultative*), atât în cadrul procesului* (pe axa sintagmatică), cât şi în cadrul sistemului* (pe axa pradigmatică), pe care, însă, le diferenţiază terminologic după cum se manifestă în proces (vezi selecţie*, solidaritate*, combinare*) sau în sistem (vezi specificare*, complementaritate*, autonomie*). Diferenţele dintre tipuri se exprimă schematic prin: A <— B (în cazul dependenţei unilaterale), A <3 B (în cazul interdependenţei) şi A B (deci co-ocurenţe posibile, dar nu necesare, A putând apărea şi fără B, în combinaţie cu C, D, E, iar B putând apărea şi fără A, în combinaţie cu P, R, S, situaţie caracteristică relaţiilor facultative). Diferenţele pot fi puse în evidenţă prin procedeul suprimării (sau al substituţiei* cu zero). Tipologia lui L. Hjelmslev este valabilă pentru oricare nivel lingvistic (fonologie, morfologie, sintaxă, lexic). Dintre nivelurile lingvistice, sintaxa este domeniul în care s-a acordat maximum de

interes studiului tipologiei relaţiilor. Sintaxa tradiţională distinge: coordonarea* şi subordonarea*, la care. ulterior, s-au adăugat relaţia apozitivă* şi inerenţa*. Sintaxa modernă, de inspiraţie hjelmsleviană, distinge: interdependenţe, dependenţe unilaterale şi relaţii facultative (numite, de unii autori, non- dependenţe), ultimele incluzând, ca relaţii de tip special, coordonarea şi relaţia apozitivă. Se recunosc şi incompatibilităţile, tot ca formă de manifestare a relaţiilor dintre componente. Sintaxa modernă insistă asupra realizării gramaticale a relaţiilor, distingând acordul* şi recţiunea*, tipuri de constrângeri* gramaticale manifestate în cadrul subordonării, de cazurile în care relaţia nu cunoaşte constrângeri de formă, ci constă în obligativitatea determinantului. Sintaxa modernă adaugă la tipul curent, binar, de relaţie, pe cel ternar, caracterizat prin legarea obligatorie a trei termeni (vezi, de ex., relaţia ternară în care se angajează articolul demonstrativ* românesc). • în sintaxa poststructuralistă de tip generativ*, relaţia de subordonare este captată sub forma relaţiei de dominare, care exprimă ierarhiile sintactice în indicatorul sintagmatic*. Orientările

semanticiste (L. Tesniere, Ch. Fillmore, J.M. Anderson şi alţii) aduc ca noutate distingerea între relaţiile profunde*, de tip semantic, numite, în funcţie de autor şi de şcoală, fie relaţii actanţiale (vezi G. Lazard, 1994), fie relaţii cazuale (vezi CAZ_U; $CAZ_{,n}$), fie relaţii tematice sau argumentale (vezi GB*), şi relaţii de suprafaţă*, sintactice, manifestate sub forma constrângerilor gramaticale (de caz, de prepoziţie, de topică etc.), impuse de capurile* lexicale componenţilor nominali ai grupurilor. Interesantă este propunerea din GB de încorporare, în acelaşi model, a viziunii semanticiste (cuprinse în teoria theta*-rolurilor) şi a celei sintactice (cuprinse în teoria guvernării* şi în teoria cazurilor; vezi CAZ_{IV}; $gramatică_{10}$; guvernare). H.l. Complement de ~ în gramatica limbii române, specie de complement circumstanţial* care, determinând un verb, adjectiv sau adverb de mod, are rolul semantic de limitare a unei acţiuni, a unei calităţi sau a caracteristicii unei acţiuni, adică de precizare a predicaţiei* vagi, restrângând-o numai la unele dintre manifestările ei (bun de gură; superioară cantitativ; i-a întrecut la matematică) sau numai în raport cu anumiţi indivizi (adevărată pentru mine). Are o expresie variată, realizându-se prin substantive sau pronume precedate de prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale, specializate sau nespecializate (bună la matematică; bună în privinţa matematicii), prin adverbe (superioară cantitativ), prin forme verbale nepersonale (supin: De scris, a reuşit să scrie; infinitiv, în construcţii livreşti: bun în a organiza producţia). 2. Propoziţie de ~ în gramatica limbii române, specie de propoziţie circumstanţială* care, îndeplinind rolul semantic de limitare a predicaţiei verbale sau adjectivale, corespunde, în planul frazei, complementului de relaţie (vezi II.1.) (ex.: ***Exagerează în ce te priveşte).***

G.P.D.

RELUARE

în gramatica limbii române, limbă caracterizată prin fenomenul dublării* complementelor direct şi indirect, desemnează fenomenul sintactic al dublării celor două complemente aşezate înaintea verbului printr-o formă de clitic* pronominal în acelaşi caz (ex.: **Pe Ion$_{i(}$ 1,-am văzut; Lui Ion; ij - am spus). Are drept corelativ fenomenul anticipării*, constând în dublarea complementelor direct şi indirect postpuse verbului prin cliticul corespunzător antepus** (ex. **Lj -am văzut pe Ion^, I; -am dat lui Ion^. Reluarea este posibilă în română ca urmare a altor două caracteristici sintactice: existenţa cliticelor pronominale şi topica* liberă a complementelor. Fenomenul sintactic al reluării interferează cu fenomenul semantic al determinării* /definirii, stabilindu-se următoarea relaţie: reluarea complementului direct este obligatorie în** română în cazul unui obiect direct antepus şi definit, dar imposibilă în cazul unui obiect antepus, dar nearticulat sau, lexical, nedefinit (compară: Pe Ion îl ştiu; Pe trei dintre ei îi cunosc; Oraşul acesta îl ştiu; Cărţile le vrea, unde reluarea se asociază cu un obiect individualizat, şi Pâine cumpără; Copii educă; Ceva face; Orice ştie, unde reluarea r.u este posibilă, deşi obiectul este antepus).

Vezi şi ANTICIPARE; CLITIC; DUBLARE.

G.P.D.

REMATIZARE

Utilizarea unor mijloace speciale pentru aşezarea unei părţi din enunţ în pbziţia remei*, poziţie care concentrează informaţia nouă şi, implicit, informaţia considerată de locutor a fi mai importantă (vezi şi FOCUS; FOCALIZARE). Mijloacele diferă de la o limbă la alta ca inventar şi ca pondere, fiind de

tipul particulelor*, ca în araba clasică (apud G. Lazard, 1994), de tip accentuai, ca în multe limbi, inclusiv în română, unde accentul sintactic se poate deplasa în interiorul frazei, sau de tip sintactic, recurgându-se la o ordine diferită a componentelor şi la turnuri diferite de frază (vezi, de ex., rolul relativei scindate* în franceză: C'est une **correction *que je vais lui administrer sau, mai rar, în română: Ceea ce aştept de la tine este puţină înţelegere).***

G.P.D.

REMĂ

Cu referire la structura enunţului* privită din perspectiva dinamicii comunicative, denumeşte acea parte din enunţ care, pentru a asigura avansarea procesului de comunicare, adaugă o informaţie nouă la ceea ce deja a fost comunicat. Corespunde în terminologia franceză lui commentaire, rheme, propos (vezi şi comentariu,), iar în cea engleză, lui ***comment, rheme. Se opune temei* (sau, în altă terminologie, topicului). • Rema a fost privită din dublă perspectivă: pragmatico-funcţională şi gramaticală. Sub aspect pragmatico-funcţional, rema este total dependentă de discurs*, numai în cadrul discursului fiind posibilă distingerea a ceea ce este vechi, cunoscut ca informaţie, de ceea ce este informaţie nouă, adăugată în limitele unui enunţ. în consecinţă, acelaşi enunţ, în funcţie de poziţia diferită într-un text* sau în procesul conversaţiei*, permite decupări diferite ale remei, respectiv ale temei (compară: a) Ce face Ion după-***

masă? / După-masă, Ion (temă) - pregăteşte un examen de fizică (remă) cu b) Ce examen pregăteşte Ion după-masă? / Pe cel (temă) - de fizică (remă)). Din punct de vedere gramatical, interesează modalităţile curente de codare*, într-o limbă dată, a remei, precum şi procedeele de care dispune limba pentru marcarea specială a informaţiei noi. în mod curent, codarea sintactică a remei se realizează, în limbile indo-europene, prin grupul verbal, constituit din verb şi complementele sale. Există însă şi procedee speciale de marcare a remei, adică de aşezare a componentelor în poziţia remei, procedee subordonate parţial disponibilităţilor gramaticale ale limbii considerate (vezi şi focus; focalizare; rematizare; temă).

G.P.D.

REORDONARE / REPOZIŢIONARE

în gramatica generativ-transformaţională (vezi GRAMATicĂg), redă engl. ***reposition*** şi denumeşte tipul de transformare* al cărei rezultat este o nouă aşezare a componentelor, însoţită sau nu de

schimbarea ierarhiilor sintactice. Transformarea de coordonare şi cea de ridicare* a subiectului în poziţia de obiect sunt exemple de repoziţionare, prima păstrând poziţia sintactică a componentului repoziţionat (ex. ***Ion citeşte şi Gheorghe citeşte => Ion şi Gheorghe citesc), a doua, modificând-o*** (ex.: ***Ion consideră că Gheorghe este cinstit => Ion consideră pe Gheorghe cinstit).***
Vezi şi ridicare; transformare.
G.P.D.
REPETIŢIE
Figură* sintactică (de construcţie) care constă în reluarea de două sau mai multe ori a aceluiaşi sunet, radical, cuvânt ori grup de cuvinte: Mircea însuşi mână-n luptă vijelia-ngrozitoare/ Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare (Eminescu). Repetiţia este, ca şi paralelismul* sintactic (de care se deosebeşte greu, în anumite realizări), o figură emblematică întrunind variante diverse; fiecare dintre acestea ire, în retorică, o denumire proprie, dar criteriul reluării propriu-zise (sau, cel puţin, al repetării tiparului sintactic) rămâne definitoriu pentru toate formele figurii. • în funcţie de nivelul lingvistic la care se manifestă, repetiţia poate fi fonetică, lexicală şi gramaticală. Uneori, graniţele dintre niveluri nu sunt bine delimitate, astfel încât o figură se poate ataşa fie unui tip, fie altuia: 1. repetiţia fonetică se realizează exclusiv la nivel sonor şi are în vedere sunetele izolate; astfel apar figuri de sunet, ca aliteraţia* sau aso- nanţa*; rima* este şi ea interpretabilă ca figură sonoră; 2. repetiţia lexicală poate avea forme mai puţin organizate din punctul de vedere al dispunerii în text, dar şi forme simetrice, condiţionate poziţional (încadrate, de obicei, paralelismului); primele apar în egală măsură în proză - limbă vorbită ori proză artistică - şi în poezie, celelalte revin cu precădere în poezie/ proza poetică, a) Forma cea mai simplă a repetiţiei poartă numele de epizeuxis şi nu se caracterizează printr-o topică specifică: Enigel, Enigel, / Ţi-am adus dulceaţă, iacă (Barbu); Păreri de rău, păreri de rău - (...) Voi sunteţi negrele tarife
(*

(Minulescu). Sensul repetiţiei poate fi superlativ sau poate marca o nuanţă intensivă: Greierii părinţilor/ molcom cântă, mulcom mor (Blaga); de obicei, repetarea obsesivă a epitetului* are acest caracter de intensificare a expresiei poetice: că sunteţi roşii, roşii (Blaga). Atunci când elementele care se repetă sunt separate în text prin alte cuvinte, varianta repetiţiei se numeşte epanalepsă*: Dormeau adânc sicriele de plumb./Şi flori de plumb, şi funerar mormânt (Bacovia). Oricare dintre aceste forme de repetiţie este, în subsidiar, sursă de rimă* (interioară), eventual şi de aliteraţie: îţi văd iarăşi morile -nalte/cu aripi tot alte şi alte (Blaga). Cu o structură apropiată, la fel de puţin organizată, enumerarea* este şi ea considerată formă de repetiţie, chiar dacă nu se reia acelaşi cuvânt: schema relaţiei paratactice (vezi parat axă) dintre mai multe nume/adjective/ verbe rămâne neschimbată. Valorile expresive ale enumerării variază şi în funcţie de elementele - figurative sau lexicale - care o compun (determinări, contraste, corespondenţe, sinonime relative, simboluri etc.): ***Când m-oi întoarce iarăşi pe pământ/Cu florile, cu viermii, cu fluturii, cu iarba (Philippide); Sub înfloriţii arbori, sub ochiul meu uimit,/ Te-ai resorbit în sunet, în linie, în culoare (Barbu). Atunci când există o gradaţie ascendentă de sens în enumerare, avem a face cu figura numită climax*: în elegii cu meşteşug subtil/ Cântai femeia, stelele şi zeii (Philippide); b) Formele organizate ale repetiţiei sunt specifice poeziei/ prozei poetice şi prezintă anumite regularităţi poziţionale în raport cu versul/unitatea sintactică în care apar (vezi şi paralelism): anafora* - repetare a aceluiaşi cuvânt/ sintagmă la începutul unităţilor succesive (x..Jx..J x...): Se-ntind domol părinţii pe subtpietre,/ îii timp ce în lumini mai adăstăm,/în timp ce fericiri ne-mprumutăm/ şi suferind şi apă vie pe la vetre (Blaga); epifora* - repetare la sfârşitul unităţilor succesive (...x/ ...x/ ...x): Silită poezie-* vremii noastre, / într-adevăr prea mult a vremii noastre/Şi prea puţin a vremurilor toate (Philippide). Combinaţii între anaforă şi epiforă sunt anadiploza* (...x/x...): N-a fost nimic din ce-a putut să fie/ Şi ce-a putut să fie, s-a sfârşii (Minulescu) şi epanadiploza* (x.../...x): Menestrel trist.../ Mult îndărătnic menestrel (Barbu). O altă combinaţie între cele două forme de bază ale repetiţiei condiţionate poziţional este simplooa, figură rară şi greu de ilustrat cu exemple modeme riguros realizate, în care unitatea sintactică/metrică începe***
-anaforic - cu acelaşi cuvânt şi se încheie - epiforic - cu alt cuvânt, de asemenea repetat (x...y/x...y):
O,n-aş mai fi atunci atât de singur/ - Singur chiar lângă vechi prieteni,/ Singur chiar lângă dragostea xocsu - Dragostea mea cu care stau alături (Philippide). Se observă că anafora şi epifora sunt forme de bază ale repetiţiei poziţionale; ele dau naştere unei interferenţe de figuri greu definibile după canoanele retorice clasice, figuri care nu au întotdeauna o denumire specială, dar care dau scriitorilor prilejul unor exerciţii de virtuozitate - reluări de cuvinte/ radicale cu sensuri identice sau schimbate: Cheia ce mi-ai dat aseară -/ Cheia de la poarta verde/ Am pierdut-o chiar aseară!.../ Dar ce cheie nu se pierde? (Minulescu); 3. repetiţia gramaticală - este sursa figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), provenite din reluarea aceluiaşi radical în cuvinte diverse sau a aceluiaşi cuvânt în forme gramaticale diferite. în limba vorbită, figurile etimologice nu au caracter de trop*, ci marchează doar o nuanţă de insistenţă - fie că sunt exprimate ca atribute (om de omenie), fie că sunt complemente interne (a cânta un cântec) - sau o nuanţă superlativă, probabil de origine cultă şi exprimată de obicei prin construcţii genitivale: Cântarea Cântărilor, la urma urmelor, minunea minunilor (L. Găldi). Figurile etimologice sunt: antanaclază" , cu varianta sa - diafora* , poliptotonul* - reluare a aceluiaşi cuvânt într-o altă formă flexionară; parigmenonul* - reluarea aceluiaşi radical sub forma unor părţi de vorbire diferite; chiasmuf - combinaţie între repetiţia poziţională şi cea gramatică, întrucât funcţiile sintactice se intervertesc la reluare; paronomaza* - apropiere a două cuvinte cu aspect fonetic asemănător, uneori presupunând şi un joc de cuvinte. H. Lausberg

deosebeşte poliptotonul de figurile etimologice, încadrând în acestea doar repetarea aceluiaşi radical (parigmenonul, de ex.). • Sub raport semantic, repetiţia poate fi: a) pur enumerativă: Bate vântul, bate vântul/ Bate vântul, mişcă crângul (pop.); Bucură-te, floarea mărului, bucură-te (Blaga); b) sinonimică: Aşa m-am hotărât să fiu,/ Cât voi trăi, cât voi fi viu (A. Văcărescu); şi-un suflet îi răscoli,/ Cu gândul lui de-atuncea şi trupul lui de ieri (Pillat); c) antonimică: Ş-în iarnă cu tine sunt toate-nflorite./ Ş-în vară, când nu eşti sunt toate pierite (N. Văcărescu); Copacii albi, copacii negri,/Cu pene albe, pene negre/ Şi frunze albe, frunze negre/ Decor de doliu funerar (Bacovia). • Indiferent de forma pe care o ia figura, funcţia stilistică a repetiţiei, în general omogenă, este de intensificare prin insistenţă/redundanţă, cu sau fără valoare superlativă evidentă. în variantele mai complicate, repetiţia poate

avea drept rezultat şi o relativă ambiguizare a textului, în special în cazul figurilor în care sensul contextual al termenului se modifică la reluare.

Vezi ANAFORĂ; CLIMAX; ENUMERARE; EPANALEPSĂ; EPIFORĂ; PARALELISM.

M.M.

REPLICĂ

1. Unitate minimală constitutivă a dialogului*, reprezentată de o intervenţie* a unui participant. în anumite lucrări, termenul de replică este folosit cu referire la dialogul scris, rezervându-se pentru dialogul oral termenul de intervenţie. • în cursul dialogului, replicile diferiţilor participanţi se succed rapid, având, de obicei, dimensiuni relativ reduse, şi se condiţionează reciproc. Replicile pot fi verbale, neverbale (gesturi, mimică, tăcere) sau cu structură mixtă. Replicile verbale nu coincid în mod necesar cu propoziţiile sau frazele: o unitate sintactică poate fi compusă din replicile a doi emiţători* diferiţi, poate fi segmentată şi repartizată în replici diferite ale aceluiaşi emiţător sau poate fi lăsată neîncheiată (când se presupune că receptorul* poate face completarea necesară). în textul scris, există posibilităţi de a semnala natura mijloacelor de expresie folosite într-un dialog (în textul narativ, intervenţii ale naratorului sau anumite semne de punctuaţie; în textul dramatic - didascaliile*). 2. în sens restrâns, termenul desemnează numai intervenţiile care reprezintă reacţii (răspunsuri) la o intervenţie anterioară a altui participant la dialog.

L.I.R.

RESCRIERE (REGULĂ DE ~) în gramatica generativă* (vezi GRAMATICĂ$_8$), sintagmă prin care sunt denumite regulile* componentului* de bază, cele care produc derivaţiile* sintactice, respectiv structurile de adâncime*. Se deosebesc de regulile de transformare', aplicate componentului transformational*, care convertesc structuri de adâncime în structuri de suprafaţă*. Specificul regulilor de rescriere este de a se aplica unor simboluri categoriale* pe care le convertesc în alte simboluri categoriale sau într-o succesiune de simboluri, spre deosebire de regulile de transformare, aplicate numai succesiunilor de simboluri. Au fie forma: X —> Y / W-Z sau X —> XY/ W-Z, dacă regula este condiţionată contextual (W-Z notează contextul), fie forma: X —> Y sau X —> XY, pentru regulile libere de context. în varianta generativă clasică (N. Chomsky, 1965), au caracteristica recursitivităţii*, incluzând şi simboluri de tip recursiv*, simboluri aflate, în cadrul aceleiaşi reguli, la stânga şi la dreapta săgeţii, deci dominându-se pe ele însele (tipul: X —> XY). Asigură, tehnic, caracterul generativ al gramaticii, stând la baza producerii (generării) structurilor de adâncime. (Vezi şi (COMPONENT DE) BAZĂ; DERIVAŢIE; GRAMATICĂ$_8$; RECURSIV).

G.P.D.

RESTRICŢIE

Sin.: constrângere. Vezi CONSTRÂNGERE. RETICENŢĂ

Figură* de gândire specifică stilului oratoric, realizată prin întreruperea bruscă a enunţului înainte ca ideea să fie complet formulată, vorbitorul/scriitorul lăsând totuşi să se înţeleagă ceea ce nu a spus explicit: Căci fără să vreau, aflasem şi eu păcătosul câte ceva din tainele călugăreşti... umblând vara cu băieţii după... bureţi prin părţile acele de unde prinsesem şi eu gust la călugărie... Ştii, ca omul cuprins de evlavie (Creangă); 11 se propose encore... ***Mais il est peut-etre temps de laisserles commentaires - „îşi mai propune... Dar poate că e timpul să lăsăm deoparte comentariile"*** (Camus). De obicei, reticenţa ascunde o dificultate de exprimare (H. Lausberg) sau o formă de ironie; este apropiată de preteriţie* prin funcţia retorică şi de elipsă* sau suspensie*prin formă.

Vezi ELIPSĂ; PRETERIŢIE.

M.M.

RETORICĂ

Artă şi ştiinţă a elaborării discursului în general, având funcţie primordială persuasivă, dar şi funcţie justificativă, demonstrativă ori deliberativă. Apare din Antichitate, în Sicilia sec. al V-lea î.e.n., s-a dezvoltat la Atena în sec. al IV-lea î.e.n. (Aristotel, Retorica) şi a fost preluată de oratorii din Roma antică

(Cicero; Quintilian, ***De institutione oratoria, sec. I). De la o artă/ştiinţă „de a vorbi bine", retorica evoluează treptat către o artă a ornării discursului oratoric şi a „împătritei modalităţi" (quadripartita ratio***) de a-1 formula (Quintilian): adăugire (adiectio), scădere (detractio), scădere şi adăugire (inimu ta ti o), inversare (transmutatio). în Evul Mediu şi în Renaştere se accentuează şi mai mult trăsăturile ornante ale retoricii, de unde apare apoi şi tendinţa - dezvoltată ulterior până la exacerbare, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea (Dumarsais şi Fontanier) - de a atribui ca obiect de studiu retoricii mai ales analiza tropilor/a figurilor de stil, lăsând pe planul al doilea aspectele legate de compoziţia discursului oratoric/literar. • Părţile retoricii clasice priveau atât actul enunţării'', cât şi

discursul propriu-zis; acestea erau: memoria (memoria), declamarea (pronuntiatio), invenţiunea (inventio), dispoziţiunea (dispositio) şi elocuţiunea (elocutio). Primele două se refereau la enunţare (memoria şi declamarea), în timp ce ultimele trei (invenţiunea, dispoziţiunea şi elocuţiunea) aveau în vedere regulile de construcţie a enunţului* propriu-zis. în retorica antică, o sumă de elemente auxiliare (dintre care unele non-verbale) erau puse la contribuţie pentru a servi textul şi funcţiile discursului: aspectele lingvistic, gramatical, figurativ, mimic, gestual, chiar cele legate de aparenţa fizică sau vestimentară a retorului. • Retorica există de 2000 de ani, iar această longevitate se datoreşte faptului că, în cursul evoluţiei sale, s-a schimbat ceva fundamental în principiile disciplinei: elocvenţa eficace, al cărei scop era persuasiunea, a fost înlocuită treptat cu un alt sistem de valori, care reglementa discursul şi din alte puncte de vedere decât cele ale strictei puteri de persuadare: frumuseţea/caracterul ornamentat/ expresivitatea şi caracterul normativ impus de un corp de reguli. Procesul este sfârşit în perioada retoricienilor din sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea, moment în care retorica clasică îşi încheiase existenţa (Tz. Todorov). în cursul istoriei, retorica a fost privită diferit, aprobată sau negată atât în conţinut, cât şi în formă, astfel încât - spre sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea, când caracterul de normă didactică al disciplinei căpătase proporţii exagerate - retorica s-a stins, ca urmare a excesului său de clasificări/sistematizări, dar şi a numeroaselor critici anti-retorice venite din partea unor mari scriitori romantici sau simbolişti. Există, însă, până astăzi teoreticieni care o consideră asimilabilă unei stilistici valabile pentru perioadele vechi din istoria culturii/literaturii (P. Guiraud, H. Lausberg). • Apariţia unei noi retorici a avut loc în anii'60 - '70 ai secolului nostru, atât în ceea ce priveşte aspectele legate de conţinutul comunicării, cât şi în cele pur lingvistice, care privesc forma enunţului. Pornind de la lingvistica structurală (F. de Saussure) şi de la studiile de poetică ale lui R. Jakobson, şcoala franceză contemporană (R. Barthes, G. Genette, Tz. Todorov) a schiţat o nouă apropiere de retorică, valorificând în special valenţele/posiţjilităţile semantice/semiotice ale figurilor, dar evitând pe cât posibil aspectele normative ale disciplinei. Reactualizând tratatele de retorică ale lui Dumarsais (Les ***Tropes.*** 1730) şi, mai ales, Fontanier (Les ***Figures du discours, 1821-1830), reprezentanţii şcolii franceze au pus în evidenţă avantajele clasificărilor retorice pe nivele lingvistice (fonetică, gramatică, lexic-semantică) şi au încercat generalizarea principiului figurilor pentru întreg ansamblul limbii şi al comunicării lingvistice. în sfârşit, grupul de retoricieni de la*** Liege (Grupul p) realizează în 1970 lucrarea Rhetorique generale, urmată în 1977 de un al doilea volum - Rhetorique de la ***poesie. Lecture lineaire, lecture labulaire - aplicare practică şi extindere asupra procesului lecturii a propriilor principii formulate în 1970. în concepţia Grupului n, ansamblul figurilor (numite metabole) se organizează pe nivele lingvistice (metaplasme*, metataxe*, metasememe* şi metalogisme*), iar tipologia de structurare a fiecărui nivel figurativ preia de la*** Quintilian modalităţile de realizare individuală a figurilor: adăugarea, suprimarea, suprimarea- adăugarea şi permutarea(vezi FIGURĂ). • în ordine cronologică, o ultimă actualizare a retoricii o constituie elaborarea unei retorici „a lecturii". Variatele aspecte contemporane şi numeroasele legături interdisciplinare ale retoricii, alternând între teoria comunicării, lingvistică generală, stilistică, poetică şi teoria textului, demonstrează că retorica rămâne încă un mod actual de abordare a discursului literar.

M.M.

REŢEA

1. In dialectologie", totalitatea localităţilor în care se efectuează anchetele* în vederea alcătuirii atlaselor* lingvistice, dar şi a unor monografii zonale sau antologii de texte. Stabilirea reţelei localităţilor de anchetat este dependentă de obiectivele urmărite, iar definitivarea acesteia se realizează în urma unor anchete preliminare. în cazul atlaselor generale (ale unei limbi), se aplică principiul repartizării uniforme a localităţilor din reţea, distribuţia teritorială a acestora ţinând seama atât de suprafaţă, cât şi de densitatea populaţiei. Pentru atlasele regionale, se preconizează de obicei o repartizare neuniformă a localităţilor, în funcţie mai ales de structura unitară sau diferenţiată a graiurilor, reflectată de atlasele generale. Pentru Atlasul lingvistic român (ALR) au fost alcătuite două reţele diferite: una mai deasă, în care s-a utilizat chestionarul* normal, şi alta mai rară, în care s-au utilizat chestionare speciale. 2. în sociolingvistică, se utilizează fie denumirea de reţea socială, împrumutată din sociologie, fie aceea de reţea de comunicare. Prin reţea socială se desemnează un grup de persoane care se cunosc între ele. Se distinge între reţele închise, caracterizate prin aceea că, luând în consideraţie trei persoane: A, B şi C, dintre care A şi B şi, respectiv, B şi C, se cunosc, există o probabilitate ridicată ca A să-l cunoască pe C, şi reţele deschise, caracterizate printr-o probabilitate mai mare ca A să nu-1 cunoască pe C. Constituirea reţelelor sociale are la bază legături diferite între indivizi: de prietenie, de rudenie, profesionale, religioase, politice etc. Natura reţelei (închisă sau deschisă) limitează tipurile de interacţiune (tranzacţionale sau personale) şi de subiecte şi, implicit, condiţionează structura codului' lingvistic utilizat. Denumirea de reţea de comunicare are mai direct în vedere interacţiunea verbală, delimitând grupurile de persoane în raport cu acest criteriu. Fiecare reţea de comunicare se caracterizează printr-o anumită densitate, care poate explica, cel puţin în parte - pentru anumite tipuri de comunităţi (mai ales cele rurale) - răspândirea diferenţiată a unor trăsături lingvistice.

L.I.R.

REUŞITA (CONDIŢII DE ~)

Condiţii de a căror satisfacere depinde performarea cu succes şi fără deficienţe a unui anumit act ilocuţionar* (engl. ***felicity conditions).*** Conceptul a fost introdus de J.L. Austin, care avea în vedere cazul particular al actelor convenţionale, a căror performare presupune un cadru instituţional. Austin delimita trei tipuri de condiţii: A) condiţii privind procedura

convenţională presupusă de performarea actului considerat, care trebuie să aibă un anumit efect: A,) procedura trebuie să includă rostirea anumitor cuvinte, de către o anumită persoană, în anumite circumstanţe; A_2) persoanele şi circumstanţele trebuie să fie adecvate pentru invocarea procedurii; B) condiţii privind execuţia procedurii: B_1) procedura trebuie executată de toţi participanţii corect şi B_2) complet; C) condiţii privind sinceritatea: C,) invocând procedura, persoana respectivă trebuie să aibă gândurile şi sentimentele implicate de acea procedură; C_2) participanţii trebuie să se comporte ulterior în mod corespunzător celor implicate de procedură. încălcarea acestor condiţii determină un anumit tip de „nereuşită" a actului. Deficienţele de procedură sau de execuţie sunt considerate de Austin ***rateuri (engl. misfires),*** care fac ca actul să fie vid, fie pentru că nu este recunoscut de participanţi (încălcarea condiţiilor de sub A), fie pentru că este viciat (încălcarea condiţiilor de sub B). Nerespectarea condiţiilor de sinceritate (C) este considerată abuz, actul respectiv devenind fals. • J.R. Searle leagă condiţiile de reuşită de modul de exprimare a forţei ilocuţionare a unui enunţ. Distingând între reguli* constitutive şi reguli reglementaţive, el consideră că regulile care pun în relaţie diversele mărci ale forţei ilocuţionare cu actele ilocuţionare corespunzătoare sunt de tip constitutiv. Condiţiile de reuşită permit stabilirea unui set de reguli de utilizare a acestor mărci. Dintre cele patru tipuri de condiţii propuse de Searle, cea care impune o anumită structurare a enunţului este condiţia esenţială; aceasta arată drept ce contează un act, ce exprimă el (de ex., solicitarea contează drept încercare a emiţătorului* de a-1 determina pe receptor' să efectueze o anumită acţiune). Celelalte tipuri de condiţii sunt: condiţiile preliminare, care definesc o serie de premise situaţionale generale pentru performarea unui act (de ex., pentru performarea solicitării este necesar ca receptorul să poată realiza acţiunea solicitată, iar emiţătorul să creadă că receptorul este capabil să o realizeze şi că nu o va realiza din proprie iniţiativă); condiţiile de sinceritate, care definesc acele cerinţe privind convingerile,

sentimentele, intenţiile emiţătorului, care sunt considerate adecvate pentru actul respectiv (de ex., pentru solicitare, emiţătorul trebuie să dorească în mod real îndeplinirea de către receptor a acţiunii solicitate); condiţia de conţinut propoziţional, care formulează restricţii asupra acestei componente a actului comunicativ (pentru solicitare, de ex., enunţul trebuie să exprime o acţiune viitoare a receptorului). • Spre deosebire de criteriul adevărului propoziţional, care permite caracterizarea unui enunţ printr-una dintre cele două valori posibile (adevărat vs. fals), criteriul reuşitei introduce posibilitatea unei evaluări graduale a enunţurilor.

L.I.R.

REVERSIE / RE VERSIUNE

Figură* lexico-sintactică realizată prin reluarea în ordine inversată a termenilor unei sintagme / propoziţii / fraze, fără ca sensul global să se modifice: Nu trebuie să trăieşti pentru ca să mănânci, ci să mănânci pentru ca să trăieşti; sin. conversie (Gh. Dragomirescu). • Reversia poate avea funcţie superlativă de insistenţă: Are dreptate ţiganul; ţiganul are dreptate (Hasdeu), aforistică (ex. de mai sus) sau poate marca o dilatare temporală, la fel ca enumerarea*: Noaptea ca şi ziua, ziua ca şi noaptea, glasul lui duios răsuna prin codri (Odobescu). Reversia se deosebeşte de chiasm*, schimbare topică bazată tot pe inversiune, dar în care sensul se modifică o dată cu intervertirea funcţiilor gramaticale ale termenilor.

M.M.

REZULTAT(TV)

în teoriile semantice ale cazului* (vezi CAZ_n), înlocuieşte cazul factitiv* din primele lucrări ale lui Ch. J. Fillmore, exprimând un obiect a cărui existenţă rezultă din acţiune. Apare în configuraţia cazuală a verbelor de acţiune* (ex.: ***El construieşte o casă) sau în construcţiile cu operatori* factivi, de tipul: a face, a produce, a crea*** (ex.: ***El creează o simfonie). în română, se actualizează sintactic prin obiect direct sau prin element predicativ suplimentar*** (ex.: ***l-am făcut bucăţi; l-am spart ţăndări).***

Vezi CAZjj.

G.P.D.

RIDICARE

în terminologia generativă şi în gb*, corespunde engl ***.raising*** şi desemnează o deplasare* de constituent (sau de grup sintactic) din subordonată în regentă, componentul deplasat aşezându-se într-o poziţie „mai înaltă" în indicatorul sintagmatic (în arbore*). Deplasarea are ca rezultat amalgamarea*
structurilor subordonatei şi a regentei şi apariţia construcţiei pe care gramatica românească o numeşte cu element predicativ* suplimentar (sau cu predicativă suplimentară). • în gg*, „ridicarea" se obţine printr-o transformare de reordonare* de componente, care cunoaşte două variante: a) ridicarea subiectului în poziţia de subiect, posibilă în două tipuri de construcţii, ambele impersonale; a') cu verbe la origine impersonale: rom. Pare că elevii sunt obosiţi —> Elevii par obosiţi; engl. ***it seems that...*** —> John seems to like Mary, a") cu adverbe modalizatoare de apreciere din construcţii impersonale: rom. este greu de convins studenţii -» studenţii sunt greu de convins-, engl. ***it is likely that...*** -» John is likely to be irritating)-, b) ridicarea subiectului în poziţia de obiect direct, în vecinătatea unor verbe „de judecată" şi „de percepţie" (vezi rom. X îl consideră pe Ion cinstit; engl. ***He believes John to be honest).*** în literatura generativă se vorbeşte şi despre ridicarea cuantificatorului*, în construcţiile în care se deplasează un G(rup) N(ominal) cuprinzând un nominal şi un cuantificator (ex. Toţi elevii par obosiţi; Fiecare carte este greu de procurat), iar pentru unele limbi şi despre ridicarea negaţiei*, referitoare la construcţiile în care negaţia nu priveşte verbul vecin, ci verbul din completivă (vezi engl. ***I don't think he's coming,*** echivalent cu ***I think he's not coming).*** Un capitol special formează ridicarea relativului* şi a

interogativului* din subordonată în fruntea întregii construcţii relative, respectiv, interogative, corespunzătoare, în engleză, ridicării grupului wh- sau, în franceză, a grupului qu- (vezi rom. Cine crezi că va reuşi?, Cartea pe care ai venit s-o cumperi...).
•în gb*, „ridicarea‟ este concepută ca deplasare* a subiectului din completivă într-o poziţie mai înaltă, o poziţie non-argumentală, subiectul lăsând o urmă* în poziţia de origine (vezi rom. Elevii; par [e_j obosiţi]; engl. John$_y$ ***seems*** [e_i to like Mary]). Deplasarea în poziţia de subiect a fost posibilă ca urmare a faptului că structura de bază impersonală

presupune fie un subiect expletiv* ca în engleză Fiind poziţii non-argumentale, aşezarea noului sau franceză (it seems thatil semble que...), fie component nu violează constrângerea impusă de o poziţie fonetic vidă, ca în română (pare că...), criteriul theta-rolurilor (vezi DEPLASARE (A LUI a); ambele situaţii reprezentând poziţii non- THETA-ROL).
argumentale, în care nu se atribuie rol tematic. G.P.D.

RIMĂ

în formele versificate ale enunţului, identitate fonică (omofonie*) a finalelor de vers* începând cu ultima vocală accentuată şi cuprinzând toate fonemele care îi urmează: Dat-a frunza fagului/ Pus-am cruce sâtului/ Şi coadă baltâcului/ Că am gândul drăcului/ Asupra bogâtului (pop.); dacă identitatea nu e perfectă, finala de vers nu se realizează ca rimă, ci ca asonanţă* (necoincidenţă în domeniul consoanelor de după vocala accentuată - gând / sfânt, cridă / zugrăvită) sau consonanţă (lipsă de coincidenţă a vocalelor accentuate pe lângă consoane identice - păianjen/stânjen, mână/plină). împreună cu ritmul* şi măsura*, rima constituie un factor esenţial al versificaţiei modeme. I. Perspectiva asupra rimei este dublă: ca realitate fonologică, rima e un factor mecanic constitutiv al regulilor prozodice şi aparţine, totodată, figurilor de sunet (vezi FIGURĂ), alături de aliteraţie* şi asonanţă; ca realitate fono-semantică, rima impune însă studierea cuvintelor-rimă (Olimpia Berea), cu toate implicaţiile pe care raportul bilateral dintre cei doi termeni ai cuplului numit rimă le presupun: relaţiile semantice între termeni, relaţiile sintactico-semantice cu restul versului sau chiar cu strofa*, statutul tuturor rimelor în poezia cu formă fixă (sonet*, rondel*, gazel*, baladă*). • Există o strânsă legătură între studierea rimei şi a ritmului: rima nu există în poezia latină şi greacă, ea începe să devină pertinentă în poezia medievală, când se renunţă treptat la acompaniamentul melodic, iar versul se structurează prin organizarea regulată a silabelor tonice (M. Dinu). După majoritatea autorilor, rima devine elementul structural al versului poeziei romanice în sec. al XII-lea, realizându-se nu numai prin omofonia ultimei vocale accentuate, dar şi a tot ce urma acestei vocale. (M. Grammont). Este interesant şi faptul că numele rimei provine din acel al ritmului: lat. rhythmus (la bază gr. rythmos) a luat în latina medievală sensul de „vers‟, fiind apoi aplicat la rima propriu-zisă, în modul în care ea este înţeleasă astăzi (H. Morier). II. Clasificarea rimelor se poate face în funcţie de: 1. întindere - lungimea lanţului fonetic identic constituie bogăţia şi adâncimea rimei; identitatea sonoră definitorie în rimă (lanţul care începe cu ultima vocală accentuată) nu este decât o condiţie minimă în realizarea acesteia, necesară pentru ceea ce se numeşte rimă suficientă: somn/domn, cuvânt/pământ, loc/noroc. Rimele bogate sunt rime care au mai multe sunete identice în afara celor strict necesare pentru îndeplinirea condiţiei definitorii; în această situaţie, identitatea sonoră înaintează către stânga vocalei accentuate; să se compare rar/var, ridîcă/adfcă, mortăr/portâr, băltăreţ/săltăreţ, ***accidental/occidental.*** Bogăţia rimei nu este, însă, întotdeauna un indicativ al calităţii ei (M. Dinu, O. Berea); 2. expresia morfologică - în funcţie de clasele morfologice prin care se exprimă, rimele sunt: sincategoriale
-rimează cuvinte aparţinând aceleiaşi clase morfologice, heterocategoriale - rimează cuvinte aparţinând la clase morfologice diferite şi compuse - rimează un cuvânt cu un ansamblu de două/trei cuvinte; ex. în I. Funeriu: a) rime sincategoriale (sau categoriale): substantive (mândruh'ţă/cosfţă, pământul/vântul), adjective (frumos/duios) verbe (vină/suspină, creşte/înfloreşte) etc.; b) rime heterocategoriale (sau ***non- categoriale): substantiv/adjectiv (lumină/semnă), substantiv/verb (poveste/este), substantiv/adverb (lăudâ/cumvâ), verb/pronume (zărea/ea). I. Funeriu a realizat o statistică a frecvenţei evolutive/involutive a celor două categorii de rime, demonstrând creşterea numerică a rimelor heterocategoriale, mai expresive, în defavoarea celor sincategoriale:***

	Rime sincategoriale	Rime heterocategoriale
Heliade	62%	38%
Alecsandri	61%	
Eminescu	42%	58%
Barbu	40%	60%
Arghezi	40%	60%

Inovaţia se plasează în momentul poeziei lui Eminescu. după care - cel puţin statistic - situaţia rimei se dovedeşte relativ staţionară; c) rime compuse- rezultă, la unul dintre termenii cuplului, din adăugarea unei forme pronominale neaccentuate pe lângă un verb de care se leagă sintactic (iâtă-l/Tâtăl, arăt-o/adorâto, consăcră-mi/lâcrămi, sîne-mi/memi, Correggio/înţclege-o), din legarea verbului copulativ în formă prescurtată de cuvântul precedent (nu-s/răpus, ies/ce-s. ***nü-i/statüi)*** sau din inversarea formelor verbale analitice (Tfsa/plânsu-nu-s-a, du-te/urâte). • Prin definiţie încadrată într-un cuplu paradigmatic, rima tinde să se încadreze şi contextului, devenind sintagmatică; procesul de sintagmatizare a rimei se accentuează în epoca modernă (O. Berea), concretizându-se sub forma unor virtuale relaţii sintactice între constituenţii cuplului: subiect/predicat, (să fîe/stafie), predicat/complement (moărte/să poarte, aproâpe/ne-ng:oâpe); 3. structura metrică - determină următoarele categorii de rime, în funcţie de poziţia silabei pe care cade accentul (ex. în Funeriu): A) masculine (sau

oxitone) rime monosilabice în care accentul cade pe ultima silabă: nemuritor/dătător, prăzi/lăzi, roţi/poţi, stâng/plâng, ***rümp/scümp;*** sunt rime majoritar terminale în consoană, excepţie făcând doar cuvintele terminate în diftong/vocală accentuat(ă): veneâ/aveâ, răsăi/bălâi, mei/femei, potăi/tăi; B) feminine - rime în care accentul cade pe penultima silabă sau pe oricare dintre silabele precedente ultimei silabe; pot fi: a) paroxitone - rime bisilabice, în care accentul se află pe penultima: lumină/bizantină, exilată/curată, licoarea/privighetoarea-,

b) proparoxitone (sau dactilice, întrucât rima formează un dactil* - v v) - rime trisilabice, în care accentul cade pe prima dintre cele trei silabe:gândurile/pământurile, mâlurile/vălurile./ 4. succesiunea în strofă (arbitrar, se ia în consideraţie catrenul*) - dă naştere următoarelor tipuri de rimă: a) alăturate - aabb: bobului/codrului/sfârşeşte/se lungeşte; b) încrucişate - abab: poveşti/niciodată/împărăteşti/fată;

c) îmbrăţişate - abba: Veneţii/baluri/portaluri/păreţii; d) monorima - aaaa: clocotici/voinici/pe- aici/poteci; 5 .„corectitudinea - din acest punct de vedere, rimele sunt: a) perfecte - conform definiţiei, sunt rime cu identitatea sonoră începând cel puţin cu ultima vocală accentuată şi b) imperfecte - rezultate ale unei aproximări sonore, după vocala accentuată identică urmând o serie de sunete întrucâtva diferite; se numesc asonanţe*: mărgărint//anotimp, umbră/undă; dânsa/aprinsă (consonanţă); 6. factori semantici -se poate stabili o relaţie de sens între cuvintele din rimă, fie pentru că acestea au sensuri apropiate ori se încadrează în aceeaşi sferă semantică, fie pentru că sensurile lor sunt diferite ori chiar opuse. Sensurile diverse ale cuvintelor din rimă sporesc efectul acesteia, rimele antonimice fiind mai expresive decât atunci când rimează cuvinte cu sensuri apropiate (M. Dinu); a) în prima categorie intră rime banale; de ex. generalizarea diminutivului în rimă, model preluat din poezia populară: De-aş avea o mândruliţă/ Cu flori gal bene-n cosiţă,/ Cu flori roşii pe guriţă (Alecsandri); cel mai adesea nu se repetă însă şi forma gramatical-derivativă a cuvintelor, ci se realizează doar o apropiere semantică între termenii rimei, ajungându-se uneori până la rime sinonime: Roz-alb-auroră, cu bucle de aur/Sclipinde-n rubin,/Revarsă din ochii-i de lacrimi tezaur/ Pe-al florilor sân (Eminescu); în văzduhul diafan/ Ca un punct aerian (Topîrceanu); b) rimele mai expresive semantic cuplează cuvinte cu sensuri diferite/opuse - rimele antonime: cer/piper, interlopă/popă, lapte/noapte, soare/ninsoare, sfârşit/infinit (Topîrceanu); o strofă întreagă sau un distih-refren pot cumula rime semantice (M. Dinu): Atârnând de bolta goală/ Ca un uger de catran/ Unde pruncii lui **Satan/ *Vin plângând, să sugă smoală (Topîrceanu); Unda îngroape-le,/ Valul dezgroape-le (Blaga). III. Expresivitatea stilistică a rimei nu este independentă de contextul versului întreg, astfel încât valori absolute ale rimei sunt greu de stabilit (L. Găldi). In general, în română rimele feminine sunt mai des utilizate decât cele masculine şi aceasta pentru că variantele feminine sunt mai muzicale (vocalice) şi mai întinse din punctul de vedere al corpului rimei (vezi supra*** 3B), dar şi pentru că accentul natural în limba română cade adesea pe penultima silabă, cuvintele fiind majoritar paroxitone (ceea ce face ca ultima să rămână neaccentuată). Nu se poate însă vorbi de uniformitate în alegerea rimei, dat fiind faptul că alternanţa rimelor feminine cu cele masculine există atât în poezia populară (unde octosilabul* trohaic* poate alterna cu heptasilabul' trohaic, ceea ce presupune schimbarea rimei feminine cu cea masculină într-un cuplu de două versuri), cât şi în poezia cultă, încă din primele faze ale romantismului: Tăcere este totul şi nemişcare plină,'/ încântec sau descântec pe lume s-a lăsăt;/ Nici frunza nu se mişcă, nici vântul nu suspină/ Şi apele dorm duse şi morile au stât (Heliade). Secvenţa de rime exclusiv feminine este mai rară şi considerată mai muzicală decât alternarea; a fost utilizată în

simbolism: Sub luna plină./ cu farmecul ce-n jos se lăsă./ Oricare coperiş de câsă/ E baltă de lummă (Macedonski). Rimele masculine, în schimb, cu ultima silabă accentuată, prelungesc pauza* metrică şi au un caracter elegiac (L. Gâldi): Din valurile vremii, iubita mea, răsâi/ Cu braţele de marmur, cu părul lung, bălâi: O, mamă, dulce mamă. din negură de vrdmi/ Pe freamătul de frunze la tine tu mă ch6mi (Eminescu). • ~ interioară Rimă realizată la cezură, îndeplinind - cu excepţia poziţiei în vers - toate condiţiile rimei; se amplifică, astfel, melodicitatea textului, căci în două versuri rimate, de ex., apar nu două rime, ci trei: linele, colinele/strâng de sus luminile (Blaga). în sens larg, se poate interpreta ca rimă interioară orice revenire a fonemelor din rimă în corpul versului, chiar dacă reluarea nu se situează la cezură*: Răsai asupra mea, lumină lină. Şi eu astfel mă uit din jeţ pe gânduri,/ Visez la basmul vechi al zânei Dochii/ în juru-mi ceaţa creşte rânduri-rânduri (Eminescu); vezi şi aliteraţie. • ~ ecou sau concentrică Rimă cu aspect fonetic perfect asemănător; această asemănare poate privi două cuvinte omonime sau acelaşi cuvânt reluat în rimă; conform acestei distincţii, rimele-ecou sunt: a) omonimice: Se-aşteme bruma peste vii./ De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii? (Eminescu) - pluralul substantivului vie rimează cu pers. a Il-a a indicativului prezent de la verbul a veni. Efectul rimelor-ecou este cu atât mai puternic, cu cât - de cele mai multe ori - ele sunt totodată rime heterocategoriale: Iar vântul zvârle-n geamuri grele picuri (...)/ Să stai visând la foc, de somn să picuri (Eminescu) - substantiv/verb la conjunctiv; b) identice - rime realizate prin reluarea aceluiaşi cuvânt: Eu te-am iubit îmi pare-un veac, tu nici măcar din când în când/ Şi nici n-ai vrut să alinezi al meu amor din când în când; Când te doresc, eu cânt încet-încet/ Plec capul la pământ încet-încet/ Şi glasul meu răsună tânguios/ Ca tristul glas de vânt, încet-încet (Eminescu); c) incorporate - rime care cuprind în întregime cuvântul cu care rimează: cn.s7alină/alină, ochii/rochii/Dochii (Eminescu): Antile/mantile. eline/manueline, Kidd/deschid (Barbu). Raritatea şi expresivitatea rimei interioare se combină cu perspectiva semantică în perceperea rimei, atunci când ea e privită în contextul versului/strofei întregi (vezi 6): „Vis al galeşei Floride şi-al ostroavelor Antile“,/ ***Orchidee! nu eşti însăşi arta marelui Matei; I Cu a selbelor cădere în corole şi mantile,/ Sau cu Anzii albi, în funduri, ca o***

moarte de Protei?" (Barbu). IV. Ca şi ritmul, rima există ca procedeu de fixare a anumitor expresii* în limba vorbită, de unde au fost preluate şi eventual îmbogăţite de unii scriitori (I. Iordan): feciori de ghindă, fătaţi în tindă; a tunat şi i-a adunat; de Ia vlădică până la opincă; dacă n-ai carte, n-ai parte; fuga-i ruşinoasă, da-i sănătoasă; nici o faptă fără plată; la vale cu poprele şi la deal cu opintele (Creangă); mănâncă pe datorie, bea pe veresie; când am mirosit ceva, cumva; cai verzi pe pereţi (Caragiale). Aceste formule cuprind adesea, pe lângă ritm şi rimă, aliteraţii sau consonanţe: de voie, de nevoie; multe şi mărunte; vrând-nevrând; ca vodă prin lobodă.
M.M.
RITM
în sens larg, orice formă de periodicitate percepută (P. Servien), reluare mai mult sau mai puţin regulată a unui reper constant, indiferent de natura acestuia; în succesiunea discursului*, revenire periodică, la intervale sensibil egale, a unui element determinat. Ritmurile sunt (H. Morier): naturale (ale elementelor cosmice), fiziologice - situate probabil la originea ritmului (ale fenomenelor fiziologice umane sau animale) şi artificiale (ale muzicii şi ale poeziei). în poezia antică, ritmul rezulta din repartizarea silabelor lungi şi/sau scurte în picioare* metrice; în poezia modernă după dispariţia acompaniamentului muzical (din epoca medievală), elementul primordial şi definitoriu în alcătuirea ritmului poetic rămâne dispunerea accentului* de intensitate în economia versului; în versificaţia modernă, un rol important îl are şi stabilirea unor determinante raporturi între unităţile sintactice şi cele metrice (obiect de studiu al sintaxei poetice). • în textul literar, pot fi identificate două surse de provenienţă a ritmului, care determină două tipuri fundamentale de ritmuri: 1. sintactice, provenite din recurenţe de natură sintactică, existente atât în poezie, cât şi în proză şi 2. tonice - prezente în special în poezie şi bazate în general pe distribuţia regulată a silabelor accentuate şi atone; ritmurile tonice se află în dependenţă de anumite unităţi de versificaţie: accente, cezură*, pauze* la intervale sensibil regulate, sunete identice sau asemănătoare la sfârşitul versurilor (vezi RIMĂ), uneori aliteraţii* etc.; la acestea se adaugă 3. ritmurile aritmetice, în care regularităţile provin din numărul unităţilor sonore avute în vedere (se ia în consideraţie, ca unitate

minimă, silaba*); ritmurile aritmetice sunt prezente în poezie sub forma măsurii*, iar în proză constituie un element definitoriu pentru proza poetică în general şi pentru specia poemului în proză în particular.
1. Ritmul sintactic dă naştere doar la forme incipiente, potenţiale, de ritm. Provine din numeroasele realizări ale repetiţiei*, începând cu simpla enumerare' şi terminând cu variatele realizări poziţionale ale paralelismului* (anafora*, epifora*, anadiploza*, epanadiploza'. chiasmul*): Tu fuseseşi altariul rudirei crivăţului cu pustia, a bărbăţiei cu mintea, a slobozeniei cu puterea fRusso); O, cine eşti? îmi spune, de ce mă prinzi în braţe/De ce zâmbirea lină e-amor şi e dulceaţă?/ De ce cuvântul buzei e lamură de miere?/ De ce-mi întinzi tu gura, când sufletu-mi te cere? (Eminescu); După marginea curbă a mării. unde se închide orizontul, acolo unde încep apele albastre ale Bosforului, e o altă lume şi tu de acolo ai venit. Multe lucruri ciudate ce dorm în sufletul meu de acolo mi le-ai adus. Nostalgia ce o resimt în faţa marilor ape, când văd o pânză albă, fâlfâind ca o aripă de albatros, de la tine trebuie să-mi vie. îngustele caice, cu şirul lor de vâslaşi, plecaţi pe rame, de aceea mă farmecă. De după marginea curbă a mării, unde palatele de marmoră coboară cu treptele lor până în valuri, de acolo, ca valurile aceste ce călătoresc şi murmură necurmat, îmi vin amintirile (Anghel). 2. Ritmul tonic este un ritm calitativ (în opoziţie cu cel cantitativ al versificaţiei antice), specific fazelor modeme din dezvoltarea poeziei, şi are ca unitate ritmică silaba. Proprie ritmului tonic este succesiunea regulată a silabelor accentuate şi neaccentuate, combinate într-o unitate compusă de versificaţie, piciorul*. (Ritmul cantitativ, propriu poeziei latine şi greceşti, de ex., avea la bază o altă unitate minimală - mora*, echivalând cu o silabă scurtă; silaba lungă dura două more). în versificaţia calitativă, nu mai interesează timpul necesar pronunţării silabei, ci calitatea acesteia de a fi sau nu accentuată; mora dispare, astfel, ca unitate de măsură, iar succesiunea accentelor determină gruparea silabelor în diferite tipuri de picioare metrice. • în versul românesc, măsura* ritmică poate fi formată din 2, 3, 4 (rar 5, 6) silabe; în consecinţă ritmurile pot fi: a) binare'. ritmul trohaic - unitatea metrică este troheul* (- v): Cântă, Gruio, nu te teme (- v/ - v/ - v/ - v/) (pop.); în bordei, pe masa-ntinsă,doarme astăzi Lae Chiorul (v v/ - v/ - v/ - v/ - v/ - v/ - v/ - v) (Goga); Morţi în crucea nopţii? Nu cred (- v/ - v/ - v/ - v) (Arghezi); ritmul iambic - unitatea metrică este iambul (v-): Iubită dulce, o, mă lasă (v - / v - / v - / v -v) (Eminescu); Clipire-nchisă-ntre suspine (v - / v - / vv / v-v) (Macedonski); b) ternare: ritmul dactilic - unitatea metrică este dactilul* (-v v): Viforul bubuie, zboară (- v v/ -v v/ -v) (Heliade); Soarele, lacrima domnului/ Cade în mările somnului (-vv/-vv/-vv/-vv/
- v v/ - v v) (Blaga); ritmul anapestic (antidactilic) - are la bază un anapest* (v v-): într-o lume de neguri (v v - / v v - v) (Eminescu); ritmul amfibrahic - bazat pe un amfibrah* (v - v): Din marginea lumii a nopţii regină (v - v/ v - v/v - v) (Alecsandri); Nimicul zăcea-n agonie (v - v/ v - v / v - v) (Blaga); ritmul cretic
- bazat pe unitatea cretică (-v-): Să-mi fie somnul lin (v-v/ - v) (Eminescu); c) ritmurile cuaternare/peonice - constituite din unităţi ritmice de patru silabe: ***peon* I (- vvv): Vânturile, valurile (- vvv/ -vvv) (Eminescu); peon II (v - vv): Okeanos se plânge pe canaluri (v - vv/v - vv/v - v)*** - id.; peon
III (vv-v): Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate (vv - v/vv - v/vv - v/vv - v) (Alexandrescu); peon
IV (vvv-): Şi de-ai putut să mă arunci (vvv-/vvv-) (Conachi); Pe lucitoarele cărări (vvy-/vw-) (Eminescu). în aceeaşi categorie se înscrie şi ritmul coriambic, în componenţa căruia intră un

coriamb (-vv -), picior reductibil ia un troheu şi un iamb: Sara pe deal buciumul sună cu jale (- vv -/ - vv/ - vv / -v) (Eminescu); d) din cinci silabe este alcătuit ritmul mesomacru (vvv-v), extrem de rar utilizat în poezia românească: Pe-un prund de oseminte (v - / vvv - v) (Blaga); e) ritmul senar, de asemenea foarte rar, rezultă din unităţi metrice de şase silabe (vvv-v v), este o dezvoltare prin adăugarea unei silabe în plus a ritmului mesomacru: Privea în zare cum pe mări (vvv-v v/v -) (Eminescu). 3. Ritmurile aritmetice sunt regularităţi definitorii alepoeziei; având în vedere numărul de unităţi ritmice, ele se suprapun în text cu măsura* şi reprezintă o cerinţă obligatorie a versului tradiţional. Mai semnificativă este identificarea în proză a acestui tip de periodicitate fonetică, întrucât ea coincide cu apariţia speciei intermediare cunoscută sub numele de proză poetică: Somn lung, somn greu, somn fără vise (Petică) -2 + 2 + 5; O, notele triste, o, madona părăsită, o, cântecul uitat (id.) -6 + 8 + 6; şi clopotele, clopotele acelea care în oraşul tăcut al Iaşilor întovărăşesc toate împrejurările vieţii, clopote pentru viaţă şi clopote pentru moarte, clopote pentru dureri şi clopote pentru bucurii (Anghel) — 3+4, 3+4, 3+4, 3+5. Regularitatea care dă naştere ritmurilor aritmetice se află în strictă dependenţă de structurile sintactice recurente.

•~ al vorbirii Formă de ordonare, câteodată simetrică, a elementelor cursului vorbirii; ritmul vorbirii se realizează din combinarea succesiunii silabelor accentuate/ neaccentuate cu aliteraţia, cu rima sau cu asonanţa, în formule mai mult sau mai puţin fixe: am ales pân-am cules; cu căţel, cu purcel; marea cu sarea; sfară-n ţară; din ţânţar armăsar; a face haz de necaz.

M.M.

RITMIC,-Ă

Redresare ~ Vezi SUBSTITUIRE.

ROL

1. în terminologia lui D.T. Langendoen (1970) şi în întreaga şcoală funcţionalistă americană, denumeşte relaţiile semantice în care se angajează participanţii la acţiune sau stare sau. altfel spus, funcţiile semantice îndeplinite de nominale în raport cu predicatul. Concepţia rolurilor pe care predicatul şi le asociază apare în mai multe teorii lingvistice, variaţiile terminologice marcând deplasarea de la o teorie la alta, precum şi interferenţa acestora: sintagma rol actanţial aminteşte de actanţii* lui L. Tesniere; rol cazual (sau, simplu, caz*) trimite la cazurile fillmoriene (vezi CAZ$_n$), iar rol tematic (sau theta-rol), la teoria theta*-rolurilor din GB*. • Fără a exista un consens asupra numărului de roluri, a denumirii şi definiţiei fiecăruia, sunt recunoscute roluri ca: agent* (actor), pacient* (obiectiv sau temă), instrument*, locativ*. Pe lângă rolurile simple, corespunzătoare situaţiilor în care relaţia semantică nominal predicat este neambiguă, s-au propus şi roluri multiple (vezi Langendoen), pentru cazurile în care acelaşi nominal, în raport cu acelaşi predicat, poate primi două interpretări (vezi **ex.**: ***Ion bate cuiul cu ciocanul, unde nominalul cuiul poate fi interpretat ca obiect afectat de acţiune, deci ca pacient, dar şi ca locativ, specificând locul unde acţionează bătaia ciocanului, situaţie rezolvată prin introducerea rolului multiplu pacient/locativ). • Structură de ~uri Circulă, în funcţie de teorie şi de autor, şi sub denumirea-de schemă /grilă / configuraţie actanţială (cazuală, tematică, argumentata), specificând, pentru fiecare predicat, numărul de actanţi (sau de argumente sau de nominale) pe care le primeşte şi rolul semantic al fiecăruia. Reprezintă informaţia semantică procurată de fiecare predicat în legătură cu vecinătăţile sale, informaţie cuprinsă obligatoriu în lexicon* (vezi şi*** (STRUCTURĂ) ARGUMENTALĂ; CONFIGURAŢIE; LEXICON)**. • în concepţia lui Ch. J. Fillmore şi D.T. Langendoen, aşezarea rolurilor în poziţii* sintactice de suprafaţă, de tipul subiect, obiect direct etc., revine regulilor de transformare*. Există reguli particulare de actualizare sintactică a rolurilor, specifice fiecărui predicat şi fiecărei limbi, de tipul: în limba română, pentru verbele de senzaţie fizică, experimentatorul se actualizează ca obiect indirect în dativ, iar în franceză, ca subiect (compară: rom. mi-e foame-, fr. j'ai faim). Ele se adaugă regulilor generale, de tipul: a) Dacă un agent este exprimat în structura de suprafaţă, el devine subiect, în construcţiile active, şi obiect prepoziţional, în cele pasive (ex.: Ion citeşte lecţia vs.** ***Lecţia este citită de Ion); b) Dacă un agent nu este exprimat, dar există un instrumental, acesta trebuie să devină subiect*** **(ex.: Microfonul amplifică vocea); c) Dacă nici agentul, nici instrumentalul nu sunt exprimate în suprafaţă, atunci pacientul devine subiect (ex.: Profitul se dublează; Fântânile seacă; vezi şi** (VERB) ERGATIV)**. •** GR' **preia concepţia rolurilor pe care predicatele şi le asociază, elaborând, într-un modul* special, o amplă teorie a theta-rolurilor (vezi** GRAMATICĂ $_{1q}$; THETA-ROL)**. • ~narativ (vezi** NARATIV, -Ă.) **Vezi şi** ACTANT; ARGUMENT; CAZ$_u$. 2. Termen împrumutat din sociologie. Desemnează un mod de acţiune posibil în cadrul unei comunităţi, presupunând drepturi şi obligaţii reciproce implicit identificate şi acceptate de membrii acesteia. Rolurile se caracterizează prin indici perceptuali (atribute), constând în diacritice (etichetă, îmbrăcăminte, o anumită gestică, dar şi un anumit comportament verbal), şi prin nume, a căror menţiune oferă informaţii prealabile asupra comportamentului aşteptat. Unele diacritice sunt relevante pentru perceperea rolului de către membrii comunităţii, altele nu schimbă această percepere, având caracter periferic. într-o comunitate se pot recunoaşte roluri ca: tată, preot, profesor, student, vânzător **etc. Totalitatea rolurilor care funcţionează într-o comunitate constituie matricea de comunicare a acesteia. Fiecare rol se actualizează într-o anumită situaţie* de comunicare. Identificarea relaţiei de rol pe care o stabilesc la un moment dat este, pentru**

membrii unei comunităţi, parte a nucleului unic de norme şi de comportamente care delimitează acea comunitate. Realizarea unei asemenea identificări este reflectată de variaţia adecvată a modului de exprimare al unui individ (vezi SCHIMBARE DE COD)**. Relaţiile de rol se manifestă fie în**

cadrul unor interacţiuni tranzacţionale, care reclamă sublinierea continuă a drepturilor şi obligaţiilor reciproce ale partenerilor, fie în cadrul interacţiunii personale, care, de obicei, nu implică o astfel de cerinţă. Tipul de interacţiune, ca şi tipul de comunitate favorizează fie compartimentarea rolurilor (interacţiunile tranzacţionale, comunităţile tradiţionale), fie fluiditatea acestora (interacţiunile personale, comunităţile modeme).
G.P.D. (1); L.I.R. (2).
RONDEL
Formă fixă de construcţie a unui poem; rondelul este alcătuit din 13 versuri, grupate în 3 strofe (2 catrene* şi ultima de 5 versuri), are 2 rime şi se defineşte prin reluarea unor versuri în maniera refrenului*: primele 2 revin la mijlocul textului (v. 1-2 din prima strofă = v. 7-8 în strofa a doua), apoi doar primul vers reapare la sfârşitul poemului (v.l = v.13). Secvenţa rimelor este, în catrene,
abba/abab, iar în ultima strofă abbaa:
1 în crini e beţia cea rară a
2 Sunt albi, delicaţi, subţiratici - b
3 Potirele lor au fanatici - b
4 Argint din a soarelui pară. a
5 Deşi, când atinşi sunt de vară, a
6 Mor pâlcuri, sau mor singuratici, b
7 în crini e beţia cea rară: b
8 Sunt albi, delicaţi, subţiratici. b
9 în moartele vremi, mă-mbătară, a
10 Când fragezi, şi primăvărateci, b
11 în ei mă sorbiră, extatici,b
12 Şi pe aripi de rai mă purtară. a
13 în crini e beţia cea rară (Macedonski) a Pentru utilizarea rondelului în literatura română, volumul lui Al. Macedonski Poema rondelurilor constituie exemplul cel mai semnificativ.
M.M.
ROSTIRE
Vezi PRONUNŢARE.
ROTACISM
Fenomen de transformare a unei consoane în [r], în anumite condiţii contextuale. In fonetica istorică a limbii latine, de exemplu, prin rotacism se desemnează trecerea lui [s] intervocalic (pronunţat sonor, ca [z]) la [r] în formele de infi
nitiv: * amase [amaze] > amare. în dialectologia italiană, se vorbeşte despre rotacismul lui [1] intervocalic (cf. milanez goi *a vs. it. lit. gola; în* Latium, *taw ara* vs. it. lit. *tavola etc.* în lingvistica românească se distinge, de obicei, între rotacism şi rotacizare*. Termenul de rotacism desemnează transformarea lui [n] intervocalic în [r], în cuvintele de origine latină. Fenomenul are caracter dialectal. în limba veche, a fost atestat în textele provenite din jumătatea nordică a teritoriului dacoromân; actualmente, se află în vădit regres (înregistrat sporadic numai în Ţara Moţilor şi în nordul Crişanei, în vorbirea femeilor şi a vârstnicilor). Este specific istroromânei. în română, rotacismul a fost diferit datat de specialişti, fiind considerat fenomen de substrat (pe baza simila- rităţilor cu albaneza), inovaţie regională din epoca română comună (încheiată în momentul exercitării influenţei slave), dar şi inovaţie posterioară românei comune, cu evoluţie independentă în ariile în care a fost înregistrată. Cercetările mai noi pun fenomenul în legătură cu menţinerea din latina târzie a corelaţiei de forţă în seria sonantelor, în româna comună, [n] intervocalic, în cuvintele latine, a devenit o consoană slabă, ceea ce a favorizat rotacismul (în cuvintele slave sau de alte origini, [n] a avut tratamentul unei consoane fortis şi în poziţie intervocalică). Rotacismul este un fenomen complex, produs în mai multe etape, corelat cu procesul nazalizării* vocalei precedente. A. Avram distinge faza de prerotacism (caracterizată prin debilitarea lui [n] intervocalic şi nazalizarea vocalei precedente: [lună]) , prima fază a fenomenului (nazala debilitată se transformă în vibrantă, iar nazalitatea vocalei precedente se menţine: [lură]) şi ultima fază (caracterizată prin denazalizarea vocalei precedente: [lură]).
L.I.R.

ROTACIZARE
în fonetica istorică a limbii române, termenul desemnează transformarea lui [1] în [r] în poziţie intervocalică, în cuvintele de origine latină (lat. solem > rom. soare, lat. mola > rom. moară, lat. gula > rom. gută etc.). O transformare similară ca rezultat se înregistrează regional şi în alte limbi romanice, de ex., în italiană, unde [r] poate corespunde însă atât unui [1] simplu din latină, cât şi unui [11] în poziţie intervocalică (vezi şi ROTACISM**). Spre deosebire de celelalte limbi romanice, în care această transformare constituie o inovaţie dialectală, în română ea are statutul unei legi* fonetice specifice. Aceasta justifică distincţia terminologică între rotacizare şi rotacism*, utilizată numai în lingvistica românească. în**
descrierile altor limbi, se foloseşte numai termenul rotacism. • Rotacizarea se explică prin menţinerea în româna comună a opoziţiei de forţă din latina târzie, în seria sonantelor dentale: [1] simplu intervocalic a avut tratamentul unei consoane slabe (spre deosebire de [11], tratat ca un [1] fortis. Absenţa fenomenului din cuvintele de origine slavă nu dovedeşte încheierea sa înaintea exercitării acestei influenţe - aşa cum s-a susţinut în lingvistica mai veche -, ci numai faptul că [1] slav a fost tratat ca un [1] fortis. Lipsa atestărilor modificării în discuţie în documentele literare sau epigrafice latine de pe teritoriul daco-moesian permite datarea acestei modificări după sec. al VI-lea.
L.I.R.

s

SABIR

Limbă vehiculară (non-maternă), cu o structură mixtă, extrem de simplificată, servind ca mijloc de comunicare cu funcţii foarte restrânse, îndeosebi în porturile de la Marea Mediterană. In perioada contemporană, sabirurile sunt practic ieşite din uz. Se deosebesc de pidginuri* mai ales prin sursele foarte diverse ale vocabularului: franceză, provensală, spaniolă, catalană, italiană, greacă, arabă, turcă, prin numărul foarte redus de domenii semantice reprezentate (comerţ, navigaţie) şi printr-o structură gramaticală rudimentară (câteva reguli de combinare a cuvintelor).

Sin. *lingua franca.*

L.I.R.

SATELIT

în terminologia funcţionalismului* francez (A. Martinet), tip de monem* care cere obligatoriu prezenţa altui monem, numit nucleu*, sau, altfel spus, este termenul suprimabil al unei sintagme endocentrice*; sin. cu modificator*, determinant facultativ*. în cele mai multe apariţii ale lor, circumstanţialele* au, în raport cu regentul*, statutul de sateliţi, fiind determinanţi suprimabili. Vezi şi FACULTATIVj; MODIFICATOR.

G.P.D.

SATEM

Grup de limbi indo-europene incluzând indo-ira- niana, armeana, balto-slava etc., situate în aria estică a acestui domeniu lingvistic. Spre deosebire de limbile din grupul centum*, limbile satem se caracterizează prin fricatizarea oclusivelor palatale [k, g] şi prin pierderea apendicelui labio- velar al oclusivelor [k^w, g^w]. Numele grupului este dat după cel al numeralului „sută" în avestică.

L.I.R.

SATURAT, -Ă

Termen împrumutat din chimie, o dată cu valenţă*, pentru a sugera, după modelul caracteris- ticilor de combinare a atomilor, posibilitatea ca unele legături (combinaţii sintactice) să rămână libere (nesatisfăcute sau neactualizate) într-un enunţ dat, dar să fie satisfăcute (actualizate) în alte enunţuri. Se numeşte saturată o valenţă a unui cuvânt dacă o legătură sintactică a acestuia este satisfăcută prin actualizarea (exprimarea) determinantului şi nesaturată dacă legătura sintactică nu se actualizează în enunţul considerat, determinantul rămânând neexprimat. Dintr-o perspectivă logico-semantică, actantul* / argumentul* este saturat în momentul în care predicatul* are argumentul (căruia i-a atribuit şi rolul* tematic) exprimat. Saturarea unei legături sintactice înseamnă trecerea de la o disponibilitate (virtualitate) de combinare, existentă inerent în matricea* sintactico-semantică a oricărui predicat, la actuali- zarea (lexicalizarea) ei, prin exprimarea complementului. Propoziţiile: Ion citeşte ziarul şi Ion citeşte cu plăcere se disting prin saturarea vs. nesaturarea valenţei de acuzativ (vezi şi VALENŢĂ; $ABSOLUT_2$) **sau, din altă perspectivă, prin saturarea vs. nesaturarea argumentului intern (vezi şi** ARGUMENT)**. De saturarea sau nesaturarea unui predicat este responsabil predicatul însuşi, trăsătura fiind specificată în lexicon*. în plan strict sintactic, distincţiei saturat / nesaturat îi corespunde distincţia (determinant) obligatoriu* vs. facultativ*. Unele predicate acceptă nesaturarea complementelor (a valenţelor), deci determinanţi suprimabili, iar altele nu admit determinanţi suprimabili, ci numai determinanţi obligatorii. • în** GB***, se vorbeşte despre saturarea structurii argumentale şi tematice a itemilor lexicali în sintaxă, saturare asigurată, pe de o parte, prin criteriul theta-rolurilor*, iar, pe de**

alta, prin principiul proiecţiei*. Criteriul theta- rolurilor, postulând faptul că fiecărui argument i se atribuie un singur rol tematic şi că fiecare rol tematic este atribuit unui singur argument, evită încărcarea unui argument cu mai multe theta-ro- luri, precum şi prezenţa unui argument fără a fi primit şi rol tematic. Principiul proiecţiei asigură, prin mecanismul categoriilor vide*, păstrarea intactă (deci saturată), la oricare nivel de reprezentare, a structurii argumentale şi tematice originare a itemilor lexicali (vezi PROIECŢIE^, THETA-ROL)**.**

C.P.D.

SCHEMĂ

1. ~ sintactică; ~ actanţială / argumentală Convenţie de reprezentare grafică, aparţinând unei şcoli lingvistice, unui tip de gramatică, unui lingvist, alcătuită din simboluri, linii, litere şi cifre, utilizată pentru marcarea organizării sintactice şi sintactico-semantice a propoziţiilor şi frazelor, a) în schemele de tradiţie didactică, liniile din plan vertical marchează subordonarea, legând termenul regent, aflat la un nivel superior în schemă, de termenul subordonat, aşezat la nivelul imediat inferior, iar liniile orizontale marchează relaţiile de coordonare. De ex., frazei: Cine doreşte[1]/ *să obţină rezultate bune[2]/ şi să dobândească o pregătire de înalt nivel[3]/ trebuie [4]/ să acorde atenţie studiului din prima zi de şcoală.[5]/ îi corespunde schema sintactică următoare:*

4

5 S

1 S

2 3 CD

unde simbolurile S şi CD semnifică propoziţia subiectivă, respectiv completiva directă, b) Gramaticile modeme introduc schemele actanţiale (sau argumentale), diferite ca formă şi cu obiective diferite de la o şcoală la alta, de la un cercetător la altul. Ch.J. Fillmore, de ex., înregistrează organizarea cazual-semantică a propoziţiilor (vezi şiCAZ_n) în scheme de tipul: [- O (I) (A)],

[- D (I x A)], unde O, I, A, D semnifică actanţii*

/ cazurile obiectiv*, instrument al)*, agent*, dativ*, parantezele rotunde indică posibilitatea

absenţei unui actant din structurile superficiale, iar semnul I , posibilitatea alegerii fie a lui I, fie a lui A, fie, co-ocurent, a amândurora. G. Lazard (1994) înregistrează schematic structurile actanţiale tipologice ale limbilor, având, pentru verbele monovalente (deci cu un singur actant), forme ca: N_o V_Q creolă, chineză, dyirbal;
Nj V_o birmaneză, drehu;
N_o V_n latină, franceză, persană, avară;
Nj V_n, bats etc.,
unde N_l semnifică actantul marcat printr-un indice actanţial (caz, topică, postpoziţie etc.), iar N_0 pe cel lipsit de marcă actanţială; V_n semnifică verbul care poartă un indice coreferenţial cu actantul (este deci acordat), iar V , pe cel care nu poartă acest indice etc. (Vezi şi ARBORE; PARANTEZĂ$_2$; STEMĂ). 2. ~ lingvistică în terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde limbii* saussuriene sau sistemului*, opunându-se vorbirii* sau uzului lingvistic (vezi LIMBĂ; SISTEM).
G.P.D.
SCHIMB
în modelul conversaţional integrativ al lui W. Edmondson, unitate minimală a interacţiunii sociale, definită ca succesiune de mişcări* perfor- mate de interlocutori diferiţi şi aflate în raporturi de relevanţă secvenţială. Este o unitate „închisă", care produce un rezultat. Iniţierea unui schimb este marcată prin producerea unei mişcări de Ofertă, iar încheierea - prin producerea unei mişcări de Satisfacere (vezi MIŞCARE**). Tipul cel mai simplu de structură a unui schimb, caracterizat prin succesiunea Ofertă - Satisfacere, este ilustrat prin perechile de adiacenţă*. Structura schimbului se complică însă dacă interlocutorul produce, după mişcarea de Ofertă, o mişcare de Respingere. Iniţiatorul schimbului poate răspunde printr-o mişcare de Satisfacere, care echivalează cu retragerea ofertei şi, în acest caz, rezultatul schimbului este negativ. Este posibilă însă şi menţinerea ofertei iniţiale prin producerea unei mişcări de Respingere de către iniţiator. Dacă interlocutorul continuă printr-o mişcare de Satisfacere, schimbul se încheie prin menţinerea ofertei iniţiale. Dacă interlocutorul produce o mişcare de Contracarare a ofertei iniţiatorului, mişcarea de Reofertare a acestuia are valoarea unei mişcări de Satisfacere.**

• Schimburile reprezintă constituenţii fazelor conversaţionale, caracterizate prin unitate tematică. Schimburile care alcătuiesc o fază pot fi coordonate prin înlănţuire ori prin reciprocitate sau pot fi legate prin relaţii de subordonare: schimbul de bază poate subordona schimburi preliminare, ulterioare sau inserate în structura sa. • Schimburile preliminare iniţiază un schimb de bază, îndeplinind o dublă funcţie strategică: de verificare a posibilităţii ca receptorul să producă o mişcare de Respingere sau de Contracarare şi de asumare a rolului de emiţător, pentru că iniţiatorul lor va iniţia şi schimbul de bază. De ex.:
A. Pleci mâine la Braşov? -i schimb prelimillar
B. Da. J
A. îi poţi duce o carte lui Ion?
B. Sigur că da.
^ schimb de bază schimb ulterior
}
schimb de bază
Schimburile ulterioare validează rezultatele schimbului de bază, având adesea un caracter ritual. De ex.:
A. Xe întâlnim mâine la ora 5.
B. Da.
A. Discutăm atunci totul.
B. Bine.
Schimburile inserate precedă intervenţia care aduce rezolvarea schimbului de bază, furnizând informaţii absolut necesare pentru formularea acestei intervenţii. De ex.:
A.___________Aveţi cozonac?
B. Simplu sau cu nucă? -» schimb inserat schimb
de bază
A. Simplu
B. Da.
L.I.R.
SCHIMBARE
1. ~ lingvistică în sens larg, fenomen cu caracter general, orice limbă având o infinită filiaţie de stadii din ce în ce mai vechi. în sens restrâns, modificare produsă la oricare dintre nivelurile structurii unei limbi. Vezi şi DINAMICĂ, INOVAŢIE**. Variaţia* lingvistică este o consecinţă a schimbării lingvistice. • Schimbarea lingvistică a fost abordată fie din perspectiva istoriei interne a limbilor, fie din perspectiva istoriei lor externe. începând cu neogramaticii, s-au formulat teorii diverse asupra schimbării lingvistice. Problemele principale avute în vedere sunt: cauzele, mecanismul, direcţia şi existenţa unor constrângeri universale asupra schimbării lingvistice. Neogramaticii au studiat cu precădere schimbările fonetice, subliniind regularitatea acestora (vezi.** LEGE FONETICĂ**); de asemenea, ei au pus în evidenţă rolul analogiei* ca factor de modificare a limbii. Schimbările au caracter individual, producându-se la nivelul idiolec- telor* şi extinzându-se printr-un mecanism de tipul avalanşei, în cadrul unei comunităţi. Difuzarea lor evidenţiază funcţionarea unei ipoteze a conformităţii, care împiedică minoritatea să se îndepărteze prea mult de limbajul general. Multe teorii ulterioare - unele de orientare structurală - menţin opinia asupra originii individuale a oricărei inovaţii, dar subliniază faptul că schimbarea limbii presupune acumularea şi dirijarea într-o direcţie unică a modificărilor individuale (E. Sapir, L. Bloomfield). Această idee este corelată cu aceea a existenţei în oricare sistem lingvistic a unor zone tari şi a unor zone slabe, caracterizate**

prin toleranţă mai ridicată faţă de variaţia* liberă şi printr-un randament* funcţional mai redus al opoziţiilor*. Un punct de vedere deosebit apare la transformaţionalişti, pentru care schimbări lingvistice sunt numai acelea care afectează competenţa*, modificările care privesc performanţa* nefiind luate în consideraţie. Schimbările constau în adăugări, eliminări sau reordonări ale unor reguli ale gramaticii considerate. • Teoriile modeme ale schimbării lingvistice îşi propun să formuleze constrângeri asupra formelor de tranziţie posibile de la un stadiu de evoluţie la altul şi să precizeze ce schimbări nu pot avea loc. Dacă cercetările de lingvistică de diverse orientări s-au referit la schimbările încheiate, sociolingvistica îşi concentrează analiza asupra schimbărilor în curs, întemeindu-se pe aşa-numita doctrină uniformitară, conform căreia ambele tipuri de schimbări au cauze şi mecanisme similare. 2. ~ de cod (engl. *code switching)* Trecerea de la o limbă*, un dialect* sau un stil* la altele, în cursul interacţiunii verbale. • în funcţie de factorii care o condiţionează, se distinge între schimbarea de cod situaţională (engl. *situational switching)* şi cea metaforică (engl. *metaphorical switching).* Schimbarea situaţională se bazează pe existenţa unor relaţii precis determinate între anumite varietăţi* ale limbii şi anumite caracteristici ale situaţiei* de comunicare. Ea poate fi personală, când participanţii la interacţiunea verbală se manifestă ca indivizi, sau tranzacţională, când relaţia dintre participanţi are caracter oficial. Schimbarea situaţională este curentă în comunităţile* bilingve şi diglosice (vezi BILINGVISM; DIGLOSIE**). Schimbarea metaforică are o motivare individuală, emfatică sau de contrast, presupunând nu numai existenţa unui set**

comun de norme situaţionale, ci şi o concepţie similară asupia inviolabilităţii acestora. Dacă această condiţie nu este satisfăcută, intervine riscul înţelegerii greşite a schimbării de cod. Ironia', gluma pot avea la bază schimbarea metaforică. • în concepţia lui E. Sapir, denumită *shift,* desemnează una dintre formele de bază ale schimbării lingvistice. Constă în abandonarea idiomului matern de către o anumită comunitate, în favoarea altui idiom; este condiţionată extralingvistic. Se distinge de evoluţia lentă normală a unei limbi, denumită *drift* (vezi SCHIMBARE LINGVISTICĂ**).**

L.I.R.

SCINDAT, -Ă (CONSTRUCŢIE RELATIVĂ ~) Construcţie relativă, utilizată în varianta cultă a limbii, în special în limbajele ştiinţific şi publicistic, ca procedeu de rematizare*, de focalizare*, de mise en relief. Termenul corespunde engl. *cleft construction.* în raport cu structura corespunzătoare neemfatică, se caracterizează prin scindarea unei construcţii unipropoziţionale în două componente, unul introdus printr-un relativ pronominal, celălalt legat prin copulativ (să se compare: îmi place munca şi Ceea ce îmi place este munca) .Fragmentul pus în relief este, de obicei, aşezat după copulativ: Ceea ce îmi place este munca, dar, în condiţiile unei accentuări sintactice speciale, poate fi aşezat şi înaintea copulativului: Munca este ceea ce/cea care îmi place. Se asociază şi cu alte procedee de emfază: topică* inversată, intonaţie*, accent sintactic*.

Vezi şi EMFAZĂ; FOCALIZARE; REMATIZARE.

G.P.D.

SCOP

1. Complement circumstanţial de ~ Specie de complement circumstanţial* exprimând scopul în vederea căruia se realizează acţiunea indicată de un regent verbal. Este limitat contextual la clasa verbelor de acţiune* sau, din altă perspectivă, a verbelor agentive*. Se exprimă prin: a) substantive şi pronume precedate de prepoziţiile pentru, spre, în(tru) şi locuţiuni prepoziţionale specializate (ex: M-a căutat pentru contract / ~ în vederea încheierii *contractului); b) infinitive şi* supine precedate de prepoziţiile pentru, după (ex.: *Pleacă pentru a câştiga / ~ după cerşit); c) pronume demonstrative cu valoare neutră precedate de prepoziţia de, tinzând a se constitui în locuţiuni adverbiale* (ex.: De asta / De aceea se ascundea, ca să nu fie descoperit).

2. Propoziţie circumstanţială de ~ / finală Specie de propoziţie circumstanţială* care îndeplineşte, în construcţia frazei, rolul unui complement de scop (vezi 1), exprimând scopul pentru care se realizează acţiunea din regentă. Raportul final se exprimă joncţional (vezi JONCŢIUNE**), utilizându-se elemente de relaţie conjuncţionle: conjuncţiile să, ca să, de (popular) şi locuţiunea conjuncţională pentru ca să. Modul de construcţie este conjunctivul* (ex.: *A venit să/ ca să/ pentru ca să ne ceară socoteală), exceptând finalele introduse prin de. în măsura în care construcţia cu de este de tip subordonator (există şi opinii că ar aparţine coordonării), de este singurul conectiv* care admite în subordonată şi imperativul* (ex.: *Vino de te spală!).* Vezi şi CIRCUMSTANŢIAL.**

G.P.D.

SCRIERE

1. Sistem de semne grafice convenţionale destinat uzului scris a! limbii. Există sisteme de scriere numite „fonetice (fonologice)‟ şi „nonfonetice (nonfonologice)‟, după cum semnele grafice au sau nu referinţă fonetică. • ~ alfabetică (literală,) Vezi ALFABET; ALFABETIC; LITERĂ. **• ~ silabică Sistem de scriere în care semnele grafice notează grupuri de sunete (în general, silabe); unele semne sunt la origine ideograme (vezi scriere** IDEOGRAFICĂ**) ce notează sensul cuvintelor monosilabice, identice, la nivelul expresiei, cu o silabă din structura altui cuvânt. Atestată, începând cu epoca veche (de ex., primele inscripţii greceşti, sec. al XV-lea - al XlII-lea î.e.n.), până astăzi (silabaral limbii cherokee, caracterele japoneze kana etc.). •~ ideografică Sistem de scriere în care semnele grafice, numite ideograme, au referinţă semantică şi caracter abstract, convenţional. Are la bază scrierea pictografică (cel mai vechi sistem de scriere, în care semnele grafice, numite pictograme, indică obiecte şi constau în desene simple, stilizate ale acestora). în general sistemele de scriere ideografică includ şi**

semne de alt tip. Scrierea hieroglifică este un sistem în care semnele grafice, numite hieroglife (în greacă „scriere sfântă"), sunt de trei tipuri: ideograme, simboluri ale consoanelor şi semne determinative (fără valoare fonetică, având rolul de a diferenţia cuvinte identice, de a indica sensul acestora). E folosită în egipteana veche (2900-2000 î.e.n.), cu un inventar de 3 000 de semne (dintre care 600 uzuale), dispuse de la dreapta la stânga, de la stânga la

dreapta sau de sus în jos. Scrierea hieratica (gr. hieratekos „sacru) este un tip de scriere cursiva şi simplificată a hieroglifelor. S-a utilizat în egipteana medie (după 2000 î.e.n.) exclusiv de către preoţi şi de către scribi. E atestată mai ales în documente comerciale. Scrierea demotică (gr. *demos* „popor") este de asemenea cursivă; semnele grafice sunt hieroglife mult simplificate; se notează şivocalele. A înlocuit scrierea hieratică după sfârşitul sec. al VI-lea î.e.n. şi s-a utilizat în neoegipteană până în sec. al V-lea e.n. Semne grafice similare cu hieroglifele egiptene au fost întrebuinţate în scrierea maya etc. • ~ logografică Sistem de scriere în care semnele grafice, numite logograme, notează cuvinte şi nu direct obiecte sau noţiuni (de ex., unele caractere din scrierea chineză - derivată dintr-o scriere ideografică şi pictografică - sau caracterele japoneze kanji - care îşi au originea în scrierea chineză). • ~ cuneiformă Metodă de scriere. Semnele grafice, în formă de cuie, sunt derivate din simboluri pictografice; dispuse iniţial de sus în jos, apoi de la stânga la dreapta. S-a utilizat în sisteme (non)fonetice de scriere (de ex., în scrierea sumeriană, akkadiană, babiloniană, asiriană, hitită etc.). Atestată din mileniul 4 î.e.n. până în sec. I î.e.n. 2. (învechit) Ortografie*.

C.S.

SCRIITURĂ cierea sensurilor între parteneri. Comunicarea

Trăsătură caracteristică a enunţului literar, situată la graniţa dintre limbă* şi stil*; fr. ecriture. Conceptul a fost introdus de R. Barthes (Le degre zero de l'ecriture, 1953) şi utilizat în definirea statutului literaturii în relaţie cu istoria şi societatea: „între limbă şi stil există loc pentru o altă realitate formală: scriitura; (...) Limba şi stilul sunt obiecte; scriitura este o funcţie: ea e raportul dintre creaţie şi societate, este limbaj literar transformat de destinaţia sa socială". în unele lucrări consacrate teoriei literare sau naratologiei*, sensul conceptului de scriitură se suprapune peste acela de „stil individual" al autorului.

M.M.

SCRIS, -Ă

1. Canal ~ Canal* care permite stabilirea şi menţinerea comunicării între emiţător* şi receptor' prin intermediul scrierii. 2. Cod ~ Cod* caracterizat prin folosirea pentru transmiterea mesa-jelor* a unor semnale grafice, care transpun formele şi structurile dintr-o anumită limbă. Apelul la codul scris implică „prelucrarea" modului curent de exprimare, impunând, de regulă, uzul variantei literare a unei limbi. Deschiderea faţă de elementele regionale, populare, argotice, familiare, justificată prin intenţii de ordin artistic caracterizează numai beletristica. Vezi şi ORALITATE. 3. Comunicare ~ Comunicare realizată prin intermediul canalului scris. Folosirea acestui canal determină ireversibilitatea rolurilor de emiţător* şi de recep-tor*, deci univocitatea relaţiei dintre participanţii la actul comunicării. Există restricţii în alegerea variantei de cod utilizate, iar structura mesajului implică formulări definitive, care exclud nego-

scrisă se caracterizează prin: ponderea deosebită a structurilor bazate pe subordonare, pentru că determinarea sensului este dependentă în exclusivitate de gramatică; orizontalitatea paradig-matică* a discursului, care reduce redundanţa* structurală a acestuia; preponderenţa funcţiei de informare şi reducerea funcţiei fatice*, abstragerea emiţătorului din contextul comunicativ concret, singurul context semnificativ fiind cel verbal; o anumită impersonalizare a discursului, produs al izolării emiţătorului şi al tendinţei de obiectivare a acestuia (beletristica reprezintă un caz aparte). Vezi şi ORAL, -Ă.

L.I.R.

SCURT, -Ă

1. Formă ~ / neaccentuată Vezi ATON. 2. Infinitiv ~
Vezi INFINITIV.

SECUNDAR, -Ă

1. Obiect ~ în sintaxa românească modernă, termen folosit (Gabriela Dindelegan, 1974, 1976; Valeria Guţu Romalo, 1973) pentru a denumi cel de al doilea obiect, cel non-animat, din structurile considerate de sintaxa tradiţională ca având dublu obiect direct (ex.: *Ion mă învaţă carte; mă întreabă rezultatul; mă anunţă ora plecării). Termenul nou propus: (obiect) secundar* vs. *direct a urmărit să diferenţieze cele două obiecte, interpretate ca reprezentând funcţii* (poziţii*) sintactice distincte, dintre care numai obiectul personal îndeplineşte caracteristicile structurale de obiect direct*. Argumentele esenţiale pentru susţinerea acestei idei sunt următoarele: este imposibilă coordonarea celor două obiecte; pasivizarea* şi dublarea* nu*

afectează decât obiectul personal (vezi: Sunt învăţată de Ion carte; Carte mă învaţă pe mine Ion); celor două obiecte li se atribuie roluri' tematice diferite (Verb + Beneficiar/ Ţintă + Rezultat(iv) / Obiectiv). 2. Parte de propoziţie propoziţie ~ în tradiţia sintaxei româneşti, se opune lui princi- pal(ă), desemnând o parte de propoziţie' sau o propoziţie* aflată în poziţie de subordonare* sintactică faţă de un termen regent*; sinonim cu subordonat(ă) (vezi şi PARTE DE PROPOZIŢIE; SUBORDONARE).

G.P.D.

SEGMENT
Component dintr-o succesiune mai amplă de elemente lingvistice. în funcţie de nivelul* considerat, segmentul poate fi fonetic, morfologic, sintactic, textual.
G.P.D.
SEGMENTAL, -Ă
Clasă de unităţi fonetice definite prin imposibilitatea de a contracta raporturi de dependenţă hetero- sintagmatică. Include vocalele* şi consoanele*, unităţi care constituie segmentul fonic. Clasa unităţilor segmentale se opune celei a unităţilor suprasegmentale*.
L.I.R.
SEGMENTARE
Operaţie esenţială în investigările lingvistice de tip analitic*, constând din împărţirea succesivă a unui lanţ lingvistic în componente mai mici, până la decuparea unităţilor minimale* proprii fiecărui nivel investigat. Operaţia de segmentare presupune trecerea de la continuu*-ul sintagmatic la dis- cret*-ul paradigmatic. Pentru segmentare, se utilizează proceduri şi tehnici diferite, în funcţie de tipul de gramatică în care se lucrează, existând o relaţie directă între teoria gramaticală adoptată şi metoda* şi procedurile utilizate. în gramatica structuralistă*, de ex., s-au folosit metoda analizei în constituenţi imediaţi şi a analizei distribuţionale (vezi ANALIZĂ,^)**, iar, ca proceduri formale de segmentare, substituţia* şi comutarea*.**
Vezi şi ANALIZĂ; GRAMATICĂ (STRUCTURALĂ; TAXINOMICĂ).
G.P.D.
SELECŢIE
1. în terminologia lui L. Hjelmslev, denumeşte tipul de relaţie de determinare* manifestat în cadrul procesului*, adică între termeni aflaţi în succesiune (sau între termeni co-ocurenţi). Astfel, la nivel morfologic, relaţia dintre morfemul independent (morfemul radical*) şi morfemele dependente (flective* şi derivative*) este de selecţie, căci un flectiv sau un derivativ „selectează" (cere obligatoriu) un morfem independent, dar nu şi invers. La nivel sintactic, relaţia dintre o prepoziţie şi o formă de caz vecină este una de selecţie, căci prepoziţia „selectează" (impune obligatoriu) nominalului cu care se combină o anumită formă de caz (în română, poate fi genitivul, dativul sau acuzativul: vezi şi CAZ,)**, dar forma cazuală considerată poate fi selectată şi în alte condiţii decât în vecinătatea unei prepoziţii (vezi** RELAŢIE) .
2. în terminologia funcţionalistă a lui A. Martinet, desemnează operaţia pe care un vorbitor o are de efectuat în fiecare punct al lanţului sintagmatic, o operaţie de alegere, în raport cu rolul jucat în comunicare, dar şi cu unele preferinţe personale, a unui element dintr-o clasă de substituţie*; o dată „selectat", elementul este acomodat ca formă la constrângerile de tip sintagmatic (vezi şi PARADIGMATIC-,). 3. Regulă de ~ / selecţională Vezi
SELECŢIONAL.
G.P.D.
SELECŢIONAL, -Ă
1. Constrângere/ Trăsătură ~ Tip de trăsătură* contextual-semantică prezentă în matricea* sintac- tico-semantică a fiecărui lexem* din clasa verbului sau a adjectivului; indică restricţiile (constrângerile*) semantice pe care verbul sau adjectivul considerat le impune nominalelor obiect şi subiect în combinaţiile cu acestea sau, altfel spus, denumeşte compatibilităţile* semantice ale verbului şi ale adjectivului în combinarea cu numele. Astfel, verbe din seria: a adnota, a afâna, a agonisi, a amenaja, a ara... se caracterizează prin trăsăturile selecţionale [- Animat; - Abstract]$_{GN_QD}$, adică impun obiectului direct constrângerea semantică de a se actualiza numai prin nominale non-animate şi non-abstracte (concrete); verbe din seria: a admonesta, a amnistia, a apostrofa, a aresta, a deporta, a mitui, a ofensa... se caracterizează prin trăsăturile selecţionale: [+ Animat; +Uman]$_{GN_OD}$, adică prin acceptarea în poziţia de obiect direct

numai a nominalelor animate şi umane; verbe din seria: a adăpa, a potcovi, a ţesăla... au caracteristicile selecţionale [+ Animat; - Uman]$_{GN\ OD}$, adică acceptă, în aceeaşi poziţie sintactică, numai nominale animate, dar non-umane etc. Violarea restricţiilor selecţionale reprezintă, în limbajul poetic*, una dintre sursele curente de creare a figurilor* semantice (vezi şi CONSTRÂNGERE; RESTRICŢIE; TROP)**. ,2. Regulă ~ în gramatica generativă* clasică, tip de regulă de subcategorizare* contextuală aplicată categoriilor' lexicale (vezi** $CATEGORIE_2$)**, după aplicarea integrală a subcate- gorizării stricte*. Captează constrângerile selecţionale (vezi 1), rescriind categoriile lexicale V (=verb) şi Adj (=adjectiv) în termenii trăsăturilor semantice ale argumentelor* nominale, atât ale argumentelor interne (complemente), cât şi ale argumentului extern (subiect). Regulile selecţionale garantează buna-formare a propoziţiilor sub aspectul compatibilităţilor (congruenţei) semantice. Regulile selecţionale au forma:**
f^{+v} 1 r
L+ — GN J —> [_±Animat$_{GN}$-^{1}
+ — GN]-> [±Uman$_{GN}$] etc. (vezi şi $GRAMATICĂ_8$; SUBCATEGORIZARE).
G.P.D.
SEM
Componentă a sensului* unui cuvânt* ori lexem*, considerată trăsătură semantic distinctivă sau pertinentă, prin analogie cu analiza fonologică (vezi ANALIZĂ; FONOLOGIE; COMUTARE)**. într-o interpretare strictă, semul reprezintă unitatea minimală de semnificaţie*, non-susceptibilă de realizare independentă, care se manifestă numai într-o configuraţie semantică sau semem*, al cărui element constitutiv este. Valoarea distinctivă a semului se stabileşte relativ la un ansamblu dat de lexeme. Termenul sem este preferat de semantica* europeană (B. Pottier, A.J. Greimas, E. Coşeriu,**
F. Rastier, J. Picoche), iar cel de componentă sau constituent de lingvistica americană.

Caracterul minimal al semului nu este întotdeauna evident, fiind, de multe ori, interpretabil, ceea ce face ca formularea semelor să fie discutabilă din mai multe puncte de vedere. Condiţia de a fi minimal apare numai în relaţia dintre sensurile unei clase lexico-semantice date, în interiorul căreia pot apărea diferenţe între seme. De ex., în clasa
a privi, a scruta, a contempla, semul (semele) comune „activitate senzorială vizuală" sunt discutabile sub aspectul minimal (formularea unitară, deşi complexă, fiind convenabilă pentru că reuneşte clar termenii într-o singură clasă). în schimb, semul „± Volitiv" se prezintă clar sub aspectul formulării minimale şi distinctive. O altă definiţie a semului, care încearcă să depăşească problemele formulării, este cea mai mică diferenţă dintre două **sememe (sau doi semnificaţi) sau o trăsătură diferenţială formulată cât mai economic. Din acest punct de vedere, clasa lexemelor a asculta, a auzi, care se defineşte ca „activitate senzorială auditivă", se opune clasei lexemelor a privi, a scruta, a contempla numai prin semele „auditiv" vs. „vizual". Considerat ca o diferenţă de sens, semul nu e autonom, substanţial, ci relaţional, în funcţie de opoziţiile concrete în care sunt antrenate lexemele: a scruta se diferenţiază prin semul „intensitate mare" faţă de a contempla, pentru care e distinctiv semul „durată lungă", seme indiferente lui a vedea, caracterizat în plus doar prin „± Volitiv". Procedura delimitării şi formulării semelor se bazează pe comparaţia sensurilor din clasa semantică dată (câmp*, paradigmă* lexico-semantică, antonimie*, sinonimie*) şi este o construcţie metalingvistică*. Semul nu corespunde decât rar unor realizări lexicale în limbile naturale („volitiv", „generaţie", „galben" ş.a.), fiind, în general, o entitate construită: semul „cu braţe" (delimitat de B. Pottier şi preluat de analizele semice ulterioare) este distinctiv pentru fotoliu în opoziţie cu scaun (vezi** ANALIZĂ; ARHILEXEM; ARHISEMEM; MINIMAL)**; semul „cu braţe" reprezintă altceva decât cuvântul francez sau românesc bras „braţ", în formularea unor seme se face apel la cuvinte ale limbii utilizate cu aproximativ acelaşi sens, dar considerate univoc în metalimbaj*: „galben", „roşu" (vezi** CÂMP) **sau „masă" (ca formulare economică pentru semul comun lexemelor birou, tejghea,... „obiect alcătuit din 1-4 picioare, cu o suprafaţă plană sprijinită pe ele, cu o anumită destinaţie", vezi** ANALIZĂ[7])**. Alte seme sunt parafraze* cât mai economice: „cu destinaţie intelectuală" (distinctiv pentru birou) „cu destinaţie comercială" (distinctiv pentru banc); asemenea parafraze nu sunt seme în sine, ci numai prin raportare la ansamblul de semnificaţi lexicali care desemnează tipuri de „mese". • Caracterul diferenţial şi distinctiv al semului se verifică, după modelul analizei fonologice, prin comutare*: se înlocuiesc semele, stabilindu-se identităţile dintre**

lexeme (variantele în relaţie de substituţie) şi diferenţele (invariantele în relaţie de comutare). Similar cu practica comutării în planul expresiei*, când înlocuirea unui sem poate fi urmată sau nu de modificări de conţinut, în analiza semantică se substituie un sem cu altul urmărindu-se efectele în planul expresiei. De ex., formula semică a adjectivului cald este „caracteristică", „privitoare la temperatură", „apreciere în plus", „grad nedeterminat". Dacă substituim semul „grad nedeterminat" cu „grad foarte mare", obţinem o modificare în planul expresiei reprezentată de adjectivul fierbinte. De asemenea, dacă substituim semul „apreciere în plus" cu „apreciere în minus", obţinem lexemul rece. Schimbările de sens pot fi verificate prin includerea termenilor în contexte caracteristice, de pildă supă caldă, dar nu fierbinte, sau supă rece. Adjectivul galben se defineşte semic prin „apreciere cromatică", „de un anumit tip (galben)", „fără aproximare", iar gălbui prin „apreciere cromatică", „galben", „cu aproximare în minus"; înlocuirea lui galben cu gălbui în contextul jerseu galben/ jerseu gălbui antrenează o modificare de sens. • Analiza bazată pe seme s-a practicat în clase lexico-semantice speciale, cum ar fi câmpurile* (E. Coşeriu, H. Geckeler, G. Mounin, J. Picoche, Angela Bidu-Vrănceanu), analiza unor părţi de vorbire cum ar fi adjectivul (M. Bierwisch, S. Stati, Narcisa Forăscu), sinonimia şi antonimia (J. Picoche, F. Rastier, R. Martin, Narcisa Forăscu), clasele descrise exhaustiv fiind în număr restrâns indiferent de limba exemplificată. Cercetătorii au exprimat dezideratul unui inventar al semelor finit şi inferior ca număr semnificaţilor lexicali, deziderat greu realizabil chiar dacă se interpretează semele ca universalii*, în condiţiile unui număr relativ mic de analize semice concrete indiferent de limbă, utilitatea acestui tip de analiză apare numai în măsura în care lexicografia* modernă (mai ales computerizată) este obligată să opereze cu seme. Numărul semelor este finit numai în clasele determinate alese pentru analiză. Pentru a satisface condiţiile unei formulări mai obiective a semelor, s-au propus clasificări din mai multe puncte de vedere: I. în funcţie de relaţia dintre definiţia lexicografică şi cea semică: 1) ***seme lexicale sau seme de categorizare gramaticală (preluate ca atare din definiţia lexicografică), de tipul care, privitor la, asemănător cu în cazul unor adjective ca agil, „care se mişcă uşor; repede", afectiv „privitor la afect sau sentimente", cald, „privitor la tempera***
tură" şi 2) ***seme semantice (sau de substanţă), elemente eterogene sub aspectul punctului de vedere din care se face aprecirea privind prezenţa sau absenţa unei caracteristici şi care pot fi: a) seme descriptive*cum ar fi „activitate vizuală", „activitate auditivă", „obiect", „de un anumit tip" sau b) seme scalare privind gradul de manifestare a unei însuşiri: gălbui faţă de galben este caracterizat prin semul scalar „grad inferior" sau „apreciere în minus"; a ţipa, a striga au ca distinctiv semul scalar „intensitate mare" faţă de a vorbi, nemarcat ca „intensitate",*** **ü. Prezenţa constantă sau variabilă în funcţie de context a semului; denumirile şi definiţia variază după autori: 1) A.J. Greimas delimitează a) semele nucleare - elemente de semnificaţie care se păstrează în orice context şi b) semele contextuale**
-componente ale semnificatului relevante numai în anumite contexte. Din altă perspectivă, în gramatica generativă* semele contextuale sunt numite trăsături selective, fiind atât de natură semantică, cât şi sintactică: a admira cere un subiect animat uman, a azvârli operează o selecţie atât în ce priveşte subiectul, cât şi obiectul. 2) La
B. Pottier, F. Rastier, apar alte categorii de seme:

a) seme *inerente, de natură strict semantică, care definesc tipul sau sunt atribute cu valoare tipică. De* ex., în corb, atributul „culoare" are ca valoare tipică „negru", care e un sem inerent; cal are ca seme inerente „animat", „non-uman", „patruped". La unii autori (F. Rastier), definiţia semelor inerente este formulată mai strict în cadrul unei teorii semantice: extremitate a unei relaţii simetrice între două sememe aparţinând aceluiaşi taxem*; b) *seme aferente - extremitate a unei relaţii antisimetrice între două* sememe aparţinând unor taxeme diferite; pot fi de două feluri: (a) notează relaţii aplicative într-o clasf*minimală de sememe; de ex., membrii taxemului //bărbat, femeie// au ca aplicare taxemul //forţă, slăbiciune//. Această aplicare ţine seama de fenomenul numit conotaţie* ca şi de prototipicalitate (vezi SEMANTICĂ $_{II7}$; PROTOTIP**). Relaţiile de acest tip depind de norme sociale diferite de sistemul limbii. Semele aferente de acest tip sunt social normate şi pot avea un caracter definitoriu, ca şi semele inerente. Ele nu sunt actualizate decât în virtutea preferinţelor din context. De ex., semul „peiorativ" aferent lui corb va fi actualizat în un corb de rău augur; (ß) al doilea tip de *seme aferente rezultă doar din propagarea semelor în context, fiind numite, de aceea, seme aferente contextuale. Modul lor de***

actualizare le distinge radical de precedentele, căci pun în joc doar raporturile dintre ocurenţe*; c) *seme generice - elemente ale clasemului. marcând apartenenţa sememului la o clasă semantică (taxem, domeniu s^i dimensiune) d) seme specifice - elemente ale semantemului, opunând sememul unuia sau mai multor* sememe ale taxemului căruia îi aparţin. De ex., „sex feminin" pentru femeie. Pe baza semelor de sub (II. 2) se pot face delimitări între sensuri şi accepţii*. Accepţiile diferă prin cel puţin un sem aferent social normat. în Lipsesc un minut accepţiile lui minut au două seme social normate „1/60 dintr-o oră" şi „scurt interval de timp". Sensurile se delimitează prin cel puţin un sem inerent: fr. blaireau înseamnă „animal" şi „instrument de bărbierit", trăsăturile generice inerente „mamifer" şi „pensulă, pămătuf ' permiţând să se opună cele două sensuri. HI. în funcţie de relaţia în semem, considerat o formulă semică neîntâm- plătoare, semele pot să fie 1) comune - cele prezente în toate semele unei clase (de ex., „rudenia" pentru tată, mamă, fiu, fiică, bunic, frate, cumnat) sau 2) variabile - semejp care constituie diferenţa semantică, distinctivă în funcţie de relaţie: tată/ mamă, fiu/fiică se opun prin semul „sex", tată se opune lui bunic prin semul „generaţie", frate se defineşte prin „rudenia naturală" în raport cu cumnat, pentru care e pertinentă „rudenia socială". • Alte clasificări ale semelor au o circulaţie izolată.

(Vezi ANAUZĂ$_7$; ARHILEXEM; ARHISEMEM; MINIMAL; SEMEM**).**

A.B.V.

SEMANTEM '

1. Formă cu semnificat' lexical; în cânt-ă-m, cânt- este semantem (Ch. Baily); semantemul apare în diverse forme gramaticale: cânt-ă-m, cânt-a-ţi, cânt-a-se-m. 2. Pentru unii reprezentanţi ai lingvisticii actuale, care consideră morfemul* ca unitate minimă a formei lingvistice, semantemul nu se mai opune morfemului pentru că atât cânt-, cât şi -a- sau -se- sau -m sunt morfeme (vezi MINIMAL**). De aceea, în lingvistica actuală, semantemul nu este un termen curent. 3. Pentru alţi lingvişti (B. Pottier), semantemul este unul din elementele componente ale sememului*, alături de clasem*, constituind ansamblul semelor* specifice ale unităţii considerate: pentru cuvântul scaun, semantemul va cuprinde trăsăturile specifice care îl disting de alte cuvinte ale paradigmei „scaunelor" (vezi** ARHILEXEM**).**

A.B.V.

SEMANTIC, -Ă • Câmp ~ Vezi CÂMP**. • Nivel ~ Vezi** NIVEL**. • Trăsătură ~ Vezi** TRĂSĂTURĂ**.**

SEMANTICA

Ramură a lingvisticii*, dar şi a altor ştiinţe (filozofie, logică, psihologie), al cărei obiect de studiu este sensul*. Ca disciplină lingvistică, semantica este ultima creată (în sec. al XIX-lea), acesta fiind şi unul dintre motivele considerării ei ca „rudă săracă" a lingvisticii. Celălalt motiv al acestei calificări provine din dificultăţile cercetării obiective şi cu metode strict lingvistice a sensului, unitate greu de abordat dintr-o perspectivă unică şi unitară. în funcţie de diversele aspecte al°sensului luate în consideraţie, se delimitează I) semantica lingvistică şi II) semantica aparţinând altor ştiinţe, chiar dacă interferenţele dintre diferite tipuri sunt ^rente. I. Semantica lingvistică este cu precădere descriptivă, căci se poate dezvolta numai în interiorul unei limbi, privind o perioadă limitată de timp din evoluţia ei. Acest tip de semantică a apărut (M. Breal, 1897; L. Şăineanu, 1887) şi s-a menţinut (St. Ullmann, 1952; K. Baldinger, 1957; P. Guiraud, 1964) ca o disciplină istorică, preocupată de tipurile şi de cauzele modificărilor de sens ale cuvintelor sau ale unităţilor lexicale izolate (este numită şi semantică lexicală tradiţională). 1) Evo- luţia semantică a cuvintelor este explicată prin tropi* (metaforă*, sinecdocă*, metonimie*), ca mecanisme prin care se ajunge la două mari categorii de schimbări: lărgirea şi restrângerea sensului (la care se pot adăuga degradarea şi înnobilarea lui): lat. anima „principiu de viaţă" a devenit rom. inimă „parte a corpului în care se manifestă acest principiu de viaţă"; s-a produs o modificare de sens care reprezintă în egală măsură o restrângere de sens şi o metonimie; lat. *passer* însemna „vrabie" şi, prin lărgire de sens, înseamnă în română „orice fel de pasăre". Cauzele schimbărilor de sens pot fi de natură extralingvistică (schimbarea realităţii în diverse feluri, dispariţia, transformarea, apariţia unor obiecte, modificarea relaţiilor social-istorice)ori de natură lingvistică (etimologia* populară, omonimia*, sinonimia'). Semantica istorică îşi propune să reducă varietatea schimbărilor de sens individuale la câteva legi sau tendinţe generale analoge legilor din fonetica* istorică. 2) Semantica lexicală sau semantica cuvântului cunoaşte

şi o formă de manifestară sincronică, aflată în relaţie cu structuralismul*. Bazele acestui tip

de semantică au fost puse de F. de Saussure, J. Trier (1931; vezi CÂMP) ŞîdeL. Tîjelmslev (1943), ultimul propunând şi termenul de plerematică pentru studiul structural al conţinutului. Semantica lexicală sincronică se ocupă de sensul lexical al cuvântului izolat de/din enunţ. Apelul la context sau text apare, în general, sumar şi implicit,0 atenţie mai mare acordată contextului fiind prezentă inegal la unii autori (E. Coşeriu
- solidarităţile* lexicale sau semantice, A.J. Greimas - isotopiile*, F. Rastier - mezo- şi macrosemantica*). Semantica lexicală sincronică este numită şi paradigmatică pentru că studiază struc- tural clasele lexicale (câmpuri , sinonime , antonime). Principiile pe care se bazează acest tip de semantică sunt: a) relaţiile lexicului* cu realitatea (cu lumea) ţin de individualizarea proprietăţilor reale care îşi găsesc reflectarea în cuvânt; de ex.: atunci când se defineşte semantic substantivul scaun, se specifică proprietăţile necesare şi suficiente pe care un obiect trebuie să le aibă pentru a se numi astfel. în acelaşi timp, pentru semantica lexicală structurală, analiza sensului unui semn este rezultatul relaţiilor acestui semn cu alte semne, motiv pentru care scaun se defineşte în opoziţie cu fotoliu, taburet (vezi ARHILEXEM).
b) Semantica lexicală structurală analizează cu precădere relaţiile dintre cuvinte: rece este antonimul* lui cald, a muri este sinonim cu a deceda, sensul lui cal este în relaţie deliiponimie* cu animal. Toate aceste relaţii sunt stabilite în clase paradigmatice (vezi CÂMP; PARADIGM?T7~xSÎONIM) în* care se identifică opoziţii şi identităţi de sens bazate pe seme (sau trăsături semantic distinctive); se degajă structuri a căror descriere urmăresc economia descriptivă. Analiza sensului cuvântului în trăsături distinctive (analiza semică sau componenţială, vezi ANALIZĂ7) se face după model fonologie (vezi FONEM), ceea ce înseamnă că se adoptă, măcar parţial, teza isomorfismului* celor două planuri ale limbii* (expresia* şi conţinutul*). Semantica structurală operează cu unităţi ca: sem*, semem*, arhisemem*, arhilexem* şi practică proba comutării*. Reprezentanţii de bază ai semanticii lexicale structurale sunt A. J. Greimas,
B. Pottier, E. Coşeriu (care o mai numeşte şi lexematică). Principalele obiecţii la adresa acestui tip de semantică privesc aplicarea limitată la anumite taxinomii* şi, mai ales, neglijarea enunţului*, enunţării* şi a condiţiilor concrete ale comunicării* lingvistice. De aceea, semantica lexicală structurală variază după autori, care au încercat, implicit sau explicit, remedierea acestor neajunsuri şi perfecţionarea metodelor de analiză. Se consideră că semantica lexicală structurală a modernizat semantica lingvistică, în momentul de faţă principiile şi rezultatele ei fiind indispensabile lexicografiei* computerizate. 3) Desprinse din semantica lexicală structurală sunt semantica diferenţială, semantica interpretativă şi semantica unificată (F. Rastier), care îşi propun să unifice descrierea lexicală (semantica structurală), sintaxa de adâncime şi structurile textuale, corespunzător palierelor descrierii lingvistice: cuvânt , frază , text* (unifică toate disciplinele care se ocupă de studiul sensului). Consideră semnificatul* ca având specificitate în raport cu conceptul logic şi cu conceptul psihologic; de aceea, trebuie elaborate semantici specifice fiecărei limbi naturale, iar caracterul sistematic trebuie aplicat fiecăreia dintre ele. Semantica diferenţială tratează în primul rând referinţa*, descriind constrângerile contextului asupra sensului, dar preluând şi rezultatele semanticii structurale (vezi sub 2). 4) Semantica sintactică se ocupă de sensul enunţului*, propoziţiilor*, sintagmelor*. în acest tip de semantică, unitatea de analiză — sensul — este numai aparent aceeaşi cu cea din semantica lexicală, ea fiind, de fapt, rezultatul unor date mult mai complexe. în sintagma cântecul privighetorii, semantica sintactică analizează raportul de subordonare* dintre două substantive, valoarea de „agent"* a cuvântului privighetoare, valoarea de „acţiune" a lui cântec, relaţia de sinonimie dintre această sintagmă şi propoziţia Privighetoarea cântă. Semantica enunţiilului studiază sinonimia* sintactică, omonimia sau ambiguitatea sintactică, varietatea semnificaţilor sintactici, raportul cu referentul* sau referinţa*. Se stabileşte matricea′ lexico-sintactică (semnificaţii lexicali şi funcţiile sintactice asociate lor). 5) Semantica generativă constituie o parte a teoriilor generative* (J.D.Mc. Cawley, G. Lakoff, P. Ross) în care se urmăreşte ca unităţile şi configuraţiile sintaxei să constituie elemente pertinente şi plecând de la ele să se construiască sensul. Semantica generativă nu e propriu-zis o „teorie semantică", ci, mai curând, o teorie a ansamblului generativ. Manifestă interes pentru universalii*. • Alte tipuri de semantică lingvistică, precum semantica discursivă, semantica narativă (A.J. Greimas) s-au manifestat izolat. H. 6) Semantica logică are o îndelungată tradiţie. Se bazează pe pozitivismul logic şi îşi propune să aprecieze condiţiile de adevăr ale enunţurilor (A. Tarski, B. Russell, R. Carnap, E. Vasiliu). Bazându-se pe formalizarea logică, se mai numeşte

semantică formală. Nu se ocupă de semnificaţi, dar a obţinut informaţii privind semantica frazei şi a textului. Studiul sensului se face cu ajutorul logicii matematice (care furnizează concepte şi o notaţie simbolică, utile analizei limbajului). 7) Semantica psihologică defineşte semnificaţia ca raport între semne şi operaţiile mentale. In lingvistică, a avut influenţă în teoria tipicalităţii dezvoltată de E. Rosch, S-a elaborat semantica prototipului (G. Kleiber). Se caută o imagine mentală statistic operantă, cu o justificare logico-ştiinţifică, capabilă să evoce condiţiile necesare şi suficiente ale uzajului şi să indice întrebuinţarea unităţilor lexicale de către locutor (cu dificultăţi în ceea ce priveşte uzajul spontan al lexicului). Lista condiţiilor „prototipice" nu e ierarhizată, motiv pentru care nu poate satisface exigenţele structurale ale unui studiu al semnificaţilor. Se consideră că întrebuinţarea este reglată de condiţiile psihologice care acţionează în limbaj: vrabie are o semnificaţie privilegiată, motiv pentru care e considerat prototip*. 8) Semantica cognitivă ar putea apărea ca o dezvoltare a semanticii psihologice, căci defineşte semnificaţia ca pe o reprezentare mentală (descrierea experienţei). Are printre reprezentanţi lingvişti (G. Lakoff, R.W. Langacker). Se orientează spre teoriile subiectului transcendental, având o serie de probleme comune cu filozofia. 9) Semantica filozofică (R. Carnap, B. Russell, E. Cassirer) este profund

marcată de empirismul logic al lui L. Wittgenstein. îşi propune să formuleze propoziţii ştiinţifice şi să le transforme în propoziţii echivalente, susceptibile de a fi supuse controlului lumii gnoseologice. 10) Semantica generală este un curent filozofic (considerat aplicaţie şi vulgarizare a semanticii filozofice, dezvoltat în SUA de A. Korzybski şi de elevii săi). Cercetează impactul semnificaţiilor cuvintelor asupra conceptelor, mentalităţilor şi sentimentelor oamenilor care le adoptă. Se ocupă mai ales de cercetări teoretice, urmărind caracterele universale, existente dincolo de o limbă dată. Consideră că limba are un rol în toate sferele activităţii umane, fiind responsabilă de o serie de deficienţe sociale.
Vezi SEMASIOLOGIE; SENS; SEMNIFICAŢIE.
A.B.V.
SEMANTICISM
Orientare filozofică americană (A. Korzybski) care consideră că anumite cuvinte exercită o tiranie asupra oamenilor, mai ales cele din sfera socială (de ex., *fascism, ocupaţie)', se caută soluţii pentru a se apăra comunitatea lingvistică de manipulările verbale (vezi* SEMANTICĂ).
A.B.V.
SEMANTICITATE
Relaţie de compatibilitate pe care o întreţin două elemente ale nivelului* semantic, datorită căreia acestea pot fi prezente împreună într-o unitate ierarhic superioară. • în lingvistica generativă şi transformâţională, semanticitatea unui enunţ* corespunde posibilităţii pe care o are de a primi o interpretare semantică, acesta fiind unul dintre criteriile acceptabilităţii.
A.B.V.
SEMANTISM
Conţinutul semantic al unei unităţi lingvistice (morfem* sau enunţ*).
A.B.V.
SEMASIOLOGIC, -Ă (METODĂ ~)
Metodă care codifică unitatea lexicală prin sem- nificantul* grafic: fiecărui semnificant îi este
asociat un ansamblu de semnificaţi* pe care acest semnificant este susceptibil să îi vehiculeze. Se opune metodei onomasiologice (vezi ONOMASIOLOGIE), după cum rezultă din analiza cuvântului cap făcută (de U. Ricken) din ambele perspective: direcţia semasiologică
căpetenie
conducător superior
individ, ins, om vârf al unui obiect parte extremă cu care începe ceva parte superioară (sau anterioară) a corpului persoană care conduce o instituţie, organizaţie
-- ----- ------▶
direcţia onomasiologică Direcţia semasiologică are în vedere polise- mia*cuvântului cap, iar direcţia onomasiologică toate numele (sinonime*) care desemnează un anume sens („persoană care conduce o instituţie, o organizaţie"). Relaţia dintre metoda semasiologică şi cea onomasiologică a fost utilizată în analiză de numeroşi reprezentanţi ai semanticii* lexicale europene (E. Coşeriu, K. Baldinger).
A.B.V.

SEMASIOLOGIE
Nume cvasisinonim cu semantica*, reprezentând studiul ştiinţific al sensului cuvintelor, în relaţiile cu onomasiologia*. • în sens restrâns, semasiolo- gia este interpretată ca echivalentă numai cu semantica lexicală diacronică sau tradiţională. A apărut în sec. al XIX-lea (C. C. Reisig, L. Şăineanu) şi este practicată numai izolat în sec. al XX-lea (H. Kronasser, K. Baldinger).
A.B.V.
SEMEM
Ansamblu de seme* care redă semnificatul unui cuvânt* şi are drept corespondent forma! lexemul*. Formula semică a sememului are o structură determinată şi este rezultatul analizei semanticianului. Sememul se află în interdependenţă cu definiţia* lexicografică, dar nu-i corespunde obligatoriu: sememul „scaun" comportă semele „obiect", „pentru a se aşeza", „pentru o singură persoană", „cu picioare", „cu spătar". Unii autori consideră că sememul corespunde numai denotaţiei*; alţii sunt de părere că fiecare dintre sensurile unui cuvânt polisemantic reprezintă un semem. • După
B. Pottier, sememul este substanţa* morfemului şi se descompune în seme distinctive după modelul:
seme specifice j seme generice seme virtuale
Ansamblul semelor generice, inerente şi aferente (vezi SEM) sunt regrupate în clasem*, în timp ce ansamblul semelor specifice este inclus în semantem*; sememul este astfel alcătuit din clasem şi semantem; de ex., sp. tragaderas („gâtlej, beregată") se descompune în semantemul (/orificiu/ + /pentru a înghiţi/), clasem (/material —> animal/) şi virtuemul* reprezentând conotaţia „popular". • După A. J. Greimas, sememul corespunde accepţiei* sau sensului particular al unui cuvânt. Astfel, lexemul masă comportă (în plus faţă de sememul desemnat de dicţionare ca „suprafaţă plană", „sprijinită pe unul sau mai multe picioare") alte sememe recognoscibile în expresii ca masă rotundă, masă de operaţie. Sememul are un nod semic reprezentând ceea ce.îi este propriu, restul venind din context.
Vezi ANALIZĂ?; ARHILEXEM; ARHISEMEM; SEM.
A.B.V.
SEMIADVERB
Termen propus în lingvistica românească (Georgeta Ciompec, 1985) pentru a denumi o subclasă specială de adverbe*, distinsă prin trăsături distribuţionale şi de accent, trăsături care indică o pierdere parţială a autonomiei acestor cuvinte şi gruparea lor sintactico-

accentuală cu un cuvânt autonom sau cu o propoziţie-suport. a) Distributional, se caracterizează prin capacitatea de a apărea în vecinătatea unor cuvinte din clase morfologice foarte diferite (chiar, doar, vine; chiar, doar profesorul; chiar, doar el; chiar, doar doi dintre ei; chiar, doar bună; chiar, doar astăzi), inclusiv a unei propoziţii (dorea doar să-l întâlnească), depăşind cu mult trăsăturile de combinare ale clasei adverbului. Se disting, de asemenea, prin restricţii de topică în raport cu termenul suport, utilizarea lor fiind guvernată de reguli morfologice stricte, ca, de ex., inserarea în structura formelor verbale compuse* (am tot cântat; am mai cântat; am şi cântat) sau aşezarea fixă în raport cu cliticele* pronominale (să-l mai văd; să o tot supăr), trăsături care le deosebesc considerabil de libertatea de aşezare în enunţ a adverbelor propriu-zise. b) Sub aspectul accentului sintactic, semiadverbele se grupează cu termenul suport, întregul grup primind accentul în frază (Şi ea a fost; Lipseşte doar astăzi), c) Semantic, semiadverbele sunt purtătoare ale unor semnificaţii modale (de negaţie: nu vorbeşte; de intensificare: chiar el, şi el; de aproximare: mai toţi, cam bolnavă; de restrângere a extensiunii predicatului: numai doi au venit) sau ale unor semnificaţii aspectuale (de continuitate sau de repetare: a tot mers; să mai încerce). • Prin trăsăturile care marchează pierderea parţială a autonomiei, semiadverbele se includ în clasa mai largă a cliticelor*, comportându-se ca proclitice*. Limba română, caracterizată prin existenţa clasei cliticelor şi printr-un inventar bogat de clitice, are, în afara cliticelor pronominale, şi clitice adverbiale (vezi CLITIC). Prin particularitatea distribu- ţională a combinării cu termeni suport aparţinând diverselor clase morfologice, semiadverbele apar ca lexicalizări ale categoriei mai largi a specificatorilor*, categorie prezentă în proiecţia* maximală a oricărui grup sintactic (pentru GAj (= grupul adjectival), de ex., proiecţia minimală are structura: utilă studenţilor, iar cea maximală: chiar utilă studenţilor; vezi şi SPECIFICATOR).

G.P.D.

SEMIAUXILIAR (VERB ~)

Termen adoptat în gramatica românească, distinct de auxiliar*, pentru a sugera terminologic carac-

teristica acestor verbe de a-şi fi pierdut numai parţial autonomia*, situându-se între calitatea de verb autonom şi cea de marcă gramaticală (de auxiliar). Distincţia semiauxiliar vs. auxiliar reflectă, în primul rând, o diferenţă de grad de gramaticalizare*: gramaticalizarea auxiliarelor este completă şi se manifestă prin modificări de trăsături la toate nivelurile (fonetic, flexionar, sintactic, semantic), iar cea a semiauxiliarelor este parţială, cu manifestări numai în plan sintactic şi semantic. Semantic, clasa semiauxiliarelor este specializată pentru exprimarea contextuală (în vecinătatea altui verb) a valorilor modale şi aspec- tuale (vezi şi (VERB DE) ASPECT; (VERB) MODAL). Sintactic, semiauxiliarele se disting de verbele autonome prin trăsături ca: limitarea valenţelor*; controlul* subiectului celui de al doilea verb; deplasarea cliticelor sau a subiectului verbului al doilea în faţa întregului grup (ex. *l-am putut ajuta, i-am putut spune, se poate gândi; copilul trebuia să plece); schimbarea statutului morfosintactic al primului verb din impersonal* în personal* (copiii trebuiau să plece), trăsături care indică fuziunea sintactică a grupului semiauxiliar + verb principal, conducând la interpretarea grupului ca bloc sintactic neanalizabil (vezi* (PREDICAT VERBAL) COMPUS). • Deşi ideea gramaticalizămi ca proces cu faze intermediare (vezi GRAMATICALIZARE) este general acceptată de lingvişti, în momentul stabilirii concrete a inventarului de semiauxiliare din română apar dificultăţi şi divergenţe de interpretare, limita dintre semiauxiliar şi verbul autonom fiind dificil de fixat atât teoretic, cât şi practic. Analiza amănunţită a fiecărui verb cu semnificaţie modală şi aspectuală a condus la rezultate diferite, în funcţie de gradul diferit de fuziune a grupării verb modal / aspectual + verb principal şi de manifestarea sintactică a acestei fuziuni. în urma examinării trăsăturilor grupului, sunt cercetători care au contestat calitatea de semiauxiliar pentru cea mai mare parte a verbelor aspectuale (Valeria Guţu Romalo, 1961), considerând a-şi fi păstrat încă autonomia sintactică. Au recunoscut această calitate pentru o parte a verbelor cu semnificaţie modală (Valeria Guţu, 1957), considerate ca prezentând suficiente modificări de comportament sintactic pentru a fi cuprinse în sfera mărcilor gramaticale.

Vezi şi AUXILIAR; AUTONOMIE; DINAMICĂ,; GRAMATICALIZARE.

G.P.D.

SEMICALC

Denumire utilizată (mai ales în deceniile 5-6) în lingvistica românească, pentru a denumi un procedeu mixt de îmbogăţire a vocabularului, prin care un model lexical extern este parţial tradus, parţial împrumutat; de ex., fr. *detenu* este parţial preluat (de-), parţial tradus (-ţinut), în forma deţinut. Deoarece situaţiile concrete sunt extrem de variate - atât din punctul de vedere al formei, cât şi din punctul de vedere al conţinutului cercetătorii preferă astăzi sintagma calc parţial, pe care o supun în continuare unor noi subclasificări. Vezi CALC.

C.C.

SEMICONSOANĂ

în mod curent, sinonim, mai rar utilizat, al termenului semivocala . • La unii autori, termenii semi- consoană şi semivocală desemnează clase de sunete asemănătoare sub aspect articulatoriu şi acustic, dar diferite ca distribuţie. Semiconsoanele apar în poziţie post-vocalică.

L.I.R.

SEMICOPULATIV (VERB ~)

Termen utilizat în unele lucrări de gramatică pentru a denumi întreaga clasă a verbelor copulative* cu excepţia lui a fi. Separarea semicopulative- lor (a deveni, a se face, a ieşi, a rămâne, a părea etc.) de a fi, considerat singurul verb copulativ propriu-zis, are o justificare strict semantică; în viziunea cercetătorilor care fac această diferenţiere terminologică, a fi are înţelesul lexical zero, în timp ce semicopulativele îşi păstrează, integral sau parţial,

înţelesul lexical, participând la semantica globală a predicatului nominal*. Semicopulativele sunt numite şi copule lexico-grama- ticale, în raport cu a fi. care reprezintă *copula gramaticală.*
Vezi şi COPULATIV,,.
G.P.D.
SEMIINDEPENDENT (PRONUME ~) în gramatica românească, termen propus (Maria Manoliu, 1968; Valeria Guţu Romalo, 1985; Gabriela Dindelegan, 1992) pentru a desemna o clasă restrânsă de pronume*, a căror caracteristică sintactică este imposibilitatea de a apărea singure, neînsoţite de determinanţi, formând centrul unor grupuri nominale exocentrice* (grupuri

în care determinantul nu poate fi suprimat). în această situaţie se găsesc cel şi al în contextele în care centrul substantival lipseşte, ele preluând funcţia centrului (ex.: *Cartea elevului este nouă; a profesorului este veche; Cartea din dreapta este nouă, cea din stânga este veche). Cel se foloseşte ca variantă* contextuală a pronumelui demonstrativ* de depărtare acela, deosebindu-se numai prin restricţia specială a apariţiei în vecinătatea unui determinant obligatoriu*. Pronumele al impune restricţii distribuţionale mai numeroase, cerând, în afara unui determinant obligatoriu, vecinătatea unui determinant în genitiv sau posesiv* (ex. Ai casei au plecat). Al cunoaşte numai folosiri anaforice*; cel apare atât cu folosiri anaforice, cât şi deictice* (Studenţii■ au lipsit, numai cei, din anul întâi au venit (folosire anaforică) vs. *Dă-mi-1 pe cel din dreapta! (folosire deictică)).*
Vezi şi ANAFORIC; DEICTIC; PRONUME.
G.P.D.
SEMIOLOGIE
Ştiinţa marilor unităţi* semnificante* ale discursului* sau studiul general al sistemelor de semne*, definiţie care o apropie de semiotică*. Semiologia postulează în manieră mai mult sau mai puţin explicită medierea limbilor* naturale în ceea ce priveşte semnificaţii* aparţinând semioticilor non-lingvistice. • într-o primă formă, aşa cum a fost delimitată de F. de Saussure, semiologia cerceta viaţa semnelor în societate, lingvistica* fiind o ramură a ei. Printre alte sisteme* semiologice,
F. de Saussure enumeră riturile şi obiceiurile. Codul* politeţii este şi el un sistem semiologic pentru că semnele de politeţe sunt utilizate în funcţie de reguli, şi nu ca valoare intrinsecă.
•L. Hjelmslev înţelege prin semiologie metase- miotica* ştiinţifică, al cărei obiect este o semiotică neştiinţifică; astfel el exclude din domeniul semiologiei, de ex., limbajele conotative şi limbajele logice. • Termenul semiologie este frecvent folosit în Franţa (R. Barthes, C. Levi-Strauss). Unii reprezentanţi (L. Prieto, G. Mounin) consideră semiologia ca o disciplină anexă a lingvisticii. Conţinutul metodologic al semiologiei s-a diferenţiat progresiv de cel al semioticii. Semiologia devine o justificare a teoriei ideologiilor.
A.B.V.
SEMIOTICĂ
Ştiinţă care studiază semnele* din perspectiva strategiei comunicării* de orice tip; uneori, termen cvasiechivalent cu semiologie*. • în sens larg, semiotica ne informează asupra funcţionării diverselor coduri*, fiind ştiinţa care are ca obiect semioza* (U. Eco). în sens mai restrâns, semiotica este suprapunerea adecvată a unei semiotici-obiect şi a unyi limbaj de descriere; delimitarea stabilită astfel între semiotica-ştiinţă (1) şi semiotica-obiect (2) este cea mai importantă pentru definirea riguroasă.
1) Dată fiind diversitatea sistemelor de semne, semiotica este concepută ca o ştiinţă complexă, chiar eterogenă, deşi se consideră că e, în primul rând, o formă*. în orice tip de semiotică, o limbă naturală oarecare are un rol foarte important, privilegiat pentru două motive: a) limbile naturale sunt singurele în care alte semiotici pot fi explicitate sau traductibile şi b) lingvistica* este studiul cel mai elaborat al sistemelor de semne. Semiotica-ştiinţă presupune adoptarea anumitor teorii, dincolo de perspectiva generală rezultată din funcţionarea tuturor semioticilor particulare. Teoria semiotică explicitează, sub forma unei construcţii conceptuale, condiţiile de producere şi de înţelegere a sensului*. Orice teorie semiotică trebuie să dispună de un limbaj* formal minimal (termeni-simbol, termeni-operativi, un calcul al enunţurilor* şi al enunţării*) şi de proceduri de analiză bazate pe concepte ca: semne, tipuri de semne, semioză, cod, codificare*, decodare, comunicare, emiţător*, canal*, destinatar*, actant*, discurs*, referent*, referinţă*. 2) Semiotica-obiect este orice ansamblu semnificant* cu o organizare internă, autonom descrierii sale. în semiotica-obiect se face distincţia, nu întotdeauna foarte netă, între semiotica „naturală" şi semiotica „construită". în general, în semiotica naturală intră două ansambluri semnificante:
a) limbile naturale, numite astfel pentru că sunt anterioare omului şi b) lumea naturală extralingvistică. Atât limbile naturale, cât şi lumea naturală, sunt locul de manifestare a numeroase semiotici (de ex. *semiotica spaţiului îmbină spaţiul „natural" cu cel „construit", ultimul cuprinzând diferite tipuri de semne). Din perspectiva semioticii-obiect, intervine ca eficientă distincţia în raport cu semiotica ştiinţifică (de* ex., ştiinţele naturale - care se bazează pe taxinomii*; algebra, logica - bazate pe formule). Semiotica ştiinţifică în sensul larg al termenului este o semiotică-obiect tratată în cadrul unei teorii semiotice explicite sau implicite. • S-au propus mai multe tipologii ale semioticii, în funcţie de diferite

criterii care vizează posibilităţile de abordare: »1) Numărul planurilor limbajului din care e construită o semiotică duce, după L. Hjelmslev, la delimitarea: a) semioticilor *monoplane,* adică semioticile sistemelor de simboluri, care pot fi ştiinţifice (de ex., algebra) sau non-ştiinţifice (de ex., jocurile), de b) semioticile *biplane* (sau propriu-zise), care pot fi

ştiinţifice sau nu, şi de c) semioticile pluriplane, semiotici biplane din care cel puţin unul dintre planuri este o semiotică-obiect. S-a propus următoarea schemă:
semiotici pluriplane
non-ştiinţifice ştiinţifice
(sau semiotici conotative, (sau metasemiotici*)
unde se ţine seama fie de conotaţiile*
sociale, fie de conotaţiile individuale) metasemiotica semiologii
ştiinţifică (a căror semiotică-obiect
(a cărei semiotică-obiect este non-ştiinţifică) este o semiotică ştiinţifică)
2) în funcţie de raporturile mai strânse cu lingvistica, de locul şi rolul limbilor naturale, se delimitează:
a) semioticile lingvistice de b) cele non-lingvistice. Printre semioticile non-lingvistice se înscriu semiotica imaginii, a picturii, a arhitecturii, semiotica planară (o semiotică vizuală care tratează afişul, fotografia, tabloul, planul arhitectului, zoosemiotica*, cibernetica, bionica ş.a.). Unele semiotici, precum semiotica teatrală, au o poziţie intermediară între semioticile lingvistice şi cele nelingvistice: discursul teatral este mai întâi text, oferit unor execuţii variate; este un discurs cu mai multe voci, o succesiune de dialoguri, care ţine şi de semiotica literară. în semiotica teatrului, interesează tot ceea ce se petrece pe scenă îri momentul spectacolului, adică toate limbajele de manifestare care contribuie la producerea sensului: gestualitatea orală (intonaţia), gestualitatea vizuală (mimică, atitudini, gesticulaţie), proxemică (punerea în scenă a actorilor, obiectelor, decorurilor), programarea cromatică (jocuri de lumini) şi discursul verbal pe mai multe voci. Fiecare dintre aceste limbaje are un semnificat autonom, care contribuie parţial la articularea unei semnificaţii comune şi globale. Spectacolul presupune un spaţiu tridimensional închis, implică prezenţa unui actant*-observator. Tipologia semioticilor este relativă, din cauza interferenţelor care caracterizează cu precădere acest tip de ştiinţă. Se mai pot face clasificări în funcţie de canalele de comunicare sau transmisie a semnelor, după natura semnelor etc. • Semiotica este o ştiinţă relativ recentă care, în jurul anilor 1960/70, îşi căuta încă drumul (A. J. Greimas). Se consideră că a apărut ca ştiinţă relativ independentă o dată cu Ch. Peirce, care pune accent pe funcţia logică a semnului. Peirce atribuie semioticii rolul de teorie generală a culturii, care poate fi înţeleasă mai bine dacă e abordată din această perspectivă. în acelaşi timp, Peirce înglobează în semiotică orice studiu ştiinţific - matematică, algebră, chimie, anatomie. Multe dintre aceste puncte de vedere sunt acceptate şi astăzi. O altă sursă a semioticii modeme este E. Cassirer, care se ocupă de limbajul verbal cu rol de instrument şi în alte sisteme din sfera umană (mitul, religia, ştiinţa, arta etc.). Relaţia cu logica a contribuit la dezvoltarea semioticii şi prin G. Frege, B. Russell, R. Carnap, Ch.W. Morris. Semiotica s-a dezvoltat, mai ales după al doilea război mondial, în mai multe direcţii: în SUA se descriu sistemele simbolice, altele decât limbajul (gesturi, zoosemiotica), cu reprezentanţi ca T. Sebeok, R. Jakobson, Ch.W. Morris; în ex.-URSS, semiotica se dezvoltă în relaţie cu cibernetica şi cu teoria informaţiei; în Europa, coexistă orientări diverse: în Franţa (R. Barthes, Cl. Levi-Strauss, A. J. Greimas, Julia Kristeva), în Belgia (E. Buyssens, N. Ruwet), în Italia (U.Eco, C.Segre, P. Fabri), în România (S. Marcus, P. Miclău).
A.B.V.

limbaj presupune o semioză. Semioza se poate înţe- SEMIOZĂ lege şi ca o categorie semică desemnând: a) cei doi
Relaţie de interdependenţă între semnificant* şi actanţi* ai comunicării*, b) destinatarul şi destina- semnificat* capabilă să producă semne*. Orice act de tarul în naraţiune, c) destinatorul-subiect faţă de alte

tipuri de destinator. U.Eco concepe semioză în dublu sens, ca temă şi ca protagonist, ca proces prin care indivizii comunică, proces condiţionat de mai multe sisteme de semnificare. Semioză este astfel obiectul semioticii*.
A.B.V.

SEMTVOCALĂ

Sunet* aparţinând unei clase care prezintă asemănări parţiale atât cu vocalele*, cât şi cu consoanele*. Sin. (mai rar utilizat): semiconsoană*. Semivocalele sunt similare sub aspect articulatoriu* cu vocalele, dar se caracterizează prin intensitate şi durată de emitere mai reduse (vezi şi SUNET). Funcţional însă, se deosebesc de vocale, asemănându-se cu consoanele, întrucât nu pot constitui nuclee silabice (vezi SILABĂ) şi nu pot primi accent*. Acustic*, ele sunt caracterizate prin trăsăturile [- Vocalic] (deoarece, spre deosebire de vocale, nu prezintă o structură net definită a
formanţilor*), [- Consonantic] (deoarece absenţa unui obstacol în calea curentului fonator determină o concentrare a energiei acustice mai mare decât cea specifică pentru consoane). Semivocalele apar în secvenţă cu vocalele, constituind diftongi* şi triftongi*. Poziţia semivocalei faţă de vocală constituie un criteriu de clasificare a diftongilor. Fonologie, semivocalele au fost interpretate sau ca foneme independente, sau ca alofone* ale vocalelor corespunzătoare. Semivocalele româneşti [j, w, e, o], de ex., au primit interpretări diferite, admiţându-se fie acelaşi statut pentru toate membrele seriei (variante ale fonemelor vocalice [i, u, e, o]), fie statute diferite pentru |j, w] şi, respectiv, pentru [e, o,]: [j, w] - foneme consonantice; [e, o] - foneme semi- vocalice sau elemente dependente de consoanele precedente, împreună cu care constituie segmente monofonematice diezate, respectiv, bemolate.
L.I.R.

SEMN LINGVISTIC

Termen fundamental în orice ştiinţă a limbajului*, utilizat cu accepţii* mai mult sau mai puţin diferite:

a) reuniunea celor două laturi, semnificant* şi semnificat*; b) relaţia dintre semnificant şi semnificat;
c) în interpretări mai izolate, semnul se reduce la semnificant.-Semnul vizează în general un element perceptibil a cărui funcţie este de a reprezenta un altul non-perceptibil: de ex., în funcţionarea semaforului, lumina verde înseamnă „cale liberă‟, lumina verde este elementul perceptibil, care reprezintă elementul non-perceptibil „cale liberă‟; lumina verde este distinctă de „cea roşie‟ sau de „cea galbenă‟, fiind o manifestare perceptibilă vizual a semnificantului; iar informaţia „cale liberă‟ este opusă informaţiilor „trecere interzisă‟ sau „iminenţa interdicţiei de trecere‟, care reprezintă semnificatul. Ansamblul constituit de semnificant şi semnificat este semnul (în ex. dat, semnul rutier). Semnul este întotdeauna instituţional; el nu există decât pentru un grup de vorbitori, într-o societate dată, fără de care nu e semn. La fel, suita de foneme* /pom/ şi suita de grafeme* pom sunt manifestarea semnificantului asociat semnificatului care exprimă ideea, conceptul de „pom‟. Semnele lingvistice (ca şi alte semne) sunt achiziţionate ca atare de o colectivitate lingvistică, au un caracter social-istoric, fiind transmise din ^ generaţie în generaţie în interiorul unei colectivităţi care vorbeşte aceeaşi limbă, m Definiţia semnului lingvistic (şi numai prin diferenţiere a celorlalte semne) a fost dată de F. de Saussure: semnul este entitatea cu două feţe (semnificantul şi semnificatul), în relaţie de presupunere reciprocă, conform metaforei foii de hârtie (nu se poate decupa nici una dintre feţele foii, fără a o decupa şi pe cealaltă).,. Saussure nu a luat în consideraţie realitatea extralingvistică, pentru că semnul, în ansamblul lui, stă pentru această realitate, necuprinsă în semn. Semnul face numai referinţă la lumea extralingvistică reală sau imaginară. De aceea, semnul are o valoare*, definită numai în raport cu valorile altor semne. De fapt, în semn se reunesc două realităţi extralingvistice care sunt exterioare lui, rămân în afara lui: '

P
------ ► „pom‟ + POM ^ ------ M
A B C D
realitatea semnificatul semnificantul realitatea exterioară
extralingvistică sau inventarul sunetelor
limbii române

Conform acestei scheme, semnificatul „pom" este asociat constant cu semnificantul^POM. care evocă în mintea vorbitorilor români idcea.generală^ abstractă, de „plantă cu anumite caracteristici (rădăcină, tulpină, corolă)", neglijând o serie de detalii (de ex.. faptul că într-un anumit moment, pomii nu au frunze etc.). Semnul are o referinţă* concretă numai în enunţ': pomul din faţa casei. Caracterul binar al semnului, condiţie prevăzută de Saussure, rezultă din rolul lui de intermediar între gândire şi sunete, dat fiind că ideile se delimitează între ele numai în măsura în care sunt asociate cu anumite complexe sonore. Saussure a propus reprezentarea semnului printr-o parabolă, care redă tocmai caracterul lui binar:

semnificant
semnificat

•Contribuţia lui L. Hjelmslev la teoria semnului priveşte două aspecte: a) semnul e rezultatul semiozei* şi b) natura semnului se bazează pe reuniunea dintre forma expresiei* şi forma conţinutului*.

•Interpretarea semnului lingvistic sub aspectul complexei lui relaţii cu realitatea extralingvistică a dus la complicaţii în reprezentarea lui. B. Ogden şi I. A. Richards au propus triunghiul semiotic:

Referinţa sau conceptul semnificat
Simbolul ....Referentul sau lucrul numit
atât ca formă semnificantă, cât şi ca imagine acustică

•Semnul lingvistic are mai multe caracteristici, dintre care primele trei au fost propuse de F. de Saussure şi preluate de majoritatea lingviştilor, iar celelalte au fost adăugate de alţi cercetători: 1) Semnul lingvistic are un caracter binar sau este reuniunea interdependentă dintre un semnificant (complex sonor, imagine acustică) şi un semnificat (concept, şens^). Saussure consideră că semnul are un caracter binär pentru următoarele motive: a)'limbile naturale nu trebuie interpretate ca o nomenclatură şi b) rolul limbii este de a servi ca intermediar între gândire şi sunetele unei limbi, în aşa fel încât să ducă la delimitarea reciprocă de unităţi. "Există şi lingvişti care nu dau o interpretare binară semnului lingvistic: a) Pentru
B.Pottier, semnul lingvistic este tripartit (vezi semnificat); b) Pentru L. Hjelmslev, semnul e cvadripartit, pentru că fiecare latură are două feţe (substanţă şi expresie*); c)'Pentru E. Vasiliu, semnul lingvistic este monopartit, pentru că el este interpretat ca o fonie: în actul vorbirii umane se sesizează, în primul rând, sunetele produse de cel care vorbeşte (ceea ce nu înseamnă că orice sunet produs de om este fapt de vorbire; de ex., vocaliza nu e vorbire). O fonie este o suită constituită din unul sau mai multe sunete care se află în corelaţie sistematică cu un anumit obiect sau cu o clasă de obiecte: CASA este în corelaţie sistematică cu „un anumit tip de construcţie, cu o anumită formă, cu o anumită destinaţie"; când este auzit acest complex sonor, se ia act de obiectul Jj3=L . ceea ce înseamnă că prima caracteristică a semnului lingvistic este de a fi fonie. 2) Semnul lingvistic este arbitrar sau convenţional, caracteristică ce garantează buna lui funcţionare. Saussure a arătat că semnificantul este arbitrar în raport cu semnificatul, în sensul că nu există nici o legătură necesară între complexul sonor şi conceptul pe care îl exprimă. Aceasta înseamnă că nimic din natura conceptului nu impune exprimarea printr-un anumit complex sonor. Argumente pentru această interpretare sunt: a) faptul că acelaşi concept se poate exprima prin mai multe sinonime într-o anumită limbă (rom. pom, copac, arbore); b) acelaşi concept se exprimă prin cuvinte diferite în

diverse limbi (rom. masă= fr. table = it. *tavola = germ. Tisch).* Diversitatea limbilor demonstrează că legătura dintre semnificant şi semnificat nu e condiţionată de necesităţi naturale nici în ceea ce priveşte realitatea extralingvistică (nici chiar onomatopeele* nu se exprimă exact la fel în toate limbile). Legătura dintre sunete şi sens sau dintre semnificant şi semnificat este nu numai convenţională, ci şi culturală, presupunând un acord colectiv între vorbitorii aceleiaşi limbi la un moment dat. Există doar câteva categorii de cuvinte pentru care semnul apare parţial motivat sau parţial determinat (vezi motivat): a) motivaţie fonică în onomatopee, omofone*, rime*; b) motivaţie morfologică (în derivate); c) motivaţie semantică (în relaţia dintre sensul propriu şi sensul figurat).
t

**•între arbitrar, motivare şi convenţie există o strânsă legătură. Caracterul arbitrar se opune celui motivat şi îl are drept corolar pe cel convenţional, dat fiind că, în absenţa oricărei motivări, doar convenţia asigură funcţionarea semnului. Dar caracterul convenţional nu îl exclude pe cel motivat, caracterul convenţional fiind primordial pentru semn, iar cel motivat fiind secundar. De aceea, chiar atunci când există, motivarea tinde să se şteargă, să dispară. 3) Caracterul imuabil al semnului lingvistic (imutabilitatea/ mutabilitatea acestuia) este determinat de caracterul lui arbitrar şi convenţional, care impune să nu fie schimbat sau înlocuit de vorbitorii unei anumite limbi. Relaţia dintre un anumit semnificant şi un anumit semnificat trebuie să fie, în principiu, mereu aceeaşi, ceea ce înseamnă introducerea caracterului social al relaţiei semn - referent; este ceea ce determină caracterul imuabil al semnului. Imuabilitatea semnului înseamnă, de fapt, caracterul lui stabil, asigurat prin manifestarea socială: colectivitatea nu alege semnele, ci le foloseşte prin transmitere de la generaţie la generaţie, împreună cu regulile la care se supun. Timpul alterează însă, mai mult sau mai puţin, semnele lingvistice. Factorii de alterare sunt numeroşi, dar sunt exteriori limbii. Schimbările pot fi fonetice, morfologice, sintactice sau lexicale şi duc la mutabilitatea semnului lingvistic care se poate manifesta în: a) schimbarea raportului dintre semnificant şi semnificat (lat. *passer* „vrabie" înseamnă în română „orice vrabie") şi b) modificarea unor laturi ale semnului (prost însemna în româna veche „simplu", iar azi înseamnă „lipsit de inteligenţă"). 4) Semnul lingvistic e liniar, ceea ce înseamnă că e unidimensional sau că se desfăşoară într-o singură direcţie, fie că e perceput vizual (adică în scris, când se desfăşoară în spaţiu), fie că e perceput auditiv (când e rostit şi se desfăşoară în timp). în felul acesta, semnul lingvistic se opune unor semne multidimensionale (cum ar fi cele maritime). Când a caracterizat semnul ca liniar,
F. de Saussure a avut în vedere mai ales semnificantul; semnificatul nu e nici liniar, nici non-liniar, neexistând ca realitate temporală sau spaţială. 5) Unii lingvişti (E. Vasiliu) consideră că numai semnele lingvistice au particularitatea de a fi „articulabile" sau de a se combina între ele pentru a da naştere altor semne: casă+-oi, casă + -uţă (căsuţă). Pe baza acestei proprietăţi există posibilitatea de a se forma un număr foarte mare de semne lingvistice complexe, ceea ce înseamnă o economie de semne în sistemul lingvistic. Nu orice combinaţie de semne are ca rezultat alt semn, deoarece există restricţii de combinare a semnelor prevăzute de gramatică*. • O clasificare frecventă a semnelor face delimitarea între: 1) *Icon* (sau semnul *iconic) ca semn non-arbitrar al cărui semnificant reprezintă analogic referentul, asemănarea fiind fie naturală, fie culturală. Iconul presupune aceeaşi calitate sau aceeaşi configuraţie a calităţilor pe care un obiect le denotă (de* ex., onomatopeele* sau diagramele care reproduc relaţiile dintre proprietăţi). Semnele iconice sunt prezente în limbile cu scriere ideografică (vezi** IDEOGRAMĂ**) în diverse grade (ieroglifele nu sunt decât slab iconice). Unii lingvişti (J. Lyons) delimitează semne iconice de gradul întâi, cum ar fi sunetele păsărilor de tipul cucu (care se referă la sursa sunetelor); la fel, se presupune că ar fi existat în franceză un semn iconic de gradul întâi redând sunetele scoase de chouette „cucuvea", cuvânt care s-a pierdut în franceza actuală, unde există numai sensul „femeie bătrână, acră"; acest ultim sens este considerat un icon secundar sau de al doilea grad, bazat pe o legătură iconică primară cu strigătul caracteristic păsării. Alţi cercetători (Ch. Peirce) propun alte subdiviziuni ale semnelor iconice în imagini, diagrame şi metafore* (în privinţa ultimei categorii existând păreri contrare, care consideră iconul mai curând o sinecdocă* decât o metaforă). 2) Indice - semn al cărui sens nu poate fi asigurat decât relativ la o situaţie de comunicare* reală sau reprezentată de text*. Indicele din domenii nelingvistice se află el însuşi în contiguitate cu obiectul denotat (de ex., apariţia simptomului unei boli, scăderea barometrului, anumite gesturi). Limbile naturale nu au indici puri, ci semne indiciale ca demonstrativele*, posesivele* şi toate semnele cu întrebuinţare deictică (vezi** DEIXIS**). Pentru Ch. Peirce, indicele este un semn care pierde imediat trăsătura ce face din el un semn dacă obiectul său nu mai există (de ex., un obiect în care un glonte a făcut o gaură poate fi un indice numai în anumite situaţii). J. Lyons consideră indice situaţiile în care există un raport suprapus sau stabilit între un semn A şi un obiect C, raport care face ca ocurenţa lui A să implice prezenţa sau existenţa lui C. 3) Simbol* - semn determinat prin obiectul său dinamic doar în sensul în care a fost interpretat sau care nu există ca semn fără interpretant. Simbolul este legat de triunghiul semiotic (cuvânt/concept/lucru), unde denumeşte relaţia care uneşte conceptul de lucru. Simbolul se referă la ceva prin forţa unei legi, condiţie îndeplinită de**

majoritatea cuvintelor unei limbi. 4) Semnal* - ca tip de semn este un fapt imediat perceptibil care informează asupra a ceva ce nu e imediat perceptibil. Două condiţii sunt necesare pentru ca un semn să poată fi considerat semnal: a) să fie produs pentru a servi indicele, cu o intenţie determinată şi b) cel căruia îi e destinată indicaţia conţinută în semnal să poată să-l recunoască. Un semn-semnal e voluntar, convenţional şi explicit. • Semnele lingvistice sunt

clasificate de E. Vasiliu în funcţie de: 1) numărul de obiecte la care se raportează extensiunea* unui cuvânt, când pot fi: a) semne individuale, ca numele proprii (vezi PROPRIU), pronumele* personale (eu, Iu...); b) semne generale care sunt reprezentate de substantive, adjective, verbe (creion, alb, albeaţă, a merge), pentru care extensiunea este alcătuită întotdeauna de clase de obiecte, iar intensiunea de concepte generale; 2) prin raportare la realitatea extralingvistică rezultă: a) semnele descriptive care se raportează la realitatea extralingvistică şi b) semnele logice, care se definesc exclusiv prin raportare la sistemul lingvistic din care fac parte. Semnele logice nu au o extensiune de natură obiectuală care să le corespundă.

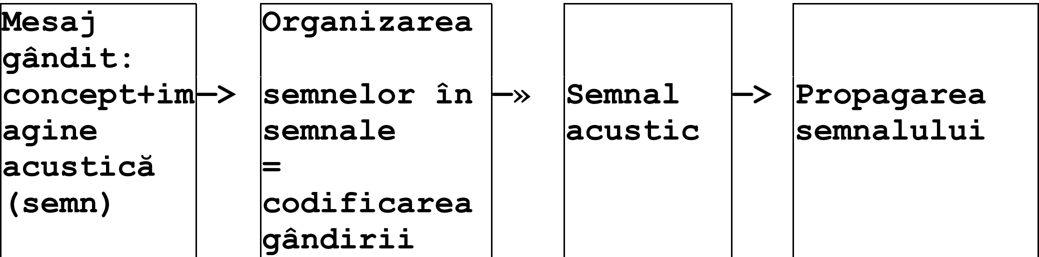
Vezi ARBITRAR; LINEAR; MOTIVAT; SEMNIFICANT; SEMNIFICAT; SEMNAL.

A.B.V.

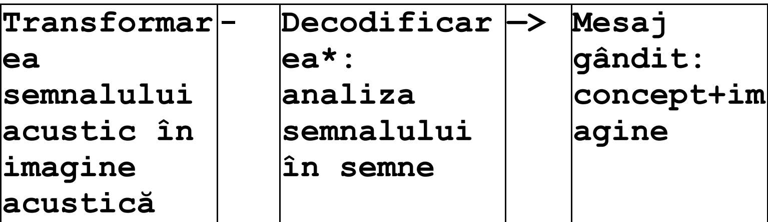
SEMNAL

în teoria comunicaţiei, tot ceea ce este transmis de-a lungul unui canal* de comunicare* oarecare şi poate fi interpretat de receptor ca punere în cod* a unui mesaj. Semnalul reprezintă punerea în cod a semnelor*. Semnalul transmis poate să difere de semnalul primit din cauza distorsiunilor introduse de zgomote în canal. Semnalele telefonice sunt transmise printr-un fir, semnalele vocale utilizate în vorbire sunt transmise sub forma unor unde sonore în aer. • Aplicat în semiotică , semnalul capătă mai multe accepţiuni, în funcţie de autori. Pentru L. Hjelmslev, semnalul este un indicator care poate fi totdeauna atribuit cu certitudine unui anumit plan al semioticii; L. Hjelmslev numeşte semnal unitătile de manifestare minimală ale semioticilor monoplane (algebră, jocuri etc.). J. Prieto consideră că semnalul intră în categoria generală a indicilor (vezi SEMN LINGVISTIC**), cum ar fi semnalele rutiere sau cele marine. • în limbă, trebuie făcută deosebirea dintre semn şi semnal: când discutăm limba ca formă de semnalizare, cuvântul e un semnal, când ^considerăm limba ca mijloc de structurare logico-semantică, complexul sonor în întregime este semn. Cuvântul e considerat semnal îndeosebi în vorbirea exterioară. Semnalul lingvistic reprezintă sinteza a două serii de fapte: categorii, elemente ale psihicului (logice, afective etc.) şi ale limbii ca sistem. în semnal se codifică atât semnul cu valoare logică, cât şi semnul ca element al sistemului limbii, după schema:**

A. Emiterea semnalului

B. Primirea semnalului

Lingviştii de inspiraţie saussuriană consideră semnalul în categoria non-semnelor.

A.B.V.

SEMNIFICANT

Una dintre cele două laturi interdependente ale semnului* lingvistic; este considerat latura mate

rială, spre deosebire de semnificat*, care este latura ideală. • Unităţile semnificantului sunt fonemele*; pe baza lor se constituie complexul sonor, care are manifestare orală sau scrisă; se susţine că există şi alte manifestări ale semnificantului (cum ar fi limbajul surdo-muţilor). • Semnificantul lingvistic este succesiv în timp (vezi LINEAR**),**

chracteristică prin care s-ar deosebi de semni- ficanţii altor sisteme semiotice (de ex., semaforul, vezi SEMIOTICĂ**). Indiferent de forma de manifestare, semnificantul apare materializat la nivelul percepţiei (audiţie, lectură, vizualizare). • Semnificantul este virtual comun unei colectivităţi de vorbitori, adică indiferent la variaţiile individuale de timbru, de defecte de pronunţare etc., pentru că un fonem sau un grafem conservă aceeaşi funcţie distinctivă. • Conceptul de semnificant a fost introdus de F. de Saussure şi definit ca imagine acustică sau suită de foneme cu caracter specific. Legătura dintre semnificant şi semnificat este indisolubilă, conform metaforei* foii de hârtie, propusă chiar de Saussure (semnificantul şi semnificatul sunt ca faţa şi reversul unei foi de hârtie). Relaţia dintre semnificant şi semnificat este, în acelaşi timp, arbitrară sau nemotivată (vezi** ARBITRAR; MOTIVAT**). în diacronie*, semnificantul se poate modifica; de ex., rom. masă e rezultatul modificărilor lat. mensa > measă > masă. L. Hjelmslev a adoptat dicotomia semnificant- semnificat în termenii planurilor limbii*, dând semnificantului numele de plan al expresiei* şi semnificatului cel de plan al conţinutului. • în semiotică*, reuniunea semnificantului cu semnificatul este numită semioză*.**

Vezi SEMN LINGVISTIC; SEMNIFICAT; SUBSTANŢĂ.

A.B.V.

SEMNIFICANŢĂ

Termen aparţinând semioticii*; desemnează acel aspect al semnului* care îi permite să intre în discurs şi să se combine cu alte semne. Semni- ficanţa este o activitate de diferenţiere, de stratificare şi confruntare, practicată în limbă de către subiectul-vorbitor asupra unui lanţ semnificant, gramatical structurat. Semnificanţa aparţine enunţării, urmăreşte producerea sensului şi confruntă limba* cu uzajul şi cu sistemul* logico-conceptual al semnificatului*.

A.B.V.

SEMNIFICAT

Una dintre cele două laturi ale semnului lingvistic*, definită prin relaţia de presupunere reciprocă cu semnificantul*. Este frecvent utilizat cu o valoare apropiată celei pe care o are, în uzajul curent, termenul sens*. • F. de Saussure a considerat semnul constituit dintr-o imagine acustică

(semnificantul), ca latură materială, şi un concept (semnificatul), ca latură ideală. Natura exactă a conceptului, relaţia sa cu sensul, semnificaţia*, valoarea* sunt probleme insuficient clarificate de Saussure, reluate ulterior de semantică* sau de alte discipline ştiinţifice. Relaţia dintre semnificant şi semnificat este arbitrară (vezi ARBITRAR; MOTIVAT)**; raportul dintre semn (semnificant şi semnificat) şi realitatea extralingvistică este necesar şi, de asemenea, nemotivat. Filozofii, lingviştii, logicienii au insistat asupra necesităţii de a distinge referentul* de semnificatul său: semnificatul lui cal nu este un cal concret, nici „ansamblul cailor", ci conceptul de „cal". Există însă şi o concepţie referenţială asupra semnificatului, care îl defineşte ca pe o relaţie convenţională, stabilă pentru o comunitate lingvistică; exemplul convingător îl constituie limbajele tehnice, unde semnificatul coincide cu desemnarea*, deoarece aceasta este obiectiv determinată de lucrurile înseşi. • O definiţie mai complicată a semnificatului prin raportare la semn a fost propusă de B. Pottier: semnificatul este compus dintr-o substanţă specifică şi o formă generică, egal interdependente; substanţa* semnificatului este constituită dintr-un ansamblu de trăsături* semantice, iar forma* semnificatului se caracterizează prin trăsăturile clasificatoare care constituie baza părţilor de vorbire. Aceste delimitări în cadrul semnificatului sunt redate de schema:**

substanţa semnificatului + forma semnificatului

semn =-:-------- ----------

semnificant

Pentru E. Coşeriu, semnificatul este conţinutul unui semn aşa cum e redat într-o limbă determinată (sau prin intermediul acelei limbi). Pentru că semnificatul e legat de o limbă determinată, se defineşte prin opoziţiile reciproce cu alţi semnificaţi, condiţionate de diverşi factori care conduc la diferenţe între limbi. De ex., semnificatul „zăpadă" este desemnat în limbile eschimoşilor prin douăzeci de unităţi diferite, în funcţie de vechimea căderii zăpezii, de temperatură, de manifestarea ei etc. Chiar în limbi europene (cum ar fi franceza) pot apărea diferenţe regionale şi sociale pentru acelaşi semnificat (de ex., schiorii fac diferenţa între fr. la poudieuse, la glace, le carton, ca tipuri diferite de zăpadă). Alt exemplu este cel al termenilor cromatici, care segmentează diferit şase, patru sau două secţiuni din spectru; această segmentare nu reprezintă o diferenţă de percepţie

vizuală (vezi CONŢINUT; EXPRESIE; SUBSTANŢĂ)**, ci doar o diferenţă în maniera în care limba clasează sau structurează semnificaţii culorilor în funcţie de relaţia dintre ele, după cum rezultă din schema propusă de H.A. Gleason:**

fr. indigo	***bleu veri***	***jaune orange rouge***
basa (limbă din Li beria)	***hui***	***ziza***

Segmentările distincte de la o limbă la alta se bazează pe generalizări diferite ale semnificatului în cele două limbi. în plus, există în franceză un număr mult mai mare de culori specifice, cum ar fi ecarlate, *vermilion, pourpre*$_s$ care desemnează diferite tipuri de „roşu intens", definite în raport cu „roşu-prototip"; româna nu dispune de corespondent exact pentru aceşti termeni, deci semnificatul lui „roşu" în română are altă segmentare. • Unii lingvişti delimitează mai multe tipuri de semnificat: a) prin restrângere, semnificatul de bază („le signifie de puissance", J. Picoche, G. Guillaume), se opune semnificaţilor numiţi „de efect" (Ies *signifies d'effet); când există un singur semnificat de efect rezultă monosemia, iar când apar mai mulţi semnificaţi de efect se ajunge la polisemie*;*

b) prin extindere, se vorbeşte uneori de semnificatul gramatical, de asemenea, organizat diferit în funcţie de limbi; de ex., „determinarea" nu are acelaşi statut în latină şi în limbile romanice (fr., rom., it.), care dispun de clase morfologice speciale pentru a exprima acest semnificat. Semnificatul este un concept de bază al semanticii.

Vezi ACCEPŢIE; SENS; SEMNIFICAŢIE; VALOARE.

A.B.V.

„ SEMNIFICAŢIE

Termen cvasisinonim cu sensul* (de care este disociat doar de către unii lingvişti), utilizat, cu interpretări variate (polisemantic): I. Cvasiechivalenţa cu sensul sau semioză*: 1) Cea mai simplă definiţie a semnificaţiei este considerarea ei ca însuşi obiectul denumit: semnificaţia cuvântului creion este însuşi obiectul „creion". Dar, pentru aceasta, e necesar să existe o imagine generalizatoare care să ne scutească de a avea în faţă obiectul propriu- zis. Imaginea generalizatoare este numită de unii

lingvişti semnificaţie (vezi DENOTARE; DENUMIRE; DESEMNARE)**, iar de alţii sens. 2) Ca sinonim al semiozei, semnificaţia este reuniunea semnificantului şi a semnificrtului. este actul prin care unui obiect i se atribuie un nume. ü. Disocierea termenilor sens şi semnificaţie, pentru a le conferi autonomie: 1) Semnificaţia este, pentru P. Guiraud, procesul care asociază un obiect, o fiinţă, o noţiune, un eveniment unui semn susceptibil să îl evoce; semnificaţia este o cunoaştere a realităţii, fiind un proces psihologic, spre deosebire de sens, care este o valoare statică, o imagine mentală rezultată din proces. Semnificaţia ar trebui studiată de psihologie, iar sensul de semantica lingvistică.**

2) Pentru St. Ullmann, evocarea reciprocă dintre nume şi sens este faptul fundamental al oricărei semantici; el numeşte acest raport semnificaţie.
3) Semnificaţia este condiţionată, pentru majoritatea cercetătorilor, de procesul comunicării*, care are loc numai dacă persoana care comunică atribuie o semnificaţie identică semnelor utilizate. Semnificaţia depăşeşte cadrul semnului lingvistic, este un ansamblu de variabile semantice (delimitate în raport cu constanta semantică care e sensul), care se realizează numai în discurs*, cu ajutorul enunţării*, fiind caracteristică unităţilor superioare sintagmei*. în schimb, sensul este un ansamblu de unităţi semnificative (seme*) existente şi independent de enunţ. Semnificaţia se realizează în şi prin context (situaţional sau verbal) şi se plasează ca interes între semantică* şi pragmatică*. De aceea, semnificaţia şi conotaţia se presupun reciproc. 4) Dimpotrivă, pentru a/!ţi lingvişti (E. Coşeriu, F. Rastier), semnificaţia este semnificatul unei unităţi lingvistice definite, făcând abstracţie de contexte şi de situaţii concrete; semnificaţia se opune sensului care este un ansamblu de seme inerente şi aferente actualizate într-o suită lingvistică, fiind dependent de context şi de situaţia ori practica socială. Pentru F. Rastier, semnificaţia este sensul sărăcit pentru că este scos din contextul său, părere opusă celorlalţi reprezentanţi ai semanticii franceze (care consideră sensul
-şi nu semnificaţia - conţinutul cuvântului izolat de context).
Vezi SENS; SEMNIFICAT; ACCEPŢIE.
A.B.V.

SENS

Concept ambiguu, greu de definit, care coincide, in mare măsură, cu semnificatul*, obiect de studiu al semanticii*, dar şi al altor discipline lingvistice şi nelingvistice. Ca reprezentant al laturii semnificat* a semnului*, sensul este raportat la unitatea lexicală izolată de enunţ* şi se compune din sensul lexical (denotaţie* şi conotaţie*, intensiune* şi extensiune*) şi din sensul gramatical (vezi GRAMATICAL (SENS); PARTE DE VORBIRE)**. Sensul este, aşadar, o grupare ordonată de unităţi semnificative. Toţi lingviştii sunt de acord că sensul estepropriu sistemului* lingvistic al oricărei limbi naturale şi că sensul cuvântului se leagă în mod particular de specificul fiecăreia dintre aceste limbi. • Considerat izolat de enunţ, sensul ca obiect al semanticii* se diferenţiază de semnificaţie* (cu care poate fi sinonim în limbajul curent şi chiar în cel ştiinţific) şi este cvasiechivalent cu termenii accepţie* şi înţeles. S-a propus o distincţie între aceşti termeni, făcându-se apel la diferite tipuri de sem* (vezi** SEMNIFICAŢIE)**. • Se mai delimitează sensul unui enunţ, care provine din sensul lexical al morfemelor sale constitutive şi din relaţiile sintactice care se stabilesc între aceste unităţi, cu respectarea condiţiilor de gramaticalitate*. De aceea, acest aspect mai complex al sensului (vezi** DECLARATIV; INTEROGATIV; IMPERATIV)**, diferit ca obiect de sensul cuvintelor, nu constituie obiectul discuţiilor obişnuite despre sens. • Sensul cuvintelor şi sensul enunţurilor au în comun faptul că permit operaţia de parafrază* sau transcodaj*. I. Numeroasele definiţii date sensului (imposibil de prezentat integral) pot fi grupate în mai multe categorii: 1) Definiţiile care consideră sensul ca pe ceva exterior cuvântului (stoicii, G. Frege, L. Hjelmslev, E. Vasiliu). O asemenea definiţie este importantă pentru lexicografie*, deşi nu e sigur că o serie de trăsături ale obiectelor corespund în planul limbii ca trăsături pertinente ale conţinutului lexical. 2) Pentru F. de Saussure şi structuralişti, sensul a fost identificat cu semnificatul, considerat ca imagine mentală ataşată semnificantului'' care îl exprimă. Sensul semnului masă va fi deci semnificatul său, conceptul de „obiect de lemn (sau alt material), cu o formă precisă, servind unui scop determinat". Sensul astfel conceput se defineşte prin relaţiile cuvântului masă cu lexeme* înrudite ca birou, tejghea, banc, gheridon (vezi** ANALIZĂ7)**. Relaţia dintre semnificant şi semnificat este reprezentată printr-un triunghi:**
Sens(ul)
3) Definiţiile ideaţionale ale sensului au în vedere ideea, conceptul, noţiunea semnificată, pentru că sensul cuvântului (susţin lingvişti ca K. Heger, O. Duchacek) este reflectarea însuşirilor generale şi esenţiale ale unei categorii de obiecte, fenomene etc. Destul de mult discutată, relaţia dintre noţiune şi sens pare să fie cel mai corect interpretată prin intersecţia a două sfere (care nu este suprapunere sau incluziune).^Definiţiile operaţionale care raportează sensul la semnul lingvistic au în vedere faptul că el este ceva care reglementează uzul seninului (E. Vasiliu); mai exact, sensul este corelaţia sistematică a unui obiect-semn cu un număr de obiecte reale; sensul semnifică clasa obiectelor reale respective pentru care e necesară o generalizare a proprietăţilor. în creionul de pe masă e roşu, cuvântul creionul stă în locul altui obiect; sensul cuvântului este obiectul în al cărui loc stă cuvântul respectiv. Operaţia de extragere a caracteristicilor esenţiale pentru o clasă de obiecte este făcută în condiţii social-istorice determinate (vezi INTENSIUNE; EXTENSIUNE; ETIMOLOGIE)**. Sensul cuvântului este ceva aproximativ, nici chiar sensul de dicţionar*, care acţionează ca un filtru (vezi** DEFINIŢIE) **nu este perfect, pentru că definiţia lexicografică nu e sensul, ci îl descrie aproximativ, ü. Tipologii diverse ale sensurilor pot contribui la definirea şi delimitarea termenului: 1) Vechea distincţie dintre cuvinte pline (cele care exprimă noţiuni**
- substantive*, adjective*, verbe*) şi cuvinte goale (cele care exprimă numai relaţii dintre cuvinte, precum prepoziţiile, conjuncţiile) face apel la importanţa preponderentă a sensului lexical faţă de cel gramatical. 2) Diferenţierea monosemiei* de polisemie* prezintă importanţă generală pentru semantică,

lexicologie*, lexicografic*, fiind implicată parţial şi în tipologiile următoare. 3) Sensul cognitiv şi sensul afectiv se suprapun în mare parte cu sensul propriu şi sensurile figurate (vezi TROP)**. Formulele generale de distribuţie a sensurilor (delimitate până acum) în cuvânt**

(după I. Coteanu) sunt: a) sens denotativ+sens gramatical; b) sens denotativ+sens conotativ+sens gramatical; c) sens conotativ; d) sens conotativ+sens gramatical; e) sens relaţional. 4)JŞensul de bază sau sensul fundamental reprezintă ceea ce un cuvânt are specific în sine în orice context*, iar sensurile secundare sunt strict dependente contextual (vezi ACTUALIZARE). 5) Opoziţia sens uzual / sens ocazional se bazează pe gradul de răspândire şi de stabilitate a sensurilor (atât principale, cât şi secundare) în limba comună. Sensurile ocazionale aparţin unor contexte izolate] 6) Opoziţia sens general - sens folosit în toate stilurile* limbii şi sens special - sens utilizat numai în anumite sfere funcţionale ale limbii (vezi TERMEN; TERMINOLOGIE). • Din perspectivă strict diacronică, sensul cuvintelor a interesat sub aspectul 1) cauzelor care determină evoluţia lui şi 2) al tipurilor de modificare semantică. 1) Cauzele pot fi de ordin lingvistic (etimologie populară*, pierderea legăturii cu familia* de cuvinte, trecerea unui cuvânt din limbajul tehnic în cel uzual, vezi TERMINOLOGIE) sau de ordin social-istoric (vezi ETIMOLOGIE). 2) Tipurile de evoluţie semantică sunt delimitate în funcţie de aspecte diferite: a) sfera de cuprindere a sensului ajunge la restrângeri de sens - (anima însemna în latină „principiu de viaţă‟, iar în română inimă înseamnă „parte a corpului în care se manifestă acest principiu‟) sau lărgire de sens (passerîn latină însemna „vrabie‟, iar în română înseamnă „orice pasăre‟), în acelaşi timp, modificările diacronice ale sensului cuvintelor se pot repartiza unui tip de trop* (anima şi-a modificat sensul în rom. inimă printr-o metonimie*). IU. Majoritatea lingviştilor admit că sensul este rezultatul unei articulaţii a gândirii şi a materiei fonice în interiorul unui sistem lingvistic dat. în detaliu însă, poziţia privind importanţa sensului în lingvistică diferă de la un cercetător la altul, plasându-se între două puncte extreme: A) respingerea lui totală şi B) acceptarea lui ca obiect al analizei lingvistice. A) Behaviorismul american nu consideră sensul important în analiza lingvistică; pentru L. Bloomfield, sensul unei unităţi e suma situaţiilor în care el apare ca stimul pentru interlocutori. întrucât suma acestor răspunsuri nu poate fi stabilită, se refuză analiza sensului, atribuită unei psihologii a comportamentelor. B) Cei care acceptă sensul ca obiect al analizei lingvistice se plasează pe poziţii diferite: 1) Lingvistica structurală (vezi STRUCTURALISM) face apel indirect la sens în analiza fonologică prin aplicarea probei comutării*: /p/ şi /b/ sunt foneme diferite pentru că, în acelaşi context, substituţia lor antrenează o schimbare de sens, cum rezultă din /pat/ vs. /bat/. Prin extindere, s-a adoptat teza isomorfismului* dintre planul conţinutului* şi planul expresiei* (L. Hjelmslev), sensul fiind definit şi el ca o sumă de trăsături distinctive (seme care alcătuiesc sememul*): femeie şi fată au în comun semele /+UmanII- Masculin/, dar se disting prin /± Adult/ (vezi ANALIZĂ; ARHISEMEM; ARHILEXEM). Partizanii sensului în analiza lingvistică îi acordă importanţă maximă în discipline ca semantica*, lexicologia*, lexicografia*, onomasiologia*, terminologia*. 2) în lingvistica distribuţională (Z. Harris), sensul este o funcţie a distribuţiei*: verbe ca a spune, a declara, a explica etc. au toate un sens „dicendi" şi un mare număr de contexte în comun, ceea ce înseamnă că studiul vecinătăţilor poate fi pus în relaţie cu sensul. 3) în gramatica generativă, sensul este ansamblul a trei tipuri esenţiale de unităţi de sens: mărci semantice, diferenţiatori şi restricţii selective. Acestui tip de sens i se adaugă sensul gramatical provenit din reguli sintactico-semantice. Sensul nu trebuie să participe la elaborarea modelului*. 4) Independent de gramatica generativă, dar ţinând seama de ea, se dezvoltă o semantică distribuţională sau o semantică interpretativă, în care sensul este obţinut din interpretarea structurilor sintactice (vezi SEMANTICĂ).

Vezi SEMNIFICAT; SEMNIFICAŢIE; DENOTAŢIE; CONOTAŢIE; INTENSIUNE; EXTENSIUNE; ACCEPŢIE; VALOARE.

A.B.V.

SERIE

Clasă de foneme* caracterizată prin aceeaşi trăsătură pertinentă*. De ex., în română, seria vocalelor palatale* (caracterizată prin localizare anterioară), reprezentată de / e, i /; seria vocalelor închise (caracterizată prin gradul cel mai scăzut de aper- tură*), reprezentată de / i, î, u /; seria consoanelor africate* (caracterizată printr-un anumit mod de

articulare), reprezentată de / c, g, ţ / şi, regional, /dl, seria consoanelor sonore sau surde (caracterizate prin prezenţa uneia dintre aceste trăsături) etc. Sunt frecvente situaţiile în care modificările produse în diacronie* sau regional afectează întreaga serie. De ex.: seria velarelor cu apendice labio-velar / k^w, g^w / din latină a evoluat, în trecerea la română, fie în direcţia pierderii apendicelui labio-velar (quinque > cinci; stingucre > stinge), fie în direcţia labializării (aqua > apă, *lingua > limbă); în seria labialelor se înregistrează, regio- nal, fenomenul palatalizării*.*

L.I.R.

SEXTINĂ

1. în sensul mai vechi, în sec. Xll-lea - al XIII-lea ale literaturii provensale, poem pe două rime alcătuit din 39 de versuri, grupate în 6 strofe* de câte 6 versuri şi încheiat cu o terţină*; forma - inventată de trubaduri - a trecut în sec. al XIII-lea -al XIV-lea în literatura italiană, fiind utilizată de Dante şi Petrarca. în mai mică măsură, există până în poezia sec. ăl XX-lea; a fost ilustrată la noi, într-o variantă :nai liberă (strofe de 6 versuri, dar fără număr fix), de G. Coşbuc (de ex., în Calul Dracului). 2. Prin extensie, poem în care se utilizează strofa de 6 versuri, cu rimele dispuse în formă riguroasă (ababcc); apoi, strofă de 6 versuri. I. Budai-Deleanu a scris Ţiganiada în sextine: Armele lor cele mai cumplite/Erau furci şi rude de şatră,/ La vârf cu fier ager ţintuite,/ Cu acestea îndată trântea de vatră/ Pe vrăjmaş, deaproape şi de departe,/ Acolo să vezi capete sparte. •G. Coşbuc, Gh. Topîrceanu şi O. Goga au ilustrat, în poezia românească, strofa de 6 versuri, în variantă izo- sau heterometrică (vezi STROFĂ): Nu mai sunt şesuri netede în ţarăJ Câmpii de grâu, ca marea-nşelătoarej întinse mirişti fără de răzoare/ Ce-n strălucirea razelor de soare J îşi legănau în pragul altor zileJ Cu leneş ritm, podoaba legendară (Goga) - sextină izometrică;

Azi am să-ncrestez în grindă -/ Jos din cui acum oglindă!/ Mama-i dusă-n sat, cu dorul/ Azi e singur puişorul J Şi-am închis uşa la tindă/ Cu zăvorul (Coşbuc) - sextină heterometrică.
• MM.
SIGLĂ
Literă iniţială sau grup de litere iniţiale constituind abrevierea* anumitor cuvinte care desemnează or
ganisme, partide politice, asociaţii, cluburi sportive, state etc.: PD (Partidul Democrat), SUA (Statele Unite ale Americii). Operaţia formulării de sigle asigură prezenţa fiecărui constituent în unitatea sintagmatică fie prin prima literă a fiecărui compus, fie printr-o fracţiune silabică foarte redusă. Astfel, motivarea constitutivă a siglei rezultă din transpunerea determinărilor care stau la baza unităţilor sintagmatice în formă lexematică: SNCFR (Societatea Naţională a Căilor Ferate Române), RATB (Regia Autonomă de Transporturi Bucureşti). Se poate considera că formarea de sigle oferă un mijloc de a crea o nouă materie fonică, noi baze pentru derivare* (ceferist). • Unele sigle sunt realizate pe baza cuvintelor din alte limbi: UNESCO (< United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation), iar pentru un vorbitor român secvenţa silabică nu corespunde decât unui semn global definit prin materia fonică a semnificantului* şi prin semnificat*. Siglele aparţin, în general, categoriei nominale şi interesează creativitatea* lexicală (vezi CREATIVITATE$_3$)**.**
Vezi ABREVIERE.
A.B.V.
SIGMATIC, -Ă
La verbele româneşti de conj. a IlI-a, formă de perfect simplu (eventual şi de participiu) cu sufixul - s; verb din această categorie: a culege - culese, a prinde - prinse, a scrie - scrise. • Se disting două categorii (I. Coteanu): verbe sigma- tice complete, care primesc acelaşi sufix - s - la perfectul simplu şi la participiu: a duce - duse - dus, a ninge - ninse - nins, a trage - trase - tras şi b) verbe sigmatice incomplete, care au perfectul simplu în - s -, dar participiul în - t -: a frige - fripse - fript, a înfige - înfipse - înfipt, a rupe - rupse - rupt. • Verbele de conj. a IlI-a care îşi formează perfectul simplu/ participiul cu alt sufix decât - s - se numesc asigmatice: a cere - ceru - cerut; a face - făcu - făcut; a naşte - născu - născut; a trece - trecu - trecut.
M.M.
SILABAŢIE
Descompunerea cuvintelor conform structurii lor silabice. Regulile de silabaţie sunt de natură fonetică şi stau la baza despărţirii în scris a cuvintelor, fie la capăt de rând, fie pentru redarea pronunţării* sacadate. în româna contemporană se despart în

silabe diferite: a) vocalele în hiat (a-er); b) o vocală şi un diftong ascendent (semiconsoană + vocală - do-uă) sau un triftong (semiconsoană + semiconsoană + vocală, semiconsoană + vocală + semiconsoană - so-ioa-să, tă-iai); c) un diftong descendent (vocală + semiconsoană) sau un triftong (semiconsoană + vocală + semiconsoană) şi o consoană (doi-nă, ho-ţoai-că); d) prima consoană şi următoarea/următoarele din grupurile de două-trei consoane precedate de semiconsoană (trais-tă, mais-tru); e) o vocală şi o consoană (inclusiv elementele consonantice redate prin x, qu) urmată de vocală sau de diftong (ca-să, a-sea-ră, ta-xi, se-quo-ia); f) prima consoană şi următoarea/următoarele în grupuri de două (inclusiv consoanele duble), de trei sau de patru consoane precedate de vocală şi urmate de vocală/diftong (cer-nea, în-no-ra, în-tre, monstru); fac excepţie, formând silabă cu vocala următoare sau cu diftongul, grupurile alcătuite din consoanele b, c, d, f, g, h, p, t, v, k, w, ca prim element, şi 1, r, ca al doilea element (co-dru, a-flai), grupurile ce notează consoane unice - ch [k'] (o-che-lari), gh [g'] (ve-ghea), tch [c] (ke-tchup) etc. se despart după a doua consoană grupurile lpt (sculp-ta), mpt (somp-lu-os), mpţ (pre-emp-ţi-u-ne), ncş (sfinc- şii), net (punc-ta), neţ (punc-ţi-e), ret (are-tie), rtf (jert-fă), grupurile de trei consoane în care primele două reprezintă o consoană dublă sau notează un sunet unic (watt-me-tru, tech-ne-ţi-u - ch [h]), unele grupuri de patru consoane în cuvinte neologice (trans-gresa); se desparte după a treia consoană grupul rstn (vârst-nic); g) primele două consoane şi următoarele în grupuri intervocalice de cinci consoane (optspre-ze-ce). Norma românei contemporane recomandă ca despărţirea la capăt de rând a cuvintelor legate prin cratimă, a compuselor, a derivatelor cu prefixe, a derivatelor cu tema terminată în grup consonantic şi cu un sufix având iniţială consonantică să se facă nu după reguli fonetice, de silabaţie, ci după reguli morfologice, conform structurii formative (intr-în- sul, de-spre, ne-sta-bil, ber-bant-lâe). Regulile morfologice nu sunt obligatorii şi au caracter cult. în conformitate cu criteriul unităţii lexicale, se recomandă să nu se despartă la capăt de rând abrevieri ca ONU, ş.a., numeralele ordinale cu notaţie mixtă - cifrică + literală (al II-lea).
Vezi CRATIMĂ; ORTOGRAFIE
C.S.
SILABĂ
Secvenţă fonică minimală, caracterizată printr-un singur accent*, plasat întotdeauna în acelaşi loc. Locul fix al accentului în silabă (spre deosebire de cuvânt, unde poate fi mobil) este determinat de structura acesteia, care include un nucleu sau centru, reprezentat în mod obişnuit de o vocală (deşi în anumite limbi există şi lichide silabice) - singura componentă susceptibilă de a primi accentul - şi o parte marginală, reprezentată de consoane. Consoanele care precedă nucleul silabic se numesc explozive*, cele care urmează după acesta se numesc implozivSunetele care aparţin aceleiaşi silabe sunt homosilabice, cele care aparţin la silabe distincte sunt heterosilabice. Silabele terminate în vocală se numesc deschise*, cele terminate în consoană - închise*. Nu există limbi caracterizate numai prin silabe închise; de altfel, în multe limbi, acest tip structural s-a dezvoltat tardiv, ca urmare a unor modificări ale silabelor deschise, tipul primar, universal de structură silabică. Silaba reflectă posibilităţile combinatorii ale

vocalelor şi consoanelor dintr-o limbă. în rostirea diverselor silabe dintr-un cuvânt sau dintr-un enunţ, există deosebiri de intensitate, ton, durată. • Existenţa silabei ca unitate cu identitate definibilă ca natură a constituit obiect de dispută. Cercetătorii mai vechi i-au atribuit o realitate psihologică, dar au contestat identitatea sa fonetică, întrucât silaba nu coincide, de obicei, cu actul expirator (excepţie fac cuvintele monosilabe emise izolat: da, nu etc.). Studiile experimentale au pus însă în evidenţă unele trăsături articulatorii şi acustice care ar demonstra existenţa fonetică a silabei (îndeosebi, un grad mai ridicat de coarticulare între nucleu şi elementele marginale). • Limita dintre silabe (tăietura silabică) nu poate fi întotdeauna determinată univoc, în funcţie de structura segmentului fonetic considerat (mai ales în cazul anumitor segmente intervocalice complexe; vezi şi INTERLUDIU**). Criteriile utilizate sunt fie de natură articulatorie (graniţa dintre implozie şi explozie; dintre apertura sau tensiunea descrescătoare şi cea crescătoare; momentul de întrerupere dintre două serii de vibraţii glotale; după un minimum de expiraţie etc.), fie de natură distribuţională (legate de analiza structurii grupurilor consonantice mediale în raport cu cea a grupurilor iniţiale şi finale dintr-o limbă). Determinarea locului tăieturii silabice este o problemă distinctă de**

aceea a despărţirii cuvintelor în silabe, care ţine de domeniul ortografiei*, fiind soluţionată prin introducerea unui sistem convenţional de reguli. Vezi SILABAŢIE. **• Tăietura silabică este una dintre formele de manifestare a joncturii*. Conceptul de jonctură silabică a fost folosit de E. Vasiliu în descrierea sistemului fonologie al românei. Semivocalele româneşti au fost descrise ca variante ale vocalelor corespunzătoare, precedate sau urmate de jonctura silabică. Aceasta a fost interpretată ca un fonem independent, simbolizat prin / + /, realizat fonetic ca un zero consonantic (echivalând cu absenţa unei consoane dintre două vocale).**

L.l.R.

SILEPSĂ

1. Acord logic în gen şi număr, deosebit falâ de forma corectă presupusă de acordul* gramatical; acest acord după sens se realizează, de obicei, pe lângă substantivele colective, a) Silepsa genului: Sus, în casele domneşti, stau adunaţi, cu o cucernică smerenie împrejurul trupului împodobit al răposatului, toate căpeteniile ţării (Odobescu);

b) silepsa numărului: Atunci oastea cu data poruncă/ Eşind de prin locurile strâmte/ în trei coloane merg înainte (Budai-Deleanu). 2. în retorică, figură* prin intermediul căreia acelaşi cuvânt repetat în enunţ are două sensuri, unui propriu şi altul figurat; se poate realiza prin sinecdocăVmetonimie* sau prin metaforă*: Rome n'est plus dans Rome, elle est toute ou *je suis* - „Roma nu mai este la Roma, e toată unde sunt eu" (Corneille); substantivul Rome are două sensuri distincte, unul propriu - „cetatea" şi celălalt figurativ - „poporul, locuitorii Romei", silepsă prin metonimie; copil abia-ntlorit/ Cu fruntea răsturnată, cu visul risipit/ Ca o dantelă scumpă pe trupu-li adormit (Arghezi), silepsă prin metaforă (Gh. Dragomirescu), substantivul visul având concomitent sensul propriu „vis" şi pe cel figurat „aspiraţie".

M.M.

SILOGISM

Figură* a argumentării în oratorie, bazată pe logică şi realizată în următoarele etape (H. Lausberg): 1. propositio (propoziţie) - prezentarea scopului demonstraţiei: Socrate este muritor; 2. rationes (probele), care se numesc şi praemissae (premise) - fazele situate înaintea concluziei, care cuprind raţionamentul: a) praemissa maior (premisa majoră), cu un sens mai amplu decât cel din propositio: Toţi oamenii sunt muritori şi
b) praemissa minor (premisa minoră) - cu un sens mai restrâns, limitat faţă de cel din premisa anterioară: Socrate este om; 3. conclusio (judecata finală): Socrate este muritor, a cărei identitate faţă de propositio este de obicei subliniată prin adaosul *quod erat demonstrandum* (ceea ce era de demonstrat). • Silogismul complet este rar utilizat în literatură, dar pot fi citate forme parţiale în discursurile argumentative ale teatrului clasic (H. Lausberg): Sunt în *Verona astăzi o mulţime/ Mai tinere ca tine măritate,/ Femei cu vază, şi au şi copii./De nu mă-nşel eram şi eu ca ele/ La vârsta care tu eşti fată încă,/ Intr-un cuvânt: Paris îţi cere mâna* (Shakespeare).

M.M.

SIMBOL

1. Unitate ştiinţifică (lingvistică, semiotică, poetică ş.a.) cu valori diverse: la F. de Saussure şi alţi adepţi ai săi, conceptul este utilizat atunci când există o relaţie de motivare, o legătură naturală între semnificat* şi semnificantul* său; pentru L. Hjelmslev, este o mărime a semioticii* monoplane, care operează cu sisteme de simboluri; Ch. Peirce defineşte simbolul ca bazat pe o convenţie socială, în opoziţie cu iconul* şi indicele (vezi SEMN LINGVISTIC**), simbolul notând un raport constant într-o cultură dată; la C. K. Ogden şi I.A. Richards, simbolul corespunde semnificantului saussurian; în sfârşit, în metasemiotică* simbolul este un grafism convenţional (utilizând figuri geometrice, litere etc.) care desemnează, în manieră unică, o clasă de mărimi. • în diverse domenii ştiinţifice, simbolurile sunt utilizate cu valori diferite după diversele discipline: algebra sau logica, de ex., utilizează simboluri propriu-zise, iar chimia simboluri care se apropie de abreviere* sau siglă*. Unele simboluri au valori diferite în funcţie de textul ştiinţific în care apar: P poate fi simbolul „fosforului" în chimie, al „puterii" sau al „fluxului energetic" în fizică, al „protonului" în fizica nucleară, iar în muzică este o abreviere pentru *piano.* • Gramatica generativă (vezi** GRAMATICĂ**) recurge la simboluri pentru a-şi formula regulile (vezi** CONSTITUENT**). 2. în retorică*.**

figură* semantică (trop*), nume al unui obiect concret, ales în mod convenţional pentru a

desemna o întreagă clasă de obiecte, o noţiune abstractă sau o însuşire predominantă cu care poate fi pus în legătură. Simbolul ca figură are deci două caracteristici esenţiale, în comparaţie cu alţi tropi: este un nume extras întotdeauna din sfera semantică a numelor de obiecte concrete şi se bazează pe o substituire întotdeauna motivată de trăsăturile semantice comune ale simbolizatului şi simbolului: Toată floarea cea vestită a întregului Apus/ Tot ce stă în umbra crucii, împăraţi şi regi s-adună/ Să dea piept cu uraganul ridicat de semilună (Eminescu); O mână nevăzută în mine a desc/us/Cutia cu păcate a Pandorei (Philippide) • Din punctul de vedere al frecvenţei, determinate de uzul lingvistic, simbolurile sunt de două feluri: a) convenţionale/consacrate şi b) poetice/contingente (H. Morier). a) Simbolurile convenţionale sunt simboluri a căror frecvenţă a determinat desemnarea lor ca semne pentru anumite categorii abstracte: albina simbolizează „hărnicia", câinele - „fidelitatea", leul „curajul", laurul „gloria", vulpea „viclenia" etc. Simbolurile consacrate sunt uneori polivalente, deoarece obiectul-simbol nu posedă o singură calitate în virtutea căreia a fost ales: leul este simbolul curajului, dar şi al forţei, frumuseţii, nobleţei etc. Datorită frecvenţei şi caracterului lor consacrat, simbolurile convenţionale nu se află în relaţie de dependenţă cu contextul în care sunt utilizate (H. Morier). b) Simbolurile poetice sunt mai dependente de context şi nu au o frecvenţă suficient de mare pentru a se fixa în uz; ele există, în principiu, într-un unic text şi, de aceea, posedă o ambiguitate sporită faţă de simbolurile convenţionale, apropiindu-se prin aceasta de metafora* implicită. Criteriul formal unic în virtutea căruia se poate realiza diferenţa dintre simbol şi metafora simbolică (implicită) îl constituie frecvenţa: o metaforă devine simbol, lărgindu-şi conotaţia*, atunci când iese din domeniul figuraţiei proprii unui scriitor, intrând în sfera simbolurilor publice, naturale, proprii reprezentanţilor unui întreg curent din istoria literară (R. Wellek-A. Warren); vezi, de ex. *întunericul, ceaţa, somnul, simboluri ale „morţii" în literatura europeană din romantism până în perioada modernă. • Simbolul poetic există numai în relaţie cu contextul, de unde şi denumirea de contingent care i s-a atribuit uneori: Ziua de ieri s-a ţinut după mine(...) Cine şi-a pierdut on cât o viaţă/ S-o caute repede. Se înnoptează. Se lasă ceaţă (Arghezi); Ai pierdut-o. Ce-ai făcut?/ Tu n-ai ospătat, calul n-a păscut./Ai căutat steaua polară/ Te-a aşteptat aici până aseară (Arghezi). Elementul simbolizat poate rămâne parţial obscur, ceea ce dă simbolului literar un caracter ambiguu în comparaţie cu simbolurile convenţionale; cazul extrem al acestei independenţe semantice îl constituie simbolurile autarhice: în cer/ Bate ora de bronz şi de fier./ într-o stea/Bătu ora de catifea./ Ora de pâslă bate/ în turla din cetate./ în ora de lână/ S-aude vremea bătrână/ Şi se sfâşie/ Ora de hârtie./ Lângă domnescul epitaf/ Bate glasul orei de praf./ Azi noapte, soră,/N-a mai bătut nici o oră (Arghezi). Simbolurile din ultimul exemplu fac parte din seria metonimică a simbolurilor temporale, dar determinările specifice rămân obscure şi nu se pretează unei decodificări precise. Simbolul poetic se dovedeşte, astfel, apropiat de metonimie* prin raportul logic şi prin motivare. Dependenţa sa totală de context, ca şi analogia pe care se bazează, îl situează însă în seria figurilor dominate de metaforă, cu care adesea coexistă în text. • Suita simbolurilor coerente semantic dă naştere alegoriei*.*

A.B.V. (1); M.M. (2).

SIMBOLISM FONETIC

1. Posibilitate a sunetelor de a evoca anumite reprezentări. 2. Teorie care presupune că se poate atribui sunetelor o valoare semantică denotativă* sau conotativă*. • Relaţia sunet-sens este cel mai uşor sesizabilă în onomatopee*, dar cuvintele dotate cu simbolism fonetic nu se confundă cu acestea, deşi ambele situaţii intră în categoria cuvintelor expresive (I. Iordan). Astfel, s-a emis ipoteza că în limbile romanice anumite vocale sunt dotate cu valori semantic-expresive speciale: i ar

avea, de ex., sensul „mic" / „apropiat": rom. mic, aici, it. *piccino, qui, fr. petit, ici; a, dimpotrivă, sensurile „mare" / „departe": rom. mare, departe,* it. grande, *la, fr. grand, la, sp. grande, alia* (K. Jespersen, M. Grammont). Consoanele pot avea şi ele valoare expresivă, în afara celei pur imitative existentă în unele aliteraţii* (S. Puşcariu) sau în onomatopee; 1, r, de ex., eventual în combinaţie cu alte consoane, sugerează „lichidul", „curgerea": Auzi, ploaia plânge pe drum (Bacovia). Sunetului

i se atribuie astfel o ipotetică funcţie de simbol*, de

unde şi numele valorii/teoriei. Acest punct de vedere se apropie de teoria originii naturale a limbajului. opusă originii convenţionale (arbitrare) a acestuia.

Vezi ALITERAŢIE; ARBITRAR; EUFONIE

M.M.

SIMETRIC

1. Predicat ~ Tip de predicat logic (vezi PREDI- CATJ) cu două locuri (sau două argumente*) a cărui caracteristică este de a-şi păstra valoarea de adevăr în condiţiile inversării ordinii argumentelor: f (x, y) este echivalent cu f(y, x). Cu această caracteristică apar verbe ca: a se înrudi, a se împrieteni, a coincide, a semăna din construcţiile: X se înrudeşte/ se împrieteneşte, coincide, seamănă/ cu Y, adjective ca: sincron, sinonim din construcţiile: Evenimentul X este sincron cu Y, Termenul X este sinonim cu Y, substantive ca: frate, prieten, vecin din construcţiile: Ion este fratele/ prietenul, vecinul/ lui Gheorghe. 2. Verb / Adjectiv / Substantiv ~ Sin. cu verb / adjectiv / substantiv inerent reciproc. Vezi $RECIPROC_2$.

G.P.D.

SIMPLOCĂ

Figură* sintactică realizată sub forma combinaţiei dintre anaforă' şi epiforă*: la începutul şi la sfârşitul unei unităţi sintactice ori metrice se repetă acelaşi cuvânt/grup de cuvinte, după schema x...y/ x...y: Vezi lumile urzindu-se, popoare de stele aprinzându-se şi alergând pe căile fără urmă ale infinitului - şi n-auzi nimic. Vezi munţii înălţându-se, întunecimi de codri

crescând să-i învăluie - şi n-auzi nimic (Vlahuţă, apud Gh. Dragomirescu). în poezia modernă simploca ia forme mai puţin riguroase, menţinând totuşi procedeul esenţial al repetării cuvintelor la iniţială şi la finală de vers: Dorurile mele/ N-au întruchipare,/ Darurile mele-s/ Frunze pe cărare.../ Spulberate şi strivite frunze pe cărare (Goga).
Vezi REPETIŢIE.
M.M.
SINALEFĂ
în fonetică şi în versificaţie, fuziune dintre vocala finală a unui cuvânt şi vocala iniţială a cuvântului imediat următor, astfel încât, în urma contopirii, acestea formează o singură silabă; suprimarea se poate realiza prin căderea uneia dintre vocale sau
prin contopirea celor două în una singură; de ex.: în franceză, articolul îşi pierde vocala înaintea unui substantiv cu iniţială vocalică *(l'arbre); it. varii „diferiţi" se reduce la van. Necesităţi de versificaţie determină uneori apariţia sinalefei: Lună, tu, stăpân-a mării, pe a lumii boltă luneci/Şi gândirilor dând viaţă, suferinţele întuneci (Eminescu), unde măsura de 16 silabe impune fuziunea stăpână a > stăpân-a.*
M.M.
SINCOPĂ
Accident fonetic care constă din căderea unei vocale (de obicei neaccentuate) în interiorul cuvântului. Cauza acestui fenomen este simplificarea pronunţării şi economia mişcărilor articulatorii în ritmul vorbirii. Iniţial fenomen al vorbirii individuale, sincopa se poate extinde pe arii mai mult sau mai puţin întinse. în limba română actuală, în vorbire apare mai frecvent sincopa vocalelor i şi e: iepur'le, laminuar'le. O sincopă în serie apare în vorbire, în limba actuală, şi în cazul participiilor din structura perfectului compus: am vin 't, am văz't etc., caz în care, în anumite exemple, se poate sincopa chiar vocala accentuată, iar accentul îşi schimbă locul. • Din perspectivă diacronică, se remarcă existenţa unor perioade în care sincoparea este mai activă şi se produce în serie, în contexte fonetice similare; astfel, pentru latina populară târzie sunt semnalate asemenea serii de sincope: Calida *non calda; vetulus non veclus; oculus non oclus; auris non oricla; angulus non anglus (Appendix Probi), a căror generalizare este demonstrată de reflexul din limbile neolatine (cf. rom. cald,* it. *caldo,* fr. *chaud* etc.).
C.C.
SINCRETISM
1. în limbile flexionare* (vezi şi CLASIFICARE A LIMBILOR), asociere a două semnificaţii care nu permit separarea în planul expresiei; sin. cu amalgamare*. în gramatica românească, de ex., se vorbeşte despre sincretismul semnificaţiilor de „gen", „număr" şi „caz" din flexiunea adjectivului sau despre sincretismul semnificaţiilor de „număr" şi „persoană" din flexiunea verbului. 2. în paradigma* cuvintelor flexibile*, caracteristică a două sau mai multe forme corespunzătoare unor valori diferite de a fi identice, forme cărora, în cazul altor cuvinte din aceeaşi clasă morfologică sau din clase

înrudite, le corespund expresii diferite; sin. cu omonimie* morfologică. Formele identice din paradigmă se numesc sincretice sau omonime. Raportând, de ex., flexiunea verbului a sui la cea a verbelor a sări, a iubi, se poate vorbi, în cazul celui dintâi, despre sincretismul formelor I sg. = II sg. (eu, tu sui) şi III sg. = III pl. (el, ei suie) sau al formelor modale de indicativ şi conjunctiv (suie = să suie). 3. Unii autori folosesc termenul de sincretism ca sinonim al lui neutralizare*. S-a subliniat însă faptul că neutralizarea este un fenomen condiţionat contextual (deci de tip sintagmatic), pe când în cazul sincretismului condiţionarea este de natură paradigmatică: în prezenţa unor trăsături semantice simultane, o anumită opoziţie nu se mai manifestă (de ex., în prezenţa trăsăturilor „feminin", „singular", opoziţia dintre g. şi d. nu se manifestă). In cazul sincretismului este vorba despre absenţa unei anumite mărci, pe când în cazul neutralizării este vorba despre suprimarea opoziţiei dintre prezenţa şi absenţa unei mărci (de ex., prezenţa vs. absenţa sonorităţii îşi pierde valoarea distinctivă în anumite contexte).
G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).
SINCRONIE
Termen introdus de F. de Saussure şi definit în opoziţie cu termenul diacronie*. Sincronia desemnează un anumit stadiu de limbă, aspectul unei limbi la un moment dat. Studiul sincronic al limbii presupune o perspectivă statică asupra acesteia; limba este concepută ca un sistem imobil, care poate fi studiat în sine, nu ca rezultat al unei evoluţii. Saussure afirmă primatul sincroniei, considerând că fiecare fapt de evoluţie a funcţionat la un moment dat într-un anumit sistem. Lingvistica sincronică este prin excelenţă o lingvistică descriptivă şi structurală. Dacă, după Saussure, între sincronie şi diacronie există o antinomie radicală, în lingvistica modernă se susţine că această dicotomie este, în esenţă, de natură metodologică, aspectele statice şi cele dinamice coexistând în mod dialectic. Distincţia dintre acestea reflectă, de fapt, distincţia dintre funcţionarea şi constituirea oricărei limbi.
L.IM.
SINECDOCĂ
Figură* semantică (trop') şi procedeu lingvistic, formă particulară de metonimie*, realizată prin
înlocuirea unui nume cu altul pe baza unei relaţii cantitative între cei doi termeni: Am văzut în depărtare o pânză. Raportul logic pe care se sprijină sinecdoca este cel stabilit între parte şi întreg, în ambele sensuri. • Sinecdoca rezidă, de fapt, în utilizarea unui cuvânt într-un sens care reprezintă o parte din alt sens al aceluiaşi cuvânt (Tz. Todorov). în aceeaşi ordine de idei, metafora* este şi ea interpretabilă ca o dublă sinecdocă: un sens intermediar (partea identică a celor două sensuri - metaforizat şi metaforic) funcţionează ca în cazul sinecdocei; de ex. [flexibil] este o sinecdocă pentru trestie şi pentru fată, ceea ce permite să se dea

cuvântului trestie sensul metaforic „fată“ în formularea metaforică o trestie de fată (Grupul n). Metonimia este şi ea, în aceeaşi concepţie, o dublă sinecdocă, dar în sens invers: fiecare dintre cele două semnificaţii ale termenilor implicaţi este o sinecdocă pentru al treilea, care le înglobează; de ex. metonimiile un Rembrandt, un Balzac pentru „un tablou de Rembrandt“ şi „un roman de Balzac“ sunt posibile doar prin raportare la un câmp mai vast, care include viaţa şi opera autorilor respectivi. Reliefarea celor două sensuri este datorată faptului că amândouă aparţin aceluiaşi ansamblu semantic (Tz. Todorov). • Sinecdoca poate lua două forme principale: a) parte pentru întreg („pars pro toto“) - sinecdoca particularizantă: o pânză 1 a orizont „corabie“; Ţi-aş da catarg lângă catarg/ Oştiri spre a străbate/ Pământu-n lung şi marea-n larg (Eminescu); trăiesc sub acelaşi acoperiş; o cireadă de o mie de capete; b) întreg pentru parte („totum pro parte“ - sinecdoca generalizantă: a băut un vin bun „un pahar, o sticlă de vin“; mână de lucru „om“; fr. un boeuf „o bucată de carne de vită“. • în acelaşi sens al substituirii cantitative, se realizează: a) sinecdoca numărului (singular pentru plural): Românul e născut poet (Alecsandri); Le Franţais, ne mălin, forma le *vaudeville* (Boileau); Şi de-aceea tot ce mişcă-n ţara asta, râul, ramul/ Mi-e prieten numai mie, iară ţie duşman este (Eminescu); sinecdoca pentru desemnarea naţionalităţii este curentă în toate limbile europene; b) sinecdoca materiei - apropiată de metonimie: fier „armă, cuţit“; bronz „statuie“. • Ca şi metafora ori metonimia, sinecdoca poate deveni prin uz clişeu*, sub forma cata- crezei*: fr. plume, it. penna, sp. pluma (nediminu- tivate), rom. peniţă (diminutiv) „obiect de metal folosit la scris“, sens derivat din cel iniţial

„fragment din aripa unei păsări“ şi, de asemenea, „obiect utilizat la scris“.

Vezi CATACREZĂ; METAFORĂ; METONOMIE.

MM.

SINEREZĂ

In fonetică", fenomen de coarticulaţie* în urma căruia două vocale alăturate, plasate în silabe diferite, fuzionează într-un diftong, pronunţân- du-se deci în aceeaşi silabă. în limba română, sine- reza apare accidental în pronunţarea individuală, iar în anumite situaţii se poate extinde local pe arii relativ determinate: şu-ie-ram, flu-ie-ram, re-u-

SINESTEZIE/ TRANSPUNERE SENZORIALĂ

Figură* semantică (ansamblu de tropi*) realizată prin asocierea a doi sau mai mulţi termeni care desemnează senzaţii provenind din domenii senzoriale diferite; cealaltă denumire a sinesteziei, transpunere senzorială, arată că fiecare dintre termeni presupune o incursiune în domeniul celuilalt: voce dulce, culoare caldă, glas catifelat, miros ascuţitI acru, lumină dulce. Existentă şi în exprimarea curentă, sinestezia se poate realiza în diverse forme concrete, situate - toate - la nivelul figurilor semantice: epitet*, comparaţie', metaforă*, hipalagă* / hypallagon şi, uneori, catacreză*. St. Ullmann consideră că sinestezia clasică se bazează pe perceperea unei analogii oarecare între două senzaţii de ordin diferit, fiind încadrabilă - în schema schimbărilor semantice - în categoria transferului unui semnificant* datorită similitudinii/analogiei semnificaţilor*, ceea ce apropie sinestezia de metaforă. • Se poate stabili o dinamică a asocierilor sinestezice, comună mai multor limbi (St. Ullmann) şi aplicabilă limbii române: respectându-se o ordine fixă într-o schemă dată a celor şase domenii senzoriale posibile (căldura este disociată de tactil) şi având în vedere că al doilea termen al sinesteziei constituie furnizorul ei (situat în partea inferioară a schemei), în timp ce primul este destinatarul (situat în partea superioară), caracteristicile statistice şi dinamice ale figurii sunt următoarele:

Tactil	Căldură	Gust	Miros	Auz	Văz
Tactil				+	+
Căldură					
Gust					
Miros					
Auz					
Văz					

a) majoritatea transpunerilor senzoriale sunt orientate de sus în jos; b) ele provin mai ales din domeniul tactil; c) se dirijează, în majoritate, către domeniul auditiv. Categoria cea mai bine reprezentată este deci T —> A, concurată în limba română şi de categoria T -» V. • Sintactic şi figurativ, forma principală a sinesteziei este binară; chiar atunci când apare într-o combinaţie plurimembră, sinestezia se poate reduce la două sau mai multe sintagme nominale alcătuite din câte doi termeni; de ex.. glasul lui era moale şi catifelat ca amurgul (Sadoveanu) se poate descompune în patru sinestezii binare: glas moale, glas catifelat, amurg moale, amurg catifelat. Aceste contexte largi sunt specifice, de obicei, sinesteziilor realizate în forma comparaţiei sau a metaforei (şi mai puţin celor construite ca determinare prin epitet), fără însă ca regula să aibă caracter general. • în tratatele de retorică, sinestezia nu este menţionată ca

ma-tism devin pe alocuri, în unele pronunţări individuale din graiurile vestice, flui-ram, şui-ram, reu-ma-tism (AFLR). în vorbirea literară, sinereza este admisă în fonetică sintactică şi vizează pronunţarea într-o singură silabă a unor cuvinte monosilabice, neaccentuate în frază, dintre care unul se sfârşeşte în vocală, iar celălalt începe de asemenea cu o vocală; unele cuvinte monosilabe au rol de instrumente gramaticale: le-am dat, şi-a adus aminte **etc.; în acest caz, sinereza este marcată grafic prin cratimă*.**

C.C.

figură, dat fiind faptul că nu are un statut independent. Ea se realizează însă la nivelul mai multor figuri semantice, în comparaţie, metaforă, hypallagon, şi, mai ales, în variate tipuri de epitete; epitetul sinestezic poate fi, în acelaşi timp, oximoron* (durere dulce), epitet metaforic (d-aur jăratic) sau formă de catacreză, pseudo-sinestezie ori metaforă simbolică (gând amar, suferinţă dulce)\ vezi şi EPITET. • în evoluţia limbajului poetic românesc, complicarea formală a sinesteziilor coincide cu ieşirea lor din cadrul exprimării prin epitet şi cu apariţia treptată a celorlalte figuri semantice care cuprind transpuneri senzoriale. Câteva forme mai rare apăruseră încă de la Iancu Văcărescu, C. Conachi sau Gh. Asachi: oximoronul sinestezic şi pseudosinestezic (dulce foc, dulce pătimire), sinestezia dublă (Şi-mpregiur sună dulce armonie/ înseninând de-a ochilor ei rază - Asachi) sau sinestezii care ies din cadrul stereotip al domeniului gustativ - dulce, amar (lumină înfocată - Conachi; Pictore.../ Fă miresme ca să ploaie - Asachi; lumina lor este lină - Heliade). în creaţia de maturitate a lui Eminescu, se produce saltul către sinesteziile inedite atât sintactic, cât şi ca sferă semantică a domeniului transpunerii; chiar atunci când domeniul gustativ se menţine ca factor al sinesteziei, aceasta este inedită prin celălalt termen al combinaţiei: Şi că-n întunecata lor dulceaţă/ Nu s-uită ochii de copil vodat'; Când coboară-n ropot dulce din tăpşanul prăvălatic; Un moale pas, abia atins de scânduri; Iară cornul prins de jale/ Sună dulce, sună greu; împlu casa-ntunecoasă de-o mireasmă pipărată. Tot Eminescu este acela care inovează şi în structura sintactică a sinesteziei, depăşind cadrul combinaţiilor binare şi ieşind din stereotipia formulării transpunerii prin epitet; apar astfel sinestezii duble sau triple, de obicei comparaţii: Ei cer să cânt... durerea mea adâncă/ S-o lustruiesc în rime şi-n cadenţe/ Dulci, ca lumina lunei primăvara; Murmura lunei/ Netedă, palidă ca şi ea. Sinestezia îşi completează posibilităţile de expresie în poezia modernă, prin apariţia metaforei sinestezice, fără însă ca celelalte forme ale transpunerii senzoriale să dispară; metaforele sinestezice iau, de multe ori, forma unor metafore verbale, părăsind astfel sfera determinărilor limitate la grupul nominal: Văzduhul mă ustură, ca leuşteanul şi ceapa; Am îngheţat sub ţurţuri de lumină; E o tăcere moale de rugă de sfeştanii/ Şi liniştea lânoasă se leagănă-n cântar (Arghezi); lumina lor mă doare; îmi pare/că stropi de linişte îmi curg prin vine (Blaga); cândlampe din odăi/Burau lumină scumpă (Barbu). Determinările substantivale şi adverbiale iau locul celor adjectivale: Şi i-a cules auzul catifelat ecoul/ Cu şase foi, al frunzei căzute din castan (Arghezi); îţi vei cânta..7 pe coarde dulci de linişte/ pe harfă de-ntuneric (Blaga); se ploconea, răsăritean şi moale; Albastru pâlpâia şi cald, în poale (Barbu). Limbajul poetic modern nu mai utilizează decât rar sinesteziile simple, binare, atât în poezie, cât şi în proza poetică ori descriptivă. Aproape întotdeauna în poezia lui T. Arghezi, I. Barbu sau L.Blaga. ca şi în fragmentele descriptive ale prozei lui M. Sadoveanu, de ex., transpunerile senzoriale sunt dezvoltate la trei sau patru termeni extraşi din variate domenii şi introduşi în structuri sintactice necanonice: Rece, fragilă, nouă, virginală/ Lumina duce omenirea-n poală/ Şi pipăitu-i neted, de atlaz/ Pune găteli Ia suflet şi grumaz (Arghezi); într-o tăcere de zăpadă şi de argint (Sadoveanu); Atâta linişte-i în jur de-mi pare că aud/ cum se izbesc de geamuri razele de lună (Blaga); Foşnirea mătăsoasă a mărilor cu sare (Barbu).
M.M.

SINFAZIC, -Ă / SINFATIC, -Ă

Vezi DIAFAZIC, -Ă.

SINGULAR

Unul dintre termenii categoriei gramaticale de număr*, intrând în opoziţie cu pluralul*, în limbile în care nărui are numai doi termeni, sau intrând în opoziţie cu dualul* şi pluralul, eventual şi cu trialul*, îi limbile în care semnificaţia „pluralităţii" se realizează prin mai mulţi termeni. Semnificaţia singularului este mai bogată decât a pluralului. Aparţin singularului atât substantive
numărabile*, exprimând „unicitatea" (scaun, tablă), cât şi substantive nenumărabile*, exprimând „cantitatea de materie neindividualizată" (unt, brânză, mazăre), precum şi substantive colective*, care exprimă „grupul nediferenţiat" (ceată, turmă). în cazul claselor de cuvinte la care numărul este impus prin acord* (adjectiv'' şi verb*), singularul Eire o semnificaţie relaţională, indicând relaţia cu substantivul regent, respectiv cu nominalul* subiect. • în planul formei gramaticale, singularul, ca termen nemarcat*, apare frecvent cu realizarea (j) (zero*) (ex.: ***pomi)*** ,

înalty), dar primeşte şi mărci (desinenţe*) fonetic pline (ex.: lat. amicus bonus; rom. casă frumoasă). Se marchează adesea şi sintactic, prin repetarea informaţiei de sg. în forma articolului (în limbile în care există articol) şi în forma adjectivului, a participiului, a verbului predicat (ex.: Casa frumoasă a vecinului a fost renovată).

Vezi şi **NUMĂR; PLURAL; SINGULARE TANTUM.**

G.P.D.

SINGULARE TANTUM (SUBSTANTIV-; SUBSTANTIVE SINGULARIA TANTUM) Clasă gramaticală de substantive caracterizate printr-o paradigmă incompletă de număr, fiind defective* de plural; în plan sintagmatic, satisfac numai contextul de singular (ex.: ***lapte gustos, mazăre bună, Dunărea albastră). Clasa include substantivele nenumărabile*, nume de materie şi nume abstracte*, şi cea mai mare parte a substantivelor proprii*. Cele care la singular satisfac contextul de feminin aparţin, ca gen*, femininului (mazăre, fasole bună; cinste totala). Cele care satisfac contextul de masculin rămân, dată fiind caracteristica neutrului* românesc, cu genul nedeterminat, fiind incluse în aşa-numitul arhigen*** (ex.: ***lapte, grâu bun).***

Vezi şi **ARHIGEN; DEFECTIV; NUMĂR; SINGULAR.**

G.P.D.

SINONIM©

Două sau mai multe cuvinte care se află în relaţie de sinonimie*. Sinonimele trebuie să aibă cât mai multe seme* comune şi cât mai puţine seme diferite; de aceea, analiza semică (vezi **ANALIZĂ$_7$)** este foarte utilă pentru a verifica cu rigurozitate relaţia de sinonimie şi a permite stabilirea mai multor categorii de sinonime: a) sinonime care nu se diferenţiază semic (au aceeaşi definiţie* semică): mister - enigmă; vorbăreţ = guraliv - locvace; a scrânti - a luxa; semantica" = semasiologie*; natriu = sodiu; vlăguit = istovit = epuizat = extenuat); b) sinonime care se diferenţiază numai printr-un sem gradual: teamă = frică (caracterizate prin „grad nedeterminat") şi spaimă = groază (caracterizate prin „grad maxim", alături de semele comune tuturor celor patru termeni); deştept = inteligent („grad nedeterminat") faţă de genial („grad maxim") şi isteţ = ager („grad mic", alături de semele comune celor cinci sinonime „apreciere în plus privind inteligenţa"); amplu =
larg = mare („grad nedeterminat"), enorm = imens („grad mare") şi uriaş = colosal = gigantic („grad maxim", alături de semele comune „caracteristică adjectivală" + „extensiune" + „pluridimensional" + „apreciere în plus"); c) sinonime care au câte un sem propriu-zis diferit: duşumea = podea au seme comune „partea de jos a unei încăperi" şi fiecare un sem propriu „numai din scânduri" (duşumea) şi „din orice material" (podea), sem diferit care poate fi neglijat sau neutralizat* în anumite contexte; bogat + avut = înavuţit au seme comune „caracteristică adjectivală" + „care dispune de o stare materială bună" (sau „apreciere în plus privitoare la starea materială"); cel de-al treilea sinonim adaugă semul „rezultatul unui proces"; d) sinonime care prezintă atât diferenţe graduale, cât şi semantice, dar limitate cantitativ: cald. călduţ, căldicel, fierbinte, clocotit, canicular se definesc toate ca „apreciere în plus privitoare la temperatură" şi apoi se regrupează prin diferenţe semice (uneori neglijabile): cald „grad nedeterminat", călduţ = căldicel „grad mic"; fierbinte „grad mare"; canicular „grad maxim", clocotit(tor) „grad maxim" + „proces de fierbere", dogoritor „grad maxim" + „emanaţie de căldură". între sinonimele din clasa (a) se pot stabili, în continuare, diferenţe contextuale, în ciuda identităţii semantice, substituţia în context nefiind întotdeauna posibilă: a deceda = a răposa = a dispărea admit subiect animat uman, a muri - a pieri = a se prăpădi admit doar subiect animat. Astfel, între unele sinonime se stabilesc diferenţe contextuale: slab = diluat = subţire = lung despre „lichide", dar diluat se foloseşte numai despre substanţe chimice (acid, soluţie, alcool), slab şi chiar diluat pot caracteriza lichide buvabile (băutură, ceai, cafea), subţire şi lung se combină numai cu substantive desemnând alimente lichide. Când sinonimele sunt specializate contextual, această restricţie are importanţă pentru definirea riguroasă a sensului: modic = foarte mic, exorbitant = (foarte) mare, primele sinonime (modic, exorbitant) apărând numai în combinaţie cu preţuri, valori, ceea ce restrânge condiţiile de sinonimie. Tot între sinonimele din clasa (a) pot să apară diferenţe de registru* stilistic*, care se manifestă tot sub formă de restricţii contextuale: a deceda se utilizează numai în stilul* administrativ, a crăpa numai în stilul familiar sau argotic, iar a sucomba numai în stilul literar pretenţios

(livresc). Restricţiile contextuale şi stilistice sunt foarte importante în analiza sinonimelor, pentru adecvata lor folosire în vorbire* sau în texte*; respectarea condiţiilor semantice şi contextuale face din sinonime o posibilitate de rafinare a expresiei lingvistice. O asemenea interpretare, curentă în lingvistica românească (Narcisa Forăscu), se opune părerii celor care consideră că, din cauza diferenţelor contextuale, nu există sinonime.

A.B.V.

SINONIMIE

Relaţie de echivalenţă sau de identitate (1) fie între sensurile a două sau mai multe cuvinte diferite, (2) fie între două sau mai multe construcţii sintactice echivalente. 1. La nivelul lexicului, sinonimia este considerată o categorie semantică fundamentală pentru că se manifestă în diverse limbi ca o capacitate de rafinare a expresiei lingvistice (se utilizează mai multe forme sau semnificanţi diferiţi pentru a exprima acelaşi sens). Cea mai clară relaţie de sinonimie se stabileşte între cuvinte monosemantice, cum sunt cele din limbajul ştiinţific, când sunt identice ca sens: semantică = sema- siologie, natriu = sodiu; sinonimia este evidentă când cuvintele polisemantice stabilesc aceleaşi sinonime pentru fiecare din sensurile lor (ceea ce nu se întâmplă în mod frecvent): cale - drum (cale
- drum de comunicaţie, cale = drum lung, cale - drum de o zi). în cazul cuvintelor polisemantice este însă necesară dezambiguizarea*, ceea ce înseamnă stabilirea relaţiei de sinonimie numai pentru unul dintre sensuri: ceas - oră „unitate de măsură a timpului" (ceas „obiect de măsurat timpul" rămâne în afara acestei relaţii). Stabilirea sinonimelor* pentru fiecare din sensurile cuvintelor polisemantice este o modalitate de a arăta diferenţele dintre sensuri (vezi POLISEMIE), dar şi o posibilitate de organizare a vocabularului (numită câmp* de expansiune sinonimică): a ridicaj = a sălta = a înălţa (în contexte ca a ridica o greutate), a ridica$_2$ ***= a sufleca (ca în a ridica sau a sufleca mânecile); a ridica$_3$ - a zidi = a construi (ca în a ridica sau a construi o casă); a ridica$_4$ = a mobiliza) ca în a ridica sau mobiliza masele); a ridica$_ţ$*** = a creşte - a urca = a mări (ca în a ridica sau a creşte preţurile); a ridica$_6$ ***- a suspenda = a desfiinţa (ca în a ridica sau a suspenda o pedeapsă).***

•Există mai multe condiţii de sinonimie (care se verifică în exemplele anterioare, dar şi în alte exemple): a) identitatea sau echivalenţa de sens
care trebuie să meargă până la un număr mare de seme* (vezi **SINONIM(E))**; b) posibilitatea substi- tuirii sinonimelor în acelaşi context; c) identitatea referentului, cu condiţia ca substituirea să se facă în aceeaşi variantă stilistică; nu sunt sinonime varză şi curechi, cartofi şi barabule, pentru că ele nu se pot utiliza paralel în limba literară, cel de-al doilea termen fiind regional. • Se delimitează sinonimia în sens restrâns, când sunt îndeplinite toate condiţiile de sinonimie şi când analiza semică (vezi **ANALIZĂ$_7$)** pune în evidenţă o identitate absolută (vezi **SINONIM)** şi sinonimia în sens larg, care se manifestă rumai în vorbire sau în contexte, când se neglijează conştient unele diferenţe semantice sau contextuale, cum ar fi: am

dormit bine pe acest pat sau pe acest studio sau pe acest divan, situaţie în care cele trei cuvinte reprezintă sinonimia în sens larg pentru că sunt interpretate cu un sens comun, aproximativ de „obiect pentru dormit" (neglijându-se diferenţele de sens dintre ele). Sinonimia în sens larg este o neutalizare contextuală, realizată între anumite limite care să permită înţelegerea şi varietatea exprimării. 2. ~ sintactică Relaţie care se stabileşte între construcţii cu organizare sintactică diferită (structură de constituenţi şi ierarhii diferite), dar echivalente din punct de vedere semantic. Fiecare limbă are propriul inventar de sinonimii sintactice, în română, de ex., se vorbeşte despre sinonimia dintre construcţiile „reciproce" cu subiect multiplu şi cele cu complement prepoziţional (ex.: ***Ion şi Gbeorghe se salută/se întâlnesc/se ajută - Ion se salută / se întâlneşte /se ajută cu Gheorghe), dintre construcţiile cu subjonctivul şi cele cu infinitivul şi cu supinul*** (ex. ***rămâne să vedem = ~ a vedea = ~ de văzut), dintre construcţiile participiale şi cele relative*** (ex.: ***caiet pierdut = caiet care a fost pierdut), dintre construcţiile cu element predicativ suplimentar şi structurile bipropoziţionale corespunzătoare*** (ex.: ***Ion mă consideră corupt = Ion consideră că sunt corupt; Ion s-a întors profesor = Ion s-a întors şi este profesor)*** etc. Un tip special de sinonimie sintactică îl constituie variaţia liberă la nivel sintactic, manifestată fie ca variaţie de regim* a unor verbe (vezi ajuta pe cineva/ a ajuta cuiva; a spera ceva/ a spera la ceva; a anunţa cuiva ceva/ a anunţa pe cineva ceva), fie ca variaţie a construcţiilor sintactice în ansamblu (vezi Grădina abundă de fructe = Fructele abundă în grădină; El scapă din vedere ceva = Ceva îi scapă din vedere). Există modele sintactice care şi-au propus în mod

special captarea fenomenului sinonimiei sintactice şi asigurarea explicaţiilor pe baze sintactice, a) în **GG***, sinonimia sintactică este atribuită în exclusivitate structurilor de suprafaţă*, unde apare ca rezultat al transformărilor*. Celor două sau trei structuri sinonime de suprafaţă le corespunde o singură structură de adâncime*, „răspunzătoare" pentru echivalenţa semantică a construcţiilor sinonime. Explicaţia fenomenului este transfor- maţională, la el ajungându-se din următoarele posibilităţi teoretice: 1) o construcţie de suprafaţă obţinută prin transformare ajunge sinonimă cu o construcţie de bază menţinută neschimbată în suprafaţă (este explicaţia propusă pentru sinonimiile în care se angajează construcţiile cu element predicativ suplimentar); 2) o construcţie de suprafaţă rezultată dintr-o transformare obligatorie ajunge sinonimă cu una obţinută ulterior, din aplicarea unei transformări facultative (este explicaţia propusă pentru sinonimia celor două construcţii „reciproce" din română); 3) două construcţii de suprafaţă ajung sinonime ca urmare a aplicării de transformări diferite aceleiaşi construcţii de bază (vezi, pentru română, cele trei tipuri de complementizare*, prin conjunctiv, prin infinitiv şi prin supin). b) Modelul generativ cd lui Ch. J. Fillmore procură altă explicaţie fenomenului de sinonimie sintactică: aceeaşi structură profundă de cazuri* (vezi CAZ$_n$**) permite actualizări de suprafaţă diferite, după tipul diferit de „subiec- tivizare"* şi de „obiectivizare" care i se aplică, ceea ce înseamnă posibilitatea diferită de „aşezare" a cazurilor profunde în poziţii sintactice de suprafaţă. Astfel, pentru predicatul a spera, configuraţia cazuală profundă [Experimentator - Pacient] se poate actualiza în suprafaţă fie ca Subiect - OD, fie ca Subiect - OPrep (vezi a spera ceva/ a spera la ceva) (vezi şi GRAMATICĂ**$_{8.9}$**; TRANSFORMARE).**
A.B.V. (1), G.P.D. (2).
SINSTRAHC,-Ă
Vezi DIASTRATIC, -Ă.
SINTAGMATIC, -Ă
1. Relaţie ~ în teoria structuralistă a relaţiilor*, relaţie de tipul conjuncţiei logice („şi... şi"), adică tipul de relaţie contractată între unităţi co-ocurente ale lanţului* lingvistic sau, în formularea lui F. de Saussure, între termeni in praesentia; în terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde relaţiilor
contractate în proces*. Relaţiile de tip sintagmatic se stabilesc la oricare nivel lingvistic; fonemele*, morfemele*, cuvintele*, sintagmele*, asociindu-se în combinaţii mai largi, stabilesc, în cadrul acestor combinaţii, relaţii sintagmatice. Cele mai discutate însă sunt relaţiile sintagmatice de la nivelul sintaxei, teoria sintagmatică recuperând întreaga teorie tradiţională a relaţiilor sintactice. S-au propus mai multe criterii de clasificare a relaţiilor sintagmatice, după tipul de gramatică în care se face analiza şi după nivelul la care se manifestă relaţia, a) în funcţie de gradul de dependenţă dintre unităţi, L. Hjelmslev a distins, pentru orice nivel lingvistic, interdependenţe*, numite, în plan sintagmatic, solidarităţi*; dependenţe* unilaterale, numite, în plan sintagmatic, selecţii*, şi constelaţii* sau relaţii facultative, primind, pentru axa sintagmatică, denumirea de combinări*, b) La nivel sintactic, în funcţie de poziţia ierarhică a termenilor legaţi, s-au distins coordonarea* şi subordonarea*, c) în funcţie de semantica raporturilor sintactice, s-au introdus, :n cadrul coordonării, distincţiile: copulativ*, disjunctiv*, adversativ*, conclusiv*, eventual şi alternativ, iar, în cadrul subordonării, distincţii ca: temporal, locativ, cauzal, final, concesiv etc. d) în funcţie de manifestarea în planul formei lingvistice a relaţiilor de tip sintagmatic de la nivelul sintaxei, s-au distins relaţiile manifestate prin joncţiune* şi cele manifestate prin juxtapunere*, iar, după manifestarea specială a relaţiei de subordonare, s-au deosebit cele realizate prin acord* şi cele realizate prin recţiune*. 2. Axă ~ Ansamblul relaţiilor sintagmatice sau de co-ocurenţă (vezi 1). Axa sintagmatică poate fi concepută sau ca succesiune de relaţii sintagmatice actualizate în fiecare lanţ lingvistic al unei limbi sau, dintr-o perspectivă mai abstractă, ca totalitate a tipurilor de relaţii sintagmatice posibil de actualizat într-o limbă dată. • în procesul producerii enunţurilor, selecţia* (vezi selecţie$_2$**) operată de vorbitor în fiecare punct al lanţului prin alegerea unei anumite unităţi dintr-o întreagă clasă de substituţie*, deci din axa paradigmatică*, este numai parţial liberă şi subordonată semanticului, fiind, în fapt, limitată de constrângeri* distribuţionale impuse de alte unităţi ale axei sintagmatice. O dată selectată, unitatea impune, la rândul ei,**

constrângeri de formă şi de distribuţie altor unităţi ale lanţului (vezi şi paradigmatic; relaţie).
G.P.D.

SINTAGMĂ
Concept structuralist rezultat din aplicarea metodei de analiză* în constituenţi imediaţi (vezi **ANALIZĂJ).** Semnifică un tip intermediar de unitate* lingvistică, situat între nivelul propoziţiei* şi cel al unităţilor minimale dotate cu sens (morfeme*/ moneme*), unitate cu structură binară, alcătuită din asocierea a două componente aflate în relaţie sintagmatică*. Există numeroase diferenţe între lingvişti privind modul de concepere a îmbinării şi a componentelor, a) îmbinarea este privită con :ret,ca asociind două unităţi co-ocurente din lanţul* lingvistic. Componentele sintagmei sunt, după unii lingvişti, monemele /morfemele (de ex., A. Martinet), iar, după alţii, cuvintele* (vezi S. Stati, 1967). grupări de tipul cas-ă, aci-u îndeplinesc la Martinet calitatea de sintagmă, iar la alţii devin sintagme numai prin asociere cu alte cuvinte (casă nouă; măr acru). Cercetătorii care privesc sintagma ca îmbinare de cuvinte se diferenţiază între ei după modul de concepere a cuvântului, fie limitat la cuvântul lexical plin, fie lărgit şi la cel gramatical prin includerea articolelor şi a prepoziţiilor (secvenţele ale elevului, în casă au, în viziunea unor cercetători, calitatea de sintagme, iar, pentru alţii, devin sintagme numai prin combinare cu un cuvânt lexical plin: caiet al elevului, intră în casă). Alte diferenţe privesc tipul de relaţie care se stabileşte între componentele sintagmei: unii lingvişti acceptă numai sintagmele alcătuite pe baza relaţiilor de subordonare (carte nouă; citeşte o carte), iar alţii admit, pe lângă sintagmele de subordonare, şi pe cele de coordonare, apozitive sau de interdependenţă (tipurile: Ion şi Gheorghe; Ion, profesorul; Ion învaţă). b) Sintagma este concepută abstract, ca invariantă* sintactică, fiind descrisă în termeni de categorii lexico-gramaticale şi de relaţii abstracte (vezi: $Nominal_{nom}$ + Adj; $Nominal_{nom}$ + $Nominal_{gen}$; V + $Nominal_{ac}$ etc.). Fiecare sintagmă astfel concepută primeşte o infinitate de actualizări într-o limbă dată.
• Sintagma stă la baza conceptului de grup* sintactic (rom. Grup Nominal, Grup Verbal; engl. ***Noun Phrase, Verb Phrase),*** unitate alcătuită, ca şi sintagma, în jurul unui centru* / cap* de grup, cu singura deosebire că structura binară a sintagmei constituie numai una dintre actualizările posibile ale grupului sintactic, acesta cunoscând şi organizări mai ample decât cele de tip binar. Conceptele generative proiecţie* minimală vs. maximală preiau această distincţie, captând posibilitatea actualizării unui grup sintactic fie ca sintagmă (structură binară), fie ca grup mai amplu. La lingviştii francezi, sintagma se utilizează frecvent şi cu accepţia grupului, lărgindu-şi accepţia şi dincolo de structurile binare.
• Sintagmele s-au clasificat în mai multe feluri, deosebite după tipul de gramatică şi după modul de concepere a sintagmei, a) Distincţia sintagmă minimală (vezi **$MINIMAL_4$)** vs. ***sintagmă s-a introdus pentru a deosebi combinaţiile binare de morfeme (cas-ă; acr-u) de combinaţiile binare de cuvinte (casă nouă). b) Altă clasificare priveşte calitatea morfologică a centrului, făcându-se distincţia între sintagme nominale (casă nouă) / verbale (citeşte o carte)/ adjectivale (utilă vouă)/ adverbiale (superior fiziceşte)/ prepoziţionale (lângă uşă), c) După criteriul distribuţiei*, prin compararea distribuţiei sintagmei în ansamblu cu cea a elementelor componente, s-au distins sintagmele exocentrice* şi cele endocentrice . Vezi şi ENDOCENTRIC; EXOCENTRIC; GRUP (SINTACTIC); $MINIMAL_{4.5}$;*** **SINTAGMATIC; UNITATE.**
G.P.D.
SINTAXĂ
1. într-o concepţie asupra organizării stratificate, pe niveluri, a limbii, sintaxa reprezintă unul dintre niveluri, cel a cărui organizare se desfăşoară între cuvânt*, ca unitate minimală, şi combinaţiile acestuia: propoziţii*/fraze*, ca unităţi maximale. împreună cu nivelul morfologic (vezi **MORFOLOGIE)**, formează nivelul mai amplu al gramaticii*. Dincolo de consensul lingviştilor asupra existenţei, în organizarea oricărei limbi, a nivelului sintactic, apar însă numeroase diferenţe privind numărul de niveluri acceptate şi repartiţia faptelor de limbă între niveluri, privind unităţile fiecărui nivel şi modul de concepere a acestora. La întrebări ca: „este morfologia un nivel distinct de sintaxă?", „se poate lărgi sintaxa şi dincolo de nivelul propoziţiilor şi al frazelor, incluzând şi combinaţiile transfrastice?", „există, în cadrul sintaxei, două niveluri intermediare, al sintagmei* şi al grupului* sintactic, sau numai unul singur?", „este enunţul* o unitate a sintaxei?" etc., răspunsurile sunt mult diferite de la o şcoală la alta, de la un lingvist la altul, depinzând, în esenţă, de teoria lingvistică adoptată. 2. Sintaxa reprezintă o disciplină lingvistică, ramură a gramaticii, al cărei obiect de studiu îl formează nivelul sintactic (vezi 1), disciplină care studiază

regulile de combinare a cuvintelor pentru obţinerea propoziţiilor şi a frazelor. Combinaţiile de cuvinte pot fi studiate din diverse perspective, cu diverse metode şi urmărind obiective diferite, fiecare perspectivă, metodă şi obiectiv nou determinând un tip diferit de sintaxă. In consecinţă, se poate vorbi de mai multe discipline sintactice (mai multe sintaxe), complementare sau interferenţe, investigând acelaşi nivel (domeniu) de limbă. Astfel, combinaţiile de cuvinte pot fi urmărite sub aspectul componenţei categoriale, al distribuţiei elementelor şi al relaţiilor sintagmatice dintre ele (sintaxă structurală sau categorială) sau din punctul de vedere al funcţiilor* pe care componentele le îndeplinesc în cadrul combinaţiilor (sintaxă funcţională), funcţia însăşi putând fi privită diferit, ca funcţie sintactică (sintaxă a părţilor de propoziţie*), ca funcţie actanţial-semantică (sintaxă actanţială), ca funcţie pragmatică (sintaxă discursivă) (vezi funcţie,,,. $i_{v.v}$)**- Combinaţiile pot fi urmărite până la nivelul frazei (sintaxă frastica) sau dincolo de acest nivel, fiind cuprinse şi regulile de construcţie a textului* (sintaxă transfrastică). Sintaxa frastică poate să-şi deplaseze**

interesul de la sintaxa părţilor de vorbire la sintaxa grupurilor sintactice sau la sintaxa frazelor complexe. Domeniul poate fi abordat dintr-o prspectivă pur descriptivă, de înregistrare neutră a componenţei structurilor (sintaxă descriptivă*) sau, dimpotrivă, dintr-o perspectivă prescriptivă şi corectivă, ultima introducând ideea de normă* sintactică şi de abatere* de la normă şi făcând să transpară atitudinea lingvistului, de recomandare a normei şi de sancţionare a abaterii (sintaxă normativă*). Cercetarea se poate face cu metode analitice, prin descompunerea succesivă a frazelor până la unităţile minimale: cuvinte/părţi de propoziţie (sintaxă analitica) sau, dimpotrivă, prin combinarea, din aproape în aproape, a unităţilor, pornind de la cuvinte şi ajungând la unităţi maximale (sintaxă sintetică* sau generativă"). Cercetarea poate privi domeniul sintactic al unei anumite limbi (sintaxă particulară) sau, dimpotrivă, îşi propune să extragă categoriile şi mecanismele sintactice care depăşesc valabilitatea unei singure limbi sau a unui grup de limbi, interesând organizarea limbilor în general (sintaxa universală*) etc. în esenţă, există atâtea tipuri de sintaxă câte tipuri de abordare gramaticală şi de modele gramaticale s-au propus (vezi gramatică$_{114}$)**. • în numeroase cercetări de sintaxă modernă, graniţa dintre sintaxă şi morfologie se estompează, mergând, uneori, până la desfiinţare, ceea ce are ca efect o extindere a domeniului sintaxei şi asupra unor fapte de morfologie, precum şi o subordonare a morfologicului faţă de sintactic. Există concepte ale lingvisticii moderne care, prin esenţa lor, marchează această schimbare de optică asupra raportului dintre morfologie şi sintaxă. Sintagma minimală*, de** ex., concept al funcţionalismului francez (A. Martinet), sugerează că domeniul sintaxei coboară şi la nivel intralexical, incluzând combinaţiile de moneme* corespunzătoare cuvântului flexibil* şi celui derivat*. Morfosintaxa*, concept izvorât dintr-o perspectivă integratoare asupra celor două discipline, surprinde tocmai elementele de interferenţă, de contact între domenii, imposibil de atribuit unuia singur, punând în penumbră pe cele de autonomie, de specific al fiecăruia. Gramatica generativă*, ca model de tip sintagmatic, aduce, prin componentul* său central, singurul cu rol generativ, sintaxa în prim planul interesului lingvistic, subordonând sintaxei multe dintre faptele tradiţionale de morfologie. Gramatica universală* şi tipologia* lingvistică modernă aduc sintaxa în centrul lor de preocupări, fiind interesate de extragerea categoriilor, a mecanismelor sintactice, a parametrilor tipologici valabili tuturor limbilor şi ignorează, cu bună ştiinţă, morfologia, care, pentru o bună parte a limbilor, cele lipsite de flexiune, nu m&i are'obiect.

Vezi şi **GRAMATICĂJ^; MORFOLOGIE.**

SINTAXEM

1. La unii autori (S. Stati, 1967), denumeşte o invariantă* sintactică, cea care corespunde în planul sistemului* enunţului*; se actualizează, ca orice invariantă, prin variante*, numite alosin- taxeme, constituite din infinitatea enunţurilor reale ale unei limbi. în română, de ex., se poate vorbi de un sintaxem cu organizarea: Subiect - Predicat -

G.P.D.

OD, de altul cu organizarea: Subiect - Predicat - OPrep, de altul cu organizarea: Subiect - Verb copulativ - Nume predicativ etc., reprezentând structurile fundamentale ale limbii. Sintaxemul cu organizarea: Subiect - Predicat - OPrep se actualizează printr-o infinitate de alosintaxeme, în funcţie de actualizările lexicale ale Predicatului (depinde, se gândeşte, constă, se bizuie...), în

funcţie de actualizările lexicale ale actanţilor (Ion depinde de profesori, Copilul depinde de părinţi, Reuşita depinde de noroc...), de modificările morfologic distincte ale componentelor (Copilul /El/ Acesta /Unul... depinde de...; Copilul depinde / a depins/ va depinde... de...) sau de variantele stilistic distincte, marcate prin accent şi modificări de topică (De mine vei depinde) etc. 2. în alte lucrări (vezi Ecaterina Teodorescu, 1991-1992), termenul este atribuit cuvântului privit din perspectivă sintactică, mai exact din perspectiva funcţiei sintactice, pentru a-1 deosebi de lexem*, cuvântul privit din perspectivă lexicală, şi de cuvântul mor- fologic, deci ca formă flexionară. în această accepţie, corespunde părţii de propoziţie*, care numai uneori coincide cu un singur cuvânt (vezi Elevul / ascultă / lecţia); în multe alte situaţii, sintaxemul include şi instrumentele* sintactice: prepoziţii, articole (ex.: ***Cartea/de istorie/a elevului/celui nou).***

G.P.D.

SINTEM

în terminologia lui A. Martinet, grup de moneme* care în alte contexte funcţionează autonom, dar care în combinaţia dată şi-au pierdut autonomia*, nu pot apărea decât împreună, făcând obiectul unei alegeri unice din partea vorbitorului. Include clasa cuvintelor compuse* (fr. pomme de terre, vide- poche), situându-se între moneme şi grupurile* sintactice (sintagme*).

G.P.D.

SINTETIC, -Ă

I. Cercetare de tip ~ Opusă cercetării de tip analitic*, se distinge prin direcţia demersului ştiinţific şi prin obiective: se desfăşoară de la aspectele paradigmatice* spre cele sintagmatice*, adică de la inventarul de cuvinte, ca unităţi de bază, spre mulţimea de fraze, şi are ca obiectiv major generarea, pe baza unui sistem finit de reguli, a infinităţii de propoziţii şi fraze dintr-o limbă. Cercetările de tip sintetic sunt iniţiate de N. Chomsky o dată cu lucrările de gramatică generativă* din deceniile 6-7 (1957; 1965). Gramaticile generative, în oricare dintre variante, sunt modele de tip sintetic (vezi şi analitic,; gramatică$_{8}$; **model).**

H.l. Mijloc ~ (de realizare a flexiunii) în limbi cu flexiune*, denumeşte procedeul de marcare a flexiunii cu ajutorul afixelor* gramaticale (al flec- tivelor*) alipite la morfemul radical*, procedeu

prin care se obţine variaţia internă a structurii cuvântului flexibil*. Se opune mijlocului

analitic (vezi **ANALITIC,] ,**), care, apelând la cuvinte ajutătoare (prepoziţii) şi la auxiliare*, determină variaţia externă a cuvântului flexibil. Vezi, de ex., distincţia dintre cartea elevă (unde cazul se realizează sintetic: desinenţă + articol fuzionat) şi cartea a trei eleve (unde cazul se realizează analitic: prepoziţie). 2. Formă ~ Formă a flexiunii care include în structura internă una sau mai multe mărci sintetice, adică afixe gramaticale ataşate radicalului. în flexiunea verbului românesc, este sintetică o formă ca: mâncaserăm, care include şirul de afixe gramaticale -a-se-ră-m şi se opune formelor am mâncat, aş mânca, voi mânca, în structura cărora apare un auxiliar. Termenul se foloseşte şi pentru lexic, atunci când se compară formaţii ca: a atenţiona, a concluziona, a pactiza şi grupurile echivalente: a atrage atenţia, a trage o concluzie, a face un pact\ primele, care includ în structura lor morfematică un afix* derivativ, sunt sintetice, iar ultimele, alcătuite dintr-un nominal* ataşat la un verb suport*, sunt de tip analitic (sau perifrastic*). 3. Limbă ~ Tip flexionar de limbă (vezi **TIPOLOGIE)** în care predominante, în ansamblul flexiunii, sunt mijloacele de lip sintetic (vezi II.1), flexiunea realizându-se predominant prin variaţia internă (afixală) a formei cuvântului. Se opune tipului analitic de limbă (vezi **ANA- LITICJJ** 3), unde frecvenţa cea mai mare o au mijloa-cele externe de variaţie a cuvintelor flexibile (auxiliare, prepoziţii). Despre limbile clasice, sanscrita, latina, greaca, se spune că sunt sintetice, în comparaţie cu cele modeme (limbile romanice, de exemplu), care sunt analitice sau mai analitice decât primele. Despre română, se spune că este mai sintetică decât alte limbi romanice (decât franceza, de ex.), dar mai puţin sintetică decât latina. Despre variantele limbii române, se spune că aspectul cult, în comparaţie cu cel popular, preferă şi extinde procedeele şi construcţiile sintetice. IU. Propoziţie ~ în logica formală, tip de propoziţie în care predicatul nu presupune conceptual subiectul, predicatul atribuindu-se şi altui subiect decât cel din propoziţia considerată (ex. ***Câinele este bolnav; Profesorul este ministru). Se opune propoziţiei analitice (vezi ANALITiC*in*), în care predicatul are caracteristica de a implica noţiunea subiectului** (ex.: ***Câinele este un animal; Profesorul este o fiinţă umană). Propoziţia sintetică primeşte valori de adevăr, fiind adevărată sau falsă***

în funcţie de starea reală de fapt, în timp ce SINTOPIC, -Ă propoziţia analitică este totdeauna adevărată. Vezi DIATOPIC, -Ă.

G.P.D.

SISTEM

Concept de bază al lingvisticii* moderne, care desemnează un ansamblu de unităţi* asociate între ele prin relaţii precis condiţionate. • Pentru unii lingvişti, sistemul este opus structurii*: sistemul este un ansamblu de unităţi în relaţie şi regulile de combinare a unităţilor (corespunzând noţiunii de cod* la R. Jakobson), iar structura reprezintă modul de organizare a sistemului, ansamblul de relaţii de dependenţă. Şcoala engleză (J.R. Firth) defineşte sistemul ca ansamblul unităţilor în relaţie paradigmatică, opus structurii, care e un ansamblu de unităţi aflate în relaţie sintagmatică. Sistemul şi structura sunt cvasisinonime* pentru structuralismul* operator, în cadrai căruia contează relaţiile, nu elementele sau întregul. în această interpretare, termenul sistem este înlocuit de structură, mai frecvent utilizat. •Termenul sistem a fost folosit din Antichitate şi aplicat la limbă de diverşi filozofi. Pentru J. Locke (sfârşitul sec. al XVII-lea, începutul sec. al XVIII-lea), limba este un sistem de semne, determinat de un sistem de noţiuni, strâns legată de concepţia despre lume a unei colectivităţi. Termenul sistem este fundamental pentru lingvistica sec. al XX-lea, când se elaborează o teorie generală a sistemelor (J. C. Smuts, 1926), unitară pentru diverse ştiinţe. • în lingvistica sec. al XX-lea, sistem are o pluralitate de accepţii: a) F. de Saussure defineşte limba ca pe un sistem de semne, ca un tot coerent ale cărui elemente depind unele de altele. Sistemul limbii se prezintă ca relaţii diferenţiale şi opozitive, iar termenii sistemului întreţin între ei raporturi asociative, punând în evidenţă asemănările care le unesc şi diferenţele care le opun; b) pentru Şcoala pragheză, unităţile fac parte din sistem în mod permanent (vezi **FONEM; FONOLOGIE)**. Pentru N.S. Trubeţkoy, un sistem fonologie nu e o sumă mecanică a fonemelor izolate, ci un tot organic; c) Şcoala daneză (V. Br<)ndal, L. Hjelmslev) interpretează sistemul prin prisma relaţiilor; elementele unei clase pot fi constante sau variabile, la toate nivelurile*, iar sistemul este totalitatea invariantelor (obţinută prin reducerea variantelor). Pentru L. Hjelmslev, sistemul ca ierarhie corelaţională este fundamental în lingvistică şi semiotică*; d) E. Coşeriu consideră sistemul limbii ca unul dintre elementele de bază ale limbii funcţionale (tehnică virtuală), alături de tipul lingvistic şi de normă*, opus tehnicii realizate sau vorbirii*. La E.Coşeriu, sistemul limbii, ca şi norma, corespund aproximativ limbii saussuriene: sistemul conţine numai opoziţii funcţionale, adică numai ceea ce e distinctiv pentru o tehnică idiomatică, fiind mai amplu decât norma; o limbă istorică funcţionează ca un sistem lingvistic. Pentru E. Coşeriu, sistemul nu are caracterul formal pe care îl are pentru L. Hjelmslev.

A.B.V.

SITUAŢIE

1. ~ de comunicare Termen pus în circulaţie de sociolingvistică*. Desemnează o constructă care implică trei compnente: relaţia de rol* dintre participanţii la interacţiunea comunicativă, locul şi momentul în care se desfăşoară aceasta. Situaţia de comunicare limitează interacţiunea, impunând constrângeri, acceptate socio-cultural, în realizarea drepturilor şi a îndatoririlor participanţilor. Schimbarea situaţiei de comunicare este marcată prin schimbarea codului* utilizat. întrucât reprezintă unităţi culturale recunoscute într-o comunitate lingvistică, în stabilirea claselor de situaţii de comunicare se poate ţine seama şi de denumirile în uz în comunitatea considerată (de ex., slujbă religioasă,
lecţie, discuţie prietenească, interviu etc.), deşi nu toate situaţiile au un nume. • Există tipologii diverse ale situaţiilor de comunicare. Se distinge, de ex., între situaţii formale

(oficiale) şi informale (neoficiale), între situaţii orientate către statutul participanţilor şi situaţii orientate către persoană, în funcţie de relaţia dintre cele trei componente, J. Fishman distinge între.situaţii congruente, caracterizate prin compatibilitatea reciprocă a componentelor, recunoscute de membrii unei comunităţi, şi situaţii incongruente, caracterizate prin incompatibilitate între anumite componente. Dacă situaţiile congruente pun în evidenţă în mod clar şi sistematic normele de folosire a unei limbi în funcţie de situaţie, nici în cazul situaţiilor

incongruente folosirea limbii nu este întâmplătoare sau haotică. Aceasta pentru că, uneori, după o scurtă perioadă de tatonări, în care se pot verifica soluţii de probă, situaţia incongruentă este reinterpretată, astfel încât să capete aparenţa de congruenţă şi să permită aplicarea unor norme recunoscute în comunitate. De ex., dacă doi îndrăgostiţi aflaţi după-amiază într-un parc se ceartă, comunicarea poate continua dacă relaţia de rol este reinterpretată; cei doi se pot manifesta în calitate de colegi de muncă sau de studii, de vecini, de superior sau subordonat etc., fapt reflectat de schimbarea codului utilizat. 2. în pragmatică*, situaţia de comunicare este una dintre componentele contextului* comunicativ. 3. ~ narativă Vezi narativ, -ă.

L.I.R.

SOCIATIV, -Ă

1. Caz ~ Caz întâlnit în unele limbi, ca basca, prin care se exprimă o relaţie de însoţire; limba bască dispune de mijloace formale pentru marcarea acestei relaţii (de ex., ***-arekin*** ***într-un enunţ ca haurr-arekin da „el este cu copilul“). 2. Complement circumstanţial ~ Complement care indică fiinţa sau obiectul ce însoţeşte subiectul, fie în îndeplinirea acţiunii, fie pentru a suporta împreună efectele acţiunii. Elementul regent al complementului circumstanţial sociativ este un verb (cel mai adesea) sau o interjecţie cu funcţie predicativă (mai rar): Merge cu mine; Haide cu mine. De obicei, complementul sociativ se exprimă printr-un nume (substantiv sau substitut al acestuia) şi se construieşte cu prepoziţia cu sau cu o locuţiune prepoziţională care are în structura sa această prepoziţie: împreună cu, la un loc cu, laolaltă cu*** etc. Analiza logică a tipurilor de asociere a arătat că este posibilă şi asocierea cu un complement direct şi - mai rar - chiar şi cu un complement indirect: l-am invitat pe toţi cu familiile lor; Ar fi fost mulţumit să scape de chiriaşi cu casă cu tot.

3. Propoziţie circumstanţială ~ Propoziţie care rezultă din dezvoltarea complementului circum stanţial sociativ şi exprimă asocierea la acţiunea regentei sau la suportarea efectelor acesteia. Propoziţia sociativă este introdusă prin pronume sau adjective relative însoţite de prepoziţia cu: A luat-o cu ce avea, A luat-o cu ce avere avea; A venit cu care din ei a vrut, A venit cu care prietenă a vrut.

c.c.

SOCIOLECT

Varietate* a unei limbi, semnificativă pentru un anumit grup social. Ca structură, sociolectul este definit drept cod* minimal uniform, caracterizat prin acele trăsături comune idiolectelor* membrilor unui grup social, dar absente din vorbirea membrilor altui grup. Analiza modului în care sociolectele se constituie, se organizează şi funcţionează intră în sfera de preocupări a sociolingvisticii*. Utilitatea termenului şi relevanţa sa descriptivă au fost puse la îndoială de unii autori. Folosirea lui este considerată justificată numai în măsura în care, integrându-se în seria idiolect* - dialect*, distinge una dintre dimensiunile variaţiei* lingvistice (cea socială vs. dimensiunea individuală, respectiv, regională). Dar asemenea distincţii au caracter relativ, pentru că varietăţi, la origine, regionale ale unei limbi pot căpăta, în timp, o semnificaţie socială sau este posibil ca trăsăturile unui sociolect să coincidă cu acelea ale unui grai local. în plus, delimitarea sociolectelor, al cărei criteriu îl constituie recunoaşterea de către vorbitori a unor devieri de la norma* lingvistică de grup, este dificil de realizat, întrucât se pune problema stabilirii numărului de devieri posibile în limitele aceluiaşi sociolect. Faptul că în cadrul fiecărui sociolect apar diferenţe determinate de caracteristicile situaţiei de comunicare contrazice definiţia sa drept cod minimal, registrele* sau stilurile* apărând ca subcomponente ale acestuia, în acelaşi timp, nu toţi vorbitorii care folosesc acelaşi sociolect stăpânesc în egală măsură toate registrele sau stilurile subordonate acestuia.

L.l.R.

SOCIOLINGVISTICĂ

Studiu interdisciplinar, al cărui obiect îl constituie variaţia corelativă sistematică a structurii unei limbi şi a structurii comunităţii* care o foloseşte. Variabilele lingvistice nu pot fi însă corelate mecanic cu anumite variabile sociologice, ci este necesar să se demonstreze relevanţa în plan lingvistic a fiecăreia dintre variabilele sociologice considerate. Denumirea pune mai bine în evidenţă decât altele, folosite

uneori ca sinonime (mai ales sociologie a limbii*), natura interdiseiplinară a demersului pe care îl presupune, integrându-se într-o serie constituită, alături de etnolingvistică*, psiholingvistică* etc. Modul de folosire a limbii constituie un indice diagnostic al structurii sociale şi al proceselor de interacţiune specifice unei comunităţi, pentru că selecţia formelor lingvistice utilizate de vorbitori are la bază o informaţie sociologică empirică, inclusiv acea ierarhizare a variabilelor consensual admisă într-o anumită comunitate. Sociolingvistica urmăreşte să demonstreze că variaţia „liberă“, din terminologia structurală, este, de fapt, o variaţie condiţionată (extralingvistic), cu caracter sistematic şi modelabilă. Stabilirea unor modele generale ale variaţiei lingvistice, dar şi a unor modele ale performanţei diferitelor grupuri sociale constituie obiective importante ale sociolingvisticii. Deşi sociolingvistica se preocupă prin excelenţă de aspectele diversităţii lingvistice şi de condiţionarea acesteia, nu

sunt neglijate nici aspectele referitoare la factorii de uniformizare, care determină constituirea comunităţii lingvistice. Metoda principală de culegere a datelor este - ca şi în dialectologie* - ancheta*, dar ancheta sociolingvistică prezintă anumite particularităţi, în special în privinţa alegerii informatorilor şi a chestionarului*. Sunt utilizate, de asemenea, şi o serie de teste, împrumutate din psihologie. Formularea concluziilor presupune întotdeauna prelucrarea statistică a materialului faptic. Cercetările de sociolingvistică permit clarificarea unor probleme importante dintr-o serie de domenii, cum ar fi dialectologia, lingvistica istorică, stilistica. în acelaşi timp, ele au o aplicabilitate practică, furnizând date necesare pentru stabilirea politicii lingvistice a unei ţări şi, îndeosebi, pentru găsirea unor forme adecvate de planificare* lingvistică. Predarea limbii materne şi a limbilor străine, traducerea pot beneficia, de asemenea, de constatările sociolingvisticii. Vezi şi **ANTROPOLOGIE (LINGVISTICĂ); ETNOGRAFIA VORBIRII; ETNOLINGVISTICĂ.**

L.l.R.

SOCIOLOGIE A LIMBII

1. Tip de sociologie particulară (alături de sociologia educaţiei, a literaturii, a culturii etc.), care urmăreşte explicarea unor caracteristici ale comportamentului social ţinând seama de elementele lingvistice care îl determină, îl însoţesc sau reprezintă consecinţe ale acestuia. Problematica sociologiei limbii include aspecte cum ar fi: atitudinea indivizilor faţă de folosirea unei limbi sau varietăţi, comportamente lingvistice care permit determinarea identităţii de grup, factori care favorizează constituirea şi dizolvarea grupurilor, diferenţe de permeabilitate între reţelele* de comunicare etc. 2. în anumite lucrări, denumirea sociologie a limbii este folosită ca sinonim al celei de sociolingvistică*. O asemenea echivalenţă nu pare a se justifica, în măsura în care cele două denumiri reflectă preocupări cu finalităţi diferite. Sociologia limbii urmăreşte explicarea unor tipare şi procese sociale, pe când sociolingvistica urmăreşte adâncirea cunoaşterii unor aspecte ale folosirii limbii în procesul comunicativ. Admiţând în principiu echivalenţa celor două denumiri, unii autori (J. Fishman) îşi exprimă preferinţa pentru aceea de sociologie a limbii. Ca argument se invocă faptul că „societate" este un concept mai larg decât „limbă", iar termenul „sociolingvistică" ar reduce statutul disciplinei la acela de varietate
de lingvistică (socio-), mascând interesul sociologic pe care îl prezintă. Vezi şi **ANTROPOLOGIE (LINGVISTICĂ); ETNOGRAFIE A VORBIRII; ETNOLINGVISTICĂ; SOCIOLINGVISTICĂ.**

L.I.R.

S OCIOSEMIOTICĂ

Ramură ştiinţifică subordonată atât semioticii*, cât şi sociolingvisticii*, care se ocupă de vastul domeniu al conotaţiilor* sociale. Realizează o taxino- mie* a limbajelor sociale, bazată pe categorii discriminatorii cum ar fi: „sacru"/ „profan", „extern"/ „intern", „masculin"/„feminin", „superior"/„infe- rior" etc., care acoperă o morfologie socială stabilă. Sociosemiotica este interesată de mass media.

A.B.V.

SOCIOTERMTNOLOGIE

Ramură ştiinţifică interdiseiplinară care se ocupă de practicile sociale, având ca scop normalizarea lingvistică în procesele tehnologice (vezi **TERMINOLOGIE).**

A.B.V.

SOLIDARITATE

în teoria relaţiilor* lingvistice formulată de L. Hjelmslev, denumeşte relaţia de interdepen- denţă* manifestată în proces*, adică relaţia care se

stabileşte între doi termeni obligatoriu co-ocu- renţi, termenii presupunându-se reciproc pe axa sintagmatică*. De ex., între mărcile de determinare* (articole, adjective cu rol de determinare) şi clasa numelui*, relaţia este de solidaritate, căci actualizarea numelui în vorbire nu se poate face în afara determinării, iar mărcile de determinare se leagă, în cadrul grupului nominal, în mod necesar de substantiv, determinarea fiind o trăsătură care priveşte semantica numelui. Solidaritatea, ca tip de relaţie sintagmatică, se poate stabili între elemente ale oricărui nivel lingvistic. E. Coşeriu (1967) studiază „solidarităţile lexicale", stabilind co-ocurenţe necesare la nivelul lexicului şi al semanticii, fie între lexeme (vezi, de ex., între a ţesăla şi cal, a lătra şi câine), fie între lexeme şi trăsături semantice ale vecinătăţilor (ca, de ex., între a se mărita şi trăsăturile [+ Uman; +Feminin] pentru nominalul subiect) etc. Vezi şi INTERDEPENDENŢĂ; SINTAGMATIC.

G.P.D.

SOLILOCVIU

Formă de monolog* dramatic, fără interlocutor determinat în interiorul textului; vezi **MONOLOG.**

M.M.

SONANTĂ

Consoană* a cărei rostire se caracterizează prin- tr-un zgomot expirator mai slab decât cel specific majorităţii consoanelor şi prin prezenţa unor tonuri muzicale, specifice în general producerii vocalelor. Ca şi vocalele, sonantele sunt întotdeauna sonore, fapt determinat de prezenţa vibraţiilor laringiene. în anumite limbi, cum ar fi ceha, ele pot constitui centru silabic. în română, sonantele nu au această caracteristică. • Modul de articulare specific, descris mai sus, permite gruparea sonantelor într-o serie consonantică distinctă. în română, această serie include nazalele* [m, n] şi lichidele (orale) [1, r]; [1] este o consoană laterală (sprijinirea apexului de alveolele superioare permite scurgerea liberă a aerului pe laturile limbii), iar [r]-vibrantă (apexul vibrează, producând ocluziuni scurte şi repetate pe alveolele superioare). Ca localizare, [m] este bilabială, iar celelalte trei sonante sunt dentale. Descrierile unor limbi includ în clasa sonantelor şi semivocalele* (sau semiconsoanele*). Vezi şi **CONSOANĂ.**

L.I.R.

SONET

Formă fixă de poezie, alcătuită din 14 versuri, grupate în 4 strofe: 2 catrene* şi 2 terţete* scrise în endecasilab*, în ritm iambic*. Sonetul reprezintă o inovaţie a şcolii siciliene din sec. al XIII-lea (Iacopo da Lentini, Piero del!e Vigne etc.) şi a avut primii reprezentanţi în literatura italiană: Dante şi Petrarca, mai târziu Michelangelo, Tasso şi Carducci au scris sonete. Datorită faptului că Petrarca a fixat forma definitivă a sonetului, varianta clasică a acestuia este numită sonet petrarchist. • Caracteristicile definitorii ale sonetului sunt: gruparea celor 14 versuri în 2 catrene şi 2 terţete; măsura de 11 silabe (endecasilabul); ritmul iambic; textul construit pe baza a două rime* în catrene ***(ab)*** şi două în terţete (cd)\ dispunerea după o schemă fixă a acestor rime ***(abba, abba, cdc, cdc), schemă realizată, o dată cu evoluţia formei fixe, în diverse variante (abab), eventual cu apariţia unei a treia rime în terţet (ede, cde). Construcţia sonetului presupune şi cerinţe sintac- tico-semantice: catrenele şi, respectiv, terţetele se caracterizează prin unitate sintactică, alcătuind adesea împreună o frază; sensul poetic al catrenelor este de obicei mai general/abstract, în timp ce terţetele introduc nota personală a autorului, un joc semantic sau un final surprinzător.***

• Shakespeare a modificat sonetul petrarchist în privinţa structurii strofice şi a celei rimice: sonetul shakespearian este compus din trei catrene şi un distih*, iar dispunerea rimelor este mai liberă, con- servându-se a treia rimă în terţete. Utilizat în toate perioadele istoriei literare (clasicism, baroc, romantism) şi în întreaga literatură europeană (italiană, franceză, spaniolă, portugheză, germană, engleză), sonetul se eliberează treptat de unele rigori: măsura nu mai este obligatoriu în endecasilab, iar structura rimelor e facultativă (numărul lor rămânând totuşi iimitat). în literatura română, sonetul a fost introdus de Gh. Asachi, sub influenţa directă a modelului italian petrarchist; în aceeaşi perioadă, au scris sonete Iancu Văcărescu şi I. Heliade-Rădulescu. Eminescu este însă acela care a dus la perfecţiune sonetul românesc: cele 26 de sonete ale sale sunt toate scrise în formula petrarchistă, atât ca structurare strofică a versurilor, cât şi ca respectare a măsurii endecasilabice ori a ritmului iambic; o oarecare libertate există în dispunerea rimelor, Eminescu folosind în catrene

şi variantele abab, abab sau abba, baab, iar în terţete cdc, ede:

Când însuşi glasul gândurilor tace, a
Mă-ngână cântul unei dulci evlavii - b Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei? b
Din neguri reci plutind te vei desface? a
Puterea nopţii blând însenina-vei b
Cu ochii mari şi purtători de pace? a
Răsai din umbra vremilor încoace, a
Ca să te văd venind - ca-n vis, aşa vii! b
Cobori încet... aproape, mai aproape, c
Te pleacă iar zâmbind peste-a mea faţă, d
A ta iubire c-un suspin arat-o, e
Cu geana ta m-atinge pe pleoape, c
Să simt fiorii strângerii în braţe - d
Pe veci pierduto, vecinic adorato! e

în sec. al XX-lea, au scris sonete în literatura română M. Codreanu şi V. Voiculescu.

M.M.

SONOR, -Ă

Vezi SONORITATE.

SONORITATE

Trăsătură a sunetelor, determinată, sub aspect articulatoriu, de vibraţia regulată a coardelor vocale (ca rezultat al unor deschideri şi închideri succesive ale glotei sub presiunea aerului subglo- tic acumulat). Ca şi nazali tatea*, nefiind influenţată de prezenţa sau absenţa ocluziunii în cavitatea bucală, sonoritatea este caracteristică atât vocalelor, cât şi consoanelor. Pentru vocale şi pentru consoanele sonante* este specifică prezenţa sonorităţii. Majoritatea consoanelor însă constituie perechi omorganice (caracterizate prin identitate sub aspectul modului şi al locului de articulare) surdă/ sonoră (de ex., [p]/[b];[f]/[v];[t]/ t d]; [k]/ [g]; [c] / [g] etc.). Fonologie, sonoritatea reprezintă pentru acestea o marcă de corelaţie*, având funcţie distinctivă. în diverse limbi, există şi consoane care nu participă la corelaţia de sonoritate (de ex., în româna literară, [ţ] şi [h] nu au pereche sonoră). • Din punct de vedere acustic, consoanele sonore se caracterizează prin suprapunerea, peste sursa care produce zgomotul consonantic, a unei surse armonice (determinate de vibraţiile coardelor vocale), care are ca efect prezenţa unor formanţi* specifici. Sonoritatea este un criteriu de clasificare articulatorie şi acustică a sunetelor. în anumite condiţii fonetice, sonoritatea se poate atenua sau pierde. Vezi **AFONIZARE** (sin. asurzire, devoca- lizare). Aceasta justifică posibilitatea de a concepe sonoritatea drept o trăsătură gradabilă. Fonetic pot fi identificate nu numai consoane surde şi sonore, ci şi consoane semisonore, sonore-asurzite (în anumite contexte) sau medio-surde.

L.I.R.

SPECIFICARE

în teoria relaţiilor* lingvistice formulată de L. Hjelmslev, denumeşte relaţia de determinare* (sau de dependenţă* unilaterală) care se stabileşte între elemente în cadrul sistemului*, deci pe axa paradigmatică*. îi corespunde, în planul procesului*, pe axa sintagmatică , selecţia*. De ex., în sistemul categoriei numărului*, relaţia dintre termenii dual* şi plural* sau dintre trial* şi plural este de specificare, căci dualul şi trialul, în limbile în care există aceste

distincţii, cer, în mod necesar, prezenţa pluralului, dar nu şi invers; în numeroase limbi moderne dualul şi trialul lipsesc, valorile lor fiind preluate de plural.
Vezi şi **DEPENDENŢĂ; DETERMINARE$_3$; PARADIGMATIC; RELAŢIE.**
G.P.D.
SPECIFICATOR
Categorie introdusă de teoria X-BARA* şi preluată de **GB*;** denumeşte, în structura de constituenţi a oricărui grup* sintactic, o categorie care aparţine ultimului nivel de proiecţie* (proiecţie maximală), ocupând următoarea poziţie:
X”
I
Spec X’
I
X° Compl
(unde X” = GV, GN, GAj; GAv; iar X^9 = V, N, Aj, Av, Prep).
După clasa lexico-gramaticală a capului* de grup, se disting: specificatori nominali, lexicalizaţi prin cuvinte din clasa determinanţilor* (articole*,

adjective demonstrative", cuantificatori"; ex.: un elev, acest elev, câţiva elevi)', specificatori adjectivali şi adverbiali, lexicalizaţi prin cuvinte de gradare şi de modalizare, adică prin unele adverbe şi semiadverbe* (ex.: **prea nou(ă), chiar nou(ă)); specificatori verbali şi prepoziţionali, realizaţi prin adverbe şi semiadverbe cu rol modal şi** aspectual **(chiar pleacă, mai spune, chiar în parc). îi corespunde, în lucrări anterioare teoriei X-BARA, categoria predeterminanţilor*.**
Vezi şi X-BARĂ; **PREDETERMINANT; PROIECŢIE.**
G.P.D.
SPIRANTĂ
Vezi CONSTRICTIV, -Ă; continuu, -ă; fricativ, -ă. SPONDEU
în versificaţia clasică, picior’[1]' metric alcătuit din două silabe lungi. Impropriu pentru versificaţia limbilor moderne (şi pentru cea românească), spondeul se poate realiza sub forma succesiunii a două silabe accentuate, fără ca acestea să intre obligatoriu în componenţa aceluiaşi picior; reprezintă, de obicei, un rezultat al abaterilor de la ritm*, cel mai adesea redresate în contextul imediat următor (I. Funeriu):jDeşi ştiu c-a mea liră d-a surda o să bată (Eminescu): v - - vv-v/v - vvv -v.
M.M.
S-STRUCTURĂ
în teoria **GB***, siglă pentru structura de suprafaţă* a acestui model. Se distinge, în cadrul modelului **GB**, de D-Structură*, iar, în raport cu modelul generativ* clasic, se distinge prin altă accepţie a structurii de suprafaţă (vezi **ADÂNCIME; GRAMA- TICĂ$_{10}$; SUPRAFAŢĂ).**
G.P.D.
STARE
1. Verb de ~ Clasă semantică de verbe care exprimă starea sau modul de a fi al indivizilor reprezentaţi prin subiect. Se opune clasei verbelor de acţiune*. Verbele de stare includ în matricea lor semantică trăsătura [+ Static], iar, actanţial, se disting prin lipsa agentului*. Sunt echivalente cu predicate analitice de stare, formate din copulativul a fi + un nume predicativ, adjectiv sau substantiv, numele predicativ exprimând starea subiectului (ex.: ***a trândăvi „a fi trândav“; a se***
învecina „a fi vecin“; a se asemăna „a fi asemănător“). Lipsa Agentului atrage co-ocurenţa altor trăsături: incompatibilitate cu Instrumentalul*; neacceptarea locuţiunilor adverbiale care „trimit“ la Agent (* trândăveşte/ *se învecinează cu atenţie, cu migală, cu grijă). în funcţie de natura stării, verbele de stare se împart (apud I. Evseev, 1974) în: verbe de stare fizică (mă ustură, mă furnică); de stare psihică, numite şi „psihologice*“ (îmi place, urăsc, mă uimeşte)', verbe existenţiale (a fi, a exista, a dăinui, a persista); verbe poziţionale (a sta, a şedea, a se afla)', verbe de comportament (a lenevi, a trândăvi); verbe de relaţie, exprimând fie o relaţie de posesie* (a avea, a poseda, a deţine, a stăpâni, a aparţine), fie relaţii de cauză (a implica, a necesita), de asemănare (a se asemăna) etc. Sub aspect sintactic, exceptând câteva verbe de relaţie tranzitive, majoritatea verbelor de stare sunt intranzitive. • în analizele moderne de semantică a verbului (W. Chafe, R. Jackendoff, J. Franijois, S.Baudet), se propune o clasificare tripartită în: verbe de stare, de proces* şi de acţiune, distincţia făcându-se în funcţie de trăsăturile [Schimbare], [Agentivitate]. în această accepţie, verbele de stare, caracterizate prin [- Schimbare, -Agen- tivitate] (tipul a plăcea, a urî, a lenevi), se opun, pe de o parte, celor de acţiune, caracterizate prin [+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul: a alerga, a repara), iar, pe de alta, celor de proces, numite şi „de eveniment“, caracterizate prin [+ Schimbare, -Agentivitate] (tipul: a se usca, a scădea: venitul scade). 2. Verb de schimbare de ~ Clasă semantică de verbe care exprimă o schimbare în starea sau în modul de a fi al indivizilor reprezentaţi prin subiect; sinonim cu (verb) de devenire; dinamic*; eventiv*. Se caracterizează, spre deosebire de verbele de la 1, prin trăsătura semică [- Static] (notată şi [+Dinamic]), ţeea ce explică echivalenţa lor cu predicate analitice conţinând seria copulativului a deveni (ex. a se înveseli „a deveni vesel“; a slăbi, „a deveni slab“; a se îngrăşa „a deveni gras“). Spre deosebire de 1, implică un Cauzal*, răspunzător de schimbarea stării, neactualizat însă ca subiect, ci ca determinant exterior subiectului (X se înveseleşte graţie...; se îmbolnăveşte din cauza...). Intră în opoziţie, pe de o parte, cu predicatele de stare (vezi 1), realizate verbal (a se îmbolnăvi vs. ***a boli) sau analitic,***

nominal (a se îmbolnăvi vs. ***a fi bolnav), iar, pe de alta, cu predicatele*** factitive* /

cauzative* (a se îmbolnăvi vs. a îmbolnăvi pe cineva) (vezi şi DINAMIC,,,; eventiv; factitiv). în raport cu verbele de stare, au în comun trăsătura non-agentivităţii, dar se deosebesc prin trăsătura [+ Dinamic/ + Schimbare]. în raport cu verbele factitive, au în comun trăsătura [+ Dinamic], dar exclud apariţia Cauzalului ca subiect. Verbele de schimbare de stare sunt intranzitive, iar cele factitive sunt tranzitive. 3. Categorie a ~ ii Categorie semantică exprimând starea subiectului, gramaticalizată sau semigramaticalizată în unele limbi, rămasă însă la nivel lexical, în altele. Manifestările gramaticale, diferite de la o limbă la alta, constau în selecţia unor copulative diferite, după cum numele predicativ exprimă o stare permanentă sau o calitate temporară; vezi, în limbile ibero-romanice, distincţia dintre copulativele ser şi estar, sau în rusă, diferenţierea gramaticală a numelui predicativ (rus. ***on bol'noi - on bolen). în română, starea subiectului se exprimă lexical, cu ajutorul verbelor de stare (vezi 1) şi al predicatelor analitice de stare, ultimele având structura copulativ + adjectiv/ substantiv (sunt îngrozit) sau conţinând o turnură specială de construcţie: dativ + a fi + substantiv nearticulat (mi-e groază).***

C.P.D.

STATISTICĂ LEXICALĂ

Metodă de cercetare a vocabularului* sau lexicului*, bazată pe relaţii matematice între unităţi ca: frecvenţă (f) - numărul de apariţii ale unui cuvânt într-un text dat, rang(r) - locul pe care îl ocupă un cuvânt într-o listă în care cuvintele sunt date în ordinea descrescândă a frecvenţei, repartiţia - care indică numărul de autori sau de texte cercetate, disponibilitatea - stabilirea uşurinţei cu care un cuvânt vine în mintea vorbitorilor. Dintre relaţiile matematice care se stabilesc între aceşti termeni statistici, este cunoscută „legea lui Zipf" (într-un text destul de lung, frecvenţa unui cuvânt în text este invers proporţională cu rangul acelui cuvânt într-o listă în care cuvintele textului sunt dispuse în ordinea descrescândă a frecvenţelor), adică f x r = constantă (sau f este invers proporţională cu rangul şi produsul lor este o constantă); altă relaţie matematică stabilită este ^ = c, adică numărul de semnificaţii pe care le poate avea un cuvânt sau extensia lui e direct proporţional cu rădăcina pătrată a frecvenţei sale, câtul lor fiind o constantă. • Prin statistica lexicală, s-a încercat o stratificare a cuvintelor de importanţă diferită în vocabular, cu consideraţii asupra anumitor stiluri* (limbaje* sau variante funcţionale ale limbii), s-a descris stilul anumitor autori (vezi **BOGĂŢIE; CONCENTRAŢIE):** se opune stilul beletristic* stilului ştiinţific, cele două variante fiind invers proporţionale sub aspectul bogăţiei* şi concentraţiei sau se diferenţiază stilul prozei descriptive de cel al prozei narative. De asemenea, se mai urmăreşte relevanţa frecvenţei anumitor părţi de vorbire pentru anumite stiluri, de ex., frecvenţa mai mare a substantivului şi, în general, a numelui în poezie.

A.B.V.

STEMĂ/ STEMMA

1. în terminologia lui L. Tesniere, denumeşte un tip de reprezentare grafică a structurii propoziţiei, având aspectul unui arbore*, cu noduri* şi termeni subordonaţi legaţi de noduri prin linii verticale. Se aseamănă grafic cu schema* relaţională din gramatica tradiţională. Se deosebeşte însă de aceasta printr-o importantă schimbare de concepţie asupra structurii ierarhice propoziţiei, Tesniere recunoscând un singur nod central, cel al predicatului, faţă de care se subordonază nu numai complementele, ci şi subiectul. Vezi următoarea stemă:

cumpără

Petru carte fiului astăzi

o nouă său

Vezi şi **ARBORE; SCHEMĂ.** 2. în filologie, schemă realizată sub forma unui arbore genealogic al manuscriselor/ tipăriturilor prin care s-a transmis un text. De obicei, acestea sunt reprezentate prin- tr-o literă majusculă (A, B, C...L = „lacunar" sau iniţiala proprietarului), iar intermediarele - de obicei - printr-o literă din alfabetul grec (a, ß, y). Unii autori utilizează ultimele litere ale alfabetului latin (x, y, z) pentru a desemna originalul sau un eventual arhetip pierdut, care trebuie reconstituit cu date din materialele existente.

G.P.D. (1); M.M. (2).

STIL

I. Manieră individuală sau colectivă de a marca personalitatea vorbitorului/autorului în enunţ*, prin utilizarea unor forme/procedee ale expresivităţii*. „Limba exprimă, stilul subliniază" (M. Riffaterre), ceea ce înseamnă că există o funcţie stilistică a limbajului, care subliniază trăsăturile semnificative ale enunţului (mesajului) şi care scoate în relief structurile destinate realizării unui anumit obiectiv al comunicării*. • Toate modalităţile de definire a stilului se bazează pe diferenţa fundamentală dintre sensurile denotative (vezi **DENOTAŢIE)** şi cele conotative (vezi **CONOTAŢIE)** ale cuvântului în context.

1. Stabilirea punctului de referinţă la care se raportează faptul de stil. Dezideratul este ca punctul de referinţă să fie fix şi, de aceea, el e identificat de obicei cu schema de structură a limbii, faţă de care se produc variaţiile stilistice individuale ori funcţionale (vezi II); dar faptul de stil mai poate fi definit şi prin raportare la un limbaj oarecare (standard, ştiinţific sau poetic), iar această comparaţie între variante diferite între ele se dovedeşte în principiu concludentă, deoarece tipul de expresivitate specific fiecărui limbaj apare astfel cu mai mare claritate (I. Coteanu). 2. Modalitatea propriu-zisă de concepere a stilului,

a) Stilul poate fi definit ca alegere (selecţie) intr-o paradigmă. Această perspectivă paradigmatică - inaugurată de Ch. Bally şi continuată de St. Ullmann, P. Guiraud, M. Cressot - porneşte de la ideea că există, în acelaşi timp, în limbă variante stilistice şi neutre pentru a reda acelaşi concept; de aici rezultă posibilitatea alegerii în exprimare. Fiind vorba de

adecvarea limbajului la conţinutul comunicării, contează intenţia celui care formulează un enunţ şi traducerea ei într-o formă adecvată: „cine spune stil spune alegere" (St. Ullmann). Definiţia se aplică stilului atât ca variantă individuală, cât şi ca limbaj funcţional; vezi alegerea deliberată a formelor deviante gramatical în ex. ca: Apare luna mare câmpiilor ***azure; Prin limbile de flăcări ce-n valuri se frământ; Pomi Luceafărul. Creşteau/ în cer a lui aripe (Eminescu) sau sinonimia unor fraze exprimate în variante funcţionale diverse: Hoţul a intrat în apartament şi a furat mulţi bani (standard); Delincventul a comis o spargere şi a delapidat o sumă importantă (juridic-administrativ); Şuţul a dat o gaură şi a şterpelit lovelele (argou). Din mai multe paradigme virtuale, asupra cărora se operează o alegere, rezultă mai multe fraze, diferit marcate din punctul de vedere al registrului stilistic şi al gradului de expresivitate, dar care comunică acelaşi conţinut, în cazul variantelor funcţionale, elementele paradigmei nu se pot combina altfel fără intenţie parodică, deoarece termenii fiecărei paradigme comportă o oarecare specializare stilistică. Acesta este, de fapt, principiul lui*** R. Jakobson, care adaugă alegerii şi factorul combinării; selecţia şi combinarea sunt condiţii esenţiale ale limbajului, această perspectivă corectând în parte caracterul unilateral al principiului selecţiei, b) Conceperea stilului ca abatere (deviere) de la norma curentă i se atribuie lui Paul Valery, dar a fost preluată de Ch. Bally, de şcoala stilistică franceză, de L.Spitzer şi de continuatorii lui. Definirea stilului ca abatere rezultă, în concepţia lui Ch. Bally, chiar din stabilirea obiectului stilisticii*: savantul genevez îşi propusese să demonstreze că nu întreaga stilistică se poate încadra în categoriile gramaticii tradiţionale, ci că există o clasă de fenomene determinabile numai prin gradări cu caracter afectiv. Diferenţa dintre acestea constă în faptul ca formulele gramaticale sunt obligatorii, iar cele stilistice facultative: această a doua categorie însumează abaterile de la norma gramaticală; de ex., dislocarea* cu funcţie expresivă (arhaizantă) din versurile lui Arghezi: Puterea lui întreagă şi vitează/ Ascultă-n noaptea de safir şi lutj Din depărtare, calul că-i necheaz&J Care prin adieri l-a cunoscut. Orice figură* sintactică/semantică este interpretabilă ca deviere, în măsura în care realizează o distanţare contextual-dcterminabilă faţă de topica neutră ori de sensul denotativ. Obiecţia care s-a adus acestei perspective asupra faptului de stil este că produce o definire negativă a stilului şi nu acoperă în întregime expresivitatea enunţului; parafrazând ideea că „stilul este o greşeală, dar o greşeală voită", J. Cohen replică: „stilul este o greşeală, dar nu orice greşeală este şi stil", căci nu se poate alcătui un text integral numai din devieri de la normă (I. Coteanu). Pe de altă parte, norma la care se face referire (ca şi limba standard invocată îr definirea stilului ca alegere) nu este imuabilă în istoria unei limbi; ar urma ca faptul de stil să fie mereu altul considerat comparativ cu stadiul de limbă al scriitorului studiat, deci unul la Rabelais şi altul la Mallarme. Perspectiva diacronică (vezi diacronie) în perceperea/interpretarea faptului de stil dă, astfel, naştere unor erori de evaluare (prin omisiune sau adaos) în interpretarea ca marcată stil' ,tic a unei devieri de la normă (M. Riffaterre). Un exemplu de eroare prin adăugare îl oferă
statutul arhaismelor* în textul literar, categorie de termeni care pot fi neutri în momentul redactării textului (în cronici, de ex.), dar nu mai sunt lipsiţi de valoare stilistică într-un text de Sadoveanu, unde utilizarea lor este deliberată şi expresivă. Erorile de omisiune au în vedere aluziile pe care lectorul modem nu le mai înţelege, nu numai în texte îndepărtate în timp (Shakespeare sau Rabelais), dar chiar în opera unor scriitori mai recenţi (vezi, de ex., aluzia din Mateiu Caragiale: „nu mă lăsaţi să-l pup, fraţilor, ne rugă, că-1 trimit la Govora"), c) Stilul definit ca adaos la nucleul comunicării îşi are originea tot în teoria lui Ch. Bally, care afirmase că la baza stilului se află adăugarea la enunţ a unei forme afective. Este o perspectivă greu de urmat, căci - dacă se poate susţine aceasta pentru un moment preexistent verbalizării mesajului - în forma finită a textului e greu de urmărit o asemenea distincţie, întrucât operaţia nu se produce în secvenţă şi nu există un text neutru precedent celui dotat cu expresivitate (I. Coteanu). d) M. Riffaterre defineşte stilul ca element al unei opoziţii, fapt de stil/context, introducând în teoria stilului principiul sintagmatic în locul celui paradigmatic. Alegerea este considerată un concept prea vast şi insuficient de adecvat, deoarece ea este presupusă cu necesitate în codificarea* oricărui mesaj lingvistic, indiferent dacă acesta are valoare expresivă sau nu. Nici devierea nu poate fi concludentă, întrucât calitatea de a fi deviantă a unei forme lingvistice nu e suficientă pentru a o face expresivă, în lipsa altor factori (intenţionalitatea, gruparea în context a mai multor fapte din aceeaşi categorie, sensurile conotative contextuale etc.). Pentru definirea stilului, Riffaterre introduce un factor poziţional, contextul*; acesta prezintă avantajul fundamental de a crea un model, pe care faptul de stil trebuie să-l modifice sau să-l spargă. Teoria lui M. Riffaterre asupra stilului se încadrează în concepţia lui R. Jakobson asupra procesului de comunicare a mesajului poetic; vezi **FUNCŢIE** (II); în suita cuvintelor care formează fraza, după primul element constitutiv se poate predicta cu o mai mare sau mai mică probabilitate continuarea secvenţei, ultimul constituent având cel mai ridicat grad de predictabilitate: Floarea are miros plăcut (dar nu şi abstract, albastru sau vesel). Contextul stilistic este astfel înţeles ca un model accidentat de prezenţa unui element nepredictibil (Floarea are miros dulce ar introduce o sinestezie*), iar textul un lanţ de opoziţii binare cu termenii inseparabili context / fapt de stil. Exemplul utilizat de Riffaterre pentru a demonstra eficacitatea contrastului stilistic - invers proporţională cu predic- tibilitatea - este oximoronul*; Cette obscure clart£ qui tombe des etoiles „această obscură luminozitate care cade din stele" (Corneille); vezi **CONTEXT**$_3$. ü. ~ uri /Limbaje funcţionale Varietăţi ale limbii literare* comune, diferenţiate între ele prin funcţia pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate (Coteanu); fiecare stil funcţional totalizează un număr de procedee specifice, situate la toate nivelurile limbii. • Stilurile funcţionale au caracter istoric şi îşi datorează apariţia unor factori extralingvistici: evoluţia culturală a societăţii, dezvoltarea diferitelor domenii de activitate care au impus fixarea unor limbaje specializate. Identificarea unui anumit număr de stiluri funcţionale este, în consecinţă, o problemă de adecvare a formei lingvistice la conţinutul

comunicării (scopul acesteia, obiectul, situaţia* de comunicare etc.). De aceea, numărul acceptat de stiluri funcţionale a variat, din momentul în care Şcoala de la Praga a introdus în discuţie conceptul, la începutul sec. ai XX-lea (B. Ha vranei: B. Skalicka, P. Trost), până la cercetările mai recente (I. Coteanu, 1973). Pentru limba română literară, acceptă în general existenţa a trei stiluri funcţionale: beletristic (artistic), ştiinţific şi juridic-administrativ, în afară de acestea, s-a mai vorbit de existenţa unor varietăţi neaceptate general şi încadrabile, eventual, în celelalte limbaje funcţionale: publicistic (Paula Diaconescu, D. Irimia), familiar sau colocvial. (I. Iordan, C. Maneca), oratoric (I. Iordan, P. Diaconescu), epistolar şi telegrafic (Lidia Sfârlea). Toate variantele funcţionale sunt reductibile în fapt la o opoziţie binară între artistic/non-artistic (I. Coteanu). Intr-o perspectivă comparativă, cele două tipuri de limbaje au următoarele caracteristici: Stilul artistic Stilurile non-artistice

1. limbaj conotativ*; 1. limbaj ***denotativ*;***
2. caracter individual; 2. caracter colectiv;
3. unicitate şi inovare a expresiei; 3. expresie caracterizată prin utilizarea unor ***formule şi construcţii mai mult sau mai puţin fixe, repetabile la nivelul colectivităţii vorbitorilor;***

4. din punct de vedete statistic, bogăţie lexicală (vezi STATISTICĂ);
5. sensuri multiple ale aceluiaşi cuvânt, contextual variabile.
4. statistic, concentraţie lexicală (vezi STATISTICĂ);
5. sensuri unice ale cuvântului, independente (sau cât mai puţin dependente) de context.

• Particularităţile specifice ale celor trei stiluri funcţionale se situează în toate compartimentele limbii, dar cele mai afectate de trăsăturile caracteristice rămân sintaxa şi lexicul; fonetica şi morfologia limbii literare se modifică mai puţin în uzul diferit al limbajelor specializate: a) stilul artistic (sau beletristic) se defineşte prin utilizarea limbajului figurat (vezi FIGURĂ), a procedeelor expresivităţii*; are sintaxa cea mai liberă, tolerează apariţia cu funcţie expresivă a tuturor sferelor vocabularului şi a tuturor celorlalte varietăţi funcţionale (inclusiv a limbajelor orale, a argoului* etc.; vezi oralitate); b) stilul ştiinţific este caracterizat prin terminologii specifie diverselor domenii de cercetare (matematică, medicină, fizică, dar şi arheologie, istorie, istorie literară, discipline mai puţin riguroase în alcătuirea terminologiilor), printr-o structură sintactică proprie şi, în planul expunerii, prin faptul că uzează de raţionamente (în opoziţie cu imaginea* artistică şi cu limbajul figurat); c) stilul juridic-administrativ are două varietăţi, întrucâtva diferite între ele: varianta juridică (texte de legi, împreună cu tratatele care le comentează) şi varianta administrativă (acte şi documente oficiale); ambele se caracterizează, în afara unei terminologii proprii, printr-o structură bazată pe formule, construcţii sintactico-lexicale cu caracter mai mult sau mai puţin fix, uşor de recunoscut ca „şabloane" ale acestui limbaj şi inexistente în alte stiluri funcţionale decât cu funcţie parodică sau aluzivă; vezi clişeu . HI. ~ al vorbirii (~ direct şi ~ indirect/ vorbire directă şi vorbire indirectă) Ansamblu de procedee sintactice prin care vorbitorul/scriitorul reproduce o replică, în exprimarea curentă sau în textul literar. Se disting două categorii de stiluri: primare (direct şi indirect) şi derivate, formule mixte, rezultate din interferarea - în diverse variante - a celorlalte două (stilul/vorbirea directă legată, stilul/ vorbirea indirectă liberă etc.). • Stilurile primare au o trăsătură comună în redarea replicii: depind de un cuvânt de declaraţie, care face parte din categoria verbelor aşa-nurnite dicendi (a spune, a vorbi, a zice, a se adresa, a întreba, a răspunde, a striga, a ţipa, a răcni etc.), la care se adaugă expresiile şi locuţiunile din care aceste verbe fac parte ori al căror sens global se identifică cu sensul unui verb dicendi (a arunca o vorbă, a scoate un ţipăt, a sări/ a se repezi cu vorba, a întoarce cuvânt, a băga de seamă etc.). Şi alte verbe pot îndeplini, în unele împrejurări, rolul cuvintelor de declaraţie, prin extensia unor sensuri contextuale: a se mira, a râde, a face, a sări, a se întoarce, a se repezi, a se amesteca, a observa, a repeta. Există şi o caracteristică esenţială care deosebeşte cele două tipuri sintactice: reproducerea vorbirii (în stil indirect) se bazează pe un sistem gramatical (personal şi temporal) şi lexical diferit de acela al producerii vorbirii (în stil direct). Deoarece între producerea unei replici în procesul comunicării şi reproducerea ei se interpune un interval de timp, apar în sistemele respective ale limbii anumite modificări, determinate de faptul că reproducerea este întotdeauna consecutivă producerii. Din acest punct de vedere, stilul direct materializează, în principiu, o replică produsă, iar stilului indirect îi este specifică reproducerea replicii. In cadrul acestei diferenţieri, limba română se deosebeşte prin anumite particularităţi de restul limbilor romanice: în română, sistemul personal (la pronume şi verb) este afectat în mod obligatoriu de modificările survenite în trecerea de la un stil la altul. în timp ce modificările sistemului temporal al verbelor sunt facultative şi au un caracter mult mai riguros; variaţiile temporale în transpunere se manifestă mai ales la nivelul - lexical - al determinărilor adverbiale şi sunt paralele cu modificări ale determinărilor spaţiale. 1. Stilul direct/vorbirea directă redă replica exact în forma în care (se presupune că) aceasta a fost enunţată sau, cel puţin, într-o formă apropiată; rolul vorbitorului/ scriitorului se limitează la introducerea cuvintelor redate printr-un verb dicendi, printr-o expresie sau printr-un alt cuvânt de declaraţie. Apar, astfel, două caracteristici ale vorbirii directe: dependenţa de un verb de declaraţie (limitată la sens) şi independenţa din punctul de vedere al subordonări: sintactice; prezenţa elementelor intonaţionale completează trăsăturile replicii în stil direct. Ţinând seama de faptul că stilul direct redă textual conţinutul unei comunicări, caracteristicile sale formale se rezumă astfel: a) este introdus in text prin cuvinte de declaraţie, care alcătuiesc o inciză plasată înaintea, în interiorul sau după cuvintele reproduse; trăsătura este comună cu stilul indirect, faţă

de care diferă prin construcţia sintactică specifică: însă mama ne mai da atunci câteva pe deasupra şi mai îndesate, zicând:- Na-vă de cheltuială, ghiavoli ce sânteţi! Nici noaptea să nu mă pot hodini de incotele voastre? (Creangă). Prezenţa în text/ vorbire a verbului dicendi nu este obligatorie: Apoi cocoanele se suie cu puişorul în trăsură şi pornesc în oraş: - La bulivar, birjar, la bulivar!... (Caragiale);
b) prezintă o pauză în intonaţie, marcată în textul scris printr-un semn specific de punctuaţie (două puncte*): Zic: - Vai de mine! moare băiatul! (Caragiale); c) conservă intonaţia (interogativă, exclamativă, dubitativă) cu care replica a fost pronunţată. Intonaţia, grafic marcată de punctuaţie, reprezintă singurul element revelator constant al acestui stil; numai prin intermediul intonaţiei se distinge fraza redată în stil direct de restul enunţului, în cazul în care verbul de declaraţie lipseşte: Niciodată n-aş fi gâcit că bătrâna astă ce purta ochii ari şi priza din tabac era frumoasa doamnă B., odinioară fala Chişinăului. - Cum, doamna mea, porţi ochii ari? - Ce? ai pleşuvit? - Tragi tabac? - Ţ-au căzut dinţii? (Negruzzi); d) păstrează, în redarea replicii, persoana pronominală şi/sau verbală din momentul enunţării ei; persoana a IlI-a are exclusiv funcţie referenţială; - Vai de mine, moş Nichifor, avem să înnoptăm în pădure! (Creangă); e) consecinţă a mărcilor specifice menţionate, stilul direct se caracterizează prin independenţă sintactică: între inciză şi replică nu se stabileşte nici o relaţie sintactică de subordonare ori de coordonare. Dependenţa se rezumă la o legătură de sens între verbul de declaraţie şi enunţul redat.
2. Stilul indirect / vorbirea indirectă se caracterizează prin raportare la stilul direct, uneori în opoziţie cu acesta. Stilul indirect constituie o transpunere, conştientă şi explicită sau nu, a celui direct; comparat cu acesta, stilul indirect are caracterul unei creaţii ulterioare din punct de vedere istoric, legată de construcţia propoziţiilor subordonate. Procesul se poate urmări atât pentru limba latină (Ch. Hyart), cât şi pentru evoluţia limbilor romanice (J.A. Verschoor). Statutul distinct al stilului indirect se bazează pe trăsături situate atât în planul conţinutului (vorbitorul având posibilitatea de a-şi manifesta atitudinea din exterior faţă de comunicarea reprodusă), cât şi în planul expresiei (o anumită folosire a formelor verbale şi pronominale). • Reproducerea vorbirii în stil direct comportă o serie de modificări în structura propoziţiei redate şi a frazei în genere; a) stilul indirect presupune prezenţa în frază a unui verb de declaraţie sau de percepţie, în mod obligatoriu tranzitiv, care nu poate fi suprimat, ca în stilul direct: După aceea, Flămânzilă a început a striga în gura mare că moare de foame (Creangă); b) sintactic, implică existenţa unui raport de dependenţă (subordonare), deci introducerea comunicării reproduse printr-o conjuncţie subordonatoare sau printr-un element cu funcţie conjuncţională (pronume ori adverb relativ): că, să, cum, unde, când, care, ce etc. Conjuncţia ţine locul pauzei care, în vorbirea directă, separă verbul introductiv de enunţul reprodus; c) trecerea de la stilul direct la cel indirect face obligatorie transpunerea pronumelor personale şi a formelor verbale: I-a spus: - Du-te la culcare! se modifică în I-a spus să se ducă la culcare; d) adverbele de loc sau de timp şi pronumele/adjectivele demonstrative de depărtare sunt substituite prin adverbe/pronume de apropiere şi invers; pronumele/adjectivele posesive îşi schimbă, de asemenea, persoana: Mi-a spus: - Pleacă în momentul acesta! devine Mi-a spus să plec în momentul acela; Mi-a spus: - Vreau să-l văd pe tatăl tău! devine Mi-a spus că vrea să-l vadă pe tatăl meu; e) în stilul indirect se modifică structura sintactică a propoziţiei-replică. prin dispariţia elementelor adresării directe (vocativele devin complemente indirecte, iar imperativele se redau prin conjunctiv fără valoare imperativă): Mi-a spus: - Mamă, vin acasă! devine I-a spus mamei că vine acasă, iar Mi-a spus:
-Pleacă imediat! devine Mi-a spus să plec imediat; f) intonaţia interogativă a replicii directe se pierde de cele mai multe ori (propoziţiile interogative independente devin interogative indirecte): Mă întreabă: ce vreau? (situaţie în care avem a face cu o formă mixtă, vorbirea indirectă intonată direct). Stilul indirect înlătură, în general, din enunţ elementele expresive, afective ale limbii şi forma personal-adresativă a exprimării (vocative, imperative, persoanele I şi a Il-a) caracteristice stilului direct. Reprezentând o abandonare a redării textuale, stilul indirect marchează o tendinţă către abstracţiune şi către o sintaxă neutră. în limba română, sistemul temporal al verbelor nu este afectat de transpunerile dintr-un tip de vorbire în altul, aşa cum se întâmplă în celelalte limbi romanice, unde funcţionează regula consecuţiei timpurilor; determinările spaţiale şi temporale se modifică în stilul indirect doar la nivelul adverbelor prezente în replică. 3. Vorbirea directă legată (L. Spitzer, H. Jacquier) şi vorbirea indirectă intonată direct (Sanda Golopenţia) sunt forme de reproducere specifice pentru sintaxa populară, amestecuri ale stilurilor

primare. Vorbirea directă legată/stilul direct legat este o formă mixtă, nerecomandată de limba literară; ea nu modifică trăsăturile gramaticale ale stilului direct (deoarece păstrează nealterată replica), dar introduce prin conjuncţie subordonatoare enunţul reprodus: Iar el s-au zâmbit a râde şi au dzis că «de mult aşteptam eu una ca aceasta să vie» (Neculce). Vorbirea directă legată constituie o formă hibridă, anacolutică (vezi anacolut), specifică sintaxei populare şi, în general, unei expresii orale: conservă uneori intonaţia interogativă/exclamativă a replicii directe, marcând-o ca atare în enunţ: Ce să zică, milostivă cucoană, răspunde unul. Ia, întreabă că muieţi-s posmagii? (Creangă). 4. Stilul indirect liber/ vorbirea indirectă liberă corespunde, în planul stilului beletristic, formelor mixte prezente în sintaxa populară sau în exprimarea orală. Procedeu derivat din stilul indirect conjuncţional, stilul indirect liber împrumută şi reintroduce în redarea replicii unele elemente sintactice, lexicale şi intonaţionale care aparţin, în principiu, exprimării directe. Astfel: a) stilul indirect liber nu este introdus prin verb de declaraţie sau prin conjuncţie subordonatoare; caracterizarea

liber se referă la absenţa conjuncţiei, ceea ce conferă enunţului independenţă sintactică, la fel ca în stilul direct: Se aflau neguţători vicleni care nu se sfiau să încredinţeze pe cine voia să-i asculte că totuşi, la acea privelişte, a fost o a treia împărăteasă. O aşteptau enuncii şi un ghinekeu al ei la Dafne, pe când doamna Irina rămânea în Augusteon, iar cealaltă, adică amnianca, era mutată în pripă şi fia ascuns la Halki (Sadoveanu); b) prezintă aceeaşi transpunere a persoanei (la pronume şi verb) specifică vorbirii indirecte; trecerea se produce de la persoanele I şi a Il-a către pers. a IlI-a: - Ce face aici jupâniţa noastră? Era uncheşul Petrea. O privea zâmbind, dar în ochii lui nu era prietinie. - Ce să facă? Se pregăteşte să ducă bunicului şi bunicăi vestea cea bună (Sadovanu); c) conservă - din replica reprodusă - intonaţia interogativă/ exclamativă a vorbirii directe, pronumele şi adverbele interogative, ca şi unele elemente lexicale cu valoare afectivă, apro- piindu-se prin această trăsătură de stilul direct: Pe de altă parte, văzându-se scos la selemet, l-a apucat pe kir Ianulea un fel de groază... Ce are să se facă el de-acuma, căzut în sărăcie, în necinste şi-n ocară? (...) Şi îiicâ treacă-meargă toate!... Dar ce te faci cu fata lui Hagi-Cănuţă?... (Caragiale). • Sintactic, stilul indirect liber reprezintă, dcci, o formă intermediară între stilurile direct şi indirect. în literatura beletristică, el se izolează însă în ansamblul celorlalte formule mixte ale vorbirii reproduse, deoarece este un procedeu utilizat cu intenţie stilistică, a cărui funcţie expresivă primordială constă în ambiguizarea vocii* narative, ca rezultat al apropierii/interferării planurilor de bază ale naraţiei* (al autorului şi al personajelor/replicii). 5. Intonaţia în stilurile direct şi indirect Conservarea intonaţiei (exclamativă, interogativă propriu-zisă, interogativă exclamativă ori dubitativă) în redarea replicii este specifică stilului direct, constituind unul dintre elementele esenţiale de definire a acestuia în raport cu stilul indirect. Intonaţia dispare în reproducerea indirectă a replicii, la fel ca orice alt element legat de adresarea directă (vocativele şi imperativele, de ex.). Propoziţiile interogative din stilul direct devin, în transpunere indirectă, interogative indirecte (completive directe sau subiective subordonate unui verb dicendi). în anumite forme mixte, intermediare între stilul direct şi cel indirect, specifice fie sintaxei populare, fie limbii vechi, intonaţia (în special cea interogativă) se conservă. Iau astfel naştere construcţiile mixte de tipul stilului direct legat cu intonaţie conservată şi al stilului indirect liber.

MM.

STILISTICĂ

Disciplină care are drept obiect de studiu stilul*; ştiinţă a stilului. Aplicată doar asupra limbajului şi exceptând celelalte domenii - artele plastice, muzica, arhitectura etc. -, stilistica s-a dezvoltat în două direcţii: stilistica lingvistică (descriptivă/a expresiei) şi stilistica literară (individuală/genetică).

•Stilistica apare la începutul sec. al XX-lea, ca urmare a unei transformări fundamentale, produsă lent începând de la sfârşitul sec. al XIX-lea: forma de bază de până atunci a studiului valorilor expresive, retorica*, îşi pierduse autoritatea normativă şi funcţia de criteriu estetic, sufocată în excesul de clasificări şi în rigiditatea propriei concepţii. Cele două stilistici, d; fapt două tipuri de studii distincte şi paralele, au apărut concomitent. 1. Ch. Bally este creatorul stilisticii lingvistice moderne. Pornind de la dicotomia saussuriană langue - parole (sistem lingvistic, fapt social - uz individual), Bally fixează, în principiu, ca obiect al stilisticii studiul nivelului limbă, definind astfel noua disciplină: „Stilistica studiază faptele de

expresie ale limbajului organizat, din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv, adică expresia faptelor de sensibilitate prin limbaj şi acţiunea faptelor de limbaj asupra sensibilităţii"; definiţia ia astfel în considerare cele două aspecte distincte din statutul mesajului lingvistic - producerea şi receptarea acestuia. Obiectul stilisticii este, după Bally, studierea conţinutului afectiv al limbajului tuturor(„f etude de la langue de tout le monde"). în măsura în care el reflectă nu ideile, ci emoţiile, sentimentele, voinţa, impulsiunile, adică limba tuturor ca mijloc de expresie şi acţiune. în acest fel, în evoluţia concepţiei sale, Bally îşi depăşeşte propria delimitare iniţială, introducând - ca formă de comunicare a unei colectivităţi în manieră expresivă - aspecte ale celuilalt nivel, vorbirea. în stilistica lingvistică, există două etape în studiul faptelor de stil: delimitarea acestora (în context) şi identificarea lor (în absolut). Identificarea virtualităţilor expresive ale unei limbi presupune că afectivitatea* enunţului provine din: efecte naturale şi efecte prin evocare; pentru exemple situate la toate nivelurile limbii, vezi **AFECTIVITATE; EXPRESIVITATE.** în stilistica românească reprezentantul cel mai de seamă al acestei direcţii a fost Iorgu Iordan (Stilistica limbii române, 1940). 2. Stilistica genetică, individuală sau literară (cum este numită prin opoziţie cu cea lingvistică) îşi fixează ca obiect de studiu stilul individual al scriitorilor. Reprezentantul principal al acestei direcţii în stilistică a fost Leo Spitzer, iar precursorii săi B. Croce şi K. Vossler. Punctul de plecare al stilisticii individuale în concepţia lui Spitzer îl constituie ideea că oricărei emoţii sau derogări de la starea psihică normală îi corespunde, în plan expresiv, o îndepărtare de la uzul lingvistic normal şi. invers, îndepărtarea de limbajul uzual este indiciul unei stări emoţionale deosebite. Ca şi în cazul studierii expresivităţii limbii (ca sistem), aceste modificări în uzul individual se pot situa la orice nivel, începând de la pronunţie/accent/modificare de sunet până la invenţii lexicale sau schimbări în sintaxă. Spitzer preia, astfel, de la Vossler ideea unei armonii prestabilite între expresia verbală şi complexul operei, ceea ce implică faptul că observaţiile făcute asupra expresiei pot fi extinse la întregul text. Ia astfel naştere metoda cunoscută sub numele de cercul filologic (sau metoda inductivă-deductivă) în analiza propriu-zisă a textului. Aceasta comportă trei faze: a) lectura repetată până la observarea unei particularităţi care revine cu o oarecare regularitate; b) descoperirea unui factor psihic capabil să explice această particularitate formală a expresiei; c) concluziile, extinse asupra întregii opere, analiza

fiind apoi reluată pe un plan mei vast şi generalizator. • La baza teoriei lui Spitzer - pentru identificarea faptului de stil - stă tot conceptul de deviere (abatere), care determinase valorile expresive şi în perspectiva lui Ch. Bally asupra stilisticii, dar căruia Spitzer îi presupune şi o latură istorică, punând astfel bazele unei stilistici diacronice. Stilistica este, astfel, pentru reprezentanţii acestei direcţii, ştiinţa care umple golul dintre lingvistică şi istoria literară, în fond o altă ştiinţă a semnificaţiei*, aplicată la sistemul de semne pe care îl constituie opera literară. în domeniul românesc, stilistica individuală este reprezentată de studiile lui Tudor Vianu, iniţiate în 1941 cu Arta prozatorilor români. Până astăzi, stilistica practicată în domeniul românesc de cercetare, fie sub formă de monografii asupra scriitorilor, fie în studii consacrate diverselor procedee de stil, este în fond o stilistică genetică.

M.M.

STRATEGIE (~ COMUNICATIVĂ)

Formă de comportament comunicativ bazată pe manipularea structurilor interacţionale şi a mijloa-celor verbale de concretizare a acestora, în scopul atingprii obiectivelor urmărite. Utilizarea unor strategii uu trebuie înţeleasă ca activitate de comunicare deghizată. Transparenţa pentru receptor* a strategiilor folosite de emiţător* este pusă în evidenţă de existenţa unor strategii corespunzătoare acestora la nivelul receptării, deci a unor strategii interpretative. Ambele tipuri de strategii sunt recunoscute ca atare de participanţii la interacţiunea comunicativă, ceea ce dovedeşte convenţiona- lizarea comportamentului strategic al membrilor unei comunităţi*. • O descriere detaliată şi completă a strategiilor comunicative este practic imposibilă, pentru că în acest domeniu se manifestă cu precădere creativitatea* indivizilor. Prezenţa unui comportament strategic al emiţătorului este, de obicei, semnalată de lipsa de concordanţă între structura interacţională de adâncime* (care reflectă competenţa' comunicativă a individului) şi secvenţele de acte* comunicative actualizate în structura de suprafaţă* (care reflectă competenţa

socială). • Cea mai mare parte a strategiilor comunicative sunt de tip anticipativ, bazate pe predicţii asupra atitudinii şi a reacţiei colocutorului. Din această categorie fac parte schimburile' preliminare, diversele tipuri de mişcări* de sprijinire a actului interacţional de bază (mişcările de motivare a ofertei emiţătorului, de amplificare a informaţiei despre ofertă şi de dezarmare a receptorului), dar şi procedurile care exprimă ezitarea, tatonarea (de ex., în română, asemenea proceduri implică apelul la elemente ca: păi, aşa, în fine, adică, vreau să spun, ştii (ce), uite ce etc.). Există, de asemenea, strategii de tip aditiv, constând în multiplicarea actelor care compun mişcarea de bază dintr-o intervenţie* comunicativă. • Acţiunea principiului politeţii' este în mod necesar legată de un comportament strategic, menit să „moduleze" efectul intrinsec al unei anumite intenţii comunicative asupra relaţiilor sociale. Strategiile politeţii pozitive şi negative se caracterizează prin exprimării neambijuă a intenţiilor comunicative. Strategiile politeţii pozitive se caracterizează prin sublinierea emfatică a aprobării şi interesului faţă de t&t ce se leagă de persoana receptorului, a punc-telor comunc cu acesta, a raporturilor de cooperare. Printre strategiile definitorii pentru politeţea pozitivă menţionăm: folosirea unor mărci de identitate care subliniază apartenenţa colocutorilor la acelaşi grup, abordarea unor subiecte de discuţie sigure (conversaţie fatică*), reluarea (integral sau parţial) a replicilor interlocutorului, evitarea exprimării directe a dezacordului, gluma etc. Strategiile politeţii negative presupun apelul la mecanisme specifice de atenuare a prejudiciului

- adus interlocutorului, cum ar fi: exprimarea indirectă convenţională a forţei ilocuţionare*, reducerea gradului de interferenţă prin folosirea unor elemente sau construcţii restrictive ori a litotei', formularea directă de scuze, diminuarea propriei personalităţi, în contrast cu exagerarea valorii interlocutorului, impersonalizarea enunţurilor etc. Există, de asemenea, strategii ale exprimării indirecte a intenţiilor comunicative, bazate pe încălcarea evidentă a maximelor* convenţionale, care declanşează implicaturi*. Forma de manifestare a acestui tip de strategii o reprezintă figurile* de stil. Avantajul lor este că, prin ambiguitatea pe care o creează, oferă emiţătorului posibilitatea de a-şi declina responsa

bilitatea pentru anumite afirmaţii, reglând semnificaţiile în funcţie de atitudinea receptorului.

L.I.R.

STRATIFICARE

1. Principiu al lingvisticii* modeme conform căruia o unitate* de un anumit rang este formată dintr-o combinare de unităţi de rang imediat inferior, ceea ce determină o structurare a limbii sub formă de nivele*, „etaje", organizate ierarhic. Limba* ca sistem* constituie un ansamblu stratificat. Principiul stratificării pune în evidenţă faptul că unităţile diferă de la un nivel la altul, numărul unităţilor fiind mai mare pentru nivelele superioare: morfemele* sunt mai multe decât fonemele*, cuvintele* mai multe decât morfemele, iar numărul enunţurilor* este practic infinit. Ierarhizarea nivelelor limbii este rezultatul unei operaţii de analiză. Conform principiului stratificării, nivelurile limbii sunt: a) nivelul trăsăturilor distinctive, b) nivelul unităţilor monoplane (fonem, semantem), c) niveluri biplane, d) nivelul cuvântului (morfemele), e) nivelul enunţului. • Teoria stratificării a fost promovată de L. Hjelmslev, care a numit latura semnificat* - conţinut*, iar latura semnificant* - expresie*. Numărul straturilor sau nivelurilor identificate variază după teoriile lingvistice, dar nu coboară niciodată mai jos de două (semnificant şi semnificat). 2. în sociolingvistică*, stratificarea desemnează distincţiile operate în funcţie de niveluri sau registre ale limbii.

A.B.V.

STRATIGRAFIE (~ LINGVISTICĂ)

Cronologie a succesiunii termenilor care denumesc aceeaşi noţiune, pe un anumit teritoriu.

Constituie unul dintre rezultatele aplicării principiilor geografiei* lingvistice, urmărind clarificarea unor aspecte ale „geologiei" limbii. Analiza hărţilor lingvistice permite observarea faptului că arii originar unitare sunt supuse unor scindări succesive, ca urmare a suprapunerii unor cuvinte noi (creaţii în interiorul limbii sau împrumuturi) peste cuvinte aparţinând vechiului fond local. Concurenţa dintre aceste cuvinte poate avea ca efect eliminarea unuia dintre ele. Etimologia* cuvântului este un indice esenţial pentru determinarea ordinii în care s-au succedat denumirile. Pe teritoriul dacoromân, de ex., peste vechea

denumire de origine latină ficat, în jumătatea nordică, s-a suprapus denumirea, împrumutată din maghiară, mai; ulterior, în partea de nord-est, a apărut denumirea plămâni negre, explicabilă fie ca o inovaţie internă (determinată de confuzia între termeni din aceeaşi sferă semantică), fie ca un calc după ucraineană. Stratigrafia lingvistică reprezintă o proiecţie în diacronie a aspectului sincronic al unui idiom.

L.l.R.

STRICT, -Ă (SUBCATEGORIZARE ~)

Vezi SUBCATEGORIZARE.

STROFĂ

Unitate cmpoziţională a poemului, imediat superioară versului*; se vorbeşte de strofă începând cu o succesiune de 2 versuri, în principiu fără limită numerică maximă, dar termenul nu se utilizează pentru o secvenţă mai mare de 14 (O. Ducrot - Tz. Todorov). • Strofa este un sistem închis, care posedă coerenţă gramaticală, semantică şi metrică: în formele tradiţionale de versificaţie, se suprapune cu propoziţia/fraza; are sens global şi autonom; se caracterizează printr-o anumită structură a metrilor* şi a rimelor*, recurentă în corpul poemului; este separată printr-un blanc tipografic de celelalte unităţi compoziţionale, strofe sau versuri izolate. • Strofa este izometrică atunci când toate versurile care o compun au aceeaşi măsură* şi heterometrică atunci când versurile componente au măsuri diferite. • Clasificarea strofelor se poate realiza din două puncte de vedere: a) după
numărul de versuri, strofele se împart în distihuri* (2 versuri), terţete* şi terţine* (3 versuri), catrene* (4 versuri), sextine* (6 versuri); strofele de 7, 8, 9 sau mai multe versuri nu au, în limba română, o denumire specifică; b) după rimele* utilizate, strofele sunt: simple - strofe în care sistemul de rime e complet şi închis cu ultimul vers (de ex., succesiunea celor 2 rime în catren: aabb, abab sau abba), pelungite - strofele în care la structura precedentă se mai adaugă un număr de versuri şi/sau rime (de ex., strofa de 5 versuri extinde catrenul cu un vers şi/sau o rimă) şi compuse - strofele care asociază mai multe sisteme complete (de ex., strofa de 8 versuri reprezintă o alăturare de 2 catrene cu rime combinate - abba, cddc, aaab, cccb, aabb ccdd sau abab cdcd etc. - şi a fost utilizată în poezia românească de G. Coşbuc, O. Goga sau I. Pillat. • Legătura dintre strofe se face, de obicei, pe baza recurenţei sistemului de. rime, cu respectarea dispunerii şi a alternanţelor rimelor masculine/feminine, acolo unde este cazul. • Combinarea strofelor cu rimele în anumite succesiuni de tipare ritmice caracterizează formele fixe de versificaţie; astfel, rondelul* e construit pe 2 rime, cu 2 catrene şi o strofă de 5 versuri şi cu recurenţa unor versuri în poziţii fixe; balada* are 3 strofe cu aceeaşi rimă şi o dedicaţie finală, iar sonetul* e alcătuit din 2 catrene şi 2 terţete (în varianta petrarchistă) sau din 3 catrene şi un distih (sonetul shakespearean) - cu numeroase variaţii în dispunerea rimelor.

M.M.

STRUCTURALISM

Orientare lingvistică a sec. al XX-lea, apărută ca reacţie la istorismul, atomismul şi pozitivismul neogramaticii*, care îşi are originile în Cours de lingkistique generale al lui F. de Saussure (prelegeri ţinute la Geneva între 1906 şi 1911 şi publicate de elevii săi la trei ani după moartea profesorului, Paris, 1916), orientare care, dincolo de divergenţele dintre diferitele şcoli structuraliste, prezintă o unitate de idei şi de principii, constituind teoria structuralistă, şi o unitate metodologică, derivând din această teorie. 1. Concepţia structuralistă Ideile structuraliste cele mai generale, din care decurg într-un fel sau altul toate celelalte, sunt recunoaşterea caracterului de sistem* al limbii, implicând organizarea acesteia într- o structură" lingvistică, şi afirmarea dualităţii opozitive ca principiu generai de funcţionare a sistemului, principiu care postulează că fiecare element îşi stabileşte identitatea numai prin opoziţie, prin diferenţă, în raport cu alt/alte elemente. Tezele fundamentale ale teoriei structuraliste pot fi concentrate în câteva dicotomii de provenienţă saussuriană, dar recunoscute, în esenţă, de toţi structuraliştii, chiar dacă între ei apar unele deosebiri terminologice şi unele perspective diferite în privinţa aceloraşi concepte, a) Dicotomii „limbă*" (fr. langue) - „vorbire*" (fr. parole), redată, în alte terminologii, prin distincţiile: sistem*, schemă*, cod* vs. actualizare, realizare, utilizare (a schemei „sau a codului"). „Limba"

reprezintă, în concepţia lui Saussure, latura socială a limbajului, supusă constrângerilor colective, independentă de individ, pe care individul, singur, n-o poate nici crea, nici modifica; reprezintă, din alte perspective, partea funcţional-pertinentă a limbajului, domeniul esenţelor, al generalului, al abstracţiilor teoretice; reprezintă domeniul unităţilor discrete" (discontinue*), cu graniţe precise şi opoziţii clare; este latura stabilă, statică a limbajului. „Vorbirea" constituie, dimpotrivă, latura individuală a limbajului; domeniul actualizărilor, al realizărilor concrete, cu bogăţia şi variaţia lor infinită; latura activităţii lingvistice; domeniul particularului, al observabilului, al continuu-lui*, fără graniţe precise, refractar segmentărilor şi clasificărilor rigide. Deşi recunosc interdependenţa „limbă" - „vorbire", structuraliştii susţin primordialitatea limbii în raport cu vorbirea, ajungând, metodologic, la

limitarea interesului faţă de vorbire, iar, pentru unele şcoli (descriptivismul* amelican), la eliminarea vorbirii din sfera de interes a lingvistului. „Limba‟ nu se poate studia prin observaţie imediată, ci numai prin „descoperire‟ (deducere a schemei) din manifestările exterioare, infinite ale vorbirii. • Opoziţiei bipartite saussuriene „limbă‟ - „vorbire‟ E. Coşeriu îi adaugă, mai întâi, un nivel intermediar al nirmef, corespunzător „realizărilor normale, comune, tradiţionale ale unei limbi, chiar dacă nu sunt funcţionale şi distinctive‟; mai târziu, adaugă un nou nivel, al tipului* lingvistic, conţinând „principiile funcţionale‟ ale unei limbi şi „procedeele relevante‟, altfel spus, caracteristicile de structură cele mai generale care asigură includerea unei limbi particulare într-un anumit tip structural. Distincţia saussuriană bipartită „limbă‟ - „vorbire‟ ajunge, în concepţia lui Coşeriu, una cvadripartită: „tip‟ - „sistem‟ - „normă‟ - „vorbire‟, unde fiecare nivel corespunde unei trepte de abstractizare, de la vorbirea individuală, concretă şi observabilă, la inventarul cel mai abstract de procedee specifice unui tip lingvistic, b) Dicotomia „invariantă*‟ - „variantă*‟ derivă nemijlocit din distincţia (a) şi priveşte diferenţiat unităţile" lingvistice la nivelul sistemului şi al actualizărilor acestuia. „Invarianta‟ este o unitate pertinentă funcţional, concepută ca c abstracţie pentru o clasă de variante, în timp ce variantele sunt realizările concrete, observabile ale unei invariante, ale căror diferenţe nu au pertinenţă funcţională. Inventarul de invariante, finit pentru fiecare limbă şi pentru fiecare nivel’ lingvistic, se obţine printr-o procedură specială de abstractizări succesive, cunoscută sub numele de „reducţie a variantelor‟ (vezi şi **ALOFON; ALOMORF; FONEM; MORFEM; VARIANTĂ**), **c)** Dicotomia „formă*‟ - „substanţă*‟ este esenţială pentru stabilirea obiectului de studiu al lingvisticii, „substanţa‟, fie acustică, fie conceptuală, fiind eliminată din sfera de interes a lingvistului. „Limba‟, în sensul de sistem, de schemă (vezi (a)) este formă, şi nu substanţă, fiind înţeleasă ca reţea de relaţii*, ca ansamblu organizat în care componentele nu există prin ele însele, ci numai în virtutea locului ocupat şi a relaţiilor stabilite în cadrul ansamblului (***tout se tient). L. Hjelmslev introduce specificarea că distincţia „formă‟ - „substanţă‟ priveşte ambele planuri ale limbii, atât conţinutul, cât şi expresia, existând o formă şi o substanţă pentru planul expresiei, respectiv, o formă şi o substanţă pentru planul conţinutului. Fonologia*, ca disciplină a formei expresiei, aparţine lingvisticii, în timp ce fonetica*, disciplină a substanţei expresiei, nu interesează pe lingvist. Precizarea lui Hjelmslev a permis cuprinderea semanticii în sfera lingvisticii, creându-se o semantică* structurală ca studiu al formei conţinutului, d) Dicotomia „sintagmatic*‟ - „asociativ*‟ (sau paradigmatic*) derivă din modul general de concepsre a structurii, ca aranjament de ansamblu, în care articularea elementelor se realizează atât pe axa sintagmatică, de succesiune a elementelor, axa relaţiilor de tipul „şi... şi‟, cât şi pe axa asociativă (numită de post-saussurieni paradigmatică), o axă a relaţiilor de tipul „sau... sau‟, în care elementele se exclud reciproc. Oricare unitate a reţelei de relaţii se angajează, simultan, în raporturi sintagmatice şi paradigmatice. Un termen îşi precizează funcţia* nu numai prin diferenţele pe care le stabileşte în raport cu unităţile vecine, ci şi în raport cu termenii clasei de substituţie* din care unitatea în discuţie a fost aleasă. Astfel, b din bat se diferenţiază nu numai de unităţile vecine a, respectiv t, ci şi în raport cu unităţile cu care acesta se poate substitui: p (din pat), s (din sat), 1 (din lat)*** etc. e) Dicotomia „sincronie*‟ - „diacronie*‟ se asociază cu susţinerea autonomiei sincroniei în raport cu diacronia, iar, metodologic, cu deplasarea interesului asupra cercetărilor de tip sincronic. „Sincronia‟ reprezintă starea limbii la un moment dat, a cărei studiere se poate face autonom, procedându-se la o tăietură în timp, fără cunoaşterea stărilor anterioare (eventual, posterioare) de limbă. „Diacronia‟ reprezintă o succesiune de

stări sincronice. • După o separare ireconciliabilă a sincroniei şi a diacroniei, structuralismul însuşi, prin contribuţiile lui N.S. Trubeţkoy, dar mai ales ale lui A. Martinet şi R. Jakobson, recunoaşte evoluţia sistemului lingvistic şi dinamica' sistemului în general, subliniind că sincronismul nu trebuie confundat cu staticul (vezi şi dinamicĂj). Afirmarea principiului „diacroniei în sincronie‟ (N. S. Trubeţkoy şi R. Jakobson) înseamnă susţinerea ideii că factorii de evoluţie se află în interiorul sistemului însuşi, în „disimetriile‟ acestuia, şi că semnele oricărei evoluţii se surprind în starea sincronică a unei limbi, manifestându-se prin fenomenul variaţiei* libere. Coexistă, în aceeaşi stare de limbă, într-un raport de variaţie liberă, forma veche, pe cale de a ieşi din uz, şi forma nouă, pe cale de a se impune. Principiul „sincroniei dinamice‟ (A. Martinet) înseamnă afirmarea ideii că orice sistem lingvistic, dacă nu este al unei limbi moarte, se află în continuă mişcare, determinată de nevoile vorbitorilor ca limba să funcţioneze şi să funcţioneze mai bine. • La distincţia saussuriană „sincronie - diacronie‟, E. Coşeriu adaugă distincţiile: „sintopie - diatopie‟, „sinstratie - diastratie‟, „sinfatie/sinfazie - diafatie/diafasie‟. El face precizarea că limba ca sistem (limba „funcţională‟, cum o numeşte E. Coşeriu) nu este numai o limbă sincronică, adică fără diferenţe istorice, ci şi o limbă sintopică', fără diferenţe teritoriale, o limbă sinstratică*, fără diferenţe socio-culturale, şi o limbă sinfatică/sinfazică*, fără diferenţe stilistice şi pragmatice. 2. Metodologia structuralistă Indiferent de şcoală, structuralismul a creat o metodologie şi o terminologie adecvate teoriei, vădind o preocupare specială pentru aparatul tehnic şi metalimbajul terminologic. Toate definiţiile şi operaţiile structuraliste sunt imanente, adică fac apel în exclusivitate la factorii interni lingvistici, sunt formale, fie în sensul utilizării relaţiilor dintre componente, fie al utilizării factorilor de expresie lingvistică, şi sunt integral explicitate, fiind însoţite de justificarea fiecărei etape şi soluţii, a fiecărui detaliu de analiză. Imanenţa, formalismul şi explicitarea asigură caracterul obiectiv şi ştiinţific al metodologiei structuraliste. Metodele structuraliste se disting şi prin alte trăsături: au caracter analitic* (urmăresc segmentarea* succesivă a corpus-ului* în elementele componente până la nivelul unităţilor minimale*); au caracter sincronic (se aplică în sincronie; diacronia structurală nu înseamnă altceva decât compararea datelor obţinute în

sincronie); au caracter descriptiv (urmăresc descrierea stării surprinse de corpus, fără consideraţii normative). Structuralismul a elaborat tehnici formale de analiză: distribuţie*, substituţie*; context diagnostic* etc., care stau la baza unor metode cu largi posibilităţi de aplicare şi de cuprindere: analiza în constituenţi* imediaţi, analiza distributivă*, analiza semică* (vezi şi analizĂ] $_{27}$; **metodă); 3. Şcoli structuraliste Dincolo de elementele principiale şi metodologice comune, au existat diferenţe importante între şcolile structuraliste, distingându-se net două curente: cel european, de tradiţie direct saussuriană, şi cel american, cunoscut sub numele de „distribuţionalism" sau „descriptivism american", descendent din lucrările lui L.** Bloomfield. Cele două curente sunt ireconciliabile sub aspectul modului de a privi semnificaţia*. Pentru descriptivism, semnificaţia este exterioară lingvisticii; semnul lingvistic e o entitate monoplană, iar morfologia şi sintaxa nu sunt decât prelungiri ale fonologiei. Pentru structuralismul european, limba are două planuri: „semnificant" şi „semnificat", a căror legătură este asigurată prin semnul* lingvistic. în viziunea europeană, semnul lingvistic este c entitate biplană, fiind conceput fie ca asociind direct semnificantul de semnificat (F. de Saussure), fie, mai complex, ca relaţie de solidaritate* între forma conţinutului şi forma expresiei (L. Hjelmslev). în cadrul structuralismului european, se disting: Şcoala de la Praga, Şcoala de la Copenhaga, numită şi glosematică*, Şcoala londoneză, Şcoala functionalists franceză. Contribuţia Şcolii de la Praga priveşte, în primul rând, domeniul fonologiei. Prin lucrările lui N.S. Trubeţkoy, se pun bazele unei noi discipline, fonologia, elaborându-se principiile şi conceptele ei fundamentale (opoziţie*; corelaţie*; trăsătură distinctivă*; marcat* vs. nemarcat; neutralizare*). Prin lucrările lui A. Martinet şi R. Jakobson, structuralismul praghez recuperează şi perspectiva diacronică. Şcoala de la Praga constituie şi punctul de plecare al structuralismului funcţionalist, aducând în prim-planul interesului lingvistic funcţia* elementeloi în cadrul comunicării*. R. Jakobson formulează celebra teză a funcţiilor generale ale limbajului (vezi FUNCŢIE,). La Praga se pun şi bazele stilisticii funcţionale, prin lucrările lui B. Havrânek,
B. Skalicka sau P. Trost (vezi **STIL,,)**. Cercul de la Praga, prin contribuţia expresă a lui R. Jakobson, a avut un rol extrem de important în lărgirea investigaţiei de tip structuralist asupra stilisticii, a poeticii, a

retoricii, a naratologiei (vezi şi **FORMALISM)**. A. Martinet, format ia Şcoala de la Praga, a continuat şi dezvoltat ideile funcţionalismului praghez, creând o „gramatică funcţională" (vezi GRAMATICĂ] $_{2b}$) şi punând, alături de E. Benveniste, bazele curentului functionalist francez. • Şcoala de la Londra, ai cărei reprezentanţi de bază au fost M.A. Halliday şi J.R. Firth, a acordat o atenţie deosebită ierarhiei nivelurilor limbii şi lingvisticii aplicate* (predării englezei, în mod special). Distribuţionalismul american, având ca reprezentanţi de seamă pe L. Bloomfield, B. Block, G.L. Träger, E. Nida, **Ch. Hockett, Z.S.** Harris, are meritul de a fi elaborat până în cele mai mici detalii şi de a fi impus conceptele şi tehnica analizei distributive şi ale analizei în constituenţi imediaţi, metode de cercetare cu largă aplicabilitate, excelând prin rigoare, exactitate, formalizare (vezi **ANALIZĂ^.)**. 4. Lărgirea structuralismului. Extinderea la alte domenii Structuralismul ca doctrină şi ca metodologie a cunoscut o lărgire continuă a domeniului de aplicare. Formularea principiului isomorfismului*, adică al identităţii de organizare a structurii lingvistice indiferent de nivel, a permis extinderea cercetării de la fonologie şi morfologie, domeniile cel mai clar sistematice, la sintaxă, lexic, semantică, stilistică, domenii în care caracterul sistematic s-a lăsat mai greu descoperit. Cu timpul, concepţia sistemică propusă de structuralism, terminologia şi procedurile lui s-au extins şi dincolo de graniţele lingvistice, oferind cadrul teoretic şi metodologic pentru procesele semiotice în general (vezi AJ. Geimas), pentru retorică (vezi J. Dubois, Tz. Todorov), naratologie (V.I. Propp, G. Genette), teoria textului (E. Coşeriu, T.A. Van Dijk, Julia Kristeva, S. Stati) sau pentru teorie, istorie şi critică literară (vezi R. Wellek şi A. Warren, V. Nemoianu, T. Pavel). Numeroase concepte şi proceduri ale lingvisticii structurale au pătruns în analiza proceselor sistemice din domenii cu totul îndepărtate de lingvistică: în procesele economice, politice, sociale, în filozofie, antropologie, biologie, genetică. Prin contribuţia teoretică şi metodologică a structuralismului lingvistic, lingvistica şi- a dobândit, în perioada 1950-1970, statutul de „ştiinţă-pilot" (S. Marcus, 1969; S. Stati, 1971), iar structuralismul a fost considerat „un panaceu" (S. Stati, 1971). 5. Relaţia cu teoriile poststructuraliste Apariţia generaţi vdsmului* (N. Chomsky, 1957, 1965), ca reacţie la analitismul şi aspectul excesiv procedural al structuraliştilor, a declanşat un val de critici şi de contestări. Justeţea celor mai multe dintre ideile structuraliste şi utilitatea unora dintre metodele şi procedeele structuralismului pot fi confirmate cu argumente din interiorul generativismului însuşi, care împrumută de la structuralism o importantă bază de idei şi de procedee, încorporându-le în arhitectura propriei construcţii. Ar fi imposibilă înţelegerea distincţiei chomskyene „competenţă* - performanţă*" fără o legătură imediată cu distincţia „limbă-vorbire"; unele aspecte ale opoziţiei „invariantă - variantă" pot fi regăsite în noua distincţie „structură de adâncime* - structură de suprafaţă*"; conceptul şi termenul de „transformare*" apar pentru prima dată la structuralistul Z.S. Harris; rolul contextului şi al distribuţiei este captat în tipul de reguli „dependente de context" etc. • Cealaltă direcţie a lingvisticii poststructuraliste, pragmatica*, a cărei caracteristică este interesul faţă de latura de variaţie* lingvistică şi de creativitate* individuală, iar nu faţă de invarianţa sistemului, îşi găseşte şi ea rădăcini imediate în structuralismul de tip functionalist. E. Benveniste, prin teoria „indicatorilor* de subiectivitate", şi A. Martinet, prin teoria „sincroniei dinamice", fac trecerea între cele două orientări. Ideea „competenţei comunicative", esenţială la pragmaticieni, n-ar fi fost posibilă fără „competenţa" chomskyană, iar aceasta - fără „sistemul" sructuralist.în esenţă, chiar şi atunci când construcţia de ansamblu este alta (vezi **GENEKATIVISM)** sau când domeniul de cercetare e complementar (vezi **PRAGMATICĂ)**, idei şi

proceduri structuraliste pot fi recunoscute în oricare dintre curentele actuale, structuralismul punându-şi amprenta pe întieaga gândire lingvistică modernă.
Vezi şi **ANALIZĂ, DIACRONIE; FORMĂ; FORMA:, ; FORMALISM; GLOSEMATICĂ; INVARIANTĂ; LIMBĂ; METODĂ; PARADIGMATIC; SEMN LINGVISTIC; SINCRONIE; SINTAGMATIC; SISTEM; STRUCTURĂ; VARIANTĂ; VORBIRE.**
G.P.D.
STRUCTURAL(IST), -Ă
Ceea ce aparţine structuralismului* sau caracterizează structuralismul (ex.: ***concept curent gramatică perspectivă ~). Vezi*** **GRAMATICĂ$_5$; STRUCTURALISM.**
G.P.D.

STRUCTURĂ
Termen general, utilizat nu numai în lingvistică*, bazat pe postulatul că obiectele lumii, printre care se numără şi limbile naturale, sunt cognoscibile prin relaţiile dintre elementele lor. Structura este o entitate autonomă a relaţiilor interne organizate în mod ierarhic. • După autori şi domeniile de cercetare, structura are mai multe interpretări, după cum desemnează: a) un ansamblu, b) părţile unui ansamblu,
c) relaţiile acestor părţi între ele. I. Noţiunea de structură intervine la toate nivelurile analizei lingvistice (structura morfologică, sintactică sau lexicală). • Pusă în relaţie cu sistemul*, structura poate fi diferenţiată de el: a) după unii lingvişti desemnează relaţiile sintagmatice; b) după alţii, structura şi sistemul sunt în relaţie de incluziune: sistemul este un ansamblu de unităţi în relaţie, iar structura reprezintă modul de organizare a sistemului, ansamblul relaţiilor de dependenţă. O structură este un sistem care funcţionează după anumite legi, este un sistem caracterizat prin noţiunea de totalitate şi autoreglare; c) există şi autori pentru care sistemul şi structura sunt cvasisinonime*. • Termenul structură a fost aplicat la limbă prima dată în sec. al XVII-lea, însemnând felul de aranjare a cuvintelor. în sec. al XIX-lea, W. von Humboldt utilizează alături termenii de structură şi sistem. La F. de Saussure, termenul structură nu apare niciodată, fiind preferat sistem. Cercul de la Praga (vezi FONOLOGIE) este cel care constituie perechea sistem - structură, structura desemnând relaţia în interiorul sistemului. L. Hjelmslev consideră structura o entitate autonomă de relaţii interne, constituite ierarhic; o structură este o reţea de relaţii, o ierarhie, dar şi o entitate autonomă cu o organizare internă proprie. • E. Coşeriu propune mai multe criterii pentru recunoaşterea unei structuri: a) delimitarea şi organizarea unei substanţe cu ajutorul unor unităţi funcţionale diferite în limbi diferite; b) existenţa opoziţiilor distinctive, adică faptul că unităţile funcţionale se prezintă ca formând grupuri ai căror membri sunt în parte identici, în parte diferiţi (unul de celălal*); c) unităţile funcţionale sunt analizabile fără reziduuri în clase diferenţiale (trăsături distinctive*); d) posibilitatea repetiţiei aceloraşi opoziţii într-o serie de cazuri, adică faptul că un număr relativ mic de tn saturi organizează un întreg sistem. în această interpretare structura coincide cu definiţia sistemului în şc jala engleză (J. R. Firth), ea desemnând un ansamblu de unităţi în relaţie paradigmatică.
• Structuralismul american se concentrează asupra structurilor materiale, iar cel european se preocupă atât de structurile materiale, cât şi de structurile conţinutului. Există diferenţe notabile între structuralismul european şi cel american, dar principiul sistematicităţii sau structurarea sistematică este unul dintre principiile fundamentale ale tuturor orientărilor de acest tip. ü. Structura poate desemna organizarea gramaticală a limbii cercetate (vezi **GRAMATICĂ; MORFOLOGIE; SINTAXĂ)**, complexul de fapte presupus de relaţia cuvânt*/frază*. IU. în gramatica* generativ-transformaţională se operează cu structură de adâncime (vezi **ADÂNCIME)** şi structură de suprafaţă (vezi **SUPRAFAŢĂ)**. IV. Se mai pot delimita şi alte tipuri de structuri, cum ar fi structurile narative şi discursive (vezi **NARATIV)**. V. Regulă de ~ a frazei în gramatica generativă*, sin. cu regulă de constituenti (vezi **CONSTITUENT$_2$; STRUCTURALISM)**.
A.B.V.
SUBCATEGORIZARE
1. Regulă de ~ în gramatica generativă*, tip de reguli care, alături de regulile de structură a frazei*, constituie compc lentul de bază* al gramaticii, aplicându-se categoriilor lexicale ([+ V], [+ Aj], [+ N]) numai după ce nici una dintre regulile de structură a frazei nu se mai poate aplica. Realizează rescrierea* categoriei lexicale [+ N] în funcţie de trăsături semantice inerente* şi a categoriilor lexicale [+ V], [+ Aj] în funcţie de trăsături contextuale, descrise atât în termeni sintactici categoriali, cât şi în termenii trăsăturilor semantice ale categoriilor vecine (vezi 2). Regulile
de subcategorizare duc derivaţiile* sintactice până la forma şirurilor* preterminale, adică a succesiunilor de simboluri complexe* (vezi ŞIR). Regulile de subcategorizare captează în model diferenţele observabile în limbile naturale între membrii aceleiaşi clase lexico-gramaticale, făcând explicite, pe de o parte, diferenţele semantice interne dintre substantive ca: masă /elevă, elevă / cinste etc., iar, pe de alta, diferenţele de valenţe* dintre verbe ca: a plăcea, a ara, a depinde, a zbura etc. • Regulile de subcategorizare sunt de două tipuri: non-contextuale şi contextuale. Subcategorizarea non- contextuală se face în funcţie de trăsături semice,

asigurând partiţia categoriei lexicale [+ N] în funcţie de trăsături inerente ca: [± Numărabil], [± Animat], [±Uman], [± Abstract] etc. Subcate- gorizarea contextuală se realizează în două etape: a) mai întâi, se aplică regulile de subcategorizare strictă, care asigură partiţia categoriilor lexicale [+ V], [+ Aj] în funcţie de acceptarea sau neaccep- tarea complementelor* şi a diverselor tipuri sintactice de complemente. Categoria [+ V], de exemplu, se subcategorizează în funcţie de trăsături ca: [± - GN], [± - GPrep], [± - GNP GPrep], ceea ce înseamnă clasificarea verbelor după cum acceptă sau nu un complement direct, după cum acceptă un

complement prepoziţional sau acceptă două complemente etc.; b) în continuare, se aplică regulile de subcategorizare selecţionata , care asigură partiţia subclaselor obţinute din subcategorizarea strictă în funcţie de trăsăturile semantice ale nominalelor din poziţia de complement şi din poziţia subiectului. Spre deosebire de regulile de subcategorizaie strictă, care iau în considerare numai contextul complementelor, regulile de subcategorizare selecţională privesc şi vecinătatea subiectului. Clasa de verbe caracterizată
r+v]
I **+ -GN J**
prin L+[-U1N] i , deci verbe care acceptă un complement direct, se subcategorizează în funcţie de trăsăturile semantice ale complementului în: V
+ —GN
± [Anima.]$_{G>w,v}$ fu$_{nc}$tie de trăsăturile
semantice ale subiectului. în:
+ V
+ —GN
± — |Animat]$_{0N_p}$
s Regulile de subcategorizare strictă asigură bu- na-formare a propoziţiilor din punctul de vedere al compatibilităţilor* sintactice dintre categorii; propoziţii ca: *Ion ară ogorului şi *Ion gândeşte pe copii sunt agramaticale, fiindcă nu se respectă regulile de suheategorizare strictă. Regulile selecţionale asigură buna-formare a propoziţiilor din punctul de vedere al compatibilităţilor semantice: propoziţii ca: *Masa ară casa şi * Masa se gândeşte la copii, deşi bine formate la nivelul categoriilor sintactice, încalcă regulile de compatibilitate semantică.
2. Trăsătură de ~ Set de trăsături introduse prin regulile de subcategorizare (vezi 1), deci lelevante din punctul de vedere al subcategorizării. Aceleaşi trăsături sunt prezente în lexicon*, specificând, în termenii propuşi de
regulile de subcategorizaie, caracteristici (semantic inerente, pentru nume, dar contextuale, pentru verbe şi adjective) ale formativelor* lexicale (vezi **LEXICON**).
Vezi şi **(SIMBOL) COMPLEX; GRAMATICĂ$_8$; REGULĂ; RESCRIERE; SELECŢIONAL.**
G.P.D.
SUBCOD
Termen folosit în sociolingvistică* pentru a desemna dialectele* (graiurile*) sau stilurile* diferite ale aceleiaşi limbi, utilizate în mod curent într-o anumită comunitate*, ⁱn funcţie de contextul situaţional (vezi **SITUAŢIE DE COMUNICARE**). Diferenţa faţă de coduri* (limbi diferite) este de natură lingvistică, necorespunzând în mod necesar unei diferenţe de funcţie socială. Subcodurile sau codurile pot fi folosite în contexte situaţionale echivalente şi pot avea funcţii sociale asemănătoare în cadrul unui anumit tip de comunitate (rurală, urbană etc.). Ca şi codurile, subcodurile pot servi ca diacritic lingvistic de rol*, constituind norma comportamentului de rol.
L.I.R.
SUBDIALECT
Tip de varietate teritorială a unei limbi, definibil în cadrul unei serii ierarhice care include dialectul* ca tip supraordonat şi graiul* ca tip subordonat. Subdialectele se disting nu numai prin trăsături fonetice şi lexicale, ci şi prin trăsături de ordin gramatical (modul de exprimare a unor valori ca- zuale, anumite clase de forme pronominale, structura unor forme temporale şi modale ale verbelor etc.). în dacoromână, de ex., sunt identificate, în mod tradiţional, cinci subdialecte: muntean, moldovean, bănăţean, crişean şi maramureşean. Toate prezintă un nucleu comun de trăsături lingvistice de bază, care permite subordonarea lor unui tip dialectal unic (cel dacoromân), opus altor tipuri de dialecte româneşti (aromân, meglenoromân, istroromân); în acelaşi timp, fiecare subordonează un număr variabil de graiuri, care, în afara trăsăturilor comune definitorii, sunt caracterizate prin diferenţe fonetice şi lexicale neesenţiale (de ex., subdialectul crişean subordonează graiurile: bihorean, al moţilor, someşean şi oşean).
L.I.R.

SUBIACENŢĂ (CONDIŢIE DE ~) în **GB***, principiu care formulează constrângerile* impuse operaţiilor de deplasare* a componentelor, postulând că o operaţie de deplasare nu poate depăşi graniţa a mai mult decât un nod-limită (engl. ***bounding node;*** fr. borne); conceptul de nod-limită (nod-graniţă) a fost înlocuit ulterior (N. Chomsky, 1986) prin barieră*. Condiţia de subiacentă se formalizează ca:
X,..'[$_A$... |$_B$... |i,..| unde A şi B reprezintă noduri-limită / graniţă sau bariere, Xj, componentul deplasat, iar $t_{jţ}$ urma acestuia. Formula arată că nici o regulă de legare nu se poate stabili între categoria vidă t; şi antecedentul său Xj dacă A şi B sunt no- duri-graniţă. Condiţia de subiacenţă funcţionează ca filtru de bună-formare în operaţiile de deplasare, asigurând explicaţia agramaticalităţii în construcţii ca: *Pe cme$_t$ ***[crezi [zvonurile [că [Ion a numit (tj)]]]], unde grupul nominal complex*, încastrând un P subordonat (zvonurile că...), reprezintă o „graniţă" dincolo de care deplasarea componentului interogativ nu mai este gramatical admisă.***
Vezi şi **BARIERĂ; DEPLASARE; FILTRU.**
G.P.D.
SUBIECT
Concept pe care şi-l dispută logicienii, gramaticienii, pragmaticienii, cu semnificaţii distincte, dar şi interferenţe, trecând de la un domeniu la altul (din logică în gramatică, mai ales), cu accepţii şi interpretări diferite chiar şi în limitele aceleiaşi perspective, dând naştere la multiple ambiguităţi. 1.1. ~ logic
a) Termen al judecăţii, reprezentând obiectul gândirii, cel de la care pleacă gândirea şi

despre care se afirmă sau se neagă o proprietate cu ajutorul predicatului logic b) în calculul de predicate al logicii formale, reprezintă unul dintre argumente, singurul argument, în cazul predicatelor monadice (f (x)), şi argumentul care ocupă poziţia primului „loc", în cazul predicatelor diadice şi triadice (f (x, y); f (x, y, z); vezi **ARGUMENT; -'REDICAT$_2$).*** Pentru denumirea de subiect logic din gramatică, vezi 2. 2. ~ sintactic a) în gramatica de ,:p tradiţional, se defineşte ca parte principală de propoziţie*, distingându-se de cealaltă parte principală (de predicat) prin enumerarea (mai detaliată sau mai puţin detaliată, în funcţie de autor) a funcţiilor semantice pe care le îndeplineşte în raport cu natura predicatului şi natura propoziţiei. Vezi, de exemplu, definiţia propusă de Mioara Avram, 1986: „Partea principală de propoziţie care arată cine săvârşeşte acţiunea exprimată de un predicat verbal activ, cine suferă acţiunea exprimată de un predicat verbal pasiv sau cui i se atribuie o însuşire sau o caracteristică exprimată de un predicat nominal; în propoziţiile monomembre nominale existenţiale subiectul exprimă pur şi simplu obiectul a cărui existenţă se afirmă" s.n. b) în gramatica de tip structuralist*, subiectul se defineşte ca poziţie* sintactică, prin caracteristici exclusiv formale. Reprezintă, ca orice poziţie sintactică, o clasă de substituţie*, caracterizată, în plan sintagmatic, prin co-ocurenţa cu verbul, cu care intră într-o relaţie de interdependenţă*, relaţie ce se manifestă prin constrângeri de formă bilaterale: verbul impune nominalului subiect cazul nominativ, iar acesta, la rândul lui, impune verbului predicat acordul*. Vezi, de ex., definiţia propusă de Valeria Guţu Romalo, 1973: „Poziţia sintactică realizată prin nume în nominativ impunând acordul verbului cu care intră în relaţie de interdependenţă". • Numeroşi structuralişti, începând cu L. Tesniere, susţin teza subordonării poziţiei subiectului faţă de centrul verbal, incluzându-i în clasa complementelor*. Argumentele aduse sunt: legătura „cazuală" (prin nominativ) faţă de verb; păstrarea funcţiei de subiect în condiţiile în care acordul nu se poate realiza (subiectul formelor verbale nepersonaie. gerunziu, infinitiv, supin); componenţă asemănătoare a claselor de substituţie ale celor două poziţii, subiectul şi complementul; conective de tip subordonator comune pentru realizările propoziţio.iale (ca propoziţie) ale subiectului şi ale complementului direct, c) în gramatica generativă standard, subiectul, ca oricare dintre funcţiile* sintactice, nu apare direct în indicatorul* sintagmatic, informaţia lui fiind integral predictibilă din informaţia categorială, prin poziţia ocupată de G(rupul) N(ominal) în ierarhia arborelui; „Subiect al" este poziţia definită prin relaţia de dominare [GN, P], adică printr-un GN dominat direct de P(ropoziţie). Se distinge de complemente, definite ca [GN, GV], deci aflate sub dominanţa directă a G(rupului) V(erbal). • Există gramatici de orientare generativă care introduc funcţiile sintactice, inclusiv subiectul, ca nivel distinct, primar, al organizărilor de adâncime,

contrazicând ideea lui N. Chomsky că structurarea funcţională este integral deductibilă din cea categorială (vezi Gabriela Dindelegan, 1974; 1976; vezi, ca orientare aparte, gramatica „lexical-func- ţională" a lui J. Bresnan şi D. Kaplan; **gramatică**,$_{2d}$). d) în gramatica lui Ch. Fillmore (vezi Caz^ gramaticĂş), subiectul este considerat ca poziţie de suprafaţă*, obţinută prin transformarea de subiec- tivizare*, adică de „aşezare" a unui caz de adâncime (agent*, pacient*/ obiectiv, experimentator*, sursă*, ţintă*, locativ*) în poziţia de suprafaţă a subiectului, marcată special în planul formei sintactice, e) în GB*, subiectul este considerat categorie universală, de a cărei prezenţă este răspunzător principiul proiecţiei* lărgite. Acest principiu postulează că structura universală a propoziţiei este: P —> GN - Flex - GV şi are drept consecinţă obligativitatea „acoperirii" poziţiei de subiect în oricare limbă, pentru oricare construcţie şi la orice nivel de reprezentare. „Acoperirea" se rezolvă, în unele limbi, intern, lingvistic, prin apariţia elementelor expletive* (este cazul subiectelor din construcţiile impersonale ale limbilor engleză şi franceză; engl. ***it,*** fr. ii; engl. **it is snowing**; fr. il neige), iar, în alte limbi, unde poziţia subiectului rămâne fonetic neacoperită, se rezolvă teoretic, în cadrul modelului, prin introducerea categoriilor vide*; vezi pro*, PRO* şi urmele*, ultimele apărând în construcţiile cu subiect deplasat (vezi deplasare). • în diverse gramatici, s-au propus mai multe criterii de clasificare a subiectului, cel mai general având în vedere exprimarea (lexicalizarea) vs. neexprimarea (nelexicalizarea) acestuia. în gramatica românească, subiectul neexprimat primeşte sau denumirea de subiect inclus*, când este „inclus" în forma flexionară a verbului, adică deductibil din aceasta, sau de subiect subînţeles*, când este deductibil din contextul lingvistic, sau pe aceea de subiect nedeterminat, în cazurile în care prin suprimare se obţine nedefinirea subiectului (ex.: ***Sună Ia uşă; Scrie în ziare). Fiecare gramatică a propus şi clasificări proprii, în gramatica limbii române, de*** ex., se face distincţia între subiectul gramaticaf şi cel logic*, distincţie relevantă în cazurile în care subiectul gramatical nu coincide cu agentul propoziţiei, consider;.[1] subiect logic (vezi construcţiile pasive*), sau în care subiectul este non-persoană, iar referirea la persoană se obţine prin alt component (ex. ***Mă doare capul; îmi place filmul), (vezi GRAMATICAL***$_5$ **şi LOGIC,). • Ca parametru tipologic, categoria cvasiuniversală a subiectului este relevantă numai prin trăsăturile ei variante. Trăsăturile parametrizabile ale subiectului sunt: 1) parametrul subiectului nul (numit şi „pro-drop"), în funcţie de care se disting limbile „pro-drop", care admit căderea subiectului pronominal personal, de cele cu subiectul obligatoriu exprimat; 2) parametrul poziţiei subiectului în raport cu verbul şi cu obiectul, în funcţie de care se disting tipurile: S-V-0 / S-O-V / V-O-S/ V-S-0** etc.; 3) parametrul mărcii actanţiale, adică al tipului de marcă formală care asigură legarea sintactică a subiectului, distingându-se, conform lui G. Lazard (1994), tipuri de limbi ca: N_Q V_Q; $N_;$ V_Q; N_0 V_L; Nj V_n etc., unde Nj şi N_o semnifică subiectul marcat (printr-o marcă formală specială, numită relator*) vs. subiectul nemarcat, iar V_n şi V_Q semnifică prezenţa acordului vs. absenţa lui în specificarea relaţiei N(= subiect) - Verb (vezi şi tipologie). 3. ~ pragmatic / discursiv în organizarea enunţului* din punctul de vedere al informaţiei aduse în comunicare, deci al avansării în procesul informaţional,

subiectul corespunde acelei părţi din enunţ care, în raport cu enunţurile anterioare, este purtătoarea informaţiei cunoscute, recurente, constituind tema* (;au topicul) (vezi şi predicat$_3$; **temă, tematizare). în construcţia unui text*, graţie procedurilor de anaforizare şi de recurenţă, care trimit cu regularitate la enunţurile anterioare, subiectul reprezintă componentul care îşi menţine identitatea referenţială, indiferent de actualizarea lui actanţială şi de cea sintactică (vezi şi gramatică,$_4$). ü.1. ~ (vorbitor) Orice fiinţă umană înzestrată cu facultatea limbii, deci posedând competenţă* lingvistică şi comunicativă; s**' n. vorbitor nativ. 2. ~ (al unei anchete lingvistice) Vorbitor ales de cercetător ca prototip pentru comunitatea* lingvistică anchetată; produsul lui lingvistic (răspunsuri la întrebări, texte create) serveşte la alcătuirea corpus-ului*, oferind materialul lingvistic pe baza căruia, ulterior, se va efectua cercetarea (vezi şi anchetă; corpus).

G.P.D.

SUBIECTIV, -Ă

1. Conjugare ~ Caracterizează numai unele limbi (vezi maghiara), unde se opune conjugării obiective* (vezi OBIECTIVj). Cuprinde verbe intranzitive şi tranzitive folosite absolut sau cu obiect direct nedefinit, fiind un mijlcc al flexiunii verbale de a anunţa nedefinirea sau inexistenţa obiectului direct. 2. Genitiv ~

je ni tiv ocurent în vecinătatea unui nominal de provenienţă verbală, corespunzând subiectului din construcţia verbală (ex.: ***plecarea tatei; apusul soarelui). Se opune genitivului obiectiv* (vezi obiectiv$_3$)*, corespunzător obiectului direct din construcţiile verbale active** (ex. ***citirea cărţii), şi genitivului posesiv , valoare caracterizând un genitiv al cărui regent nu provine dintr-un verb (casa vecinului) (vezi şi abstract$_4$*; nominalizare; nominalizat). 3. Propoziţie ~ Tip de propoziţie subordonată necircumstanţială* apărând în poziţia sintactică a subiectului*, deci constituind unul dintre termenii posibili ai clasei de substituţie* a subiectului** (ex.:

Ion „ t ■ , ^ cartea

Cine caută găseşte e ucru, mi p ace ^ ţ$_{nv}$ăţ), Apare ca actualizare prepoziţională a actantului apt de a fi selectat în această poziţie de un anume predicat; ca actualizare a agentului* (ex. **Cine caută cu adevărat găseşte de lucru)**, a pacientului* (ex. ***îmi place să învăţ), a experimentatorului**** (ex. **Cui nu-i pasă este fericit)** etc. Pentru unele gramatici, cele care concep poziţia subiectului ca subordonată faţă de centrul verbal (vezi subiect$_2$ **în viziunea structuralistă) şi cele care prevăd aceeaşi procedură de producere a subordonatelor necircumstanţiale (vezi complementizase; complementizator), subiectiva este inclusă în clasa mai largă a complementelor*, fiind considerată un complement propoziţional de tip special. • Clasificarea propoziţiilor subiective priveşte: a) natura predicatului din regentă, în raport cu care se disting: subiective ale verbelor personale* (Cine munceşte reuşeşte; Oricine doreşte obţine acest împrumut) şi subiective ale verbelor şi construcţiilor impersonale* (Mă doare că te porţi aşa; Se pare că voi reuşi); b) natura gramaticală a conectivului* subordonator, distingându-se subiectivele relative*, cele introduse prin pronume, adjective şi adverbe relative** (ex. **Cine munceşte reuşeşte; Nu se ştie ce se va întâmpla), de cele conjuncţionale*, introduse prin conjuncţii subordonatoare** (ex. ***Pentru mine contează dacă reuşeşti; E important să reuşeşti); c) tipul de propoziţie încastrată, un tip special constituindu-1, întrebările transpuse în vorbire indirectă*, adică subordonatele interogative* indirecte*** (ex.: Nu se ştie cine /ce/ dacă/ unde/ când/ cum... va reuşi); d) aşezarea (topica*) în raport cu centrul verbal, distingându-se subiectivele antepuse de cele postpuse. Antepunerea şi postpunerea pot fi poziţii sintactice normale (vezi: Cine se scoală de dimineaţă departe ajunge) (antepunere) vs. ***Trebuie să plec (postpunere)) sau poziţii obţinute prin inversiune*, cu rol emfatic (vezi: Că s-a purtat arogant, asta îmi pare de neconceput (antepunere*)). • Se pot stabili unele corelaţii între tipurile de subiective clasificate anterior; de*** ex., numai subiectivele cerute de verbe şi construcţii impersonale pot fi conjuncţionale; numai această subclasă are o topică normal postpusă; numai aceasta poate apărea şi în ipostaza de interogativă indirectă. Vezi si subiect.

G.P.D.

SUBIECTIVITATE

în sens larg, se referă la prezenţa, marcată prin indici lingvistici speciali, a locutorului în enunţ. E. Benveniste numeşte toţi aceşti indici „indicatori* de subiectivitate" (vezi **AMBREIOR; DEICTIC; INDICATOR$_2$)**. în sens restrâns, se referă numai la acei indici care introduc în enunţ sentimentele şi atitudinea subiectului vorbitor cu privire la conţinutul enunţului. în această accepţie, se disting două tipuri de subiectivitate: a) afectivitatea*, ca manifestare în enunţ a sentimentelor locutorului (vezi **AFECTIV; AFECTIVITATE)**; b) modalitatea*, ca manifestare în enunţ a atitudinii, a evaluării, a aprecierii subiective realizate de locutor (vezi **APRECIATIV; MODALIZARE)**.

G.P.D.

SUBIECTIVIZARE

în concepţia gramaticii lui Ch. J. Fillmore, tip de transformare* care constă în aşezarea unui caz*/ rol din configuraţia* cazuală a fiecărui predicat în poziţia sintactică de subiect*, poziţie marcată diferit de la o limbă la alta (fie prin forma de nominativ şi acordul* impus predicatului, fie prin topica fixă în raport cu predicatul, fie printr-o particulă specială etc.). Se deosebeşte de obiectivizare, adică de aşezarea unui caz/rol în poziţia de obiect. Amândouă sunt operaţii de trecere de la structura profundă de cazuri semantice la actualizările sintactice de suprafaţă. Subiecţi vizarea este, în cea mai maure măsură, un fenomen de alegere liberă, vorbitorul alegându-şi actantul pentru poziţia de subiect în funcţie de intenţiile de focalizare* a unuia sau a

altuia dintre actanţi (vezi, de ex., alegerea agentului*, deci a construcţiei active*, sau a pacientului', deci a construcţiei pasive* sau ergative*). Alegerea este însă numai parţial liberă, fiind supusă unor constrângeri, pe de o parte, sintactice, pe de alta, pragmatice, de

construcţie a textului. Sintactic, alegerea este subordonată tipului structural de limbă (acuzativ* vs. ergativ*), tipului de predicat (agentiv* vs. non-agentiv) şi depinde, de asemenea, de regulile generale ale „ierarhiei cazurilor" (vezi CAZ$_{u}$). **Pragmatic, aşezarea în poziţia de subiect, care coincide pentru limbile S-V-O cu poziţia topică/tematică, depinde de structura informaţională a enunţurilor anterioare, topicul, respectiv subiectul, fiind componentul de continuitate şi de recurenţă referenţială din text. Vezi şi CAZ,,; GRAMATICĂ$_9$; TEMĂ$_2$; TEMATIZARE.**

G.D.P.

SUBÎNŢELES (SUBIECT ~) în gramatica limbii române, denumeşte un tip de subiect neexprimat, subiect absent în limitele unei propoziţii, dar recuperabil ca informaţie din contextul anterior, sursa* referenţială apărând fie în aceeaşi frază (în propoziţia regentă sau într-o propoziţie coordonată; ex.: ***Ion doreşte să înveţe; Ion citeşte şi scrie), fie într-o frază anterioară*** (ex.: ***M-am întâlnit cu Ion. Mi-a spus că...). în gramatica frazei complexe*, subiectul subînţeles corespunde fenomenului sintactic de control* (subiect controlat de un component al regentei). în gramatica textului*, subiectul fiecărui enunţ în parte este componentul care aparţine, în cel mai înalt grad, fondului recurent (preexistent) de informaţie, reprezentând topicul* (sau tema*), ceea ce permite suprimarea lui fără pierdere de informaţie. Neexprimarea subiectului este un factor puternic de coeziuue* textuală, trimiţând obligatoriu la un antecedent* ce sursă referenţială.***

Vezi ş; CONTROL; 3RAMATICĂ,$_4$; SUBIECT.

G.P.D.

SUBJONCTIV

Sin. conjunctiv*. Sunt gramatici care, cu sensul de mod* al verbului, utilizează actualmente numai corespondentul lui subjonctiv (fr. subjonctif), specializându-1 pe celălalt pentru alte accepţii (de
ex.. propoziţie introdusă prin conjuncţie). Gramatica românească menţine ambii termeni, dar preferă utilizarea lui conjunctiv.

G.P.D.

SUBORDONARE

Raport fundamental în cadrul sintaxei, prin care se desemnează totalitatea raporturilor de dependenţă dintr-un enunţ. Alături de coordonare, subordonarea reprezintă una dintre cele două relaţii fundamentale cu care operează sintaxa. Raportul de subordonare se regăseşte atât la nivelul frazei, cât şi la nivelul propoziţiei. La nivelul frazei, raportul de subordonare marchează relaţia de dependenţă între propoziţii (între regentă şi propoziţia sau propoziţiile ce depind de aceasta); numărul relaţiilor de subordonare este identic cu numărul propoziţiilor subordonate identificate într-o limbă naturală. Raportul de subordonare în frază este marcat prin elementele de relaţie care introduc propoziţiile subordonate. Elementele de relaţie pot fi de naturi diferite: astfel, în română, printre aceste elemente se numără: a) conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale, adverbe (locuţiuni) relative', b) unele adverbe nehotărâte (mai rar), pronume (locuţiuni) relative, precum şi c) unele pronume nehotărâte. La nivelul propoziţiei, raporturile de subordonare arată dependenţa părţilor secundare de propoziţie faţă de părţile principale. Marcarea acestor raporturi se face fie prin flexiunea cazuală, cu mijloace sintetice, fie prin prepoziţii, cu mijloace analitice.

Vezi COORDONARE; PROPOZIŢIE; (ELEMENTE DE)
RELAŢIE; PREPOZIŢIE.

CC.

SUBORDONATOR, -OARE

1. Element ~ Cuvânt fără funcţie sintactică, cu ajutorul căruia se realizează un raport de subordonare*. Sin. element de relaţie; vezi şi conectiv.

2. Conjuncţie ~ Denumire dată acelor conjuncţii* care introduc propoziţii subordonate; în clasificarea generală a conjuncţiilor, conjuncţiile subordonatoare se opun conjuncţiilor coordonatoare.

C.C.

SUBSTANTIV K

Clasă lexico-gramaticală de cuvinte (sau parte de vorbire*) care, morfologic, în limbile în care există flexiune*, se caracterizează prin declinare, sintactic, se distinge prin apariţia în contextul determinanţilor* (articole, în limbile în care acestea există, adjective demonstrative şi posesive), iar, semantic, prin caracteristica de a denumi clase de obiecte /indivizi şi, mai rar, obiecte/indivizi unici. Sinonim cu nume, ultimul termen fiind preferat în alte gramatici decât în cea românească (de ex., franceză şi engleză); sinonim, uneori, cu nominal, termen al gramaticii modeme, utilizat fie pentru substantiv, fie pentru toate cuvintele care pot apărea ca centru al G(rupului) N(ominal): substantiv, pronume, numeral. Face parte dintre clasele lexico-gramaticale deschise, clasa substantivului fiind extrem de numeroasă şi aptă oricând de a primi noi termeni. Alături de verb, reprezintă o clasă fundamentală, căci, în calitate de cap* de grup, serveşte la definirea tuturor celorlalte clase din componenţa GN: articol, pronume, numeral, adjectiv (determinativ şi calificativ), prepoziţie. • Definiţia substantivului diferă de la un tip de gramatică la altul, oscilând între definiţiile predominant „noţionale" (vezi, de ex., definiţia propusă de Mioara Avram (1986): „Este partea de vorbire flexibilă care denumeşte obiectul în sensul larg al acestui termen: fiinţe, lucruri (concrete), fenomene, acţiuni, stări, însuşiri, relaţii") şi definiţiile strict formale, distribuţionale, bazate pe indicarea contextului sau a grupului de contexte diagnostice* (vezi, de ex., definiţia propusă de Paula Diaconescu (1970): „Se numeşte substantiv orice secvenţă semnificativă minimală care poate fi admisă de cel puţin unul din contextele aparţinând categoriei IA. de contexte [...] sau de cel puţin câte unul din categoria II (A', B, C) de contexte [...]" şi urmează inventarul de contexte

I şi II; esenţială este satisfacerea contextului demonstrativ: [Dem —] sau [— Dem]). Definiţia diferă de la o limbă particulară la alta, după cum predominante apar caracteristicile de flexiune, ca în limbile cu flexiune, sau numai cele sintactice şi semantice, ca în limbile fără flexiune. • Caracteristicile sintactice ale substantivului sunt: apare ca centru / cap al unui GN, selectând articole (în limbile în care acestea există), adjecti ve demonstrative şi posesive, cuantificatori*, clasificatori* (acolo unde categoria există), adjective calificative , adjuncţi prepoziţionali şi relativi; acolo unde limba permite, impune adjectivelor şi articolelor acordul* în gen, număr şi caz; este selectat de predicate, ocupând, în raport cu acesta, locul 1, 2 sau 3, după cum predicatul este mono-, bi- sau trivalent (vezi valenţă), ceea ce înseamnă ocuparea poziţiilor de subiect, respectiv de obiect (direct şi indirect); îşi marchează funcţia în mod diferit de la un tip de limbă la altul, fie sintetic, prin caz (vezi rom. dau e/evului; cartea e/evului), fie analitic, prin prepoziţii şi articole nelegate cu substantivul (rom. salută pe profesor; trimite la copii; carte a cinci copii; carte a elevului), prin acord, acordul subiectului cu predicatul (elevii citesc) sau, mai rar, acordul obiectului (este cazul unor limbi ca basca, eschimosa; apud G. Lazard (1994), prin topică fixă (fr. **Jean rencontre Pierre)**, prin particule şi postpoziţii* (japoneza, de ex., marchează funcţia de subiect prin particula ga, iar cea de obiect prin particula ***wo).*** • Morfologic, în limbile cu flexiune, substantivul variază după categoriile de număr* şi de caz*, iar ?:i limbile în care există articol şi acesta a dobândit caracteristicile unui afix gramatical, şi după categoria determinării*. Genul' gramatical apare ca trăsătură inerentă şi, în cele mai multe cazuri, nepredictibilă, trăsătură cu importante consecinţe flexionare şi sintactice; flexionar, determină selecţia anumitor afixe şi prezenţa anumitor omonimii; sintactic, cere repetarea informaţiei de gen în forma articolelor şi a adjectivelor. De ex., trăsătura [+Feminin] din matricea unor substantive româneşti determină selecţia, pentru G şi D sg., a uneia dintre desinenţele: -e, -i. -le (unei casc, unei flon, unei basmale), imposibile pentru celelalte genuri, şi determină includerea substantivului într-un tipar de flexiune cu anumite omonimii: G sg. = D sg. = pl. (unei case, flori, basmale = nişte flori, case, basmale); în plan sintactic, impune repetarea informaţiei de feminin în forma adjectivelor şi a articolelor (ex. **casa cea nouă a vecinului). • Clasificarea substantivelor se face după mai multe criterii. A) In limbile cu flexiune bogată, criteriul flexionar stă la baza stabilirii claselor şi a subclaselor de flexiune, numite şi declinări*, clase omogene incluzând substantive cu acelaşi tip de omonimii flexionare şi cu aceleaşi flective. Numărul şi tipurile de declinare diferă de la o limbă la alta (de** ex., în trecerea de la latină la limbile romanice, numărul s-a redus şi declinările s-au reorganizat în fiecare limbă). Rezultatele clasificării în declinări diferă şi de la o gramatică la alta, ca urmare a adoptării unor criterii diferite de

clasificare (se pot lua drept criteriu flectivele dintr-o anumită zonă a flexiunii sau din întreaga flexiune; se pot urmări flectivele la nivelul alomorfelor fonetice sau ..reduse" la nivelul alomorfelor morfologice; se poate urmări situaţia din limba actuală sau, dimpotrivă, se poate amesteca criteriul sincronic cu cel istoric etc.; vezi şi DECLINARE). B) Potrivit unor trăsături semantice inerente, care au şi importante consecinţe gramaticale, se disting; a) substantive proprii*, cele care denumesc (etichetează) indivizi unici sau obiecte unice, vs. substantive comune*, cele care desemnează clase de indivizi sau obiecte;

b) substantive numărabile* (sau discrete), pentru care referenţii se pot număra, vs. substantive nenu- mărabiie*, alcătuite din nume de materie şi nume abstracte*, ai căror referenţi nu se pot număra; c) o clasă specială este cea a substantivelor colective*, care prezintă în matricea lor semantică trăsătura [+grup];

d) clase de substantive a căror partiţie se face în funcţie de prezenţa uneia dintre trăsăturile semantice [+Animat], [-Animat] [+Uman], [+Abstract], [-Abstract], aici incluzându-se şi (sub)genul personaf, adică subclasa substantivelor caracterizate prin [+Uman]; e) subclase determinate pe baza trăsăturii de gen gramatical: subclasa substantivelor cu trăsătura [+Masculin], a celor cu trăsătura [+Feminin] şi, pentru unele limbi (vezi latina şi româna), a substantivelor cu trăsătura [+Neutru], Există limbi în care partiţia substantivelor se face în funcţie de forma, de mărimea, de culoarea obiectului desemnat, fiecare subclasă având ca particularitate gramaticală selecţia unor clasificatori* numerali diferiţi (ca în chineză, vietnameză, maya etc.). C). Potrivit parametrului formei interne a cuvântului, trăsătură relevantă numai pentru limbile care admit derivare* şi compunere*, se disting: 1) substantive baza , cele formate dintr-o singură rădăcină substantivală însoţită de afixe flexionare; 2) substantive derivate*, care adaugă la rădăcina unui cuvânt afixe derivative (vezi, pentru română, sufixe nume de agent: muncitor, pândar, căruţaş; nume de instrument: strecurătoare, sucitor; nume de calităţi: frumuseţe, bunătate, duioşie, fierbinţeală; nume colective: pietriş, porumbişte; nume de acţiune: vânzare, biruinţă, pietăciune, croială etc.); 4) substantive compuse*, conţinând două sau mai multe rădăcini contopite pentru a denumi un singur individ/obiect (Târgu Jiu, Ştefan cel Mare) sau o clasă de indivizi/obiecte (floaiea-soarelui, redactor-şef); 5) locuţiuni substantivale*, grupuri sintactice neanalizabile, fixe, care, global, se comportă ca un substantiv (ex.: ***aducere-aminte, băgare de seamă). D) Parametrul relaţiei cu categoria verbului* permite circumscrierea unei clase de substantive, numite postverbale**** (sau deverbale*). Caracteristica acestei clase este provenienţa din baze verbale prin fenomenul nominalizării*, trăsătură determinând şi explicând comportamentul lor semantic şi sintactic dublu, de tip nominal şi de tip verbal. Schimbarea clasei lexico-gramaticale se realizează fie afixal, utilizându-se sufixe lexicale care determină includerea noului cuvânt în clasa substantivului (ex.: ***pleca > plecăciune, birui > biruinţă; citi > cititor, suci > sucitor), fie prin procedeul conversiunii* (merge > mers(ul), mieuna > mieunat(ul), pleca(re) > plecare(a); vezi şi*** **INFINITIV; SUPIN)** şi cel al derivării* regresive (ex.: ***dezgheţa > dezgheţ, învăţa > învăţ, plăcea >plac). Trăsăturile de tip verbal, conservate în proporţii diferite de***

întreaga clasă a substantivelor postverbale, se manifestă în cel mai înalt grad pentru clasa abstractelor verbale şi a numelor de agent şi privesc atât nivelul semantic, cât şi cel sintactic. Trăsăturile semantice de tip verbal constau în păstrarea unor caracteristici spaţio-temporale (plecarea noaptea la Iaşi) şi a configuraţiei de roluri* tematice. Ultima trăsătură se manifestă prin prezenţa, în componenţa G(rupului) N(ominal) constituit în jurul substantivelor postverbale, a agentului* implicit (ex.: ***pregătirea cu grijă, cu atenţie, cu migală...) sau a agentului explicit*** (ex.: ***pregătirea de către elevi...), a pacientului* şi a ţintei**** (ex.: ***trimiterea fondurilor la primării), a experimentatorului* (plăcerea, durerea, temerea lui Ion)*** etc. Trăsăturile sintactice de tip verbal constau în păstrarea unor restricţii de formă impuse vecinătăţilor, de tipul recţiunii* prepoziţionale sau conjuncţionale (ex.: ***temerea de..., predispunerea la..., insistenţa asupra,pe..., credinţa că..., întrebarea dacă...) (vezi şi*** **NOMINALIZARE)** • Ca orice clasă lexico-gramaticală deschisă, apar, şi în cazul substantivului, numeroase deplasări dinspre şi înspre clasa substantivului sau, altfel spus, numeroase cazuri de pierdere a valorii substantivale sau, dimpotrivă, de substantiv(iz)are*. Există cuvinte care au parcurs integral acest proces, iar altele, numai parţial, trecerea de la o clasă la alta nefiind, pentru stadiul actual al limbii, complet încheiată. Există, în consecinţă, dificultăţi teoretice şi practice de încadrare neechivocă în clasa substantivului a unor cuvinte şi, mai ales, a unor utilizări speciale a cuvintelor. Pentru

română, de ex., cercetătorii şi-au pus problema încadrării unor forme ca: iarna, noaptea din construcţiile pleacă iama, noaptea, a unor forme ca: mănunchi, glonţ din construcţiile strânge florile mănunchi, aleargă glonţ, a încadrării unor forme ca: faţa, fundul, marginea din grvţrarile în faţa (casei), pe fundul (lacului), pe marginea (drumului) etc. Diferenţe de comportament de tipul: învaţă nopţile, învaţă noaptea întreagă, dar * strânge florile mănunchiuri, * strânge florile mănunchi întreg sau pe fundul adânc şi mâlos al lacului, dar *în faţa apropiată a casei etc. surprind, în esenţă, stadii diferite ale procesului de conversiune, cu manifestări totale sau parţiale ale pierderii comportamentului substantival. în sensul invers, al migrării spre clasa substantivului, cercetătorii discută problema încadrării exacte a diverselor utilizări ale supinului, a unor forme de numeral etc. • Din perspectivă tipologică, substantivul ca atare este nerelevant, întrucât, după opinia generală a specialiştilor, clasa bazelor nominale este universală, chiar dacă sunt limbi în care numărul acestora este mai restrâns. Tipologic, devin semnificative caracteristici ale substantivului: prezenţa sau absenţa flexiunii nominale (a declinării); tipul de flexiune, predominant sintetic, predominant analitic sau mixt; mijloacele de realizare a actanţei, adică tipul de marcare a aşezării substantivului în poziţiile actanţiale de subiect şi de obiect. După G. Lazard, 1994, tipurile de limbi stabilite pe baza ultimului parametru (cu privire la verbele biactanţiale) sunt următoarele: $N_0P_0V_0$ (indoneziană, chineză, birmaneză); Nj P_o $V_{()}$ (mongolă, tagalog, dyirbal); Nj Pj V_Q (hindi, tibetană); N_Q P_Q V_n (franceză, pasto); N, P_0 V_n (nepaleză); N_Q $P_($ V_n (latină, persană); N P_o V (bască, cerkesă, eschimosă), unde N reprezintă primul actant, P, al doilea actant, iar V, verbul; N_0P_0 indică nemarcarea actanţilor prin reia tori* specifici, deci absenţa desinenţelor sau a sufixelor cazuale, a prepoziţiilor sau a postpoziţiilor; Nj, Pj indică marcarea actanţilor; V_n şi V_np semnifică repetarea indicilor actanţiali în forma verbului prin fenomenul de acord: V_n - acordul cu primul actant, V_{np} - acordul cu ambii actanţi.
Vezi şi **ABSTRACT^ CAZ,,,; COLECTIV; CONCRET; DECLINARE; DETERMINARE; GEN; NENUMĂRABIL; (GRUP) NOMINAL; NOMINALIZARE; NUMĂR, NUMĂRABIL; PARTE DE VORBIRE; (GEN/SUBGEN) PERSONAL; POSTVERBAL; SUBSTANTIV(IZ)ARE.**
G.P.D.

SUBSTANTIVAL,-Ä
Care aparţine substantivului* sau caracterizează substantivul (ex. ***flexiune ~ ; desinenţă ~); care serveşte la formarea substantivului (sufix ~).***
•Locuţiune ~ Grup neanalizabil de cuvinte care corespunde unităţii de sens şi caracteristicilor morfosintactice ale locuţiunilor* şi se comportă global ca un substantiv* (ex. ***băgare de seamă, aducere-aminte, ţinere de minte) (vezi şi locuţiune; SUBSTANTIV).***
G.P.D.

SUBSTANTIVIZARE /SUBSTANITVARE
Tip de conversiune* (de schimbare a clasei lexico- gramaticale) constând în trecerea din oricare clasă în clasa substantivului*, trecere care, în funcţie de limbă, se manifestă morfologic, sintactic şi semantic sau numai sintactic şi semantic. în română, unde flexiunea este încă bogată, se manifestă frecvent şi morfologic. • Morfologic, se constată abandonarea particularităţilor flexionare ale clasei de origine şi preluarea comportamentului flexionar al substantivului (de ex., adverbul substantivizat devine flexibil şi variază după categoriile de caz şi de determinare; ex.; ***salvarea aproapelui; contra binelui). Unele mărci flexionare dobândesc rolul de clasificatori* substantivali, adică de încadrare neechivocă în clasa substantivului (vezi, de*** ex., rolul articolului sau al desinenţelor -uri, pentru plural: nimicuri, ofuri, doiuri şi -o, pentru vocativ: frumoaso!). »Sintactic, substantivizarea se manifestă prin aşezarea cuvântului provenit din alte clase în contextele şi cu funcţiile substantivului (vezi, de ex., apariţia adverbului sau a adjectivului în poziţiile de subiect sau de obiect direct şi în vecinătatea unui adjectiv sau a unui genitiv, cărora le impune forma: Mă impresionează binele făcut/~ vrednicii satului). în limbile cu flexiune redusă, uneori şi în română, manifestarea sintactică este suficientă pentru marcarea substantivizării (L-am aşezat pe „şi" în poziţia lui). • Semantic, cuvintele substantivizate adaugă la trăsăturile inerente caracteristica generală a noii clase, aceea de denumire a SUBSTANŢĂ

obiectelor individuale sau a claselor de obiecte. Transferul semantic este adesea de tip metonimic: o relaţie cantitativă sau locatfc'-temporală caracterizând un obiect ajunge să denumească obiectul însuşi (ex.: **aproapele nostru; „unsprezecele" bucureştean). • Trecerile în**

clasa substantivului pot fi regulate, gramaticalizate, ca în cazul substantivizării infinitivului lung* şi a supinului*; altele, deşi frecvente, nu sunt gramaticalizate (vezi substantivarea adjectivului), iar altele sunt cu totul accidentale, dobândind valoare stilistică. Accidental, cu funcţie poetică, orice parte de vorbire, inclusiv formele verbale personale*, şi orice grup sintactic se poate substantiviza (ex.: *„Astăzi eu mă mut din sunt. Ce poveste! /Este! /a fost mâncat de către nu este" (N. Stănescu)).*
Vezi şi CONVERSIUNE; SUBSTANTIV.
G.P.D.

SUBSTANŢĂ

Termen definit (mai ales opozitiv) ca tot ceea ce nu este formă*. • Interpretările substanţei pornesc de la teza lui F. de Saussure că „limba* este o formă, şi nu o substanţă", teză preluată de L. Hjelmslev, potrivit căreia orice limbă este atât expresie*, cât şi conţinut*. Substanţa este manifestarea formei în materie, iar argumentul care susţine această interdependenţă e constituit de adoptarea probei comutării* în analiza ambelor planuri. • în planul semnificantului*, substanţa este ansamblul de realizări fonematice posibile, independent de punerea lor în formă prin sistemele fonologice ale diverselor limbi. Substanţa expresiei este materia fonică exploatată aşa cum permite forma lingvistică. O formă se poate manifesta prin mai multe substanţe (fonică sau grafică, de ex.), în timp ce inversul nu este posibil. • în planul semnificatului*, substanţa este reprezentată de sistemele de semnificare care constituie diverse limbi. Un exemplu îl constituie termenii cromatici, a căror substanţă este dată de continuum-ul de lungimi de undă luminoasă, aceleaşi pentru toate limbile, ceea ce nu înseamnă că există un număr egal de termeni cromatici în toate limbile; dimpotrivă, s-a dovedit că există diferenţe importante (vezi EXPRES'E; CONŢINUT). • După alţi autori (J. Lyons), există substanţă primară (limba vorbită) şi substanţă secundară (limba scrisă). Lyons consideră substanţa similar cu un bloc de marmură care poate deveni diverse lucruri, dar, în realitate, nu e nici unul. Marmura devine formă când i se aplică o structură* anumită.
A.B.V.

SUBSTITUIRE (~ RITMICĂ) în versificaţie, secvenţă de două silabe neaccentuate (v v) care poate înlocui, în schemele metrice bisilabice, un troheu* (- v) sau un iamb* (v -). Inovaţie terminologică a şcolii de versificaţie de la Timişoara (G.I. Tohăneanu, apoi I. Funeriu), suplinirea rezolvă o situaţie frecventă în analiza metrică: neconcordanţa dintre accentul* natural (din vorbire) al cuvintelor şi accentul metric (din versificaţie) al aceloraşi cuvinte incorporate în vers. De ex., schema metrică a poeziei Dăscăliţa de O. Goga este, în principiu, iambică (v - / v - / v- / v- / v - / v - v), dar în numeroase versuri din text dispunerea accentelor nu este perfectă; versul Când tremurându-şi jalea şi sfiala se realizează — în comparaţie cu schema ideală - astfel: v v/ v - v-/vv/v-v, ceea ce înseamnă că în primul şi al patrulea picior* iambul (v -) a fost realizat ca suplinire (v v). Până la cezură* (dacă suplinirea apare în primul emistih*) sau până la finalul de vers (dacă suplinirea există în hemistihul al doilea), ritmul se redresează. Redresarea ritmului, noţiune complementară cu substituirea, reprezintă o autocorecţie a abaterii (Funeriu). • în teoria ritmului*, necesitatea abaterii ritmice pe care o reprezintă substituirea provine dintr-o serie de realităţi lingvistice, evidenţiate în raporturile care se stabilesc între secvenţa accentuală a limbii naturale şi secvenţa accentuală a versului (Funeriu); a) un cuvânt poartă un singur accent de intensitate, accentul secundar intervenind doar uneori, în cazuri speciale; întrucât însă cuvintele limbii au în medie mai mult de două silabe, acest unic accent al cuvântului nu este suficient pentru realizarea schemei metrice binare (bazată pe picioare de două silabe); apar, astfel, în limbă secvenţe de două-trei silabe neaccentuate, care nu şi-ar mai găsi locul în schema versului; b) elementele relaţionale (prepoziţii, conjuncţii), auxiliarele în formele verbale compuse, pronumele personale/reflexive etc. nu poartă accentul decât în mod excepţional; chiar dacă, în schema metrică, acestea ar urma să ocupe o poziţie accentuată, ele nu pot primi totuşi accentul şi deci apare o substituire. Existenţa substituirilor în

realitatea versului este, aşadar, o consecinţă a faptului că suitele trohaice sau iambice pure sunt imposibil de realizat uniform, în toate versurile unui poem.
M.M.

SUBSTITUT

1. în cadrul operaţiei de substituţie*, are calitatea de substitut orice unitate care, în cadrul aceleiaşi clase de substituţie, „substituie" altă unitate. în această accepţie, substitutul priveşte axa paradigmatică*. De ex., în clasa de substituţie a subiectului (vezi SUBIECT, 2(h)), se vorbeşte despre substitute verbale nepersonale (iţrfinitive, supine, gerunzii cu funcţie de subiect){j2. Pe axa sintagmatică*, desemnează orice cuvânt care „stă" pentru un cuvânt / grup lexematic anterior, numit antecedent*, de la care preia informaţia lexicală. Reprezintă clasa cuvintelor care, în cadrul lanţurilor lingvistice, trimit la secvenţe anterioare, preluând o informaţie lexicală pe care o pun în legătură cu o nouă informaţie. în mod curent, termenul este folosit în legătură cu *substituted gramaticale, clase de cuvinte specializate pentru rolul de iteraţie a informaţiei lexicale: pronume, numerale, adverbe pronominale; sin. cu proforma . Există lucrări în care accepţia termenului s-a lărgit şi asupra substitutelor lexicale (vezi* Maria Manoliu, 1968), cuprinzând clasa sinonimelor* contextuale, care fie asigură preluarea informaţiei lexicale de la antecedent şi punerea ei în legătură cu informaţia nouă (vezi A scris o nouă lucrare. Romanul va face sigur vâlvă), fie are rolul de focalizare*, prin repetare, a unei anumite informaţii lexicale (vezi A scris o nouă carte, un roman mult mai bun decât cele anterioare). • Sub aspect gramatical, numai substitutele gramaticale sunt semnificative, iar, dintre acestea, numai cele care aparţin claselor flexibile: substitute pronominale* şi numerale*. Caracteristica lor gramaticală este de a prelua obligatoriu, atunci când forma le-o permite, informaţia de gen de la antecedent, uneori, şi informaţia de număr (ex. *M-am întâlnit*

cu prietenii,. Eij /Aceştia, / Doi; dintre ei; /Mulţi; **dintre ei**, **m-au ajutat**; **vezi şi** ACORD$_2$; PRO-FORMĂ; PRONUME).
G.P.D.
SUBSTITUŢIE
1. Procedură de tip structuralist*, operând în plan paradigmatic*, care constă în înlocuirea, într-un context păstrat constant, a unui element de expresie cu alt element de expresie sau, invers, a unui element de conţinut cu alt element de conţinut, urmată de examinarea efectelor produse în planul opus, în vederea constatării identităţii sau a non- identităţii funcţionale a elementelor. Serveşte la stabilirea inventarului de unităţi* dintr-o limbă, distingând variantele* de invariante*. Vezi şi COMUTARE, care semnifică o procedură, dar şi un tip de relaţie, ambele bazate pe operaţia de substituţie. • Clasă de ~ Numită şi clasă de distribuţie* sau clasă de echivalenţă, reuneşte elementele care permit înlocuirea, în acelaşi context şi pentru acelaşi nivel* lingvistic, a unuia prin altul, fără a determina modificări în plan funcţional. De exemplu, la nivelul lexicului, clasa de sinonime*, în măsura în care sunt sinonime perfecte şi deci substituibile în acelaşi context, reprezintă o clasă de substituţie; la nivelul sintaxei, realizările aceleiaşi funcţii* sintactice (non-propoziţionale şi prepoziţionale sau, altfel spus, părţi de propoziţie* şi propoziţii corespunzătoare) aparţin aceleiaşi clase de substituţie. 2. în GG* şi GB*, tip de transformare de permutare* constând în înlocuirea unui element terminal (deci component al unui şir* terminal) cu altul deplasat, fără nici o modificare a organizării ierarhice a structurii de bază*. Se distinge de adjuncţie*, în cazul căreia deplasarea modifică poziţiile ierarhice ale componentelor. O situaţie tipică de substituţie este ridicarea* subiectului, exemplificată prin:
(a) e se pare [$_s$, **că [$_s$ Ion iubeşte muzica]] =>**
(b) Ion- se pare [$_s$, **că [**$_s$ (t,) iubeşte muzica]], unde subiectul „ridicat" se aşază în poziţia categoriei vide* e, generată independent de operaţia de transformare (vezi şi ADJUNCŢIE; DEPLASARE; TRANSFORMARE).
G.P.D.
SUBSTRAT
Ansamblu al elementelor transmise unei limbi, impuse într-o anumită arie prin cucerire, migraţie sau colonizare, din limba populaţiei autohtone. Situaţia de contact* lingvistic creată, caracterizată prin obligaţia autohtonilor de a învăţa limba noilor veniţi, are drept consecinţă apariţia unor fenomene de interferenţă* la nivel fonetic, gramatical, lexical

şi semantic. Confruntarea celor două sisteme lingvistice se realizează exclusiv pe cale orală, constituind un factor de diversificare a unei limbi-bază originar unitare. Substratul limbii române este reprezentat de lirrlba traco-dacilor care, în cursul procesului de romanizare, şi-au însuşit limba latină. Cuvintele de substrat au fost asimilate, ca evoluţie fonetică, fondului de bază latin. Studiul ştiinţific al substratului limbilor romanice a fost fundamentat prin lucrările lui G.I.Ascoli. Pentru multe dintre limbile de substrat nu dispunem (în cel mai bun caz) decât de atestări
sporadice. De aceea, explicarea prin substrat a unor forme are caracter de ipoteză, fiind posibilă numai dacă existenţa altor surse nu poate fi validată. Raportarea la limbile moderne (albaneza, galeza, bretona etc.) derivate din vechi limbi constituind substratul altora poate furniza argumente peremptorii pentru identificarea unor elemente de substrat.
Vezi şi ADSTRAT; CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENŢĂ; SUPERSTRAT.
L.I.R.
SUFIX
Afix* postpus bazei*, rădăcinii* sau morfemului* independent, care are în limba română valoare lexicală, lexico-gramaticală sau numai gramaticală; primele două categorii formează cuvinte noi, iar sufixele gramaticale exprimă forme flexionare ale cuvintelor. • Sufixele româneşti se clasifică din mai multe puncte de vedere: I. După etimologie, se constată că sufixele importante au origini diferite: latineşti (-tor, -inţă, -ătate, -ar), slave (-ar, -iţă, *-nie)*, maghiare {-şag, -sug), turceşti (-giu), greceşti (-isî), latino- romanice (-ism, -ist, -iza, -al), **ü**. După formă, majoritatea sufixelor sunt simple, unele sunt compuse (ăr-ie) şi altele variante (-el/ -ţel). IU. După natura gramaticală a bazei sau, mai ales, a derivatului se ţine seama de părţile dc vorbire formate cu sufixe: substantive (cutez-anţă, bun-ătate, croi-tor), adjective (român-eşte, zgomot-os)~ verbe (pietr-ui, bălăng-ăni, cioc-ăni, român-iza), adverbe (român-esc, fur-iş). IV. După sensul exprimat, se delimitează: 1) Sufixele gramaticale, care exprimă forme flexionare, nu cuvinte noi; apar numai la verb, pentru a desemna moduri* şi timpuri*: cânt-a, cânt-a-se-m (vezi FLEXIUNE; MOD; TIMP; VERB). 2) Sufixele lexico-gramaticale cumulează exprimarea unui sens nou cu cea a unei categorii gramaticale: a lucr-a/ lucr-a-ie (verb)/ lucr-a-re (la română) (subs tan ti v); a cânt-a / cânt-a-1 (verb)/ (melodia) cânt-a-t-ă (adj.), ceea ce se întâmplă curent în cazul infinitivului lung şi al participiului. De asemenea, sufixele lexico-gramaticale mai pot schimba apartenenţa gramaticală a bazei: în-drept-a (de la drept), pietr-ui (de la piatră), român-iza (de la român). 3) Sufixele lexicale creează cuvinte noi, fie prin suma celor două sensuri - al bazei şi al sufixului (iepur-aş, iepur-oaică, vezi DIMINUTIV; AUGMENTATIV; MOŢIONAL; COLECTIV), fie prin introducerea sensului bazei în sensul derivatului (bun-ătate, adun-are, amăg-eală, vezi ABSTRACT). în funcţie de sensul lexical exprimat relativ constant, se delimitează aproximativ zece categorii semantice de sufixe: nume de agent* (munc-i-tor, zid-ar), nume de instrument* (strecură-toare, colţ-ar), augmentative* (mătur-oi), diminutive*<5ă/ef-e7, copil-aş, fet-iţă), abstracte* (bun-ătate, amăg-eală, frăgez-ime), nume de loc şi colective*, (brăd-e-t, prund-iş), denumirea însuşirii (român-esc, zgomot-os, săptămân-al), denumirea modalităţii (român-eşte, târ-âş), moţionale* (ţăran-că, mor-ă: iţă). Din punctul de vedere al sensului, între sufixele româneşti se stabilesc diferite relaţii semantice: polisemie* (-tor, -toare: lipi-toare „ceva care lipeşte" / „vierme parazit"; -oi: bub-oi „buba mare" + „apreciere

negativă"), omonimie* (-aş „nume de agent": ciocăn-aş „lucrător în ocnele de sare" şi -aş diminutiv ciocăn-aş „ciocan mic"), sinonimie* -iţăşi -ucă, sau -el şi -aş „diminutive" creează sinonimia dintre fet-iţă, făt-ucă; băieţ-el, băieţ-aş, -ior şi -atic sau -ui şi -iu pentru „aproximarea culorii" în roş-ior, roş-iatib sau gălb-ui, gălb-iu)\ antonimie* (bub-oi /bub-iţă, mătur-oi/mătur-ică„augmentativ" / „diminutiv" + „hipocoristic"). V. în funcţie de productivitate (frecvenţa combinării mai ales cu baze româneşti vechi) se consideră productive sufixele vechi. Majoritatea sufixelor de origine latino-romanică apar în numeroase împrumuturi relativ analizabile, frecvenţa mare determinând şi utilizarea lor în derivate pe teren românesc: cutez-anţă (bază veche + sufix latino-romanic), dughen-iza (baza turcească + sufix latino-romanic), gând-i-r-ist (bază maghiară + sufix latino-romanic).
Vezi AFIX; MORFEM; SUFIXARE.
A.B.V.
*

SUFIXARE
Procedeu de îmbogăţire a vocabularului cu unităţi lexicale noi, bazat pe postpunerea unui sufix* morfemului* independent. Unele sufixe verbale nu formează cuvinte noi, ci desemnează forme flexionare ca modul* şi timpul* verbelor*. în limba română, sufixarea este cel mai productiv procedeu de creare a noi cuvinte, atât prin frecvenţa (considerată în sine sau manifestată în forme cu sufixe prezente în toate variantele stilistice şi în toate perioadele de evoluţie), cât şi prin diversitatea semantică a sufixelor. Prin sufixare se creează familii* lexicale de la baze româneşti vechi, dar şi de la baze neologice, ceea ce contribuie la productivitatea procedeului.
Vezi AFIX; MORFEM.
A.B.V.
SUHXOID / FALS SUFIX / PSEUDOSUFTX
Element formativ (prezent în împrumuturi* sau în formaţii după model străin) care dă impresia unui sufix şi apare numai în termeni aparţinând limbajelor specializate (I. Coteanu). Sufixoidele curente în limba română sunt: -fug (element de origine latină) în termeni ca: centri-fug, verrai- fug: *fob* („care urăşte, care nu poate suferi") în anglo-fob, germano-fob, hidro-fob; -fii („iubitor") în româno-fii, muzico-fil; -for („care poartă, purtător") în hidro-for; -gramă („schemă") în organigramă; -log („specialist") în dermatolog „specialist în boli de piele"; -cid („ucigător") în vermicid. Unele dintre sufixoidele amintite impun cuvântului cu care se combină o anumită formă: -fii se adaugă unor cuvinte terminate în -o (munteanofil), -fug urmează unor cuvinte terminate în -i (febrifug, vermlfug).
A.B.V.
SUNET
1. **~ al vorbirii / articulat Vibraţii ale aerului, cu caracter periodic sau** aperiodic, a căror sursă (coarde vocale) se află în laringe (vezi şi ARTICULARE; ARTICULATORIU; FONAŢIE). Vibraţiile periodice sunt specifice vocalelor*, cele aperiodice consoanelor*. Rezultatul vibraţiilor este o undă sonoră. Coardele vocale produc vibraţii complexe. în cazul vocalelor, unda fundamentală este însoţită de un număr de armonice, caracterizate prin frecvenţe care reprezintă multipli ai frecvenţei fundamentale (vezi şi VOCALĂ). în cazul consoanelor, între frecvenţa undei fundamentale şi a celorlalte unde nu există nici un raport; acestea din urmă sunt definite ca zgomote (vezi şi CONSOANĂ). • Din punct de vedere fizic, sunetele prezintă următoarele caracteristici: înălţime, determinată de frecvenţa vibraţiilor; aceasta este dependentă de gradul de contracţie a coardelor vocale; sunetele cu frecvenţă ridicată sunt acute, cele cu frecvenţă scăzută grave; intensitate, determinată de amplitudinea vibraţiilor; aceasta este dependentă de volumul rezonatorului bucal (modificat prin mişcările maxilarului inferior şi ale muşchiului lingual); sunetele caracterizate prin amplitudine mai mare sunt puternice, cele caracterizate prin amplitudine redusă sunt slabe; durată, determinată de timpul de vibraţie a coardelor vocale; permite distincţia între sunete lungi şi scurte (vocalele sunt sunetele cele mai lungi; consoanele oclusive* şi africate* - cele mai scurte; vezi şi CANTITATE); *timbru*, determinat de forma vibraţiilor; aceasta este dependentă de natura şi de forma rezonatorului (care influenţează parţial numărul armonicelor); în funcţie de cavitatea care îndeplineşte funcţia de rezonator (bucală sau nazală), de* ex., se distinge între sunete orale şi nazale.
2. *Unitate fonică produsă şi receptată în procesul de comunicare. Sunetele dintr-o limbă se caracterizează printr-o mare diversitate a realizărilor: se afirmă că practic nici un sunet nu este rostit de două ori la fel de acelaşi individ; în acelaşi timp, există diferenţe de realizare condiţionate contextual. Sunetele constituie obiectul de investigaţie al foneticii*. Ele reprezintă un domeniu al continuu-lui* şi al variaţiei* lingvistice, în opoziţie cu fonemele*, unităţi discontinue, invariante* (vezi şi* FONOLOGIE).
L.I.R.
SUPERLATIV **sau circumstanţa exprimată prin adverb este la cel**
Unul dintre cei trei membri ai categoriei grama- mai înalt nivel în raport cu aceeaşi însuşire sau ticale a comparaţiei. Prin superlativ vorbitorul circumstanţă luate ca bază (gradul pozitiv)*. După indică faptul că însuşirea exprimată prin adjectiv cum însuşirea este raportată direct la un grup de

obiecte sau de împrejurări, gradul superlativ este numit relativ; dacă ea e privită exclusiv în sine, este numit absolut. Superlativul relativ şi absolut pot fi de superioritate sau de inferioritate, în funcţie de intenţia vorbitorului de a considera însuşirea sau circumstanţa respectivă, într-un sens ascendent sau descendent. • Din punct de vedere formal, superlativul poate fi exprimat sintetic sau analitic; exprimarea sintetică se realizează cu ajutorul unor

sufixe speciale (de ex., lat. -issimus: densissimus); exprimarea analitică se realizează cu ajutorul unor adverbe (ca în toate limbile neolatine). • In limba română, superlativul relativ se formează de la comparativul corespunzător precedat de articolul demonstrativ cel, cea, cei, cele: cel mai atent (dintre ei), cel mai puţin atent (dintre ei). Superlativul absolut este o subcate- gorie dinamică în tot cursul istoriei limbii. Adverbele şi locuţiunile adverbiale cu care se formează superlativul absolut s-au completat şi diversificat continuu; alături de adverbul foarte au coexistat, o vreme, adverbele mult (< lat., învechit şi dialectal astăzi), prea (< sl.); ulterior s-a impus în limba vorbită o serie deschisă de adverbe şi locuţiuni: tare, grozav, nespus de, extraordinar de, nemaipomenit de, teribil de etc. Limba literară, printr-un fenomen de modernizare, a recurs şi la o serie de afixe: de ex., sufixul -isim (rarisim), prefixele arhi- (arhiplin), hiper- (hipersensibil), supra- (.supraîncălzit) etc. Nevoia de expresivitate în acest domeniu este atât de mare, încât mijloacele de realizare a superlativului stilistic pot fi cu greu circumscrise în tipare clare; vezi, de ex., sub- stantivele cu valoare adverbială beat turtă, scump foc etc., sau intonaţiile specifice: Bun!, asociate uneori cu multiplicarea unor sunete bbbuun!

C.C.

SUPERSTRAT

Ansamblu al elementelor transmise într-o limbă din limba unei populaţii cuceritoare, care îşi însuşeşte idiomul populaţiei cucerite. Constituie un factor de diversificare a unor limbi înrudite. Existenţa elementelor de superstrat este rezultat al contactului* lingvistic direct: populaţia cuceritoare devine treptat bilingvă şi apoi îşi pierde idiomul matern, dar transferă unele particularităţi ale acestuia în limba învăţată (vezi şi BILINGVISM). Superstratul constituie o influenţă* relativ puternică, imediat ulterioară epocii de constituire a trăsăturilor esenţiale ale unui idiom, dar importantă pentru definitivarea structurii acestuia. Ea se manifestă îndeosebi la nivel lexical şi semantic, dar are consecinţe şi asupra foneticii şi a unor aspecte neesenţiale ale morfo-sintaxei. în română, superstratul este reprezentat de elementele împrumutate din slavă. Conceptul de superstrat a fost pus în circulaţie de W. von Wartburg.

Vezi şi ADSTRAT; CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENŢĂ; SUBSTRAT.

L.I.R.

SUPIN

Formă nominală* şi nepredicativă a verbului, existentă în latină, unde funcţiona cu statut dublu, nominal şi verbal, dar pierdută în limbile romanice şi în dialectele româneşti sud-dunărene, cu excepţia dacoromânei. Categoria românească de supin are o istorie controversată: unii cercetători (C.H. Grandgent, H. Tiktin, Ed. Bourciez, W.D. Elcock) o consideră ca fiind păstrată direct din latină; alţii (Matilda Caragiu), ca o creaţie târzie a dacoromânei, avându-şi originea în substantivarea participiului; alţii (Kr. Sandfeld, Gr. Brâncuş, M.A. Gabinschi) invocă, pentru istoria supinului românesc, concordanţe cu albaneza. • Supinul românesc are numeroase caracteristici comune cu infinitivul*. Sintactic, au multe contexte comune, iar, în contextele comune, au trăsături asemănătoare de tip verbal şi nominal. Semantic, apar într-un raport de sinonimie, făcând posibilă substituţia supinului cu infinitivul în cele mai multe contexte (ex.: *este greu a merge / de mers; se satură a mânca / de mâncat; termină, continuă a învăţa / de învăţat). Natura nominală a supinului se demonstrează, ca şi în cazul infinitivului, prin posibilitatea apariţiei în poziţiile argumentale de subiect şi de obiect (direct sau prepoziţional) şi » prin legarea obligatoriu prepoziţională de capul de grup (termină de învăţat; pleacă la cules). Natura verbală se susţine, ca şi în cazul infinitivului, prin păstrarea disponibilităţilor de combinare de tip verbal, dintre care specific verbale sunt combinarea cu obiectul direct şi cea cu numele predicativ, precum şi restricţiile de caz, de prepoziţie şi de conjuncţie impuse determinanţilor (gata de dat studenţilor; gata de insistat pe...; este de dorit să...). în raport cu infinitivul, caracteristicile de tip verbal sunt mai limitate; în cazul supinului, este*

imposibilă apariţia cliticelor* şi a subiectului propriu şi imposibilă participarea la opoziţiile de diateză. Ca şi infinitivul, şi-a creat două utilizări: una mai apropiată de comportamentul verbal (toate exemplele anterioare) şi alta, adesea articulată, mai apropiată de comportamentul nominal (cositul fânului de către...; mieunatul strident al pisicii). • în cadrul opoziţiei categoriale V(erb) - N(ume), supinul, ca şi infinitivul, reprezintă o formă gramaticală specializată pentru a ocupa o poziţie intermediară, iar cele două utilizări ale supinului, ca şi cele două forme de infinitiv (lung* şi scurt*), reprezintă, în cadrul aceleiaşi opoziţii, trepte diferite de nominalizare*. Istoria paralelă a supinului şi a infinitivului trebuie interpretată şi sub aspectul sensibilităţii speciale a limbii române faţă de parametrul nominalizării; în română există nu numai posibilitatea de a marca gramatical (prin două forme, supin şi infinitiv) o treaptă intermediară între V şi N, ci şi posibilitatea de a marca, în cadrul ambelor forme, două trepte de nominalizare (verb - infinitiv scurt - infinitiv lung - substantiv; verb - supin verbal - supin nominal - substantiv).

Vezi şi INFINITIV; NOMINAL$_5$; NOMINALIZARE.

G.P.D.

SUPLETTVISM

1. în gramatica românească, termenul nu se utilizează de multă vreme; desemnează un anumit tip de neregularitate a radicalului în cadrul flexiunii; această neregularitate constă în faptul că o paradigmă poate prezenta două sau mai multe radicale, prove jte din rădăcini etimologic diferite. în flexiunea nominală, forme supletive prezintă pronumele personale eu, mie, care descind din rădăcini diferite şi în limba latină, continuând, astfel, o stare primitivă din indo-europeană; în flexiunea verbală, exemplul tipic îl reprezintă verbul a fi, ale cărui forme de prezent indicativ: sunt, eşti continuă, probabil, şi ele un tipar arhaic indo-european (să se

compare cu formele lat. *sum, es),* pe care româna le-a supus unor analogii cerute de evoluţia propriului sistem şi cărora le-a mai adăugat, o a treia rădăcină, provenind de la frecventativul latin fieri. 2. în lexicologia franceză, termenul se utilizează pentru a denumi o anumită situaţie în sistemul de formare a cuvintelor; formele lexicale supletive se opun alomorfelor lexicale; în timp ce acestea din urmă
prezintă serii de fenomene de tipul *sei- salin, mer- marin, unde perechile sei* / sal şi mer / mar sunt considerate alomorfe, perechile dublet froideur - cryometrie, calorifere-thermometre, reprezintă forme supletive: froid/ cyro, calor-/thermo- Vezi DUBLET.
CC.

SUPORT

1. Veib ~ în lingvistica franceză, în teoria grupurilor sintactice fixe* (M. Gross, Langages 63), termenul are în vedere o clasă de verbe cu sens vag, care, în combinaţie cu unele substantive, adjective şi adverbe, transferă acestora rolul semantic esenţial, manifestând şi la nivel sintactic o tendinţă de constituire a sintagmei în grup fix de cuvinte. Verbe ca: a face, a avea în combinaţii ca: a face treabă, mâncare, avere; a avea timp, obicei, răbdare, nevoie, grijă... funcţionează ca suport al predicaţiei. Rolul lor semantic este mai mare sau mai mic, uneori atât de mic, încât a face, de ex., verb esenţialmente de acţiune*, de eveniment, poate constitui suport pentru o predicaţie de stare* (a face burtă, avere, febră) (vezi şi fix_2). 2. ~ al cliticului în limbile în care există clitice*, desemnează cuvântul autonom cu care cliticul se asociază în mod necesar, oferind acestuia suport fonetic/accentuai şi morfosintactic. în româna actuală, de ex., ca suport pentru cliticele pronominale apar în mod curent verbele şi, mai rar, cu funcţire stilistică, prepoziţiile şi nominalele (îl văd; asupră-mi; în gându-mî). în calitate de suport al cliticelor pronominale, verbul le oferă nu numai suportul fonetic (vezi poziţia formelor conjuncte*), ci şi suportul morfosintactic, obligând cliticul la o anumită aşezare în raport cu suportul (antepunere vs. postpunere: l-am văzut, dar văzân- du-1), şi impunându-i, în funcţie de caracteristicile proprii de subcategorizare, forma de caz şi rolul tematic **(ü** *văd, dar îi aparţin) (vezi şi aton;* clitic; conjunct).
G.P.D.

SUPRAFAŢĂ (STRUCTURĂ DE ~) în modelele generative*, care propun aceeaşi ipoteză asupra modului de organizare a competenţei* lingvistice pe două niveluri: de adâncime* şi de suprafaţă, structura de suprafaţă reprezintă nivelul mai puţin abstract, mai apropiat de structurile sintactice observabile, incluzând anomalii sintactico-semantice

de tipul omonimiei* sintactice, al sinonimiei* sintactice, al elipsei*. Rezultă din aplicarea regulilor de transformare*, care convertesc structurile de bază / de adâncime în structuri de suprafaţă. Sintagma structură de suprafaţă denumeşte atât nivelul de organizare opus celui de adâncime, cât şi structurile sintactice aparţinând acestui nivel. Există mari diferenţe între modul de concepere în diversele modele generative a nivelului de suprafaţă şi a relaţiei lui cu cel de adâncime, a) în gramatica standard (N. Chomsky, 1965), nivelul de suprafaţă are acelaşi tip sintactic de organizare ca şi cel de adâncime, deosebindu- se de acesta numai prin efectul de rearanjare a structurilor obţinute din numeroasele reguli de transformare. Astfel, structura de adâncime GNj V GN_2 "~Pasiv, supusă celor două variante româneşti ale pasivizării*, dă naştere la două construcţii de suprafaţă sinonime: construcţia pasivă cu auxiliar (GN_2^ Aux'"' V^Prep '~'GN_1) şi ceareflexiv-pasivă (GN,^'se^V~Prep~GN,).

b) în gramatica lui Ch. J. Fillmore, structura de suprafaţă este singurul nivel de organizare sintactică, opunându-se nivelului de adâncime, cu organizare logico-semantică. Transformările (subiec- tivizare* şi obiectivizare) au rolul de a aşeza cazurile profunde în poziţii sintactice de suprafaţă, convertind structurile logico-semantice în actualizări sintactice. Structura pasivă şi cea activă, de ex., sunt actualizări de suprafaţă diferite ale aceleiaşi structuri cazuale profunde: V^Agent^Pacient. c) în GB*, S-Structura simbolizează atât nivelul reprezentării de suprafaţă, cât şi construcţiile acestui nivel. S- Structura se distinge prin includerea urmelor*, specie de categorii vide* care semnalează că s-a produs în prealabil o „deplasare a" şi care indică exact poziţia din care componentul a a fost deplasat. Conform principiului proiecţiei*, configuraţia sintactico-argumentală originară a predicatelor se conservă integral la orice nivel de reprezentare, inclusiv în S-Structură, iar categoria urmelor, co-indexate cu antecedentele deplasate, rezolvă tehnic această cerinţă. Structuri ca: (x) Iorij este lăudat (tj); (xy) Cine$_t$ [(e) *doreşti [(t_x) să iasă învingător?]];* (xyz) Ion$_t$ *[mi se pare [(tj) obosit]] sunt exemple tipice de S-Structuri. în raport cu modelul generativ clasic (vezi (a)), S-Structura este un nivel de reprezentare mai abstract (include urmele, categorii cu semnificaţie teoretică) şi are o relevanţă semantică mai mare, cuprinzând toate indicaţiile de co-indexare*.* Vezi şi ADÂNCIME; CAZ,,; GRAMATICĂ$_{8.9.10}$. OMONIMIE SINTACTICĂ; SINONIMIE (SINTACTICĂ);'SUBIEC- TIVIZARE; TRANSFORMARE.
G.P.D.

SUPRANUME

Poreclă repetată, generalizată, spre deosebire de simplele porecle, folosite ocazional. Supranumele au fost introduse pentru a evita confuziile cu aceleaşi nume şi prenume (situaţii în care se folosesc şi poreclele): Petru Cercel (domnitorul purta un cercel în ureche), Petru Şchiopul (era şchiop), relaţia cu anumite animale, păsări: Lupu, Ciocârlie, sau cu anumite caracteristici (de ex., cu cele cromatice - Albu, Negru). Multe supranume au devenit nume de persoană obişnuite (vezi ONOMASTICĂ). • Supranumele româneşti (ca şi cele latine sau romanice) se repartizează în trei categorii, după origine: antroponimice, toponimice şi apelative*, fiecare alcătuită din grupe semantice şi tipuri formale diferite ca vechime, răspândire şi pondere. 1) Supranumele antroponimice exprimă filiaţia pe linie paternă (patronimic*) sau maternă (matronimic); multe se fixează ereditar şi devin nume de familie. 2) Supranume toponimice desemnează în general originea locală sau apartenenţa etnică, reşedinţa: construcţii cu sau fără

prepoziţie, precum Ionescu- Snagov, Ionescu-Siseşti sau Dinvale; pondere mare au derivatele adjectivale cu sufixul* -eanu, folosite articulat în Muntenia şi Moldova (Câmpeanu, Munteanu, Văleanu) şi nearticulat în Transilvania (Câmpean, Muntean). 3) Supranumele apelative (cele mai numeroase) sunt determinări descriptive de tip social-economic ori cultural şi porecle. Această categorie reprezintă contribuţia lexicală specifică fiecărei limbi la îmbogăţirea inventarului antroponimic. Unele nume de meserii apar în formaţii numeroase, folosite ca nume de familie, în formă articulată sau nearticulată: Căpraru, Purcaru; nume de funcţii publice, militare, ecleziastice, de servicii: Călăraşu, Jude, Popa; nume de titluri şi grade ierarhice: Boieru, Căpitanu, Domnu (nume folosite şi ca porecle).
A.B.V.

SUPRAORDONARE

în unele terminologii (I. Diaconescu, 1993), tipul de relaţie care se stabileşte între un element

neintegrat structural, introdus parantetic, şi restul enunţului, primul aparţinând planului modal, al comentariului despre comunicare, iar al doilea, planului comunicării înseşi. în terminologia curentă, corespunde tipului de aşezare sintactică pe care îl are cuvântul sau grupul incident*. Se opune subordonării* şi adordonării (ultima grupează coordonarea* şi apoziţionarea; vezi APOZIŢIE), adică se opune relaţiilor structurale stabilite între termeni cuprinşi în ierarhiile sintactice. Elementul sau grupul supraordonat, aşezat într-o poziţie de supraordonare, se poate introduce în partea iniţială, medială sau finală a enunţului (ex.: **Fireşte, nu mai era tânăr; Există, de pildă, mai multe feluri de a înţelege acest termen; Situaţia este falimentară, ne-a comunicat bătrânul).**
Vezi şi COMENTARIU$_2$; INCIDENT.
G..P.D.

SUPRASEGMENTAL, -Ă

Clasă de unităţi fonetice definite prin posibilitatea de a contracta raporturi de dependenţă heterosin- tagmatică. Unităţile suprasegmentale sunt de două tipuri: intensive (accentul*) şi extensive (intonaţia*) Ele nu constituie, ci caracterizează segmentul fonic. Clasa unităţilor suprasegmentale se opune celei a unităţilor segmentale.
L.I.R.

SUPRIMARE

în terminologia românească a gramaticii generative*, redă, alături de ştergere, engl. *deletion.* Cei doi termeni denumesc, pentru modelele generative timpurii (N. Chomsky, 1957, 1965; I.R. Ross, 1967; P. S. Rosenbaum, 1967), un tip de transformare* care constă în suprimarea unui constituent sau a unui grup de constituenţi în condiţiile recuperării semantice integrale a constituenţilor absenţi. Transformările de suprimare permit descrierea tuturor construcţiilor cu termeni absenţi din structurile de suprafaţă* şi oferă o explicaţie pentru relaţiile de sinonimie* angajate între asemenea construcţii şi echivalentele lor, cu toţi constituenţii exprimaţi (vezi şi SINONIMIE SINTACTICĂ). Coordonările* (ex.: *Ion şi Gheorghe citesc o carte; Ion citeşte şi scrie), elipsele de diverse tipuri* (ex.: *Maria se întoarce supărată; Părinţii l-au învăţat respectuos), suprimarea oricărui argument (construcţii tranzitive cu*
obiectul direct neexprimat, construcţii cu subiectul nedefinit), nelexicalizarea subiectului, fie a subiectului din subordonatele completive (Ion doreşte să plece), fie a subiectului pronominal de pers. I şi a Il-a din limbile cu subiect inclus*, toate sunt construcţii explicabile prin aplicarea transformării de suprimare. Ca tip special de transformare de suprimare s-a discutat EQUI* (= Equivalent NP
- Deletion, adică suprimarea unui G(rup) N(ominal) echivalent). După anii '75, se renunţă la transformarea de suprimare, efectele ei fiind recuperate prin introducerea principiului proiec- ţiei* şi a categoriilor vide*, care postulează că la orice nivel de reprezentare (atât în D-Structură*, cât şi în S-Structură*) sunt ocupate integral toate poziţiile sintactico-semantice atribuite de centrele lexicale, categoriile vide acoperind poziţiile nelexicalizate. Categoriile vide (pro* şi PRO*, precum şi orice categorie simbolizată prin e) preiau rolul jucat anterior de transformările de suprimare, asigurând explicarea construcţiilor în care, dintr- un motiv sau altul, componente sintactice rămân neexprimate.
Vezi şi EQUI; GRAMATICĂ $_{810}$; TRANSFORMARE; VID.
G.P.D.

SURD, -Ă

Vezi CONSOANĂ; SONORITATE.

SURSĂ

1. în teoria rolurilor* şi a cazurilor* fillmoriene (vezi CAZjj), caz/rol atribuit de predicate de mişcare* şi de schimbare de stare*, care exprimă punctul de plecare al mişcării (pleacă din Iaşi) sau al unei acţiuni orientate (cumpără de la vecini), iar, în cazul predicatelor de schimbare de stare, starea iniţială a subiectului (devine din albastru roşu). Este complementar cu ţintă (vezi ŢINTĂJ), care exprimă punctul de ajungere al mişcării şi de devenire al stării. în teoria localistă (vezi câz^,), corespunde ablativului*, caracterizat prin [+ Loc; + Sursă], dar şi ergativului*, caracterizat prin [-Loc; + Sursă], ultimul conceput ca participant responsabil de acţiune (ex.: **Ion (ergativ) trimite pachetul de la Iaşi (ablativ) Ia Bucureşti). • în limbile cu flexiune bogată de caz, se actualizează prin forma morfologică de ablativ (lat. Ego Lemno advenio); în alte limbi (vezi româna şi limbile romanice) se exprimă prepoziţional, cu prepoziţii**

locative specifice (rom. de la, din). Există o clasă de predicate (a trimite, a oferi) care actualizează sursa ca nominativ. 2. în legătură cu nominalele non-referenţiale (anafore* /

anaforice, pro-forme*, substitute*), are în vedere sursa lor referenţială, denumind acele componente referenţiale din lanţ care, prin legare cu cele non-referenţiale, le transmite şi le asigură referinţa; sin. cu antecedent (vezi şi ANTECEDENT; LEGARE). **3. Limbă ~ în procesul achiziţiei unei limbi străine, denumeşte limba maternă (sau nativă), iar, în cazul traducerilor, limba din care se face traducerea. Se opune limbii ţintă (vezi** ŢINTĂ$_2$), limba învăţată mai târziu, iar, cu referire la traduceri, limba în care se traduce. Zonele de maxim contrast dintre cele două limbi sunt, potenţial, producătoare de erori, prin transferul* faptelor (trăsăturilor) de la limba sursă la limba ţintă (vezi şi ANALIZĂ CONTRASTIVĂ; ANALIZĂ A ERORILOR; TRANSFER).

C.P.D.

SUSPENSIE / SUSTENTAŢIE

Figură* retorică realizată prin întreruperea momentană a enunţului, cu scopul de a crea o pauză care să marcheze stilistic mai puternic sfârşitul discursului, eventual prin introducerea unui element de surpriză: Un mal qui repand la terreur,/ Mal que le ciel en sa fureur/ Inventa *pour punir Ies crimes de la terre,/ La peste, puisqu'il faut l'appeler par son nom, (...)/ Faisait aux animaux Ia guerre* - „Un rău care răspândeşte groaza,/ Rău pe care cerul, în furia sa,/ L-a născocit ca să pedepsească păcatele pământului,/ Ciuma, dacă trebuie să-i spunem pe nume..." (La Fontaine); *Ce legi aspre n-aş mai face ca să dau peste hotară/ Şi să gonesc într-o clipă toţi moldovenii afară!/ Insă toţi! Toţi pîn'la unul! Nici un om! Nici un picior,/ Numai pe Răzvan, el singur, l-aş lăsa... ca să-l omor (Hasdeu, apud Gh. Dragomirescu). • Suspensia este o figură de acelaşi tip cu paranteza*; pentru majoritatea autorilor, cu excepţia lui Fontanier, suspensia este sinonimă cu sustentaţia.*

M.M.

s

1

ŞIFTER

Redă engl. *shifter;* în lingvistica românească s-a preferat corespondentul franţuzesc ambreior (Maria Manoliu, 1968). Interferează ca semnificaţie cu *deictic.* Vezi AMBREIOR; DEICTIC.

G.P.D.

ŞIR

în gramatica generativă*, corespunde engl. *string*, fr. *silite şi reprezintă oricare dintre succesiunile de simboluri rezultate din aplicarea unei reguli de rescriere*. Derivaţiile* sintactice sunt succesiuni de şiruri, unde fiecare şir decurge din cel anterior prin aplicarea unei singure reguli de rescriere. Dacă nici una dintre regulile gramaticii (de structură* a frazei şi de subcategorizare*) nu se mai poate aplica, şirul ia forma unei succesiuni de simboluri complexe*, adică o succesiune de categorii lexicale descrise sub forma trăsăturilor contextuale şi inerente, numindu-se şir preterminal.* Dacă unui şir preterminal i se aplică ultimul tip de reguli, cele de inserţie* lexicală, înlocuind simbolurile complexe prin formative lexicale luate din lexicon*, atunci şirul ia forma unei succesiuni de formative lexicale şi gramaticale, devenind un şir terminal. De exemplu, dacă şirului categorial: Det-N-Aux-V-Det-N, obţinut prin aplicarea regulilor de structură a frazei, i se aplică regulile de subcategorizare, lui îi corespunde o infinitate de şiruri preterminale, unul dintre ele luând forma:

Det

[+N]

[+Comun] [+Numărabil] [+Uman] [+Masculin] ■

Aux^+V]

[+ - GN]

[+ [Uman]$_{GN_p}$]

[— [AnimatjQţ^y]

Det" [+N]

[+Comun] [+Numărabil] [- Animat]

. [+Feminin] .

După aplicarea regulilor lexicale, acestuia îi corespunde o infinitate de şiruri terminale, ca de ex.: *Iun/ /băiat/ /-este/ /citi/ /o/ /carte/ sau /acest//bărbat/ /va/ /cultiva/ /o/ /grădină/* etc.

Vezi şi DERIVAŢIE; GRAMATICĂ$_8$; RESCRIERE.

G.P.D.

ŞTERGERE

VEZI SUPRIMARE.

T

■

■

TABÜ

Vezi INTERDICŢIE DE VOCABULAR.

TAUTOLOGIE

Fenomen lingvistic care se poate defini fie a) ca repetiţie a aceluiaşi semn sau a aceluiaşi grup de semne, cu rolul de a sublinia o calitate sau o acţiune, al doilea termen exprimând identitatea cu cel dintâi, cu unele nuanţe distincte (de ex., autenticitatea: dacă îţi spun o vorbă e vorbă), fie b) ca repetiţie inutilă sau greşeală de limbă (vezi PLEONASM), când, în acelaşi enunţ, se juxtapun expresii diferite al căror conţinut este similar sau identic. • Sub aspectul conţinutului se disting: a) tautologia logică, în calculul clasic al propoziţiilor, ca o formulă întotdeauna adevărată, oricare ar fi valoarea de adevăr a propoziţiilor care o compun şi în toate lumile posibile; o asemenea tautologie este redată prin formula pvp (legea terţului exclus), cum ar fi: vrei sau nu vrei; a vorbi şi a nu tăcea;

b) tautologia atributivă (o femeie este o femeie), când conţinutul celor două ocurenţe ale aceleiaşi sintagme poate fi perfect identic şi când informaţia din a doua sintagmă este nulă,

dar se pot atribui celui de al doilea termen seme* aferente, cum ar fi opoziţia „femeie" [Concret] vs. „femeie" [Abstract];
c) tautologia lingvistică, la care se ajunge prin sinonimie* sau parafrază*: el este celibatar şi el nu este căsătorit. • Tautologia mai poate fi definită şi caracterizată, din perspectivă sintactică, drept o repetiţie de tip special în care se repetă acelaşi cuvânt, dar cu funcţie sintactică diferită. Tautologia se poate manifesta la nivelul propoziţiei*: Frate, frate, dar brânza-i pe bani sau la nivelul frazei*: Am făcut ce-am făcut şi am obţinut cartea. Relaţia sintactică dintre termenii tautologiei poate fi cea dintre subiect* şi predicat* (Datoria e datorie) ori cea dintre un complement* şi predicat (De
băut, bea mereu). în frază, una dintre propoziţiile între care se stabileşte tautologia poate fi: subiectivă (Ce-i frumos e frumos), predicativă (Toate au fost cum au fost), completivă directă (Eu ştiu ce ştiu eu), temporală (La munte, când plouă, plouă), finală (Vorbeşte ca să vorbească) ş.a. Uneori, tautologiile apar în mai multe propoziţii ale aceleiaşi fraze: Jocul e joc, norocul e noroc.
A.B.V.
TAXEM
Termen utilizat numai în unele lucrări de semantică* europeană (B. Pottier, F. Rastier) pentru a desemna semul* care indică o clasă paradigmatică într-o taxinomie* semantică. Un taxem este constituit dintr-o serie de semne* ale căror sememe au un număr de seme* în comun, într-o situaţie socioculturală dată: {imagine, fotografie, ilustraţie, reproducere, planşă} au în comun taxemul „nontext într-o operă". Taxemul e pus în relaţie cu câmpul* lexical, definit de unii autori ca un ansamblu structurat de taxeme; de ex., câmpul /„mijloacelor de transport"/ cuprinde taxeme precum /autobuz, metrou, autocar, trenl. în cadrul unui taxem se relevă diverse tipuri de relaţii: opoziţia dintre contrare (bărbat, femeie) sau dintre contradictorii (posibil, imposibil), opoziţiile graduale (fierbinte, cald), implicaţiile (demobilizat, mobilizat) complementaritatea (bărbat, femeie; teorie, practică; a vinde, a cumpăra). Sunt formulate şi alte taxeme, cum ar fi cel al /crizei economice/: recesiune, inflaţie, stagnare sau, în unele texte medicale, se delimitează, în câmpul „actelor chirurgicale", taxeme ca ablaţiune, operaţie. • într-o altă interpretare (L. Bloomfield), taxemul reprezintă o trăsătură gramaticală, care se prezintă sub patru forme: ordinea constituenţilor; modularea (sau intonaţia); modificarea formelor în

funcţie de vecinătăţi; selecţia formelor care au aceeaşi distribuţie gramaticală, dar sensuri diferite. De ex., fraza imperativă Vino\ conţine două taxeme sau trăsături gramaticale: modularea imperativă, indicată de semnul de exclamare, şi trăsătura selectivă care constă în utilizarea unui verb la persoana a doua a imperativului.
Vezi SEM; ANALIZĂ7.
A.B.V.
TAXINOMIE / TAXONOMIE
Teorie ştiinţifică (practicată mai ales în ştiinţele naturii) care priveşte clasificarea elementelor după proceduri de organizare sistematică a datelor observate şi descrise. Taxinomia lingvistică este clasificarea ierarhică a elementelor lingvistice.
• In sens mai restrâns, se poate face o distincţie între clasificare şi taxinomie: clasificarea este repartiţia unui ansamblu dat de elemente într-un anumit număr de subansambluri coordonate sau subordonate, iar taxinomia este reprezentarea, printr-o notaţie anume, a rezultatelor clasificării.
• în lingvistică, modelul distributional (vezi DISTRIBUŢIE) este un model taxinomie. Când se definesc unităţile lingvistice (clase de foneme, morfeme etc.) prin segmente care preced sau care urmează, se face o taxinomie sintagmatică. O taxinomie paradigmatică este utilizată de şcolile de la Praga, de la Geneva, de la Copenhaga, atunci când se introduc în aceeaşi clasă termeni care pot comuta, antrenând o variaţie a sensului într-un punct al lanţului vorbit. în general, taxinomia este mai întâi un principiu de organizare paradigmatică (vezi ANALIZĂ7, analiza semică sau compo- nenţială). • Etnolingvistica (prin antropologi americani, precum H.C. Conklin) utilizează termenul taxinomie, în sensul restrâns, pentru a desemna o ierarhie paradigmatică ale cărei noduri sunt constituite din lexeme* efectiv realizate în limba naturală (taxinomie lexicală).
A.B.V.
TEMATIZARE
1. Numită şi topicalizare, desemnează mecanismele gramaticale (sintactice, în primul rând, iar, pentru unele limbi, şi procedee morfologice) proprii fiecărei limbi prin care anumitor nominale li se acordă calitatea de temă* / topic*, fiind aşezate în poziţie tematică / topică şi distinse de partea de enunţ non-tematică. Mijloacele morfologice
sunt mai rare, apărând în câteva limbi (japoneză, coreeană, indoneziană) care folosesc prefixe sau sufixe topice. Procedeele sintactice sunt mai numeroase şi general lingvistice, constând, în esenţă, în schimbarea topicii* (a ordinii) componentelor nominale, care sunt deplasate dintr-o jo- ziţie mai îndepărtată în enunţ spre una frontală şi preverbală, adică o poziţie mai apropiată de primul loc din enunţ, precedând apariţia primului predicat. Deplasarea componentelor nominale spre primele locuri din enunţ se poate face fie prin aşezarea lor parantetică, ruptă sintactic şi fonetic de restul enunţului, ceea ce se numestg dislocare* la stânga, fie prin integrarea componentului deplasat fără izolare fonetică şi sintactică (să se compare: fr. Cette chamhre, *je ne la trouvais pas belle — deplasare şi izolare — cu rom. Camera n-o consideram frumoasă — deplasare şi integrare sintactică —). Legarea sintactică de restul enunţului se realizează prin mărci formale proprii fiecărei limbi (vezi, pentru română, acordul nominalului deplasat cu subiectul: Cărţile trebuiau citite, Elevii mi se păreau obosiţi; Poliţiştii s-au întâmplat să fie acolo sau dublarea complementului: Camera o consideram*

frumoasă). Legarea poate fi totală, relaţiile sintactice fiind integral transparente, sau parţială, existând indici de integrare, dar şi alţii de „ruptură" sintactică (vezi integrări parţiale ca: Banii sunt dificil de obţinut - acordul numai cu primul element al predicatului; Banii pe care doream să-i obţin - apare un con- ectiv de integrare, pe care, deşi verbul doream are toate valenţele satisfăcute). Izolarea îmbracă şi ea mai multe forme, putând fi însoţită sau nu de prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale specific tematice: cât despre, în privinţa, cu referire la, din partea (ex.: **Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui (Creangă); şi din partea apei, mi se pare că i-om duce dorul (Creangă). Pentru unii cercetători (T**. Givön, 1984; C. Dobrovie-Sorin, 1987), termenul tematizare acoperă numai cazurile de deplasare a nominalelor realizată în condiţiile integrării lor sintactice, pentru celelalte cazuri, de deplasare şi izolare, utilizându-se termenul de dislocare (vezi DISLOCARE). Există şi cercetători (J. Feuillet, de ex.) care includ sub numele de tematizare /topicalizare ambele forme de deplasare, cu sau fără integrare sintactică. Ultimele opinii se bazează pe faptul că, indiferent de manifestarea sintactică, motivele şi efectele pragmatice ale deplasării nominalelor sunt ace-

leaşi: pe de o parte, se urmăreşte şi se obţine avansarea genitivului posesiv ca dativ posesiv pre-
adecvarea informaţiei noului enunţ la enunţurile verbal: El mi-a înapoiat banii, El nu mi-a putut
anterioare, nominalele deplasate asigurând înapoia banii). Majoritatea acestor mecanisme
coerenţa* discursului / a textului, iar, pe de alta, se asociază deplasarea componentelor nominale cu
realizează în cadrul enunţului deosebirea dintre reorganizarea ierarhiilor sintactice (pasivizarea
componentele aflate sub focus-ul* comunicativ sau avansarea). Altele, mai puţin numeroase, nu
(engl. *foreground)* şi cele plasate în „fundal", în modifică ierarhiile sintactice (antepunerea). Dacă
conul de umbră al comunicării (engl. background).principiile tematizării sunt universal lingvistice,
Tematizarea, în accepţia restrânsă de deplasare şi inventarul de mijloace şi frecvenţa de utilizare a
integrare sintactică, se obţine prin următoarele mijloacelor comune sunt proprii fiecărei limbi. De
mecanisme: pasivizare* (ex.: **Cartea a fost** *ter- ex.,* avansarea genitivului posesiv la poziţia de
minată, Elevul este lăudat), căreia, în limbile de tipdativ este caracteristică românei, şi nu atât prin
ergativ*, îi corespunde antipasivul*; antepunerea* tiparul sintactico-semantic prezent şi în alte limbi,
complementului (ex.: **Cărţi a cumpărat mai multe cât, mai ales, prin tipul de posesie, incluzând şi**
decât anul trecut), însoţită, în unele limbi şi în posesia alienabilă, şi prin frecvenţa de utilizare a*
anumite condiţii semantice, de dublare* (ex. **Căr-procedeului. 2. în teoria textului, operaţie de ţile le-a citit în întregime)-, ridicarea* componen- stabilire a temei* unui (fragment de) enunţ /text**
telor din subordonată, fie în poziţia de subiect (ex. (vezi TEMĂ$_4$).
Cărţile trebuiau citite, Cartea e greu de procurat), Vezi şi ANTEPUNERE; ANTIPASIV; AVANSARE; DE-
fxe în cea de obiectat diret (Camera o consideramPLASARE; DISLOCARE LA STÂNGA; PASIVIZARE; POSE-
frumoasă); avansarea ierarhică şi lineară a*SIE; RIDICARE; TEMĂ$_3$, TOPIC. componentelor nominale (vezi, de ex., în română G.P.D.

TEMĂ

1. în limbile cu structură internă bogată a cuvintelor, denumeşte secvenţa alcătuită din rădăcină* şi un sufix* numit „tematic", secvenţă care stă la baza creării unui număr de forme din paradigmă, în timp ce pentru alte forme este selectată altă temă; la temă se ataşează direct desinenţele cazuale pentru substantiv şi adjectiv, desinenţele de persoană şi număr pentru verb, mai rar sufixe derivative. în limbile modeme, majoritatea formelor flexionare şi derivative au o structură simplă, desinenţa sau afixul derivativ ataşându-se direct la rădăcină. Numai în mică măsură acestea se adaugă prin intermediul vocalei tematice (vezi, de ex., pentru română formele de perfect* simplu, în structura cărora desinenţele de persoană şi număr se ataşează la tema de perfect, incluzând o vocală tematică diferită după clasa de flexiune: cânta.-i, ciâ-i, hotăA-i, sau sufixul derivativ -tor adăugat rădăcinii prin intermediul unei vocale tematice: lupâ-tor, ciâ-tor, hotăm-tor). în limbile clasice (latină, greacă), tema apare mult mai frecvent. în flexiunea verbului latinesc, de ex., se disting trei teme, a prezentului, a perfectului şi a supinului: laudare, lau- davi, laudat *um;* **scribe re, scripsi, scriptum**, fiecare servind ca bază de obţinere a altor forme din flexiune, în flexiunea verbală românească, se face distincţia între două teme: a prezentului şi a perfectului, a căror formă e,ste diferită numai la conj. a Il-a şi a IlI-a; tema perfectului serveşte la obţinerea perfectului simplu, a mai mult ca perfectului şi a participiului (vezi: văzu-;, văzu-se/?!, văzu-î). 2. în terminologia gb*, în teoria rolurilor* tematice, denumeşte unul dintre rolurile atribuite de capul* verbal argumentelor sale. Corespunde, în alte terminologii (Ch. J. Fillmore, D.T. Langendoen), pacientului*, obiectivului*, rezul- tat(iv)ului*. Reprezintă rolul cel mai intim legat de verb, exprimând entitatea implicată sau rezultată din acţiune (citeşte o carte, scrie o scrisoare) sau conţinutul unei stări fizice şi psihice (îmi place cartea, Mi-e frig). Se actualizează prin obiect direct (X dă o carte lui Y) sau prin subiect (Mingea se rostogoleşte, îmi place cartea)

(vezi şi CAZ$_h$; ROL). **3. în teoria funcţiilor pragmatice* (vezi** FUNCŢIE$_v$), denumeşte una dintre cele două funcţii pragmatice ale unui enunţ*, corespunzând părţii din enunţ care, în raport cu fragmentul anterior de text, cu replica anterioară sau cu informaţia reieşind din situaţia de comunicare*, este purtătoarea informaţiei cunoscute, ştiute în comun de locutori şi actualizate în enunţul considerat; este punctul de plecare al comunicării, fiind entitatea despre care, în limitele enunţului dat, urmează a se comunica ceva nou. Sinonim cu topic*. Se opune comentariului* (numit şi romă; fr. propos), al cărui rol

este de a comunica o informaţie nouă referitoare la temă. Din asocierea temă + remă rezultă enunţul, care are o informaţie cumulativă, adăugând la o informaţie cunoscută (temă) o cantitate nouă de informaţie (remă). Tema poate fi definită şi descrisă sub trei aspecte: pragmatic, semantic, sintactic, a) Natura pragmatică a temei derivă din dependenţa ei totală de discurs* şi de situaţia de comunicare, numai în cadrul discursului şi într-o situaţie de comunicare dată fiind posibilă distingere a ceea ce este vechi, cunoscut de locutori de ceea ce este informaţie nouă. Acelaşi enunţ în situaţii diferite de discurs permite decupări distincte ale temei. Numai în anumite ipostaze ale conversaţiei /discursului segmentarea pragmatică Temă - Remă coincide cu cea sintactică Subiect - Grup al predicatului, b) La nivel semantic, tema reprezintă elementul de continuitate şi de recurenţă referenţială de la un enunţ la altul în cadrul unui discurs. Accesul la referinţa temei impune, în egală măsură, raportarea la situaţia de comunicare, asigurându-se astfel interpretarea deicticelor*, raportarea la contextul socio-cultural al participanţilor la comunicare, asigurându-se accesul la sensurile conotative ale temei, şi raportarea la contextul lingvistic, care asigură decodarea pro-formelor*. c) Din punct de vedere sintactic, tema interesează sub aspectul mijloacelor de care dispune o limbă pentru codarea* ei gramaticală şi al mecanismelor sintactice care asigură deplasarea componentelor nominale şi aşezarea lor în poziţie tematică (vezi TEMATIZARE). Ca trăsătură pragmatică universală, se recunoaşte (vezi T. Givön, 1984,1990) calitatea tematică/topică numai pentru nominale şi echivalentele lor funcţionale, nu şi pentru predicate*, care au, de preferinţă, caracter rematic (vezi şi REMĂ), fiind purtătoarele noii informaţii. Dintre nominale, cele din poziţia argumentului extern (a subiectului) sunt mai tematice/mai topice decât cele din poziţia argumentelor interne (a complementelor). în limbile cu structura S-V-0 (vezi TOPICĂ), secvenţa cea mai tematică/ mai topică, adică secvenţa purtătoare în cel mai înalt grad a informaţiei cunoscute, este cea frontală, preverbală, conţinând termenii care precedă apariţia primului verb din enunţ (vezi şi FUNCŢIE$_v$; TEMATIZARE; TOPIC). **4. în teoria textului, tema poate fi definită din perspective diverse: în termeni de structură lingvistică, se defineşte ca subiect al frazei (Şcoala de la Praga), ca unitate lingvistică neaccentuată în frază (N.** Chomsky) sau ca element care coincide cu primele fragmente de enunţ incluse în frază (M. A. K. Halliday); în termeni de interes al locutorului, tema reprezintă centrul/focus*-ul atenţiei acestuia; în termeni de statut al informaţiei, tema se defineşte ca „informaţia veche", în opoziţie cu rema* (comentariul), care reprezintă „informaţia nouă"; în lingvistica de expresie anglo-saxonă, opoziţia temă/remă se suprapune peste perechea topic/comment (T. Reinhart, T.A. Van Dijk). De ex., tema „dublului" (tema lui Amphitrion în Antichitate şi în prelucrările modeme: Virginia Woolf, *Orlando; F. M. Dostoievski, Dublul;* R.L. Stevenson, Dr. Jekyll *şi Mr. Hyde;* O. Wilde, *Portretul lui Dorian Gray etc.),* tema „morţii", tema „lui Faust" ş.a. • în studii recente de teorie (literară) a textului, se face distincţia dintre temă şi motiv, tema este considerată un semnificat* global al textului, o unitate cu un grad de generalitate mai ridicat, spre deosebire de motiv, unitate mai restrânsă de semnificaţie, termen împrumutat din studiile Şcolii' formaliste ruse asupra naraţiei populare, dar utilizat cu sens diferit faţă de sursă. Tema desemnează o categorie semantică prezentă uneori de-a lungul întregului text sau chiar în ansamblul unui curent literar (O. Ducrot- Tz. Todorov); vezi, de ex., cunoscutele teme frecvente în romantism: tema „ruinelor", „jocul cu timpul", tema „naturii autonome" etc. *Motivul nu este confundabil cu tema, ci doar un membru al ansamblului de obiecte pe care-1 poate desemna o temă (CI. Bremond). Tema, la rândul său, se compune din entităţi generale şi abstracte (idei, gânduri, noţiuni* etc.): tema „purificării", a „mântuirii". Tema este o categorie macrostructurală, globalizantă, cadru general care permite unificarea unor elemente textuale diferenţiate între ele (G. Prince). • O distincţie trebuie menţinută între noţiunile de motiv şi subiect (intrigă), aplicate în studiul naraţiei populare: în concepţia Şcolii formaliste ruse (V.l. Propp, V. Şklovski), motivul este cea mai simplă unitate narativă* care, în formă de imagine, răspunde diferitelor exigenţe ale spiritului primitiv; de ex. reprezentarea soarelui şi a lunii ca frate şi soră, ospăţul de despărţire în basmele fantastice etc. Motivul este ultima parte nedecompozabilă a operei. Subiectul constituie o tramă în care se amestecă mai multe motive, de ex. basmele despre soare în diverse literaturi populare, basmele despre răpiri etc. •Termenii temă şi motiv au, de asemenea, circulaţie în studiul altor discipline: muzica şi artele plastice. Când un motiv apare de mai multe ori în corpul unei opere sau în ansamblul unui domeniu artistic, se vorbeşte de *leitmotiv,* prin analogie cu structurile muzicale.
G.P.D. (1-3); M.M. (4).

TEMPORALITATE
Termen recent utilizat în lingvistica românească (C. Săteanu) pentru a denumi capacitatea limbii de a exprima în planul conţinutului „timpul" lingvistic. Termenul a fost necesar pentru a rezolva ambiguităţile create de polisemia cuvântului timp* cu repercusiuni importante în separarea elementelor de conţinut şi de formă ale acestei categorii gramaticale; demersul reprezintă şi o sincronizare cu eforturile lingviştilor referitoare la alte limbi (franceză, engleză, germană).
Vezi TIMP!.

CC.

TENDINŢĂ

în sens larg, tendinţă înseamnă o direcţie generală în care evoluează o anumită limbă, o familie de limbi sau chiar limbile în totalitatea lor, direcţie care explică nu un fapt lingvistic izolat, ci un ansamblu de fenomene (Al. Graur, 1968), direcţie semnificativă pentru o schimbare profundă, vizând schimbarea tipului structural sau a structurii lingvistice în general. în această accepţie, se vorbeşte despre tendinţa panromanică de extindere a formelor analitice* în dauna celor sintetice* (vezi analitism), tendinţă capabilă să explice multe şi semnificative fapte din evoluţia limbilor romanice (înlocuirea perfectului* simplu prin perfectul compus; trecerea de la viitorul* sintetic din latină la formaţii perifrastice în latina populară şi în limbile romanice; trecerea de la formele de diateză* predominant sintetice din latină la cele analitice din limbile romanice; înlocuirea formelor cazuale flexionare din latină cu forme prepoziţionale în limbile romanice, exclusiv prepoziţionale, predominant prepoziţionale sau utilizate paralel cu cele flexionare; vezi şi CAZ_t). *Se vorbeşte, de asemenea, despre o tendinţă general lingvistică de simplificare şi de sistematizare a structurii gramaticale, limbile moderne având, în general, o gramatică mai simplă şi mai sistematică decât cele vechi. • în sens restrâns, tendinţa se referă la un anumit fenomen lingvistic, la o anumită limbă şi o anumită perioadă de evoluţie, indicând, pentru limba considerată, pentru etapa şi fenomenul avute în vedere, o direcţie de evoluţie. Tendinţa se surprinde în sincronie*, dar efectele ei nu apar decât în diacronie* (vezi şi dinamică). Ea se manifestă printr-un fenomen de variaţie* liberă, uzul lingvistic înregistrând la un moment dat*

utilizarea paralelă a formei vechi, pe cale de a ieşi din limbă, şi a celei noi, pe cale de a fi adoptată. Variaţia liberă apare ca manifestare a diacroniei în sincronie, reprezentând o etapă necesară a oricărei schimbări* lingvistice. Condiţia absolut necesară pentru ca un fenomen de variaţie liberă, surprins la un moment dat, să reflecte o tendinţă de evoluţie a sistemului*, deci să depăşească semnificaţia unui fapt individual, accidental, este ca fenomenul observat să se manifeste cu o mare frecvenţă şi o mare regularitate, adică să cuprindă un număr mare de vorbitori dintr-o arie geografică întinsă şi să afecteze întreaga clasă de forme interesând zona în discuţie. O tendinţă se consideră realizată şi mişcarea lingvistică încheiată atunci când, în locul unei zone fluctuante, uzul consfinţeşte una stabilă, prin utilizarea generală a unei forme unice. Astfel, fenomenul deiotacizării verbului, aflat în stadiul de tendinţă în cursul secolului trecut (vezi Gabriela Dindelegan, 1987), este, din punctul de vedere al limbii actuale, un fenomen generalizat, încheiat. Oricare tendinţă, fie una extrem de generală, fie una restrânsă la o singură limbă şi la un singur fenomen lingvistic, poate fi contracarată, într-un anumit moment din evoluţia lingvistică, de o tendinţă opusă. Acţiunea noii tendinţe poate perturba mişcarea lingvistică, impunând un nou sens de evoluţie, imprevizibil pentru cercetător până la apariţia acesteia. Astfel, tendinţa generală spre analitism, caracteristică limbilor romanice, este contracarată, în aspectul cult al limbilor, de alta spre sintetism, capabilă să explice multe fenomene lingvistice actuale. în română, de ex., poate explica înlocuirea construcţiilor normal prepoziţionale cu unele cazule (a se integra colectivului, a se sustrage obligaţiilor, a se compara celorlalţi etc.); permite, de asemenea, explicarea înlocuirii unor formaţii verbale perifrastice cu altele derivative, sintetice şi polisintetice (vezi forme ca; a atenţiona, a concluziona, a impulsiona preferate în locul construcţiilor perifrastice; vezi şi verbele delocutive*). Sau o tendinţă clară la un moment dat de extindere a formelor cu sufix în cadrul flexiunii verbale româneşti a indicativului şi a conjunctivului este contracarată de o tendinţă opusă, de abandonare a sufixului, determinată de alte constrângeri ale sistemului (vezi formele variante: însemnează - înseamnă, contractează - contractă, diminuează - diminuă; chinuieşte - chinuie, dezvăluieşte -

dezvăluie, trebuieşte - trebuie etc.; Gr. Brâncuş, 1976; G. Dindelegan, 1987). în acest sens, se consideră că orice pronostic în legătură cu evoluţia fenomenelor lingvistice stă sub semnul incertitudinii, oricând putând interveni tendinţe noi în stare să contracareze acţiunea celor anterioare. Vezi şi dinamică; schimbare.

G.P.D.

TENSIUNE

1. Sin. implozie*. Tensiunea presupune un efort muscular mai mare al organelor articulatorii situate la nivelul cavităţii bucale, precum şi o creştere a presiunii aerului pulmonar. 2. în fonetica acustică*, trăsătură care îşi are originea în rezonatorul de bază (trăsătură de rezonanţă). 3. Corelaţie de ~ Corelaţie* a cărei varietate fonică fundamentală opune fonemele* *tense* (caracterizate prin prezenţa tensiunii) celor laxe (caracterizate prin absenţa tensiunii). în cazul

acestei varietăţi, forţa curentului de aer este direct proporţională cu rigiditatea organelor articulatorii. Vocalele tense sunt mai lungi decât cele laxe; consoanele tense sunt *fortes,* iar cele laxe, leneş (slabe). Corelaţia de tensiune poate opune şi fonemele dure celor moi\ în acest caz, raportul dintre forţa curentului de aer şi rezistenţa organelor articulatorii este invers proporţional. Corelaţia de tensiune nu se înregistrează în toate limbile (în română, de ex., nu este funcţională). în anumite limbi, tensiunea este concomitentă cu alte trăsături, având fie statut de trăsătură distinctivă* (în raport cu aspiraţia, de ex.), fie statut de trăsătură redundantă (în raport cu sonoritatea*, de ex.).

L.I.R.

TEORIA TEXTULUI

Sin. gramatica textului. Vezi $gramatică_{14}$; text.

TERMEN

Element al unei terminologii* sau al unui limbaj specializat, reprezentând denumirea cunoştinţelor din acest domeniu. Termenii sunt unităţi ale cunoaşterii cu un conţinut stabil,

deci mai independenţi faţă de context decât cuvintele obişnuite. Termenul este un semn* lingvistic compus dintr-un semnificam* şi un semnificat*, după formula
T (termen) - ^ (denumire) _ semnificant N(noţiune) semnificat
Demersul terminologic are loc astfel;
Semn lingvistic semnificări^ semnificat
Semn lingvistic terminologic semnificant (formă externă) semnificat (conţinut noţional).
Semnificatul unui termen coincide cu desemnarea, iar sensul e obiectiv motivat. Relaţia dintre denumire şi noţiune este reflexivă sau biunivocă pentru un termen dat, ceea ce se poate ilustra în felul următor: N univocitate <-> monoreferenţialitate > D.
Termenul este o denumire (etichetă) la care se ajunge printr-o procedură de lexicalizare* naturală sau artificială, mai mult ori mai puţin specifică. Majoritatea termenilor are un caracter convenţional, pentru că termenul este un simbol, un stimul fizic reprezentând convenţional, prin cuvânt / litere / cifre / pictograme*, o noţiune sau un obiect individual. Rezultă o puternică fundamentare extralingvistică a autorităţii denumirii în ceea ce priveşte un termen. • S-au propus mai multe caracteristici ale termenului: a) este o unitate lingvistică integrabilă în enunţuri; b) este o unitate a cunoaşterii cu caracter stabil; c) spre deosebire de alte semne lingvistice, extensiunea* semantică a termenului se defineşte mai curând în raport cu semnificatul, pentru că, în terminologie, se pleacă de la concept pentru a se întreba cum se numeşte sau cum s-ar putea numi acesta; d) semnificatul unui termen se defineşte în raport cu un ansamblu de semnificaţii aparţinând aceluiaşi domeniu (ansamblu semantic care poate fi o disciplină, o ştiinţă, o tehnică, adică întotdeauna un domeniu specializat); e) pentru o noţiune dată există, teoretic, o singură denumire, ceea ce duce la postulatul univocităţii raportului dintre denumire (semnificant) şi

noţiune (semnificat), raport reflexiv; acest postulat nu se respectă însă întotdeauna, pentru că există termeni sinonimi (semantică = semasiologie) sau termeni polisemantici (acţiune, de ex., înseamnă în gramatică* „ceea ce exprimă verbul", în teoria şi critica literară „desfăşurarea întâmplărilor într-o operă literară", iar juridic „proces, act prin care se cere deschiderea unui proces"); f) modurile de formare a termenilor pot fi speciale, atât în ce priveşte bazele*, cât şi elementele formative (sufixe*, prefixe* prefixoide* sau compuse*), iar în terminologie pot exista construcţii perifrastice şi contexte specializate; g) în cazul termenului, omonimia* nu constituie un risc de ambiguitate, dată fiind apartenenţa la o clasă semantică dată; termenul este, în planul discursului*, un cuplu denumire-noţiune, clar identificat de context*, iar în plan logic, el îşi găseşte locul într-o structură ierarhică noţională în interiorul unui domeniu.
Vezi TERMINOLOGIE.
A.B.V.

TERMINAŢIE
în gramatica românească tradiţională (de ex., la A. Philippide, H. Tiktin), prin terminaţie se denumea partea finală a cuvântului, purtătoare de semnificaţii gramaticale. în lingvistica saussuriană şi post-saussuriană aceste semnificaţii au fost disociate în cel puţin două componente: sufixe (gramaticale) şi desinenţe.
Vezi DESINENŢĂ; SUFIX.
c.c.

TERMINOGRAFIE
Lexicografie* terminologică, preocupată de noţiuni şi termeni*. Dicţionarul* de limbă reprezintă gradul zero al terminografiei. iar dicţionarul specializat unilingv, cuprinzând termenii unui domeniu, constituie primul nivel. Terminografia se ocupă cu precădere de toate problemele scrisului (variaţie grafică, pertinenţa mărcilor non-grafe- matice, norma uzajului, reprezentarea informatică a enunţurilor şi chiar problemele tipăririi).
Vezi LEXICOGRAFIE; TERMEN; TERMINOLOGIE.
A.B.V.

TERMINOLOGIE
Concept utilizat cu mai multe sensuri interdependente, nu întotdeauna delimitate clar: 1) Limbă* (limbaj*) specializat sau un subsistem lingvistic care utilizează o terminologie (în sensul 2) şi alte mijloace lingvistice sau ne-lingvistice, pentru a realiza o comunicare de specialitate non-ambiguă, cu funcţia majoră de a transmite cunoştinţe într-un domeniu particular de activitate profesională. 2) Ansamblu de termeni* sau cuvinte specializate aparţinând unui sociolect*, care se caracterizează prin univocitate şi non-ambiguitate. 3) Terminologia mai este utilizată cu sensul unei ştiinţe interdisciplinare preocupată de problemele generale ale terminologiilor (în sensurile 1 şi 2), care analizează logica cunoştinţelor, ierarhia conceptelor, codajul lingvistic şi non-lingvistic, precum şi problemele creaţiei de cuvinte necesare ştiinţelor / tehnicii. Terminologia interesează lingvistica sub aspectul studiului lexical al termenilor, chiar dacă există diferenţe faţă de lexicologie , cum ar fi:
a) lexicologia cercetează cuvântul, iar terminologia studiază termenii; b) lexicologia este în mod esenţial descriptivă, în timp ce terminologia este normativă. în terminologie, sinonimia* ar trebui eliminată, omonimia* nu pune probleme datorită apartenenţei fiecărui element la o reţea noţională. iar neologia* (sau crearea de cuvinte noi) răspunde unor mecanisme controlate, normalizate); c) demersul terminologic şi cel lexicologie se opun, primul fiind semasiologie, (vezi SEMASIOLOGIE), al doilea onomasiologic (vezi ONOMASIOLOGIE); d) tratamentul lexicografic este diferit în cazul terminologiilor, lexicografia* terminologică fiind dominată de tendinţa de normalizare (supunere faţă de norme). După unii lingvişti (E. Coşeriu), terminologia nu ţine de limbi, ci de fiecare ştiinţă în parte, dată fiind profunda sa determinare extralingvistică. întrucât o descriere a opoziţiilor* lingvistice care constituie structurarea unei terminologii ar trebui să

reflecte, după Coşeriu, numai ceea ce e relevant pentru ştiinţa dată, structurile obţinute astfel nu interesează

lingvistica. • Primele lucrări de terminologie au apărut în 1906, o dată cu constituirea Comisiei Electrotehnice Internaţionale (CEI). începând din 1930, desfăşoară o activitate remarcabilă în acest domeniu E. Wüster, inginer şi industriaş austriac, care a pus bazele terminologiei în Europa de Vest şi a plasat-o interdisciplinar, legând comunicarea ştiinţifică şi tehnică de logică, informatică şi lingvistică. Apar şi se dezvoltă organisme internaţionale în acest domeniu: ISA (International Federation of National Standardizing Associations), ISO (International Organization for Standardization), Afterm (Association Franşaise de Terminologie), Term Net (Reţeaua Internaţională de Terminologie creată de Infoterm).
•în terminologia lingvistică, un termen poate avea valori diferite după „şcoli" şi autori.
A.B.V.

TERŢET

Grupare de 3 versuri*, de obicei pe două rime*; intră în structura fixă a sonetului*, grupând în două unităţi ultimele 6 versuri ale acestuia. Se stabileşte, în general, o diferenţă între terţină* (strofa independentă de 3 versuri) şi terţet - cele două strofe de câte 3 versuri din componenţa sonetului.
MM.

TERŢINA

Strofă* independentă alcătuită din 3 versuri* pe două rime*: primul rimează cu al treilea, iar al doilea - cu primul vers al terţinei următoare, după schema aba, bcb. Secvenţa celor două terţine legate prin rimă formează o sextină*. De obicei, versurile din terţină sunt iambice, ca şi în sonet*. Exemplul cel mai cunoscut de operă scrisă în terţine este Divina Comedie de Dante: *Pe când e omu-n miezul vieţii lui/ m-aflam într-o pădure- ntunecată/ căci dreapta mea cărare mi-o pierdui.// Amar mi-e să vorbesc cât* de-nfundată.' *pădure-a fost, încât de-a ei cumplite,/ gândind la ea mi-e mintea-ncrâncenată* (trad. Coşbuc).
M.M.

TETRASILAB

Vers de 4 silabe, specific folclorului: Nani, nani/ Puiu mamii./ Vino, curcăJ Dă mi-1 culcă!/ Vino peşte, Dă mi-1 creşte!/ Vino, DoamneJ Mi-1 adoarme! (pop.). Extrem de rar în poezia cultă românească, apare la începuturile literaturii, de obicei sub influenţa directă a modelului străin sau în traduceri: Hai la treabă/ Şi degrabă/ Să-mi înşele calul mi eu!/ Pre-a **me lege/ S-a alege/ Ce pot face eu când vreu! (Negruzzi). Tetrasilabul este utilizat în special în combinaţii heterometrice: Sub luna plină,/ cu farmecul ce-n jos se lasăJ Oricare coperiş de casă/ E baltă de lumină (Macedonski).**
M.M.

TEXT

Configuraţie lingvistică alcătuită dintr-o secvenţă de unităţi (cel mai adesea propoziţii*) coerente din punct de vedere sintactico-semantic şi actualizată prin uz în procesul comunicării* scrise sau orale. Intuitiv, textul este perceput şi delimitat cu relativă uşurinţă, în raport cu domeniul în care se utilizează conceptul; pentru istoric ori magistrat, sensul primordial este acela de „înregistrare, document" şi are în vedere în special textele scrise; pentru literat, textul este produsul unui autor şi obiect de cercetare al istoriei literare/ stilisticii/ poeticii; un al treilea sens dat intuitiv conceptului e mai larg şi mai puţin specific, textul fiind considerat - începând din retoricile antice - o compoziţie alcătuită conform anumitor reguli bine determinate. • Din definiţie, rezultă că textul poate fi conceput din variate perspective: sintactică, semantică şi pragmatică. A. Din punct de vedere sintactic, textul este o secvenţă de unităţi lingvistice a căror legătură se manifestă prin anumite particularităţi gramaticale, apărute cu precădere ca rezultat al relaţiilor transfrastice. Legătura care asigură caracterul de tot unitar al unei asemenea secvenţe se numeşte coeziune* şi este considerată de majoritatea autorilor drept element definitoriu al conceptului de text. Criteriile coeziunii, formulate de numeroşi cercetători şi fixate cu o relativă consecvenţă şi rigurozitate, sunt următoarele (să se observe că toate reprezintă factori de continuitate în spaţiul extrafrastic, în parte extensii ale elementelor de continuitate din cadrul propoziţiei; vezi lucrările lui J. Petöfi, Th. A. Van Dijk, H. Schmidt, R. de Beaugrande şi W. Dressier, E. Vasiliu etc.); 1. Recurenţa

- repetarea integrală sau parţială a elementelor lexicale ori a modelului sintactic; uneori se asociază cu schimbarea clasei gramaticale, verbul putând fi reluat, de ex., printr-un substantiv: L-am revăzut după cinci ani. Revederea a fost plăcută; 2. Paralelismul* - înţeles în sens pur gramatical, ca repetare a unor structuri sintactice, dar completate cu elemente lexicale concrete noi; 3. Parafraza - repetarea conţinutului, exprimat însă într-o formă diferită; de parafrază ţine şi o altă caracteristică a textului, posibilitatea acestuia de a fi rezumat; 4. Pro-formele - în secvenţa de propoziţii, substituirea unor elemente lexicale prin „înlocuitori", forme scurte fără sens propriu, cel mai adesea pronume; există însă şi proforme din alte clase, de ex. pro-verbe: Ei învaţă la anatomie. Ea lucrează în laborator. Amândoi se pregătesc pentru examene J/ Elevii şi-au scris compoziţiile. Acestea au fost bine notate.// Ion învaţă. Nu o face cu plăcere; 5. Elipsa - repetarea unei structuri şi a conţinutului ei, omiţându-se însă unele elemente din structura* de suprafaţă : **Maria** *mergea pe stradă. [Mana] Se plimba gânditoare; 6. Timpul, aspectul, joncţiunea - inserarea în structura de suprafaţă a unor semnale destinate să marcheze o relaţie între evenimente sau situaţii din lumea textuală: unitatea temporal-aspectuală, consecuţia timpurilor* etc.; 7. Perspectiva funcţională a

propoziţiei - ordonarea enunţului astfel încât secvenţa să arate importanţa sau noutatea ariilor de conţinut; 8. Intonaţia - în textele orale, este un semnal al noutăţii/ importanţei conţinutului; de ex.: *Vine azi - enunţ neutru, faţă de Vine!!!?-enunţ care marchează o atitudine afectivă, o stare emoţională. • Textul are, din punct de vedere sintactic (dar şi semantic), autonomie şi caracter închis; delimitarea şi posibilităţile de segmentare a textului în micro- sau macro-structuri constituie probleme esenţiale ale gramaticii textuale (vezi* GRAMATICĂ$_{14}$). *Delimitarea este determinată, în principiu, de spaţiile albe (blancurile) iniţiale şi finale ale textului; punctul* constituie şi el o astfel de limită, dar nu e specific textului, în măsura în care tot prin punct se marchează şi sfârşitul propoziţiei. In delimitare, pot fi luate în considerare eventuale elemente de reluare/paralelism, cu implicaţii de conţinut: formulele iniţiale şi finale ale textului (pentru povestirea populară, de* ex. - A fost odată ca niciodată —» Şi au trăit fericiţi până la adânci bătrâneţe; pentru un text ştiinţific - expunerea obiectului demonstraţiei matematice —> formula finală clasică, *quod erat demonstrandum etc.). Segmentarea cunoaşte şi ea variaţii în text, care poate fi divizat în fraze, dar şi în unităţi superioare ca întindere - grupuri de fraze ordonate în paragrafe, secţiuni sau capitole. Există însă şi texte alcătuite dintr-o singură propoziţie: haiku-ul japonez, uneori epigramele/ ghicitorile/proverbele, poemele într-un vers de Ion* Pillat etc. Pe de altă parte, chiar tipologia textelor presupune prin definiţie o delimitare/segmentare intuitivă, căci, în unitatea textuală, fragmentele descriptive se izolează automat de cele narative. Conform anumitor critici şi restricţii formulate privitor la criteriul coeziunii (E. Vasiliu), aceasta se dovedeşte adesea a avea o natură semantică, şi nu pur sintactică, întrucât nu se situează aproape niciodată în afara referirii la sensul unităţilor componente ale şirului textual, care nu poate fi definit, astfel, exclusiv din perspectivă sintactică. B. Din punct de vedere semantic, unitatea textului este asigurată de coerenţa* sa, condiţie care rezumă relaţiile semantice dintre componentele unui text. Deşi aspectele semantice ale teoriei textului au fost mai puţin clar rezolvate decât cele sintactice, se conturează două condiţii fundamentale pentru ca o secvenţă să fie considerată text: 1. propoziţiile care o formează trebuie să fie co-referenţiale, adică să desemneze aceeaşi realitate referenţială; 2. sensul global al textului să nu fie înţeles ca o sumă a semnificaţiilor unităţilor constituente, întrucât acesta aduce întotdeauna un supliment de semnificaţie; natura acestui plus semantic nu poate fi satisfăcător formalizată. • Combinând criteriile sintactic şi semantic, se consideră că în interiorul textului există: a) o ordine logică (ce priveşte sensul secvenţei, raporturile cauzale, conclusive etc.); b) o ordine temporală (care priveşte succesiunea morfologică a timpurilor verbale, după o logică inductiv-deductivă determinată de sensurile gramaticale ale timpurilor verbale, de ex.); c) o ordine spaţială (ordinea lineară a propoziţiilor, considerată definitorie; aranjarea spaţială este mai puţin evidentă în limbajul standard, dar e specifică în schimb poeziei şi se află în legătură cu codul prozodic care determină gruparea propoziţiilor în versuri*/ strofe* sau în figuri sintactice; vezi FIGURĂ). C. A treia abordare a textului, cea mai recentă, este realizată din perspectivă pragmatică. Are în vedere funcţiile textului într-o situaţie specifică (procesul de comunicare) şi consideră textul ca pe un sens în acţiune. In această viziune, textul a fost definit ca o unitate de limbaj în uz, accentuându-se astfel funcţia sa de actualizare

a enunţului: textul este deci privit ca un enunţ în interiorul unui context comunicativ, realizat ca formă orală sau scrisă şi constituit dintr-un cuvânt (Stai!) sau dintr-o secvenţă mult mai amplă de unităţi. Punctul de plecare pentru această teorie îl constituie situaţia pragmatică în care se utilizează textele; acestea sunt construcţii lingvistice destinate să acopere/ să suplinească natura tranzitorie a comunicării dirccte (engl. face-to-face, „faţă-n faţă"). Trăsătura lor cea mai caracteristică - din acest punct de vedere - o reprezintă posibilitatea de a fi transmise prin timp şi spaţiu: textul poate fi desprins din situaţia de comunicare originală şi utilizat din nou într-o situaţie diferită şi/ sau ulterioară, distantă în timp faţă de momentul producerii sale; este modalitatea principală prin care informaţia se transmite nu numai de la un individ la altul, ci şi de la o generaţie la alta. • Lingvistica textului se află într-un moment de început al dezvoltării sale. De aceea, termenul text trebuie folosit restrictiv, adică relativ la o clasă particulară de structuri lingvistice (secvenţe coerente şi coezive, orale şi scrise etc.), dar excluzând altele (de ex., conversaţia*); trebuie rezervat pentru enunţurile monologice orale, în care nu se schimbă vorbitorul (de ex., discursul sau povestirea) şi pentru enunţurile scrise/tipărite în totalitate; este recomandabil ca uzul termenului text să fie restrâns la construcţii lingvistice, excluzându-se referirea la producţii audio-vizuale (ca filmele şi benzile desenate) sau produse le altor arte (muzica, artele plastice).

Vezi GRAMATICĂ$_{14}$; TEXTUALITATE.

TEXTU ALITATE

Proprietate definitorie a textului*; ansamblu de caracteristici formale (sintactice), semantice şi pragmatice care fac ca o configuraţie de unităţi lingvistice (de cele mai multe ori propoziţii) să constituie un text. • Studiile de teorie/gramatică a textului (vezi GRAMATICĂ$_{14}$) au formulat câteva standarde ale textualităţii, pe care le situează la baza actualizării şi funcţionării textelor (R. de Beaugrande): 1. Coeziunea* subsumează procedurile pe baza cărora elementele din structura sintactică de suprafaţă apar progresiv şi asigură între ele o conectivitate secvenţială; sensul coeziunii include formarea gramaticală a frazelor/propoziţiilor şi caracteristici precum: recurenţa şi paralelismul, pro-formele, articolul, co-referinţa, elipsa şi joncţiunea (vezi TEXT); 2. Coerenţa* subsumează procedurile prin care este menţinută conectivitatea conceptuală, realizând unitatea textului la nivel semantic; sensul coerenţei include relaţiile logice între unităţile textului (cauzalitatea, gruparea termenilor în clase), relaţiile spaţio-temporale etc.;

3. Intenţionalitatea are în vedere atitudinea emiţătorului, a celui ce produce textul, în funcţie de care o configuraţie dată a limbajului e realizată ca text coeziv şi coerent; conform acestui principiu, textul este un instrument, în urmărirea unui plan, utilizat pentru atingerea unui scop; 4. Acceptabilitatea are în vedere atitudinea receptorului textului, care confirmă faptul că o anumită configuraţie lingvistică este acceptată ca text dotat cu coeziune şi

M.M.

coerenţă; ca şi intenţionalitatea, acceptibilitatea are grade diferite de toleranţă în admiterea/identificarea unui text, în cazul în care contextul* produce tulburări ale înţelegerii sau în care receptorul nu identifică scopurile emiţătorului-produ- cător de text; 5. Situaţionalitatea subsumează factorii care fac un text relevant pentru o anumită situaţie, atât în comunicarea directă (engl. face-to- face „faţă-n faţă") despre evenimentele observabile, cât şi ca mediator în citirea unor texte literare vechi, despre evenimente care au loc într-o lume alternativă (de ex., receptarea evenimentelor/situaţiilor din epopeile Iliada şi Odiseea de Homer, lumi ficţionale şi înţelese ca atare de cititorul modern); 6. Intertextualitatea* subsu- mează relaţiile existente între un text şi alte texte relevante, dintr-o experienţă anterioară; 7. Infor- mativitatea: standardul care determină faptul că textul trebuie să transmită o anumită cantitate de informaţie, variabilă în funcţie de numărul alternativelor posibile între ocurenţele textuale. • Standardele textualităţii rezumă aspecte şi/sau condiţii esenţiale în definirea şi funcţionarea textului. Caracterul lor eclectic a fost remarcat chiar de autorul sintezei (R. de Beaugrande): două criterii sunt orientate spre text (coeziunea şi coerenţa), două sunt predominant psihologice (intenţionalitatea şi acceptabilitatea), două în special sociale şi pragmatice (situaţionalitatea şi intertextualitatea), iar ultimul ţine de lingvistica computaţională (informativitatea). Nici unul dintre

standarde nu poate fi apreciat izolat, fără a fi luate în considerare şi celelalte. Măsura în care o unitate de limbaj este considerată text depinde de gradul în care aceste criterii sunt satisfăcute.

M.M.

THETA-ROL /ROL TEMATIC

Abreviat ca d-rol, este numele cu care apare în gb* rolul* / cazul* din modelele anterioare (D. T. Langendoen, Ch. J. Fillmore), exprimând relaţia semantică în care se angajează predicatul în raport cu fiecare dintre argumentele sale. De această relaţie este responsabil integral predicatul, el fiind acela care atribuie argumentelor numărul şi tipul de roluri tematice. Predicatul include în matricea lui internă (vezi şi configuraţie* /grila /schemă de roluri) întreaga informaţie semantică asupra relaţiei pe care o angajează cu nominalele vecine. • Teorie a theta-rolurilor Parte integrantă a teoriei generale elaborate în cadrul modelului gb, constituită într-un modul* aparte, modul care cuprinde întreaga teorie asupra relaţiilor semantice dintre predicat şi argumente. Interferează cu alte principale teorii din GB: cu principiul proiecţiei', cu teoria deplasării* componentelor, cu teoria categoriilor vide*, cu teoria atribuirii cazurilor*. Cele mai importante idei ale teoriei 0-rolurilor sunt: a) Fiecare predicat atribuie direct câte un 0-rol complementelor sale şi indirect, compoziţional, un 9-rol subiectului, făcându-se deosebirea între 0-roluri interne, cele atribuite de predicat complementelor, şi 0-rolul extern, atribuit de G(rupul) V(erbal) în ansamblu subiectului; b) In vecinătatea predicatului, nominalele ocupă fie poziţii argumentale*, poziţii sintactice privilegiate în care se atribuie 0-roluri, fie poziţii neargumen- tale, în care nominalul vecin nu primeşte 0-rol; c) Fiecare complement primeşte 0-rol, aflându-se deci în poziţii argumentale, dar nu şi fiecare subiect. Există subiecte ocupând poziţii neargu- mentale, în care nu se atribuie 0-rol; este cazul subiectelor din construcţiile pasive* (ex. Oraşul$_i$ este vizitat de turişti (tj)) sau al subiectelor expletive* din construcţiile impersonale franţuzeşti şi englezeşti (ex. **II semble que...; 11 este** *arrive que...); d) Conform principiului proiecţiei, structura tematică (sau de 0-roluri) a fiecărui predicat este reprezentată sintactic şi proiectată integral din lexicon* în sintaxă, la toate nivelurile de reprezentare (D-Structură, S-Structură, FL = formă logică); e) Potrivit criteriului tematic, fiecărui argument i se atribuie un rol şi numai unul singur şi fiecare rol este atribuit unui singur argument; f) Pentru a nu se viola criteriul tematic, deplasarea componentelor nu este admisă decât în poziţii neargumentale, singurele care, o dată ocupate de componentul deplasat, evită încărcarea poliţiei cu două 0-roluri. Vezi şi* ARGUMENTAL; DEPLASARE; GRAMATICĂ,$_0$; ROL,.

C.P.D.

TIMBRU

Calitate fizică a sunetelor (alături de înălţime, intensitate şi durată), determinată de forma vibraţiilor. Trecând prin cavităţile supralaringiene, anumite armonice ale undei sonore sunt amplificate în mod selectiv. Selecţia este dependentă de natura rezonatorului (cavitatea bucală sau nazală) şi, în cazul cavităţii bucale, singura ale cărei dimensiuni şi configuraţie pot fi modificate, de forma acestuia. Se distinge între sunete* cu timbru oral* şi sunete cu timbru nazal* sau între vocale cu timbru deschis* şi închis*. Mobilitatea cavităţii bucale explică varietatea timbrelor orale posibile (diferite de la un sunet la altul), pe când imobilitatea cavităţii nazale explică existenţa unui timbru nazal unic (diferit numai de la un vorbitor la altul).

• în plan acustic, timbrul este determinat de distribuţia formanţilor* în spectrul vocalelor (primii doi formanţi caracterizează vocalele posterioare, vocalele anterioare fiind identificate prin prezenţa celui de al treilea formant), respectiv, de domeniul de frecvenţă al componentelor predominante, în spectrul consoanelor (componentele cu frecvenţă superioară caracterizează consoanele acute, cele cu frecvenţă inferioară, consoanele grave).

L.I.R.

TIMP

1. în morfologie*, termenul se utilizează în mai multe situaţii. Denumeşte acea categorie gramaticală specifică flexiunii verbale prin care, pe planul conţinutului, se indică momentul în care se desfăşoară acţiunea verbului/verbelor dintr-un enunţ în raport cu momentul vorbirii.
Vreme îndelungată

reprezentarea „timpului" gramatical, în secţiunile sale fundamentale - prezent, trecut, viitor - , a fost tributară imaginii filozofice a timpului iniţiată de Aristotel, respectiv o linie continuă infinită pe care în mod convenţional se marchează în centru printr-un punct: prezentul.
Prezent
Trecut
+-
Viitor
Pe măsura dezvoltării cercetării lingvistice şi a teoriei limbii, imaginea „timpului" lingvistic a cunoscut un proces de rafinare şi aprofundare a caracteristicilor proprii pe baza studierii diferitelor sisteme şi subsisteme (stiluri şi registre funcţionale) ale limbilor naturale. Un moment de vârf îl constituie, în acest sens, teoria psihomecanică a lui G. Guillaume, care a dezvoltat ideea „panorismului" timpului verbal. Din punct de vedere cronologic, contribuţia teoriei lui G. Guillaume rezidă, în primul rând, în conceperea prezentului ca durată (1929) şi nu ca element punctual; astfel, acesta este compus din două segmente, mai mari sau mai mici, unul incluzând o secţiune de trecut (viziune retrospectivă), iar celălalt o secţiune de viitor (viziune prospectivă): a + a>
TRECUT
VIITOR
PREZENT
► X'
G. Guillaume (1945) a teoretizat şi a aplicat la sistemul temporal al limbii latine şi al limbii franceze reprezentarea spaţială a timpului lingvistic în trei dimensiuni (săgeata centrală indică sensul progresiv al fenomenului).
AMARE

_ AMAVISSE
AMAREM

AMEM } [a]

AMAVISSEM

AMAVERIM \ [b]

I. Secţiune a cronogenezei - (modul infinitiv)
Y
cronogeneza iniţială
II
II. Secţiune a cronogenezei - cronogeneza medială (modul conjunctiv).
Y
AMABAM a + co AMABO
-------1 ■ ■ ■ ■ ■ - I ► III. Secţiune a cronogenezei - cronogeneza finală
AMO
-1 >■
AMAVERAMj , AMAVERO^ Plan co Plan A
AMA VI
IIJ (modul indicativ) PI
Y
Ideea reprezentării spaţiale a timpului a fost preluată şi coroborată cu cea a stilurilor funcţionale şi/sau registrelor stilistice şi a generat o întreagă direcţie în studiul timpului narativ (H. Weinrich, G. Genette, P. Ricoeur). • în lingvistica tradiţională, continuă să se opereze cu cele trei secţiuni fundamentale (prezent, trecut, viitor), care sunt subîmpărţite în funcţie de numărul paradigmelor recunoscute pentru fiecare mod. Uneori, în zona modului indicativ se vorbeşte de un trecut recent pentru că sunt limbi care şi-au creat forme compuse speciale (fr. il vient de partir) sau au specializat, regional, anumite paradigme (în rom., dialectal, în Oltenia, perfectul simplu este utilizat pentru a indica o acţiune petrecută în ultimele 24 de ore). Prin opoziţie cu cel dintâi, se vorbeşte şi de un trecut îndepărtat, exprimat în general prin mai

mult ca perfect. în motivarea formală a acestei opoziţii s-au invocat, în ultima vreme, particularităţi distribuţionale; astfel în sfera trecutului recent s-a relevat asocierea cu adverbe (A. Klum), ca, de ex.: *acum, de curând, azi,* etc., în timp ce pentru trecutul îndepărtat asocierea se realizează cu adverbialii mai de mult, atunci, de multă vreme, odată etc. în limba română, pentru mai mult ca perfect, de ex., funcţionarea în zona trecutului îndepărtai poate fi probată prin imposibilitatea asocierii cu adverbele din seria trecutului recent. De asemenea, în sfera viitorului se vorbeşte de un viitor apropiat (cf. fr. il va *manger)* şi, prin opoziţie, de un viitor (mai) îndepărtat marcat numai prin asocierea cu adverbiali caracteristici (va citi odată). 2. Termenul timp este adesea asociat cu numele paradigmelor care funcţionează în sfera diferitelor moduri. în analiză, pentru identificarea exactă a acestora, se întrebuinţează

denumirile ~ imperfect ~perfect simplu, ~ perfect Compus, ~mai mult ca perfect, ~ viitor, ~ condiţional perfect etc. **3. ~ de relaţie în gramatica tradiţională, concept desprins din raporturile de concordanţă* a timpurilor aşa cum apar ele în limba latină, unde fenomenul este amplu reprezentat. în limba română, unde sintaxa verbală nu cunoaşte reguli de concordanţă fixe, s-a constatat că anumite timpuri ale indicativului - mai mult ca perfectul* şi viitorul anterior* - prezintă raporturi temporale mai „complicate", ele fiind definite în raport cu un alt trecut sau un alt viitor existent în enunţ. Din această cauză, ele au fost numite timpuri de relaţie. 4. Concordanţă a ~ lor. Vezi concordanţă; 5. ~ narativ Vezi narativ,-Ă** fi.7 g **6. Adverb de ~ Clasă semantică de adverbe* care, ca determinante ale verbului şi ale adjectivului, exprimă momentul de desfăşurare a acţiunii sau de manifestare a stării** (ex.: *lucrează astăzi / mâine / acum / zilnic; este bolnavă acum / totdeauna). Funcţionează, alături de flectivele* temporale ale verbului, ca mărci ale deixis*-ului temporal, având rolul de raportare a predicaţiei la momentul enunţării. Au caracteristica semantică a deicticelor*, trimiţând pentru decodare la situaţia* de comunicare şi având, în raport cu aceasta, o infinitate referenţială (mâine, acum, ieri, atunci semnifică, în fiecare enunţ, alt moment temporal pe scara reală a timpului). Clasa adverbelor de timp include: temporale topologice (astăzi, ieri, atunci, aseară, deseară, curând) şi temporale aspectuale (adesea, frecvent, zilnic, săptămânal, uneori). Privită din diverse alte puncte de vedere, clasa include adverbele relative* când, cât („cât timp"), adverbele negative* niciodată, nicicând, adverbele pronominale* acum, atunci; include locuţiuni* adverbiale cum ar fi: din când în când, zi de zi* etc. în sfera adverbelor de timp sunt atrase unele substantive care, prin conversiune*, tind să devină invariabile*, exprimând momentul sau durata acţiunii ori a stării: în vaţă noaptea/ dimineaţa/vara/iama... (vezi şi adverb). 7. Complement circumstanţial de ~/ temporal Clasă de complemente circumstanţiale* care, determinând un verb, un adjectiv, o interjecţie predicativă, exprimă momentul ori durata de exercitare a acţiunii sau de manifestare a stării (ex.: *învaţă zilnic o oră; haide acum!; este bolnavă de o săptămână). Are o topică mobilă (liberă) în cadrul propoziţiei. Pentru majoritatea regenţilor este un determinant facultativ*, exceptând regenţii care presupun în matricea lor de roluri un temporal: durează veşnic, datează de atunci. Se exprimă prin: a) adverbe şi locuţiuni adverbiale de timp (vezi 6; ex.:învaţă astăzi/ acum/ zilnic/ din când în când); b) substantive şi grupuri nominale precedate de prepoziţii şi de locuţiuni prepoziţionale* (ex.: *se mărită după Crăciun/ înaintea Crăciunului/ înainte de plecarea din ţară); c) infinitive precedate de prepoziţia până şi locuţiunea înainte de* (ex.: *ne-a vizitat înainte de apleca); vezi şi circumstanţial. 8. Propoziţie circumstanţială de ~ / temporală Propoziţie circumstanţială* care îndeplineşte rolul unui complement de timp (vezi 7), indicând, faţă de un anumit element verbal sau adjectival al regentei, momentul sau durata de desfăşurare a acţiunii ori de manifestare a stării. După semantica raportului temporal, propoziţiile de timp se împart în:*

a) temporale de simultaneitate, care exprimă concomitenta acţiunii sau a stării din regentă şi din subordonată (ex.: *Am intrat în casă în timp ce suna telefonul); b) temporale de anterioritate, care arată că acţiunea sau starea din regentă este anterioară celei din subordonată* (ex.: *Şi-a terminat teza inainte ca timpul oficial să expire); c) temporale de posteriori tăte,* care arată că acţiunea sau starea din regentă este posterioară celei din subordonată (ex.: *Şi-a început temele după ce s-a odihnit puţin). Ca majoritatea circumstanţialelor, exprimă joncţional relaţia faţă de regentă (vezi* JONCŢIUNE), utilizând: a) locuţiuni conjuncţionale specializate (în timp ce, imediat ce, (de) îndată ce, ori câte ori, înainte ca... să); b) rar, conjuncţii (vezi conjuncţia temporală cum: Cum a intrat el, a şi sunat telefonul); c) adverbe şi adjective relative (ex.: *M-a aşteptat când şi cât a trebuit; Vine în ce zi i-am cerut). Selecţia elementului joncţional variază după tipul de raport temporal exprimat (vezi, de ex., în timp ce, pentru simultaneitate; înainte să, pentru anterioritate; după ce, pentru posterioritate); vezi şi* CIRCUMSTANŢIAL.

C.C. (1-5); G.P.D. (6-8).

TIP (~ STRUCTURAL DE LIMBI)

Vezi TIPOLOGIE.

TIPOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)

Ramură a lingvisticii' care studiază asemănările structurale semnificative dintre limbi independent de istoria şi de natura lor genealogică sau de poziţia geografică, identificând parametrii tipologici şi propunându-şi stabilirea tipurilor structurale de limbi în funcţie de aceşti parametri, precum şi încadrarea limbilor particulare într-un anumit tip. Primele studii de tipologie lingvistică, restrânse la tipologia morfologică, datează de la începutul sec. al XIX-lea (1808,1818) şi sunt datorate fraţilor Fr. şi A. W. Schlegel. In sec. al XX-lea, disciplina s-a extins şi la alte domenii decât cel morfologic, în ultimele decenii luând o deosebită dezvoltare tipologia sintactică. • Tipologia, ca ştiinţă comparativă, se opune studiilor comparativ*-istorice, interesate numai de asemănări şi deosebiri de structură dintre limbi înrudite genealogic sau de asemănări datorate transferului' de la o limbă la alta în cadrul contactelor geografice şi culturale dintre limbi (vezi şi METODĂ COMPARATIV-ISTO- RICĂ; CONTACT; GRAMATICĂ ISTORICĂ). *Tipurile structurale de limbi se deosebesc de clasele genealogice de limbi (familii* şi ramuri) şi de uniunile* lingvistice (constituite din grupuri de limbi aflate în contact) (vezi şi* CLASIFICARE A LIMBILOR). Limbile îşi pot schimba tipul structural, dar nu şi clasa genealogică (franceza, bulgara, engleza sunt exemple cunoscute de trecere de la tipul sintetic* la cel analitic*, dar fiecare în parte aparţine familiei de limbi stabilite prin origine; armeana a trecut de la tipul flexionar* la cel aglutinant*, rămânând în cadrul aceleiaşi clase genealogice). Tipologia se deosebeşte şi de analiza contrastivă' (vezi ANALIZĂ9), deşi în ambele forme de comparaţie lingvistică pot fi atrase limbi neînrudite genealogic şi fără nici o relaţie istorică între ele. Se deosebesc însă prin tipul de comparaţie şi prin obiectivul comparaţiei. Analiza contrastivă realizează o comparaţie la nivelul detaliului concret, iar, ca obiectiv,

aparţine lingvisticii aplicate*, având un scop aplicativ imediat: optimizarea procedeelor şi a materialelor de învăţare a unei limbi străine. Tipologia lingvistică realizează o comparaţie la nivelul cel mai abstract, al tipului lingvistic, conceput ca esenţă a procedeelor semnificative din organizarea structurală a unei limbi (vezi *infra),* iar obiectivul este în exclusivitate teoretic, tipologia aparţinând
gramaticii' teoretice (vezi GRAMATICĂ$_7$). • Tipologia este o disciplină sincronică, în sensul că tipul structural, ca şi sistemul*, nu se poate surprinde decât în sincronie*. Asta nu înseamnă că un tip structural nu poate fi urmărit şi în tendinţele lui de evoluţie şi că, pentru o limbă anumită, nu este posibilă schimbarea tipului structural (vezi *supra*, **exemplul limbii armene). Pe de altă parte, concluziile de natură tipologică pot fi folosite şi pentru gramatica comparativ-istorică, servind la confirmarea sau infirmarea unora dintre soluţiile de reconstrucţie* sau a unora dintre previziunile evoluţiei istorice. Tipologia este, în esenţă, o disciplină de tip structuralist, deşi, istoric, precedă cu un secol apariţia structuralismului*. Comparaţia tipologică presupune analize structurale de detaliu a numeroase limbi particulare şi însuşi tipul lingvistic, într-una din accepţiile lui fundamentale (vezi** *infra),* se plasează la nivelul constructelor, al invariantelor* de sorginte structuralistă. Conceptul de tip lingvistic s-a schimbat în timp. a) în studiile de început ale fraţilor Schlegel, este înţeles ca o clasă de limbi constituită pe baza prezenţei vs. absenţei unei singure trăsături tipologice (vezi, de ex., tipul limbilor cu flexiune vs. tipul fără flexiune), b) Ca urmare a principiului „implicaţiilor structurale tipologice", care postulează că o trăsătură tipologică se asociază obligatoriu cu un set de alte trăsături, tipul ajunge să fie conceput ca o clasă de limbi stabilită pe baza unui set de trăsături structurale semnificative (vezi, de ex., tipul limbilor pro-DROP*, condiţionat de prezenţa unei flexiuni verbale bogate şi asociindu-şi obligatoriu alte trăsături sintactice: posibilitatea inversiunii* subiectului, posibilitatea extragerii lui din subordonată etc.).
c) Tipul lingvistic este conceput ca o trăsătură gra- dabilă, fiind cuprins între două extreme, între care se dispun limbile în funcţie de gradul de manifestare în limba analizată a trăsăturii tipologice/ a setului de trăsături tipologice avut în vedere. în această accepţie, trecerea de la un tip la altul este continuă (vezi CONTINUU), fără graniţe tranşante, iar aprecierea încadrării unei limbi particulare într- un tip sau altul este cantitativă şi comparativă. Se vorbeşte, de ex., de limbi predominant sintetice* vs. *predominant analitice* sau de limbi mai analitice / mai sintetice decât altele; se vorbeşte despre limbi predominant vocalice* vs. *predominant consonantice sau despre limbi mai vocalice sau mai consonantice decât altele* etc. d) Tipul lingvistic pur, ca unitate discretă*, nu există decât în

planul abstracţiilor teoretice, fiind stabilit printr-un raţionament de tip deductiv. în această accepţie, tipul este un construct asemănător invariantelor* lingvistice; el se actualizează prin variante*, care nu sunt altceva decât un grup de limbi particulare, mai apropiate sau mai depărtate de caracteristicile tipului ideal. Accepţia (d) reflectă o concepţie de tip structuralist* şi este apropiată de viziunea lui E. Coşeriu. Plecând de la distincţia bipartită saussuriană limba[1] **(fr. langue)** vs. *vorbire* (fr. parole), Coşeriu propune o distincţie cvadripartită: variantă - normă* - sistem *
- tip, unde fiecare nivel corespunde unui grad diferit de abstractizare, tipul fiind nivelul de abstractizare cel mai înalt (vezi* STRUCTURALISM), nivelul „principiilor semnificative" şi al „procedeelor semnificative" ale unui sistem lingvistic. Sisteme lingvistice diferite pot fi reunite la un nivel de abstractizare mai înalt, aparţinând aceluiaşi tip. • Tipurile structurale se stabilesc pe baza parametrilor tipologici, trăsături structurale semnificative care îndeplinesc două condiţii: apar, de obicei, ca trăsături variante ale categoriilor universale (vezi UNIVERSALII) şi determină un set de co-ocurenţe cu alte trăsături structurale în toate limbile în care sunt prezente. De ex., categoria Subiectului este aproape universală şi, ca atare, nerelevantă tipologic, ea devenind relevantă numai prin unele trăsături variante, trăsături care, la rândul lor, determină alte trăsături în sistem: parametrul „subiectului nul" (numit şi parametrul „pro-DROP*"), parametrul poziţiei subiectului în raport cu alte două categorii cvasiuniversale, V(erbul) şi O(biectul) (introdus de J. Greenberg), parametrul mărcii actanţiale (propus de G. Lazard). Categoriile Agent* şi Pacient* sunt, de asemenea, universale, relevant tipologic fiind numai modul lor de codare* sintactică, în funcţie de care se disting limbile acuzative* de cele ergative*. Fiecare parametru determină şi îşi asociază alte trăsături structurale (astfel, tipul acuzativ se asociază cu prezenţa pasivului, cu procedeul tematizării* etc., în timp ce tipul ergativ se asociază cu antipasivul* şi cu absenţa tematizării).
• Inventarul de parametri tipologici s-a modificat în timp, lărgindu-se de la trăsături morfologice (în studiile tipologice ale secolului trecut) la trăsături fono- logice, sintactice şi lexicale, a) în plan morfologic, după parametrul prezenţei vs. absenţei flexiunii (Fr. Schlegel, 1808), parametrii s-au diversificat (vezi W. von Humbold, E. Sapir). E. Sapir (1921) propune, de ex., parametrul „gradului de sinteză"
al formaţiilor flexionare, în funcţie de care distinge: limbi analitice*, care folosesc de preferinţă mărci gramaticale mobile*, auxiliare* şi prepoziţii*; limbi sintetice*, care folosesc cu prioritate mărci gramaticale de tip afixal, legate de rădăcina* cuvântului (sufixe* gramaticale şi desinenţe*); limbi polisintetice (numite şi incorporante*), caracterizate prin încorporarea în structura unei singure forme a unui număr mare de afixe gramaticale, strângând uneori informaţia unei întregi propoziţii. E. Sapir propune şi parametrul „tehnicii de sinteză", potrivit căruia distinge: limbi izolante* (numite şi monosilabice sau amorfe), lipsite de morfologie, fiecare cuvânt fiind echivalentul unui singur morfem; limbi aglu- tinante*, care folosesc afixe gramaticale cu o individualitate foarte precisă, fiecare afix ocupând o poziţie fixă în cuvânt şi fiind purtătorul unei valori unice; limbi fuzionale*, care folosesc şi ele afixe gramaticale, dar amalgamează în acelaşi afix mai multe valori (vezi amalgamare), făcând

dificilă segmentarea şi stabilirea limitei dintre afixe; limbi simbolizante, care, pentru exprimarea relaţiilor gramaticale, apelează şi la alte mijloace decât la cele de tip afixal: alternanţe*, reduplicarea* rădăcinii, deplasarea accentului* (vezi şi clasificare a limbilor)', b) în plan fonologie, s-a propus parametrul ponderii fonemelor vocalice şi al celor consonantice, distingându-se limbile predominant vocalice şi cele predominant consonantice, c) în plan sintactic, tipologia actuală, extrem de bogată, a introdus parametri ca: modul de codare* a argumentelor, poziţia componentelor S(ubiect) - V(erb) - O(biect) (vezi şi topică), marcarea actan- ţei (vezi subiect), parametrul „subiectului nul" (sau „pro-DROP") (vezi subiect). Alte studii de tipologie (B. Comrie, de ex.), pornind de la categorii semantice universale, de tipul Animatului*, al Controlului*, al Cauzativului*, au utilizat ca parametri modul de codare gramaticală a acestor categorii şi co-ocurenţa lor cu alte trăsături (Cauzativ - Control - Determinare; Animat - Determinare etc.), realizând partiţii tipologice extrem de interesante. Tipologia a fost încorporată în modelul sintactic gb* sub forma parametrilor abstracţi de variaţie, care, alături de setul de module* şi de principii*, aparţin gramaticii universale* (vezi GRAMATicĂ$_{10.n}$). Ideea chomskyană a trăsăturilor universale parametrizabile a permis captarea în model şi explicarea varietăţii structurale a limbilor particulare, iar, teoretic,

rezolvarea tensiunii dintre gramatica universală şi tipologia lingvistică.
Vezi Şi CLASIFICARE A LIMBILOR; UNIVERSALII.

G.P.D.

TMEZĂ

Figură* de construcţie care constă în a separa două elemente ale unui compus/derivat, prin intercalarea altor membri ai propoziţiei/frazei, aflaţi în relaţie sintactică strânsă cu unitatea segmentată; tmeza este considerată formă de hiperbat*. • Pot fi separate: a) cuvinte compuse: Şi însuşi bine-vă cuvântă (Arghezi); b) propoziţii, conjuncţii, pronume/adjective pronominale compuse: Departe sunt de tine (Eminescu); fiind însă că; de ori şi ce fel: fr. *Puis done qu'on nous* **permet de prendre haleine - «puisqu'on** nous permet done de...» (Racine); c) cuvinte derivate cu prefix/sufix, în care sufixul se poate suprima la reluare; sp. clara y concisamente („claramente y concisamente"), priva y positivo („privativo y positivo"), iar pre- fixul poate figura singur, fără bază: poţi fi hiper- sau hipotensiv, d) unităţi frazeologice*: neică Zahario, ia să dăm mai bine cărţile pe faţă (Cara- giale). • Un caz extrem de tmeză, foarte rar întâlnit, îl constituie separarea prin ingambament* a unui cuvânt care nu poate fi descompus: Tristeţea renunţării Dum-/nezeu o încerca molatic./ Şi lumea toată o făcu/sieşi străin, c-un gest tomnatic (Blaga).
Vezi HIPERBAT; INGAMBAMENT.

M.M.

TON

1. Caracteristică articulatorie, constând în variaţii de înălţime în rostirea silabelor dintr-un cuvânt. Aceste variaţii sunt determinate de numărul de vibraţii pe secundă şi de gradul de contracţie a coardelor vocale. Tonul apare în limbi din Extremul Orient (chineză, japoneză), din Africa (hotentotă),
dar şi din Europa (sârbo-croată, lituaniană, norvegiană, suedeză), având funcţie distinctivă* (rol fonologie). 2. Sinonim pentru accent* muzical. Silaba accentuată este rostită pe un ton mai înalt decât celelalte. 3. In fonetica acustică*, tonul caracterizat prin periodicitatea vibraţiilor, se opune zgomotului, care implică vibraţii neperiodice. Vocalele* sunt tonuri, pe când consoanele* sunt zgomote.

L.I.R.

TONIC, -Ă

Sin. cu accentuat,-ă*. Vezi şi ACCENT; TON.

TOPIC

Pentru majoritatea pragmaticienilor, sinonim perfect al lui temă, ambele denumind aceeaşi funcţie pragmatică* din cadrul enunţului* (vezi TEMĂ$_3$). Pentru puţini cercetători (de ex., S.Dik, 1987), cei care fac deosebirea între funcţii pragmatice interne şi funcţii externe (vezi FUNCŢIE$_v$), topicul are calitatea de funcţie internă, iar lui îi corespunde tema ca funcţie externă. în această concepţie, deosebirea dintre topic şi temă nu priveşte natura informaţiei pe care o poartă, ambele exprimând informaţia veche, cunoscută de către locutori, ci natura lor sintactică şi stilistică. Topicul aparţine structurii centrale a enunţului, fiind un component integrat sintactic şi nereliefat stilistic, în timp ce tema dublează topicul, fiind aşezată într-o poziţie sintactică exterioară, parantetică, marcată emfatic. Vezi următoarea structură de funcţii pragmatice: Cât despre idee, ea aparţine familiei, tuturor din familie.
Temă Topic + Focus/Remă Apendice final Vezi şiTEMĂ; TEMATIZARE.

G.P.D.

TOPICALIZARE

Vezi TEMATIZARE.

TOPICĂ

Aşezare a componentelor unei propoziţii/fraze unele în raport cu altele (a subiectului în raport cu predicatul; a determinanţilor în raport cu capul de grup, dar şi a determinanţilor între ei), caracterizân- du-se prin restricţii şi libertăţi de aşezare proprii fiecărei limbi. Sin. cu ordine* (a cuvintelor). S-au distins următoarele tipuri de topică: a) fixă* vs. *liberă*, prima caracterizată prin aşezarea unic posibilă a componentelor, iar a doua prin libertate de aşezare, fiind posibile, în raport cu termenul luat ca reper, atât antepunerea*/antepoziţia, cât şi postpunerea*/postpoziţia; b) topică obiectivă (sau sintactică)* vs. *subiectivă (sau stilistică), prima considerată, prin frecvenţa de apariţie, ca fiind normală, iar a doua, ca topică deviantă, determinată de cauze stilistice sau pragmatice. Cum ordinea lineară a componentelor unei*

propoziţii este universală, parametrii legaţi de topică au fost adesea luaţi în consideraţie în

clasificările tipologice (vezi şi TIPOLOGIE), a) Distincţia topică fixă vs. liberă a permis încadrarea limbilor într-unul dintre următoarele tipuri: cu topică fixă; cu topică liberă; tipul intermediar, cu topică relativ liberă. S-a constatat că există o relaţie directă între tipul de topică şi natura morfologică a limbii considerate. Cu cât limba are un caracter flexionar mai puternic, apelând pentru specificarea relaţiilor sintactice la mărci flexionare, cu atât topica este mai liberă şi mai puţin relevantă sintactic; cu cât flexiunea este mai redusă, rolul sintactic al topicii devine mai important şi limitările de topică mai numeroase. Sub aspectul parametrului (a), româna ocupă o poziţie intermediară, fiind încadrată în clasa limbilor cu topică relativ liberă. .Există o libertate de aşezare a subiectului în raport cu verbul, a adjectivului în raport cu substantivul, a complementelor în raport cu verbul, fiind posibile, în fiecare caz, atât antepunerea, cât şi postpunerea, dar există în română şi limitări de topică până la cazuri de topică fixă, caracterizând, în special, construcţia cliticelor* pronominale şi adverbiale în raport cu termenul suport* sau a cliticelor între ele. Având o topică relativ liberă, româna utilizează în mică măsură trăsătura topicii cu funcţie sintactic distinctivă. Rolul ei sintactic se limitează la câteva construcţii: la recunoaşterea apoziţiei* şi, numai în condiţii speciale, la diferenţierea subiectului de numele predicativ,
b) Parametrul poziţiei determinantului faţă de determinat a permis clasificarea limbilor în două mari tipuri: limbi „head first", având deci capul de grup pe prima poziţie, iar determinanţii postpuşi, vs. limbi „head last", cu regentul pe ultima poziţie şi determinanţii antepuşi. Româna aparţine tipului „head first", ceea ce explică mai multe fapte de sintaxă românească: poziţia normal postpusă a adjectivului calificativ* şi a celui posesiv*; poziţia enclitică* a articolului hotărât*; existenţa unei variante postpuse de adjectiv demonstrativ*; poziţia normal postpusă a complementelor necircumstanţiale faţă de verb. S-a stabilit o relaţie între această preferinţă topică şi poziţia „centrală" a accentului în cuvintele româneşti (vezi I. Iordan, 1975), accentul necăzând nici pe prima, nici pe ultima silabă, ci pe silabe interioare (accent paroxiton* şi proparoxiton*). c) Parametrul (b) este reformulat mai specializat, dar şi lărgit în acelaşi timp, prin cuprinderea în criteriul de clasificare a aşezării obiectului în raport cu verbul, dar şi cu subiectul, variantă cunoscută sub numele de „parametrul lui Greenberg". In funcţie de acest parametru, au fost distinse următoarele tipuri structurale: S-V-0;S-0-V;V-S-0;V-0-S;0-S-V; O - V - S. încadrarea românei într-unul dintre ele este destul de dificil de făcut şi concluzia cercetărilor este încă ezitantă. în mod curent, se susţine că, în raport cu latina care aparţine tipului S - O - V, româna, ca şi alte limbi romanice, şi-a schimbat tipul structural, trecând în clasa: S - V - O. Analiza structurilor româneşti nu permite însă formularea unor concluzii tranşante. Construcţiile având ca centre verbe impersonale (îmi place/trebuie/ajunge o carte; mă doare/entuziasmează situaţia) trimit spre tiparul O - V - S, considerat rar în studiile tipologice. Structurile personale (EI citeşte/scrie/cumpără o carte) conduc, dimpotrivă, spre alte două tipare: S-V-OşiV-S-O, preferate când unul, când celălalt, în funcţie de actualizarea lor în principală sau în subordonată, în propoziţia enunţiativă ori în interogativă, cu un verb la mod personal sau cu unul la mod nepersonal. Includerea românei în tiparul V - S - O este din ce în ce mai des susţinută de generativişti. d) Parametrul (c) apare şi în lucrările de romanistică, unde criteriul este lărgit la întreaga organizare a propoziţiei, fiind cuprinşi şi determinanţii subiectului. Romaniştii vorbesc despre trecerea de la tiparul „circular" din latină, notat ca ABBA sau ABCCB A, spre tiparul „linear" din limbile romanice, notat ca ABAB sau ABCABC. Tiparul „circular" înseamnă includerea între „zidurile" nucleului, reprezentat prin S-V, iar simbolic prin A-A, a determinanţilor subiectului şi ai verbului, câte un determinant (ABBA) sau câte doi determinanţi (ABCCBA); tiparul „linear" semnifică, dimpotrivă, aşezarea subiectului cu determinanţii lui (AB sau ABC), urmat de verb cu determinanţii lui (AB sau ABC) (apud E.Coşeriu, 1994). E. Coşeriu concepe noul tipar cu totul diferit de alţi romanişti, considerând că în interiorul nucleului sunt aşezaţi numai determinanţii care privesc fie subiectul în parte (atributele, propoziţiile atributive), fie verbul în parte (de ex., verbele modale şi aspectuale), iar în exteriorul lui sunt aşezate complementele, a căror determinare priveşte nu verbul izolat, ci ansamblul nucleului. Potrivit concepţiei lui E. Coşeriu, tiparul romanic (exceptând limba franceză) ar trebui reprezentat ca: [(ABA)B] sau [(ABCA)BC], unde B şi BC semnifică determinările exterioare prin complemente. • în limbile în care topica este liberă sau relativ liberă, fiind posibilă alegerea între antepoziţie şi postpoziţie, se „exploatează" această disponibilitate de construcţie, una dintre variante încărcându-se cu funcţii speciale: fie cu funcţii stilistice, de marcare a afectivităţii*, de reliefare a unuia dintre componente, de marcare a unui stil funcţional*; fie cu funcţii pragmatice, de

tematizare* sau de rematizare*; fie, mai rar, cu funcţie lexicală, de distingere a două sensuri* (ex. *un nou film, un film nou). Trecerea de la topica „obiectivă" la cea „subiectivă", stilistică sau pragmatică, se obţine prin procedee sintactice de tipul inversiunii*, al intercalării*, al dislocării*, al tematizării*. în plan stilistic, schimbarea de topică duce la apariţia figurilor* de construcţie bazate pe dislocare, cum sunt: inversiunea*, anastrofa*, hiperbatul*, tmeza*, dislocarea** etc.
Vezi AFECTIV; DISLOCARE; EXPRESIV; FIGURĂ; HIPERBAT; FIX; INTERCALARE; INVERSIUNE; ORDINE; REMATIZARE; TEMATIZARE; TIPOLOGIE.
G.P.D.
TOPONIM
Nume de locuri, adică numele continentelor, ale ţărilor, ale regiunilor, judeţelor, localităţilor, ale formelor de relief, ale oceanelor, ale mărilor, ale lacurilor şi ale

râurilor. Numele de locuri sau toponimele sunt considerate nume proprii (vezi PROPRIU), pentru că nu sunt formate prin abstractizare, ca numele comune. Toponimele coincid numai în parte cu numele geografice (care mai cuprind şi alte tipuri de denumiri: puncte cardinale, vânturi etc.). Toponimele sunt mai stabile decât numele de persoane (vezi ANTROPONIM; ONOMASTICĂ), pentru că nu dispar o dată cu oamenii, sunt mai puţin supuse modei şi „călătoresc" numai în condiţii speciale (de ex., unele nume de locuri din SUA, de tipul *Toledo, Syracuse*, reiau toponime europene). Multe toponime sunt foarte vechi (hidronimele* sau oronimele*, de ex., datează în parte, în română, dinaintea romanilor, fiind preluate de la populaţii anterioare). Toponimele există în număr uriaş şi totuşi finit (s-ar putea alcătui un catalog pentru întreaga lume). • Toponimele se pot clasifica în funcţie de mai multe criterii: 1) categoria topicului desemnat, în funcţie de criteriul socio-geografic, după care se delimitează hidronimele* sau oronimele*; 2) din punctul de vedere al sensului; 3) din punctul de vedere al structurii formale şi al modului de formare; 4) sub alte aspecte. 1) în general, în funcţie de criteriul socio-geografic, se delimitează toponimele majore sau macrotoponimele, care se referă la toponime de mari dimensiuni, şi toponime minore sau microtoponime, care desemnează topice de dimensiuni şi importanţă social-geografică mai redusă (acestea din urmă fiind, în general, derivate* şi compuse*). în funcţie de obiectul pe care îl denumesc (ţări, oraşe, ape) se pot clasifica după cum provin din alte nume: a) de la puncte cardinale: *Anatolia* (gr. anatole „răsărit"), Australia (lat. auster, „vânt de sud"), Estonia („ţara de răsărit"); b) de la nume de materii: Argentina (de la argint), Brazilia („ţara lemnului roşu" > „jar"), Coasta de Fildeş', c) în funcţie de anumite caracteristici ale ţinutului: Ceylon (sanscr. sinhala „leu", „ţara cu lei"), *Galapagos* (sp. „broaşte ţestoase"); d) numele ţării poate proveni de la numele unei populaţii cuceritoare care a asimilat vechea populaţie: Bulgaria (bulgarii au fost o populaţie turcică venită din regiunea Volgăi); e) ţări care au preluat nume de oraşe: Portus Cale „portul Cale" > Portugalia; f) nume de localităţi care provin de la nume de sfinţi: *San Marino, San Diego, Sankt Petersburg, Sfântu Gheorghe; g) de* la nume de persoane sau personalităţi: *Orleans (din lat. Aurelianus), Cape Kennedy.* în română, acest procedeu este izolat pentru că presupune combinarea cu subst. oraş, ceea ce duce la forme complicate care nu au rezistat: Oraşul Gh. Gheorghiu Dej, Oraşul *Stalin* (pentru Braşov). 2) Din punctul de vedere al sensului, toponimele româneşti par să fie orientate spre aspecte topografice, floră, faună, iar unele au fost influenţate de religie sau de alţi factori (vezi şi sub (1). 3) Din punctul de vedere al structurii formale, toponimele româneşti sunt: simple, derivate (vezi DERIVARE) şi compuse (vezi COMPUNERE). Derivatele se formează cu sufixe* toponime ca: Păltiniş, Penş, Grădiştea, Siâştea, Tarcodşte. Vă/eni, Băicdi. Destul de multe toponime (dar mai puţin ca în alte limbi) se formează prin compunere*: a) grupuri cu valoare independentă: Bumbeşti-Livezeni, Ghimeş-Palanca;
b) grupuri rezultate din alipirea adjectivului la substantiv: Podu-înalt, Râmnicu-Sărat, Târgu-Frumos sau grupuri perfect sudate, Câmpulung; c) grupuri în care se combină două substantive, dintre care unul e atribut substantival prepoziţional: Filipeştii-de-Pădure, Roşiori-de-Vede, Baia-de-Aramă ori atribut genitival: Vadu-Oii, Podu-Turcului; d) unele compuse, sunt, de fapt, rezultatul etimologiei* populare: Monteorul (în loc de Munteoru), Cer-negura (în loc de Cernagora). 4). Toponimele româneşti se mai caracterizează şi din perspectiva relaţiei cu toponimele din alte limbi. Se delimitează astfel, toponime multiple, cele care desemnează în limbi diferite acelaşi topic. Unele toponime româneşti sunt transpuse în alte limbi: Căprioara (magh. Kaprevor), V&rghiş (magh. Vargyas). Alte toponime sunt traduse: Valea Seacă (sl. Sohodel); unele traduceri sunt greşite: rom. Miercurea Ciuc traduce magh. Csikszereda

înlocuind semnificaţia „mijloc", „centru", potrivită în acest caz, cu cea de „miercuri" improprie; etimologia populară se produce şi printr-o interpretare greşită ca sufix diminutival -el, a magh. hely „loc" în rom. Sebeşel > magh. Sebeshely.
Vezi TOPONIMIE; HIDRONIM; ORONIM.
A.B.V.

TOPONIMIE /TOPONOMASTICĂ

Disciplină cu caracter preponderent lingvistic care studiază toponimele* sau numele de locuri (vezi TOPONIM; HIDRONIM; ORONIM). Toponimia este str|ns legată de istorie şi geografie. Rezultatele toponimiei servesc istoriei în general şi istoriei limbii în particular. Toponimia ilustrează originea şi istoria popoarelor în măsura în care numele de locuri păstrează cuvinte şi forme din limba populaţiilor care au trăit de-a lungul timpurilor pe anumite teritorii, chiar dacă denumirile au suferit transformări fonetice şi chiar dacă nu există întotdeauna atestări; în ultima situaţie, se recurge la reconstituirea de radicale toponimice, unele presupuse a fi pre-indo-europene. De aceea, toponimia s-a dezvoltat mai întâi cu privire la limbile vechi din care au rămas texte. Cele mai vechi radicale toponimice aparţin hidronimelor* şi oronimelor* (mai stabile în timp şi mai importante).
A.B.V.

TRANSCENDENT, -Ă

1. în concepţia glosematică, lingvistica transcendentă se ocupă de faptele exterioare sistemului limbii. Pentru L. Hjemslev, lingvistica de dinainte de F. de Saussure, în totaltate, este transcendentă. Prin opoziţie cu aceasta, glosematica este, în concepţia aceluiaşi autor, imanentă*. 2. în concepţia psihomecanică a lui G. Guillaume se utilizează sintagma timp transcendent: timpurile, paradigmele transcendente sunt cele care nu au ajuns „să fie", să se concretizeze în enunţ; ele există în noi ca virtualitate.
CC.

TRANSCODAJ

Operaţie sau ansamblu de operaţii prin care un element/ un ansamblu de elemente semnificative sunt transpuse dintr-un cod într-aitul ori dintr-un limbaj* în alt limbaj. • Interpretat mai rigid ca respectare a unor reguli de construcţie determinate, a unui anumit model ştiinţific,

transcodajul ar putea echivala cu metalimbajul*.
Vezi ARTIFICIAL; LIMBAJ; TROP; METALIMBAJ.
A.B.V.
TRANSCRIERE FONETICĂ
Mod de reprezentare grafică a sunetelor* din limba vorbită. Chiar dacă ortografia* unei limbi este fonetică, literele notează foneme* (invariante); în cazul transcrierii fonetice, sunt notate alofone*. Atât cercetările în domeniul foneticii*, cât şi cele de dialectologie* impun utilizarea unor sisteme mai rafinate de notare a sunetelor. De altfel, regional, există numeroase sunete necunoscute variantei literare a unei limbi (de ex., în graiurile dacoromâne, unele sunete rezultate din pala- talizarea* consoanelor labiale* sau dentale*, [d], vocalele [e] şi [o] cu timbru* deschis etc.). Cele mai multe sisteme de transcriere fonetică utilizate sunt alfabetice. Ele folosesc litere din alfabetele curente (uneori combinate în acelaşi sistem: litere latine, dar şi greceşti sau chirilice), unele semne rezultate din modificări ale acestor litere (t|), precum şi un număr variabil de semne diacritice. Cel mai larg cunoscut sistem alfabetic este sistemul Asociaţiei Fonetice Internaţionale. In cercetările dialectale asupra diverselor limbi se folosesc sisteme specifice, adaptate la particularităţile graiurilor avute în vedere. în dialectologia românească, de ex., s-au folosit diferite sisteme: unele mai simple (vezi sistemul şcolii lui
O. Densusianu), altele mai nuanţate (vezi sistemul Atlasului Lingvistic Român). Există şi sisteme nealfabetice (de ex., sistemul propus de
O. Jespersen), care redau fiecare sunet prin indici complecşi (similari unor formule), cu funcţie descriptivă (notează caracteristicile articulatorii ale sunetului). Sistemele nealfabetice sunt puţin folosite, din cauza dificultăţilor pe care le implică atât sub aspectul notării propriu-zise a sunetelor, cât şi sub acela al descifrării.
L.I.R.
TRANSFER
Tip de fenomene caracteristic situaţiei de contact* între limbi, reprezentând rezultatul încercării indivizilor de a stabili corelaţii între sistemele lingvistice respective. Se distinge între transferul pozitiv, care facilitează achiziţia* unei limbi străine, şi transferul negativ, care inhibă acest proces. Transferul pozitiv se bazează pe identificarea

corectă a echivalenţelor structurale dintre limba maternă şi limba în curs de învăţare; individul transpune în mod adecvat unităţile şi structurile din limba maternă în corespondentele lor din limba pe care o învaţă. Transferul negativ (sin. interferenţă*) afectează unităţile şi structurile neechivalente din cele două limbi, constituind o sursă de erori*. Existenţa unor similarităţi recunoscute între limbi determină manifestarea unei tendinţe de extindere a sferei echivalenţelor, prin stabilirea unor corespondenţe greşite între unităţile şi structurile limbilor în contact (de ex., folosirea pronumelor personale engl. *he* sau *she* ca substitute ale unor nume de lucruri, în locul lui *it,* în exprimarea românilor care învaţă engleza; eroarea are la bază faptul că echivalenţa el, ea vs. he, she funcţionează în cazul numelor de persoane). Individul modifică limba pe care o învaţă în conformitate cu tiparele structurale ale limbii sale materne. în situaţiile de bilingvism*, este posibilă şi introducerea în limba maternă a unor trăsături din cealaltă limbă utilizată într-o comunitate*.
Vezi şi ANALIZĂ CONTRASTIVĂ; ANALIZĂ A ERORILOR.
L.I.R.
TRANSFONOLOGIZARE
Sin. cu refonologizare*, folosit de anumiţi autori, printre care E. Al. Llorach.
L.I.R.
TRANSFORMARE
1. Concept introdus în cadrul distribuţionalismului (= structuralismul* de orientare americană) de Z.S. Harris; exprimă trecerea de la o structură reală a unei limbi la altă structură, surprinzând dinamica structurilor şi echivalenţele (totale sau parţiale) dintre construcţiile unei limbi. Z.Harris stabileşte echivalenţa între structura pasivă* şi cea activă*; între fraza conţinând o relativă* şi două construcţii independente; între fraza complexă*, încorporând o subordonată, şi două propoziţii independente; între o construcţie gerunzială şi una relativă etc. 2. în modelul generativ standard (N. Chomsky, 1965), reprezintă, alături de regulile de rescriere*, celălalt tip important de reguli*; regulile de rescriere determină trăsătura „generativă" a gramaticii, iar cele de transformare, pe cea „transformaţională". Sunt regulile prin intermediul cărora modelul captează relaţiile de sinonimie* şi de omonimie* care se stabilesc între construcţiile reale ale unei limbi. în cadrul modelului.
regulile de transformare asigură trecerea de la structurile de adâncime* / de bază*, rezultate din aplicarea regulilor de rescriere, la structurile de suprafaţă*. Specificul lor, în raport cu cele de rescriere, este că se aplică nu unor simboluri, ci unor succesiuni de simboluri, mai exact, şirurilor* terminale ale structurilor de bază, pe care le convertesc în structuri de suprafaţă. Condiţia oricărei transformări este păstrarea integrităţii semantice a structurii supuse transformării, ceea ce înseamnă că orice modificare de structură determinată de transformări, inclusiv suprimările de constituenţi, se face fără pierdere de informaţie semantică.
• Se disting următoarele tipuri de transformări: a) facultative vs. *obligatorii. Primele se aplică unor structuri de adâncime întâlnite, ca organizare şi componenţă, în limbile reale, iar celelalte unor structuri de bază imposibil de găsit în limba reală. Transformările obligatorii sunt anunţate în bază de prezenţa unor simboluri speciale: Pas (- Pasiv),* Imp (= Impersonal), Int (= Interogativ) etc., care introduc în structurile de bază semnificaţiile corespunzătoare. Astfel, într-o structură de bază de tipul: GN, - V - GN_2 - Pas, simbolul Pas anunţă că structura tranzitivă urmează a fi supusă pasivizării*, iar, pe de altă parte, introduce în bază

semnificaţia pasivă, făcând posibilă respectarea principiului integrităţii semantice a structurii supuse transformării, b) Ca tip de modificare, se disting transformările de suprimare* /de ştergere vs. transformările de permutare . Primele au ca efect ştergerea (omiterea) unor componente din structura de bază, iar celelalte rearanjarea componentelor, fie conservând ierarhiile structurale din bază (vezi SUBSTITUŢIE$_2$), fie reorganizându-le (vezi ADJUNCŢIE). Ca tip special de transformare de suprimare este discutată EQUI*, constând în ştergerea subiectului din completive (subiectul conjunctivului subordonat, al infinitivului, al supinului, al gerunziului; vezi şi COMPLEMENTIZARE) identic referenţial cu un nominal al regentei (ex. *Ion$_j$ termină [fon$_j$ de mâncat] => Ion termină de mâncat). Ca exemple tipice de transformări de substituţie sunt discutate transformările de ridicare* a subiectului din subordonată în poziţia de subiect al regentei* (ex. *Mi se pare [că Ion$_i$ este obosit] => Ion$_t$ mi se pare [(că este) obosit]); ca exemple de adjuncţie pot fi aduse în discuţie tipurile de avansare** (ex. *Ionj găseşte cartea lui Ionj => Ionj îşij găseşte cartea). • Transformările sunt contextual limitate şi ordonate, fiind asociate cu numeroase restricţii contextuale de aplicare şi*

altele de ordonare*, restricţii specificate pentru fiecare transformare şi pentru fiecare limbă în parte. Aceste restricţii, numite „condiţii de aplicare", au rolul de blocare*, deci de evitare a producerii unora dintre structurile de suprafaţă „rău- formate" (vezi şi ADÂNCIME; ADJUNCŢIE; AVANSARE; BLOCARE, EQUI; GRAMATICĂ$_8$; PERMUTARE; RIDICARE; SUBSTITUŢIE$_2$; SUPRAFAŢĂ; SUPRIMARE /ŞTERGERE; ŞIR). 3. în gramatica lui Ch. J. Fillmore, transformarea constituie, ca în orice model generativ, regula care stabileşte legătura dintre nivelul de adâncime şi cel de suprafaţă. în raport cu modelul generativ clasic (vezi 2), îşi schimbă însă conţinutul în funcţie de modul diferit de concepere a nivelului de adâncime şi a celui de suprafaţă. în modelul Ch. J. Fillmore, rolul unei transformări este de „aşezare" a cazurilor* semantice profunde în poziţii* sintactice de suprafaţă, fie în poziţia de subiect (- subiectivizare*), fie în cea de obiect (= obiectivizare); altfel spus, rolul transformării este de a converti o structură logico-semantică de cazuri într-una dintre actualizările ei sintactice. Revine, de ex., transformărilor rolul de a converti structura cazuală V - Agent - Pacient fie într-o construcţie activă cu Agentul în poziţia subiectului, fie într-una pasivă, cu Pacientul în poziţia de subiect (vezi şi CAZ^; GRAMATICĂ$_9$; SUBIECTIV(IZ)ARE; SUPRAFAŢĂ). **4. In semantica de tip generativ (G.** Lakoff, P. Postai, McCawley, 1965-1972), în afara transformărilor sintactice, se introduce conceptul de transformare prelexicală, tip de reguli semantico-sintactice a căror aplicare precedă regulile de inserţie* lexicală din GG. Semantic, regula de transformare prelexicală constă în încorporarea în matricea unor lexeme predicative existente în limbă (adjective, verbe) a unor elemente semantice primitive, numite „predicate nucleare", pentru obţinerea unor verbe noi. Sintactic, regula determină schimbarea statutului sintactic al lexemului de bază, adăugând, în cazul celui nou obţinut, o valenţă* suplimentară. Astfel, din încorporarea a două predicate atomice: „A FACE (să)" şi „A DEVENI" în matricea unor predicate cu un singur actant, acestea se transformă în lexeme verbale noi, semantic cauzative*, iar, sintactic, biactanţiale/tranzitive (ex.: „a face să" + „să devină" + „sănătos" => vb. a însănătoşi (pe cineva); „a face să" + „să devină" + „mort" => vb. a omorî/a ucide; vezi şi CAUZATIV; EVENTIV). **5. în** GB*, păstrându-se conceptul de transformare din 2, ca tip de regulă aplicată structurilor sintactice de adâncime pentru convertirea lor în structuri de suprafaţă, se aduc modificări importante componentului transformational*, care, în ansamblul gramaticii, se restrânge atât ca număr de transformări, cât şi ca restricţii de aplicare. în locul unor transformări specializate: pasivizare*, impersonalizare*, reflexivizare*, relativizare*, nominalizare*, transformare interogativă*, ridicare*, EQUI* etc. şi al unui număr mare de constrângeri de aplicare, unele generale, altele proprii fiecărei transformări şi fiecărei limbi în parte, se propune o singură transformare: „deplasarea* lui a" şi un set unic de principii de funcţionare, valabile pentru orice limbă şi pentru orice tip de deplasare. „Deplasarea lui a" constă în mişcarea unei categorii propriu guvernate a dintr-o poziţie de origine într-o poziţie nouă, mai avansată linear, uneori şi ierarhic, lăsând în poziţia de origine o urmă*, simbolizată ca t şi co-indexată cu termenul deplasat, numit antecedent*. • Se disting două tipuri de deplasări: a) „deplasarea unui G(rup) N(ominal)" (engl. GN-movement), ca în construcţiile pasive (ex. *Cartea$_y$* este citită *(tj de către Ion) sau în construcţiile obţinute din ridicarea în poziţia de subiect* (ex. *Carteaj [mi se pare [(tj) interesantă]]); b) „deplasarea grupului relativ-inte- rogativ" (engl. wh-movement), ca în construcţiile interogative* (ex. *Pe cinej [crezi [că am întâlnit (tj)]]?) şi în cele relative* (ex. *elevul• [despre care$_j$ [venisem [să discutăm (t|)]]]). • Deplasarea este reglementată de un set de principii care, pe de o parte, reduc poziţiile sintactice din care a poate fi deplasat, iar, pe de alta, limitează strict poziţiile în care antecedentul poate fi aşezat (vezi şi* DEPLA-SARE$_3$; GRAMATICĂ$_{10}$; SUBIACENŢĂ; URMĂ).

G.P.D..

TRANSFORMATIONAL, -Ă 1. Component / Nivel ~ Unul dintre cele două subcomponente ale sintaxei generative, subcomponent^/ nivelul care conţine regulile de transformare* şi asigură trecerea de la structurile de adâncime* /de bază* la cele de suprafaţă* (vezi COMPONENT.^). **2. Gramatică ~ Sin. gramatică generativă (numită şi generativ - transformaţională). Se notează ca** GG* (vezi GRAMATICĂ$_8$).

G.P.D.

TRANSFORMATIONALISM

Orientare a lingvisticii modeme, având ca mentor pe lingvistul american N. Chomsky, creată ca reacţie la caracterul analitic* şi excesiv procedural al şcolii americane structuraliste (vezi STRUCTU

RALISM) , orientare a cărei apariţie coincide cu extinderea metodei modelării* şi a formalizării* şi în alte ştiinţe şi care aduce ca noutate esenţială abandonarea perspectivei analitice şi impunerea celei sintetice*; sin. cu generativism*. în raport cu generativism, denumire care trimite la caracteristica „generativă" a modelului impus de noua orientare, termenul *transformationalism* este legat de altă caracteristică a modelului: natura lui „transformaţională", adică posibilitatea modelului de a surprinde şi a explica relaţiile de echivalenţă şi de omonimie* dintre structurile unei limbi, precum şi trecerea de la o structură la alta. Termenul *transformationalism* se aplică, în mod curent, generativismului clasic (N. Chomsky (1957, 1965), unde componentul transformational* era extrem de extins (vezi TRANSFORMARE^, nu şi orientărilor generative de după '65 (= gramatica lui ChJ. Fillmore; generaţivismul functionalist al lui J. Bresnan; orientarea GB*; vezi GRAMA- TICĂ9.10.12D). Transformaţionalismul în forma lui chomskyană este un model al competenţei* lingvistice. Au existat însă numeroase încercări de extindere şi dincolo de domeniul competenţei, fiind aplicat la cercetarea stilurilor funcţionale*, în special a acelora în care stereotipia construcţiei sintactice era uşor de observat (vezi, de ex., sintaxa stilului juridic în actualizarea textului de lege), precum şi la studiul textului literar şi poetic (vezi lucrările lui J. S. Petöfi, 1973, 1974; Ecaterina Mihăil (1995). Alţi cercetători, dimpotrivă, au negat posibilitatea extinderii cercetării transformaţionale şi la teoria textului (ex. E. Vasiliu, 1990), considerând că este imposibilă construcţia unui model transformational (a unei sintaxe formale) care să permită discernerea între textul „bine-format" şi cel „rău-format". Vezi şi GENERATIVISM; GRAMATICĂ»; TRANSFORMARE.

G.P.D.

TRANSLATIV, -Ă

1. Caz* prin care se marchează schimbarea unei stări, deplasarea dintr-un loc în altul etc. Acest caz a fost semnalat în unele limbi ugro-finice, unde prezintă mijloace formale proprii; astfel, în limba finlandeză, grupul de sunete -ksi (saa munttui vj7ea-ksi „timpul a devenit răcoros*) marchează o schimbare de stare a subiectului. în unele limbi europene, de ex., în franceză, acest termen a fost utilizat pentru situaţii diferite, de felul: II va de Paris ă *Marseille par Lyon.* „El merge de la Paris la Marsilia prin Lyon" sau II devient ingenieur „El devine inginer"; în acest din urmă exemplu se notează noua calitate rezultată în urma procesului de schimbare. 2. L.Tesniere vorbeşte despre o funcţie translativă, prin care înţelege rolul îndeplinit de un cuvânt „vid" (de sens) care marchează trecerea de la o categorie gramaticală la alta: în concepţia lingvistului francez, în exemplele le bleu du eiel „albastrul cerului" şi le livre „cartea" cuvântul le are o funcţie translativă în primul caz şi o funcţie indicativă în al doilea.

C.C.

TRANSLAŢIE

1. în concepţia lui L.Tesniere, fenomenul de trecere a unui cuvânt „plin" (cu semnificaţie şi funcţii proprii) dintr-o clasă gramaticală în alta; astfel, albastru în sintagma albastrul cerului a fost deplasat din clasa adjectivului în cea a substantivului. Noţiunea de translaţie reprezintă un element fundamental în teoria sintactică a lingvistului francez, deoarece ea permite, pe de o parte, dezambiguizarea unor enunţuri, iar, pe de altă parte, reprezintă un criteriu explicativ pentru sintaxa subordonării în frază, în măsura în care aceasta este privită ca o translaţie verbală. L. Tesniere distinge trei tipuri de translaţie: o translaţie de gradul I, caro se realizează între elemente aparţinând aceluiaşi nivel, o translaţie de gradul al II-lea, care se realizează între un nivel superior şi nivelul subordonat lui, şi o translaţie formală, în care transferul nu are efect asupra statutului sintactic. Noţiunea nu a fost fructificată larg în alte concepţii lingvistice, dat fiind că operează cu prea multe criterii diferite, care adesea sunt contradictorii şi deci neeficiente; astfel, se invocă criteriul sinonimiei (muncitor = care munceşte), criterii funcţionale tradiţionale (pentru a caracteriza numele se recurge la conceptele „clasice" de subiect, obiect, atribut), criteriul distributional (substantivul este caracterizat uneori şi prin prezenţa unor „predeterminanţi" de tip prepoziţional sau de tip articol) etc. Sin. conversiune*; schimbarea categoriei gramaticale. 2. în concepţia lui Ch. Bally, raport existent între două cuvinte, de naturi diferite, care prezintă aceeaşi funcţie.

C.C.

TRANSLITERAŢIE

1. într-un sens larg, prin transliteraţie se înţelege procedeul de transpunere în scris a unor elemente

lingvistice (de obicei de pronunţare) dintr-o limbăredarea a două realităţi fonetice diferite din limba

în alta. Diferitele sisteme ale transliteraţiei au unromână; printre literele chirilice păstrate neschim-

caracter convenţional şi sunt foarte variate,bate de sistemul de transliteraţie se numără», A etc.

deoarece motivaţia care stă la baza lor este şi eaC.C. foarte diferită; în franceză, numele proprii ruseşti

de tipul *Popov, Dimitrov* se scriu şi se pronunţăTRANSPARENŢĂ

Popoff, Dimitroff conform spiritului limbiiTermen utilizat în analiza discursului pentru a*

franceze, dar şi ca rezultat al unei convenţii; îndesemna, din perspectiva receptorului*, o trăsătură

limba română, dicţionarele etimologice actualespecifică discursului al cărui emiţător* se imperso-

(DLR, DEX) transpun vocalele ultrascurte slavenalizează. în aceste condiţii, fiecare receptor

îşi
w , prin fi sau I, dat fiind faptul că tipărireaasumă integral discursul în mod firesc, ca şi cum
literelor chirilice este astăzi neeconomică etc.ar fi autor al acestuia, ceea ce reduce la minimum
2. într-un sens mai special, în limba română, prin ambiguitatea. Un exemplu tipic îl constituie
sistem de transliteraţie se înţelege o modalitate dediscursul didactic (manuale, tratate, dar şi pro-
editare practicată în publicarea textelor româneştiverbe, maxime etc.). Transparenţa se defineşte în
vechi scrise cu alfabet chirilic. Această modalitateraport cu opacitatea*, fiind, ca şi aceasta, graduală.
implică transpunerea în alfabet latin a textului cuL.I.R. păstrarea însă a acelor litere din alfabetul chirilic
care fie sunt susceptibile de două sau mai multeTRANSPUNERE SENZORIALĂ
interpretări fonetice, fie au fost utilizate pentruVezi SINESTEZIE.

TRANZITIV, -Ă (VERB ~; PREDICAT ~; CONSTRUCŢIE ~)

1. în tradiţia gramaticii europene, verbul tranzitiv denumeşte o clasă lexico-sintactică de verbe a căror acţiune se exercită asupra unui obiect, verbe care orientează procesul dinspre subiect spre obiect. în această accepţie, esenţială este latura semantică: relaţia semantică strânsă între verb şi obiect şi transferul semantic reciproc. Latura semantică are şi consecinţe sintactice, manifestate prin recţiune*, adică prin restricţii de formă (caz, prepoziţie, postpoziţie, topică fixă), diferite de la o limbă la alta, impuse de către verb obiectului. După tipul de obiect cerut, se disting tranzitivele directe, care se construiesc cu obiect direct*, şi cele indirecte, construite cu obiect indirect* (apud A.Blinkenberg, 1960). Potrivit acestei accepţii, aparţin clasei tranzitivelor atât verbe ca: a citi, a lăuda, care primesc obiect direct, cât şi verbe ca: a depinde, a aparţine, cu obiect indirect, prepoziţional sau în dativ. După numărul de obiecte cerute de verb, A. Blinkenberg deosebeşte monotranzitivele, cu un singur obiect, şi ditranzitivele, cu două obiecte. Ambele se opun clasei verbelor intranzitive*, adică a verbelor fără obiect. • Se numeşte construcţie tranzitivă construcţia organizată în jurul unui verb tranzitiv, fiind alcătuită din verb, subiect şi obiect (Ion scrie o scrisoare; Ion depinde de părinţi) sau, în cazul verbelor ditranzitive, din verb, subiect şi două obiecte (Ion trimite copiilor o scrisoare). 2. în gramatica tradiţională românească, în cadrul aceleiaşi concepţii lexico-sintactice de la 1, verbele tranzitive se limitează la tranzitivele directe, adică verbe care pot primi un complement direct (Mioara Avram, 1986), fie că acest complement este exprimat, fie că este neexprimat, rămânând nedeterminat sau fiind subînţeles. Neexprimarea obiectului direct, posibilă numai pentru unele dintre verbele tranzitive, este cunoscută sub numele de „folosire absolută" (vezi ABSOLUT2). Gramatica românească, după modelul gramaticii latine, înregistrează şi o clasă de verbe dublu tranzitive, caracterizate prin construcţia simultană cu două obiecte, al persoanei şi al lucrului (ex. *a învăţa, a întreba din construcţiile: l-am învăţat carte; l-am întrebat rezultatul) sau, în cazul verbului a trece, chiar cu două obiecte neînsufleţite (sacul l-am trecut podul). 3. într-o accepţie strict sintactică, de orientare structuralistă, verbele tranzitive reprezintă o clasă sintactică de verbe* (Valeria Guţu Romalo, 1963), delimitată pe baza testelor formale ale tranzitivităţii, teste specificate pentru fiecare limbă în parte, în funcţie de particularităţile structurale ale limbii considerate. în română, de ex., testele sintactice ale tranzitivităţii sunt: a) construcţia cu un obiect direct realizabil printr-un clitic pronominal cu formă de acuzativ; b) dublarea* obiectului; c) pasivizarea* (Gabriela Dindelegan, 1992). Hotărâtor în determinarea tranzitivităţii este testul (b); satisfacerea numai a testului (a) este insuficientă

pentru încadrarea verbului, iar nesatisfacerea testului (c), în condiţiile în are (a) şi (b) sunt îndeplinite, nu determină pierderea caracterului tranzitiv. Verbe şi locuţiuni ca: a o tuli, a o lua la fugă, deşi acceptă un clitic pronominal cu formă de acuzativ, nu sunt tranzitive, neadmiţând dublarea şi pasivizarea. Verbe ca: a avea, a durea, deşi nu satisfac testul pasivizării, sunt tranzitive, acceptând testele (a) şi (b) de tranzitivitate (ex.: *Pe Ion îl doare capul; Cartea o are de la părinţi). Verbele considerate de tradiţia gramaticală ca dublu-tranzitive (vezi 2) nu satisfac testele tranzitivităţii decât pentru unul dintre obiecte, cel personal, ceea ce înseamnă că sunt monotranzitive, şi nu ditranzitive. 4. Intr-o accepţie logi- co-semantică modernă, formulată în termeni de predicate logice şi de argumente*, au caracter tranzitiv predicatele logice cu două „locuri" sau, altfel spus, predicatele care primesc două argumente (vezi* ARGUMENT; PREDICAT (LOGIC)). Astfel concepută, clasa este mult mai largă decât în accepţiile 1, 2, 3, incluzând orice actualizare gramaticală a predicatelor cu două argumente, fie ca verbe (Ion laudă pe Gheorghe), fie ca adjective (X este necesar lui Y; X este sigur de Y), fie ca substantive (X este frate cu Y; X este nepot lui Y) sau ca adverbe (X este departe de Y). Predicatele tranzitive, indiferent de natura lor lexico-gramaticală, pot apărea şi în ipostaza de predicate reflexive*, în cazul co-referinţei argumentelor (/on,- *se; laudă; Ionj îşij este suficient sieşi()*, sau în cea de predicate reciproce*, în cazul a două argumente co-referenţiale şi inversate, îndeplinind succesiv rolul de subiect şi de obiect (/ou, şi Gheorghe■ se- laudă (unul pe altul)7o/i; şi Gheorghe- îşi- sunt dragi (unul altuia) 5. într-o accepţie logico-semantică mai restrânsă, au calitate tranzitivă numai predicatele cu două argumente impunând acestora rolurile tematice de agent*, respectiv de pacient* (apud Asher, Simpson, 1994, vol.X). Specificarea tipului de rol înseamnă, implicit, limitarea la clasa predicatelor logice realizate prin verb, întrucât numai acestea atribuie rolurile indicate; înseamnă, în plus, limitarea la clasa verbelor agentive*, cele neagentive (psihologice*, de

posesie*, de stare* şi de schimbare de stare) neavând capacitatea de a atribui agentul. 6. într-o accepţie logico-formală restrânsă (apud H. Reichenbach, 1947), termenul tranzitiv desemnează o clasă de predicate cu două locuri care satisfac următoarea condiţie: (x,y,z) [f(x,y). f(y,z) z> f(x, z)], având deci caracteristica transferului de relaţie, prin termeni intermediari, de la primul
cât şi predicate realizate adjectival sau nominal. Predicatele exprimă relaţii de asemănare, identitate, comparaţie, de vecinătate în timp sau în spaţiu, ca în exemplele:
•Indiferent de tipul de accepţie adoptat pentru verbul / predicatul tranzitiv, accepţie lexico-sintactică, strict sintactică, logico-semantică argumentală, toate teoriile tranzitivităţii atrag atenţia asupra dificultăţii de a stabili graniţa precisă între tranzitiv şi intranzitiv, trecerea de la o clasă la alta fiind graduală,
ale fluctuaţiei sunt: a) în istoria unei limbi se observă trecerea de la o clasă la alta fără nici o modificare în semantica internă a verbului (vezi, de ex., schimbarea de regim de la româna veche la româna actuală: „cu limbile sale menţiră lui" (Psaltirea Hurmuzachi), „Dumnezeu judecă oamenilorŭ" (Coresi, Cazania) vs. rom. actuală a minţi pe cineva, a judeca pe cineva); b) în aceeaşi stare sincronică de limbă, apar dese situaţii de variaţie liberă* în construcţia aceluiaşi verb (vezi rom. actuală a ajuta pe cineva /a ajuta cuiva;
la ultimul termen al şirului. în această accepţie, clasa tranzitivelor include atât predicate realizate verbal,
Dacă „X este identic cu
este mai frumos decât este asemănător cu
este paralel cu este consecutiv lui 'seamănă cu
Y" şi „dacă Y
este mai frumos decât este asemănător cu este identic cu este paralel cu este consecutiv lui seamănă cu
Z",
continuă*. Fluctuaţia graniţelor se manifestă atât în plan sintactic, cât şi semantic. Semnele sintactice

a spera ceva /a spera la ceva; a-şi aminti ceva /a-şi aminti de ceva); c) în aceeaşi limbă, sunt semnalate schimbări de regim determinate nu de schimbarea sensului verbului, ci de parametri exteriori, de parametrul negaţiei, de parametrul controlului** etc. De ex., în limbile rusă, poloneză, lituaniană, finlandeză (apud Asher, Simpson, 1994), se utilizează schema de cazuri Nom - Ac, pentru construcţiile afirmative, dar se recurge, pentru construcţiile negative, fie la schema Nom - Gen, ca în rusă, poloneză, lituaniană, fie la schema Nom - Partitiv, ca în finlandeză. în maghiară (apud B. Comrie 1981), în construcţiile cauzative (vezi şi CAUZATIV), dacă persoana asupra căreia se acţionează are trăsătura [+Control], atunci este selectată o schemă intrazitivă Nom - Instr, iar dacă are trăsătura [-Control], este selectat tiparul tranzitiv Nom - Ac. d) Numeroase verbe intrazitive pot fi construite cu obiect intern* (ex.: *a-şi trăi traiul, a dormi un somn adânc), construcţia cu obiect intern având un statut intermediar între tranzitive şi intranzitive. Formal, satisface condiţiile de tranzitivitate, dar, sub multe alte aspecte, obiectul intern nu este un context tipic al tranzitivităţii, neprimind rol tematic şi neacceptând decât limitat pasivizarea. Semantic, dificultatea separării nete între cele două clase o ridică verbele* ergative* (numite şi neacuzative*), care, deşi atribuie rolul pacient, asociat în mod curent cu verbele tranzitive, actualizează pacientul ca subiect într-o construcţie cu un singur argument, deci într-o construcţie intranzitivă (ex.: *Profitul scade; Fântânile seacă; Frunzele cad; Brânza se strică). Cercetătorii au avansat ideea gradelor de tranzitivitate, propunând între cele două puncte extreme: verb tranzitiv şi verb intranzitiv, o treaptă intermediară reprezentată de verbele ergative* (sau neacuzative), verbe a căror construcţie este de tip intranzitiv, dar care primesc un rol tematic specific tranzitivelor. în plus, au insistat asupra mecanismului sintactic al pasivizării, al cărui efect este convertirea construcţiei tranzitive într-una intranzitivă, micşorând, şi din punct de vedere sintactic, distanţa dintre cei doi poli ai tranzitivităţii. Vezi şi (OBIECT) DIRECT; INTRANZITIV; NEACUZATIV/ ERGATIV; PASIV; PREDICAT LOGIC; TRANZITIVITATE.
G.P.D.

TRANZITIVITATE

Calitate a verbelor* şi a clasei predicatelor logice* în general, concepută diferit în funcţie de accepţiile propuse termenului tranzitiv*: fie ca trăsătură lexico-sintactică a verbelor / predicatelor, constând în necesitatea complinirii semantice printr-un obiect, fie ca trăsătură strict sintactică, manifestându-se prin apariţia verbului / predicatului în contextul unui obiect direct, context specificat formal pentru fiecare limbă, fie ca trăsătură logico-semantică actanţială / argumentală, constând în capacitatea verbului /predicatului de a apărea într-o configuraţie cu două argumente (vezi şi TRANZITIV). Comună acestor accepţii este capacitatea verbului /predicatului, în calitatea lui de centru / cap de grup, de a-şi asocia două G(rupuri) N(ominale), dintre care unul este aşezat obligatoriu într-o poziţie sintactică de obiect, poziţie marcată formal diferit de la o limbă la alta. Unele accepţii insistă asupra marcării formale a poziţiei de obiect; altele, dimpotrivă, asupra relaţiei semantice dintre verb / predicat şi obiect. Tranzitivitatea, indiferent de modul de concepere, este o trăsătură universală, care trebuie înţeleasă nu în sensul unui inventar comun de verbe / predicate tranzitive pentru toate limbile, ci în sensul unei trăsături caracterizând clasa verbului / a predicatului din orice limbă. Trăsătura universală a tranzitivităţii asigură coeziunea* semantică a propoziţiei, precum şi coeziunea ei sintactică, explicând, pe de o parte, atribuirea rolurilor* tematice, iar, pe de alta, impunerea restricţiilor de formă (diferite de la o limbă la alta) de către verb /predicat obiectului. Nu întâmplător tranzitivitatea a fost captată de diverse modele lingvistice ca trăsătură esenţială de organizare a propoziţiei (vezi modelul

actanţial al lui L. Tesniere; modelul cazual al lui Ch. J. Fillmore; modelul rolurilor tematice din gb*). • Ca trăsătură universală, tranzitivitatea este semnificativă tipologic numai prin caracteristicile ei parametrizabile. a) Este, de ex., semnificativ modul de marcare a tranzitivităţii, altfel spus, tipul de „legare" a obiectului de verb /predicat (caz, prepoziţie, postpoziţie, topică fixă, dublare, chiar acord). Parametrul mărcii actanţiale, propus de G. Lazard 1994, priveşte atât subiectul*, cât şi obiectul, distingând următoarele tipuri: $N_QP_0V_0$; $N_jP_oV_o$; $NjPjV_0$; N_QPjV ; N_0P_0^n′ N_oPjV_n; $N_jP_oV_{np}$, unde N reprezintă primul actant, P, al doilea actant, iar V, verbul;

N_0, P_0 semnifică absenţa mărcilor speciale de legare a actanţilor; $N_;$, Pj, prezenţa unor mărci speciale de legare, diferite pentru primul şi al doilea actant; V_n, V_{np} semnifică preluarea unor mărci actanţiale de către verb (acordul, de ex.) fie numai de la primul actant (V_n), fie de la ambii actanţi (V_n). încadrarea românei, din punctul de vedere al acestui parametru, conduce spre tipul structural N_0PjV_{np}, ceea ce

înseamnă o marcare specială a obiectului în raport cu subiectul şi preluarea mărcilor primului şi ale celui de al doilea actant în forma predicatului (acordul predicatului cu subiectul, iar prin intermediul cliticului* se transferă asupra verbului şi o parte din informaţia obiectului). Chiar dacă tipul de marcare a obiectului s-a schimbat în raport cu latina, eliminându-se aproape total marca de tip cazual (restrânsă numai la marcarea cliticelor* pronominale din poziţia de obiect direct), româna şi-a creat procedee sintactice speciale de marcare a obiectului direct: construcţia cu pe (vezi DIRECT,) şi dublarea clitică (vezi DUBLARE), păstrându-se, tipologic, caracteristica Pj. b) Tipologic, este, de asemenea, semnificativ parametrul aşezării obiectului în raport cu verbul şi cu subictul („parametrul lui Greenberg"; vezi şi TIPOLOGIE), în funcţie de care limbile se împart în următoarele tipuri: S-V-O; S-O-V; V-S-O; V-O-S; O- S-V; O-V-S. încadrarea românei din punctul de vedere al acestui parametru este dificil de făcut, iar concluziile cercetătorilor încă ezitante (vezi TOPICĂ) Vezi şi DIRECT,; DUBLARE; TOPICĂ, TRANZITIV.

TRIAL

în unele limbi (primitive), membru al categoriei gramaticale a numărului exprimând o grupare de trei obiecte, fenomene, stări, însuşiri etc.; în aceste limbi, trialul se opune atât singularului, cât şi dualului*.

Vezi NUMĂR.

C.C.

TRICOLON

Vezi COLON.

TRIFTONG

Fonetic, secvenţă constituită dintr-o vocală* şi două senii vocale*. Ca şi în cazul diftongilor*, componentele unui triftong aparţin aceleiaşi silabe* şi sunt pronunţate cu o singură tensiune musculară. Majoritatea triftongilor au structura semivocală + vocală + semivocală (rom. [eai, eau, iai, iau, ieu, iei, oai], dar este posibil şi ca ambele semivocale să preceadă vocala (rom. [ioa]). • Interpretarea fonologică a triftongilor (ca şi a diftongilor) este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. E. Petrovici, de ex., consideră că, în română, secvenţa consoană + [ioa] este bifonematică, având structura consoană labio-palatalizată + / a / (cuvântul aripioară, de ex., poate fi transcris fonologie ca /arip’°ară/, / p / fiind un fonem labio-palatalizat).

L.I.R.

TRISILAB

Vers* de 3 silabe, utilizat mai mult în heterome- trie*: doi ochi porţiy Ce fac morţi/ Ca nişte gel aţi.// Şi arunci/ Tot în munci/Pre amurezaţi (Conachi); Lac/Pe care în cânt se desfac/ Cu dulci şi armonice Rasuri/Talazuri (Eminescu). Trisilabul este varianta catalectică* a tetrasilabului*: Noaptea lină/

G.P.D.

A descins;/ Lună plină/ S-a aprins (Macedonski). Trisilabul poate juca rol de emistih* pentru versul de 7 silabe.

M.M.

TROHAIC

Vezi PICIOR; RITM; TROHEU.

TROHEU

în versificaţie*, picior metric bisilabic, cu prima silabă accentuată şi a doua neaccentuată: -v; în secvenţa versului, ritmul* trohaic admite accentul* pe silabele impare (1, 3, 5, 7...): Muchi de stâncă, vârf de arbor, ea pe ceruri zugrăveşte (Eminescu).

-v/ -v/ -v/ -v/ vv/ -v/ vv/ -V Cele două ritmuri bisilabice, trohaic şi iambic*, sunt considerate specifice versificaţiei româneşti (G. Tohăneanu). Troheul este, de asemenea, metrul* cel mai frecvent în poezia populară:

Oaste a bine mi-o-mbrăca -v/-v/-v-

La fântână că venea-v/-v/vv-

M.M.

TROP

Nume generic dat figurilor de stil* care se bazează pe transpuneri sau analogii de sens; figură* semantică. Accepţia derivă din teoriile retoricii* clasice, reluate de retoricienii sec. al XVIII-lea şi al XIX- lea (Dumarsais şi Fontanier, mai ales), conform cărora figura este o relaţie între două sau mai multe cuvinte co-prezente, iar tropul reprezintă evocarea unui sens indirect (Tz. Todorov). în această perspectivă, tropul se intersectează în anumite clasificări cu figura, rămânând totuşi limitat la aspectele semantice ale limbajului figurativ.

Vezi FIGURĂ.

M.M.

T
9
ŢINTĂ
1. în teoria fillmoriană a cazului* (vezi CAZ$_{h}$) şi în teoria rolurilor* tematice, corespunde engl. *goal,* fr. cible şi but, desemnând cazul/rolul care exprimă entitatea (obiect sau persoană) spre care este direcţionată acţiunea exprimată de predicat. Apare în configuraţia de roluri a unora dintre verbele de acţiune* şi, în mod special, a verbelor de mişcare* orientată. Se actualizează sintactic fie prepoziţional, cu prepoziţii care exprimă intrinsec direcţia: spre, către, la (ex.: *se îndreaptă spre...; trimite la...), fie cazual, utilizându-se în limbile cu* o flexiune de caz bogată un caz specializat, alativul*, iar în limbile cu flexiune de caz redusă forme de caz nespecializate: de dativ (ex. *trimite copiilor) sau de acuzativ* (ex.: **mă priveşte).**
• în teoria localistă a cazului (vezi CAZ$_{ui}$), corespunde alativului, iar, în varianta localistă cu numai patru cazuri, corespunde locativului*. 2. Limbă ~ în procesul achiziţiei* unei limbi străine, se opune limbii native, numite şi limbă sursă", desemnând limba achiziţionată de vorbitor mai târziu, iar, în cazul operaţiilor de traducere, denumind limba în care se face traducerea. Principiul transferului*,
esenţial pentru acţiunea limbilor în contact* sau pentru teoria analizei contrastive* şi a analizei erorilor*, susţine ideea deplasării trăsăturilor şi a tiparelor de structurare lingvistică de la limba „sursă" spre limba „ţintă" (vezi şi SURSĂ$_{3}$; TRANSFER).
G.P.D.
ŢINUTĂ
Al doilea moment în rostirea consoanelor oclu- sive*, situat între implozie* şi explozie*. Se caracterizează prin menţinerea organelor articulatorii în poziţia specifică rostirii sunetelor respective. Ţinuta este singurul moment care nu lipseşte din rostirea nici unei variante poziţionale a consoanelor oclusive, spre deosebire de implozie sau explozie, care nu apar în anumite contexte, ca momente în articularea acestor consoane (în română, de ex., oclusivele iniţiale sunt lipsite de implozie, iar cele care apar ca prim element în grupurile de două oclusive intervocalice sunt lipsite de explozie).
L.I.R.
u
UNIPERSONAL (VERB ~)pasă de...), fie nu admit subiecte cu trăsătura
în gramatica limbii române, unde flexiunea ver-[+Personal] (ex.: *se întâmplă un eveniment; mă*
bală este bogată, denumeşte o clasă morfologicădoare capul) (vezi şi IMPERSONAL). Se opune clasei de verbe caracterizate printr-o flexiune incompletăverbelor personale* , în accepţia morfologică a
de persoană: au forme numai de pers. a IlI-a,termenului, adică verbe cu o flexiune completă de neintrând în opoziţiile de persoană*. Aparţinepersoană, ca urmare a trăsăturii lor sintactice de a
clasei mai largi de verbe defective . Caracteristicaadmite subiecte caracterizate prin [+Personal].
morfologică a unipersonalităţii are o explicaţieVezi şi DEFECTIV.
sintactică, fiind unipersonale numai verbele careG.P.D. fie nu admit poziţia de subiect (ninge, plouă; îmi
UNITATE (-LINGVISTICĂ)
Element discret* , identificat la un anumit nivel* sau rang*: fonemele* sunt unităţi lingvistice cu rang fonematic, frazele* unităţile cu rang frastic. Alte unităţi lingvistice sunt: morfemul', lexemuf, sememul*, unităţi sintactice ca nucleul*, sintagma*, propoziţia*. Mult discutat ca unitate lingvistică este statutul cuvântului*, care interesează atât lexicul*, cât şi gramatica*; de aceea este greu să i se dea o definiţie satisfăcătoare, dar, cu câteva excepţii, majoritatea lingviştilor recunosc în cuvânt o unitate lingvistică.
•Se admite existenţa mai multor tipuri de unităţi în cadrul aceluiaşi nivel care formează o ierarhie, dar nu există un acord deplin în ce priveşte unităţile fundamentale ale fiecărui nivel. Unităţile fiecărui nivel au dimensiuni inegale: morfemul*, semn* minimal, face parte dintre semne mai largi ca fraza sau discursul*, fonemul intră în compoziţia silabelor*. Dependenţa ierarhică a unităţilor unele de altele contribuie la definirea lor. Fiecare unitate lingvistică este definită prin raporturile pe care le are cu celelalte unităţi dintr-un sistem* dat sau prin locul sau poziţia în acest sistem. între unităţile limbii se stabilesc mai multe relaţii: pe axa paradigmatică - relaţii de opoziţie, de variaţie (liberă sau combinatorie), de neutralizare; pe axa sintagmatică, relaţiile pot fi interdependente (condiţionare biunivocă), de determinare* (condiţionare univocă); de constelaţie* (necondiţionare).* Calificarea şi clasificarea unităţilor lingvistice se bazează pe principiile: a) stratificării*, după care o unitate a unui anumit nivel e formată din mai multe unităţi de nivel imediat inferior, eventual de una singură; b) analizei în unităţi omogene (fără rest), după care, la indiferent ce nivel, din segmentare trebuie să rezulte numai unităţi de acelaşi tip, denumite cu acelaşi termen şi c) pe principiul izomorfismului, prin care se afirmă că toate nivelurile au aceleaşi trăsături generale de organizare.* Interpretarea unităţilor limbii variază în funcţie de şcoli lingvistice şi de autori. Lingvistica tradiţională (pozitivistă) consideră faptele de vorbire ca primare şi unităţile limbii (clasele) ca secundare; se merge de la faptele particulare de vorbire la clase, care se construiesc pe baza acestor fapte. Lingvistica modernă, în schimb, consideră unităţile ca primare şi faptele particulare de vorbire ca secundare, pornindu-se deci de la unităţile limbii la faptele de vorbire care se pot justifica chiar prin unităţile respective.* Glosematica* delimitează ca unităţi de bază în planul expresiei cenemele* (nu fonemele*), unităţi pur formale care se pot manifesta în uzul lingvistic ca foneme, grafeme* etc. Unităţile de conţinut* sunt considerate (independent de substanţa* semantică)

drept unităţi pur formale (plereme). Pentru glosematică, unităţile limbii nu pot fi descrise în termenii substanţei. L. Hejlmslev susţine analogia structurală dintre cele două planuri, cu un perfect paralelism între tipurile de unităţi şi poziţia lor în sistem.* Şcoala de la Praga se caracterizează prin aceea că acordă atenţie atât formei*, cât şi substanţei* lingvistice, admiţând semnificatul* drept criteriu pentru delimitarea faptelor de expresie. (Vezi FONEM; COMUTARE).* Lingvistica structurală consideră ca fundamentale, în ceea ce priveşte unităţile lingvistice: a) identificarea şi b) descrierea lor. Unităţile unei limbi există ca fapte funcţionale ale aceleiaşi limbi şi se pot identifica atât în planul expresiei / al conţinutului, cât şi în ambele planuri, distingându-se variante de realizare. De ex., în limba română, articolul hotărât are variante de realizare: -ul (omul, codrul) şi -le (muntele, fratele); cele două elemente au în planul conţinutului o valoare unică („determinat hotărât, masculin, singular") şi reprezintă o variaţie nonfunctional a planului expresiei care corespunde unei unităţi de conţinut; constituie, de aceea, o singură unitate. Principiul funcţional se bazează pe postulatul solidarităţii dintre planul expresiei şi planul conţinutului: o serie de variante ale expresiei reprezintă o unitate funcţională când corespund aceluiaşi semnificat şi o serie de variante ale conţinutului reprezintă o unitate funcţională (un semnificat) când corespund aceleiaşi expresii. O diferenţă funcţională minimă dintre două unităţi de limbă se numeşte trăsătură distinctiva . Conform principiului funcţional, se disting unităţile funcţionale sau de limbă şi
variantele lor de realizare (obligatorii sau facultati UNIUNE LINGVISTICĂ
Sintagmă care traduce germ. Sprachbund şi care a fost utilizată în lingvistica românească, mai ales în deceniile 5-6, pentru a denumi un grup de limbi neînrudite care prezintă o serie de trăsături lingvistice comune. Dat fiind că lingviştii au semnalat prezenţa, la toate nivelurile limbii, a unor fenomene comune limbilor balcanice (greacă, română, albaneză, bulgară), s-a vorbit aici de o „uniune lingvistică balcanică" (Al. Rosetti). Printre elementele care au favorizat existenţa acestor caracteristici lingvistice comune au fost evocate: substratul traco-ilir (comun pentru cea mai mare parte dintre aceste limbi), transhumanţa şi dominaţia Imperiului Otoman în Evul Mediu (ultimii factori fiind cei ce au favorizat circulaţia inovaţiei lingvistice). Din cauza faptului că sintagma uniune lingvistică este susceptibilă de a dezvolta anumite conotaţii politice, cercetătorii au revenit astăzi la termenul mai „neutru" utilizat de Kr. Sandfeld: lingvistică balcanică.
C.C.

UNIVERSAL, -Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ, ,.

UNIVERSALE (~ LINGVISTICE)

Categorii, proprietăţi, relaţii, tendinţe considerate ca fiind comune tuturor limbilor, permiţând generalizări ca: a) Pentru orice x, dacă x este o limbă,
. Vezi şi MINIMAL, -A5.
A.B.V.
atunci există în mod necesar categoria y sau proprietatea P; b) Pentru orice x, dacă x este o limbă şi dacă această limbă are proprietatea P, atunci în mod necesar are şi proprietatea Q, incluzându-se sub (b) aşa-numitele „universalii implicaţionale";
c) Pentru orice x, dacă x este o limbă, probabilitatea ca x să aibă proprietatea P este mai mare decât aceea de a nu avea această proprietate, cuprinzându-se sub (c) aşa-numitele «universalii statistice". • Există două moduri de a stabili şi a concepe universaliile lingvistice: a) modalitatea chomskyană, constând în elaborarea pe calea deducţiei, plecând de la un eşantion mic de limbi, a unui instrument (model lingvistic) aplicabil pentru descrierea tuturor limbilor (modelul cuprinde un inventar de module*, principii* şi reguli* universale şi un inventar de categorii primitive ale descrierii); b) modalitatea empirică a tipologiştilor (vezi TIPOLOGIE), constând în obţinerea generalizărilor pe baza analizei şi a comparării unui eşantion extrem de mare de limbi, care poate fi oricând lărgit prin descoperirea şi atragerea în comparaţie de noi limbi. Există şi justificări diferite ale prezenţei universaliilor: a) justificarea chomskyană, bazată pe teoria „ineismului", adică pe recunoaşterea unei facultăţi a limbii cu care fiinţele umane sunt genetic înzestrate; b) justificarea pe baza relaţiei universale dintre limbă şi gândire, pe baza determinării bio-fizio-neuro- psihologice universale a limbajului sau pe baza

caracteristicii limbajului ca activitate specific umană, cu aceleaşi funcţii în oricare limbă şi în orice act de comunicare. Dincolo de aceste diferenţe de concepere, de inventariere, de explicare, există consensul cercetătorilor asupra prezenţei universaliilor, recunoaşterea acestora stând la baza elaborării unei teorii generale a limbii şi a unei gramatici universale*. • Tipurile de universalii, precum şi inventarul de fapte recunoscute ca universale diferă de la un cercetător la altul, a) Cercetătorii au distins universaliile absolute de cele relative. Primele sunt considerate a fi caracteristice oricărei manifestări a limbajului uman (de ex., relaţia necesară dintre un semnificant* şi un semnificat*; vezi şi SEMN LINGVISTIC); celelalte (engl. near-universals\ fr. quasi-univer- saux) sunt considerate ca aparţinând tuturor limbilor pe baza cunoştinţelor şi a analizelor actuale, caracterul lor general putând fi infirmat de descoperiri ulterioare. Universaliile relative îmbracă frecvent forma universaliilor statistice sau a implicaţiilor statistice (de ex., probabilitatea ca tipul consoanelor nazale* să apară în orice limbă este mai mare decât probabilitatea ca acest tip să nu apară; probabilitatea de a exista în oricare limbă o corelaţie între poziţia subiectului în raport cu verbul şi cu obiectul şi poziţia auxiliarului în raport cu termenul suport este mai mare decât aceea de a nu se stabili nici o legătură), b) E. Coşeriu propune o distincţie tripartită: universalii necesare, posibile şi empirice. Universaliile necesare corespund celor absolute (vezi *supra* (a)), fiind de tip constitutiv, inerent, legate de manifestarea limbii înseşi. Este, de ex., imposibilă

conceperea unei limbi fără ca aceasta să aibă o stratificare*, incluzând o structură fonologică, o «structură gramaticală, un vocabular. Universaliile posibile vizează inventarul posibil de categoriile din care o anumită limbă îşi selectează categorii proprii, iar, în cazul în care le selectează, le poate organiza diferit în raport cu altă/alte limbi. De ex., categoria pasivului* aparţine universaliilor posibile; pasivul poate să existe sau să nu existe într-o limbă, iar, dacă există, se poate deosebi de la o limbă la alta, după cum subordonează sau nu şi impersonalul*, după forma lingvistică pe care o îmbracă etc. Universaliile empirice sunt rezultatul generalizărilor istorice, grupând faptele considerate a fi prezente în toate limbile cunoscute şi analizate până la un moment dat (clasa silabelor deschise*
există, în opinie lui R. Jakobson, în toate limbile cunoscute), c) Suplimentar, E. Coşeriu introduce distincţia universalii de funcţionare vs. de desemnare, ultimele fiind legate de noţiuni general umane (părţi ale corpului, noţiunea „a da" etc.).
d) Cercetătorii au distins între universaliile substanţiale şi cele formale, prezente la toţi cercetătorii domeniului, dar concepute diferit în funcţie de cele două moduri speciale de abordare, genera- tivist sau empirist. Pentru N. Chomsky, universaliile formale privesc constrângerile* impuse construcţiei modelului pentru a fi capabil să opereze în orice limbă (în gramatica generativă* clasică , de ex, se referă la tipurile de reguli şi la restricţiile formale postulate pentru fiecare tip), iar universaliile substanţiale privesc categoriile primitive ale gramaticii (P, GN, GV, N, V). Pentru empirişti, universaliile substanţiale au în vedere categoriile care, în urma analizei şi a comparaţiei limbilor, satisfac condiţia universalităţii (pentru domeniul fonologie, de ex., categoria vocalelor* şi cea a consoanelor*; pentru domeniul gramaticii, categorii sintactice de tipul Subiect, Predicat, Obiect). Universaliile formale (sau relaţionale) privesc relaţiile lingvistice obligatorii, prezente în oricare manifestare a limbajului (relaţia paradigmatic* - sintagmatic* etc.). e) După domeniul lingvistic în care se manifestă, se disting: universalii fonologice, fie substanţiale (vezi cele două clase discutate anterior, vocale şi consoane), fie implicaţionale (este cazul relaţiei necesare dintre clasa africatelor* şi cea a fricativelor*; orice limbă care conţine africate are obligatoriu şi fricative); universalii gramaticale, fie substanţiale (de tipul clasei numelui), fie implicaţionale (vezi relaţia obligatorie trial - dual - plural); universalii semantice, grupând, alături de trăsăturile semice* universale, categorii semantice de tipul: animat*, personal*, cuantificare*, cauzativ*, posesie* etc., precum şi structura actanţială/argumentală* a propoziţiei, inclusiv rolurile*/cazurile* fillmo- riene; universalii pragmatice, care cuprind actele* de vorbire, tipurile de propoziţii după modalitate*: asertiv*, imperativ*, interogativ*, clasa cuvintelor care trimit la situţia de comunicare*, deci clasa deicticelor*, organizarea propoziţiei în temă* şi remă* etc.; universalii semiotice, valabile tuturor sistemelor, nu numai celor lingvistice; universalii stilistice, incluzând categoriile stilistice generale, de tipul metaforei*, prezentă în oricare limbă şi

răspunzând în orice limbă de schimbarea sensului* cuvintelor. • Creşterea după 1960 a interesului pentru descoperirea universaliilor lingvistice trebuie pusă în legătură atât cu încercarea de căutare a formei universale a gramaticii (vezi GG* şi GB*), cât şi cu preocupările de traducere automată, căutându-se metalimbajul* universal al maşinilor de tradus. Pe de altă parte, interesul pentru universalii apare ca o reacţie la relativismul antropologic, făcându-şi loc ideea că, oricât de mare şi de impredictibilă ar fi variaţia limbilor, există un set de legi, constrângeri, categorii şi proprietăţi comune tuturor limbilor. Descoperirea universaliilor lingvistice a mers paralel cu dezvoltarea studiilor de tipologie* lingvistică, selecţia parametrilor tipologici fiind făcută din clasa de categorii şi proprietăţi considerate universale. Categoria Subiectului, de ex., este cvasiuniversală, dar trăsături ale acestuia: posibilitatea neexprimării subiectului pronominal (vezi pro-DROP), poziţia lui în raport cu V(erbul) şi cu O(biectul) sau marcarea şi tipul de marcare a subiectului (vezi SUBIECT) sunt parametrizabile, permiţând partiţii tipologice semnificative. Dintre modelele lingvistice actuale, GB şi-a propus în mod expres rezolvarea tensiunii teoretice dintre universal şi particular, universal şi tipologic, incluzând în componenţa gramaticii universale şi inventarul abstract de parametri tipologici. Vezi şi GRAMATICĂ UNIVERSALĂ; TIPOLOGIE.
C.P.D.

URMĂ

Concept din GB*; traduce engl. trace şi este simbolizat prin t. Reprezintă o subspecie a cate- goriilor vide*, rezultând dintr-o regulă de „depla
sare* a lui a" şi indicând că orice deplasare a unui constituent lasă o urmă (t) ca semn al poziţiei sintactice din care a a fost deplasat. Conceptul de urmă este consecinţa directă a două caracteristici ale teoriei GB (vezi şi GRAMATICĂ,$_0$): GB este un model „de reprezentare"; reprezentarea este guvernată de principiul proiecţiei*, care postulează că structura relaţiilor dintre categorii se conservă la orice nivel de reprezentare, t conservând la nivelul de reprezentare din S-Structură* relaţiile anterioare deplasării lui a . Relaţia t - a este marcată formal prin co-indexare*. GB distinge două tipuri de urme: a) urme rezultate din deplasarea unui nominal (engl. NP-movement), ca în construcţia pasivă* (ex. /o/r este lăudat (tj)) sau ca în construcţiile obţinute din ridicarea* de constituenţi (ex. *Ion$_i$ mi se pare [(tj) obosit]); b) urme rezultate din deplasarea grupului relativ-inte- rogativ (engl. wh-movement),* ca în construcţiile interogative, relative sau ca în completivele interogative indirecte (ex. *Cine$_i$ doreşte [să iasă la tablă (tj)]l\Elevulj [despre care, [am vorbit (f$_i$)]];* Nu ştiu [pe cinej [a numit Ion (tj)]]). Vezi şi CO- INDEXARE; DEPLASARE; PROIECŢIE; RIDICARE; VID$_2$.
G.P.D.

UVULAR, -Ă (CONSOANĂ ~)

Consoană a cărei rostire implică: a) ridicarea părţii posterioare a limbii şi, prin aceasta, îngustarea canalului format cu vălul palatului, şi b) intrarea în vibraţie a uvulei

(omuşorului), care se apropie şi se îndepărtează succesiv de partea posterioară a limbii. [r] graseiat este o consoană uvulară. [r] uvular a fost semnalat şi în aromână, la farşeroţi, în vorbirea femeilor.
L.I.R.

V

VALENŢĂ

Termen împrumutat din chimie, pentru a sugera că disponibilităţile de combinare a cuvintelor şi mecanismele lor de combinare funcţionează după un model asemănător celui din chimie. Valenţa este un concept care caracterizează cuvintele ca unităţi* sintactice (S. Stati, 1972), indicând, pentru fiecare cuvânt, capacitatea acestuia de a stabili relaţii* sintactice cu alt/alte cuvinte şi, implicit, de a forma combinaţii de cuvinte, capacitate diferită de la un cuvânt la altul sub aspectul numărului de legături sintactice simultane"¯ şi al tipului de combinaţii. Valenţele apar ca disponibilităţi intrinsece, virtuale ale fiecărui cuvânt, actualizarea lor în context însemnând folosirea cuvântului într-o anumită combinaţie sintactică. Numai unele valenţe sunt contextual saturate, altele rămânând libere (sau nesaturate) ca efect al neexprimării unui determinant (vezi şi SATURAT). Atunci când cuvântul analizat funcţionează drept cap* de grup, conceptul de valenţă interfereazä cu cel de actant* (sau argument*) şi cu cel de recţiune*. Valenţa, în cazul unui cap de grup, indică, în acelaşi timp, numărul de actanţi /argumente pe care capul le poate primi şi forma impusă argumentelor prin fenomenul de recţiune. Valenţele diferă de la o parte de vorbire* la alta (de ex., valenţele clasei verbului* sunt diferite de ale clasei substantivului* sau de ale clasei adjectivului*); pentru unele părţi de vorbire (verb, adjectiv), valenţele diferă de la un membru al clasei la altul (verbele a ploua, a cădea, a deveni, a ara, a plăcea, a depinde, a trimite au valenţe diferite atât ca număr de legături sintactice, cât şi ca formă gramaticală impusă nominalelor cu care intră în relaţie sintactică). Valenţele stau la baza alcătuirii dicţionarelor* sintactice (vezi LEXICON), precum şi la baza clasificării cuvintelor pe criterii sintactice. Astfel, s-au alcătuit dicţionare de verbe şi de adjective care înregistrează valenţele fiecărui membru al clasei, dicţionare distincte pentru fiecare limbă şi caracterizând o anumită etapă din evoluţia limbii (cuvinte corespunzătoare semantic în limbi diferite se pot deosebi ca valenţă, iar, în cadrul aceleiaşi limbi, acelaşi cuvânt îşi poate modifica în timp trăsăturile de valenţă). S-au propus clasificări sintactice ale verbului (vezi L.Tesniere, 1959, iar, pentru limba română, Valeria Guţu Romalo, 1963), distingându-se, în funcţie de numărul de legături pe care le stabileşte cu nominalele, următoarele clase sintactice de verbe: verbe *monovalente,* care au o singură valenţă, având deci capacitatea de combinare cu un singur nominal (copilul aleargă, cade, râde, doarme); verbe bivalente (sau *divalente*), caracterizate prin posibilitatea de a se combina cu două nominale (copilul citeşte o carte, copilul depinde de părinţi, îmi place cartea, mă doare capul); verbe *trivalente,* caracterizate prin posibilitatea de a se combina cu trei nominale (profesorul dă copilului o carte; profesorul învaţă pe copil lecţia); lor li se opun verbele zerovalente (sau avalente), care în română nu se combină cu nici un nominal (plouă, ninge), iar în franceză şi engleză se combină cu un pronume expletiv* (fr. il pleut; engl. *it's raining).* La rândul lor, fiecare dintre aceste clase de verbe poate fi împărţită în subclase după forma impusă nominalelor (vezi în Guţu Romalo, 1963, subclase stabilite după forma de caz a nominalelor: N + V + D;N + V + Ac; N + V + N etc.). • Perturbarea valenţelor unui cuvânt poate interveni în diverse situaţii, având explicaţii multiple. Poate, de ex., să apară ca o greşeală sintactică, determinată fie de o cunoaştere imperfectă a regulilor limbii (vezi cazurile de transfer* sintactic din achiziţia unei limbi străine), fie de o intenţie stilistică, având ca efect o deviere metaforică de regim (ex.:

El m-a fulgerat cu privirea). Intervine, de asemenea, în toate cazurile de conversiune, noul cuvânt abandonând disponibilităţile combinatorii ale vechii clase şi preluând pe cele ale clasei spre care se orientează. în al treilea rând, restrângerea valenţelor până la pierderea lor totală intervine ca semn al pierderii autonomiei* unui cuvânt, fie în procesul de gramaticalizare, fie în cel de constituire a unităţilor frazeologice. Auxiliarele*, precum şi termenii din componenţa locuţiunilor* şi-au pierdut treptat disponibilităţile combinatorii proprii cuvântului autonom corespunzător, limitându-se la o unică şi fixă apariţie. Semiauxiliarele*, deşi îşi limitează valenţele, nu şi le-au pierdut integral, procesul de gramaticalizare nefiind încheiat. Vezi şi* ACTANT; ARGUMENT; AUTONOMIE; CUVÂNT; LEXICON; RECŢIUNE; SATURAT; SINTAXEMj.
C.P.D.

VALOARE

Concept polisemie (1) uzual (2) lingvistic sau (3) utilizat în alte ştiinţe: 1) Termenul se utilizează ca echivalent apropiat al semnificaţiei*, mai ales în domeniul gramaticii* (de ex., valorile timpurilor* verbului*); 2) Valoarea este un termen lingvistic curent de la F. de Sausssure încoace, desemnând efectul produs asupra unităţii* lingvistice prin delimitarea reciprocă de celelalte elemente; pentru saussurieni, unităţile lingvistice nu au realitate independent de relaţia lor cu întregul, de aceea unitatea lingvistică este o valoare. Semnul* lingvistic are o valoare de schimb, pentru că serveşte la desemnarea unei realităţi lingvistice care îi este străină şi pentru că un semn se opune tuturor celorlalte semne ale unui sistem. La nivelul lexicului*, valoarea unui cuvânt se defineşte în raport cu alte cuvinte având un sens apropiat. Lexicul unei limbi fiind finit, dar nelimitat, opoziţia unui semn cu restul ansamblului este mai mult o posibilitate teoretică decât una practică, dincolo de analiza în anumite clase (vezi ANTONIMIE; SINONIMIE; CÂMP). 3) în logică, economie politică, axiologie, estetică, semiotică etc. *valoarea primeşte definiţii speciale. De* ex., logica utilizează expresia valoare de adevăr pentru a desemna caracterul pe care îl are un enunţ de a fi adevărat sau fals; semiotica narativă distinge valorile de uzaj de valorile de bază.

A.B.V.
VARIABIL,-Ă
1. Accent ~ Sin.: mobil. Vezi MOBIL, . **2. Cuvânt**
Parte de vorbire ~ Sin.: flexibil. Vezi FLEXIBIL.
VARIANTĂ
1. în fonologie* şi morfologie*, unitate minimală care nu contractează raporturi de comutare* cu alte unităţi similare fonetic, respectiv semantic. Sin.: alofon(ă)*; alomorf(ă)*. Se distinge între variante combinatorii* (poziţionale) şi variante libere* (individuale). Variantele combinatorii se caracterizează prin distribuţie* complementară; variantele libere depind de actele concrete de vorbire (vorbitor, momentul rostirii). în unele lucrări de fonologie, variantele libere sunt numite varietăţi (vezi $VARIETATE_2$). 2. în lucrări care au ca temă diversitatea lingvistică, folosit uneori alternativ cu varietate (vezi VARIETATE,).
L.I.R.
VARIAŢIE
1~ lingvistică Concept generic referitor la diversitatea lingvistică. Variaţia lingvistică se manifestă atât în plan diacronic (vezi DIACRONIE), cât şi în plan sincronic (vezi SINCRONIE). Factorii diferenţierii sincronice a limbilor sunt de natură spaţială, socială şi situaţională. O tipologie relevantă a formelor acestei diferenţieri a propus E. Coşeriu, care distinge între variaţia diatopică*, diastratică* şi diafazică*/ diafatică. Fiecărui tip de diferenţiere îi corespunde un tip specific de omogenitate, reprezentată de dialecte*, niveluri de limbă (în alte terminologii: sociolecte) şi, respectiv, stiluri*. Diversele forme ale variaţiei lingvistice sunt studiate de discipline specifice: lingvistica istorică - variaţia diacronică, dialectologia* - variaţia diatopică, sociolingvistica* - variaţia diastratică şi stilistica* - variaţia diafazică; vezi şi DINAMIC.
2. ~ liberă* Raport între doi termeni (unităţi fonetice sau morfologice) care nu comută (vezi COMUTARE).
Vezi şi VARIANTĂ.
L.I.R.

VARIETATE
1. Termen generic pentru ramificaţiile teritoriale (dialecte*, subdialecte*, graiuri*) şi funcţionale (stiluri*) ale unei limbi. Folosit uneori alternativ cu variantă (vezi $VARIANTĂ_2$). 2. în unele lucrări de fonologie, sin. ca variantă liberă (vezi VARIANTĂ,).
L.I.R.
VECINĂTATE
Denumeşte, pe axa sintagmatică* (sau, altfel spus, în cadrul ordinii* lineare), unitatea vecină cu unitatea analizată; sin.: context*. Orice unitate lingvistică, indiferent de nivel*, are în lanţul vorbirii o vecinătate de dreapta, o vecinătate de stânga sau, simultan, una de dreapta şi alta de stânga. De ex., în grupul casa vecinului, vecinătatea substantivului casa o constituie substantivul în genitiv vecinului; ca vecinătate a morfemului radical cas- apare morfemul articol -a; ca vecinătate a alofonului c- apare alofonul -a. La nivel sintactic, nu orice vecinătate este relevantă pentru ordinea
VERB
Clasă lexico-gramaticală (sau parte de vorbire*) cu un inventar extrem de bogat şi deschis, având următoarele caracteristici importante: morfologic, în limbile cu flexiune, se distinge printr-o flexiune specifică numită conjugare*; sintactico-semantic, are calitatea de a primi actanţi* /argumente*, de a le atribui roluri* / cazuri şi a le impune restricţii de formă sau de topică, asigurând structurarea seman- tico-sintactică a propoziţiei* şi coeziunea componentelor subiect-verb-obiect; semantic, exprimă activităţi /acţiuni* şi stări*, înfăţişate ca procese* momentane sau durative, fiind, dintre părţile de vorbire, clasa purtătoare în cel mai înalt grad a predicaţiei logice; semantico-pragmatic, verbul este componentul propoziţiei prin care se face referirea la evenimentul extralingvistic, dispunând de categorii şi mecanisme în stare să transforme organizarea sintactică într-un fapt de enunţare*. • Verbul, cu câteva excepţii rare sau discutabile, este o clasă universală (se dau ca exemple de limbi fără verb kalispel, o limbă amer- indiană, astăzi practic moartă, şi nootka, o limbă din Columbia Britanică; chineza are o situaţie discutabilă). Caracterul cvasiuniversal al verbului, ca şi capacitatea lui de a asigura structurarea semantico- sintactică a propoziţiei au făcut ca verbul să fie aşezat la baza unor modele universale ale propoziţiei (modelul actanţial / cazual cu diverse variante: varianta Ch.J.Fillmore şi D.TLangendoen, varianta W. L. Chafe, varianta G.Lazard, varianta chomskiană a theta-rolurilor*; vezi ACTANT; CAZ_n; ROL; THETA-ROL). • Descriere şi clasificare morfologică în limbile cu flexiune, verbul distinge, într-un fel propriu fiecărei limbi, categoriile specifice: timp*, aspect*, mod*, diateză*, iar, pentru limbile în care există acord*, şi categoriile de număr* şi de persoană*. Categoriile de timp şi de aspect sunt legate de caracteristica de proces a verbului. Timpul, împreună cu persoana şi modul trimit la situaţia de comunicare* (persoana face referire la cei doi participanţi ai comunicării, locutorul şi interlocutorul; timpul exprimă momentul desfăşurării procesului, raportându-1 la momentul emiterii propoziţiei sau la timpul textual /discursiv; modul trimite şi el la locutor, exprimând atitudinea acestuia în legătură cu evenimentul descris, pe care locutorul şi-l asumă ca realitate sau ca posibilitate). Categoria diatezei are o dimensiune sintactică, oferind posibilitatea codării* sintactice diferite a actanţilor (permite alegerea în poziţia subiectului fie a agentului*, fie a pacientului*); are şi o dimensiune pragmatică, alegerea ca subiect a agentului sau a pacientului fiind determinată textual /discursiv (vezi şi PASIV; PASIVIZARE;
structurală a grupului (vezi ORDINE). De ex., în enunţul Caietul acesta aparţine colegului, vecinătăţile acesta şi aparţine nu au relevanţă structurală, neangajând nici o relaţie* sintactică una cu cealaltă.

Vezi şi CONTEXT; DISTRIBUŢIE; ORDINE.
G.P.D.
VELAR,-Ă
1. Localizare specifică rostirii anumitor sunete (vocale* sau consoane*). 2. Vocală ~ vezi POSTERIOR,-OARĂ$_2$. **3. Consoană ~ Consoană* a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului moale. Sin.: postpalatală. Vezi** PALATAL,-Ă. **4. Serie de localizare, distinsă atât în cadrul clasificării articulatorii a vocalelor, cât şi în cadrul clasificării articulatorii a consoanelor. în română, include vocalele [o, u], respectiv, consoanele oclusive* [k, g].**
L.I.R.

TEMATIZARE). Categoriile de persoană şi de număr îndeplinesc, pe lângă rolul pragmatic, şi un important rol sintactic, asigurând, prin fenomenul de acord, o legătură sintactică a verbului cu unul dintre grupurile nominale importante (în mod curent, cu grupul subiectului; cu totul excepţional, se semnalează şi acordul cu obiectul; apud G. Lazard, 1994). • Morfologia este domeniul în care apar cele mai multe diferenţe între limbi, categoriile verbului realizându-se distinct de la o limbă la alta atât ca număr de termeni, cât şi ca mijloace de exprimare. Deşi comună mai multor limbi, categoria modului, de ex., cunoaşte un număr diferit de opoziţii, incluzând, în unele limbi, optativul* ca mod gramatical distinct (vezi greaca veche), condiţionalul* ca termen distinct de conjunctiv* (este cazul românei şi al altor limbi romanice în raport cu latina) sau prezumtivul* ca termen aparte (cazul românei) (vezi şi MOD (VERBAL)). Categoriile comune cunosc exprimări diferite de la o limbă la alta. Se pot exprima prin flective* (sufixe* gramaticale, infixe* şi desinenţe*), prin morfeme libere, mobile* (auxiliare* sau conjuncţii şi prepoziţii devenite mărci flexionare), prin variaţii interne ale radicalului (reduplicare*, alternanţe*, schimbare de accent*), prin formaţii perifrastice*, utilizându-se verbe care şi-au pierdut parţial autonomia* şi au dobândit statut de semiauxiliare*. Se pot folosi şi mijloace în exclusivitate lexicale, lexeme şi afixe lexicale specializate pentru valori modale, aspectuale sau temporale. • Româna, o limbă cu o flexiune verbală extrem de bogată şi de diversificată, apelează, în proporţie diferită, la toate aceste mijloace. Astfel, utilizează sufixe gramaticale pentru marcarea timpului şi /sau a modului (ex. văz-u-i, ved-ea-m; văz ând). Foloseşte desinenţe pentru marcarea persoanei şi a numărului, fie amalgamând cele două valori (afl-i, cânta-u), fie, mai rar, exprimându-le prin desinenţe distincte (văzu-ră-m, văzuse-ră-m). Pentru marcarea timpului, a modului şi a diatezei, foloseşte auxiliare, obţinute prin gramaticalizarea* a trei verbe de bază distincte (a fi, a avea, a vrea)-, pentru aceeaşi valoare se poate recurge la mai multe auxiliare (vezi viitorul*: voi veni, am să vin), iar, în componenţa unei singure forme, pot intra mai multe auxiliare cu valori distincte (voi fi plecat, aş fi plecat, aş fi fost lăudat). Recurge la mijloace mixte, afixale şi mobile, pentru marcarea conjunctivului* şi a infinitivului* (să vină, a veni). în cazul unor forme neregulate*, utilizează reduplicarea (dădeam, stăteam). în română, se atribuie alternanţelor fonetice funcţii gramaticale, asociindu-se, pentru exprimarea unor valori, altor mijloace (vede vs. *să vadă;* *crede* vs. *să creadă). Cu totul excepţional, româna foloseşte cu funcţie gramatical distinctivă schimbarea de accent* (ex.: *cintă* vs. *cânţi.). Recurge la semiauxiliare pentru marcarea unor valori modale, aspectuale şi temporale (îl pot ajuta, dă să plece, stă să cadă, avea să vină) (vezi şi* SEMIAUXILIAR). **Unele valori aspectuale şi modale se exprimă lexical (de** ex., prefixul re-: reveni; re/ace, pentru acţiunea repetată; prefixul pre-: prevedea, prevesti, pentru acţiunea anticipativă; lexemele a vrea, a dori, pentru valori modale). în ansamblul conjugării actuale româneşti, mijloacele afixale (sintetice) coexistă cu cele analitice şi, chiar dacă direcţia generală de evoluţie a fost cea a extinderii analitismului* (vezi evoluţia pasivului şi a viitorului de la latină la română; evoluţia condiţionalului în interiorul dacoromânei), ponderea mijoacelor afixale este încă foarte puternică. Sunt relevante formaţiile polisintetice (ex. *văz-u-ră-m, văz-u-se-ră-m), cu număr mare de afixe, cu limite clare şi valori distincte pentru fiecare afix, precum şi zonele din paradigmă cu manifestare actuală exclusiv sintetică (imperfectul, perfectul simplu). în ansamblul limbii române, flexiunea verbală, sintetică şi analitică, este mult mai bogată decât cea nominală, iar sintetismul se manifestă mult mai puternic la verb decât la substantiv (vezi şi* CONJUGARE). • în limbile cu flexiune verbală bogată, verbele se repartizează în clase de flexiune, numite conjugări (vezi CONJUGARE$_2$), clase care includ verbele cu aceleaşi particularităţi de flexiune (omonimii* identice şi aceleaşi afixe flexionare). Numărul de clase şi subclase de conjugare diferă de la o limbă la alta (româna, de ex., în raport cu latina, şi-a creat o conjugare a verbelor în -î: urî; urîm, uiîi, uiît, uAnd); diferă şi de la o etapă de limbă la alta (în interiorul limbii române, după 1880, de ex., s-a pierdut o subclasă de conjugare din cadrul conjugării în -i, reprezentată de flexiunea verbelor a acoperi, a descoperi, a suferi, a căror flexiune s-a modificat sub influenţa unui tipar mai productiv; vezi Gabriela Dindelegan, 1987). Numărul de clase de conjugare depinde şi de interpretările diferite de la o gramatică la alta, de la un cercetător la altul, ca şi de criteriile adoptate în clasificare. Potrivit tradiţiei gramaticale româneşti, clasificarea* în conjugări s-a făcut în funcţie de sufixul infinitivului, un sufix „privilegiat‟, care stabileşte corelaţii cu alte afixe, fiind deci responsabil şi de alte diferenţe flexionare dintre verbe, dar care nu poate asigura explicarea

tuturor diferenţelor. De aceea, clasificările modeme de orientare structuralistă au lărgit analiza asupra ansamblului flexiunii, luând în consideraţie, pe de o parte, omonimiile relevante (capabile să distingă clase de verbe), iar, pe de alta, afixele relevante, urmărite la nivelul alomorfelor morfologice, deci după ce a fost operată o reducţie parţială a variantelor* (vezi clasificarea verbelor româneşti în 10 clase de conjugare propusă* de Valeria Guţu Romalo, 1968). în afara claselor regulate de conjugare, un loc aparte îl ocupă verbele neregulate*, multe

dintre ele constituind relicve ale unor faze anterioare de limbă, şi verbele defective*, care, dintr-un motiv sau altul, se caracterizează în etapa actuală printr-o flexiune incompletă (vezi DEFECTIV; NEREGULAT). • Descriere şi clasificare semantico-sintactică şi sintactică Există o serie de caracteristici universale ale verbului privind relaţiile lui de actanţă, adică relaţiile lui semantico-sintactice cu numele în cadrul propoziţiei, verbul asociindu-şi, în funcţie de trăsăturile lui inerente, un număr de nume (numite actanţi* sau argumente*) şi atribuind acestor nume roluri semantice (numite cazuri* sau theta-roluri*): agent*, pacient (sau temă*), experimentator*, beneficiar*; ţintă*, sursă*, locativ*. Atribuirea se face direct de către verb, în cazul obiectului, considerat ca argument intern, dar se face „compoziţional", de către G(rupul) V(erbal) în ansamblul lui (V + OD, OI), în cazul subiectului, considerat ca argument extern. Fiecare verb se individualizează prin cadrul* său actanţial (sau argumentai), numit şi schemă /grilă/ structură /configuraţie argumentală (sau de cazuri), care indică numărul de actanţi primit şi rolul impus fiecărui actant (vezi şi LEXICON). • Există o serie de caracteristici universale ale verbului privind relaţiile lui strict sintactice, verbul impunând numelor cu care se combină nu numai schema actanţială, ci şi ierarhia structurală. Prin restricţiile de formă şi de topică impuse de verb numelor vecine, verbul determină aşezarea fiecăruia într-o anumită poziţie* sintactică, fiind răspunzător de funcţiile* sintactice diferite primite de nume (subiect, obiect direct, obiect indirect, obiect prepoziţional). Aşa cum fiecare verb are o schemă actanţială proprie, tot astfel, pentru o limbă dată, are şi schema lui sintactică, cu deosebirea că schema actanţială a unui verb este universală (în condiţiile păstrării sensului verbului, ea rămâne neschimbată în evoluţia unei limbi şi aceeaşi pentru verbe sinonime şi pentru verbele lexical corespunzătoare din limbi diferite), în timp ce schemele sintactice diferă de la o limbă la alta şi se pot modifica în timp. Diferenţele de regim* verbal nu au o determinare semantică, nu sunt predictibile şi ţin în exclusivitate de regulile sintactice proprii unei limbi şi unei anumite etape din evoluţia limbii. Comparându-se, de ex., verbul a mulţumi şi corespondentele lui din fr. şi engl. (remercier, *to thank),* se constată structura argumentală comună: Agent + Beneficiar /Locativ + (Cauzal) (argumentul Temă este implicat în toate aceste limbi în semantica internă a verbului: „a spune mulţumesc", „dire merci"), dar o structură sintactică diferită a românei în raport cu franceza şi engleza: rom. — Subiect + OI + OPrep (îţi mulţumesc pentru ...) vs.fr.; engl. — Subiect + OD + OPrep (fr. je **le /la /Ies remercie de** */pour..:,* engl. *to thank smb. for smth).* Diferenţele dintre limbi nu apar la nivelul structurii actanţiale, ci al organizării sintactice, atât în ceea ce priveşte inventarul general al mărcilor actanţiale (de legare şi de ierarhizare sintactică a actanţiale), cât şi în privinţa diferenţelor de regim prezente în cadrul aceluiaşi tip de marcare actanţială. Inventarul mărcilor actanţilor, ponderea lor şi manifestarea acestora diferă de la o limbă la alta, jucând un rol important în stabilirea parametrilor tipologici (vezi şi TIPOLOGIE). Ca tipuri de mărci actanţiale, se deosebesc mărcile speciale (desinenţe şi sufixe, prepoziţii, postpoziţii) de situaţiile de marcare a actanţilor printr-o poziţie fixă în raport cu verbul (vezi TOPICĂ). Mărcile speciale pot apărea în următoarele ipostaze (vezi G. Lazard, 1994): a) asociate actanţilor nominali fie ca mărci afixate (afixe de caz* de tipul desinenţelor sau al sufixelor, servind la distingerea diverşilor actanţi), fie ca mărci neafixate, libere, aşezate proclitic (este cazul prepoziţiilor* în ipostaza lor de mărci ale actanţilor) sau enclitic (este cazul postpoziţiilor*, în limbile în care acestea există); b) legate în exclusivitate de verb, încorporate în forma verbului sau libere; c) exprimate dublu, în forma numelui şi a verbului, verbul preluând, prin fenomenul de acord*, informaţia actantului subiect, iar, prin cliticele* pronominale, informaţia actanţilor din poziţia obiectului direct şi a celui indirect. în cadrul clasificării tipologice propuse de G. Lazard, 1994, româna aparţine tipului N_oPjV_{np}, caracterizat prin lipsa unei mărci speciale pentru subiect (N_o); preluarea de către verb, prin fenomenul de acord, a mărcii actanţiale a subiectului (V_n); marcarea specială a obiectului direct şi a celui indirect (P^; vezi construcţia cu pe, pentru obiectul direct, iar pentru cel indirect, forma de dativ şi construcţia cu la);

transferarea asupra verbului, atunci când i se asociază clitice pronominale, a informaţiilor privind al doilea şi al treilea actant (V), cliticul dublând nominalul obiect sau exprimând singur informaţia asupra acestuia. în română, unde nominativul şi acuzativul, cu câteva excepţii din flexiunea pronumelui personal, au forme omonime* şi unde topica este liberă, pentru legarea actanţilor de verb şi pentru ierarhizarea lor sintactică se recurge cu prioritate la procedee sintactice: acordul (cu primul actant), construcţia prepoziţională (cu pe şi cu alte prepoziţii) şi dublarea* clitică (pentru al doilea şi al treilea actant) (vezi şi SUBIECT; (COMPLEMENT) DIRECT; INDIRECT). • S-au propus mai multe criterii de clasificare sintactică şi sintactico-actanţială a verbelor: a) în funcţie de numărul de actanţi pe care îi poate primi un verb sau, în altă terminologie, în funcţie de numărul de legături sintactice pe care verbul le stabileşte cu numele, s-au distins: verbele zerovalente (sau avalente), monovalente, bivalente, trivalente (vezi VALENŢĂ). Verbe ca: a ploua, a ninge sunt zerovalente; a asuda, a dormi, a lătra, a patina sunt monovalente; a aparţine, a ara, a plăcea, a spera sunt bivalente, iar a da, a întreba, a oferi; a trimite sunt trivalente, b) Clasele de verbe stabilite pe baza numărului de actanţi se subclasifică în continuare în funcţie de restricţia de formă (caz, prepoziţie) impusă de verb fiecărui actant, obţinându-se subclase sintactice de tipul: — Nom + Ac (ex. a avea, a ara, a sublinia)-, — Nom + Dat (ex.: a aparţine, a plăcea, a conveni); — Nom + Prep (ex.: a depinde, a se gândi, a recurge); — Nom + Ac + Dat (ex.: a da, a oferi, a trimite) etc. Toate aceste subclase pot fi redate şi în termenii funcţiilor sintactice: —Subiect + OD; — Subiect + OI; — Subiect + OPrep; — Subiect + OD + OI etc. • în numeroase lucrări de gramatică sunt înregistrate clase ca: tranzitiv* vs. intranzitiv*, copulativ* vs. predicativ*, impersonal* vs. personal, care, în ciuda diverselor accepţii primite (vezi, de ex., TRANZITIV), sunt, în esenţă, clase sintactice (eventual clase semantico-sintactice). Clasa tranzitivelor cuprinde, după unii

lingvişti, verbele cu două argumente, indiferent de tipul sintactic de argument, iar pentru majoritatea cercetătorilor, verbele care aşază unul dintre argumente în poziţia obiectului direct. Copulativele reprezintă, dincolo de alte caracteristici, şi o clasă circumscrisă sintactic, incluzând verbele care acceptă în structura de bază* vecinătatea unui adjectiv (este, devine, rămâne neascultător). Impersonale sunt verbele care, în funcţie de limbă, acceptă fie un subiect fonetic vid* (rom. plouă, ninge), fie un pronominal expletiv* ca subiect (fr. il pleut, il *neige)* sau care admit în poziţia subiectului un nominal non-animat şi un echivalent sintactic al acestuia (formă verbală nepersonală, propoziţie conjuncţională; ex. *îmi place cartea, îmi place a citi, îmi place să citesc). Lucrările actuale de sintaxă propun clasificări ale verbelor în funcţie de prezenţa unui anumit rol tematic în structura de roluri (vezi distincţia: verbe agentive** vs. non-agentive, primele fiind verbe care primesc agent*, iar celelalte caracterizate prin absenţa rolului agent; vezi clasa verbelor cu experimentator*, a verbelor cu locativ* etc.). Criteriul rolurilor tematice este adesea corelat cu cel sintactic (vezi, de ex., clasa verbelor ergative', a căror caracteristică este că unicul lor argument, pacientul*, este aşezat în poziţia de subiect; a creşte (Profitul creşte), a seca (Fântânile seacă), a se opri (Ploaia se opreşte) etc.). • Relaţia cu numele în română şi în multe alte limbi există forme gramaticale specializate pentru aşezarea verbului într-o poziţie intermediară între Verb şi Nume, între Verb şi Adjectiv, deci pentru utilizarea „nominală", respectiv „adjectivală" a verbului. Cunoscute sub numele de forme nominale* ale verbului, forme non-finite ale verbului sau, în terminologia tradiţională, moduri* nepersonale, rolul lor este de atragere a verbului spre clasele nominale, fără ca trecerea să fie realizată integral. Aceste forme au un statut dublu, cu trăsături de tip verbal şi de tip nominal (este cazul infinitivului' şi al supinului*), de tip verbal şi de tip adjectival (este cazul participiului*) sau chiar un statut triplu, de verb, nume şi de adjectiv (este cazul gerunziului* românesc din construcţii ca: l-am văzut plângând). • Fiecare limbă dispune de un inventar propriu de forme/moduri nepersonale (vezi, de ex., în română, absenţa participiului prezent şi crearea supinului), cu utilizări specifice fiecărei forme şi o ierarhie proprie a gradelor de nominalizare (vezi, în româna actuală, în ordine crescătoare, următoarea ierarhie a gradelor de nominalizare: verb la mod personal > infinitiv scurt > supin verbal > infinitiv lung, supin articulat > substantive postverbale derivate sufixai > substantive propriu-zise). în cadrul acestei ierarhii, fiecare termen, exceptând extremele, păstrează într-o proporţie mai mare sau mai mică trăsături morfosintactice de tip verbal şi adaugă, în proporţii diferite, altele de tip nominal, în primul rând, de tip sintactic (formele nominale apar în poziţiile actanţilor), iar, când gradul de nominalizare este mai înalt,

şi de tip flexionar (compară: îţi asiguri tu însuţi traiul - E important a-ţi asigura tu însuţi traiul - E importantă asigurarea traiului de către tine însuţi) (vezi şi GERUNZIU; INFINITIV; MOD$_3$; NOMINAL$_5$; NOMINALIZARE; PARTICIPIU; SUPIN).* **Descriere şi clasificare semantică Lucrările clasice de semantică a verbului (de** ex., I. Evseev, 1974) disting două clase importante de verbe, după cum exprimă acţiuni* /activităţi sau stări , clase care, corelate cu particularităţile actanţiale, corespund tipurilor de verbe agentive*, adică verbe care presupun un Agent, şi verbe non-agentive, fără Agent. Lucrările modeme (W. Chafe, W. Cook, S.Dik, R. Jackendoff, F. Franijois, S. Baudet) susţin o clasificare semantică ternară: verbe de stare, verbe de proces* (numite şi „de eveniment"), verbe de acţiune, clasele fiind circumscrise pe baza a două trăsături primitive [Schimbare], redată şi ca [+Dinamic], [Agentivitate]. în această concepţie, verbele de stare se caracterizează prin [-Schimbare, -Agentivitate] (tipul: a plăcea, a urî); cele de proces/de eveniment se disting prin [+Schimbare, -Agentivitate] (tipul: a se usca, a creşte: venitul creşte, a ajunge); cele de acţiune au caracteristicile [+Schimbare, +Agentivitate] (tipul: a alerga, a repara). Clasificările semantice au urmărit şi alte criterii: natura acţiunii /activităţii sau a stării; corelaţia dintre un tip de acţiune sau de stare şi un anume rol tematic; natura momentană vs. durativă a activităţii sau a stării; caracterul decompozabil al predicaţiei sau. altfel spus, posibilitatea sau imposibilitatea descompunerii ei în predicaţii primare, criterii care, în esenţă, pot fi aplicate oricăruia dintre cele trei tipuri semantice importante, a) în funcţie de tipul de acţiune /activitate, s-au deosebit verbe „de mişcare*" (a alerga, a merge, a se plimba), în cazul cărora Agentul face un anume fel de mişcare, de deplasare, verbe „de declaraţie" (a spune, a zice, a declara), a căror caracteristică este că Agentul spune ceva, verbe „de atribuire" (a da, a oferi, a atribui, a conferi) şi altele „de privare" (a lua, a împrumuta (de la...), a fura), caracterizate prin aceea că Agentul atribuie ceva cuiva sau, dimpotrivă, privează pe cineva de ceva etc. După natura stării, s-au deosebit stări fizice (mă ustură, mă mănâncă) şi stări psihice (îmi place, mă uluieşte, urăsc). După tipul de relaţie descris, în clasa verbelor de stare se includ verbe poziţionale (a sta, a şedea, a se afla), verbe existenţiale (a fi, a exista, a dăinui), verbe de posesie (a avea, a aparţine, a stăpâni, a deţine), verbe de asemănare /deosebire (a semăna cu, a se asemăna, a coincide, a se deosebi) etc. b) Criteriul co-ocurenţei cu un anume rol tematic sau cu o formulă actanţială a permis distingerea, în cadrul verbelor de acţiune, a subclasei verbelor „benefactive" (a pregăti cuiva ceva, a învăţa pe cineva ceva), a verbelor „instrumentale" (tipul: a cosi, a grebla, a ciocăni), care încorporează în matricea lor semantică Instrumentalul, a subclasei verbelor „rezultative" (tipul: a fărâmiţa, a ciobi, a aşchia, a porţiona), care încorporează în semantica internă Rezultat(iv)ul etc. La rândul lor, verbele de proces sunt fie numai verbe cu Obiect(iv) (tipul: a se usca, a creşte: venitul creşte), fie verbe cu două argumente, dezvoltând structurile actanţiale [—Ben(eficiar) + O(obiectiv)] (ex. a găsi, a pierde); [- O + Loc(ativ)] (ex.: a cădea, a ajunge) etc. c) Potrivit criteriului aspectual (vezi Z. Vendler), s-au deosebit, pentru fiecare tip semantic important, verbe care exprimă acţiuni, procese sau stări momentane, instantanee şi verbe exprimând acţiuni, procese sau stări durative. Propoziţiile care conţin prima clasă de verbe sunt adevărate numai pentru intervale scurte de timp (verbe de acţiune: a îmbrăţişa, a lovi: Ion loveşte cu ciocanul; verbe

de proces: a exploda, a ţâşni; verbe de stare: a ului: ceva mă uluieşte). Cele care conţin verbe durative sunt adevărate pentru intervale lungi de timp (verb de acţiune: a zidi; verbe de stare: a iubi, a se învecina; verbe de proces: a îmbătrâni, d) După criteriul încorporării predicaţiilor primare, s-au distins două clase speciale de verbe: verbele eventive*, încorporând o singură predicaţie primară: a deveni (ex.: a se îmbogăţi, a se însănătoşi, a slăbi), şi cele factitive* /cauzative*, care includ în semantica internă două predicaţii primare: a face şi a deveni (ex.: a însănătoşi pe cineva „a face ca cineva să devină sănătos"). Verbele eventive sunt non-agentive şi de proces; verbele factitive /cauzative încorporează într-o singură formă două tipuri semantice de verb: de acţiune şi de proces, implicând, în acelaşi timp, un Agent (sau un Cauzal) care „face ceva" (acţionează asupra altui actant, un Pacient), deci un verb de acţiune, dar şi o schimbare de stare a Pacientului, caracteristică verbului de proces (ex. *Medicul însănătoşeşte bolnavul „medicul (Agentul) acţionează asupra bolnavului (Pacientul), determinând ca acesta să-şi schimbe starea, să devină sănătos"). • Caracteristica studiilor moderne de semantică a verbului o constituie corelarea trăsăturilor semantice inerente, fie de tip actanţial (de* ex., agentiv vs. non-agentiv), fie de tip aspectual (momentan vs. durativ), cu manifestări sintactice specifice fiecărui grup, astfel încât clasele de verbe

obţinute nu sunt exclusiv semantice, ci semantico-sintactice (este cazul verbelor cauzative, psihologice, de mişcare, eventive) (vezi şi ACŢIUNE; AGENTIV; CAUZATIV; EVENTIV; PROCES; PSIHOLOGIC; STARE$_2$).

• **Caracterizare pragmatică Orice verb, prin morfemele temporale şi modale, uneori şi prin cele de persoană şi prin cliticele* personale pe care şi le asociază, trimite la situaţia de comunicare* sau la instanţe ale discursului*. într-un enunţ sintactic normal, oricare verb este purtătorul informaţiei rematice (vezi REMĂ), distingându-se de componentele preverbale, purtătoare ale informaţiei tematice (vezi** TEMĂ). Dincolo de aceste caracteristici, legate de dimensiunea pragmatică a verbului în general, există şi câteva clase speciale de verbe cu relevanţă pragmatică. Verbele performative* şi cele delocutive*, ultimele ca tip special de performative, îndeplinesc ele însele, atunci când sunt folosite la pers. I indicativ prezent, actul de vorbire*/ de limbaj (ex. *ordon, promit, mă scuz; mulţumesc, salut). Delocutivele, în plus, sunt create de la o formulă de enunţare* (engl. to welcome* „a spune welcome"; a saluta „a spune salut"). Există şi o clasă de verbe deictice*, aparţinând deixis-ului* spaţial, care, pentru decodarea unuia dintre actanţi, trimit obligatoriu la situaţia de comunicare sau la discurs (ex.: a se îndepărta (de mine, de aici), a se înstrăina (de mine, de aici) (vezi şi DEICTIC; DELOCUTIV; PERFORMATIV).

G.P.D.

VERBAL,-Ă

I. Ceea ce se referă la limbajul articulat. în cazul comunicării* umane orale, comunicarea verbală, adică prin cuvinte, se opune celei non-verbale, care recurge la mimică şi gest sau la un mijloc cum este tăcerea, încărcată în conversaţie cu valori speciale, ü. 1. Ceea ce se referă la clasa lexico- gramaticală a verbului*, fiind caracteristic verbului sau aparţinând verbului; de ex., flexiune verbală, desinenţă verbală. 2. Grup ~f Grup* sintactic constituit în jurul unui centru* (cap) verbal, la mod personal sau nepersonal, strângând în jurul verbului, prin constrângeri* semantice şi selecţi - onale, determinanţii obligatorii* (sau complementele*, ceea ce gramatica românească denumeşte complemente necircumstanţiale*) .Un gramatica românească este simbolizat prin GV, iar în alte gramatici, după modglul gramaticii engleze, prin VP (= Verb Phrase) (Coeziunea* semantică a grupului se realizează grin atribuirea de către verb a rolu-rilor* tematice; coeziunea sintactică, prin restricţiile de formă impuse de verb complementelor, restricţii diferite de la o limbă la alta în funcţie de tipul structural de limbă (recţiune* cazuală şi / sau prepoziţională; postpoziţii*; topică fixă*; foarte rar, acordul obiectului) şi diferite de la un verb la altul (vezi vede copilul, dar depinde de..., se bizuie pe...). Coeziunea lexicală se realizează prin restricţiile selecţionale* impuse complementelor, derivând din cerinţele de compatibilitate semică (a ara pământul, imposibil *a ara fereastra). La baza coeziunii semantice şi sintactice a grupului verbal stă caracteristica de tranzitivitate* a verbului.

•Există diferenţe între şcolile sintactice modeme în conceperea grupului verbal. N. Chomsky include în GV numai argumentele* interne (complementele), lăsând argumentul extern (subiectul; vezi şi ARGUMENT) în afara grupului. Sintacticienii din şcoala lui L. Tesniere, dar şi alţi cercetători includ în structura lui GV şi subiectul (vezi, pentru sintaxa românească, Gabriela Dindelegan, 1974, 1976), argumentându-şi teza dependenţei subiectului prin atribuirea de rol tematic subiectului, iar, pentru unele limbi (vezi româna), prin capacitatea verbului de a apărea fără subiect şi chiar de a exclude, în cazul unor verbe, prezenţa subiectului. în română, de ex., există verbe pentru care introducerea poziţiei subiect înseamnă fie violarea regulilor de construcţie (ex.: **lon îi pasă de mine, *Ion /ceva îi pare bine), fie devierea metaforică a sensului verbului (Ion mă fulgeră cu privirea). Vezi schema diferită a celor două tipare de organizare a propoziţiei:*

I. #P#

Ion dă un dar copilului

II. N #P#

G.P.D.

VERS

Unitate structurală a poeziei, realizată ca secvenţă metrică de silabe scrisă în întregime pe un rând (vezi METRU); versul este delimitat de închiderea unei figuri metrice printr-o pauză* metrică; în versificaţia* tradiţională, este de asemenea marcat de rimă* şi de un blanc

tipografic situat în dreapta rândului.
•Limitele versului sunt determinate de criterii recurente, care variază în funcţie de limbă şi de tradiţie: numărul fix de silabe (măsură*), numărul şi repartiţia silabelor scurte/ lungi (în versificaţia clasică) sau tonice/atone (în versificaţiile moderne), gruparea în ansambluri sintactice sau sistemele de omofonie* (rima, asonanţa*). Delimitarea versurilor a fost, în general, pusă în legătură cu rima, care ar reprezenta graniţa metrică ce marchează finalul de vers (M. Grammont); teorii mai recente inversează, însă, raportul, susţinând că nu versul este simţit încheiat din pricina ocurenţei rimei, ci aceasta este percepută ca rimă datorită amplasării sale la sfârşit de vers, căci elementul care anunţă sfârşitul versului este ictusul* forte (deci o componentă care ţine de ritm*), iar nu rima (M. Dinu). • Versul intră ca element component în structuri diverse, dintre care cele mai importante - în versificaţia tradiţională - sunt rima şi strofa*; în aceste ansambluri, individualitatea versului este marcată prin elemente (tipografice) de aşezare în pagină şi prin grafie: alineat, majusculă la iniţială, blanc tipografic la finală. Posedă, de asemenea, o structură internă: măsură (număr de silabe) şi cezură* (în cazul versurilor mai lungi de 8 silabe). • Din punctul de vedere al măsurii, versurile se clasifică în: alexandrin* (12 silabe), endecasilab* (11 silabe), decasilab* (10 silabe), eneasilab* (9 silabe), octosilab* (8 silabe), heptasilab* (7 silabe), hexasilab* (6 silabe) pentasilab* (5 silabe), tetrasilab* (4 silabe), trisilab* (3 silabe), bisilab (2 silabe); vezi MĂSURĂ. • Din punctul de vedere al structurii strofice, versurile se încadrează în ansambluri de
2(distih*), 3 (terţină*, terţet*), 4 (catren*), 6 (sextină*), 8, 9 şi 10 versuri; rar, există monostihul*- strofă sau poezie alcătuită dintr-un singur vers. • ~ alb Vers care nu cunoaşte rima, dar este structurat pe baza unor norme metrice şi ritmice, deci se supune rigorilor de ritm şi de măsură. • ~ liber Vers specific poeziei modeme, introdus cu oarecare frecvenţă la sfârşitul sec. al XIX-lea de curentul simbolist (dar cu antecedente în toate literaturile europene), nesupus prozodiei* tradiţionale din nici un punct de vedere şi în care toate normele sunt aplicate *ad libitum* (VI. Streinu). Versurile libere sunt, în genere, ritmate, de lungime variabilă şi nelegate prin rimă. în schimb, în versificaţia liberă un rol sporit îl au figurile de sunet (vezi FIGURĂ) din interiorul versului. Se grupează în ansambluri strofice de asemenea liber constituite, fără structură fixă. Păstrează uneori, din concepţia tradiţională asupra versului, majuscula iniţială, rândul
- vers, cezura, blancul tipografic de la sfârşitul şirului. După simbolism, G. Apollinaire şi curentele moderniste au împins inovaţia până la a dispune versurile în pagină conform unor criterii pur grafice, alcătuind desene geometrice din versuri de dimensiuni diferite, variat orientate (vezi G. Apollinaire, *Calligrammes). în poezia românească, versul liber a fost introdus de Al. Macedonski şi cultivat - în măsură diferită - de T. Arghezi,* L. Blaga, I. Barbu, G. Bacovia, I. Minulescu sau N. Stănescu.
M.M.

VERSIFICAŢIE

1. Ansamblu de tehnici utilizate pentru scrierea unui poem; tehnică a versului, proprie unui scriitor. 2. Disciplină având ca obiect studiul tuturor
tipurilor de organizare a versurilor, precum şi descrierea structurii interne a acestora. Din punct de vedere fonetic, versificaţia studiază ritmul*, rima* şi sonorităţile textului în general (cu

excepţia figurilor* de sunet); sintactic — structura propoziţiei/frazei în raport cu versul/strofa (vezi şi INGAMBAMENT); compoziţional - aranjarea versurilor în text (structura strofică şi raporturile acesteia cu formele fixe al poeziei). Versificaţia se ocupă, de asemenea, cu măsurile* fixe şi convenţionale care definesc fiecare tip de vers din punctul de vedere al întinderii sale: alexandrin - 12 silabe, endecasilab* - 11, octosilab* - 8 etc. Vezi şi METRICĂ; PROZODIE.
M.M.

VID, -Ă

1. Element ~ Redă engl. *dummy element. Denumeşte componentele sintactice cu realizare fonetică plină a căror pertinenţă este numai sintactică (având rolul de a asigura gramati- calitatea structurii), nu şi referenţială, fiind lipsite de referinţă proprie, dar şi de capacitatea de a şi-o procura de la o sursă* referenţială. Sin. cu expletiv*. Are în vedere subiectele pronominale din construcţiile franţuzeşti şi englezeşti cu verbe meteorologice: fr. il pleut; engl.* it’s raining sau din construcţii impersonale* franţuzeşti şi englezeşti: fr. il *arrive que...; engl.* **it seems that...** (vezi şi EXPLETIV). **2. Categorie ~ în** GB*, corespunde engl. *empty category,* simbolizată ca e; sin. (categorie) nulă. Desemnează componente sintactice lipsite de realizare fonetică (nelexicalizate sau poziţii rămase libere prin deplasare*) a căror marcare grafică este absolut obligatorie într-o structură abstractă pentru relevanţa lor sintactică. Specia categoriei vide a fost stabilită în planul deducţiilor teoretice prin raportare la alte structuri unde aceeaşi poziţie este ocupată de componente lexicalizate. îndeplineşte, în plan sintagmatic*, un rol similar celui jucat de morfemul zero* din plan paradigmatic*, amândouă dovedindu-şi pertinenţa numai prin raportare la alte forme/structuri ale ansamblului. Ideea categoriei vide a apărut ca efect al principiului proiecţiei*, care postulează că proprietăţile lexicale ale capurilor* lexicale sunt proiectate integral din lexicon în sintaxă şi se menţin intacte la toate nivelurile de reprezentare, inclusiv în S-Structură*, deci şi în situaţia deplasării unora dintre componente din poziţiile originare (vezi, mai jos, urmele); a apărut, de asemenea, ca efect al principiului proiecţiei extinse, care postulează că orice propoziţie are structura minimă: P —> GN - Aux - GV, incluzând
obligatoriu un subiect chiar şi în situaţia nelexica- lizării acestuia. • Specia categoriei vide grupează trei tipuri de categorii fonetice nule: a) clasa urmelor*, simbolizate ca t (engl.

trace), co-indexate cu antecedentele* (categoriile deplasate). Urmele reprezintă poziţiile de origine ale componentelor deplasate (ex.: Cine^ crezi [că va reuşi (tj)?]; 7on; pare [să fie obosit (t)|); b) clasa subiectelor nelexicalizate ale complementelor* non-finite (infinitive, conjunctive, supine), simbolizate prin PRO* (engl. „big PRO"). Sunt co-indexate cu nominalele subiecte sau obiecte din propoziţia regentă sub al căror control se află (ex.: *Ioih doreşte [PROj să plece]; Ionj termină [de învăţat PROj)]; vezi şi* CONTROL); C) clasa subiectelor pronominale nule, simbolizate ca pro* (engl. „little pro"), caracteristice limbilor de tipul „pro-drop*". Sunt limbile care, ca şi româna, acceptă căderea subiectului pronominal; altfel spus, sunt limbi cu subiect „inclus*".
Vezi şi CONTROL; DEPLASARE A LUI a ; PRO; pro; PROIECŢIE; URMĂ.
G.P.D.

VIITOR

1. în morfologie, termenul este utilizat atât în planul semnificaţiilor gramaticale, cât şi în planul formelor, a) în planul conţinutului, prin viitor se înţelege acea secvenţă temporală care situează desfăşurarea acţiunii într-un moment ulterior momentului „prezent" şi care, la nivel distribuţional, îşi asociază adverbe din seria: imediat, mâine, mai târziu, cândva etc. în sfera viitorului se poate distinge un viitor apropiat sau un viitor îndepărtat, după natura temporală a adverbialilor selecţionaţi într-un context sau altul; această distincţie nu se regăseşte întotdeauna şi la nivel paradigmatic, b) Prin viitor se denumesc o serie de paradigme din sfera modului indicativ care, din punct de vedere temporal, satisfac cerinţele de conţinut de sub (a). în română există mai "multe paradigme de viitor, în raport cu nivelul sau registrul stilistic în care acestea se întrebuinţează; la nivelul limbii standard, forma de viitor este reprezentată de o formă compusă alcătuită din seria voi, vei, va... + infinitivul verbului (voi veni); la nivelul limbii vorbite/familiare, se recurge la o formaţie obţinută din cea prezentată anterior prin căderea lui v- din radicalul auxiliarului: oi, îi, a... + inf. verbului (oi veni); la

nivelul limbii vorbite în Muntenia, Oltenia, Dobrogea, se apelează la o formaţie alcătuită din o (invariabil) asociat paradigmei de conjunctiv prezent (o să vin), iar la nivelul graiurilor vorbite în Moldova, se întrebuinţează o formaţie compusă din seria am, ai, are, provenită din auxiliarul a avea şi din conjunctivul prezent al verbului (am să vin). 2. ~ anterior Sintagmă utilizată pentru a denumi o paradigmă verbală formată din seria voi, vei, va... + fi + participiul verbului (voi fi citit etc.)- Această paradigmă exprimă, în planul conţinutului, o acţiune care, în raport cu momentul enunţării, urmează să aibă loc; specifică acestei paradigme este trăsătura aspectuală: indicarea unei acţiuni finite, încheiate. Adesea, această trăsătură a fost interpretată ca un aspect al concordanţei* timpurilor şi ca atare viitorul anterior a fost definit ca un timp de relaţie*; el exprimă, în această viziune, o acţiune care urmează să aibă loc, dar urmând să fie încheiată înaintea altei acţiuni viitoare: Voi fi bătrân şi singur, vei fi murit demult (Eminescu). în limba română, viitorul *anterior*este o paradigmă rar întrebuinţată, limitată mai ales la limba literară scrisă. Circulaţia sa extrem de limitată explică dificultăţile în a-i stabili precis conţinutul.
C.C.

VIRGULĂ [,]

1. Semn de punctuaţie*. în româna contemporană redă o pauză* scurtă urmată de ridicarea tonului; precedă, urmează sau încadrează elemente în context şi are următoarele funcţiuni principale: a) delimitează unităţi sintactice coordonate în propoziţie/frază (fac excepţie raportul copulativ realizat prin şi, cel disjunctiv realizat prin sau, când conjuncţiile se plasează între termenii coordonaţi) - Ca un vis [,] ca o părere se coborî de pe stâncă (Odobescu); împăratul îşi scotea mulţumirile din chinurile răbdate ale povestitorului [,] dar acum porunceşte pitarului să-i taie tainul (Arghezi); b) marchează elipsa unui verb predicativ, copulativ, auxiliar - eu [,] la datorie, coane Fănică (Caragiale); Ion [,] încă elev; Unul a fost certat şi celălalt [,] lăudat -; c) izolează atribute/propoziţii atributive explicative, inclusiv de tip apozitiv - Cele două naţiuni muzicante ale Europei moderne [,] italienii şi germanii [,] contestă neîncetat francezilor geniul acestei arte
(Odobescu); era sfădit cu mine din pricina Smărăndiţei popii [,] căreia, cu toată părerea mea de rău, i-am tras într-o zi o bleandăpentru că nu-mi da pace să prind muşte... (Creangă) -; d) izolează apoziţii/propoziţii apozitive care nu au funcţie de atribut/propoziţie atributivă - Dincolo [,] la Operă [,] era în foaier o mare bancă de faraon (Camil Petrescu); vorbea şi mai răstit [,] ceea ce la el în anumite împrejurări era semn de mulţumire, de triumf asupra celorlalţi (M. Preda) -; e) izolează construcţii gerunziale/participiale plasate la începutul frazei - Coborând să-mi iau şalul uitat în gondolă [,] când m-am întors l-am găsit pe soţul meu într-un lac de sânge (Camil Petrescu); înspăimântată de glas [,] mâţa s-a înnodat într-o săritură (Arghezi)-; f) izolează diferite tipuri de propoziţii circumstanţiale: modale antepuse regentei, cu corelativ în regentă - Cu cât se apropia ziua [,] cu atât Titu era mai tulburat. (Rebreanu), concesive - nici d-ta n-o să-i dai de căpătâi [,] măcar c-ai citit derost slovele (Odobescu) - etc.;
g) izolează propoziţii intercalate - Noi [,] când am văzut asta [,] am rămas înlemniţi (Creangă) -;
h) izolează elemente incidente - Mizerie [,] zise el [,] mizerie, soarta sufletelor mari, sufletelor de înger... (Eminescu) -; i) izolează adverbe prepoziţionale (echivalente cu o propoziţie/frază) - Nu [,] taci! (Camil Petrescu); j) izolează vocative
-Ce-ai cu mine [,] vântule?(Arghezi); k) izolează interjecţii - Că dă [,] e păcat să rămâi fără leac de învăţătură (Creangă); 1) se plasează între elementele unei construcţii (numerale, adverbe etc.) ce exprimă aproximaţia - Nu mă uit dacă se foloseşte şi el cu o para [,] două (Caragiale); E un om cu care nu trăiesc de ieri [,] de alaltăieri, trăiesc de opt ani (Caragiale) -; m) se plasează între cuvinte repetate - Am auzit tot [,] tot [,] tot.

(Caragiale'). în concurenţă cu linia de pauză în situaţiile (b), (c), (d), (h), cu două puncte (vezi PUNCT) în (b), (c), (d), cu punctele de suspensie în (b), cu parantezele* (vezi 1) în (c), (d), (h), cu semnul de exclamaţie* în (j), (k), cu cratima* (vezi 2) în (1), (m). 2. Semn grafic. în româna contemporană se utilizează pentru redarea cifrică a numerelor zecimale (3[J 4 „trei virgulă patru"). Nu se lasă pauză albă înainte de virgulă în situaţiile 1 şi 2, iar după virgulă, în 2.
C.S.

VIRTUEM
Termen al semanticii* structurale introdus de
B.Pottier şi utilizat numai de unii autori pentru a desemna seme* descriptive, considerate ca simple posibilităţi. Virtuemul mai poate fi definit ca ansamblul semelor conotative şi este condiţionat de factori variabili ai comunicării*, în raport cu experienţa socio-culturală a interlocutorilor. Astfel, roşu are virtuemul „pericol", care nu se actualizează însă decât în anumite contexte*. Prin virtueme se pot exprima conotaţii* de diferite tipuri: a) conotaţii spontane, când un număr evocă un concept, de ex. 13 „ghinion"; b) conotaţii contextuale, ca în contextul un hoţ a vizitat muzeul, unde a vizitat are semul „cu intenţia de a fura" (ironic); c) conotaţie analogică, stabilită socio-cultural prin comparaţie: mai alb ca zăpada, lung ca un stâlp de telegraf. Virtuemul nu trebuie confundat cu conotaţia însăşi, care caracterizează semnul în ansamblul lui, pentru că virtuemul redă particularităţi ocazionale ale referentului*. De ex., într-o anumită epocă (în cea actuală, de ex.): „scaunele" pot avea noi forme, pot avea un picior circular etc., ceea ce face ca semul „cu patru picioare" al referentului scaun să nu mai fie pertinent în anumite contexte.
Vezi SEM; CLASEM; ANALIZĂ.
A.B.V.
VOCABULAR
Termen cvasisinonim cu lexic*, care desemnează fie a) totalitatea cuvintelor unei limbi*, fie b) ansamblul cuvintelor utilizate de un locutor dat în împrejurări date, fie c) într-un mod nedeterminat, o listă de cuvinte. Diferenţierea dintre vocabular şi lexic nu se face întotdeauna, după cum rezultă din expresii ca vocabular de bază (sau vocabular fundamental), masa vocabularului. L. Hjelmslev utilizează (ca şi alţi lingvişti) termenii lexic şi vocabular ca echivalenţi. Cei care diferenţiază vocabularul de lexic concep cele două unităţi interdependent, pentru că lexicul este o realitate a limbii la care nu se poate ajunge decât prin cunoaşterea vocabularelor particulare, ceea ce înseamnă că lexicul transcende vocabularele, dar nu e accesibil decât prin ele sau că un vocabular presupune existenţa lexicului, pentru care el e un eşantion. • Vocabularul de bază este o sumă de cuvinte comună tuturor variantelor* unei limbi (vezi FOND LEXICAL). • Masa vocabularului este partea cea mai mobilă a limbii, în care intră şi termeni neutri (care nu satisfac condiţia de a aparţine fondului principal), ca: nasture, pantof, plop, dar şi termeni poetici, ca boltă, firmament, cuvinte dialectale ca găvan, cucuruz sau cuvinte învechite precum cucoană.
A.B.V.
VOCALĂ
Sunet* a cărui emitere presupune vibraţii periodice ale coardelor vocale şi absenţa oricărui obstacol în calea curentului fonator*. • Acustic*, vocalele se caracterizează printr-un generator unic (laringele), situat la extremitatea posterioară a cavităţii bucale, unde vibraţiile sunt amplificate. Diversitatea vocalelor se explică prin variaţii ale spaţiului de rezonanţă, produse de modificări ale formei rezonatorului. Vocalele sunt, ca şi consoanele*, unităţi segmentale*, dar, spre deosebire de acestea, au rol de centru silabic (vezi SILABĂ) şi pot primi accent*. • Clasificarea vocalelor din punct de vedere articulatoriu* se face în raport cu câteva criterii de bază: apertura* (deschiderea), localizarea (zona din cavitatea bucală în care se creează - în funcţie de poziţia limbii - spaţiul optim de rezonanţă), cantitatea* (determinată de durata de rostire a vocalei), prezenţa sau absenţa labializării (determinată de forma - rotunjită sau nerotunjită - a rezonatorului bucal, ca urmare a mişcării buzelor) şi prezenţa sau absenţa nazalităţii* (dependentă de cavitatea de rezonanţă - bucală sau nazală - spre care este dirijat curentul fonator). în română, cantitatea şi nazalitatea nu servesc la distingerea vocalelor; cantitatea este funcţională în limbi ca latina, ceha etc., iar nazalitatea, în limbi ca franceza, portugheza etc. Vocalele din limba română se clasifică astfel: a) după apertură: deschise: [a]; semideschise (mijlocii): [e, ă, o]; închise: [i, î, u]; b) după localizare: anterioare: [e, i]; centrale: [ă, î]; posterioare: [o, u]; [a] este neutră, în raport cu acest criteriu; c) după labializare (rotunjire): labializate (rotunjite): [o, u]; nelabializate (nerotunjite): toate celelalte vocale. • Clasificarea vocalelor din punct de vedere acustic se realizează în raport cu un sistem de trăsături binare. Pentru română, sunt luate în consideraţie trăsăturile: acut vs. grav

(care reflectă distincţia dintre vocalele anterioare şi cele posterioare, determinată de mărimea spaţiului de rezonanţă); compact vs. difuz (care reflectă distincţia dintre vocalele deschise şi cele închise, determinată de distribuţia în spectru a formanţilor*); bemolat vs. non-bemoiat (care reflectă distincţia de labializare dintre vocale). • Pentru orice limbă, există diverse soluţii de descriere a inventarului de foneme vocalice. în cazul românei, majoritatea cercetătorilor au identificat 7 unităţi fonematice (cu diferenţe în interpretarea sistemului specific de alofone*). O poziţie aparte apare în lucrările lui Em. Petrovici, care identifică numai 5 unităţi, [ă] şi [e], respectiv [î] şi [i] fiind considerate variante ale unor foneme* unice ([ă] şi [î] se realizează după consoane neutre, iar [e, i] după consoane palatalizate).

VOCATIV
în limbile în care există caz* morfologic, denumeşte un caz cu utilizare specială, caracterizat, din punct de vedere sintactic, prin neincluderea în organizarea propoziţiei, iar, funcţional, prin rolul de caz al adresării*. Aparţine clasei de mijloace lingvistice care orientează enunţul spre alocutor*
(altfel spus, aparţine modalităţii alocutive*), aso- ciindu-se cu mijloace din aceeaşi clasă funcţională: interjecţii* de interpelare, forme de pers. a Il-a la verb, forme de imperativ* (Hei, Ioane, vino mai repede!). Spre deosebire de celelalte cazuri, se marchează obligatoriu prin intonaţie, marca desi- nenţială, atunci când apare, dublând-o pe cea su- prasegmentală*. în latină, numai substantivele de declinarea a 2-a la sg. aveau o desinenţă proprie de vocativ: amice, restul fiind identice cu nominativul. în ansamblul romanic, româna se distinge printr-o marcare morfologică puternică a vocativului: a moştenit singura desinenţă de vocativ din latină -e (doamne), pe care a extins-o şi la substan-
VOCE (~ NARATIVĂ)
Vezi NARATIV, -Ă.
VORBIRE
I. Concept polisemie utilizat mai ales cu sensul de aspect psiho-fiziologic al limbajului* cu caracter individual, manifestat în actele comunicării. După autori, apar diferenţe în interpretarea acestui concept.
• în concepţia saussuriană, vorbirea (desemnată prin fr. parole) este echivalentă cu discursul* (fr. discours) şi are caracter individual şi variabil (spre deosebire de limbă*). Din acest punct de vedere, în vorbire se pot distinge, după F. de Saussure, combinaţiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul* limbii pentru a exprima gândirea sa personală şi mecanismul psiho-fiziologic care îi permite să exteriorizeze aceste combinaţii. F. de Saussure are în vedere raportul social-individual sau vorbirea „colectivă" şi vorbirea „individuală", altfel spus - raportul schemă/utilizarea schemei. Vorbirea este un act de voinţă care presupune din partea vorbitorului o activitate de selecţie şi punere în practică a unei tehnici idiomatice efectiv realizate (la nivelul unei limbi anume şi la nivelul unui vorbitor care o singularizează). Elevii lui F. Saussure (Ch. Bally) au introdus categoria actualizării*, concepută ca mecanism al trecerii limbii în vorbire. • Pentru L. Hjetmslev, vorbirea este un act concret care nu
L.I.R.
tive de declinarea a 3-a sau de alte origini (împărate; prietene, tovarăşe); a împrumutat o desinenţă din slavă pentru feminine (fato; soro), constituind singurul împrumut desinenţial din gramatica românească; şi-a creat, din forme existente în limbă, noi desinenţe (-ule: domnule; e/e\ule; -lor; elevilor; fetelor). Numărul mare de forme, ca şi frecvenţa folosirii lor pentru clasa numelor de rudenie (vere, cumetre, cuscre, nepoate) s-ar putea explica prin sensibilitatea specială a limbii române faţă de categoria animatului (vezi şi ANIMAT). Totuşi, tendinţa limbii actuale este de folosire a unei forme de vocativ identice cu nominativul. Este obligatorie folosirea formei speciale de vocativ în cazul adjectivelor substantivizate (frumoaso; creato, frumosule), construcţii în care desinenţa de vocativ dobândeşte şi funcţie de clasificator*, adică de încadrare neechivocă a cuvântului în clasa substantivului (vezi şi SUBSTANTIV(IZ)ARE).
G.P.D.

interesează lingvistica*, iar distincţia dintre limbă şi vorbire este făcută de L. Hjelmslev prin opoziţia dintre schemă (forma pură) şi uzaj (ansamblul de deprinderi). • E. Coşeriu face distincţia dintre vorbire ca activitate şi vorbire ca facultate de a vorbi, de a exprima, sau tehnică a vorbirii (vezi LIMBAJ); prima accepţie corespunde interpretării saussuriene. vorbirea prezentându-se ca o tehnică idiomatică efectiv realizată. Teoria lui E. Coşeriu porneşte de la premisa că, în mod concret, nu există decât activităţi lingvistice şi admite că, în cadrul realităţii unitare şi indivizibile care e limbajul, se pot introduce delimitări din diferite perspective. E. Coşeriu consideră că dicotomia saussuriană limbă/vorbire este influenţată din cauza gradelor de abstractizare diferite: între sistem* (termen pe care E. Coşeriu îl preferă limbii) şi vorbire* se situează norma". Dacă se stabileşte opoziţia între concret şi abstract, numai vorbirea concretă şi norma individuală se încadrează în „parole", iar norma socială şi sistemul funcţionează în limbă. • Identificarea conceptelor de competenţă* şi performanţă* ale gramaticii* generative cu dicotomia limbă/vorbire pare posibilă numai în unele interpretări ale distincţiei propuse de Saussure.
•Limba şi vorbirea au fost raportate de E. Vasiliu la categoriile de general şi particular, ceea ce l-a dus la concluzia că unităţile unui rang* (nivel*) dat, fiind elemente generale şi individuale în acelaşi timp, pot fi simultan elemente de vorbire şi de limbă. Delimitarea limbii de vorbire prezintă interes pentru soluţionarea unor probleme importante ale lingvisticii, cum ar fi evoluţia în limbă. **ü.** ~ directă; ~ indirectă; ~ directă liberă; ~ directă legată; vezi sm$_{ni}$.
A.B.V.
z
ZERO
1. Morfem ~ (desinenţă sufix -) în cercetările de gramatică structuralistă, se referă la absenţa unei mărci gramaticale, adică a unui element din planul expresiei, absenţă care, în sistemul de opoziţii al unei limbi, devine pertinentă, dobândind rolul de a distinge o anumită semnificaţie gramaticală. Este urmarea unei viziuni siste- mice şi a unei operaţii de abstractizare, morfemul zero rezultând, în procesul de analiză, din raportarea formei în discuţie la o semnificaţie corelativă marcată fonetic pozitiv, precum şi din raportarea la aceeaşi semnificaţie care, în alte situaţii, se asociază cu forme fonetic pline. Caracterul pertinent al mărcii zero se evidenţiază în plan paradigmatic* în cadrul raporturilor de

opoziţie*. Astfel, în română, semnificaţia de „sg." în raport cu cea de „pl." se distinge uneori prin absenţa unei mărci fonetice (ex.: *tren<j> - tenuri; basmaQ - basmale; pom<t> - pomi), aceleiaşi semnificaţii corespunzându-i în numeroase alte exemple o marcă fonetică pozitivă* (ex.: ***codm - codA; casă- case; lucra - lucrări). Lingvistica franceză vorbeşte de „articol zero" în toate construcţiile din care articolul lipseşte. în română, absenţa articolului (sau „articolul zero") se încarcă, în cadrul singularului, pentru substantivele nenumărabile* exprimând nume de materie, cu o semnificaţie specială partitivă**** (ex.: *Am cumpărat § pâine). 2. Grad ~ în cazul fenomenelor lingvistice care presupun o gradare*, „gradul zero" desemnează termenul care, pe scara gradării, se caracterizează prin absenţa trăsăturii de semnificaţie în funcţie de care s-a stabilit scara. în sistemul gradelor de comparaţie*, de* ex., gradul zero corespunde pozitivului*. • în paradigmele graduale ale calităţii şi ale stării (ex.: *călduţ - cald -fierbinte; prostuţ - prost - tâmpit; răcoare - frig -ger, vezi şi* GRADARE), gradul zero corespunde termenului neutru sub aspect gradual, adică termenul în a cărui caracterizare semantică însuşirea considerată nu apare nici în plus, nici în minus (cald, prost, respectiv frig). • în stilistică, „gradul zero al scriiturii" (R. Barthes, 1953) sau „gradul stilistic zero" (I. Coteanu, 1973) se atribuie exprimării lipsite de relevanţă stilistică, constituind un punct de referinţă pentru exprimările marcate stilistic. Este o abstracţie ştiinţifică redată, în unele interpretări, ca „limbă standard", iar, în terminologia lui E. Coşeriu, ca „limbă sinfazică*" / sinfatică. Dintre actualizările stilistice, limbajul ştiinţific (vezi $STlL_m$) este considerat cel mai apropiat de ceea ce înseamnă „grad stilistic zero" (vezi şi SCRIITURĂ).

G.P.D.

ZEUGMĂ

Figură* sintactică, formă de elipsă* care constă în utilizarea unică a unui cuvânt comun mai multor membri ai frazei: El e bătrân şi slab în loc de El e bătrân şi e slab; Dovedeşte-mi faptele şi că n-ai minţit pentru (...) şi dovedeşte-mi că n-ai minţit; Les *noms reprennent leur ancienne signification, Ies etres leur ancien visage; nous* **notre âme d'alors** - „Numele îşi reiau vechea lor semnificaţie, fiinţele vechea lor figură; noi - sufletul nostru de atunci" (Proust). • Formele zeugmei sunt variate contextual, realizându-se de multe ori prin coordonarea unei părţi de propoziţie cu o propoziţie subordonată aceluiaşi regent; aceasta este singura zeugmă căreia H. Morier îi atribuie valoare stilistică, celelalte fiind considerate elipse-erori: Ca-n oglindirea unui drum de apa/Pari când a fi şi când că nu mai eşti (Arghezi). • Zeugma se apropie de anacolut* atunci când este realizată prin coordonarea unor determinări de natură semantică diferită

(atribute*, nume predicative*, complemente*) pe lângă acelaşi determinat (substantiv, verb); propoziţii ca: Ion este frumos şi student; Vine de la gară şi grăbit sunt considerate incorecte. Vezi ASINDET; ELIPSĂ.

MM.

ZOOSEMIOITCĂ

Ramură a semioticii* care studiază limbajele* animale (în număr de aproximativ 600). în aceste limbaje, comunicarea* se face cu ajutorul semnalelor*; unele dintre ele sunt descrise ca articulaţii sintagmatice (limbajele păsărilor, de ex.), iar altele sunt prezentate ca articulaţie paradigmatică (limbajul albinelor). Zoosemiotica se ocupă şi de alte aspecte, motiv pentru care constituie u» domeniu autonom, dar de interes pentru dezvoltarea semioticii în general, mai ales în SUA (T.Sebeok).

A.B.V.

BIBLIOGRAFIE

ABEILLE, ANNE, *Les nouvelles syntaxes. Grammaire d'unifîcation et analyse du franţais,* Paris, Armand Colin, 1993.

ALARCOS LLORACH, E., *Fonologia espahola, Madrid, Gredos, 1968.* ALEXANDRESCU, S., *Logique du personnage, Paris, Marne, 1974.*

ANDERSON, J .M., *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory, Cambridge, University Press ,1971.* ANGHELESCU, NADIA, *Semantica modalităţilor în limba arabă, Bucureşti, TUB, 1981.* ANSCOMBRE, J.-CL., O. DUCROT, *L'argumentation dans la langue, ed.2, Liege-Bruxelles,* Pierre Mardaga 1983.

AQUIEN, MICHELE, *Dictionnaire de poetique, Paris, Librairie generale franţaise, 1993.* ARRIVE, M., FRANţoiSE GADET, M. GALMicHE, La *grammaire d'aujourd'hui. Guide alphabetique de linguistique franţaise, Paris, Flammarion, 1986.*

ASHER, R.E., J.M.Y. SIMPSON (eds.), The Encyclopaedia of Language and Linguistics, I-X, Oxford, Pergamon Press, 1994.

AUSTIN, J.L., *How to Do Things with Words, Oxford, Clarendon Press, 1962.* AVRAM, A., *Cercetări asupra sonorităţii în limba română, Bucureşti,* EARPR, 1961. AVRAM, A. (coord.), LAURENŢIA DASCĂLU-JINGA, MARIA TEODORESCU, ANCA ULIVI, *Antologie fonetică a limbii române, Bucureşti, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, 1968.* AVRAM, A., *Nazalitatea şi rotacismul în limba română, Bucureşti,* EA, 1990.

AVRAM, MIOARA, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română, Bucureşti,* EARSR, 1960.

AVRAM, MIOARA, *Gramatica pentru toţi,* EARSR, 1986.

AVRAM MIOARA, *Probleme ale exprimării corecte, Bucureşti,* EARSR, 1987.

AVRAM, MIOARA, *Ortografia pentru toţi. 30 de dificultăţi, Bucureşti,* E.A., 1990.

BACH, E., R„ HARMS (eds.), Universals *in Linguistic Theory, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1968.* BAHTIN, M., *Esthetique et theorie du roman, Paris, Gallimard, 1978.* BAHTIN, M., *Probleme de literatură şi estetică, Bucureşti, Univers, 1982.* BAL, MIEKE, *Narratologie, Paris, Klincksieck, 1977.*

BALDINGER, K., *Teoria semantica. Hacia una semantica moderna, ed.2, Madrid, Alcalâ, 1977.* BALLY, CH.,

Precis de stylistique, Geneva, 1905.
BALLY, CH„ *TraitS de stylistique franţaise,* I—II, Heidelberg, 1909, ed.2, 1919-1920.
BALLY, CH., *Linguistique generale et linguistique franţaise,* Francke Verlag, Berna, 1944; ed.3, 1950.
BALLY, CH., *Le langage et Ia vie, Geneva, Atar, 1913; ed.3, 1956.*
BARTHES, R., *Le degre z6ro de l'6criture, Paris, Seuil, 1953.*
BARTOLI, M., *Saggi di linguistica spaziale,* Torino, 1945.
BEAUGRANDE, R. de, w. DRESSLER, *Introduction to Text Linguistics, Londra-New York, Longman, 1981.*
BELDESCU, G., *Ortografia actuală a limbii române, Bucureşti,* EŞE, 1984. BENVENISTE, E., *Problemes de linguistique generale,* I—II, Paris, Gallimard, 1966-1974. BERCA, OLIMPIA, *Dicţionar istoric de rime, Bucureşti,* EŞE, 1983.

BIDU—VRĂNCEANU, ANGELA, *Systematique des noms de couleurs. Recherche de methode en semantique structurale, Bucureşti,* EARSR, 1976.
BIDU—VRĂNCEANU, ANGELA, NARCISA FORĂSCU, *Modele de structurare semantică, Timişoara, Facla, 1984.*
BIDU—VRĂNCEANU, ANGELA, *Structura vocabularului limbii române. Probleme teoretice şi aplicaţii practice, Bucureşti,* EŞE, 1986.
BIERWISCH, M., *Modern Linguistics. Its Development. Methods and Problems, Haga,* Mouton,.1971.
BlRLEA, ov., *Poetică folclorică,* Minerva, 1979.
BLINKENBERG, A., *Le probleme de la transitivite en franţais moderne. Essai syntacto-semantique, Copenhaga, 1960.*
BLOOMFIELD, L., *Language, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1933; trad, fr., Le langage, Paris, Payot, 1970.*
BOOTH, W., *The Rhetoric of Fiction, Chicago, University Press, 1961; trad,* rom., Retorica romanului, Bucureşti, Univers, 1976.
BORER, H., *Parametric Syntax,* Dordrecht, Foris Publications, 1984.
BORER, H. (ed.), *Syntax and Semantics. The Syntax of Pronominal Clitics, New York, Academic Press, 1986.*
BORSLEY, R.D., *Syntactic Theory. A Unified Approach,* Londra - New York - Melbourne - Auckland, Edward Arnold, 1992.
BOUSONO, c., *Teoria expresiei poetice, Bucureşti, Univers, 1975.* BRÂNCUŞ, GR., *Vocabularul autohton al limbii române, Bucureşti,* EŞE, 1983.
BRÂNCUŞ, GR., Istoria cuvintelor. Bucureşti, Ed. Coresi, 1991.
BRÂNCUŞ, GR., *Cercetări asupra fondului traco-dac a! limbii române, Bucureşti, Institutul Român de Tracologie, 1995.*
BRfiAL, M., Essai *de semantique, Paris, Hachette, 1897; ed. 3, 1904.*
BREMOND, CL., *Logique du recit, Paris, SeuiI, 1973;* trad, rom., Logica povestirii. Bucureşti, Univers 1981. BRESNAN, JOAN (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations, Cambridge,* Mass., M.I.T. Press, 1982.
BRIGHT, W. (ed.), *International Encyclopaedia of Linguistics,* I-IV, New York-Oxford, Oxford University Press, 1992.
BROOKE—ROSE, CHRISTINE, A Grammar of Metaphor, Londra, Seeker and Warburg, 1958. BROWN, G., G. YULE, *Discourse Analysis, Cambridge, University Press, 1983.*
BROWN, PENELOPE, s. LEVINSON, *Politeness. Some Universals in Language Usage, Cambridge, University Press, 1987.*
BUCĂ, M., I. EVSEEV, *Probleme de semasiologie.* Timişoara, Facla, 1976.
BURZio, L., *Italian Syntax, Dordrecht,* Reidel, 1986.
BÜHLER, K., *Sprachtheorie,* Jena, 1934; ed. 2, Stuttgart, 1965.
BYNON, THEODORA, *Historical Linguistics,* Cambridge, University Press, 1977.
CARACOSTEA, D., *Expresivitatea limbii române, Bucureşti,* FRLA, 1942.
CARAGIU—MARIOŢEANU, MATILDA, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană), Bucureşti,* EŞE, 1975.
CARAGIU-MARIOŢEANU, MATILDA, Ş., GIOSU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU., R. TODORAN, *Dialectologie română, Bucureşti,* EDP, 1977.
CARNAP, R., *Meaning and Necessity,* ed. 2, Chicago, University Press, 1956.
CARRETER, F.L., *Diccionărio de terminos filologicos,* Biblioteca Românica Hispanica, ed. 3, revăzută, Madrid, Gredos, 1971.
CAZACU, B., *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei, Bucureşti, EPL, 1960.*
CAZACU, B., *Studii de dialectologie, Bucureşti,* EŞ, 1966.
CAZACU, B. (coord.), Modalităţi de interpretare a textului literar, Bucureşti, SSF, 1981.
CAZACU, B., *Limba română literară. Probleme teoretice şi interpretări de texte, Bucureşti,* SSF, 1985.

transformare
transformational, -ă (component ~ / nivel gramatică-) transformationalism translativ, -ă (caz funcţie ~) translaţie transliteraţie transparenţă
transpunere senzorială; v. sinestezie tranzitiv, -ă (construcţie ~; predicat ~; verb ~)
tranzitivitate trial
tricolon; v. colon
triftong
trisilab
trohaic; v. picior, ritm, troheu
troheu
trop

T
ţintă; limbă ~ ţinută
U
unipersonal (verb ~)
unitate (~ lingvistică)
uniune (~ lingvistică)
universal, -ă (gramatică ~); v. gramatică
universalii (~ lingvistice)
urmă
uvular, -ă (consoană ~)
V
valenţă
valoare; ~ de adevăr
variabil, -ă (accent ~; cuvânt; ~ parte de vorbire ~) variantă
variaţie (~ liberă; ~ lingvistică)
varietate
vecinătate
velar, -ă; consoană ~; serie ~; vocală ~ verb
verbal, -ă; grup ~ vers; ~ alb; ~ liber versificaţie
vid, -ă (categorie element ~)
viitor; ~ anterior
virgulă
virtuem
vocabular
vocală
vocativ
voce (~ narativă); v. narativ, -ă vorbire; ~ directă; ~ directă legată; ~ indirectă; ~ indirectă intonată direct; ~ indirectă liberă,v . stil
Z
zero (grad ~; morfem ~)
zeugmă
zoosemiotică
Tehnoredactor: Carmen Elena FLOREA Anul apariţiei: 1997
Tehnoredactare computerizată: Mariana MARZEA
Tipărit la Tipografia SEMNE